

Jean BAYET
LITERATURA LATINĂ

În românește de

— Se apare terea lațioeamă ud lui (I-lea iantă echea contă itării
epoca *poetis tarum liger*, itera-1609; e, *De udit*; uscri-Tiente înțețific.
igăm: acrare *tagma ibeck*, i lite – GABRIELA CREȚIA – spi, îi”.

...celor

Traducerea versurilor de crono – PETRE STAȚI

Studiu introductiv de

MIHAI NICHITA

722).

Supracoperta și coperta de

FLORIN IONESCU

JEAN BAYET LITTÉRATURE LATINE e Librairie Armand Colin,}

& * UNIVERS

Toate drepturile asupra acestei versiuni sunt rezervate Ed. turn

UN

Isericn

JEAN BAYET

ȘI ISTORIOGRAFIA

LITERATURII LATINE

Istoria literară s-a născut odată cu știința cărții – filologia, în Grecia elenistică, pe măsură ce literatura, ivită spre desfătarea auditorilor și a privitorilor, se adresa tot mai mult unui public cititor. *Cată-logul* de bibliotecă, repertoriul alfabetic însoțit de scurte notițe bibliografice, este forma cea mai veche de istorie literară. O avem atestată în scrierea lui Calimah (secolul al III-lea î.e.n.), „Tabele (*pinakes*) de oameni iluștri din toate domeniile culturii și scrierile lor”, o prelucrare sistematică a catalogului bibliotecii din Alexandria. *Canonul* cuprindea lista scriitorilor clasici, modele vrednice de imitat din diferite genuri literare, înșiruiți în ordinea importanței. *Biografia* literară s-a născut în secolul al IV-lea î.e.n. din necesitatea de a stabili relația operă-creator. În sfârșit, hermeneutica (*hermeneutiki technè*), știința interpretării (*ars interpretandi*) ne-a transmis un material apreciabil de comentarii gramatical-stilistice și real-istorice ale operelor, iar introducerile din fruntea edițiilor împleteau biografia cu considerațiile critice.

IPE urmele acestei tradiții, elementele de istoriografie literară

sunt destul de numeroase și la Roma, risipite în operele scriitorilor din diferite genuri, gramatici și erudiți ca poetul Accius, L. Aelius Stilo și îndeosebi M-T. Varro, retori ca Cicero și Quintilian, biografi ca Vol-catius Sedigitus, Varro și Suetonius care au scris câteuri. *De poetis*, K

Îi – se ipagare întărea națioseamă studiul III-lea iriantă Vechea atorită sntării epoca *poetis itarum* aliger, litera-1609; ce. *De rudit*; înscrimente înțențific. rugăm: ucrare *tagma* ibeck, i litespiricelor

ronoupletis

Inorum 22).

Ieronim, cu de *Viris illustribus*, istorici, ca Velleius Paterculus și Tacitus, comentatori ai marilor poeți, ca Donatus (Terențiu și Vergiliu), Servius (Vergiliu), Phorphyrio (Horațiu), precum și poeții care și-au teoretizat creația în proemii sau poeme cu tematică literară.

Pe lângă mulțimea scrierilor, contribuția Romei constă însă mai cu seamă în conturarea însăși a ideii de istorie literară, în încercarea de a însuma calitatea operelor în ordinea cronologică, asociind astfel istoria cu critica literară¹. Fundamentul teoretic al acestei idei îl constituie conceptul antic de „mimesis” înțeles și aplicat de romani la propria lor realitate literară, ca inspirație dintr-o experiență specifică dar și, în sens elenistic, de raportare la „modelul” literar grec. Comparația (*synkrisis*) cu grecii, unanim practică în opiniile critice ale romanilor, leagă adesea distanța „istorică” implicată dintre cele două culturi cu pretenția de depășire. Astfel, pentru Cicero, „imitația (*imitație*) este... și o întrecere (*aemulatio*) în calitate” (Tusculane, IV, 17) ³. Orgoliul poezilor de frunte ai Romei (Ennius, Lucrețiu, Vergiliu, Horațiu, Propertiu) de a fi realizat în variantă proprie idealul de perfecțiune al modelului grec vădește conștiința originalității și a valorii lor istorice.

Privirea calității artistice în perspectiva timpului apare însă și pe planul intern al literaturii latine, în opoziția dintre generații, concepută în două sensuri: ca dispută între „vechi” și „noi”, între partizanii poeziei arhaice, *fautores veterum*, și grupul poezilor din epoca lui August³ și ca temă a decadentei față de generația clasică, în epoca imperială⁴.

Din argumentația și motivarea disputelor merită a fi reținută înțelegerea calitativă a factorului timp, considerat drept condiție a progresului artistic⁶, și arătarea cauzelor politice și social-educative

care determină schimbarea gustului și a formelor, caracterul necesar și adesea deliberat al evoluției stilurilor.

Evul Mediu, continuând tradiția filologică a Antichității sub oblăduire ecleziastică, restrânge baza cercetării istorico-literare cu predi

1 Ideea apare cu deosebită claritate în tratatul lui Cicero, *Brutus*, pe care acesta îl considera și ca o „însiruire de oratori”, *enumerationem oratoriam*, în ordine cronologică și pe epoci – *actates et tempora*, și ca o raportare a acestora la normele – *praecepta* – unui ideal de perfecțiune.

Aceeași concepție și la Quintilian. *Institutio oratoria*, X, 2, *De imitatione*.

— Horațiu, *Epistole*, II, 1 și *Arta poetici*.

— A se vedea tema decăderii oratoriei la Seneca Retorul, *Controverse* și *suasorii*, Petronius, *Satiricon* (c. I-II), Tacit, *Dialogus de oratoribus* (c. XV și urm.).

— Cf. Horațiu, *Satire*, I, 4 și 10.

— Horațiu, *Epistole*, 11, 1, v. 90 și urm., Tacit, *Dialogus de oratoribus* (c. XXXVI și urm.).

lecție la forma biografiei suetoniene, extinsă la viețile părinților bisericii și ale sfinților.

La începutul epocii moderne – Renașterea și Umanismul – se aduce în centrul vieții spirituale modelul Antichității, a cărei propagare e favorizată și de o serie de condiții social-culturale noi: inventarea tiparului, constituirea unui mediu cultivat, apariția scriitorilor naționali. Până la jumătatea secolului al XIV-lea mai toți autorii de seamă ai Antichității sunt tipăriți și cunoașterea lor face necesar studiul istoriei literare. Asistăm astfel între secolele al XVI-lea și al XVIII-lea la apariția istoriilor literaturii latine scrise în limba latină, o variantă modernă a istoriografiei literare filologice din Antichitate. Vechea formă a „catalogului” și a „bibliotecii” continuă a fi necesară datorită înmulțirii cărților¹. Cele mai numeroase sunt însă dedicate prezentării unor genuri literare ale căror canoane și limite se fixaseră tot în epoca elenistică, sau se referă la poezie în general.

Menționăm câteva din această categorie: Petrus Crinitus, *De poetis latinis*, Florența, 1505; Lilius Gregorius Gyraldus, *Historiae poetarum l-am graecorum qnam latinorum dialogi*, Bazil, 1545; I.C. Scaliger, *Poetices libri*, 1561 (conține și interesante elemente de istorie

a literaturii latine); Isaac Casaubonus, *De satyrica poesi et satira romană*, 1609; G.I. Vossius, *De kistoricis latinis, libri III*, 1627; Martin Hanke, *De romanorum rerum scriptoribus liber*, Leipzig, 1669.

Caracterul dominant al acestor scrieri rămâne cel filologic-erudit; avem de-a face mai mult cu o istorie exterioară, a „cărții”, a manuscriselor, edițiilor, comentariilor și a traducerilor, împletită cu elemente biografice.

Alteori ne întâmpină aspectul enciclopedic, literatura fiind înțeleasă într-un sens larg, de operă scrisă, cu caracter literar sau științific. Reamintim în acest sens titlul lucrării lui Gesner, la care adăugăm: Peter Lambeck, *Prodromus historiae literariae*, Salzburg, 1659, lucrare neterminată, care, în forma definitivă, trebuia să se numească *Syntagma universae historiae literariae*; Daniel Georg Morhof, *Polyhistor*, Lübeck, 1688, în șapte cărți, cartea a IV-a conține o schiță de istorie a literaturii latine.

Caracterul istoric al lucrărilor din această fază se reduce la spiritul analitic, de cuprindere a tuturor scriitorilor, uneori și a celor neromani și a celor moderni (la Gesner și Lambeck), în ordine crono

1 Konrad Gesner, *Bibliotheca universalis seu catalogus omnium scriptorum locupletis-simus în tribus linguis, graeca, latina et hebraica exstantium*, Zürich, 1545.

Iohannes Albertus Fabricius, *Bibliotheca latina sive notiția auctorum veterum latinorum quorumque scripta ad nos pervenerunt distribuia * ” libros IV*, Hamburg, 1697 – (1722).

logică, cu unele încercări de periodizare naivă, după vârstele hesiodice (Fabricius) sau după etapele vieții omenești¹, ceea ce marchează, în orice caz, un progres față de „catalogul” alfabetic.

Elementul critic, deși limitat, își face loc totuși în noianul informației filologice printr-o prezentare selectivă a edițiilor sau prin discuții bibliografice. Ca formă elementară de judecată valorică, este încă frecvent motivul „gloriei” scriitorilor consacrați de tradiție, în spiritul ierarhizării dogmatice din vechile „canoane” elenistice și romane.

Acest tip de istorie literară, întemeiat și practicat de școala germană a dăinuit multă vreme de-a lungul secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea influențând și istoriografia literară a celorlalte țări europene. El s-a perfecționat și cristalizat spre sfârșitul secolului în două lucrări importante, rămase și azi instrumente indispensabile de informare

filologică: Martin Schanz, *Geschichte der römischen Literatur*, München, Beck, 1890 (ediția a IV-a, reluată de Hosius în 1927 – 1935), și W.S. Teuffel, G.R.L., 1870.

În etapa următoare care ține din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea până la începutul secolului al XX-lea, asistăm la statornicirea progresivă a studiului științific al literaturii prin constituirea și apoi conlucrarea celor trei discipline fundamentale specializate: istoria literaturii, critica literară și estetica. Impulsul pornește de la trei științe care, sporindu-și treptat ramurile și câmpul de cercetare, tind să devină științe integrale despre om și capătă în acest fel o importanță deosebită în secolul al XIX-lea: filologia (clasică), istoria și filosofia. În special ultimele două își impun metodologia în cele mai diferite domenii de cercetare. Locul important ocupat de literatură în fiecare dintre ele, pe de o parte, și rolul exemplar al experienței antice pentru cultura modernă, pe de altă parte, au făcut ca istoria literaturii latine să se întemeieze ca știință pe această bază culturală foarte largă, în acest proces complex al culturii europene, din care ne îngăduim să reținem câteva date și momente esențiale.

Filologia, reprezentată de școala germană, părăsește în această vreme sensul limitat de știință a cărții și a limbii devenind o știință generală a Antichității *Alttertumswissenschaft*. O serie de filologi din secolul al XIX-lea concep în acest sens diferite sisteme de „Enciclopedie a filologiei” cuprinzând ramurile de cercetare ale Antichității. În împărțirea lui Wolf, studiul literaturii ar intra întrucâtva în grupul disciplinelor instrumentale: gramatica, hermeneutica, critica (de text), stilul și

1 Vossius, p^o: *pueritia, adolescentia, actas stata, senecius*.

metrica, dar este cuprinsă în mod explicit printre disciplinele real-istorice: „Istoria culturii intelectuale” împărțită în 1. „Istoria externă a literaturii” și 2. „istoria internă a erudiției antice” sau „istoria originii, creșterii, înfloririi și decăderii literaturii, în literatura propriu-zisă și în artele vorbirii sau în științe”. Scopul cercetării multilaterale a Antichității și a literaturii în special era „actualizarea vieții antice”, reconstituirea culturii și a civilizației. Filologia se apropie astfel de istorie și printre inițiatorii acestei orientări se cade să mai amintim pe G.G. Heyne, Aug. Boeckh, K.O. Müller și Winckelmann cu cea dintâi Istorie a artei din Antichitate, 1763, încadrată în istoria generală a civilizației. Extinsă la întreaga sferă social-culturală a

Antichității, filologia se îndreaptă în același timp și spre generalizarea filosofică: „Să ridicăm la rangul unei *științe filozofico-istorice* (s.n.) tot ceea ce ține de o cunoaștere completă a Antichității culte” (Fr. Wolf). Bern-hardy arată că în condițiile lărgirii orizontului, filologia are nevoie de anumite idei generale, „puncte de vedere”, „principii clarificate” care să constituie un fel de „interpretare filosofică” menită să-i asigure „dăinuirea spirituală” 1. Fr. Schlegel proclamă și el apropierea filologiei de istorie și de filozofie².

Influența decisivă însă asupra constituirii istoriei literare a avut-o istorismul secolului al XIX-lea. Progresele înregistrate de istorie ca știință în această vreme, și care au înrăurit studierea literaturii au fost următoarele:

1 Cercetarea și sistematizarea documentelor, sub influența filologiei și din necesitatea constituirii istoriilor naționale.

2 Lărgirea sferei de la evenimentele militare și politice la toate domeniile vieții sociale, noțiunea de „cultură” devine sinonimă cu istoria globală a societății³ (*Kulturgeschichte* la K. Lamprecht). La aceasta se adaugă caracterul colectiv al istoriei considerate a fi produsul „națiunii” sau chiar al întregii umanități (*Geschichte der Menschheit*, la Herder, *Weltgeschichte*, la Hegel). Pe această treaptă de înțelegere cercetarea activității umane se înscrie în procesul de cunoaștere, istoria cuprinsă

1 *Grundriss der Rdmischen Literatur*, Halit, 1830, Vorrede, p. XII.

1 Cf. *Geschichte der Poésie der Griechen und Rbmer* (1794 – 1798) și *Geschichte der altert und neuen Literatur*, Berlin, 1841 (ed. I, 1815).

„Forma la care se reduce *tot ce există* este ceea ce prin excelență constituie *cultura* unei națiuni” (s.n.) Hegel, *Prelegeri de filosofie a istoriei*, ed. Academiei, București, 1968, p. 51 (ed. I în germ., 1837).

„În perspectiva gândirii ei” 1 devine o „filosofie a istoriei” 2. Preluând metoda dialectică a lui Hegel, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, materialismul istoric stabilește legile devenirii sociale și forțele motrice ale istoriei, împlinind astfel baza teoretico-științifică a cercetării istorice.

3 Cercetarea și reconstituirea individualului, a factorului uman concret, a particularului semnificativ constând în faptul concret sau în esența psihologică a oamenilor care fac istoria. Metoda de identificare a acestuia, fundamentată teoretic de reprezentanții „filosofiei istoriei”,

a fost inițiată și aplicată pe tărâmul literaturii de către cei doi reprezentanți de seamă ai școlii franceze, Sainte-Beuve și Taine, istorismul constituindu-se astfel în plină critică literară.

Introducerea principiului istoric în cercetarea literaturii a izvorât din nevoia de a depăși obiectivismul filologic, exterior operei literare, din secolele anterioare, cât și dogmatismul „modelelor” universale de frumos ale clasicismului, printr-o studiere științifică. Și, pe această cale, influența istoriei s-a vădit în următoarele sensuri:

1 Determinismul exterior al factorilor obiectivi, considerarea literaturii ca un „produs”, ca o „reflectare” a condițiilor social-istorice, în sens larg, afirmarea unui punct de vedere „sociologic”, o genetică a fenomenului literar.

Pentru Roma, „cea mai strânsă societate politică din Antichitate”, se afirmă îndeosebi importanța factorului politic³. Mme de Staël, în cele trei capitole dedicate literaturii latine, vede în corelația dintre „starea politică” și „spiritul dominant al literaturii” baza de înțelegere a originalității⁴. Rolul „instituțiilor” politice, religioase și al moravurilor îl găsim afirmat și la alți doi reprezentanți ai istorismului aplicat literaturii latine, din Franța: M. Patin în culegerea de prelegeri ținute în 1832 la Facultatea de litere din Paris, *Études sur la poésie latine*, Paris, Hachette, 18685, și D. Nisard în *études de mœurs et de critique sur les Poètes latins de la décadence*, Paris, Hachette 1834. Acesta din

1 Hegel, op. cit., p. 12.

— Într-o formă extremă, La Croce, „Istoria ca acțiune și cunoaștere” înseamnă confundarea celor două științe: „Toți cercetătorii fenomenelor istorice și literaturii devin în mod conștient și disciplinat filosofi” (*Il concetto delio Storia. Antologia a cura II Alfr. Parente* Bari, Laterza, 1954, p. 107).

— Bernhardt, op. cit., pp. IX și 158.

— *De la littérature considérée dans ses rapports avec les institutions sociales* (s.n.). Paris, 1800.» Specificul literar este determinat, după Patin, de o serie de patru factori: fondul general uman, condițiile social-istorice, geniul poetilor și natura subiectelor.

urmă își propune „să facă istoria unei instituții și în același timp biografia unui scriitor marcată... de efectele acestei instituții” 1.

Influența pe care o exercită mediul literar și instituțiile de cultură, educația și gustul publicului, e susținută de Theodor

Mommsen în celebra sa *Istorie a Romei* (1854 – 1856; 1885), în capitolele dedicate literaturii latine. Determinismul aceluiași elemente îl aflăm reluat pe o treaptă superioară în cu totul remarcabila *Istorie a literaturii latine, epoca arhaică*, Berlin, 1902, a lui Friedrich Leo. În Franța, o întâlnim la Paul Albert (1881) și Jeanroy-Puech (1891).

Dincolo de încadrarea generală în istoria civilizației, susținută cum am văzut și de filologie, în determinarea specificului literaturii, se afirmă și rolul factorului spiritual, conceput în mai multe sensuri; de pe o poziție romantică, în școala germană, ca un fond permanent al națiunii, „spiritul poporului”, determinabil însă istoricește ca însumând totalitatea înfăptuirilor tradiției (Hegel). La Taine, noțiunea de „rasă” are un caracter biologist și abstract-psihologic. Ea este o „comunitate de sânge și de spirit”, „o brazdă primitivă și permanentă” alcătuită din „dispoziții înăscute și ereditare”, din „moduri generale de a gândi și de a simți” din care rezultă „starea morală elementară” producătoare a culturii, împreună cu ceilalți doi factori, „mediul” și „momentul” istoric². O înțelegere mai realistă întâlnim însă cu un secol mai înainte tot pe teren francez, la Montesquieu pentru care „spiritul națiunii”, „spiritul general” este o resultantă a factorilor naturali și sociali care guvernează pe oameni³. Pe linia acestei concepții regăsim peste ani în tradiția franceză a istoriografiei literare latine două lucrări fundamentale ce se cuvin reținute. René Pichon în *Histoire de la littérature latine*. Paris, Hachette, 1897, identifică noțiunea de „rasă” cu „spiritul roman” produs al unui proces istoric (Prefață, p. IXI, idee care constituie fundamentul și concluzia altei sinteze de seamă a culturii latine: Albert Grenier, *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art*, Paris, 1925.

2 Strâns legat de determinismul mediului social și tratat împreună cu acesta este și cel al factorului timp, specificul epocilor istorice. În istoria literaturii latine acordul între diversitatea calitativă a momentelor și unitatea de ansamblu a literaturii poporului se realizează metodologic, prin trecerea de la seria cronologică-analitică la noțiunea de perioadă.

1 Cf. Prefața p. VIII. Pentru Nisard „instituție” nu are sensul oficial juridic, ci desemnează mai degrabă forma socială concretă pe care o îmbracă moravurile unei epoci: prac tici, deprinderi, atitudini, moduri de viață.

1 *Histoire de la littérature anglaise*, Paris, Hachette, 1863,

Introduction.

L'esprit des lois (1748) în *Oeuvres complètes*, Paris, Pleiade, 1949, vol. II, p. 558

de mișcare cultural-literară, de evoluție calitativă. Astfel, distincția între „istoria externă” (a genurilor și a genezei operelor) și cea „internă” (a epocilor culturale) preluată de la Wolf este teoretizată de Bernhardy, cu efortul de a ajunge la o „înțelegere dinăuntru a epocii”. Aceasta constă în stabilirea unei corelații între cauzele social-culturale și tradiția stilistică a genurilor, istoria internă și cea externă se reunesc în „grupurile” și „cercurile” dominate de figurile marilor clasici, „schimbările” și „treptele progresive” devin momentele unei serii istorice calitative.1

3 Rolul determinant al individului creator în producerea operei reia vechea idee biografică, cu strădania de a ieși din stadiul ficțiunilor anecdotice iscate din nevoia de a explica geneza operei. Plasarea scriitorului în determinismul mediului și al epocii este în această vreme un punct câștigat. Un moment de culminație în critica istoristă cu consecințe vizibile asupra studiului literaturii, îl constituie activitatea lui Sainte-Beuve. În concepția sa noțiunea de istorie se apropie de fapt de sensul etimologic al cuvântului care înseamnă cercetare, cunoaștere și descriere a rezultatelor obținute. În studiul literaturii el urmărește „cunoașterea omului însuși” în autenticitatea sa individuală, a omului viu prin intermediul operei. Sub influența științelor naturii, foarte dezvoltate în această vreme, și a. studiilor de medicină pe care le făcuse, el întreprinde o critică „naturală” sau „fiziologică”, de investigație a naturii umane și a condițiilor sale. De aici folosirea portretelor ca metodă și formă, de expunere. În ansamblu, acestea urmau să alcătuiască o „istorie naturală literară” care să grupeze „diversele familii de spirite și de talente și, ca să spunem așa, diferite rase”, mai exact „o istorie generală individualizată” 2. Caracterul istoric al studiului literaturii la Sainte-Beuve constă prin urmare în cercetarea analitică, documentară, a operei literare, cu scopul desprinderii adevărului relativ al realității biografice a omului creator.

Aplicarea istoriei la studiul literaturii a dat acesteia o bază științifică ducând însă inevitabil și la unele riscuri. Critica este absorbită treptat de istoria literară, iar aceasta devine adesea un simplu document de cunoaștere a istoriei și a civilizației unui popor.

Între „omul ideal și general” (Taine) pus în evidență de determinismul social-istoric și cel individual-biografic al lui Sainte-Beuve, opera literară ca atare, cu specificul ei, rămâne eludată. De aici necesitatea abordării esențiale a literaturii, a factorului estetic, cuprins în personalitatea artistului.

Op. cit., pp. 157 – 159 (*Eintheilung*).

1 M. Leroy, *La pensie de Sainte-Beuve*, Paris, Gallimard, 1940, p. 183.

În spiritul structurii literare și în procesul de receptare a operei de către public.

Necesitatea unei astfel de tratări a literaturii antice a fost sesizată în repetate rânduri încă în faza filologică și istorică a istoriografiei literare, fie la nivelul rațiunii filozofice¹, fie la nivelul sentimentului și al gustului. Această din urmă poziție a fost foarte răspândită în Franța², și ea a influențat în mare parte negativ istoriile literaturii latine din secolul al XIX-lea. În multe din acestea, banalitatea limbajului critic, aplicabil la orice autor, dezvăluie lipsa raportării la categoriile filosofice în judecata estetică³.

Constituită ca disciplină filosofică independentă la începutul secolului al XVIII-lea, estetica tinde să devină și ea, ca filologia și istoria, o știință integrală a existenței și a cunoașterii umane. Pe acest temei ea își subordonează filologia și istoria astfel că cele trei științe, reprezentând trei etape ale istoriografiei literare, asociate într-o nouă sinteză filosofică, ridică pe o treaptă metodologică superioară și studiul literaturii. Herder preconizase trei momente în cercetarea literaturii antice: înțelegerea filologică a textului, desprinderea frumuseților cu ochiul esteticii, și privirea istorică a diferitelor epoci, țări și talente. În Franța, J. Ampère, într-o lecție inaugurală de literatură, definește „știința literară” drept o „filosofie a literaturii” și „istorie a literaturii”. Și Croce identifică istoria cu critica pe temeiul esenței lor gnoseologice: „Orice istorie e totodată critică și orice critică a istoriei”⁴. În mod practic judecata operei constă dintr-un act unic de interpretare istorică și estetică: „odată cu judecata estetică a unei poezii este dată și istoria ei, sau mai degrabă: această judecată este această istorie” deoarece „în opera poetică faptul și valoarea sunt una”⁵. Pentru René Pichon analiza filologică și explicația filosofică sunt inseparabile în adevărata critică literară, „faptul” și „ideea” se sprijină, reciproc (Prefață, p. IX).

1 Lessing, Herder, Bernhardy, Hegel, în Germania. La Harpe, Mrae de Staël, în Franța.

— Abatele Du Bos proclamă în 1719 subordonarea rațiunii față de judecata se „imen” tului. Voltaire întemeiază „critica gustului”. Pentru enciclopediști, emoti» este criteriul de judecată. „Diletanții” de la sfârșitul secolului al XIX-lea reduc – precierea estetică la plăcerea și arta lecturii. În sfârșit, pentru Lanson impresin»smul, etapă premergătoare, „stă chiar la baza cercetării”, „a simți” e un mijloc legitim pentru „a ști”. Și Thibaudet arată că cele două componente ale criticii sunt „sensibilitatea” și „înțelegerea”.

— D. p. F. Schoel (1815), Alexis Pierron (1852), Eug. Talbot (1883), F. Deltour (1889), Chr. Lamarre (1901). Cf. și critica lui Pichon (Pref., p. X).

4 B. Croce, *Îl concetto della storia*, p. 90.

B. Croce, *La poisie. Introduction à la critique ei a L'histoire de la poésie ei de la liită-ralure*. Pr. Univ. de France, Paris, 1951, p. 123 (ed. I italiană, 1935).

Considerând în ansamblu evoluția istoriografiei literare latine schițată mai sus, putem constata că apropierea filologiei de istorie îndreptase cercetarea spre istoria literară, critica rămânând pe planul al doilea. Intervenția esteticii readuce critica în istoria literară. În felul acesta, cele două discipline se unesc ducând pe o treaptă nouă, de fapt, vechea filologie clasică. Îmbogățită de metodele și sensurile culturii moderne, ea este în stare să producă acum, în prima jumătate a secolului al XX-lea, veritabile sinteze de istorie literară în care erudiția filologică și judecata critică sunt fundamentate filosofic. Întâietatea aparține de această dată italienilor și, ca monumente reprezentative, menționăm întreaga operă a lui Augusto Rostagni, și mai ales *Storia della letteratura latina*, ed. III, revăzută de Italo Lâna, Torino, 1964 țapărută la început într-un singur volum, cuprinzând numai literatura republicană și augustană, în 1939) și Ettore Bignone, *Storia della letteratura latina*, 3 vol, Florența, Sansoni, 1946 – 1950.

Jean Bayet își însușește cele mai bune achiziții ale acestei tradiții, personalitatea sa întrunind laolaltă acribia filologului, perspectiva istoricului și sensibilitatea literatului. Savant multilateral el a produs de-a lungul a 55 de ani de activitate cca. 350 de lucrări (cărți, articole și comunicări, rapoarte și recenzii), din cele mai diferite domenii ale filologiei clasice, de la edițiile de texte până la sinteze de

filosofie a culturii antice și probleme ale învățământului clasic¹.

Ca formație spirituală, Jean Bayet este în primul rând un produs al spiritului francez, în câteva din permanențele sale istorice: metoda, evidența adevărului, spiritul critic constructiv, capacitatea de sinteză și bunul gust.

Cele 250 de recenzii pun în lumină importanța acordată *metodei*, convingerea că rezultatele cercetării depind de eficacitatea instrumentului, că metoda trebuie să fie un act de creație apropiat fiecărui subiect în parte.² J. Bayet reface în aceste intervenții critice „peste umărul” au –rilor mersul gândirii și natura argumentelor. Valabilitatea acestora e supați ia îndoiala metodică a lui Descartes ori de câte ori autorul nostru recoi Mncia „prudență”, „luciditate”, „precauții” și „neîncredere”. De pildă, studiul introductiv dedicat lui Titus Livius, în ediția primului volum al operei sale (Belles Lettres, Paris, 1940) pornește chiar de la negarea posibilității de cunoaștere a scriitorului, ținând seama de

1 Cf. bibliografia Lucrărilor, la 50 de ani de activitate, în volumul *Hommage-Bayet* col. Latomus, Bruxelles, 1964.

— Aceeași idee la Lanson, *La méthode de l'histoire littéraire* în *Essais de méthode, d critique ei d'histoire littéraire*. Paris, Hacâiette, 1965, pp. 64 – 65 (articol din 1910).

puținătatea și incertitudinea materialului păstrat, pentru a ne da în continuare o monografie completă. În folosirea ipotezelor el condamnă în egală măsură și „lașitatea cu aparență critică”, și „febra noutăților care construiește romanul”¹, propunându-ne, în spiritul măsurii clasice și al științelor exacte, un mers progresiv de la cunoscut la necunoscut, de la verosimilități la adevăruri, ipoteza însăși fiind considerată „un mod de gândire care se modifică pe măsura cercetării”³.

Prin acest mecanism Bayet pune în mișcare un material uriaș de erudiție, capacitatea de asociere a disciplinelor clasice amintind de spiritul enciclopedic al filologilor germani din secolul trecut, de comentariile homerice ale lui Wolf sau de istoricul Mommsen. „Imaginația constructivă” a lui J. Bayet atinge uneori aproape virtuozitatea fanteziei literare. Ca exemplu cităm teza sa de doctorat: *Les origines de l'Hercule Romain*, Paris, de Boccard, 1926, sau articolul *l'omen du eh ev al a Carthage*, *Revue des Études latines*, 1941, în care, pentru iluminarea unui epitet din Eneida, sunt folosite: mitologia comparată, istoria religiei, geografia și toponimia, numismatica greacă,

romană și cartagineză, istoriografia și poezia. Toate acestea au drept scop „îmbrățișarea problemei în ansamblul ei”, viziunea globală a fenomenului antic.

Dar Jean Bayet este înainte de toate un *istoric* pentru care această metodă întemeiată pe rațiune se sprijină neconținut pe fapte, știința progresează prin ipoteza supusă faptelor și verificată de ele”. Calificarea tehnică a filologului devine astfel absolut necesară pentru descifrarea și stăpânirea creatoare a materialului documentar.

Problema timpului, preocuparea cea mai importantă a istoricului se vede în atenția acordată cronologiei în toate domeniile de cercetare chiar și peste marginile istoriei clasice bazate pe documente, în arheologie, mitologie, religie primitivă, legendă istorică. Fixarea în timp, „reperele cronologice precise”, ajută la constituirea evoluției, concepută de Bayet ca o unitate în diversitate, ca o devenire social-istorică a unor constante spiritual-culturale, în ultima sa carte: *Histoire politique et psychologique de la religion romaine*, Paris, Payot, 1957.

În studiul literaturii, istorismul lui Jean Bayet ne apare în reconstituirea procesului de creație. Scriitorii latini sunt surprinși la masa de lucru, în fața modelului grec, în efortul de realizare artistică. Studiile dedicate lui Lucrețiu, Catul, Titus Livius și mai ales Vergiliu conchid

1 *Milanges-Bayet*, Roma, 1967, p. 169.

1 Ibid., p. 337, cf. și Prefața la *Les origines de l'Hercule Romain*.

la originalitatea romană a acestora pe baza formației și a evoluției lor creatoare.

Înțelegerea istorică a literaturii înseamnă pentru savantul nostru și plasarea ei în perspectiva viitorului, ca istorie a receptării operelor literare datorită valorii lor permanente. Istoria literară capătă astfel un caracter nelimitat, deschis unor noi cuceriri. „Să mergem mai departe” este concluzia care însoțește recenziile fixând contribuția lucrărilor analizate în tradiția bibliografică. „Gândirea dinamică” a cercetătorului transformă orice rezultat obținut în instrument de investigație viitoare. Aceasta, în numele adevărului relativ în materie de judecată literară, concepție afirmată deja în Franța de Villemain, Sainte-Beuve și Lanson.

În sfârșit, rezultatul ultim al activității istoricului este adevărul, reconstituirea realității vii, a omului plasat în mediu și epocă; dincolo

de „faptul cronologic” trebuie descoperit „faptul psihologic”. Este și aceasta o concepție veche și foarte răspândită în tradiția franceză a istoriei și criticii literare din care descinde și Bayet. Astfel, Sainte-Beuve căuta să descopere „culoarea vieții”, Taine considera literatura drept o „psihologie vie”, Lauson vorbește de „gustul istoric” de „a trăi fiecare operă în stilul ei”, André Suarès, unul din reprezentanții „criticii creatoare” din secolul nostru, identifică „simțul istoriei” cu trăirea în epoca eroilor literari și consideră datoria criticului „să reinventeze opera” 1. M. Butor crede necesară capacitatea de „a inventa” realitatea din litera documentului². În istoriografia franceză a literaturii latine arta reconstituirilor are un reprezentant de seamă în Gaston Boissier ale cărui studii monografice dedicate unor scriitori, grupări sau mișcări culturale fixează deja, în secolul trecut, imaginea vie a Romei în istoria literară. În vremea noastră lucrările de sinteză ale lui J. Carcopino și P. Grimal continuă această manieră evocatoare. R. Pichon subliniază și el că în istoria literară ne servim de fapte pentru a regăsi în ele dezvoltarea sufletului omenesc (Prefață, p. XII).

Apropierea psihologică de Antichitate, „trecutul fundamental”, fondul de spiritualitate general-umană al culturii europene îl îndeamnă pe J. Bayet, ca și în *Literatura latină*, apărută în prima ediție în 1934, să urmărească „să reconstituie atmosfera trecutului, să refacă o evoluție continuă; de altă parte să trezească sufletele și să le facă a gusta operele” (din Prefață). Mai presus de erudiție și de cercetare, „contactul imediat

1 Cf. R. Fayolle, *La critique htiraire*, Paris, 1964, pp. 330 și 156. *Repertoire III*, Edition de miauit, Paris, 1968, p. 14.

de gust și de entuziam cu cele mai frumoase texte” 1 constituie mijlocul educativ cel mai eficace. De aceea unul din meritele principale ale cărții sale este bogata antologie de texte, inclusă organic în ansamblul lucrării, însoțită de un comentariu viu, cu aparență de oralitate, ecou al lecțiilor sale, „un dialog permanent și plin de încredere” 2 cu cititorul așa cum a procedat o viață întreagă cu studenții săi. Principiul antologic, de la citatele extinse până la crestomațiile independente este și el în spiritul tradiției franceze a „literaturilor” 3. Ceea ce aduce nou însă Jean Bayet, prin selecție și prezentare este bucuria de a descoperi și comunica frumusețea adevărului. E în același timp un semn de generoasă încredere față de

contribuția cititorului, și de modestie a savantului. „Cel mai mare critic, cel mai inventiv este și cel mai modest. Ori de câte ori îl citim ne stârnește râvna de a reveni la textul original” 4.

Al doilea mare merit al cărții este, credem, lecția personală pe care omul de știință o trage din cunoașterea și identificarea cu esența culturală și umanistă a Antichității, definirea unei metode de gândire și expunere din seva morală a moștenirii clasice, și care constă în „virtutea pedagogică a expresiei celei mai clare aplicată la conștiința analitică cea mai lucidă”. Într-adevăr, la baza istoriei sale literare stă și erudiția filologică a Germaniei și spiritul de sinteză istorică al italienilor și, cum am văzut, mai ales tradiția franceză. În chip nemijlocit, ca istoric literar, Jean Bayet descinde din Sainte-Beuve, Taine, Lanson și Pichon⁵. Densitatea savantă este distilată însă la nivelul simplității și al înțelegerii tuturor. Și tocmai prin aceasta, a realizat Bayet în istoria literaturii latine ceea ce el considera că este scopul însuși al studiilor literare: „de a împăca cercetarea modernă erudită și specializată cu sensul umanismului antic și permanența sa”.

Profesor la Sorbona, director al școlii franceze din Roma, director general al învățământului, membru al mai multor institute și academii, Jean Bayet se stinge din viață la 5 decembrie 1969, fără a mai apuca

1 Introducere la *Mtlanges-Bayet*, p. 8.

1 Robert Schilling, *Jean Bayet-necrolog*, în revista *Gnomon*, IV, 1970, p. 427.

Cf. d.p. La Harpe, Talbot, Paul Albert, Deltour, Berthaut-Georgia.

4 Michel Butor, op. cit., p. 17.

5 Gustave Lanson (1857 – 1934), reprezentantul criticii „universitare” are meritul de a fi sintetizat cele mai bune rezultate ale criticii și istoriei literare anterioare, asociind, ca trepte succesive ale cercetării, diferitele metode și puncte de vedere cunoscute până la el: impresionismul, filologia, analiza valorilor, biografia, sociologia.

René Pichon reprezintă în istoria literaturii latine aplicarea principiilor lui Lanson care, de altminteri, i-a și revizuit o parte din lucrare înainte de publicare (Prefață, p. XVII).

să vadă versiunea românească a cărții sale. Ne asociem și noi la regretul întregii lumi clasiciste pentru cel care a apreciat în repetate rânduri și contribuția românească la știința Antichității, și relațiile statornicite pe această cale între Franța și România.

Pentru toate aceste motive, socotim publicarea cărții sale drept un omagiu adus celui care a militat pentru dăinuirea latinității în lecția vie a istoriei, „în sensul respectării fiecăruia și a unei fraternități universale”.

Mihai NICHITA

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Volumul de față reprezintă versiunea românească a uneia din cele mai repute istorii ale literaturii latine. Traducerea s-a făcut după ultima ediție franceză: Jean Bayet, Littérature latine, Collection „U” Librairie Armand Colin, Paris, 1965.

Prima ediție, apărută în 1934, a fost salutată ca o noutate în tradiția genului și de atunci unanim apreciată pentru caracterul ei riguros științific și în același timp accesibil. Erudiția apare în calitatea ideilor și nu în discuții sau referințe și este susținută de bibliografia anexă a fiecărui capitol, completată și adusă la zi de prof. Louis Nougaret, colaboratorul autorului. Textele antologice însoțite de comentarii, notele explicative și limpezimea clasică a redactării împlinesc imaginea armonioasă a Romei istorice și literare.

E o carte pentru toți, în sensul calitativ al cuvântului. Specialiștii vor găsi în ea un instrument de informare, sugestii de studiu și un îndreptar pedagogic. Cei doritori de a se instrui – o călăuză în cunoașterea valorilor latinității. Toți iubitorii de frumos – satisfacția de a descoperi vigoarea unei culturi mereu proaspete.

În traducere am urmărit fidelitatea, cu efortul de a pătrunde și a reda gândul și expresia, adesea foarte strânsă, a lui Bayet. Textele antologice au fost traduse direct din latinește, ținând seama firește și de versiunea și interpretarea autorului francez. În unele cazuri, când nu ne-a stat la îndemână ediția utilizată de Jean Bayet, am adoptat o lecțiune diferită. Am încercat și noi, cum se arată în Cuvântul înainte al autorului, să redăm deosebiri de stil între opere scrise de-a lungul a șapte veacuri. La textele în proză, am respectat, pe cât a fost cu putință, construcția și amploarea frazei latinești. La cele poetice, am adoptat o versificație modernă foarte variată uneori chiar la același autor și în cuprinsul aceleiași opere, pentru a marca, și prin muzicalitatea expresiei, fiorul particular al poeziei originale.

Câteva din notele explicative n-au mai apărut în versiunea noastră, atunci când traducerea, explicită, le făcea inutile.

În studiul introductiv, am încercat o plasare a personalității și a

cărții lui Jean Bayet în tradiția filologiei clasice și a istoriilor literaturii latine, cu accentul pus pe contribuția școlii franceze, în scopul de a fixa, și pe plan teoretic, valoarea operei pe care o prezentăm.

Cititorii vor aprecia în ce măsură au reușit strădaniile noastre.

M.N.

LITERATURA LATINĂ

CUVÂNT ÎNAINTE

Literatura latină este studiată aici în întreaga ei desfășurare, de la origini până în secolul al V-lea după Cristos. Vrând să fie cu adevărat istorică și cu adevărat literară, cartea aceasta tinde, pe de o parte, să reconstituie ambianța trecutului, să ofere imaginea unei evoluții continue; pe de alta, să reînvie suflete și să trezească interesul pentru opere. S-ar putea spune că pretențiile acestea sunt mari. Bibliografiile vor îngădui, oricum, celor ce vor dori s-o facă, să controleze afirmațiile și sugestiile, să aprofundeze un studiu, fără îndoială precis și informat, dar inevitabil sumar.

Fiecare capitol este ilustrat cu pagini frumoase din cele mai remarcabile opere latine. Traducerea lor n-am împrumutat-o: ne-am asumat noi răspunderea ei. Nu e din partea noastră o lipsă de încredere: se va putea vedea ușor ce datorăm înaintașilor noștri, în special unor excelente traduceri din colecția „Guil-laume Bude”. Dar am socotit că deosebiri de stil, atât de însemnate dat fiind scopul nostru, riscau să se piardă dacă n-am fi încercat noi înșine, pe parcursul unei evoluții de șapte secole, mijloacele de-a le revela cititorului modern. Nimeni mai mult decât noi nu-și dă seama de insuficiența acestor transpuneri. Dar sperăm că ele vor fi totuși în stare să trezească gustul pentru sporirea lecturilor din autorii antici și tentația de a-i aborda în original; cine își va lua osteneala aceasta va fi răsplătit din belșug.

Textele sunt adnotate și precedate de un comentariu. Notele se mărginesc la indicațiile indispensabile; nădăjduim că ele dau, totuși, informațiile istorice, geografice, mitologice etc. necesare înțelegerii textului. Comentariile, care deschid drumul interpretării literare, indică pe scurt clin ce puncte de vedere poate fi studiat fiecare pasaj. Ele n-au pretenția, bineînțeles, să-i epuizeze nici sensul, nici întreaga bogăție, ci tind doar să-l orienteze pe cititor, oferind un cadru reacțiilor sale personale.

La fel cum s-ar proceda cu un text contemporan. Și nu fără

motiv. Căci această Antichitate ne este, psihologic, foarte aproape. De la Homer, timp de aproape trei mii de ani, latina după greacă și, apoi, limbile romanice, germanice, anglo-saxone și slave au sporit fără încetare un capital comun de omenie, de dragoste, de preocupări morale și de înțelegere a frumuseților lumii; și acest capital viu, permanent identificabil și permanent creator, unește întregul Occident în căutarea neobosită a rațiunii, a dreptății, a criticii și a unei comuniuni fraterne. Și nimeni nu-l poate nesocoti, chiar în momentele – și poate mai ales atunci – marcate de crize de revoltă în căutarea noii exprimări a unui fond mai bun și mai potrivit. Parcă ne-am afla sub constrângerea unei continuități imposibil de întrerupt.

Și nu cumva tocmai aici e certitudinea noastră de identitate și refugiul nostru permanent, și trecut și viitor? Căci între febra istorică, care, cu ajutorul arheologiei și al lingvisticii, se apropie, mileniu cu mileniu, de existențele de mult stinse, urcând către preistorie și antropologie, și accelerarea uluitoare a științei și tehnicii, care par să deschidă, în viitor, perspectiva unui progres material miraculos, dar nestăpânit, oare nu în acest capital literar comun va trebui să găsim pacea și seninătatea de a reflecta asupra problemelor care, ca oameni, ne privesc cel mai de aproape?

Fie ca lucrarea noastră să ajute la înțelegerea acestei continuități fără de care suntem amenințați de moartea spirituală, între cele două prăpăstii: cunoașterea amănunțită a trecutului și investigația nelimitată a științei!

Domnul Louis Nougaret, profesor la liceul Janson de Sailly și profesor auxiliar la Sorbona, a avut bunăvoința să lucreze, în colaborare cu noi, la această nouă ediție. I se cuvin depline mulțumiri: punerea la zi a bibliografiei și unele adăugiri la textul de bază aduc mărturia unei erudiții și a unui devotament căruia îi oferim bucuros cel mai prietenesc omagiu.

Jean BAYET

CAPITOLUL I

ORIGINILE LITERATURII LATINE

Un popor își exprimă durabil inteligența și sufletul în literatura sa. Desigur, o operă literară nu se poate închipui fără un scriitor care să caute să-i dea o formă personală, încheiată, cât mai frumoasă cu putință. Dar orice scriitor, în afară de atmosfera care îl învăluie, are în spatele lui tot trecutul îndelungat al poporului său. De aici, importanța

fenomenelor de civilizație și de limbă chiar înainte de apariția unei literaturi scrise; și asta mai ales pentru latini: căci între data tradițională a întemeierii Romei (753) și cele mai vechi opere pe care le puteau citi romanii din epoca clasică – discursul din senat al lui Appius Claudius Caecus (280) și prima piesă a lui Livius Andronicus (240) – o lungă istorie formase temperamentul latin, punându-l în posesia unei gândiri, a unei imaginații și a unei limbi care i-au permis să conti-nueși să îmbogățească, cu o deplină originalitate, literatura greacă.

1 Condițiile istorice

LATINII Indo-europenii. Începând din India, de-a lungul

Persiei, al Armeniei și al întregii Europe, până la Oceanul Atlantic, se vorbesc limbi's trans înrudite, al căror studiu, întemeiat pe rezultatele săpăturilor arheologice, a permis formarea unei imagini destul de clare despre viața și migrațiile preistorice ale unei importante părți a omenirii, aceea numită indo-europeană, pentru a marca de altfel o comunitate originară, nu de rasă, ci de limbă. Triburile acestea patriarhale se deplasau foarte încet cu turmele lor, uneori se opreau vreme îndelungată în câmpii sau în văi pe care le cultivau, și apoi, fie din pricina secăturii pământului, fie în urma inundațiilor sau a epidemiilor, fie sub presiunea unor populații nou venite, plecau mai departe. Erau oameni energici, plini de inițiativă, se adaptau cu suplețe la noile condiții de viață, fără să-și piardă calitățile înăscute; aveau și o uimitoare putere de asimilare: comunitățile pe care le supuneau se amestecau ușor cu ei și le adoptau limba.

Migrațiile lor. Multe dintre triburile indo-europene mergeau spre vest de-a lungul câmpiilor din nordul Europei sau în susul văii Dunării. Dar din masa aceasta se detașau din când în când fracțiuni care se abăteau spre sud și a căror limbă, rupându-se de trunchiul comun, evolua din acel moment în forme proprii, conform noilor nevoi și contacte: hitiții, sciții, tracii, grecii-aheeni, apoi cei dorienii, sunt câteva din aceste fracțiuni, sosite la date diferite în mijlocul populațiilor mediteraneene, cărora le-au impus, pentru un timp mai lung sau mai scurt, dominația lor. Între 1400 și 1.000 înainte de Cristos și probabil prin părțile Boemiei s-a produs o ultimă sciziune între indo-europenii care, urmându-și drumul spre apus, aveau să vorbească limba celtică și cei care, ajungând în mers lent până în Italia, urmau să se stabilească acolo sub numele de latini, osci și umbrieni.

Indo-europenii din Italia. Au coborât în peninsulă prin păsurile Alpilor, în valuri succesive de „barbări”. Indigenii li s-au supus, nu pentru că ar fi fost mai slab înarmați (erau chiar mai civilizați și cunoșteau, și ei, bronzul; dar năvălitorii aveau cai, care, și, în plus, avânt și voință. Puțini la număr, ei s-au impus totuși mulțimii de mediteraneeni. De altfel, pe măsură ce soseau alții, se luptau între ei, triburi cu triburi. Astfel latinii, așezați poate cei dintâi în Italia centrală, par să fi fost strânși în valea inferioară a Tibrului de către osci (sabini, samniți etc.) dinspre sud și de către umbrienii dinspre nord-est: s-a crezut că și-au datorat supraviețuirea numai imigrării etruscilor, populație ne-indo-europeană venită fără îndoială din nordul Mării Egee, care (cu începuturile din secolul al VIII-lea) a ocupat Toscana de la mare până la Apenini și i-a respins pe umbrienii.

Latinii. Teritoriul pe care îl ocupau latinii, Latium-ul, nu e prea întins: o suprafață aproape cât fostul departament al Senei. Pădurile de pe pantele Apeninilor și de pe masivul vulcanic al munților Albani, pășunile naturale ale câmpiei care, datorită tufului, menține umezeala le-au convenit probabil imigranților veniți din Nord. Întinderea abia ondulată a Campaniei romane nu opunea nici ea greutăți materiale culturii grânelor; iar colinele înșorite s-au dovedit potrivite, mai târziu, pentru plantarea viței de vie și a măslinilor. *Civilizația din Latium a fost o civilizație agrară.*

Năvălitorii indo-europeni formau doar o aristocrație, dar aceasta avea o structură religioasă și juridică foarte fermă și era remarcabil dotată pentru a impune o organizare socială. Și limba lor a eliminat-o pe cea a supușilor. Aceștia, totuși, departe de a dispărea, își influențau încet-încet învingătorii: latinii din perioada istorică reprezintă rezultatul unei asimilări reciproce. Clasa conducătoare și-a păstrat, în fond, instinctul războinic și de cucerire, moravurile de clan și obiceiul de a avea autoritate asupra unei clientele supuse; dar, diminuată și stabilizată de condițiile de viață și, poate, de unele amestecuri de sânge, ea a luat, pentru veacuri, o nouă înfățișare: stăpânilor cu aspect mai mult sau mai puțin feudal le-au urmat proprietarii rurali. Lăcomia de câștig, tenacitatea, concurența, permanenta preocupare pentru problemele practice le-au imprimat trăsături de neșters. La toată populația erau predominante dragostea pentru peticul de pământ, oricât de mic, și pentru morminte. Religia marilor forțe ale naturii, care fusese cea a indo-europenilor, s-a

amestecat cu fel de fel de rituri agrare, cu vechi superstiții, cu practici casnice.

Realism plat; fermă organizare politică; supunere față de o întreagă rețea de obligații religioase, sociale și morale; dar afirmare a individului, sigur pe avutul lui: acestea par a fi esențialele calități moștenite de mentalitatea latină din îndelunga perioadă de fuziune dintre cuceritori și învinși.

Ar fi de neînchipuit ca atmosfera mediteraneană MENITP» A să nu influențat și ea pe oamenii aceștia veniți MEDITERAN *noi*> în sensul unei treziri mai complete la NEAN. lumea formelor și a unei expansiuni vitale mai depline. Dar atunci când latinii ne fac să le simțim sensibilitatea estetică, gustul pentru mișcare, culoare, muzică, atâtea influențe diverse se exercitaseră deja asupra lor, iar urmașii lor s-au amestecat atât de mult, încât încercarea de a reconstitui o evoluție devine imposibilă. Rămâne stabilit că au fost întotdeauna foarte diferiți de greci. Dar e adevărat și că specificul mediteranean e altul în Italia decât în Grecia: se simte în el mai puțin limpezimea strălucitoare și plină de armonie și mai mult bogăția, vegetală și umană, a unui pământ fericit; aici, marea nu apare din toate părțile, invitând la călătorie și la aventură. O curiozitate moderată, un interes crescut pentru muncile țărănești au fost poate consecința acestei situații.

Elementele civilizatoare. Totuși, unele populații migratoare le aduceau italicilor civilizația Orientului: etruscii, vecinii cei mai apropiați, dinspre nord, ai latinilor, și grecii care, începând din secolul al VIII-lea, și-au stabilit coloniile pe coastele sudice ale Italiei. Și unii și alții au fost, pentru peninsula, promotorii unei *civilizații urbane întemeiate pe schimburi active pe uscat și pe mare*.

Mai mult însă decât vecinătatea, ciudățenia limbii și a-religiei lor, și anumite tendințe spre cruzime și voluptate făceau ca, prin contrast, etruscii să aibă o influență specială asupra Latium-ului. Această influență a fost mai întâi orientalizantă: gusturile lor și comerțul îi îndreptau pe etrusci către Cipru și Egipt. Iar elenizarea lor rapidă s-a făcut în urma relațiilor cu Ionia mai mult decât cu Grecia propriu-zisă; de altfel, cele mai bogate așezări grecești din Italia meridională sufereau, de plăcere și din nevoie comercială, aceleași influențe (în secolele al VII-lea și al VI-lea). „Ionismul”, adică un elenism asiatic, și-a pus pecetea pe toată perioada dintâi a civilizației italice și s-a prelungit la etrusci și la vecinii lor mai mult decât în lumea

greacă din Occident. Acest ionism se potrivea bine cu o anumită exagerare, cu un fel de exces în căutarea senzațiilor și în exprimarea lor, care se regăsește, mai mult sau mai puțin, de la un capăt la altul al literaturii latine.

Varietatea reacțiilor. Civilizația etruscă și aporturile străine au acționat foarte divers asupra diferitelor grupuri de populații. După cum un drum comercial se stabilea sau era primejduit de concurența altuia, după progresele și regresele politice, civilizația materială (și, odată cu ea, schimburile intelectuale) sporea sau scădea într-un loc sau altul. De altfel, adesea, fie că venea din Etruria sau (mai ales) din orașele grecești, ea nu ajungea în Latium decât filtrată și modificată de sabini, de campanieni... JIO –rice așezare de oarecare importanță, în Italia centrală, era un fel de creuzet în care calitățile locale și influențele străine se combinau inegal și care la rândul ei își influența vecinii: Preneste, foarte orientalizată în secolul al VII-lea, a redevenit mai târziu latină sau mai degrabă, conform gustului ei, greco-latină; Falerii, pe care o hărțuiau etruscii, a căpătat o fizionomie mixtă atât de precisă încât cei vechi nu-și mai dădeau limpede seama de originea ei (apropiată de cea a latinilor). Numai importanța politică crescândă a Romei a putut organiza treptat această anarhie culturală și a permis, după veacuri, o orientare intelectuală comună.

ROMA Așezarea Romei. Cătunele, latine și sabine.

ÎNCEPUTURII F cu vocație agricolă, care se întemeiaseră pe nF7 vni tării fi colinele din apropierea insulei tiberine n-au uwvu LIAKH –devenit oraș, probabil, decât sub influența elementelor etrusce venite de pe celălalt mal al Tibrului. Iar Roma și-a datorat importanța și mare parte din înfățișarea ei fluviului al cărui întreg trafic îl supraveghea și podului care, trecând prin ea, lega Lațiul de Etruria. Oraș mixt, oraș de trecere, Roma era încă de la început sortită tuturor influențelor, chiar și din pricina întinderii de pășune și ogor din jurul ei, unde sabinii și latinii se jefuiau reciproc. În aceasta constă originalitatea ei și, ca să spunem așa, misiunea ei providențială.

Roma, Etruria și Lațiul. În secolul al VI-lea, stăpânind Campania etruscii au fost și stăpânii Romei și, prin ea fără îndoială, au dominat în acea vreme Lațiul, care despărțea cele două teritorii ale lor. Consecințele acestor evenimente au fost de o extremă importanță. Mai întâi, deosebită prosperitate la Roma: acesta-i apanajul orașelor de tranzit, depozitare și vămuire. Apoi influență puternică a civilizației

etrusce: construcțiile, artele plastice, mentalitatea – totul la Roma a fost etrusc, cu excepția, desigur, a limbii; și această influență a fost durabilă, în unele domenii chiar de neșters. Dezvoltarea pe care Roma o datora etruscilor îi asigura însă un rol de prim ordin între cetățile latine; și astfel i-a rămas intactă capacitatea de a reprezenta spiritul latin. Apoi, dominația etruscilor asupra Campaniei, osce, e drept, dar în contact direct cu cetățile grecești (Cumae, Poseidonia) ... crea, prin Latium și mai ales în avantajul Romei, un curent de civilizație mixtă, net elenizantă, și aceasta într-un timp în care elenismul era în plină înflorire.

Zguduirile istorice. Izgonirea regilor Romei (potrivit tradiției în 509), concomitentă cu o slăbire generală a ionismului, este semnul decăderii puterii etrusce, decădere care va continua timp de două secole, sub presiunea galilor la nord, sub loviturile latinilor și ale grecilor la sud. Acest fenomen a însemnat, pentru dezvoltarea intelectuală a Romei, un regres foarte grav. O aristocrație rurală, indo-europeană în cea mai mare parte, în cadrul căreia latinii erau sprijiniți de puternice elemente sabine, vechi și noi, a stăvilit progresele pe care „plebea” (mulțime amestecată) urbană le făcuse sub regii etrusci. În același timp, Roma, pierzându-și rolul preponderent și cu siguranță și bogățiile, a fost nevoită să pornească lupte îndelungi și grele pentru a se impune din nou în rândul orașelor din Latium.

Căștigul unui secol de civilizație se pierde astfel fără a lăsa altă urmă literară decât niște vagi contururi în vechile legende romane. Se poate ghici un soi de anarhie morală și intelectuală: etrusca este, în continuare, limba de cultură a aristocrației; plebea urbană se orientează însă mai degrabă spre ideile și cultele grecești. Dar, în vremea asta, în mijlocul unor grele războaie și discordii, se făurește o Romă mai latină. Cucerirea orașului Veii (395) a fost cât pe ce să provoace o nouă înclinare către Etruria, iar invazia galică (390) – distrugerea Romei. Dar ultimul sfert al secolului al IV-lea a adus în sfârșit împlinirea conștiinței ei naționale și definitivarea orientării ei intelectuale: oraș stăpân al ligii latine căreia îi impune politica sa, strâns legat de Campania, învingător al samniților din munți și în contact cu cetățile elene din Grecia Mare, Roma e o adevărată capitală și devine din nou un târg important. Aristocrația ei i-a dăruit o tradiție și un ideal național; plebea, în posesia unui statut propriu și în continuu progres, se mulează după acest ideal, fără însă a renunța la

spiritul ei inovator: asupra amândurora, în pofida reticențelor oficiale, își exercită atracția elenismul, un elenism mereu mai bine înțeles.

2 Spiritul și limba

De-a lungul unei istorii atât de frământate, limba indo-europenilor din Latium s-a menținut și s-a dezvoltat datorită forței sale interne, s-ar părea, fără grave contaminări. Influența limbii etrusce asupra ei e aproape nulă: doar câteva cuvinte. Cea a idiomului mediteranean indigen pare mai întinsă: dar, limitată și ea la vocabular, a lăsat neatinsă structura însăși a limbii. Se verifică astfel încă o dată ciudata putere a graiurilor indo-europene asupra populațiilor supuse și persistența lor într-un mediu alogen.

Acest avantaj se datorează supleței lor originare și capacității lor de reînnoire: ele erau în stare să se adapteze diferitelor condiții, morale și materiale, pe care năvălitorii le întâlneau în locul unde în sfârșit se stabileau. Astfel latina are, printre limbile indo-europene, o puternică originalitate, formală și psihologică; și studierea ei, chiar în afara textelor, poate da o primă imagine a aceluia acord între spiritul național și limbaj, necesar apariției unei literaturi. Trebuie reținut însă că acest studiu dezvăluie nu atât tendințele spirituale ale latinilor primitivi, cât pe cele ale latinilor secolului al IV-lea, deja trecuți printr-o bogată istorie și influențați de elemente diverse.

Inteligența. Inteligența latină e foarte puțin speculativă: știința pură, matematicile, duse atât de departe de greci, nu o vor interesa niciodată. Și totuși e precisă și perseverentă: dar nu analizează decât realități, și mai ales realități umane. Triumful ei este dreptul practic: problemele concrete pe care le pun fără încetare în societate existențele cele mai umile îi procură infinite ocazii de a se exercita; compară, precizează, distinge neobosit; dar, oricât de subtilă ajunge să fie, se întoarce mereu la realități. Dreptul va fi (Cicero a înțeles-o prea bine) filosofia – adică psihologia, sociologia, dialectica, și logica – romanilor. Dar, pe lângă drept, politica va fi și ea pentru romani marele exercițiu de înțelepciune, fiindcă ea judecă diferențele, calculează raportul de forțe, apreciază urmările și caută mereu echilibrul; istoria internă a Romei este revelatoare în această privință. Nu există teorie în toate acestea, cel puțin atâta vreme cât influența grecească n-a năpădit spiritul roman; în schimb, o anumită încăpățănare pasivă care, conștientă de diferitele presiuni, nu cedează decât în ultima clipă, aproape întotdeauna la timp, și doar atât cât

trebuie. Această calitate a făcut din romani niște administratori fără pereche: au organizat în avantajul statului până și religia, așa cum era ea, un amestec de elemente indo-europene și indigene și de adaosuri etrusce, grecești, sabine... în sfera intelectuală, generalizarea și vulgarizarea vor fi forme esențiale ale spiritului latin.

Geniul de adaptare și organizare pare indo-european la origine; dar forma lui romană deosebit de caracteristică se datorează poate în mare parte nenumăratelor experiențe politice foarte diverse la care au fost supuși latinii. O anumită înclinare către grija meticuloasă, către scrupulul religios, pare să perpetueze influența etruscă. Conformarea, mereu proclamată, la obiceiul strămoșesc (*mos maiorum*) e un fenomen general, căruia însă aristocrația conducătoare din secolele al V-lea și al IV-lea i-a conferit o extremă rigiditate; de această conformare se leagă totodată orgoliul național și preocuparea morală; aceasta din urmă colorată de rea-voință și de satiră, așa cum se întâmplă ori de câte ori un cod foarte strict de bună-cuviință și demnitate exterioară este impus unor personalități diverse și energice.

Căci, cu toată deprinderea de a avea o organizare socială, cu tot respectul „maiestății” statului și cu tot formalismul, cam apăsător deja, voințele individuale rămân puternice. Țăranul, pe pământul său, e tradiționalist, dar individualist și amator de procese; în orașele din Latium, a căror decadență e din ce în ce mai rapidă, este cultivat un individualism cârtitor; la Roma, unde acțiunile politice ale plebei sunt gregare, fiecare primește totuși în felul său propriu ideile și impresiile noi aduse fără încetare de traficul exterior și-și urmărește cu energie, împotriva tuturor, interesul personal. Din această societate aparent foarte rigidă nu vor înceta să iasă la iveală personalități puternice, cutezător revoluționare sau conștient originale, sub aparențele supunerii consimțite la reguli.

Imaginația: într-un temperament ca acesta nu pare să fie prea mult loc pentru poezie. Totuși, imaginația latină nu e lipsită de resurse și de originalitate. Apropierea de realitatea concretă și grija scrupuloasă de a-i distinge diferențele, chiar mai puțin aparente, și momentele succesive dezvoltau spiritul de observație și capacitățile descriptive. Lucrul acesta se simte, într-o formă foarte naivă, în listele de zei propriu-zis romani (*Indigitamenta*):

multe dintre numele lor nu sunt decât niște epitete care dovedesc

O analiză precisă a serviciilor așteptate de la ei și care, cât de cât, îi descriu. Mai ales în ce privește agricultura, sau când e vorba de un detaliu al vieții de familie, de progresele copilului, efortul acesta are ceva mișcător, ba chiar promițător în stângăcia lui¹. Toate aspectele vieții zilnice, toate amănuntele câmpului, casei, familiei hrănesc imaginația latinului: izvor de poezie intimă și realistă.

Marile forțe cosmice și le reprezintă, fără îndoială, într-un chip mai puțin viu, dar și mai puțin antropomorfic decât grecii. Are sau adoptă zei cu înfățișare tulbure, nedefinită: Ianus cel cu două fețe, Vertumnus cel mereu schimbător, în care se amestecă în mod confuz preocupări omenesti cu un vag sentiment al universului. Se ghicește o comuniune destul de misterioasă în afecțiunea latinului pentru izvoare și lacuri de munte înconjurată de păduri, în îndelungata sa familiaritate cu animale-fetiș (lup, gâscă, șarpe...), în credința sa față de niște minuni, adesea puerile, dar mult mai poetice decât oracolele cu care se luptă perspicacitatea grecilor! Poate mai bine decât aceștia își reprezintă latinul ciudățenia metamorfozelor, și miraculosul superstițiilor va rămâne puternic în Italia... Acestea sunt capacități nelămurite, cel mai adesea stăvilite la romani de necesitățile acțiunii practice, dar care la scriitorii maeștri, Lucrețiu, Vergiliu, Seneca, vor deveni sentiment adânc și neliniștit al raporturilor om-natură, sau presimțire a lui Dumnezeu în singurătăți.

Limba. Limba latină ne apare mlădiată de munca literară, în timp ce rudele ei italice, umbriana și asta, nu ne sunt cunoscute decât din inscripții, și acelea puține. Comparația ne poate totuși ajuta să definim puternica originalitate a latinei și a ritmului ei.

Vocabularul, în zorile epocii literare, e omogen, cu toate împrumuturile destul de numeroase din vechile graiuri mediteraneene (în special nume de plante), din dialectele italice, din greacă (la început mediate, apoi directe), chiar și din etruscă (termeni de civilizație, ca și cei veniți din greacă). O îndelungată folosire

1 *Veruactor, Reparator, Imporcitor. Obarator, Occator, Sarritor, Subruncinator, Afessor onuector, Conditor, Promitor* se îngrijesc de pârloage, de repunerea lor în lucru, de brazde, de ultimul arat, de grăpat, de prașilă, de plivit, de seceriș, de cărat, de punerea și de scoaterea din hambare. Pruncul plânge datorită lui *Vaticanus*, vorbește datorită lui *Fabulinus*; *C-uba* îl culcă; *Educa* și *Potina* îl învață să mănânce și să bea. *Abeona* și *Adeona*, *Iterduca* și *Domiduca* îl fac să

meargă, să se plimbe și să se întoarcă la ai săi.

orală a întărit, așa cum se întâmplă la „sălbatici”, valoarea proprie a fiecărui cuvânt: o mulțime de cuvinte latine vor rămâne mereu încărcate cu anumite nuanțe, nu logice, ci afective; ele sunt mai mult decât niște semne. Derivatele își câștigă repede independența; compusele sunt rare și, în loc să aibă înțeles limpede, ca la greci, capătă adesea, ca și cuvintele vechi, o valoare personală complexă. De aici o oarecare greutate în exercițiul gândirii pure, o anumită lipsă de claritate a desenului (cu atât mai mult cu cât articolul lipsește), dar, pentru scriitorii artiști, o atrăgătoare bogăție de seminuante, de altminteri greu de îmbinat, înclinarea latinilor spre analiza realităților umane, mai ales psihologice și sociale, le îmbogățește progresiv limba cu termeni abstracți, dar nu pur filosofici sau științifici; aceștia se pot ușor acorda în frază cu vocabularul concret, și acest acord va deveni destul de târziu însă – o resursă importantă a prozei latine. Sistemul flexionar („cazurile” substantivelor și adjectivelor) e mai puțin uzat decât cel al grecilor: ablativul mai există. Avantajele acestui fapt sunt cunoscute: suplețe în construcția frazei; capacitate de a obține mari efecte psihologice sau descriptive prin punerea în relief a termenilor esențiali (latina accentuează începutul propozițiilor); bogăție de sugestii poetice prin îmbinarea unor cuvinte care, fără a se raporta unul la celălalt, se colorează, ca să zicem așa, cu reflexe reciproce.

Conjugării latine îi lipsește diateza medie a grecilor, atât de bogată în nuanțe individuale: dar multe verbe, în special cele prefixate, dobândesc asemenea valori personale, fie prin foarte depărtata lor ascendență, fie doar prin uz. Marea inovație a latinei stă în riguroasa distincție dintre timpuri, mai ales în opoziția între acțiunea încheiată (*perfectum*) și cea neîncheiată (*infectum*). Realismul admirabil al acestui popor se vedește și în diferența netă dintre indicativ, mod al realității, și conjunctiv, mod al gândirii. Dimpotrivă, optativul (modul dorinței) nu există ca formă distinctă; participiile sunt puține și destul de rar folosite în vechiul mod de exprimare (cu excepția adjectivului participiu zis pasiv).

Scrierea și vorbirea. Latinii n-au învățat să-și scrie limba decât atunci când etruscii le-au transmis unul dintre alfabetele grecilor din Occident. Dar imensa masă a poporului nu cunoștea scrisul, căci acesta a fost multă vreme rezervat transcrierii oficiale a rarelor documente. Chiar în plină înflorire literară, oamenii cei mai instruiți luau

cunoștință de o carte mai rar prin lectură mută decât ascultând-o citită cu voce tare. În funcție de acest lucru ar trebui totdeauna aprecia un text latin.

Într-adevăr, nu numai fiindcă suplețea și armonia construcțiilor, rostul grupării propozițiilor prin juxtapunere, înlănțuire sau așezare concentrică nu pot fi înțelese decât astfel, ci și fiindcă latina, în întregime, este o limbă emotivă și dramatică, cu efecte care se desfășoară în timp, și cu un simț înăscut al vieții. Ea a înmulțit procedeele de redare a vorbirii: stil direct, stil indirect, stil indirect liber, cu cele mai delicate nuanțe. Dacă e prea puțin aptă pentru cercetarea filosofică sau științifică, e admirabilă pentru zugrăvirea acțiunii și a mișcării psihologice.

Ritmul. Cu o sonoritate gravă, mai degrabă surdă, cu anumite monotonii greoaie în inflexiune, și cu duriți (mai ales din pricina guturalelor), dar fără aspirate și în stare de îmbinări suple, latina se articula bine, fiecare cuvânt având o intensitate inițială și un accent. Accentul era, cel puțin în epoca clasică, muzical, ca cel al grecilor, și îngăduia modulări variate în grupurile de cuvinte; mai târziu, accentul a devenit intensiv, ca în germană; și la origine se poate să fi fost intensiv: în orice caz latinii au fost mereu deosebit de sensibili la ritmul frazei.

Muncile cadențate (cositul, bătutul cu maiul, trasul la edec etc.) și jocurile copiilor aduc în chip firesc cântecul ritmat. Dar cele dintâi forme artistice ale latinei se fixează mai ales datorită religiei: procesiuni întrerupte de opriri (ca în *Ambarvalia*, ocolirea ogoarelor; sau la sărbătoarea orășenească *Septimontium*); dansuri în trei timpi ale salienilor, purtătorii scuturilor sfinte; mai târziu, acompaniament de flaut al ceremoniilor... Fără obligații prozodice, „formulele” (*carmina*) se organizează astfel conform geniului intim al limbii; așa încât munca aceasta a fost esențială atât pentru viitorul prozei cât și pentru cel al poeziei latine.

Formulele acestea, descântece sau rugăciuni, operează adesea cu acumulări de termeni care insistă asupra aceleiași idei, o precizează uneori din aproape în aproape; sau prin echilibru simetric; sau prin antiteze. Sunt chiar nume de zei care dezvăluie aceste tendințe și le atestă vechimea: *Aius Locutius* (cel care afirmă și vorbește), *Panda Cela* (cea care descoperă și tăinuiește). Unele formule magice și precepte rustice dezvoltă tendințele acestea în mod rudimentar, până când vor

ajunge să domine întreaga retorică savantă a autorilor clasici. De exemplu, cupletul care se cânta la 11 octombrie, la *Meditrinalii*, și care amintește de vremea când vinul se folosea doar ca leac:

Vetus novum vinum bibo veteri novo morbo medeor.

Beau vinul vechi sau nou.

Mă vindec de boala veche sau nouă.

sau această constatare rezultată din experiența rurală și reluată de Vergiliu (*Georg.*, I, 47):

Hiberno pulvere, verno luto, grandia farra, Camille, metes.

Pulbere iarna, primăvara noroi: grâu bogat secera-vei Cămile.

Și mai specific latin este gustul pentru aliterație – gruparea mai multor cuvinte începând cu același sunet – și pentru o asonantă foarte asemănătoare rimei. Aceste două procedee vor mai fi încă folosite, cu discernământ, de Lucrețiu. Cel de al doilea ritmează cu o exactitate brutală seria marilor fapte cu care se laudă Appius Gaudius Caecus.

...Complura oppida de Samnitibus cepit.

Sabinorum et Tuscorum exercitum judit, pacem fieri cum Pyrrho rege prohibuit, în cenzura viam Appiatn stravit et aquam în urbem addnxit, aedem Bellonae fecit.

Corpus Inscriptionum Latinarum, I, 28, p. 287...

A luat de la samniți multe cetăți.

A înfrânt oștirile sabine și etrusce, n-a lăsat să se încheie pace cu regele Pirus;

a făcut, ca cenzor, calea Appia, a adus apă în oraș, a clădit un templu zeiței Bellona.

Versul saturn ic. Chiar versul național (de fapt italic, poate etrusc, dar nu specific latin), versul saturnic, permite atâta libertate metrică, sau ceea ce ne apare nouă ca libertate metrică, încât pare condus mai degrabă de un ritm decât de o intenție melodică, începând cu Varro, erudiții au vrut să vadă în el fie un septenar iambic catalectic (7 iambi U jES, dintre care primul ar fi incomplet), fie un senar trohaic (6 trohei, U), cu anacruză (o silabă neglijabilă la început). Astfel s-ar scanda un saturnic celebru2: u / y / u / / u/u/y

Dabunt malum Metelli jj Naevio poetae Au să-i arate ei Metellii, poetului Naevius! Dar singura realitate evidentă este că versul saturnic reprezintă un sistem ritmic cu două părți inegale, cea de a doua fiind (cel puțin în acest exemplu) mai scurtă, așadar inversul vechiului vers epic francez:

Rodianz ferit îi el pedron de sartaighe Roland lovi // colțul de stâncă și capabil, ca și el, de mari efecte totodată monotone și abrupte.

3 Tendințe și direcții literare

Cele mai vechi mărturii de limbă latină nu sunt de loc literare³. E adevărat că unele colegii de preoți păstrau cu sfințenie formule sau „cântece” (*carmina*) pe care, încă din epoca clasică, nu le mai înțelegeau: ni s-a păstrat, datorită lui Varro (*De lingua latina*, VII, 26), cel al dănțuitorilor salieni, preoți ai lui Marte, dar nu avem certitudinea că ni s-a transmis corect; și, printr-o inscripție din secolul al III-lea al erei noastre, ne este cunoscut cel al fraților Arvali, care cinsteau o veche zeiță agrară, Dea Dia. Dar aceste *carmina* nu erau, pentru romani, literatură, iar interpretarea lor este cu totul nesigură.

Tradiție orală și literatură. Dimpotrivă, legea celor XII Table (aproximativ din 450?), din care destul de multe prescripții ni s-au păstrat într-o redactare mai nouă, se învăța în școlile romane;

1 Semnul – indică o silabă lungă; U, una scurtă. În mod obișnuit una lungă face cât două scurte.

— O altă scandare, mai rafinată, împarte versul într-o tetrapodie iambică catalectică și o tripodie trohaică. Vezi mai jos, p. 65 și urm.

O fibulă de aur (un fel de ac de siguranță) de la Praeneste, (de prin anul 600?) pe care patru cuvinte desemnează meșterul și destinatarul; o piatră spartă, pe care se pot desluși doar câteva cuvinte, găsită în forul Romei (prima jumătate a secolului al V-lea); o inscripție votivă (?), în care nu știm nici să separăm cuvintele, zgâriate de la dreapta la stânga pe trei vase mici lipite între ele, descoperite tot la Roma.

Iar Cicero mai putea încă citi unele discursuri ale lui Appius Claudius Caecus, cenzor în 312. Înainte de anul 240 și de prima piesă a lui Livius Andronicus, la atât se reducea, oficial, literatura latină. Totuși s-a emis părerea că trebuie să se fi transmis din generație în generație, oral, dar într-o formă din ce în ce mai închegată – tinzând așadar spre caracterul de „operă literară” – tradiții care reflectau experiența și aspirațiile poporului latin. Ipoteza nu e de loc absurdă: galii știau lungi poeme religioase, cosmice și epice care s-au pierdut cu totul fiindcă nu fuseseră fixate în scris.

Și mai e necesar, pentru ca o tradiție orală să capete o oarecare fixitate, ca transmiterea ei să fie legată de un scrupul religios, sau

sprijinită pe anumite repere imuabile sau cel puțin reînnoită la date fixe în împrejurări solemne, mereu aceleași. Latinii își povesteau, fără îndoială, fabule cu animale: dar au dobândit ele vreodată, în secolele al V-lea și al IV-lea, o formă încheiată, deja „literară”? Și dacă latinii aveau (e doar o ipoteză) cântece de nuntă, de înmormântare, de ospăț, trebuie să conchidem că exista un lirism național?... Numai în materie de istorie semiepică (ipoteza lui Niebuhr) și de artă dramatică se pare că putem vorbi cu destul temei despre tendințe preliterate naționale.

Pregătirea pentru istoriografie. Aristocrația conducătoare, politică și religioasă, acumulasă de mult la Roma o documentație extrem de variată, prin care își satisfăcea spiritul metodic, pasiunea de organizare și vanitatea nobiliară.

1 Mai întâi, simple liste, unele cu valoare religioasă (dar și politică), precum sunt *Calendarul* și lista zilelor faste (când se putea împărți dreptatea), iar altele care, în afară de importanța lor pentru calculul cronologic, atestau continuitatea guvernării și a religiei naționale: listele magistraților anuali (*Fastele consulare*) și ale pontifilor;

2 Apoi niște *Comentarii* (sau *libri*) care înregistrau cele mai importante fapte ale regilor (sau ale „regilor sacrificiilor”), pontifi, auguri, salieni etc... așa încât, la nevoie, ele să poată fi regăsite și învățămintele lor să fie folosite.

3 De un interes ceva mai general erau *Annales Maximi* sau *Analele Pontifilor*, în care se înscriau anual întâmplările de seamă ale istoriei cetății, în special, e drept, minunile și evenimentele religioase;

4 Dimpotrivă, *tituli* și *elogia*, în care persoanele de vază ale statului își enumerau, trufaș și uscat, vitejiile și binefacerile, aveau mai ales caracter civil și militar; foarte prețioase pentru istoria Romei dacă li s-ar fi putut acorda totală încredere.

Iată, ca exemplu, epitaful lui L. Cornelius Scipio, în două fragmente, păstrate la Muzeul Vaticanului și la Biblioteca Barberini:

L. CORNELIO L.F. SCIPIO AIDILES COSOL CESOR

HONC OINO PLOIRUME CONSENTIONT R [ORNAI] DUONORO
OPTUMO FUISE VIRO LUCIOM SCIPIONE FILIOS BĂRBAȚI CONSOL
CENZOR AIDILIS FUET A [PUD VOSJ] HEC CEPIT CORSICA ALENAQUE
URBE DEDET TEMPESTATEBUS AIDE MERETO [D]

Titulus dă numele și principalele funcții ale defunctului. *Elo-gium*, mai recent, este în versuri saturnice. Iată traducerea: „L.

Cornelius, fiul lui Lucius, Scipio, edil, consul (în 259 înaintea erei noastre), cenzor (înainte sau după consulat). La Roma toți sunt de părere că el a fost cel mai bun dintre oamenii de bine. Fiu al lui Bărbătuș, el a fost aici, la voi, consul, cenzor, edil. A cucerit Corsica și orașul Alena. A închinat un templu Furtunilor, drept mulțumire” 1.

Dar dacă inscripțiile triumfale sau funerare nu puteau, bineînțeles, împinge până la indecență exagerarea sau deformarea faptelor, altfel se întâmpla cu alte elogii, ale căror exagerări erau foarte potrivite pentru înveșmântarea trecutului în culori epice: elogiile funebre (inițiativa lor i se atribuia lui Valerius Publicola, în primele timpuri ale republicii), bocetele sau *neniae* și (dacă au existat cu adevărat) cântecele eroice despre strămoși, cântate la ospețe, pe care le menționează Plutarh.

Se pare chiar că trebuie să vedem în vechea istorie a Romei, în forma transmisă nouă de Titus Livius și Dionis din Halicarnas, altceva decât un roman imaginat de greci, așa cum au crezut unii: nu numai pentru că preocupările și ideile majore pe care le conține (scrupul juridic, devotament față de Stat, rigiditate morală), sunt romane; dar și pentru că aflăm mai multe episoade (Hora-tius Cocles, Coriolan, Virginia...) dezvoltate în formă dramatică, cu punere în scenă, lovituri de teatru, concluzie religioasă sau

1 Acest epitaf e comentat în *Culegerea de texte latine arhaice* a lui A. Ernout, pp. 14 – 18

morală, în care ar putea foarte bine să se vădească o veche elaborare mitică anterioară redactării în formă literară sau pseudois-torică, așa cum au demonstrat cercetările lui G. Dumezil. Căci în ele se regăsesc multe elemente vechi (indo-europene, etrusce, sabine, campaniene) de care e puțin probabil ca scriitorii epocii clasice să fi fost pe deplin conștienți.

Astfel istoria și epopeea istorică au la Roma baze străvechi.

Tendințe spre dramă. Formele dramatice au și ele origini îndepărtate deși mult mai complexe, căci sunt în parte populare, plebee chiar, și de aceea supuse la tot felul de influențe străine. Totuși, chiar fondul religiei romane prezintă anumite aspecte dramatice: ceremoniile se desfășurau în acte foarte distincte, separate adesea de intervale lungi; iar gestul trebuia să însoțească cu exactitate riguroasă enunțarea unor formule imuabile. La unele sărbători, mimica era uimitoare: de exemplu, la 24 februarie (*Regijugium*), „regele

sacrificiilor” trebuia s-o ia la fugă imediat după jertfirea victimei; la 15 octombrie, credincioșii își disputau cu adevărat coada calului abia sacrificat (*October equus*). Ritualul salienilor și al fraților Arvali, care comporta schimbări de costume, înaintări și opriri, sacrificii, melopei și dansuri în trei timpi (*tripudium*), cel al lupercilor, cu mimică, deghizare, alergare în jurul Palatinului, oferă toate elementele unei acțiuni dramatice.

Dar, pe lângă formele acestea consacrate, sărbătoririle populare îngăduie și întrețin o creație mai spontană care totuși se manifestă la date fixe: timpul recoltelor mai ales, care îndeamnă la îmbuibare și totodată obligă la slujbe de mulțumire către divinitățile rodniciei, exaltă o imaginație realistă, grosolană, e drept, dar plină de sevă. Atunci italicei aceștia se lasă în voia geniului lor particular de improvizație, în gesturi și vorbe. Bineînțeles acest geniu e alimentat de aceleași teme, de un fond comun de glume: scopul e doar plăcerea. Bufoneria, obscenitatea, satira cea mai liberă, mascarada sunt toate prezente. O anumită ordine o aduce cultul religios, mai ales cel al zeităților grecești din Italia meridională, în special cel al Demetrei (cinstită sub numele de Ceres), foarte de timpuriu adoptat de plebe; această ordine nu are deci nici rigiditatea, nici solemnitatea, ceremoniilor patriciene.

Mai mult italică decât romană, această activitate populară a îmbogățit literatura latină cu elemente importante: cântecele fescenine erau niște grosolane improvizații satirice în vers să-turnic; numele lor le trădează poate originea (Fescennium era un oraș fălise), sau caracterul semireligios, căci se credea că obscenitățile alungă piaza rea¹: de aceea s-au debitat mereu la ceremoniile nupțiale și în pompa triumfală – același spirit domnea în farsele campaniene care, mult mai târziu, s-au încetățenit la Roma sub numele de atelane; – și, de asemenea, se pare, în *satura* sau „amestec” 2 de cuplete, dansuri și mimică, de unde se puteau naște fie o acțiune dramatică, fie diferite genuri de satiră. Dar organizarea artistică în care s-a încadrat mai târziu teatrul se datorează etruscilor. Forma organizată a jocurilor religioase de la Roma (*ludi*) cu dansurile, paradele și „concursurile” lor atletice, cu alergările și luptele de gladiatori, vine de la e-trusci și de la etrusco-campanieni. Tot de la ei a primit Roma cântăreții din flaut (*tibicines*), mimii-dansatori (*histriones*) și a adoptat poate, pentru prima dată, masca (*personaj*: tradiția a reținut anul 364 ca pe acela al

unei introduceri masive de elemente etrusce (pentru a goni o ciumă îndărătnică), din care avea să se nască teatrul latin (Titus Livius, VII, 2). Totuși, înclinarea foarte vie a latinilor, și în general a italicilor, spre amestecul genurilor și spre efecte de contrast se menținea printre împrumuturile de tot felul; ea se va menține parțial în comedia lui Plaut. Dar legende grecești, cele tragice mai ales, mult îndrăgite de etrusci și deseori figurate pe sarcofagele sau urnele lor funerare, și prezente poate chiar în teatrul lor (căci știm de la Varro, *De lingua latina*, V, 55 că un oarecare Volnius scrisese tragedii etrusce), fastuos puse în scenă în orașele grecești ale Italiei meridionale, deveneau familiare latinilor și le dădeau numeroase exemple de unitate dramatică.

Dreptul și redactarea juridică. Totuși, aspirațiile acestea către literatura istorică sau epică, dramatică sau satirică, nu aveau să afle forme stabile decât după o îndelungată îmbogățire cu elemente străine și prin imitarea grecilor. Dimpotrivă, dreptul, dezvoltându-se sub aspecte pe deplin latinești, și-a formulat curând preceptele în chip atât de original încât ele pot trece drept prima expresie artistică a prozei latine.

1 *Fascin* era o amuletă falică.

— Aceasta este etimologia celor vechi: *satura lanx* era un amestec de fructe sau de legume, sau felurite trufandale oferite toate o dată zeiței Ceres. Mommsen apropia cuvântul de *satur* (sătul): *satura* ar fi expansivitatea firească a oamenilor ghiftuiți. O originaie etruscă B-ar fi cu totul exclusă.

Procesul, ca și actul religios, se prezenta în vechime la latini ca o dramă: de pildă, cine revendica un teren trebuia să se deplaseze până acolo împreună cu judecătorul, sau cel puțin să conteste adversarului său un bulgăre de pământ care reprezenta bunul în litigiu; gesturile și vorbele, stereotipe, îi făceau pe împiricinați să se înfrunte ca două personaje de tragedie. Aceste mici reprezentații riguroase care începeau procesul în fața pretorului se numeau „acțiuni ale legii” și erau secretul pontifilor care nu „dezvăluiau formulele” decât atunci când credeau de cuviință: edilul Cn. Flavius le-a divulgat în 304, când ele nu mai erau decât resturi arhaice. Marea noutate avea, în vremea aceea, potrivit unei tradiții suspecte, o vechime de aproape un veac și jumătate: e vorba de legea, laică și publică, valabilă și pentru patricieni și pentru plebei, pe care decemvirii din 450, după cum se spunea, o

scriseseră pe douăsprezece table de bronz; într-adevăr, un mare efort de codificare și de redactare.

Deși modernizat, cu oarecare gust de altfel, stilul fragmentelor care ni s-au păstrat justifică admirația exprimată chiar și de mari scriitori ca Cicero. Mai întâi prin simplitatea cu care ne este revelată analiza și deducția spontană a autorului: toate stipulațiile legate de o anumită materie se succed cronologic, fără legături exprimate, fără indicarea subiectului acțiunii atunci când aceasta îl sugerează, cu libertatea „stilului oral”.

Si nox furtuni faxsit, și un occisit, iure caesus este. Dacă (cineva) săvârșește un furt noaptea, dacă (păgubașul) îl omoară, să fie pe drept ucis.

Dar și o limpezime concisă, o autoritate mușcătoare, care dau impresia de strălucire, dar nu sunt decât grijă pentru exactitate și procedeu mnemotehnic. Antiteze, chiasme, anafore¹, care vor deveni mai târziu podoabe retorice, scandează și ritmează formulele, câteodată ca pe un *Carmen*, cu o mare varietate de îmbinări: *Adsiduus vindex adsiduus este; proletario i-am civi quis volet vindex este*. Un om cu domiciliu stabil să aibă drept chezaș un om cu domiciliu stabil; un proletar să aibă drept chezaș pe oricine.

Si pater jilium ter venumandavit (?), *filius a. parte liber este*. Dacă un tată își vinde fiul de trei ori, fiul să fie slobod de tată.

1 Chiasmul este o încrucișare de expresii simetrice (ABB. V; AB A B; etc); anafora constă în repetarea aceluiași cuvânt la începutul unităților succesive ale enunțării.

Appius Claudius Caecus. Stilul celor XII Table, adaptat obiectului său și reprezentativ pentru timpul lor, are deja calități literare. Poate dovedește chiar, în unele părți, personalitatea unui autor bine dotat. Dar cel dintâi „scriitor” latin nu apare decât la sfârșitul secolului al IV-lea: Appius Claudius Caecus, cenzor în 312, consul în 307 și 296.

Din veche și trufașă nobile sabină, Ap. Claudius a dus totuși o politică aproape revoluționară în favoarea plebei, a libertților chiar. S-a orientat și spre elenism. Și aceste dona direcții se potrivesc. Dar elenismul său pare cemprex: poate o înclinare personală către pitagoreism, filosofie cu tendințe aristocratice și religioase din Grecia Mare; și, de asemenea – ca la o mare parte a plebei – către forme de cult mai elenizante (lucru pe care îl dovedește, de exemplu, modul de organizare a principalului sanctuar roman al lui Hercule); dar și o clară

intenție politică de a orienta viitorul Romei spre sudul peninsulei: a deschis în această direcție calea care i-a purtat numele; și dacă, orb și neputincios, a cerut să fie dus în senat ca să împiedice negocierile cu Pirus (280), e fiindcă voia să-i rezerve Romei posibilitatea de a dispune în întregime de Italia greacă. Patriotismul și gusturile lui se îmbinau într-o admirabilă previziune: dar îndrăzneala lui înnoitoare le părea celor din casta sa o profanare.

Se ocupase de limbă și definitivase trecerea sunetului's la sunetul *r* între două vocale (rotacism: *Numasius* a devenit *Numerius*); de asemenea, de drept (tratatul *De usurfiationibus*). A lăsat discursuri care vădeau, pare-se, o oarecare eleganță; și o culegere de maxime morale în versuri saturnice (*Carmen de moribus*) pe care Cicero (*Tusculanae, IV, A*), o numea *fiythagoreâcm*, prin cem-parație cu „versurile de aur” ale lui Pitagora; totuși resturile foarte sărace care ne-au parvenit nu ne îngăduie să-i cântărim arta. Subiectele însă, strict practice și conforme unei tradiții aristocratice ale cărei urme se vor regăsi, peste o sută de ani, la Cato, sunt în ciudat contrast cu elenismul voluntar și îndrăzneț al politicii sale. Omul acesta, cel mai chemat să înfăptuiască sinteza greco-romană și plebeio-patriciană, s-a oprit din diurn de îndată ce a fost vorba de literatură.

X

Aspecte generale ale dezvoltării literare la Roma. Ritmul însuși al dezvoltării literare a Romei se simte de pe-acum în această lentă și inegală inițiere: vor alterna mereu tendința de apropiere de Orientul grec și cea de revenire la spiritul național; și decalajul între cele două forme de civilizație, greacă și latină, se va atenua uneori până aproape de dispariție, iar alteori se va accentua ciudat de mult. Pe de altă parte, autorii latini, în graba lor de a folosi cât mai bine toată literatura greacă, sau vor amesteca tot ce-au învățat, sau vor inova în sensuri foarte diferite. Astfel că vor domina personalități superioare, greu de integrat într-o succesiune regulată: cine-ar zice că între Plaut și Terențiu, între Lucrețiu și Vergiliu, nu e decât o singură generație și că s-au folosit de aceleași modele?

E totuși important să nu se despartă niciodată studiul literaturii latine de cel al literaturii grecești, fără de care cea dintâi n-ar putea fi niciodată înțeleasă sau gustată. Căci, pe de o parte, Roma a continuat literatura greacă, ducând la o perfecționare mai largă și mai umană cuceririle precare ale alexandrinismului¹; pe de alta, a realizat o

sinteză de două ori originală: îmbinând învățăturile clasicilor cu cele ale alexandrinilor; și integrând elenismului spiritul Occidentului mediteranean, mai târziu septentrional.

Studiul acestei dezvoltări, inegală deși continuă, densă și plină de savoare deși savantă, pestriță și originală, nu poate fi decât complex. Dar e bogat în învățăminte și în ecouri: căci întreg echilibrul civilizației în care trăim de 1.500 de ani depinde de această transpunere necesară a geniului grecesc în formă italică, și mai târziu europeană, în cadrul cuceririi și organizării romane.

V Așa se numește perioada din timpul și de după Alexandru cel Mare (sfârșitul secolului al IV-lea, secolele al III-lea și al II-lea).

BIBLIOGRAFIE

CONDIȚII ISTORICE

j. vendryes, *Le langage: introduction linguistique a Thistoire* (Paris, 1921); M. ebert, *Reallexikon der Vorgeschichte* (Berlin, 1924 – 1932); a. meillet, *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, ed. 8, (Paris, 1937); A. carnoy, *Les Indo-Européens* (Bruxelles-1921); e. schuchardt, *Alt Europa*, ed. 2, (Leipzig-Berlin, 192); p. bosch-gimpera, *Les Indo-Européens. Problèmes archéologiques* (tra. fr., Paris, 1961). – a. rosenberg, *Der Staat der alten Italiker* (Berlin, 1913); g. devoto, *Gli antichi Italici*, ed. 2, (Florența, 1952). – m. pallottino, *La civilisation étrusque* (Paris, 1949); *Etruscologia* ed.3., (Milano, 1955); R. bloch, *L'Etrurie et les Etrusques* (Paris, 1955); a. hus, *Les Etrusques* (Paris, 1959); J. heurgon, *La vie quotidienne chez les Etrusques* (Paris, 1961; trad. ital., 1963); – R. bioch, *Les origines de Rome* (Paris, 1959); p. de francisci, *Primordia civitatis* (Roma, 1959); R. bloch et J. cousin, *Rome et son destin* (Paris, 1960); h. bardon, *Îl genio latino* (Roma, 1961); ed. fr. *Le génie latin* (col. Latomus, Bruxelles, 1963); p. grimal, *La civilisation romaine* (Paris, 1960); J. bayet, *Histoire politique et psychologique de la religion romaine* (Paris, 1957; trad. ital., 1959).

2. SPIRITUL ȘI LIMBA

A. meillet, *Esquisse d'une histoire de la langue latine*, ed. 4, (Paris, 1938); A. grenier, *Le génie romain dans la religion, la pensée et l'art* (Paris, 1925); G. devoto, *Storia della lingua di Roma* (Bologna, 1940).

F. moller, *Altitalische Wörterbuch* (Göttingen, 1926); H. JACOB-sonn, *Altitalische Inschriften* (Bonn, 1910); V. pisani, *Le lingue dell'Italia antica oltre il Latino* (Torino, 1953); a. ernout, *Le dialecte*

ombrien. *Lexique du vocabulaire des Tables eugubines et des inscriptions* (Paris, 1961).

J. marouzeau, *Le latin* (Paris, 1927); *Introduction au latin* (Paris, 1941). – a. meillet et J. vendryes, *Trăiri de grammaire comparie des langues classiques*, ed. 2, (Paris, 1948); stolz-schmalz și leumann.

hofmann, *Lateinische Grammatik*, ed. 5, (München, 1928), prelucrată de A. Szantyr (1963). – a. walde și j.b. hofmann, *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*, ed. 3, (Heidelberg, începând din 1930); A. e r-nouț și A. meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine* (Paris, 1931, ed. 4, 1960); A. ernout, *Les éléments dialectaux du vocabulaire latin* (Paris, 1909); J.B. hofmann, *Lateinische Umgangssprache*, ed.2, (Heidelberg, 1936); – M. niedermann, *Precis de phonétique historique du latin*, ed. 3, (Paris, 1953); a. ernout, *Morphologie historique du latin*, ed. 3, (Paris, 1953); bennett, *Syntax of early Latin* (Boston, 1910 – 1914); J. wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* (Basel, I, ed. 2, 1926; II, 1924); e. lofstedt, *Syntactica* (Lund-Paris, 1928 – 1933); a. ernout-i. Thomas, *Syntaxe latine* (Paris, 1953).

m. hammarstr Om, *Beiträge zur Geschichte des etruskischen, lateinischen und griechischen Alphabets* (Helsingfors, 1920); A. grenier, *L'alphabet de Marsiliana et les origines de l'écriture à Rome* (*Mélanges de l'École de Rome*, 1924).

K. polheim, *Die lateinische Reimprosa* (Berlin, 1925); W.I. evans, *Alliteratio latina* (1921). – a.w. de GROOT, *Le vers saturnien littéraire* (*Rev. des Et. lat.*, XII, 1934). Despre versul saturnic a se consulta recenta lucrare a lui M. barchiesi, *Nevio epico* (Padova, 1962), pp. 310 – 327; n.i. herescu, *La poésie latine, étude des structures phoniques* (Paris, 1960).

3. TENDINȚE ȘI DIRECȚII LITERARE

O. b Ockel, *Psychologie der Volksdichtung* (Leipzig, 1906); C. pascal *Feste e poésie antiche* (Milano, 1925). – p. lejay, *Histoire de la littérature latine des origines à Plaute* (Paris, 1923); e. cocchia, *La letteratura latina anteriore all'influenza ellenica* (Napole, 1924 – 1925).

w. corssen, *Origines poesis Romanae* (Berlin, 1846); J. words-worth, *Fragments and specimens of early Latin* (Oxford, 1874); A. ernout, *Recueil de textes latins archaïques* (Paris, 1916, ed. nouă în 1957).

a. reichardt, *Die Lieder der Salier und das Lied der Arvalbrüder* (Leipzig, 1916); U. nacinovich, *Carmen Arvale*, 2 vol. (Roma, 1933 – 1934); A. pascoli, *Acta fratrum Arvalium* (Bologna, 1950).

c. thulin, *Italischesakrale Poésie und Prosa* (Berlin, 1906); f. luter-bacher, *Der Prodigianglaube und Prodigienstil der Römer* (Burghorf, 1904); a. otto, *Die Sprichwörter und sprichwortliche Redensarten der Römer* (Leipzig, 1890).

e. kornemann, *Die älteste Form der Pontifikalannalen* (Klio, 1911); stampini, / *cârmi trionfali romani* (*Saggi di letteratura e filologia latina*, 1917); F. vollmer, *Laudationum funebrium Romanorum historia et reliquiarum editio* (*Neue Jahrbilcher für Klass. Philologie*, Supl. 18, 1892).

w. rowoldt, *Librorum pontificiorum Romanorum de caerimoniis sacrificiorum reliquiae* (Halle, 1906). – le-o, *Über die Vorgeschichte des römischen Dramas* (Hermes, 1904); A. piganiol, *Recherches sur les jeux romains* (Strasbourg, 1923). – b.l. ullmann, *The present status of the Satura question* (*Studies in Philology*, 1920); p. boyaneb, *À-propos de la satura dramatique* (*Rev. des El. a ne* 1932); J-P. cebe, *La satura dramatique et le divertissement fescennin*. (*Rev. belge de – bphilol. et d'hist.* XXXIX, 1961). V

p.f. girard, *Textes de droit romain*. ed. 6, (Paris, 1937); XII *Tabulae*, ed. 2, (trad. germ. și comment. de R. Ducll, München, 1953); e.w. westrup, *Introduction to Early Roman Law*, IV.: *Sources and Methods* (Copenhaga, 1950). – e. lambert, *La question de l'authenticité des XII Tables et des Annales Maximi* (*Nouv. Rev. de droit franç. et étrang.*, 1902); *Le problème de l'origine des XII Tables* (*Rev. gen. du droit*, 1902); p.f. girard, *La loi des XII Tables* (Londra, 1914); M. breal, *Sur la langue de la loi des XII Tables* (*Journal des Savants*, 1902).

J. marouzeau, *Traité de stylistique latine*, ed. 3, (Paris, 1954); *Quelques aspects du latin littéraire* (Paris, 1949).

4

CAPITOLUL II

CONSTITUIREA UNEI LITERATURI GRECO-ROMANE

În cea de a doua jumătate a secolului al III-lea se constituie brusc la Roma, după modele grecești, o literatură completă – rezultat al voinței ferme și al trudei bine chibzuite a câtorva oameni care nu erau de neam roman: Livius Andronicus, Naevius” Plaut, Ennius. Ea poate părea astfel cu totul artificială. Dar nu cunoaștem nicio literatură

care, la începuturile ei, să nu fi fost influențată de prestigiul unei civilizații superioare: chiar și poemele homerice sunt rezultatul unei lungi elaborări de elemente foarte diferite, și proșpețimea lor se datorează, în parte, faptului că nu le cunoaștem izvoarele. Dimpotrivă, putem vedea Roma dezvoltându-se într-un mediu suprasaturat de elenism și-i putem urmări cu precizie progresele formării intelectuale. Dar oricât de repede se perfecționează, are atâtea de învățat de la o literatură multiseclară încât până și cele mai originale creații ale ei atestă influența măștrilor. Nu ne găsim însă în fața unui semn de slăbiciune; și frumusețea operelor nu scade cu nimic.

Etapele influenței grecești. Influența greacă se exercita continuu asupra Romei cel puțin de la sfârșitul secolului al VII-lea, întâi însă prin intermediul etruscilor, apoi nu fără reticențe și violente opoziții.

Dezagregarea puterii etrusce lăsase Roma, la începutul secolului al V-lea, dezorientată între o aristocrație rurală retrogradă și o plebe urbană slăbită de pe urma decăderii negoșului. Dintre cetățile etrusce, mai ales la care, aliata Romei, și la Veii, rivala ei, mai dăinuiau focare de cultură elenizantă; dar puternice mișcări de populații făceau tot mai șubrede relațiile cu sudul grecesc. Și totuși de acolo primise plebea legende, zei (Demeter – Ceres; Heracles – Hercule), poate și idei politice. Patricienii au fost nevoiți să cedeze încet-încet acestei presiuni: deși recurgeau cât mai puțin la prescripțiile religioase ale cărților sibiline, venite, se zicea, din Cumae, dar purtând o adâncă pecete etruscă, totuși, înainte de a redacta codul celor XII Table, au trimis soli care să cerceteze legislațiile elenice din orașele Greciei Mari.

Ocuparea Romei de către Gali (390) i-a întârziat serios evoluția. Dar atunci când (începând din 343) cucerirea latină s-a îndreptat spre sud, împotriva samniților, s-a produs declanșarea decisivă, în urma contactelor repetate ale întregului tineret militar al Romei cu populații din ce în ce mai curat grecești: campanii, amestecați cu osci și cu samniți, dar de cultură greco-etruscă, orașul Neapole, aproape complet elen, apoi Locri și alte cetăți din Grecia Mare. Totuși, întemeind împreună cu Capua un stat romano-campan și recunoscând orașului Neapole o libertate aproape deplină, Roma arăta un fel de ezitare în fața ruperii de obiceiurile ei intelectuale, în parte încă etrusce. Și adevărata capitală a Greciei Mari, Tarentul, îi era ostilă. Lucrurile stăteau în cumpănă: nu cumva, în fața Italiei romano-campane, urma să se consolideze unitatea Italiei grecești? Dar Alexandru Molosul a dat

greș, Pirus a ostenit să se războiască cu Roma, iar Tarentul a căzut (272). Printre tarentinii luați ca sclavi se afla un copil care avea să fie promotorul literaturii greco-romane, Livius Andronicus.

Peste treizeci și unu de ani Sicilia devenea la rândul ei aproape romană, în urma celui dintâi război punic (268 – 241): ea fusese, în mod evident, țelul, de natură economică, al luptei. Pământ aproape în întregime grecesc, Sicilia sporea considerabil proporția elementului elenic în statul roman. Dar a fost socotită „provincie” și teritoriu de exploatare; iar partea insulei în care elenismul era cel mai activ, Siracuză și împrejurimile ei, rămăsese independentă sub Hieron. A fost nevoie de cel de al doilea război punic, de luarea Siracuzei (212), de nimicirea Capuei (211), de a doua cucerire a Tarentului (209), pentru ca Roma, îmbogățită de prăzile din toate marile capitale grecești sau elenizate ale Italiei, să reprezinte unicul centru de atracție al elenismului occidental. Dar ea începuse, încă din 240, să învețe rolul acesta.

Plebea și patricienii în fața elenismului. Evoluția aceasta, lentă întâi, apoi accelerată, explică natura elenismului roman din secolul al III-lea, pe de o parte vechi și asimilat, pe de alta, exterior și artificial.

Plebea urbană, în relații neîntrerupte, de secole, cu traficanți și călători de tot felul, ea însăși parțial creată și mereu reîmprospătată prin eliberarea sclavilor de origine foarte diferită, a adoptat spiritul mediteranean; se preocupă de afaceri, de speculații, de comerț maritim, grec sau punic. Primește și toate detaliile de viață militară și experiența vie a expedițiilor tot mai îndepărtate; vine zilnic în contact cu sclavi din ce în ce mai elenizați. Își creează astfel un limbaj amestecat, în care un fel de „s-abir” cosmopolit împestritează vechiul fond rustic și juridic al latinei, și în care argoul își varsă fără încetare invențiile expresive. Elenismul intră în largă măsură în această alcătuire mobilă, deformat, e drept, dar asimilat. O grămadă de legende vechi grecești, legate mai ales de ciclul troian și de zeii ocrotitori ai sănătății și comerțului, îi sunt familiare acestei populații; ele conțin uneori nume alterate de influența etruscă, iau înfățișări ciudate care se explică prin călătoria lor de-a lungul Campaniei, Sabinei, Etruriei și prin toate opririle navigației de coastă (fără a mai pune la socoteală că au stat un timp la Roma, dar sunt încă ușor de recunoscut.

Aristocrația conducătoare, dimpotrivă, a păstrat deocamdată, în general, vechea rigiditate, dar și sărăcia, destul de demnă, a limbii sale:

asa că trăiește din tradiție, și cam strâmtorat se pare, pe proprietățile ei din afara orașului și, din orgoliu, se ține cât mai departe de plebe și de populațiile pe care le supune; negoțul și meșteșugurile i se par rușinoase. Q. Metellus, la înmormântar ea tatălui său (în 221) îi definea astfel idealul:

A vrut să fie ostaș de frunte, orator desăvârșit” căpetenie vitează, să înfăptuiască lucrurile cele mai de seamă, să ajungă la cea mai înaltă magistratură, să dobândească cea mai mare înțelepciune, cea mai mare laudă ca senator, să strângă cinstit o avere mare, să lase mulți copii și să fie omul cel mai de vază al țării sale.

pliniu cel bătrân, *Hist. nat.*, VII, 140.

Totuși această aristocrație se vede silită să se apropie de elenism în diverse chipuri. Mai întâi, din ambiție politică, trebuie să încurajeze gusturile plebei și să menajeze marile interese ale traficului și speculației; cu atât mai mult cu cât un număr mereu mai mare de plebei accede la magistraturi: există personaje importante cu porecle grecești (*Sophus* – înțeleptul; *Philus* – Prietenul). Importanța crescândă a artei vorbirii, în for și în senat, trezește și ea o emulație printre patricieni: se străduiesc să-și îngrijească exprimarea și să-și încredințeze copiii unor preceptori, bineînțeleși greci. Pe de altă parte, pe măsură ce se extinde cucerirea, cunoașterea limbii grecești, care e limba internațională, devine o necesitate politică stringentă: Cato însuși va trebui s-o învețe la bătrânețe. Astfel patricienii se îndreaptă spre o cunoaștere a elenismului, de obicei rațională și riguroasă.

Elenismul roman în secolul al III-lea. Astfel elenismul pătrunde totodată prin viață și prin educație. În mare, el reprezintă, în ochii romanilor, un rafinament de viață foarte atrăgător dar senzual, egoist, viclean: cam suspect. Trebuie să ne reprezentăm decalajul social și moral care există în această vreme între Grecia și Roma: evoluția latinilor e cu aproximativ trei secole în urma celei elene. Poporul roman e, în ansamblu, brutal, dar viguros și moralmente drept: cel de al doilea război punic, cumplit de greu și de lung (218 – 201), îi demonstrează calitățile. Dar mulțimea contactelor sale internaționale și iuțeala extremă a extinderii sale politice îi trezesc tot felul de curiozități, mai mult sau mai puțin cuminți: ca să și le satisfacă, lumea greacă îi oferă de-a gata soluții foarte diferite. După caz, romanul le încearcă și le folosește, sau le disprețuiește și le batjocorește; dar, oricum, prinde gust pentru ele. Acceptă temele romanești și legendele

stranii, alături de moștenirea umanistă a clasicilor. În religie, reîmprospătează formalismul vechi și arid al strămoșilor săi nu numai căutând frumusețea plastică, ci și prin reprezentări senzuale și mistice sau neliniști filosofice: odată cu Āpolo se introduce la Roma destinderea fericită a sărbătorilor la care iau parte oameni și zei; zeița asiatică Cibeles a fost instalată oficial pe Palatin încă din 204; cultul pe jumătate secret al lui Bacchus făcea progrese rapide; pitagorismul avea adepți întreprinzători... în felul acesta Roma intra (prematur, dacă ținem seama de gradul ei de dezvoltare) în lumea greacă a vremii.

Literatura era cea mai puțin primejdioasă formă a elenismului, dar nu cea mai ușor de asimilat, deși, de la cuceririle lui Alexandru, accesul la ea fusese înlesnit de limba comună (kolv/)), care se substituia tot mai mult dialectelor, și de un mod de a gândi comun. Așa încât ea avea deja un caracter aproape universal. Dar forma ei din vremea aceea, alexandrinismul, era prea rafinată și prea greu de înțeles pentru romanii secolului al III-lea: și atunci ei s-au îndreptat spre literatura atică a veacului al IV-lea, foarte simplă ca expresie și foarte umană; și, mai înapoi, spre clasici, tragicii atenieni din secolul al V-lea și Homer; studiul acestuia era obișnuit în toate școlile grecești și numeroase teme legendare homerice se răspândisea de mult în Italia, în felul acesta romanii încercau să-și anuleze dintr-odată întârzierea față de măștrii lor: ceea ce nu se putea face fără dezordine și fără evidente inegalități.

Genurile poetice: teatrul. Într-adevăr, nevoia de a avea o literatură și capacitatea de-a o gusta variaua mult în funcție de mediile cărora li se adresa poetul și de genurile pe care le oferea. Teatrul era singurul care se bucura deja la Roma de o tradiție populară. Glumele fescenine¹ și producțiile „amestecate” (*satur se*), mimate și cântate pe diferite ritmuri, se îmbinaseră cu dansurile scenice ale etruscilor. Pătrunzând în Grecia Mare, romanii cunoscuseră puneri în scenă somptuoase și tot felul de piese cu intrigă, tragice, comice sau parodistice. Și înmulțindu-se jocurile publice și particulare, atât în vremurile de criză, pentru câștigarea bunăvoinței zeilor, cât și în cele prospere, pentru a mulțumi divinității, publicul devenise dornic de noutate. Misiunea poezilor elenizanți a fost mai ales aceea de a separa tragedia de comedie și de a da desfășurării „subiectului” un caracter reglementat, iar limbii o ținută mai literală, în fiecare an, edilii curiili organizau *Ludi romani* în cinstea lui Jupiter (4 – 19 septembrie), edilii

plebei *Ludi plebei* (4 – 17

1 Vezi mai sus, pp. 43 și urm. Poate că versurile fescenine avuseseră, încă de la origini, o formă dramatică: schimb de ocări și ironii între persoane sau grupuri așezate față id față.

noiembrie). Începând din 212 s-au mai adăugat și *Ludi Apollinares* (6 – 13 iulie), date de pretorul urban; și începând din 191 *Ludi Megalenses* (4 – 10 aprilie), organizate în cinstea Cibelei de edilii curiili. Pe de altă parte, un magistrat sau un patrician bogat nu pierdea nicio ocazie de a săvârși un act religios și de a-și câștiga în același timp favoarea poporului organizând jocuri extraordinare: votive, dedicatorii, triumfale sau funerare. Iar aceste jocuri cuprindeau, pe lângă exerciții de tot felul, și lupte de gladiatori și reprezentații teatrale.

Estrada, înălțată la început în apropierea unui templu sau la colțul unei piețe, este totdeauna ocazională în secolul al III-lea; ea a luat însă dimensiunile unei scene (*pulpitum*) sumar împodobite, fără decor și fără cortină; în fața ei era fără îndoială un spațiu gol semicircular, corespunzător orchestrei grecilor, dar unde se puneau jilțuri de onoare, și o incintă unde se înghesuia, așezat sau în picioare, un public foarte pestriț și zgomotos, pe care un crainic trebuia să-l tot roage să tacă.

Un director de trupă comică se adresează spectatorilor:

Doar de bine s-aveți parte, dar să fie spusa-mi, lege! Monitorii1 să-și înghită vorba lor și jos nuiaua, Plasatorii să nu treacă pe sub nasul tuturor a, Pe cutare să-l așeze când actorul e în scenă: Cine-a-ntârziat acasă, pradă somnului prea lung. Trebuie să stea-n picioare ori să doarmă mai puțin... Sclavii să nu se îndese doar în băncile din față: Ei să lase-aceste locuri pentru oamenii cei liberi Ori să-și cumpere și dânsii, ca mulți alții, libertatea. Dacă însă n-au parale, s-o întindă iute-acasă, Altfel, sigur îi așteaptă nu o pacoste, ci două: Grindină de bețe-aicea, iar acasă bice-o groază, Când la-ntoarcere stăpânul află că nu-i treaba gata... Doicile să nu-și ia pruncii să-i grijească, stând la teatru: Părăsind mult timp căminul, au să rabde rău de sete8. Iar copiii-n chinul foamei, să-i auzi țipând ca iezii... Le îndemn pe coconite să privească în tăcere, Făr' de râsete în chicot, nelăsând să mai răsune Vocea lor cea ascuțită... Trăncăneala pe acasă!

1 Avea sarcina să păstreze ordinea cu lovituri de băț. * Doicile treceau drept amatoare de băutură.

Altfel, au să turbe soții auzind-o și aicea... Cel ce prezidează jocuri, pe nedrept să nu ofere Palmii¹, vr-unuia din trupă și în schimb, să puie-n umbra Pe cel bun luat-nainte de cel rău, prin uneltire. Dar era să uit un lucru: Slugilor însoțitoare, La taverne dați năvală cât spectacolul mai ține... Nu scăpați prilejul, haide... Toate turtele scot aburi!

plaut, *Poenulus*, v. 14 – 43.

„Directorul de trupă” cumpără de obicei piesa de la poet și obține consimțământul celui care organizează jocurile. Dă reprezentația cu sclavii săi actori, bărbați cu toții și dintre care unii pot avea mai multe roluri în aceeași piesă. Masca nu se folosește încă, pentru că publicul roman este foarte sensibil la schimbările de expresie; îmbrăcămintea și perucile (albe pentru bătrâni, roșcate pentru sclavi) disting în mod prestabilit personajele. Publicul aprecia actorii, nu piesa.

Fiind împrumutate din greacă, tragediile și comediile sunt reprezentate în costum grecesc: li se spune *palliataie* fiindcă actorii sunt îmbrăcați în *pallium*, nu în toga națională. Demnitatea aristocrației romane este astfel salvată, iar gustul plebei pentru aspectele picante ale exotismului grec, stimulat. Totuși din timpul lui Naevius apar și câteva tragedii cu subiect roman, *praetextaie* (toga pretextă este toga tivită cu roșu a magistraților): e vorba, poate, de piese de circumstanță, cu scop patriotic sau destinate să slujească interesele vreunei mari familii cu prilejul unui eveniment important.

Comediile și tragediile latine nu par să fi prezentat structuri foarte deosebite: și unele și altele au în general un prolog, o serie de episoade și un epilog. Nici ele și nici modelele lor grecești nu se împărțeau în acte, cu întreruperea acțiunii: se desfășurau continuu, cum se întâmplă astăzi cu un film de lungime medie, și țineau treaz interesul publicului până la ultimul cuvânt:

plaudite.

Rolul corului², care merge descrescând de la Eschil la Euri-pide și de la Aristofan la Menandru, e și mai redus la Roma. Astfel comedia (care ne e mai bine cunoscută decât tragedia) ne

1 Simbolul victoriei.

„Avem un singur exemplu în teatrul lui Plaut: câteva versuri din *R-udens* (v. 290 – 305)

atribuite unui cor de pescari.

apare ca urmaşa comediei atice din secolul al IV-lea¹ (comedia medie şi comedia nouă), plină de intrigi şi burgheză: a fost însă reintrodus elementul liric, poate în parte sub influenţa tragediei, dar şi pentru că italianului, foarte sensibil la muzică şi mai ales la cea dramatică, îi place „aria” în sine, desprinsă de orice poveste. Aşa se explică o ciudăţenie care se zicea că i se datorează lui Livius Andronicus, dar care poate avea origini şi mai vechi: într-un *canticum* se îngăduia actorului să mimeze doar acţiunea la rampă, în vreme ce un profesionist cânta versurile.

Roma a participat intens la această creaţie dramatică, născută din imitare grecească dar adaptată gustului latin şi atrăgătoare prin faptul că se adresa sensibilităţii şi chiar senzualităţii. Astăzi desigur comedia ne pare mai corespunzătoare gusturilor şi gradului de evoluţie al Romei de atunci: putem înţelege de ce plebea se amuza aşa de copios la piesele lui Plaut. Dar nimic nu ne îngăduie să afirmăm că subiectele tragice ar fi fost mai puţin populare: etalarea suferinţelor morale şi fizice putea plăcea acestui popor, amator de război şi lupte de gladiatori.

Epopoea; lirismul naţional şi religios. E posibil ca cei dintâi poeţi latini să fi tins şi spre epopee sub îndemnul prestigiului lui Homer şi al lecţiilor teoreticienilor greci (în special Aristo-tel) care o considerau, alături de teatru, genul literar cel mai elevat. Dar Naevius şi, după el, Ennius şi-au dat seama că epopeea trebuie să fie naţională şi că temperamentul romanilor, întâi de toate militar, era complet deosebit de cel al grecilor. Exaltarea unei vremi eroice în care Roma şi-a pus viaţa în joc împotriva Cartaginei i-a ajutat să folosească o materie aproape integral istorică şi, în parte, contemporană, şi să o trateze în spiritul unui patriotism mândru şi autoritar. Procedând aşa, ei urmau tradiţia laudelor (*elogia*) şi dădeau formă artistică unor năzuinţe foarte importante ale aristocraţiei conducătoare; ei anunţau şi bogata dezvoltare literară a istoriei romane. Dar materia lor era foarte compozită, un amestec de vechi poveşti italice şi de istorisiri greceşti din toate timpurile, unele chiar plăsmuite foarte de curând de greci linguşitori care, presimţind

1 în secolul al V-lea, la Atena, comedia (Comedia veche) era un fel de revistă» Şarjată şi lirică, plină de violente aluzii politice şi personale. După interzicerea acestora, comedia a luat altă înfăţişare şi a tratat teme generale (Comedia medie; apoi Comedr nouă}.

Înălțarea Romei, se străduiau să lege originile Orașului de propria lor mitologie; în plus, autorii se socoteau obligați să imite procedeele homerice, dintr-un obicei dobândit în școală.

Așa încât epopeile lor, lipsite de altfel de propagarea foarte largă pe care o asigură scena, au rămas opere artificiale. Cu atât mai mult cu cât poeții, socotind că nu pot întrebuița în poeme așa de serioase limba viguroasă și expresivă, dar haotică, a plebei, și prea puțin ajutați de cea relativ pură, dar foarte săracă, a aristocrației senatoriale, plăsmuiau cu greu cuvinte și expresii care au uneori iz pedant și nu sunt totdeauna conforme cu spiritul limbii latine.

S-ar părea că acele cantate cu caracter religios și național pe care statul le comanda poeților cu renume, cum s-a întâmplat de pildă cu ocazia jocurilor seculare din 249 sau înainte de bătălia de la Metaurus, pentru a implora ajutorul zeilor, și după ea, ca mulțumire pentru victorie (207), puteau avea, ca și epopeea, un accent mai natural și mai popular. Dar nu putem fi siguri. Unele picturi preromane din Italia meridională, în special acel dans funebru descoperit într-un mormânt din Ruvo (secolul al V-lea), trădează originea ceremoniilor pentru care 1 s-a cerut lui Livius Andronicus să compună imnuri și ne îngăduie să presupunem că ele ar fi avut un caracter scenic. În sfârșit povestirea lirică a bătăliei, în *Amphitryon* al lui Plaut, atât de romană și „actuală” ca ton, trebuie totuși să reproducă unele aspecte ale acelor cantate: compoziție foarte simplă (cronologică), seriozitate fermă și destul de prozaică, formule și caracteristici convenționale epico-istorice, cu repetări de expresii, aliterații și oarecare strălucire numai la sfârșitul masivelor cuplete.

O campanie militară povestită liric1

sosia ... De cum am sosit acolo și pământul l-am atins.

Amphitryon alege îndată, din căpitani, pe cei de frunte, Teleboienilor solie asupra celor hotărâte: De vor ca nesiliți de nimeni și fără a înfrunta război, Să ne întoarcă toată prada și prădătorii ce-au făcut-o, Dând îndărăt tot ce luară, el se va trage înspre casă

1 Cupletele 1 și 4 sunt în octonari (povestire maiestuoasă, recitativ sau *canticum* peo-priu-zis); cupletele 2 și 3, în tetrametri eretici (povestire vioaie și năvalnică, mult mai cântată decât cupletele 1 și 4; este acel *mutatis modis canticum*) sunt încheiate, fiecare, de mn trimetru eretic catalectic (în punct de orgă).

Numaidecât, ducându-și oastea și pe argivii adunați – Lăsându-i

În răgaz și pace... De însă, mai păstrează-n inimi Simțiri ce-i fac să nu aducă tot ce pe drept li s-a cerut, El are să le atace-atuncea, cu oastea-i tare, încrâncenat, Cetatea lor cuteazătoare... Dar când teleboienii noștri, Tot ce orându-i Amphitryon, aflară întocmai, de la soli, Cu încredere în bărbăția și în puterea ce-o aveau, Semeți, trimișilor le-aruncă răspunsuri pline de ocară: „O să ne apărăm (spun dâșii), asalturilor făcând față, Pe noi și toți cei din cetate, și-avem să vă respingem până în clipa când vă veți retrage de pe meleagurile noastre”. Cum primi răspunsu-acesta, de la cei trimiși de dânsul, Scoase-Amphitruo, din taberi, ostile ce-l însoțeau, Legiuni, teleboienii din cetatea lor ieșiră Năpustindu-se-nainte, cu mândreți de arme lucii. Când oștirile-amândouă Au ieșit cu mult alai Oamenii știindu-și locul, Cetele, la locul lor, Capii cei doi, de oștire. Se întâmpinară apoi Sfat să ție între dâșii, Fără zarva gloatei lor. Capii cad la învoială: cei învinși, în bătălie, Au să se predea-mpreună cu cetatea, cu ținutu-i, Cu altare și cu vetre... După ce-așezară asta, Glas de trâmbiță răsună peste-întinderi de pământ: Cele două oști, din piepturi-nalță strigăt de război. Capii lor, pe Jee-l roagă și oștirile-și îndeamnă. Fiecare-apoi și-arată vrednicia și tăria: Săbii se lovesc abrașe, lăncile cumplit se frâng, Cerul prinde să mugească-n fremătarea de bărbați, Din răsuflete de piepturi se alege-un fel de ceață. Oameni cad răpuși cu totul, de atâtea răni prea grele. Cum am vrut, până la urmă e mai tare brațul nostru. Cad vrăjmașii fără număr, oastea noastră vine-n iureș, în tăria-i neînvinsă, risipind în juru-i spaimă. Nimeni dintre ceilalți însă, nu se întoarnă ca să fugă. Fără luptă îndârjită, îndărăt nu dau un pas. Mai curând să-și piardă viața decât de la post să plece. Zac apoi tot în șiragul care li se poruncise. Când stăpânul meu Amphitryon văzu una ca aceasta, Poruncește ca din dreapta călărimea să atace: Cu un strigăt pân-la ceruri, ea pornește la atac; Din oștirile dușmane, spre a spăla ocară-adusă, Proașcă face și-n avântu-i, peste cap în zbor le dă. Se-ntrec fugind teleboienii, li-i spatele străpuns de sulți.

Amphitryon el însuși, cu sabia-i din mână Pe regele Pterelas îl descăpățânează.

LITERATURA LATINA

Ne-am războit atuncea din zori și până-n seară;

(Nu o uit: e-n ziua-n care nu ni s-a dat mâncare.)

Ivirea nopții curmă, pe urmă, bătălia.

A doua zi veniră în tabără la noi.

Cu ochii plini de lacrimi frunțașii din cetate
Stâlpări având în mână, din ramuri de măslin.
Cerând umili iertare pentru greșeala lor.
Ei, zeități și oameni, copiii și cetatea.

Supuși îi dau puterii poporului teban, plaut, *Amphitryon*, v. 203 – 247; 250 – 259.

Metrică și muzică. Dar cel mai important lucru pentru dezvoltarea ulterioară a literaturii latine a fost introducerea metricii grecești în toate genurile poetice. Absolut necesară n-ar fi fost: Livius Andronicus și-a scris în versuri saturnice traducerea *Odiseei*, tot așa și Naevius – epopeea națională. Dar alternanța măsurată a silabelor lungi și a celor scurte, cu diferitele combinații pe care le oferea posibilitatea de a înlocui în unele locuri o silabă lungă cu două scurte (sau invers) și de a varia întrucâtva locul cezurii, reprezenta fără îndoială un progres muzical față de vechiul *Carmen* latin și față de regularitatea antrenantă, dar monotona, a versului saturnic. Ennius a renunțat la acesta și a adoptat, în locul lui, hexametru eroic, alcătuit din șase picioare dactilice (-uu) dintre care primele patru pot fi spondei () iar ultimul, după voie, spondeu sau troheu (lu') i, iată două exemple (silabele lungi sunt scrise cu litere grase):

Africa tffribili / tremit hârrida terra tutntiltu mâerentes flentes
/ lacrimântes câmmiserântes

Dispariția vechiului saturnic în favoarea hexametru dactilic se leagă fără îndoială de o nouă slăbire a influenței etrusce față de creșterea celei grecești. Și totuși limba latină se adapta destul de greu la ritmul acesta plin de silabe scurte. De aceea Ennius n-a imitat hexametru prea rafinat al grecilor contemporani (alexandrini); s-a inspirat în chip atât de potrivit și de fericit din cel homeric, încât hexametru latin se află datorit lui Schema metrică: j; HHÎ-HH. I. – UU I – Cezura (o mică pauză între două cuvinte) se plasează de obicei după al treilea accent, dar poate sta și după al doilea sau al patrulea.

caractere care trebuie doar să se precizeze ca să facă din el versul vergilian (vezi pp. 342 și urm).

Poezia dramatică, folosind mai ales iambul cu) și troheul (-u) și având licența de a înlocui, la aproape toate picioarele complete (afară de ultimul), silaba scurtă cu una lungă () sau cu echivalentul ei (două scurte: nu) se mulează mai bine pe cadențele limbii vorbite și, poate, e fidelă unor forme de poezie indigenă anterioară victoriei elenismului.

Textul unei comedii era alcătuit din două elemente principale, cel vorbit și cel cântat, *diverbiūm* și *canticum*. *Diverbiūm* era scris în versuri iambice de șase picioare (senari); în *canticum* erau folosite versurile iambice mai lungi, cele trohaice și alte diferite ritmuri bazate pe anapest (nu), bahic cu), eretic (-u), și altele. În plus, modernii cuprind sub numele de *canticum* două elemente pe care Plaut și Terențiu le distingeau: *stanticum* propriu-zis (în versuri lungi, iambice sau trohaice), care era un recitativ cu acompaniament muzical, și *canticum mutatis modis* (în anapești, eretici și alte ritmuri) care era cu adevărat cântat și care semăna probabil cu o arie de operă (vezi mai sus exemplul de la p. 58 și urm.). Astfel „deși corul și cântările sale au dispărut din comedia latină, muzica a păstrat un loc foarte important.

În piesele lui Plaut *cantica* ocupă adesea două treimi din text, iar partea vorbită doar o treime. Preponderența aceasta a părții cântate ne poate ajuta să înțelegem de ce au admis romanii, fără greutate vizibilă, importul metricii grecești: ea împlinea gustul lor înnăscut pentru muzică, și mai ales pentru cea dramatică. Corporația „flautiștilor”, a căror participare era necesară îndeplinirii oricărei ceremonii religioase, era de mult timp socotită indispensabilă statului roman. Muzica a fost accesoriul obligatoriu al reprezentațiilor de teatru: un muzician profesionist compunea uvertura, *intermezzo-urile* și acompaniamentul pentru versurile poetului. Ea se execută la două flaute (*tibiae*), unul cu timbru grav (*dextra*), celălalt cu timbru acut (*sarrana*), sau amândouă cu același timbru, grav sau acut; se-obținea astfel o simfonie rudimentară, care se potrivea cu* tonul general al piesei, fără să acopere vocea cântărețului.

Strădanii individuale și tendințe comune. Cei câțiva poeți care au impus unei populații cu aspirații contrare aceste forme de artă gata elaborate au ascultat, în zorul lor plin de râvnă, nu atât de geniul lor personal cât de o preocupare oarecum educativă.

Livius, Naevius, Ennius sunt „poligrafi” și scriu în toate genurile: tragedie, comedie, epopee... cu egal curaj, dar cu succes inegal; Plaut e singurul care a știut să-și asculte numai vocația. De asemenea, pare singurul complet lipsit de un soi de pedanterie profesorală care se simte, inegal de altfel, la contemporanii săi, mai ales la Livius și Ennius, ambii de origine greacă sau pe jumătate greacă și înclinați din pricina aceasta să dirijeze pe „barbari” (romani); pe deasupra, Livius mai avusese și profesia de preceptor. Căci Roma, simțind ce lipsește gloriei

sale, se apucă de învățat: 260 e data la care Spurius Carvilius inaugurează predarea publică a gramaticii. În marile familii, sclavii pedagogi își inițiază elevii cei mai dotați în literatura greacă; dar poporul, la teatru, pretinde și traduceri ale pieselor grecești. Mișcarea aceasta, începută de câțiva scriitori energici, ia repede proporții mari. Începând chiar cu Livius, constatăm că maestrul e înconjurat de alți poeți, pe care din păcate îi cunoaștem prea puțin¹, dar care erau destul de conștienți de importanța lor ca să obțină (după 207) îngăduința de a se strânge într-un *Collegium* (adunare corporativă), fără îndoială analog cu cel al flautiștilor, în templul Minervei, pe Aventin.

Elenism și naționalism. Nu se poate spune că statul roman e gata să se intereseze oficial de literatură. Dar, pentru moment, nu are nici ostilitate față de lumea greacă și nici dispreț pentru mentalitatea elenică: de altfel scriitorii se dovedesc utili pentru strălucirea ceremoniilor oficiale și sunt însuflețiți de sentimente proromane. Dacă Naevius și mai ales Plaut, de neam italic pur, par să reprezinte cu o vigoare mai suculentă spiritul latin, ei nu sunt mai naționaliști decât Livius sau Ennius. Și nici nu practică mai puțin decât aceștia (și, uneori, chiar fără măsură) imitarea grecilor. Se afirmă astfel o unitate, stângace încă și neechilibrată, între tendințele romane și forma grecească, care se va desăvârși la marii clasici din secolul I înaintea erei noastre.

1 Li s-ar datora, între altele, un *Carmen Priami* în vers saturnic (legat de ciclul troian), un *Carmen Nelei* în versuri iambice (fără îndoială o tragedie imitată după Soioclej

Redactarea operelor: 240 – 207 î.e.n. Luat prin – ANDRONICUS zonier la Tarent (în 272) din fragedă copilărie, devenit la Roma sclavul unui Livius (tatăl lui Livius Salinator, învingătorul lui Hasdrubal în bătălia de la Metaurus?) care-l făcu preceptorul fiilor săi, apoi, eliberat sub numele stăpânului său, precum era obiceiul, dar purtând și un nume grecesc pe care-l avea poate de la naștere, Livius Andronicus a deschis o școală și, cu ajutorul lecturilor comentate din opere grecești, a pregătit spiritele pentru înțelegerea unei literaturi romane cu formă elenică. În 240 i s-a jucat la Roma prima piesă (nu se știe dacă era comedie sau tragedie); în 207 a primit oficial misiunea de a compune și de a preda unui cor de douăzeci și șapte de fecioare un imn în onoarea lunonei Regina, pentru a preîntâmpina primejdia care plana asupra Romei de când intrase Hasdrubal în Italia. A murit înainte de

anul 200.

I Caracterul și formația. Era, se pare (nu ne-au rămas de la el decât vreo șaizeci de versuri izolate), un om lipsit de geniu, dar cu „o judecată excelentă”. Dacă e greu de admis că a adus la Roma din locul său natal spiritul însuși al Tarentului, orașul rafinat, luxos, nebun după teatru, trebuie admis că l-a regăsit în parte citindu-i asiduu pe greci și poate frecventându-și compatrioții. Dar nu s-a lăsat cu totul pradă acestui spirit; dimpotrivă, s-a străduit să descopere în limba latină resursele necesare unei transpuneri literare. Considerând că are în primul rând o misiune de educator, Livius pare că n-a vrut să-și disocieze operele de precepte. Faptul că statul roman a recurs la el ca la un bard oficial (poate chiar din 249 când, la jocurile seculare, s-a alcătuit un cor în cinstea Proserpinei, și în orice caz în 207), e mai ales dovada lipsei de poeți la Roma în vremea aceea și a protecției gintei Livia; și-apoi era vorba de ceremonii religioase cu caracter predominant elen în care era de dorit mijlocirea unui poet priceput în cele grecești.

Operele. Descoperirile arheologice arată că etruscii cunoșteau bine legendele homerice încă din secolul al VI-lea. Livius a vrut să le răspândească la Roma: a tradus în ritmul tradițional al versului saturnic *Odiseea*, opera clasică totodată cea mai variată și cea mai umană a grecilor, de altfel de mult cunoscută fragmentar în Italia. Traducerea era exactă, stilul de cele mai multe ori simplu și precis, cu unele reușite:

...Munți pe margini cu abisuri, șesuri înecate-n praf și nemărginita mare...

dar foarte departe de suplețea multiformă a limbii grecești, iar uneori stângaci, încărcat de epitete inutile:

...Nu e urgie-n stare să macine un om, la marea înfuriată: pe insul cel mai tare, Talazurile-avane au să-l doboare îndată... Cf. *Odiseea*, VIII, v. 138.

Tragediile lui, inspirate din ciclul troian (*AMU, Aias, Calul troian*) sau din cel al Atrizilor (*Egist, Hermiona*), sau tratând teme romanești în stare să farmece imaginația romanilor (*Andromeda, Danae, Ino, Tereu*), par să fi fost scrise într-o formă deosebit de rafinată și, uneori, cu gândul de a întrece modelul grecesc:

...Vitejia în războaie, gloria o încunună, Repede trecând de parcă-i un îngheț în primăvară... Cf. Sofocle, *Aias*, v. 1266 și urm.

O fermitate cam aspră, cu accent roman, se simte în aceste două versuri, pe care le rostea fără îndoială Clitemnestra:

Pentru ce când investirea-mi cere să mă ascuțați, Peste ordinul meu treceți și femeia nu o duceți?...

Egist în altă parte, un accent de rugămintă stăruitoare, destul de patetic:

Dă-mi acuma ajutorul ce ți-l cer, de unde știi Adă-mi-l și mă ajută...

Calul Troian

Nu ne putem face nicio idee despre comedii; chiar titlurile lor (*Gladiolus, Ludius, Virgus*) sunt nesigure.

Limba. Limba lui Livius e prea puțin armonizată, e o limbă amestecată care face apel fără deosebire la cuvinte vechi latinești, la cuvinte grecești, la adjective artificiale; căutarea bogăției și a culorii îl duce pe autor deopotrivă la cea mai confuză platitudine cât și la schița expresivă în gust alexandrin:

Cât încă nu-i crescuse nici colțul dinților, Storceam în gura-i lapte, să-i fie de-ajutor... Atunci, săltând alaiul cel cârn, al lui Nereu

Corăbiile împresoară în jocuri legănate De ritmul melodiei...

Egist

Asemenea inegalități ne fac să ne temem că Livius n-a avut o personalitate literară prea puternică.

Rolul lui Livius. Dar influența lui a fost foarte însemnată: dăinuise multă vreme în școli datorită *Odissei* sale; pe de altă parte dăduse, în teatru, exemple de gust strălucit, îi învățase pe romani să prețuiască toate perioadele literaturii grecești și stilurile cele mai diverse. Poet epic, liric și dramatic, dar, pe lângă aceasta, actor în propriile lui piese, și atât de conștient de adoptarea sa încât latinizează tot panteonul grecesc și nu stă la îndoială nici în fața termenilor juridici romani, Livius inițiază, cât se putea de bine la vremea aceea, pe romanii lipsiți de experiență în bogăția tradiției grecești.

NAEVIUS Redactarea operelor: 235 – 204 î.e.n. Naevius campan de origine, dar cetățean roman, luptase în primul război punic, care s-a terminat în 241. În 235 și-a reprezentat prima piesă. De atunci încolo s-a consacrat poeziei, a scris nouă tragedii, peste treizeci de comedii, *saturae*, și, în sfârșit, un poem epic în versuri saturnice, intitulat *Războiul punic (Poenicum bellum)*. Avea o fire clocotitoare, neîmblânzită, pățimaș îndrăgostită de libertate, mai ales de cea a

cuvântului, pe care poetul o „preferă averii” și a cărei bucurie o exprimă într-un vers plin de aliterații:

Libera lingua loquemur ludis liberalibus... Noi vom lăsa de Liberalii¹, frâu liber limbii noastre...

Se deda fără frică la atacuri personale, chiar îndreptate împotriva unor persoane importante, ca Scipio Africanul sau puternica familie a Metelilor. E cunoscut versul lui cu dublu înțeles:

Fato Metelli Romai frunt consules:

În capul Romei, soarta i-aduse pe Metelli, Drept consuli...

sau:

Pe capul Romei, soarta i-aduse pe Metelli, Drept consuli...

1 Sărbători ale zeului Liber (Bacchus), în timpul cărora domnea o extremă libertate.

la care s-a dat un răspuns de o nu mai puțin nostimă ambiguitate, dar amenințător:

Dabunt malum Metelli Naevio poetae. Metellu îl vor ține în palme, pe poetul Naevius... *sau:* Metellu îl vor ține pe palme¹, pe poetul Naevius...

Libertatea îndrăzneță a vervei sale i-a pricinuit o încarcerare la care face aluzie Plaut și din care l-au scăpat tribunii plebei. De altfel era un adevărat roman, prin energia și mândria sa morală, care se străvadă în mai multe dintre cele câteva versuri păstrate din operele sale:

Îmi place că mă lauzi, tată, tu ce îl laudă și alții.

Plecarea lui Hector Gândul răspicat le-arată, că-i mai bine-aici să piară Decât să se întoarne-acasă, plini de hulă și ocară...

Poienicum bellum

A murit în Africa, la Utica (în 201 sau puțin după?), și, după unele păreri, în exil.

Tragediile. Tragediile lui Naevius (*Danae, Calul troian, Plecarea lui Hector, Hesiona, Ifigenia, Licurg*) au avut un succes de lungă durată: unele se mai jucau în timpul lui Cicero. Totuși ele par să fi fost scrise în general într-un stil destul de plat.

Doar *Licurg*, care înfățișa lupta unui rege mitic al Traciei împotriva lui Bacchus (subiect analog cu cel al *Bacantelor* lui Euripide), oferă în fragmentele sale culoare și mișcare: fie că e vorba de o scenă de vânătoare sau de evocarea Menadelor. Dar, mai ales, Naevius a creat tragedia „pretextă”: *Clastidium* aducea pe scenă

victoria, din 222, a lui M. Claudius Marcellus asupra galilor insubri, pe al căror șef, Virdomaros, generalul roman îl ucisese cu mâna lui; *Romulus* era reprezentarea unui soi de *chanson de geste*. Pieseile acestea, care prilejuiau etalări de cortegii triumfale și alaiuri de tot felul, trebuie să fi fost scrise la comandă, cu ocazia vreunei ceremonii naționale sau a unei pompe semiparticulare a ginții Claudia: ceea ce e suficient ca să arate că Naevius avea, în rândul nobililor și în statul roman, și prieteni, nu numai dușmani.

1 Cuvânt cu cuvânt: „Îi vor da un măr” (simbol al dragostei), dacă se scandează *mălum* în loc de *mălum* = (nenorocire), înlocuirea unei scurte cu o lungă fiind admisă în versul saturnic.

Comediile. Totuși tragedia i se potrivea mai puțin decât comedia: în acest gen poetul-gramatic Volcatius Sedigitus îi acorda, în vremea lui Sylla, locul al treilea, după Caecilius și Plaut. Titlurile pieselor sale sunt foarte variate, rareori cu totul grecești. Prin două trăsături îl anunță pe Terențiu: comedia sa *Acontizomenos* (*Omul străpuns de o săgeată*) era precedată de un prolog cu caracter personal; și i se întâmpla să combine două piese grecești ca să obțină una latinească, printr-un procedeu pe care adversarii literari ai lui Terențiu îl înfierau cu numele de *contaminatio*, de la verbul *contaminare*: „apângări, a murdări, a face de nerecunoscut prin amestec” (vezi p. 137 și nota 1). În plus, el îmbina temele foarte generale ale comediei noi cu o vervă satirică ce amintea de Aristofan și de vechea comedie atică, sau de Epiharm și de comedia siciliană, și ataca nominal indivizi de tot soiul, de la Scipio Africanul până la obscuro mângălitior Theodorus:

Care cinchit în bujdea lui încinsă de rogojini.

Zugrăvește migălos cu o coadă de vacă

Danțul larilor pe altare ce-or sta pe la răscruci.

Tunicularia sau (într-o *satura*) toată generația conducătoare:

Cum ați reușit să pierdeți o înfloritoare țară, Tineri moi dar iuți la vorbă, mititei din cale-afară?...

În acest sens, Naevius pare să fi conceput imitarea grecilor într-un chip mai liber decât Plaut, ale cărui calități – vervă populară, abundență, pitoresc, comic – le anunță pe alocuri:

...Tu găman, borfaș de crâșme și măsluitor la jocuri, Păcătos cum nu e altul pe aceste rele locuri...

Comedie neidentificată... Acolo dau scrâșnet râșniți și răsună

lanțuri grele...

Comedie neidentificată

...Mai curând lăcusta-ar naște trup de elefant gigantic...

Satura

Putem ghici, vag, intriga unei singure piese: *Fata din Tarent* (*Tarentilla*): o cochetă, doi tineri veniți să se distreze în oraș și, la urmă, sosirea taților; subiectul seamănă cu acela al piesei lui Plaut *Bacchides*. Eroina, adevărat simbol al patriei sale ușurate, luxoase și primitoare, e descrisă cu o foarte delicată vioiciune.

Se pare că i-a plăcut lui Naevius să aducă pe scenă oameni cu meserii definite: lumea curselor, jochei și geambași (*Agitatorici*), un ghicitor (*Hariolus*), un cărbunar (*Carbonaria*), o florăreasă (*Corollaria*), un olar (*Figulus*) ... Dar poate numai episodic, cum e cazul acelor bătălii cumpătați de la Praeneste și Lanuvium care apar într-un fragment.

„*Poienicum bellum*”. Naevius s-a arătat mai original în crearea epopeii naționale romane. *Poienicum bellum* avea forma unui poem continuu pe care C. Octavius Lampadio, în timpul Gracchilor, l-a împărțit în șapte cânturi. Subiectul poemului era primul război punic; dar desfășurarea istorică era pregătită de „cauze” mitologice: fuga lui Aeneas după cucerirea Troiei, poate popasul lui la Cartagina, dragostea Didonei pentru el; plecarea eroului; apoi nașterea lui Romulus, considerat nepotul său. Vergiliu va împrumuta mult din această primă parte (sfatul zeilor, furtuna, consultarea Sibilei din Cumae), dar va evita cu grijă nepotrivirea care trebuie să fi rezultat din apropierea brutală între o legendă romanțioasă și relatarea unor fapte aproape contemporane. Nepotrivire cu atât mai supărătoare cu cât Naevius pare să fi căutat o anumită strălucire în tratarea părții mitologice, pe când fragmentele cu conținut istoric au o rigiditate și o uscăciune care amintește de vechile *Annales*:

...Armata romană trece la Malta.

Dând foc, pustiind o insulă întreagă.

Și prăzi ridicând, năruind tăria vrăjmașă.

Doar un accent de dârzenie militară și patriotică, în care se simte fostul soldat, însușește întrucâtva unele din aceste consemnări:

...Dacă ar lăsa neajutați pe acești oameni eroici, în ochii popoarelor, țara s-ar acoperi de rușine.

Concluzie. Original, viu și agresiv, Naevius făcuse mult pentru poezia romană: dovedise că grecii pot fi luați ca model fără să fie servil imitați. Dar el și-a dat fără îndoială seama că prestigiul unei arte cu mult superioare avea să-i ducă pe compatrioții săi din ce în ce mai departe de spiritul roman. Aceasta e ideea pe care pare s-o exprime trufașul epitaf, scris de el însuși:

Dacă nemuritorii au dreptul să plângă pe cei muritori Camenele¹ sacre au să plângă pe Naevius poetul: Când Orcus² va crește comoara-i³, avându-l în iadu-i adaos, Atunci are să se uite la Roma a se vorbi latinește.

PLAUT Sarsina, în Umbria, nu fusese cucerită de romani decât de vreo doisprezece ani când s-a așezat⁴ – născut acolo T. Maccius Plautus. Regiunea, 184 î.e.î.) supusă – altor influențe (etrusce și celtice), era puțin latinizată. dar plaut trebuie să fi venit foarte curând la Roma, judecând după puritatea limbii sale; nu se știe cum a învățat grecește. Foarte activ și cu siguranță dornic de avere, s-a ocupat de afaceri în lumea teatrului, a câștigat bine, dar s-a ruinat apoi în comerțul maritim; după o perioadă de cumplită mizerie și-a scris comedii, s-a impus scenei și a murit, bătrân, în 184 î.e.î. I se atribuiau 130 de piese; dar numai 21 erau unanim considerate autentice (Varro, citat de Aulus Gellius, III, 3): sunt cele care ni s-au păstrat (afară de una, *Vidularia*). Două doar sunt riguros datate: *Stichus*, din anul 200, și *Pseudolus*, din 191. Unele aluzii permit presupunerea că *Menaechmi* ar fi anterioară anului 215: aceasta ar fi atunci de departe cea mai veche; cele mai recente (dintre cele care pot fi datate) sunt *Bacchides*, *Truculentus* și *Casina* (după 190). Perioada de intensă activitate literară pare să fi fost pentru Plaut cea dintre anii '200 – 190: imediat după cel de al doilea război punic.

Subiectele. Piese sunt împrumutate de la autorii greci ai comediei medii, ca Antiphanos, sau ai comediei noi, ca Filemon, Diphilos, Menandru și alții pe care nu-i cunoaștem, mai vechi decât Plaut cu o sută de ani și mai bine. Operele acestor scriitori se axau pe o temă generală comună: un tânăr de familie bună îndrăgostit de o fată, de obicei o sclavă de obârșie necunoscută, n-o poate dobândi decât prin iscusința unui slujitor intrigant sau datorită descoperirii neașteptate a faptului că fata e de condiție liberă. Tema aceasta permitea două tipuri de dez

1 Vechi divinități latine, asimilate ca Muzele grecilor.

— Zeu al infernului, considerat și cel al bogățiilor (el. În grecește teXoutcă apropiat derttob Twv).

— Nenumărații morți „Îmbogățesc” mereu infernul.

voltare: etalare de înșelătorii și sentimentalism totodată romanțios și burghez. Se pare, după ceea ce ne-a parvenit din Menan-dru, că o simplitate elegantă în zugrăvirea moravurilor și în stil, o notă de adevăr, cam generală, dar delicată, în compunerea caracterelor, o desfășurare echilibrată, dar fără rigiditate „constituiau pentru atenieni meritul acestui teatru, cu totul deosebit de cel al lui Aristofan (jumătatea a doua a secolului al V-lea). Dar piesele diferiților autori trebuie să fi fost foarte-variate în amănunt.

Din teatrul lui Plaut se pot lua ca exemple de comedii de intrigă *Mostellaria* (*Comedia cu stafii*) și *Pseudolus* (nume de-sclav isteț și mincinos); iar ca tip de comedie cu interes psihologic *Aulularia* (*Comedia ulcicâi*) și *Trinummus* (*Cei trei taleri*)... *Mostellaria*. În absența tatălui său Theopropides, care călătorește de peste doi ani, Philolaches și-a luat o iubită. Dar bătrânul se întoarce... Sclavul Tranio închide casa și-l convinge pe Theopropides că e bântuită de stafii și că fiul său a trebuit s-o părăsească; că datoriile pe care acesta, le are se explică prin aceea că tânărul a cumpărat casa vecinului lor „bătrânul Simo. Theopropides se lasă convins, vizitează casa „cumpăr rată”, se declară încântat. Până aici, mulțumită îndemnării sale, Tranio. a ieșit cu fața curată. Dar totul se dezvăluie, și Theopropides nu-i iartă pe vinovați decât la intervenția unui prieten al fiului său.

Pseudolus. Tânărul Calidorus e zdrobit: dacă nu găsește imediat. 20 de mine ca să-și elibereze prietena, pe Phoenicium, sclava lui Ballio, ea va fi vândută unui căpitan din Sicyona, care a și dat arvuna. Sclavul Pseudolus, încrezător în spiritul său inventiv, îl înfruntă pe Simo, tatăl lui Calidorus, și se laudă că o va fura pe Phoenicium. Simo, sigutcă fiul său nu are un ban, îi făgăduiește 20 de mine în caz de reușită. Pseudolus, din fericire, se întâlnește cu Harpax, triirăsul căpitanului „obține de la acesta scrisoarea de recomandare și, înlocuindu-l cu un complice, Simia (Maimuța), pune mâna pe fată. Dar Ballio, încântat de încheierea afacerii, văzându-l pe Simo, face prinsoare cu el pe 20 de minecă tânărul Calidorus nu i-o va lua pe Phoenicium. Curând află adevărul: trebuie să plătească cele 20 de mine lui Simo care, la rândul său, le datorează lui Pseudolus. Piesa se încheie cu un ospăț foarte vesel.

Aulularia. Euclio, bătrân și sărac, a găsit în casa lui o ulică plină, cu bani: de atunci nu mai doarme și bănuiește de intenții funeste până, și pe Megadorus, un om cumsecade, trecut da prima tinerețe, care-i cere în căsătorie, fără zestre, fata, pe fermecătoarea Phaedra. Euclio. Își ascunde în sfârșit ulica în templul Bunei-Credințe; dar de acolo o fură Strobilus, al cărui stăpân, Lyconides, nepotul lui Megadorus, o iubește pe Phaedra. Lyconides îl va convinge pe Strobilus să înapoieze-banii, iar pe uaehiul său să-i cedeze fata. Euclio, după atâtea necazuri, încheie bucuros căsătoria.

Trinummus. Charmides a plecat să-și aranjeze afacerile, lăsându-și fiul, pe Lesbonicus, și fiica în grija prietenului său Callicles. Lesbonicus.

se ruinează chefuind și pune în vânzare casa părintească; Callicles, înfruntând bârfelile, o cumpără, fiindcă știe că în ea se află ascunsă o comoară. Apoi, fiindcă un prieten al lui Lesbonicus îi cere sora în căsătorie și fiindcă Lesbonicus, nevrând ca sora sa să se mărite fără zestre din vina lui, va renunța la ultima lui proprietate și poate chiar se va angaja ca mercenar, Callicles pune la cale o înșelăciune: un sicofant, în schimbul a trei taleri (*trinummus*), ia asupra-și să aducă o scrisoare falsă de la Charmides, împreună cu banii de zestre. Dar sicofantul dă chiar peste Charmides care se întorcea. De aici, pălăvrăgeli nesfârșite, întrebări, situații comice. Totul se va termina cu bine, în ciuda greutăților și chiar a chinurilor sufletești.

Alte piese sunt adevărate *fabliaux-uri*, ca *Menaechmi*, în care vedem un frate în căutarea fratelui său geamăn, pe care nu l-a văzut niciodată și care-i seamănă perfect; nu-l va găsi înainte ca existențele lor să fi fost amestecate, fără ca ei s-o știe, în virtutea celui mai straniu *quiproquo*; sau *Casina*, al cărei subiect anunță în parte *Nunta lui Figaro* a lui Beaumarchais. *Amphi-truo*, atât de strălucit imitată de Molière, e și ea un *fabliau*, dar scris într-un ton mai înalt („o tragicomedie”, scrie Plaut), căci *quiproquo-urile* se datorează voinței lui Jupiter, care, ca să poată ajunge la Alcmena, a luat chipul soțului ei Amphi-truo, în vreme ce Mercur îl lua pe cel al sclavului Sosia. Dimpotrivă, avem în *Captivi* o adevărată dramă burgheză în care devotamentul reciproc al lui Oreste și Pilade în Taurida e transpus în societatea greacă a secolului al IV-lea: un sclav, luat prizonier împreună cu stăpânul său, se dă drept acesta pentru a-i dobândi libertatea.

Se pare deci că Plaut, acceptând cu ușurință monotonia unei

teme date, dar folosind invențiile unor autori foarte diferiți, a căutat o extremă varietate de prezentare ca să placă unui public foarte dornic de noutăți, dar poate și fiindcă a dat ascultare gustului său personal.

Prologurile. Cele mai multe piese ale lui Plaut (12) încep cu un prolog care a fost uneori modificat, cu ocazia reluării piesei, prin adăugirea sau schimbarea câtorva versuri, dar a cărui formă, în ansamblu, pare cu adevărat plautină: aceste prologuri înfățișează subiectul piesei, ca la Euripide, dar permit autorului și să-și câștige publicul, ca parabazele¹ lui Aris

— Parabaza, plasată de obicei în mijlocul piesei, coincide cu o oprire temporară a ficțiunii; conducătorul corului, sau corifeul, se adresează atunci publicului, în numele Poetului.

tofan. Ele sunt rostite de un zeu (Mercur în *Amphitryon*, zeul L-ar în *Aulularia*, steaua Arcturus în *Rudens*), sau de un personaj alegoric (*Luxuria* și *Inopia*, Desfrâul și Sărăcia, în *Trinummus*), sau de unul dintre actorii comediei, sau de un actor care poartă un costum special și se numește *Prologus*. În alte cazuri, Plaut introduce prologul-parabază numai după o scenă de exhibiție plină de culoare (*Miles gloriosus*) sau după un tablou cu caracter intim (*Cistellaria*). În sfârșit, în *Curculio* nu există prolog, ci, în mijlocul piesei, o tiradă satirică, exact în tonul lui Aristofan, rostită de „conducătorul corului” (v. 462 – 486). Autorul urmărește în mod vizibil contactul cu spectatorii și anumite efecte personale.

Acțiunea. Acțiunea propriu-zisă nu e legată de tema generală, prea convențională: ea are vioiciunea și surprizele *Videniilor lui Scapin*. Plaut nu-și face niciun scrupul de ordine: omite detalii importante și explicații necesare, îi pune pe actori să apară și să dispară după bunul său plac, forțează deznodămintele; în schimb, prelungește cu plăcere scenele „de efect”, adaugă altele a căror idee i se pare amuzantă, n-are alt gând decât să-și atragă publicul din scheci în scheci. Astfel unele piese sunt cu totul neorganizate, cum ar fi *Poenulus*, care nu face decât să înfățișeze, la rând și inegal dezvoltate, trei pășanii ale unui negustor de sclave (*Ieno*), Lycus. Dar episoadele, cel puțin, formează un tot; fiecare scenă importantă se desfășoară cu o uimitoare bogăție și perfecțiune. Unele expuneri scenice ale lui Plaut sunt capodopere de adevăr; mai multe dintre scenele finale, antrenante prin mișcare și veselie, evocă acel „comos” (serbare dezlănțuită) al lui Aristofan.

Sclavul de la țară și sclavul de la oraș

[Excelentă, scenă de expunere: dă toate informațiile în mod firesc. Dar stil de exhibiție, vivacitate, bătași și ocări. Grumio nu mai apare în piesă. Contrast de caractere și limbaj. Parodie discretă a *Odissei* (XVII v. 204 – 253) după modelul grecesc; dar sentiment roman de simpatie pentru sclavul de la țară.]

GRUMio – Ieși, mă rog, afară din bucătărie! Haide, vin odată, ticălos ce ești. Printre cratiți multe mi te fandosești» Scoală, te urnește, ciumă la stăpâni!

Zău, de mai am zile ți-oi plăti la țară1...

Dar te-arată odată... pentru ce te-ascunzi? TRANio – Hei, lua-te-ar dracu'! De ce ți-ai așa înaintea casei? Te socoti la țară?

Pleacă de aicea, criminal ce ești.

Du-te iar la satu-ți și nu-mi rupe ușa!

Na, na, na! Îți place? Asta ți-a fost pofta? grumio – Viața mi-ai luat-o... De ce dai așa? TRANio – Fiindcă mai ai viață, altfel n-aș mai da. grumio – Să mai rabd oleacă: cel bătrân2 s-o întoarce

Sănătos și teafăr, ros de tine-acuma

Când îl știi departe... tranio – Lasă-te de basme!

Să nu-ndrugi palavre, tu buștean la minte...

Cum să-l rod când încă lipsă e de-aicea? grumio – Tu măscărici ce zburdă stârnind mulțimii hazul.

Mai râzi de țărănia-mi, slugoi de la oraș?

Te-aștepți, se vede treaba, curând să fii trimis

La rășniță, băiete... M-auzi? Zău, nu va trece

Lung timp, ca moșioarei să-i înmulțești argații.

De soiul celor care lucrează puși în fiare3.

Cât ți-i la îndemână, petrece cum îți place.

Și du-l, prădând, pe fiu-i, pe căile pierzării.

Un om ce are, totuși, rari calități într-însul.

Zi după zi te-mbată, trăind grecești năravuri:

Și cumpărând fifițe, tu libere le fă...

Atâtor pierde vară le-îmbuibă rău stomacul...

Tu piața o deșartă, să poți benchetui...

Bătrânul la plecarea-i pe locuri depărtate.

Ți-a dat povața asta? Se-așteaptă așa să-și vadă

Gospodărită-averea? După părerea ta.

E-o slugă bună aceea ce-i năruie avutul.

Stricându-i și feciorul? Căci e stricat de tot.

De-i place să trăiască o viață ca aceasta

El care-n tineretul din Atica n-avea

Vreun seamăn mai cuminte și cruțător de-avere...

1 Unde Tranio, sclav administrator la oraș, va fi trimis, drept pedeapsă, și presteie arunca manuală.

Tatăl, care în comedia greacă poartă o mască de bătrân.

Sclavii de la țară, neciopliți și nesupuși, purtau piedici de fier, ca să nu poată fugi.

Altfel de palmi el poartă de la un timp încoace și asta mulțumită silinței, pildei tale... tranio – Dar ce-ți veni, satană, că tot te legi de capu-mi și de ce fac aicea? N-ai rogu-te, la țară Destule trebi cu boii? Petrecerea de-mi place și să mă țin cu sclave, spinarea mea nu-a ta, O să răspundă-odată... GRUMIO (*Din ce în ce mai aproape, până sub nasul lui Tranio*) – Auzi nerușinare

Și ce fel de cuvinte... Ce ziceți de-așa om? tranio – Să te stârpească Joe și ceilalți zei cu toții... Pfui, cât miroși de tare, a fir de usturoi, Movilă de gunoaie, țăp capiu, țărănoi și cocină de mascuri, corci de cotei și capră... grumio – Cum vrei s-o scot la capăt? Nu poate toată lumea să împrăștie miresme de peste mări aduse Nici la ospăț să stea mai bine ca stăpânul, Nici să se ospăteze doar cu bucate-alese. Păstrează-ți turtureaua, pești mari și păsări rare și lasă-mă pe mine la usturoiul meu, Să duc un trai nu altfel, ci după tagma mea – Tu norocos în toate, eu om să-ți facă milă, Să ne împăcăm cu soarta. Rămâne de-azi-nainte Eu să mă-aștept la bine, iar tu, nevrând, la rău... tranio – Cum văd, pe tine, Grumio, te râcăie mult faptul că duc o viață bună, iar tu nici pe departe... își are fiecare ursita cuvenită: Eu dragoste fierbinte, iar ție, coada vacii, Un trai pe-alese, mie, trai hâd și jalnic, ție. grumio – Spumuitoare deasă, călăilor ursită.

Nu peste multă vreme te văd că ai să ajungi Rău ciuruit de bice, dus de belciug în ceață, De-a lung de uliți, dacă stăpânul se va-întoarce. tranio – Ești sigur că în locu-mi n-au să te înhațe întâi? grumio – Nu au de ce, dar fiindcă e vorba despre tine.

Au pentru ce s-o facă și mai ales acum. tranio – Mai ține-ți clanța, Grumio: ți-e dor iar de ciomege? grumio – Măcar mi-i da nutrețul, să-mi satur boulenii.

De nu cumva, măi frate, mi l-ați mâncat de tot? Voi ziceți-i-nainte, precum ați început:

Beți și trăiți grecește, din plin vă ghiftuiți, în turma cea mai

grasă, urmându-vă măcelul. tranio – Taci, taci, la câmp te-ntoarce! Mă duc pân-la Pireu!

Să-mi cumpăr pentru masa de seară, ceva pește.

Voi face-așa ca mâine să aibi nutreț la țară...

Ce-ți mai veni de cauți de-a dreptu-n ochii mei.

Vânat spânzurătorii?... grumio – Iată un nume care.

Curând are să-ți fie, gândesc, cel potrivit. tranio – Mai va „curând”, când „astăzi” îmi merge cum îmi merge... grumio – Fie ș-așa... Dar află măcar aceasta una:

Necazul vine iute; mai greu, tot ce-ți dorești... tranio – Mă scoți din minți: Hai pleacă și-ntoarce-te la țară

N-ai să mă faci, pe Herele, să pierd încă-o clipită. (*Iese.*) GRUMIO – Priviți-l cum o șterge... Nici cât de-un fir de păr

N-o fi luând în seamă, din tot ce-a auzit?

Nemuritori din ceruri, vă rog din răspuțeri.

Stăpânul să-l aduceți cât mai curând acasă.

Căci sunt trei ani de zile de când e dus bătrânul...

Cât n-au ajuns să-i pape pământu-ntreg și casa;

De nu se întoarce-acuma, nu în multe luni le-or roade...

Mostellaria, v. 1 – 81.

Personajele. Personajele erau, în principiu, tot atât de convenționale ca și subiectul: măștile, în comedia greacă, le dezvăluiau imediat „categoria”. Astfel, în fiecare piesă reapăreau: tânărul ușuratic și cheltuitor care nu dorea de obicei decât să-și tragă pe sfoară tatăl; curtezana, rafinată și elegantă, lacomă și iscusită, sau fata modestă și simpatcă; tatăl (*sau „bătrânul”*), pe vremuri cheflui, acum aspru și zgârcit, dar deseori nătărău și gata câteodată să-și reia vechile obiceiuri de soi rău; mama, demnă dar acră; sclavul, nerușinat și ingenios, care înfruntă bătaia și tortura și slujește dragostea tânărului său stăpân, dar se și amuză chinuindu-l. Nici negustorul de sclave (*leno*) nu poate lipsi: brutalitatea, zgârcenia, necinstea lui cinică, șiretenia lui îl fac, spre marea veselie a publicului, totodată demnul adversar și victima certă a sclavului. Și alte roluri sunt tradiționale: soldatul fanfaron, în serviciul unui rege elenistic; parazitul care vânează, cu lingușirile și vorbele sale de duh, o invitație la masă; bucătarul tocmit, lăudăros și hoț...

1 Din portul Atenei, Pireu, își cumpărau oamenii cu gust ales peștele proaspăt.

BALLIO

Nu le-no și sclavii săi

[Organizare scenică plină de mișcare și ritmată de lovituri (cf. spectacolele de marionete). Caractere obișnuite și convenționale. Vervă și culoare a limbajului, accentuate probabil și de muzică (avem aici un solo variat care se liniștește puțin doar spre sfârșit). Puternic efect de antipatie. De comparat cu Molière, *Avarul*, III, scena 1.] – Voi ce umbriți pământul degeaba, hai ieșiți! Nu scoateți hrana scumpă și prețul dat pe voi, Nepricepuți în toate, slugi ce n-aduc folos Decât minăți de-aceasta... (*le-arată biciușca*). Eu nu știu alți asini

Mai mari ca înșii-aceștia: sub mii de lovituri Li-s coastele de cremeni... De-i bați, te doare palma De cât lovești cu biciul, căci ei sunt din sămânța Celor ce-și rod cătușa, chiar puși în fiare grele, împinși de-un gând: să prade și să te pungășească, Să-înhațe, să înșface când li-e la îndemână, Să bea, să se îndoape, apoi să împungă fuga, Cam asta îi e treaba... Ai face mult mai bine Pe lupi să-i lași la turmă, în loc să-i pui pe-aceștia să stea de pază, casei... Când îi privești, n-ai crede Că-s răi din cale-afară, dar când le dai de lucru să mi te ții atunci: se schimbă socoteala... Și dacă voi edictu-mi nu vreți să-l ascultați, Gonind ce-i somn și lene din inimă și ochi, Am să vă las pe șale, cu biciu-mi, negre dungi, încât să fac să moară de ciudă și nu alta, Campaniene corturi, covoare-alexandrine cu părul ras și toarse pe ele, chip de fiare¹... încă de ieri, țin minte, poruncile-mi dădusem Ce-i cade fiecărui în sarcină să facă, Dar voi sunteți zănateci, smintiți, încurcă lume, Că trebuie cu șfichiu-mi să vă dezmeticesc Unde vi-i rostul vostru... Așa vă este firea: Cu pielea voastră groasă, voi mi-ați veni de hac și mie și biciuștii. Din cei cu capu-n nour, Uitându-vă la asta, să vă vedeți de treabă!

1 Ud detaliu italic alăturat unui detaliu grecesc.

CONSTITUIREA UNEI LITERATURII GRECO-ROMANE

Nu pregetați la vorba-mi să vă ciuliți urechea:

Șoricul vostru, drace, eu nu socot să fie

Hai tare ca aceasta¹... Ehe, ce ziceți? Doare?

E scris să pară astfel neascultătoarea slugă...

Sculați-vă-așadară ca să-mi sorbiți cuvântul:

Tu cu ulcioru-n mână grăbește-te la apă.

Să umpli ochi ciubărul de la bucătărie!

Tu-n mână cu securea, să tai grămezi de lemne... sclavul – Dar

mi-i securea știrbă... ballio – Mai vreți deci lovituri?

De ce să nu dau oare de lucru fiecăru?

Să faci tu lună casa! Ai mult de lucru. Înțepe...

Tu, fă orânduială în sala de mâncare...

Tu, curăță și pune în raft, argintăria...

La întorsu-mi de la piață, să aflu totul gata:

Stropitul, maturatul și-orânduiala-n casă

Și nu de mântuială, ci dichisit în toate

Azi m-am născut... Și vouă vă fie sărbătoare...

Pseudolus, v. 133 – 165

Deși Plaut nu folosea măști, nu a dăruit aproape niciodată personajelor sale trăsături individuale; sclavul Pseudolus, „roșcovan, pântecos, cu pulpe groase, față oacheșă, cap mare, ochi pătrunzători, gură roșie, picioare mari”, e o excepție. În schimb a accentuat puternic, în fiecare piesă, reliefurile actorului principal, în jurul căruia se concentrează acțiunea: de cele mai multe ori un sclav – Scapin, care e animatorul piesei și reprezintă oarecum inteligența și imaginația poetului însuși. De aici unitatea tipului, dar și efortul de varietate care de fiecare dată îl face deosebit.

Doi complici

[Doi sclavi care-și cunosc bine talentul și-și apreciază vicleniile ca niște artiști. Mimică foarte variată, sugerată de text. Amestec de natural și de artificial în limbaj. Glume tradiționale: săculețul cu bani comparat cu un abces („o tumoare purulentă” va zice El. Marot; punga plină de vitele al căror preț îl reprezintă banii. Poezie a jocului împărtășită de autor și de actorii săi.)

Își bate sclavii sau le arată biciul.

SAGARI – stio (*Aparte*) – Am dat de el, deci dară să ies în calea lui, Cu-apucături de fante, bun de pictat în cadra, Cu mâna în șold, înainte și tare pe picioare... TOXI – lus – Mă uit la omu-acesta: ulcior cu două toarte-i... sagaristio (*Aparte*) – Un pic de semeție: hai să scuipăm de sus... TOXILUS (*Aparte*) – Vezi bine-i Sagaristio. Ce soi de vești aduce?

Cum stai cu sănătatea de când lipsești de-aicea și treaba ce-ți dădusem a mai mișcat cumva? sagaristio – Apropie-te, vere! Nici eu nu cer alt lucru.

Să le luăm de-a firul! Ei, hai! Privește bine... Toxilus – Ce-i umflătura asta de-aicea, de la gât? sagaristio – Bubo în toată legea,

nimic decât atât...

Să nu apeși, vai, Doamne! Atins, e dureros De nu ești cu băgarea de seamă, cuvenită... toxilus – Când ți-a ieșit? sagaristio – Chiar astăzi. toxilus – Să pui să ți-l deschidă! sagaristio – Mi-i însă tare teamă că nu e copt destul.

N-aș vrea cu dinadinsul, să dau de vr-o sminteală... toxilus (*Se apropie*) – Să-l cercetez de-aproape, mi-aș da eu osteneală. sagaristio – Ferește-te! la seama la coarne, să nu-împungă... toxilus – Hm, hm!

sagaristio – Am o pereche de boi, aici în pungă. toxilus – Cu ei îndată afară, de foame să nu moară...

Trimite-i la pășune... sagaristio – Mă tem să-i las din mână:

Răzleți pe câmp, cum oare să-i readuc la staul? toxilus – Aceasta mă privește: nu le purta de grijă! sagaristio – Cred și ți-i dau în seamă. Urmează-mă colea...

Bănetul vrut de tine, îl am asupra mea... toxilus – Ce spui? sagaristio – în Eritrla1, stăpânul m-a trimis

Să-i cumpăr boi: orașul acesta-i toxilus – Cuvinte dulci ca mierea... Curând de tot voi face și eu rost de parale, să fie-ntreaga sumă, Căci am întins, larându-mi, atâtea mreji-naintea-i, încât ce mai lipsește, să dea jupânul *leno*...

Persa, v. 306 – 325.

1 Oraș în insula Eubeea.

Sclavul e adevăratul rege al comediei lui Plaut: sigur de succes, pare îmbătat de importanța sa până la eroism și dezinteresare: se expune la orice, bătaie sau tortură, ca să stârnească râsul și să rămână la înălțimea reputației lui. Celelalte personaje sunt împinse uneori în direcția șarjării, alteori păstrează mult din delicatețea psihologică a modelului grecesc, mai ales în rolurile feminine. De aici multe inegalități, care se uită însă grație puterii invenției comice și strălucirii „eroului”.

Moravurile. Publicul roman cerea să i se înfățișeze obiceiuri grecești: Plaut își dă osteneala să-l asigure mereu că nu uită acest lucru, ba chiar îi numește pe italieni „barbari”, ca să se creadă că-și traduce cuvânt cu cuvânt modelul. Însă el știe prea bine că teatrul, ca să aibă viață, trebuie să fie actual; și el însuși s-a identificat prea bine cu poporul latin ca să nu-i aducă pe scenă faptele, gesturile, preocupările și cele mai de seamă trăsături psihologice. Așa încât piesele lui sunt rezultatul unui dozaj pe care-l putem foarte greu

analiza. Căci comedii burgheze cu atmosferă foarte grecească, cum sunt *Captivi* sau *Stichus*, în care se arată cum două surori își așteaptă cu credință soții și cum aceștia, la urmă, „se întorc din India” plini de bani (P. Lejay), puteau și ele impresiona sensibilitatea publicului roman într-o perioadă de război și de avânt comercial. Dimpotrivă, oare tipurile de bătrâni cheflii sau niște personaje așa de complexe ca Hegio din *Captivi* sau Euclio din *Aulularia* nu-i dezorientau cumva pe spectatori? Și, cu toate că sclavul isteț și descurcăreț era bine cunoscut la Roma, infinita libertate de care se bucura în teatru trebuie să fi părut o adevărată fantezie scenică. Dacă mai adăugăm și aspectul pestriț, greco-latin, al limbii populare, amestecul noțiunilor de drept grecesc și de drept roman, împletirea mitologiei elenice cu concepțiile religioase latine, tot felul de aluzii la evenimente contemporane, la topografia Romei, la instituțiile militare și politice ale Orașului, într-o poveste care se pretinde cu totul grecească, vom avea imaginea unei ciudate îmbinări.

Această îmbinare pare în parte voită, în parte datorată rapidității unei elaborări în care Plaut utilizează în același timp rodul unor lecturi poate grăbite, experiența sa de viață și simțul sau scenic. Oricum, departe de a-i dăuna, ea e cea care a asigurat succesul, putem zice permanent de-a lungul veacurilor, al operei sale. Într-adevăr, ea mulțumea cele mai diverse gusturi, fie ele a este sau grosolane, și se putea adapta cu suplețe atât progreselor

LITERAT”– x rum voia iie CT; la Roma, după cum a st V”, romanaasv a noua lor «nimic.

Ton de recitativ

7 ău nu-i nimic pe toamorat. AcORASTocLES – Zaucontentit*, &

Orice vei face, & ce mă

„”: T; i bunăoară, pe e înaintează priviți-i. O pic-pic i, e

Mi. s martori inși t în mulți

Mai leneș ca o s-o; de-amid cu P

v>irea-mi sa de „fbă înțetii cu – f-s astăzi mandatarii treți de oameni mi haideți, pas» «Ce-idrept, în lpa... Ei, mare...

ț, toți a. o» lofil5, w...

V-au învățat’s*

ani, mai

„* * *” –, (asta lot coaliție serviii Aluzie la fosta martorii – O, ho, ajunge – amice! om fi noi bieți plebei.

Dar de nu-ți schimbi cuvântul să-l faci mai acătării, Pe cel ce e cu stare și om de casă mare. Nu ni-i de loc rușine să-i înmuiem spinarea... La ordinu-ți nu suntem, să-ți răsfățăm iubirea, Asupra nu știu cărui, să-ți ajutăm pornirea... Când pentru libertate noi am plătit din greu, Am dat din bunul nostru și nu din banul tău, Deci liberi înțelegem să ni se poarte cinste. Cât despre un om ca tine, un fir de pai ți-e prețul... Să nu-ți închipui dară, că suntem osândiți să-ți slugărim amorul, întocmai ca și sclavii... Cu pașii lini se plimbă cel liber prin oraș, Doar sclavul se grăbește gonind cu repezi pași... Azi mai ales când țara se bucură de pace o dată ce vrăjmașul făcut e harcea-parcea. Să o luăm la goană, am alarma orașul, Dar întrucât se pare că ai atâta grabă să ne fi dus mai bine de ieri la mărturie... Nu te-amăgi, nu-i nimeni din noi, pe străzi s-alerge; Am fi bătuți cu pietre ca niște scoși din minți¹. agorastocles – De v-aș fi spus: Hei, templul e plin de carne friptă³! Ați fi-trecut atuncea, pe cerbii iuți, în fugă și în loc de pași molatici, zburați pe picioroange Din clipa când drept martori ați fost luați de mine, Să-mi fiți cu toți de față la dreapta judecată, V-a încheștat podagra cu lâncezeli de melc. Martorii – Ei asta nu-i pricină să n-alergăm de-ndată.

Când de băut e vorba și de mâncat pe banii Cutăruia, dând lucru pe săturate gurii... Unde mai pui că pentru bucate, udătură, Cel ce te ospătează nu-ți cere în schimb nimica... Să nu-ți închipui totuși, deși nu stăm prea bine, Că n-avem de-ale gurii și noi la casa noastră... De ce ne-arunci atuncea disprețul tău, de sus, Puținu-avut de-acasă, e-al nostru-n întregime: Nu-l cerem nimănuia, nu-l datorăm la alții, Din noi deci nu e unul să crape, slugă ție...

1 Ca nu cumva să se molipsească de nebunie.

După un sacrificiu o parte din carnea victimei era mâncată de cei de față.

agorastocles – Ei, hai, nu vă aprindeți! Eu am vorbit în glumă...

martorii – Tu ai vorbit în glumă, noi ți-am răspuns la fel.

agorastocles – Vă rog deci pe toți zeii să mă-ajutați cu zel, Cu pânzele întinse și nu cu lotca înceată, Să simt mișcându-mi nava, fără să vă pripiți...

martorii – De-ai să ne iei mai moale avem să te-ajutăm...

De ești grăbit, ia însă, alergători ca martori...

Poenulus, v. 504 – 546.

Preocupările propriu-zis morale îi sunt străine lui Plaut: așa încât destrăbălarea lumii pretinse grecești este una dintre atracțiile

spectacolului. Personajele educative sunt rare, deși se găsesc câteva cazuri chiar printre sclavi; dar, pe de altă parte, isprăvile și gesturile celorlalți n-au nicio importanță, căci scopul lor e numai amuzamentul. Faptul că, în mod excepțional în *Captivi*, se întâlnesc versuri și chiar scurte cuplete care exprimă o filosofie destul de înaltă se datorează fără îndoială originalului grecesc; și chiar și așa trebuie să admitem că un devotament colorat cu stoicism putea impresiona marele public latin. Ca și o anume milă destul de gingașă a unui bătrân pentru doi tineri naufragiați, cum se găsește în *Rudens*. Dar fondul roman, care se străvede ici și colo, are un realism destul de brutal: se constată la sfârșit că virtutea aduce mai multe foloase decât viciul; desfrâul te ruinează; iar tineretul, deși are unele drepturi, trebuie să evite să-și piardă buna reputație.

Un bun renume e mai scump decât o cingătoare de aur

[Parazitul Saturio (*Burtă Plină*), ca să câștige niște bani păcălindu-l pe *leno*, se va preface că-i vinde o sclavă, în realitate – propria sa fiică. Preocupare de gura lumii. Prevestire a unui drept nou, care-l va scoate pe copilul major de sub tutela părintelui său. Noblețea și fermitatea limbajului fetei. Manieră gnomică, totodată grecească și romană (*maxime*).]”.

FATA – Mă rog de tine, tată, cuvânt deschis arată.

Oricât ți-i poftă într-una din masa altuia, Te socotești în stare să-ți vinzi pe fiica ta, Din lăcomie după o cină îndestulată?

saturio – Desigur că în folosul lui Filip sau Ata11

1 Regele Macedoniei sau regele Pergamului.

Și nu într-al meu, vezi bine, pe fiica-mi dreaptă Am să te vând acuma...

FATA – Te întreb un lucru numai...

Îți sunt o slujitoare de-a ta sau fiică bună?

saturio – Vei fi, pe Dumnezeu-mi, tot ce-mi va da prilejul să aflu pentru pântec mâncarea mea dorită. Ce vrei? La urma urmei asupra ta am drepturi și nu tu în privința-mi...

fata – Da, tată nu-ți neg dreptul...

Cu toate astea, tată, deși cam strâmtorat, Un pic de cumpănire ne-ar da o altă viață Mai lină decât asta... Iar dacă faima rea Stă-n preajma sărăciei, deschise uși nu afli...

saturio – Cât de plictisitoare, zău, te-ai făcut deodată!

fata – Așa ceva nu-s, tată, și nici nu cred să fiu, în ciuda tinereții,

când te-am muștrat pe drept. Gândește ce guri rele s-or ține de palavre
Asupra unor lucruri ce stau cu totul altfel.

saturio – Sunt liberi să o facă... La naiba-aș vrea să-i văd Duși la
spânzurătoare... Aceste ponegriri Nu-mi fac nici cald nici rece,
întocmai ca o masă Ce mi s-ar pune în față, dar fără de bucate...

fata – Mai este un lucru, tată, te rog să nu te miri, Te urmăresc
de-a pururi aceste ponegriri... Au tresăriri de viață, deși le-ai crede
moarte.

saturio – Cum văd, îți este teamă că te voi vinde, fată...

fata – Nu, tată, dar de bârfa ce te-ar urma curând.

saturio – Auzi? Va fi pe voia-mi și nicidecum pe-a ta.

fata – Fie cum vrei...

saturio – Ce face?

fata – Mai ține seama, tată, că sclavu-amenințat

De un stăpân cu bice, deși îl iartă, poate. Ce chin pe dânsul
bietul, văzându-i biciu-n mână, Stând cu cămașa scoasă și așteptând
bătaia și eu înfiorată, de-un rău ce n-o să vie, Cât mă cutremur, tată!

saturio – De-i fată sau femeie.

Nimic nu prețuiește când cu-orice preț arată că știe mult mai
multe decât părinții ei.

fata – De-i fată sau femeie, nimic nu prețuiește când trece cu
vederea pe omul ce greșește. saturio – Nuiaua-i rea, ia seama că-i vai
de pielea ta... FATA – Și totuși nu iau seama, purtându-ți grija, tată...

Persa, v. 336 – 370.

Un caracter mai accentuat roman are desigur tendința spre
satiră: se întâmplă ca Plaut să ia în râs fie meseriile rău mirositoare
care umplu orașul de duhori (*Captivi*, v. 794 și urm.), fie pe bogații
„exploatatori” fără încetare criticați de popor: bancheri și cămătari,
mari negustori de grâne sau de ulei, mari proprietari (*Pseudolus*, v. 188
și urm.) ... Tirade vestite descriu viori gâteliile femeilor (*Aulularia*, v.
478 și urm.) pălăvrăgelile zvonștilor (*Trinumus*, v. 199 și urm.),
plictiselile patronilor pricinuite de clienți (*Menaechmi*, v. 571 și urm.).
Din toate aceste pasaje lipsește de altfel orice intenție morală; de
asemenea, o poziție socială foarte precisă; dar există în ele dorința
clară de a plăcea oamenilor de jos, dând satisfacție înclinării lor spre
bârfă și gustului lor pentru caricatură. Naevius făcuse la fel, dar
desemnase anumite personaje, ca autorii comediei atice vechi. Plaut,
generalizând, apropie mai mult aceste trăsături romane de tonul

general al comediei grecești noi.

Forul roman

[Organizatorul spectacolului (*choragus*) se adresează direct publicului. Ordine topografică: descrierea se desfășoară de la nordul spre sudul forului. Impresie de mișcare și diversitate.]

Am să vă spun eu unde fără de trudă multă Aveți să dați cu toții, de cine vreți s-aflați, Pe făcători de rele sau inși fără de pată... Simțiți nevoie poate de-un martor mincinos? Cătați-l prin Comiții¹, pe-acest ins de folos... Vreo farfara să-ndruga tot soiul de minciuni? La capiștea Cloacinii², ai să găsești destui... De căutați pe soții bogați, cu mână spartă, Aveți să dați în preajma bazilicii³, de ei.

1 Vechiul loc de reuniune al Adunării cetățenilor.

1 Venus Cloacina.

Mare sală publică, pe atunci încă unică: mai târsiu s-au clădit mai multe pe margi nea forului.

Tot pe acele locuri, alai stau curtezane

Cu miros de arome... sau cei ce-nvârt negoțul...

De vrei gustări pe-alese, dai peste-un târg de pește...

În jos de for se plimbă bogați și cei cu vază.

Iar la mijloc de uliți, aproape de canal.

Tot logofeți cu faimă... Pe cei ce-aduc vești noi.

Vorbăreți, guri spurcate, ce dintr-un fleac se-apucă

Să terfelească cinstea oricui, deși poți spune

Pe drept cuvânt, atâtea, nu basme, despre dânșii

Pe toți, grămadă-i afli mai sus de lacul Curțiu.

Pe lângă vechi magherniți¹ sunt cei ce împrumută

Și dau bani cu dobândă, iar mai în jos de templul

Lui Castor, ipochimeni să nu le cazi în mână;

Pe ulița Toscană, inși gata să te vândă.

Curculio, v. 467 – 482.

Mișcarea. În ciuda elementelor care tulbură acțiunea (*psihologie, descriere a moravurilor*), teatrul acesta dă o impresie de unitate, ba chiar de exactitate. Și aceasta pentru că Plaut e dotat, într-o măsură rar întâlnită, cu temperament dramatic. Își vede personajele în mișcare, într-un fel acționează laolaltă cu ele și-și antrenează publicul, fără oprire, din invenție în invenție. E de la sine înțeles că în această mișcare multe jocuri de scenă tradiționale și fragmente de umplutură n-au valoare decât datorită vioiciunii lor meridionale. Uneori se poate

vedea ușor că invenția are origini foarte diverse. Dar Plaut, prin iuțeala și, se pare, în entuziasmul muncii sale, integrează toate împrumuturile în însăși existența sa: el e sclavul care conduce jocul, el însuflețește în jurul său toate personajele; și, fiindcă e în comuniune spirituală cu spectatorii, găsește cuvintele și mai ales gesturile care le vor da impresia de viață autentică. Așa se face că și personajele fără nicio adâncime psihologică se poartă firesc. Și chiar atunci când faptele lor exagerează realitatea, excesul le este perfect proporționat cu tonul general al piesei și cu optica scenei.

Nebunie prefăcută

[Menaechmus Sosicles, care-și caută fratele geamăn, nimerește, fără să-și dea seama, la Epidamn, chiar în casa acestuia și e confundat cu el; nu știe cum să

— Șir de dughene în partea de sud-est a forului.

scape de întrebările și reproșurile nevastei și ale-socrului lui Menaechmus din Epidamn. Mișcare generală și varietate a jocurilor de scenă. Reacții autentice ale personajelor. Parodie (luată din originalul grecesc) a unei scene de nebunie sau de „posesiune” tragică.]

bătrânul – Menaehme, până acum noi am glumit destul Vreau să aud din gura-ți o vorbă înțeleaptă.

menaechmus – Te rog, să-mi spui: cu tine a face-avui vreodată și când ne mai văzurăm? De ce nu mă slăbește De loc, femeia asta pe care n-o cunosc?

femeia – Privește-i, tată, ochii: vai, ce sticloși mai sunt

Și ce culoare verde i-a năpădit obrajii? Pe tâmpile i se suie, iar ochii lui s-aprind...

menaechmus – Ce-am de ales, când dâșii mă socotesc nebun? Voi face pe nebunul, n-am altceva mai bun... în felu-acesta, poate, de mine au să fugă...

femeia – ia uitate cum se-ntinde și cască, tată, cască...

Ce să mă fac, hai, spune-mi!

bătrânul – Să fugi de el, departe.

menaechmus – Ah, Bromios¹, ah, Evius! Mă chemi la vânătoare și-anume în ce pădure? Prea bine, te aud, Dar nu-mi pot smulge pasul, de pe meleagu-acesta, Căci o cățea turbată mă ține-n loc din stânga. Iar îndărăt de mine-i un țap bătrân, acesta Pierdu atâția oameni, ca martor mincinos...

bătrânul – Ce spune? Vai de capu-i! menaechmus – Mi-a

poruncit Ap0102

Prin sfântul lui oracol, că trebuie să ard cu torțe-aprinse, ochii acestei păcătoase.

femeia – Mor, tată! auzi ce spune că îmi va arde ochii!

menaechmus (*Aparte*) – Mă fac nebun pe mine, dar mai nebuni sunt ei.

bătrânul – Hei, fato!

femeia – Ce e tată? Ce-i de făcut? Hai, spune!

bătrânul – Dacă-aș aduce sclavii, aici în fuga mare? Eu mă reped în grabă să iau măcar câțiva.

1 Două nume ale lui Dionysos (*Bacchns*), zeul rătăcirilor mistice și al naturii sălbatice.

Zeul care „ia în stăpânire” pe cei cărora le dictează oracolele.

Să-l umfle ferecându-l în casă, mai înainte De a face iar scandaluri. menaechmus (*Aparte*) –se-ncurcă treaba rău.

De nu găsesc îndată portița de scăpare, Pe sus au să mă ieie la dumnealor acasă

(*Cu glas tare*) De vreme ce nu pieri din ochii mei femeia. Vrei să nu-i cruț obrazul de mii de lovituri și pumnul meu să-i deie neconținut torturi? Am să te-ascult, Apollo! bătrânul – Fugi cât mai iute acasă!

Altfel te va ucide în starea-n care este. femeia – Iacă-am să fug, dar, tată, un lucru te-aș ruga împiedică-l să plece de pe aceste locuri. Și așa suspin și sufăr de ce aud din gura-i. menaechmus (*Aparte*) – Nu-i rău de loc că dânzei i-am dat răvaș de drum, Urmează să o facem și cu bătrânul-acum... Ai spune că e Tithon¹ cel plin de tremurici, Urmas drept al lui Cynus², cu jegul lui sălbatic, Cu barba-i încâlcită. (*Cu glas tare*) l-oi rupe, cum mă pui, Os, zgârșiri, mădule, chiar cu toiagul lui. bătrânul – Va fi de rău, ia seama de-ai să m-atingi cumva

Sau cerci să te apropii. menaechmus – Voi face deci, Apollo.

Precum mi-ai dat poruncă: am să înșfac o bardă Nu cu un tăiuș, cu două și pân-la măruntaie Am să-l desfac de oase. bătrânul – E bine să am grijă

Și să veghez asupra-mi, altfel mi-e tare teamă, Așa cum m-amenință, că îmi va face-o seamă. menaechmus – Ceri multe de la mine, Apollo, vrei acum.

Fugari să înham la caru-mi, focoși, neîmblânziți și să zdrobesc cu dânșii, pe-acest leu rebegit, Fără un colț în gură și de-o duhoare cruntă. Mă sui în car, strâng hături și biciu-n mână-l țin.

1 Soțul zeiței Eos (Aurora), singurul dintre nemuritori care îmbătrânește. * Ocara mitologică pare absolut fantezistă: Cynos, fiul lui Ares (Marte), crud și nelegiuit, fusese învins și ucis de Heracles (Hercule).

Hi, cailor, în pulberi să scapere copita! Cu toată, sprinteneala, tăria v-arătați!

bătr Înul – Asupra mea stai gata, cu telegarii tăi?

menaechmus – Îmi dai încă-o poruncă, Apollo: să dobor Pe cel ce stă în fața-mi și să-lucid pe loc? Dar cine mă apucă de păr și mă răstoarnă Din car? El nuse-nchină puterii tale – Apollo, iar cele-orânduite de tine, le strămută.

bătr Înul – Vai, Doamne, ce grozavă și crudă pătimire! Ferească-ne toți zeii, pe noi de-așa ceva! Unde mai pui că omul smintit spre nenorocu-i. Era întreg la minte, vădit, mai adineauri, la din senin să-i vie cumplită pandalie. S-alerg deci după medic, în grabă, pe cât pot.

Menaechmi, v. 825 – 875.

În căutarea unei casete pierdute

[Într-o clipă de zăpăceală, micuța sclavă Halisca a pierdut caseta cu jucăriile care vor demonstra că stăpâna ei, Selenium, e de condiție liberă. Se întoarce acum s-o caute, dar caseta fusese luată de Phano-strata, mama lui Silenium, și de sclavul acesteia, Lampadio. Monolog liric cântat și mimat (*canticum*). Naturalețe a mișcării; gesturile și emoțiile (speranță, teamă, încăpățănare, descurajare). Patetic fin și joc de scenă convențional (Halisca vorbește publicului). Cf. Sofocle, *Copoi*, v. 57 și urm; Plaut, *Aulularia*, v. 713 – 726, și Molière, *Avarul*, IV.]

halisca – 0 – aveam în mână, mi-a dat-o înaintea acestei case

Și-acuma nu știu unde-i: aici sau pe aproape? Dacă vreunul din voi, dragi privitori, Va fi văzut caseta, să-mi spuneți, oameni buni. Cam cine a cules-o sau cine a răpit-o, Pe unde-a apucat-o acest ins ce nu-l știu? i

Pe-aicea sau pe-acolo? (*Către ea însăși*) Cu întrebări de-i supăr.

N-oi fi mai lămurită. Nu vezi ce mare haz Fac oamenii cu toții, râzând când o femeie Bătută-i de necazuri... Am să încerc să aflu De n-a rămas vreo urmă din cele ce-o fi fost.

88

CONSTITUIREA UNEI LITERATURII GRECO-HOMANE

Căci dacă de la întorsu-mi acasă, până acuma

N-a mai trecut pe-aicea niciun picior de om.
 Caseta ce-am pierdut-o, va fi și-acum pe locul.
 Dar unde-i, unde-i oare? Nici moartea nu mă scapă
 Față de vina asta să mai găsesc iertare.
 Vă las cu bine, oameni, blestemul m-a ajuns...
 De nu dau de casetă, s-a zis cu viața mea.
 Pierzând-o, ea mă pierde... Dar trebuie s-o caut.
 Mă tem să intru-n casă și tremur stând afară:
 Oriunde mi-arunc ochii, mă urmărește spaima.
 O pacoste căzută pe capul nostru, bieții!
 Iar cel ce a găsit-o, ce fericit e-acuma:
 Lui, ce folos i-aduce caseta? Pe când mie...
 Dar pierd degeaba timpul... Halisca, ține-ți firea
 Să căutăm vr-o urmă, cu agerimi de-augur.
 lampadio – Stăpână!
 phanostrata – Haide, spune!
 lampadio – Dânsa-i aceea...
 phanostrata – Cine?
 lampadio – Ea a pierdut caseta.
 phanostrata – Să știi că vrea să afle în ce loc a pierdut-o.
 halisca – Pe-aicea a luat-o. E-o urmă de papuc, în praful
 ulicioarei. De ea am să mă țin.
 Da, bine. Uite-aicea a stat cu un om de vorbă...
 După aceea însă, vai, urmele se-ncurcă.
 El e cel care a luat-o. Fii cu luare-aminte:
 De-aici pornește-o urmă, spre locul, cea parcă.
 Și-apoi? Apoi, nimica. Mi-i munca în zadar.
 S-a dus caseta asta, din mâna mea s-a dus.
 Pe pielea mea, sărmana... Dar să mă-întorn acasă...
Cistellaria, v. 675 – 704

Pitorescul. Dacă mișcarea scenelor lui Plaut e, de cele mai multe
 ori, foarte naturală, în ciuda câtorva clovnerii, pitorescul lor poate
 părea exagerat. Se simte în el totodată bucuria artistică a scriitorului
 care se lasă îmbătat de figuri și dorința de a impune publicului un
 spectacol frapant, cu riscul de a depăși firescul. Foarte adesea se poate
 bănuî, sub comicul său așa de abundent și de savuros, influența acelor
 farse șarjate, numite *phlyakes*, în care autori ca Rhinthon din Tarent
 (secolul al III-lea) parodiau nobilele legende tragice, spre marea

bucurie a spectatorilor din Grecia Mare sau Sicilia. Aceasta este, poate, și originea piesei *Amphitryon*. În schimburile de glume și în atacurile injurioase, în lăudăroșeniile sau victoriile pline de vanitate ale sclavilor, în *quiproquo-uri*, în bufonerii e limpede că Plaut n-a avut altă măsură decât veselia spectatorilor. Iar această veselie era sănătoasă, senzuală și grosolană, și se oprea cu mai multă plăcere asupra unor comicării foarte frapante decât asupra subtilităților intrigii. Dar geniul poetului a tras folos de pe urma acestui gust și i-a oferit o hrană mai bogată decât o aștepta. De aici un fel de îngroșare aproape epică a comicului pitoresc, care transformă radical comedia grecească – model, anunțându-l parcă, uneori, pe Rabe-lais. Primejdia ar fi putut fi o încetinire a acțiunii. Dar, fiindcă, așa cum am văzut, ea înainta mai mult în salturi decât legat, iar însăși mișcarea actorilor era extrem de sprintenă, se crea un acord între ritmul alert și pitorescul aproape la fel de exagerat, iar comedia devenea un fel de capodoperă de naturalism fantezist.

Un căpitan fanfaron și parazitul său

[Intrare de efect a căpitanului Biruitor-de-turnuri-și-orașe, vanitos, prost și mândru de chipul lui, și a umilului său parazit Roade-pâine. Caractere adevărate în esență, dar șablonate și semănând a marionete. Exagerare caraghioasă și neverosimilă a laudelor, atât din partea parazitului cât și din cea a căpitanului. Pitoresc al detaliilor și bogăție a vocabularului. De comparat cu Matamor din *Iluzia Comică* a lui Corneille.]

pyrgopolinlce – Luați aminte, scutul să-l lustruiți astfel

S-o ia-nainte-n luciu chiar razelor de soare, încât în clipa în care va-începe bătaia, Să-ntunece vederea ostașilor vrăjmași, Iar sabiei ce plânge c-aș fi uitat de ea, Vreau să-i aduc, vezi bine, prilej de mângâiere când o să facă proașcă în oștile dușmane... Dar unde-i Artotrogus?

ARTOTROGUS – Aici, lângă viteazul

Mai mândru ca un rege și norocos în toate... Nici Marte nu cutează să ție pas cu tine, Când strălucești în lupte, prin fapte vitejești.

pyrgopolinlce – Doar l-am scăpat de moarte, pe câmpul curculionic1» Când ne dădea poruncă, mai mare peste toți Bumbomachides Clutomestoridysarchides2, Nepot în toată legea, al zeului Neptun?

artotrogus – Da, da, mi-aduc aminte

Au nu vorbești de omul cu pavăză aurită.

A cărui oaste mare ai risipit-o în aer.

Cum vântul smulge stuful de pe acoperise?

pyrgopolinlce – Dar asta-i, zău, nimica...

artotrogus – O fi nimica toată

Pe lângă fapte mândre (*aparte*) ce nu le-ai săvârșit... De e pe lume altul să mintă-n așa hal Fălindu-se întruna, de îngâmfare buged, Eu, Doamne, îmi dau capul... Vă rog însă – o clipită; Plăcinta cu măsline s-o gust, e-o nebunie...

pyrgopolinlce – Dar unde ești?

artotrogus – Aicea.

Îi iau pe zei drept martori: în țara indiană cu un singur pumn, ce-i dreptul, acelui elefant Tu i-ai făcut fărâme pe neașteptate brațul...

pyrgopolinlce – Cum, brațul?

artotrogus – Voiam să spun, hei, coapsa...

pyrgopolinlce – Și asta-n repezeală.

artotrogus – Izbînd mai cu putere.

Ai fi străpuns cu pumnul, prin blană și prin pântec, Luându-i piuitul acelui elefant...

Pyrgopolinlce – Ajunge pentru astăzi.

artotrogus – Desigur, n-ai nevoie

Să-nșiri prea multe vorbe despre isprăvi mărețe, Dar eu le știu prea bine... (*aparte*) Pântecu-mi gol, de vină-i De-aceste pățanii... De n-aș fi urecheat și cu urechi ciulite, eu pentru dinți, să roadă N-aș mai avea nimica... Așa că dau din cap, Făcându-mă a crede minciunile-i umflate.

fYrgopolinice – Dar despre ce ni-i taina?

Loc imaginar (*Ținutul gărgărițelor?*).

Nume sforăitoare, cu formă patronimică greacă, parodiind epopeea; în cel dintâi – zgomot și ideea de luptă; în cel de al doilea se acumulează noțiunile de glorie. Înțelepciune și domnie aspră.

artotrogus – Știu ce voiai s-adaugi.

Pe legea mea, țin minte... pyrgopolinice – Ce-anume? artotrogus – Gîndul tău...

PYRGOPOLINICE – Tu ai...

artotrogus – Tăblițe, sti11? Desigur.

pyrgopolinice – Tu îmi citești în minte...

artotrogus – Se cade să-ți știu firea, silindu-mă mereu, Să-ți preîntâmpin vrerea2...

pyrgopolinice – Ți-aduci aminte oare?...

artotrogus – De vreo cincizeci și-o sută (Cilicia-i cunoaște); Din Scytholatronia³, de asemeni altă sută; Treizeci de sarzi la număr, iar macedoni⁴, șazeci sunt cei uciși de mâna-ți numa-ntr-o zi.

pyrgopolinice – Cât face?

artotrogus – Vr-o șapte mii...

pyrgopolinice – Așa e! Știi bine să socoti...

artotrogus – Făr-a fi scris, din capu-mi, de toți îmi amintesc.

pyrgopolinice – Ptiu, sărăcia naibii, ce tinere de minte!

artotrogus – Dar vezi, n-am de mâncare...

pyrgopolinice – De-ai să te porți ca astăzi.

Nu-ți va lipsi nimica: ai să mănânci la mine...

artotrogus – Și-n Capadocia într-un iureș, de nu s-ar fi tocit Prea repede cel paloș, ai fi ucis cinci sute...

pyrgopolinice – Sătul de atâta sânge, pomană le-am dat viața.

artotrogus – Nu-i muritor pe lume, să nu aibă știință că tu, Pyrgopolinic, rămâi neîntrecut în vitejii și haruri, bătând mereu pe-oricine. Mor după tine toate femeile din cale și pentru ce n-ar face-o, când ești așa de chipeș? Ieri, bunăoară, atâtea de mantie m-au tras.

pyrgopolinice – Și ce-ți spuneau, mă rogu-ți?

artotrogus – Nu o singură, ci-o mie de întrebări.

Una: O fi Ahile, în totul? Nu, frate-i cu acesta... Mă întrerupe-o alta: Pe Castor, ce mândrețe și ce înfățișare de om din neamuri mari!

— Cu stilul ascuțit se scria pe tăblițe acoperite cu ceară.

— Aici parazitul e foarte sincer.

Țară imaginară: a „mercenarilor sciți”.

⁴ De remarcat dispersiunea geografică a tuturor acestor țări.

Ce minunate plete! Ferice de acelea Ce-și trec cu dânsul, timpul...

pyrgopolinice – Așa vorbeau de mine?

artotrogus – Mai mult chiar, amândouă mă tot rugau de zor, în pas ca la paradă, să treci prin fața lor.

pyrgopolinice – Ce pacoste când omu-i frumos din cale afară.

artotrogus – Cunosc ca tine-aproape, această grea povară: Mereu mă trag de mâneci, se roagă, toate vor să aibă fericirea de-a te vedea o clipă, Că nu mai am răgazul să-ți fiu de ajutor...

pyrgopolinice – E timpul, mi se pare, prin for să ne abatem,

Tâlharilor acelor, primiți de mine ieri, Să le plătesc simbria, căci riga Seleuc1 Stăruitor mă roagă să-i strâng oșteni cu plată, Așa că ziua-mi asta lui i-este închinată...

artotrogus – Deci, hai la ei să mergem!

pyrgopolinice – Urmați-mă, ortaci2!

Miles Gloriosus, v. 1 – 78.

Poezie și lirism. Chiar dacă n-ar fi acest pitoresc, Plaut ar fi totuși poetic. Dar s-a spus pe bună dreptate că imaginația lui auditivă e și mai bogată decât cea vizuală. Teatrul său este mai ales liric: căci, deși o piesă ca *Miles Gloriosus* nu are *canticum*, în majoritatea pieselor sale, scenele vorbite au o întindere mult inferioară celor cântate sau declamate cu acompaniament de muzică: proporția atinge chiar o treime față de două treimi, în *Persa* și *Stichus*. Mai mult încă decât comediile-balet ale lui Molière, aceste piese trebuie să fi semănat cu opera bufă și, uneori, cu opera comică sau chiar opera propriu-zisă, într-atât de variate sunt ca ton și ritm. Această preponderență a cântecului și a dramei cu acompaniament muzical pare să fie o trăsătură originală a lui Plaut, deși nu e exclus ca el să fi luat ideea din reprezentațiile

1 teatrale ale Greciei Mari. Muzica era compusă de o altă persoană [ecât Plaut, dar după ritmurile lui; așa încât chiar numai mișcarea în *cantica*, executată de unul sau mai multe personaje, dramatică, fatică sau lirică, ne lasă să bănuim ce bogăție de impresii putea rezii. Parodii elegiace sau tragice, cântece batjocoritoare în ton alexandrin sau bufonerii latine, duete pe două tonuri ca în *Curcu-Rege grec* al Siriei; scena se petrece la Efes, pe coasta ionică; aceasta depindea de el. Ieșire de efect, ca și intrarea în scenă.

Ho (v. 96 – 155), monologuri lirice sau psihologice, toate aceste părți de efect ale comediei captivau atenția tuturor spectatorilor; așa se explică de ce caracterul ordonat al intrigii avea, pentru ei ca și pentru poet, importanță secundară: așa se întâmplă și cu majoritatea spectacolelor de operă. În schimb, intrau în literatura latină, într-o formă foarte vie, o sumă de teme lirice extrem de diverse.

Cântece în spirit alexandrin

[Aceste două cântece încadrează un trio, cântat de tânărul Phaedromus, de sclavul său Palinurus și de bătrâna Leaena, care o are în pază pe iubita tânărului și pe care cei doi o seduc profitând de gustul ei pentru vinul bun. a) tipul bătrânei este, din punct de vedere artistic,

alexandrin; dar el se leagă de vechi tradiții italice (Grecia Mare) și latine, b) Rugămintea adresată ușii și zăvoarelor, temă elegiacă (vezi mai jos, p. 439) delicat parodiată. Vioiciune, ritm, și poezie a limbii.] BĂ. TRÂNA – îmi vine-n nări un miros ca floarea, de vin vechi.

De dorul lui, prin beznă mă simt aici mânată... Dar unde-i oare, unde? E chiar aici... Ce farmec îmi stă la îndemână... Bine-ai sosit, alinu-ți Mi-i sufletul și viața, dulce-a lui Bacchus vrajă... De bătrânețea-ți lungă, vai zău, sunt copleșită, și de orice-alte arome, mărturisesc, mi-e silă. Tu-aduci miros de smirnă, de roze, de cinam, Șofran și scorțișoară, fân grec... Un lucru-mi vreau: Unde-ți răsare unda, acolo să mă îngroape...

Curculio, v. 97 – 102.

phaedromus – Zăvoare, dragi zăvoare, urându-vă noroc.

Vă vreau și-mi sunteți scumpe, vă caut și vă rog să vă purtați cu doru-mi, blajine, primitoare, Dănuitori italici să fiți voi pentru mine, Să vă deschideți iute, lăsând pe draga mea, Ce sângele, vai mie, mi-l suge – să se-arate. Dar, ia priviți, stau moarte, zăvoarele păgâne și nu se mișcă-ndată, deși le rog atâta... Tăceți o clipă, totuși, vă spun st, să tăceți! palinurus – Dar zău de-am scos vreo vorbă...

Aud acum un crișcăt:

Până la urmă. Doamne, zăvoarele inerte.

De mine se îndură...

Curculio v. 147 – 157.

[Gripus, sclavul lui Daemones, a pescuit o lădiță cu ajutorul căreia stăpânul său își va regăsi fiica, pe Palaestra. Scena se petrece la Cirene, în Africa, îmbinare de reverie și bun-simț. Elemente: cupletul „sclavului de treabă” și al „castelelor în Spania”. Mișcare la început variată (în bahici și anapești) apoi constant amplă (în octonari trohaici). Cf. La Fontaine, *Lăptăreasa și oala cu lapte*.]

gripus – Eu lui Neptun îi mulțumesc, Ocrotitorul meu din larguri, Din mări sărate și cu pești că teafăr m-a adus la țarmuri, Bogat împodobit de pradă și fără ca-n ținutul lui să fi avut vreo vătămare, Cu luntrea întreagă, prin furtuni, și plină de la pescuit cu ceva nou, neprețuit: Ce-am tras din valuri în voloc, Mi-arată marele-mi noroc... Deși n-am prins pești, niciun dram, Mi-i mreaja plină azi de dar... Sculat în miez de noapte, harnic, Desprins din somn odihnitor, Eu m-am gândit la trebi cu spor, S-ajut din plin stăpânului Ce-n sărăcie grea se zbate, în ciuda mării zbuciumate, și mie, bieteii slugi a lui și

n-am cruțat nicio silință... Un ins dat leneviei nu-i de nimica bun, Urăsc
iest soi de oameni prea lăsători în toate... Când sarcinile tale vrei să le
aduci la capăt, Pot să rămâi de veghe, așa cum se cuvine.

PHAEDROMUS

Monolog liric

Pornind apoi la treabă. Nu trebuie s-aștepti
Stăpânu-ți să te-ndemne: „Hai, scoală-te, e timpul
Să te apuci de lucru!” Somn lung, la ce folos?
Doar să te-alegi la urmă, cu-al biciului ponos.
Eu care am fost harnic, acum am temei
Să dorm în trândăvie, când vreau și cât aș vrea...
Căci azi pe mare, asta găsii, ce-o fi în ea
Nu știu, dar după faptul că atârnă – așa de greu
Eu cred că e de aur... da, aur lucitor...
Și cel ce știe asta e Gripus, da, sunt eu...
Prileju-acesta poate s-aducă pentru tine
Un pretor¹, de pe urma-i s-ajungi deodată liber.
Dar iată ce voi face și ce mi-am pus în cap:
Îmi voi lua stăpânul, încet, cu istețime.
Fără a părea, vai Doamne, că știu ceva de seamă.
Am să-i promit pe capu-mi o sumă, să fiu liber.
Odată în libertate, m-oi bucura și eu
De-o casă, de-o moșie și fel de fel de-argați;
Corăbiile-mi grele, negoț din plin vor face
Și între mai marii lumii, voi fi și eu mai mare...
Apoi spre desfătare am să-mi duresc o navă.
La fel ca și Stratbnica, cetăți cutreierând...
Când voi fi om cu faimă, am să ridic eu însumi
Cetate uriașă, cu numele-mi numind-o, în veci să amintească
ce-am fost, ce-am făptuit.

Acolo-am să descalec o întinsă împărăție.

Ce lucruri mari nu pune la cale mintea mea!

Dar până-atunci s-ascundem caseta ce-am găsit-o.

Rămâne să întingem în sare și oțet.

Noi împărat pe-o lume, fără-o mâncare bună...

Rudens, v. 906 – 937.

Limbă și versificație Poezia pitorească și lirică a lui Plaut e
slujită de o prodigioasă invenție verbală și ritmică. Experiența lui

personală și temperamentul său de artist se unesc într-o permanentă creație. Plaut cunoaște și utilizează din plin limbajul formal al religiei și ai dreptului roman; dar, în același timp, e

1 Magistrat roman cu funcții mai ales judecătorești.

Celebru chitarist atenian din secolul al IV-lea, care umbla pretutindeni prin lumea greacă dând concerte și lecții.

capabil să combine ritmul vechiului *Carmen* latin cu retorica filosofică a grecilor, ca să ajungă la stilul înalt, plin de demnitate, din *Captivi*; și proverbele, la el, știu să reproducă maniera gnostică a maximelor grecești, fără a-și pierde izul specific. Această combinație unică, trăită, creează „atmosfera” uimitor de veridică; în *Rudens* circulă un aer marin atât de autentic încât nu pare împrumutat; iar aproape pretutindeni stilul și chiar cuvintele reînvie viața Romei, într-o vreme în care ea nu avea nimic afectat. Cuvintele gingașe și alintate nu-i sunt străine acestei limbi; când e nevoie, ele pot ajunge la un grad excepțional de expresivitate. Dar Plaut e neîntrecut mai ales când pictează mediile interlope sau reproduce argoul plin de imaginație al sclavilor de la oraș: el fabrică neostenit cuvintele compuse cele mai năstrușnice, dar și cele mai limpezi; ocările, poreclele, sau pur și simplu o sugestie vie menită „să străbată dincolo de rampă”, găsesc la el forma pitorească cea mai nouă și capabilă să se impună. Cât despre versificație, oricât ne-ar fi de greu astăzi să-i apreciem valorile, ea pare, prin foarte supla ei varietate, să fi contribuit la obținerea unor efecte cu adevărat geniale.

Veselie și forță comică. A-l judeca pe Plaut fără să ai sub ochi modelele lui grecești înseamnă a te expune, desigur, riscului unei admirații exagerate. Totuși imitarea lui pare să fi fost, cu mai puțin simț al măsurii, tot atât de originală, în felul ei, ca și cea a lui Vergiliu. Explicația se află în temperamentul său. Veselia izbucnește din el, ca și forța comică. Toate personajele au grijă s-o exprime, chiar bătându-și joc de ele însele și de spectacol, numai să le-o transmită spectatorilor. Sunt unii pe care i-a șocat faptul că actorii își lasă câteodată rolul la o parte și vorbesc în numele lor, că fac tumbe și caraghioslăcuri în situații emoționante sau patetice. Toate acestea, pentru că de fapt e vorba de un divertisment foarte vesel care trebuie luat așa cum este și care vrea să fie pe gustul tuturor, când prin intrări de clovni, când prin plăcerea unor invenții subtile și neașteptate, când prin solouri sau duete muzicale – dar totul organizat de un foarte mare scriitor.

ENNIUS n Mesapia> la mai puțin de 70 de kilometri

2 qq țfi (Ij de Tarent, Rudiae, un oraș în care se vorbea

* greaca și asta, a dat naștere, în 239, celui dintâi „legislator” al poeziei înalte a romanilor, Ennius. Pe când era sub arme, ca *socius* (în contingentele cetăților supuse Romei), în Sardinia, a fost remarcat și protejat întâi de Cato; apoi la Roma, unde dădea lecții de greacă, de personaje mai sus-puse și mai rafinate: Scipio Africanul, învingătorul lui Hanibal, Servilius Geminus, M. Fulvius Nobilior, care, în 189, l-a luat în Etolia în calitate de cântăreț semioficial al viitoarelor sale fapte de vitejie, în 184, fiul acestui M. Fulvius, Quintus, a obținut pentru Ennius cetățenia romană și un lot în colonia de la Potenția. După moartea sa (169), i s-a ridicat o statuie în mormântul Scipionilor. Scrisese un poem epic (*Annales*), tragedii, *saturae* și comedii.

Caracteristici generale. Viața lui Ennius reeditează, la un grad superior și cu mai multă strălucire, pe cea a lui Livius Andronicus: om de formație greacă, se dăruiește cu totul Romei și încearcă să-i asigure moștenirea literaturii elenice. Fără îndoială, grecii din Italia meridională par predestinați acestei misiuni; totuși, în cursul celui de-al doilea război punic, au trecut în masă de partea lui Hanibal: poate a fost esențial faptul că Ennius a ajuns la maturitate înainte de această criză, într-o vreme în care Roma își întărea netulburat influența în Italia grecească.

Pe de altă parte, înaltele protecții de care s-a bucurat Ennius dovedesc atracția tot mai mare pe care o exercită spiritul și arta greacă asupra câtorva aristocrați ambițioși și cu personalitate: așa începe mișcarea care, atunci când se va preciza, va tinde să facă din literatura latină o creație savantă rezervată plăcerii unui grup restrâns de rafinați; dar, deocamdată, poetul nu se închide într-un cerc prea redus, iar „mecenații” lui, fără a pierde din vedere interesul personal, se mai străduiesc încă să-l contopească cu cel al Statului. Totuși, prima descriere, fină și trăită, a relațiilor unui scriitor latin cu nobilii săi protectori ne-o oferă un pasaj din *Annales*:

La cuvintele acestea, e11 chemă pe-acela2 cărui Foarte des i-mpărtășește cina, vorbele-i și gândul, După-o zi de hărțuială, cu afacerile țării, Când în for ori în senatul strălucit și-a spus părerea. Unui astfel de prieten poate să-i încredințeze Fără teamă, lucruri grele sau mărunte și de glumă, Vorbe bune, la nevoie, și chiar vorbele-i de rău, Cunoscând că toate astea n-au să se audă în lume.

1 Servilius Geminus, în toiul unei băătălii.

Ennius nu ascunde că a vrut să se picteze pe sine însuși în următorul portret.

Satisfacțiile în obște, bucuriile de-acasă Le trăiește cu acesta care nu-i nicidecum în stare De-vi-un rău, mânat de patimi dacă nu de ușurință; Cultivat, om de credință și plăcut, cu vorbă aleasă, Mulțumit de ce-i dă soarta, fără a vrea nimic în plus, Cu bun-simț, nu spune vorbe care nu-s la locul lor, Căutând pe plac să-ți faci, nu se amestecă în vorba-ți, Știe lucruri din vechime, astăzi pe nedrept uitate.

VII

Asemenea relații crușau demnitatea scriitorului. Mai mult, Ennius a știut să susțină cu tărie valoarea operei sale și calitatea geniului său: apelând, la începutul epocii *Annales*, la teoria metempsihozei, el afirma că sufletul său nu e altul decât cel care viețuise în Homer și apoi în Pitagora; conștient de forța versurilor sale, își promitea nemurirea:

Să-l mărim pe bardul Ennius: din adâncul fibrei lui El revarsă lumii versuri cum e para focului...

Sat., III.

Nimeni să nu-mi dea prinosul lacrimii din ochii lui

Nici cu bocet pân-la groapă să mă ducă... De ce-ar face-o?

Când eu zbor din gură-n gură, printre oameni pururi viu.

Epigrame

În felul acesta el le impunea romanilor, prin evocarea grecilor și prin exemplul său personal, ideea rolului de frunte al poetului în societate.

„*Annales*”. Marea operă a lui Ennius este epopeea *Annales*, în 18 cărți, din care s-au păstrat doar 600 de versuri. Se pare că a început-o din dorința de a se lua la întrecere cu Naevius și într-un spirit foarte elenic de artă și poezie; primele șase cărți tratau pe larg originile Romei, pe care Naevius le schișase doar, și vechea ei istorie, încă semilegendară, până la cel dintâi război punic; metrul adoptat era hexametrul dactilic al grecilor, nu versul saturnic, și era folosit de cele mai multe ori cu o suplețe și o varietate remarcabile. Apoi (în cărțile VII-IX?), Ennius”, lăsând la o parte primul război punic, îl relata fără amploare pe cel de-al oi ea, care, prin unitatea sa și caracterul său patetic oferea un a, e „1 cu adevărat epic, deși contemporan. Dar și aici era vorba înfrângerea lui Naevius pe propriul său teren; și, în exaltarea

patriotică a Romei, succesul era asigurat. Numai că Ennius, antrenat de titlul operei sale (care amintea de rezumatul faptelor privitoare la Roma făcut în fiecare an de pontifi), a socotit potrivit să-și continue poemul pe măsura desfășurării evenimentelor; din acest moment e dominat de spiritul roman și istoric; noua cărți s-au adăugat primelor nouă, și numai moartea poetului a pus capăt acestor adaosuri care compromiseseră definitiv unitatea poemului.

Istorie și poezie. Străduindu-se în ultimele cărți să-și trateze materia în mod continuu și controlabil, aproape an cu an, Ennius brava dificultatea. Mai ales în aceste ultime cărți se găsesc expresii cu totul prozaice, demne de Analele pontifilor:

Appius indixit Karthageniensibus bellum Punilor, Appius război le declară.

VII *Quintus pater quartum fit consul*. Quintus – tatăl se alege consul pentru a patra oară.

VIII; vers mutilat.

sau enumerări plate și eforturi stângace. Dar chiar acestea sunt dovada ambiției sale de istoric. De altfel, în calitatea lui de confident al mai-marilor Statului, el putea aprecia exact realitățile politice. Ne putem explica astfel de ce lucrarea sa i-a inspirat mai târziu pe analiști și chiar pe Titus Livius. Dar, pe de altă parte, nevoia de a idealiza evenimentele pentru a le da măreție epică și tentația fatală de a-și pune pe primul plan protectorii sau familiile lor (o carte întreagă îi era consacrată lui M. Fulvius Nobilior!) deformau în mod necesar datele istoriei.

Căci scopul său este, înainte de toate, poetic. Format de lectura lui Homer și având destulă suplețe și destul geniu ca să-l imite adaptându-l la o lume și la fapte diferite, Ennius are, într-adevăr, calitățile înnăscute ale poetului epic: mai întâi, darul de a evoca; îi sunt suficiente un epitet sau ritmul expresiv al unui vers:

Explorant Numidae totum: quatit ungula terram.

Explorau numizii totul: bat copitele întinsuri.

VII

Labitur puncta carena volat per aequora cana velocis.

(De remarcat sprinteneala versului: cinci dactili, un spondeu).

Carena unsă lunecă-n zbor pe talazul cărunț.

pecorul se desenează dintr-o linie, însuflețit, înmiresmat:

...iară lungii chiparoși Stau cu dreptă foi spre înalturi și călini cu

trup amar... pini cu clătinate creste, chiparoșii nemișcați...

VII

Dar și darul comparațiilor, bine găsite, și vii, uneori mai pline de nerv decât ale lui Homer:

Atuncea ca un murg ce scapă din conovăț, des îndopat, Rupându-se din căpețeală, o ia la goană înfocat Peste câmpia înverzită unde-s pășuni cu iarbă grasă, Cu greabăn sus, cu fruntea-n nouri, nu rar tresaltă coama-i deasă, Iar suflul lui aprins i-aduce, de spume, albe-înflorări.

Cf. *Iliada*, XV, v. 262 și urm. Ca și sprintena capaucă, dusă-n laț la vânătoare, De, cumva, cu nări dibace trup de fiară a simțit, Cum mai scheaună cu botu-i și cât urlă de cumplit...

X

Și apoi talentul de a ridica faptele până la eroism, fără însă a altera impresia de realitate, ca atunci când (de altfel imitând *Iliada*, XVI, v. 102 și urm.) îl înfățișează pe tribunul C. Aelius atacat din toate părțile:

De peste tot, asupra tribunului acela.

Se năpustesc în vrafuri, săgețile ca ploaia:

În scut se înfig, iar bumbu-i1 dă clinchete întruna.

Lung îi răsună coiful în zăngănit de-aramă.

Dar nimenea nu poate străpunge trupu-i tare.

Cu fierul încercându-l, oricât s-ar strădui...

El strânge snopi de sulii și-n pulberi le aruncă.

Sudori i-acopăr trupul, de cât se mai muncește.

Făr-de-a avea prilejul o clipă să respire...

XV

În fine gustul pentru scenele mari: unele, ca celebrul vis al «ei dau puțin impresia de aranjat și de efect voit tragic, dar alteile de un gust simplu și pur, puțin arhaic, în care descoperim totuși o emoție actuală.

Proeminență din centrul scutului, făcută să provoace alunecarea săgeților.

Consultarea auspiciilor

[Prospețime a imaginației și manieră „primitivă” a scenei. Solemnitate rituală a vocabularului. Naturalețe a comparațiilor, legate de viața contemporană.]

Tulburați de mari neliniști, înfocați după domnie.

Amândoi¹ pândesc de zor, păsările, semnul lor.
Remus, singur, cercetează de pe culmea palatină
Dacă nu vreo zburătoare a noroc spre else-nclină.²
Romulus cel plin de fală, de pe piscul aventin
Cată-n zbor înalt de vulturi mărturie pe deplin.
Roma sau Remora, care va fi numele cetății?
Lumea fierbe: cârma cine din cei doi o ia anume?
Toți privesc cu-nfrigurare, ca pe-un consul dând semnal
Din despărțituri pictate, carele³ să dea naval...
Astfel aștepta poporul, arătându-și marea teamă
Pentru soarta cea obștească... Cine-o fi luat în seamă
Din cei doi să-i cadă în partea-i fala unei tari domnii...
Între-acestea albul soare, în abisurile pustii
Ale nopții, se ascunse. Apoi, candida văpaie
Năvăli din nou afară, luciul-i risipindu-și iară
Și cu ele în înalturi, dinspre stânga se-arătă
Zbor de pasere semeață, care semn de bine dă:
Pe când soarele de aur cu splendoarea lui răsare.
Trei de câte patru păsări sacre, vin strălucitoare...
Cu temei vădit se simte Romulus învingător.
Pus în scaun de-auspicii care la domnie-l vor...

De altfel Ennius pare să fi luat parte cu tot sufletul la cele povestite: cu aceeași sensibilitate evocă regretele la moartea lui Romulus și gloria crescândă a lui Fabius Cuntator, care, cel dintâi, îi ținuse piept lui Hanibal.

Inimile li-s cuprinse de părerile de rău... între ei și-aduc aminte:
„Romulus dumnezeiesc Zeii te-au născut pe tine, să păzești această țară! Tată nouă și părinte, sânge răsărit din zei!

1 Cei doi gemeni întemeietori ai Romei.

Observarea rituala a semnelor prevestitoare date de păsări.

1 Carele de curse porneau din boxe (*carceres*) distincte și alăturate.

Tu ești cel ce ne-aduseseseși în limanuri de lumină”.

Un singur om, ce se ferise cu dinadinsul, de-orice lută A fost în stare să ne-ntoarne la lucrurile dinainte, Căci el nu se uita la zvonuri, ci la salvarea patriei. De-aceea, de atunci într-una îi crește faima luminoasă.

Și această simpatie sinceră a poetului pentru eroii săi avea să asigure viața epopeii, chiar a părților mai puțin istorice.

Reușea ea oare să unifice toate inegalitățile materialului: o mitologie cu totul grecească într-un subiect roman, incertitudinile legendei și precizia istoriei?... Măcar atmosfera morală putea, într-o măsură, să lege toate aceste elemente, conferindu-le un fel de unitate sentimentală și poetică. E vorba de un eroism mai mult îndărătnic decât strălucitor, așa cum îl putuse suscita cel de al doilea război punic, și de un atașament profund și rațional față de opera generațiilor trecute. Maxime puternice și serioase, foarte frumoase, punctând poemul, aminteau sub diverse forme acea „morală practică” a statului roman:

Vechi datini și viteze inimi stau Romei noastre temelie...

Cine-a învins nu este, însă, învingător cu-adevărat.

Când cel ce-a fost învins de dânsul, înfrângerea nu-și recunoaște...

Azi gloria ne-arată în marea ei splendoare

De-n viață o să rămânem sau dacă vom muri.

XLV

Dar Ennius, prin propriul său geniu, a lărgit această concepție națională: Romei i-a pus în față adversari demni de ea, creând astfel un fel de „lume corneliană” în care sublimul răspunde sublimului. Această concepție poetică, puțin rigidă, avea să aibă consecințe ciudate: exact în momentul când moralitatea publică la Roma începea să se relaxeze, ea a permis romanilor să exalte curata măreție a tradiției lor; trecând prin Cicero, Titus Livius, retori și scriitori satirici, imaginea legendară a Romei de altă dată, așa cum o zugrăvisese Ennius, a ajuns până la Guez de Balzac, la Pierre Corneille și la revoluționarii din 1789.

Pirus către solii romani

O delegație romană condusă de Fabricius vine să negocieze răscumpărarea prizonierilor luați de Pirus. Vehemență. Concepție mistică (romană) despre război și zeița Fortuna. Sublim și energie a stilului.]

Eu aur nu pot cere sau alt preț de la voi:

Aici negoț nu facem, ci ducem greu război.

Nu aurul ci fierul ne scapă viața noastră.

Stăpâna lumii Soarta, de-o să vă dea domnia

Vouă sau mie, poate, și tot ce ne-ar aduce.

Ne pune la-ncercare cât de viteji suntem.
De-asemena, de-un lucru să fiți încredințați:
Cei pentru vitejie, cruțați de sorțul luptei.
La mine află sigur aceeași îndurare:
Eu nu mă voi atinge de libertatea lor.
Vi-i dau în dar, luați-i, zei mari au vrut aceasta.

VI

Tragediile. Ennius nu e important ca poet comic. E însă foarte regretabil că nu ne-au ajuns decât 300 de versuri din tragediile lui. În afară de una sau două tragedii pretexte (*Sabinele*), episod al domniei lui Romulus și, poate, *Ambracia*, poem în care lauda cucerirea acestui oraș de către M. Fulvius Nobilior), Ennius scrisese douăzeci de piese, cele mai multe împrumutate de la Euripide, dovedind totodată o deosebită atracție față de subiectele legate de *Iliada*¹. Aici, ca și în epopeea sa, se vedește o personalitate vie. Euripide era cel mai „universal” dintre marii tragici greci, jucat și citit în toată lumea grecească; mai mult, raționalismul său era făcut să placă poetului latin; și *Iliada* era fără îndoială pentru Ennius o carte de câpătâi.

A știut să transfere în latinește totodată simplitatea familiară a lui Euripide și patosul său chinuitor (sporit încă de acompaniamentul muzical), ca un scriitor capabil să aprecieze toată suplețea unei limbi variate și nuanțate.

[Demnitate pașnică. Stil antitetic, și totuși natural.]

A – Ocară aceasta mare, eu nu o merit, tată!

Căci de-l socoti pe Crespho nedemn de mâna mea, De ce să-i fiu soție? De-i, totuși, cumsecade, Nu văd de ce mi-ai cere să mă despart de el, Când eu nu vreau aceasta și nu-i nici voia lui.

B – Nici într-un chip nu-i vorba aici de vreo ocară.

De-i totuși om cuminte eu ți l-am dat pe drept.

1 Două cu titlul *Ahile*; *Aias*, *Alexandru*, *Andromaca prizonieră*, *Răscumpărarea lui Jâecior*, *Hecuba*. În plus: *Alcmeon*, *Alhamas*, *Cresphontes*, *Eumenidele*, *Erehteu*, *Ifigenia*, *Medeea*, *Phoenix*, *Telamon*, *Telephos*...

Iar dacă nu-i, mai bine să te despart prin lege. „De ce (îmi spui tu mie) m-ai măritat cu el?” Ți l-am ales eu însumi, crezându-l om de treabă. Îmi recunosc greșeala, văd singur c-am greșit. Mă depărtez de dânsul, știindu-l astăzi cine-i.

Cresphontes

[Tema dublei amintiri (fericire și nenorocire) care determină acțiunea prezentă: cf. Racine, *Andromaca*, III, sc. 8. Bogăție descriptivă. *Canticum* (monolog cântat).]

Părinte și țară și casă a lui Priam.

Și templu cu sacre portaluri sonore.

Eu te-am văzut când încă stăteai în picioare

Cu luxul tău barbar, luându-ne ochii:

Stucaturi pe tavanu-ți, sculptate-s maestru în fildeș și aur
ornându-l regește.

Dar toate acestea, apoi, sub privirea-mi

Au ars năpădite de flăcări cumplite.

Sub ochii-mi pe Priam sugrumat, făr' de viață

Și-altarul lui Joe, de sânge pătat.

După durerea-mi când Hector fusese

Târât de-o cadrigă, de mână ucigașe.

Văzui pe copilul-mi zvârlit de pe ziduri.

Andromaca Aechmaliotis

Dar, în alte cazuri, se poate simți și mâi bine forța
temperamentului său personal, fericit să găsească în modelul său
grecesc prilejul de a-și desfășura vigoarea epică sau de a enunța
maxime cu înaltă valoare socială:

De unde vine flacăra aceasta?

Se-apropie, din ce în ce, mă cată.

Ajută-mă de pacostea-i să scap

De flacăra ce rău mă arde.

Încinsele cu vineți șerpi, mă înconjoară.

Apolo cel pletos și-ntinde arcul

De aur, sprijinindu-se de lună.

Diana zvârle-o torță, dinspre stânga1...

A Cumeo

U] Alcmeon, care și-a ucis mama, îi apar (ca și lui Oreste) Furiile
agitând făclii.

Se cade ca bărbatul pe lume să trăiască Având în suflet pururi,
virtutea adevărată, Să-l vezi viteaz, integru, cu fața la dușman. De-ai
inima curată și tare, vei fi liber.

De nu, stai în robia ascunsă-n noapte neagră.»

Phoenix

Alte opere. Ennius a scris *Saturae* (poezii de tot felul, în patru

cărți?) care n-aveau însă nimic din vechea *satura* dramatică și nu anunțau decât întâmplător ceea ce se va numi mai târziu „satiră”. E adevărat că se poate ghici în ele sănătoasa poftă de mâncare a parazitului manifestată în fața gazdei sale înmărmurite; e știut că ele cuprindeau fabula *Ciocârlia și puii ei...* \ astfel Ennius pare să-i anunțe și pe Lucilius și pe Horațiu. Dar nimic nu ne îngăduie să afirmăm că o filosofie morală pe un ton degajat, popular chiar, constituia fondul tuturor acestor bucăți scrise în metri foarte diverși, care par a indica o mare varietate de inspirație. Dacă și opera *Scipio* era cuprinsă în *Saturae*, putem ușor recunoaște pura măreție epică a epopeii *Annales* în pasajele cele mai viguroase, cu un accent de recunoștință personală față de „African”.

Sclipind câmpia largă se-acoperi de țepii Atâtor lănci semețe... Când încetă rotirea Cereștii bolți gigante, se așternu tăcere. Neptun, undele-n zbugium le potoli o clipă, Iar soarele, fugarii, din zbor și-i înfrână. Chiar apele grăbite, au încetat de-a curge în timp ce printre ramuri, orice-adiere moare. Și nu se știe dacă putem adăuga acestor *Saturae* alte opere, cum ar fi poemul gastronomic *Hedyphagetica* (*Mâncăruri delicioase*), din care ne-a rămas doar o listă de pești și de scoici care amintește de vechea poezie grecească din Sicilia; sau *Epi charmus*, care, punând în scenă pe marele comic pitagoreu din Siracuza secolului al VI-lea și al V-lea, îl făcea să expună o teorie filosofică a universului. Dar de aici înțelegem în ce măsură Ennius, chiar dacă devenise roman, rămăsese încă legat, în privința rasei și a gustului, de elenismul italic și sicilian.

Filosofie și religie. Această legătură explică îndrăzneala sa filosofică și religioasă în mijlocul unei populații a cărei rusticitate superstițioasă ne-o indică exact teatrul lui Plaut. Căci numai în calitate de bun traducător al lui Euripide își exprimă înnius îndoielile despre religia populară și vrea să conceapă ei tatea numai din punct de vedere rațional:

Mereu am spus și-oi spune că sunt în ceruri zei, Dar cred că nu li-i grijă de ce fac muritorii, Căci dacă le-ar fi grijă, ar răsplăti cu bine Pe oamenii virtuții, dând răul celor răi... Acum, din lume, însă, lipsește-așa ceva.

Telamo.

De fapt, când judecă problemele metafizice, el se folosește totodată de cunoașterea diferitelor sisteme filosofice grecești, critice

sau mistice (în special pitagorismul, cu tendințe religioase și morale, și epicureismul, care îi exclude pe zei, pentru că explică universul prin transformări ale materiei), și de un bun-simț practic, specific romanilor, pentru care orice explicație a cosmosului e bună, numai să nu contrazică opinia curentă și să lase cale deschisă unei activități folositoare Statului. Așa că doctrina teologică a lui Ennius e foarte vagă: în *Epichartnus*, operă care ar fi trebuit să fie pitagoreică, însuși epicureismul e depășit; în adaptarea în proză a *Istoriei sfinte* a lui Euhe-meros (către anul 300 î.e.n.), zeii apar ca simpli oameni din vremuri vechi care și-au câștigat, prin faptele lor bune, eterna recunoștință a muritorilor. Dar, în atacurile sale împotriva astrologiei și artei divinatorii, e foarte evident dezgustul unui om inteligent care a văzut criza de credulitate oarbă din timpul războiului punic și care ar vrea să-și vindece cititorii de ea.

Jupiter de care spun.

Grecii îl numesc și „aer” 1; vânt și nori și ploi, dintr-înșii.

Iar din ploaie frig se naște, vânt apoi, pe urmă aer.

„Jupiter” n-o fi doar asta... întrucât cetățile.

Oamenii, jivinele trag de-aicea mult folos?

Epicharmus

Mereu, pe cer pândește, ca astrologii mari, Desfășurări de zodii: când Capra se arată

Doctrina *stoici* a transformării elementelor unul într-altul (of. Lucrețiu, I, 782 s. urm –, Cicero, *De natura deorum*, II, 33, 84).

Materialism practic, de înclinație *epicureica*.

Sau Scorpia ori altă numire de jivină¹.

Nu vede ce-are în față, scrutând fâșii de cer.

Ifigenia

Profeți plini de eresuri, vraci fără de obraz.

Săriți din minți sau leneși ori năpădiți de lipsuri.

Ce fără a-și ști poteca, ție-ți arată calea

Și îți prezic tot felul de bogății, în viață.

Cerșind în schimb, o drahmă².

Iar marile avuturi să ni le dea chiar ei.

Telamo

Oricum, punându-i pe romani în contact direct cu cele mai felurite speculații ale gândirii grecești, Ennius prevestea efortul lui Lucrețiu, Varro și Cicero.

Limba și gustul artistic. S-a scris despre Ennius: „Face parte dintre oamenii care, pentru că au vorbit de mici mai multe limbi, nu au simțut adânc al nici uneia” (A. Meillet). Fără îndoială că latina lui n-are naturalețea celei plautine, dar și scopul său este altul: avea de creat o limbă elevată și poetică plecând de la vocabularul sărac și prea puțin expresiv al aristocrației. A avut grija, deja clasică, de a recurge cât mai puțin la greacă; dar și-a dat osteneală să formeze cuvinte latinești (adesea adjective) care să traducă compusele grecești; formațiile sunt adesea greoaie: *Bellipotentes sunt magis quam sapientipotentes*. Sunt tari în bătălie, dar slabi ca filosofi; Alteori a transformat în mod artificial cuvinte latinești, ca să le poată introduce în hexametrul (*induperator* în loc de *imperator*); a încercat să lărgască folosirea participiului prezent... Eforturile acestea dau rezultate mai mult sau mai puțin fericite, dar sunt, în principiu, tot atât de legitime ca și cele ale Pleiadei, în Franța. Numai că pe drumul acesta e greu să te oprești. Ennius, văzând frecvența la Homer a procedeului care i se părea imeză sau apocopă, dar neputând deosebi cazurile în care lucrul era legitim, taie uneori cuvintele în chipul cel mai ridicol:

Saxo cere comminuit bruni (= saxo comminuit celebrum)
Lovindu-l cu pietriul, el creierii îi farmă.

1 Constelațiile, prin tradiție orientală, poartă nume mitologice, și mai ales nume de animale. De remarcat tonul disprețuitor.

2 Monedă greacă, aproximativ corespunzătoare denarului roman.

Dar ar fi nedrept să-l judecăm după astfel de greșeli, mai degrabă rare și pe care absența contextului nu ne îngăduie să le cântărim exact.

Și în privința stilului reușitele se învecinează la el cu greșeala. Ca să exprime regretul doicii Medeei pentru construirea corăbiei Argo, Ennius scrie aceste două versuri, cu sunet sumbru și lugubru și de o poezie sinistrală inexistentă la modelul său, Euripide:

N-am numquam era errans mea domo efferet pedem

Medea, animo, aegro, amore saevo saucia.

Stăpâna mea, din casa-mi nu-și duce în altă parte

Picioru-i, niciodată, Medee greu rănită

De-o dragoste prea mare, cu sufletul bolnav.

Sau, folosind aliterația, obține efecte puternice și religioase:

Accipe daqite fidem foedusque feri bene jirmum. Primește-mi

jurământul, jură și tu la rându-ți, Să fie învoiala ce-o facem, cât mai fermă.

dar, uneori, și jocuri copilărești și aproape barbare:

O Tite tute Tați tibi tanta tyranne tuliști

O tirane Titu Tațiu tu ai vrut să porți atâtea.

Ann. I

Ann. I

Toate acestea sunt semne de lipsă a echilibrului artistic. Și într-adevăr, poate că în privința aceasta Ennius a plătit din plin tribut originii sale nelatine. Mai degrabă însă scăderile acestea se datoresc muncii totodată rapide și dificile a unui scriitor de geniu care luptă să se dea latinei o formă estetică asemănătoare celei grecești și care, în munca aceasta, nu-și evaluează bine puterile. Sunt destule pasaje, în epopeea *Annales* și în tragedii, unde lipsa de gust nu este, în mod evident, decât un exces de forță a imaginației pe care l-ar fi corectat poate o societate mai pătrunsă de spiritul literar și cu sentimente mai rafinate:

Deși-i căzuse capul, din trâmbiță ieșea Un cântec, înainte, și-n timp ce el murea Un sunet de aramă se răspândea în spațiu.

A nu.

O acvilă-n tufișuri, din carnea unui om

Tot înghițea hartanuri. În ce mormânt, vai bietul, își îngropa, acuma, prădate mădule.

Ann. II

Concluzie. Ennius dăruiește aristocrației latine poezia așteptată, națională, demnă, măgulind cultura ei greacă fără a-i știrbi demnitatea romană. Așa încât influența lui a fost uriașă și durabilă; ea a predominat chiar în secolul I înainte de erei noastre și a jucat un mare rol în formarea clasicismului roman: Lucrețiu e urmașul lui, Cicero îl citește asiduu, Vergiliu îl imită și chiar îl plagiază în multe pasaje ale *Eneidei*, Titus Livius îi datorează suflul epic al istoriei sale. Numai scriitorii prea atașați de elenismul pur, Catul și inovatorii grupului său, sau poeții din vremea lui Augustus îi disprețuiesc influența. Destin ciudat, e drept, dar instructiv: acest om, pe jumătate grec, pentru care latina e limbă învățată, reprezintă mai bine idealul claselor dominante romane decât Plaut și chiar Naevius. Nimic nu dovedește mai clar puterea de atracție și de asimilare a Romei guvernamentale, încă din această vreme: limba ei se impune nu numai în detrimentul tuturor

dialectelor, dar chiar în detrimentul limbii plebei de la oraș; și idealul ei național și moral suscită exaltarea lui Ennius înainte de a stârni entuziasmul lui Polibiul. Roma se elenizează din ce în ce mai mult; dar există și greci care se „latinizează”: amplasarea succesorilor politici îi pregătește latinii „oficiale” un viitor de limbă universală care, secole de-a rândul, se va sustrage influenței latinei populare.

BIBLIOGRAFIE

CONDIȚII ISTORICE

lexcha Ntin de gubernatis, *L'ellenismo nella prisca poesia latina* (Torino, 1912); H. de la ville de mirmont, *Études sur l'ancienne poisie latine* (Paris, 1903); G.W. leffingwell, *Social and private life in the Urne of Plautus and Terence* (Columbia University, Stud. În history, 81, I); F. cassola, / *gruppi politici romani nel III secolo A.C.* (Triest, 1962).

M. bieber, *Die Denkmäler zum Theaterwesen im Altertum* (Berlin, 1920); *The history of the Greek and Roman theater* (Princeton, 1939); e. r. fiechter, *Die baugeschichtliche Entwicklung des antiken Theaters* (München, 1914); PH. fabia, *Les théâtres de Rome au temps de Plaute et de Terence* (Rev. de philol., 1897); C. saunders, *Costume în Roman comedy* (Columbia University 1909); E. paratore, *Storia del teatro latino* (Milano, 1957); N. terzaghi, *Storia del teatro. Il teatro antico* (Torino, 1959).

G – mic ha UT, *Histoire de la comedie romaine: sur les treteaux latins*

— Paris, 1912); B.-A. taladoire, *Commentaire sur la mimique et Texpression corporelle du comédien romain* (Montpellier, 1951); G. e. duc KwoRth, *fhe nature of Roman Comedy: a study în popular entertainment* (Princeton.

1952); ph-e. legrand, *Daos: tableau de la comedie grecque pendant la*

Kel°fe dite nouvelle (Paris, 1910); a. dieterich, *Pulcinella* (Leipzig.

7 «7 ei – ° RIBBECK> *Die römische Tragodie der Republik* (Leipzig.

«'5); g. boissier, *Les fabulae praetextaie* (Rev, de philol., 1893). – fră Nkel, *Griechische Bildung în altromischen Epen* (Hermes, 1932);

Bea re, *The roman stage. A short history of latin drama in the time of te republic* (Londra, 1950); J. andrieu, *Le dialogue antique. Structure el prisentation* (Paris, 1954).

Ferusicus, *Römische Metrik: cine Einführung*, (München 1929); *x r* – P°STGATE, *Prosodia latina* (Oxford, 1923); W.j.w. koster, 196S) 6 de *m-triclue greccue suivi d'un precis de metrique latine* (Leiden 1961L N0. UGARET. *Trăite" de mitrique latine classique* ed., 3, (Paris, 199 sj E FRÄNKEL, *Iktus und Akzent im lateinischen Sprechvers* (Berlin, zis). vv. m. lindsay, *The early Latin verse* (Oxford, 1922).

LIVIIUS ANDRONICUS

EDITII: bachrens-morel, *Fragmenta poetarum latinorum epico-rum et lyricorum praeter Ennium et Lucilium* (Teubner 1927); diehl, *Poetarum romanorum veterum reliquiae* (Bonn, 1911); O. ribbeck, *Scäenicae Romanorum poesis fragmenta*, ed., 3, (Leipzig, 1897 – 1898; retipărit în 1962); L. mÄjller, *Livi et Naevi fabularum fragmenta* (Berlin, 1885).

— Vezi și Studii.

STUDII: –, de la ville de mirmont, *itudes sur l'ancienne poésie latine* (Paris, 1903); e. m. sanf Ord, *The tragedies of Livius Andronicus* (Classical Journal, 1923); n. terzaghi, *Studi sull'antica poesia latina: duc tragedie di Livio Andronico* (Atti d. Accademia d. Scienze di Torino, 1925); M. vor rusio, *Livio Andronico e la sua traduzione dell'Odiseea* (Neapole, 194*2); s. mariotti, *L.A. e la traduzione artistica împreună cu frag» din Odiseea* (Milan" 1952).

NAEVIUS

EDITII: L. strzelecki, *Belii Punici carminis quae supersunt* (Wroc-law, 1959) și aceleași culegeri ca și pentru Livius Andronicus, și, mai jos, Studii.

STUDII.

— DE moor, *Nevius* (Tournai, 1877); O. JACHM – am, *Naevius und die Meteller* (Festschrift Wackernagel, Göttingen, 1923); T. frank, *Naevius and Free Speech* (American Journal of Philology, 1927; de graff, *Naevian Studies* (New York 1931); L. strzelecki, *De Naeviano Belii Punici carmine quaestioyies selectae* (Cracovia, 1935); e. v. marmO-rale, *Naevius poeta*, ed. 2. [cuprinde și fragm.] (Florența, 1950); s. mariotti, *Il Bellum Poienicum e l'arte di Nevio* [cuprinde și fragm. (Roma 1955); U. baRchiesi, *Nevio epico* [text și comment. abundant] (Padova, 1962).

PLAUT

MANUSCRISE: *Ambrosianus* (palimpsestul de la Milano, sec. IV – V, nu mai poate fi citit azi decât în *Apographum* de W. Studemund, Berlin, 1889); – două ms.

— *Palatini* (B la Vatican, C. la Heidelberg, X – XI) și *Vaticanus* (nr. 3870, sec. X – XI); – Codex Turnebi (pierdut, sec. IX – X colaționat parțial).

EDIȚII: princeps: Meru'la Veneția 1472); – ed. critice: Ritsch! ed. 2 și 3, (Loewe-Goetz-Schoell) (Leipzig, 1879 – 1902); Leo (Berlin 1894 – 1896); Goetz și Schoell (*Teubner*, 1895 – 1904); Lindsay, ed. 2 (Oxford, 1910); Ernout (Bude, 1932 – 1940).

— Ed. cu comment lat. Ussing (Copenhaga, 1875 – 1892).

— Ed. parțiale, comment.: *Amphitryon*, de W.B. Sedgwick (Manchester, 1960), de E. Paratore (Florența, 1959), cu trad. ital; *Aulularia*, de Kunst (Viena, 1923); *Bacchides*, de Ernout (Paris. 1935); *Captivi*, de Lindsay (Londra, 1900), Waltzing (Liège, 1920). Brix-Niemeyer-Kohler (Leipzig-Berlin, 1930) și Havet-Frete-Nougaret (Paris, 1932); *Curculio*, de J. Collart (Erasme, 1962); *Menaechmi*, de Brix-Niemeyer-Conrad (Leipzig, 1929); *Miles* de Lorenz, ed. 2 (Berlin. 1886), Brix-Niemeyer (Leipzig, 1901) și M. Hammond (Cambridge, 1963); *Mostellaria*, de Lorenz, ed. 2, (Berlin, 1883); *Pseudolus*, de Lorenz (Berlin, 1876); *Rudens*, de F. Marx (Leipzig 1928; și Amsterdam, 1959); *Trinummus*, de Waltzing, ed. 3 (Paris, 1930) și de Brix-Niemeyer-Conrad (Leipzig, 1931); *Truculentus*, de P.J. Enk (Leiden, 1953); etc.

TRADUCERI: franceze: Naudet (Paris, 1830); Sommer (Paris); A. Ernout (*Bude*) – germană, ilustrată: L. Gurlitt (Berlin, 1920 – 1922); – engleză: P. Nixon (Londra, 1916 și urm.); – italiană, cuprinde și textul E. Paratone (Florența, 1959 și urm.).

LIMBA, SINTAXĂ ȘI METRICĂ: g. ladge, *Lexicon Plauti-nitm* (Leipzig, 1904 – 1933); – lindsay, *Syntax of Plautus* (Oxford, 1907); – lindsay, *The early Latin verse* (Oxford, 1922); l. nougaret, *La metrique de Plaute et de Terence* (*Memorial des El. l-ai.*, Paris, 1943, pp. 123 – 148).

STUDII CRITICE ȘI LITERARE: f-leo, *Plautinische Forschun-gen zur Kritik und Geschichte der Komodie*, ed. 2 (Berlin, 1912); p-leja y, *Plante* (Paris, 1925); E. paratone, *Plauto* (Florența, 1962), și *la structure du Pseudolus* (*Rev. des El. lat.*, XLI, 1963); – e. fraen kel, *Plautinisches în Plautus* (Berlin, 1922, trad. ital. de F. munari, *Elementi Plautini în Plauto* (Florența, 1960); G. Jachmann, *Plautinisches când Attisches* (Berlin, 1931); – A. frete, *Essai sur la structure drama-tique des comedies de Plaute* (Paris, 1930); – k. abel, *Die Plautuspro-loge*

(Teză, Frankfurt am Main, 1955); b. a. taladoire, *Essai sur le comique de Plaute* (Monaco, 1956); k.h.e. schutter, *Quibus annis comoediae Plautinae primul n actae sunt quaeritur* (Groningen, 1952); a. de lorenzi, *Cronologia ed evoluzione Plautina* (Neapole, 1952).

f. homstein, *Die Echtheitstrage der plautinischen Prologe* (Wiener Studien, XXXVI); A. thlerfelder, *De rationibus interpolationum Plautinarum* (Leipzig, 1929).

f. le-o, *Die plautinischen Cantica und die hellenistische Lyrik* (Berlin, 1897); s. sudhaus, *Der Aufbau der plaut. Cantica* (Leipzig-Berlin, 1909); h. roppenecker, *Vom Bău der plaut. Cantica* (Philologus, 1928 – 1929); f. crusius, *Die Responsion în den plaut. Cantica* (Philologus, Supl. b. XXI, I, 1929).

e. schild, *Die dramaturgische Rolle der Sklaven bei Plautus und Terenz* (Teză, Basel 1917); P.p. spranger, *Historische Untersuchungen zu den Sklavenfiguren des Plautus un Terenz* (Wiesbaden, 1961); h. dohm Mageiron, *Die Rolle des Kochs ind d. gr. – rom. Komodie* (München, 1964) benoist, *De personis muliebribus apud Plautum* (Marsilia, 1862) E. bertin, *De Plautinis et Terentianis adolescentibus amatoribus* (Paris, L – pernard, *Le droit romain et le droit grec dans le théâtre de Plaute et de Terence* (Lyon, 1900); federshausen, *De iure Plautino et Terentiano* (Göttingen, 1906). Vezi și mai sus, p.112 Condiții istorice.

ENNIUS

p EDIȚII: Vahlen. ed. 2, (Lei – Dzig, 1903); – cu comment. lat. L. mOller (mersburg, 1884); pentru *Annales*: Steuart (Cambridge, 19251 – Vezi și mai sus, BIBLIOGRAFIE, p. 112, *Livius Andronicus*. e „TUDII: l. mOller, q. *Ennius* (Petersburg, 1884); M. len –, a; Tlx de gubernatis, *Ennio, Saggio critico* (Torino, 1915); – URgon, *Ennius* [text, trad., comment, principalelor fragm.] (Paris, Centre de Docum. Univ., 1961); B. s. duckett, *Studies în Ennius* (Bryn-Mawr, 1915). – h. von kameke, *Ennius und Homer* (Teză, Leipzig, 1926); n. terzaghi, *Sulla composizione del primo libro degl-i Annali di Ennio* (Atti. d. Accad. di Torino, 1924); B. norden, *Ennius und Vergilius* Leipzig, 1915); A. risicato, *Lingua pariată e lingua d'arte în Ennio* (Messina, 1950). – n. terzaghi, *La tehnica tragica di Ennio* (Studi italiani di Filologia classica, 1928). – K. witte, *Der Hexameter des Ennius* (Rheinisches Museum, 1914); a. cordier, *Les debuts de l hexametre latin: Ennius* (Paris, 1947); frobenius, *Die Syntax des Ennius* (Teză, Tübingen, 1910).

CAPITOLUL III

PURISMUL ELENIZANT

ȘI TENDINȚELE NAȚIONALE

În secolul al II-lea cucerirea romană se întinde, întâi spre Orientul elenistic (împotriva lui Filip al V-lea al Macedoniei, în 200 – 197, a lui Antiochus al III-lea al Siriei, în 192 – 189, a lui Perseu în 172 – 168; în 146 Grecia și Macedonia sunt transformate în provincii), apoi spre Occident (distrugerea Cartaginei, în 146; supunerea Spaniei; pătrunderea în Galia meridională). Astfel se exercită pentru prima oară jocul de balanță prin care Italia romană își va căuta echilibrul politic și moral în centrul bazinului mediteranean. Dar, pentru moment, partea orientală e încă mult predominantă.

Viața economică și socială, și chiar sensibilitatea Romei s-au zdruncinat: afluxul bogățiilor și al operelor de artă a îndemnat la lux și la căutarea plăcerilor; în schimb s-au agravat brutalitatea și orgoliul național. Dar, mai ales, s-a rupt unitatea morală dintre clasele de sus, pline de trufie, și o plebe din ce în ce mai cosmopolită. Vechea aristocrație se eleniza cu gust și încuraja purismul; mulțimea, dimpotrivă, se îndrepta către aspectele materiale și tulburi ale elenismului asiatic; între ele, senatul apăra, nu fără oarecare ipocrizie, vechiul ideal roman. Astfel că literatura, la început prea clasicizantă, a pierdut foarte repede contactul cu marele public; abia către sfârșitul secolului îl va relua puțin, dar în forme noi: cu ajutorul elocinței și al satirei.

Aristocrația elenizantă. Începând chiar din ultimii ani ai secolului al III-lea se vedește puternic influența pedagogilor greci asupra celor mai dotați dintre tinerii nobili; Scipio, învingătorul lui Hanibal, reprezintă tipul lor perfect: e un „erou”, oarecum în felul lui Alexandru cel Mare, care se impune, ca o persoană predestinată, armatei, poporului, senatului: uman, instruit, fermecător, îndrăgostit de literatură și artă, e în egală măsură îndrăgit de greci. Mai târziu Paulus Aemilius, care, din toată prada luată de la Perseu, n-a păstrat pentru sine și pentru fiii săi decât biblioteca regelui, dovedește și el acea nevoie de progres individual, chiar la oameni destinați unui rol important în Stat. De altfel greaca e limba diplomației, politica cere s-o cunoști: Flaminius, mulțumită adâncii sale culturi elenice, a acționat lent, fără violență, ca să impună Greciei hegemonia romană. A fost astfel o vreme când aristocrația dominantă a Romei a fost „file-lenă”,

atât din înclinare proprie, cât și din datorie patriotică. Lucrul acesta s-a văzut în 196 când, la jocurile istmice, Flaminius a proclamat „libertatea tuturor grecilor”; era vorba de Grecia propriu-zisă, de Grecia clasică și aproape moartă; și măsura era îndreptată împotriva monarhiilor elenistice foarte vii (Macedonia, Siria, Egiptul), dar pe care senatul le vedea cu ochi bănuitori.

Invazia elenismului și opoziția senatorială. Numai că filelenismul individual și politic expunea Italia la tot felul de influențe, uneori periculoase. Unele își aveau rădăcinile chiar în Italia, de pildă cultul mistic al lui Bacchus (Dionysos), care reunea, pentru ritualuri secrete, „inițiați” din toate păturile sociale și de toate rasele; sau pitagorismul, filosofie cu tendințe religioase datând din secolul al VI-lea, care se răspândise în al IV-lea sub influența Tarentului și înlesnea formarea unor cercuri restrânse și active. Senatul se temea nu numai de alterarea religiei naționale, dar și de acțiuni politice camuflate: în 186 bacanalele au fost aspru reprimare; în 181 s-au ars cărți pitagoreice găsite, chipurile, în mormântul regelui Numa.

Din acest moment, senatul se arată potrivnic pătrunderii masive a elenismului la Roma. Recrutat în mare parte din păturile plebeiene cu educație veche, ținând mult la autoritatea sa de castă și ostil ambițiilor sau chiar strălucirilor individuale, el suspectează orice rafinament; are chiar tendința de a se împotrivi actelor celor care, deși slujesc bine Statul, umplu Roma cu opere de artă, o copleșesc cu spectacole și câștigă astfel glorie personală: Scipio Africanul și fratele său, Asiaticul, Fulvius Nobilior, Man-lius etc. De altfel, venind în contact politic permanent cu grecii din Europa și din Asia, chiar dacă le adoptă încet-încet metodele diplomatice pline de subterfugii și de subtilități ipocrite, senatul a ajuns să-i disprețuiască, ca pe un popor totodată slab și periculos. Tot ce vine de la ei pare corupt: luxul și chiar bunăstarea sunt elemente de efeminare: artele, literatura nu sunt decât furt în detrimentul statului; filosofia duce lapieire religia și morala. Totuși, atâta timp cât Grecia s-a bucurat de o aparentă independență, proscrierea elenismului nu putea fi radicală; și, deși frânate, progresele sale au fost însemnate. Dintre sistemele filosofice la modă, la început numai epicureismul a fost condamnat: recomandând căutarea unei fericiri individuale el sustrăgea omul și universul de sub influența zeilor; de aceea era cel mai ușor de asimilat pentru romani, dar părea în cel mai mare grad distrugător pentru Stat; epicureii

Aâcios și Philiscos au fost expulzați din Oraș în 173. În 161 toți retorii și filosofi au avut aceeași soartă, Totuși când, în 155, Atena trimise Romei pe șefii celor trei școli filosofice: Carneade, șeful Noii Academii, peripateticianul Cri-tolaos și stoicul Diogene, aceștia au fost ascultați. Conferințele lui Carneade au avut un succes de scandal: învățătura lui spunea că oamenii, nefiind în stare de certitudini, trebuie să se mulțumească cu probabilități. Speculațiile acestea erau fără îndoială accesibile celor mai culti dintre tinerii nobili; dar, pentru media romanilor, ele nu făceau decât să distrugă vechile obiceiuri morale, în ochii senatului elenismul a fost definitiv condamnat.

În această jumătate de veac, un om a reprezentat neîncrederea senatului față de tot ce era grecesc: M. Porcius Cato. Era vehement ostil Scipionilor, predica împotriva luxului cu o vervă neobosită, era aspru cu sine însuși și cu ceilalți; cei ce l-au ales cenzor în 184 știau ce fac. A încercat să stăvilească din toate părțile ambițiile și îmbogățirile individuale, să epureze senatul, să îndrepte din nou spiritele către vechile forme, militare și agricole, ale civilizației latine. Lui i se datorează cea mai vie caricatură a tânărului nobil elenizat:

Caelius... plimbărețul... scriitorul de fescenine. Se dă jos de pe mâr-foagă, se-apucă să dănțuiască lent, face schime caraghioase. Pe urmă cântă pe unde-i vine chef, câteodată spune versuri grecești sau vorbe de duh, își preface vocea, face pași de dans-Cato, la Macrobius, III, 14 9

El e cel care-l oprea pe fiul său să recurgă la medicină, sub cuvânt că toți medicii sunt greci și că au jurat să-și omoare pacienții de alt neam decât ei!... Totuși a învățat greaca la bătrânețe, și proza lui nu e lipsită de artă. Dar el dădea formă virulentă unui principiu care avea să rămână dominant timp de un veac: dacă în viața particulară se poate tolera cultura greacă, ea trebuie exclusă din viața publică. De altfel, cenzura lui excesivă a provocat o reacție imediată.

Cercurile închise. Reprimat pe linie oficială, elenismul s-a retras în cercuri aristocratice restrânse; acolo a câștigat desigur rafinament, dar a pierdut orice accent național. Un purism disprețuitor îi îndeamnă pe scriitori să-și caute inspirația nu în literatura greacă a vremii, ci în clasicii secolelor al V-lea și al IV-lea. Ei pierd până și contactul cu limba plebei, căci nobilii lor protectori nu admit nici vocabularul ei amestecat și nici sintaxa ei laxă. E adevărat că în felul acesta se elaborează o limbă deja clasică, foarte frumoasă: dar operele sunt

artificiale.

Dintre aceste cercuri îl cunoaștem destul de bine pe cel „al Scipionilor”. În fapt, el nu s-a constituit decât treptat și a evoluat în jurul lui Scipio Aemilianus (185 – 129), fiul lui Paulus Aemilius, nepotul prin adopțiune al lui Scipio Africanul. El a realizat în persoana sa o sinteză care părea imposibilă: s-a impus de foarte tânăr ca un om providențial, a slujit Statul cu toate virtuțile tradiționale și aspre care erau pe placul senatului, dar a trăit și viața particulară cea mai armonioasă și elegantă din câte se văzuseră la Roma până atunci. În afară de politicienii care-l frecventau tot mai mult pe măsură ce devenea șeful partidului de mijloc, prietenii, scriitorii, filosofii constituiau în jurul lui un grup foarte variat: Laelius era prietenul înțelept și devotat, fericit să stea oarecum în umbră; Terențiu a fost primit în cerc, a dus acolo o viață mondenă, s-a lăsat sfătuit și a fost atras de comedia de salon; Lucilius, mai târziu, a avut prilejul să observe în acest cerc, ca La Bruyère la Chantilly, o bogată varietate de „caractere” și de siluete. Dar primele locuri par să fi fost ocupate, cu mai multă continuitate, de personalități grecești: Polibiul (aprox. 205 – 125), adus la Roma ca ostatic în 168, reîntors din proprie voință în preajma lui Scipio (înainte de 146) și care a scris atunci o istorie universală a perioadei dintre 218 și 146, în centrul căreia se afla Roma; filosoful Panetius (170 – 110), care, aplicând la viața practică și la administrarea Statului principiile stoice ale predominării sufletului asupra trupului și ale luptei împotriva pasiunilor, i-a făcut pe unii conducători romani să accepte prima adaptare a filosofiei grecești la spiritul latin... Greci pe jumătate romani, ca gândire, și scriitori latini mai mult decât pe jumătate greci, ca formă, toți colaborau (ca într-un vas închis) la o mare operă de fuziune spirituală.

Poporul și problemele sociale. Poporul, în ansamblu, nu putea urma această mișcare: el nu privea elenismul din același unghi. Șirul de cuceriri pe pământuri străine, dezvoltând la soldații italici brutalitatea, setea de jaf și de câștig, îi făcea, ca civili, mai cruzi și mai leneși. Iar elenismul pe care îl întâlneau și-l brutalizaseră în Orient nu era cel al artiștilor și al scriitorilor clasici: luxos și divers, el îndemna la plăceri materiale mai mult decât la activitate intelectuală. Un fel de romantism greco-asiatic, viu, dar foarte compozit, a năvălit astfel în Italia, mai ales când regele Attalos a lăsat moștenire poporului roman teritoriul său, regatul Pergamului, care a devenit provincia Asia (133 – 129). Pe de

altă parte, populația Romei era din ce în ce mai puțin latină, ca rasă și tendințe: afluxul de sclavi de diverse proveniențe, de traficanți și intriganți de tot felul, numărul mereu în creștere al libertilor de cele mai diverse origini, al declasaților, al țăranilor izgoșiți de extinderea marilor proprietăți, al clienților flămânzi, modificau totodată aspectul Orașului și mentalitatea cetățenească. De o parte, un proletariat sărac și amestecat era gata de cea mai violentă agitație politică spre a dobândi fie proprietatea, fie dreptul la inactivitate, primind de la Stat, gratuit, un minim pentru trai; de cealaltă, o mulțime de oameni de afaceri, speculând imensele bogății pe care cucerirea romană le punea în circulație și exploatând provinciile (Roma devenise singura piață a capitalurilor și bursa lumii mediteraneene), influența în mod complex politica, înfierbânta și înmulțea dezbaterile juridice.

Arta vorbirii avea să profite de această stare de lucruri. Fără îndoială, ea trebuie să fi făcut deja mari progrese datorită discuțiilor din senat, axate pe chestiuni mai vaste și șlefuite de negocierile cu diplomația orientală. Contactele, chiar fugare, cu filosofia și cu problemele sociale, i-au dat totodată mai multă înălțime și mai multă întindere. Gracchii, captând masele cu ajutorul rațiunii, al pateticului și al unei armonii, deja muzicale, împrumutată de la greci, au dat violențelor elocinței tribunicene un rang mai înalt și au deschis drum mării proze oratorice. Și, între timp, strădania avocaților și a jurisconsulților dezvoltă până la ultimele consecințe vechiul drept civil, în vreme ce, în provincii și chiar la Roma (prin intermediul pretorului peregrin) începeau să se fixeze elementele unui drept mai universal (*ius gentium*, dreptul popoarelor). În același timp, analiștii, suferind influența lui Polibiu fără a renunța la poveștile din vremuri vechi, legau toată agitația prezentului cu activitatea din trecut. Astfel se pregătea, în mod încă tulbure, dar fără să-i lipsească niciun element esențial, înflorirea prozei ciceroniene și liviene.

Concluzie. Dar despărțirea dintre elenismul cultural și poporul roman s-a produs. Literatura latină riscă să devină, în căutările sale artistice, străină de marea masă: aceasta, e drept, e prea mobilă și se schimbă prea repede, cel puțin la Roma, ca să poată oferi securitatea necesară unei munci literare delicate și neîntrerupte; dar, pe de altă parte, aristocrația cultă riscă să facă prea multe concesii snobismului și căutărilor artificiale. Secolului I, mai mult italic decât roman și mai mult umanist decât senatorial, îi este rezervată desăvârșirea

clasicismului latin.

1 Începuturile prozei artistice în timp ce poezia număra deja la Roma opere considerabile, proza limitată la folosirea practică, se ridică cu greu la rangul de literatură. Trebuie să credem (așa cum face și Cicero, dar ilră să aibă dovezi) că arta vorbirii progrese totuși pentru că oamenii politici erau nevoiți, în fața unor adversari din ce în ce mai numeroși și mai culti, să-și apere candidatura sau părerea: de fapt, la Roma elocința se dovedește, din momentul în care o putem aprecia, net superioară, artistic, celorlalte genuri de proză.

Istoria, menită să se dezvolte atât de frumos în cursul literaturii latine, trezește interesul unor spirite de prim rang: Q. Fabius Pictor (născut cam în 254 – mort după 201), care a fost trimis în solie la Delfi, L. Cincius Alimentus (pretor în 210), un timp prizonier al lui Hanibal. Dar ei și-au scris *Analele* în grecește, pentru că scopul lor era mai puțin să stârnească interesul publicului man decât să răspândească în străinătate știri despre gloria Romei. De aici (judecând după cele câteva fragmente păstrate) defectele și calitățile care, începând de la ei, vor domina foarte multă vreme istoriografia romană: relatarea originilor întreșută cu povești mai mult sau mai puțin poetice, de toate proveniențele, dar mai ales grecești sau elenizate; parțialitatea aristocratică și națională, conformă cu idealul de expansiune al republicii; puține scrupule în privința îmbogățirii cu falsificări a istoriei marilor familii care reprezintă spiritul roman; dar și, mai ales, în nararea faptelor contemporane, viața intensă și precizia unor oameni care au participat la cele povestite; competență, curiozitate, interes pentru vechile obiceiuri indigene, pe care le descriu pentru cititorii lor străini. Astfel, fără să poată fi considerați scriitori latini, acești analiști și următorii (din prima jumătate a secolului al II-lea), P. Cornelius Scipio (fiul Africanului), C. Acilius Glabrio (cel care a adus pe filosofii greci la Roma, în 155), A. Postumius Albinus, au căpătat importanță în istoria literaturii romane, mai ales atunci când în unele dintre lucrările lor, retraduse în latină, transpare ceva din suplețea primei redactări și din arta modelelor grecești imitate (în special Timaios).

Dar prima lucrare de proză latină care are importanță pentru noi se datorează unui violent dușman al elenismului și al expansiunii romane în Orient: Cato Cenzorul.

CATO Țăran cu întinse proprietăți în zonele pietroase

CENZORUL n Tusculum, de o hărnicie îndârjită, cum-234-Idoî pătat până la zgârcenie, bun cunoscător al pro

e.n. cecțurjj și gara să-și pună această știință în slujba altora, de o primejdioasă ironie, M. Porcius Cato își impunea autoritatea asupra țăranilor din preajmă. Ca soldat și ofițer fusese remarcat pentru energia lui, pentru justetea orientării și fermitatea acțiunii lui. Nobilii, la început un anume Valerius, l-au împins în cariera onorurilor: pretor, consul (195), cinstit cu triumful după doi ani de război în Spania, censor (184 – 182), omul acesta roșcat cu ochi cenușii și-a accentuat neîncetat fizionomia tipică de senator ieșit din popor, apărător, prin temperament și din datorie, al vechii moralități naționale împotriva noutăților corupătoare venite din Grecia.

Opera. Opera lui Cato se datorează în primul rând exteriorizării Ilrești unei personalități extraordinare. În lupta sa împotriva nobilimii elenizante, adesea fără a face distincție între dușmăniile sale personale și interesul Statului, a ajuns să rostească o mulțime de rechizitorii și pledoarii. Ca să-și exprime idealul „vechi roman” în sânul unei societăți care evolua foarte repede a scris tratate de agricultură, de drept și de artă militară. A avut grijă, după moda veche, să-și formeze el 11ÂSUȘ1 fiul conform propriului său chip; a scris pentru el un fel de enciclopedie practică o culegere de maxime morale (*Carmen de moribus*) și scrisori care se păstrasera în Antichitate. Spre sfârșitul vieții, din aceeași dorință de apologie personală și de opoziție față de „literatura istorică” a vremii lui, a început să scrie *Origines* (în 7 cărți).

Dar trebuie să admitem, odată cu anticii, că era și „pasionat de literatură”. Sunt de netăgăduit voința lui de a scrie despre orice subiect și de a păstra ceea ce scria, și efortul său artistic: s-a apucat la bătrânețe să învețe grecește, să studieze pe Tucidide și Demostene. Numai că nu manifesta aceeași grijă și nu folosea aceleași procedee pentru fiecare lucrare: și chiar acest lucru e o dovadă de gust literar.

Discursurile. Anticii cunoșteau peste 150 de discursuri ale lui Cato; noi nu mai avem decât câteva fragmente. Le pregătea cu atenție, în scris; dar fără să dea mare importanță compoziției: îi ținea locul o combativitate sigură de succes. Aduna vorbele caustice ale altora, așa cum și alții le-au adunat pe ale lui: material pentru satire virulente și „efecte de tribună”. Procedeele retorice, spontane sau învățate, nu-i erau străine: omisiuni voite, repetiții, exclamații... Ia în discuție sensul pseudosinonimelor, ca vechii sofști: deosebește pe *properare* de

festinare, pe *amor* de *cupido*, pe *falsarius* de *mendax*. Ici și colo, proverbe, accese de vervă comică, diminutive nostime ni-l evocă pe Plaut. Viața, convingerea și pitorescul aproape popular conferă acestei elocințe inegale și brutale, dar nu lipsită de artă, un accent savuros.

Cato și secretarul lui

[Apologie personală și satiră a decăderii morale a nobilimii. Prezentare dramatică. Intimitatea fondului; elocința formei (procedeul general al omisiunii, folosit însă în chip foarte original; repetiții, anafore, exclamații).]

Am cerut tăblițele pe care fusese notat discursul meu de răspuns către M-Cornelius. Mi s-au adus; mi s-au citit faptele de laudă ale strășilor mei, apoi și ce-am făcut eu însumi pentru țară; după aceste

un pasaje, scria în discurs așa: „Niciodată n-am folosit banii mei banii sociilor¹ ca să obțin vreo funcție”. Vai de mine, zic eu, nu!

scrie² asta: nu le³ face nicio plăcere s-o audă! Mi-a citit⁴ mai departe:

Iciodată n-am așezat în orașele aliaților voștri magistrați⁵ care să-i

„Efuiască de averi și de copii”. Șterge și asta. Nu le place s-o audă. Citește mai departe. „Niciodată n-am împărțit cu câțiva prieteni prada de război sau banii luați pe ea, păgubindu-i astfel pe cei care o cuceriseră”. Șterge și asta; nimic nu le e mai puțin pe plac; nu-i nevoie s-o citești. „Niciodată nu m-am folosit de trimiși oficiali ca să le aduc prietenilor mei câștiguri mari cu ajutorul unui cod dinainte stabilit”. Lute, șterge bine și asta.

Xiciodată n-am dat slujbașilor sau prietenilor mei banii meniți unei împărțiri de vin și nu i-am îmbogățit pe ei în dauna binelui public”.

Asta chiar șterge-o de tot, până la lemn!

Vezi deci ce-a ajuns Statul, dacă eu nu îndrăznesc să menționez binele pe care i l-am făcut și din care mi se trăgea gloria, ca nu cumva să-mi atrag ura. Într-atât s-a luat obiceiul să poți face rău fără să-ți primești pedeapsa, dar bine, nu!

Oratorum romanorum fragmenta (Malcovati), I, Cato, 173.

Discursul pentru rodieni

[Rodos, aliată a Romei, dar istovită de un război care-i ruina comerțul, încercase să-și impună medierea între aceasta și regele

Macedoniei, Perseu, care, de trei ani, ținea piept legiunilor. După victoria de la Pidna, unii senatori au vrut să provoace războiul cu Rodosul, în speranța unor prăzi bogate. Cato s-a opus în senat, rostind un discurs pe care îl indusese în *Origines*. Vezi, despre acest discurs, reflecțiile lui Aulus Gellius (VI [VII], 3): „Se găsesc aici toate armele artei retorice... Dar, atunci când, într-o bătălie nesigură, frontul a fost spart și lupta se dă în multe puncte și în feluri diferite, Cato folosește de-a valma toate mijloacele de apărare: ba scoate în evidență serviciile aduse Romei de rodieni, ba, ca și cum ar apăra niște nevinovați, îi acuză pe romani că vor să pună mâna pe bogățiile acestora, ba afirmă că au greșit, ba demonstrează că Roma nu se poate lipsi de ei, ba face apel

— O”, italici obligați să sprijine politica Romei, mai ales financiar fi militar. v, 3 O „adrează secretarului său.

Nobililor corup și, adversarii lui Cato.

Secretarul.

A as's. trai trimiși în unele orașe ca să le administreze în numele Romei. veștil Ce. ac & lătureau gratuit și cu avantaje de transport; ceea ce le îngăduia să aducă lat; i ai re. Pe (le decât oricine și să ofere astfel celor care-i cunoșteau prilejul unor specu-la „fructuoase.

„Ile de scris erau de lemn acoperit cu un strat de ceară.

la clemență, ba amintește de mărinimia strămoșilor ba invocă interesul Statului. Și, fără îndoială, toate acestea ar fi putut fi expuse mai ordonat și mai coerent; dar cred că nu cu mai multă forță și vioiciune” De notat redundanța stilului, adesea inutilă, care însă, credea Cato, dădea mai multă amploare și demnitate frazei sale.]

Știu că de câte ori le reușește totul și le merge în plin, celor mai mulți le crește inima, li se înalță mândria și le sporește îndrăzneala. De aceea mă tem acum, după un asemenea succes, să nu se strecoare în hotărârile noastre vreo greșală care să ne spulbere reușita, și veselia aceasta să nu se sfârșească rău. Necazul îți pune zăbală și te învață ce să faci; bucuria succesului însă nu te mai lasă să înțelegi și să hotărăști cum trebuie. De aceea propun și insist să se amâne hotărârea cu câteva zile, ca să avem timp să ne dezmeticim după această mare bucurie.

Admit că rodienii n-au dorit să se încheie lupta așa cum s-a încheiat, și nici să fie învins regele Perseu. Dar nu sunt ei singurii care n-au dorit-o, ci, cred, multe alte neamuri și popoare, dar nu știu dacă vreunele dintre ele au dorit-o spre răul nostru.

Se gândeau însă că vom face numai ce vrem dacă nu va mai fi nimeni de care să ne temem; și nu voiau să cadă în deplina noastră putere și sclavie. Socot că gândesc așa fiindcă era în joc propria lor libertate; și totuși rodienii nu l-au ajutat niciodată oficial pe regele Perseu. Gândiți-vă cât de prevăzător se arată fiecare dintre noi dacă i se pare că ceva dăunează interesului său: se străduiește din toate puterile să stăvilească primejdia. Totuși rodienii au răbdad această situație.

Și acum să pierdem dintr-odată atâta bine și atâta prietenie, din ambele părți, și să facem mai întâi ceea ce îi învinuim că au vrut să facă ei?

Cei mai porniți împotriva lor zic așa: *n-au vrut*¹ să ne fie dușmani”. Dar se află vreunul printre noi care, în ce îl privește, ar socoti drept să fie pedeșit numai sub cuvânt că a *vrut* să facă rău? Cred că nimeni; eu, unul, n-aș socoti drept.

Și-atunci? Există oare vreo lege atât de aspră încât să prevadă: dacă cineva a vrut să comită cutare delict, să i se ia jumătate din avere, minus o mie de dinari²; și dacă cineva a vrut să posede mai mult decât cinci sute de iugăre, să i se dea cutare pedeapsă, și dacă altul a vrut să aibă un număr mai mare de vite, să fie condamnat la atât? ³ De fapt

1 Argumentare după principiul juridic că actul, nu intenția, e pasibil de pedeapsă.

— Formulă obișnuită de amendă: legea stipulează să i se lase condamnatului un minim din averea lui.

— Măsuri obișnuite în „legile agrare” (destinate să împiedice repartizarea prea inegali a „proprietății publice” = teritoriu luat dușmanului.)

cu toții vrem să avem din toate cât mai mult, dar nimeni nu ne pedepsește pentru asta.

Și dacă nu-i drept să fie cineva lăudat numai pentru că a vrut să facă un bine, dar nu l-a făcut, de ce să fie rodienii pedeșiți pentru că n-au făcut niciun rău, ci se pare doar că ar fi vrut să-l facă?

Zic unii că rodienii ar fi trufași (n-aș vrea să mi se arunce vorba asta, mie sau copiilor mei!). Or fi trufași: dar ce ne pasă nouă? Sau vă mâniați că poate fi cineva mai trufaș decât noi?

Historicorum romanorum reliquiae, I, Cato, 95.

„De agricultura”. Tratatul *Despre agricultură* care ni s-a păstrat este cu totul diferit. Trebuie considerat ca un efort de recomandare a

unei noi economii agrare, mai științifică sunai productivă, capabilă să țină la țară burghezia destul de înstărită pe care o ispitesc în acea vreme câștigurile însemnate din comerț și din speculațiile bancare; apoi ca o culegeie de rețete de tot felul și pentru toate vârstele, religioase, magice, medicale... de care poate avea nevoie proprietarul unei „case la țară”. De aici cele două părți: prima, destul de ordonată, vorbește despre cumpărarea moșiei, administrarea ei, întreținerea și randamentul ei, despre șeptel și materialul agricol, insistând asupra culturii viței de vie și-a măslinului, și dând informațiile cele mai exacte despre prețul instalațiilor și centrele de fabricare a obiectelor de manufactură; cea de a doua se prezintă aproape ca un registru ținut zi de ziși în care s-ar fi consemnat, în cea mai mare dezordine, cele mai felurite informații. Reluări, redactări diferite ale acelorași precepte îngreuiază cartea, care este, astfel, totodată extrem de arhaică și foarte modernă. Numai personalitatea lui Cato, legat de trecut, dar grijuliu pentru viitor, vechea lui practică de fermier instalat la țară și de proprietar rapace, dragostea lui pentru tot ce ține, mai mult sau mai puțin, de viața rustică, asigură cărții o oarecare unitate.

O bună gospodină

[Portret ideal sub formă de precepte date într-o ordine anumită (caracter; religie și curățenie; calități de „gospodină”). Evocare neintenționată, datorată preciziei detaliilor și atmosferei (autoritate, demnitate, belșug controlat).]

Să-ți știe de frică¹. Vezi să nu fie prea risipitoare. Să aibă cât puțin de-a face cu vecinele și cu alte femei; să nu le primească **n** *

casa stăpânului, nici la ea acasă. Să nu mănânce pe la alții să **t**, **n**

În fi ia plimbăreață. Să nu aducă jertfe, nici să nu pună pe altcineva să le ad în locul ei, fără porunca stăpânului sau a stăpânei: să știe că stăni face jertfe pentru toată lumea din casă. Să fie curată. Să țină casa curat și măturată. Să curețe și să măture jur-împrejur vatra² în fiecare sea – înainte de culcare. La calende, la ide, la none³, în zilele de sărbătoare să așeze la vatră o cunună. Tot atunci să închine zeului L-ar* pe măsur

avutului ei. Să se îngrijească să fie mâncare gătită pentru tine și toți ai casei. Să aibă multe găini și ouă. Să aibă pere uscate, scorușe, smochine struguri uscați la soare, scorușe în vin fiert, și pere și struguri și gutui în oale de lut. Să păstreze, în ulcioare vârate în pământ, struguri cu drojdie devinși, într-un ulcior vârat în pământ, nuci

proaspete de Praeneste

Să aibă în oale mere de Scântia și alte poame care se țin, chiar mere pădurețe. Astea toate să le pună la păstrare cu grijă în fiecare an. Să știe face făină bună și lamură aleasă.

De agricultura, CXLIII.

Stăpânul și vechilul

[Punere în scenă dramatică a administrației unei moșii. Realism al conversației (în stil indirect) între stăpân și vechilul său. Precizie crudă a prescripțiilor. Nicio căutare stilistică.]

Capul familiei⁵, îndată ce a sosit la țară, după ce s-a închinat zeului L-ar să dea un ocol pământului său chiar în ziua aceea, dacă poate; dacă nu, a doua zi. După ce a văzut cum e lucrat câmpul, ce s-a făcut și ce nu, să-l cheme a doua zi pe vechil și să-l întrebe ce a făcut, ce mai are de făcut, dacă s-au îndeplinit la timp lucrările și dacă se pot termina cele neîncheiate; și cât vin s-a făcut, cât grâu și câte alte bucate. După ce a aflat toate astea, e bine să facă socoteala muncilor și zilelor de lucru. Dacă nu iese socoteala, vechilul va zice că el și-a dat osteneala, dar că au fost sclavi bolnavi, vreme rea; că alți sclavi au fugit, că au

1 Cato se adresează proprietarului”.

1 Loc sfânt.

— La 1, la 5 sau 7, la 13 sau 15 ale fiecărei luni.

— Zeu al proprietății rurale cu lăcaș în sau lângă casă.

„Nume tradițional al stăpânului la Roma: „familia” cuprinde tot ceea ce depinde de el: nevasta, copiii, clienții, sclavii.

„Fjcute lucrări obștești. După ce a spus el toate astea și încă altele, tră i din nou la socotirea muncilor și oamenilor. Dacă a fost vremea PU să stăpânul să spună ce se putea face și pe ploaie: spălatul și i-ful butoaielor, curățenia casei, căratul grânelor, scoaterea și așeStD gunoiului, alegerea semințelor, dresul funiilor vechi și împletitul z & noi; sclavii era bine să-și fi cârpit păturile și mantalele. De 3» h tori se puteau curăți șanțurile vechi, pietrui drumul mare, tăia S – „cinii, săpa grădina, curăți pășunea; se puteau araci mlădițele, ilee spinii, măcina grâul, face curățenie. Dacă sclavii au fost bol-avi nu trebuia să le dea atâta de mâncare.

După ce-a văzut pe îndelete ce lucrări sunt neterminate, să aibă grijă – fie terminate. Să facă socoteala banilor, a grânelor, a nutrețului; să socotească vinul, uleiul, ce s-a vândut, cât s-a primit, cât a mai

rămas, ce mai e de vânzare. Să primească garanțiile care sunt de primit¹. Să ia în seamă și celelalte lucruri. Dacă lipsește ceva pentru anul acela, să se cumpere. Să vândă ce prisosește, să arendeze ce e de arendat. Să hotărască și să lase scris ce lucrări să facă oamenii lui și pentru ce să se tocmească alți lucrători. Să vadă starea vitelor. Să facă negustorie. Să vândă: uleiul, dacă are preț bun; vinul și grâul de prisos; boii bătrâni, vițeii și mieii înțărcați, lâna, pieile, carul vechi, uneltele vechi de fier, sclavii bătrâni sau bolnavi și orice nu-i mai trebuie. Stăpânul să se gândească mereu să vândă, nu să cumpere.

De agricultura, II. Boi și văcari îngrijește-ți boii cât poți mai bine; poartă-te bine și cu văcarii, ca să aibă și ei mai multă grijă de vite.

Dacă ți se îmbolnăvește vreun bou, dă-i de îndată un ou de găină crud, să-l înghită întreg. A doua zi, zdrobește o căpățână de praz într-o hâră de vin² și dă-i-o să o bea. Cine pisează prazul să stea în picioare și să-i dea bouului băutura într-un vas de lemn. Și boul să stea în picioare, și omul; niciunul nici altul să nu fi mâncat nimic³.

De agricultura, V, 6; LXXI.

E vorba desigur de garanții pentru datorii, cei vechi dând adesea cu împrumut în natură (grâne sau vite)

În text: *hemina*, măsură grecească (0, 27 l.). D «remarcat caracterul *arhaic* și *magic* al acestor prescripții.

Cum se face „vinul grecesc”.

Dacă ți-e pământul departe de mare, iată cum să faci vinul cesc¹: toarnă douăzeci de duble² de must într-un cazan de aramă să-i plumb și pune-l pe foc; când a început să fiarbă, stinge focul; după s-a răcit, varsă-l într-un butoi de 40 de *congi*. În alt vas de aramă toarnă o dublă de apă rece dulce și un pumn de sare, să se facă o sară mură; când e gata, vars-o și pe ea în același butoi. Pisează pe urm-într-o piuliță papură și trestie cât trebuie și pune un sextar din ele în butoi, ca să aibă vinul aromă.

După treizeci de zile astupă butoiul; în primăvară, toarnă vinul în amfore; lasă-l să stea la soare doi ani și pe urmă pune-l la păstrare într-un loc ferit. Vinul acesta va fi tot atât de bun ca și cel de Cos.

De agricultura, CV.

Stilul tratatului *Despre agricultură* este cel mai adesea sec și categoric, și amintește de cele mai vechi texte juridice; indicații, pur și simplu juxtapuse, țin loc de demonstrație. Dar se întâlnesc, ici și colo, formule scurte și izbitoare, prin care Cato se apropie de vechii poeți

gnomici greci cu o bruschete populară care îi este caracteristică:

Când strămoșii noștri voiau să laude un om, ziceau despre el: destoinic țăran!

Așa e munca câmpului: dacă ai întârziat cu una, întârzii și cu celelalte.

Dacă vrei să-ți fie pământul bine lucrat, ară-l bine. Pe urmă, ară-l iar. Pe urmă gunoiește-l.

Nicio cheltuială; și dacă totuși trebuie, fă încercarea, când e vorba de sănătate.

Și convingerea lui se înalță până la un fel de lirism ciudat atunci când proslăvește foloasele verzei, „cea mai bună dintre legume”.

Însușirile tămăduitoare ale verzei

[Tradiție veche care pare a proveni cel puțin de la Pitagora (secolul al VI-lea). Autoritate dogmatică și insistență stilistică. Realism al amănuntelor. Entuziasm autoritar, și aproape oratoric, al mișcării. Compară cu Rabelais, *Tiers Libre*, cap. L – LII (*Le pantagruilion*).¹

1 Foarte căutat, dar foarte scump.

1 în text: cvadrantal. Cvadrantalul avea 8 *congii* (*congius* = 3, 28 1.), iar c0 «gIM* = 6 sextare. Se pare că textul ni s-a transmis cu greșeli de cifre.

Mai e și un al treilea soi, care se cheamă „dulce”: are coceanul subțire, e fragedă și cea mai bună dintre toate; are zeamă puțină, dar foarte tare; și să știi că niciun alt soi nu tămăduiește ca ea. Poți s-o pui, mărunțită, pe orice lovitură sau umflătură: curăță și vindecă fără durere toate rănille. Tot ea coace buboaiele, le face să spargă; curăță și vindecă orice rană infectată și orice cancer, ca niciun alt leac. Dar, până s-o pui pe rană, spală locul cu multă apă caldă, pe urmă pune-o, de două ori pe zi, tăiată mărunț: are să gonească orice duhoare. Buba neagră miroase urât și are o scurgere murdară, cea albă face puroi, fistule și supurează pe sub carne; pe rănille astea pune varză dulce: le va lecui, căci e cel mai bun leac al lor. Scrântitura spal-o de două ori pe zi cu apă caldă și pune pe ea varză tăiată: se va vindeca repede; pune de două ori pe zi, și va pieri durerea. Și dacă se întâmplă să ai vreo vânătaie, tot cu varză se va vindeca. Dacă se ivește un cancer sau o *carcinoma*¹ la sân, pune varză tăiată și se va tămădui. Și dacă rana nu poate răbda usturimea, amestecă varza cu făină de orz și pe urmă pune-o. Așa se vindecă și se curăță orice rană, mai bine decât cu orice alt leac. Și dacă un băiat sau o fată are un ulcer, amestecă varza cu făină

de orz. Și dacă, după ce ai tăiat-o, ai spălat-o și ai uscat-o, vrei să-i pui sare și oțet, nimic nu-i mai sănătos. Dacă-i pui oțet cu miere o mănânci mai ușor. Încă mai ușor, spălată, uscată cu rută, coriandru pisat și sare; te face bine, îți scoate orice boală din trup și-ți lasă pântecul slobod. Dacă ai avut înainte vreun rău în trup, îți trece; vindecă și capul și ochii, și te face bine. Trebuie însă s-o mănânci dimineața, pe inima goală. Și dacă ai fiere neagră sau ți se umflă splina sau te doare inima, sau ficatul sau plămânii sau măruntaiele, într-un cuvânt orice durere ai pe dinăuntru – îți trece.

De agricultura, CLVII, 2 – 7.

„Origines”. Aceeași originalitate în istorie. Față de contemporanii săi, Cato face exact contrariul: scrie latinește, își extinde curiozitatea dincolo de marginile Romei, departe de relatările neinteresante, „prețul grânelor, eclipsele de lună sau de soare” care se găseau în tablele marelui pontif, dincolo și de ambițiile nurilor familiei aristocratice. În primele trei cărți ale lucrării Șale povestea originile (de aici și titlul) și dezvoltarea principalelor orașe din Italia care avuseseră legătură cu politica romană; ei presimțea viitoarea măreție militară, economică și chiar lite-Numele grec al unui anume tip de tumoare canceroasă.

rară a Galiei Cisalpine... Prin acest simț al diversității și al unității lăuntrice a Italiei, prin interesul său față de truda și de curajul maselor anonime care fac măreția patriei lor, Cato anticipa cu vigoare viitorul și tindea spre un ideal care va fi exprimat, chiar și atunci nedesăvârșit, peste mai mult de un secol.

Dar, alături de aceste tendințe de mare istoric, se regăsea pretutindeni afirmarea personalității sale zdrobitoare: în atacurile împotriva nobilimii, în expunerea brutală a principiilor sale militare (îngăduie, ba chiar recomandă îmbogățirea individuală a soldaților), în înserarea propriilor sale discursuri. Economia lucrării trebuie să fi avut de suferit din aceste pricini. Dar amănuntele acestea personale aduc în povestire, în contrast cu pasajele în stil voit căutat, însemnări de o naivă prospețime care, pe alocuri, îngăduie apropierea cu Villehardouin sau Joinville.

Un erou lipsit de gloria cuvenită

[Tribunul Q. Caecidius salvase, în cursul primului război punic, armata romană primejduită de la începutul luptei, jertfindu-se împreună cu 400 de oameni. Patriotism, amar la adresa claselor

conducătoare ale Romei, invidios și bănuitor la adresa Greciei.]

Zeii nemuritori i-au dăruit tribunului militar o soartă pe măsura vitejiei sale. Iată cum s-au petrecut lucrurile: deși rănit pe tot trupul, nu fusese lovit la cap, și l-au găsit zăcând printre morți, releit de puteri din pricina rănilor și a pierderii de sânge. L-au dus de acolo; s-a făcut sănătos și după aceea și-a mai pus adesea în slujba patriei îndrăzneala și hotărârea.

Dar același act de bravură are cu totul altă valoare în altă parte. Căci Leonidas spartanul s-a purtat la fel la Termopile, iar pentru curajul său întreaga Grece l-a lăudat și a arătat prețuire deosebită pentru glorioasa lui faimă, ridicându-i monumente, busturi și statui; și-a dovedit recunoștința și prin elogii, povestiri și altele multe.

Dar tribunul, care săvârșise aceeași faptă și salvase situația, s-a bucurat de prea puțină laudă pentru vitejia sa.

Historicorum romanorum reliquiae, I, Cato, 83.

PURISMUL ELENIZANT ȘI TENDINȚELE NAȚIONALE

Notații pitorești

...Sunt în locurile acelea1 mine de fier, mine de argint foarte frumoase, n munte mare de sare curată care tot crește cu cât ieși din el. Vântul Cercius îți umple gura când vorbești și poate trânti la pământ un om înarmat sau o căruță încărcată2.

Hist. rom. rel., I, Cato, 93.

Apoi lăsăm în urmă Marsilia, și Austrul ne mână lin întreaga flotă: ai fi putut vedea marea înflorată de pânze3...

Oratorum romanorum fragmenta (Malcovati), Cato, 29.

...Femei muiate-n aurși-n purpură: cununi, plase, diademe, coroane de aur, bentițe stacojii, văluri de in blănuri, panglici1...

Hist. rom. rel., I, Cato, 113.

Concluzie. Opera lui Cato, atât de caracteristică pentru geniul roman, ne ajută să apreciem mai bine, dar și să judecăm mai strict efortul literaturii elenizante din secolul al III-lea. Dacă intenția de reacție brutală a acestei opere nu-și atinge scopul, spiritul ei dăinuie însă, în bună parte, în mediile burgheze latine și multe din trăsăturile ei caracteristice se vor regăsi, sub forme aparent elenice, la scriitorii marii perioade clasice.

2 Teatrul

Veacul al II-lea e vârsta de aur a teatrului latin căci numără, în afară de Plaut și de Ennius, mulți scriitori talentați, în special comicii

Caecilius și Terențiu, și tragicii Pacuvius și Accius.

Progrese materiale. Șirul neîntrerupt de războaie câștigate a avut drept consecință înmulțirea spectacolelor: foarte adesea „jocurile” oficiale se repetau sau chiar se triplau sub cuvânt că o greșeală de ritual anulasă prima reprezentație; iar particularii.

1 Spania de dincolo de Ebru.

De notat admirația lacomi și forța reprezentării.

Fragment dintr-un discurs în care Cato trecea în revista actele sale din timpul consulatului.

Satira a luxului femeilor, împotriva căruia Cato s-a ridicat cu vehemență: cnutne-a foarte expresivă, are ceva plautin.

Îmbogățiți prin jaf și dornici de popularitate, profitau de orice prilej (mai ales de triumfuri și înmormântări), ca să le ofere spre desfătare mulțimii. Din dorința de a supralicita, și organizarea materială a jocurilor se perfecționa neîncetat: cenzorii au fost însărcinați să se îngrijească de clădirea teatrelor (încă provizorii) cei ai anului 154, Valerius Messala și Cassius Longinus, au îndrăznit să construiască o scenă de piatră, pe care, de altfel, au fost nevoiți s-o dărâme, la porunca senatului; în 144, Mummius, care de curând prădase și distrusese Corintul, a ridicat un teatru, de lemn deocamdată, dar așezat ca cele grecești, în trepte. Cât despre decorarea ocazională a acestor scene, ea trebuie să fi fost de un lux orbitor: prima cortină menționată (în 133) era o draperie de o valoare inestimabilă, provenită din succesiunea regelui Attalos.

COMEDIA

Criza și decadența „palliatei”. Tragedia este în permanent progres. Comedia *palliata*, dimpotrivă, va regresa foarte repede. Vina e a publicului, care cere să i se dea de fiecare dată o altă piesă grecească, și a scriitorilor¹, care au ridicat la rangul de doctrină această nesăbuită pretenție. Or stocul modelelor nu era nestârșit; scriitorii latini care le adoptau se străduiau să nu-l irosească, unii dintre ei înfuriindu-se chiar când vedeau că Terențiu combină două piese grecești ca să facă una latină: lucrul li se pare un furt din fondul comun. Dar o intrigă prea simplă nu mai interesează publicul roman; iar autorii, al căror gust se subțiază și se elenizează din ce în ce, agravează acest dezacord prin felul cum o tratează: eliminând enormele caraghioslăcuri și vioiciunile bufone cu care Plaut își desfătase publicul, micșorând rolul muzicii, organizând mai bine întreaga piesă, ei au tot mai puțin succes. Un om

de mare gust, șeful de trupă L. Ambivius Turpio, s-a străduit să impună publicului pe Caecilius și pe Terențiu: cu cel dintâi a reușit, dar piesele lui Terențiu au căzut de mai multe ori. *Palliata* murea din exces de elenism și lipsă de invenție scenică.

1 în afară de Caecilius și Terențiu, mai cunoaștem numele lui Trabea, Atilius, Aquí" lius, Luscius, Turpilius.

Ambivius Turpio prezintă publicului o piesă a lui Terențiu

[Ambivius, prezentându-se în locul și în rolul Prologului (vezi p. 72), încearcă să-și pună popularitatea de actor în slujba lui Terențiu. Apologie personală, combinată cu satiră și șantaj. Ideal literar: dreptul de *contatnatio* (vezi p. 137); dispreț pentru personajele convenționale; tendință spre comedia cu acțiune mai degrabă lentă (*stataria*) decât rapidă (*motoria*).]

Cât despre zvonuri scoase de cei răuvoitori

C-ar contopi el multe din comedii grecești.

Făcând mult mai puține în limba latinească.

Nu șovăiește fapta-i fățiș s-o recunoască.

Mai mult, nici nu roșește, ci spune sus și tare.

Că va avea de-a pururi asemenea purtare:

Cei buni¹ i-au dat exemplu: luându-i drept temei

Va face și Terențiu ce au făcut și ei.

Mai este și poetul bătrân, răuvoitor².

Ce îngaimă pretutindeni că bietu-mi autor

„S-a apucat deodată să scrie comedie.

Făr-a avea din fire talentul de a scrie.

Ci pe amici³ cu vază, fiind întemeiat”.

De-i drept sau nu aceasta, aveți de constatat...

Vă rog deci să alegeți și să nu dați crezare

Decât părerii bune și nu la defăimare.

S-aveți bunăvoință, să crească să lăsați

Pe cei ce în noi producții, perfecte, i-ascultați...

Pe el să nu se vadă aicea autorul

Cel care la o parte împrăștie poporu¹⁴.

Să nu-și slăbească fuga un sclav fript de gârbaci.

Cu-asemenea sminteală, părtaș vrei să te faci?

De culpe ca acestea, în viitoare piese.

De cel ce ne-ar mai paște, se va vorbi adese.

Cu suflete domoale aș vrea să fiu primit

Să joc o piesă calmă, să-mi fie îngăduit.

Păstrându-se tăcere, cum cuviința cere.

În special Naevius, Plaut și Ennius. * Luscius din Lanuvium. Tinerii nobili din cercul Scipionilor. Au fost citați C. Sulpicius Galus, Q. Fabii Lab «o, M. Pompilius.

Critica, în numele bunului-simț, a unui joc de scenă stereotip.

Iar nu ca pân-acuma, mereu pe-un sclav fugind»

Pe-un bătrânel zănatec, tunând și fulgerând.

Pe parazitul care se îndoapă cu mâncare.

Apucător, un *leno*, mișel, un sicofant.

Și să-mi mai rup plămânii, în zbucium de gigant.

Gândiți la autoru-mi, să iasă cât mai bine.

De-l urmăriți pe dânsul, mă ajutați pe mine...

Azi tineretul care prezintă piese noi.

Nu vrea să se gândească la cei bătrâni ca noi...

De însă, este vorba de un rol mai complicat.

La mine e refugiul, eu sunt cel indicat.

În schimb, de nu-i greu rolul, îl joacă altă trupă.

Ce-i comedia asta, o veți cunoaște după

Vădita-i atmosferă cu line predilecții.

Aflând de ce-s în stare în ambele direcții.

TERENȚIU, *Beautontimorumenos*, v. 16 – 47.

CAECILIUS ainsuru din Galialisalpină, venit la Roma STATIUS „

n i-e.n. ca sclav, eliberat sub numele

„Lfii stăpânului său și prieten cu Ennius, Caecilius I n loc avea o mare reputație în Antichitate: Volca

tius Sedigitus și Cicero îl așezau în primul rând al comicilor latini. Scrisese cel puțin 40 de comedii cu titluri fie latine, fie grecești, fie în ambele limbi (*Hypobolimaeus seu Subditivos* = [copilul] substituit; *Obolostates sive Fenerator* = că mă-tarul), din care ne-au rămas mai puțin de 300 de versuri.

Scriitor de tranziție. Între Plaut și Terențiu, ele măsura progreselor repezi ale elenismului. Îl imită cu predilecție pe Menan-dru, cel mai echilibrat dintre poeții comediei noi; și se preocupă, îndeosebi de intrigă și de compunerea caracterelor. Dar cei care îi puteau compara piesele cu originalele (de exemplu Aulus Gellius care face paralela între *Pleciūm* și comedia lui Menan-dru) socoteau psihologia lui lipsită de finețe, iar farsa destul de grosolană.

Tendința sa spre naturalețe e totuși frânată de mult convenționalism.
Un bărbat spune despre nevasta lui:

Din adâncul inimii am iubit-o De cum muri și-am îngropat-o.

Plecium un tânăr risipitor strigă:

Nu mai însemn nimica

De nu dau zor avutul

Să-l pierd în întregime.

La curse...

Fallacia

Dar din monologul de mai jos rostit de un tânăr care vrea să facă
pe imoralul fără să reușească nu lipsesc delicatețea și umorul:

Când ești din cale-afară înamorat

Și lipsă duci de bani, din cale-afară.

Ce mai noroc pe capul tău.

Să ai un tată plin de-avere, însă cu mâna strânsă rău

Și nimănui de mângâiere.

Și aspru, neiubindu-și fiii!

Deci nu-i o faptă cu păcat

Să-l vămuiești la socoteală.

Dobânzi când are de luat

Sau cu o scrisoare ticluită.

Dosind o sumă datorită.

Ori printr-un sclav îndemânatic

Să-l pui, de spaimă, pe jărat

Și toate astea când le smulgi.

De la un tată strâns la pungă.

Cu atât mai mare bucuria

Să-i dai pe gărlă avuția.

Ce lucru, zău, fără de haz.

Cu un tată lesne dus de nas!

N-am cap să-l păcălesc cum vreau.

Nu mă pricep ce să-i mai iau.

Ori să-l înșel cu vreo drăcie.

Că larga lui mărinimie îmi spulberă, în vânt, urzeli

Sau șiretenii și momeli.

Synephebi

Reflecțiile morale. Imitarea exactă a grecilor, și mai ales a lui
Menândru, i-a dat prilejul lui Caecilius să formuleze, în chip destul de

elegant, reflecții psihologice și totodată morale în stare să placă spiritelor romane și să le rafineze. Poate 1 acest aspect al teatrului său se gândea Horațiu când îi recunoștea acea *gravitas*. Oricum ar fi, unele versuri ale lui mai pot încă să emoționeze sau să provoace reflecții, și dovedesc un net progres față de Plaut.

Greu de îndurat sunt oamenii aceia.

Senini la față, dar morocănoși în sine:

Nu știi nici cum să-i iei, nici când îi lași, de-i bine.

Hypobolimaheus sive Subditivos să nu socoti Amorul, cel mai de seamă zeu! Ești prost de-o faci sau nu știi deloc ce e în viață: El nebunie-aduce ori mintea-ți o înalță și după cum dorește, om sau neom te lasă. Pe legea-mi, Bătrânețe, chiar fără-alai de rele, Venirea-ți, prin ea însăși, ne e un rău destul...

Plicium

Și ce e trist din cale-afară, O dată ce-ai îmbătrânit, Să simți că ești neconținut, Pe capul altuia povară.

Ephesio să trăiești cum poți, dacă nu poți trăi cum vrei.

Plecium De-și știe datoria, un om e pentru altul zeu.

Stilul. Stilul lui Caecilius lasă de dorit: cuvinte grecești, cuvinte născocite, dar monotone și fără geniala fantezie a lui Plaut; e greoi și plat... Fără îndoială, comparația cu puritatea și suplețea limbii lui Terențiu îl scad în ochii clasicilor. Dacă totuși n-au stat la gânduri să-l așeze mai sus decât pe tânărul său rival sau chiar pe Plaut, înseamnă că putem avea o înaltă idee despre valoarea de ansamblu a operei sale.

TERENȚIU \$* P-Terentius Afer fusese sclav, dar din către 190 – 185? Africa-Poate cartaginez de origine. Stăpânul – 159! e n lui Terentius Lucanus, i-a asigurat copilului o educație îngrijită, apoi l-a eliberat. Prima lui comedie, *Fata din Andros*, s-a jucat în 166, cu aprobarea lui Caecilius, deja bătrân. Intrând în intimitatea Scipionilor și a

Aeniiliilor> Terențiu s-a rafinat și mai mult, dar s-a și consumat. După cea de-a șasea piesă, *Adelphoe* (*Frații*, 160), a plecat în Grecia să caute comedii încă necunoscute la Roma. Dar a murit acolo foarte tânăr, probabil la Stimfal, mai înainte de a se fi înapoiat în Italia (159).

Omul și poetul. Era un om extrem de sensibil, dar un scriitor cu cea mai chibzuită și, s-ar putea spune, cea mai impersonală artă.

Voia să ajungă la echilibrul scenic și la finețea psihologică a modelelor sale grecești (*Menandru*, în special). Dar, dându-și seama că

o intrigă prea simplă nu putea reține atenția spectatorilor, a „contaminat” adesea două piese grecești în așa fel încât să obțină, într-una singură, o acțiune mai plină de incidente (vezi p. 67).

Procedeu1, cu totul latin, a provocat protestele altor autori care se lăudau cu purismul, dar care se temeau mai ales de o „concurență nelegală”. În gelozia lor n-au stat la gânduri să-l acuze de colaborare cu nobilii săi prieteni, Scipio. Laelius, și i-au criticat stilul pe care-l socoteau prea șters. Terențiu, adânc rănit, a adăugat pieselor sale prologuri cu totul diferite de cele plautine: un fel de satire literare, înfocate, violente, necruțătoare, în care polemizează cu adversarii săi și-și apără sistemul dramatic. Ca spirit și stil, aceste „prefețe” nervoase sunt în cel mai viu contrast cu piesele propriu-zise, care se desfășoară calm și pur.

Piesele. Cele șase comedii ale lui Terențiu ni s-au păstrat împreună cu „didascaliile” lor, notițele oficiale înregistrate în arhivele Statului, care indicau autorul și titlul, originalul grecesc, ocazia și data reprezentării, directorul de trupă și actorul principal, compozitorul muzicii și al modurilor muzicale. Toate titlurile sunt grecești. În ordine cronologică avem: *Fata din Andros* (imitată după *Fata din Andros* și *Fata din Perint* ale lui Menandru), *Eunucul* (combinat din două piese de Menandru) care a avut un succes răsunător, *Hecyra* (*Soacra*) care în două

1 Procedeu reluat de autorii secolului al XVI-lea, după cum atestă Montaigae (II): „Mi-a trecut adesea prin minte că, în vremea noastră, cei ce se învrednicesc a scrie comedii (precum italienii, care o scot binișor la capăt) folosesc trei sau patru subiecte din: e ale lui Terențiu sau Plaut, ca să scoată unul de-al lor...”

rânduri n-a putut fi jucată până la capăt, *Beautontimoruntenos* (*Cel care se pedepsește singur*), după Menandru, *Phormio* (acesta e numele parazitului care conduce intriga: inspirat din Apollodoros din Carystos) și *Adelphoe* (*Frații*, imitată după Menandru sporită și cu o scenă luată din Diphilos).

Intriga se înnoadă și se deznoadă conform temei obișnuite a comediei noi (vezi p. 69). Dar Terențiu a căutat în mod vizibil să varieze intriga și chiar tonul general al pieselor sale. Dacă *Fata din Andros* aparține tipului celui mai general, *Eunucul* e un fel de poem al tinereții, iar *Hecyra*, o dramă:

O tânără căsnicie e dezbinată. Tatăl tânărului își bănuiește soția

de intrigi împotriva nurorii, când de fapt ea nu face altceva decât să încerce să-i împace pe tineri. Toate bănuielile și toată neliniștea se vor risipi până la urmă.

Piesa *Beautontimorumenos* e construită pe un contrast: amărăciunea tatălui care, prin asprimea lui, și-a împins fiul la expatriere; bucurie din ce în ce mai curată când fiul s-a reîntors și când s-au spulberat greutățile care stăteau în calea căsătoriei lui cu Antiphila. *Adelphoe* poate trece drept o piesă cu teză:

Demea, țăran aspru, are doi feciori; pe unul, Cresipho, îl crește cu cea mai mare strășnicie, în vreme ce celălalt, Aeschinus, adoptat de unchiul său Micio, a găsit un educator mai blând și mai concesiv. Dacă metoda lui Micio nu se dovedește perfectă, căci Aeschinus, fără știrea lui, s-a unit cu o tânără, Pamphila, cu care se va căsători la sfârșitul piesei, cea a lui Demea dă roade jalnice: Cresipho se îndrăgostește de o chitaristă și se eliberează cu totul de constrângerea la care fusese supus.

Mersul acțiunii. Comediile sunt foarte dibaci construite: într-una singură, *Adelphoe*, operația de *contaminatio* e într-o mică măsură vizibilă. Expunerea subiectului se face, firesc, în prima scenă, apoi acțiunea se desfășoară continuu de-a lungul episoadelor și feluritelor surprize, dar fără salturi și disproporții între părți, ca la Plaut. Interesul e până la sfârșit susținut, în ciuda unor târăgănări. Totul e atât de firesc încât doar o lectură atentă descoperă abilitatea cu care scenele au fost combinate pentru a fi opuse ori simetrice sau pentru a crea o impresie de ansamblu.

O educație liberală: principii și rezultate

I [Monolog expozitiv, totodată natural (psihologia neliniștii) și convențional (confidențe amănunțite)]. Caracterul lui Micio, un epicureu cu sensibilitate rafinată. Compoziție abilă în care se combină și alternează expunerile psihologice cu cele narative și morale. Elenism foarte accentuat al personajului și al principiilor sale.]

micio – Storax, știi că după cină nu s-a întors Aeschin, ast-noapte și nici vreo mărunță slugă din cei puși să-i iasă-n cale?... Cât de drept e ce zic unii: de lipsești lung timp de-acasă Ori de întârzii, mult mai bine-i să se întâmple tot ce spune la ureche-n bănuiala-i gelozia unei soațe Decât cele presupuse de-un părinte grijuliu. De nu vii, ce-și zice soața... că tu mângâi vreo femeie Sau în mreața-i de răsfățuri, de băut te ții spre placu-ți. Pe când cea de-acasă are parte

doar de-amărăciune... Ce să mai spun eu când fiu-mi nu s-a mai întors de loc! Câte gânduri mă cutremur: să fi căpătat răceală? Să fi lunecat și astfel, poate-și va fi frânt vreun os? Vai, la inimă acestea, fără minte, să le pui Pentru un om ce scump îți este cum la tine tu nu ții! Și doar nu-i născut din mine, ci-i al fratelui, de drept... Amândoi, din tinerețe n-am avut aceeași țință: Eu am dus o viață lină, fără zbucium, în oraș, Cu noroc, precum se zice, și n-avui nicicând soție, Pe când dânsul, dimpotrivă, a trăit numai la țară, Hărțuit din greu întruna, cu nevastă, doi copii. Dintre care pe cel mare l-am luat de suflet, eu și-l creștui de mic, din fașă, ca pe fiul meu de sânge; El mi-i drag ca nimeni altul și mă face fericit, Vreau să ție mult la mine, precum țin și eu la el: Are de la mine, toate și-i trec cu vederea, multe. Nu socot că se cuvine să mă port neapărat cu asprime, pe măsura drepturilor ce le am; L-am deprins până la urmă, să nu-mi tăinuie nimic în acele șotii care nelipsite-s tinereții, ar le-ascund atâția alții, de părinți, să nu le știe. Căci acei ce mint și înșală de obicei, pe tatăl lor. Mult mai mult au să cuteze când e vorba de străini:

A te rușina de alții, a avea mărinimie.

Astea mult mai mult ca teama, pe copii îi țin în frâu.

Fratele-mi nu se în voiește și nu-i plac asemeni lucruri.

Pe la mine, nu o dată vine și-mi aruncă-n față:

„Ce faci, Micio? Copilul ni se pierde: tu îl lași

La femei și pe la crâșme... Cum de-i dai de cheltuială

Să-și îngăduie acestea, să se îmbrace dichisit...

Văd că mintea-ți de-altădată s-a răznit din cale-afară”.

El e însă, cel ce trece orișice măsură, în asprime, fără calmul și blândețea cuvenită:

Mult departe de părerea-mi, de la cer pân-la pământ.

Crede aprig că asprimea în purtare-i dă tărie

Mult mai mare și îndelungă, cum nu e blândețea în stare.

După mintea-mi și simțirea-mi, cel silit să se supuie

Datoriei, sub cruzime, o va face când pe aproape-s

Cei ce-i iau aminte fapta-i, dacă însă n-are teamă

Că vreun ochi străin îl paște, el se poartă după firea-i.

Cel atras de bunătate, inima pe foc și-o pune

Numai să te mulțumească, e același pretutindeni.

Și atunci când e cu tine, și când nu-i sub ochiul tău.

Datoria unui tată e să-l facă să se poarte

De la sine, acătării, nu din teamă de ceilalți.
Asta e deosebirea între un tată și-un stăpân.
Cine în stare nu-i de asta, singur să mărturisească
Nepriceperea-i de-a ține pe copii, în ascultare.

Îl [Aeschinus vine la casa Pamphilei, ca s-o vadă pe ea și pe fiul său abia născut; tatăl său adoptiv, Micio, care a aflat secretul, îi deschide ușa. Ușurință firească în conducerea scenei. Echilibru exact al părților. Sentimente (exprimate sau subînțelese) variate și delicate; patetism și duiosie. Expresie potrivită și sobră. Pentru acest gen de „experiență psihologică” vezi Marivaux, *Jocul dragostei și al întâmplării*, II, sc. 11 – 13.]

Micio – Cine-a bătut la ușă? /

deschinus (*aparte*) – E tatăl meu! Vai, mor!

micio – Aeschinus!

deschinus (*aparte*) – Ce caută aicea?

MICIO – Tu ai bătut la ușă?... (*Aparte*) Nu scoate un cuvânt.

De ce la urma urmei, să nu-l frământ un pic? I se cuvine asta, că prea mereu s-ascunde. (*Tare*): Hai, ce mai stai pe gânduri, te-apucă de-mi răspunde.

deschinus – Mă întrebi pe mine oare? Eu nu știu, n-am bătut.

Micio – Aha! Atunci e bine. Mă și miram ce cauți

Pe-aici. (*Aparte*) Văd că roșește, deci vom ieși la mal. deschinus – Te rog să-mi spui la rându-ți ce te aduce, tată, în casa asta, oare?

Micio – La drept vorbind, nu-s lucruri ce m-ar privi pe mine.

Adus am fost aicea, de către un amic

Spre a-i servi drept martor. AESCHINUS – în ce privință, tată?

Micio – Te lămuresc îndată: aici stau împreună

Destul de strâmtorate, două femei sărmene.

Sunt sigur, n-ai de unde să le fi cunoscut.

Că-s de curând venite prin părțile acestea. deschinus – Și cine-s ele oare? micio – O fată și cu mama.

deschinus – Apoi? și „Micio – Copila asta, azi nu mai are tată.

Amicul meu fiindu-i cea mai de-aproape rudă.

Urmează după lege, să fie soțul ei! deschinus (*aparte*) – Vai, mor! micio – Ce ai, băiete?

deschinus – Nimica. Zi-i înainte!

micio – Stând la Milet, amicu-mi acolo o va duce.

deschinus – Hm, o va duce-acolo? Micio – Nu-i nicio îndoială.

deschinus – Pân-la Milet? micio Desigur.

deschinus (*aparte*) – Cât sufăr! Ce zic ele? micio – Ce ar putea să spuie? Nimic, într-adevăr.

Femeia inventează că fata asta a ei.

Cu altul e făcută, nu spune cum îl cheamă.

Fiind deci, din sămânța bărbatului dintâi.

Ea n-ar fi obligată s-o dea acestui tânăr. deschinus – Ehei! la urma urmei nu-ți pare vorba-i dreaptă? micio Nu, nu.

deschinus – Zici „nu” matale? Cu el o duce, tată? MICIO – Mă rog, de ce n-ar duce-o?

deschinus – Te asociezi deci faptei acesteia prea crude.

Cu suflet ca de piatră, și de mi-i dat s-o judec.

Lipsită întru totul, de generozitate?

După o prescripție a dreptului atic.

MICIO – Cum vine, mă rog, asta?

deschinus – Pe mine mă întrebi?

Vă închipuți voi oare ce inimă-ntristată va fi să aibă acuma, cel ce i-a fost alături? Cu câtă sfâșiere, acel nefericit Ce-o fi ținând la dânsa, cum nu s-a pomenit, O va vedea răpită chiar sub privirea lui? O faptă rușinoasă, ce nu-i de tine, tată! micio – Pe ce temei îți reazemi o vorbă ca aceasta?

Cine a logodit-o? Mă rog, cine a dat-o? Cu cine, când anume, tu spui c-a măritat-o? Cine-i făptașul care făcu asemeni lucru să ia pe fata asta ce nu i se cădea? deschinus – O fată ca aceasta, se cuvenea s-aștepte

Aici acasă, ruda să vie s-o găsească?... Mai bine era tată, să fi vorbit de asta și să încerci s-o aperi. MICIO – Ridicolă-ntâmplare:

Să iau aici cuvântul contra celui care Drept martor eu venisem procesul să-i susțin? Pe noi ce ne privește, Aeschin, povestea asta! Avem ceva de-a face cu oamenii aceștia? Hai să plecăm! Dar ce e? Îți joacă ochii-n lacrimi? deschinus – Tată, te rog, ascultă!

micio – Am auzit de toate și știu ce faci, Aeschine.

Ci, fiindcă țin la tine, mă îngrijorează mult Orice ți se întâmplă. AESCHINUS – Iubirea-mi cât trăiești.

Aș vrea din plin s-o meriți după dreptate, tată. Eu sufăr că purtarea-mi te-a supărat prea mult și pentru răătăcirea-mi, de tine mi-i rușine. micio – Te cred, iau martor cerul: ești generos din fire.

Dar teamă mi-i de alta: tu nu te porți ca lumea, în care țară oare

ți-închipui că te afli? Tu te-ai legat de-o fată fără să ai vreun drept să te atingi de dânsa. Păcatul, de e mare și totuși omenеște vorbind o scuză-și are: L-au mai făcut și alții, din oamenii cei buni. Dar după fapta asta ce bine ți-a priit, Ai stat pe loc o clipă și-n juru-ți ai privit

La cele ce-au să fie de-atuncea înainte?

Te-ai zbuțumiat să cauți prin ce mijloace oare.

Trecând peste rușinea-ți, vei face să știi totul?

Cu ezitarea asta trecură zece luni, în care îți vânduseși femeia și lăstarul

Ce s-a născut din tine și chiar pe tine însuți.

Cum, tu credeai că zeii, prin somn au să te ajute în casa-ți aducându-i fără să miști vreun deget?

N-aș vrea ca altă dată să fii tot lăsător;

Ci vesel fruntea-ți înalță: ai să te însori cu dânsa. deschinus – Hm!

Micio – Ți-am spus înalță-ți fruntea!

deschinus – Te ții de glume, tată!

micio – Eu să glumesc cu tine? De ce aș face-o oare?

deschinus – Nu știu, dar simt un lucru: pe cât dorința-mi crește.

Pe-atât și teama-n suflet mai tare mă-mpresoară. micio – întoarce-te acasă, pe zei să-i rogi, soția.

Acolo să-ți dea voie să o aduci. Hai, du-te! deschinus – Soție, ea? micio – Da, ea.

deschinus – Acuma? micio – Acum de-i cu puțință...

deschinus – Să-mi facă parte, tată, de ura lor toți zeii.

De nu-mi ești drag mai tare ca ochii mei din cap! Micio – Mai drag chiar decât soața?

Mă bucură aceasta! deschinus – Milezianul unde-i? micio – Pieri, plecă departe, s-a imbarcat pe-o navă.

Dar tu de ce întârzii? deschinus – Du-te mai bine tu:

De-i rogi în locu-mi, tată, pe zei ai să-i îndupleci.

Sunt sigur de aceasta, căci ești mai bun ca mine.

Adelphoe, v. 26 – 77; 637 – 705.

Analiza și compoziția psihologică. Terențiu a moștenit toate tipurile convenționale (tată, tânăr, sclav, parazit, soldat lăudăros, *leno*) din care geniul lui Plaut făcuse de atâtea ori caricaturi grase, iar pe care Caecilius le-a readus la o înfățișare mai firească. Terențiu continuă acest efort căutând o psihologie exactă. Dar, linpiedicat de

tradiție să aducă pe scenă caractere cu adevărat noi, el s-a străduit să dea imagini altfel nuanțate ale celor tradiționale; tații și tinerii săi au fiecare propria sa fizionomie morală, dar aceasta nu se distinge de obicei decât la o analiză atentă. Cu atât mai mult cu cât aparțin cu toții unei umanități mijlocii, lipsită de deosebiri pe care le aduce practicarea unor meserii diferite. De aici o aparentă monotonie, deși Terențiu își dă osteneala (și cu ajutorul acelei *contaminați o*) să pună față în față în aceeași piesă aspecte deosebite ale unui singur tip: cei doi frați, cel cuminte și cel zvăpăiat, din *Eunucul*, cei doi tați, unul indulgent și celălalt sever, din *Adelphoe*.

În plus, pentru că imitarea strictă a modelelor îl obligă să prezinte obiceiuri pe care nu le are sub ochi și despre care își face o idee oarecum convențională, Terențiu nu reușește să diferențieze suficient „mediile” psihologice în care evoluează personajele sale. Politețea, convenționalismul în acte și în limbaj le sunt comune tuturor. În această lume bine crescută, dar prea omogenă, parazitul (Gnatho din *Eunucul*) este un epicureu nițel linge-blide, cutare curtezană e dezinteresată, cutare sclav îi face morală stăpânului său cu o finețe demnă de La Bruyère.

Un sclav, sfetnic al stăpânului său

[Tânărul Phaedria se întreabă dacă să se împace cu curtezana Thaâs. Tragicul și comicul dragostei pătimase puse alături. Psihologia conștientă a îndrăgostitului. Analiză morală și dramatică a acestei pasiuni de către sclav. Ușoară ironie care eliberează lecția de orice caracter pedant.]

phaedria – Dar ce să fac? în cale să-i ies când ea mă cheamă? Sau iar, stăpân pe mine, să n-o mai iau în seamă, Femeia, de vânzare, mi-a dat destul venin. M-a alungat, mă cere, dar chiar rugat nu vin.

PARMENO – Zău, dacă ești în stare de-așa ceva, stăpâne! Ar fi întâia faptă de om, cum se cuvine. De însă, n-ai tăria la capăt să o scoți și dacă încercarea-ți s-o prelungești nu poți, Chiar dacă nu e nimeni așa ceva să-ți ceară, Deși certați, la dansa te vei întoarce iară, Spre a-ți arăta iubirea și nerăbdarea ta, Ducând de răpă totul, pierdut, oricât n-ai vrea. Înfrângerea-ți simțind-o, de atunci o să te joace.

Gândește-te, stăpâne, cât mai ai timp, în pace: Un lucru ce nu-i logic de loc în sinea lui. Nu poți să-l faci tu logic, dacă vreo noimă nu-i. Iubirea are multe scăderi în calea ei: Prepusuri, certuri dese, ocări fără temei. Răgazuri, dezbinare și iar dorita pace De câți purtări cu noimă,

în volburi, n-ai ce face: E ca și când ai cere-o unui nebun vădit. Mânia-ți dă atâtea prilejuri de gândit: „Eu și femeia asta? Când ea cu un știu care... Cu mine... Mă respinge... Răbdare, dar, răbdare! mai bine mort. Ea are să simtă cine-s eu”. Deși-n mânie aprig, cu tot cuvântul tău, Când ea, frecându-și ochii, o lacrimă ce minte, în taină stoarce, pierde mânia-ți dinainte, încât până la urmă vei fi încredințat că tu ai mare vină pe suflet, de purtat. phaedria – Nefericit sunt astăzi... Ce faptă rușinoasă! Acuma îmi dau seama cât e de ticăloasă Mi-i silă de prezența-i și totuși o iubesc cu toată înflăcărea... și nu mă dumeresc Deși-mi dau bine seama că merg înspre pieire, De ce atunci în chinu-mi, nu-mi aflu mântuire?...

Eunuchus, v. 46 – 73.

Morală și sensibilitate. Dar, cu toată această uniformitate, delicatețea și realismul analizei psihologice ne dau impresia că personajele nu sunt marionete, ci ființe omenești. Și mai ales din acest lucru se naște ecoul moral al acestui teatru: el ne înfățișează un șir de experiențe foarte asemănătoare, dar care, chiar din această pricină, ne invită să înțelegem mai exact mecanismul unor sentimente esențiale pentru noi ca și pentru cei din Antichitate (relațiile dintre părinți și copii, dintre stăpân și slugi, dragostea), și ne determină să medităm asupra evoluției lor. Pe de altă parte, atenuarea tipurilor foarte ieșite din comun (care erau și cele mai imorale) după principiul, adevărat în sine, că niciun om nu e nici bun de tot nici rău de tot, face să dispară din aceste comedii ceea ce e extrem de scandalos în unele scene plautine: progresul e important mai ales în mora-i, cataților și în conștiința fiilor, în purtarea sclavilor. În surșit un progres moral pozitiv, datorat poate mediului aristocratic pe care-l frecventa Terențiu, e cel care constă într-o stare de sensibilitate reciprocă și deci umană: Terențiu era el însuși mișcat și atras de suferința morală; el atribuie și personajelor sale acea curiozitate clarvăzătoare și întrucâtva tristă care aduce un spor de înțelegere și de dragoste, între îndrăgostiți, de pildă, sau între tați și fiii lor.

Comedie și dramă burgheză. Se înțelege prin urmare că, deși cuprinde scene foarte vesele, comedia lui Terențiu nu e în fond prea veselă: e ceea ce îi reproșa Caesar, în comparație chiar cu Menandru și cu atât mai mult cu Plaut. Terențiu pare să fi urmărit nu atât râsul în hohote cât zâmbetul celor care înțeleg și gustă jocul subtil al sentimentelor: publicul lui Mariv aux, dacă vrei. De aici succesul de

care s-a bucurat în Franța veacurilor clasice. O piesă întreagă, *Hecyra*, și multe părți din celelalte nu tind decât să emoționeze: e, de fapt, drama burgheză (Diderot avea dreptate să facă această remarcă), mișcătoare și uneori aproape tragică.

Tată și fiu

I [Pentru ca fiul său Pamphilus să nu se căsătorească cu Glycerium, Simo vrea să-l însoare cu fiica prietenului său Chremes; Mysis e servitoarea lui Glycerium. Animație și impetuositate proprie monologului pasionat. Descrierea unui caracter (pătimăș, mândru, îndrăgostit, dar timid și filial) prin însăși mișcarea stilistică. Patetic de situație și de expresie.]

pamphilus – O faptă ca aceasta, de la un om să vie și legământu-acesta?

MYSIS (*aparte*) – Ce faptă o să fie?

pamphilus – Divinități din ceruri, de este vreo jignire, Nu-i asta-adusă mie, nedreaptă, peste fire? A pus la cale, tata, să mă însor chiar azi, Fără să-mi dea de știre, lăsându-mi vreun răgaz.

mysis (*aparte*) – Ce aud, nenorocita de mine? Ce cuvinte?

pamphilus – Cum, Chremes care, mândru, nu se gândea-nainte cu niciun chip, pe fată, soție să mi-o dea, își schimbă azi părerea și ginere mă vrea, Pe tânărul de mine, mereu în neschimbare, Glycerei să mă smulgă, cu încăpățănare? Pierdut fără scăpare, mă văd de-o fi așa:

Nefericit ca mine mai este careva?

Și tocmai azi Venera, din mâna ei mă lasă?

Voi zei de sus și oameni, tocmeala odioasă

Nu-i niciun chip s-o înlătur, să fug de înrudire

Cu Chremes? Să fiu pradă unei disprețuirii?

Se trece peste mine, ei cad la învoială...

Respins ieri, azi mă-ntreabă... dar am o bănuială:

Cum pentru arătarea-i n-a căptușit vreun ins.

Pe mine a pus ochiul, acum, cu dinadins...

mysis (*aparte*) – Vai, vorbele acestea, de frică m-au dat gata!

pamphilus – Dar până una alta, ce să mai spun de tata? Atâta neglijență în actul dificil... Trecând pe lângă mine, prin piață: „Hei, Pamphil, (îmi zice), știi că astăzi ai să te însori, amice? Întoarce-te acasă, fă pregătire mare!” Mi s-a părut că-mi spune: „Hai la spânzurătoare”... Am înghețat cu totul: ce oare să mai spun? Ce scuze chiar absurde mai pot să pretextez? Și de aflu mai iute, ce altceva aș

spune? Aș fi făcut vreun lucru, ca să mă pot opune. Luat pe negândite, ce pot să mai aștept? Sunt încolțit de-aproape... n-am unde să mă îndrept: De o parte e iubirea și mila ce-mi inspiră, De alta, însurătoarea ce pe ascunsconspiră, Mai trebuie s-adaug respectul pentr-un tată Ce pân-acum dorința-mi nu mi-a clintit vreodată... Și-acum pe omul acesta să nu pot să-l împac? Vai, unde-mi este capul? Ce trebuie să fac?

Îl [Deznodământul se apropie: se va dovedi că Glycerium e cetățeană liberă și fiica lui Chremes; Pamphilus o poate lua de nevastă. Dar Simo crede că totul e pus la cale de fiul său. Violență și durere, asociate cu disperarea tatălui. Demnitate morală. Dragoste părintească ieșind la iveală. Se naște astfel în spectatori o emoție firească și simpatie pentru toate personajele.]

pamphilus – Cine mă cată oare? E tata, sunt pierdut...

— Ce spui? Din toți tu cel mai... chremes Te-oprește aicea... Zut!

De faptele-i vorbește-i, de cât să-l faci de-ocară.

Și mo – Dar poate fi asupra-i vreo vorbă prea amară?

Glycerium, iubita-ți, e cetățeană, zici?

PAMPHILUS – Așa precum se zice de oamenii de-aici...

și MO – „Așa precum se zice”? Câtă nerușinare!

Când a rostit aceasta, a stat pe gânduri oare? Și cel puțin, e vorba, de gestu-i pare rău? Nu văd măcar oleacă roșind obrazul său. Și până într-atâta și-o fi ieșit din minte, La datina străveche să nu mai ia aminte Nici la cinstirea legii și-a voii părintești, Tu cel ce vrând o soață, atât te necinstești?

PAMPHILUS – Ce nenoroc pe mine!

simo – Acum o vezi, Pamphile?

Dar nenorocul acesta ți-l faci de ani de zile. De când te arde pofta s-o ceri cu orice preț. Eu, însă, ce mă chinui și-mi zdruncin bătrâneți Pe urma nebuniei ce mi-a cuprins băiatul? De ce să-i port amar, în cârca mea, păcatul? Ei bine, să și-o țină... o viață... Rămas bun!

PAMPHILUS – Tu, tată?

și mo – Îmi zici „tată”. Mai stărui ca și cum

Ai mai avea nevoie de-un tată bun, pe lume, Cu soață, prunci și casă, fără să-l rogi anume? De tine-aduși inși jură că-i cetățeană ea... Poți să te întorci pe drumu-ți: victoria-i a ta...

pamphilus – Două cuvinte, tată!

simo – Ce-atâta vorbă multă?

chremes – Cu toate astea, Simo, te-oprește și-l ascultă!
simo – S-ascult, îmi spui tu, Chremes... Mai am ce asculta?
chremes – Dar lasă-l să vorbească!
simo – Hai, zi, ai voia mea...

Andria, v. 236 – 264; 872 – 895.

Artă și adevăr. Așadar, teatrul lui Terențiu dă o impresie de adevăr. Adevăr psihologic, nu pitoresc; monoton și ca temă și ca factură, dar captivant și puternic prin unitatea lui sentimentală. Ni se impune prin perfecțiunea unei arte foarte conștiente sud aparențe de simplitate: „experiențele psihologice” care îl interesează pe scriitor se dezvoltă din plin nu numai în fiecare scena, dar de la un capăt la altul al piesei; iar tonul devine exaltat sau moderat, în chipul cel mai natural, printr-un joc de crescendo sau decrescendo aproape muzical. Autorul poate se și „ascultă” cam mult și se bucură de stăpânirea cu care adaptează la Roma eleganța limpede a lui Menandru. Dialogul, foarte întretăiat, nu dă totuși, deseori, impresia de vioiciune: trenează prea mult; dimpotrivă, monologurile, și mai ales povestirile, sunt de multe ori buclăți desăvârșiți: s-ar putea crede ca exprimă sentimente trăite de poet, care avea poate mai degrabă calități de romancier decât de dramaturg. În orice caz, lui Terențiu, tânăr și el, îi plac timiditățile și îndrăznelile adolescenților pe care îi aduce pe scenă și simpla și sănătoasa frumusețe a partenerelor lor: idealul artei grecești postclasice strălucea pe atunci în Italia.

Dragoste fulgerătoare

[Doi veri, Phaedria și Antipho, fac prostii în absența taților lor. Sclavul Geta, căruia îi fusese încredințat Antipho, povestește altui sclav cum s-a îndrăgostit tânărul de o orfană. Dragoste și milă. Sensibilitate estetică. Sobrietate impresionantă și dramatică; iluzia însăși a realității.]

geta – Stăpânul meu cel tânăr nu se ținea de rele... Dar când o chitaristă ieși în drumul lui, El prinde s-o iubească, pierzând cu totul capul. Unui nemernic *leno* ea îi căzuse sclavă. Părinții, strânși la pungă, nu-i dau lui înlesnire să-și cumpere favoruri, de-aceea mulțumit. Se resemna la asta: partida-i de privit... O conducea la școală și-o petrecea acasă. Neavând ce face, unii mergeam cu Phaedria. Iar drept în fața școlii de muzică era Un bărbier¹ și-acolo noi o-așteptam să iasă, Aproape totdeauna, s-o ducem spre căminu-i. În timp ce stăm la pândă, un tânăr s-a ivit Cândva, cu fața-n lacrimi³... Mirați de fapta aceasta,

L-am întrebat ce are... Nespuse o poveste: „Ce pacoste grozavă mizeria mai este! Eu n-am luat-o în seamă, până n-am dat de-o dramă...

1 Loc pentru conversații familiare, la Atena și la Roma.

* în originalul grecesc, chiar bărbierul care tăiașe părul orfanei (în semn de doliti) vorbea tinerilor despre ea; Terențiu a modificat întâmplarea, care ar fi fost greu înțeeasăde romani, și a dramatizat scena prin introducerea unui alt personaj.

Văzui chiar adineauri, o fată din vecini

Jelind pe mama-i moartă, cu ochi de lacrimi plini...

Nu are cunoștințe, nici neamuri de aproape.

Ci doar o babă care o-ajută s-o îngroape...

Sunt sfâșiat de milă pentru frumoasa fată”.

Nu-adaug vorbe multe: Pe toți ne-nduioșase.

Antipho sare îndată: „Să mergem până-acolo!”

Iar altu-i ține hangul: „Te rog să ne-nsoțești.

Căci nu cunoaștem drumul”. Plecăm, ajungem, iat-o:

Frumoasă la vedere, chiar fără de podoabe...

Cu păru-n despletire, cu nudele-i picioare.

Fiori i-aduce frigul și n-are decât zdrențe.

De n-ar fi fost o fată cu trupul împlinit.

Erau destule lucruri s-o macine, acolo.

Captivul cântăreței se mulțumi să spună:

„Destul de bine, fata”, pe când Antipho al nostru...

clavus – E limpede ca ziua: a prins să o iubească.

GETA – Și nu-ți dai seama încă, ce mult ține la ea, încât din mână ne scapă. A doua zi de-a dreptul la babă se și duce să-i dea îngăduință să stea un pic de vorbă cu fata adorată, Dar baba nici s-audă de-așa ceva, ci-i spune: „Din Atica e fata cu drept de-a sta acolo, Din neamuri cumsecade-așa cum este ea. De vrea să-i fie soață, s-o ia cum zice legea, De n-are gându-acesta, nu-i de făcut nimica”. Iar tânărul nu știe ce trebuie să facă: O vrea, dar teamă-i este de tata-i ce-i departe.

Phormio, v. 80 – 118.

Limba și versificația. Limba lui Terențiu, în aparență foarte simplă, n-are nimic familiar; e limba conversației așa cum se purta ea în mediile foarte culte pe care le frecventa poetul. Latină pură, puțin cam săracă, precisă și fără multă culoare, ea poartă semnele originii ei aristocratice. Prin aceasta ea este și cel dintâi model de clasicism latin: și n-a încetat niciodată să fie apreciată ca atare. Dar e uniformă și

contribuie și ea la impresia de monotonie pe care o degajă acest teatru. Oricât de săracă pare, nu e totuși mai puțin capabilă de o extremă diversitate de nuanțe foarte delicate care dovedesc cea mai savantă artă.

Versificația, și ea, deși foarte corectă, e departe de a prezenta varietatea celei plautine. Trei piese, *Phormio*, *Beautontimoru-ptenos* și *Hecyra* nu conțin decât versuri iambice și trohaice. În fața din Andros se găsesc 16 tipuri de versuri cu ritm diferit, în *Adelphoe* 9, și numai 2 în *Eunucul*. La Terențiu muzica e deci oarecum redusă la rolul secundar de acompaniament, iar cântecul propriu-zis (*canticum mutatis modisi* cedează în fața recitativului (*canticum*). Autorul a adoptat oare gusturile comediei noi? În orice caz a dezvoltat mult dialogul și intriga în dauna fanteziei.

Concluzie. În realitate, cu toate că au surse comune, e o prăpastie între Plaut și Terențiu. De la farsa lirică s-a trecut la drama psihologică. Această a doua formă era mult mai apropiată de modelele grecești decât prima; dar și mai puțin accesibilă publicului roman: acesta a fugit de la prima reprezentare a *Hecyre* ca să vadă un spectacol de circ. Evoluția fusese prea rapidă: ea se potrivea numai cu cea din anumite medii aristocrate. Dar, din această pricină, teatrul lui Terențiu dă impresia de maturitate precoce: mai puțin genial decât al lui Plaut, e mai desăvârșit și deja clasic.

AUTORII DF *” a sa – recapete publicul, obosit de un elenism TOGATAIE” Prea a-es un „autori’s” au gândit să aducă pe „scenă personaje îmbrăcate în haine romane, în piese (*fabulae togataie*) cu titluri latinești. Viața meșteșugărească și cea a prăvăliilor (*fabulae tabernariae*), o atmosferă foarte națională, juridică și religioasă, evocată de titluri (*Vopsitoria*; *Chelarul*; *Licitația*; *Divorțul*; *Serbarea de la răspântie*; *Ludi Megalenses*) par să fi asigurat acestor comedii avantajul unui realism pitoresc și popular pe care *palliata* îl pierduse; introducerea provincialilor – osci, volschi – în viața romană sau în fața publicului roman era o sursă de comic (cf. Molière, *Domnul de Pourceaugnac*) vulgar, dar savuros. Dar puținele fragmente rămase nu ne îngăduie să-l apreciem exact.

Titinius. Poate contemporan cu Terențiu, Titinius era înclinat spre *tabernariae* și reprezentarea provincialilor (din Setia, din Velitrae, din Galia Cisalpină). Avea vervă și prospețime, zugrăvind, de pildă, o casă în care domnește o femeie și jumătate, o *matrona* tipic

romană. Anticii compară caracterele personajelor sale cu cele ale lui Terențiu.

Atta. Atta, pe care îl cunoaștem și mai puțin, scrisese o piesă (*Aquae Caldae – Apele calde*) în care trebuie să fi pictat moravurile dintr-o localitate balneară; nu cumva se reintroducea elenismul în această prezentare scenică a înaltei societăți?

Afranius. L. Afranius, care a scris cu siguranță în vremea Gracchilor, a avut un succes îndelungat. Îl interesau mediile burgheze, problemele familiale. Astfel se întorcea la Terențiu și Menandru, pe care îi admira mult, și a căror tehnică o imita îndeaproape: scria, de pildă, prologuri în stilul lui Terențiu. Astfel *togata* nu mai avea decât haina romană și pierdea, la rândul ei, contactul cu poporul.

TRAGEDIA

Tragedia latină a avut o evoluție analogă cu cea a comediei: a fost din ce în ce mai savantă și elenizantă. Sofocle și chiar Es-chil, mai vechi și cu tendințe mai puțin universale decât Euri-pide, au fost imitați de Pacuvius și de Accius. Dar inconvenientul era mai mic: publicul tragediei caută o satisfacție mai ideală, mai convențională, decât cel al comediei; el trebuie să admită elenismul în miturile grecești care i se prezintă; mituri mereu aceleași, dar pe un ton de fiecare dată diferit, căci așa au învățat latinii de la maeștrii lor greci. De altfel, suprimarea corului, înlocuit muzical cu patetice *cantica*, gustul pentru o anume tensiune morală și un eroism patetic confereau fără îndoială multora dintre aceste piese un accent aparte și, poate, chiar național.

pari TVUTS Nepot al lui Ennius, M. Pacuvius a fost chemat con-se acesta se a Brundisium la Roma unde a i-îf! taProx frecventat cercul Scipionilor. Scrisese cel puțin 160 i-e-n 12 tragedii1 și o „pretextă” 2. Pare să fi fost un om cu preocupări bogate: curiozitatea lui filosofică e destul de tiranică pentru a-l determina să scrie tirade, asemănătoare cu cele ale lui Euripide, care încetinesc mersul acțiunii.

1 *Antiopa, Judecata armelor, Ataânta, Chryses, Oreste sclav, Hermiotta, Iliona, Medus, Niptra, Penleu, Periboea, Teucr...*

a *Paulus* (fără îndoială Paulus Aemilius, învingătorul lui Perseu la Pidna).

joroc sau întâmplare?

[Digresiune în genul celor pe care le rostesc corurile lui Euripide. Tendință spre determinism științific, ascuns sub numele de

întâmplare. Reprezentare tulbure: Fortuna (zeița) nu se distinge clar din șirul în tâmplarilor neprevăzute. Expresie sfătoasă și greoaie.]

„Nebun și orb, norocu-i netot”, spun înțelepții. Pe-o sferă ce se mișcă, picioarele i-ar sta, „Nebun”, cel ce adesea ar fi cuprins de furii, De el nu poți fi sigur: norocu-i schimbător, Dar „orb”, el nici nu vede la cine se oprește. „Netot” nu este oare când nici nu stă s-aleagă Pe cine-l ferecește, de merită ori ba. Din contra, după alții noroc nici nu există: Stăpână peste lume ar fi doar întâmplarea. Asemeni lucru pare mult mai adevărat. Desfășurarea vieții, prin fapte ne-o arată: Oreste nu ajunge din rege, cerșetor? Desigur, naufragiul l-aduce-n starea asta, Nici pe departe-i vorba c-așa a vrut norocul.

Pacuvius se ocupase și de pictură. Și gustul acesta se regăsește în pasaje unde caută pitorescul de dragul pitorescului, ca în descrierea bine cunoscută a furtunii care se abate asupra Aheilor, la plecarea lor din Troia:

În marea bucurie a-ntoarcerii acasă, Pândesc cum joacă peștii și nu-și pot sătura Privirile flămânde. În timp ce-n zare încă Stăteau să asfințească luminile de soare, Deodată crește marea și umbra se-ndesește, Cu negrul nopții-n neguri, se-nvolbură vederea, O flacăra se iscă și scapără prin nori, Iar bubuit de tunet cutremură tot cerul; Cu grindină în două, o ploaie deasă cade, Dezlănțuiri de vifor, chemând de pretutindeni Vin aprige vârtejuri. Umflată marea fierbe.

Dar pretutindeni în fragmentele care ne-au rămas din lui apare același stil dezlânat, greoi, plat, care diminuează cu și valoarea maximelor morale și a formulelor cele mai vigur

Deși mi-aduc pierzarea, vor zeii să m-ajute.

Deoarece-nainte de a muri, îmi lasă

Timp când să mă răzbun.

Hiona.

De vitregia sorții ai dreptul să te plângi Făr-a boci. Bărbații, așa au să se poarte, Căci lacrima-i un lucru lăsat pentru femei.

Niptra.

Totuși îi plăcea și știe să prețuiască frumusețea expresiei pe care o cânta minunat:

O jlexanima atque omnium regina rerum oratio! Regină peste lume, ce inimile moaie, înaltă elocvență!

Dar, într-o măsură și mai mare decât unchiul său, făurind. fără metodă cuvinte compuse, amestecând arhaismele cu neologismele, a

adus un mare prejudiciu geniului latin.

„Cel mai mare dintre tragicii romani, L. Accius, scris

17 ni «**k!** i deodată Attius, era fiul unui libert care primise o I /u-oo î.e.n. **s** parcelă de pământ lângă Pisaurum, în Umbria. Se spune că i-a citit prima sa piesă, *Atreu*, lui Pacuvius, deja bătrân, retras la Tarent, care a recunoscut că are măreție, dar e prea dură; după aceea, Accius a scris mai mult de patruzeci și cinci de piese, dintre care două „pretexte” (*Deciussi Brutus*). Mai scrisese, ca și Ennius, *Annales*, și opere didactice: *Didascalica* (în prrză?) despre istoria poeziei grecești și romane; și *Pragmatica* (în versuri) despre tehnica literară; fără a mai socoti și „lucrările diverse” adunate în *Parerga*. S-a ținut departe de cercul Scipionilor, ba chiar a polemizat cu Lucilius. Dar făcea parte din Colegiul Poeților și avea o mare autoritate, mai ales în materie de limbă, căci s-a ocupat și de probleme de gramatică. Cicero a mai apucat să stea de vorbă cu el.

Teatrul lui. Accius își luase subiectele mai ales din Euripide, dar și din Sofocle și din Eschil, și din alți autori de mâna a doua, și vădise o specială înclinare spre ciclul troian. Apriga lui henergie vehemența și elevația stilului îi impresiona pe cei vechi, plăceau sentimentele violente și năzuia să provoace spaimă.

— Tendințele lui îl făceau deci să înțeleagă măreția lui Eschil: jar latina nu era în stare de bogatele îmbinări poetice grecești; Accius a fost silit să recurgă la soluția unui vocabular adesea excesiv de bogat.

Forța lui descriptivă. Accius e admirabil dotat ca poet descriptiv: vede și știe să evoce culoarea, linia, și mai ales mișcarea. Dar atunci când încearcă mai mult decât o schiță și insistă, expresia, prea îmbelșugată, pierde din naturalețe.

În lumina dimineții, cu un pas șovăitor îl zăresc pe neașteptate, cum din codru mare iese

Plin de spaimă și cu grabă...

Pe Parnâs, printre pini, voios, prins de joacă, El dănțuia în rotiri... sub luminile tortei.

Astyanax

Bacchae înainte de a se revărsa zorii care vestesc Raze de foc, să ieși la ceasul când harnic țăranul Trezește cornutele din somn, pentru muncile giei ia să despică cu fierul, aburind pământul în rouă, și să scoată bulgării grași din țărână.

Oenomaus

Acolo unde pe prăvălaticul țărni Prinde-a lătra în lunecuș, val peste val...

Phinidae

Corabia Argo descrisă de un păstor

[De remarcat excesul aproape halucinant de imagini.]

Movila aceasta așa de mare

Alunecă iute, din larguri de apă.

Plină de tremur, cu vuiet gigantic.

Stârnind răbufniri ca de vifor.

Ai crede că este când nor de furtună în rostogol peste unde, când stană de stincă

Ce-abate din cale grăbitele vânturi Sau uragan rotitor care din vijelie se iscă Ori din izbirea avană, de grele [talazuri Poate că marea a tras înspre valu-i o groasă frântură din largul pământ Sau poate că Triton răsturnând cu tridentu-i Peștera-i, în clocot pe fața mării, de sub rădăcinile ei Scoase din adâncu-i noian, înspre cer, o movilă din stâncă

Medeea

Analiza psihologică și morală. Mai greu de cântărit exact este valoarea fragmentelor „morale”, al căror adevăr sau îndrăzneală se poate datora modelelor grecești. Totuși ele reprezintă un efort de redactare clară și sentențioasă, uneori tăioasă și brutală, de care își va aminti Seneca în tragediile sale.

Cei mohorâți, femeie, cu-această] apucătură Pe timpuri de urgie și-au mai mărit restriștea și-acest nărav din fire le-a cășunat mai rău Decât prigoana sorții și împrejurări adverse.

Încredere prea mare eu nu am în auguri: Ei, altuia urechea, cu vorbe goale-o umplu, Umplându-și, însă, casa cu grei bănuți de aur.

Cine trăiește în necinste, Nu are pentru ce să fugă De-o moarte cât de rușinoasă.

Să mă urască de vor.

Dar să se teamă de mine.

Nu-mi cere, fiule, să-ți dau Vreun lucru ce păcat înseamnă.

Andromaca

Astyanax

Athamas

Atreu

Diomedes

Măreție națională. Aplicate unor subiecte romane, aceste calw

tați erau cele mai potrivite pentru realizarea unui întreg armonios, în care morala austeră, vigoarea realistă și chiar emfaza eroică 4

romanilor să fie înveșmântate într-o poezie descriptivă plină de strălucire. Nu putem ști dacă „pretextele” lui Accius împlineau acest ideal. Dar măreția regală și adâncă demnitate a sentimentului național sunt incontestabile în fragmentele din *Brutus* care ni s-au păstrat.

Țarquinius și ghicitorii

[Un vis (cf. cel al Atossei, în *Perșii* lui Eschil) îi vestește lui Țarquinius propria sa răsturnare: o. va înfăptui Brutus, pe care regele îl socotește stupid. Țarquinius vorbește în senari iambici (expresie obișnuită), ghicitorul în tetrametri trohaici catalectici (ton religios). În povestirea lui Țarquinius, amestec de familiaritate și de mândrie; în răspunsul ghicitorului, asociere de raționalism filosofic (cam ciudat) și de sentiment religios. Patriotism orgolios în încheiere.]

țarquinius – Abia-mi lăsasem trupul meu Căderii line-a nopții
stând cu somn s-aline oboseala Din lăncedele mădulare, Când mi se
arăță în vis. Venind spre mine un păstor cu turma-i ce purta în spate o
lână dalbă, minunată. El alesese doi berbeci De-același stat, de-același
sânge: Pe cel mai mândru-l apuca; Atuncea fratele-i, asupra-mi

Se năpusti ca să mă ia în coarne și mă răsturnă

Cu izbitura tare-a lui.

Întins cât sunt de lung, pe spate, în țărână, și rănit din greu.

Văzui deodată sus pe cer

Cea mai grozavă din minuni:

La dreapta mea rotundul cerc

Al soarelui înflăcărat

Prindea acum să lunece în loc de-apus, spre răsărit... ghicitorul –
Rege al meu, dă-mi ascultare: tot ce e deprindere.

Gânduri, griji și simțăminte, tot ce plănuim și facem

Cu ochi treji, în somn pe urmă, au să ne aparăi După chipul vieții
noastre, fapt ce nu e de mi însă, în împrejurarea grea în care ne găsim.
Uimitoarele vedenii trebuie să aibă o noimă. Tu ia seama: omul care
pare-a fi greoi la minte la berbecul, să nu aibă totuși ager gând, De pe
tron să te-alunge... Semnu-acela, dinspre soare Dă poporului de veste,
pe aproape-o răsturnare-Scriș să fie să se-ntoarne înspre bine, pentru
gloată! Și de s-a sucit din drumu-i, de la stânga către dreapta Semn e
c-o să se ridice cât mai sus Cetatea Romei

Brutus

Limba. Deși mai găsim la Accius vorbărie goală și platitudini el făcuse totuși un efort considerabil ca să creeze la Roma un stil cu adevărat tragic. Mai întâi prin bogăția expresiei, oricât ni s-ar părea ea de obositoare uneori:

Pleacă, du-te, ieși afară, lasă-n urmă acest oraș!

Phoenissae în exil printre vrăjmași, fără speranță.

Despuiat, părăsit și pribeag dintr-un loc într-altul

Medeea prin folosirea bine gândită a aliterației, nu ca un joc mecanic, ci ca un element de efect artistic:

Te sande uenerans precibus, inuicte, initoco, portenta ut populo, patriae uerruncent bene.

Aeneadae, seu Decius.

Zeule sacru, neînvinși.

Cinstindu-te în ruga mea.

Fă ca aceste mari minuni

Să fie pururi cu priință

Poporului și patriei.

În fine prin însăși expresivitatea cuvintelor:

Delubra caelitus, maris sanctitudines! Sălașuri ale zeilor cerești, Sfinte pustiuri ale mării!

Munca aceasta e dovedită și de discuția asupra unor cuvinte cu sens învecinat (*pertinacia, peruicacia*) care seamănă cu vechea *t* fistică a grecilor, dar rămâne totuși însuflețită și, psihologic „aproape corectă:

Antilohe-mi spui adesea că-i încăpățânare-aici Ceea ce-i în realitate, pur și simplu persistență. Eu asupra-acestui lucru vreau acum să mă fixez: Persistența-i însușirea omului viteaz din fire, încăpățânarea-i partea oamenilor mărginiți. Tu consideri că-i un viciu ceea ce de fapt e merit. Dacă-ai spune despre mine că sunt plin de persistență, M-ai da gata, dar, știi bine, de încăpățânare fug.

Myrmidones.

Dar, după Accius, n-a mai fost nimeni care să dezvolte în chip viu tragedia latină, deși se mai citează numele lui C. Titius și a. lui C. Iulius Caesar Strabo, care i-a supraviețuit lui Accius...

3 Crearea satirei în ultima treime a veacului al doilea ia naștere la Roma uni gen literar: satira. Numele nu e nou: *satura* în sensul de „salată” sau „ghiveci” era un cuvânt cu rezonanță populară, care se aplică tuturor „amestecurilor”: jocurilor dramatice heteroclite, mai vechi decât imitațiile teatrului grec; asocierii de piese

didactice-diferite ca subiect și metru (Ennius); grupării artificiale a unor legi diverse care trebuiau votate deodată... Nici spiritul satiric nu e nou, nici expresia lui literară: ca să nu vorbim decât de greci: Arhiloh (începutul secolului al VII-lea), Hipponax (sfârșitul celui de al VI-lea), Timon (începutul celui de al III-lea) în ale sale *Silles* o practicaseră; poeții comediei atice vechi, Aristofan printre alții, o folosiseră și ei, mai ales în parabaze. Latinii, plini de personalitate, bătaioși și bârfitori, trebuie s-o fi prețuit mai nyult ca oricine: Cato poate fi adesea considerat un satiric... Dar din toate aceste elemente trebuia scoasă o formă încheată, în stare să se impună de-a lungul veacurilor. Această cinste i-a revenit lui Lucilius. În mâinile sale satira a devenit un poem în ritm narativ (cu tendința de a se fixa la hexametrul), dar cu desfășurare adesea dramatică, variată, cu treceri bruște la altă idee, hrănită din personalitatea autorului și realizând unitatea dintre ironia necruțătoare și lecția morală.

LUCILIUS Lucius s-a născut într-o bogată familie de mnrî în lin cavaleri ia Suessa Aurunca, nu departe de Cam mort în 103 pania Mare iubitor de indepen (ntăj aae îndepărte de orice funcție, de orice magistratura Frecventa cercul lui Scipio Aemilianus, pe care l-a întovărășit! calitate de cavaler, la asediul Numanfiei (133). Începând din 132 a scris 30 de cărți de satire (din care ne-au rămas cam 1400 de versuri); în 103 s-a retras la Neapolis unde a murit și a fost îngropat cu funeralii publice.

Personalitatea lui. Bogat, sprijinit de prieteni puternici și liber de orice compromis, Lucilius poate exclama, nu fără mâin-drie:

Să fii vameș în Asia ori arendaș al dării pentru pășune1

În Loc de-a fi Luciliu? Nu! Numai faptu-acesta plătește cât toate.

XXVI Independența aceasta i-a îngăduit să atace „și poporul și pe cei mari, fără deosebire” (Horațiu, *Sat.* 1, 69). Și direct. O înclinare foarte hotărâtă spre sănătate intelectuală și morală, spre adevăr și firesc, îl îndeamnă să privească tot ce-l înconjoară cu o precizie și cu un curaj aproape științific. N-are decât dispreț pentru poeții care „înfățișează minuni, șerpi cu aripi și cu pene”, pentru aspectele populare ale religiei:

De-aceste Iele3 pământene, de Faun și de Numa3 scoase (Pe seama lor ce nu se pune?), îi intră teama până-n oase. Precum copiilor le pare orice statuie că trăiește, Drept adevăr socoate gloata, tot ce eresul născoceste; Astfel ea crede că au inimi, aceste chipuri de aramă,

Iluzii și minciuni deșarte, sărmăne măști de panoramă 1

XV N-a cruțat nici persoane ilustre: le scrie numele întregi, povestește anecdote adevărate. Și scrie mult, împins de „geniul” său. Horațiu îi reproșează improvizația neobosită (*Sat.* I, 4, 6 și urm.); dar de această spontaneitate nestăvilită e *legată*, o calitate; prospețimea.»

1 Două funcții financiare fructuoase: încasarea impozitelor în bogata provincie Asia și pe pășunile ogorului public procurau societăților de arendă câștiguri mari. Un fel de zmeoaice.

Lui Faunus, zeu-rege al vechiului Latium, și lui Numa, fost rege al Romei! se atribuiau cele mai vechi instituții religioase ale orașului.

Satirele. Lucilius își scrisese cea mai mare parte din satire în hexametri dactilici, câteva în versuri iambice sau trohaice, împrumutate din genurile dramatice, sau în distihuri „elegiace”, (vezi p. 405). Dintre toate, unele (în special atacurile împotriva incapacității aristocrației conducătoare) au rămas numai ale lui, multe altele însă au fost fără încetare reluate după el: luxul ridicol, ospețele lacomilor și ale amatorilor de rafinamente culinare pe care îi interpelează furios:

Vivite turcones, comedones, vivite ventrest Trăiți, gămani, lacomi de frunte, trăiți, nesățulelor rânze!

V

Și tema călătoriei, plină de amănunte pitorești, de episoade grotești și de precizări geografice care parodiază o manie a poeziei elenistice:

Cu poticneli o gloabă, urâtă și greoaie...

Suișuri, coborășuri erau un joc ușor:

O glumă doar, suișul, și-un joc, să coborâm.

De cum intrarăm însă, în țara Setiei1.

Am îndurat acolo cele mai aspre chinuri

Pereți de munți în stare „să sperie chiar capra” 2.

Stânci drepte, ca la Etna, cu Atosu13 munți gemeni!

Desaga-l deșălase pe bietul meu căluț.

Pământu-ntreg dispăre în cețuri și în ploaie...

III

Alte satire tratau probleme literare sau gramaticale, batjocorind totodată lipsa de gust și gingășia excesivă, exprimările împestrite de provincialisme și filfizonii elenizanti: Ce contopiri de „expresii” *! Micuțe zaruri par înfipite-n pardoseala de mozaic maestru, Sclipind în șerpuire de colorit pe marmori.

II

1 Oraș din Latium, lângă Mlaștinile Pomptine. Grecește în original.

— Etna e un vulcan uriaș din Sicilia; Atos, un munte abrupt care se cufundă în mare, în Calcidia (Tracia).

4 Grecește în original.

Îți place¹, vai Albuciu², să treci drept grec, nu unul Din semenii de-aicea, roman sau chiar sabin Neam poate cu sutașii Tit Ponțiu, Anniu poate Bărbați cândva iluștri și luptători cu faimă, Demni purtători de-nsemne. În timp ce eram pretor în treacăt prin Atena, ți-am spus când te-am văzut „Fii vesel, Tite!” în greacă. Numaidecât alaiu-mi și lictorii mă-ngână: „Fii vesel!” pe grecește. De-atuncea, pe Albuciu, dușman mi l-am făcut.

II

Realismul moral. Cu greu se poate vorbi de o „filosofie” a satirelor lui Lucilius. Morala lui pare să fi fost cea a bunului simț: împrumutase mult din înțelepciunea populară, sub formă de fabulă (de pildă *Leul bolnav și vulpea*) și de proverbe pitorești, de pildă despre zgârcitul care „ar ridica un ban cu dinții din noroi” sau „s-ar duce să-și caute de mâncare chiar și în foc”, despre zăpăcitul care „își spală hainele în mocirlă”. Virtutea, așa cum o înfățișează el, e o normă de conduită vigilentă și practică, foarte realistă, în stil roman:

Virtutea

Virtute e, Albine, să știi ce preț să dai la fiecare lucru din tot ce-n față ai. Virtute e de-asemeni, ca-n orice împrejurare să vezi un lucru-n sine și nu cum lumii pare – Să știi ce-i drept și bine sau ce-i folositor și ce-i onest pe lume, ce-i rău, ce-i stricător, Ce-i împotriva cinstei sau faptă de rușine. Virtute-i totodată să știi cât se cuvine să stăruiești mai departe în strânsul avuției, Cât preț să pui pe lustrul ușor, al bogăției... Virtute-i și prinosul de cinste ce-l îndrepti Celor mai mari ca tine, mai vrednici și mai drepti. Virtute-i și înfruntarea în obște și oriunde A celui care în fapte, perversitate-ascunde. Pe oamenii de bine să-i aperi ești dator

1 Se pare că cel care vorbește e Q. Mucius Scaevola: după proprietatea în Asia, Albu* eius îl acuzase de furt al banului public.

Cicero îl zugrăvește pe Albucius ca pe un epicureu elenizat (*Bruțus*, 35; 13 ry.

PURISMUL ELENIZANT ȘI TENDINȚELE NAȚIONALE

Și să-i ridici în slavă pentru purtarea lor, Dorindu-le să aibă mereu de bine parte, De-a lor prietenie să nu te ții departe... Virtute-i grija țării s-o aibi în locuntâi, Gândind mai rar, la tine și-adeșea, la ai tăi.

IV Acest realism moral trebuia să-l ducă la pesimism pe un observator îmbătrânit în afara activității politice și economice: prima satiră descria adunarea zeilor care, pentru a înfrâna corupția romană, hotărăsc să pedepsească exemplar un fost pretor, pe Lupus; toată degradarea moravurilor de la sfârșitul „veacului cuceririlor” era înfierată în această satiră. Dar pesimismul acesta nu e lipsit de curaj, e chiar tonic, și aici Lucilius se dovedește un adevărat roman, plin de realism: e mândru de patria lui și are încredere în ea.

Azi, din zori și până-n noapte, zi de lucru, sărbătoare, Nu se va întâmpla să treacă, fără ca în grabă mare Toată plebea, senatorii, să nu dea năvală-n for, Țintuiți numai de-o râvnă și purtați de-un singur dor: Cum prin vorbe mai dibace, între ei să se înșele cu ademeniri viclene și cu mii de măgulele, Chipuri de mironosiță până-n gheară le-au intrat. Toți dușmani unul cu altul, parcă în război se bat.

I Neamul roman fusese învins de multe ori De alții mai puternici și-n lupte copleșit. Dar nu și în războaie, fapt ce înseamnă totul.

O ceată mândră¹ care în zeghi și pantaloni, Purtând colan; în zeghe erau așa de mari!

XXVI

XI

...Oi ce-au păscut pe coastă de munte, Cu lâna aspră și groasă...

...Ca un porc ce-și roade coastele, scărpinându-se de un copac

X

¹ E vorba de gali în costumul lor național: pantaloni și cămăși.

În

...Un încurcă-lume gigant, câine fioros de măcelar... Un ochi, două picioare; ca un porc, despicat în lung-Povestirea pare să fi îmbrăcat tonuri foarte diferite: sprint neală unitară, bufonerie savuroasă sau violență nestăvilită când următoarea înfățișare a celor doi gladiatori Aeserninus se pacideianus¹: „*
Gladiatori în jocurile date de către Flacci, era
Și Aesernin, om mârșav, de felul lui, samnit.
Pentru astfel de viață și loc, ins nimerit.
Fusese pus să lupte cu-acel Pacideian

Pe veci fără pereche printre gladiatori...

„Am să-lucid sunt sigur, victoria c-a mea.

De vă interesează (vorbi Pacideian).

Iar lucru-acesta cred că se va întâmpla așa:

El are să se arunce de-a dreptul, spre obrazu-mi.

O clipă mai înainte de-a-i fi străpuns cu gladiul.

Și pieptul și plămânii, acestei iezme rele...”

„Eu îl urăsc, în lupta-mi sunt plin de-nverșunare și până-și ia rivalu-mi în mână, gladiu, îmi pare o veșnicie-ntreagă, până într-atâta ura și patima-mi aprinsă m-asmut asupra lui”.

IV

Limba este plină de elenisme, mai ales în critica literară și în parodia descriptivă, și se pare că e lipsită de pedanterie (ca în scrisorile *familiare* ale lui Cicero). Se întâlnește în mod obișnuit aliterția:

Commoda praeterea patriai prima purtare;

și acumularea cuvintelor aproape sinonime:

Frigore, inluvie, imperfundie, imbalnitie, incuria;

procedee specifice latine.

Concluzie. Importanța lui este de netăgăduit: toată satira romană – Horațiu (chiar dacă l-a vorbit de rău pe bătrânul mae

1 Anecdota a devenit celebră (Cic, *ad Quintum fratrem*, III, 4).

stru), Persius, Juvenal – își are originea în Lucilius. Poate că acesta e genul care, prin preocupările lui morale și verva lui populară, se potrivește cel mai bine cu caracterul latin. Și cum diversitatea lui îngăduie și extrema gingășie și îndrăzneala cea mai nereținută, genul e apt pentru dezvoltarea celor mai diferite personalități.

4 Evoluția prozei

Proza latină, bine orientată de Cato, evoluează mai firesc decât poezia, dar încet: „demnitatea ei artistică” nu e încă apreciată așa cum s-ar cuveni.

Ultimii analiști. Exemplul lui Cato, dominația ISTUKIUI necontestată a Romei și răspândirea limbii ei prin cuceriri și negoț îi îndeamnă pe analiști să scrie în latină.

L. CASSIUS HEMINA a schițat în linii mari (în cel puțin 4 cărți) toată istoria Romei de la Aeneas, dovedind deja o anumită curiozitate arheologică și grijă pentru o explicație rațională:

Se mirau unii că aceste cărți¹ se păstrasera așa de bine. Iată

explicația pe care o dădea e12: în mijlocul lăzii se găsea o piatră de construcție legată din toate părțile cu frânghii unse cu ceară. Deasupra acestei pietre fuseseră așezate cărțile, și de aceea credea el că nu putreziseră. Și cărțile fuseseră date cu lămâie și de aceea, credea el, nu le atinseseră moliile.

fr. 37 Peter.

L. CALPURNIUS PISO FRUGI (cu siguranță cenzor în 120), om cu spirit voit „catonian” a scris 7 cărți de *Annales*, într-un stil simplu și pur, pe care Cicero îl găsea sărac; îi plăcea adevărul, era înclinat către raționalism; pare să fi avut gust pentru anecdotele cu tendință morală:

Libertul C. Furius Cresimus scotea roade mai bogate de pe un biet Petec de pământ decât vecinii lui de pe ogoarele lor întinse și de aceea era foarte urât și se spunea că ademeneste cu vrăji roadele altora³. Pentru

1 Atribuite lui Numa și „descoperite” în 181 (vezi p. 116).

Scribul Cn. Terentius, care le descoperise.

— Această „crimă” se pedepsea cu moartea, conform legii celor XII Table.

bănuiala asta a fost chemat la judecată de edilul curul Spurius Albin Cresimus, trebuind să se prezinte în fața adunării poporului și temî du-se de condamnare, a adus cu el în for tot ce folosea la muncile cârn pului: a înfățișat sclavi vînjoși, bine hrăniți și bine îmbrăcați, unelt de fier bine lucrate, sape grele, juguri solide, boi grași; apoi a spus „iată vrăjile mele, cetățeni; iar nopțile mele nedormite și sudoarea mea nu vi le pot arăta sau aduce în for”. Așa a fost achitat în unanimitate fr. 33 Peter.

Arheologii. Spre sfârșitul secolului, juristul și marele pontif P. MUCIUS SCAEVOLA (consul în 313), a întrerupt redactarea actelor oficiale numite *Annales Maximi* (vezi p. 40). Toate câte se redactaseră până atunci au fost publicate, în rezumat, în 80 de cărți. De acum înainte vechea Romă și instituțiile ei dinaintea influenței grecești au devenit obiect de curiozitate arheologică. Încă CN. GELLIUS (către 150?) avea această înclinare; C. SEMPRONIUS TUDITANUS (consul în 129) a scris cărți *Despre magistraturi*; M. IUNIUS, zis Gracchanus, a expus probleme legate de dreptul public și de calendarul roman... Astfel se pregătește erudiția lui Varro.

Tendințe noi. În istoriografia propriu-zisă însă două influențe sunt dominante în această vreme: pitorescul patetic, al cărui model l-a

oferit Timeu, în Sicilia; raționalismul științific pe care îl recomanda, chiar la Roma, activitatea foarte recentă a lui Polibiu. Autorii mai au și tendința de a-și limita subiectele.

L. COELIUS ANTIPATER, în monografia sa despre cel de al doilea război punic, dovedea informație, dar și exagerare epică mergând până la ridicol:

Coelius nu dă cifra exactă, ci exagerează enorm masa de soldați¹: spune că s-au prăbușit păsări din văzduh, răpuse de strigătul soldaților; iar mulțimea care s-a imbarcat a fost atât de mare încât aveai impresia că n-a mai rămas suflet de om în Italia și Sicilia.

fr. 39 Peter.

Dar el îmbogățește istoria cu o întreagă retorică: discursuri atribuite unor personaje importante și descrieri de efect.

SEMPRONIUS ASELLIO (înainte de 159 – după 91), care a fost tribun militar la asediul Numanției, s-a mărginit la istoria timpului său: un pasaj din prefața sa trădează influența lui Po

1 E vorba de plecarea spre Africa a lui Scipio, viitorul *Africanus*.

jibiu, dar și preocuparea morală care nu va înceta de acum încolo să domine istoriografia romană:

Între cei care au vrut să lase Anale și cei care au încercat să scrie Istoria Romei e o deosebire fundamentală: Analele relatează doar ce's, a întâmplat într-un an și seamănă cu notele zilnice pe care grecii le numesc *efemeride*. Mie nu mi se pare că e de ajuns să consemnez un eveniment, ci cred că trebuie să arăt și de ce și cum s-a produs... Căci Analele nu-i pot îndemna pe oameni să-și apere mai vajnic patria și nici nu-i pot împiedica să greșescă. Iar să scrii sub ce consul a început cutare război și sub ce consul s-a sfârșit, ce s-a petrecut în cursul războiului și cine a obținut triumful, fără să vorbești și despre hotărârile senatului din acea vreme, despre propunerile de legi și despre discuțiile purtate, înseamnă să spui basme copiilor, nu să scrii istorie.

fr. 1 Peter.

Între Cato și Gracchi. Unul dintre ultimii ad

OKATOK¹¹ Versari ai lui Cato, SER. Sulpicius Galba, a fost cel dintâi care a aplicat elocinței latine procedeele retorice ale grecilor, care a dotat-o cu podoabe căutate și a folosit pateticul, chiar pe cel mai lipsit de finețe. După el, îmbogățită cu analiza psihologică, devenită mai muzicală grație lui M. Aemilius Lepidus Porcina (consul în

137), mai elegantă grație lui SCIPIO AEMILIANUS și prietenului său C. LAELIUS (consul în 140), proza oratorică n-a încetat să progreseze, rămânând totuși destul de săracă și de inegală, după cum atestă *Brutus* al lui Cicero: căci nouă nu ni s-a păstrat aproape nimic

Frații Gracchi. În ultima treime a veacului elocința progresează brusc cu C. PAPIRIUS CARBO (consul în 120) și cu Grac-chii. Poate că ea va dobândi, în general, suplețe și nerv datorită dialecticii filosofilor, mai ales a celor stoici, și spiritului de satiră virulentă împotriva conducătorilor. Dar adevăratul avânt i l-au dat cei doi fii ai lui Sempronius Gracchus și ai Corneliei, Ti-berius și Gaius. Crescuți într-un mediu foarte cult în care se vorbea latina cea mai pură, în care stoicul Blossius din Cumae le-a sporit noblețea morală și energia, ei s-au îndreptat către popor, nădăjduind să poată reface, în ciuda unui senat cu vederi înguste, O clasă mijlocie de mici proprietari de pământ prin care Roma să redobândească putere și sănătate morală și fizică. Au acționat ca tribuni ai plebei, adresându-se direct mulțimii și dezbătând în așa ei cele mai grave chestiuni. Au pierit, unul la 30, celălalt la 33 de ani, în tulburări stârnite de aristocrație. Dar spiritul larg și vehemența convingerilor lor au adus dintr-odată în prim-plan marile probleme sociale și, din punct de vedere literar, au dramatizat și îmbogățit elocința: în ambele privințe, secolul I înaintea erei noastre nu se poate explica fără ei.

Ti. Gracchus (163 – 133). Cel mare avea, se zice, vorba curată, lucrată, plăcută. Nemișcat la tribună, ținuta îi era aproape aristocratică. Dar emoția elocinței sale nu era mai puțin profundă și puternică, dacă e să judecăm după un fragment transmis de Plutarh:

Orice jivină din Italia își are bârlogul, culcușul sau viziuna, dar celor care luptă și mor pentru Italia nu le rămâne altceva decât aerul și lumina ei: rățăesc din loc în loc, cu femeile și cu copiii lor, fără casă și fără adăpost.

Și minciună este îndemnul de luptă al comandanților către soldați, să apere de dușmani mormintele și templele lor, căci niciunul dintre atâția romani nu are altar părintesc sau loc de îngropare lăsat de strămoși. Ci luptă și mor pentru averea și îmbuibarea altora; ei, care poartă numele de stăpâni ai lumii, nu au, al lor, niciun bulgăre de pământ!

fr. 13 Malcovati – Plut. *Ti. Gracchus*, IX, 4.

G. Gracchus (154 – 121). Cel mic, Gaius, a adus cel dintâi la

tribună un chip înflăcărat, o „acțiune” 1 violentă: făcea mișcări cu toga, se plimba agitat pe estradă. Cuvântul său era „cumplit, patetic, captivant, strălucitor” (Plutarh), și l-a făcut stăpânul mulțimilor: câte trei sau patru mii de oameni îl urmau pe străzi. Arta lui era foarte conștientă: căuta ritmul și perioada (care de altfel fac ca vorba să fie auzită mai departe), efectele de repetiție și de crescendo, mișcarea dramatică:

Dacă veți renunța ușor la ceea ce ați dorit și ați urmărit cu atâta înflăcărare în toți acești ani, nu se poate să nu fiți acuzați fie că odinioară ați dorit prea înflăcărat, fie că acum renunțați prea ușor.

fr. 30 Malcovati [Împotriva lui P. Popilius Laenas]

Abesse non potest quin eiusdem hominissitorobos improbare qui improbos probet.

Dacă un om nu găsește vină celor vinovați, fără îndoială îi va învinui pe nevinovați.

fr. 24 Malcovati [Către Cenzori, la reîntoarcerea din Sardinia]

1 Pentru accepția oratorică a termenului, vezi mai jos pp. 187, 196, 204, 205.

Copilăria ți-a fost pata tinereții, tinerețea – rușinea bătrâneții, atrănețea – oprobriul patriei.

fr. 43 Malcovati Unde să mă duc, nefericitul de mine, încotro să mă îndrept? Spre apitoliu? E mânjit de sângele fratelui meu. Acasă? S-o văd pe biata ama jelind, prăbușită?

fr. 61 Malcovati

E câteodată o anume stângăcie în folosirea acestor procedee: dar și o emoționantă sinceritate. Această îndemânare puțin frustă încă și naivă dă valoare altor fragmente mai întinse:

Abuz de putere

[Povestire obiectivă: oratorul dispare în spatele faptelor. Mișcare obținută prin juxtapunerea foarte sobră a detaliilor. Gradație făcută pe nesimțite, dar foarte dibace. Emoția și furia auditorilor nu par provocate de orator ci de faptele înseși. Cf. Aulus Gellius, *Noaptea atice*, X, 3 (comparație cu Cato și cu Cicero).]

De curând a sosit la Teanum Sidicinum un consul. Nevasta lui a vrut să se scalde în baia publică a bărbaților. I s-a pus în vedere cvesto-rului1 din oraș, M. Marius, să scoată din baie pe toți câți se aflau acolo Nevasta consulului se plânge soțului ei că i s-a eliberat cam târziu baia, și nici tocmai curată. Urmarea: se înalță în for un stâlp la

care e adus cel mai de seamă om din oraș, M. Marius. E dezbrăcat de haine și biciuit. Când au auzit vestea, cei din Cales au luat hotărârea să nu se mai scalde nimeni în baia publică ori de câte ori sosește în orașul lor vreun magistrat roman. Din aceeași pricină la Ferentinum pretorul roman a dat poruncă să fie arestați cvestorii: unul s-a aruncat de pe zidul de incintă, pe celălalt l-au prins și l-au bătut cu nuiele.

Vă voi arăta cu un singur exemplu ce capricii și ce abuzuri își îngăduie tinerii: acum câțiva ani venea înapoi din Asia un tânăr care funcționase ca *legatus*, dar nu exercitase încă nicio magistratură. Cum îl duceau în lectică, i-a ieșit în cale un om de rând, un văcar din Venu-sium, care a întrebat în glumă fără să știe cine este în lectică: „duceți un mort?” 2 Auzind vorbele acestea, tânărul a poruncit să se lase jos lectica și cu chingile ei să fie biciuit țăranul: până și-a da sufletul, fr. 48 – 49 Malcovati [*Oratio de legibus promulgatis*].

1 Nume pe care îl purtau magistrații municipali în multe orașe din Italia. * Morții erau purtați pe o litieră.

O aristocrație vândută

[Insinuări nedovedite, dar în stare să stârnească mulțimea. Apologie personală sub o formă spirituală Abilitate în compoziția și ritmul ansamblului. Procedee menite să placă (de notat anecdota de la sfârșit) 1

Cetățeni1, dacă vă gândiți bine și cinstiți, n-o să găsiți pe nimeni oricât ați căuta, care să vină aici, la tribună, fără vreun interes.

Noi toți câți vă vorbim urmărim câte ceva și nimeni nu vine în fața voastră decât cu gândul să obțină ceva. Chiar și eu, care vă vorbesc acum ca să vă sporiiți veniturile și să puteți rându-i mai bine și treburile voastre și ale Statului, n-o fac degeaba; e drept că nu vă cer bani, ci încredere și cinstire. Cei care vin să vă convingă să nu aprobați această lege nu cer de la voi cinstire, ci bani – de la Nicomede2; cei care vă roagă s-o aprobați nu cer de la voi încredere, ci – de la Mitridate – bani și daruri în folosul averii lor; dar cei mai înrăiți sunt cei – tot atât de nobili și de sus-puși – care tac; ei iau bani din toate părțile și înșală pe toată lumea: voi, crezându-i departe de toate acestea, le acordați încrederea voastră; iar solii ambilor regi, socotind că tac în interesul lor, le oferă ca răsplată sume uriașe. Tot așa, în Grecia, odată când un actor se lăuda că a primit un talant pentru o singură piesă, Demades, cel mai mare orator din acel oraș, i-a spus: „Ți se pare nemaipomenit că ai câștigat un talant cu vorbele tale? Mie tăcerea îmi aduce zece de la

rege". Aşa şi ei, primesc sume uriaşe ca să tacă.

Macolvati, 44 [*Dissuasio legis Aufeiae*]

Concluzie. Proza latină, mult rămasă în urmă la începutul veacului al II-lea, îşi va dobândi acum foarte repede maturitatea, chiar înaintea poeziei, datorită mai întâi oratorilor şi apoi istoricilor.

1 în text, *Quirites*, numele oficial al poporului roman.

1 Nicomede al II-lea, regele Bitiniei, care se lupta cu Mitridate al V-lea, regele Pontului, pentru stăpânirea Frigiei Mari.

Bibliografie

1. CONDIȚII ISTORICE

M. HOLLEAUX, *Rome, la Grèce et les monarchies hellénistiques au 11 le siècle au. J-C.* (Paris, 1921); e. pais, *Storia di Roma durante la grandi conquiste mediterranée şi Storia interna di Roma dalie guerre puniche alia rivoluzione graccana* (Roma, 1931).

w.w. tam, *Hellenistic civilisation* (Londra, 1927); a. şi th. rei-nach, a. croiset, chapot, JOUGUET... *L'hellenisation du m-onde antique* (Paris, 1914); baumgarten-poland-i. wagner, *Die hellenistisch-romische Kultur* (Leipzig-Berlin, 1913); P. grimal, *Le siècle des Scipions: Rome et l'hellenisme au temps des guerres puniques* (Paris, 1953).

— REIT-zenstein, *Die hellenistischen Mysterienreligionen* (Leipzig-Berlin, 1910); N. turchi, *Le religioni misteriosofiche del mondo antico* (Roma, 1923).

H. – l. marrou, *Histoire de l'aducation dans l'Antiquità* (Paris, 1948); JULLIEN, *Les professeurs de littérature dans l'ancienne Rome* (Paris, 1886); lafaye, *L'alexandrinisme chez les premiers poetes latins şi Les Grecs professeurs de poisie chez les Romains* (Revue de VEnseignement supérieur, 1893 şi 1894).

— REURE, *Les gens de lettres et leurs protecteurs a Rome* (Paris, 1891); V. moscrip, *Literary Patronage în Rome* (Univ. of Chicago, 1928); fiske, *The plain style in the Scipionic circle* (Class. Stud. În honor of Ch. Forster Smith, Madison, 1919); c. wunderer, *Polybios* (Leipzig, 1927); b.n. tatakis, *Panitiusde Rhodes, lefondeur du Moyen-Stoacisme, să vie et son oeuvre* (Paris, 1931); panaetius, *Fragmenta*; editate de M. van Straaten, ed. 3, (Leiden, 1962). – A. besançon, *Les adversaires de l'hellenisme a Rome* (Lausanne, 1910).

1. ÎNCEPUTUL PROZEI ARTISTICE

amatucci, *L'eloquenza giudiziaria prima di Catone* (Napoli,

1904). – h. peter, *Historicorum Romanorum reliquiae*, I, ed. 2, (Leipzig, 1914). – K.W. NITZCH, *Die römische Annalistik von ihren ersten Anfängen bis auf Valerius Antias* (Berlin, 1873); W. SOLTAU, *Die Anfänge der römischen Geschichtsschreibung* (Leipzig, 1909); G. peri, *Der Anfang der rom. Gesch. schreib.* [include și bibliografie] (*Forschungen und Fortschritte*, Berlin, 1964, 6 – 7).

Cato Cenzorul

MANUSCRISE: *De re rustica*: Marcianus, pierdut, folosit de Angelo Poliziano în ed. princeps (1471); Pansinus (sec. XII – XIII) și manuscrise de la Florența.

— EDIȚII: *De agricultura*: H. Keil-G. Gotz (Teubner, 1922); A. Mazzarino (Teubner, 1963); cu comment. lat.: Keil (Leipzig, 1882 – 1894), indice de Krumbiegel.

— *Praeter librum de re rustica quae exstant*: Jordan (Leipzig, 1860).

— *Dicta Catonis*, Nemethy (Budapesta, 1895).

STUDII: Biografie critică de P. Fraccaro (*Atti. d. Ac. di Mantova*, 1910, și *Studi storici*, 1910 – 1911); E. v. marmorale, *Cato Maior*, ed. 2, (Bari, 1949); – M.o. baumgart. *Untersuchungen zu den Reden des M. Porcius Cato Censorius*, I (Breslau, 1905); – J. H. Orle, *Catos Hausbücher* [Analiza și reconstituirea proprietății] (Paderborn, 1929); G. curcio, *La primitiva civiltà latina agricola e il libro dell'agricoltura di M. Porcio Catone* [Trad. ital., cu introd.] (Florența, 1929); – A. mazzarino, *Introduzione al De agricultura di Catone* (Roma, 1952); – j. M. nap, *Ad Catonis librum de re militari* (Mnemosyne, 1927); – M. Gerosa, *Ta prima enciclopedia romana: i libri ad Marcum filium di Catone Censorio* (Pavia, 1911). – o. rossi, *De Catone graecarum litterarum oppugnatore, latinitatis acerrimo defensore* (Athenaeum, 1922).

2. TEATRUL

Vezi mai sus, p. 111 și urm. – F. arnaldi, *De Plauto a Terenzio* (Neapole, 1946 – 1947); – h. marți, *Untersuchungen zur dramatischen Technik bei Plautus und Terenz* (Zürich, 1959). Comedia: Caecilius Statius o. ribbeck, *Scäenicae Romanorum poesis* (Comicorum Rom.) *fragmenta*, ed. 3. – P. faider, *Le poète comique Cecilius* (Musée Belge, 1908 și 1909); I. negro, *Studio su Cecilio Stazio* (Florența, 1919).

Terențiu

MANUSCRISE: *Bembinus* (Vatican, sec. IV – V); și, derivând din recenzia lui Calliopius, sec. IV?), trei grupuri: (*Pansinus, Vaticanus* și

Ambrosianus [Milano] din sec. X; *Victorianus* [Florența] din sec. X; și *Decurtatus* [Vatican] din sec. XI – XII). – G. Jachmann, *Die geschichte des Terenztextes im Altertum* (Basel, 1924).

— Miniaturi din ms. *Ambrosianus* și *Pansinus*, comment. de J. van wageningen, *Album Terentianum* (Groningen, 1907); Reprod. foto. a ms. *Vaticanus* 3868, cu ilustr., de G. Jachmann (Leipzig, 1930).

EDIȚII: princeps: Strasbourg, 1470; – Critică: Kauer-Lindsav, ed. 2, (Oxford, 1950); J. Marouzeau (*Bude*, 1942 – 1949).

— Cu comment. În engl.: Ashmore, ed. 2, (New York, 1910).

— **EDIȚII PARȚIALE** comment.: *Adelphoe*, de Plessis (Paris, 1884); Dziatzko-Hauler, ed. 2, (Leipzig, 1903), Moricca (Paravia, 1922); *Andria*, de E. Benoist (Paris, fără dată); A. Thieffelder (Heidelberg, 1960), G.P. Shipp (Oxford, 1961); *Eunuchus*, de Fabia (Paris, 1895); *Hecyra*, de Thomas (Paris, 1887); *Phormio*, de Dziatzko-Hauler, ed. 4, (Leipzig, 1913), R.H. Martin (Londra, 1959) etc...

— Comment. antic al lui donatus, editat de P. Wessner (Leipzig, 1902 – 1908); *Scholia Terentiana*, editat de Schlee (*Teubner*, 1893); *Scholia Bembina*, editat de Mountford (Londra, 1934).

TRADUCERI: franceze: Dacier (Amsterdam, 1747); E. Chambry (Paris, fără dată [1932]; J. marouzeau (*Bude*). – engleză: Sargeant (Londra, 1914); – italiană: Limentani (Roma, 1923).

LIMBĂ, SINTAXĂ ȘI METRICĂ: e.b. jenkins, *Index verborum Terentianus* (Chapel Hill, 1932); P. m³. glynn, *Lexicon Terentianum*, A-O (Londra, 1963). – allardice, *Syntax of Terence* (Oxford, 1929); D. barbelenet, *De l'aspect verbal en latin ancien et particulièrement dans Terence* (Paris, 1913); lindsay, *The early Latin Verse*; a. klotz, *Der Hiatus bei Terenz* (Hermes, 1925); w.a. laidlaw, *The Prosody of Terence* (Oxford, 1938); L. nougaret, *La metrique de Plaute et de Terence* (Paris, 1943).

STUDII LITERARE: s. prete, *Terence* [viața, istoria textului, opera, bibliografia lucrărilor recente] (*The Classical World*, LIV, 1961); o. bianco, *Terenzio* (Roma, 1962); sainte-beuve, *Nouveaux Lundis*, v. V; J. lemalre, *Impressions de théâtre*, v. VI; G. norwood, *The Art of Terence* (Oxford, 1923); e. reitzenstein, *Terenz als Dichter* (Amsterdam, 1940). – A. saekel, *Quaestiones comicae de Terentii exemplaribus graecis* (Teză, Berlin, 1914); R.c. flickinger, *On the Originality of Terence* (Philol. Quarterly, 1928); – ph. fabia, *Les prologues de Tirence*

(Paris, 1888); – L. havet, *Sur la determination des actes dans les comedies de Terence* (Rev. de philol., 1916); J. andrieu, *El. crit. sur les sigles de personnages et les rubriques de scene dans les anciennes editions de Terence* (Paris, 1940). Vezi și mai sus, p. 111, Condiții istorice și 112, Plaut.

Autorii de togataie ribbeck, *Scäenicae Romanorum poesis (Comicorum Rom.) fragmenta*, ed. 3. – e. Courbaud, *De comoedia togata* (Paris, 1899). Tragedia: Pacuvius; Accius ribbeck, *Scäenicae Romanorum poesis (Tragicorum Rom.) fragmenta*; ed. 3. o. ribbeck, *Die römische Tragodie imZeitalter der Republik* (Leipzig, 1875); le-o, *De tragoedia Romană* (Göttingen, 1910); G. bois-sier, *L'art poitique d'Horace et la tragedie romaine* (Rev. de philol., 1898).

GOETTE, *De Accio et Pacuvio* (Rheine, 1892); I. koterba, *De ser-mone pacuviano et acciano* (Teză, Viena, 1905); R. argenio, *Pacuvius. I frammenti dei drammi* (Torino, 1959).

g. boissier, *Le poete Attius* (Paris, 1857); L. muller, *De Accii fabulis disputatio* (Berlin, 1890); ambrassat, *De Accii fab. Andromeda, Telepho, Astyanacte, Meleagro* (Königsberg, 1914). – b. biliński, *Contrastanți ideali di cultura sulla scena di Pacuvio* (Varșovia, 1962).

3. CREAREA SATIREI

e.t. merrill, *Fragments of Roman Satire from Ennius to Apuleiu* (Xew York, 1897). – a. dieterich, *Pulcinella*; C.w. mendell, *Satiră as Popular Philosophy* (Classioal Philology, 1920). – oltramare, *j-es origines de la diatribe romaine* (Lausanne, 1926). – G.c. fiske, *Luci lius, the „ars poetica” of Horace and Persius* (Harvard Studies, 1913!

Vezi și mai sus, p. 48, Tendințe și direcții literare.

Lucilius

EDIȚII: F. Marx (Leipzig, 1904 – 1905); W. Schmitt, *Satirenfrag. mente aus den Biichern XXVI – XXX* (München, 1914); N. Terzaghi ed 2, (Florența, 1944).

STUDII: c. cichorius, *Untersuchungen zu Lucilius* (Berlin, 1908) – n. terzaghi, *Lucilio* (Torino, 1934); m. puelma piwonka, *Luciliu's und Kallimachos* (Frankfurt, 1949); J. heurgon, *Lucilius* (Paris, 1959); i. mariotti, *Studi Luciliani* (Florența, 1960). – M. SCH – reiber, *De Luciii syntaxi* (Greifswald, 1917). – B. mosca, *La satirica politicain Lucilio* (Teramo, 1927); F. sommer, *Lucilius als Grammatiker* (Hermes, 1909); e. san giovanni, *Le idee grammaticali di Lucilio* (Torino, 1910).

4. EVOLUȚIA PROZEI Istoricii

EDIȚIA: H. Peter, *Historicorum Rom. reliquiae*, I ed. 2.

STUDII: H. Peter, *Wahrheit und Kunst: Geschichtsschreibung und Plagiat im klassischen Altertum* (Leipzig, 1911); P. Scheller, *De hellenistica historiae conscribendae arte* (Leipzig, 1911).

Vezi și mai sus, p. 17, începuturile prozei artistice.

Oratorii

EDIȚIA: Malcovati, *Oratorum romanorum fragmenta*, ed. 2, (Paravia, 1955).

STUDII: A. Berger-v. Cucheval, *Histoire de l' éloquence latine depuis l' origine de Rome jusqu' a Cicéron* (Paris, 1872; ed. 3, 1892); A. Cioma, *L' eloquenza latina prima di Cicerone* (Roma, 1903); G. Boissier, *L' introduction de l' oratoire a Rome* (Melanges Perrot, 1902); A. Mesple, *L' eloquence des Gracques* (Annales de la Fac. des lettres de Bordeaux, 1890)

CAPITOLUL IV

EPOCA LUI CICERO

Viața lui Cicero (106 – 43 î.e.n.) acoperă aproape perfect o perioadă de maturizare literară de o forță și de o savoare deosebite, din care însă opera sa, deja clasică prin unitatea și echilibrul ei, nu dezvăluie decât unele aspecte. Ajunge să cităm pe Lucrețiu și Catul, pe Caesar și Salustiu, și pe Varro care, mai bătrân decât toți, le-a supraviețuit (117 – 27), ca să evocăm diversitatea și chiar lupta înverșunată a temperamentelor și a doctrinelor caracteristice acestei jumătăți de veac.

Instabilitate și individualism. Statul și societatea caută în zadar echilibrul pe care l-au pierdut din cauza încercărilor fraților Gracchi: e nevoie de un război civil (războiul cu socii, 90 – 88) ca să se pregătească unitatea italică; de prescripții și de o tiranie (dictatura lui Sulla, 82 – 79) ca să restabilească, și numai pentru scurt timp, autoritatea senatului; de răzvrătiți și de lovituri de stat ca să dea partidului democrat sau celui senatorial un vremelnice rol conducător. Această instabilitate asigură puterea și sporește ambițiile unor mari seniori, adevărați feudali de neam sau de avere funciară sau financiară, un Caesar, un Pompei, un Cras-sus: slujindu-se de senat sau de popor, ei aspiră la provincii, la armate, la triumfuri și, în sfârșit, la putere personală. Senatul se dedă la un parlamentarism din ce în ce mai limbut și mai și. ret: îl domină avocați abili și bogați, ca Hortensius și

Cicero” care au iluzia că sunt stăpânii politiciii. Chiar și plebea, săraca trândavă și agitată, se află în mâinile unor răzvrătiți cu ambiții înalte, Catilina, Clodius, Milo, a căror personalitate se manifestă fără rețineri. E vârsta de aur a ceea ce italienii numesc *la vertu*: expansiunea amorală a energiei individuale. Scriitorii, și ei, iau parte cu o sinceritate pasionată la această atmosferă de exaltare personală și de luptă, chiar și atunci când, ca Lucrețiu pretind că se refugiază în filosofie. Toți tind către o perfecțiune clasică, eventual rezultanta originală a artei grecești și a spiritului roman; dar fiecare își urmează intransigent drumul, unul acordând prea mult artei, celălalt gândirii; cunosc ținta, dar nu sunt siguri de mijloace. Și, în timp ce proza își atinge forma desăvârșită, poezia e încă în plină căutare.

Contradicțiile aristocrației. În loc să ajungă la un public larg, adevărații poeți nu se pot adresa decât aristocrației – și unei a-ristocrații dezbinată în spiritul ei, romană în formă, dar cu gusturi grecești.

Sunt nevoiți să recurgă la elenism pentru cuceririle supreme ale poeziei didactice sau lirice. Or elenismul, în părțile sale elevate și în adevărata sa delicatețe, nu mai are nimic popular; el nu mai reprezintă decât snobismul unei elite; și Marius își câștiga favoarea plebei afirmând că nu știe grecește. Nobilii-și bogații însă vorbesc curent grecește; țin în casa lor greci – erudiți, filosofi sau poeți; «e bucură ca niște rafinați de bibliotecile lor, de colecțiile lor, de luxul vilelor lor. Le este chiar complet indiferent că lasă să se spulbere tot trecutul politic și religios al Romei: nu mai cred decât în plăcerile și în ambiția lor personală. Dar în public, la tribunal, în adunare sau în senat, își pun o mască: se fac că nu știu nimic din elegantele frivole ale Greciei, că nu cunosc nici măcar numele artiștilor ale căror opere le adună; îndeplinesc grav riturile perimate. Această aristocrație ipocrita întoarce spatele trecutului și reneagă viitorul; ea nu e în stare nici să hrănească o sevă cu adevărat romană, nici să-și răspândească generos în afară cultura elenă.

Sinceritatea și modernismul poeților. Poeții au fost mai îndrăzneți, deoarece, oricât de înzestrați ar fi fost, nu așteptau de la versurile lor nici carieră, nici bogății. Catul și cei din grupul său înfruntă disprețul unui om ca Cicero; ei caută în literatura greacă cea mai modernă, la alexandrini și la ultimii lor discipoli, gingășiile, sclipirile, până și diletantismele cu care să poată desfăta societatea

mondenă a vremii lor; nu se sfiesc să descrie jocul, risipa și galanteria, din care nu lipsesc încă durițățile și grosolăniile, așa cum trebuie să fi fost într-o Romă echivocă și la băile mult bârf de de la Baiae. Lucrețiu însă predică cu religiozitate teoria științifică antireligioasă a lui Epicur; scutură cu un fel de furie vechile juguri; evocă, dar parcă fără să vrea, groaznica frică de moarte a ariviștilor atei, pentru care filosofia grecească, gustată la întâmplare, n-a fost decât o școală de scepticism și care se întreabă dacă e mai bine să împrăspăteze pitagorismul, împreună cu Nigidius Figulus ca să câștige asigurări mistice, sau să se dăruiască epicureismului, așa de ușor interpretabil, la nevoie, ca să-ți îngăduie satisfacerea, în liniște, a tuturor instinctelor. Desigur, a fost necesar ca scriitorii aceștia să aibă geniu ca să lase această imagine nepieritoare a timpului lor; dar i-a slujit și sinceritatea cauzei lor: o operă de artă nu e nemuritoare decât dacă este și modernă în momentul creării ei.

Inegalitățile lor. Totuși, le-a fost greu să trăiască într-o societate eterogenă și aflată în conflict cu ea însăși: ca urmare s-a resimțit unitatea operelor lor. Astfel, autorii, de mimi contemporani cu ei, Laberius, Publilius Syrus, erau siliți dacă voiau să-și satisfacă publicul, să amestece maximele pe placul spectatorilor rafinați cu vulgaritățile obscene care amuzau plebea. Lucrețiu e român prin gustul, prin stilul și prin tenacitatea sa neobosită, un roman care, urmând linia „celor vechi”, Ennius, Lucilius, ajunge egalul celor mai mari și mai severi dintre greci: dar raționamentul său e încă arhaic și greoi, simțurile sale par ale unui alexandrin totodată puternic și naiv, iar gândirea sa e cea a unui filosof revoluționar, ba chiar vizionar. Însă poeții școlii noi îi disprețuiesc prea mult pe înaintașii lor latini; sunt prea grăbiți să intre în „lumea bună” unde fiecare, femeie sau bărbat, compune mici versuri, pentru a mai avea timp să mediteze la ce au învățat de la Homer sau de la scriitorii secolului al V-lea atenian; și totuși, în febra lor pentru actualitate sau pasiune personală, ei folosesc parcă fără voia lor reminiscentele educației lor clasice și atașamentul perimat față de vechile obiceiuri romane: unele dintre poezioarele lui Catul câștigă astfel o măreție aproape de neînchipuit. La toți dorința de-inovație se asociază cu o rezervă a expresiei care amintește totodată de antica demnitate națională și de politețea stângace, recent învățată. Așa se explică farmecul tânăr și puternic, dar uneori ambiguu, al acestor scrieri în același timp sincere și artificiale, numai căutare și mișcare

cărora nu le lipsește, ca să fie clasice, decât un echilibru mai netulburat, și, fără îndoială, o mai largă difuzare.

Cumpăna între Occident și Orient. Dar poeții aceștia disprețuiesc mulțimea și se îndepărtează de genurile populare: teatrul e pe moarte, exceptând genurile vulgare, atelana și mimul; satira se mai cultivă, dar, în vârtejul acestei vieți în care se ciocnesc permanent ambițioșii, ea înclină să devină personală concentrându-se în epigrame mușcătoare; epopeea, prea actuală, ia înfățișare de *laudatio*, limitată la un singur om sau la un singur partid. De altfel, poporul nu mai e roman, nici ca rasă, nici ca gusturi. Din ce în ce mai amestecat cu elemente străine, mai ales asiatice, în urma afluxului de traficanți și aventurieri de tot felul și a eliberării nemăsurate a sclavilor de toate rasele, el nu mai e constrâns de vreo regulă națională și se îmbată de exotism: tragedia degenerază în somptuoase puneri în scenă și cortegii; Africa și Asia trebuie să furnizeze ciroului animale sălbatice sau nemaivăzute; biruințele militare ajung surprinzătoare etalaje ale celor mai bizare obiecte jefuite; și chiar cultele îndepărtate, mai ales cele egiptene (Isis, Serapis), emoționante și dramatice, câștigă repede adepti în porturi și la Roma. În mod evident influența Orientului se afirmă din ce în ce mai mult ca urmare a uimitoarelor campanii ale lui Sulla, Lucullus, Pompei; iar Cae-sar, în proiectele sale de dictator, se arată înclinat s-o sancționeze. Dar poezia vremii nu reflectă decât ocazional și în chip foarte sobru splendorile orientale. Fără îndoială lucrul se explică în parte prin tendințele păturii sociale sus-puse, elenizată de prea mult timp ca să se mai poată lăsa, fără rezerve, în voia gusturilor celor de jos; desigur că-i place să găsească în Asia maritimă un lux voluptuos cu aspect grecesc – draperii, argintărie, rafinament culinar – lux care pătrunde fără să distoneze în viața particulară; dar, prin educația ei, se simte legată de Grecia clasică, iar alexandrinismul i se pare suficient ca noutate și în plus direct asimilabil. Occidentul însă începe și el să influențeze viața intelectuală a lumii romane: fără a mai pomeni pe poeții din Cordova, Galia, mai ales Cisalpina, de mult latinizată. Occidentul îi dăruiește noii școli pe fondatorul ei, Valerius Cato, și cele mai proaspete și suple talente ale ei: Catul, Cinna, Cassius din Parma, Terentius Varro din Atax. Astfel încât s-ar putea spune că pe pământurile celtice ale Alpilor și Fadului poezia alexandrină a devenit romană. Și cucerirea Galiei libere de către Caesar ajută Roma într-un moment critic să-și reia echilibrul între

Orient și Occident.

Elocința și proza clasică. Proza oferă cu totul alt spectacol: s-a maturizat mai repede; și, deși e pur latină, a asimilat și a introdus în curentul vieții romane toate calitățile literaturii grecești. Rapiditatea progreselor ei se datorează exercițiului neconținut și valorii practice a elocinței. Tânărul care se pregătește pentru viața publică, după o educație mult lărgită care, pe lângă dialectică și retorică, cuprinde și filosofie, matematici, astronomie, muzică, și care de obicei se desăvârșește în Grecia, la Atena, la Rodos, la Mitilene, vine apoi în Italia foarte elenizat și totuși silit să vorbească latina cea mai generală sau cea mai tehnică. Pentru avocat materialul e amplu, mereu reînnoit; profiturile-uriae, cu toată ficțiunea legii Cincia¹. Căci bogățiile sunt supraabundente, iar manevrarea lor de către cavaleri – îndrăzneată; aventura și necinstea joacă un mare rol; și proscricțiile, împărțirile de pământ în favoarea veteranilor fac ca averea funciară să fie în permanență mobilă. Pe de altă parte, scandalurile, violențele și ilegalitățile înmulțesc procesele politice și criminale. În adevăr, cariera poate fi splendidă: dar trebuie să știi să vorbești latina juridică cea mai precisă și să te adresezi unor jurii diverse, adesea imense, în chipul cel mai variat și mai inteligibil. Se naște gustul pentru marile adunări; când n-o face originea socială, notorietatea și averea te orientează către cariera politică. Dar, nici aici nu ajunge să exagerezi finețea educației grecești: trebuie „să o trăiești” latinește. Forul pretinde mijloace simple și puternice, fraze pe înțelesul tuturor; uneori și improvizația și exploatarea directă a unor incidente. Cel puțin în senat, între aristocrații care vorbesc cu toții grecește, va putea oare oratorul reveni la farmecul familiar al unei limbi mixte? Nu! Se va feri cu grijă de un asemenea lucru: vechi tradiții, nenumărate formule pline de gravitate, un fel de demnitate afectată și diplomatică îl obligă să vorbească o latină care a exclus cu strictețe până și derivatele

1 Legea aceasta îi oprea pe avocați să primească onorarii, dar ei o încălcau acceptând daruri, așa-zise împrumuturi, moșteniri etc.

din grecește. Dar latina aceasta a asimilat calitățile elocinței elene.

Evoluția prozei. De aceea Caesar și, mai ales, Cicero sunt clasici, cu toate că sunt mai vârstnici decât Lucrețiu și Catul. Iar Cicero e și temperamental un clasic: măsurat în ciuda sensibilității sale excesive, creatorul unui al treilea partid între extremele politice, el își alesese în

chip foarte potrivit ca erou pe acel Sci-pio Aemilianus în jurul căruia înflorise un fel de prim clasicism roman. Dar echilibrul literar perfect al acestor doi oameni nu trebuie să ne iluzioneze: o evoluție foarte rapidă antrenează personalități foarte diverse de la proza arhaică sau înflorită spre uscăciunea rafinată și uneori penibilă. Teoreticienii dau nume grecești etapelor acestui drum; elocința „asiatică” (Hortensius) este exuberantă, dar lipsită de vlagă, sau prolixă dar rapidă: cea „ro-diană” (Cicero) e melodioasă și amplă; cea „neoatică” (Brutus), sobră până la duritate. Dar această simplificare progresivă a prozei oratorice nu e decât un aspect al unei maturizări prea prompte; în aceeași generație efortul artistic variază după scriitor și după genul căruia acesta i se consacră. Varro (născut în 116) și Hortensius (născut în 114) evocă amândoi secolul al XVI-lea francez: cel dintâi prin delicioasa lipsă de coordonare între temperamentul său sabin și educația grecească, prin curiozitatea sa căreia nu-i scapă nimic, prin grija sa aproape pedantă pentru compoziție; oratorul, dimpotrivă, printr-o fluiditate excesivă, o cochetărie totodată tinerească și puțin senilă, analoge oarecum cu italienismul exagerat al curții regilor de Valois. Cicero (născut în 106) păstrează ceva din această plenitudine, pentru că vorbirea în aer liber are nevoie de volum; Caesar însă, cu cinci ani mai tânăr, scrie comentarii „sobre și elegante”, în care până și discursurile au în vedere numai acțiunea: totuși la amândoi calitățile se echilibrează în așa fel încât dau impresia unei rare perfecțiuni, în timp ce Cornelius Nepos, contemporanul lor, e cu totul insipid. Generația din jurul anului 85 suferă, mai mult sau mai puțin conștient o dublă influență: se îndreaptă deliberat, din spirit de contradicție față de generația precedentă, către grecii preclasici, densul Tucicide și firescul Lisias, pe care Salustiu încearcă să-i îmbine; dar poezia „nouă”, de un alexandrinism subtil și adesea firav, îi conferă o claritate, seacă și foarte lucrată: Calvus, unul dintre cei mai buni oratori ai școlii neoatice, este și poet, și face parte din grupul lui Catul.

EPOCA L.U1 CICERO

Atmosfera intelectuală și filosofia. Discursurile marilor oratori sunt adunate și publicate uneori de ei înșiși; ele răspândesc, într-o formă sclipitoare, o mulțime de idei generale, dar actuale, privitoare la drept, la problemele sociale, la politică. Chiar și istoricii, fără să mai vorbim de memorialiști ca Sulla, fac apel, mai mult sau mai puțin, la o opinie publică luminată: lucrul e limpede în privința lui Caesar; dar și

Salustiu discută idei care de bună seamă îi interesau pe cititori. Se creează astfel o atmosferă intelectuală cu preocupări înalte, ceea ce e deja o condiție a clasicismului. Iar indiciul cel mai clar al acestui progres e creșterea curiozității filosofice. Faptul că Lucrețiu a cutedat să scrie un poem despre natură, pe o armătură, de altfel, pe deplin logică, e un semn al vremii. Dar iată că Varro, în *Menipeele* sale, răspândește, sub formă glumeață, principalele sisteme filosofice grecești. Iar Cicero, în anii de reculegere când i se părea sfârșită cariera sa politică, scrie dialoguri cu formă aristotelică (sau pseudoplatonică), în care face să se înfrunte chiar și ideile metafizice ale filosofilor elini; și ia el însuși parte la dezbateri cu preocupările lui de om de stat roman, cu subtilitatea lui de avocat, cu spiritul lui neliniștit, în perpetuă schimbare. El afirmă – și trebuie să-l credem – că lucrează în folosul viitoarei inteligențe romane; dar, în același timp, aparține cu totul epocii sale și încheie chiar o evoluție care dusesese veacul de la dogmatismul autoritar la probabilismul sceptic.

Preocupările tehnice. Pe de altă parte, toți scriitorii aceștia au preocupări tehnice: gramatica și limba sunt obiectul reflecțiilor și grijii lor constante. În vreme ce Varro, Lucrețiu, Salustiu și alții încearcă să salveze cât de cât arhaismul, se iscă o dispută între partizanii fanatici ai dezvoltării libere a limbii („anomaliști” care nu recunosc niciun fel de normă) și cei ai analogiei, Caesar printre alții, care cenzurează inovațiile de vocabular după tiparele din trecut. Dar din acest conflict se degajă un ideal: o limbă latină pură și modernă, așa cum o poate vorbi un senator cu o cultură bogată și cu relații selecte, o limbă care se îmbogățește mai mult prin figuri de stil și îmbinări de cuvinte decât prin neologisme, și care are o tendință clară spre ritmul muzical. Poeții „noi”, de altfel, introduc la Roma metri grecești din ce în ce mai subtili (asclepiadul, gliconicul, saficul, galiambul) și le acordă atâta importanță încât în volumul lui Catul, de pildă, poeziile sunt grupate nu după subiect, ci după metru; nu ne miră că școala lor are ca inițiator un gramatic, pe Valerius Cato. În plus ei despovăresc fraza și restrâng expresia: astfel, împreună* cu neoaticii, ei pregătesc o transformare a prozei oratorice și me lodice a lui Cicero.

Demnitatea literaturii. Această curiozitate artistică, comună „profesioniștilor” și oamenilor de lume, conferă o înaltă demnitate producției literare. Așa încât persoane de neam foarte bun cărora le repugnă lipsa de stabilitate și imoralitatea politicii ca Lucrețiu și Catul,

își pot permite să se bucure de glorie deși trăiesc în *otium*, adică departe de funcțiile publice. Și favoarea care îi înconjoară îi face chiar și pe oamenii de stat să nu se mulțumească cu elocința, să practice și poezia, didactică sau epică, cum face Cicero, sau epigramatică, ca Caesar. Literatura, care n-a ajuns încă un meșteșug rentabil, este, ca și statuile și picturile grecești, podoaba caselor avute, preocuparea întregii societăți mondene, obiectul entuziasmului sau diletantismului tuturor oamenilor instruiți de la Roma, din Italia și din vechile provincii: prietenul lui Cicero, Atticus, se îmbogățește vânzând atât opele de artă cât și manuscrisele pe care le multiplică în atelierile sale de copişti.

1 Progresele prozei

Evoluția începută în cea de a doua jumătate a secolului al II-lea continuă în prima parte a celui dintâi, cu inegalități: istoria era încă în plină căutare; elocința ajungea aproape la maturitate.

ră TORĂLH Istorie pitorească și istorie romanțată. Tendințele pe care le reprezentaseră Coelius Antipater și Sempronius Asellio se afirmă și mai mult cu Valerius Antias și Q. Claudius Cvadrigarius. Valerius în *Istoria Romei* pe care o scrisese – în cel puțin 75 de cărți – își îngăduia o retorică pitorească și șovină: datele, mai ales cele numerice, erau mult exagerate. Claudius, dimpotrivă, nu și-a început povestirea decât de la cucerirea Romei de către gali, din lipsă de documentare pentru perioada mai veche, și a dus-o până la moartea lui Sulla cu o reală măiestrie compozițională și stilistică. Lucrarea avea cel puțin 23 de cărți. Nu lăsa deoparte nici narațiunile, nici portretele, nici discursurile: dar le dădea tuturor o precizie concisă, ușor arhaică, încercând să însuflească istoria, nu s-o romanțeze.

Lupta lui Manlius cu galul

[Compară cu povestirea lui Titus Livius (VII, 9 – 10). Cf. P. Mérimée, *Carmen*, III (Duelul dintre José și García).]

Atunci a ieșit din rânduri un gal; era g011, doar cu un scut și două săbii, și, ca podoabe, brățări și un colan; era mai puternic, mai înalt, mai tânăr și mai viteaz decât toți ceilalți. Bătălia era în toi și luptătorii în culmea îndârjirii, când acesta a început să facă semne cu mâna ca să-i potolească. Lupta s-a întrerupt și, făcându-se tăcere, galul strigă cu glas puternic să iasă în față oricine ar fi gata să se măsoare cu el. Cum nu îndrăznea nimeni, căci era uriaș și înspăimântător, galul s-a pornit pe răs și a scos limba la romani. O mare durere l-a cuprins

atunci pe un anume Titus Manlius, de neam foarte bun, pentru rușinea pe care o păteau ai săi, că nu se găsea nimeni într-o armată atât de mare care să primească provocarea. Și a pășit el înainte, ca să nu îngăduie să fie rușinos înjosită, de un gal, onoarea Romei. Înarmat cu scut de pedestraș și sabie spaniolă² l-a înfruntat pe gal. Întâlnirea lor, chiar pe pod, era urmărită cu mare spaimă de amândouă trupele. Deci, cum am spus, au stat în loc: galul, ținându-și scutul, după obicei, cu brațul întinsă, în așteptare; Manlius, care se bizuia mai mult pe agerime decât pe dibăcia sa de luptă, izbi cu scutul său în cel al galului și-l făcu pe acesta să se clatine. În vreme ce galul încerca să-și reia poziția de atac, Manlius își repezi din nou scutul în scutul celui alt și-l urni iarăși din loc. Apoi se strecură pe sub spada galică, așa încât dușmanul să n-aibă loc s-o mânuiască⁴, și-i străpunse acestuia pieptul cu sabia sa spaniolă; îndată îi tăie și brațul drept și nu se lăsă până nu-l răsturnă. Când l-a văzut jos, i-a tăiat capul, i-a smuls colanul și l-a pus, așa, plin de sânge, la gât. De aici li s-a tras, lui și urmașilor lui, porecla de *Torquatus*⁵.

fr. 106 Peter. Cinstea romană

Consulii Romei îl salută pe regele Pirus.

Noi, mâniați până în adâncul sufletului de atacurile tale neîntrerupte, ne pregătim să purtăm împotriva ta război fără cruțare. Dar, ca pildă

1 Vechi obicei celtic, de origine religioasă.

2 Destul de scurtă, ascuțită și cu tăiș pe ambele părți (cea galică, dimpotrivă, e lungă, rotunjită la vârf, cu tăișul pe o singură parte; se manevrează lovind cu tăișul).

„Lăsând astfel un spațiu între scut și trup (scutul roman, dimpotrivă, se ține strâns lângă trup).

— Trebuia o oarecare distanță ca să lovești bine cu lungă sabie galică.

— Adică: cel care poartă colanul (*torques*) galic.

pentru toți și în numele cinstei, te vrem viu, ca să avem pe cine înfrân în luptă dreaptă. Nicias, omul tău de încredere, a venit la noi și ne cerut bani ca să te ucidă într-ascuns. Noi am răspuns că n-avem nevoi de fapta asta și să nu aștepte vreo răsplată pentru ea. Totodată socotim de cuviință să te înștiințăm, ca nu cumva, întâmplându-ți-se ceva să creadă lumea că e cu voia noastră. Nu vrem să fim bănuți de luptă necinstită, dusă cu uneltiri sau mituire. Dacă nu te păzești, vei

pieri i fr. 41 Peter.

L. CORNELIUS SISENNA (cam 120 – 67), care se mărginise la faptele contemporane: războiul cu socii și cel dintre Marius și Sulla (în 12 cărți), pare să fi avut o înclinare pentru literatura de fantezie², dar totodată precizie și gust pentru o expresie foarte arhaizantă: de aceea îl va aprecia Salustiu.

AELIUS TUBERO scrisese cel puțin 12 cărți de *Historiae* care narau, prudent și exact, istoria Romei de la Aeneas până la conflictul dintre Caesar și Pompei.

Erudiția. Pe de altă parte, în istorie se dezvăluia interesul pentru erudiție: C. LICINIUS MACER pretindea că folosește în *AN ALELE* sale foarte vechile liste de magistrați, scrise pe țesături de in care se numeau *libri linteii*. L. AELIUS STILO și-a concentrat efortul asupra unor comentarii mai restrânse: despre cele XII Table, despre cântecul salienilor, despre comediile lui Plaut... Această a doua tendință avea să învingă, în timp ce istoria devenea tot mai mult operă literară și artistică.

Memoriile. În acest timp, figuri de frunte ale vieții politice și militare romane, AEMILIUS SCAURUS (consul în 115), Q. LUTATIUS CATULUS care îi învinsese pe Cimbri, și mai ales SULLA, dictatorul (138 – 78), își scriau memoriile: sub cuvânt că astfel oferă material informativ istoriei, ei relatau, de fapt, în folosul lor personal și sub formă mai amplă tradiția vechilor *elogia* (vezi p 41). Cicero, Caesar, August și mulți alții vor face la fel, în versuri, în proză, sub formă de pamflete sau inscripții, în cursul veacului care începe. Dar chiar acest abuz, ca și cel de erudiție, va pregăti nașterea istoriei sintetice a lui Titus Livius.

1 Pentru tonul acestui fragment, vezi mai sus, p. 105 *Pirus către solii romani*.

2 Scrisese *Fabule Milesiene* (nuvele cu ton grosolan) și îi plăcea să-l citească pe Cleiarchos, a cărui istorie despre Alexandru cel Mare era foarte romanțată.

Retorica. Arta vorbirii devenea la Roma din ce în ce mai necesară și mai folositoare: s-a impus studierea ei sub formă latină, fără totuși ca viitorii oratori să creadă că se pot dispensa să mai studieze modelele grecești sau să plece în lumea greacă pentru a urma un fel de „învățămint superior” al elocinței. L. PLOTIUS GALLUS a deschis prima școală de retorică latină în 94; încă din 92 a fost însă

închisă, împreună cu celelalte, cu care își împărțise o clientelă asiduă. Dar proscrisiunea n-a durat mult. Curând au apărut tratate în adevăratul sens al cuvântului, care au înlesnit difuzarea acestui învățământ; *Rhetorica ad Herennium* (poate scrisă de Cornificius, dar mai ales inspirată din tratatul grecesc al lui Hermagoras) ni-l arată așa cum era prin 86 – 82, clar, sistematic, plin de exemple care, deși cu aspect roman, au iz mai mult de școală decât de practică, folosind o limbă foarte latinească, cu toate că e încă uscată și stângace. Dar oratorii adevărați, în luptă cu procesele autentice, erau cei care înzestrau cu suplețe și abundență această retorică, profitând însă la rândul lor de armătura pe care le-o asigura ea.

ANTONIUS ȘI CRASSUS. Printre ei, Cicero îi considera ca maestrii lui pe M. ANTONIUS (143 – 87) și pe L. LICINIUS CRASSUS (140 – 91). Antonius scria despre retorică, dar era remarcabil mai ales prin darurile lui: memorie, naturalețe, intuiție psihologică, priză asupra auditoriului. Crassus pare să fi stăpânit toate resursele vorbirii: veselie și gravitate, marea varietate a invenției, bogăția și farmecul exprimării îl fac adevăratul precursor al lui Cicero.

Pledoaria lui Antonius pentru C. Norbanus

[Exemplu tipic de proces și argumentare politice: C. Norbanus fusese acuzat de crima de „lezmajestate” (atentat împotriva Statului) de către aristocrați în fața unui tribunal pe care și-l credeau devotat.]

„Da, spuse Sulpicius¹, e drept, Antonius: n-am văzut niciodată ceva care să scape cuiva din mâini așa cum mi-a scăpat mie procesul acela! Îți lăsasem, cum bine ai zis, nu o acuzație de respins, ci un adevărat

¹ Se presupune că P. Sulpicius Rufus (aprox. 121 – 88), care plecase împotriva lui Norbanus, relatează el însuși cum a fost apărarea lui Antonius și ce efect a avut asupra lui; de aici uimitoarea vioiciune a acestei pagini.

Incendiu de stins. Zei nemuritori! Cum ți-ai început pledoaria! Ce r ce nehotărâre, ce bâlbâială! Ce încet veneau cuvintele! Cât ai i camă asupra faptului că aperi un prieten bun, pe fostul tău cvestor¹ fr-*** aceasta era singura scuza pe care ți-o putea acorda lumea!) r știut de la început să te faci ascultat! Și iată că, deodată, când cred că n-ai obținut altceva decât ca lumea să te ierte că aperi un nevred fiindcă o făceai din prietenie, ai început să-ți schimbi pe nesimt + direcția – nimeni nu bănuia încă nimic, dar mie mi-era deja în – și-ai

susținut că n-a fost, de fapt, vorba de o răscoală stârnită de Norbanu ci de mânia, de loc reprobabilă, dreaptă și justificată, a poporului roman Cum te-ai pornit apoi împotriva lui Caepio²! Cu câtă dușmănie, cu câtă ură și totodată cu câtă milă ai știut să vorbești³! Și așa ai făcut nu numai cât îl apărai pe acuzat, dar și când ai respins mărturia lui Scaurus și a celorlalți martori ai mei, nu combătând-o, ci ascunzându-te după același pretext al unei mișcări populare”.

Cicero, *De oratore*, II, 202 – 203.

Pledoaria lui Crassus într-o problemă de testament

[Exemplu tipic de proces civil: cineva, înainte de moarte, și-a lăsat averea moștenire lui Curius, sub rezerva ca această avere să-i revină unui fiu al său (încă nenăscut) al cărui tutore avea să fie Curius, dacă acest fiu ar ajunge la majorat. Dar fiul nu s-a născut. Curius se socotește legitimul posesor al moștenirii. Dar o rudă a defunctului cere anularea testamentului sub pretextul că, pentru valabilitatea lui ar fi trebuit: 1 să se nască un copil, 2 să moară înainte de majorat.]

Crassus însă și-a început pledoaria împotriva lui Scaevola⁴ cu exemplul unui copil răsfățat care, plimbându-se pe un țărm, ar găsi o rămășiță dintr-o vâslă și, stârnit de această bucațică de lemn, ar vrea să-și construiască o corabie întreagă; tot așa, zicea Crassus, a făcut și Scaevola, căci dintr-o așchie, dintr-o simplă bănuială⁶ de fraudă a scos un întreg proces de moștenire de competența centumvirilor. Continuând

1 Magistrat financiar, colaborator apropiat al guvernatorului pe care îl întovărășea în provincie.

— Dușman îndârjit al lui Norbanus.

Dușmănie împotriva lui Caepio, ură împotriva nobilimii, milă pentru acuzat.

— Q. Mucius Scaevola (consul în 95), mare jurisconsult și, ca atare, formalist, pledase împotriva lui Curius, în favoarea *literei* testamentului; Crassus apără *spiritul* documentului.

5 Primejdia care ar exista dacă nu s-ar observa *litera* testamentelor.

parația în exordiu și adăugându-i multe altele de același fel, Crassus distrat auditoriul, i-a schimbat severitatea în bună dispoziție și a „îndeplinit astfel una dintre cele trei îndatoriri¹ ale oratorului.

A, demonstrat apoi care fusese voința și gândul testatorului: Curius să moștenească, în cazul că n-ar exista un fiu al testatorului pe

care rurius să-l ia sub tutelă: fie că acel fiu nu s-ar fi născut, fie că ar fi murit prematur. A amintit că și mai de mult aceasta era formula obișnuită, că ea fusese totdeauna și continua să fie valabilă. Spunând multe în acest sens, își câștiga încrederea judecătorilor. Ceea ce reprezintă a doua misiune a oratorului.

A arătat apoi că trebuie respectată dreptatea și intenția și voința testatorului. Ce ușor ne pot înșela cuvintele, zicea el, mai ales când e vorba de testamente, dacă nu avem mereu în vedere intenția! Și ce putere ar câștiga Scaevola, dacă nimeni n-ar mai îndrăzni să facă un testament fără să-l consulte! Și continuând așa, grav, cu exemple abundente, pe tonuri felurite, și chiar glumeț și spiritual, a stârnit admirația și adeviziunea judecătorilor, astfel că nu s-a mai observat că pledase cineva împotriva. Iată și a treia îndatorire a oratorului, dar, ca importanță, cea dintâi.

Cicero, *Brutus*, 197 – 198.

Hortensius. Deși mai tânăr, Q. HORTENSIUS HORTALUS (114 – 50) a răzbit foarte repede grație noutății unei elocințe fastuoase, pline de imagini, armonioase și antrenante: calități strălucite ale școlilor grecești din Asia Mică; dar și grație unui gust pentru compoziția clară și unei elegante a ținutei și a „acțiunii” sale (atitudini, gesturi, debit verbal). A devenit oratorul oficial al partidului conservator și a pledat adesea împotriva lui Cicero începând din 70, și alături de el după 63. De atunci, cei doi au rămas prieteni: dar Hortensius lucra mai puțin decât în tinerețe, și elocința lui s-a demodat mai repede decât cea a lui Cicero.

Hortensius

...Avea o memorie cum cred că n-am mai văzut la altcineva: era în stare să reproducă întocmai, cu aceleași cuvinte, fără să fi notat nimic, tot ceea ce pregătise în gând. Capacitatea aceasta îl ajuta foarte mult.

1 Cicero ia acest discurs al lui Crassus drept un desăvârșit „model de elocință”, care reușește să îndeplinească pe rând, și perfect, cele trei condiții esențiale: *și placi, să instru-itsci, și emoționeze* (adică: să convingă totodată sensibilitatea și rațiunea).

căci ținea minte tot ce gândise sau scrisese el și, în plus, neajutat nimeni, tot ce spusese adversarii lui.

Era și foarte pasionat de oratorie; n-am mai văzut la nimeni o pati – atât de înflăcărată. Nu era zi să nu vorbească în for sau să nu facă

exp citii de declamație; foarte des le făcea chiar pe amândouă în aceea zi. Își alcătuisese un fel de a vorbi foarte puțin obișnuit, cu două procedee pe care nu le folosea nimeni altul: enumerarea punctelor pe care avea să le trateze și recapitularea pledoariei sale și a celor potrivnice. Cuvintele lui erau dintre cele mai alese, frazele frumos alcătuite, exprimarea abundentă; toate acestea mulțumită darului său deosebit, dar și mulțumită exercițiilor neconținute. Cuprindea în gând întreg procesul îl împărțea riguros și nu-i scăpa mai nimic din ce trebuia susținut sau combătut. Vocea îi era melodioasă și dulce, ținuta și gestul mai studiate decât ar fi fost necesar la un orator.

Cicero, *Brutus*, 301 – 303.

2 Cicero, 106 – 43 î.e.n.

Dintr-o familie ecvestră din Arpinum, M. Tullius Cicero avea să ajungă, numai datorită geniului său oratoric, în fruntea Statului. Educația lui a fost mai cuprinzătoare decât era obiceiul în vremea aceea: a studiat filosofia, care pe atunci cuprindea și științele, s-a ocupat de cercetările jurisconsulților (Q. Mucius Scaevola în special) și de problemele tehnice ale elocinței. Prezența permanentă în for, unde pledau Antonius și Crassus, i-a desăvârșit formarea. A debutat cu foarte mare îndrăzneală, luând cuvântul împotriva lui Hortensius în 81, atacând în 80 (ca avocat al lui Roscius din Ameria) un om al lui Sulla. E adevărat că îl sprijineau în secret Metellii și Pompei. Totuși i s-a părut mai cuminte să plece pe urmă pentru un timp în Grecia, unde a aflat în Molon din Rodos un maestru care l-a ajutat să-și fixeze tonul elocinței: se putea deja prevedea că moda asianismului va trece, iar „școala rodiană”, fără a renunța la strălucire și abundență, dădea vorbirii o ținută mai clasică.

Reîntors la Roma (77), Cicero și-a câștigat reputația și clientela ca avocat și astfel a pătruns foarte ușor în cariera onorurilor, în 70 a luat poziție cu mare răsunet împotriva nobilimii, atacându-l pe Verres, pretorul necinstit care jefuise Sicilia. Dar atacul acesta avea mai ales rostul să-i silească pe optimați să țină seama de el. La scurt timp după aceea, în mijlocul tulburărilor tot mai grave, s-a gândit să înfăptuiască înțelegerea între cavaleri și senatori pentru a asigura ordinea Statului. Ales consul conform acestui program, a zdrobit conjurația lui Catilina (63). În felul acesta însă și-i înstrăinase pe democrați; prin imprudențe pline de vanitate a provocat invidia lui Pompei și ura lui Clodius (mai târziu tribun al plebei). Triumvirii Pompei, Caesar și Crassus l-au

părăsit: a fost exilat pentru că dăduse ordin să fie executați fără judecată complicitii lui Catilina (58). Rechemat curând (57), dar anihilat din punct de vedere politic de triumviri, slab și șovăind între Caesar și Pompei, a acceptat guvernământul Ciliciei (5 i 50), dar s-a întors de acolo exact ca să asiste, nehotărât și lipsit de demnitate, la războiul civil, declarându-se din partida lui Pompei fără să facă nimic pentru el. Caesar l-a iertat; dar Cicero nu mai era decât un „supus” care-și suportă cu greu frâul. În 44, asasinarea lui Caesar l-a umplut de o bucurie nespusă. S-a crezut din nou în fruntea Statului, l-a atacat frenetic pe Antoniu, care voia să fie succesorul dictatorului, l-a favorizat fără clarviziune pe tânărul Octavian: când acești doi ambițioși s-au aliat cu Lepidus, Cicero a fost proscris. Ajuns din urmă pe când fugea, a înfruntat moartea cu curaj (7 decembrie 43).

Omul; „Corespondența” sa Cicero e însăși viața. Cantitatea de muncă pe care a depus-o ca avocat, ca om politic și scriitor e aproape de neînchipuit; totuși a îndeplinit-o de cele mai multe ori cu deplină veselie. Aceasta pentru că sensibilitatea și inteligența îi ofereau resurse mereu noi. Chiar și italienilor le apare ca un temperament „meridional”, vibrant și artistic, gata să se entuziasmeze dar și să se descurajeze, gustând din plin toate aspectele vieții și însușindu-și-le printr-o creație literară neîntreruptă. Are și o inteligență curioasă și mobilă, avidă să cucerească tot elenismul, dar pentru a-i da o formă latină și personală; deși e un amator al „teoriei” care clarifică și clasează ideile, introduce pretutindeni, în retorică și filosofie, preocupările sale proprii și pe cele ale timpului său; și se îndreaptă spre toate formele de idealism, dar mai mult din înclinare decât din metodă filosofică. Profesiunea sa de avocat care oferea mereu hrană nouă imaginației sale și încuraja discutarea subtilă a probelor și a indiciilor, i-a accentuat și mai mult aceste trăsături de caracter. A început să devină un spirit ușor de amăgit, artificios și șovăielnic; psihologia sa, care procedase de cele mai multe ori prin reconstituire, l-a făcut să greșească în judecățile și în condu” t să politică. Dar noblețea scopurilor sale, demnitatea vieții și private și bogăția darurilor sale un pot să nu trezească simpat

Toate acestea le putem cântări cel mai bine, măcar pentru perioada de după consulat, grație *Corespondenței* sale. Ni s-a păstrat aproximativ jumătate din ea: 16 cărți de scrisori către Atticus, prietenul său intim, căruia nu-i ascunde nimic și-i scrie cu o vioiciune spontană

și plină de grație, ca și când ar sta de vorbă; 16 cărți adresate „prietenilor și rudelor” (*Ad Familiares*) care cuprind și un număr destul de mare de răspunsuri ale corespondenților săi; 3 cărți către fratele său Quintus, căruia îi da sfaturi cu autoritatea unui frate mai mare; 26 de scrisori (din 9 cărți) adresate lui Brutus, a căror autenticitate a fost contestată. Naturalitatea și varietatea ei fac din această corespondență o rară capodoperă a literaturii universale, iar valoarea ei istorică – un document de primă importanță al unei epoci decisive.

Procesul lui Clodius

[Clodius fusese prins în flagrant delict de sacrilegiu, și mărturia lui Cicero anula un alibi pe care acuzatul contase; adversarii lui (aristocrații) credeau că pot profita de această situație ca să-l piardă pentru totdeauna (anul 61). Vioiciune și veselie (puțin cam inconștientă) a povestirii. Vanitate naivă și spirituală a povestitorului. Pitoresc și cochetărie spontane ale stilului.]

...Vrei să știi de ce a fost achitat? Fiindcă a avut judecători săraci și ticăloși 1. Și de asta e vinovat Hortensius care, temându-se ca nu cumva Fufius2 să-și exercite dreptul de *veto* împotriva legii3 propuse printr-un *senatus-consultum*, nu și-a dat seama că era mai bine să-l fi lăsat pe Clodius în ticăloșia și nemernicia lui, decât să-l dea pe mâna unor judecători fără scrupule. Orbit de ură, el s-a grăbit să facă proces, zicând că și o sabie de plumb ar ajunge ca să-l ucidă pe Clodius.

Vrei să știi cum a fost procesul? Cu rezultat așa de neașteptat încât, acum că s-au văzut roadele ei, toată lumea condamnă tactica lui Hortensius (eu o condamnaseam de la bun început!).

1 Deci gata să se lase cumpărați (vezi mai jos).

— Tribun al plebei: în această calitate se putea opune oricărei măsuri spunând: *veto* (mă opun).

— Lege care prevedea ca judecătorii lui Clodius să fie *numiți* și nu trași la sorți, ca de obicei.

S-a pornit, în mare scandal, la trierea judecătorilor: acuzatorul, ca n tjun cenzor, ștergea de pe listă pe toți ticăloșii, iar acuzatul, ca orice dibaci șef de gladiatori” 1, îi înlătura pe cei buni; abia se deschisese ședința, că pe oamenii de bine i-a și cuprins o mare îngrijorare: căci nici într-un tripou nu s-a adunat vreodată atâta necinste: senatori cu nume pătat, cavaleri scăpătați, tribuni ai banului, cum li se spune, dar fără bani2. Erau printre ei și câțiva oameni cinstiți de care Clodius nu putuse scăpa; aceștia ședeau, stânjeniți, printre

ceilalți, cu care semănau atât de puțin, și se arătau îndurerați și speriați de acest contact cu josnicia.

Deocamdată, la preliminariile procedurii, severitate nesperată și concordanță absolută a părerilor. Acuzatul nu dobândea nimic, acuzatorul mai mult decât ceruse. Ce să-ți mai spun, Hortensius era fericit că prevăzuse așa de bine. Nimeni nu-l mai privea pe Clodius ca pe un simplu acuzat, ci ca pe unul condamnat deja de o mie de ori. Iar când am intrat eu să depun mărturie, cred că ți-ai închipuit, după strigătele partizanilor lui Clodiusă, cum s-au ridicat judecătorii ca un singur om, cum s-au strâns în jurul meu, cum și-au întins gâtul gol spre Clodius, ca să-i lovească pe ei în locul meu. Cred că am dreptul să mă socotesc mult mai măgulit de purtarea lor decât Xenocrates⁴, când concetățenii tăi⁵ chemându-l ca martor, l-au oprit să depună jurământ, sau decât Metellus Numidicu¹⁶, când judecătorii noștri au refuzat să-i cerceteze registrele care, cum se obișnuiește, treceau din mână în mână. Da, ce-am dobândit eu e mult mai frumos!

Așa că, auzindu-i pe judecători cum declară că mă vor apăra ca pe salvatorul patriei, acuzatul și-a pierdut curajul și, odată cu el, s-au frânt și avocații lui. Iar a doua zi a venit la mine o mulțime tot atât de mare ca cea care m-a condus acasă, la ieșirea din consulat. Iluștrii noștri Areopagiți au început să strige că ei nu mai vin la tribunal dacă nu li se asigură o gardă. Propunerea se discută: un singur vot contra. O exa-

1 *Lanista*: „șef de școală de gladiatori”. Acesta bineînțeles își menaja cât mai mult gladiatorii de calitate.

„Legea Aurelia (75) încredința judecățile de Stat unor jurii tripartite, formate dintr-un număr egal de senatori, de cavaleri, și de „tribuni ai vistieriei” (proveniți din rândurile celei mai bogate burghezii și răspunzând de încasarea impozitelor și de plata soldelor, ca un fel de funcționari fiscali); de aici jocul de cuvinte.

Cicero presupune, în glumă, că Atticus le-a auzit din Epir, unde se afla atunci

— Discipol al lui Platon, de o integritate bine cunoscută: cuvântul lui era socotit un jurământ.

6 Atenienii: T. Pomponius trăia mai mult la Atena; de aici porecla de *Atticus*.

6 Consul în 109, deasupra oricărei bănuieli.

7 Glumă: Areopagul din Atena, tribunal suprem, era reputat

pentru severitatea moravurilor sale.

minează și senatul, care dă o hotărâre importantă și măreață: iudec” * sunt lăudați, magistrații – chemați să execute hotărârea. Nimen-” 1 credea că Clodius va mai îndrăzni să se apere.

„Muzelor, spuneți-mi voi...

Cum au dat foc la corăbii troienii...” i îl știi pe Naneianu¹² cel che¹³ care m-a lăudat în discursul atât d măgulitor despre care ți-am scris. El a aranjat toată afacerea în două zile și cu ajutorul unui singur sclav (și acela dintr-o școală de gladiatori! 4): i-a chemat pe judecători la el, le-a făcut promisiuni, le-a dat cauțiuni și bani... Astfel, în forul părăsit de oamenii cinstiți dar ticsit de sclavi, s-au găsit totuși douăzeci și cinci de judecători așa de curajoși încât să prefere să-și piardă viața decât să vadă totul pierdut; treizeci și unu s-au temut mai mult de foame decât de necinste⁵. Catulus, întâlnindu-l pe unul dintre ei, l-a întrebat: „De ce ne cereați gărzi? Vă era frică... să nu vi se fure banii?”

Ad Atticum, I, 16, 2 – 5.

Nehotărârea lui Cicero

[Caesar a intrat cu legiunile în Italia; Pompei s-a retras la Brundisium. Cicero, refugiat în vila sa de la Formiae, nu-și poate fixa linia de conduită (sfârșitul lui februarie 49). Deliberare ordonată și puternic motivată. Neputință de a ajunge la o concluzie caracteristică unei inteligențe care vede prea bine tot ce e pro și ce e contra. Răceală și calcul (când e vorba de Caesar) și ciudă aprigă (la adresa lui Pompei). Căldură oratorică crescândă.]

Sunt foarte îngrijorat de situația actuală, așa de gravă și dureroasă; deși nu putem sta de vorbă, vreau să-mi dai un sfat. De fapt toată problema e aceasta: ce-mi rămâne mie de făcut, dacă Pompei pleacă din Italia – ceea ce bănuiesc că are de gând? Și ca să mă poți sfătui mai ușor, am să-ți spun pe scurt argumentele mele pentru ambele posibilități.

Și marea datorie pe care o am față de Pompei pentru salvarea mea⁶ și prietenia care ne leagă, dar și interesul Statului mă fac să mă simt obligat

1 Citat din *Iliada*, XVI, 112: Hector se pregătește să dea foc corăbiilor grecești (î & românește de G. Murnu).

1 Glumă al cărei sens ne scapă.

3 Crassus, cel mai bogat cetățean al Romei, care îi susținea în ascuns pe democrați.

4 Cea mai neînsemnată categorie.

5 Joc de cuvinte (în lat: *famesifama*).

6 Rechemarea din exil.

să iau aceleași hotărâri cu el, sau să-i împărtășesc soarta. În plus, dacă rămân la Roma și mă despart astfel de toți oamenii cinstiți și de văză care pleacă cu el, sunt sortit să ajung sub stăpânirea unuia singur¹. Cu toate că acesta mi se arată în tot chipul prieten – și tu știi că eu, bănuind de mult furtuna care stă să izbucnească acum, am luat din vreme măsuri să mi-l fac prieten – totuși trebuie să mă gândesc bine la două lucruri: întâi, ce încredere pot să am în el? apoi, admitând că m-am convins de sinceritatea prieteniei lui, oare se cuvine ca un om energic și un bun cetățean să rămână în orașul în care a avut cele mai înalte magistraturi și cele mai depline puteri, în care a săvârșit fapte de cea mai mare importanță², în care a fost investit cu supremul rang preoțesc³ și în care apoi să nu mai fie nimic și să-l pândească primejdia și rușinea, în cazul când Pompei ar redobândi puterea?

Toate acestea ar pleda pentru plecare. Acum ascultă și ce m-ar îndemna să rămân. Scumpul nostru Pompei nu s-a purtat nici înțelept, nici îndrăzneț; ba mai mult, a procedat mereu împotriva sfatului și îndemnului meu. Nu mai vorbesc de greșelile lui vechi: el l-a sprijinit, l-a ridicat și l-a înarmat pe Caesar împotriva Statului; el a propus legi cu forța și în pofida auspiciilor⁴; el a făcut să se adauge și Galia Transalpină⁵ provinciei guvernate de Caesar; el i-a luat fata în căsătorie; el a fost augur la adoptarea lui P. Clodiuse; el a depus mai mult zel ca să mă recheme decât ca să-mi împiedice exilul; el i-a prelungit lui Caesar comanda, el l-a ajutat în totul, cât acesta se afla în Galia; tot el, chiar când era pentru a treia oară consul și devenise apărătorul Statului, a făcut totul în sprijinul propunerii celor zece tribuni⁷ care cereau să se ia în seamă candidatura în absență a lui Caesar⁸, măsură pe care a oficializat-o el însuși printr-o lege proprie; mai mult, s-a opus când tribunul Marcus Marcellus cerea să se încheie comanda lui Caesar la calendele lui Marte⁹. Dar, lăsând la o parte toate acestea, ce poate fi mai nedemn și mai nesăbuit decât plecarea asta – sau mai degrabă fuga asta ruși

1 Caesar.

2 Aluzie la consulat și la descoperirea conspirației lui Catilina. a Auguratul.

Deci tiranice și nelegiuite.

6 Galia Transalpină (Provența și Languedocul), care aveau să-i îngăduie lui Caesar să pătrundă în Galia liberă, s-o cucerească și să adune de acolo bani și soldați.

6 Claudius, patrician, voia să candideze la tribunatul plebei; ca să obțină acest drept a trebuit să-și aranjeze adoptarea de către un plebeu; pentru o asemenea ceremonie era necesar un augur: acesta a fost Pompei.

7 Partizani ai lui Caesar.

În mod normal, cine candida la o magistratură trebuie să fie prezent la Roma.

La 1 martie; iar alegerile consulare la care voia să se prezinte Caesar aveau să se țină abia în vară.

noasă din Oraș? Trebuia să accepte orice condiții, numai să nu
r> „sească patria. Da, condițiile erau grele; dar ce putea fi mai rău de îl
ce e acum? „Bine, dar Pompei o să reia puterea”. Când? Și ce îndrept”
țește nădejdea aceasta? Nu-i pierdută oare toată regiunea Picenum?
Nu-i liber drumul spre Roma? Nu-8 toți banii, publici și particulari în
mâna dușmanului? N-avem nici stindard1, nici forțe, nici loc în care să
se poată grupa apărătorii patriei!

Ad Atticum, VIII, 3, i 4

Glume de om fără ocupație2

[Cicero, disprețuit de pompeieni și considerat ca neglijabil din punct de vedere politic de cezarienii învingători, trebuie să-și refacă o situație acceptabilă (anul 46). Glume destul de amare, cu toată veselie formală: Cicero face pe epicureul fără scrupule, ceea ce îi contrazice toate principiile și întreaga viață.)

Cicero îl salută pe L. Papirius Paetus2

Am primit scrisoarea ta plină de farmec pe când stăteam degeaba în vila mea din Tusculum; discipolii3 mi-i trimiseseră în calea lui Caesar, ca să-mi câștige favoarea prietenului lor. Văd că aprobi hotărârea mea. de a deschide un fel de școală, acum că nu mai am nici procese, nici domnia asupra forului; așa se zice că a făcut și tiranul Dionisiu4, izgonit din Siracuză5: a deschis o școală la Corint. Ce să-ți spun? Hotărârea asta mă amuză și pe mine, și-mi aduce destule foloase. Întâi, mă apăr de vremurile de acum; și de asta am mare nevoie. Cu ce efect, încă nu știu; știu doar că hotărârea mea e mai bună decât a altora. Numai dacă. n-ar fi fost mai bine să mor; în patul meu, bineînțeles. Dar n-am avut prilejul. Nu am luat parte la bătălia6 în care

au murit așa de jalnic Pompei, prietenul tău Lentulus, Scipio, Afranius. În schimb Cato a murit minunat⁷. O s-o pot face și eu, dacă vreau; dar mă străduiesc să nu fiu silit, cum a fost el. Iată deci primul folos.

1 Militar: servind, ca un drapel sau un steag, la menținerea coeziunii unei unități.

2 Prieten foarte drag al lui Cicero, epicureu spiritual.

Prieteni ai lui Caesar, care veneau să discute cu Cicero despre retorică și filosofie „dar și să-l spioneze”.

4 Dionisiu cel Tânăr.

În 344.

La Pharsaios (48).

7 Cum nu i se mai putea împotrivi lui Caesar, s-a sinucis, cu o frumoasă seninătate filosofică, la Utica (46).

Al doilea: îmi refac și sănătatea, zdruncinată de întreruperea exercițiilor oratorice¹, și talentul (dacă l-am avut vreodată) care fără ele s-ar fi uscat de tot. Și ultimul (care poate pentru tine e primul!): am înfulecat mai mulți păuni² decât tu – pui de porumbei. Tu guști acolo deliciile preparate de Atterius, eu, aici, pe ale lui Hârtiusă. Deci vino încoace, dacă ești bărbat, și învață de la mine principiile după care tâniești. Dar parcă aș fi scroafa care o dăscălește pe Minerva⁴...

Cum văd că nu-ți poți vinde bunurile la valoarea lor⁵ și nici umple punga, te-aș sfătui să te întorci la Roma. Mai bine indigestie aici decât foame acolo. Văd că ți-ai pierdut averea; așa bănuiesc că vor păți și prietenii tăi. S-a sfârșit cu tine, dacă nu te păzești. Calul zici că ți l-ai mâncat, dar mai ai catârul: încalecă și vino la Roma. Te așteaptă în școală mea, chiar alături de mine, un scaun de monitor. Îi pun și pernă!

Ad familiares, IX, 18.

Discursurile⁶. Cicero a fost înainte de toate un are avocat: avocat de afaceri la început și foarte conștiincios; apoi, din ce în ce mai mult, avocat pledant (vezi *Pro cluentio* (din anul 66): când unul dintre clienții lui își lua mai mulți apărători (așa era obiceiul), lui Cicero îi revenea partea de generalități patetice care trebuia să smulgă judecătorilor achitarea. De altfel procesele criminale, adesea spectaculoase, urmărite cu pasiune de Roma întreagă, aveau de obicei contingente cu viața politică fie prin motivul de acuzare: delapidare a banilor publici (în *Verrem* [70], *Pro Fonteio* [69], *Pro Flacco* [59], *Pro Rabino Postumo* [54], lezmajestate sau înaltă trădare (*Pro Rabino pierduellionis reo* [63], *Pro Sulla* [62]; manevre electorale (*Pro Murena*

[63], *Pro Plancio* [54]), fie prin intenția acuzatorilor sau a sprijinitorilor acuzatului în jurul căruia se înfruntau partidele (*Pro Roscio Amerino* [80], *Pro Sestio* și *Pro Caelio* [56], *promilone* [52]). Discursurile politice propriu-zise formează patru grupuri principale:

1 în favoarea lui Pompei (*De imperio Cn. Pompei* [66];

2 discursurile „consulare” (63), împotriva legii agrare a lui Rullus (3 discursuri) și împotriva lui Catilina (4 discursuri în fața senatului și a poporului), redactate abia în 60;

1 Declamații în greacă și latină.

8 Mâncare de lux, adusă la modă de Hortensius.

8 Ofițer al lui Caesar, amator de mâncăruri fine.

4 Proverb: neștiutorul vrea să-și învețe maestrul.

6 Bunuri de speculație, pe care nu le poate vinde nici măcar la prețul lor de cost.

— Ne-au rămas 61 (din 120).

3 discursurile „întoarcerii din exil”, ca să mulțumească poporului, senatului, și să reintre în posesia averii sale;

4 Cele 14 *Filipice*¹ (începând de la 2 septembrie 44 până la 21 aprilie 43), discursuri reale sau fictive, dar redactate în formă de pamflete, ca să fie răspândite în toată Italia și să stârnească indignare împotriva josniciei morale și a proiectelor lipsite de scrupule ale lui Antoniu.

Cu excepția *Catilinarelor* și a *Filipicelor*, a căror căldură patriotică și vervă plină de ură sunt admirabile, discursurile politice nu sporesc cu nimic gloria elocinței ciceroniene: regretăm că nu găsim în ele nici vederi înalte, nici orientare fermă. Dimpotrivă, discursurile juridice, prin varietatea de efecte stârnite de o imaginație vie, constituie, împreună cu scrisorile, triumful lui Cicero.

Principiile teoretice ale elocinței ciceroniene. Dacă ținem neapărat, putem judeca discursurile lui Cicero după regulile tehnice pe care le înregistra *Rhetorica ad Herennium* și pe care el însuși, în tinerețe, le reproducesese în tratatul său (neterminat) *De inventione*. Aceasta, cel puțin, a fost baza de la care a pornit. Învățătura aceasta distingea în opera oratorică cinci părți: invențiunea (*inventio*) întrunea toate elementele procesului, nararea faptelor, exploatarea lor în avantajul clientului, respingerea argumentelor adversarilor; ordonarea (*dispositio*) determina ordinea și proporția părților discursului; memorarea (*memoria*) îți dădea posibilitatea să le

stăpânești; stilizarea (*elocutio*) urmărea puritatea și frumusețea limbii; acțiunea (voce, gesturi) traducea cu mijloace trupești efortul de gândire. Cicero n-a încetat desigur niciodată să-și exercite elocința conform acestor principii. Dar experiența l-a făcut să lărgască și să simplifice totodată idealul oratorului: îndatorirea lui era, zicea el, doar să dovedească (*docere*), să placă (*delectare*), să emoționeze (*movere*). Farmecul unei inteligențe și unei sensibilități excepționale aveau să compenseze astfel sistemul meticulos al Școlii.

Practica și darurile oratorului. În fapt, un discurs al lui Cicero, așa cum îl citim, e rezultatul unei triple elaborări. Cicero îl pregătea întâi foarte serios, alcătuindu-i planul, redactând câteva părți (în special exordiu); apoi îl pronunța ținând seama de

1 Numite astfel în amintirea energicelor discursuri pe care Demostene le-a rostit (între 351 și 341) împotriva acțiunilor regelui Filip al Macedoniei.

toate impresiile pe care le făceau atunci asupra lui atitudinea celor de față sau incidentele procesului, în fine relua stenograma discursului pronunțat¹ și o modifica în vederea ediției destinate lecturii, străduindu-se să păstreze, prin anumite artificii, aparența de vorbire vie și atmosfera ședinței reale, dar dându-i un caracter mai literar și, adesea, mai multă amploare și un interes mai general.

Ca să-l zdrobească pe Verres, lui Cicero îi fusese de ajuns să zădărnicească manevrele aristocratice care încercau să-i smulgă procesul (*Divinația în Caecilium*), să organizeze și să prezinte pe scurt mulțimea de mărturii (erau peste 1.000!) într-o *Prima actio*; dar a tratat apoi, în cinci pamflete de o abundență și o varietate admirabile, toate jafurile, toate tranzacțiile rușinoase și toate crimele lui Verres din timpul preturii sale urbane (*De praetura urbana*) și în Sicilia, modul de împărțire a dreptății (*De iurisdictione siciliensi*), perceperea impozitelor și a birurilor în natură (*De re frumentaria*), furtul obiectelor de artă (*De signis*), crudele sale abuzuri de putere (*De supliciis*.)

Discursurile lui Cicero sunt așadar opere de artă complexe, foarte gândite și foarte vii, în care se oglindește în întregime autorul cu spiritul, cu virtuozitatea sa și cu tot felul de intenții mai mult sau mai puțin ascunse. Planul pledoariilor variază mult în amănunt, după nevoile procesului, dar și, fără îndoială, dintr-o cochetărie de mare scriitor.

Planul discursului „promilone” 2

Exordiu: Cadrul excepțional în care se desfășoară procesul nu e o amenințare pentru acuzat, ci o garanție de imparțialitate. *Probleme juridice preliminare*: Procesul e încă nejudecat: Milo poate mărturisi că l-a ucis pe Clodius fără să fie, totuși, pasibil se pedeapsă; nici senatul, nici Pompei n-au înțeles, prin măsurile pe care le-au luat, să-i anticipeze culpabilitatea.

Aarație: Din simpla povestire a faptelor reiese că Milo nu premeditase omorul, ci că a căzut într-o cursă.

1 Anticii mai posedau încă unele „notițe” (*comentarii*) ale lui Cicero și chiar unele stenograme din ședințe (de ex. pentru *promilone*).

— Milo, șeful unor bande în serviciul aristocrației, poruncise uciderea lui Clodius, Șeful bandelor partidului popular, care fusese rănit într-o ciocnire a celor două trupe, pe via Appja. Pompei, consul unic, luase, cu prilejul procesului, măsuri de ordine foarte severe. Cicero, emoționat, a pledat mediocru și Milo a fost silit să se exileze. Dar discursul pe care-l avem reprezentă o reluare foarte savantă a pledoariei reale.

Conjirmație: A. Toate probabilitățile morale sunt împotriva lui Clodius – B. Tot așa și circumstanțele materiale; – C. Fără să mai vorbim de atitudinea de după crimă a lui Milo, care îi dovedește nevinovăția. *Refutare*: Nu trebuie luate în seamă zvonurile neîntemeiate care circulă pe seama lui Milo.

Argumentarea subsidiară: De altfel, dacă Milo ar fi urmărit moartea lui Clodius, n-ar merita decât laude. Însă trebuie aduse mulțumiri numai zeilor.

Perorație: Milo e un erou care nu se apleacă să implore. Cicero o face în locul lui și îi roagă fierbinte pe judecători să-l achite.

Ceea ce apare adesea mai slab în pledoarii e argumentarea juridică în care Cicero era, pare-se, uneori mai mult viclean decât viguros; totuși, cum îi cunoaștem extrema conștiinciozitate de avocat, e posibil să fi neglijat voit această parte în redactarea destinată lecturii.

Dimpotrivă, în arta de a-i fermeca și a-i emoționa pe judecători, Cicero e neîntrecut. Pitorescul e delicat și viguros în cel mai înalt grad; exemplele, anecdotele au tonul cel mai natural și cel mai vioi; tranzițiile sunt atât de suple și progresul atât de imperceptibil încât nu poți scăpa din lațul lor și te obligă la o aprobare vrăjită. E și un maestru

al pateticului: sensibilitatea lui însuflețește totul, păstrând aparențele spontaneității; dar știe să și-o dozeze, să-i amplifice efectele aproape fără măsură și să impună publicului în mod tiranic impresiile sale cele mai puternice.

O caricatură: Fannius

[Proces de încheiere a socotelilor între asociați intentat de Fannius Chaerea marelui actor Roscius, prieten intim al lui Cicero. Discutarea unor probabilități deduse nu după caracter ci numai din fizionomie. Sugestie plastică a descrierii. Exagerare a unei imaginații încă prea artificiale (discursul e din 76).]

...C. Fannius Chaerea – păcălit de Roscius? Vă rog, vă implor, voi cei care-i cunoașteți, puneți alături viețile lor; cei care nu-i cunoașteți, priviți-le înfățișarea: oare fața lui Chaerea, cu sprâncenele complet rase, nu vi se pare că arată destul răutatea și că strigă șiretenia? Nu pare el, din creștet până în tălpi, plămădit din rea-credință, viclenie și minciună – dacă se poate citi ceva în făptura unui om, chiar când tace? Chaerea își rade mereu părul și sprâncenele, ca să nu se poată spune că.

ar avea vreun fir de păr de om cumsecade. Roscius înfățișează de minune pe scenă acest personaj, dar modelul său nici măcar nu-i mulțumește; într-adevăr, ori de câte ori îl joacă pe Ballio – acel *lenol* de o nemaipomenită necinste și josnicie – îl joacă de fapt pe Chaerea. Murdăria, ticăloșia și infamia personajului se regăsesc întocmai în obiceiurile, caracterul și viața lui Chaerea. Nu-mi dau seama de ce acesta a crezut că Roscius e la fel de șmecher și de ticălos ca el; poate doar văzând cu câtă artă îl înfățișează Roscius, când joacă pe *leno*.

Pro Roscio comoedo, 20.

Tortura navarhilor sicilieni

[Orașele grecești din Sicilia aveau obligația să furnizeze, pentru paza mărilor învecinate, vase de război cu echipaje și comandanți („navarhi”). Verres a dezorganizat escadra vânzând concedii marinarilor și neaprovizionând echipajele; așa încât a fost bătută de pirați. Ca să scape de răspundere, Verres a făcut să cadă vina pe navarhi și i-a condamnat la moarte. Model de patetic progresiv: oroarea, deja extremă la început, crește mereu. Strânsă împletire a povestirii cu comentariul. Formă însuflețită (cuvinte reproduse; schimb de vorbe fictiv cu publicul; interpelare a judecătorilor, a acuzatului). Arta insistenței și a narației. Virulența concluziei, în

momentul când avocatul se simte stăpân pe auditoriu.]

Condamnații sunt aruncați în temniță. Li se hotărăște pedeapsa și totodată cea a bieților lor părinți: aceștia n-au voie să-și vadă fiii, n-au voie să le aducă mâncare și haine. Tații pe care-i vedeți aici zăceau pe pragul închisorii; tot acolo își petreceau nopțile nefericitele mame, fără să-și poată veghea copiii în ultimele lor clipe. Și nu cereau, sărmanele, altceva decât să poată sorbi ultima suflare de pe buzele fiilor lor.

Stătea în poartă paznicul închisorii, călăul pretorului, năpasta și spaima aliaților și a cetățenilor, lictorul Sextius care făcea bani buni din plânsul și durerea tuturor. „Intrarea te costă atâta. Dacă vrei să duci și mâncare, atâta”. Toată lumea plătea. „Și cât îmi dai ca să-ți ucid fiul dintr-o singură lovitură de secure? ca să nu-i lungesc agonia? ca să nu-l lovesc de mai multe ori? ca să-și dea sufletul fără suferință?” Și pentru asta primea bani! O, durere crâncenă și fără margini! Soartă grea și nemiloasă! Părinții să fie siliți să cumpere nu viața, ci moartea grabnică a fiilor lor 1 Mai mult, tinerii înșiși vorbeau cu Sextius despre

1 Vezi mai sus, p. 76

acea unică lovitură care-i aștepta, și ultima lor rugămintă către părinți era să fie plătit lictorul ca să le curme repede suferința.

Multe, multe și groaznice chinuri a născocit Verres pentru părinți și pentru rude; dar moartea condamnaților le va pune capăt. Nu! Cum așa? Se poate găsi oare ceva și mai crud? Se va găsi: trupurile celor uciși vor fi date pradă fiarelor. Dacă părinții suferă, n-au decât să-și cumpere dreptul de a îngropa leșurile!

L-ați auzit pe Onasus din Segesta, om cu greutate, spunând că a dat bani lui Timarchides¹ pentru îngroparea navarhului Heraclius. Nu poți spune că depun mărturie părinți îndurerați de moartea copiilor lor: vorbește un om de prim rang, foarte respectat; și nu despre fiul său. A fost oare pe atunci la Siracuza cineva care să nu fi știut de târgul pe care-l făcea Timarchides pentru îngroparea condamnaților, când ei erau încă în viață? Nu vorbeau oare deschis cu el? Nu erau de față rudele tuturor? Nu se vindea atunci, fără sfială, înmormântarea unor oameni vii?

Afacerea odată încheiată și toate pregătirile făcute, condamnații sunt scoși din temniță, legați la stâlp. Cine a fost atunci atât de nemilos, atât de inuman (afară doar de tine!) încât să nu fie zguduit de tinerețea „de noblețea, de soarta lor îngrozitoare? Cine și-a putut opri plânsul?

Cine n-a văzut în cazna lor o soartă care-l privea de aproape, o primejdie a tuturor? Cad loviturile de secure. Tu, Verres, te bucuri și te felițiți, gândind că au dispărut martorii lăcomiei tale! Te-ai înșelat, Verres, te-ai înșelat amarnic crezând că petele jafurilor și fărădelegilor tale vor fi spălate cu sângele unor aliați² nevinovați. Ai fost complet smintit când ți-ai închipuit că rănile făcute de lăcomia ta pot fi vindecate cu leacul; cruzimii! Căci chiar dacă au murit martorii ticăloșiei tale, rudele lor nu-i părăsesc – și nu te iartă nici pe tine! Iar dintre navarhi unii sunt încă în viață și se află aici, căci soarta i-a cruțat, ca să-și răzbune tovarășii nevinovați și ca să depună mărturie în acest proces. Iată-l pe Phylarchus din Haluntium care, fiindcă n-a fugit cu Cleomenesă, a fost capturat de pirați; nenorocirea asta i-a fost salvarea: dacă nu-l prindeau pirații, ar fi căzut în mâna acestui tâlhar al sociilor. El a vorbit despre permisiile date mateloților, despre foamete, despre fuga lui Cleomenes. Iată-l pe Phalaerus din Centuripae, om de familie foarte bună dintr-un binecunoscut oraș; în mărturia lui – aceleași informații; nicio contradicție.

1 Libert și om de încredere al l-ai Verres; nu mai e vorba deci de groaznicele abuzări de putere ale unui simplu temnicer.

1 Romanii numeau aliați (*socii*) populațiile supuse care le datorau sprijin militar și bănesc.

Om al lui Verres, care comanda escadra și care dăduse semnalul de părăsire a luptei Verres îl scosese din cauză.

Zei nemuritori! Judecători, cu ce suflet puteți sta și asculta toate acestea? Sunt eu nebun că mă las prea tare zguduit de imensa nenorocire a aliaților noștri, sau și pe voi vă doare tragedia și groaznicul chin al acestor nevinovați?

În Verrem. De suppliciis, 117 – 123.

Discursurile politice dovedesc, uneori, aceleași calități, dar uzează mai mult de „stilul înalt” cu perioade, amplu și muzical, care dezvoltă lungi fraze măsurate și pline de demnitate. Pe de altă parte, în ele se vedește un om într-adevăr turbat împotriva adversarilor săi: Catilina, Clodius, Piso, Antoniu: o violență fără măsură, o ironie corozivă, un exces brutal în descrieri, o rea-credință evidentă în interpretări îl pun pe Cicero, fără altă armă decât elocința sa, la nivelul ambițioșilor fără scrupule care-și disputau puterea în jurul lui.

Politică și religie¹

Pontifi, originea multor așezăminte ale strămoșilor noștri pare a

fi rodul unei inspirații divine, dar nimic nu e mai frumos decât gândul lor de a vă așeza totodată în fruntea religiei și la cârma Statului², așa încât oamenii cei mai aleși și mai vrednici de stimă, administrând cu chibzuință Statul, ca cetățeni, și explicând cu înțelepciune religia, ca pontifi, să asigure bunul mers al treburilor publice. Iar dacă s-a supus vreodată o chestiune importantă judecății și autorității preoților poporului roman, de bună seamă este cea de acum, căci întreg prestigiul patriei, integritatea tuturor cetățenilor, viața, libertatea noastră, altarele, căminele, penaii³ noștri, averea și casele noastre sunt încredințate și lăsate în seama înțelepciunii, cinstei și autorității voastre. Astăzi sunteți chemați să hotărâți dacă preferați de aci încolo să-i lipsiți pe magistrații demenți și corupți⁴ de sprijinul unor cetățeni necinstiți și ticăloși sau vreți, dimpotrivă, să-i înarmați și cu pavăza sfântă a religiei. Dacă această pacoste⁶ care duce Statul la pieire poate apăra cu autoritatea religiei calamitățile și dezastrele tribunatului

1 Reîntors din exil, Cicero-își] revendica averea, care fusese prădată de bandele lui Clodius. Casa lui de pe Palatin fusese dărâmată a până la temelii și locul ei consacrat zeiței Libertății. Cicero, ca să recapete terenul, era obligat să-l ceară colegiului Pontifilor, șefi i supremi ai religiei romane.

Funcțiile religioase nu erau, la Roma, distincte de magistraturi.

— Zeii cei mai intimi ai casei.

— Tribunii plebei, adversarii senatului aristocratic. 6 Clodius (vezi mai sus, pp. H'O și urm.).

său – pe care nu le poate scuza cu principiile dreptății umane – va trebui să găsim alte rituale, alți preoți, alți interpreți ai religiei. Dacă însă voința și înțelepciunea voastră, pontifi, desființează toate hotărârile pe care furia ticăloșilor le-a impus unui Stat tiranizat de unii, părăsit și trădat de alții, vom avea motiv să lăudăm gândul strămoșilor noștri care au încredințat rangurile preoțești oamenilor celor mai de seamă.

Pro domo sua ad pontifices, 1 – 2.

Piso batjocorit

[Ca să se răzbune pe L. Calpurnius Piso, (consul în 58), unul din autorii exilului său, Cicero a provocat rechemarea lui din Macedonia; cum proconsulul s-a plâns de aceasta senatului, Cicero îi ridiculizează pretinsa dezinteresare (Piso spunea că nu ține la triumf, cinstire râvnită de toți guvernatorii de provincii ai vremii) și îi atacă

integritatea (55). Ironie sălbatică. Pitoresc jignitor. Tendință spre bufonerie.]

Nu mai are timp Pompei să-ți urmeze sfatul: a greșit, fiindcă nu apucase să se înfrupte din filosofia ta. Prostul! de trei ori a triumfat 11 Crassus, mi-e rușine pentru tine! De ce ai cerut cu atâta insistență senatului cununa de lauri după ce ai dus la bun sfârșit războiul acela înfricoșător? 2 P. Servi-lius, Q. Metellus, C. Curio, L. Afranius, cum de n-ai luat lecții de la omul acesta așa de doct, așa de învățat, înainte de a cădea în asemenea greșeală! Nici C. Pomptinus, prietenul meu, nu mai are timp să evite eroarea: a făcut sfântul legământ! 3 Proști au mai fost și Camillii⁴, și Curii, și Fabricii, și Calatinii, și Scipionii, și Marcellii, și Maximii! Nebun a fost Paulus Aemi-lius! Necioplit – Marius! Fără minte, tații consulilor noștri⁵: toți au triumfat!

Dar, cum nu putem schimba trecutul, de ce nu se apucă neisprăvitul ăsta, epicureul ăsta de lut și de noroi, să-și ofere minunatele pilde de înțelepciune marelui și vestitului comandant, ginerele său? Crede-mă, omul acesta se lasă târât de pofta gloriei, arde de dorința unui triumf măreț și binemeritat; nu știe, bietul, toate câte le știi tu! Trimite-i o carte, sau gândește-te, dacă îl întâlnești, cu ce cuvinte să-i potolești și să-i înăbuși

1 După războaiele duse împotriva partizanilor lui Marius (80 – 79), împotriva lui Sertorius în Spania) (71), în Orient (61).

* împotriva lui Spartacus și a sclavilor răsculați.

Triumful era o ceremonie religioasă. 4 După cei vii, morții celebri. 8 Pompei și Crassus. Caesar, pe atunci în Galia.

dorința arzătoare. Tu vei avea, asupra acestei zadarnice poftă, ascendentul seriozității tale, asupra inculturii lui – ascendentul înțelepciunii tale, asupra lui, ca ginere, ascendentul unui socru. Îi vei spune, cu farmecul tău, cu darul de persuasiune pe care ți l-a întărit și șlefuit școala¹: „Ce-ți veni, Caesar, să te bucuri de atâtea rugăciuni², întinse pe atâtea zile? Oamenii cred degeaba în ele: zeii nici nu se sinchisesc, fiindcă, așa cum spune divinul Epicur³, ei nu ne sunt nici prieteni nici dușmani”. Nu vei avea prea mult succes cu vorbele acestea, căci se vede prea bine că zeii au fost și sunt mâniați pe tine. Vei folosi atunci un alt argument de școală: vei vorbi despre triumf. „Ce vă place atâtea carul ăsta? Dar principii ăștia în lanțuri care merg înaintea lui? Dar chipurile de orașe, aurul, argintu¹⁴? Ce vă plac atâtea ofițerii⁵ călare, și tribunii⁶, și strigătele soldaților, și toată pompa asta?

Zădărnice, crede-mă, și joc de copii e să-ți placă aplauzele, să cauți să te vadă toată lumea trecând în triumf prin oraș. Nimic solid în toate astea, nimic care să-ți aducă plăceri trupești⁷. Uită-te la mine: din provincia de pe urma căreia au triumfat, dintr-o ambiție stupidă, T. Flaminus, L. Paulus, Q. Metellus, T. Didius și câți alții, m-am întors ca să calc în picioare, la poarta Esquilină, laurii Macedoniei. Am sosit, mort de sete, cu cincisprezece inși prost îmbrăcați⁸, la poarta Celimontană, unde un libert al meu închiriasă cu două zile înainte o casă pentru vestitul lui general; dacă n-o găsea liberă, îmi întindeam cortul pe Câmpul lui Marte. Banii însă, Caesar, sunt și au să rămână la mine acasă: înțelegi de ce n-am nevoie de târgi de triumf? Registrele mi le-am înaintat imediat tezaurului, așa cum cere legea (și legea, în privința asta, n-am călcat-o!). Dacă ai vedea registrele astea ai admite că nimănui nu i-a priit învățătura mai mult decât mie⁸: sunt scrise cu atâta migală și știință că scribul care le-a dus la tezaur, după ce le-a copiat, și-a spus încetisor, scărpinându-se în cap cu mâna stângă: „Socoteală – da; bani – ba! 10 Dacă i-ai spune așa ginerelui tău în clipa când s-ar sui în carul triumfal, sunt sigur că l-ai face să coboare! 11

În Pisonem, 58 – 61.

1 De remarcat, dimpotrivă, vulgaritatea limbajului atribuit lui Piso. 8 Mulțumiri aduse zeilor, un fel de preludiu la triumf, a căror oportunitate, importanță și durată erau fixate de către senat.

8 Epicureismul era rău văzut de pătura conducătoare a senatorilor. 4 Purtate pe târgi (vezi mai jos). 8 Ofițerii din preajma generalului. Comandanții legiunilor.

7 Caricatură a celui mai vulgar epicureism.

8 Alai derizoriu: amănuntul acesta și următoarele trădează o zgârcenie rușinoasă. 8 Ca să-și ascundă cât mai dibaci jafurile; de notat abundența jocurilor de cuvinte.

10 Vers dintr-un scriitor de comedii necunoscut (sau poate din Lucilius).

11 Scârbit de această demagogie.

Tratatele de retorică Cicero are deplina conștiință de a fi cucerit „domnia forului” și de a fi lărgit mult, prin practica sa, teoria elocinței. În 55, deja foarte diminuat ca om politic, dar vrând să-și salveze gloria literară, a publicaturi. *De oratore* în 3 cărți în care, imaginând conversația (în 91) a lui Antonius și Crassus (vezi mai sus, p...) cu doi tineri, Cotta și Sulpicius, arăta care trebuie să fie, din propriul lui punct

de vedere, formația oratorului, bazată pe daruri naturale și pe cunoștințe vaste (filosofie, istorie, jurisprudență (cartea I), cât de mult trebuie lărgite concepțiile tradiționale despre invenție și dispunere (cartea a II-a), care sunt calitățile esențiale ale stilului și ale „acțiunii” (cartea a III-a), Diferit totodată de filosofia lui Aristotel, care dă un loc prea restrâns sensibilității și artei, și de învățătura retorilor greci și latini, care tindea spre o analiză uscată a procedeele tehnice, scris de altfel cu o fermitate plină de eleganță, tratatul *De oratore* traducea în termeni raționali imensul succes al elocinței ciceroniene.

Știința și elocința

Adesea1, chiar în procesele socotite de toată lumea domeniul exclusiv al oratorului, se ivesc situații pe care acesta nu le poate rezolva numai cu ajutorul practicii forului, la care vreți să-l limitați, ci și cu sprijinul și luminile unei științe mai speciale. Spuneți-mi, credeți că se poate acuza sau apăra un comandant fără să ai cunoștințe militare sau, adesea, fără noțiuni de geografie terestră și maritimă? Se poate pleda în fața poporului pentru votarea sau respingerea unor proiecte de lege, se poate vorbi în senat despre orice problemă de Stat fără o cunoaștere teoretică și practică a treburilor publice? Poate ajunge oare oratorul să aprindă sau măcar să potolească sentimente și pasiuni – ceea ce e principala sa menire – fără un studiu aprofundat al tuturor datelor filosofice despre firea și comportarea oamenilor?

Nu știi dacă îmi veți da dreptate, dar nu mă voi feri să spun ce gândesc. Fizica și matematica, pe care le numărai adineauri printre științele speciale, aparțin într-adevăr specialiștilor; dar cine ar vrea să le exprime într-o formă aleasă ar trebui să apeleze la talentul oratorului. Când, precum se știe, celebrul arhitect Filon, constructorul arsenalului Atenei, a vorbit în fața poporului cu multă elocința despre lucrările sale, cred că s-a servit în aceeași măsură de arta sa de arhitect și de cea de orator. Dar dacă M. An

1 Crassus apără aici una dintre ideile foarte scumpe lui Cicero: elocința trebuie să cuprindă toate cunoștințele omenești. Dar trebuie notată prudența afirmațiilor.

tonius, care e aici cu noi, ar trebui să vorbească pentru Hermodorus despre construcțiile navale ale acestuia, ar îmbrăca în cuvinte elegante și în fraze ample un subiect care îi e străin.

De oratore, I, 59 – 62. Acțiunea oratorică

[„Acțiunea” avea o deosebită importanță în fața marilor adunări

și în aer liber; de asemenea și amploarea frazelor și repetarea ideilor esențiale, care făceau ca oratorul să fie înțeles, în mare, și de cei mai îndepărtați auditori. Îmbinarea naturii și a artei care o reliefează. Interes pasionat pentru expresia psihologică exactă și nuanțată. Stil foarte rafinat și plin de imagini.]

Fără îndoială, realitatea depășește totdeauna imitarea ei; dar dacă ea singură ar fi suficientă ca să ne îndrume în acțiunea noastră n-am mai avea de loc nevoie de arta oratorică. Și cum emoția pe care, trebuie s-o exprimăm sau s-o imităm e adesea așa de tulbure încât devine obscură și ascunsă, e nevoie să înlăturăm tot ceea ce o ascunde și să scoatem în relief trăsăturile ei relevante. Căci fiecare sentiment are, în chip firesc, manifestarea lui proprie: o anumită expresie, un anumit ton, un anumit gest. Și întreg trupul omului, și chipul său, și vorbele sale toate vibrează ca niște coarde de liră sub imperiul acestui sentiment. Glasul nostru, într-adevăr, e ca o coardă întinsă care vibrează la orice atingere și scoate sunete înalte sau joase, precipitate sau lente, tari sau slabe. Între aceste extreme există însă și nuanța intermediară din care s-au născut multe alte moduri de rostire: blând sau aspru, grăbit sau rar, continuu sau frânt, întretăiat, sacadat, cu glas scăzut sau răsunător. Toate sunt dirijate de măiestria și de tactul oratorului și îi stau la îndemână, precum pictorului, culorile.

Tuturor acestor nuanțări trebuie să li se alăture gestul, dar nu gestul teatral¹, care subliniază fiecare cuvânt, ci acela care sugerează întreg înțelesul și conținutul fără să încerce să le mimeze. Mișcărilor trupului să fie ferme și bărbătești, nu ca cele ale actorilor, ci mai degrabă ca cele ale soldaților sau ale atleților²; mâna nu așa de expresivă³; degetele să schițeze cuvintele, nu să le traducă, brațul să fie ușor întins înainte, ca un fel de armă a oratorului; o bătaie din picior la începutul sau la sfârșitul dezbaterilor.

1 Cum era prea adesea cel al lui Hortensius (vezi mai sus, p. 187 și urm.)

2 Armonioase și necesare. B Ca cea a actorilor.

Dar totul e expresia feței și, mai ales, a ochilor. De aceea aveau mare dreptate părinții noștri când nu prețuiau prea mult un actor cu mască (nici măcar pe Roscius!). Toată acțiunea pornește într-adevăr din suflet, iar expresia sufletului e chipul, oglinda lui sunt ochii. Căci ei sunt singura parte a trupului nostru care poate exprima variat mulțimea stărilor noastre sufletești. Cu ochii închiși nu se poate

dobândi nimic. Teofrast povestește că un anume Tauriscus spunea mereu că un orator care vorbește cu ochii ațintiți într-un singur punct parcă ar vorbi cu spatele la public.

De oratore, III, 215 – 217; 220 – 221.

Nouă ani după *De oratore*, Cicero era pus în situația de a mai scrie și alte tratate de retorică din două pricini: dictatura lui Caesar îl obliga să tacă; și câțiva tineri, în special Brutus și Calvus, preconizau o elocință „neoatică”, mai neîmpodobită și mai nervoasă, mai puțin învăluitoare și mai scânteietoare decât a lui. În *Brutus* (46) 1, Cicero, urmând un memento cronologic (*Liber armalis*) al prietenului său Atticus, expune toată istoria elocinței latine și ajunge, cu destulă discreție, la apologia sa personală; în lucrarea aceasta critica literară găsea la Roma un eminent model. *Orator* (46) 2 care, urmând principiul „ideilor” platonice, face în mod didactic portretul oratorului ideal – adică Cicero însuși – insistă mai ales asupra polemicii cu partizanii aticismului, asupra strădaniei stilistice și a ritmului oratoric. *De optimo genere oratorum* (*Despre cel mai bun fel de elocință*, 44), opune pe Demostene, ca model de aticism, excesiv de simplului Lisias.

În aceeași vreme, Cicero, care se apucase din nou de exercițiile de școală, neavând ceva mai bun de făcut în singurătatea lui, a publicat două tratate pur tehnice, despre „părțile discursului” (*Partitiones oratoriae*, 45), și „locurile comune” (*Topica*, 44), cel de al doilea fiind o parafrază a unei opere a lui Aristotel.

Tratatele filosofice. În aceeași perioadă, tot în două etape, dar în chip mai dezinteresat, Cicero s-a ocupat și de filosofie. O studiasse în tinerețe, la Roma și în Grecia, mai ales din punctul de vedere al unui avocat: subtilitatea dialectică a stoicilor, disputarea probabilităților pe care o practica Academia nouă

1 Este un dialog contemporan al cărui interlocutori sunt Cicero, Brutus și Atticus. Dedicat tot lui Brutus.

3 Ni s-au păstrat 12, din 21 câte scrisese Cicero.

erau excelente exerciții pentru un orator. Puțin câte puțin, treburile publice l-au silit să ia o poziție destul de netă, analogă cu cea a lui Scipio Aemilianus, împotriva epicureismului și în favoarea unui mare număr de idei stoice, dar de un stoicism practic, parțial pus de acord cu idealul roman de către Panetius și Posidonius, al căror elev fusese.

În 54 și în 52, în mijlocul unei demoralizări politice crescânde a

scris două dialoguri ale căror titluri le-a împrumutat de la Platon: *Statul* (*De republica*) și *Legile* (*De legibus*). *De republica*, în 6 cărți¹, definea guvernarea ideală ca o cale de mijloc între monarhie, aristocrație și democrație; considera (urmându-l pe Polibiu) că ea existase în Roma secolului al II-lea; socotea dreptatea ca bază a vieții sociale ale cărei aspecte le descria mai ales după obiceiurile tradiționale ale vechii Rome; chema pe toți oamenii de bine în slujba Statului, făgăduindu-le o nemurire metafizică în ceruri. Din *De legibus* nu avem decât 3 cărți²; prima de inspirație stoică, dar nu lipsită de originalitate, stabilește ca principiu natural al dreptului înrudirea spirituală a omului cu divinitatea; următoarele două tratează, dintr-un punct de vedere roman, despre legile religioase și despre organizarea politică. Aceste două opere formau o sinteză idealistă a scopurilor politice ale lui Cicero, așa cum, în aceeași vreme, *De oratore* dădea imaginea sistematică a elocinței sale.

Visul lui Scipio

[Scipio Aemilianus. tânăr ofițer în Africa, se vede în vis dus printre astre unde i se arată bunicul său adoptiv –, Scipio Africanul, și apoi tatăl său – Paulus Aemilius, și îi dezvăluie taina vieții veșnice. Scipio e prezentat ca povestind el însuși visul, puțin înainte de moartea șaneașteptată. Idealism ciceronian + combinație de stoicism” (divinitatea e sufletul lumii; de la el emană și la el se întoarce sufletul oamenilor), de sentiment al nemuririi personale și de pitagorism (filosofie astrală). Forță de reprezentare cosmică. Demnitate măreață a stilului. Cf. Platon, *Republica*, X, 20 (mitul armeanului Ei).]

1 Nu exista decât episodul *Visului lui Scipio* (vezi mai jos) grație lui Macrobiu, când, în 1819, cardinalul Angelo Mai a descoperit fragmente mai mult sau mai puțin întinse din această operă pe un palimpsest (manuscris vechi pe pergament, ras sau spălat în Evul Mediu ca să servească la transcrierea altui text).

— Trebuie să fi fost 6; dar nu se știe dacă ultimele 3 au fost scrise total sau parțial.

...Când, potolindu-mi plânsul, am putut din nou vorbi, i-am spus: „Prea-bunul și slăvitul meu părinte, dacă viața adevărată e aici, așa cum spune Scipio, de ce trebuie să mai zăbovesc pe pământ? De ce să nu vin de îndată la voi?” „Nu, îmi răspunse el. Atâta vreme cât divinitatea, a cărei împărăție se-ntinde cât vezi cu ochii, nu te-a desfăcut din închisoarea trupului tău, n-ai voie să intri aici. Căci

menirea oamenilor e să se-ngrijească de globul acela așezat în mijlocul universului, și care se cheamă pământ. Li s-a dat suflet din substanța focurilor veșnice cărora le spuneți astre și stele și care, sfere rotunde însuflețite de gândul dumnezeiesc, își împlinesc calea rotită cu neînchipuită iuțeală. De aceea, Publius, și tu, și toți oamenii credincioși, trebuie să vă păstrați sufletul în paza trupului și să nu părăsiți viața pământească fără porunca celui ce v-a dăruit-o, ca să nu se poată crede că fugiți de îndatorirea pe care puterea divină a hotărât-o oamenilor. Fii drept, Scipio, ca bunicul tău și ca mine, tatăl tău; iubește-ți părinții și rudele, dar mai cu seamă patria: astfel îți vei deschide drum sigur spre noi, care ne-am încheiat viața și, scăpați de povara trupului, trăim în lăcașul acesta”.

Acest lăcaș era cercul de o albeață orbitoare care scânteiază între stele și căruia îi spuneți, ca și grecii, Calea Laptelui. De aici, tot ce mi se înfățișa ochilor era o neasemuită minune: stele pe care nu le vedem niciodată de pe pământ, așa de mari cum nu ne-am închipuit vreodată. Mai mică între ele era cea mai îndepărtată de cer și mai apropiată de pământ, cea care strălucește din lumina altui astru. Stelele erau mult mai mari decât pământul; iar pământul mi-a părut atât de mic încât mi s-a făcut milă de țara noastră, un biet punct pe fața acestui pământ.

De republica, VI, 15 – 16.

În anul 45 Cicero și-a pierdut fiica preaiubită, pe Tullia; a încercat să-și domolească durerea scriind o *Consolație*, temă clasică a filosofiei morale. De atunci încolo, timp de doi ani, oferă ca derivativ activității sale intelectuale, încătușată de dictatura lui Caesar, adaptarea latină a tuturor cuceririlor filosofice ale Greciei. *Hortensius* (45) era un apel călduros la acest fel de studii. Celelalte tratate, care presupun o lectură imensă și o redactare uimitor de rapidă, expun principalele teze ale filosofiei grecești de după Aristotel, ținând seama în mare măsură de o mulțime de gânditori greci de mâna a doua din secolul al II-lea și din secolul I pe care nu-i cunoaștem decât pe această cale; Cicero când traduce, când rezumă sau interpretează, când combină diversele sisteme conform tendințelor lui personale, fără să ne prevină de aceste schimbări ale punctului de vedere. E înclinat să accepte un stoicism practic integrat într-un sistem neoacademic care considera că omului, în general, nu-i sunt accesibile decât verosimilități, nu realități¹.

În *Definiri ale binelui și răului în sine* (*De finibus bonorum et malorum*, în 5 cărți), (45), după ce a dat cuvântul, ca să expună teoria binelui suprem, unui epicureu, unui stoic și unui adept al Academiei, propune o soluție de mijloc. *Discuțiile de la Tuscu-lum* (*Tusculanae disputationes*, în 5 cărți) (45) stabilesc nemurirea sufletului și clădesc fericirea pe virtute. Cele trei cărți despre îndatoriri (*De officiis*, 44 – 43), de inspirație stoică, punând în lumină, cu un curios spirit juridic, conflictele dintre bine și util, sacrifică interesul personal în favoarea legii naturale a societății.

Problemele religioase sunt tratate în cele 3 cărți despre *Natura zeilor* (45 – 44), cu un plan asemănător celui al tratatului *De finibus* și cu tendințe sceptice; și în cele 2 cărți despre *Divinație* (44), pline de amănunte curioase, și mai net sceptice încă în concluzia lor. Pe lângă aceste opere majore, plăcute tratate de psihologie morală aveau ca temă bătrânețea. (*Cato maior*), (44), prietenia (*Laelius*, 44): două dialoguri dedicate lui Atticus).

Efort și durere

[Această tratare urmează critica teoriilor epicuree și stoice asupra durerii. Stoicism roman, cu caracter practic, civic și militar. Patriotism accentuat (alegerea exemplelor; elogiul limbii latine comparată cu greaca). Migală corectă, dar prea apăsată, a analizei (cf. efortul sofistilor greci, în cea de a doua jumătate a secolului al V-lea). Calități literare (mișcare, pitoresc).]

Există o diferență între efort și durere. Sunt noțiuni foarte apropiate, totuși deosebite. Efortul e un anumit exercițiu al trupului sau al sufletului care cere oarecare cheltuială de energie, pe când durerea, o zguduire care se produce în trupul nostru și ne chinuie simțurile. Pentru aceste două realități grecii n-au decât un singur cuvânt, deși limba lor e mai bogată decât a noastră. Și-atunci pe oamenii energici ei îi numesc „atrași și pasionați de durere”; noi, mai corect, „rezistenți la efort”; căci una e efortul.

1 Acestei duble preocupări îi răspund *Paradoxele Stoicilor* (46) și tratatul despre *Destin* *(44), care expun ciudățeniile stoicismului și-i critică fatalismul; și *Academicile*, redactate în 2, apoi în 4 cărți (ni s-a păstrat câte o carte din fiecare redactare), alta – durerea. Grecie, tu care crezi că ai cuvinte din belșug, cât îți e de săracă uneori exprimarea! Căci, repet, una e efortul, alta – durerea. Când i se tăiau varicele¹, Marius suferea; când mergea, pe arșiță, în fruntea armatei,

facea un efort. Totuși o asemănare există între cele două: obișnuința efortului te face mai răbdător la durere. De aceea legiutorii Greciei au hotărât ca tineretul să facă exerciții ca să dobândească tărie. Măsura aceasta spartanii o aplică și femeilor, care în alte orașe „stau ascunse în umbra zidurilor” și trăiesc foarte tihnit. Alta e legea pentru „fecioarele Spartei care-ndrăgesc mai mult palestra, râul Eurotas, soarele, pulberea, strădania, luptele, decât fecunditatea asiatică” 2. Astfel, în exercițiile acestea trudnice se amestecă uneori și durerea, când ești împins, lovit, îmbrâncit, trântit, dar efortul însuși creează un fel de băătăură împotriva ei.

În ce privește armata – vorbesc de a noastră, nu de cea a spartanilor, care înaintează în sunet de flaut și nu cunoaște alt cântec de luptă decât cel în ritm anapestic – îți dai seama imediat de unde îi vine numele³ și ce mare efort cer marșurile: să-ți cari rația pentru mai mult de două săptămâni, să-ți cari toate efectele personale, să cari țărâșu¹⁴; căci scutul, sabia, casca, soldații noștri nu le socotesc povară mai mult decât umerii, brațele și mâinile lor. Ei zic că armele sunt brațele soldatului. Și bine zic, fiindcă, așa cum sunt așezate, la nevoie, o dată poverile aruncate, ele pot fi de îndată folosite în luptă, ca niște brațe. Și cât e de greu exercițiul legiunilor, cu alergările, atacul, strigătul lor de luptă! 5 De aici își câștigă soldatul tăria de a răbda rănilile. Pune-i alături un alt soldat, la fel de viteaz, dar fără exercițiu: are să semene a femeie.

Tusculanae, II, 35 – 37

Doctrina neoacademică⁶

Mai există o altă categorie de critici: cei care nu sunt de acord cu filosofia Academiei. Lucrul mi s-ar părea mai grav, dacă n-aș ști că orice filosof se împacă numai cu doctrina propriei sale școli. Mai ales noi, care avem obiceiul să spunem tot ce credem împotriva cui are impresia că stăpânește știința, nu putem contesta altora libertatea unei opinii contrare. Totuși ne putem apăra mai ușor, pentru că vrem să ajungem fără ceartă la cunoaș

1 Ei. Tuse, li, 53.

2 Citate cu origine necunoscută”.

— Numele latin al armatei, *exercitus*, sugerează ideea de exercițiu, de antrenament. 4 Cf. mai jos, p. 206 și urm. textul din Salustiu.

6 Care întovărășea „demarajul” de atac al armatei romane.

De remarcat cât e de potrivită teoria neoacademică a cunoașterii unui avocat și unui spirit atât de inconstant ca cel al lui Cicero (cf. mai sus, p. 20G).

tere și depunem în acest scop toată grija și toată râvna. Fără îndoială, drumul cunoașterii e plin de piedici: realitatea e obscură, judecata noastră – slabă. De aceea nu fără pricină au ajuns cei mai vechi și mai luminați filosofi să se îndoiască de succesul investigațiilor lor; totuși nici ei nu s-au dat bătuți și nici noi, de oboseală, nu renunțăm la ambiția de a înțelege. Iar discuțiile noastre în contradictoriu nu urmăresc altceva decât să: scoată la lumină, să facă să țâșnească într-un fel adevărul sau ceva cât mai apropiat de el.

Nu e altă deosebire între noi și cei ce afirmă că știu că ei nu se îndoiesc de adevărul teoriilor lor, pe când noi socotim probabile multe lucruri ușor de crezut, dar greu de afirmat cu deplină certitudine. Prin urmare, noi suntem mai liberi, mai independenți, o dată ce puterea judecării noastre e întreagă, neîngrădită de nicio obligație de a apăra precepte și porunci. Ceilalți se pomenesc legați înainte de a fi putut alege părerea cea mai potrivită; la vârsta cea mai fragedă, fie pentru că au dat ascultare unui prieten, fie pentru că s-au lăsat atrași de primul discurs auzit, emit judecăți despre lucruri pe care nu le cunosc și apoi, oricare ar fi doctrina spre care au fost împinși, ca de o furtună, rămân agățați de ea, cade o stâncă.

Academicae, II, 7 – 8.

Operele filosofice ale lui Cicero nu au deosebite calități de metodă sau de sistem. Chiar și din punctul de vedere al vulgarizării ele prezintă defecte grave din cauza zorului și din cauza intențiilor literare ale autorului lor. Mai puțină vină i se poate face din eclectism: Cicero, care vrea să fie liber de orice dogmatism, invocă heterodocși recenți (mai ales stoici) pe care nu-i cunoaștem decât prin el, și foarte fragmentar; uneori reflectă chiar o revenire la aristotelism. Și Cicero exagerează și când se laudă că adaugă un nou domeniu literaturii latine: avusese precursori¹. Dar aceștia se limitau la opiniile școlii lor; Cicero a pus la îndemâna spiritelor culte din Italia ansamblul filosofiei grecești și a sugerat că prin compararea și critica reciprocă a diverselor sisteme se poate naște o morală totodată metafizică și practică adaptată temperamentului roman și întregului Occident: Seneca și marii gânditori creștini îi sunt mult îndatorați. A creat și o proză filosofică latină, care, pe ici pe colo, e încă lipsită de precizie, dar

care, prin excluderea cuvintelor grecești și adâncirea sensului multor cuvinte latinești, este elegantă și solidă, deși incapabilă de o finețe așa de subtilă și așa de clară ca greaca.

1 Ennius, cu *Epiharmus* și *Euhemerus*; stoicii Sex. Pompeius, Q. Lucilius Balbus...; epicureii C. Velleius, C. Amafinius, Rabinus, T. Catius; și Lucrețiu.

Arta dialogurilor ciceroniene. Pentru a da tratatelor sale de retorică și de filosofie o formă mai atrăgătoare, Cicero a recurs de obicei la forma dialogată. Se inspiră în principiu din Platon, pentru care avea o foarte vie admirație literară. Dar și din Aristotel care, dând conversației o alură mai puțin suplă și mai puțin întretăiată și acordând atenție unor lungi expuneri dogmatice, oferea un model mai ușor, mai ales pentru un vulgarizator grăbit. Personajele lui Cicero, într-un cadru natural agreabil, puțin artificial (de exemplu grădinile uneia dintre vilele autorului) sunt sobru dar corect diferențiate; politețea lor plină de demnitate și uniformitatea limbajului lor le imprimă o oarecare rigiditate, dar lasă astfel discuției de idei întreaga ei valoare. În plus, Cicero așază în fruntea fiecărei cărți câte o prefață (avea un stoc întreg!) în spirit totodată foarte general și foarte personal (de exemplu despre moartea lui Crassus și a lui Hortensius, despre necesitatea de a participa la viața politică, despre dragostea pentru patrie, în sensul ei tradițional), care n-are nimic comun cu subiectul lucrării: aceste efuziuni semilirice în stil foarte îngrijit au adesea mult farmec.

Poeemele. Încercările poetice ale lui Cicero merită totuși o mențiune: în tinerețe adaptase lucrarea astronomică a grecului Arătos (secolul al III-lea), care era atunci la mare modă; a compus poeme istorice despre *Marius*, despre propriul său consulat (în 3 cărți) ... despre epoca sa (în 3 cărți) ... Fragmentele pe care ni le-a păstrat el însuși sunt în general cu totul mediocre, cu toate că unele traduceri din grecește (în special din tragici) sunt destul de viguroase și de exacte.

Umanismul lui Cicero. Cicero este, fără îndoială, unul din cei mai mari scriitori ai tuturor timpurilor: proza latină, în mâinile lui, se maturizează deodată și devine capabilă de orice mlădiere și de orice vigoare. Scriitorul se străduise în acest sens cu dragoste și cu îndârjire. Dar mai ales făcuse din ea instrumentul cu ajutorul căruia a exprimat bogăția sufletului său. A fost un adevărat roman, pătruns de demnitatea sa, devotat familiei, prietenilor, ordinii publice, „maiestății”

patriei sale; dar a fost mai mult italian decât roman prin fericirea de a trăi, prin vioiciunea impresiilor, suplețea intelectuală și simțul estetic; și mai ales un umanist cu cel mai generos spirit și cea mai cuprinzătoare voință: elenist, călăuzindu-se după „natură”, îndrăgostit de tot ce e rațional și de tot ce e nobil, încredințat că este de datorita noastră să muncim pentru binele omului și dând întâietate formelor intelectuale și morale ale vieții, el a fost și rămâne, în ciuda unor vremelnice deprecieri, unul dintre stâlpii gândirii și expresiei occidentale.

3 Lutrețiu aptox. 98 – 55 î.e.n.

Despre T. Lucretius Carus nu știm aproape nimic. O legendă reproducă de Sfântul Ieronim ni-l arată victimă a unui filtru de dragoste, compunând *De rerum natura* în intervalele de luciditate și sinucigându-se la vârsta de patruzeci și patru de ani, în cursul unei crize mai violente. Nimic nu ne obligă să-i dăm crezare. Trebuie să fi fost de neam ales, dacă judecăm după tonul prietenesc și degajat cu care i se adresează lui Memmius (dedi-catarul operei sale), care făcea parte din vechea nobilime. În februarie 54, Cicero îi scrie fratelui său Quintus (II, 9, 3): „Poemul lui Lucrețiu dovedește totodată mult geniu și mult meșteșug” Să însemne oare aceasta că el a revizuit și editat poemul, așa cum afirmă tot Sfântul Ieronim?

Fizică și morală. Poemul acesta *Despre natură* expune fizica epicuree, dar cu o intenție morală. Epicur (342 – 270) propunea omului, ca ideal, perfecta seninătate a fericirii: o fină cazuistică a plăcerilor trupești demonstra că ele sunt proporționale cu necesitățile și că, pe măsură ce acestea se reduc, există mai multe șanse de a le satisface; pe de altă parte, sufletul dobândește liniștea dacă își reprezintă lumea sustrasă oricărei puteri supranaturale și condusă de legi de neînfrânt: fiind muritor, așadar scăpat de teama de zei și de viața viitoare, trebuie să poată atinge și el „ataraxia” (eliberarea de chinurile patimilor), în ordinea neclintită a universului. Pentru Epicur important era doar rezultatul moral: astfel că s-a mulțumit să adopte, în Ilspl <p> jaecă (*Despre natură*), cu foarte ușoare modificări, sistemul fizicii materialiste a lui Democrit (aprox. 410). Lucrețiu a respectat această ordine de valori: analiza lui psihologică, pătrunzătoare și amară, îi arăta, în societatea vremii, o adâncă demoralizare și pasiuni înfrigurate; îi vedea chiar și pe epicurei, mulți la număr în înalta societate romană, prea înclinați spre satisfacțiile

materiale și ezitând între o șovăielnică lipsă de credință în zei și practici superstițioase. De aceea Lucrețiu exprimă cu tărie scopul moral al operei sale.

Inima impură a omului

[Pesimism al observației morale. Forță a expresiei psihologice. Puternică sobrietate a metaforelor; dar insistență didactică asupra comparației finale.]

Cu ochii înțelepciunii, în fire a zărit

Cum oamenii fac față nevoilor vieții

Spre a-și duce traiu-n pace, găsind tot ce de preț îi.

Cum muritorii noștri au mândre avuții.

Măriri și reputații, cu nume bun copii

Și totuși nu-i vreo casă cu inimi mulțumite.

Ci numai gânduri sclave, de neguri bânuite...

De ce plâng muritorii, el singur a aflat...

De vină în toate astea, e vasul blestemat.

Ce dăunează sevei aduse din afară:

Când, fără fund, nu ține nimic din ce se cară

Sau amărăște totul, cu suc-i veninos...

Ne-a limpezit gândirea, cuvântu-i luminos

Neliniștii, dorinței, el le-a menit hotare.

Vorbind de bunul maxim, vânat de fiecare – De calea să-l
ajungem, mai drept, mult mai ușor.

Și ce potop de rele pândesc pe muritor, în zbor plutind ici-colo,
la voia întâmplării

Ori din urzeala firii, menite înverșunării;

El forturi ne arată și porți cu zidul-nalt.

Să ne-apărăm mai bine, de-al relelor asalt.

Vădind ce iluzorii sunt spaime-ntunecoase.

Rostogolind în inimi, talazuri mânioase.

Rău tremură copiii, fricoși de orișice

Când învăluitoare o noapte oarbă e – Noi oameni copti la minte,
ne temem ziua mare.

Deși n-avem temeuri mai tari de-nfiorare.

Decât copiii noaptea¹, cu negre năluciri...

Să nu chemăm aicea, solarele sclipiri:

1 Cf. comparația lui Lucilius, p. 160.

Pătrunderea naturii, de către judecată, Alungă nopți de spaimă,

din mintea-nfiorată...

VI, v. 9 – 41.

Epicur și zeii

[Fervoare entuziastă: 1. pentru Epicur, pe care discipolii săi îl venerau cu un fel de idolatrie; 2 pentru splendoarea științei. Polemică ironică și scurtă cu neopitagorismul (i se atribuiau lui Pitagora „versuri de aur”, numite așa pentru frumusețea lor morală) și cu filosofii care, ca orfismul, acordau mare importanță vieții de apoi (Aheronul e fluviul Infernului). Reprezentare epicuree a zeilor, inutili în sistemul materialist al lumii, dar pe care Epicur îi păstra (negându-le de altfel orice fel de activitate) întrucât, conform teoriei cunoașterii pe care o susținea, orice noțiune a omului trebuie să aibă un corespondent în realitate. Influență literară homerică: cf. *Odissea*, VI, v. 42 și urm.]

Tu a Greciei podoabă, ce din negurile dese

La lumină faci să iasă noima firii neînțelese.

Cale îmi așterni în față, pas cu pas să te urmez.

Fericit doar să te copii, să te întrec eu nu cutesc...

Cum să înfrunte rândunica zborul lebedei în slavă

Ori pe cal să-l lase-n urmă iada turmelor firavă?

Faur ești de adevăruri, tu părinte, noi copii.

Geniu ce împărți lumină, noi culegem din ce scrii, în colinduri de albină, prin poiană, după miere.

Mursa vorbelor de aur, cu o viață ce nu piere...

De cum mintea-ți prinde-a spune cu un glas plin de temei

Despre universul nostru că nu-i fapta unor zei.

Cad pereți din fața lumii, spaima de eresuri moare.

Ne apare universul, fără de întunecare;

Îi avem pe zei în față și locașul lin al lor.

Unde nu-s udați de ploaie, nici atinși de-un vântișor.

Unde nu le arde-obrajii, vifor aspru, de ninsoare, îi împresură acolo, un eter ce nori nu are.

Iar lumina răurează toate zâmbetele ei.

Firea-n bunătați îi scaldă...

Peste suflete de zei, Pacea mai presus de timpuri, de nimic nu-i tulburată, Dar temutul iad, de oameni, nicăieri nu se arată, Dsși ochii pot pătrunde pretutindeni, unde vor.

Glia încetând să fie stavilă chiar sub picior... Nu-i mirare că

ne-aprinde o divină voluptate, Plină de o sacră spaimă când vedem desfășurate De puterea minții tale, toate tainele ce sunt, în adânc de cer, pe ape, de asemeni pe pământ...

III, v. 1 – 30.

Ordinea logică a poemului. Dar, spre deosebire de Epicur, Lucrețiu are și pasiunea adevărului științific în sine. Și-a luat sarcina de a expune un sistem de fizică și își urmează scopul, de la un capăt la celălalt al celor 6 cărți, cu o extremă rigoare, lărgind numai părțile care tratează despre om (c. III-IV) și despre raporturile sale cu universul (c. V-VI).

În vid cad, etern, atomi indivizibili, indestructibili, semințe ale tuturor universurilor trecute, prezente sau viitoare: căci nimic nu se creează, nimic nu se pierde (I). Greutatea lor și o anume „deviere” (*clinamen*) de a verticală îi fac să se grupeze, dând astfel naștere corpurilor însuflețite și neînsuflețite, fără intervenția zeilor (II). Astfel, omul e material, ca și spiritul (*animus*) și sufletul său (*anima*); material, deci muritor; căci orice combinație de atomi sfârșește prin a se desface în elementele ei. Și, dacă sufletul e muritor, nu avem să ne temem de o viață viitoare (III). La baza cunoașterii stau senzațiile care, fiind emanații materiale ale corpurilor, nu ne înșală, dacă le interpretăm fără iluzie pasională (IV). Nici universul nu efăcut de zei: se poate urmări cum, pornind și el, ca și umanitatea, de la combinații întâmplătoare, amândouă progresează corelativ (V). Și fenomenele cele mai stranii care îi înspăimântă pe oameni, chiar epidemiile, se datorează unor cauze naturale (VI).

Lucrețiu ține înaintea de toate la forța și claritatea didactică a raționamentului. De aceea tranzițiile sunt insistente, adesea greoaie; deducțiile – minuțioase; frecvente – trimiterile la adevăruri deja câștigate; și poetul nu ezită să exprime de mai multe ori, sub diferite forme, concluziile esențiale. Intenția aceasta e atât de clară încât s-ar părea că trebuie să punem pe seama faptului că poemul n-a fost terminat (și, uneori, pe seama tradiției manuscrise) incoerențele sau lacunele care se întâlnesc în cursul, operei. Tot așa și sfârșitul ei abrupt, care ne lasă sub impresia ciumei de la Atena1.

1 Poate că Lucrețiu avusese de gând și revină, io concluzie, asupra teologiei epicuree simetric eu exordiu poemului (c. I) care tratează crimele Discute din *supentiti*.

E: hiloni! literar. Urmându-l pe Epicur a cărui expunere era însă

foarte plată, Lucrețiu avea ambiția să creeze o mare operă literară. Îl studiasse pe Ennius; dar s-a adresat și unor autori mai vechi, până și marilor filozofi-poeti ai Greciei, eleații (Elea e un oraș grecesc din Italia) Xenofan și Parmenide (secolele al VI-lea și al V-lea) și mai ales sicilianului Empedocle (secolul al V-lea), pe care îl laudă și îl imită adesea, deși e departe de a-i împărtăși toate ideile. Lucrețiu ne-a lăsat singurul exemplu, desăvârșit și strălucit, al acestui gen literar măreț, de mult perimat în lumea greacă.

Citise mulți alți poeți și prozatori, de pildă pe Homer, Hesiod, Tucidide. Practicase retorica și „tratarea poetică”: de aici preludii strălucitoare, ample digresiuni, comparații gata făcute pe care le putea introduce ici-colo ca să lumineze discuția aridă. Dar, oricât ar fi de frumoase aceste piese de virtuozitate: invocarea Venerei, lamentația la moartea Ifigeniei, descrierea cortegiului Cibelei... ele nu întrec coeziunea poemului. Într-adevăr, e în permanență însuflețit, în modul cel mai firesc, de pasiunea pe care Lucrețiu o pune în urmărirea raționamentului, de vioiciunea întrebărilor și exclamațiilor sale, de triumful logicii sale; de polemica cu școlile filosofice rivale și de tăria credinței sale epicuree; și mai ales de sentimentul naturii, mereu prezent. Unității planului îi corespunde unitatea facturii.

Atomii invizibili

[Metoda: tratarea începe cu o obiecție (procedeu retoric); enunțarea temei; dovedirea; acțiuni ale elementelor invizibile (la început, cele mai violente), creșteri și descreșteri insensibile. Procedeu explicării necunoscutului prin cunoscut (efectele vântului explicate prin cele ale apei). Bogăție, în aparență spontană, și varietate a exemplelor. Procedee descriptive de două feluri: ampolare homerică (vânturi și fluvii) neimitată, naturală; prezentare alexandrină, minuțioasă, scurtă și frapantă, a detaliului, dar a detaliului văzut. Contopirea procedeelor descriptive cu scopurile științifice.

Până aici făcui dovadă că din ce nu-i, nimic nu naște. Cele ce viață-au fost să vadă, Nimicul nu le poate paște.

De are încă-n tot ce-am spus Gândirea ta vreo îndoială.

Deși văzuți atomii nu-s, Le poți afla ființa reală.

Sunt lucruri, crede-mă, pe lume, De care seamă ai să ții: Cu ochii nu le vezi anume, Făptura lor, însă o știi...

Așa e zbuciumul vântoasei Ce răscolește vaste mări, Surpând corăbii maiestuoase și nourii din depărtări.

Vârtejul crunt de vijelie, Adesea rupe arbori mari De pe întinsuri
de câmpie, și-n codrii aprigi, solitari.

Tării de vânt desferecate

Gemând cumplit prin stei cărunți.

Sub ochii firii spăimântate

Bat în mânia, culmi de munți...

Deși nu-l vezi, e lucru vântul Printre lumeștile zidiri, Altfel n-ar
bântui pământul și mări și norii largii firi...

În spulberări sunt prinse toate, Atunci când vifor s-a iscat...
Fluid e vântul și-l socoate

Un râu agale pe uscat De capătă un spor de ploaie Din muntele
cu pisc înalt, El curge-n clocot de șuvoaie cu ramuri din păduri, în salt...

El tufe întregi le ia la vale

Și poduri tari ce-n drumu-i stau.

Urlând vârteju-și taie cale

Pe unde maluri diguri au.

El năruie cu vuiet, lespezi

Și nu-i de stăvili biruit.

Tot astfel vântu-n sorburi repezi, în zborul lui nestăvilit.

Cu avântări de val pândește o pradă, sare după ea Din nou și iar,
o cucerește și-n volbură pe sus o ia...

Fără să le zărim cum vin, Mirosurile-n nări, vreodată, Noi varii
lucruri mirosim, Iar ochilor nicicând se-arată: Văpaia verii, ierni cu
frig, Nici sunetele când le strig – Un lucru-i fără îndoială

Că au natură corporală.

Altfel la porți de simț n-ar bate...

Și lucruri ce le-atingi, sunt toate...

Pe țărnul care sparge unde, O pânză de vei anina, De umezeală
se pătrunde, Dar soarele o va usca

Fără să poți cu ochii prinde Cum umezeala a intrat Sau aburul ce
se desprinde când pâna-i pusă la uscat.

Prin mii de zile cu văpaie, Se subțiază un inel Purtat pe deget:
tot la fel Rod piatra, picături de ploaie.

Iar fierul plugului ce ară.

Pe nesimțite se tocește

Ca lespezile, bunăoară.

Pe unde pasul gloatei crește.

Sau mâna dreaptă, la statui De bronz, în poartă de cetate, Sub

sărutarea1 orișicui către incinta ei răzbate.

În ce măsură-au fost atinse Noi le vedem grosimea roasă Dar nu și părțile desprinse: Geloasa fire nu ne lasă.

Noi n-o zărim când dă poruncă De creștere la lucruri mici, Fără a simți vreodată nici când bătrâneții le aruncă.

Privirea noastră cea mai tare Nu vede bunăoară, sarea când roade-n stâncă, mușcătoare în valul ce-l trimite marea.

Lucrează firea, pasămite, Prin corpurile-i nezărite.

I, v. 365 – 328

Sufletul e material

[Antichitatea nu și-a putut niciodată reprezenta sufletul complet desprins de materie. Lucrețiu, urmându-l pe Epicur, admite aici o materie din ce în ce mai fină de la trup la suflet (principiul vieții) și de la suflet la spirit (principiul inteligenței). Intuiție și experiment psihofiziologice (în studiul influențelor reciproce dintre trup și suflet). Demonstrație pe două puncte: spiritul poate părea independent de trup, fără să fie, în realitate; într-adevăr, unele experiențe dovedesc că nu e așa.]

Despre spirit, despre suflet spun că nu se pot desface și o singură substanță: după vorba noastră însă. Căpetenia o are dintre-acestea judecata

1 în semn de venerare. E vorba de zeii protectori ai orașului, pe care oricine intri în oraș caută și și-i câștige.

Sau cum mai frecvent îi zicem „spiritul”, „intelența”.

Căreia i se supune trupu-n întregimea lui.

Ea locaș anume are în mijlocul pieptului:

Aici teama și cu spaima te-nfioară-n tresăriri.

Mângâierea bucuriei tot din locu-acesta saltă.

Mintea, afectivitatea, deci aici își au sălaș.

Iar cealaltă parte care-i semănată în tot corpul:

Sufletul, stă-n ascultarea spiritului ce-i dă tonul

Când anume să se miște după cum se mișcă el.

Spiritul e însă-n stare să se adâncească-n sine

Și să aibă mulțumire când nici sufletul nici trupul

Nu se simt mișcați atunci, de vreun lucru oarecare.

După cum ne doare capul sau un ochi, peste măsură.

Fără să simțim tot trupul strâns de gheara suferinței.

Tot așa, adesea are spiritul, durerea lui

Și-nfloriri de bucurie, pe când sufletul rămâne
Neutru în mădulare, nechemat de-o noutate.
Dar când spiritul tresare copleșit de-o spaimă cruntă.
Sufletul în întregimea-i este afectat și el
Trupu-asudă lac de apă și-l acopere paloarea.
Limba parcă ți se leagă, tace glasul sugrumat.
Peste ochi se lasă neguri, țiue mereu urechea.
Iar picioarele-ți se moaie și ades cazi leșinat
De pe urma unor spaime ce te prind pe neașteptate.
Legătură așa de strânsă-i între spirit și-ntre suflet.
Că de ai o rană-n spirit, trupu-ndată se dărâmă.
III, v. 136 – 160.

Simțurile, izvoare ale cunoașterii

[Subtilitate constantă a raționamentului: necesitate logică a unei certitudini; imposibilitate psihofiziologică de a respinge mărturia simțurilor; imposibilitate practică de a face abstracție de ea. Diversitate și viață a stilului (polemică disprețuitoare, logică strânsă și forță retorică, bun-simț realist; efort de a varia vocabularul).]

De crede-un oarecare¹ că nu putem cunoaște Nimica, el prin faptul c-afirmă așa ceva, Dovadă singur face de neputința sa.

1 Aluzie la Metrodoros din Chios și la adepții lui Democrit. Dar polemica lovește deopotrivă școlile „sceptice”: epicureii erau foarte dogmatici.

Cu oameni de aceștia eu n-am vreo controversă;
Îi las cu capu-n țărână de-a îndărăt să meargă.
De data asta însă, eu le admit c-ar ști
Și-am să-i întreb de unde (o dată ce din lucruri
Nu au putut cunoaște vreo urmă de adevăr)
Știu ei ce se cunoaște și ce-i de neaflat.
Precum și adevărul să-l cearnă de minciună
Ori lucrul îndoielnic, de cel ce este sigur.
Ai să găsești o cale: pentru întâia oară
Cunoaștem adevărul creat fiind de simțuri.
Prin simțuri dăm de fapte ce nu se pot respinge.
Căci trebuie arătată încredere mai multă
Celor ce fac să-nvingă prin proprie tărie
Cert lucru, adevărul, înlăturând eroarea.
Dar cine-ar merita-o încrederea aceasta.

Afară doar de simțuri? Sau poate rațiunea
Din simț ivită-n totul, va fi tot ea în stare
S-aducă mărturie că ne înșală acesta?
De-s simțurile false, ea fiica lor, ne minte.
Urechea poate oare, de rău să ție ochii?
Certat să fie auzul, de către pipăit?
De asemeni pipăitul, luat din scurt să fie
De către gustul gurii și nările să-i puie în frâu, iar ochii înșiși să-l
contrazică aprig?

Nu cred că toate astea se întâmplă chiar așa.
Din simțuri fiecare își are partea sa
Și anumite funcții, de-aceea vom percepe
Distinct inconsistența, de lucrurile dure.
Căldura ca și frigul, de-asemenea distinct.
Culorile sau cele ce de culori se leagă.
Impresie distinctă, și gustul gurii are.
În mod distinct de-asemeni, iau naștere mirosuri.
Iar sunetul apare și el în mod distinct.
Deci niciun simț nu poate verifica pe altul.
Și n-are să revie nici chiar asupra sa.
O dată ce au parte de încredere, cu toate1
Și orice prind acuma, e-adevărat mereu.

Se întâmplă judecății să nu ne dea temeiul e două impresii ale
aceluiași simț, niciuna nu e în sine superioara celeilalte.

De ce, de pildă, lucruri pătrate efectiv, Privite de departe1, ni
s-au părut rotunde, în cele două aspecte, mai bine-i să vii totuși cu
unele pretinse temeiuri ce explică Decât să lași din mână
vizibile-adevăruri2, Curmând însă, izvorul încrederii din noi, Ai ruina
din talpă temeiul existenței și al păstrării noastre. Nu numai judecata
S-ar prăbuși atuncea, dar toată viața noastră S-ar dărma în țandări
când n-am mai cuteza în simțuri să ne-ncredem: neocolind abisuri, și
cumpeni de tot felul, am merge spre pieire.

IV, v. 469 – 510. Separarea elementelor

[Atomii sunt mai mult sau mai puțin grei și netezi „dar atomii
grei și aspri au antrenat în căderea lor alții mai ușori și mai netezi (pe
cei ai apei, ai focului, și, mai mult, pe cei ai eterului (partea cea mai
înaltă și cea mai pură a cerului), care, apoi vor fi eliminați prin
presiune ca apa dintr-un burete. Grandioasă epopee cosmică. Poezie

originală și proaspătă a comparației. Efort de a explica mișcarea astrelor fără a le atribui viață (așa cum făceau, mai mult sau mai puțin, neopitagoreii și stoicii).]

Mai întâi atomii gliei, mult mai grei, mai împlețiți» Se-adună împreună, să cuprindă-n miezul ei Cele mai adânci locașuri. Pe măsură ce veneau să se strângă laolaltă, închegau substanța-n stare să dureze mări și stele, soare, lună și pereții Lumii noastre uriașe. Toate corpurile-acestea Au în ele o sămânță mai ușoară, mai rotundă și mai fină ca atomii ce pământul îl compun, Iar din porii rari ai gliei s-a desprins întâi eterul Ridicând cu el, în zboru-i constelațiile toate și văpăile ușoare. Acest lucru nu-i departe De acelea ce privirea poate urmări ades când lucirile de soare, rumene în dimineață, își aruncă-n rouă clară scânteieri de pietre scumpe. Ies atuncea de pe lacuri, de pe fluvii călătoare.

1 Exemplu clasic de eroare a simțurilor: un turn pătrat, văzut de departe, pare rotund. 3 Se regăsește aici preocuparea *predomina*?! morală a fizicii epicuree.

Aburi și chiar glia însăși pare-a fumega atunci. Toate aceste emanații se adună la un loc, înspre cerurile-nalte, să-mpletească norii deși. Tot așa, rărit eterul și ușor peste măsură, Se-ntruni de pretutindeni într-un corp cu mult mai dens, Care avea să înconjoare baierile depărtării și să-mbrățișeze lacom, mijlocul întregii lumi. După el prind să se-nalțe soarele și fața lunii, Globuri ce se mișcă-n aer, între ceruri și pământ, Neavând afinitate cu eterul-nalt, cu glia, Nici prea grele să se-așeze pe pământ învârtoșat, Nici ușoare să se-avânte spre limanu-naripat: Aninate cum sunt astăzi, în noianul de la mijloc, Trupuri vii își mișcă ele, făcând parte din natură. Tot așa în noi sunt membre într-o stare de repaus, fără altele se-agită când menirea lor o cere.

V, v. 449 – 479.

Știință și filosofie. Științele naturii, în Antichitate, nu dispuneau de metoda de experimentare care izolează fenomenele și, încercând să le reproducă în circumstanțe diverse, face posibilă cunoașterea mai exactă a cauzelor și acțiunilor lor. Procedeele vremii erau observarea, apropierea, analogia și deducția logică. Or, observațiile, cât de fine ar fi, izolează cu greu faptele în stare pură; apropierea riscă să fie cu totul exterioare; logica, fără o multitudine de fapte controlate, se înșală ușor. Astfel încât spiritele cele mai bine dotate se aflau în neputința de a crea

o știință pozitivă. Lucrețiu avea cele mai înalte calități de savant: obiectivitate și acuitate în observarea faptelor; suplețe și varietate a punctelor de vedere; forță și finețe (subtilă uneori) în deducția logică; în plus, o adevărată pasiune pentru îndrăzneala științei; mândria de a fi original, care incită la cercetare; și cea a limpezimii care nu se mulțumește decât cu idei clare. Dar opera lui ne poartă permanent între iluminări aproape profetice și erori care ni se par grosolane.

Logica își dezvăluie și eroarea și adevărul.

I. Împotriva teoriei antipozilor și a gravitației universale în privința asta, Memmius, nu te apuca să crezi Ce spun unii despre lucruri că ar tinde înspre centru

Și că astfel universul ar rămâne-n echilibru.

Neavând de loc nevoie, de externe presiuni.

Iar de risipiri nu-i vorbă nici la margini de deasupra

Nici la marginea cea joasă, întrucât în centru toate

Ar avea «n reazem tare. Asta însă, ca și când

Corpurile-ar fi să afle reazem chiar în ele înseși.

Iară lucrurile grele de sub noi, ar fi făcute

Să se întoarcă ele înseși, spre înalturi, stând apoi în repaus pe pământul mai de jos, ce e sub noi.

Ca imaginile noastre ce se-ntreazăresc prin apă.

Totodată ei afirmă că la zișii antipozi

Merg cu capu-n jos ființe, fără să se prăvălească în cereștile olaturi ce se află dedesubt.

După cum nici noi spre nalturi nu suntem luați în zbor.

Tot ei spun că-n spațiul nostru scânteiază stele-n noapte.

Când se bucură de soare, vietăți la antipod.

Pe când noaptea lor răspunde în lungime, zilei noastre...

Bineînțeles <că toate-s bazaconii fără noimă!

I, v. 1052 – 1068.

II Căderea corpurilor în vid

Poate unuia îi vine gândul că atomii grei Străbătând mai iute vidul, cad de sus pe cei ușori iar ciocnirea ce urmează, dă impuls la făurirea De ființe; lucru-acesta mult departe-i de-adevăr... Trebuie să recunoaștem că prin apă sau prin aer Corpurile în cădere, după greutatea lor își iuțesc fatal căderea, deși consistența apei și mult mai subtilul aer nu totuna le-o întârzie Dar se dau deoparte învinse dinaintea avântării Corpurilor mult mai grele. Altfel se petrec în vid

Fenomenele acestea: nicăieri și niciodată Corpurile n-au să afle stavilă din partea lui; Poarta le deschide vidul, tuturor a deopotrivă. Astfel corpurile toate, deși n-au aceeași masă, Trec cu pas egal de iute prin nepăsătorul vid.¹

II, v. 225 – 239.

1 Acesta e adevărul demonstrat de experiența lui Atwood.
limbajului

[Problema limbajului, semnul exterior al superiorității omului asupra animalelor, i-a preocupat pe J» J toți filosofi. Îndrăzneală calmă a apropierei între >vom și animale. Deducție pe baza unor exemple care „prin caracterul lor sugestiv, devin probante. Prospețime a observației.]

La urma urmei, nu e un lucru de mirare.

Că soiul omenirii, un «las și-o limbă are.

Să desemneze lucruri, cu glasuri, felurit.

După-nțeles, când turme cu grai nedezmorțit

Alătura de neamul sălbăticiunii rele.

Cu țipete-anumite dau de-nțeles și ele.

Că sufăr ori li-i teamă, că-ncearcă bucurii.

Din fapte evidente, aceasta poți s-o știi:

Când uriași moloșii se mânia vreodată

Și-n freamăt botul moale, colți firoși arată

Turbarea lor aprinsă, ridică amenințări

Ce tună pân-la ceruri și umplu depărtări.

Cu ce blândețe însă, cățeei prind să-și lingă

Cu laba întorcându-i mai fără să-i atingă.

Făcându-se că-i mușcă ușor și-n jocul lor îi saltă-n sus, în aer cu
botul lor cel mare

De parcă să-i înghită, iar lin lătratul pare

Un glas de mângâiere... Li-i altfel glasul când.

În casa cea pustie, ai să-i auzi urlând

Ori scheunând a jale, târându-se-n țărână

Când răni o să le-aducă harapnicul din mână.

Cât de schimbat nechează aprinsul armăsar.

Când sare printre iepe și pinteni îi dă iar

Amorul cel cu aripi sau când rotunda-i n-are în vuietul de arme,
foc aruncând, tresare

Sau când picioru-n tremur, e gata de plecat...

Tot astfel mii de soiuri din neamu-naripat:
Vultanii, șoimii ageri, precum și cufundării
Ce-și caută merindea sub ale mării arii, în undele sărate, au alt
glas, mai ales

Când prada se tot zbate sau pentru ea – și dau ghes...
Nu-s unele ce-și schimbă, cu anotimpu-o-dată
Prea răgușitul țipăt? Chiar cioara zvăpăiată
Și corbii, cârduri negre, al căror croncănit, După credința lumii
cerșesc când n-ai gândit, Vântoase, ploaie mare, chemând furtuni
nebune?... Când fără grai jivina, prin țipete își spune Simțirile
dintr-însa cu cât e mai firesc să afle orice, un nume, în graiul omenesc?

V, v. 1056 – 1090.

Simulacrele

[Epicureii explicau senzațiile afirmând că toate corpurile emit în
permanență forme fine, sau „simulacre”, asemănătoare lor înșile, care
pătrund în organismul ființei dotate cu sensibilitate. Observație bogată
și variată (impresii de la țară și din oraș percepute cu finețe), dar care
nu dovedește nimic]

Multe lucruri, la iveală dau anume elemente Ce se pot vedea cu
ochii, unele se risipesc Fără consistență-n aer: fumul unui lemn prea
verde Ori căldura ce-o dă focul, sunt astfel de emanații; Altele din ele
însă, au țesutul mult mai dens, Precum e cămașa fină, lepădată-n toiul
verii, Uneori de către greieri sau membrana ce-o dezbracă De pe trupul
lor vițeei, după ce apar pe lume. Șerpii târători, de asemeni, năpârlesc
lăsându-și haina Prin măcănișuri unde rareori de n-o vedem
Fluturând de vânt, prin spinii tufelor de pe coline. Și cum faptele
acestea se petrec așa, tot astfel Trebuie să se desfacă de pe lucruri mici
imagini... Este-adevărat că multe din deprinderile acestea JSI-au
numaidecât izvorul, în interiorul plasmei, Cum spusesem mai-nainte, ci
adeseori se nasc chiar pe-întinsul de deasupra, fapt văzut și la colorii:
Lucru-acesta se întâmplă cu acele vâluri care Animate-n pari gigantici
fâlfâie peste grindis. Roșii, galbene sau negre, sus deasupra teatrelor².
Tot ce stă sub pânza asta, treptele nenumărate, Scena întreagă,
senatorii și femeile distinse

1 Concepute ca fiad materiale. * Care erau sub cerul liber.

Și statui de zei, se-mbracă în culoarea fluturândă. Pe cât teatrul
se întinde între ziduri mult mai strânse. Pe atât lumina zilei se filtrează
mai cu farmec. Dacă suprafața pânzei dă asemeni colorit, Lucrurile au

să deie neapărat, la rândul lor, Mici imagini și coloare, de pe-aceeași suprafață.

IV. v. 54 – 64; 72 – 86.

În plus, când e vorba de lămurirea unor fenomene pe atunci inaccesibile (dimensiunile astrelor, fazele lunii, eclipsele, magnetismul etc), Lucrețiu nu propune o singură explicație, ci mai multe, între care ne lasă liberă alegere. Iar faptul că una dintre ele, cum se întâmplă adesea, se apropie de adevăr e un hazard al logicii, nu o descoperire științifică. Și e desigur prudent, atunci când nu dispui de mijloacele de control necesare, să refuzi alegerea între diverse ipoteze. Dar nesiguranța aceasta nu-l supără pe Lucrețiu. Căci scopul lui rămâne înainte de toate filosofic: ei vrea să arate că o minte înțeleaptă, dacă a adoptat teoria atomilor, va găsi totdeauna explicații firești pentru fenomenele în care omul de rând vede intervenția de temut a zeilor. Așa încât se mulțumește să presimtă puternic și să afirme, crezând în ele, câteva mari idei principale: permanența legilor fizice, determinismul, acțiunea reciprocă a trupului și a sufletului; evoluția, selecția ființelor vii prin lupta pentru viață, corelația organică... Sunt, toate, idei care, pentru noi, reprezintă lungi clasificări științifice, dar care, la Lucrețiu, nu sunt decât foarte vii și puternice intuiții ale voinței sale îndreptate spre un țel moral.

Realism și imaginație. Dar omul acesta se distinge, chiar din punct de vedere științific, prin bogăția și exactitatea senzațiilor ale și prin realismul imaginației sale. Toate simțurile lui pun stăpânire pe univers, până la cel mai mic detaliu: vederea îi e ascuțită, pipăitul și mirosul – dintre cele mai fine, auzul de asemenea. Așa încât el exprimă, mai complet decât orice alt scriitor grec sau latin, diversitatea senzorială a lumii. Și fizica vremii, pentru că nu împingea analiza dincolo de aparența fenomenelor, îi oferea un bogat material de descriere. Sub formă de exemple sau de comparații se acumulează impresiile lui vii și puternice de la oraș sau de la țară, notate cu o precizie plină de interes, dar fără rafinament inutil. Știința lui se exaltă și în prezența marilor priveliști ale Naturii, văzută în toată puterea și splendoarea ei: ceruri imense, îngrămădiri de nori, lungi priviri asupra mării nesfârșite, siluete de munți, vapoase sau clare, năvăliri nestăvilite de ape și de vânturi... De altfel descrierea, gândită și ordonată de imaginația sa științifică, trece chiar dincolo de limitele observației personale, creează din nou, cu o viață intensă, amintiri

livrești, zugrăvește fresce vaste cu revoluții, cu bătălii, reconstituie vremurile preistorice atât de realist, chiar în cele mai îndrăznețe ipoteze, încât opera lui capătă într-adevăr sensul și valoarea unei epopei a naturii. Și s-ar putea ca influența poemului *De rerum natura* să se fi exercitat nu numai asupra literaturii ci și asupra artelor și în special asupra picturii. Poate că descrierile lui au dezvoltat acel simț romantic al naturii ale cărui urme puțin mai anoste le găsim în unele fresce cu peisaje de la Pompei.

Tr ombele

[Imaginația științifică bazată pe o descriere grecească (precizie tehnică, claritate a reprezentării). Mișcare și pitoresc (de notat familiaritatea izbitoare a comparației). Măreție cosmică.]

După cele ce spuseseam, e ușor să înțelegi în ce chip au să se nască trombele pe care grecii

Socotind ce reprezintă, le-au numit cândva „prestere” 1

Și cum vin asupra mării, dinspre zone mai înalte.

Câteodată-n jos se lasă din imensul cer, spre mare.

Cu tumult, coloană dreaptă, iar în juru-i prind să fiarbă

Valurile ridicate de grozavele ei sufluri;

Năvile de zbucium prinse, au să înfrunte cumpeni grele;

Lucru-acesta se întâmplă când vântoasa ne în stare

Să desfacă prin puterea-i noru-n care s-a închis.

Ca pe-un stâlp, lin îl îndreaptă înspre valurile mării.

De ai crede că-i turtește pumnul unui braț, făptura.

Și-o întinde peste ape. Sfâșiind întregul nour.

Vântul din strânsoare scapă și se afundă-apoi în mare.

Se întâmplă câteodată, ca o volbură de vânt

După ce a smuls din aer, particile mici, de nouri.

Să se înfășure în noru-i și din ceruri să se-avânte

Tot la fel ca o presteră. Noru-ajuns pân-la pământ

— Înseamnă „uragan fierbinte”. Anticii stabileau un raport între vânt, aer și foc (în special sub formă de fulgere).

Spulberându-se în fărâme, varsă gleei, uraganu-i, Cu vârtejuri îngrozitoare. Faptul e destul de rar, întrucât au grijă munții să le pună-n cale stăvili. Fenomenul se ivește mult mai des acolo unde Marea-și desfășoară largul, sub întinsul cerului.

VI, v. 423 – 450...

Lupte fantastice

[Imaginație fantastică (elementele ei: opere de artă, greco-asiatice reprezentând vânători; experiența lupte» lor din arenă între oameni și fiare). Desen clar și însuflețit. Exagerare epică. Cf. vânătorile de lei ale-pictorului Eugène Delacroix.]

S-a încercat chiar a se pune-n slujba cruntului război, Tauri mâniați, mistreții asmuțiți către dușman. Drept acoperire trupe, lei mânau în fața lor: Fiarele erau vegheate de cornaci cu lănci în mână și de-mblânzitori sălbatici, care le duceau de lanț „înfrânându-le ardoarea; totul însă, în zadar, întrucât înfierbântate de măcelul sângeros Tulburau fără să aleagă, șiruri lungi de luptători, Năvălind de pretutindeni, cu o coamă monstruoasă... Călăreții nu-s în stare caii să-și mai potolească Prinși de spaimă la auzul răgetelor feroase și nu pot să-i mai întoarne, cu tot frâul, spre dușman. De-o mânie rea aprinse vin leoaicele în salturi, Cu o gură larg căscată pentru cei ce-i ies în față; Fără vreo deosebire și pe neașteptate-ți sar Drept în spate, te doboară numai dintr-o lovitură, La pământ și te sfâșie sau cu colții sau cu gheara. Taurii aruncă-n aer pe mistreți, sub talpă-i calcă; Ori în coaste sau în pântec, coarnele în cai și-implântă Sau se năpustesc din goană, ca să ia pământu-n coarne. Cu puternici colți mistreții spintecă pe-ostașii lor, și-ntingând în sânge vârfuri de săgeți, în piele frânte. Usturați de rană, surpă călăreți și pedestrași. Fără spor se trag și caii, dinaintea colților, Ridicându-se în picioare, cu copitele în vânt.

Ai să-i vezi peste o clipă, cu tendoanele tăiate, Prăfoușindu-și în țărână, greutatea trupului.

V, v. 1308 – 1333.

Omul primitiv

[Imaginație creatoare (care folosește poveștile despre”. vârsta de aur”, dar într-un spirit realist). Înclinare idilică spre prospețimea naturii primitive, cu toate brutalitățile ei. Antiteză morală implicită între omul „natural” și civilizatul „corupt”.]

Oamenii dintâi erau mai tari Decât azi, pe întinderea de glie: Din pământul aspru, cu tărie, Se nașteau asemenea lăstari.

Oase mult mai mari și mai vârtoase Trupu-l susțineau cu grinda lor, Se înșirau sub cuta mușchilor Nervi și măruntaie mai vânjoase.

Oțeliți la frig și la căldură, Molime nu-i doborau firavi, Nu cădeau prea repede bolnavi De puneau ceva necopt în gură.

Zile multe depanau sub cer Lustrii vieții lor până la urmă. Rătăceau ca vitele în turmă Oamenii aceluia timp de fier.

Nu ştiau de plug sau cum se poartă Spre a desteleni pământul smad, Cum se sapă gropi cu nou răsad, Cum se taie-n arbori creangă moartă.

„Tot ce soarele şi ploaia da Ori creştea pământul de la sine, Din această facere de bine pieptu-nfometat se potolea.

Sub stejari, hrănindu-se cu ghindă, Ei simţeau cum prind din nou puteri. Boaba asta de pe seminceri Care-n copt dă iarna să se-aprindă.

Rumenă ca purpura de foc, Se făcea mai multă şi mai mare – Frupt curgea din pragul nou de zare... Omenirii fără de noroc.

Îi strigau nenumărate ape Setea să-şi aline din talaz, Precum buciună şuvoiul azi Fiarelor pădurii, să se-adape.

Noaptea-n codru ei găseau liman inu-l avea doar nimfa, încă Răsărea de sub un mal de stâncă Un izvor cu şopot diafan.

Răsărea din lepedea surpată, Picurând pe muşchi ori stei spălin). Mână puhoi spre şesuri apucând Peste plai, cu unda lor bogată.

Focul, la ce-i bun, ei nu ştiau Nici în blănuri, trupuri să-nfăşoare; Munţi albaştri, codri fără soare, Adăpost în peşteri le dădeau.

Oamenii aceştia plini de tină, în uscate maldăre de foi.

Spre a nu fi bătuţi de vânt şi ploi.

Se-afundau în ceasuri de hodină...

V, v. 925 – 957.

Sensibilitate şi pasiune. Epopeea aceasta nu e lipsită de suflet: personalitatea lui Lucreţiu se impune de la un capăt la altul al poemului şi face din el cu totul altceva şi mai mult decât o expunere epicuree sau chiar decât un imn entuziast înălţat frumuseţii şi măreţiei Naturii. Într-adevăr, poetul poartă în sine şi conflictul şi acordul dintre o sensibilitate plină de compasiune şi o voinţă ştiinţifică autoritară.

Dragostea de viaţă, o anumită înduioşare în faţa activităţii spontane a fiinţelor, presentimentul unor idile vesele ar putea fi, la rigoare, explicate prin însăşi bucuria contemplării poetice. Dar nu şi neliniştea în faţa slăbiciunilor şi a mizeriilor omeneşti, care iese la iveală când şi când, oarecum fără voia poetului, adesea trădată numai de un cuvânt sau de o intonaţie. De pildă când îi evocă pe mineri sau, cu o aparentă detaşare, schimburile permanente între viaţă şi moarte:

Când stânca o străpunge până-n adânc minerul

Prin ascunziş de cremeni încrâncenându-şi fierul.

Spre a da de urma vinei de aur sau argint.

Emană Scaptesula¹, vaporii ce o prind...
Din vizuini cu aur, miasme-ucigătoare
Nasc amorțeli cumplite și-obrazului, paloare...
Ați auzit, desigur, sau poate ați și văzut
Ce repede puterea făpturii le-a scăzut, încât în scurtă vreme
ajung apoi să piară

Cei puși cu silnicie, la muncă grea, amară...

VI, v. 1808 – 815.

În univers, când ici, când colo pulsațiile vieții înving
Și totodată sunt învinse... Cu freamătele] îngropării
Se-amestecă în lumea asta, și țipătul copiilor
Ce pentru prima oară cată spre țărnul limpede-al luminii – Și nu
urmează-o noapte zilei și după noapte aurora.

Să nu audă prunci cum țipă în suferința lor cea nouă
Sau bocetul, ortac al morții și-al îngropării celei negre.

II, v. 575 – 580.

Mai ales despre moarte vorbește Lucrețiu, când cu rece
obiectivitate, când cu duritate realistă și cruda, când căutând chiar
efecte de teroare macabră, cum va face mai târziu Villon: dar, sub toate
aceste forme, se simte obsesia dureroasă cu care luptă și de care
suferă. Tot așa și când înfățișează viciile și erorile oamenilor.

Localitate din Tracia. bogată în mine de argint.

Această sensibilitate e cu dârzenie ținută în frâu; pentru că
Lucrețiu, după ce și-a căutat seninătatea în contemplarea științifică,
pretinde să ofere astfel umanității supremul remediu, cel puțin pentru
mizeriile ei morale. El pare însă a se îndoii că va putea atinge țelul pe
care-l urmărește cu pasiune. Biciuiește cu un fel de bucurie sălbatică
iluziile și viciile oamenilor, zgârcenia, ambiția, desfrâul. N-ar face-o
dacă ar fi dobândit el însuși pacea sufletească și dacă n-ar dori binele
semenilor săi. Astfel încât pasiunea, izbucnind în plină expunere
științifică, trădează o inimă care suferă cu noblețe.

Amestecul de pesimism și de pasiune explică violența
anti-religioasă a lui Lucrețiu. El a vrut, urmându-l pe Epicur, să
găsească în teama de zei și de viața de dincolo originea tuturor
dezbinărilor omenesti. Deci, pentru el, ea este marea dușmană. Așadar,
tonul pe care vorbește despre religie n-are nimic senin; atacă cu o
arzătoare îndârjire culturile, preoții, dacă nu și pe zei (Venus, Cibeles), a
căror existență era postulată de fizica epicu-ree (o dată ce se vedeau în

vis „simulacrele” lor), dar care, conform acestei doctrine, trăiau inactivi și senini în spațiile dintre lumi, fără să le pese de oameni.

Într-un sens, acest dușman al religiei este un fanatic. S-a refugiat în știință, ca și Pascal, fără să-și poată îmblânzi sufletul; și îi disprețuiește pe oameni, dar îi e mereu milă de ei și năzuiește să-i salveze.

Omul și moartea

[Punere în scenă foarte dramatică. Spirit de satiră și de violentă ironie. Crescendo măreț. Elocință „de predică” și virilă atribuită Naturii. Pitoresc familiar.]

„De-acum încolo, casa nu-ți va mai fi voioasă¹. Nici soața credincioasă, copiii dulci ai tăi Zburdând cu toți, să aibă sărutul tău dintâi, Cu o tăcută vrajă să-ți împresoare pieptul, De-acum, prin noi venituri tu n-ai să ai mijlocul să vii în ajutorul celor ai tăi de-acasă. Vai, vai de tine, bietul! (strigă ai tăi) – o clipă De vrăjmășie plină, îți ia pe totdeauna

1 Vorbesc prietenii mortuln i.

Nectarul dulce al vieții”. S-adauge¹ ei uită

Că face să se stingă părerile de rău.

De le-ar intra în minte un astfel de-adevăr.

De câte spaime grele și chin n-ar fi cruțați.

„Când inerția morții, pleoapa ți-a închis, în secolii ce urmează, ești pus la adăpost

De orice suferință, de răutatea ei, în timp ce noi² aicea, de rugu¹³ tău aproape

Vărsăm potop de lacrimi peste cenușa ta;

Din pieptul nostru jalea nu va pieri nicicând”.

În doliu fără margini, de ce să lăncezim

Cuprinși de-amărăciune, când doarme somnu-i lin?

De multe ori se-ntâmplă ca mulți, pe la petreceri.

Din cei ce-au cupa plină și mândre flori pe tâmpile.

Din inimă să spună: „Noi muritorii-avem

Doar bucurii de-o clipă ce n-au să mai revină”.

Pesemne-s prinși de teama că după moarte setea

Unei pustii aride o să-i încerce rău

Sau poate-au să regrete mai știi ce voluptate.

Dar cui îi pasă-atuncea, de dânsul și de viață.

Când sufletul și trupul dorm în același somn...

Dacă într-o zi natura ar fi să-și înalțe glasul
Așa, pe neașteptate, atunci am auzi
Muștrările acestea: „De ce, sărmane om.
Te lași cuprins cu totul, de întristări amare?
De ce la gândul morții să gemi, să plângi mereu?
Căci dacă ți-a fost viața de pân-acum, plăcută ui Uala tei ți-aduse
atâtea bunătăți

Ce n-au pierit ca supte de-un vas fără de fund.

De ce nu ieși din viață un oaspete sătul.

Spre a căpăta, nebune, o pace-nseninată?

De însă atâtea daruri le-ai risipit în vânt.

Iar viața silă-ți face, de ce să-ncerci s-adaugi

Din nou, risipă vană și fără bucurie?

De ce n-ar fi mai bine să-ți ceri un capăt vieții

Și trudei totodată? Oricât aș căuta.

Nu pot găsi nimica, pe placul tău să fie:

1 Aparteu sarcastic al lui Lucrețiu.

— Ironie: supraviețuitorii se înduioșează de ei înșiși.

9 Unde a fost ars cadavrul.

Sunt tot aceleași lucruri... Și dacă totuși anii Nu ți-ar lăsa rugină
pe trup și-n mădulare Inertă lânzezeală, tot n-ai ce aștepta. Chiar să
învingi lungi secolii, cu viețuirea ta, Dar încă de-ar fi vorba să nu mai
mori vreodată”. La vorbele Naturii ce este de răspuns? Decât să
recunoaștem dreptatea ei deplină. Și că rechizitoriu-i rostit în contra
noastră E-ntemeiat, de partea-i stând numai adevărul.

III, v. 894 – 920; 930 – 951.

Limba și stilul. Această personalitate puternică, cu refulările și
izbucnirile ei, asigură poemului o uimitoare varietate sub rigiditatea
raționamentului doctrinal. Dar limba și versificația sunt mereu
aceleași. Ele conțin arhaisme care se întâlnesc încă de la Ennius; e
vorba probabil de o concepție care apropie poezia didactică de epopee
și caută să-i dea un ton mai vechi. Întâlnim deci în poem multe forme
vechi, cuvinte compuse, o sumă de adverbe juxtapuse care precizează
gândul prin tușe succesive. Aliterația e frecventă, dar de obicei
păstrată pentru efecte pitorești. Perioada poetică, dimpotrivă, e deja
aproape clasică; amplă și variată, hrănită din câștigurile elocinței,
suplă și vie în descriere sau în pasiune, dar rămânând greoaie în
deducțiile pur logice. În ansamblu, ținuta stilului e în acord cu măreția

operei.

Concluzie. Fără îndoială, nu există poem științific mai frumos decât *De rerum natura*. Ca să ne dăm seama mai bine de acest lucru ar trebui să cunoaștem poemele vechilor filosofi greci. Se pare că îl puteau întrece pe Lucrețiu în seninătate, dar nu în entuziasm științific sau în sinceritate. Lucrul cel mai important este să recunoaștem în Lucrețiu una din cele mai bogate naturi din câte sunt: poate că realismul, virila voință de acțiune, mișcarea neobosită, satira neîmblânzită, bogăția de descriere se datorează rasei sale; dar Lucrețiu o întrece mult prin simțul său cu adevărat științific și prin înțelegerea, totodată sensibilă și filosofică, a Naturii universale.

4 Poezia novatoare

Cu tot epicureismul său, Lucrețiu îi putea plăcea lui Cicero prin ținuta tradițională și clasică a artei sale. Dar în aceeași vreme, niște poeți tineri rupeau, nu fără scandal, cu obiceiurile deja înrădăcinate pe care le impuseseră succesul lui Ennius și cel al tragicilor. Acești „înnoitori” (vew-repoi) vor să înlocuiască lungile poeme impersonale, care li se par afectate și pline de „clișee” convenționale, cu piese scurte, șlefuite, caracterizate printr-un simțământ și un meșteșug personal. Secare îi cuceresc chiar și pe rafinați prin originalitatea prezentării lor.

Vechiul și noul „alexandrinism”. Aceasta însemna că luau asupra lor reacția împotriva clasicismului care, în lumea grecească, avusese loc în secolul al III-lea și-și găsisese atunci centrul la Alexandria, în Egipt, unde Muzeul și Biblioteca Ptolemeilor grupau savanți și scriitori de pretutindeni: de aici numele de „alexandrinism” dat acestei mișcări. Poezia greacă se înnoiește atunci datorită lui Philetas din Cos, autor de elegii, lui Calimah, autor de imnuri și epigrame, lui Eratostene și Arătos, care au scris despre astronomie și meteorologie, datorită obscurului Licofron, lui Teocrit și *Idilelor* sale, lui Herondas și mimilor săi, lui Euforion din Chalcis, cu elegiile și epigramele sale. În fond foarte diferiți, toți acești poeți se asemănau prin dorința de a practica o artă rafinată și mondenă, prin gustul pentru erudiție și galanterie, prin înclinarea spre amănuntul familiar și pitoresc. Detestau lungimile, sacrificau cu bună știință ordinea planului, practicau aluziile ascunse și subînțeleșurile destinate unor amatori foarte instruiți.

Tendențele acestea se perpetuaseră în poezia greacă, dar fără forță, în primele două treimi ale secolului al II-lea. Au reînviat apoi cu o nouă vigoare, având însă ca pol de atracție Roma, tot atât, ba chiar mai

mult decât Alexandria: Nicandru din Colofon a scris, la Pergam, poeme didactice despre mușcăturile animalelor sălbatice și despre antidoturile la otrăvuri; PseudoMoschos, idile rustice; Arhias, pe care l-a apărat Cicero, a cântat marile familii romane; Meleagru din Gadara, satiric și epigramist de mare talent, a editat prima antologie de mici piese grecești (epigrame) din toate timpurile; Parthenios din Niceea, adus la Roma ca sclav în 73, eliberat apoi, a exercitat o mare influență prin elegiile sale mitologice și, poate, ca profesor.

„Alexandrinismul” roman. Mișcarea de înnoire a poeziei latine nu se explică așadar numai prin panta naturală care avea să-i ducă pe latini la imitarea alexandrinilor, după ce îi imitaseră pe clasicii greci; nici prin rolul profesorilor care caută să-și șlefuiască cei mai buni elevi; nici printr-o spontană dorință de reacție împotriva unei rutine mai mult decât centenare: deși fiecare dintre acești factori a avut un rol. Ea se explică și prin „atmosfera” aceluia moment, când poezia greacă rămasă în urmă începea să fie în acord cu tendințele mondene ale unei părți, deocamdată restrânse, din înalta societate romană. Numele de „alexandrinism” nu i se potrivește deci decât pe jumătate, și mai ales dintr-un punct de vedere tehnic; cu atât mai mult cu cât latinii (ca și Meleagru, de altfel) continuau să-i citească și să-i imite pe clasici, alături de alexandriini.

Poetul erotic LAEVIUS (în timpul lui Sulla?) are rolul unui precursor; gramaticul P. VALERIUS CATO apare ca un teoretician care dă singur exemplul (*Dirae* sau „Blesteme” și *Lydia*? Mai târziu acești poeți se înmulțesc, sub privirea dezaprobată a lui Cicero. Trei dintre ei formează un grup de prieteni cu aceleași gusturi literare: HELVIUS CINNA își încheiase abia după nouă ani *Zmyrna*, care încă de la naștere a avut nevoie de un comentariu; Licinius Calvus, pe care îl vom regăsi ca orator, autor de epigrame și de poezii erotice și didactice, scrisese o epopee mitologică, *Io*; C. Valerius Catullus, singurul dintre ei de la care ne-a rămas mai mult decât niște biete fragmente, ne îngăduie în sfârșit să pătrundem în acest „Cenaclu”.

Se trăgea dintr-o familie foarte bună de la Vercorven venit a Roma unde s-a consumat în studii și apoi – plăceri, mai ales când l-a cuprins patima pentru aprox. 54 î.e.n. cea pe care ei o numește Lesbia (fără îndoială Clodia, sora tribunului Clodius). Urmează o ruptură, o locotenentă în Bitinia în statul major al propretorului Memmius, călătorie care nu i-a umplut punga așa cum sperase; apoi reîntoarcerea

la Verona, la Roma, o reluare disperată a dragostei; împăcarea cu Caesar, fost oaspe al familiei poetului, pe care însă acesta îl atacase în epigrame virulente: a murit scurt timp după aceea, foarte tânăr.

1 Tidas, Cornificius, Sueius; Cassius din Parma, dușmanul lui Caesar; Cassius din Etruria (?) de care își bate joc Horațiu. Alții, chiar dacă suferă influența „novatorilor”, nu renunță la genul clasic al epopeii naționale: Hoștius, cu *Războiul Istriei*; Furius Biba-culus, care l-a atacat pe Caesar și a scris un *Război cu Galii*; P. Terentius Varro din Atax, autor de elegii, al unei epopei mitologice *Argonautica* și al unui *Război cu Secvanii*, Opera; societatea lui Catul. Dintre cele 116 poezii care ne-au rămas de la el, cele mai scurte (unele n-au decât două versuri) nu au fost poate toate cuprinse în acel *libellus* editat chiar de Catul și dedicat lui Cornelius Nepos. Astăzi se află grupate nu pe subiecte și nici în ordine cronologică, ci după lungime și metru: mai întâi „epigramele” în formă lirică (de obicei în iambi); apoi lungile poeme în care domină hexametru dactilic; în fine piesele în distih elegiac (vezi mai jos, p. 405). De altfel culegerea nu cuprinde toate poeziile lui Catul.

E poate preferabil să facem distincție între poeziile de inspirație personală în care sunt zugrăvite, sub forme foarte diferite, pasiunea, prietenii și urile poetului; între poeziile lirice cu caracter semireligios: imnul către Diana (nr. 34), epita-lamurile (nr. 61 și 62); și poemele savante (*epyllia*) de inspirație profund alexandrină: *Cosița Berenicei* (imitată după Calimah, care închipuise metamorfoza pletelor reginei Egiptului în cometă (nr. 66); *Attis*, care pictează în termeni mitologici delirul orgiastic al credincioșilor Cibelei (nr. 63); mica epopee *Nunta zeiței Thetis cu Peleu*, cel mai lung dintre poeme (408 versuri) (nr. 64).

Dar, de fapt, poate că în dezordinea inspirației sale culegerea reprezintă mai bine societatea aceea de tineri foarte înflăcărați, curioși, și veseli, și în același timp esteți, care îmbină cercetările de „artă pentru artă” cu distracțiile mondene și cu viața sentimentală cea mai istovitoare. Se tachinează, își fac invitații, se alintă, se ocărăsc, fac schimb de versuri, le judecă pe ale altora, și totul cu aceeași vioiciune pasionată, fie că e vorba de literatură sau de prietenie, de o confidență intimă sau de o șlefuire „alexandrină”. Și Catul pare să fi trecut mereu, cu cea mai mare dezinvoltură, de la una la alta.

Un prieten¹.

Veraniu, cel mai bun dintre amici.
De-or fi-n totul trei sute de mii.
Te întorci lângă penai, într-adevăr, aici?
La frați uniți și la bătrâna mamă vii?
O altă veste pentru mine nu-i
Mai plină de atâtea bucurii...
Te voi vedea nevătămat, din gura ta

1 De notat exaltarea foarte tinerească, puțin meridională, a sentimentelor.

Am să aud ce plaiuri are Spania¹, Ce fapte a făcut, ce neamuri sunt într-însa. De gâtu-ți aninat, eu ochii, gura o voi săruta... Voi oameni cu noroc, mai știți pe-alcineva Cu-atâta vie mulțumire, ca a mea?

Carmina, 9.

Un tip ridicol

Furius, căsuța ta cea mică de la țară, De-Austru, de Favoniu e cruțată, De crudul Borea sau de Apheliote³, Dar ea pe cincisprezece mii și două sute De sunători sesterți e azi ipotecată. Ce vânt ciumat îi este dat s-o bată!

Carmina, 26.

Lui Calvus.

Pe zei din cer, ce-i cășuni lui biet Catul, săracul, Să înghită nerozia acestor cărți, cu sacul, și-n zi de saturnale când omul e voios? Ți-o coc, din parte-mi, Calve, glumeț răutăcios: Chiar mână, de dimineată, de cum se crapă zorii, Voi răscoli-n dughene, din rafturi, autorii, Câtând „lucrări” de Aquinii, de Cesii, de Sufin.

Colecții de veninuri, să mori și tu în chin...

Iar voi plecați cu toate.

Hârțoage blestemate.

Blestem pe fața lumii.

Poeți de râsul lumii...

Carmina, 14, v. 13 – 23.

1 Spania, unde Veranius trebuie să fi fost în suita unui guvernator de provincie. De remarcat partea de curiozitate intelectuală din prietenia aceasta de tinerețe.

— Catul îl ia adeseori în răs pe Furius care, sărac, încerca să trăiască „pe picior mare”.

din împrumuturi.

— Cei vechi se temeau de vânturi, socotind că aduc molime.

La saturnalii (17 decembrie), când se făceau daruri, Calvus i-a trimis în glumă prietenului său o „culegere” de poezii proaste pe care le primise și el. De notat veselie și nostima exagerare a acestei prefăcute mâinii.

Lui Cicerol

„Tu, cel mai elocvent din toți nepoții Pe care Roma i-a avut și-i va avea De-a lungul anilor ce vin, te felicită Dintre poeții slabi², Catul cel mai mărunț: Pe cât e de stângaci în lumea poeziei, Pe-atâta ești de mare în oratorie.

Carmina, 49

Diferențierea genurilor. Dar Catul are ferma intenție de a nu aplica aceleași procedee de artă diferitelor genuri pe care le tratează. E de la sine înțeles, pentru el, că cinismul se potrivește confidențelor intime; că atacurile personale trebuie să fie violente până la grosolanie, galanteriile – elegante și afectate, poemele alexandrine – întortocheate și pitorești. Catul rămâne consecvent: limba, metrul și însuși mersul frazei sunt gândite în acest fel. De aici o mare varietate de tonuri: temperamentul, vârsta, genul de viață a lui Catul o îngăduiau; dar a și lucrat în acest sens, mlădiind în mod, am putea zice, sistematic poezia latină. În orice caz avea limpede conștiința acestui lucru; și îl surprindem uneori încercând, împotriva propriilor sale obiceiuri, alăturând tonuri diferite, ca și când ar fi vrut să-și dovedească măiestria și libertatea de artist.

Doliu și poezie

[Adânc îndurerat de moartea unui frate mai mare, foarte drag, Catul a întârziat cu terminarea unui poem (*Cosița Berenicei*) pe care-l promisese lui Ortalus și pe care i-l trimite în sfârșit (cam în anul 60). Epistolă elegiacă în distih. Grație firească cu care Catul i se adresează prietenului său și lasă elegia fără concluzie. Opoziție între o durere adâncă, deși puțin atenuată, și o schiță grațioasă, după moda alexandrină (pregătind lectura celui alt poem). Stil adecvat, lipsit de retorică.]

Mă simt, Hortale³, amice, de suferințe răpus, La muzele învățate nu-mi este gândul dus...

1 Unii savanți socotesc că piesa e satirică.

1 După spusele lui Cicero, care disprețuia pe „zelatorii lui Euforion”.

Poate oratorul Hortensius.

Cât zbuciumul tristeții mai stăruie să roadă, Din dulcile-inspirații nu pot culege roadă...

Mereu m-apasă ziua când fratelui meu stins, Cu apa-i neagră Lete picioarele i-a lins...

La țarmul retic glia troiană mi-l ascunde

Pe cel răpus, iar ochii-mi spre el nu pot pătrunde.

Cum, frate, de-azi înainte nicicând n-oi auzi Tot ce-ai făcut pe lume, când lin, tu vei roști?

Făptura-ți mai iubită ca propria mea viață De-acuma înainte să n-o mai am în față?

La tine eu voi ține din răspuseri, mereu, și bocet la mormântu-ți am să ți-l cânt tot eu...

Așa cum pentru soarta lui Itys¹, Procne geme, în umbra deasă a luncii plângându-l lungă vreme.

Deși sunt prins de jale, Hortale, îți trimit Poemu-mi după cântul lui Battiad² urzit.

Să nu-mi mai crezi cuvântul Un fulg ce l-a dus vântul.

Ca măru-l unui tânăr, dat fetei pe furiș.

Ce pică din veșmântu-i cu moale ascunziș.

Uitând că ea la sânu-i, cu grabă îl pitise în clipa când măicuța-i, deodată se ivise.

Iar măru-o ia-nainte, la vale, rostogol Pe când obrazul fetei, roșind o dă de gol.

Carmina, 65.

1 Filomela, Sofia regelui din Daulis, preschimbată în privighetoare după moarte» fiului ei Itys (sau Ityl) pe care sora ei îl ucisese din răzbunare.

Caii mă, care se pretindea coborâtor din Battos, fondatorul grec al Cirenei.

Fantezia. Această artă căutată e întovărășită de o fantezie voioasă care pare cu totul spontană. De fapt e vorba de o adaptare a manierei mondene alexandrine, dar foarte proaspătă și personală, fiindcă Roma se inițiază abia atunci într-o politețe grațioasă, iar Catul o adoptă în chip fericit. De aici acele „fleacuri” (*nugae*): bilete șăgalnice, glume în care abia se ghicește reductabila sa violență satirică, galanterii totodată subtile, tandre și imperceptibil ironice... Roma încă nu cunoscuse talentul de a face ceva din nimic.

Vrabia Lesbiei

[Tema alexandrină a miciei vietăți iubite. Joc în formă de *threnos* (poem funerar) la moartea unui animal (multe „epigrame” grecești îl practică). Galanterie măgulitoare și foarte discret ironici.]

Cu mine plângeți, dulci amoruri¹; Venere cu alai de doruri, și tot ce-i spirit fin și artă, Căci pasărea iubitei-i moartă.

La fel cu ochii prețuită Această pasăre iubită Ce cunoștea cui este-n seamă Cum știe un copil, de mamă...

De sânul ei nu prea departe, Sărea aici, în altă parte, îi ciripea cu voie bună când se vedeau iar, împreună...

Acu-i pe-o cale-ntunecoasă Ce n-are-ntoarcere spre casă...

Zări de infern, fiți blestемate!

Tot ce ni-i scump, de voi prădat e...

Frumoasa vrabie umilă.

Voi ați răpit-o fără milă...

La moartea bieteii păsărele, De jale, adoratei mele, Scăldând în lacrimi obrăjorii, I s-au umflat și ochisorii...

Carmina, 3.

1 La plural: Venus și Grațiile, însoțitoarele ei? * Vezi mai jos, p 424, Drama *bolii*.

Sensibilitate și pasiune. Dar, aducându-și în aceste jocuri întreaga sensibilitate, foarte vie și mult înclinată spre exces, Catul pare să fi ajuns foarte repede la pasiunea care i-a fost în același timp tortura și sursa celei mai înalte inspirații. Dacă punem în ordine poeziile acestea răzlețe, putem reconstitui o poveste dureroasă cu bucurii, mizerii și revoltă, spusă cumplit de sincer și de simplu. Totuși arta nu lipsește, și nici imitațiile, în special după Safo (secolele al VII-lea și al VI-lea); și totuși nimic nu-i mai personal și mai simțit.

Pradă promii¹

[Mică odă în strofe safice (3 endecasilabi – v-z—vi v-o-v și un vers mai scurt, de 5 silabe: – «j—/. Traducere liberă din Safo în primele trei strofe. Într-a patra, moralitate și sentiment roman.]

Asemeni zeilor îmi pare

Și mai presus de nu-i păcat.

Acela dintre oameni care

Te-a contemplat, te-a ascultat...

Surăs al dulcei mele muze, Tu, toate simțurile-mi iei, Iar vorbele-mi se sting pe buze Doar la vederea Lesbiei...

Se moaie limba-mi... Pară vie Aleargă prin făptura mea, Urechea
țiu le pustie, Pe ochi se lasă noaptea grea...

— Prea mult răgaz, Catule, nu-ți face tocmai bine: Exulți fără de
voie, când ai prea mult răgaz, Hodina și norocul ce n-au avut zăgaz, Au
dus la moarte regii, cetățile-n lumina...

Carmina, 51.

Femeia mea îmi spune: „Te vreau numai pe tine, Chiar dacă Joe
însuși m-ar cere lămurit...” Dar tot ce-a spus femeia, bărbatului iubit,
Pe vânt și val ce fuge, ea le-ar fi scris mai bine.

Carmina, 70.

1 Anticii considerau iubirea o boală irezistibilă.

Greșeala ta, vai, Lesbia, Până acolo mi-a adus Sărmana inimă a
mea, Că a pierdut-o obosită, Credința ei nețărmută. De astăzi ea n-o
să te cate, De-ai fi virtutea întruchipată, Dar nu va înceta vreodată De-a
te iubi, orice ai face.

Carmina, 75.

Urâsc și iubesc... De-ai să mă-ntrebi, singur eu Nu știu pentru ce
și-mi port tortura, mereu...

Carmina, 85.

[Meditație dramatică, în care poetul se dedublează (s-a prer.
upus chiar un dialog între el și Geniul său: vezi p. 418, n. 2); și
rugămintă disperată către zei. Ironie istovită și violență stăpânită.
Îndoială și voință. Naturalețe cu care se desfășoară în toate nuanțele ei
o durere complexă; absolută simplitate a expresiei. Cf. A. de Musset,
Noapte de octombrie.]

Dacă e vreo mulțumire să-ți aduci aminte iară De atâtea
binefaceri ce le-ai risipit în viață, Pentru omul ce socoate c-a urmat o
cale dreaptă, Un cuvânt fără știrbire, cu sfințenie ținându-l, Fără de-a
amăgi pe nimeni, în deșert luând mari nume De divinități – atuncea, tu,
Catul, ți-ai pus deoparte Prin amoru-acesta care s-a purtat ingrat cu
tine, Un noian de bucurie pentru bătrâneți adânci. Căci tot binele ce-l
poate face-n lume-un muritor, Cu cuvântul sau cu fapta, vorba-ți,
fapta-ți, l-au făcut. Însă o inimă avană, azi le-a spulberat pe toate...
Pentru ce dar să mai stărui a te tortura astfel? Sufletul ți-l întărește...
smulge-te din chinu-acesta. Capăt unei patimi odioase pentru zei, astfel
punând... Greu e să te lași deodată, de-o iubire îndelungată, Foarte
greu să lupți cu tine, dar tu trebuie s-o faci. Mântuirea constă-n asta: să
te învingi pe tine însuși; De e lucru cu puțință sau nu este, să încerci!

Zeilor, de sus, de-i mila, însușire de a voastră, Dacă-n clipe de-agonie
ați vegheat vreun muritor.

Aplecați-vă privirea spre nefericirea-mi cruntă

Și de-am dus o viață pură, mă scăpați de-această ciumă.

Cumpănă cumplită care amenință viața mea, infiltrându-și
toropeala până în adânc de oase.

Ca s-alunge din tot pieptu-mi, mângâierea bucuriei.

Nu vă cer să țină iarăși, la făptura-mi, fără vrere

Ori să fie de-azi înainte, de purtarea-i rușinată, îmi dau seama că
de asta, nu e-n stare niciodată...

Ci să înăbușiți văpaia unei patimi blestemată...

Zeilor, să-mi faceți asta, pentru marea-mi pietate!

Carmina, 76.

Poemele „alexandrine” și procedeele lor. Catul conta probabil mai mult, pentru gloria lui, pe poemele cu oarecare întindere în care folosea toate procedeele alexandrine; cel mai complet model al lor se află în *Nunta zeiței Thetis cu Peleu*. Zeii vin să ia parte la nunta nereidei îndrăgostită de argonautul Peleu: subiect mitologic, dar galant, în cadrul căruia își făcea loc și faptul decorativ și detaliul familiar. Pe de altă parte, relatarea acțiunii nu e nici unitară, nici ordonată: se sare fără tranziție de la episod la episod, și poetul caută chiar mijlocul să răstoarne ordinea faptelor. De altfel intervine în povestire, comentează evenimentele. Înserează chiar în narațiunea principală, sub pretextul de a descrie tapiseria care acoperă un pat, o legendă complet diferită, cea a Ariadnei părăsită de Tezeu în insula Dia și salvată de Bacchus; și tema aceasta, tratată separat, acoperă mai mult de jumătate din poem! În ansamblu, un astfel de *epyllion* e deci foarte departe de vechea epopee. Diferența constă și în detaliul inegal, căutat și lucrat, monden, afectat uneori, sau „artistic”, menit să stârnească curiozitatea, să sugereze unor cititori tot atât de subtili și pedanți cât și poetul apropiieri literare, sau să le amintească opere de artă cunoscute.

Se simte totuși marele poet: antiteza dintre „nunta legitimă” și pasiunea distrugătoare dă poemului un fel de unitate; plâr-sul Ariadnei are o vibrație dramatică din care se va inspira Vergiliu ca să o zugrăvească pe Didona; și foarte frumoase pasaje descriptive transmit cititorului, fără ornamente de prisos, senzațiile cele mai fugare. Fără îndoială că prin aceasta i-a slujit Catul cel mai bine pe poeții epocii clasice.

Plânsul Ariadnti

[Tezeu a putut ucide, în meandrele Labirintului cretan, Minotaurul, un monstru cu trup de om și cap de taur, doar cu ajutorul Ariadnei, fiica regelui Minos și sora vitregă a Minotaurului. A furat-o apoi pe fată, cu voia ei, dar a părăsit-o în zori, adormită pe țărmul unei insule pustii. Compoziție psihologică totodată ordonată și variată. Mișcare dramatică. Efecte retorice și gnomice luate din tragedie. Simetrie și freamăt liric. cf vergiliu, *Eneida*, IV, v. 296 – 553.]

Pe țărmu-acesta unde pustiul mă-nconjoară.

Mă părăsești, Tezeu, uitând de jurământu-l;

Deși tu ești acela ce m-ai îndepărtat

ce părintești limanuri. Azi nici nu iai în seamă

Pe zei a căror mână ne-a fost de ajutor

Și te întorci acasă, uitând de jurăminte...

Nu te-a putut abate de la cruzimea asta, înduioșat de milă, fiorul unui gând?

Nu te-a mișcat, tirane cu inimă de piatră.

O undă de îndurare? Uiți câte îmi promiteai

Cu glasu-acesta în care dulci legănări erau

«Când îmi vorbea de nunta-mi, de-un măritiș dorit;

Cuvinte fără noimă, ce-n vânt s-au risipit...

Femeilor, nu puneți temei în ce-au jurat

Bărbații, ci să credeți că vorba lor vă minte.

Ei nu se tem să jure, îți dau orice, cu vorba.

Să-și vadă împlinită dorința lor fierbinte.

Dar când în flăcări simțul își satură orice poftă.

De vorba lor n-au teamă nici grijă c-au jurat.

Și totuși sunt aceea ce nu cu mult în urmă.

Din mijlocul vâltorii pieirii te-am răpit.

Eu care pentru tine, un frate mi-am jertfit.

Să nu te las, perfide, în clipa de pe urmă.

Răspl & ta-mi? Sunt menită spre sfârșiere, fiarei

Sau paserii de pradă ce-mi dă ocol mereu.

Iar de-oi muri, în țărnă să n-am mormântu-mi eu!

Te-o fi născut leoaica, în grota-i solitară?

Scuipându-te din valuri, te-a zămislit vreo mare?

1 Oi vechi credeau că un mort neîngropat e pe veci nefericit.

Ce Syrte¹ sau ce Scyllă a tot mistuitoare

Sau ce Charybdă³ adâncă ți-au dăruit făptură.
 Tu cel redat dulci vieții, de mă plătești cu ură?
 De te oprea porunca părintelui bătrân
 Și nu voiai, de teama-i, să te însori cu mine.
 Prilej aveai să intru drept sclavă-n casa voastră.
 Să te slujesc într-una: în limpezimi de apă
 Să-ți spăl picioare albe și să aștern pe patu-ți
 Din pânză purpurie, învelitoare scumpă.
 De ce-n deșert m-aș plânge vântoaselor ignare
 Când suflul vieții-mi pierde de-atâta supărare?
 Când plânsetele mele, în vifore n-au rost:
 Nu-i cine să mă întrebe, să-mi dea răspunsul lui.
 NTu-i om pe-aceste alge pustii, în dunga zării...
 El însă, în clipa asta plutește în largul mării...
 Astfel, ursita-mi crudă nu-mi lasă nici măcar
 Urechea unui martor, în greul meu amar...
 O Joe atotputernic făceai mai bine dacă
 Vreo navă din cetatea lui Cecropsă, dinadins
 La Gnossus⁴, țarmul mării, nicidecum n-ar fi atins.
 Purtând până acolo, sălbaticului taur⁸.
 Un crud tribut⁶ de sânge și nu-și mai ancora în apele cretane,
 perfidu¹⁷, nava sa;

Nu mai avea puțința, sub masca frumuseții
 Celei ispititoare, un suflet rău s-ascundă.
 Să se-odihnească oaspe, în locuința noastră.
 Spre ce meleaguri oare voi apuca acum?
 Să năzuiesc, în cumpeni, spre ce speranță oare?
 La piscurile Idei⁸ mai pot ajunge iarăși
 Când infinitul mării cu volburi, ne desparte?
 Să cred în mila tatii să-mi deie ajutor

1 Golf neprimitor (personificat) între Tunisia și Libia.

— Monstru care personifică primejdiile strâmtorii Messina: cf. Homtr, *Odissea*, XII} 201 – 259.

— Rege antic, fondatorul Atenei.

— Oraș din Creta. Minotaurul.

— Șapte băieți și șapte fe te pe care atenienii erau obligați să-i trimită ts fiecare an» i s-a plătească moartea lui Androgeu, fiul lui Minos.

Tezeu. În Creta.

Când fără de cruțare l-am părăsit eu însămi.

Urmând un tânăr care pe fratele-mi răpuse.

Cu sânge pângărindu-și nelegiuitu-i braț?

Dar tânărul acesta, în largul mării piere încovoid sub brațu-i, o
vâslă mlădioasă¹

Și-un pic de mângâiere, iubitu-mi nu-mi mai lasă...

Ce-mi mai rămâne atuncea? Un țărnm fără o colibă

Să-mi fie drept refugiu, pe-o insulă pustie.

Mereu împresurată de-a undelor strânsoare.

De cauți vreo ieșire spre lume, n-ai s-o afli:

Tăcere-i pretutindeni, singurătate, moarte...

Și totuși mai înainte ca-n ochii-mi să se stingă

Lumina vie-a vieții, iar trupul obosit

Să piardă orice simțire – în cea din urmă clipă

Mă voi ruga pioasă, de zeități cerești

Și le voi cere atuncea, o dreaptă ispășire

Viind pe capul celui ce m-a vândut pieirii.

Voi care pentru fapta celor nelegiuiți

Aduceți pedepsirea a tot răzbunătoare.

Cu plete, Eumenide², din care șerpi răsar

Dând veste de mânia ce-n pieptul vostru arde.

Veniți aici, aicea să-mi auziți suspinul

Că din adânc de suflet îl smulg, vai mie-amarul.

Iubirea înflăcărată și nebunia-i oarbă.

Și dacă jalea-mi crudă, adânci temeieri are.

Nu o lăsați pustiei, ci dați-i ascultare:

Printr-o uitare asemeni acelei ce mă darmă

Uitată aici, zeițe – mânați-l pe Tezeu

S-aducă o moarte crudă cu el și cu ai săi...³

Carmina, 64, v. 132 – 201.

Cortegiul lui Bacchus

Iată-l acum, pe Iacchus⁴, în culmea înfloririi, în zboru-i de ici,
colo. îl însoțeau Tiazu¹⁵

1 într-atât se opintește vâslașul, ca să meargă mai repede. 1
Zeițele care îi urmăreau pe ucigași.

— Blestemul Ariadnei se va împlini: Tezeu uită să înalțe în
vârful catargului pin/a albă care trebuia să anunțe o întoarcere

fericită; și bătrânul său tată, Egeu, care-i pândea sosirea, crezându-l mort, se aruncă de pe stâncile Acropolei.

— Alt nume al lui Bacchus.

— Cortegiu de inițiați: demoni jumătate oameni, jumătate animale (Satiri și Sileni) și femei ieșite din fire (Menade) reprezintă puterile tumultuoase ale naturii.

Satirilor, Silenii, copiii buni ai Nyzei.

Te caută, Ariadna, doar l-ai aprins de dor...

De peste tot Menade, în furia lor vie

Săltau în aiurire, strigând „Evohe, Bacchus!”

Cu capete-agitate. O parte dintre ele își tresăltau și thyrsu11 cu vârful plin de iederi.

O parte stau să rupă un trup firav de june.

Răpind câte-o bucată. Se încingeau o parte.

Cu încolăcirii de șarpe. Iar altele din ele.

Cu mistice panere, serbau orgii ascunse;

Urechile profane degeaba încercară

Să prindă vreo frântură, oricât ar fi dorit...

O parte dintre ele cu palmele, în sus.

Țineau cu una, toba, lovind-o cu cealaltă

Sau zăngăr. cau stridente din disc lucios de-aramă2.

Suflau din trâmbiți, alții, cu zumzet răgușit

Și-n fluieri barbare, cu țipete-ascuțite3.

Carmina, 64, v. 251 – 264.

Echilibrul clasic. De altfel, Catul imită și pe Homer, pe Pindar și pe liricii din Lesbos: Alceu și Safo. De aici, adesea, până în cele mai artificiale poezii, în afară de trăsăturile sensibilității și prospețimii sale naturale, o simplitate plină de măreție. Această îmbinare va fi caracteristică clasicismului latin. De asemenea, cea a formei grecești cu un sentiment roman mai mult sau mai puțin explicit. Epitalamurile lui Catul ne oferă deja modele ale acestui echilibru clasic, având în plus un caracter întrucâtva necopt, o grațioasă tinerețe în formă; unul, cel al Iuniei și al lui Manlius, e aproape cu totul roman; celălalt reunește în chipul cel mai firesc Grecia și Italia.

Epitalam

[Două coruri așteaptă, în fața ușii mirelui, cortegiul nupțial (care se apropie în sunetul refrenului: „Hymene... Hymeneu!”) și rostesc alternativ strofe simetrice, întâi dramatic și independent, apoi răs

1 Lance al cărei vârf era ascuns într-un mănunchi de iederă. * 1
Cimbalul.

— De remarcat mulțimea de mișcări și de zgomote (Catul a uitat că e vorba de o tapiserie) în contrast cu singurătatea disperată a Ariadaei. Cf. Euripide, *Bacantele*, 677 – 774; Ronsard, *Hymne a Bacchus*.

Tinerii punzându-și liric (strofe „amoebee”) într-un cântsemiritual. Naturalețe familiară în detalii, care amintește de Safo. Poezie rustică și sentiment de familie legate de vechea tradiție latină. Sensibilitate cu valoare-universală. Poemul e în hexametri dactilici.]

Răsare Vesper¹, tineri sus! Dorita-i rază dinspre-apus, O readuce-acum Olimpul: Voi să le părăsiți, e timpul, Aceste mese încă pline. Acum mireasa, uite, vine Și-o să se cânte: Hymeneu, Apari, Hymene, Hymeneu².

Tinerele fete

Fecioare, tinerii-s coala cu toate îi veți înfrunta, Căci steaua serii se arată Pe creasta Etei³ luminată... Vedeți cum au sărit de zor, Cu toți din jurul mesei lor? Ne ies în cale, la un semn cu imnul lor de lauri demn*, O, Hymenee, Hymeneu, Apari, Hymene, Hymeneu!

Tinerii

Amici, n-avem să cucerim Ușor, cununa ce-o dorim: Vedeți, pe gânduri] stau s-aleagă» Cu toate, vorbele ce leagă și nu în deșert trudesce așa: Sunt imnuri ce vor minuna... Iar pentru noi, tot pregetând.

1 Luceafărul de seară, numit aici cu numele lui latia, far încă ni'ul liric cu numejb-grecesc: Hesperos.

1 Nume rituale ale zeului căsătorie i (și ale cântului care o va celebra).

Munte în Grecia, lăcaș mitologic al lui Hymen.

— E un concurs; cele două coruri adverse se prefac modeste

Urechi distrat, fără-un gând, înfrângerea ni se cuvine: Victoria atuncea vine când grija ei o porți mereu. De asta fie-vă în minte întrecerea ce-aveți-nainte: Când ele-or zice imnuri noi să știți ce veți răspunde voi. O, Hymenee, Hymeneu, Apari, Hymene, Hymeneu!

Tinerele fete

E, Hesper, oare în cer vreo stea, Atâtea mari tristeți să dea. Tu lași pe maică îndurerată, Din brațele-i răpind pe fată, Deși ar vrea la piept s-o ție. Copila castă, dinadins o pradă tânărul aprins, Asemeni unui crud vrăjmaș, Când a pus mâna pe-un oraș. O, Hymenee,

Hymeneu, Apari, Hymene, Hymeneu...

Tinerii

E, Hesper, oare în cer vreo Atâtea bucurii să dea? Tu cu seninele-ți scânteii, Căsătorie cu temei Faci învoiala încheiată între părinții celor doi, Legând pe tânăr și pe fată. Dar pe deplin nu i-ai unit Până în zări n-ai răsărit. De zei de sus nu-i dăruită Clipita dulce, mult dorită? O, Hymenee, Hymeneu, Apari, Hymene, Hymeneu...

Tinerele fete

Pe una dintre noi, surate.

Cu sine Hesper a răpit-01...

Car mina, 62.

Limba și versificația. Catul își modifică limba în funcție de genul pe care îl tratează. Cea din *epyllia*, căutată, elenizantă, dar fără mare amploare, e departe de a avea calitățile epice pe care, cu toate convenționalismele lui, le are Lucrețiu. Dar cea din poeziile mici, cu iuțeala ei de expresie, cu familiaritățile, cuvintele vulgare și diminutivele ei galante ne dă o idee despre ce putea fi conversația din lumea mondenă a timpului, un amestec de naturalețe puțin aspră și de afectare. Stilul e poate mai

1 O parte din text a dispărut din manuscrisele noastre. Apoi stau față în față două frumoase comparații a tinerei fete cu floarea:

Ca floarea ea răsare în taina Unei grădini de gard păzită, Departe de păscutul turmei, De fierul plugului ferită, și de zefiruri mângâiată, Iar soarele o întărește și rouă limpede-o hrănește. Ar vrea mulți tineri să o poarte și fetele-o doresc de moarte, Dar când o unghie tăind-o Culege floarea, veștejind-o, Niciun băiat și nicio fată N-o mai doresc de astă dată. *a tinerei fete cu vița de vie:*

Ca o vie fâr-de-arac

Răsărită-n glia goală.

Niciodată nu hrănește

Dulce gust de strugure.

Dar plecată sub povară Coardelor ce-n jos o trag își îndoaie trunchiu-i lănced, Ajungând cu vârf de mladă, Pân-la urmă, rădăcina-i. Nici plugarul și nici juncii N-au de ce să-i poarte grija. Totuși când au s-o mărite cu un ulm ce-l strânge-n brațe, Grijă vor avea de dânsa, și plugari și junei din juguri.

personal: de o eleganță puțin firavă, vioaie și nepăsătoare; totuși melodioasă și aproape coregrafică, din pricina repetițiilor de cuvinte și

a reluării unor expresii.

Versificația e și ea suplă și variată și nu mai folosește licențele arhaice.

— Hexametrul, prea influențat de alexandrini, e adesea spondaic (are, la piciorul al 5-lea, un spondeu în locul unui dactil). Dar Catul e deja un maestru al formelor lirice pe care le introduce la Roma: strofa safică, endecasilabul falecean (/ /

— $\text{♩} / - \text{♩} - \text{♩. i} -$), galiambul (metru ionic cu multe scurte) în care a scris întreg poemul *A ttis*: adevărată performanță în latinește¹, dar potrivit cu criza febrilă care urmează mutilării sexuale a credinciosului Cibelei, marea zeiță frigiană.

Lirismul lui Catul. Prin formele acestea metrice Catul e un *liric* în sensul antic al cuvântului: un autor de poeme care cer acompaniament muzical și sunt ele însele muzică. Prin exprimarea personalității sale în aceste poeme e un liric în sensul modern. Astfel e predecesorul lui Horațiu și al elegiacilor din secolul lui August. Dar, pe de altă parte, el și „novatorii” din grupul lui au modificat cu totul limba poetică latină eliberând-o de formulele. gata făcute; o muncă personală, delicată, va căuta să dea fiecărui detaliu cel mai înalt grad de intensitate și de expresie. Chiar când îl imită pe Lucrețiu, Vergiliu nu va uita niciodată lecțiile Lui Catul.

5 Noua proză: istoria

Neoaticiștii. Orientarea către elenismul cel mai pur se manifestă și la prozatori, dar în parte din spirit de opoziție față de stilul ciceronian. Într-adevăr, inovatorii, găsind la Cicero o abundență zadarnică și un abuz de ornamente, ceea ce era pentru ei semn de decadentă, voiau să ia ca model pe primii maeștri ai prozei atice: pe oratorul Lisias, de o rafinată simplitate; și pe istoricul Tucidide, dens și obscur, cu asprimi care păreau că disprețuiesc retorica (sfârșitul secolului al V-lea). De aici două tendințe opuse ale neoaticiștilor romani; dar același gust pentru purisme, concizie și sobrietate a efectelor. Cicero care simplificase asianismul lui Hortensius se află acum depășit, în aceeași direc

1 Proporția de silabe scurte fiind mult mai mică în latină decât în greacă. 554

ție. A polemizat cu neoaticiștii, opunându-l pe Demostene lui Lisias și învinuindu-i pe tinerii săi rivali¹ de uscăciune și de răceală; în același timp, încerca să și-i câștige. Dar pierdea neconținut teren.

C. Licinius Calvus (82 – 47). Calvuspare să fi fost cel mai remarcabil dintre acești tineri oratori. Era și poet, dintre prietenii apropiați ai lui Catul. Cicero, care ar fi vrut să-l îndrume, îi recunoaște, fără entuziasm, fondul și bunul-gust; îi reproșează că lucrează prea mult detaliul și că îi lipsește vigoarea. Dar avem alte mărturii care atestă o acțiune violentă și o elocință abruptă și vehementă: Vatinius, pe care-l ataca, se ridică deodată, îngrozit, strigând: „Vă rog, judecători, dacă adversarul meu e elocvent trebuie neapărat să mă condamnați?”

Istoria. Și în istorie se impuneau noile tendințe împotriva idealului ciceronian care preconiza ținuta oratorică și împodobirea stilului. Caesar, Salustiu, Cornelius Nepos sunt puriști, „atici”, care reprezintă foarte bine diferitele aspecte ale neoaticismului; ei sunt, pentru istoria romană, cei dintâi clasici.

C. Iulius Caesar nu e un om de litere, ci un poli-l ni m? tician ambițios dotat cu tot rafinamentul aris

101 44! „e.n. Socratic al unei străvechi familii și cu o inteligență excepțională. Totuși nu s-a impus până la patruzeci de ani, deși ajunsese, prin manevre neleale, unul dintre conducătorii partidului democratic-revoluționar. Începând din anul 60 e stăpânul Romei, împreună cu Pompei și Crassus (primul triumvirat); consulatul său (59) a fost plin de ilegalități; dar cucerirea Galiilor (58 – 51) i-a asigurat prestigiu, avere și o armată admirabilă. A stat foarte puțin pe gânduri dacă să pornească războiul civil împotriva lui Pompei, rămas singur împotriva lui; l-a zdrobit la Pharsalus (48), a nimicit armatele „republicane” din Africa și Spania. Dictator pe viață și stăpân absolut al lumii romane, a fost asasinat în plin senat, la 57 de ani, de către Brutus și Cassius. (15 martie 44).

1 în afară de Calvus, mai ales M. CAELIUS RUFUS (82 – 48), foarte spiritual și mond en (ale cărui scrisori către Cicero sunt grupate în cartea a VIII-a din *Ep. ad Fam.* ale oratorului); D. IUNIUS BRUTUS (85 – 42), prieten personal al lui Cicero și ucigașul lui Caesar, și M. PORCIUS CATO (95 – 46), care afectau o simplitate austeră.

Activitatea intelectuală a lui Caesar. Claritatea și suplețea inteligenței sale i-au îngăduit lui Caesar să îndeplinească în același timp lucrurile cele mai diverse. Și, într-un fel, nu se deosebește prea mult de acei tineri de familie bună, de pildă Calvus și Catul, pentru care viața mondenă își are exigențele ei, literare și galante. Scrisese o tragedie (*Oedip*), un poem în cinstea lui Hercule; mai târziu (46) altul,

despre călătoria sa în Spania; compusese și epigrame. I-a dedicat lui Cicero un tratat de gramatică puristă *Despre Analogie* (53 – 52?) și a răspuns la apologia lui Cato cel tânăr scrisă de Cicero cu un *Anticato* în două cărți (45). Dar această lucrare, care ataca un pompeian de vază, avea un scop politic. De asemenea și lucrările cu adevărat importante ale lui Caesar: bineînțeles discursurile lui, care prin claritatea lor, prin puritatea limbii și firescul lor, par a fi anunțat neoaticismul; și *Comentariile* lui, singurele care ni s-au păstrat.

„Comentariile”. Cuprind 7 cărți despre războiul cu galii (cea de a șaptea, mult mai lungă decât celelalte, redactată și publicată poate după ele), relatat an cu an până la predarea lui Vercingetorix la Alesia; și 3 cărți (sau 2, după P. Fabre, cărțile I și II referindu-se amândouă la anul 49) despre războiul civil până la moartea lui Pompei. Chiar aceste limite arată că pe Caesar nu-l interesează subiectele istorice în ansamblu, ci că el urmărește numai să influențeze opinia publică în folosul său: scopul esențial o dată atins, „prelungirile” nu-l mai interesează. Numele de *comentarii*, pe de altă parte, desemnează un ansamblu de note, sau un dosar care reunește doar elementele unei lucrări elaborate. De fapt, Caesar a ales o formă de mijloc, foarte potrivită, între apologia personală pe care o practicau mai mult sau mai puțin bine toți oamenii de stat ai vremii și o înșirare de documente de stat-major sau de arhive; a lăsat impresia, chiar și lui Cicero, că aceste *comentarii* țin loc de istorie; dar scutit de titlu să mai caute efecte literare, a creat totuși un stil istoric care va fi, de pildă, cel al lui Voltaire.

Documentarea. Documentarea e, în ansamblu, foarte bună, căci Caesar relatează fapte la care a luat parte personal sau pe care le-a aflat din rapoartele exacte ale ofițerilor săi (rapoarte pe care se pare că le înserează uneori întocmai în narațiunea lui destul de simplă, ceea ce o face să prezinte și unele discontinuități).

Realismul său și curiozitatea înnăscută l-au făcut să observe locurile, oamenii, popoarele. Dar i s-a părut potrivit să introducă în *Războiul galic*, spre a satisface imaginația cititorului, și pasaje etnografice sau geografice destul de lungi (de exemplu despre regiunile de peste Rin) care par simple transpuneri din Poseidonios și sunt sărăcicioase, aproape stupide.

Apărarea orașului Avaricum¹

Deosebita vrednicie a soldaților noștri se împiedica de invențiile

de tot felul ale galilor, popor foarte iscusit și în stare să imite cu succes tot ce vede la alții. Căngile³ ni le dădeau la o parte pe inzându-le în lanțuri și, odată bine prinse, le trăgeau cu vârtejuri înăuntrul zidurilor; terasele³ ni le stricau săpând galerii pe sub ele cu multă pricepere, fiindcă a ei sunt mine de fier adânci în care galii taie și folosesc galerii de toate felurile. Zidul lor și-l întăriseră pe toate laturile cu turnuri legate între ele și acoperite cu piei⁴. Apoi zi și nopte năvăleau asupra noastră, dând foc teraselor⁵ și atacând soldații ocupați cu lucrul. Legau cu scânduri bârnelor turnurilor lor și ajungeau astfel mereu la nivelul alor noastre, deși pe acestea le înălța zilnic progresul lucrărilor de terasament. Făceau să întârzie lucrul la tranșeele⁸ noastre aruncând bârne arse și ascuțite, smoală clocotită și bolovani uriași și ne împiedicau astfel să ajungem până la ziduri.

De bello Gallico, VII, 22.

Obiectivitatea. Problema obiectivității lui Caesar e mult mai puțin clară. Nu încapă nicio îndoială că a vrut să-și explice actele în modul care să-i fie cel mai favorabil: încearcă să dovedească cu insistență că a fost silit să pornească cucerirea Galiei libere; își camuflează intențiile, își atenuează înfrângerile; își dezaproabă sau își felicită ofițerii în funcție de nevoile politicii și prestigiu

1 Pustiind totul în calea lui Caesar, Vercingétorix a trebuit totuși, la insistențele locuitorilor, să cruțe Avaricum (Bourges) „cel mai frumos oraș din Galia”; Caesar îl asediază cu ultimele sale puteri, crezând că va găsi acolo proviziile de care ducea lipsă (52). De remarcat precizia temeinică a detaliilor.

8 Un fel de cârlige care se aruncau spre marginea de sus a zidurilor, ca să smulgă bucăți întregi din ele.

8 Construite perpendicular pe meterez ca să se poată apropia de acesta turnurile de lemn mai înalte decât el și menite să-i gonească pe apărători.

— Proaspete sau umezite, ca să apere turnurile de făcliile incendiare. 6 Fără îndoială sprijinite pe schele de lemn.

Săpate spre meterez ca să se poată apropia berbecelul sau pregăti atacul.

lui său; în *Războiul civil* mai ales sunt pretutindeni vizibile intențiile de apologie personală și denigrare ironică a adversarilor. Dar *Războiul galic* păstrează, în ansamblu, o seninătate atât de rece, și care pare atât de obiectivă încât dă impresia de adevăr. Și Caesar și-a dat

chiar osteneala să recunoască meritele unora dintre adversarii săi gali: în felul acesta creștea propriul său merit; și apoi Caesar conta mult pe resursele din Galia și pe clientela sa celtică pentru războiul civil. *Războiul galic* are o reală valoare istorică, dar trebuie să știi mereu să citești printre rânduri.

Vercingétorix după cucerirea orașului Avaricum

[Caesar încearcă să explice rațional un paradox: autoritatea lui Vercingétorix a sporit prin înfrângere. Discurs abil al lui Vercingétorix (reconstituit pe baza presupunerii că așa trebuie să fi fost, sau poate în parte cunoscut prin spioni și transfugi?) Cunoaștere fină a psihologiei galice. Imparțialitate și chiar secretă admirație.]

A doua zi, convocând adunarea, și-a liniștit oamenii, i-a rugat să nu-și piardă încrederea și să nu se lase descurajați de înfrângere: „Romanii nu i-au învins fiindcă ar fi mai viteji decât ei; nici n-a fost de fapt o bătălie adevărată: au învins printr-o perfectă cunoaștere a tehnicii de asediu, pe care galii n-o au. Greșește cine își închipuie că la război poți fi mereu învingător. El n-a fost niciodată de părere să apere Avaricum: pentru asta ei toți îi sunt martori; nesocotința biturigilor² și supunerea celorlalți față de ei a adus toată nenorocirea, dar va îndrepta totul cât mai repede, prin biruințe hotărâtoare. Va avea grijă să atragă de partea lor și celelalte populații galice care încă n-au intrat în alianță și să unească toată Galia într-o singură voință, așa ca nici lumea întreagă să nu-i poată ține piept; lucrul acesta e ca și împlinit. Deocamdată cel mai bine ar fi să se hotărască să înceapă întărirea taberei, în folosul tuturor, ca să poată face față mai ușor atacurilor neașteptate ale dușmanului”.

Galilor le-au plăcut cuvintele acestea, mai ales fiindcă au văzut că Vercingétorix nu și-a pierdut curajul nici după asemenea înfrângere și că nu s-a ascuns, ferindu-se să dea ochii cu ai săi. Își dădeau seama că el știuse să prevadă și să prezică lucrurile mai bine decât alții, fiindcă, atunci când situația era încă bună, prima lui propunere fusese să fie ars Avaricum, a doua să fie părăsit. Astfel că, deși prestigiul altor conducă

¹ Vercingétorix.

— Locuitorii regiunii (*civitas*) al cărei oraș principal era Avaricum.

tori scade în urma înfrângerilor, al lui Vercingétorix dimpotrivă creștea din zi în zi în ciuda insuccesului. Aveau și speranța, după cum

le spusese el, că li se vor alătura toate populațiile țării; atunci pentru prima oară, galii s-au hotărât să-și întărească tabăra: vorbele lui i-au impresionat așa de adânc încât oamenii aceștia nedeprinși cu munca au socotit că e bine să facă tot ce le poruncise el.

De bello Gallico, VII, 29 – 30.

Narația. Când Caesar asistă personal la evenimente, nimic nu-i mai clar ca povestirea lui. Nu notează decât esențialul locului și al circumstanțelor, dar cu o precizie care ține loc de pitoresc, îl interesează mai ales acțiunea, înlănțuirea faptelor, partea de voință omenească și de hazard. Luciditatea îi îngăduie să dea fiecărui element valoarea sa exactă. Astfel încât cititorul se crede în contact direct cu realitatea fără să dorească, de obicei, nici cea mai mică explicație suplimentară. Caesar i-a impus propria sa viziune.

Bătălia de pe Sabis

[Caesar e surprins de către nervieni (populația care locuia între Scaldis (Escaut) și Sabis (Sambre) și aliații lor, probabil nu departe de Maubeuge (68). Descrierea locurilor, menită numai să explice detaliul operațiunilor. Descompunerea și clasarea faptelor așa încât cititorului să-i apară o acțiune în realitate confuză. Grijă permanentă de a se dezvinovăți pentru faptul că s-a lăsat surprins și că n-a luat comanda efectivă a bătăliei. Elogiu discret (un fel de ordin de zi de felicitare) al trupelor și ofițerilor. Oricât e de stingherit, Caesar dă impresia celui mai simplu firesc]

Terenul ales de ai noștri pentru castru se înfățișa astfel: un deal cobora în pantă egală spre râul Sabis, pomenit mai sus. Dincolo de râu se ridica alt deal, cu aceeași înclinare, față în față cu primul și paralel cu el, dezgolit în partea de jos pe o distanță de vreo 200 de pași, dar strâns împădurit în partea de sus, așa încât era greu de pătruns cu privirea. În pădurea aceasta stăteau ascunși dușmanii; în spațiul gol se vedeau câteva posturi de călăreți de-a lungul râului. Apa avea o adâncime de vreo trei picioare¹.

¹ Aproximativ 1 metru.

Caesar¹ trimisese înainte cavaleria, iar el venea puțin în urmă, cu restul trupelor; acestea erau însă altfel orânduite decât aflaseră nervienii de la belgi². Căci, fiindcă se apropia de dușman, Caesar așezase în frunte, așa cum avea obiceiul, șase legiuni fără poveri; apoi urmau poverile întregii armate, apoi două legiuni – cele de curând recrutate – încheiau coloana și păzeau poverile. Călăreții noștri,

trecând râul împreună cu prăștiașii și arcașii, s-au încăierat cu călăreții dușmani. Aceștia, ba se refugiau în pădure, la ai lor, ba ne atacau din nou, și așa mereu; iar ai noștri nu îndrăzneau să-i urmărească dincolo de întinderea neîmpădurită, în vremea aceasta cele șase legiuni care sosiseră primele, după ce au fixat dimensiunile castrului, au început să-i construiască fortificațiile. Cum au zărit galii ascunși în pădure primele poveri ale armatei noastre (acesta fusese momentul fixat pentru începerea luptei), fiindcă își formaseră deja frontul în pădure și își așezaseră unitățile și prinseseră curaj, s-au năpustit dintr-odată asupra noastră cu toate trupele și ne-au atacat cavaleria: au risipit-o și au respins-o fără greutate. Apoi au coborât în goană până la râu, cu o viteză atât de mare încât aveai impresia că îi vezi în același timp sub pădure, lângă râu și printre rândurile noastre. Cu aceeași iuțelă au urcat dealul de dincoace, îndreptându-se spre tabăra noastră și spre cei care o construiau.

Caesar era nevoit să se ocupe de toate în același timp: să poruncească ridicarea stindardului – semnul de adunare la arme – și sunarea goarnei, să aducă soldații de la muncă, să-i recheme pe cei care se îndepărtaseră ca să strângă materiale de construcție³, să formeze frontul, să le vorbească soldaților, să dea semnalul de atac. O parte din aceste operații nu le-a putut însă îndeplini din lipsă de timp: atât de repede sosiseră dușmanii. Situația aceasta dificilă a fost ușurată de două lucruri: știința și experiența soldaților care, trecuți prin atâtea bătălii, erau în stare să hotărască singuri tot așa de bine ca și când ar fi primit ordine, și faptul că Caesar poruncise ca niciun legat⁴ să nu se îndepărteze de legiunea lui până nu se va fi terminat construcția taberei. Așa încât aceștia, văzând că dușmanii s-au apropiat și acționează fulgerător, n-au mai așteptat poruncile lui Caesar și au făcut ce au crezut de cuviință.

Caesar, după ce a dat ordinele indispensabile, a alergat să vorbească soldaților care îi erau din întâmplare cei mai aproape, și anume celor

1 Caesar vorbește întotdeauna despre sine la persoana a III-a.

a Gali din nordul Franței; îi preveniseră pe nervieni că legiunile veneau eșalonate, separate una de alta prin bagaje.

1 Pentru întărirea taberei, făcută din pământul scos din șanțuri și din iarbă, și dominată de un gard de scânduri.

Comandant de legiune.

din legiunea a X-a1. Nu le-a spus mai mult decât atât: să nu uite de vitejia lor dintotdeauna, să nu se lase descumpăniți și să țină piept cu tărie atacului dușman. Și, fiindcă dușmanii ajunseseră în bătaia sulitelor, a dat semnalul de atac2. A alergat apoi la aripa cealaltă, ca să vorbească și acolo, dar a găsit lupta începută.

Totul s-a petrecut atât de repede și dușmanul era atât de însetat de luptă încât nimeni n-a mai avut timp să-și așeze însemnele3, nici să-și pună căștile, nici să scoată învelitoarea de pe scut. Toți părăsind lucrul s-au grupat în jurul primelor steaguri pe care le-au zărit, fără a mai pierde timpul destinat luptei în căutarea unității din care făceau parte. Trupa s-a orânduit mai mult după cum cerea natura locului, panta colinei și necesitatea momentului decât după tactică sau regulament: legiunile, despărțite una de alta, făceau față dușmanilor fiecare în alt loc, iar cum hățișurile foarte dese din fața noastră împiedicau vederea, precum am spus mai sus, nu se putea nici organiza intervenția trupelor de rezervă, nici determina exact ce trebuia făcut în fiecare sector al luptei; un singur om nu putea da toate poruncile. Așadar în aceste condiții inegale era firesc ca și rezultatele bătăliei să fie foarte diferite4...

De bello Gallico, II, 18 – 22.

Calitățile dramatice. Când povestește evenimente la care n-a participat, Caesar le reprezintă atât de viu, grație faptului că-și cunoaște țara și oamenii, și re trăiește întâmplările cu atâta intensitate încât pare că a fost martor ocular. Mai ales în asemenea ocazii se dovedește puterea imaginației sale dramatice și se ghicește o artă foarte conștientă, dar foarte sobră, a punerii în scenă; artă atică mai degrabă decât romană, prin discreția procedeeleor ei, și care în povestire nu creează nicio nepotrivire.

Un consiliu de război

[Doi ofițeri, A. Titurius Sabinus și L. Aurunculeius Cotta, se află în tabără de iarnă cu o legiune și cinci cohorte (între 7 și 9.000 de oameni) la Atuatuca (Ton

1 Preferata lui Caesar: scrie însă că numai întâmplarea l-a dus înspre ea ca să menaj jeze susceptibilitatea celorlalte legiuni.

1 Comandantul suprem era singurul depozitar al autorității, religioase a Romei prin „dreptul de auspicii” și calitatea de magistrat suprem investit cu *imperium*: așa fiind, bătălia nu se consideră *ritual* angajată decât dacă a vorbit el însuși soldaților și a dat semnalul de

luptă.

— Egretele sau panașele căștilor, aplicele de pe scuturi; poate și decorațiile.

— Pe Caesar l-au salvat sosirea celor două legiuni din ariergardă și inițiativa legatului lu' Labienus. Ultima scuză pe care și-o găsește este un foarte apăsător elogiu al vitejiei nervienilor.

gres sau Liège?), la eburoni. Un atac neașteptat al galilor e respins. Dar Ambiorix, unul dintre cei doi șefi eburoni, caută să-i atragă pe romani afară din tabără, promițând solilor lor (Arpineius și Iunius) că-i va lăsa să facă joncțiunea cu cea mai apropiată legiune (54). Vioiciune și mișcare progresive. Adevăr psihologic și contrast al caracterelor. Patetic soțu.)

Arpineius și Iunius raportează legaților ce-au auzit. Aceștia, foarte tulburați de vestea cea neașteptată, socoteau că trebuie să țină seamă de ea, deși venea de la un dușman; îi pune pe gânduri mai ales faptul că ar fi fost greu de crezut ca un trib atât de obscur și de slab ca eburonii să îndrăznească, fără sprijinul altora, să atace poporul roman. Aduc deci situația în discuția consiliului de război.

Aici se iscă o dezbatere aprinsă. L. Aurunculeius, mulți tribuni militari și centurionii primei cohorte erau de părere că nu trebuie comisă nicio imprudență și nu trebuie părăsită tabăra fără porunca lui Caesar; „Tabăra e destul de întărită ca să reziste trupelor germane¹, oricât ar fi de numeroase. Martor e faptul că soldații au făcut față foarte bine celui dintâi atac al dușmanilor, ba chiar i-au rănit pe mulți dintre ei; grâu este destul; între timp le vor sosi ajutoare și din taberele vecine, și de la Caesar; și, la urma urmelor, ce e mai ușuratic și mai rușinos decât să te iei după părerea dușmanilor ca să hotărăști în probleme capitale?” Dimpotrivă, Titurius striga că va fi prea târziu când vor fi sosit, împreună cu germanii, mai multe trupe de gali, sau când se va fi întâmplat o nenorocire în castrele vecine. „E puțin timp de gândire, spunea el. Caesar trebuie să fi plecat în Italia²; altfel carnuții n-ar fi pus la cale uciderea lui Tasgetiosă și nici eburonii, în prezența lui Caesar, n-ar fi sfidat puterea, romană într-atât încât să vină până în pragul taberei. N-are importanță că sfatul vine de la dușmani; pentru el situația contează: Rinul e la doi pași, germanii – foarte îndurerați de moartea lui Ariovistus și de recente victorii romane; toată Galia arde de dorința răzbnării fiindcă „supusă puterii romane, a suportat atâtea înjosiri și a văzut stingându-i-se vechea glorie militară. Și-apoi, cine ar

putea crede că Ambiorix a luat o asemenea hotărâre fără un motiv serios? Părerea sa e limpede, în ambele ipoteze; dacă nu e nimic grav, vor ajunge fără primejdie la legiunea vecină; dacă toată Galia e înțeleasă cu germanii, singura salvare &

1 Ambiorix anunța că numeroase bande germane trecuseră Rinul și că toate castrele; romane aveau să fie atacate în aceeași zi.

1 Ipoteză falsă: Caesar se afla la Samarobriua (Amiens).

Pe care Caesar îl făcuse „regele” carnuților (ținuturile Chartres și Orléans).

Îuțea de mișcare. Ce perspective are însă propunerea lui Cotta și a celor de-o părere cu el? Dacă nu un pericol imediat, cu siguranță amenințarea unui lung asediu și a foametei”.

După ce au fost exprimate cele două păreri, cum Cotta și centurionii primei cohorte se împotriveau cu hotărâre, Sabinus a spus: „Fie deci cum vreți voi” însă cu glas tare, așa încât să-l audă și cei mai mulți dintre soldați¹ – „nu sunt eu omul care să mă sperii mai rău decât voi la gândul morții²; ei³ vor judeca cine a avut dreptate: dacă se întâmplă o nenorocire, pe tine te vor trage la răspundere; în schimb, numai să vrei tu, și ar putea, chiar de poimâine, să înfrunte primejdiile războiului alături de camarazii lor, nu să piară aici, de sabie sau de foame, exilați și cu totul ruși de ceilalți”. Adunarea se ridică: toată lumea se strânge în jurul celor doi legați și îi imploră să nu compromită definitiv situația printr-o poziție contrară și neclintită: „Totul e ușor, și rămânerea, și plecarea, numai să fie toți de aceeași părere; dacă însă se ceartă, nu mai e nicio scăpare”. Discuția continuă până la miezul nopții. La urmă foarte mișcat, Cotta se dă bătut. E adoptată propunerea lui Sabinus. Se anunță plecarea pentru a doua zi, în zori.

Restul nopții toată lumea rămâne trează, fiecare soldat se uită jur-toprejur, întrebându-se ce poate lua cu el și ce e nevoit să lase din echipa-imentul său de iarnă. Se face tot ce se poate pentru ca primejdia plecării de a doua zi să fie sporită de oboseala soldaților nedormiți. În zorii zilei pleacă toți din tabără ca niște oameni convinși că Ambiorix, nu dușmanul, ci cel mai bun prieten al lor, i-a sfătuit de bine: o nesfârșită coloană împovărată de bagaje grele⁴.

De bello Gallico. V, 28 – 31.

Fuga lui Ambiorix

[După ce a zdrobit cea dintâi răscoală a galilor, vrea să se

răzbune exemplar pe eburoni și pe Ambiorix (53). Atmosferă generală exactă; detalii de o precizie aproape trăită. Personalitatea lui Caesar transpare sub povestire; ură fierbinte; cruzime rece; credință de ambițios, aproape fatalistă, în puterea Sorții].

1 Care trebuie să fi staj adunați la ușa barăcii în care discutau ofițerii.

2 Părerea lui Cotta *i* se pare o condamnare; vezi și ultimele lui cuvinte.

Soldații.

— Caesar acumulează cu amărăciune, în aceste ultime rânduri, toate greșelile care vot face de zas. trul de xAeântiturat.

Iar e11, fiindcă grânele începeau să se coacă, pleacă în urmărirea lui Ambiorix prin pădurea Arduenna – care e cea mai mare pădure din Galia și se întinde de la Rin și ținuturile treverilor până la cele: ale nervienilor pe o lungime de mai mult de cinci sute de mile. Îl trk mite înainte pe L. Minucius Basilus cu toată cavaleria și-i poruncește să profite de viteza deplasării sale sau de orice altă ocazie favorabilă; îl sfătuiește să nu aprindă focuri în castre ca să nu se vadă de departe semnul sosirii sale; îl asigură că el însuși îl urmează de aproape.

Basilus face cum i s-a poruncit. Parcurge distanța repede și fără să alarmeze pe dușmani și face mulți prizonieri dintre țăranii pe care-i surprinde lucrând fără grijă pe ogoare; după informațiile lor, se îndreaptă spre locul unde spuneau ei că se află Ambiorix numai cu câțiva călăreți. Puterea Sorții e foarte mare în orice împrejurare, dar mai ales în viața militară. A fost o fericită întâmplare că Basilus l-a putut surprinde pe Ambiorix nepre-venit și nepregătit și că a apărut în fața galilor înainte de a le fi ajuns la urechi zvonul sau vestea sosirii lui. Tot așa, a fost un mare noroc pentru Ambiorix că, deși și-a pierdut tot armamentul laolaltă cu carele și caii, a scăpat totuși cu viață. Iată cum se explică întâmplarea: casa lui era înconjurată de pădure, așa cum sunt adesea locuințele galilor, căci ei se așază de preferință lângă, păduri sau lângă ape, ca să se ferească de căldură; într-o trecere îngustă prietenii care îl însoțeau au ținut piept o vreme atacului cavaleriei noastre. În timpul acestei încăierări, unul dintre ai lui l-a urcat pe un cal; pădurile i-au acoperit fuga. Puterea Sorții e cea care l-a pus în primejdie și care apoi l-a salvat...

Caesar, pornind din nou la devastarea teritoriului dușman, își

trimite în toate direcțiile cavaleria, sporită cu cei recent recrutați din regiunile vecine. Romanii dădeau foc tuturor satelor și tuturor caselor izolate pe care le vedeau; vitele le omorau; luau pradă de peste tot. Grânele, nu numai că le mânca mulțimea aceea de oameni și de cai, dar erau și culcate la pământ fiindcă le trecuse vremea și le bătuse ploaia; așa încât chiar dacă deocamdată s-ar fi putut ascunde cineva, era limpede că avea să moară de foame după trecerea armatei. Și adesea, cum o cavalerie atât de numeroasă cerceta fiecare colțișor, s-a întâmplat să ajungă în locuri unde prizonierii spuneau că abia l-au văzut fugind pe Ambiotrix și să uitau jur-împrejur după el, afirmând că încă nu-l pierduseră de tot din ochi. De aceea, soldații înflăcărați de speranța de a pune mâna pe el și cheltuind o nesfârșită energie fiindcă știau că-i vor câștiga astfel iwnsa

1 Caesar.

recunoștință a lui Caesar, făceau mai mult decât e omeneste cu puțință; iar de fiecare dată părea că fuseseră doar la un pas de suprema fericire a capturării lui Ambiorix; el însă le scăpa, refugiindu-se în locuri tănuite și în păduri și, sub ocrotirea nopții, fugea în alte colțuri de țară, întovărășit numai de patru călăreți, singurii în care crezuse destul ca să le încredințeze viața sa.

De bello Gallico, VI, 29 – 30 și 43.

Discursurile. După exemplul grecilor, istoricii latini se apucaseră să compună discursuri, chiar și fictive, în orice caz depășind informația lor reală, pe care le atribuiau personajelor principale în circumstanțe importante, și care le îngăduiau să expună într-un mod viu fie ansamblul unei situații, fie motivele unei inițiative. Cu tot titlul operelor sale, Caesar n-a disprețuit procedeul; dar, cu un gust foarte sigur, n-a înmulțit discursurile, și le-a dat aproape întotdeauna forma stilului indirect, care redă gândirea fără să urmărească transcrierea exactă a cuvintelor vorbitorului. Principalele calități ale acestor discursuri sunt fermitatea lor sobră și logica clară a deducțiilor lor. Dar Caesar a știut să introducă în ele și subînțelesuri, și reacții psihologice, care dau impresia de autentic. Și, în momentele patetice, și-a îngăduit chiar stilul direct, al cărui efect asupra cititorului e mult mai puternic. Și aici, arta lui Caesar este deosebit de calculată.

Caesar primește supunerea lui Afranius și Petreius

[Prin manevre savante, Caesar a obligat la capitulare cele două armate pompeiene din Spania, la Herda (49). Discurs în stil indirect,

dar cu tonuri foarte diferite. Sentimentele pasionate ale lui Caesar sunt exprimate cu sobrietate, dar cu vigoare. Tot așa și intențiile lui; vrea să-și câștige trupele adversarilor și să-și justifice conduita. Compoziția și efectul discursului său depășesc prilejul și momentul în care să presupune că a fost pronunțat.]

În sfârșit, copleșit de atâtea lipsuri, de patru zile fără nutreț pentru animalele din castru, fără apă, fără lemne, fără grâu, cer o întrevedere, dar departe de soldați, dacă se poate. Caesar refuză această ultimă condiție, dar le acordă, dacă vor, o convorbire publică; i se trimite atunci ca ostatic fiul lui Afranius. Se întâlnesc în locul ales de Caesar. Afranius vorbește în auzul ambelor armate: „Nimeni nu trebuie să-i condamne nici pe ei, nici pe soldați pentru că au vrut să rămână credincioși generalului lor Cn. Pompeius. Dar și-au făcut destul datoria și au îndurat chinuri destule. Au suportat toate lipsurile; acum însă, strânși din toate părțile, ca fiarele, nu pot lua apă, nu pot face nicio mișcare și nu mai sunt în stare să rabde tortura fizică și înjosirea morală. Așadar se dau bătuți; îl roagă și-l imploră, dacă mai poate fi vorba de milă, să nu-i pedepsească cu moartea”. Toate acestea au fost spuse cu cea mai mare umilință și supunere posibilă.

La acestea Caesar răspunde: „Dintre toți nimănu-i nu i se potrivește mai puțin decât lui Afranius atitudinea aceasta, văicărelile și rugămințile de milă. Căci toți ceilalți își făcuseră datoria: el, Caesar, care, deși avea avantajul locului și al momentului, nu angajase lupta, numai ca să nu știrbească pacea cu nimic; armata lui, care, cu toată nedreptatea și uciderile suferite¹, îi lăsase în viață și chiar îi ocrotise pe prizonieri; în sfârșit, și soldații lor, care au intervenit din proprie inițiativă în favoarea păcii, pentru că s-au gândit să cruțe viața tuturor pompeienilor. Așadar, oameni de diferite condiții avuseseră o purtare plină de omenie; numai ei, comandanții, urâseră pacea. Ei nu respectaseră nici dreptul la convorbiri liniștite, nici dreptul armistițiului și ucisese cu sălbăticie niște oameni încrezători, surprinși în timpul convorbirilor. Iată că li se întâmplase ce se întâmplă de obicei celor prea încăpățânați și înfumurați: ajung să ceară cu dorință fierbinte ceea ce cu puțin înainte disprețuiseră. El nu voia, acum, să găsească în umilința lor și în prilejul favorabil mijloace de a-și spori efectivul; dar le cere să elibereze aceste trupe întreținute de atâția ani împotriva lui. Căci nu pentru altceva fuseseră trimise șase legiuni în Spania, și recrutată aici o a șaptea, nu pentru altceva

fuseseră pregătite atâtea flote și aduși comandanți cu multă experiență militară. Nimic din toate acestea nu avusese ca scop liniștirea celor două Spânii sau ajutorarea provinciei care de altfel n-avea nevoie de nimic, fiind de mult timp în pace.

Toate acestea erau de mult pregătite împotriva lui: împotriva lui s-au acordat puteri fără precedent unui singur om²: dreptul de a conduce din fața porților Romei treburile ei interne și totodată dreptul de a guverna în absență³, timp de atâția ani, două dintre cele mai înarmate⁴ provincii; împotriva lui se schimbă cu totul atribuțiile magistraților ca să se trimită în fruntea provinciilor nu foști pretori sau consuli, cum

1 Puțin mai înainte, Afranius aruncase trupe asupra unor soldați caesarieni care, apărați de un armistițiu, conversau cu pompeienii și încercau să-i aducă de partea lor.

Pompei.

* în mod normal, un guvernator de provincie trebuia să-și aibă reședința în provincie și să nu îndeplinească nicio magistratură la Roma.

4 Cele două Spânii (Citerior și *Ulterior*).

s-a făcut întotdeauna, ci persoane desemnate și alese de o minoritate. Numai împotriva lui se exercită pretextul fără valoare al unui interval de timp¹ (în mod firesc cine s-a distins în alte războaie trebuie să fie rechemat la conducerea armatei); numai pentru el nu se respectă tradiția care a acordat totdeauna comandanților victorioși dreptul de a se reîntoarce acasă răsplătiți cu un semn de cinstire, dar în niciun caz înjosiți, și de a-și demobiliza abia după aceea trupele.

Totuși el îndurase toate acestea cu răbdare și avea să le îndure tot așa. Iar acum, cerându-le să-și elibereze soldații, n-o face ca să păstreze el trupele luate de la ei (ceea ce totuși nu i-ar fi greu), ci ca să nu mai aibă ei cu ce lupta împotriva lui.

În sfârșit, așa cum le-a mai spus, să plece din Spania și să elibereze trupele; dacă i se dă ascultare, nu va face nimănui niciun rău. Aceasta este singura și ultima condiție a păcii”.

De bello civili, I, 84 – 85.

Caesar în opera sa. *Comentariile* nu sunt lipsite de cusururi: inegalități în narațiune, câteodată chiar un stil stânjenit... Explicația constă în redactarea foarte rapidă și în reproducerea exactă, pe alocuri, a rapoartelor ofițerilor sau ale serviciilor tehnice, înserate în

povestirea proconsulului (de exemplu: raportul despre construcția podului pe Rin). Cu atât mai admirabile apar darurile lui Caesar. Se dovedește mai ales o inteligență care se mișcă extrem de ușor în realitățile acțiunii și ale ambiției; cel mai mult i se ghicește, sub eleganța stilului, rafinamentul culturii. Dar farmecul persoanei sale nu transpare, nici măcar generozitatea lui nativă. Nu se emoționează; e de mirare că, uneori, datorită clarității evocării sale, ne emoționează pe noi; dar fără să vrea.

Continuatorii lui Caesar. Pentru cine considera *Comentariile* nu opere de circumstanță, ci istorie, ele erau neterminate. Un prieten al lui Caesar, Aulus Hârtius, a scris cu oarecare eleganță o a opta carte a *Războiului galic*, care cuprinde ultimele rezistențe și pacificarea (anii 51 – 50). Poate tot el a scris *Războiul alexandrin* (*De bello Alexandrino*: anul 47); dar cele două cărți care narează campaniile din 46 și 45 în Africa și Spania (*De bello Africano*, *De bello Hispaniensi*) aparțin unui scriitor lipsit de corectitudine și de talent.

1 între două comandamente sau magistraturi: Caesar, redevenind simplu cetățean *r* ar fi fost expus la tot felul de atacuri.

SALUSTIU Născut într-o familie înstărită din Amiternum.

87 8 fin imutul sabin, C. Sallustius Crispus și-a ratat sau» o viață politică și s-a refugiat în literatură. În

35 î.e.n. 52 era tribun al plebei și luase violent poziție împotriva lui Cicero și a lui Milo: cenzorii l-au exclus din senat în 50, sub pretextul (foarte plauzibil) de imoralitate. Grație lui Caesar a reintrat în senat, ca cvestor pentru a doua oară, în 49. A luat parte la campania din Africa din 47, în serviciul protectorului său, a devenit în 46 guvernatorul provinciei *Africa Nova* unde s-a îmbogățit fără scrupule; cu toate acestea a scăpat nevătămat dintr-un proces de concusiune. Păstrându-și convingerile democrate și procaesariene, dar fără viitor încarierea publică, mai ales după moartea dictatorului (44), s-a dăruit activității istorice în palatul înconjurat de grădini minunate pe care și-l clădise pe Pincius, la Roma.

Cronologia operelor. O scrisoare și un discurs adresate lui Caesar arată (dacă sunt autentice¹) că Salustiu a fost preocupat între 50 și 47 de relația între problemele politice și sociale. N-a început să scrie istorie decât cu câțiva ani mai târziu, cu *Conjurația lui Catilina*, episod foarte recent (63), despre care trebuie să fi avut o documentație personală și de pe urma căruia se stârnise puternica

agitație democratică în care el însuși jucase un rol. În *De bello Iugurthino* a hotărât să povestească lunga luptă (111 – 104) a Romei împotriva regelui Numidiei, Iugurta, pentru că se convinsese că aceasta era perioada critică în care nobilimea, după ce-i înfrânsese pe Gracchi, își pierduse prestigiul și în care începuse să se impună marele general democrat Marius. Chiar și după 39, cuprinzând în cele 5 cărți ale *Istoriilor* sale toată diversitatea vieții romane dintr-un răstimp mai lung (din 79 până în 66), voia să înfățișeze distrugerea măsurilor aristocratice ale lui Sulla și reînvierea partidului democrat al cărui partizan devenise el însuși. Astfel, activitatea sa literară îi prelungea fără ruptură viața politică: dar, lărgindu-și din ce în ce domeniul, ea se detașa de orice preocupare personală.

1 Autenticitatea lor e încă discutată, în funcție fie de conținutul lor istoric, fie de limba lor: discursul, care trasează un program politic propus lui Caesar, are mai multe șanse de autenticitate decât scrisoarea. O *invectivă împotriva lui Cicero* e sigur apocrifă: se prezintă ca un exercițiu de retorică.

2 Nu ne-au rămas decât fragmente, din care mai importante sunt patru discursuri și două scrisori.

Progresul metodei istorice. De altfel, Salustiu nu apare nici măcar în treacăt, ca individ, în opera sa: încă din *Catilina* se dovedește obiectiv. Dar nu are încă formată mentalitatea istorică: tratează doar într-o scurtă digresiune primele tentative revoluționare ale lui Catilina, fără de care nu se explică evenimentele din 63; omite expunerea cauzelor generale economice și sociale, care asigurau puterea acestuia; încearcă să ascundă complicitatea lui Caesar; se mulțumește cu o cronologie vagă sau greșită. Poate și documentația fusese dispartă și privită prea puțin critic. În *Iugurta*, dimpotrivă, documentația e dintre cele mai serioase: pe lângă *Istoriile* lui Sisenna și *Memoriile* contemporanilor, istoricul a folosit cărțile punico ale regelui Hiempsal, traduse la cererea lui, și o mulțime de informații culese pe loc, în Africa. Adâncește problemele sociale, din care nu luase în considerare la început decât aspectele contemporane: găsește evenimentelor explicații mai îndepărtate în timp, compune mai riguros. Și își întărește deosebit de mult imparțialitatea. Fără îndoială lucrul acesta se explică în parte prin nemulțumirea sa de politician ratat, bucuros să nu-i menajeze nici pe ai săi, nici pe adversari; și de aici aerul său mâhnit, pesimismul său fără rezerve. Nu e însă mai puțin adevărat că unii

aristocrați din *Iugurta* sau din *Istorii*, Metellus, Cotta, apar într-o lumină frumoasă. Salustiu e un istoric, și unul din ce în ce mai conștient de îndatoririle sale, ceea ce Caesar n-a fost niciodată.

Metellus pune din nou ordine în armata din Africa

[Compoziție echilibrată; detaliu precis și evocator. Elogiul lui Metellus reiese din înseși faptele lui. De comparat cu transpunerea lui Fronto, *Scrisori către împăratul Verus*, II, I, 19 – 20.]

Când a sosit în Africa, a luat în primire de la proconsulul Sp. Albinus o armată lenevită, fără avânt, care nu se îndemna nici la luptă, nici la corvezi, gata oricând de vorbă, dar de faptă nu; jefuindu-și aliații, și ea însăși jefuită de dușmani, neînvățată cu porunca și necunoscând măsura. Așa încât noul comandant a avut mai mult necaz din pricina acestor deprinderi proaste decât folos sau nădejde de pe urma mulțimii de soldați. De aceea, deși întârzierea comițiilor¹ scurtase timpul potrivit pentru campania de vară și deși știa bine că la Roma lumea așteaptă cu nerăb

1 Adunări ale poporului în care se făceau alegerile.

dare încheierea luptelor, a hotărât să nu pornească războiul înainte de a-i fi silit pe soldați la muncile cerute de străvechea disciplină ostășească.

Albinus, înspăimântat de înfrângerea fratelui său Aulus și a armatei, luase hotărârea să nu iasă din provincie; și toată vara cât a avut comanda i-a ținut pe soldați în tabere fixe, mutându-i doar atunci când duhoarea sau lipsa de iarbă îl sileau să schimbe locul. Dar oamenii lui nici nu ridicau întărituri, nici nu puneau străji, cum e obiceiul în armată; oricine avea poftă pleca de lângă steaguri; zi și noapte, slujitorii laolaltă cu soldații mișunau în toate părțile, prădau ogoarele, jefuiau casele, furau care mai de care vite și sclavi și-i dădeau apoi negustorilor în schimbul vinului străin și a altor asemenea mărfuri; vindeau grâul primit de la Stat și cumpărau în fiecare zi pâine; într-un cuvânt, tot ce se poate povesti sau închipui ca delăsare și desfrâu se petrecea în această armată, și încă cu prisosință.

În împrejurarea asta grea Metellus s-a dovedit tot atât de energic și de înțelept cât și în operațiile militare: cu foarte multă măsură a păstrat cumpăna între slăbiciune și asprime. Mai întâi tot ce putea încuraja lenea a fost înlăturat printr-un edict care prevedea: să nu se vândă pâine sau mâncare gătită în tabără; servitorii să nu întovărășească armata; niciun soldat – din orice corp ar face parte – să

nu aibă, în castru sau în marșuri, sclavi sau vite de povară. Celelalte vini le-a reprimat de asemenea foarte strict. În fiecare zi muta castrul umblând pe drumuri grele, îl întărea cu metereze și cu șanțuri ca și când dușmanul s-ar fi aflat prin preajmă. Așeza străji dese și le controla el însuși, cu ofițerii săi. În timpul marșurilor era ba în frunte, ba la urma coloanei, ba în mijlocul ei, nu lăsa soldații să iasă din rând, le porunca să meargă strâns în jurul stindardului și să-și poarte fiecare hrana și armele. În felul acesta, mai degrabă înlăturând puțința greșelii decât împărțind pedepse, a refăcut în scurtă vreme tăria armatei.

Bellum Iugurthinum, XLIV – XLV

Formația literară. Dimpotrivă, formația literară a lui Salustiu a fost perfectă de la începutul operei sale. E un neoaticist care, temperamental și din pricina genului pe care îl practică, s-a orientat nu către Lisias, ci către Tucidide, marele istoric al războiului peloponezic: imparțialitatea rece, scrupulul descriptiv, migala în explicații, densitatea formei, semiasprimea arhaică, strălucirea obscură a gândului, toate aceste caracteristici ale modelului său a încercat Salustiu să le imite. De altfel îi citea și pe Isoerate, pe Licurg, pe Demostene; și filosofia lui Poseidonios pare să-l fi influențat. Dar intenția sa literară este exact cea a lui Cal-vus și a grupului său.

Filosofia istoriei. Tot Tucidide l-a îndemnat să devină un gânditor. Mai întâi mergând cât mai adânc cu puțință în explicarea faptelor: lucrul acesta Salustiu îl face cu reală pătrundere, puțin îngustă doar. Apoi prin preocuparea morală. Dar Tucidide descrie perversitățile războiului cu un pesimism semeț și aproape fără comentarii; Salustiu a introdus în lucrările sale diatribe în toată legea, în care învinuiește cu amărăciune setea de înavuțire și viciile timpului său și explică prin ele crizele Statului; în felul acesta le-a dat o culoare cu adevărat romană, cu riscul de a se expune el însuși (moralitatea lui fiind mai mult decât îndoielnică) reproșului de ipocrizie și de banalitate convențională. Totuși a reflectat adânc la legătura intimă dintre istoria internă și cea externă a Romei; și în același timp la răspunderea Statului și a personalităților puternice în ce privește fluctuațiile puterii romane; în felul acesta el apare ca adevăratul precursor al lui Montesquieu.

Morala istorică a lui Salustiu: Caesar și Cato

[Digresiune în ton personal (Salustiu a terminat relatarea celor

două discursuri, cu conținut opus, rostite de Cato și Caesar în ședința senatului în care s-a discutat soarta complicilor lui Catilina). Ton pedant în prima parte; antiteză frapantă, căutată într-a doua; între ele, tranziție greoaie. Profunzime psihologică; simularea imparțialității. Teoria și practica a ceea ce italienii numesc *la virtii* (forța efectivă a caracterului individului, fără a lua în seamă scopurile lui, morale sau nu.))

Citind și ascultând câte minuni a făptuit poporul roman în război și-n pace, pe mare și pe pământ, m-a cuprins dorința de a desluși pe ce anume s-a sprijinit neobosita lui activitate. Știam că adesea un pumn de oameni ținuse piept marilor oștiri dușmane. Aflasem că, din sărăcia lor, romanii purtaseră război cu regi bogați și că, de multe ori, stătuseră neclintiți sub loviturile sorții; și totuși grecii erau mai elocvenți decât ei, galii – mai viteji. Gândindu-mă bine, am înțeles că deosebita vrednicie a câtorva oameni a dobândit toate acestea; și așa s-a făcut că am biruit, cu sărăcia noastră, belșugul străin, cu câțiva ostași – mulțimile altora. Dar când luxul și trândăvia ne-au stricat țara, numai tăria Statului, la rândul ei, a susținut-o, în ciuda neputinței generalilor și a magistraților ei; căci multă vreme din pântecul vlăguit al Romei nu s-a mai născut niciun om adevărat.

În vremea mea totuși au fost doi, foarte dăruți, dar cu firi foarte deosebite: M. Cato și C. Caesar. Și fiindcă povestirea mea m-a adus să-i pomenesc, nu vreau să trec sub tăcere, ci să dezvălui, cât sunt eu în stare, firea și obiceiurile fiecăruia.

Erau aproape egali ca neam, vârstă și elocință; aveau aceeași energie morală, prestigiu egal, dar de alt fel. Caesar se bucura de considerație pentru că făcea mult bine și era darnic; Cato – pentru viața lui fără pată. Caesar era vestit pentru blândețea și mărinimia lui, Cato era respectat pentru austeritatea lui. Caesar își clădise prestigiul dăruind, ajutând, iertând; Cato – nefăcând nicio favoare. Unul era alinarea nefericiților, celălalt – pierzania ticăloșilor. Unul primea laude fiindcă se lăsa înduplecat, altul, fiindcă se arăta de neclintit. În sfârșit, Caesar era hotărât să lucreze, să vegheze, să-și lase treburile personale de dragul celor ale prietenilor săi, să nu refuze nimic din ce merita să fie acordat; pentru el însuși nu dorea decât un comandament important, o armată, un război neîncheput de alții, în care valoarea lui militară să poată străluci pe deplin. Cato însă căuta cumpătarea, cuviința și mai ales austeritatea. Nu se întrecea cu bogatul în averi, nici

cu ambițiosul în intrigi; ci cu viteazul în vitejie, cu cel cumpănit în decență, cu cinstitul în cinste; voia să fie, nu să pară, om drept; dar cu cât se ferea de laudă, cu atât mai mult se lipea ea de el.

De coniuratione Catilinae, LIII – LIV.

Psihologia; discursurile. În ceea ce privește pătrunderea psihologică, Salustiu își întrece maestrul. Mai ales în psihologia individuală. Dar, când analizează caracterul unor oameni în prim-plan sugerează psihologia colectivă a unor grupuri sociale sau chiar a unor rase: în lugurta se manifestă trăsăturile esențiale ale rasei numide; iar varietatea nuanțată a tribunilor plebei pe care îi înfățișează reprezintă instinctele diverse și aspirațiile puternice ale mulțimii romane. Salustiu e conștient de această forță; îi plac portretele; are darul, pe de o parte, să creeze viața numai cu ajutorul câtorva detalii abstracte; pe de alta, să sugereze prin vorbele lor sentimentele intime ale celor pe care îi pune să vorbească. Pitoresc puțin: rar se întâmplă să vedem personajul. Dar acțiunea, gestul se ghicesc. Astfel istoricul și-a găsit, în forma tradițională a discursului, adevăratul său mod de expresie: cuvântările lui, foarte lucrate, împodobite cu maxime scurte și izbitoare, sunt, ca și cele ale lui Tucidide, părțile cele mai remarcabile ale operei sale; dar sunt în mai mică măsură pur raționale, mai vii și mai individuale decât cele ale autorului grec, totodată dramatice și filosofice, particulare și generale.

De la desfrâu la război civil.

[Un portret foarte lucrat. Compoziție nesigură în ansamblu; forță a detaliului (de remarcat detaliul pitoresc, rar la Salustiu). Psihologia la baza explicației istorice. Curiozitate pentru străfundurile întunecate ale vieții morale; pesimism. Fulgurație a stilului. Tabloul final al stării Romei prezentat ca un calcul al lui Catilina.]

Încă din tinerețe Catilina săvârșise multe și cumplite ticăloșii: necinstirea unei fete de neam bun și a unei vestale¹, și alte asemenea fapte împotriva dreptății și credinței. Apoi, aprins de dragoste pentru Aurelia Orestilla, la care niciun om de bine n-a putut lăuda vreodată altceva decât frumusețea, și fiindcă ea stătea la gânduri să-l ia de bărbat, de teama unui fiu al lui, mare acuma, dintr-o primă căsnicie, Catilina (se zice că lucrul e sigur) și-a ucis fiul ca să facă loc în casă nelegiuitei cununii. Mai ales de aceea cred eu că s-a grăbit să-și ducă la împlinire uneltirea. Căci sufletul lui negru, îndârjit împotriva oamenilor și a zeilor, nu-și afla pacea nici în veghe, nici în somn;

Într-atât îi chinuia remușcarea gândul fără de odihnă. Образul îi era pământiu, ochii tulburi, mersulcând zorit, când șovăielnic: pe întreaga înfățișare și pe chip i se zugrăvea nebunia.

Iar tinerii pe care și-i atrăsese îi învăța la rele în toate chipurile: îi trimitea să jure strâmb și să iscălească hârtii false, îi puneă să-și bată joc de propria lor cinste, de banii și de primejdiile lor, iar când nu mai aveau nici nume, nici rușine, le porunceă nelegiuiri și mai grozave. Dacă n-avea prilej să facă rău, găsea nevinovați pe care să-i urmărească și să-i lovească de parcă ar fi avut vreo vină: răutate și cruzime fără rost, săvârșită pesemne ca să nu i se moleșească sufletul și mâinile! Sigur așadar de prietenii și credincioșii lui, văzând că pretutindeni lumea era covârșită de datorii, că mulți veterani ai lui Sulla, după ce-și risipiseră avutul, abia așteptau războiul civil fiindcă jinduiau după jafurile și biruințele de odinioară, s-a hotărât să nimicească Statul. Nicio armată nu se afla

1 Fabia, cumnata lui Cicero.

În Italia; Cn. Pompeius purta război la capătul pământului¹; el însuși candida la consulat, plin de nădejdea izbânzii, senatul nu băga de seamă nimic, totul era potolit și pașnic: tocmai ce-i trebuia lui Catilina.

De coniuratione Catilinae, XV – XVI.

Instigările unui tribun

[Episod din agitația democratică împotriva constituției lui Sulla; tribunul plebei C. Licinius Macer îndeamnă poporul să refuze prestarea serviciului militar pentru a obține să fie restituite tribunilor privilegiile de care îi lipsise Sulla (73). Influență a lui Tuci-dide și Demostene, dar și experiență proprie a stilului reuniunilor publice. Alură vehementă, antrenantă „dar expresie strânsă, sentențioasă.”]

„... Ce dezlanțuire împotrivă-mi! Toate uneltirile acestea ar fi zadarnice dacă ei² ar consimți să pună capăt stăpânirii lor mai înainte de a pune voi înșivă capăt sclaviei voastre; mai ales că în toate războaiele noastre civile s-au spus destule vorbe, dar lupta s-a dat de fapt, din amândouă părțile, în jurul supunerii pe care v-o impun ei. De aceea, celelalte flăcări de mânie stârnite de corupția, de ura sau de lăcomia lor de bani s-au stins repede; una singură a dăinuit mereu, cea legată de un drept disputat fără încetare și smuls acumă vouă pentru viitor: puterea tribuniciană, arma, lăsată de străbuni, a libertății voastre³. Iată ce vă sfătuiesc eu și vă rog să luați în seamă: nu vă

apucați să schimbați, fiindcă sunteți nevolnici, numele lucrurilor, zicând sclaviei „tihnă”. Nici de „tihna” aceasta nu vă veți putea bucura, dacă ticăloșia lor va înfrânge adevărul și cinstea noastră; ați fi putut-o face, dacă ați fi fost cu totul pașnici⁴. Acum însă v-au luat la ochi și, dacă nu învingeți, cum orice stăpânire e mai de neclintit cu cât e mai aspră, vă vor ține și mai din scurt.

„Și-atunci tu ce propui?” mă va întreba vreunul dintre voi. Întâi și întâi, să vă lăsați de năravurile voastre, limbi neostenite, inimi fără avânt, voi care nu vă gândiți la libertate decât aici, în adunare. Apoi (nu 1 împotriva lui Mitridate, regele Pontului.

3 Cărmuitorii aristocrați. %

3 Se spunea că, începând din anul 494, plebea, recurgând la „secesiune” îi obligase pe patricieni să-i acorde niște apărători inviolabili, pe tribuni; aceștia, folosindu-se de dreptul lor de „intercesiune” și de „veto”, își sporiseră neconținut puterea.

4 Dacă n-ar fi început o agitație pe care, de acum înainte, partidul senatorial o va reprima cu orice mijloace.

vă cer faptele bărbătești săvârșite de strămoșii voștri pentru ca voi să aveți tribuni ai plebei, mai târziu magistratura patriciană¹ și voturi libere de avizul patricienilor² o dată ce întreaga putere stă în voi, quiriți³ și o dată ce sunteți liberi să faceți sau să nu faceți, spre binele vostru, ceea ce îndurați acum⁴ pentru interesele altora, vă întreb: așteptați oare să vă sfătuiască Jupiter sau vreun alt zeu? Poruncilor trufașe ale consulilor, decretelor senatoriale, voi le dați putere, executându-le, quiriți; și vă grăbiți, din proprie inițiativă, să creșteți și să întăriți abuzurile împotriva voastră!

Nu vă chem la răzbunarea nedreptăților ce vi se fac; mai degrabă vă îndemn să vă căutați tihna. Nici nu stârnesc vrajba, așa cum mă învinuiesc ei; dimpotrivă, fiindcă vreau s-o curm, cer ce ni se cuvine în numele dreptului popoarelor; și dacă nu va fi chip s-o dobândim, nu vă îndemn nici la război, nici la secesiune⁵: vă cer doar să nu vă mai vărsați sângele. N-au decât să-și păstreze și să-și îndeplinească cum or ști ei funcțiile militare, să umble după triumfuri și să lupte, bizuindu-se pe chipurile strămoșilor⁶, cu Mitridate, cu Sertorius și cu rămășițele exilaților. Dar cine n-are nici urmă de câștig, să nu înfrunte nici primejdii, nici trude.

Doar dacă nu cumva legea asta recentă care prevede împărțiri de grâu’ face cât toate chinurile voastre: în virtutea ei, vi se cumpără

libertatea cu câte cinci măsuri de grâu! 8 Atât cât e rația unui pușcăriaș. Rație care nu-l lasă să moară, dar îi macină puterile; așa și cu voi: pumnul acesta de grâu nu vă scapă de grija familiei, iar cele mai modeste speranțe ale celui mai leneș dintre voi se dovedesc deșarte. Și totuși, chiar dacă ar fi mult grâul care vi se dă, o dată ce el e prețul sclaviei voastre, câtă nevolnicie ar dovedi faptul că vă lăsați păcăliți și vă credeți datori cu recunoștință celor care vă împilează pentru ceea ce de drept vă aparține vouă!...”

Historiae, III, 48, 11 – 27 Maur.

1 Consulatul.

2 În vremurile vechi votul poporului nu era valabil decât dacă era sancționat de senat. 3 Numele oficial al cetățenilor romani.

— Serviciul militar.

6 Procedeu clasic de intimidare: plebea pleca în masă de la Roma, care nu putea trăi ară ea”.

8 Măști ale strămoșilor care îndepliniseră magistraturi, și pe care familiile nobile le păstrau cu sfințenie și le arătau cu mândrie.

Legea Terentia Cassia (73): împărțirile de grâu fuseseră suprimate de Sulla.

8 Aproximativ 44 kg. Pe lună).

Narația. Narația lui Salustiu e limpede, uneori cam seaca, alteori intrând în detalii minuțioase mai „artistice” decât la Caesar: într-adevăr, proporțiile sunt calculate în vederea efectului. Dar interesul dramatic trebuie să fi stat pe planul întâi în *Catilina* de-a lungul peripețiilor unei tragedii prezente încă în memoria multora; ca într-o piesă a lui Accius, loviturile de teatru redeșteptau interesul. *Iugurta* era un frumos roman de aventuri, plin de intrigi tenebroase, de capcane, de asasinat premeditate cu răceală, de lovituri îndrăznețe. Puțin pitoresc propriu-zis, dar exact și foarte evocator, mai ales când Salustiu descrie peisajele Africii, care fără îndoială l-au impresionat.

Asaltul unei fortărețe de pe Muluya

[Această „Muluya” trebuie desigur identificată, cu râul Melleg. Marius asediază zadarnic un mic fort înălțat pe culmea unei creste izolate, în care se află „tezaurul” lui Iugurta. Episod tratat pentru valoarea umană și pitorescul său. Migală și claritate a detaliului; nimic nu rămâne neexplicat (cf. Tucidide, III, 20 – 22). Artă sobră și plastică în reprezentarea acțiunii.]

Un ligur¹, soldat de rând din cohortele auxiliare, ieșind odată

din tabără după apă în preajma celui alt povârniș – nu acela pe unde atacu romanii – a găsit niște melci care se târau printre stânci, a început să-i adune unul câte unul și, furat de culesul acesta, a ajuns încet-încet aproape de vârful dealului. Băgând de seamă că locul era pustiu, și-a schimbat hotărârea și s-a gândit, cum e omenesc, să înfăptuiască un lucru greu. În locul acela se înălța între stânci un stejar mare; trunchiul îi crescuse puțin strâmb în partea de jos, apoi se îndrepta și se înălța spre cer, așa cum se întâmplă cu orice plantă; ținându-se de ramurile lui și de colțurile stâncilor, ligurul a ajuns până pe podișul fortăreței fără să-l vadă vreun numid, căci toți erau adunați să facă față atacului. După ce a cercetat tot ce credea că-i va folosi mai târziu, ligurul coboară pe același drum, dar nu la întâmplare, cum urcase, ci pipăind locul la fiecare pas și uitându-se bine împrejur.

Apoi aleargă la Marius, îi povestește isprava și-l îndeamnă să încerce atacul pe latura pe care suise el, făgăduind să fie călăuză și să ia asupra-și

1 Despre temperamentul fizic și moral al ligurilor, vezi C. Jullian, *Histoire de la Getule I*, p. 128.

Pe partea cealaltă a culmii.

toate riscurile. Marius trimite câțiva oameni din preajma sa împreună cu ligurul să se încredințeze de spusele acestuia; unii raportează că încercarea se poate face, alții că nu: fiecare după firea lui; totuși Marius prinde nădejde. Alege cinci trâmbițași și gorniști cât mai sprinteni și patru centurioni care să-i apere, îi așază pe toți sub porunca ligurului și hotărăște ca încercarea să se facă a doua zi.

La vremea convenită, cu toate pregătirile făcute, ligurul se îndreaptă spre locul știut. Soldații care trebuiau să urce, învățați de conducătorul lor, își schimbaseră armele și îmbrăcămintea: erau cu capul gol și cu picioarele goale, ca să vadă mai bine și să urce mai lesne pe stânci; pe spate aveau săbiile și scuturile, dar scuturi numide, de piele, fiindcă sunt mai ușoare și nu răsună dacă se lovesc. Mergând în frunte, ligurul prindea cu noduri de frânghie vârfurile de stâncă și rădăcinile ieșite din pământ pentru ca, ajutându-se astfel, soldații să urce mai ușor; cum erau neînvățați cu drumul greu, se speriau, dar ligurul îi trăgea în sus de mână; când suișul era mai abrupt îi trimitea unul câte unul înainte, fără arme, și el venea în urmă, încărcat cu armele lor; în locurile primejdioase călca el cel dintâi, urca și cobora de mai multe ori ca să le dea curaj celorlalți și apoi se dădea în lături să le

facă loc. În sfârșit, după multă vreme și cu multă trudă, au ajuns la fortăreață prin spate, unde nu era nimeni, căci toți numizii, ca în fiecare zi, țineau piept dușmanului.

Bellum Iugurthinum, XCIII, 2-XCIV, 3.

Limba și stilul. Salustiu a încercat să dea limbii sale un aspect ușor arhaic: tot ca să se apropie de Tucidide. Și-a creat astfel un vocabular care sugerează uneori apropierea cu Cato cel Bătrân, dar care, în realitate, e artificial și compozit³. Procedul e vizibil în sintaxă, unde sunt îmbinate vechi construcții latinești cu altele imitate din grecește. Și stilul, atât în simplitatea cât și în obscuritatea lui, e foarte căutat: de pildă, istoricul cultivă cu bună știință asimetria, surpriza; dar și aceasta e o retorică ca, oricare alta, opusă doar celei ciceroniene. Ansamblul e dintre cele mai savuroase, mai ales în părțile deosebit de lucrate: reflecții personale, portrete sau discursuri. La prima privire pare inegal; și totuși, totul se echilibrează. Dacă Salustiu e mult inferior lui Tucidide în amploarea și adâncimea inteligenței sale.

1 Ofițeri din statul său major.

1 Decât cele romane.

8 Dar ortografia e cea din vremea lui: numai că, din pricina reputației sale de arhaizant, copiii manuscriselor au păstrat-o ca atare, în timp ce modificau ortografia celorlalți clasici, contemporani cu el.

Îi e superior prin mânuirea conștientă a artei sale: e un stilist superior lui Catul și care s-a bucurat de mai mult succes.

Influența lui Salustiu. De aceea, așa cum nu s-a întâmplat în cazul lui Caesar, influența lui asupra literaturii latine a fost foarte mare: ea s-a exercitat chiar asupra oratorilor și a poezilor, cu atât mai mult asupra istoricilor. Titus Livius a resimțit-o și a combinat-o cu propria sa înclinare ciceroniană. Tacit s-a pătruns de ea și a modificat procedeele lui Salustiu ca să le folosească el. Chiar și tendințele dominante ale operei lui Salustiu, psihologia și pesimismul moral, au colorat mai mult sau mai puțin toată istoria romană ulterioară.

Compatriot și prieten al lui Catul, dar amic și CORNELIUS cu Cicero și Atticus, Cornelius Nepos e un vulga – NEPOS rizador care ar avea foarte mică importanță, aprox. 99 – într-atât îi e de îndoielnică erudiția și de plat și... „pretențios stilul, dacă, în multe lui lucrări, n-ar aprox. i l-e-”-ți) lansat” la Romacâteva fourmenoideliteratură istorică: rezumatul, biografia, compilația anecdotică; și dacă n-ar fi recomandat

un efort de înțelegere morală a neamurilor străine. Avem mai multe *Vieți ale marilor căpetenii din țări străine* (din care scrisese cel puțin 16 cărți), o *Viață a lui Cato cel Bătrân*, o *Viață a lui Atticus* (pe care a completat-o după moartea prietenului său); ne-a păstrat și două scrisori ale Corneliiei către fiul ei Gracchus.

Un nou gen de istorie

Nu mă îndoiesc, Atticus, că se vor găsi destui cărora acest gen de scriere să le pară minor și nu pe măsura prestigiului unor oameni de vază, când vor vedea că menționez cine a fost profesorul de muzică al lui Epaminondas sau că număr printre calitățile lui faptul că dansa bine și știa să cânte la flaut. Dar cei mai mulți dintre aceștia vor fi oameni care n-au citit literatura greacă și care nu admit decât ceea ce coincide cu propriile lor obiceiuri. Dacă și-ar da seama că nu toată lumea împarte lucrurile în permise și nepermise după aceleași criterii și că în această privință hotărâtor e uzul național, nu s-ar mai mira că eu, pentru a expune faptele de valoare ale grecilor m-am orientat după obiceiurile din Grecia. De pildă, n-a fost nicio rușine pentru Cimon, vestitul om de stat al nian, faptul că s-a căsătorit cu sora lui vitregă, o dată ce la Atena lucrul se obișnuia; dar, după criteriile noastre, o asemenea căsătorie e nelegiuită... Pe aproape tot cuprinsul Greciei era o mare cinste să ieși învingător la jocurile olimpice; și nimeni acolo nu s-a rușinat să urce pe scenă și să joace în fața publicului. Toate aceste obiceiuri sunt privite la noi fie ca nepermise, fie ca josnice și nedemne de oamenii de bine. Invers, multe lucruri care, după criteriile noastre, sunt onorabile, trec acolo drept rușinoase. De pildă, care roman s-ar sfii să-și ducă soția la un ospăț, sau în ce casă de-a noastră s-ar întâmpla ca matroana să nu stea în odăile din față și să nu primească mereu musafiri? În Grecia situația e cu totul alta: femeia nu ia parte la mese, dacă nu sunt strict intime, locuiește numai în partea cea mai ferită a casei, numită *gynaecoonitis*, unde nu pot pătrunde decât rudele ei cele mai apropiate.

De excellentibus ducibus, prefața. Atticus la el acasă

[Biografie familiară tipică, fără valoare istorică, totuși reprezentativă pentru noile tendințe (gustul pentru studiul tihnit și eleganța distinsă); departe de politică și ostilă ostentației.]

Nume bun a avut Atticus și ca simplu particular, nu numai ca cetățean. Deși era bogat, nimeni n-a avut mai puțin decât el pasiunea de a cumpăra și de a clădi. Ceea ce nu înseamnă că nu locuia tot atât de

bine cât și alții de rangul lui, bucurându-se de tot confortul. Avea pe Quirinal casa lui Tamphilus, pe care i-o lăsase moștenire un unchi al său; nu casa însăși, ci parcul făcea farmecul acestei proprietăți. Clădirea, veche, era mai mult interesantă decât bogată; și Atticus n-a făcut schimbări, ci numai reparațiile cerute de vechimea casei.

Sclavii lui, cântăriți după calitate, erau excelenți; judecați după frumusețe – abia mediocri. Erau într-adevăr foarte învățați, lectori admirabili, și cei mai mulți, copişti; chiar și ultimul dintre lacheii lui putea îndeplini cu succes aceste două oficii. De asemenea ceilalți specialiști necesari într-o familie erau de foarte bună calitate. Toți erau născuți în casa lui, educați în casa lui; ceea ce e semn și de hărnicie, nu numai de cumpătare. Căci cumpătare este să-ți poți înfrâna dorința de a avea și tu ceea ce vezi la alții; iar să obții ce-ți trebuie cu trudă în loc de bani dovedește o deosebită hărnicie.

Totul la el era distins, nu țișător; frumos, nu încărcat; totul ținea la eleganță, nu la belșug. Mobilă obișnuită, nu multă, nici prea bogată, nici prea modestă. Nu vreau să omit nici următorul detaliu, deși unii îl vor găsi lipsit de importanță: cu toate că se număra printre cei mai de seamă cavaleri romani și invita la el, tratându-i cu multă dărnicie, oameni de toate rangurile, nu cheltuia mai mult de trei mii de sestertii pe lună. Știu acest lucru nu din auzite, ci cu certitudine: intimi cum eram, am fost adesea la curent cu afacerile lui personale.

XXX, 13.

6 Știința și erudiția

Curiozitatea față de științe e legată de anumite tendințe ale alexandrinismului grec. Dar romanii o au sub forma unei avidități enciclopedice în care se dezvăluie, nu atât spiritul științific cât dorința puțin barbară a unei utilizări imediate. De altfel au ajuns adesea la științe prin intermediul sistemelor filosofice grecești, care le deformează, și uneori cu preocupări morale, specific latine, dar străine de obiectul cercetării.

Totuși gramatica, cu Ateius Praetextatus, zis „Filologul”, care l-a îndrumat pe Salustiu; Curtius Nicias, căruia Cicero îi cerea sfaturi; Orbilius, profesorul lui Horațiu; – și jurisprudența, cu Ser. Sulpicius Rufus (consul în 51), pe care Cicero îl laudă pentru că a introdus spiritul filosofic ca element de unitate în drept, și C. Trebatius Testa (tribun al plebei în 47), care a scris despre dreptul sacru și despre dreptul civil, rămân discipline precise și limitate. Dar cei doi mari

„savanți” ai timpului, P. Nigidius Figulus și Varro, se consacra unei opere de popularitate dintre cele mai diverse.

Nigidius Figulus (mort în 45). Nigidius era autorul unor lucrări de gramatică, teologie, astronomie; se ocupa cu astrologia și ocultismul și a exercitat o mare influență ca fondator al neo-pitagorismului roman.

VARRO M-Terentius Varro, din Reate, în ținutul sabin.

VAK, aparținea marii burghezii conservatoare; dar

116 – 27 î.e.n. un anume oportunism poate explica în parte norii care au întunecat uneori prietenia sa cu Cicero. Pompeian fervent până după Pharsalus, acest om foarte cinstit, bine cunoscut prin erudiția sa, a reintrat ușor în grațiile lui Caesar, care l-a pus în fruntea celei dintâi biblioteci publice. A scăpat de prescripțiile lui Antonius și n-a încetat să lucreze până la moarte, oferindu-i modele lui Vergiliu, după ce, în prima sa tinerețe, suferise influența, foarte recentă atunci, a lui Lucilius.

Opere. Cititor nesățios și scriitor neobosit, Varro compusese 74 de lucrări cuprinzând aproximativ 620 de cărți, cu cele mai diverse subiecte; poeme și *saturae*; lucrări de filosofie, mai ales morală; biografii, tablouri istorice, compilații arheologice; tratate de istorie literară și de „gramatică”; un tratat de agricultură; o enciclopedie pentru uzul tineretului... Din aceasta operă imensă nu mai avem decât 3 cărți din *Economia rurală* (*Rerum rusticarum libri III*); cărțile V-X, de altfel mutilate, din *De lingua latina*, fragmente disperate din *Satirele Menippe* și din *Antichități*.

Omul și vremea lui. Acest contemporan al lui Hortensius, acest prieten al lui Cicero e un straniu amestec de arhaism și actualitate. Mediul său familial sabin, educația și gusturile sale îl orientau mai degrabă spre trecut; perseverențele sale cercetări asupra antichităților naționale îl mențineau tot în trecut. Însă, deși își critica secolul ca un Cato sau un Lucilius, se bucura de el ca un om de acțiune, ca un om de gust chiar și ca un literat la curent cu toate noutățile: programul său de educație liberală e mai variat chiar decât cel al lui Cicero. Dacă proza, comparată cu cea a oratorilor timpului său, pare aproape „antică” și clacă preocupările lui pot părea perimate într-un secol atât de labil și de înnoitor, spiritul care îl animă, ordonat, realist, filosofic, era cel potrivit ca să-i readucă pe cei mai agitați dintre contemporanii săi la sensul tradiției naționale și să pregătească astfel clasicismul latin.

1 Filosofie: 76 de cărți de *Discuții istorice* (*Logistorici*), tratând probleme morale sau de interes general sub numele unor personalități cunoscute; 3 *De forma philosophiae*; un tratat despre supremul bine (*De philosophia*). Istorie: în afară de *Antichități*: 700 de biografii, fiecare întovărășită de un portret (*Imagines* sau *Heodomades*); tratate despre ori-g – ea și civilizația poporului roman (*De origine populi romani*; *De vita populi romani*); cronologie (*Annales*); cercetări asupra familiilor romane de origine troiană; etc... Gramatică: în afară de *De lingua latina*, lucrări despre reprezentațiile teatrale, despre comediile lui Plaut... *Disciplinarăm libri* parcurgeau cunoștințele necesare, după Varro, unei educații liberale (gramatică, dialectică, retorică, geometrie, aritmetică, astronomie, muzică, medicină, arhitectură).

Ferme și „vile”.

Pe vremuri se zicea că o fermă e bine înzestrată când avea o bucătărie de țară cum trebuie, grajduri mari, pivnițe de vin și de ulei pe măsura moșiei, o curte pietruită înclinată spre un rezervor în care să se strângă vinul dacă, așa cum se-ntâmplă adesea, mustul în fierbere spârgea și ulcioarele în Spania, și butoaiele în Italia. Într-un cuvânt, pe atunci proprietarii aveau grijă să nu le lipsească nimic din cele necesare culturii. Astăzi, dimpotrivă, vor să aibă o „vilă” cât mai mare și mai elegantă, care să întrecă palatele înălțate, spre nenorocul țării, de un Metellus sau Lucullus. Azi îi interesează să-și orienteze spre răcoarea răsăritului sufrageriile de vară, pe cele de iarnă spre apus, și nu, ca pe cei vechi, să facă ferestrele hrubelor de vinuri și de ulei în partea cuvenită: căci butoaiele cu vin au nevoie de un aer mai rece, iar uleiul, de aer mai cald.

Res rusticae, I, 12.

„Satirele Menippeae”. De timpuriu îi plăcuse lui Varro să-l imite pe filosoful cinic Menip din Gadarra (aprox. 250 î.e.n.), care tratase problemele morale pe un ton ironic și în metri amestecați. A scris, în cursul vieții sale, 150 de *Satire Menippeae*, „eseuri” de filosofie populară, într-un amestec de proză și de versuri foarte variate: modele literare i-au fost Ennius pentru forma generală, Lucilius pentru limbă și ton. Dar materia o constituia întreaga viață a timpului său: dispute filosofice, religii orientale, agitații mondene, răsturnări politice. Destul de des tema reflecțiunii morale e indicată (grecește) în urma titlului, grec sau latin, ales așa încât să stârnească curiozitatea: proverbe (*Măgarul măgar scarpină; Și-a găsit oala capacul...*), formule morale

(*Apucă-te numai de treabă; Nuștii ce aduce seara...*) sau de filosofie populară (*Mâine-oi crede, astăzi nu*, dicton sceptic), parodii de teatru (*Aias sperietoare, Pappus pârâtor, Pseunulus-Apolo* sau *Apolo mincinosul*, împotriva zeului egiptean Serapis). Tonul era foarte diferit: dialoguri, fabule, vise, descrieri vii... Limba e proaspătă și bogată, foarte pitorească cu vorbele ei vechi, compusele și aliterațiile ei de modă veche; versificația, suplă și firească. E regretabil că fragmentele care ne-au parvenit nu ne îngăduie să determinăm exact importanța lui Varro în istoria satirei latine.

„Economia rurală”. Operă de bătrânețe (Varro avea 80 de ani când i-a dedicat prima carte nevestei sale Fundania), *Economia rurală* pare să țină și mai mult de vechiul spirit roman. Varro folosește multe alte izvoare¹, dar îl are permanent în minte pe Cato cel Bătrân, cel puțin în cursul cărții întâi, care tratează despre cultura pământului. Chiar temele lui Cato: demnitatea muncii câmpului, măreția și frumusețea agriculturii italice, sănătatea morală a cultivatorilor, sunt aici mai dezvoltate, cu o elo-cință caldă, explicabilă prin neliniștea vremii: cultura cerealelor era, de 200 de ani, în constant regres, și războaiele civile, împiedicând transporturile pe mare, condamnaseră de mai multe ori Roma la foamete.

Decăderea agriculturii

Acum, când aproape toți capii de familie² au dat buzna la oraș³ și, părăsindu-și coasa și plugul, preferă să-și miște mâinile la teatru sau la circ⁴ în loc s-o facă pe câmp sau la vie, cumpărăm, ca să avem ce mânca, grâu din Africa și din Sardinia, și încercăm pe corăbii rodul viilor din Cos și Chios⁵. Așadar, în țara aceasta, unde păstorii care au întemeiat orașul i-au învățat pe urmașii lor cum să lucreze ogoarele⁶, acești urmași procedează invers, din lăcomie de câștig și cu toată interdicția legilor: transformă ogoarele în pășuni, neștiind că agricultura și păstoritul nu sunt același lucru. Într-adevăr, una e păstorul, alta plugarul. Și, dacă se poate paște pe câmpii, nu trebuie confundat păstorul cu cel ce duce boii la muncă. Căci cireada nu produce, ci smulge cu dinții ceea ce a răsărit pe câmp, pe când boul de la plug face să crească mai bine grâul pe ogoare și iarba pe pășuni.

Res rusticae, II, I.

Dar intențiile și documentația sunt actuale: de aceea Varro nu s-a mulțumit cu izvoarele livrești: s-a informat de la contemporanii săi, mai ales de la mari crescători de vite din ținutul Sabin, din Apulia și din

Epir, și de la furnizorii foarte pricepuți ai „halelor” Romei; el însuși are o largă practică. Cultura grânelor și

1 în afară de greci: pe frații Saserna, pe Tremelius Scrofa, și, mai ales, traducerea oficială a tratatului de agricultură scris de cartaginezul Mago.

Vechiul nume al proprietarului-cultivator.

8 Roma.

4 Aplaudând.

6 Insule din Marea Egee, celebre pentru vinurile lor.

Ceea ce din punct de vedere social (Varro a demonstrat-o mai sus) marchează în Progres.

pomicultura, care îl interesau exclusiv pe Cato, nu ocupă decât o singură carte din *Economia rurală*; cea de a doua e în întregime închinată creșterii vitelor; cea de a treia, coliviilor, stupilor și rezervațiilor de vânătoare, melcilor, hârciogilor... cu care se puteau câștiga sume uriașe, căci piețele Romei înghițeau mari cantități de sturzi, mistreți și alte asemenea.

Și spiritul e nou: domnește ordinea. Tot ce e străin subiectului este eliminat; materia e dezvoltată conform unui plan dinainte fixat, logic și complet. Fiecare problemă e tratată de un „specialist” care are grijă să explice tot celor care nu sunt de meserie; în timp ce Cato, adresându-se unui public priceput, trecea cu vederea tot felul de amănunte și părea că lasă în seama rutinei o sumă de practici.

Boii de muncă

Boii pe care-i cumperi neînvățați la jug să nu aibă mai puțin de trei ani, dar nici mai mult de patru; să fie voinici și cu puteri egale, ca nu cumva la lucru cel mai puternic să-l istovească pe cel slab: să aibă coarnele bine desfăcute și, dacă se poate, negre; fruntea lată, botul turtit, pieptul lat, pulpele groase. Dacă sunt deja învățați la jug nu trebuie cumpărați boi de la câmpie ca să fie folosiți în locuri aspre de munte. Invers se poate, dacă e nevoie. Juncanii cumpărați vor fi ușor de îmblânzit și gata pentru jug dacă, timp de câteva zile, le pui pe grumaji butucul jugului și le dai de mâncare numai astfel.

Trebuie apoi învățați încetul cu încetul, înjugând alături un juncan și un bou bătrân; primul va învăța mai ușor luându-se după celălalt; întâi pe loc întins și fără plug, apoi cu un plug ușor pe care să-l tragă la început prin nisip sau pământ moale.

Res rusticae, I, 20.

Și sensibilitatea s-a mai rafinat: sclavii continuă, e drept, să fie cuprinși în septelul unei ferme, ca și câinii, dar li se arată omenie, al îndețe chiar. Și în unele prescripții relative la animale transpare un fel de tandrețe asemănătoare cu cea a lui Lucrețiu pentru viață.

Creșterea mieilor

Mieii nou născuți se așază lângă foc, ca să prindă puțină putere, iar. oile se țin acasă două-trei zile, până să-și cunoască mieii mama și să poată suga cât le trebuie. Apoi, când mamele pleacă din nou la pășune cu turma, mieii se țin în staul; se dau la supt seara, când se-ntorc oile, apoi se iau de la ele, ca nu cumva să-i calce în picioare, noaptea. Se lasă din nou să sugă pe săturate dimineța, înainte de a pleca turma la pășune. După aproximativ zece zile se leagă mieii de câte un par cu scoarță de copac sau altă legătură moale, ca nu cumva, zbenguindu-se toată ziua laolaltă, să-și rănească, fragezi cum sunt, vreo parte a trupului. Dacă mielul nu caută ugerul mamei, trebuie apropiat de el, uns pe bot cu unt sau untură și apoi pus să miroasă laptele. După câteva zile li se pune dinainte mazărice tăiată mărunt și iarbă moale înainte de plecarea la pășune, și la întoarcere...

Aveți grijă, după înțârcare, să nu se prăpădească mieii de dorul laptelui de mamă: trebuie ademeniți la pășune cu iarbă bună și ferțiți de căldura și frigul prea mare care le poate dăuna.

Res rusticae, II, 2.

Sentimentul acesta aproape estetic al vieții de la țară, aproape absent la Cato cenzorul (vezi p. 125 și urm.), îmbinat ici-colo cu realismul prescripțiilor și cu calculele precise ale „randamentului” cutărei sau cutărei crescătorii, poate părea ciudat. Explicația e că Varro, care, câteodată, vorbește atât de rău despre „conacele de petrecere”, le apreciază foarte mult comoditatea și farmecul. Atașamentul ancestral pentru exploatările productive nu mai e nici rapacitatea, nici zgârcenia lui Cato; se colorează de un gust deja foarte viu pentru natură și animația ei vie.

Rezervații și heleșteie

[De notat totodată curiozitatea lui Varro pentru aceste noi forme ale luxului roman, și ușoara lui ironie față de rafinamentele artificiale și excesele pe care le provoacă ele.]

Știi1, Axius, că și mistreții pot fi ținuti în rezervații și îngrășați fără mare osteneală, atât cei prinși cât și cei domesticiți care s-au născut acolo. Ai văzjit, pe moșia din ținutul tusculan2 cumpărată de

Varro (care se află acum printre noi) de la M. Puppius Piso, mistreții și cerbii adunându-se la oră fixă, chemați de glasul cornului, ca să-și capete hrana ce li se aruncă dintr-un foișor al palestreii³: ghindă pentru mistreți, mază

1 Vorbește Appius.

— La răsărit de Roma, în munții Albani.

— Loc pentru exerciții fizice.

Tiche sau altă iarbă pentru cerbi.

— Am văzut, răspunse acela, ceva și mai teatral organizat pe moșia lui Hortensius¹, în ținutul laurentin²: avea acolo o pădure întinsă – zicea el – pe mai mult de 50 de iugăre³ toată împrejmuită cu zid; o numea nu „rezervație”, ci „parc” ⁴. Era în mijlocul ei un loc mai înalt unde se pusese masa și noi luam cina acolo. Quintus a poruncit să fie chemat Orfeu⁵. Acesta a apărut, în haină lungă și ținând o cithară; i s-a spus să cânte. A început atunci să sufle într-un corn și îndată s-a adunat în jurul nostru atâta mulțime de cerbi, mistreți și alte sălbăticiuni, încât spectacolul mi s-a părut tot atât de reușit ca cel pe care ni-l dau edili la circ când organizează vânători, fără fiare din Africa.

Res rusticae, III, 13

Pe timpul când prietenul nostru⁶ Q. Hortensius avea la Bauli⁷ heleș-teele acelea făcute cu atâta cheltuială, mă duceam destul de des la el ca să știu că totdeauna trimitea să se cumpere de la Puteoli peștele pe care-l dădea la masă. Nu numai că nu-și mânca peștii din heleșteie, dar îi și hrănea cu mâna lui; avea mai multă grijă de hrana barbunilor⁸ lui decât am eu de cea a catârilor mei de la Roșea⁹. Cu toate că mâncarea și băutura lor îl costa mai mult decât pe mine cea a catârilor. Pe-ai mei îi ține un singur sclav, cu puțin orz și apă de izvor, dar câștig bine de pe urma lor. Hortensius plătea o mulțime de pescari ca să-i aducă neconținut pești mici pentru hrana celor mari; pe timp de furtună arunca în heleșteie pește sărat cumpărat anume și-și hrănea barbunii din piața de pește, atunci când năvoadele nu puteau scoate la mal niciun animal viu pentru cina oamenilor sărmani. Hortensius ți-ar fi dat mai bucuros o pereche de catâri din grajd decât un barbun din heleșteu.

Res rusticae, III, 17.

1 Oratorul.

— La sud-vest de Roma: regele Italiei mai organiza încă mari

partide de vânătoare în această regiune.

3 Aproximativ 13 hectare.

4 Varro folosește cuvântul grecesc care înseamnă „loc în care se dă de mâncare fiarelor sălbatice”.

5 Semizeu al cărui cânt fermeca toată natura: aici, un sclav costumat.

Vorbește Varro.

7 în Campania, nu departe de marele port Puteoli (Puzzoli).

8 Numele acestor pești, foarte căutați de amatorii romani de mâncăruri fine, se aseamănă cu cel al catârului, ceea ce permite o glumă facilă, reluată la sfârșitul acestui pasaj.

9 Regiune din ținutul sabin: catării sabini erau renumiți.

E evident, de altfel, că Varro s-a străduit să facă și din această lucrare o operă literară. I-a dat formă dialogată, decor mereu schimbat; templul zeiței Tellus (Pământul) în timpul sărbătorii de iarnă a semănăturilor; Epirul; clădirea publică din Câmpul lui Marte, într-o zi de alegeri. Expunerea e întreruptă de digresiuni moderate și de anecdote care destind atenția. Cu invocația ei către zeii pământului, cu dragostea ei aproape senuzală pentru Italia, cu realismul ei practic și chiar cu pedanteria savuroasă a glumelor sale, *Economia rurală* e totodată o operă specific romană și reprezentativă pentru autorul ei, tradițională și actuală.

„Antichitățile”. Marea operă de erudiție a lui Varro, cele 41 de cărți de *Antichități* (25 de *Antichități umane*; și 16 de *Antichități divine*, dedicate lui „Caesar pontif”), se prezenta, se pare, sub o formă mai aridă. Era o prodigioasă culegere de informații arheologice despre vechea Romă, adunate fără spirit critic, dar mai mult sau mai puțin bine organizate (cel puțin în ce privește religia) după principii filosofice. Varro ar fi dorit să se păstreze vechile credințe, în numele patriotismului tradițional, chiar dacă ar fi fost diferit interpretate de popor, de poeți și de oamenii culți. Din această lucrare derivă aproape toate informațiile arheologice pe care ni le-au transmis comentatorii și gramaticii antici. Scriitorii creștini (mai ales Sfântul Augustin) ne-au transmis, mai mult sau mai puțin exact, destul de multe fragmente din această lucrare; și chiar Evul Mediu își lua din ea cele mai multe cunoștințe despre Antichitate.

„Limba latină”. Din timpuri foarte vechi scriitorii latini avuseseră preocupări de gramatică; dar contemporanii lui Cicero își

făcuseră din ele o modă, discutând, mai ales, despre constituirea limbii prin „analogie” (formații derivate) sau „anomalie” (singura regulă fiind uzul). Varro a scris despre originea limbii latine și despre etimologie (cărțile I-VII), despre „declinări”, adică despre flexiune și derivare (VIII-XIII), și despre sintaxă (XIV-XXV). Evident, nici metodă lingvistică, nici plan clar: modelele elenistice ale lui Varro (stoice, mai ales) lucrau cu ipoteze și deducții logice. În materie de etimologie mai ales, rezultatele sunt ciudate (*canis* „câine”, de la *cariere* „a cânta”; *uolpes* „vulpe” de la *uolat pedibus* „aleargă cu picioarele”; *nux* „nucă”, de la *nox* „noapte”; *ornatus* de la *ab ore natus*, găteala începând de la obraz!) Dar ar fi nedrept să ne mărginim la aceste ironii facile: etimologiile acestea, chiar și cele mai fanteziste, pot pune în lumină valorile semantice, din acea vreme ale unor cuvinte latinești. *De lingua latina* conține și idei care se regăsesc uneori în teoriile istorice și lingvistice moderne; așa sunt cele privitoare la influența sabinilor și a dialectului sabin asupra istoriei Romei și a limbii latine.¹ În alte părți dă informații prețioase despre dreptul roman, despre instituții (de exemplu explicația numelor de monede, V, 169 – 174), despre topografia Romei primitive (V, 41 – 56). În ce privește problemele teoretice propriu-zis gramaticale, a încercat să le discute, ca elev al academicului Antiochius din Ascalon, într-un larg spirit filosofic.

Argumentare în favoarea „anomaliei” 2

De aceea, o dată ce diversitatea³ e o lege în îmbrăcămintea, clădirile, mobila și hrana noastră, și în toate celelalte necesare vieții, ea nu trebuie înlăturată nici din vorbire, căci și aceasta s-a format din necesitate.

Iar dacă cineva se gândește că nevoile vieții ne duc, în totul, spre două scopuri: utilul și frumosul, va vedea că nu ne îmbrăcăm numai ca să nu ne fie frig, ci și fiindcă ne place să fim frumoși îmbrăcați; avem case nu numai fiindcă suntem nevoiți să stăm la adăpostul unui acoperiș, ci și fiindcă ne dorim un cămin plăcut și atrăgător. Cupele noastre nu sunt numai bune pentru băut, ci totodată și frumoase ca formă și artistic lucrate. Căci omul obișnuit nu are aceleași nevoi ca cel cu gustul rafinat: însetatul se mulțumește cu un pahar simplu, omul de gust îl vrea și frumos. Dar când lăsăm la o parte utilul și căutăm frumosul, constatăm că și el se naște mai adesea din diversitate decât din uniformitate: de aceea se și zugrăvesc diferit camerele foarte asemănătoare, iar paturile nu se fac de aceeași mărime și formă. Căci

dacă ar fi să căutăm analogia în mobilierul nostru, am avea în casă paturi de aceeași formă, toate cu rezemătoare sau toate fără; și dacă am avea trepte la patul din sufragerie, ar trebui să avem, neapărat, și la cel din dormitor. Și nu ne-ar face mai multă plăcere o mobilă înrustată cu fildeș și împodobită cu diverse sculpturi decât paturile de rând care se fac, după analogie, de aceeași formă și adesea din același material. De aceea sau nu trebuie să negăm

1 Ținând seama totuși de faptul că Varro, sabin el însuși, are tendința să exagereze partea „sabinismului” ia Roma.

— Textul e lacunar; dar sensul lui rămâne foarte clar.

3 E vorba de o diversitate („anomalie”) funcțională: o haină de bărbat *nu e* o haină de femeie; un salon *nu e* un grajd; etc... Varro a tratat mai sus acest prim punct.

că diversitatea ne place; sau, o dată ce nu putem nega acest lucru, atunci să admitem că nu trebuie evitată anomalia cuvintelor care au intrat deja în uz.

De lingua latina, VIII, 15 – 16.

Documentare și critică. Documentarea lui Varro e bună, pentru că citea mult fără să piardă totuși contactul cu realitatea, pentru că materiile pe care le trata erau deja în parte elaborate și secolul său, chiar dacă se detașa foarte repede de trecut, îi mai păstra încă, mai mult sau mai puțin, sensul. Dar critica sa istorică e insuficientă: se mulțumește aproape numai să înregistreze; bunul său simț și spiritul său de ordine, precum și întinderea cunoștințelor sale, care îi permite să prindă contradicțiile și să încerce să le rezolve, sunt singura garanție a științei sale. Au fost suficiente ca să asigure în Antichitate culegerilor sale foarte obiective o valoare incomparabilă și lui însuși renumele unui foarte mare savant.

Compoziția. De altfel, Varro pune în organizarea materiei, oricare ar fi ea, o intenție de compoziție literară care seamănă a manie. Cartea a doua a *Economiei rurale* se împarte în 81 de părți (9 x 9). Subdiviziunile din *De lingua latina* sunt infinite și obositoare. Cu atât mai mult cu cât aceste distincții nu se sprijină nici numai pe realități, nici numai pe logică, ci combină cu acestea o mistică a cifrelor: 7 (număr sacru), 3 (pitagoreu), 4 (stoic). Totuși, această rigurozitate a planului, nouă în proza latină, și rară în toată antichitatea, dovedește o intenție de metodă apreciabilă și un sens exact al necesităților pedagogice.

Spiritul filosofic. Dar unitatea intimă a lucrărilor lui stă în tendințele lui filosofice. Fiecare expunere tehnică e dominată de un gând. Ca și Cicero, era înclinat spre doctrina academică, dar mai curând spre cea veche (a lui Plat: bn), decât spre cea nouă, căci găsea în ea echilibrul facultăților morale și fizice; dar s-a apropiat apoi, se pare, de pitagorism, doctrină aristocratică și semireligioasă. Bun cunoscător al diferitelor doctrine filosofice, a încercat să le popularizeze într-o formă plăcută; disputele școlilor îl amuzau: ar fi vrut desigur să le împace într-un raționalism conform ordinii Naturii, dar de altfel destul de vag.

Concluzie. Astfel, acest om foarte harnic, atât de patriotic legat de vechea Romă, de amintirea țăranilor care „miroseau a ceapă și a usturoi”, și „nu se râdeau decât la opt zile”, dar aveau trupul vânjos și inima dreaptă, e și el influențat de elenism: bonomia rustică și arhaismul savuros al gândirii și al limbii sale țin deja de acea dragoste estetică pentru trecut care nu te împiedică să te bucuri de prezent, și care avea să adauge un fel de condiment nou literaturii latine.

7 Teatrul în acest timp, teatrul, fala veacului precedent, lăncezea. Clasicii tragediei, Pacuvius, Accius, erau adesea puși din nou în scenă: dar era necesar, pentru a le asigura o primire bună, ca reprezentațiile să fie îmbrăcate într-o pompă cu totul exterioară, și se simte, la Cicero, că aveau nevoie să fie apărați de dispreț și de uitare. Comedia a mai încercat încă o dată să reia legătura cu poporul, prin atelană și mim: încă o dată a dat greș, s-a reîntors la practicile vechii *palliate*, sau s-a preschimbat fie în paradă grosolană, fie în spectacole de dans mimat.

Atelană. Atella, orașel campanian între Capua și Neapole, avea un teatru național de tipul *Commediei dell'Arte*: așa încât cetățenii care jucau cu mască nu se dezonorau. Acest teatru a pătruns la Roma nu se știe când, cu caracterele lui proprii și personajele lui convenționale, ale căror nume expresive subliniau fie o trăsătură fizică esențială, fie una de caracter: Maccus, „fălcosul”, mîncăul imbecil; Bucco, „cu gura ca o pușculiță”, vorbărețul pretențios; Dossenus, „spate umflat”, ghebosul plin de răutate, Pappus, „tata-mare”, bătrânul ramolit; Sannio, „strîmbătura”, o paiată. O temă destul de generală (Maccus misit, Maccus domnișoară, Pappus țăran...) trebuie să fi servit drept canava pentru tot felul de broderii și bufonerii improvizate. Gen specific italian, apropiat de vechea *satura* din care derivă fără îndoială, direct,

Commedia dell'Arte. În timpul lui Sulla, doi scriitori, de talent, NOVIUS și mai ales L. POMPONIVS, din Bononia, au tratat literar teme de atelane în chip de *exodia* (mici piese vesele care se jucau după spectacolul de tragedie); se pare că au scris și *tabernariae* și *palliatae*, dar puținele fragmente care ne-au rămas nu ne îngăduie să le apreciem originalitatea în noul gen. Atelană, eclipsată după ei de mim, a recăpătat vigoare în timpul imperiului, dacă nu ca gen literar, măcar ca farsă populară.

Mimul. Mimul are origini mai puțin precise: mascarade de bălci, dansuri mai mult sau mai puțin parodistice sau lascive, clovnerii, scheciuri realiste au putut contribui în mai mare sau mai mică măsură la constituirea lui; Sicilia și Grecia Mare nu sunt poate străine de ea. În orice caz, un mim-dansator e menționat încă din 211 la jocurile apolineare. Ca gen dramatic, mimul și-a asigurat favoarea populară prin simplitatea afabulației sale, prin libertatea vorbelor lui de duh, prin talentul sau frumusețea protagoniștilor săi; actorii nu aveau mască, iar rolurile feminine le jucau femeile. Cavalerul D. LABERIUS (aprox. 106 – 43) i-a dat valoare literară, nu fără să împrumute (caractere, maxime morale) din *palliata*, dar păstrându-i savoarea specială. Îl atacase pe Cae-sar: dictatorul l-a obligat să-și joace unul dintre mimi, ceea ce aducea pierderea rangului său de cavaler; ni s-a păstrat un fragment de prolog, foarte demn și plin de durere, dar totodată prudent și aproape măgulitor, în care Laberius se plânge că a fost silit, la bătrânețe, să se umilească astfel. Tânărul său rival, libertul PUBLILIUS LOCHIUS SYRUS nu și-a scris mimii. Dar multe dintre elegantele maxime morale care erau risipite în ei au fost culese și amestecate cu alte maxime, de diverse proveniențe (sunt, cu totul, 857), al căror ton amintește de comedia nouă și de Terențiu.

După Publilius Syrus, mimul a decăzut: s-a întors la plata indecență a începuturilor sale; dar, pe de altă parte, s-a desprins din el dansul mimat și mut: de aici au ieșit pantomima și baletul, care aveau să devină în epoca imperială o parte importantă a reprezentațiilor de teatru.

BIBLIOGRAFIE

Condiții istorice drumann-groebe, *Geschichte Roms in seinem Ubergange von der republikanischen zur monarchischen Verfassung* (Berlin-Leipzig, 1899 – 1929); G. Bloch, *La République romaine: conflits politiques et sociaux* ed. 2, (Paris, 1922). – J. Carcopino, *Sylla ou*

la monarchie manquée (Paris, 1931); Ed. Meyer, *Cäsars Monarchie und das Principat des Pompejus*, ed. 2, Stuttgart-Berlin, 1919; T. Rice Holmes, *The Roman Republic and the Founder of the empire* (Oxford, 1923). – P. Jal, *La guerre civile à Rome. Étude littéraire et morale de Cicéron à Tacite* (Paris, 1963).

W. Warde Fowler (trad. Biaudet), *La vie sociale à Rome au temps de Cicéron* (Paris, 1917). – F. Mommsen, *Römische Adelsparteien und Adelsfamilien* (Stuttgart, 1920); J. B. Mommsen, *La vie parlementaire à Rome sous la République* (Paris, 1899). – P. Guiraud, *Études économiques sur l'Antiquité* (Paris, 1905); A. Deloume, *Les manières d'argent à Rome jusqu'à l'Empire*, ed. 2, (Paris, 1892); J. Hatzfeld, *Les trafiquants italiens dans l'Orient hellénique* (Paris, 1919); L. Harmand, *Le patronat sur les collectivités publiques, des origines au Bas-Empire*, (Paris, 1957); S. Lauffen, *Die Sklaverei in der griechisch-römischen Welt* (Gymnasium, LXVIII, 1961).

D. M. Schu – Illyan, *External Stimuli to Literary Production in Rome, 90 B.C. – 27 B.C.* (Univ. of Chicago, 1932); T. Frank, *Life and Literature in the Roman Republic* (Univ. of California, 1930). – G. Boissier, *Cicéron et ses amis* (Paris, 1865); W. Kroll, *Die Kultur der ciceronischen Zeit* (Leipzig, 1933); J. Carcopino, *Ce que Rome et l'Empire romain doivent à la Gaule* (Oxford, 1932). – E. Zeller – E. Wellman, *Die Philosophie der Griechen*, III, I (Leipzig, 1923); L. Meylan, *Panétius et la pénétration du stoïcisme à Rome au dernier siècle de la République* (Rev. de thiol. et de philos., Lausanne, 1929); P. Boyance, *Le stoïcisme à R.* (Actes du VII-e Congrès G. Budé, Paris, 1964); Panaetius Rhodius, ed. 3, M. van Straaten (Leiden, 1962); M. van Straaten, *Panétius, sa vie, ses écrits, sa doctrine* (Amsterdam, 1946); K. Reinhardt, *Poseidonios* (München, 1921); P. Giuffrè, *L'epicureismo nella letteratura latina del I secolo a. Cristo, Il Lucrezio e Catullo* (Torino, 1950).

I ISTORICI; ELOCINȚA

Vezi bibliogr. cap. precedent, pp. 107 și 109. – G. Boissier, *L'introduction de la rhétorique à Rome* (Milanges Perrot, 1902); U. W. Scholz, *Der Redner M. Antonius* (Erlangen, 1962); J. Poiré – Ret, *Essai sur l'influence judiciaire à Rome pendant la République* (Paris, 1887).

Rhetorica al Herennium: EDIȚII: Critică: Fr. Marx (Leipzig, 1894); – Cu comment. lat.: C-L. Kayser (Leipzig, 1854); – Cu trad. fr.: H. Bornecque (Paris, [1932]). J

2 CICERO

EDITII COMPLETE: princeps: Milano (1498); – Orelli – Baiter-Halm (Zürich, 1845 – 1862); Baiter-Kayser (Leipzig, 1861 – 1869); Fried-srich Müller (Teubner, 1885 – 1898); Atzert-Klotz-Plasberg-Pohlens: Reis-şiogren... [Teubner, 1914 şi urm.]; ital.: *Centro di Studi ciceroniani* (Roma, în curs de publicare).

— Cu trad. fr.: V. Le Clerc, ed. 2 (Paris, 1827).

STUDII GENERALE: gelzer-kroll-philippson-B Uchner, *M. Tullius Cicero* (Extras din *Real-Encyclopädie*, Stuttgart, fără dată); J.L. str Achan-davidson, *Cicero and the Fall of the Roman Republic*, ed. 2 ((New York, 1925); e. ciaceri, *Cicerone ei suoi tempi*, 2 vol. (Milano-Roma-Neapole, 1926 – 1930); ed. 2, 1939 – 1941); t. petersson, *Cicero: a biography* (Berkeley, 1920); l. laurand, *Ciciron* (Paris, 1933); h. frisch, *Cicero sfightfor the Republic* (Copenhaga, 1946); p. boyance, *Le probleme de C. (L'Information littiraire*, 1958); M. maffii, *C. et son drame politique*, (Paris, 1961); a. michel şi e nicole, *Ciciron* (Paris, 1961); k. b uchner, *Cicero* (1964). – J. lebreton, *Étude sur la langue et la grammaire de Ciciron* (Paris, 1901); p. wuilleumier, *La thiorie cicironnienne de la prose mitrique* (Rev. des el. lat., VII, 1929); m. ram-baud, *C.et l'Histoire romaine* (Paris, 1953); e. malcovati, *C. et la poesia* (Pavia, 1943); a. hauray, *L'ironie et l'humour chez C.* (Leiden, 1955); J. hellegouarc H, *Le vocabulaire latin des relations et des partis politiques sous la Ripublique* (Paris, 1963). – M. schneidewin, *Die Antike Humanität* (Berlin, 1897); th. zieleński, *Cicero im Wandel der Jahrhunderte*, ed. 4 (Leipzig, 1929).

„Scrisori

MANUSCRISE: Copie (din sec. XIV) al unui ms. de la Verona, la Florenţa, *Mediceus* (Florenţa, sec. IX-X) şi două mss. *Harleiani* (Londra, sec. XI şi XII.)

EDITII: Tyrrell-Purser, ed. 2 – 3, (Dublin, 1904 – 1933), cu comment. engl. L. Constans-l. Bayet (*Budi*, 1934), cu trad. fr. – *Ad Atticum* (G6-teborg, 1916; Uppsala, 1960), de H. Sjogren şi C. Thornell; de D.R.3. Bailey (Oxford, 1916); de V. Moricca (*Paravia*, 1951 – 1953; *Ad Bru um II Ad Quintum fratrem* (Uppsala şi Uppsala-Leipzig, 1910), *Ad. Q.fr. Şi Ad. Brutum, Fragm., W.S. Wa. ti* (Oxiord, 1958); *AdQ.fr. şi Comment.*

pelitionis de U. şi A. Moricca-Caputo (*Paravia*, 1954); *Ad familiares*, de Mendelssohn (Le-ipzig, 1893) şi de Moricca, ed. 2

(Paravia, 1954); *Lettres de Caelius a Ciciron*, de F. Antoine (Paris, 1894), de J. Bayet (Roma, 1965).

STUDII: G. boissier, *Ciciron et ses amis*: J. carcopino, *Les secrets de la correspondance de C.* (Paris, 1947); o.e. schmidt, *Der Brief-wechsel des Cicero von seinem Prokonsulat in Cilicien bis zu Caesars Ermordung* (Leipzig, 1893); m. rothstein, *Griechisches aus Ciceros Briefen* (Hermes, 1932); R. monsuez, *Le style epistolaire de C. et la langue de la conversation* (Pallas, I-II, 1952 – 1953); P. menna, *Aspetti sintattici e lessicali di carattere intimo e familiare e l'erudizione greca nelle Lettere ciceroniane* (Nota Basilicata, 1954 – 1955).

Indice de Oldfather-Canter-Abbott (Urbana, 1938).

Discursuri

MANUSCRISE: Palimpseste la Milano, Torino, Vatican, sec. IV-V); Parisini 7774 A, (sec. IX) și 7776 (sec. XI), și Cluniacensis (sec. IX) pentru Verine etc...; Tegemseensis (München, sec. XI) și Erfurtensis (sec. XII) pentru Pro Caecina etc...; Gemblacensis (Bruxelles, sec. XII) pentru Pro Archia; Pansinus 7794 (sec. IX) pentru discursurile post reditum; Vati-canus-Basilicanus H. 25 (sec. IX) pentru Filipice; multe mss. recente, în parte derivate dintr-un ms. de la Cluny cunoscut datorită lui Poggio (în special, Paris, 14749).

EDITII: Peterson-Clark, ed. 2 (Oxford, 1905 – 1918); de la Ville de Mirmont-Rabaud-Boulanger-Bailly-Wuilleumier-Cousin-Boyance (Budi, 1921 și urm.), cu trad. fr.; – Cu comment. fr.: Pro Archia și Verine, de E. Th omas (Paris, 1883 și 1894); promilone și Pro Murena, de Antoine (Paris, 1891); promilone, de J. Martha (Paris, 1896); Filipica I de de la Ville de Mirmont (Paris, 1902); – Cu comment. engl.: Pro Archia, Pro Balbo, promilone, Pro Sulla, de J.S. Reid (1877 – 1894); Pro Caelio, de R.G. Austin (Oxford, 1960); Filipicele de King (Oxford, 1878);

— Cu comment. lat.: Pro Caelio, de Van Wageningen (Groningen, 1908);

— Cu comment. germ.: Pro Roscio Amerino, de Landgraf (Erlangen, 1882 – 1884). J

ȘCOLII: Stângi, II (Viena, 1912); Asconius, ed. Clark (Oxford, 1907) și Giarratano (Roma, 1920).

STUDII: h. merguet, *Lexikon zu den Reden des Cicero*, (Jena, 1877 – 1884); retipărit în 1962); l. delaruelle, *Étude sur le choix des mots dans les discours de Ciciron* (Toulouse, 1911); l. laurand, *Étude sur le style des discours de Ciciron*, ed. 2 – 3 (Paris, 1926 – 1928, ed. 4, 1940);

TH. zielinski, *Das Clauzelgesetz in Ciceros Reden* (Leipzig, 1904); *Der constructive Rhythmus in Ciceros Reden* (Philologus, Supl. b. XIII, 1914); J. humbert, *Les plaidoyers icrits et les plaidoiries rielles de Ciciron* (Paris, 1925); E. costa, *Cicerone giureconsulto*, ed. 2 (Bologna, 1927); cucheval, *Ciciron orateur* (Paris, 1901); L. laurand, *L'histoire dans les discours de Ciciron* (Louvain, 1911).

Tratate de retorică

MANUSCRISE: În special 2 mss. *Vaticani* și un *Florentinus* sec. XV), derivând dintr-un ms. de la Lodi, pierdut; apoi mss. incomplete (*codices mutili*).

EDITII: Wilkins (Oxford, 1903); Borneeque-Courbaud-Martha... (*Budi*, 1921 și urm.), cu trad. fr.; – Cu comment.: Piderit (Leipzig, 1867), *Brutus*, de Martha (Paris, 1907), Kellogg (Boston, 1902), Jahn-Kroll (Berlin, 1908); *De oratore*, de Courbaud (Paris, 1905); Wilkins, ed. 2 – 3 (Oxiord, 1890 – 1891); *Orator*, de Sandys (Cambridge, 1885), Marchi-Stampini (Torino, 1920).

STUDII: causeret, *Étude sur la langue de la rhitorique dans Ciciron* (Paris, 1886); f. gache-l. piquet, *Ciciron et ses ennemis littiraires* (Paris, 1882); b. riposati, *Studi sui Topica di C.* (Milano, 1947); a. Michel, *Rhitorique et philosophie chez C.* (Paris, 1960). indice, de k.m. Abbott... (Urbana, 1964).

Tratate filosofice

MANUSCRISE: 2 *Leidenses* (sec. X și XI), *Laurentianus* (Florența, sec. X) și *Vindobonensis* (sec. X); pentru *De republica*, un palimpsest de la Vatican (sec. IV?) pentru *Definibus*, *Palatino-Vaticanus* 1513 (sec. XI) și *Pansinus* 6331 (sec. XII); pentru *Tusculanae*, *Gudianus* 294 (Wol-tfenbiittel, sec. IX-X) și *Pansinus* 6332 (sec. X) etc.

EDITII: Laurând-Martha-Fohlen și Humbert... (*Budi*, 1928 și urm., cu trad. fr.; Cu comment.: *De amicitia* și *De senectu e*, de Reid (Cambridge, 1879); *De diuinatone*, de A. Stanley Pease (Urbana, 1920 – 1923); *De Jinibus*, de Hutchinson (Londra, 1909) și Reid (I-II, Cambridge, 1925); *Definibus*, cu trad. A Kabza (München, 1960) și K. Atzert (1964); *De legibus*, de Du Mesnil (Leipzig, 1879) și de K. Zie cler (Heidelberg, 1950); de G. de PHnval (*Budi*, 1959); *De natura deorum*, de Mayor (Cambridge, 1880 – 1885) și de A. Stanley Pease (Cambridge M., 1956 – 1958); *De officiis*, de Sabbadini, ed. 3 (Torino, 1913); K. Atzert (*Teubner* 1958); *De republica* dee. Ferrero (Florența, 1950); ed. 5, de K. Ziegler (*Teubner*, 1960); *De senectute*, de P. Wuilleumier (*Budi*,

1940; ed.2, 1961); *Laelius*, de Seyffert-Mueller (Leipzig, 1876); *Tusculanae*, de Heine-Pohlenz (Leipzig, 1922 – 1929); de A. Di Virgilio (Milano, 1962), cărțile I și III, de A. Barigazzi (*Paravia*, 1956); m. ruch, *L'Hortensius de Cic: histoire et reconstruction* (Paris, 1958); *Academicus primus* de R. Del Re (Florența, 1961). *7. t

STUDII: h. merguet, *Lexicon zu den philosoph. Schriften Ciceros* (Jena, 1887 – 1894); m.o. riscu, *Étude sur la langue de la philosophie morale chez Cicéron* (Paris, 1930); *L'expression des idées philosophiques chez Cic.* (Paris, 1937); w. s. uss, *C. ah philosophischer Schriftsteller* (Heidelberg, 1949); R. poncelet, *C. traducteur de Platon* (Paris, 1957); a. weische, *C. und die neue Akademie* (Minister, 1961); c. thiaucourt, *Les traités philosophiques de Cicéron; leurs sources grecques* (Nancy, 1912 – 1915); r. HIRZEL, *Untersuchungen zu Ciceros philosoph. Schriften* (1877 – 1893); desjardins, *Les devoirs. Essai sur la morale de Cicéron* (Paris, 1865); m. ruch, *Le priambule dans les œuvres philosophiques de C.* (Strasbourg-Paris, 1958); P. boyance: *Cicéron et Je Premier A kibiade* (Revedeset. lat –, XLI, 1963); milton valențe, *L'i thique stoïcienne chez C.* (Paris, 1957); L.krumme, *Die Kritik der stoischen Theologie in Ciceros Schrift De natura deorum* (Göttingen, 1941); c. vic Ol, *C. espositore e critico dell'epicureismo* (*Ephemeris Dacoromâna*, X, Roma, 1945); m. ruch, *La corn-position du Derp.* (Rev. deset., lat., XXVI, 1948); p. grenade, *Remarques sur la théorie cicéronienne du principat* [Mii. École fr. de Rome, LXII „1940”]; Autour du De rep. (Rev. des El. lat., XXIX, 1951); k. bOchner, *Die beste Verfassung: eine philologische Untersuchung zu den ersten drei Büchern von Ciceros Staat* (Studi Ital. di filol. class., XXVI, 1952); boyance, *Études sur le Songe de Scipion* (Paris, 1936); bOchner, *Das Somnium Scipionis und sein Zeitbezug* (Gymnasium, LXIX, 1962).

Poezie

EDIȚII: *Aratea*, crit., trad., comment. de V. Buescu (Paris, 1941); *Ijrammenti poetici*, de A. Traglia (Verona, 1962).

STUDII: w. leuthold, *Die Übersetzung der Phaenomena durch Cicero und Germanicus* (Zürich, 1942).

3. LUCREȚIU

MANUSCRISE: 2 *Vossiani*, *Oblongus* și *Quadratus* (Leiden, sec. IX)» [reproduse de Chatelain, Leiden, 1908 – 1913], și ms. *Italic*, derivândi toate dintr-o copie (pierdută) a lui Poggio, după un ms. pierdut.

EDIȚII: princeps: Brescia, 1473.

— Ed. crit. comment.: Munro, ed... 5 (Cambridge, 1905), în engl. (trad. Înfr., pentru cânturile – III de A. Rey-mond, Paris, 1890 – 1903); Giussani-Stampini (Torino, 1921), în ital; Ernout, ed. 3 (*Budă*, 1931), comment. fr. de Ernout-Robin (*Budi*, 1925 – 1928); C. Bailey (Oxford, 1947); – Diels (Berlin, 1923 – 1924); J. Martin (*Teubner*, 1959); – Parțiale: I, de Pascal (Torino, 1928); I, III, V» de Duff (Cambridge, 1923 – 1930); III, de Heinze (Leipzig, 1926); IV. de Ernout (Paris, 1916); V, de Benoist-Lantoine (Paris, 1884), de C. Gius-sani, E. Stampini și V. d'Agostino (Torino, 1959).

TRADUCERI: Franceze: Crousle (Paris, 1871); A. Lefèvre (Paris... 1876), în versuri; Ernout (*Budă*); – germană: Diels (Berlin, 1923 – 1924); – engleză: Bailey (Oxford, 1921).

LIMBĂ, SINTAXĂ, METRICĂ: I. paulson, *Index Lucretianus*» ed. 2 (Leipzig, 1926); II. diels, *Lukrezstudien* (*Sitz. ber. der Berliner-Akademie der Wissenschaften*, 1918; Berlin, 1920); cartault, *De la flexion dans Lucrece* (Paris, 1898); holtze, *Syntaxis Lucretianae lineamenta* (Leipzig, 1868); C.J. hlden, *De casuum syntaxi Lucretiana* (Helsingfors, 1896 – 1899); *Annal. Acad. Scient. Fenniae*, B, XI, 13, 1920); w.a. merrill [*Sur la mitrique*] (*Univ. of California, Class. Philol.*, VII-VIII-IX, 1924 – 1929); eh. DUBOIS, *Lucrece poete dactylique și la mitrique de Lucrece comparie a celle de ses pridicesseurs, Ennius et Lucilius* (Strasbourg, 1935).

STUDII: k. bOchner, *Lukrez und Vorklassik* (Wiesbaden, 1964), u. pizzani, *Îl problema del testo e della composizione del De n.r.* (Roma „1959); g. della valle, *T. Lucrezio care e l'epicureismo campano*, ed. 2 (Neapole, 1935); p. boyance, L. et l'ipicurisme (Paris, 1963); c. martha, *Le poeme de Lucrece*, (Paris, 1869); C. pascal, *Studi sul poema di Lucrezio* (Roma, Milano, 1903); J. masson, *Lucretius, epicurian and poet* (Londra, 1907 – 1909); m. rozelaar, *Lucrez* (Amsterdam, 1943);. r. Vialtz, *Lucrece dans Lucrece* (*Lettres d'Humaniti*, XII, 1953); logre, *L'a nxiiti de Lucrece* (Paris, 1946); o. tescari, *Lucretiana* (Torino, 1935);. d. Van BERCHEM, *La publication du Denat. rer. et la Vi-e Eglogue de Virgile* (*Mus. Helveticum*, 1940). – J. woltJER, *Lucretii philosophia cum fontibus comparata* (Groningen, 1877); J. bayet, *Lucrece devant la pensie grecque* (*Museum Helveticum*, 1954); w. kranz, *Lukrez und Empe-dokles* (*Philologus*, 1943); p. boyance, *Lucrece et le monde* (*Lettres d'Humanité*, IV, 1945); h. F-LWB. Y. Enreliant *Lucrece. Le livre*

„De la Nature” et la Physique moderne (Paris, 1927). – J. bayet, *Études lucretiennes* (Lucrece et les Sciences) (Cahiers du Collège philosophique), La profondeur et le rythme, Paris, 1948, pp. 57 – 138; p. valette, La doctrine de l’âme chez Lucrece (Cahiers de la Revue d’histoire et de philosophie religieuse –, publicat de Facultatea de teologie protestantă a Universității din Strasbourg, nr. 27, 1934); J. mehwaldt, *Der Kampf des Dichters Lukrez gegen die Religion* (Viena, 1935). J. mussehl, *De Lucretii libri I condicione ac retractatione* (Teză. Greifswald, 1912). – k. bOchner, *Beobachtungen über Vers und Gedankengang bei Lucrez* (Berlin, 1936); k. rOchner, *Die Proomien des Lucrez* (C assica et Mediaevalia. X. III, 1951); P. grimal, *Lucrece et l hymne a Vinus* (Rev. des El. lat., XXXV, 1957).

— Ed. ber-trand, *Lucrece; un peintre de la nature a Rome* (Ann. dell’Univ. de Grenoble, 1906); p. boyance *Lucrece et la poisie* (Rev. des El. a ne 1947); r. waltz, *Lucrhce satirique* (Lettres d’Humaniti, VIII, 1949); w.a. merrill [Influences d’Ennius sur Lucrece, de Lucrece sur Horace et Virgile] (Univ. of California, I și III, 1905 și 1918); a. guillemin, *Promesses sans lendemain; itude lucriienne* (Rev. des El. lat., XXI-XXII, 1943 – 1944); l. ferrero, *Poetica nuova în Lucrezio* (Florența, 1949); h. klepl. *Lucrez und Vergii în ihren Lehrgedichten* (Leipzig, 1940).

4 POEZIA NOVATOARE

a. couat, *La poisie alexandrine sous les trois premiers Ptolemies* (Paris., 1882); Ph. e. legrand, *La poisie alexandrine* (Paris, 1924); – u. von wilamowitz-moellendorff, *Hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos* (Berlin, 1924); e. cahen, *Callimaque et sa poisie* (Paris, 1929); – *L influence grecque sur la poisie latine de Catulle a Ovide* (Entre-tiens sur l’Antiquiti classique, II, Geneva, 1953 – 1956).

Fragmenta poetarum Latinorum epicorum et lyricorum (praeter Ennium et Lucilium), ed. Bachrens-Morel (Teubner, 1927); ed. comment. a Lydiei de f. arnaldi (Neapole, 1939). – l. alfons, *Poetaenovi* (Como, 1945).

Catul

MANUSCRISE: *Germanensis* (Paris, sec. XIV) și *Oxoniensis* (Oxford, sec. XIV), derivând, ca și altele, dintr-un ms. pierdut de la Verona; *Thuaneus* (Paris, sec. IX), pentru piesa 62.

EDITII: princeps: 1472.

— Critice: Lafaye, ed. 2 (Budi, 1932); L. Herrmann (Latomus,

Bruxelles, 1957), în 2 cărți; M. Schuster-W. Eisenhut (Teubner, 1958); R.A.B. Mynors (Oxford, 1958); – Cu comment.: Ellis, ed. 2 (Oxford, 1878), *Commentary*, ed. 2 (Oxford, 1889; Riese (Leipzig, 1884); Benoist-Thomas (Paris, 1882 – 1891), cu trad. În versuri de Eug. Rostand; Friedrich (Leipzig, 1908, retip. 1959); Lenchantin de Gubernatis (Torino, 1928; retip. Loescher-Chiantore, 1953); W. Kroll (Leipzig-Berlin, 1928, retip. 1959); C.F. Fordyce (Oxford, 1961); G.B. Pighi (Verona, 1961), Trad. A. Ernout (Paris, 1964).

LIMBĂ ȘI METRICĂ: m.n. wetmore, *Index verborum Catullianus* (New Haven, 1912); R. pichon, *De sermone amatorio apud latinos elegiarum scriptores* (Paris, 1903); h. heusch, *Das Archaische in der Sprache Catulls* (Bonn, 1954); J. baumann, *De arte metrica Catulli* (Progr. Landsberg, a. W., 1881).

STUDII: m. schuster, *Val. Cât.* (Real-Encycl., VII A); J. granarolo, *Ou en sont nos connaissances sur C.* (L'Inform. litt., 1956); a. couat, *Étude sur Catulle* (Paris, 1875); a. cartault, *C, L'homme et l'icrivain* (Paris, 1899); g. lafaye, *C. et ses modeles* (Paris, 1894); a.l. wheeler, *C. and the traditions of ancient poetry* (Berkeley, 1934); lenchantin de gubernatis, *Îl libro di C.* (Torino, 1964). – o. weinreich, *Die Distichen des C.* (Tübingen, 1926); E.A. mangelsdorff, *Das lyrische Hochzeisgedicht bei den Griechen und Romern* (Hamburg, 1913); D. braga, *Catullo ei poeți greci* (Messina, 1950); e.v. marmorale, *L'ultimol.* (Neapole, 1952); o. hezel, *C. und das griechische Epigramm* (Stut-tgart, 1932); h. bardon, *L'art de la composition chez C.* (Paris, 1943); J. svennung, *Catulls Bildersprache. Vergleichende Stilstudien*, I (Uppsala, 1945); n.i. herescu, *L'assonance dans l'art de C.* (Rev. Clasica, XIII-XIV, 1941 – 1942). – l. ferrero, *Interpretazione di C.* (Torino, 1955). – J. bayet, în *l'influence grecque dans la poisie latine de Catulle a Ovide* (Entretiens sur l'AntiquiU classique, II, Vandœuvres-Geneve, 1956); K. p. harrington, *Catullus and his influence* (Boston, 1923).

5 NOUA PROZĂ: ISTORIA

e. norden, *Die antike Kunst prosa* (Leipzig, 1909); f. blass, *Die a tische Beredsamkeit*, ed. 2 (Leipzig, 1887 – 1898). – lantoine, *De Cicerone contra Atticos dispuante* (Paris, 1874).

Pentru texte, vezi bibliografia cap. III, *începuturile prozei artistice. Istoricii* (p. 174).

C. Licinius Calvus

EDITII: Plessis-Poirot (Paris, 1896). – studii: f. plessis, *Essai sur*

Cahus (Caen, 1885); M. krDger, *C. Licinius Calvus* (Breslau, 1913); e. castorina, *Licinio Cahu* (Catana, 1946).

Caesar

MANUSCRISE: Din 2 recenzări: mss. din sec. XI-XIII. (*Paris*, 5764, *Vatic.* 3324...) reprezentând vechea vulgata (B), dublă pentru *De bello ciuili*; din sec. IX-XI (*Amsterdam*, *Paris*. 5763, *Vatic.* 3864...), derivând din revizuirea numai a lui *De bello gallico* de către Julius Celsus Constantinus și Flavius Licerius Firminus Lupicinus/(a); există mss. mixte.

EDITII: princeps: Roma, 1469.

— Klotz, ed. 4 (*Teubner*, 1950); *Bellum Gallicum*, de Holder (Fribourg-en-Br.

— Tübingen, 1882), l.a. Constans (*Budi*, 1926); *Bellum ciuile*, de Holder (Leipzig, 1898); P. Fa-hre (*Budi*, 1936; ed.4, 1954).

— Cu comment.: *Bel. Gal.*, de Kraner-Ditten-berger-Meusel (Berlin, 1913 – 1920 – 1960); *Belciu.*, de Kraner-Hofmann-Meusel (Berlin, 1906, ed. 12, 1959); I, de M. Rambaud (*Erasme*, 1962).

— *Bellum Africanum*, de R. Schneider (Berlin, 1905); *Bel. Alexandrinum*, de J. Andrieu (*Budi*, 1953); *Bel Africum*, de A. Bouvet, (*Budi*, 1949); *Bellum Hispaniense* de A. Klotz (Leipzig, 1927), toate cu comment.

TRADUCERI: *Bellum Gallicum*, de L.A. Constans (*Budi*), *Bellum ciuile*, de P. Fabre (*Budi*), și cu *Bellum Alexandrinum*, de M. Rat (*Paris*, T1933)]; *Bel. Alexandrinum*, de J. Andrieu (*Budi*); *Bellum Africum*, de A. Bouvet (*Budi*).

LIMBĂ ȘI SINTAXĂ: H. meusel, *Lexicon Caesarianum* (Berlin, 1887 – 1893); J. lebreton, *Caesariana syntaxis quatenus a Cicerone differat* (Paris, 1901).

STUDII: Napoleon iii, continuat de e. stoffel, *Histoire de Jules Cisar* (Paris, 1855 – 1856 și 1887); – M. gelzer, *Căsar der Politiker und Staatsmann* (Stuttgart-Berlin, 1921); a. klotz, *Căsarstudien* (Leipzig-Berlin, 1910); J. carcopino, *Cisar* (Paris, 1936; ed. 4, 1950); și *Alisia et les russes de C.* (Paris, 1958); J. madaule, *Jules Cisar* (Paris, 1961); M. rambaud, *L art de la deformation historique dans les „Commen-taires” de Cisar* (Lyon, 1953); R. dlou, *Les campagnes de Cisar en l'armie 55* (Rev. des El. lat. XLI, 1963); – o. jullian, *Histoire de la Gaule*, III, ed. 2 (Paris, 1920); *Vercingitorix*, ed. 5, (Paris, 1911); t.rice HOL – mes, *Caesar's Conquest of Gaul*, ed. 2 (Londra, 1911) și *Ancient*

Britain and Jul. Caesar (Oxford, 1907), trad. În germ. de Schott-Rosenberg (1913); f. beckmann, *Geographie und Ethnographie in Caesars Bel. Gal.* (Dortmund, 1930); p. huber, *Die Glaubwürdigkeit Cäsars in seinem Bericht über den gallischen Krieg*, ed. 2 (Bamberg, 1931); g. matherat, *La technique des retranchements de Cisar* (Gallia I, I, 1943); R. OEHLer, *Bilderatlas zu Cäsars Buchern de bello Gallico*, ed. 2, (Leipzig, 1907); l.a. constans, *Guide Mustri des campagnes de Cisar en Gaule* (Paris, 1929). – m. clerc, *Massalia* (Marsilia, 1929); st. gsell, *Hist. a ne de l'Afrique du Nord*, VIII (Paris, 1928); y. bequignon, *Études thes-saliennes* (Bull. de corresp. hellen., 1928; 1930; 1932); graindor, *La guerre d'Alexandrie* (Cairo, 1931). – k. rarwick, *Caesars Comm. und das Korpus Caesarianum* (Philologus, Supl. b. VI, Leipzig, 1938); o. Seel, *Hârtius* (Klio, Beih., Leipzig, 1935). – D. nisard, *Les quatre grands historiens latins* (Paris, 1874); J. martha *l'iloquence de Cisar; C. poite; C. grammairien* (Revue des Cours et Confirances, 1914); ed. WYSS, *Stilistische Unlersuchungen zur Darstellung von Ereignissen in Caesars Bel. Gal.* (Teză, Berna, 1930); H. pOtter, *Unlersuchungen zum Bellum Alexandrinum und Bellum Africanum* (Leipzig, 1932).

Sal us tiu

MANUSCRISE: Pentru *Catilina* și *Iugurta*, 2 clase: cea mai bună (2 Parisini 16024 și 16025, sec. X), cu o lacună în Iug; cealaltă, cu aceeași origine, cuprinde ms. din sec. XI.

— Pentru fragmentele din *Istorii*, ms. de la Orléans (sec. IV-V) și (cuprinzând și scrisorile și invectiva) *Vaticanus* 3864.

— Cf. R. zimmermann, *Der Sallust text im Altertum* (München, 1929).

EDIȚII: Complete: Jordan, ed. 3, (Berlin, 1887); Ahiberg-Kurfess (Teubner, ed. 2, 1955).

— *Catilina* și *Iugurta*: Ahibert (Göteborg, 1911 – 1915); *Catilina, Iugurta*, discursurile și scrisorile din *Istorii*: A. Ernout (Bude, 1941).

— Cu comment.: *Catilina* și *Iugurta*, de F. Antoine-Lallier (Paris, 1883 și 1885) și Jacobs-Wirz-Kurfess (Berlin, 1922); *Istorii*, de Maurenbrecher (Leipzig, 1891 – 1893); – *Scrisorile către Caesar și Invectiva împotriva lui Cicero*: A. Kurfess: (Teubner, 1953); D. Romano (Palermo, 1948) și V. Paladini (Roma, 1952), cu comment; K. Vretska (Heidelberg, 1961); A. Ernout (Bude, 1962.) – BIBLIOGRAFIE: a.d. leeman, *A sistematical bibliography of Sallust 1879 – 1950* (Leiden, 1952).

TRADUCERI: A. Ernout (Bude).

LIMBĂ ȘI STIL: o. eichert, *Vollständiges Wörterbuch zu den Geschichtswerken des C. Sallustius Crispus* (Hanovra, 1871); constans, *De sermone sallustiano* (Paris, 1880); fighiera, *La lingua e la gramma-tica di Sallustio* (Savona, 1900); w. kroll, *Die Sprachsi Sallusts* (Glotta, XV); e. koestler, *Untersuchungen über das Verhältniss von Satzrhythmus und Wortstellung bei Sallust* (Bern, 1932); R. ullmann, *Les clausules dans les discours de Salluste, Tite-Live et Tacite* (Symbolae Osloenses, 1925); j. perret, *S. et la prose metrique* (Rev. des & t. lat., XL, 1962); M.p. carnevali, *Clausole metriche e critica del testo* (Atene e Roma, 1960).

STUDII: D. Nă ARD, *Les quatre grands historiens latins*; K. LATTE, *Sallust* (Leipzig, 1935); v. paladini, *Sallustio: aspetti della figura del pensiero, dell'arte* (Milano-Messina, 1948); k. buechner, *Sallust* (Heidelberg, 1960); R. syme, *Sallust* (Berkeley, 1964); p. perrochat, *Les modeles grecs de Salluste* (Paris, 1949); d.c. earl *The political thought of*. (Cambridge, 1961). – o. seel, *Sallust von den Briefen ad Caesarem zu Coniuratio Catilinae* (Leipzig-Berlin, 1930); B. edmar, *Studien zu den Epistulae ad Caesarem* (Lund, 1931). – w. steidle, *Sallusts Briefe an Căsar* (Hermes, 1943); m. chourt, *Les lettres de Salluste a Căsar* (Paris, 1950). – h. WILLRIch, *De coniurationis Catilinae fontibus* (Göttingen, 1893); g. boissier, *La conjuration de Catilina* (Paris, 1905). – S. gsell, *Histoire ancienne de l'Afrique du Nord*, VII (Paris, 1928); c. lauckner, *Die künstlerischen und politischen Ziele der Monographie Sallusts über den Jugurthinischen Krieg* (Teză), Leipzig, 1911); d.e. bosselaar, *Quomodo Sallustius historiam belii Jugurthini conscripserit* Amsterdam, 1915). – k. buechner, *Der Aufbau von Sallusts Bellum Jugurthinum* (Hermes, Einzelschr. 9, 1953); A. la penna, *L'interpretazione sallustiana della guerra contro Giugurta* (Annali della Scuola norm. sup. di Pisa, 1959); e. bolaffi, *I proemi delle monografie di Sallustio* (Athenaeum, 1938); M. rambaud, *Les prologues de Sal.* (Rev. des t.

lat., 1946); R. ullmann, *La technique des discours dans Sall., T.*

— *L* et Tac.* (Oslo, 1927); g. theissen, *De Sall., Livii, Taciti digressionibus* (Berlin, 1912); P. perrochat, *Les digressions de Salluste* (Paris, 1950).

Cornelius Nepos

EDITII: A.M. Guillemin (Bude, 1923), cu trad fr.; Nipperdey-Witte (Berlin, 1913), cu comment; *Scrisorile Corneliiei în*

Historicorum Roman, reliquiae de Peter, II.

STUDII: lupus, *Der Sprachgebrauch des Cornelius Nepos* (Berlin, 1876); e. bolisani, *la ullo e C.N. (Attidelv Istituto Veneto, CXVIII, 1959)*.

6 ȘTIINȚĂ ȘI ERUDIȚIE Gramatica

H. Funaioli, *Grammaticae Romanae fragmenta* (Teubner, 1907), ed. nouă, îmbogățită de A. Mazzarino (Torino, 1955).

JURISPR UDENȚA

J P. Bremer *Jurisprudentiae antehadrianae quae supersunt* (Leipzig) 1896).

NIGIDIUS FIGULUS

EDITII: Swoboda (Viena, 1889); și Amsterdam, 1964). *STUDII*: I. legrand, *P. Nigidius Figulus, philosophe niopytha-goricien orphique* (Paris, 1931).

Varro

MANUSCRISE: Pentru *De lingua latina*, un *Laurentianus* (Florența, sec. XI); pentru *Res rusticae*, ms. derivate (în special două *Parisini*) dintr-un ms. din San-Marco – Florența).

EDITII: *Satirele Menipae* în ediția din Petroniu a lui Biichler – Heraeus (Berlin, 1912); – *Logistorici*: Chappuis (Paris, 1868) și E. Bolisani (Padova, 1937); ed. și.com. de B. Cardauns (Teză, Köln 1960); – *De lingua latina*: Gotz-Schol (Leipzig 1910); R.G. Kent (Loeb, 1938), cu trad. engl; cartea a V-a cu.com., de J. Collart (Paris, 1954); – *Anti-quitates*: Franken [*Fragm. apud Augustini de Ciuitate Dei* (Leipzig, 1836); M.D. Madden, *The pagan divinities and their Worship as depicted in the Work of St. Augustine exclusive of the City of God* (Washington, 1930); – *Res rusticae*: H. Keil (Leipzig, 1882 – 1894; indice 1897); Keil – Gotz, ed. 2 (Teubner, 1929); – *De uita populi romani*: B. Riposati (Milano, 1939).

STUDII: G. boissier, *itudes sur la vie et les ouvrages de Varron* Paris, 1861); fr. della corte, *Varrone, îi terzo gran lume romano* (Genova, 1954); P. fraccaro, *Studi Varroniani* (Padova 1907). – 301

R.J. walker, *Les catalogues varroniens* (Paris, 1927). – plessis-lejay, *La Mdnippee de Varron* (Paris, 1911); L. RICCOMagno, *Studio sull'e Satire Menippee di M. Terenzio Varrone* (Alba, Sacerdote, 1931). H. dahimann, *Varro unddie hellenistische Sprachtheorie* (Berlin, 1932); J. collart, *Varron grammairien latin* (Strasbourg, 1954); – m. waeh-ler, *De Varronis rerum rusticarum fontibus quaestiones selectae* (Teza, lena, 1912). – dahimann, *Studien zu V, De poetis* (Wiesbaden,

1963); R. krumbl Egel, *De Varroniano scribendi genere quaestiones* (Leipzig, 1892); e. de saintdenls, *Syntaxe du latin parte dans les Res Rusticae de Varron* (Revde philol., 1947); G. heurg On, *L'effort destule de Varron dans les R.R.* (Rev. de philol., 1950); e. laughton, *Observations on the styleofv.* (C ass. Quart., X, 1960).

7 TEATRUL

EDITII: *Scăenicae Roman, poesis fragmenta* (I: Trag; II *Corn. fragm.*) de Ribbeck (Leipzig, 1898; retip. Hildesheim, 1962); *Fab. Atellanarum fr.*, de P. Frassinetti (Paravia, 1955); Publilius Syrus, de Rickford-Smith (Londra, 1895).

STUDII: P. frassinetti, *Fabula Atellana: sagio sul teatro popolare latino* (Genova, 1953); v. rotolo, *Îl pantomimo: studi e testi* (Palermo, 1957); H. reich, *Der Mimius*, I (Berlin, 1903); f. glancotti, *Ricerche sulla tradizione manoscritta di Publilio Siro* (Mesina-Florența, 1963).

CAPITOLUL V

CLASICISMUL LATIN

Clasicismul e un echilibru, de gândire, de sensibilitate și de formă, care asigură operei de artă un interes v, man și o difuziune universală. Ordinea, claritatea, împlinirea, stăpânirea conștientă sunt semnele lui vizibile. Dar nu se poate vorbi de „epocă clasică”: într-o perioadă dată, o literatură cuprinde, pe lângă clasici, întârziați și inovatori. Nu există decât „autori clasici”, ba chiar, uneori, numai „opere clasice”, mai ales la Roma, unde evoluția literară e ciudat de rapidă. Căci febrei de utilizare a celor mai variate modele grecești i se adaugă instabilitatea politică și socială a acestui ultim secol înaintea erei noastre: totul modifică în fiecare clipă condițiile succesului autorilor. Acordul, extraordinar și momentan, al temperamentului său cu vremea sa a făcut ca Cicero să poată anticipa cu treizeci de ani clasicismul latin. E nevoie de surpriza pe care o provoacă potolirea neașteptată a tensiunii politice pentru ca Vergiliu și Horațiu să devină clasici, iar Titus Livius să rămână clasic. Ca un efect negativ al valorii acestor trei scriitori, operele contemporanilor lor s-au pierdut, așa încât nu putem decât să le bănuim varietatea; dar simplul fapt că cei trei au fost imediat recunoscuți și imitați ca niște maeștri – ceea ce nu s-a întâmplat cu aproape niciunul dintre ceilalți (afară de Cornelius Gallus și de Varius) – e suficient ca să-i izoleze ca pe niște excepții.

De la Republică la Principat. Născuți între 71 și 59, au ajuns toți trei la maturitate în timpul ultimelor convulsii ale Republicii: în 52

Pompei obține titlul de consul unic; în 49 începe războiul civil; în 44 Caesar e asasinat; după o perioadă de cumplite tulburări, Octavian ajunge abia în 36 să stăpânească întreg Occidentul și abia în 31 să-l zdrobească complet pe Antoniu. La data aceasta Titus Livius, cel mai tânăr dintre clasici, are deja, pe puțin, douăzeci și opt de ani.

Violența conflictelor și gravitatea dezastrelor, și chiar tensiunea energiilor individuale dădeau o înaltă idee despre valoarea idealurilor care se ciocneau. Cel al ambițioșilor era confuz, în vreme ce cuvântul „libertate”, încununat de toate amintirile trecutului, era suficient ca să-l arunce pe Horațiu în armata lui Brutus și ca să facă din Titus Livius un „pompeian” pentru toată viața. Și în timpul acesta o aspirație din ce în ce mai adâncă, aproape desperată, spre pace, spre unitate morală, spre disciplină pregătea căile unui neîntrecut maestru: Vergiliu, cezarian încă din tinerețe, își făurește în mijlocul revoluțiilor un patriotism monarhic. Dar pentru toți trei a fost bine venit faptul că au trăit în febra teribilă a unei Republici, fie și iluzorii, înainte de a cunoaște splendoarea calmă a Păcii Auguste: au realizat în ei echilibrul național între trecut și viitor.

Octavian i-a ajutat s-o facă întărind unitatea italică, renunțând la ceea ce în proiectele lui Caesar era prea oriental, sau prea universal. Octavian opune unui ideal de fuziune completă, poate prematură, între învinși și învingători, superioritatea Romei și a Italiei asupra provinciilor: restaurarea vechilor culturi, apărarea moralei strămoșești, menținerea aparențelor politice fac parte din același plan. După ce li s-a părut că asistă la o iremediabilă prăbușire, romanii au putut crede într-o reînviere a trecutului sub impulsul unui om de geniu: Horațiu și Titus Livius s-au străduit cât și Vergiliu să dea formă literară acestui sentiment.

De la protecția privată la mecenat. Și evoluția condițiilor sociale a fost propice dezvoltării scriitorilor: se crea un echilibru între rafinamentele cercurilor aristocratice și cerințele literare ale publicului; arta tindea să devină o preocupare de stat, deși își mai păstra încă dezinvoltura unui amuzament privat. Revelatoare în această privință e istoria bibliotecilor publice. Reproducerea manuscrisă a textelor făcea ca, pentru un particular, constituirea unei biblioteci să fie grea și costisitoare; și corespondența lui Cicero arată ce piedici întâlnea un om de rangul lui și un scriitor cu renumele său când voia să dobândească un bun atât de prețios. Așa încât romanii,

imitând lumea grecească, se îndreaptă din ce în ce mai mult spre organizarea unor biblioteci în folosul tuturor. Încă Lucullus hotărâse ca a sa să fie deschisă; Caesar a creat o bibliotecă publică, după modelul celei din Alexandria, și l-a numit pe Varro „directorul” (*praejectus*) ei; dar, aproximativ în anul 39, un particular, Asinius Pollio, a fundat o altă bibliotecă lângă *Atrium-ul Libertății* în preajma forului; August, creând puțin mai târziu biblioteca Octaviană, și, pe urmă, în 33, pe cea Palatină, în porticele templului lui Apollo, vrea desigur să promoveze și totodată să controleze o aspirație irezistibilă, înaintea lui, ca Fouquet înaintea lui Ludovic al XIV-lea, acest Asinius Polliol, care a fost cel dintâi protector al lui Vergiliu, pare să fi deschis căile viitorului: a primit publicul în colecțiile sale de artă; a lansat moda lecturilor publice (*recitationes*) în care autorul își recită în fața invitaților opera încă inedită. Purist arhaizant, el stă oarecum lângă leagănul clasicilor pregătind între timp estetismul manierat al secolului următor. De aceea tradiția cercurilor literare și a protecțiilor aristocratice se transmite: Mecena², când îi primește pe Vergiliu, Horațiu, Propertiu, nu e într-un totu omul de paie al lui August; Messala³ face parte mai degrabă din opoziție și se înconjoară pe cont propriu cu poeți: Tibul, Aemilius Macer, Valgius Rufus, Cornelius Severus. Binefacerile principelui⁴ sunt încă mascate: îi oferă un post de secretar lui Horațiu, pe care acesta îl refuză de-a dreptul; îl lasă pe

1 C. ASINIUS POLLIO (76 î.e.n. – 4 sau 5 e.n.), celebru ca orator, a scris tragedii și începuse o *Istorie a războaielor civile* (pornind de la anul 60) pe care n-a terminat-o, din prudență.

2 C. CILNIUS MAECENAS (69 – 8 î.e.n.), cavaler, de foarte nobilă origine etruscă care pare să fi avut un stil afectat, prea căutat și de prost gust. Scrisese un poem *Despre îngrijirea trupului*, o *Octavia*, o *Istorie a animalelor*, un *Tratat despre pietrele prețioase*, dialoguri. Editarea fragmentelor: Avallone (Salerno, 1945). De consultat: Feugere.

C. Cilnius Maecenas (Paris, 1874).

3 VALERIUS MESSALA CORVINUS (aprox. 64 î.e.n. – 8 e.n.) scrisese discursuri, poezii ușoare, memorii: aprecia gingășia grațioasă și rafinată. De consultat: Fontaine, *De Valerio Messala* (Paris, 1879). Vezi mai jos, p. 409.

4 AUGUST (C. IULIUS CAESAR OCTAVIANUS, 63 î.e.n. – 14 e.n.) scrisese un poem în hexametri despre Sicilia, niște epigrame, două

tragedii (*Aias*, pe care a distrus-o înainte de a o isprăvi, și *Ulise*) și memorii. Ni s-a păstrat, în afară de câteva versuri, *Testamentul său politic* (*Res gestae*) în latină și greacă (inscripția de la Ancyra și fragmente de la Anti-ohia din Pisidia; text mutilat din Apolonia).

Titus Livius să influențeze, mai mult sau mai puțin, formarea intelectuală a tânărului Claudiu.

Scriitorii în Stat. Totuși e foarte evident că Octavian le rezervă scriitorilor un loc oficial în noua Romă. Face din templul lui Apollo de pe Palatin un fel de sanctuar al artelor și literelor și totodată simbolul unirii religioase dintre Roma și familia lui. Poeții sunt invitați să colaboreze la savantele înfrumusețări prin care un așa-zis particular, care dispune de toate resursele statului, cheamă poporul întreg să participe la gusturile rafinate ale vechii aristocrații: Horațiu scrie imnul pentru jocurile seculare; Vergiliu, în *Eneida*, confundă tradițiile Romei cu cele ale familiei Iulia. În generația precedentă, emul de stat, latifundiarul, soldat și politician, căuta în lux și în compania unor scriitori care îl măguleau o destindere după treburile publice; sub August, Roma e poftită să uite agitația politică în ordinea administrativă și în încântarea artelor și literelor. Mai mult însă decât măgulirea personală sau dinastică, se poate găsi la autorii noștri o discreție în laudă, și câteodată o pudoare, care sunt ca un fel de ultim parfum al vremurilor trecute: istoria lui Titus Livius e un monument al Romei imperiale prin maiestatea simetrică a arhitecturii ei; dar, deși sfârșește la August, ea e scrisă mai ales spre gloria strămoșilor.

Literatură națională. Căci n-a venit încă timpul când, prins între glorificarea împăratului și farmecul culturii sale personale, scriitorul va pierde contactul cu sentimentul național. Reușita lui Octavian, punând capăt luptelor dintre partidele parlamentare și generali ambicioși, pare, timp de câțiva ani, să fi eliberat doar eterna personalitate a Romei din toate negurile care o întunecau. Și, pe de altă parte, s-a format un public în stare să guste poezia: *Bucolicele* lui Vergiliu, scrise pentru un cerc monden, sunt primite cu aplauze la teatru; *Satirele* lui Horațiu se vând foarte bine; există librării, ca cea a fraților Sosii, care fac reclamă noutăților. Scriitorii, chiar de origine modestă ca Horațiu sau (poate) Vergiliu, nu mai sunt deci întru totul prizonierii protectorilor lor; se simt legați de comunitatea compatrioților lor. Din acest moment elenismul lor nu mai e o podoabă aristocratică, ci un ansamblu de calități integrate geniului lor și puse în

slujba unui ideal roman, sau mai curând italic, cum fusese deja în cazul lui Cicero. Ce poate fi mai limpede în *Georgice*? Dar *Satirele* și *Epistolele* lui Horațiu arată cât de mult s-a „romanizat” filosofia grecească de la Lucrețiu, prin intermediul lui Varro și Cicero: îngustată fără îndoială, dar morală și practică, făcută pentru folosința zilnică a unei burghezii destul de răspândite. Mai complexă, cu fervoarea ei iuliană și aspirația ei către fuziunea greco-latină, *Eneida* nu e mai puțin, înainte de orice, poemul Italiei romane și perechea simetrică a *Istoriei* liviene. Iată calitățile care fac ca acești poeți să-și merite din plin popularitatea: mulțimea ridicându-se în picioare la teatru în fața lui Vergiliu, locuitorul din Gades care a luat drumul până la Roma numai ca să-l zărească pe Titus Livius sunt mărturii ale unei reușite ce depășește personalitatea și voința lui August.

Oamenii și genurile. Într-o perioadă de tranziție și în conjuncturi atât de aparte, oamenii au importanță mai mare decât genurile. Cu atât mai regretabilă e pierderea atâtor lucrări din această vreme. Oare tragedia și comedia avuseseră de câștigat în mâinile lui Pollio, lui Varius, lui Fundanius, la gustul căroră, către 35 (*Sat*, I, 10), Horațiu se referă nu mai puțin decât la cel al lui Vergiliu? și ce valoare va fi avut C. Melissus, creatorul *trabeatei*, comedie burgheză care prezenta pe scenă cavaleri? 1 Cornelius Gallus² a dat elegiei romane forma ei clasică; dar el nu era singurul care scria elegii, și nu ne putem da seama de originalitatea lui. Epigramele, satirele lui Cassius din Parma, ale lui Valgius Rufus³ aminteau oare de Catul, anunțau oare pe Horațiu? Există o comunitate de tendințe între *Georgicele* lui Vergiliu și poemele didactice ale prietenului său, Aemilius Macer⁴ din Verona? Sau, dimpotrivă, opoziție între atitudinea netă de curtean a lui Varius și lauda mascată din *Eneida*? Și de ce Titus Livius își continuă în liniște lucrul, în timp ce istoriografia devenea din ce în ce mai suspectă regimului?... Fără îndoială, epoca aceasta tratează toate genurile, fie ele uzate sau noi. Dar clasicii

1 Vezi *Scænicæ Romanorum poesis fragmenta* a lui O. Ribbeck. În afară de tragediile sale, dintre care cea mai celebră e *Tyeste*, L. Varius Rufus (74 – 14 I.e.n.) scrisese un poem *Despre moartea lui Caesar* și un *Panegiric al lui August*. Fundanius scrisese comedii.

1 Vezi mai jos, p. 408 – 409.

Cassius din Parma, elegiac și satiric, a fost ucis din porunca lui Octavian. Cf. Nicolaa, *De Cassio Parmensi* (Paris, 1851). C. Valgius Rufus

(consul în 12 î.e.n.) scrisese elegii și epigrame.

— Aemilius Macer (mort în 16 î.e.n.), apreciat de Quintilian, compusese o *Ornitho-gon-ia* (*Despre originea păsărilor*), cânti de *Theriaca* (*Leacuri pentru mușcăturile de șerp* veninoși*), un poem despre plante (*De herbis*).

Știu să fie noi chiar în genurile vechi. La Roma, ca și în alte părți „rolul lor e să dezvolte încercările și promisiunile predecesorilor lor, să le întrebuițeze spre folosul unei arte originale. Sunt puternici de pe urma întregului trecut; și totuși de bună credință când afirmă, ca Horațiu, superioritatea „modernilor”.

Evoluția și maturitatea poeziei. Sunt într-adevăr moderni Vergiliu și Horațiu: își iau ca primi măștri pe Catul și pe cei din grupul lui. Nu le sunt numai recunoscători pentru crearea unei limbi poetice suple și variate, plină de culoare și de spirit, și pentru extrema lor acuratețe artistică; dar le și acceptă, cel puțin la început, până și podoabele ieftine și jocurile antitetice; și vor păstra mereu un lirism discret, în formă sau în accent, care se datorează acelor înnoitori. Nu e de mirare că idealul acesta îi duce la război împotriva partizanilor vechilor scriitori, artiști nedesăvârșiți. Totuși îi exploatează și pe cei „vechi”, al căror iz roman le satisface naționalismul; și li se pare un joc nostim să le reia stângăciile și să le transfoir. e în perfecțiuni. Și apoi, pentru că gustul s-a maturizat, se adresează mai hotărât marilor clasici ai Greciei, Homer, Hesiod, Alceu, Safo, Arhiloh: de la ei învață măreția simplă, împlinirea sobră, proporțiile potrivite.

Această combinație de medele atât de diferite nu se îealizează dintr-odată: se pot vedea, în operele lui Vergiliu și Horațiu, progresele unei evoluții legate de cea a societății: ei nu se nasc, ci devin clasici. Firescul și caracterul normal al acestei dezvoltări explică într-o oarecare măsură de ce atâtea imitații așa de diverse, și așa de voite, și care par uneori literale, au ca rezultat capodopere omogene și originale. Dar mai ales, la Vergiliu și Horațiu, gândurile, senzațiile și sensibilitatea sunt personale: au o prospețime de impresie care conferă cemptetă noutate oricărui amănunt pe care par că-l imită; cunosc natura și oamenii din proprie experiență, au pasiunea de a observa realitatea; în sfârșit sunt romani. Așa încât *Bucolicile*, *Georgicele*, *Eneida*, *Odele* sunt cu totul deosebite de modelele lor grecești, fiind în același timp tot atât de clasice ca și ele: totodată caracteristice timpului lor și universale.

Sfârșitul prozei clasice. Acest acord între geniul individual și condițiile progresului, această riguroasă maturitate în care se mai simte încă tinerețea dau poeziei lui Vergiliu și Horațiu un farmec inegalabil: generația imediat următoare nu-l va mai avea.

Proza, care a evoluat mai repede, rămâne clasică cu oarecare efort: cea a lui Titus Livius nu aparține exact epocii sale: ea privește în urmă, spre Cicero. În felul acesta recunoaște unde e perfecțiunea și totodată anunță decadența. Aproape întotdeauna oratorică, ea acordă o deosebită grijă discursurilor pe care autorul le atribuie personajelor sale; or, cel puțin aici se vede o evoluție: în general scurte de nevoie, discursurile acestea sunt scurte și fiindcă se conformează tendințelor contemporane; spiritul lor, ironia lor, chiar sub forma rigidă a stilului indirect, sunt un lucru nou și viu. Ne duce gândul la T. Libienuscare, după spusele lui Seneca, una și el „strălucirea vechii elocințe cu vigoarea nervoasă a celei noi”. Dar formula lui Titus Livius rămâne oarecum ambiguă; Pollio cu austeritățile și ciudățeniile lui, Messala cu vocabularul căutat și fluiditatea lui de stil ar reflecta desigur mai bine eforturile care pregătesc viitorul prozei latine. Totuși, iată că, cu prețul acestui ușor arhaism, istoricul devine mai apt pentru făurirea unei imagini a Romei conformă totodată cu idealul oratoric al ultimului secol republican și cu măreția calmă a principatului lui August: datorită acestui echilibru, el singur poate era în stare să prelungească până după Vergiliu clasicismul ciceronian. Dar echilibrul e personal, instabil: poeții contemporani reprezentau o îmbinare mai sănătoasă de artă și de viață.

VERGILIU Tatăl lui P. Vergilius Maro, despre care s-a spus

7 că ar fi fost de origine modestă, sau poate bur

7 i”. «gheză1, s-a îngrijit ca fiul său să primească cea

* mai bună educație. Încă de când avea 12 ani, copilul a părăsit Mantua și domeniul familial (foarte apropiat de) Andes, unde se născuse, ca să studieze la Cremona, la Milano, și în sfârșit la Roma. Destul de șubred și de puțin dăruit pentru improvizația oratorică, pare să fi căutat un sprijin în morală în epicureismul pe care-l predă Siron și în astronomia astrologică (*mă-thematâca*); între timp scria și frecventa lumea literară a Romei, unde reîntâlnea compatrioți din Cisalpina.

Cam prin 44 – 43 se întorsese la locul lui de baștină și începuse să-și manifeste originalitatea poetică în cercul cult din jurul lui

1 J. Perret, *Vergiliu, omul și opera*, p. 8: „Însuși sentimentul

acesta de a aparține unui anumit popor, de a continua o tradiție, pare să interzică părerea că Vergiliu s-ar fi născut dintr-o familie de sărmani lucrători cu ziua, așa cum și-au închipuit cei care i-au făurit o biografie asemănătoare cu cea a lui Tityrus din *Bucolica* I. Familia poetului trebuie să fi făcut parte din înalta burghezie provincială... Lucrul acesta e dovedit și de relațiile pe care le avea Vergiliu în epoca *Bucolicelor*".

Asinius Pollio, guvernator al provinciei în numele lui Antoniu; *Bucolicele*, lansate una câte una, au provocat mai întâi mirare prin aparența lor rustică și apoi au plăcut prin gingășia lor mondenă; pentru ca în sfârșit un grup de admiratori care par să-și fi spus „Arcadienii”¹ să se formeze în jurul lui Vergiliu. Dar în 40 partizanii lui Octavian îl alungă pe Pollio din Galia Cisalpină și, cu prilejul distribuirii de pământuri pe care o pretind veteranii, lui Vergiliu i se ia domeniul părintesc. Prietenia cu Gallus, aflat atunci în Cisalpină, i-a înlesnit accesul la Octavian: și-a recăpătat pământul; iar mai târziu, când a renunțat la el, a primit în schimb o indemnizație. Din acest moment viața lui ia o direcție definitivă: își părăsește provincia, pleacă la Roma sau la Neapole și caută sprijin la pacificatorii Italiei, Octavian și ministrul lui, Mecena.

În 39 Vergiliu a publicat o „culegere” (*Eglogae*) din *Bucolicele* sale (primele 9). Între 39 și 29 a scris, în patru cânturi, un poem complet despre munca pământului, *Georgicele*. Apoi, din ce în ce mai atașat de Octavian-August și, înălțându-și ambițiile, s-a dăruit cu totul poeziei epice. A lucrat zece ani la *Eneida*. Înainte de a-i da ultima șlefuire, a dorit să cunoască Grecia; dar îmbolnăvindându-se la Megara, a trebuit să fie adus înapoi în Italia, și, puține zile după debarcarea la Brundisium, a murit acolo (21 septembrie 19). A fost îngropat la Neapole. În ultimele clipe ceruse să fie arsă *Eneida*, căci o socotea nedesăvârșită; August s-a opus și i-a dat unuia dintre cei mai dragi prieteni ai poetului, lui L. Varius, misiunea de a se îngriji de publicarea ei.

Mediul poetic. Vergiliu nu ni se face cunoscut decât începând de la douăzeci și șapte – treizeci de ani, și ar fi fost foarte important să-i cunoaștem scrierile de tinerețe. O culegere cunoscută sub numele de *Appendix Vergiliana* a păstrat poate câteva dintre ele, dar atribuirea lor nu i se poate face cu certitudine. Culegerea ne îngăduie cel puțin să ne imaginăm mediul în care s-a format Vergiliu. Scurtele piese din

Catalepton sunt cele mai instructive, fiindcă dovedesc persistența spiritului lui Catul, galant, ironic, parodistic, în anumite grupări în care Cisalpinii își aveau locul lor. Alexandrinismul se perpetuează cu toate maniile lui în

1 Arcadia este, în Grecia, regiunea pastorală prin excelență (și *Bucolice* înseamnă „poezii de păstori de boi”); vezi J. Bayet, *Les origines de l'arcadisme romain* (*Milanges d'archéologie et d'histoire de l'École française de Rome*, XXXVIII, 1920, pp. 63 – 143).

minuscula epopee a „Țintarului” (*Culex*) 1 și într-un *epyllion* „Egreta” (*Ciris*), unde un amator foarte priceput la practica versurilor povestește (poate mult mai târziu) metamorfozarea Scilei și a tatălui ei, Nisus, în păsări. „Cârciumăreasa” (*Copa*), „Balmășul” (*Moretum*) și unele *Priapee* sunt de un realism savuros care aparține probabil unei epoci mai târzii.

Originalitatea lui Vergiliu. Vergiliu se leagă de acest alexandrinism de după Catul; îi datorează obiceiul de a lucra foarte minuțios, gustul pentru expresia sobră și plină. Dar temperamentul lui l-a ferit de uscăciunile, de artificiile și de snobismul „artei pentru artă”: îi plăcea să fie singur, la țară; sănătatea sa șubredă îl îndemna la o viață retrasă, în care sensibilitatea căpăta lesne culoarea melancoliei; era pudic și rezervat, deși își dăruia dragostea tuturor ființelor, așadar inapt pentru poezia de mărturisiri sau de invective cinice. Clasicii greci și latini, ținându-i tovărășie, i-au hrănit inspirația, i-au dezvoltat imaginația și l-au dus la sarcini din ce în ce mai grele, din ce în ce mai îndepărtate de principiile alexandrinismului.

„Bucolicele”. Zece bucăți, dintre care cea mai lungă numără 111 versuri, alternativ dialogate și narrative, constituie culegerea *Bucolicelor*; cea de a zecea, posterioară celorlalte (fără îndoială din anul 37), pare să le fi fost adăugată cu prilejul unei „reeditări”.

Vergiliu luase ca model *Idilele* rustice ale siracuzanului Teocrit. Obiectivitatea realistă, plasticitatea, îndrăznelile chiar, prin care poetul grec căutase să fie pe placul unui public blazat, nu răspundeau decât pe jumătate temperamentului său. Dar nicio școală nu i-ar fi fost mai de folos în privința observării și redării vieții de la țară. Întâlnirile păstorilor care se provoacă la întreceri de improvizație poetică – cum se întâmpla într-adevăr în Sicilia – în cuplete alternate (*cânturi amoebee*) îi îngăduiau de altfel poetului să multiplice și să facă mai variate impresiile, să iasă în chip foarte liber din cadrul dramatic al

piesei sale: dragostea și galanteria, deghizarea unor personaje reale, chiar și curiozitățile mitologice și aluziile subtile scumpe alexandrinismului își puteau găsi locul. Vergiliu, utilizând cu o extremă su

1 Vergiliu scrisese un *Culex*, care însă nu pare să fie acesta. 1
Narațiune epică de mici dimensiuni în tr.).

3 Unul dintre concurenți tratează o temă; adversarul său încearcă, în același număr de versuri, să-l întreacă, fie înfrumusețând tema, fie opunându-i una contrară.

piețe, prin *contaminatio*, o mulțime de amănunte luate de la Teo-crit, și-a transformat complet modelul: peisajul și atmosfera sunt cele ale Galiei Cisalpine; păstorii au devenit cu totul convenționali și se exprimă mai politicos și mai delicat; iar abundența impresiilor senzoriale e folosită (*Buc*, II, III, V, VII) astfel încât să creeze un fel de beție lirică, dar de un lirism pitoresc care nu deformează amănuntul.

Antiteze amoebee

[Doi păstori „arcadieni”, întâlnindu-se pe malul râului Mincius, fac o întrecere poetică: la fiecare cuplet al lui Corydon (4 versuri), Thyrsis răspunde cu un cuplet pe o temă analogă, în care încearcă să-l întreacă, pe cel dintâi. Multe amănunte, mai ales la început, sunt luate de la Teocrit (*Id.*, VIII, XI...). Amestecai temelor de dragoste cu cele păstorești. Mare bogăție de detalii și sugestii pitorești. Firească atmosferă cisalpină și lărgire originală a descrierii în ultimele patru cuplete.]

corydon – Cimbrul hybleian¹, ca tine, Galathee, dulce nu-i și nici iedera-argintie, mai plăcută nimănui – Lebăda o-întreci de albă... Când de la pășune-acasă Boi sătui se întorc la iesle – vino, de ți-s drag, frumoasă.

thyrsis – Precum lujerul sardonice eu să fiu și mai amar – Mai sălbatic ca un brustur – fără niciun preț să par la o algă aruncată peste țărături, de talazuri, Dacă „an” nu socotisem ziua asta de necazuri... Haideți, bouleni, la staul! E de-ajuns... nu vi-i rușine?

corydon – Limpezi șipote cu mușchiuri, unduiri ca somnul, line, Tufe verzi, de fag cu rară umbră, ce le-acoperiți De arsura grea a verii – turma să mi-o ocrotiți! Iată, vița răzătoare, muguri plini de sevă poartă²...

thyrsis – Lemn cu cleiuri de rășină, arde neîncetat în vatră – Negri sunt mereu ușorii³, de mult fum de flăcări scos. Teamă ni-i de

frig, pe-aicea, ca un lup ce-i sperios De o turmă prea bogată, ca și râul
ce s-ar teme De înaltele lui maluri, într-a revărsării vreme...

corydon – Pe la noi sunt mulți ienuperi și castani păroși la strai.

Pe-orice brazdă de sub arbori, peste poame coapte dai...

1 Hyblea, munte din Sicilia orientală, cunoscut pentru albinele
lui.

2 Aprecieri ciudată: vița din Cisalpină, pe care o cunoaște
Vergiliu, e mult mai târzie decât cea din Sicilia.

3 Coliba n-are nici fereastră, nici horn.

Râd livezile aicea, totuși când din munți plecat e Mândru-Alexis,
stau pe albi, pân-și apele, secate... thyrsis – De văpaie-i ars meleagul –
ierburi însetate, mor – Bacchus nu mai dă colinei, umbra dulce-a
vițelor... Când se-arată scumpa-mi Phyllis, înverzește codrul iară... Joe,
vesel, peste câmpuri în puhoi de ploi1 coboară.

Bucolice, VII, v. 37 – 60.

Genul era totuși artificial, resursele lui nu erau nelimitate; și
dacă Vergiliu ar fi evadat din el, îl pândea academismul monden.
Spolierea din 40 l-a făcut mai conștient de el însuși: sensibilitatea i-a
devenit mai directă și mai umană. Două piese (*Buc*, IX și I) scrise
înainte și după intervenția sa pe lângă Octavian lasă să i se întrevadă
personalitatea, dar într-o formă camuflată, de o pudoare delicată.

Poetul spoliat

[Într-un cadru creat prin imitarea liberă a *Thalysiilor* lui Teocrit
(*Id.*, VII), Vergiliu (Menalcas) își exprimă amărăciunea de a fi fost
izgonit de pe pământul său* de un veteran cu care se judeca și
speranța de a fi restabilit în drepturile sale de către protectorii săi care
vor ști să aprecieze diversitatea darurilor sale poetice (iulie 40).
Impresii familiare și adânc simțite din ținutul natal; căldură secretă a
plângerii. Fină evocare psihologică, în contrast, a bătrânului țăran
(Moeris). Și a tânărului prieten (Lycidas). Șovăire a inspirației poetice
care, până acum, l-a susținut pe Vergiliu (galanterie cu aparență
rustică; laude la adresa lui Alfenus Varus; mitologie bucolică;
caesarism). Suplețe; a tratării și abilități strecurare a „jalbei”. De
comparat cu „mulțumirile”: *Bucolica*, I.]

lycidas – Încotro te duce pasul? Calea-ți spre oraș2 o ia?

moeris – Am trăit să apuc și asta (deși mintea nu credea)

Un înstăpânit pe țărină să ne3 spuie câtând price: „Vechi coloni,
ce stați pe gânduri? Depărtați-vă de-aice!”-N-a fost chip s-avem

dreptate⁴... Trist, de soartă prea bătută Veneticului⁵ îi ducem (să-i stea-n gât!) acești ieduți...

1 Jupiter, zeul cerului și al văzduhului, se manifestă prin te înset și ploaie.

1 Mantua.

— Bătrânul servitor face cauză comună cu stăpânul său.

4 Subînțeleș prudent: poate Alfenus Varus, pe atunci stăpân în Cisalpină.

6 Veteranul.

lycidas – Bine, dar eu auzisem că de unde măguri line, în spre o vale mai domoală prind încet să se încline Pân-la apă¹ și la fagii de vechime retezați, Pentru doina lui Menalcas² lanurile vă păstrați.

moeris – Auziseși vorba asta, gura lumii, nu-i mirare, Dar pe timp de bătălie doinele nu au cătare Nici cât porumbei chaonici³, vulturi când îi încolțesc. De nu mă oprea⁴ la vreme, plângeri noi să mai pornesc, Croncănit de corbi din stânga, de pe-o creangă legănată Din stejar mâncat de scorburi, n-ar mai fi de astă dată Moeris, dragul tău, cu tine, nici Menalcas n-ar trăi.

lycidas – Așa mișelii să-i cadă, Doamne, cine se gândi?

Și cu tine, zău, Menalcas, vers ce-alină să ne piară? Cine să mai cânte nimfe, pe când iarba o presară Numa-n flori, dând umbră verde apei clare din fântâni Sau asemeni stih melodic care mi-a căzut în mână când treceai pierdut în gânduri spre Amaryllis cea subțire: „Până vin (nu plec departe) caprele să-mi paști, Tityre! Mână-le, apoi Tityre, să se-adape din pârau, Dar ferește-te din calea țapului cu cornul rău!” 5 moeris – Mai curând adu-ți aminte de un vers nereluat

Unde nu de mult Menalcas, pe un Varus» l-a cântat: „Prea aproape, vai, Cremonei, Mantua de-o cruți de rele Când de lebede³ vor duce, Varus, numele-ți la stele...”

lycidas – Vezi, din tisa⁹ corsicană să nu guste niciun roi! Din trifoi păscând cireada, s-aibă ugerul cimpoi Pentru tot ce știi tu doine, firul lor acum deschide! Află că și eu fac versuri, cu-acest dar uns de Pieride¹⁰, Iar păstorii văd în mine un adevărat poet, Ceea ce nu cred din parte-mi fără să fi mlădietet

1 Râul Mincius sau una din mlaștinile formate de el în apropierea Mantuei. 1 Vergiliu.

Epitet convențional: la Dodona, în Chaonia (Epir), porumbeii erau păsări saGre.

— Prevestire de două ori neliniștitoare (partea stângă și copacul scobit).

— Tradus din Teocrit (*Id.*, III).

6 Alfenus Varus, supraveghetor al împărțirii pământurilor și agent al lui Octavian în Cisalpină.

7 Fiindcă pământurile Cremonei nu ajungeau să mulțumească pe soldații „pensio-aari”, se luau și pământurile Mantuei.

8 Erau multe lebede pe Mincius.

Tisele (numeroase în Corsica) făceau mierea amară. Muzele.

Pe măsura unui Cinna¹ sau lui Variu², versuri line Un boboc de găscă găgâi printre lebede senine.

moeris – Stai, te rog, un pic, Lycidas, bucuros voi încerca să-mi aduc aminte stihuri, bunăoară – așa ceva: „Vino-aicea, Galatee, nu te mai lupta cu valul! Purpurie-i primăvara pe la noi și cât e malul Dinspre valuri călătoare, glia s-a înveșmântat cu minunății de floare, într-un luciu variat... Peste peștera-mi de cremeni, plopul alb aici se-anină Pe când tufele de vie împletesc o umbră lină... Vino, lasă-n urmă unde ce nebune-n mal lovesc...” ³

lycidas – Murmurai o doină-n seară... Erai singur... Mi-amintesc Doar de viersu-i. Vorba-i dulce țin să mi-o înșirui iară.

moer's – „Pentru ce, vechi stele, Daphne, stai de veghe să-ți răsară? Când pe ceruri se ridică steaua nouă a lui Caesar⁴, Un urmaș drept al Dionei⁵... stea sub care râde iar Seceriș cu boabe multe și pe coasta însorită, Se alege în ciorchine dulcea poamă rumenită... Ai de ce-altoi azi perii, i-or culege mână, nepoți...” Anii fac să piară multe, despuindu-ne pe toți. De copil doineam adesea, ziua întreagă până-n seară, Azi le uit pe câte toate, glasurile îl lăsară De când Moeris nu văzuse primul, lupul ce trecuse⁶... Fii pe pace totuși, roagă-l pe Menalcas să le spuie Doinele ce-ți umblă în minte... Alt doinaș cu suflet nu e.

lycidas – Cu asemeni șir de vorbe îmi amâi mari bucurii. Ce tăcere!... Potolită-i fața apei străvezii. Boarea ce foșnise piere... Calea ni-i la jumătate, Căci mormântul lui Bianor⁷ prinde-n zare să se-arate... Pe-aici unde plugarii frunza o răresc⁸ livezii Vom putea cânta în voie. Lasă dar din brațe iezii...

1 Prieten al lui Vergiliu, autor de tragedii.

8 Poet din grupul lui Catul, fără îndoială îndrăgit de Cornelius Gallus, care îl proteja atunci pe Vergiliu.

8 Cf. Teocrit, *Id.*, XI, 42 și 63.

* (ometa apărută la jocurile organizate de Octavian în cinstea lui Caesar (în 43).

6 Mama Venerei, sau Venera însăși, din care Caesar pretindea că se trage, prin Aeneaft

Superstiție populară: dacă te vede un lup înainte de a-l fi văzut tu pe el, îți pierzi vocea.

7 Fondator mitic al Mantuei. „Începând din primele zile ale lui iulie se tundeau copacii (mai ales ulmii) și crengile tăiate se dădeau vitelor.

Nu te teme că n-ajungem, nu e mult pân-la oraș... De crezi însă, că la noapte va ploua pe-acest hogaș, Să plecăm! Doinind întruna, calea scurtă o să pară Mulțumită mie, Moeris, ușurat și de povară. moeris – Nu mai stărui, băiete... Treburile ne dau bici...

Doine-om zice câte-ți place, cu stăpânul iar aici...

Bucolice, IX.

Bucolicele pe care Vergiliu le-a scris după această nenorocire dovedesc totodată dorința de lărgire a inspirației și nesiguranța ei. Citea pe clasici: Homer, Hesiod, Ennius, Lucrețiu; dar în același timp suferea influența, foarte alexandrină, a prietenului său Cornelius Gallus, și primea sfatul, de la Alfenus Varus și Pollio, să încerce epopeea sau teatrul. Temele lui preferate sunt acum analiza psihologică a pasiunii (*Buc*, VIII și X), ultima scrisă în onoarea lui Gallus, și, poate, ca să „lanseze” culegerea (de elegii) a acestuia; curiozitățile mitologiei și cosmogonia semiștiințifică (*Buc*, VI); mai ales o puternică dorință de pace și liniște în sânul unei naturi primitoare (*Buc*, V și IV). Impresiile sunt mai sugestive, versurile mai ample; *Bucolica* a IV-a care vorbește într-un chip vag și tulburător despre sosirea unei noi „epoci de aur”, cu prilejul nașterii unui fiu al lui Pollio (fără îndoială cel mare, Asinius Gallus) și al păcii de la Brundisium între Anto-niu și Octavian, are deja ici și colo accent național și ton epic. Vergiliu însă, când și-a publicat prima culegere (*Eglogae*) de nouă piese, le-a orânduit neținând seama de cronologie, ci așa încât să fie pereche, „cuprinzându-se” (I-IX; II-VIII; III-VII; IV-VI), structură scumpă latinilor (Lucrețiu, Catul...); *Bucolica* a V-a cea care celebra apoteoza lui Dafnis (Caesar?), este așezată la mijloc. Adăugirea celei de a X-a (scrisă în 39 sau 38) e mărturia renumelui care se leagă, în chip legitim, de creatorul unui gen nou, bucolica „arcadiană”, pe care noi o

numim pastorală. Dar, incomodat de modelele sale, Vergiliu n-a putut ajunge, cu toată varietatea încercărilor sale, la capătul strădaniei sale lirice; și a aspirat să-și încerce puterile cu o operă mai mare.

„Georgicele”. S-a gândit atunci să combine într-un poem de aproximativ 500 de versuri (care avea să devină apoi cartea I a *Georgicelor*) preceptele rustice, foarte primitive și privitoare mai ales la cultura cerealelor, pe care Hesiod (secolul al VIII-lea) le versificase fără prea multă ordine în *Munci și zile*, și poemul astronomic și meteorologic al lui Arătos din Sicyon (secolul al III-lea); pentru partea tehnică, tratatul de agricultură al bătrânului Cato va servi drept sprijin observațiilor lui Hesiod și a celor ale lui Vergiliu însuși. Materia era foarte heterogenă. Vergiliu ar fi putut să-i dea o unitate filosofică sau națională: în două pasaje celebre vorbește despre legea muncii pe care Jupiter a impus-o omenirii ca s-o ajute să se perfecționeze (v. 121 – 154) și cheamă cu vehemență pacea asupra Italiei sfârtecate de războaie civile (v. 489 – 514). Dar pasajele acestea n-au ecou în restul cântului. Vergiliu nu s-a silit nici la o compoziție didactică foarte clară: lasă de o parte lucruri esențiale (calitatea pământurilor, clădirea caselor), restrânge sau dezvoltă altele fără motiv aparent; obiceiurile lui alexandrine, pe care nu le puteau corecta nici Hesiod și nici Cato, îl făceau să prefere în locul unei construcții organice juxtapunerea detaliilor, a variatelor impresii care se atrag sau se opun una alteia în chip divers și irizat. Rezultă de aici, cel puțin, o viață multiplă care evocă în dezordine, dar cu prospețime și ușurință, oameni, animale, peisaje. În același timp, însă, studierea lui Arătos și a lui Lucrețiu îl duce pe Vergiliu spre câteva tratări ordonate. Totuși primul cânt al *Georgicelor* își păstrează caracterul de operă de tranziție.

Anotimpurile și furtunile

[Precepte și impresii, la început vagi, apoi precizate în tablouri antitetice (ca în *Bucolice*), se fixează încet-încet în jurul ideii de timp urât și ajung la descrierea, lărgită progresiv, a furtunilor de toamnă, de primăvară, de vară, de iarnă țef. Lucrețiu, VI, 250 – 261 și 274 – 294).]

Unor munci din toiul verii, recea noapte le priește Sau luceafărul de ziuă, care rouă dăruiește
Brazdelor în așteptarea unui soare înnoit...
Pe-așa timp se taie miriști, fânu-i repede cosit, Căci se lasă peste
noapte umezeală ce înmlădie... Mulți veghează-n nopți de iarnă,
lângă-o candelă târzie, Cu securea stând s-ascută vârf de torțe înspicat,
Iar nevasta cu o doină truda și-a mai alinat

Pe când spata, numai zumzet, printre fire-și face cale.
Mustului mai bun când scade, spuma-i ia din bronz de oale
Tot nevasta, cu o frunză, dacă sucu-n clocot dă...
Dar se taie grâu de aur, când în cumpeni vara stă
Și pe arii treieri vara, boaba pâinii cea uscată.
Ari și semeni cu făptura-ți, de veșminte despuiată¹.
Iarna însă, au plugarii vreme lungă, de răgaz.
Mulțumiți pe timp de geruri, pentru roadă lor de azi.
Când la unul, când la altul, se poftesc cu bucurie.
Iarna grijile se uită și petreci în veselie⁹.
Așa cum pupelor, grele când se întorc în portul bun.
Pentru zei miloși, năierii veselă cunună pun³.
Totuși iarna ai de lucru: ghindă de pe văi se strânge.
Se culeg măslina, boaba dafinului, mirt de sânge.
Lațuri se întind cocoarei, mreje cerbilor se-ntind.
Căprioare-s săgetate, iepuri urecheați se prind.
Câlțu-și învârtește sfoara praștiilor baleare⁴.
Sloiuri când se zbat pe râuri și-s troienele-n picioare.
Iar de zodiile toamnei, de vântoasă ce-i de spus.
Ca măsuri de prevedere, buni plugarii-n faptă-au pus
Ziua când se micșorează și când vara amorțește?
Ce-i de spus când primăvara cu puhoaie năpădește
Peste lanuri unde saltă semeția spicului
Care-și umflă bobu-n lapte, în cămașa verde-a lui?
Am văzut ades cu ochii-mi când plugaru-abia intrase
Cu secerătorii în holde și din orz un pic tăiașe.
Cum se încaieră în luptă vânturile câte sunt.
Roadă spicelor bogată să o smulgă din pământ.
Aruncând-o în înalturi... Iarna, crivățu-n vârtejuri înspre cer nu
altfel suie, paie, buruieni, găteje...

Uneori în ceruri intră apele, imens șuvoi:

Norii vin din larg furtunii să-i aducă negre ploi...

Cum se năruie eteru¹⁵, viitura nemiloasă

Ia la vale holde coapte și pustiu în urma-i lasă.

1 Poate însemna și „numai în tunică” (un soi de cămașă); dar aici e căutată valoarea cea mai expresivă a cuvântului.

În descrierea care urmează, Vergiliu susține înadins contrariul părerii lui Hesiod (*Munci*, v. 504 – 558), amintindu-și de Cisalpină,

bogat ținut de culturi, dar și de păduri și de vânătoare.

În semn de recunoștință față de ei.

Epitet al originii: locuitorii insulelor Baleare erau vestiți trăgători cu praștia.

Cea mai înaltă zonă a cerului.

Nimicind într-o clipită munca taurilor grea. Șanțuri pline-s ochi, de apă, râuri prind a se umfla, Clocotind în albiile late; fierbe gâfâind chiar marea... Tatăl Jupiter el însuși, spintecând întunecarea, Fulgeră din nori, prăvale cu un braț numai văpăi. Sub bubuituri de tunet se cutremur-munți și văi... Fug din codri fiare crude, inimilor zguduie Ale oamenilor, spaima, freamăt rece le trimite... Joe cu săgeți aprinse farmă-n Athos munți și ulmi Ori Rodopele gigantic sau Ceraunice1 culmi. Crește și mai mult vântoasă, deasă ploaia se întetește, Gem pădurile sub vifor, țărnul spăimântat mugește...

Georgice, I, v. 287 – 334.

Publicarea (prin 36) a *Economiei rurale* a lui Varro (vezi p.282 și urm.) și desigur și îndemnurile lui Mecena, l-au făcut pe Vergiliu să-și conceapă *Georgicele* mai amplu și mai organizat: primul cânt rămânea cel al culturii cerealelor, celelalte trei aveau să se ocupe de arbori și de cultura viței de vie și a măslinului (cântul II), de creșterea vitelor (cântul III), de albinărit (cântul IV). Deși se ferește, ca un adevărat poet, să trateze totul la fel de detaliat și într-o ordine pedantă, Vergiliu se străduiește totuși acum să fie complet; arta sa de a sugera, prospețimea impresiilor sale personale, și chiar gustul pentru „episoadele” prin care își face materia mai variată nu mai sunt acum dăunătoare unității preceptelor, care vădesc o certă știință și sunt exprimate cu realism și precizie. Fiecare cânt se desfășoară sub semnul unei idei totodată puternică și poetică: forța și varietatea creatoare a naturii vegetale (cântul II); antiteza tragică dintre dragoste și incarte (cântul III); tema castității și a imoralității, opuse una alteia (cântul IV al albinelor).

Progresele imaginației. Vergiliu percepe acum mai pătrunzător natura: își dă seama de opozițiile și de raporturile intime între ea și munca umană. În descriere, detaliul, culoarea au câștigat în îndrăzneală evocatoare: nimeni de acum încolo nu-l va întrece. Imaginația, la nevoie, siluiește expresia ca să se poată impune mai bine. Vedem evocate în tablouri pământurile exotice, iarna scitică, nomadismul african. Când descrie „ciuma” care bântuise

1 Munți din Macedonia, Tracia și Epir.

În Noricum, regiune bogată în vite, Vergiliu, rivalizând cu Tuci-dide și Lucrețiu, nu e mai prejos decât ei în ce privește puterea reprezentării, ba îi și întrece prin emoționanta lui sensibilitate.

Diversitatea solurilor

[Evocare viguroasă (și contrastantă) a unor peisaje foarte diferite: foarte puține cuvinte îi ajung lui Vergiliu (ca și lui Michelet) ca să ni le sugereze. Realism ferit de exagerare, cum e natura însăși. Expunerea tehnică se lărgeste fără efort, ici și colo, în tablouri bine compuse și în efuziuni discrete.]

Mai întâi, pământul searbăd, de costișe fără' de roadă.

Doar o mână-i de argilă și mult prund pe sub tufișuri.

Vesellii de viață lungă dând măslinilor palladici1.

Semn al lui: mulțime deasă de măslini din cei sălbatici.

Iar pe câmpuri presurați-s copăcei cu pădurețe.

Huma grasă, însă, care de-umezeală-i străbătută.

Plai cu iarbă îndestulată și cuprinsuri roditoare.

Așa cum le vezi adesea, în adâncituri de munte

Unde sar din stânci pâraie aducând mănoase mълuri.

Plai întins ce se găsește Austrului2 drept în față.

Hrană dând la ferigi hăde pentru plugu-ncovoiat – Pe-acea humă au să crească într-o zi, butuci de vie

Care-or revărsa în valuri, suc cel mai bun din toate...

Ei îți dăruie grei struguri, vin pe care să-l turnăm

Drept libație aleasă, din pocalele de aur

După ce tirenianul rotofei3, va fi cântat

Dintr-un flaut alb, de fildeș, melodia-i la altar

Pe când noi, abia de ținem pe tipsiile rotunde.

Măruntaie fumegânde.

Dacă însă, ți-i mai mare

Dragostea pentru cireada și viței sau rodul oii

Sau căprițe ce se-apucă mlade tinere să roadă.

Te îndreaptă-n zări departe, spre Tarentul cu imașuri

Și spre – un câmp asemeni celui ce-l pierdu-i, nu-i mult de-atuncea.

1 Se spune că Pallas, zeița Atenei, făcuse să răsară din pământ cel dintâi măslin.

1 Vânt din sud.

Etruscii, care dăduseră Romei primii ei muzicanți, aveau o tendință spre obezitate; pe de altă parte, slujitorii templelor, trăind din cărnurile de la sacrificii, se hrăneau foarte bine.

— Vezi mai sus, p. 310 și 313.

V așa

Mantua nefericită: acolo n-au să-ți lipsească

Limpezi unde pentru turme și nici pajiști înverzite;

Tot ce ți-a păscut cireada, într-o zi de vară, lungă.

Noaptea scurtă, roua-i rece, au să-ți dăruie la loc.

Ani la șir, pământul negru, gras de tot, sub fierul luciu –
Fărmicios fiind asemeni unui lan-arat cu trudă.

Grâne dă peste măsură; nu-i semănătură alta

Unde se zăresc mai multe care ce încet se îndreaptă

Către casă, cu boi lâncezi de atâta grea povară.

Sau când mânios plugarul a pus mâna pe-o pădure

Și-i destelină coclauri de mulți ani neroditori.

Cum mai prinde să dărâme cu tulpinile, din talpă

Cuiburile vechi, de păsări, căutând alt cuib în nori...

Dar sub pluguri, glia nouă, cât de tare scânteiază...

Drept e că arid ponorul, doar albinei de folos e.

Cu sălbaticul lui dafin sau cu fir de rosmarin;

Tuful buretos și creta, roase de chelidre¹ negre.

N-au pe lume asemănare când e vorba să aducă

Șerpilor plăcută hrană și-ascunzișuri sinuoase.

Georgice, II, v. 177 – 215

[De comparat cu Varro, *R.R.*, II, 5, 6: „Vacile trebuie să fie sănătoase și bine proporționate, înalte și cu trupul alungit; să aibă coarnele negre, fruntea lată, ochii mari și negri, urechile păroase, fălcile teșite, botul puțin turtit, șira spinării ușor scobită, nu bombată, nările largi, buzele negricioase, grumazul puternic și lung, din care să atârne bărbia; coșul pieptului mare, coastele solide, umerii lați, șalele cărnoase, coada lungă până la copite și terminată la vârf cu un smoc de păr puțin crelă picioarele scurte și drepte, cu genunchii puțin ieșiți, întoarse în afară; copitele să fie înguste și să nu se cosească în mers; unghiile – necrăpate și egale, părul neted și moale; la culoare, cel mai bine e ca vita să fie neagră, apoi roșcată, apoi plăvană și abia la urmă – albă”.]

Juninca-i foarte bună, cu ochiul fioros, Enormu-i cap să-l lege un

lat grumaz învoit; încrețituri sub botu-i s-atârne mult în jos:

1 Șerpi veninoși. 21 – Literatura latina 32 j

Cu șalele-arcuite și lungi peste măsură.

Cu orice parte, mare

Din cap până-n picioare.

Urechi să stea ciulite sub coarne încovoiate

Și-mi place s-o încresteze un stol de pete albe

Sau când nu îndură jugul și caută să împungă.

Aproape ca de taur aș vrea să-i fie chipul;

Semeață întru totul, să-și măture și pașii.

Cu șfichiul lung al cozii, în mersu-i pe hogașe.

Georgice, III, v. 51 – 59.

Lărgirea sensibilității. În același timp sensibilitatea lui Vergiliu, deja eliberată de preocupările mondene, devine din ce în ce mai puțin egoistă. Ea se apropie de țărani, se bucură de puterea lor și de bucuriile lor, aspiră să-i îndrume și să-i înnobileze făcându-i să aprecieze frumusețea sănătoasă a muncii lor. Ea se extinde, cu delicată tandrețe, și asupra animalelor, care nu mai sunt interesante doar prin grația înfățișării lor, ci sunt înțelese până în tainele sufletului lor, calul de rasă – plin de ambiție și mândrie, boul – neclintit de credincios tovarășului său de jug, taurul – mândru și gelos... Până și plantele, însuflețite de o viață fermecătoare, devin prezențe dulci, fără a înceta să fie adevărate.

Vița de vie

Când vița înfrunzește în tinerețe nouă, Noi vom cruța cu grijă, acele frunze moi; Cât timp ea se avântă voioasă în înalturi cu frâiele lăsate, prin limpedele aer, Nu trebuie s-o încerce tăișul de cosor, Ci doar îi vom culege cu degete ușoare, Ici-colo câte o foaie, răbind astfel, frunzișu-i. Când tufa cea vâjnoasă se-aburcă tot mai sus, îmbrățișându-și ulmii, atunci retează-i coama și brațele-i scurtează: de fier nu se mai teme. E timpul să fii aspru și să frânezi în grabă o creștere buiacă de mladă, făr' de rost.

În îngrijirea viei dai peste-altfel de muncă

Al cărei capăt însă, nu este chip să-l vezi:

Căci nu e an să treacă fără să simți nevoia

De-a desfunda țărâna, de trei sau patru ori.

De-a sfărâma de-a pururi cu dosul săpăligii

Nenumărații bulgări sau de-a rări din frunza

Bungetului în care cresc tufele de viță.
Începe același ciclu de munci pentru plugari.
Iar anul se reîntoarce pe urmele-i mereu:
Când se dezbracă via de frunzele-i târzii
Și înghețatul Crivăț, cununa-i ia pădurii.
Țăranul harnic, cată la anul care vine;
Luând din nou în mână, custura lui Saturn¹.
Se uită lung la șiruri de viță pustiită.
Spre a reteza seci coarde și-a tușina lăstarii...
Să-ți sapi țărâna primul și primul să dai foc
Gătejelor din vie; tot primul să-ți aduci
Sub coperiș, aracii, dar să-ți începi culesul
Tu cel mai de pe urmă. De două ori dă umbra
Peste butuci² năvală. De două ori încearcă
Să înece buruiana, întreaga față a viei
Și-n amândouă rânduri, plivitu-i muncă grea.
Chiar dacă ai să lauți moșiile întinse.
Lucrează-ți mai mărunta bucată de pământ!
Acum ți-aduci din codru, scorțos tufar de ghimp.
Iar de pe malul apei, îți tai destule trestii.
Apoi te-apasă grija sălbaticiei răchiți³.
Dar uită-te încoace: legate-s vițele;
Bungetul azi te face cosorul să ți-l lași.
După atâta trudă, vierul astăzi cântă
Având în față-i șirul butucilor de vie.
Și totuși scoarța gliei va fi iar tulburată
De grapele ce sfarmă în pulberi⁴, secii bulgări – Iar când sunt
copti ciorchinii, de-o ploaie grea ni-i teamă.

Georgice, II, v. 361 – 369 și 396 – 418.

1 Veche divinitate țărănească din Latium.

1 La începutul și la sfârșitul primăverii e vorba chiar de umbra frunzelor viței. 3 Trei feluri de a-și procura curmeie și araci.

— La începutul lui septembrie: cei vechi credeau că în felul acesta grăbesc coacerea strugurelui, împiedicându-l totodată să se usuce.

Probleme sociale. Interesul pentru țărani, certitudinea că ei reprezintă forța Romei, dragostea pentru pământul italic nu erau lucruri noi. Dar expresia lor e nouă în *Georgice*: Vergiliu a știut să

confere acestor idei și acestor sentimente o valoare universală; poemul e uman încă mai mult decât italic: eroii lui sunt natura și omul. Totuși este foarte reprezentativ pentru momentul când a fost scris: era în vremea când Italia încerca să-și regăsească personalitatea și să trăiască iarăși din propriile ei resurse; idealul țăranului modest, cultivator și soldat, îi obsedează pe oamenii de stat și pe economiști. Bineînțeles, Octavianși Mecena n-au crezut că *Georgicele* vor readuce plebea urbană la țara; dar trebuie să se fi gândit că succesul poemului nu va căuna scopurilor lor. Vergiliu, de altfel, în dorința lui fierbinte de pace rustică, visează odată cu ei o nouă societate clădită pe solidaritate națională și pe muncă organizată și supusă unui stăpân respectat: adularea lui Octavian, la începutul cânturilor I și III, e o dovadă aproape excesivă a acestui vis social; el se străvede, mai delicat, în admirativa zugrăvire a „cetății” albinelor, câteodată dezbinată de lupte civile, dar atât de ordonat muncitoare în jurul „regelui” ei.

Cetatea albinelor

[Umanizare discretă care nu dăunează preciziei observațiilor. De notat forța epică a primului fragment; bucuria laborioasă a celui de al doilea, cu des-crescendo-ul său. De comparat cu Maeterlinck, *Vie des abeilles*.]

Vor fi ieșit la luptă, căci prea adeseori, între doi regi¹, cu larmă începe dezbinarea...

Poți ști cu mult înainte, ce are în suflet, gloata.

Căci clocotesc în inimi războinice porniri.

Un sunet de aramă, cu aspru accent le cheamă

Pe cele întârziate, spre câmpul de război

Și frânt se-aude un zumzet de parcă-ar fi de trâmbiți.

Se strâng înfrigurate și își zbuciumă aripa.

Și-ascut de zor cu trompa, temutul ac al lor

Și brațele-amorțite și le destind în grabă.

Și întrețes întruna, în jurul regelui.

Pretoriu-i încingându-l. Pe dușman îl întartă

1 Cei vechi nu recunoscuseră în stăpânul stupului o „mamă” sau „regină”.

Cu strigăte acerbe. De cum se simte afară

Senină – o zi de vară, cu câmpuri larg deschise.

Lăsându-și urdinișul, oștirile se încaier.

Spre ceruri se ridică atunci un freamăt lung.

Iar marea încleștare e-un fel de vijelie
Ce-asupra viei cade: nu-i piatra-așa de deasă
Nici ghinda ce o plouă stejarul scuturat.
Se bat ei înșiși „craii” în miez de câmp de luptă.
(îi poți distinge după aripile lor mari), în îngustimi de piepturi,
având viteze inimi

Ce pururi îi îndeamnă să nu se dea bătuți.
Din dragoste înnăscută albina își aduce
Folosul ei, în slujba sortită fiecărei.
Cele bătrâne-au grijă de trebile cetății:
Să făurească faguri cu încăperi măiestre.
Cele mai mici se întoarnă cu aripi obosite
Când negurile nopții s-au îndesit de tot.
Cu pulpe împovărate de cimbru¹¹ câmpului;
Ele-au păscut ici colo, călinii din pădure
Ori palidele sălcii, ori dulcea scorțișoară.
Safranul ce-și desface corola-i rumeioară
Sau teiul plin de floare ori hiacintu-închis.
Repaus după lucru, același pentru toate;
Pe toate aceeași trudă le cheamă dimineața
Când ies pe porți, grăbite și fără întârziere.
Amurgul le îndeamnă să plece de pe câmpuri
De unde-au strâns într-una; atuncea se reîntorc
La stupii lor, atuncea le vine și lor gândul.
Să-și întremeze trupul; un freamăt sună în jururi.
De zumzet lin se umplu vecinătăți și praguri.
Apoi când în chilie își caută hodină.
Tăcerea se așterne în noaptea tot mai deasă.
Iar somnul le înfășoară trudite mădulare.
Georgice, IV, v. 67 – 84 și 177 – 190.

Episoade și preludii. Asemenea calități sunt suficiente ca să confere *Georgicelor* o perfecțiune de o rară bogăție și un farmec care se reînnoiește mereu la lectură. Vergiliu totuși a socotit necesar să înalțe tonul și să întrerupă uneori minuția preceptelor

1 Cei vechi nu-și dăduseră seama că albinele duc pe labe nu materia din care vor face mierea, ci polenul de pe flori.

tehnice prin „episoade” în care imaginația sa și cea a cititorilor să se destindă fără a pierde complet din vedere subiectul: elogiul Italiei

sau al primăverii; descrierea iernii scitice, ciuma din Nori-cum; grațioasa evocare a bătrânului grădinar din Tarent; și, mai ales, un adevărat epyllion (IV, v. 315 – 557) care, în legătură cu regenerarea roiurilor îl aduce în scenă, dramatic și cu toate rafinamentele alexandrinismului, pe zeul Aristeu și, în legătură cu el, chiar pe Orfeu. Oricât ar fi de fermecător, acest episod pare scris cu o artă întârziată; poate nu e străină de el influența lui Cornelius Gallus (al cărui elogiu Vergiliu îl introdusese în poemul său, dar pe care a trebuit să-l scoată mai târziu, când prietenul lui, căzut în dizgrație, s-a sinucis). Dimpotrivă, preludiile răsunătoare în care – la sfârșitul trudei sale – Vergiliu îi promite nemurirea lui Octavian, acum singurul stăpân al lumii romane, anunță, prin amplexarea lor muzicală, pe poetul *Eneidei*.

Alegorie

[Fervoare fericită care leagă gloria lui August de dragostea pentru mica patrie. Descriere somptuoasă (Vergiliu imaginează mari jocuri de culoare romano-grecescă-alexandrină) și beție de nume proprii. Viață puternică ce însuflețește până și figurile alegorice. Pasajul poate să fi fost compus în 27 – 26, când Vergiliu lucra deja la *Eneida*.]

Eu cel dintâi, la întorsu-n țară, în anii ce-i mai am de viață.

Cu mine am să iau pe muze, de pe-al A oniei¹ înalt creștet;

Eu cel dintâi îți voi aduce palmi idumeici², Mantua.

Și-n câmpul înverzit un templu de marmori clare-am să ridic în preajma apei, unde Minciul cel larg și leneș face coturi.

Pe maluri împletindu-și coama din trestii tinere, mlădii.

În centru o, să stea Cezaru³, deținător al templului.

Victoria lui strălucită, o voi sărbători acolo;

Sclipind de purpuri tireniene, voi da semnalul de plecare

Celor o sută de cadrige, zburând de-a lungul fluviului⁴.

Atuncea Grecia întreagă, lăsându-și pentru mine Alpheu⁵

1 Heliconul, în Beoția.

Iudeea meridională era vestită pentru palmierii ei; ramura de palmier era la romani simbolul victoriei.

8 August.

— Râul Mincius.

6 Fluviu din Olimpia, ținut în care aveau loc cele mai mari jocuri ale Greciei.

Și codrii lui Motorh¹, ea însăși va decerna celor distinși

La alergările de care, ca și la cestu¹² crâncen, premii.
 Iar eu, cu tâmpla încununată cu foaie de măslin de casă³.
 Voi răsplăti învingătorii. Iată sosit acum și timpul
 Când vesel voi deschide calea pentru solemnele cortegii
 Și voi privi cum la altare sunt juncii, de securi tăiați;
 S-or perinda decoruri multe⁴, pe scena care se deschide;
 Britani acoperiți de purpuri, au să ridice apoi cortina⁵.
 Pe ale templului portaluri voi pune să se încresteze în aur și în
 fildeş tare, războiul gangarizilor⁶
 Și armelele lui Quirinus⁷ i-au dat victorie în lupte...
 Și Nilul ce-și mărește valul, sub vijelia bătăliei⁸.
 Și îndrăznețele Columne din bronzul navelor, turnate⁹.
 Iar ca adaos vin orașe din Asia, ce-au fost supuse;
 Niphatele¹⁰ alungat și partul cu mult mai de temut când fuge.
 Pentru săgeata-i¹¹ neașteptată; două trofee smulse mâinii
 Unor dușmani din țări opuse și două neamuri cucerite¹².
 Din alte țarmuri ale zării. Sculptate în marmoră de Păros.
 Statui vibrând de suflul vieții, vor sta pe socluri cei din neamul
 Eul Assaracus¹³, toți din vița cea mare a lui Jupiter.
 Și Tros ce le e străbunicul și Cynthius¹⁴, dând ziduri Troii.
 Atunci invidia cea neagră o s-amuțească speriată
 De Furii; de Cocytul aspru; de nodul șerpilor ce-l leagă.
 De Ixion, de crunta-i roată; de steiul ce n-atinge creasta¹⁵...
Georgice, III, v. 10 – 39.

1 Locuitor mitic al pădurii Nemeea; jocurile nemeene erau celebre.

— Soi de mănușă de box.

3 La Olimpia se oferea învingătorilor o cunună de măslin *sălbatic*.

I Două mari prisme triunghiulare, rotindu-se pe marginile scenei, puteau prezenta trei decoruri diferite.

6 În teatrele romane cortina nu se lăsa, ci se ridica la sfârșitul reprezentației; figurile brodate pe ea au deci aerul că o ridică.

8 Gangele simbolizează întreg Orientul învins, odată cu Antoniu, la Actium.

7 Numele sabin al lui Marte, considerat zeul național al Romei, condusă de August.

8 Vezi tratarea aceleiași teme mai jos, p. 339 – 340.

8 Coloanele *rostrals* înălțate în memoria unei bătălii navale erau împodobite cu pintenii (rostraj corăbiilor dușmane sau turnate din bronzul lor).

13 Munte din Armenia; numele e folosit aici cu înțelesul de: Armeni.

II Călăreții părți, fugind, se răsuceau în șa ca să tragă.

11 Arabi sau Cantabri? Dar atunci aceste versuri ar fi scrise prin anul 25, cel mai de vreme.

11 Strămoș al lui Aeneas, din care pretindeau Iulii că se trag, deci Caesar și fiul său adoptiv August.

14 Apolo, zeul insulei Delos (unde se înalță muntele Cynthos).

15 Sisif (menit să reprezinte, împreună cu Ixion, chinurile infernului) trebuia să rosto* golească o stâncă până în vârful unui munte, fără să poată vreodată duce munca aceasta la bun sfârșit.

„Eneida”. O evoluție firească îl adusese pe Vergiliu până în pragul epopeii. Poate că a ezitat în alegerea subiectului; niciunul dintre cele trei genuri epice pe care le tratau contemporanii lui nu i se potrivea întru totul: imitații după Homer¹ sau mitologii alexandrine² lipsite de actualitate și emoție; epopei istorice, contemporane chiar (în maniera lui Naevius sau Ennius) a care lăsau prea puțin loc imaginației poetice. Vergiliu voia să îmbine frumusețea grecească cu spiritul național roman, să se cufunde în timpurile homerice și să slujească gloria lui August. A socotit că stabilirea troianului Aeneas în Italia corespunde gândurilor sale. Era o legendă vagă, menționată încă de Stesihor (secolele al VII-lea – VI-lea), care se precizase și se organizase puțin abia în secolul al III-lea, odată cu povestirile istoricului Timeu și ale poetului Licofron; dar ea găsisese sprijin în unele sanctuare antice (în special în cele închinare Venerei) și plăcuțe imaginației grecilor care se ocupau de istoria Romei; de ea fusese legat cultul zeilor Penați din Lavinium și Roma, și multe familii mari de la Roma pretindeau că se trag din străbuni troieni, în special Iulii, familia adoptivă a lui Augustus, se socoteau descendenții unui fiu al lui Aeneas, deci al unui nepot al Venerei. În sfârșit, Varro coordonase de curând o sumă de amănunte privitoare la aceste tradiții. Vergiliu a făcut așadar planul unei *Eneide* în 12 cânturi, un fel de *Odisee* urmată de o *Iliadă*.

Aeneas, împreună cu flota lui, e gata să ajungă în Italia când Iunona dezlănțuie împotriva lui o furtună care-i împrăstie corăbiile și-l azvârle-pe coasta Africii. Acolo e bine primit de regina Didona, care

tocmai întemeia Cartagina (I). Aeneas îi povestește reginei, în care Venus aprinsese-dragostea pentru el, căderea Troiei, fuga lui (II) și îndelungile rătăcirii spre „Hesperia”, țara pe care i-o promis oracolele (III). Dragostea Didonei pentru Aeneas devine pasionată; el se lasă în voia acestui sentiment; dar poruncile lui Jupiter îi reamintesc de misiunea sa; împreună cu oamenii lui fuge din Cartagina, iar Didona se omoară (IV).

Trecând prin Sicilia, Aeneas organizează jocuri funerare la mormântul tatălui său închise, care murise acolo cu un an în urmă; lasă în colonia.

roiană a lui Acestes femeile care osteniseră de atâta drum (V).
Apoi ajun

1 Traducerea *Iliadei* de către Cn. Matius, a *Odiseei* de către Tutjcanus; *Antehomerica*. și *Posthomerica* ale lui Macer cel tânăr.

2 Zmyrna lui Helvius Cinna. Argonauiciile lui Furius Bibaculus.

8 *Războiul Istriei* de Hoštius; *Războiul cu galii* de Furius Bibaculus, *Războiul cu sec vanii* de Varro din Atax; *Moartea lui Caesar* de L. Varius Rufus...

ge pe coastele Italiei, la Cumae, unde Sibila îi prezice viitorul și îl conduce în Infern; acolo, printre umbrele eroilor morți sau încă nenăscuți, Aeneas își întâlnește tatăl, care îi dezvăluie parte din înaltele destine ale Romei (VI). Ajuns în Latium, Aeneas pune bazele unei înțelegeri cu regele țării, Latinus, care îi făgăduiește pe fiica sa Lavinia de nevastă. Dar Iunona provoacă războiul și-l stârnește împotriva troienilor pe regele rutulilor, Turnus, pretendent la mâna Laviniei (VII). Aeneas urcă de-a lungul Tibrului până la locul viitoarei Rome; acolo se așezase, într-un orașel unde se prefigurează câteva dintre cele mai venerabile antichități romane, un rege arcadian, Evandru; acesta se aliază cu Aeneas și îi dă în ajutor pe fiul său Pallas și trupe de călăreți (VIII).

În timp ce Aeneas e dus să-și asigure sprijinul cetățitorilor etrusce, Turnus îi atacă pe troieni la gurile Tibrului, le arde corăbiile, e gata să le cucerească tabăra (IX). Consiliul zeilor deliberează asupra sorții troienilor; Iunona și Venera se înfruntă; Jupiter va da libertate de împlinire destinului. Aeneas sosește cu flota etruscă și câștigă o mare bătălie, în care Pallas e ucis (X). După ce s-a îngrijit de îngroparea morților săi, pornește împotriva capitalei „laentine” a lui Latinus, înfrânge cavaleria reginei volsclilor, Camilla, și atacă orașul (XI). În

sfârșit soarta războiului rămâne în seama duelului dintre Aeneas și Turnus; dacă Aeneas iese biruitor, o va lua de nevastă pe Lavinia și va domni asupra unui amestec de populații în care se vor îmbina calitățile latinilor și cele ale troienilor. În zadar încearcă nimfa Iuturna, sora lui Turnus să-și scape fratele: Aeneas îl doboară și-l ucide (XII).

Vergiliu, după ce și-a alcătuit planul lucrării, i-a tratat și perfecționat diferitele părți oarecum capricios, după progresele documentării sale, dar mai ales după inspirație. De aici, pe lângă lungi pasaje perfect elaborate, altele, inegale (de exemplu în cântul III); și, de-a lungul poemului, versuri neterminate și câteva contradicții. Dar această tehnică de lucru i-a și adus *Enei-dei* o prospețime de expresie rar aflată în „epopeile savante”. Multe mărturii literare și arheologice (fresce, mozaicuri, basoreliefuri) dovedesc rapida răspândire a poemului.

Homerism și alexandrinism. Vergiliu, totuși, trecea, chiar și în ochii anticilor, drept un miracol de erudiție: cunoștea arheologie, istorie, religie... Iar pe poeții greci¹ și latini² îi cunoștea.

1 în afară de Homer, mai ales Peisandros (poet epic din secolul al VII-lea), Hesiod Pindar, tragicii, Apollonios.

1 Ennius, Naevius, Lucrețiu, Catul și tragicii.

«dacă se poate, și mai în profunzime. Dar tot materialul a fost organizat cu gândul de a da procedeele alexandrine o amploare clasică prin imitarea și transpunerea continuă a poemelor homerice. Obsesia lui Homer poate părea uneori maladivă: Vergiliu nu numai că îi împrumută o sumedenie de pasaje (furtună, explorare, jocuri, coborâre în Infern, descriere a scutului, asediu ide tabără...), dar îi și „răpește” versuri la tot pasul cu o grabă febrilă. Totuși tonul e complet diferit, căci alexandrinii, în special Apollonios din Rodos, i-au inspirat lui Vergiliu o „manieră” mai modernă, variată, concisă, dușmană a clișeelelor, mai puțin narativă, dar mai plină de sentiment și de o artă mai căutată, în schimb Homer impunea alexandrinismului o ponde-xație plină de măreție; și Vergiliu îi adăuga întreaga bogăție a inteligenței și sufletului său. De aici vraja aproape infinită a versurilor lui Vergiliu pentru orice om cult care încearcă să le adâncească.

Insula Circei

[Transpunerea foarte originală a unor pasaje din Homer (*Od.*, X, v. 203 și urm.) și din Apollonios din Rodos (*Arg.* –, IV, v, 659 și urm.). Poezie de coșmar, contrastantă și romantică. Atmosferă de legendă,

căreia prospețimea impresiilor îi conferă însă un fel de verosimilitate. Sobrietate căutată a formei: forță și varietate a sugestiilor.]

Boarea nopții, tot mai tare-i, luna raza nu-și ferește De corăbii, ci vibrarea-i marea-n alb o poleiește... Țărmlu ostrovului Circei, de aproape este ras. Fiica soarelui cea grasă, vrăjilor aici dă glas. De ecoul vorbeii sale, codrii nepătrunși răsună... În trufașa-i locuință, codul miresmat adună Torțele-i asupra nopții, iară ea-n lumina lor Prin urzeala pânzei trece spata-i pieptănând sonor Acolo auzi cum geme greaua leilor mânie Răgete scoțând sub lanțuri, noaptea cât e de târzie și-n sălbatică turbare, crâncenul mistreț „țepos, Urși cum mormăie puternic, din bârlogul fioros, Namile de lupi cum urlă, chip de oameni altă dată, Preschimbați de zâna crudă prin puterea înfricoșată

Ce o are un amestec de amare buruieni, în grumaz și chip de fiare... Spre a feri pioși troieni.

De așa cumplită soartă, dinspre maluri îndurate.

Suflu bun Neptun trimite pânzelor din nou umflate.

Fugărindu-le-n afara sorbului de spume plin...

Marea capătă deodată rumeniri de luciu lin...

Din înalt de cer, în care (numai trandafiri) se-arată

Răsfirându-și plete blonde, Aurora învăpăiată1.

Vântul adoarme. Ațipește suflul cel mai neînsemnat...

Peste marmoră de valuri, doar lopeți vârtos se zbat2.

Eneida, VII, v. 8 – 28-...

Moartea Cam Miei

[O luptă de cavalerie s-a angajat lângă orașul lui Latinus; etruscul Arruns, aliat al lui Aeneas, o pândeste pe regina volsclilor, Camilla. Vergiliu a transpus, ca să deseneze chipul Camillei, bogatele tradiții grecești despre Amazoane, de altfel de mult cunoscute în Italia. Povestire continuă, dar cu aspecte diverse (de notat, în special, episodul lui Chloreus: pitoresc asiatic și psihologie sentimentală; rugăciunea lui Arruns: vechi rituri italice sobru elenizate; comparația homerică (*Iliada*, XV, v. 586 și urm.) finală... Gesturi sobru și poetic armonizate. Tandră și discretă, afecțiune a lui Vergiliu pentru victimă.]

Menit morții Arruns prinde s-o încercuie domol.

Cu o sulită mai iute, întrecând-o în dibăcie

Pe Camilla și așteaptă norocos prilej să-i vie.

Dacă fata înflăcărată, în vârtej, s-a năpustit.

Arruns, pas cu pas urmând-o, în tăcere s-a ivit;

Când se întoarnă învingătoare, prin vrăjmași tăindu-și cal ei
lute el, pe nevăzute, și-a rotit frâiele sale.

Ici și colo reapare și îi dă mereu ocol învârtind cu înverșunare
sulița lui rotocol

Ca să meargă drept la țintă... Plin Chloreus de mândrie.

Destinat de mult Cibelei, preot credincios să-i fie – în armura-i
frigiană fulgeră din depărtări.

El zorește calu-n spume, cu o blană-n învârstări.

Tratare nouă a unui „clișeu” homeric.

Aeneas sosește, fără să știe, pe țărmul Latium-ului.

De aramă-avându-și solzii și curelele de aur... Prins în hiacint, în
purpur¹, cu săgeți de-un meșter faur Din cuprinsurile Cretei, poartă
arcu-i lician². Lancea smulsă de pe umăr e de aur lidian, Iar tiara lui de
preot, tot din aur e turnată, De șofran, hlamida-n foșnet, de o copcă-i
încheiată. Horbotă tunica-i are și pulparul lui barbar... Numai pe
Chloreus fata-l urmărise iar și iar, Fie că voia la temple armele să le
anine De-un troian vrăjmaș purtate, ori că s-ar simți mai bine De-ar
sclipi la vânătoare-n aur cucerit de ea... Dintre toți, doar pe Chloreus,
altă pradă nu mai vrea. Pentru asta-l urmărește printre ostile
dușmane, Fără să mai ție seama de pericol, de capcane, «Cu ardoare și
cu setea care mână pe femei... Arruns pe furiș se-aține, rămânând în
urma ei. Socotind că este clipa, lancea lui în zbor pornește... Invocând
pe zei puternici, glasul-i rugăciuni rostește: Zeule suprem, Apollo al
Soractelui prea sfânt³ Cui ne închinăm hirpinii cei dintâi de pe pământ,
Cui adesea îi aprindem rug de brad plin de rășină. Pentru care în
elanuri de evlavie deplină, Ne-apucăm noi credincioșii să străbatem
drum de jar⁴. Tu părinte-atotputernic, fă-ne cel mai mare dar
Dându-ne prilej să ștergem pata care ne apasă... Nu doresc să-mi fac
trofee din această prea frumoasă, Nici să o despoi de arme (alte
laude-oi avea...) Dar pe furia aceasta s-o răpuie lancea mea! Fără
faimă, în cetate-mi⁵ fă să mă întorn acasă...” Doar o parte-a rugăminții
zeul Phoebus o-ascultă și-i intră în cap... Cealaltă, vântul, iute-o risipi...
Da, Camilla tulburată va cădea, așa va fi!

— Două nuanțe diferite de violet.

— Sulițele din Creta și arcurile din Licia erau vestite.

— Soranus (identificat cu Apollo al grecilor), zeul hirpinilor, era
adorat pe muntele Soracte, în Etruria de sud, lângă ținutul sabin.

— Acest rit străvechi trebuie să aducă în fiecare an dovada

alianței dintre zeu și credincioșii săi.

— Vergiliu a reținut, pe bună dreptate, faptul că etruscii au adus în vechea Italie o civilizație urbană.

Însă Arruns, țara-i înaltă1 n-o va mai vedea vreodată...

Și-o suflare-i duse vorba în vântoasa înfuriată...

Lancea şuieră prin aer, cum din mână se desprinsese...

Volscii toți, într-o clipită, cu priviri de grijă-aprinse

Dau să cate spre regină. Cum de n-auzise ea

Șuierul și nu văzuse lancea în zbor ce se înfîgea

Drept sub sân, sorbind din trupu-i caldul sânge de fecioară...

Soațele-i, vârtej, aleargă s-o ridice mai degrabă...

Arruns se retrage îndată, speriat cum altul nu e:

Teama ca și bucuria se împletesc în mintea-i șiue

Nu se mai încrede în lance și de-aceea n-ar mai vrea

Să înfrunte sulii multe, de fecioare, în calea sa.

Precum lupul se strecoară până nu-i ajuns din urmă

De săgețile vrăjmașe, vinovat că la vreo turmă

Un cioban dăduse gata ori un mare boulean.

Pentru cutezanța-i rară, temător, plin de alean.

Stând cu coada pe sub pântec, dar zorind să se ascundă în culcușul lui de munte, prin pădurea cea profundă.

Zguduit și Arruns cată să se-ascundă de priviri

Și cu gând la fugă își pierde urma-n volburi de oștiri...

Eneida, XI, v. 759 – 815.

Romanul și tragedia. În ansamblu poemul se desfășoară ca un roman: alexandrinii perfecționează sistemul de înmulțire a surprizelor. Roman de aventuri, de dragoste, de război, făcut să impresioneze, *Eneida* nu are aerul „firesc” al poemelor homerice; povestea pare chiar uneori destul de rece. Vergiliu a găsit în ea prilejul unui pitoresc foarte felurit, unor puneri în scenă pline de forță, unor jocuri de lumini neprevăzute, care merg până la feeria romantică, fără ca prin aceasta să fie stricate proporțiile sau pierdut din vedere scopul general. Pe de altă parte, el a dat stabilitate poemului înserând în el adevărate tragedii: dragostea pătimașă dintre Aeneas și Didona, politica matrimonială a lui Latinius între Aeneas și Turnus, prietenia lui Nisus cu Eurial, fără să mai vorbim de atâtea pasaje construite conform tehnicii aristotelice a teatrului, cu expunere, peripeții și deznodământ. Acest procedeu nu numai că organizează și

concentrează părțile esențiale ale poemului, dar îi și permite lui Vergiliu sași adâncească psihologia.

Nu e vorba de un mare creator de suflete: caracterul lui Aeneas rămâne mult timp nedefinit; om care aduce la îndeplinire des

1 Orașele etrusce sunt construite de obicei pe înălțimi care domina câmpia.

unul și, în parte, imagine a stoicismului greco-roman, el e adesea stângaci și lipsit de căldură, afară de momentele când poetul îi împrumută una dintre emoțiile sale personale. Bătrânii, Lati-nus, Evandru, reprezintă mai ales un ideal filosofic de demnitate calmă, prea puțin activă. Personajele secundare, sau cele care nu reprezintă decât acțiune, sunt mai adevărate, în special tinerii cu viață ardentă, care foarte repede sunt târați la moarte, Turnus, Camilla, Pallas, Lausus. Dar mai ales pasiunea feminină cu zvârcolirile și violențele ei iraționale îl interesează pe Vergiliu, poate ca antiteză a idealului său de perfecțiune. Și o descrie în chip destul de general, excepție făcând numai Didona, în care se îmbină surprinzător caracterele virile cu cele feminine.

La fel și cu zeii, pe care Vergiliu a vrut să-i facă să acționeze ca la Homer, cu toate progresele pe care le făcuse conștiința religioasă de șapte sau opt veacuri: intensitatea lor psihologică e în raport invers cu demnitatea lor morală: Jupiter e inexistent; zeițele pătimase, Iunona și Venus, dimpotrivă, se impun imaginației.

Acestor scene de tragedie, Vergiliu a știu să le dea o expresie retorică de o mare frumusețe. Dialoguri, de loc; monologuri și tirade: dar într-un ton atât de potrivit și cu o desfășurare atât de suplă, atât de variate, mergând de la maiestate până la extrema vehemență, atât de bogate în sugestii psihologice, încât se pare că nimeni, până la Racine, nu l-a putut întrece.

Troia năruită de zei

[Povestirea lui Aeneas: disperat, când o zărește pe Elena, principala cauză a pieirii Troiei, e gata s-o ucidă. Poate că Vergiliu se inspiră aici din greul Peisandros. Dar reprezentarea zeilor, de un pitoresc grandios și de o exagerare aproape romantică, pare influențată de arta elenistică din Pergam. De remarcat misterioasele efecte de lumină și impresia de oroare fatală: procedee ale miraculosului epic.]

Zbuciumat de grea mânie, scos eram din minți cu totul când mi

se-arată înaintea ochilor, mai lămurit, Fața ei, ca niciodată și-n lumină mi-a sclipit Din întunecimea nopții, ea, părinte bun și mare¹, Cu adevărat zeiță, cum Olimpului apare...

1 Cei vechi își închipuiau că zeii, sub înfățișarea lor reată, sunt mult mai mari decât – oamenii.

Mâna dreaptă, să mă ție locului, ea mi-a luat

Și trandafiria-i gură, astea mi-a adăugat:

„Fiu al meu¹, de ce durerea-ți dă mâinii neînduplecate?

De ce zbulciumu-ți spre mine nu se îndură să mai cate?”

Dar ce spun? întâi găsește-l pe închise cel bătrân

Ale căruia picioare trupul supt abia-l mai țin.

Și de Ascaniu te întreabă și de Creusa, nevasta...

Dacă ea și fiul vostru mai trăiesc în clipa asta!

Rânduri strânse, oastea greacă forfotește în jos, în sus

Și de n-aș fi fost de veghe, limbi de foc i-ar fi răpus

Ori piereau străpunși de săbii... Tot ce e mânie lasă!

Nu lacena tyndaridă frumusețe odioasă

Și nici vina unui Paris, ci neîndurații zei

Darmă azi din temelie Troia și tăria ei...

Ia privește: pentru tine am să sfâșii ceața care

Muritorilor le-ascunde tot ce taină cerul are.

Satură-ți și umple-ți ochii! Dă crezare fără teamă

Și supune-te în tăcere la îndemnul meu de mamă!

Colo unde lespezi late, fum se macină în vânt.

E Neptun², el cu tridentu-i ziduri culcă la pământ.

Temelii surpând de case pretutindeni în cetate...

Iar aici, zeița Iuno, vrând mânia să-și arate.

Cea dintâia porți scheiene³, plin de grabă le-a cuprins.

Și acum cheamă furioasă, ea ce sabie-a încins.

De pe năvile avane.

Șiruri lungi de oști dușmane. Iată Pallas tritonida, nemișcată stană stând Drept pe culmea cetății, cu Gorgona-i⁴ fulgerând. Jupiter, să-i întărească, pe danai⁵ i-mbărbătează... însuși el, pe zei i-asmute dinspre Troia cea vitează... Fugi copile, cât mai iute și nu te mai război! Pân-la pragul casei tale, paza mea te va însoți...”

1 Venus e idealizată în opera lui Vergiliu: Mamă și Ocrotitoare, așa cum era reprezentată, ca ținută și demnitate, în chipurile rituale latine.

1 Neptun, după ce înălțase, împreună cu Apolo, zidurile Troiei, a fost lipsit de răsplata hotărâtă; Iunona și Minerva (Pallas Tritonia: numele al doilea nu a fost încă bife-explicat) fuseseră înfrânte de Venus, atunci când Paris, chemat să o numească pe ceafrumoasă dintre ele, o preferase pe aceasta din urmă.

— Poarta Troiei dinspre tabăra grecilor.

— Capul Gorgonei, cu păr de șerpi, a cărui privire împietrea, era ținut pe egida (scutul) Minervei.

— Nume homeric al grecilor.

După-aceste vorbe toate, dispăru de lângă mine, Afundându-se în umbra unei nopți de stafii pline... înspăimântători, gigantici, drept în față îmi răsar Zeii supărați pe Troia, să-i perind cu ochii, iar. Și atuncea, da atuncea, Ilionu¹¹ mi se pare că s-a prăbușit în flăcări, cu neptunica-i lucrare

Răsturnându-se din talpă...

Așa frasinul bătrân De pe culmi de munți crestat e de toporul cel păgân. Cu sporită înverșunare sar țărani să-l lovească. El semeț până la urmă stă să se împotrivească. Fremătând sub hăcuire, coama și-a cutremurat. Dar răzbit de răni întruna, cu un geamăt spăimântat, De pe creasta lui de munte, smuls, din greu, se prăbușește²...

Eneida, II, v. 588 – 631.

Ciuda Iunonei

[O zeiță pătimasă, ca la Homer, dar care își exprimă ciuda cu o vivacitate patetică, ca la cel mai uman dintre tragici.]

„Cum? să nu mai stărui oare în ce-am pus de mult la cale?

Să mă socotesc învinsă? Să nu pot îndepărta

Pe-al troienilor crai aprig, de Italia, cumva?

Ce? Să nu pun piedici sorții? N-a fost Pallas oare în stare

Să dea foc flotei argive³, aruncând pe toți în mare.

Pentru nebuneasca faptă a lui Aias Oileu⁴?

Prăvălind tot ea, din nour, fulgerul lui Joe, greu

Și împrăștiind corăbii, fața mării pustlind-o

Sub vântoasă și cu flăcări inima lui nimicind-o.

Să-l înfigă smuls de vifor, drept în tancul unei stânci.

Iară eu, pe zei regină și pe cerurile-adânci.

Soră bună a lui Joe, soț de-a pururea avându-l.

Cu un singur neam oricare să duc luptă, ani de-a rândul?

Și se mai găsesc pe lume pentru mine închinători.

Unii chiar cu sacrificii la altaru-mi rugători?”

Eneida, I, v. 37 – 49.

j: lti... r... «lu/U... »«.

TXXVis. pe pro. era Casata „templul Mlaervei (Pauas).

Istoria și actualitatea. Interesul dramatic al *Eneidei* e sporit de valoarea ei istorică. Contemporanilor le-a apărut ca o carte de „Fapte ale poporului roman” (*Gesta populi Romani*): titlu straniu, când ne gândim la datele ei inițiale și la rafinamentele elaborării ei literare, dar justificat de preocuparea constantă a lui Vergiliu de a face din ea un poem național.

El a descris, cu un remarcabil simț istoric, această Italie încă barbară, în care încep să pătrundă, inegal, elemente grecești și orientale: caracterul îndeajuns de verosimil al descrierii, obținut printr-o abilă utilizare a cercetărilor contemporane despre Antichitate, lasă în umbră incertitudinea cronologiei și inconsistența atâtor legende. E istorică și importanța pe care o acordă poetul permanenței caracterului italic sub afluxul civilizator: Aeneas va domni asupra unei populații mixte, în care aportul troienilor se va limita la cult, dar al cărei spirit va fi cu totul latin. Astfel, sub înfățișare homerică, se impune un sentiment roman.

Vergiliu a făcut mai mult: a încercat prin toate mijloacele să evoce cu anticipație marile momente ale istoriei naționale. Teoria Destinului (*Fatum*) care, din eternitate, determină dezvoltarea puterii romane, îi îngăduie să sugereze aceste momente unor cititori informați cu ajutorul prevestirilor și urărilor profetice; mai direct, ele au fost descrise când apar, în Infern, eroii viitorului așteptându-și încarnarea (cântul VI), și când Vulcan sculptează pe scutul lui Aeneas viitorul strălucit al unui oraș pe care eroul nu l-a putut nici măcar bănuie în tângușorul lui Evandru. Artificii abile, dar destul de puțin atrăgătoare.

Poezia e mai la locul ei în simbolurile ascunse: atracția și apoi ruptura dintre Aeneas și Didona prefigurează rivalitatea Romei cu Cartagina; alianța lui Aeneas cu etruscii evocă lunga perioadă de civilizație etrusco-latină; conjurația Italiei împotriva orașelor Tibrului (viitoarele Ostia și Roma) reamintea războiul cu socii; și multe alte detalii purtau pecetea unor evenimente recente. Și mai ales se putea recunoaște în Aeneas, care creă, cu un calm netulburat și fără nicio ostentație, o lume nouă fără a o renega pe cea veche, personalitatea lui August însuși, ajutat de zeii săi protectori: o Venera purificată, un

Apolo plin de înțelepciune. Astfel Vergiliu știuse să lege de Homer o preistorie națională creată din nou și întreaga evoluție a Romei, inclusiv preocupările dinastice, mascate încă. aprincipelui.

Italici și orientali

[Latinul Numanus Remulus (pe care tânărul Asca-niu îl va străpunge foarte curând cu o săgeată) îi insultă pe troienii asediați în tabăra lor. Exces brutal al antitezei (dar ea e conformă cu tema dramatică și cu psihologia personajului). Abilă reconstrucție etnografică; Vergiliu utilizează, spre a zugrăvi pe vechii italici, locuri comune despre asprimea disciplinei la sabini și date contemporane despre populațiile din nord-vest, gali și germani. Evocare a unui ideal național.]

„Dintr-un aspru soi de oameni, cum se nasc, ne ducem pruncii să-i călim în reci pâraie cu o apă înghețată... De copii rup somnul nopții și vânat în codri cată Obosindu-l, iar drept joacă îmblânzesc sălbatici cai Ori încordează arcul ager, cu săgeți de-a lung de plai. Tineri muncile învață fără trai cu îndestulare, Când supun cu sapa lanul, sau răpun cetatea tare... Viața și-o petrec de-a-ntregul, tot cu săbiile în mână, întețind cu lănci întoarse greabănul de june hapsâni. Și când după vreme lungă, bătrânețea noastră vine, Nu ne dăm nici chiar atunci, încă ne mai ținem bine... Coifuri căruntețea-apasă; nu e nimeni mulțumit De n-aduce prăzi acasă și din jafuri n-a trăit... Ce vă place însă vouă?

Horbote la haine rare, Colorate cu șofranuri ori cu purpuri sclipitoare¹, Semn vădit de moliciunea ce în inimi o aveți! Iar veșmintele cu mâneci sunt la voi de mare preț, la și mitrele cu panglici².

Frigiene la înălțime (Și nu frigieni), porniți-o către crestele dindyme³! Fluierul cu două bețe⁴, mergeți iarăși să-l aflați, Sub timpane și cavaleri, dănuind să vă îndreptați către Maica de pe Ida! Lănci și săbii dați în seamă la bărbați în toată firea! Mergeți, tobele vă cheamă...”

Eneida, IX, v. 603 – 620

1 De comparat cu Moartea *Cămilei* (vezi mai sus, p. 331 și urm.)
1 Troienii purtau pe cap o mitră conică, de formă intermediară între tiară și fes. Dindymos e un munte din Frigia, consacrat Cibelei (Zeița Mamă de pe Muntele Ida) «Evocare a muzicii asiatice, foarte bine cunoscută la Roma, căci Cibeles avea aici templu încă din anul 204.

Actium

[Scenă centrală de pe scutul pe care, la rugămintea Venerei, Vulcan l-a lucrat pentru Aeneas (tema e luată din *Iliada*, XVIII, v. 478 și urm., și din *Scutul lui Heracles*, atribuit lui Hesiod). Vergiliu reia cu o amplexare epică schița din *Georgice*, III, 26 – 29 (vezi mai sus, p. 327 și urm.). Echilibru dificil între descrierea (în gust alexandrin) a unei scene figurate *imobile* și progresul unei acțiuni *animate* (pregătiri, bătălie, deznodământ). Precizie expresivă și mitologie convențională (susținută însă de amintirea unor opere de artă). Sentiment patriotic italic.]

Se puteau distinge-n mijloc, grele flotele de-aramă.

Bătălia de la Actium; Leucate¹ pe de-a-ntregul îl vedeai cum fremătează de cei închinați lui Marte

Și cum valurile mării, poleite sunt cu aur.

Ici, cum Caesar August însuși, pe italici duce-n lupte.

Cu senatul și poporul, cu Penați² și zeii mari.

Stând pe turnul de la pupă; flăcări gemene răsar

De pe tâmpale fericite³, iar spre creștetu-i scânteie

Vesper, steaua părintească. Și de sus de tot Agripa⁵.

Căruia noroc îi poartă zeii, vânturi priitoare.

Cum orânduiește trupe; drept podoabă din război.

Fulgeră bătută-n rostre, o cunună de pe fruntea-i⁶.

Colo, în huzur de barbari și cu arme de tot soiul.

Iată-l pe Antoniu, care, lauri culegând în lupta-i

Cu orientale neamuri, de pe-un țărm de-un roșu aprins⁷

Trage-acuma după sine, tot Egiptul Nilului

Și puteri răsăritene, chiar pe bactrii de departe.

Și-l urmează (ce rușine!) egipteanca⁸ lui soție.

Toți se încaieră deodată, marea întreagă spumegă

De lopeți ce-i mișcă unda și de rostre întreite.

Flotele spre larg se îndreaptă. Parcă vezi plutind pe mare

1 Promontoriu lângă Actium.

1 Zeii „intimi” ai patriei romane.

— Pentru că flacăra care țâșnește din ele e semn bun.

— Vezi mai sus, p. 315, nota 4.

— Amiralul lui Octavian August.

— El meritase primul această distincție pentru victoria asupra lui Sex. Pompeius.

— Antoniu pornise o expediție (destul de nenorocoasă) împotriva părților: hiperbolele lui Vergiliu, țânălându-l, fac mai memorabilă victoria lui Octavian.

Regina Egiptului, Cleopatra: căsătoria lui Antoniu cu ea era, în ochii naționaliștilor romani, un scandal.

Egeenele Cyclade¹ și cum munți spre munți aleargă:

Năvi gigante amenință pupele cu turnuri-nalțe²!

Câlți aprinși, din proșca mării, cu oțel de sulită zboară.

Iar neptunicele câmpuri se înroșesc de mult măcel.

Cu străbunul sistru³ în mână, ostile regina îndeamnă

Fără a privi în urma-i șerpilor gemeni⁴ ce-o așteaptă.

Arătări de zei sălbatici și Anubis⁵ care latră.

Lăncile ridică în aer, împotriva lui Neptun

Și-a Venerei și-a Minervei! Mavorse dăltuit în fier

Bântuie în miez de luptă, iar din cer, Urgii amare;

Cu veșminte sfâșiate, iată Vrajba mulțumită.

Iar Bellona o urmează cu un bici însângerat.

Zeul acțian Ap⁰¹⁰⁷ când zărește bătălia, își întinde-n grabă arcu-i, de pe creasta lui înaltă.

Prinși de spaimă egiptenii, inzii toți și toți arabii împreună cu sabeii, spatele întorc și fug.

Iar regina însăși cheamă vânturile în ajutor

Dând mereu la funii drumul, pânzele să stea întinse.

Zeul focului⁸ o-arată cum era de val purtată

Și de Iapix⁸, către zare, printre leșurile multe.

Galbenă de presimțirea unei morți apropiate.

Iar în față este Nilul cel cu trupul uriaș¹⁰;

Trist, el pe învinși îi cheamă fluturându-și lung, veșmântu-i.

Să-și deschidă brațe-albastre și cotloane pentru ei.

Eneida, VIII, v. 675 – 713.

Etică și sensibilitate. Astfel, folosind din plin știința și bunul gust, Vergiliu îndeplinise condițiile majore ale epopeii: amploare în naratie, măreție eroică, interes național. Dar *Eneida* n-ar fi

¹ Insule din marea Egee.

— Versul pare să evoce, antitetic, aspectul diferit al vaselor lui Antoniu și Octavian (mai ușoare, dar înălțate de turnurile lor de lemn.)

— Instrument muzical egiptean, de bronz sau de fier, care făcea un zgomot de castaniete.

4 Cei doi șerpi, simbol al lumii subterane, amintesc totodată de sinuciderea Cleopatrei.

Zeu egiptean cu cap de șacal: pentru romani, zeii egipteni erau zeii unor sălbatici.

— Marte.

Protectorul lui August; acesta i-a ridicat un templu somptuos pe promontoriul de la Actium.

Vulcan.

Vânt din nord-vest, care o împinge pe Cleopatra spre Egipt.
„Reprezentat ca un om de înălțime uriașă.

scăpat de răceala pe care o degajă orice operă de acest fel când nu se sprijină pe un „sentiment epic” colectiv (ca *Râmâyana* în India, poemele homerice, „chansons de geste”, „romanceros” și *Divina Comedie* în Evul Mediu), dacă Vergiliu n-ar fi impregnat-o cu toată sensibilitatea sa, morală și emotivă.

Fără a renunța la evocarea vechii atmosfere de războaie și triumfuri militare, esențială pentru mentalitatea romană, exaltându-se chiar la gândul că dominația Romei va fi universală și veșnică, Vergiliu propune reflecției un ideal superior: familiile predestinate (între altele, cea a lui Caesar), oamenii puternici, simpli și pioși, cărora Roma le datorează importanța ei, aduc lumii mediteraneene, înfrumusețată de greci, binefacerea unei organizări stabile și pașnice. Cântul al VI-lea, atât de confuz din punct de vedere strict religios, dar care conține o experiență de secole, merge și mai departe: clasează valorile morale și face să conlucreze diverse sisteme filosofice pentru crearea unui ideal de viață totodată teoretic și practic, de puritate, de curaj, de devotament, care, îmbogățit de creștinism, va constitui darul pe care l-a făcut Roma timpurilor moderne. Iar Destinul atotputernic nu împiedică atât acțiunea individuală, cât o sustrage capriciilor zeiești.

Vergiliu a știut mai ales să facă să radieze aproape pretutindeni în poem imensul lui dar de a câștiga simpatia. Astfel se însuflețesc, printr-un cuvânt, printr-o simplă sugestie, cele mai fugitive personaje, scenele și chiar peisajele cele mai convenționale. Alexandrinismul îngăduia poetului epic să intervină când și când în povestire. Sufletul lui Vergiliu însă e mereu prezent, și ecourile sensibilității lui se prelungesc aproape fără sfârșit. Orice umanitate se poate recunoaște în acest poem.

Doliul mamei lui Eurial

[Doi tineri, buni prieteni, Nisus și Eurial, s-au oferit să meargă, străbătând liniile dușmanilor, să-l prevină pe Aeneas că tabăra îi e asediată. Au fost uciși, și rutulii le plimbă capetele înfipite în sulite prin fața taberei troiene. Bătrâna mamă a lui Eurial, singura care, ca să-și urmeze fiul, a refuzat să rămână în Sicilia (vezi p.328), vine alergând și sejeluește în felul acesta mișcător, totodată egoist și matern.]

Esti tu, Euriale, te am sub ochii mei, Târziu de tot refugiu al anilor mei grei?

Cum de ai fost în stare de-atâta neîndurare

Singurătății crude pe lume să mă lași?

Când te-au trimis-naintea aceluia foc abraș.

N-a fost primită maică-tii să-ți spuie-o vorbă doară.

Vai mie, zaci acuma în neștiută țară.

La câni și corbi din Latium, drept pradă aruncat

Și nici măcar în viața-mi, atât nu mi-a fost dat

Să fiu de tine-aproape, în drumul către groapă

Ori să-ți închină mâna-mi lâncezitoarea-ți pleopă

Sau rana-ți, de țărână să-mi fie dat să-ți spăl

Și nici chiar să-ți acopăr eu însămi, trupul gol.

Cu-acel veșmânt pe care ți l-am țesut, copile.

Veghind mereu de-a lungul atâtor nopți și zile.

Povara bătrâneții, prin truda-mi s-o alin.

Cum am să dau de tine, pe-acest meleag străin?

Unde să-ți caut trupul și frânte mădulare?

Relicve ale tale? Atâta-mi lași tu oare

Din tot ce-ai fost pe lume? Pe mări și pe uscat.

Pentru destinul-acesta, eu drumul ți-am urmat?

De-aveți un pic de milă, rutuli, să mă răpuneți:

Drept primă jertfă trupu-mi, cu fierul să-l străpungeți I

Sau poate, tu părinte al zeilor, cel mare.

Având pentru făptura-mi mai multă îndurare.

Cu fulgeru-ți dăruie-mi în Tartar, capu-mi hâd.

Să-mi curm eu însămi viața, nu-s bună nici de-atât.

Eneida, IX, v. 480 – 496.

Versul vergilian. Hexametrul dactilic¹ cu care Ennius dotase poezia latină mai are încă oarecare stângăcie la Lucrețiu. Vergiliu îl face perfect; niciodată înainte și niciodată după el n-a mai existat în literatura latină o corespondență mai minunată între imaginația

poetică și expresia ei ritmică.

Cezura, până atunci monotonă sau variată la întâmplare, devine acum totodată element metric și element stilistic, folosit, pentru a pune în relief anumite cuvinte sau a îmbogăți ungând. Vioiciunea dactililor, ușori sau combativi, alternează fericit cu încetineala spondeilor, dramatici sau senini:

Et fugit ad salices et se cupit ante uideri

Buc, III, 65.

1 Vezi în *Tratatul de stilistică* al lui J. Marouzeau capitolul *Structura ritmica a versului*.

Aparent rari nantes în gurgite uasto

En., I, 118.

Scurtimea sau lungimea cuvintelor, mai ales la sfârșit de vers, contribuie la o rezonanță afectivă sau descriptivă:

Carā deum suboles, magnum Iouis *incrementum*.

Buc, IV, 49.

Sternitur exanimisque tremens procumbit humi *bos*.

En., V, 481.

Cuvintele care se acordă, de exemplu substantivele și epitetele lor, când alăturate, când despărțite, își răspund în mod foarte variat și contribuie la nuanțarea expresiei. Adesea unul se găsește la cezură, celălalt la sfârșitul versului:

Liber *pampineas* inuidit collibus *umbras*;

Buc, VII, 58.

alteori se află la cele două extremități ale versului:

Infandum, regina, iubes renouare *dolorem*.

En., II, 3.

alteori sunt în corespondență mai subtilă:

Humida solstitia atque hiemes orate serenas, *Agricolae; hibemo* laetissima puluere farra.

Georg., I, 100 – 101

Sau „un verb care formează un fel de cheie de boltă” (J. Marouzeau) e cuprins într-o dublă îmbrățișare:

Ingentes *Rutulae* spectabit *caedis* acruos.

En., X, 245.

Din toate acestea rezultă că simplitatea însăși devine un efect al artei, și un epitet fără pretenție plasat alături de substantiv dă o impresie de calm și de seninătate (subliniată în exemplul următor de

încetineala spondeilor):

Deuenerē *locos laetos* et amoena virecta. *Fortunatorum nemorum*, sedesque beatas.

En., VI, 638 – 639.

Rejeturile, totdeauna calculate, sunt totdeauna descriptive sau evocatoare:

În segetem ueluti cum flamma furentibus austris *Jncidit...*

En., II, 304.

Intersintque patris lacrimis solacia *lucrus* Exi gua *ingentis*.

En., XI, 62.

În sfârșit, armonia imitativă e folosită în chip discret și fericit:

Illi indignantes magno cum murmure montis...

En., I, 55. Quadrupedante putrem sonitu quatit ungula campum.

En., VIII, 596.

A fost nevoie de un mare poet pentru ca hexametru să-și dea la iveală comorile. După Vergiliu, Ovidiu va ști să cânte ca un maestru la acest instrument, dar se va simți deja la el apariția procedului care va suplini uneori o oarecare slăbiciune a inspirației; apoi, la urmașii lor, procedeul va ajunge adesea la nivelul unor simple rețete de versificație.

Faima lui Vergiliu. De îndată ce a apărut *Eneida*, Vergiliu a fost uns poet național și egal al celor mai mari greci. Toată poezia latină, de atunci încolo, va depinde mai mult sau mai puțin de el, și uneori într-o măsură neînchipuită – dar sensibilitatea lui lirică, totodată atât de profundă și de pudică, nu poate fi, bineînțeles, imitată. Îi imba, stilul, versificația lui, care încântă prin suplețea și știința lor, par a se lăsa mai ușor imitate. A fost o iluzie nefastă. Vergiliu își crease o limbă foarte latinească care, prin dozaje discrete, putea fi puțin elenizată sau arhaizată, fără ca echilibrul de ansamblu să fie compromis: fijn stil nobil, dar de obicei concis, elocvent fără emfază și nespun de expresiv prin alegerea epitetelor și asocierile de cuvinte) Dar dacă sufletul fugea din această creație naturală, nu mai rămâneau decât procedee convenționale și o limbă artificială. Dar chiar neputința de a-l ajunge înălța, veac de veac, figura poetului Hn Evul Mediu, tot Occidentul l-a socotit făclia științelor și frumuseții antice, racla măririi romane; dar l-au iubit și pentru el însuși și pentru toate sugestiile lui de poezie Dante, Camões, Racine, Michelet, Hugo... Și sensibilitatea lui e așa de bogată încât îi câștigă mereu noi credincioși. Niciunul dintre latini n-a

avut o influență atât de statornică.

HORATIU Venusia, în Apulia, în imediata apropiere a

„Fi Lucaniei foarte elinizate, a fost martora nast>8 – 8 î.e.n. terii
lui q Horatius Flaccus. Tatăl lui, libert al orașului și perceptor (*coactor*)
cu demnitate de funcționar și cu dorință perseverentă de mai bine, a
făcut toate sacrificiile pentru fiul lui; copilul, crescut întâi la țară lângă
orașul său natal, a studiat apoi la Roma, unde bătrânul a ținut să-l
întovărășească; pe urmă, singur, la Atena. Brutus se refugiase acolo
după moartea lui Caesar; Horațiu a intrat în armata lui cu gradul
onorific de tribun militar și a luat parte la lupta de la Philippi (42).
Reîntors în Italia, ruinat și suspect, a cumpărat, ca să poată trăi, un
post de grefier (*scriba*) al unui cvestor și în același timp s-a apucat să
scrie satire, fără îndoială ca să se facă remarcat prin scandal. Vergiliu și
Varius l-au prezentat lui Mecena, în 39; a știut să fie discret, foarte
curând să placă și apoi a ajuns indispensabil. Mecena i-a dăruit, în 33, o
proprietate în înfloritoarea vale a Licenzei, în ținutul sabin; August a
încercat, în zadar, să-l facă secretarul său. Omul acesta scund și gras,
plin de tact, își apăra din ce în ce mai bine timpul liber, fără să supere
pe nimeni, în folosul literelor și filosofiei, când la Roma, când în ținutul
sabin, când în sudul Italiei. A murit la câteva luni după Mecena, care, pe
patul de moarte, îl recomandase încă o dată lui August.

Temperamentul lui Horațiu. Horațiu e un om fin, foarte
îndrăgostit de sine însuși, dar foarte receptiv la tot ce se petrece în
afara lui. Subtilitatea lui psihologică, spiritul lui, degajarea lui mondenă
i-au permis să fie încântarea societății celei mai alese din Roma,
satisfăcându-și în același timp epicureismul practic, fără să-și sacrifice
libertatea. Plăceri într-un lux neostentativ, mese în oraș, conversații
alese; dar și bucuriile mai tainice ale celui care se plimbă, nepăsător,
prin oraș, nelăsând să-i scape nimic. Totul îl încântă, pentru că peste
tot poartă o sensibilitate de artist, prea puțin emoționată, dar rapidă și
precisă. Astfel i se echilibrează viața: societate și singurătate, oraș și
sat îi procură aceeași bucurie; plăceri cuminți și morală moderată,
întotdeauna practică și apropiată de realități, îl inspiră] în mod egal.
Mai presus de orice, grija meticuloasă pentru perfecțiunea echilibrată;
de aceea e foarte greu de dobândiți admirația lui literară; dar, în
schimb, e cel mai în stare să obțină, chiar fără inspirație adâncă, o
expresie artistică superioară, și uneori admirabilă.

Opera. Opera lui Horațiu a fost încă de mult clasificată sub titluri

diferite, comode, chiar dacă nu corespund nici unei realități adânci; între 41 și 30 a scris *Epodele*, 17 piese scurte, cele mai multe în distih iambic (un senar urmat de un cvaternar) și cu ton violent sau sarcastic; și două cărți de *Satire* (aprox. În 35 și în 30) în hexametri dactilici, numărând 10 și 8 piese cu subiecte foarte variate; între 30 și 20, trei cărți de *Ode* lirice și o primă carte de 20 de *Epistole* cu lungimi foarte diferite. Între 20 și 8 cartea a doua a *Epistolelor* care nu conține decât trei (inclusiv *Arta Poetică*), dar foarte lungi; *Carmen saeculare*, imn oficial în cinstea Dianei și a lui Apolo, imn care îi fusese cerut cu prilejul jocurilor seculare (în anul 17); și o a patra carte de *Ode*. De altfel, cronologia e greu de stabilit în detaliu.

În fapt, în afara *Epodelor* pe care le numea „iambi” și a *Odelor* (*Carmina*), toate scrierile lui în hexametri erau pentru Horațiu niște „Conversații” (*Sermones*), în ton mai mușcător sau mai destins: și acesta e cuvântul care le evocă cel mai bine originalitatea, în ansamblu, viața poetului apare ca evoluând de la satira personală spre filosofia morală, pe de o parte; și, pe de alta, dându-și ca misiune dotarea Romei cu o poezie lirică completă: familiară, religioasă și națională.

Influența lui Arhiloh și Luciliu. Horațiu însuși (*Ep.*, I, 19, 23 – 25; *Sat.*, II, I, 28 – 34) își declară inspiratorii. Reputația lui Luciliu era apăsătoare pentru orice nou satiric roman. Horațiu a reluat mai întâi câteva teme ale bătrânului maestru: de pildă povestea ciorovăielii dintre doi avocați în fața tribunalului lui Brutus (*Sat.*, I, 7) sau călătoria lui la Brundisium cu suita lui Mecena (*Sat.*, I, 5). A încercat mai ales să-i imite îndrăzneala numind persoanele pe care le ataca și sporind, atât cât putea, culoarea realistă și verva bufonă (*Sat.* I, 2; 3). Dar efortul i-a rămas incomplet: neavând încă protector, nu îndrăznește să critice decât oamenii fără importanță; iar gustul său literar îl îndepărta de exagerările și de neglijențele lui Luciliu. A căutat atunci originalitatea într-un fel de negare a satirei latine; l-a imitat pe poetul grec Arhiloh (secolul al VII-lea), ai cărui iambi virulenți ofereau un model mai concis, mai artistic, nou la Roma. De altfel, cum forma iambică îl interesa în sine, a tratat în metri semilirici în unele dintre *Epode* teme ușor ironice (ca, de pildă, visul rural al cămătarului Alfius (2) sau chiar, pur și simplu, teme de dragoste (II; 14; 15).

Invectivă împotriva lui Maevius

[Atacându-l pe Maevius, poet prost pe care-l detesta și Vergiliu, Horațiu imită foarte îndeaproape o poezie turbată a lui Arhiloh.

Mișcare și pitoresc realist, de o exagerare lirică. Trebuie avută în vedere partea de glumă, ca în multe alte *Epode* (de exemplu, imprecățiile împotriva usturoiului: *E.*, 3). De comparat, ca piesă contrastantă oda 3 din cartea I: corăbiei care-l poartă pe Vergiliu.]

Dezgustătorul Maeвиus, pe-o navă astăzi pleacă... Prin urgisiri amare, corabia să-i treacă...

Din miazăzi un vifor, talazuri să răskoale. Să bată cu mânie în coastele ei goale.

Eurux-n vijelie, lopețile să-i farme, Catargele cu pânze, în mare să le darme

Și când se-apucă vântul, din pisc, stejari să rupă, Cu apriga-i turbare să bată slaba pupă.

Să-i fie noaptea neagră și zodii să n-o poarte... Apus de stea², lui Maeвиus să-i dea fiori de moarte.

Să geamă-n grindini grele, de bici, ale nevoii la și vicleni aheii ce foc dăduse Troii.

Spre ei când își întoarse Atena, răzbunarea

Cu năvile lui Aiasă, umplând, cumplită, marea...

De pe năieri sudoarea s-alunece șiroaie...

Să simți, la față vânăt, genunchiu-ți cum se moaie.

1 Vânt din răsărit.

a la începutul lui noiembrie, când declinul constelației Orion părea că anunță furtunile sudului.

8 Vezi p. 335.

Să chemi în sprijin, cerul, cu bocet de muiere, Vrajmaș să-ți fie Joe la chin și la durere.

Bogat în ploi, când Notus¹ va răscula talazul Ionian, să-ți darme în sorbul lui, barcazul.

Când leșu-ți cu osânză, va sta culcat pe maluri, Dat pradă la creștii ce zboară peste valuri.

Un țap încins de pofte, precum și o mioară.

Pentru Furtuni, din parte-mi, drept jertfă au să piară².

Epode, X.

Noua satiră: conversație și „diatribă” morală. Dar alta e calea care i-a adus lui Horațiu adevărata originalitate. Atacurile la care se expunea singur genul satiric (vezi I, 4; II, 1), tendințele, proprii poetului, spre observație mai curând amuzată și spre generalizare morală, l-au făcut să critice din ce în ce mai mult vicii sau cusururi

obișnuite, nu personalități puternic reliefate; inconstanța și lipsa de măsură (I, 1 și 2), părtinirea (I, 3), indiscreția supărătoare (I, 9), maniile culinare (II, 4), pe lângă pasiunile funeste: lăcomia de avere, ambiția, desfrâul (II, 3). Din descrierea aceasta a dezechilibrului moral al oamenilor reieșea o lecție de viață simplă și de moderație (II, 2 și 6), de năzuință neostentativă spre mai bine, cu prilejul căreia Horațiu putea vorbi de tatăl său (I, 6) și de el însuși. Mai ales forma era în câștig. Inspirându-se din discuțiile libere („diatribe”) de care se serveau unii filosofi greci, în special cinicii, ca să inițieze în chip vioi un auditoriu popular în problemele moralei, a făcut din satiră o „conversație” din ce în ce mai dramatică (mai ales în cartea a II-a), cu interlocutorii anonimi, și totuși vii, cu schimbări bruște de punct de vedere, cu un amestec de generalități, de schițe pitorești, de fragmente dialogate, de fabule, de confidențe și de reflecții personale care ferește de monotonie reluarea perpetuă a temelor prevăzute. Satira concepută astfel devenea o desfătare pentru societatea bună.

1 Viat din sud, același cu Austrul. * Furtunile aveau la Roma un templu.

Horațiu și sclavul lui

[În timpul saturnaliilor (17 – 19 decembrie), sclavii aveau la Roma completă libertate de cuvânt: Davus (nume din comedie) profită de această licență ca să-și dăscălească stăpânul, pe Horațiu, cu un amestec de bun-simț popular și de vorbărie stoică, pe care a învățat-o de la portarul filosofului Crispinus. Complexitate de intenții: satira e totodată o scenă de comedie, o parodiare a stoicilor (de care Horațiu își bate adesea joc), o confesiune personală și o lecție morală. Totul e de foarte fină ironie. Compoziție clară, dar cu vivacitatea de tranziție a „diatribei” filosofice. Foarte potrivită reprezentare psihologică (de remarcat cele câteva vulgarități din vorbirea lui Davus) și analiză morală exactă, fără răutate sau, măcar, asprime. De comparat *Sat.*, II, 3.]

Plin de luare-aminte, ascult ce spui, de-o vreme. Vrea să-ți răspundă sclavul de mine, dar se teme...

— Ești, poate Davus?

— El e! Sclav ție destinat și cât e cu putință, destul de cumpătat.

Fără a pieri din asta, se înțelege doară...

— Zi-i! După obiceiul ce moșii îl lăsară, Pe timp de saturnale sunteți și voi în drept să spuneți sus și tare, tot ce aveți în piept...

— Sunt unii ce de-a pururi cu viciul se răsfată, Vânându-și aprig
țelul ce și l-au pus în față... Mulți alții stau în cumpeni, de bine-acum
atrași, Iar alteleori de patimi, spre cele rele trași... Ades vedeai în mâna
lui Priscus¹ trei inele

Și nu o dată stânga-i, lipsindu-se de ele.

Om inegal, când pune, când, peste un ceas, el scoate

Tunicii de pe dânsul, chenare împurpurate

Sau părăsind de îndată palatu-i strălucit.

Se-ascunde în gropi de unde libertul mai grijit.

S-ar rușina să iasă... La Roma beat de-orgie.

E dascăl la Atena, de grea filosofie...

Și toți Vertumnii², câți sunt, din fașă i-au urat

Răutăcioși din fire, să schimbe neîncetat...

Glumețul Volaneri³, un măscărici, de îndată

Ce mâna i-o chircise o gută meritată⁴.

¹ Necunoscut.

⁸ Vortumnus era zeul, de origine etruscă, al schimbării.

Necunoscut.

⁴ De pe urma mâncării excesive.

Plăti un om să-i strângă la jocuri, zar de zar. Ca din cornet, la
rându-i să le arunce iar... El se simțea mai bine stăruitor în vicii Decât
pe funii strânse ori largi¹, după capricii.

— Călăule, răspunde, pentru urechea cui, Asemeni lucru
mârșav, te-ai apucat să spui?

— Pentru urechea voastră, să-mi fie cu iertare

— Cum asta, secătură?

— Tu lauzi cu glas tare Cum se trăia odată, poporul de demult.

Din asprele moravuri, îți faci mereu un cult, De însă – o zeităte
din naltele Olimpuri Ar fi să te strămute în lumea-aceor timpuri, Cum
ai să te mai lepezi în grabă, ca de foc Fără să-ți pară bine de-aseenea
noroc De care pe cât pare vorbeai cu înflăcărare Sau poate de-ochii
lumii, virtutea apărâi... Împotmolit în gloduri, de unde chip nu ai să te
desprinzi vreodată. La Roma scoți suspine După ogoru-ți verde. Apoi
când toana-ți vine Exalți din nou la țară, orașul de mai ieri, Iar, de
cumva se întâmplă să nu fii nicăieri Chemat la cină, lauzi un trai mai
cumpătat și ca și când de-acasă nu ieși decât legat De mână și de
picioare, extazul te pătrunde că te-ospătezi cu varză și că nu bei
de-oriunde. O fi cerut Mecena până la el să vii Scriindu-ți că te-așteaptă

drept oaspete să-i fii Pe mai târziu, adică la prima luminare? Ce zbierete, vai, Doamne, ce gălăgie mare: Nu-i nimeni să m-audă, s-aducă mai curând Oleiu-mi cu miresme²? apoi te văd zburând. Cu ciudă măscăricii³ și Mulviu se retrag, Chiar să mă rogi, n-oi spune ce suduieli îți trag! Iar Mulviu își descarcă tot ce pe suflet poartă: Ce-i drept, cu pasu-mi lănced eu merg din poartă în poartă

1 De exemplu în tragerea unui șlep. Pentru lampă; străzile nu erau luminate.

— Horațiu, căruia nu-i place să rămână singur, a chemat la masă, ca să se amuze, niște paraziți, care-și plătesc cina cu glume; invitația lui Mecena îi silește să plece flăroanzi.

nesătulul pântec și nara mi-o deschid Spre miros de friptură pe care-l cât avid; Sunt slab, bun de nimica, un bețivan, de-ți place, Dar tu¹, tot rău ca mine și chiar mai rău, mi-i face Fără să-ți caut price, de răs obrazul meu, Om bun, de ochii lumii, zici vorbe mari, mereu, Pitindu-ți după ele, păcate odioase. Ce-ai spune, dacă-n ciuda cuvintelor frumoase, Eu cu dovezi te-aș scoate mult mai necugetat la sclavul, cu cinci sute de drahme² cumpărat? Fugi de aici, cu-obrazul ce vrea să mă înspăimânte și stăpânește-ți mâna și rânza ca înainte: Stai și ascultă în pace poveștile-mi, din plin, De la portar aflate, din gura lui Crispin. Te ții cu nevistica vecinului cutărui, Pe când, sărmane Davus, la meretrici te dăruie... Care din noi se cade să fie spânzurat?...

Tu îmi răspunzi atuncea, că n-ai fi desfrânat. Nici eu tâlhar, știi bine, deși îmi stau în cale, Nu m-am atins, cuminte, de-arginturile tale. Înălătură pedeapsa și ai să vezi curând, Natura fără frână, în hoinăreli săltând... Stăpân peste făptura-mi să-mi fii în realitate, Tu, cel rob de oameni în chestii însemnate, știindu-le de frică, persoana ta prea mică? Nu-i pretor să te scoată vreodată, din răcori chiar de ți-ar da cu varga, de trei sau patru ori.³ La vorbele-mi s-adaugi o alta nu ușoară: După-obiceiul vostru, o slugă, bunăoară, Fie că ia pe alta să-i ție locul ei⁴ Ori slugi sunt împreună... Urmând acest temei, Ce sunt față de tine, într-una slugă ție, Când tu supus la alții, ești, bietul, în robie, Mișcat de mână străine, acolo unde vor, la lemnul de păpușă, captiv al sforilor?

1 Horațiu: Mulvius îl mustră pe Horațiu fiindcă a plecat.

1 Preț derizoriu.

8 Exagerare nostimă și profundă: filosofia populară insistă asupra temei omului „sclav al pasiunilor”.

4 Un sclav putea să-și cumpere, din economiile sale, un ajutor;

dar și unul și altul depindeau în aceeași măsură de stăpân.

— Om liber, după tine, cine e atunci oare?

— E-acel ce stăpânire asupra sa o are: De lanțuri, sărăcie și moarte neînfricat, Măririi disprețuiește, de patimi nu-i legat; în neteda lui sferă ce viață i-o încinge, Niciun impuls de-afară, rotirea nu-i atinge... Rămâne soarta, ciungă, cercând a-l năruia¹... E-o trăsătură în care te poți cumva citi?

O aprigă muiere, doar cinci talanți îți cere

Se poartă rău cu tine, te dă pe ușă-afară, îți toarnă în cap găleata ca gheața, din cămară.

Apoi trecându-i ciuda, te cheamă îndărăt...

Ai să te simți în stare din jugul ce-ți arăt

De-ocara ta cea mare, să-ți liberez grumazul?

Tu îmi răspunzi: Sunt liber! voind să-ți speli obrazul.

Dar n-ai tăria asta²... Un despot, gândul tău

Cu aspra lui putere îl hărțuiește rău

Și te-oboșește întruna, oricât te vei opune³...

Sau când în loc te ține prea toropit, nebune.

Tabloul nu știi care, de Pausias⁴ pictat.

Te paște-atuncea oare, un mai mărunț păcat

Decât pe mine cel ce cu un genunchi înaintea.

La schițe în roș și negru⁵ cât cu luare-aminte.

Trăind cu ele, lupte redade adevărat.

Parând și în fandare, cu brațul înarmat.

Un Fulvius, un Rutuba, Placideian cel Tare? ⁸

Desigur, eu, sunt Davus, sclav ticălos, neînstare

De mare lucru, însă, tu mult mai priceput.

Vechi opere le judeci cu gustu-ți înăscut...

Ca om de rând, m-atrage mirosul de plăcintă.

As al virtuții tale, de ce, mă rog, te încântă

Și nu rezști în fața unui ospăț faimos.

Iar eu purtat de pântec, de ce să trag ponos?

Ce șfichi de bici nu îndură pe seama-i, bietu-mi spate!

Mai mică ți-i pedeapsa, când bunătați luate

¹ Comparație banalizată de stoici.

¹ Situație identică cu cea din Terențiu, vezi mai sus, p. p. 143 –

4 Pictor de copii, născut la Sicyon (secolul al IV-lea).

8 Pe zid, de către unii trecători.

Gladiatori. Vezi mai sus, p. 164.

Pe-un preț ce nu e ieftin, le înghite rânza ta.

Iar lungile ospețe, amare în gât ți-or sta

Și când făptura-ți grasă de-atâta îmbuibare

Nu-și mai găsește reazem în bugede picioare1

Cu cât mai rău e sclavul ce schimbă în asfințit

O perie de baie2, pe-un strugur mult dorit.

Decât acela care își vinde din moșie.

Să aibă cum s-astupe servila-i lăcomie?

Mai pune-apoi și faptul că nu poți sta un ceas.

Numai cu tine însuți, iar clipa de răgaz

N-o folosești ca lumea: mânat de plictiseală.

Un fel de sclav, în friguri, dedat la hoinăreală.

Tu cerci să înșeli plictisu-ți, în somn mai lung, în vin.

Dar umbrele lui negre, de patul tău se țin.3

— O piatră, haide, unde-i?

— Mă întreb, în ce scop oare?

— Pe-aici nu-i vreo săgeată?

— Acest om mi se pare că face versuri, dacă nu e cumva nebun.

— De nu o iai mai iute, din loc, am să te pun la țarina-mi sabină4, al nouălea argat.

Satire, II, 7

De la satiră la epistolă. Două dintre satire (I, 1 și 6) erau adresate lui Mecena; și tonul de conversație adoptat de Horațiu e cel al convorbirii sau al corespondenței între prieteni cu aceeași cultură. Toate piesele intitulate *sermones*, după anii '30 – 29, au luat forma unor scrisori în versuri, sau „Epistole”. Horațiu n-a creat acest gen: dar a îmbogățit glumele cunoscute la Roma sub acest nume, dându-le (după exemplul scrisorilor în proză ale / lui Epicur, Cato sau Varro) un conținut didactic și împodobindu-le cu toată grația dezinvoltă, cu tot spiritul și umorul, cu? toată acea *urbanitas* de care e plină și corespondența lui Cicerol Eleganța, suplețea mondenă au sporit; morala a devenit totodată mai puțin stridentă, mai personală și mai profundă: morala unui om cinstitoare, îmbătrânind, găsește un sprijin mereu mai mare în filosofie, dar căruia nu-i place să facă paradă de aceasta

1 De bună.

2 Un fel de „țesală” ținând loc de perie aspră, de care cei vechi se serveau după exerciții violente sau la baie.

3 Imaginea aceasta lirică mai apare în *Ode* (III, I, v. 40). * în conacul oferit de Mecena (vezi mai sus, p.345)

(I, 1). Ironia răutăcioasă a făcut loc unei înțelepciuni îngăduitoare, fermă dar nu rigidă, a cărei nepăsare nu e decât aparentă. Din punct de vedere social, aceste *Epistole* sunt foarte interesante pentru noi: ele zugrăvesc începuturile unei noi aristocrații și încearcă în același timp să o îndrumeze. Invitațiile, urările, recomandările, grija pentru viligiatură fac să se unească mediile literare cu cel de la curte; scrisorile de „îndrumare spirituală” (I, 2; 3) arată ce mare influență începe să aibă filosofia asupra mondenilor; și, mai ales, Horațiu se face călăuza zâmbitoare a curteanului, aleasă floare a politeții, dar care va trebui să rămână independent, mândru la nevoie (I, 17; 18), stăpân pe el, chiar dacă își va căuta reculegerea în semisălbăticia de la țară (I, 10; 14; 16).

Independența lui Horațiu

[Mecena s-a plâns de o absență prelungită a lui Horațiu: poetul se declară gata să-i înapoieze toate darurile, dacă e nevoit să le plătească cu independența lui (aproximativ anul 20?). Asprimea lecției e împodobită cu o fermecătoare grație literară. Trecere suplă de la un punct de vedere la altul. Artă și varietate a narațiunii (scenă familiară; fabulă; reminiscență homerică; apolog transparent). Descriere exactă, fără efort pentru realizarea pitorescului. Valoare morală universală într-o atmosferă romană și contemporană. De notat complezența dezinvoltă cu care Horațiu își face portretul moral și fizic.]

Cinci zile-ți promisesem c-am să mai stau la țară, Dar a trecut și august, spre marea mea ocară, Făcându-te, Mecena, să mă aștepti să vin... De însă, ții și astăzi, să mai trăiesc puțin, Atent mereu, la teama-mi de-o nouă suferință, Gâr J. Este că-aș fi bolnav și dă-mi îngăduință, Căci arșița1 de-afară, smochinele dintâi, Aduc în negru lictori2, ades, la căpătâi... Azi tremurând părinții, pentru copii au teamă iar greaua muncă, Forul, dintre cei vii te cheamă După o luptă scurtă, cu friguri insistente, Să faci să se deschidă, și tu, la testamente...

1 începutul toamnei era foarte nesănătos la „Slujbași la pompele funebre.

Dar cum se va așterne o brumă, de-acest an, Cu spicuri de

ninsoare, peste meleag alban, Poetul tău, Mecena, va coborî spre mare¹, închis, citind acasă, pentru a găsi cruțare. Iubitul meu prieten, am să te văd apoi, De-mi dai tu dezlegare, când vin zefirii noi și întâia rândunică se reîntoarce-n țară... De m-ai făcut cu-avere, nu semeni, bunăoară cu un calabru² – amabil? ce nu se dă bătut când îți oferă pere, de-ajuns și pe întrecut:

— Hai de mănâncă, vere!

— Mănânc, într-o părere...

— Atuncea du cu tine acasă, câte vrei.

— Prea bun ești, dar nu face...

— Ia pentru fiii tăi, Să vezi ce-o să le placă ofrandele-mi infime...

— Îți mulțumesc de parcă le-aș fi luat cu mine.

— Să faci precum ți-i vrerea: la porci dau ce-a rămas. Cu darnica-i prostie te lasă fără glas:

El dă ce îi repugnă și ce disprețuiește!

Din semănatu-acesta, cu orice an sporește

Al nerecunoștinței nestăvilite puhoi.

Un om bun și cuminte nu se va da înapoi.

Oricărui ins mai vrednic, în ajutor să-i vie.

Distanța de la boabă³ la ban, deși o știe.

Am să arăt că merit bunăvoința ta:

Cu niciun preț, de tine nu mă voi depărta...

De te atrage-aceasta, redă-mi spinarea tare.

Pe fruntea îngustă, iarăși o coamă neagră, mare

Și glasu-mi lin, redă-mi-l și răsul fermecat

Și printre dulci pocale regretul c-a plecat

Mereu făr' de astâmpăr, greu de uitat Cynară

Care-și turna balsamul pe clipa cea amară.

Printr-o deschizătură strâmtă de tot, mai an.

Din greu se furișase un jigărit vulpan într-un patul cu pâne, rozând într-una grâne.

Se rotunzise-atâta, că trupul nu-l lăsă

Să o zbughească afară, oricâtă silă-și dă.

Atuncea de pe-o creangă îi strigă-o nevăstuică:

— De vrei să ieși de-acolo, fă bine și aruncă

1 Poate la Tarent; vezi mai jos.

— Tip de rusticitate; munții Italiei meridionale sunt și azi destul de sălbatici.

Boabele de linte se foloseau în joacă, drept monede, ca la noi, fasolea.

Osânza de pe tine: cu trup iar subțiat.
Vei trece prin urechea pe unde ai intrat...
Dacă apologu-acesta, s-ar referi la mine.
Aș da îndărăt, Mecena, tot ce pe loc mă ține.
N-ai să m-auzi că laud un somn plebeu senin.
De la ospăț cu pântec de prepelițe plin
Și nu-mi dau traiu-n voie, pe Arabia¹ bogată
M-ai lăudat tu însuți și asta nu o dată
Că moderat, duc pururi o viață cumpătată;
Cu titlul de „părinte” și „rege” te-am tratat
Și nu altfel, în lipsa-i, eu te-am gratificat...
Gândește-te atuncea, de nu mi-ar sta mai bine.
Să-ți dau înapoi avuturi primite de la tine.
Nu făr’ de rost, răspunse pe timpuri Telemac
Născutul din Ulise² greu încercat în veac:
„Itaca nu e locul bun pentru cai, Atride.
Nu are șes cu iarbă, ci strâmte văi aride.
Îți las aceste daruri, mai de folos îți sunt...”
O stare mai mărunță e pentru cel mărunț...
Azi nu-mi mai place Roma cu pompa ei regală.
Ci părăsitul Tibur³, Tarentul fără fală.
Zelos și vrednic Philipp⁴, un avocat vestit.
Pe când la ora opta⁵, de treburi obosit.
Se întorcea acasă, găsind distanța mare
Din For pân-la Carene⁶, pe-un drum ce capăt n-are.
El om fiind în vârstă, ci ochiu-i se opri.
Cum unii zic, asupra cutărui ce-l uimi.
Iest ins stătea la umbră, în frizeria goală.
Cu un cuțitaș scurtându-și din unghii, cu migală.
— Demetre, (pe acesta, Philipp 1 – avea pe-atunci
Sclav fără stângăcie, la împlinit porunci).

1 Arabia, țară de tranzit pentru toate mărfurile somptuoase (mătase, perle, mirodenii...) din Extremul Orient și din India, trecea drept foarte bogată.

Căruia Menelau îi oferea cai de rasă (*Odiseea*, IV, v. 601 și urm.).

Oraș cândva important, Tibur nu mai era decât un fermecător

loc de vilegiatură; vezi mai jos, p.305.

«L. Marcius Philippus, mort în anul 77; fiul lui a fost socrul lui August. Cf. La Fontaine, *Fabule*, VIII, 2.

Către orele 14.

Cartierul acesta nu era departe de For: dar duceau într-acolo numai suișuri abrupte sau scări.

Hai du-te, cercetează și adă-mi lucruri certe:

Al cui fiu, din ce țară-i? Ce om? Ce-avut? Client e?

S-a dus să cerceteze și iată ce-a aflat:

Insu-i Volteius Mena¹, un crainic la mezat.

Făr' de avere multă și niciun fel de pată.

Cu zor la treabă, o lasă când trebuie lăsată.

Din ce adună știe să tragă mult folos.

Are amici, ca dânsul, tot oameni mai de jos.

Se bucură de-asemeni, de mica-i locuință²;

Spectacole și câmpul lui Mart³, de preferință

L-atrage când nu are nimica de făcut.

— Din gura lui, povestea-i s-o află aș fi vrut. Neapărat, la cină invită-l deci să-mi vină! Nevrând să creadă, Mena se miră în sinea lui:

Cu „Mulțumesc, dar n-am cum!” răspunde sclavului. Nu-i niciun comentariu. Philipp nu poate crede:

— Pe mine mă refuză?

— Așa precum se vede, De tine-având oroare sau poate prea confuz, Un om comod din fire, el stăruie-n refuz

A doua zi, devreme, Philipp pe Mena-l cată. Acesta, mărunțișuri vindea celor din gloată. Philipp salută primul, dintr-un imbold al său. Volteius îi arată ce mult îi pare rău că împovărat de treburi, n-a mers de dimineață să-i dea binețe-acasă și nu-i ieșise-n față.

— Te iert dacă la cină⁴ îmi vei fi oaspe azi.

— Voi face-o dacă-ți place, azi am mai mult răgaz.

— Deci pe la ora nouă ai să poștești la mine... Urându-ți spor în toate, te las: rămâi cu bine! De cum sosește omul, iau loc pentru cinat. El toarnă-n vorba-i lungă, și ce nu-i indicat. Până la urma urmei, trimis e la culcare. De-atuncea, peștișorul, ades îl vezi cum sare După momeala unde cârligul e pitit.

Client de dimineață⁵; la cină nelipsit.

1 Această poreclă dovedește că e vorba de un libert.

2 Menas seamănă bine cu Horațiu tânăr. 8 Care era un „teren de

sport”.

— Care se lua cam pe la orele 15.

s Protejații (sau clienții) unui personaj de seamă veneau să-l salute în fiecare dimineață, foarte devreme.

Invitat de Philipp, neapărat să vină

(**f d** insul pân-la țară, de feria latină¹.

țtânefl cocoțat în șaua unui căluț vioi.

(**1** l-audă întruna, priveliștile noi, țibi-riele ogoare și cerurile clare.

flulfiipp din ochi îl soarbe și râde pe înfundate, și 〰itim înspre distracții, acuma înclinat e, finlââipp, mai mult în șagă, vr-o șapte mii sesterți

Ji dăgă, în dar: – Tot șapte mii de sesterți², mă ierți.

cavându-i azi la mine, ți-i împrumut poimâine!

fî IWlena îl convinge să-și cumpere – un ogor...

— acesta o și face la urma urmelor.

fără. de-ocol, povestea-mi, pe scurt se desfășoară:

Îmbțiarele Volteius ajunge om de țară.

Pe Wu, de arătură l-auzi vorbind din gură.

P talmelor le taie prisos de creangă deasă

ci de in brânci de trudă, și totuși nu se lasă...

Pe patima de-a strânge avere, hărțuit.

Plfi zi în zi el pare tot mai îmbătrânit.

Iantraarmce urgie pe cap a fost să-i cadă:

11 n-or niște căprițe; de oi, o mână-l pradă, lăec-olta îi înșală speranța pusă în ea;

t’n lbou îi crapă în brazdă, pe când la plug trăgea.

t’âlre, în miez de noapte, de pierderi scos din fire.

se îndreaptă înspre vila lui Philipp, cu îndârjire.

Cânedj îl văzu acesta murdar, cu păr vâlvoi, îi «zice: – Prea te superi cu treburi și nevoi!

— Mi este martor Polux, de vrei să-mi spui pe nume.

Nesai Orocit” mi-ai spune, cum altul nu-i pe lume.

Pe 3 egea ta, patroane, pe scumpi Penați³ ai tăi.

53. mă redai, te îndură, la starea mea dintâi!

Wu» aici când îți dai seama că viața de-altădată
ra». mai bună față de calea apucată

5 pr-e zările himerei – fă bine să te întorci

Ca viața dinainte, tu iarăși să ți-o torci.

În & alcă-ți deci piciorul cu dreapta lui măsură.

Cu cotu-ți să te măsură ți-i dat de la natură.

Epistole, 1, 1.

r. r-rl e* în aprilie, când se suspenda orice afacere.

...fijtu care se puteau cumpăra, pe vremea aceea, 7 pogoane (aproximativ 2 ha.).

CLASICISMUL LATIN

„Piese” literare; „Arta poetică”. Mai multe dintre „conversațiile” lui Horațiu (*Sat.*, I, 4 și 10; *Ep.* I, 19; II, 1 și 3) sunt opere de polemică și de doctrină literară. Satiricii anteriori trataseră teme de acest fel. Dar Horațiu pare să le fi acordat o deosebită importanță, întâi de ordin privat, ca să se apere de criticii care îi opuneau în permanență pe Luciliu; apoi de ordin mai general, ca să impună opiniei publice superioritatea noii școli poetice, cea a lui Vergiliu, Fundanius, Varius și Horațiu însuși. În ansamblu, e vorba deci de o ceartă între „cei vechi” și „cei moderni” condusă de un modern. Horațiu se dovedește foarte exclusivist: nu iartă pe niciunul dintre vechii poeți ai Romei, fie el Plaut sau Catul, iar pe Luciliu îl critică necruțător. Dar vechii poeți își aveau partizanii lor, și aceștia l-au silit pe Horațiu să facă o palinodie parțială. Și-a reluat avantajul atunci când succesul operei sale i-a făcut să tacă pe toți pedanții și pe toți „ratați” boemei romane, și când a mutat discuția pe plan teoretic.

Horațiu insistă asupra rolului social al poetului, asupra importanței și demnității trudei sale. Îi pretinde, așadar, calități morale și un scrupul tehnic absolut. Scriitorul se va călăuzi, în orice gen, după rațiune și după natură; un gust foarte pur, dar foarte suplu, va asigura acestor opere „veridice” o formă totodată desăvârșită și diversă. Grecii clasici, și nu alexandrinii, sunt maestrul care trebuie studiat fără încetare; imitându-i fără servilism poți ajunge egalul lor. Foarte reprezentativ pentru grupul său prin tendința aceasta spre elenismul sever, Horațiu, nu mai puțin, manifesta o adevărată îngustime de spirit când refuza să conceapă înalta valoare umană a unei sinteze conștiente a spiritului roman cu cel grec-alexandrin.

Preceptele acestea sunt foarte clare, dar nu sunt exprimate metodic și, în general, nu dau o formă didactică. Chiar și lunga *Scrisoare către Pisoni* (II, 3), pe care Quintilian deja o numește *Arta poetică*, pare foarte puțin sistematică. Inspirându-se din Platon, din

Aristotel, din Neoptolem din Parion (poet didactic din secolul al III-lea), Horațiu a insistat mai mult asupra teatrului; fie fiindcă cei doi tineri cărora li se adresa vor fi vrut să i se consacre, fie pentru că voia să preîntâmpine decadența, de atunci iremediabilă, a teatrului latin, fie, pur și simplu, fiindcă urma tradiția aristotelică. Sfaturi generale despre compoziția și forma literară a operei, și despre purtarea pe care trebuie să și-o impună scriitorul încadrează preceptele și datele istorice despre dramă. Nicio încordare în această lungă epistolă de 500

E invitat de Philipp, neapărat să vină

Cu dânsul pân-la țară, de feria latină¹.

Stând cocoțat în șaua unui căluț vioi.

El laudă întruna, priveliștile noi.

Sabinele ogoare și cerurile clare.

Philipp din ochi îl soarbe și râde pe înfundate.

Și cum înspre distracții, acuma înclinat e.

Philipp, mai mult în șagă, vr-o șapte mii sesterți îi dă în dar: –

Tot șapte mii de sesterți², mă ierți.

Neavându-i azi la mine, ți-i împrumut poimăine!

Pe Mena îl convinge să-și cumpere – un ogor...

Și-acesta o și face la urma urmelor.

Fără de-ocol, povestea-mi, pe scurt se desfășoară:

Subțirele Volteius ajunge om de țară.

De vii, de arătură l-auzi vorbind din gură.

El ulmelor le taie prisos de creangă deasă

Și cade în brânci de trudă, și totuși nu se lasă... De patima de-a strânge avere, hărțuit.

Din zi în zi el pare tot mai îmbătrânit.

Sărmanul, ce urgie pe cap a fost să-i cadă:

Îi mor niște căprițe; de oi, o mână-l pradă.

Recolta îi înșală speranța pusă în ea;

Un bou îi crapă în brazdă, pe când la plug trăgea.

Călare, în miez de noapte, de pierderi scos din fire.

Se îndreaptă înspre vila lui Philipp, cu îndârjire.

Când îl văzu acesta murdar, cu păr vâlvoi, îi zice: – Prea te superi cu treburi și nevoi!

— Îmi este martor Polux, de vrei să-mi spui pe nume.

„Nenorocit” mi-ai spune, cum altul nu-i pe lume.

Pe legea ta, patroane, pe scumpi Penați³ ai tăi.

Să mă redai, te îndură, la starea mea dintâi!

Atunci când îți dai seama că viața de-altădată Era mai bună față de calea apucată

Spre zărilor himerei – fă bine să te întorci

Ca viața dinainte, tu iarăși să ți-o torci. Încalcă-ți deci piciorul cu dreapta lui măsură, Cu cotu-ți să te măsuiri ți-i dat de la natură.

Epistole, I, 7.

1 Patru zile, în aprilie, când se suspenda orice afacere.

— Sumă cu care se puteau cumpăra, pe vremea aceea, 7 pogoane (aproximativ 2 ha.).

— Zeii casei.

„Piesele” literare; „Arta poetică”. Mai multe dintre „conversațiile” lui Horațiu (*Sat.*, I, 4 și 10; *Ep.* I, 19; II, 1 și 3) sunt opere de polemică și de doctrină literară. Satiricii anteriori trataseră teme de acest fel. Dar Horațiu pare să le fi acordat o deosebită importanță, întâi de ordin privat, ca să se apere de criticii care îi opuneau în permanență pe Luciliu; apoi de ordin mai general, ca să impună opiniei publice superioritatea noii școli poetice, cea a lui Vergiliu, Fundanius, Varius și Horațiu însuși. În ansamblu, e vorba deci de o ceartă între „cei vechi” și „cei moderni” condusă de un modern. Horațiu se dovedește foarte exclusivist: nu iartă pe niciunul dintre vechii poeți ai Romei, fie el Plaut sau Catul, iar pe Luciliu îl critică necruțător. Dar vechii poeți își aveau partizanii lor, și aceștia l-au silit pe Horațiu să facă o palinodie parțială. Și-a reluat avantajul atunci când succesul operei sale i-a făcut să tacă pe toți pedanții și pe toți „ratați” boemei romane, și când a mutat discuția pe plan teoretic.

Horațiu insistă asupra rolului social al poetului, asupra importanței și demnității trudei sale. îi pretinde, așadar, calități morale și un scrupul tehnic absolut. Scriitorul se va călăuzi, în orice gen, după rațiune și după natură; un gust foarte pur, dar foarte suplu, va asigura acestor opere „veridice” o formă totodată desăvârșită și diversă. Grecii clasici, și nu alexandrinii, sunt maeștrii care trebuie studiați fără încetare; imitându-i fără servilism poți ajunge egalul lor. Foarte reprezentativ pentru grupul său prin tendința aceasta spre elenismul sever, Horațiu, nu mai puțin, manifesta o adevărată îngustime de spirit când refuza să conceapă înalta valoare umană a unei sinteze conștiente a spiritului roman cu cel grec-alexandrin.

Preceptele acestea sunt foarte clare, dar nu sunt exprimate

metodic și, în general, nu dau o formă didactică. Chiar și lunga *Scrisoare către Pisoni* (II, 3), pe care Quintilian deja o numește *Arta poetică*, pare foarte puțin sistematică. Inspirându-se din Platon, din Aristotel, din Neoptolem din Parion (poet didactic din secolul al III-lea), Horațiu a insistat mai mult asupra teatrului; fie fiindcă cei doi tineri cărora li se adresa vor fi vrut să i se consacre, fie pentru că voia să preîntâmpine decadența, de atunci iremediabilă, a teatrului latin, fie, pur și simplu, fiindcă urma tradiția aristotelică. Sfaturi generale despre compoziția și forma literară a operei, și despre purtarea pe care trebuie să și-o impună scriitorul încadrează preceptele și datele istorice despre dramă. Nicio încordare în această lungă epistolă de 500 de versuri: tratând sub aspectele cele mai diverse și fără tranziții aparente raporturile multiple dintre artist și artă, Horațiu a conferit unei scheme retorice toată libertatea unei conversații; el își insinuează sfaturile fără să aibă aerul că ar vrea să le impună: în felul acesta pare mai bogat și este desigur mai plăcut decât Boileau. Cei vechi” și „moderni

[Horațiu dă înapoi cu prudență în privința lui Luciliu pe care îl atacase fără menajamente în cea de a 4-a satiră a sa; pornește însă o ofensivă în favoarea literaturii moderne, cu formă pură și armonioasă. Atacuri și elogii personale în maniera lui Luciliu. Vivacitate (dialoguri imaginare) de „diatribă”. Limbaj delicat de critică literară.]

Ce-i drept, am spus despre Luciliu că versurile-i schioapătă...

Admiratorul lui Luciliu, oricât ar fi de mărginit.

Va trebui să recunoască până la urmă, că-i așa.

Dar pe poet îl laudasem, mai jos, pe-aceeași pagină.

Că presurase multă sare¹ pe capul Urbei², deseori...

Atribuindu-i acest merit, eu totuși nu i-am dăruit

Și celelalte; pentru aceasta nu sunt dispus de loc s-admir

Faimoșii mimi ai lui Laberiusă, c-ar fi poeme reușite.

Nu e destul să faci să râdă, în hohote, ascultătorii.

Cu toate că talentul-acesta o fi însemnând și el, ceva.

Mai trebuie în puține vorbe să înveșmântezi ce ai de spus.

Altfel, cu vorbăria-ți seacă împovărezi urechi sătule;

Nevoie ai apoi, de asemeni, să-ți fie stilul variat:

Sever, când tema ta o cere și deseori spiritual.

Să-și deie rând pe rând concursul, când oratorul, când poetul.

Cu tactul unui om de lume să-ți moderezi efectele

Și câteodată din resurse, s-ascunzi în taină o bună parte.
Adeseori pe calea glumei rezolvi probleme delicate.
Mai efectiv și mult mai bine decât ți-ngăduie asprimea.
Așa se și explică faptul de ce mai au succes și astăzi
Vechi comedii⁴ unde umorul e însușirea principală.

1 Cura s-ar face pe o rană deschisă: imaginea evocă violența
satirei 8 Roma.

8 Lumea bună socotea Grecești: de exemplu, de Aristofan luci
8 Roma.

8 Lumea bună socotea că mimii sunt o distracție grosolană.

În latura aceasta face să-i imităm pe-acești poeți Ce nu au fost
citiți vreodată, de atractivul Hermogen¹ Nici de maimuța² care nu-și ia
un alt subiect în imnu-i De laudă a poeziei, afară de Catul sau Calvus...

— Și totuși e un mare merit, de-a fi știut să împănezi în limba
noastră latinească, expresii neaoșe grecești.

— Întârziați la învățătură, voi socotiți ceva de seamă Tot ce
Pitholeon din Rodosă, a înfăptuit cu ani în urmă?

— Cu toate astea stilu-n care un grai cu altul se împletește, îți
pare mai suav, mai dulce, asemeni cu vestitul Chios Dacă-l amesteci cu
Falernu¹⁴.

— Așa faci versuri, mă rog ție? Sau poate când susții la bară,
procesul greu al lui Petilius⁵? Adică tu, uitând de țară și de străbunii
tăi latini

Ai vrea s-auzi pe un Corvinus Poblecola⁶ sau pe un Pedius⁷

Ce asudați, la tribunale dezbat vreo cauză ingrată.

Amestecând străine vorbe, în limba de acasă a lor.

Ținându-se de obiceiul canuzilor⁸ cu două limbi?

Și eu pe timpuri încercasem să scriu în greacă, vers mărunt.

Deși născut de partea asta a Mării Adriatice – Nu mă lăsa însă,
Quirinus⁹, în vis ce se adeverește

Fiind trecut de miezul nopții. Atuncea, astfel îmi vorbi:

„E mult mai mică nebunia s-aduci de-acasă lemne în codru.

Decât să înmulțești cu unul, potopul oștilor grecești”.

Pe când Alpin¹⁰ cu vorbe umflate, pe Memnon¹¹ îl sugrumă
crud

Și face o caricatură din capul Rinului, lutos.

Eu mă desfăt legând satâre ce nu iau parte la întreceri.

Sunându-și ritmul lor, prin templu, ca Tarpa¹² să le-aprecieze

Ori să colinde iar și iarăși, cu aceeași țintă, pe la teatre.

1 Cântăreț celebru.

2 Un oarecare Demetrius, de altfel necunoscut / 8 Necunoscut.

4 Vin vestit din Italia, care fiind puțin cam aspru se îndulcea cu vinul grecesc de Chios. 6 Delapidator de bani publici.

6 M. Valerius Messala Corvinus, prieten al lui Horațiu.

7 Strănepot al lui Caesar.

8 Care vorbeau o limbă mixtă, greco-latină.

8 Marte de pe Quirinal, socotit zeul național al romanilor.

18 M. Furius Bibaculus, care înserase în poemul său despre *Războiul cu galii o*] ridicolă descriere a Alpilor.

11 Fiul Aurorei, ucis în fața Troiei: Furius pomenea poate de el în poemul său.

18 Sp. Maecias Tarpa alesese piesele pentru inaugurarea teatrului lui Pompei, în anul 55 î. e. n. Cic, *Ad familiares*, VII, I, I). E vorba aici de o lectură preliminară făcută în fața unui soi de Academie, reunită într-un templu.

Dintre cei vii, Fundanius¹, singur, cu farmec tu-ai să poți glumi

Pe seama moșului Chremes care se lasă amăgit

De sclavul Davus cu-ajutorul unei șirete curtezane².

De asemeni Pollio ce cântă în ritmul iambului, ternar.

Fapte de regi³, cutezătoare, iar Varius neîntrecut de nimeni.

Desfășură plin de-agerime, o epopee de-eroism⁴;

Camenele⁵ ce-adoră câmpul, îl înzestrară pe Vergiliu

Cu grație și eleganță». Genul satiric ce-l cultiv.

(Pe care Varro Atacinul și alți câțiva asemeni lui

L-au încercat fără să aibă o reușită serioasă).

E tot ce pot să fac mai bine atuncea când m-apuc să scriu.

Mai mic decât știutu-i cititor⁷ n-aș cuteza nicicând să-i iau

De pe încărunțite tâmple, cununa lui de mare faimă.

Satire, I, 10, v. 1 – 49.

Efortul liric al lui Horațiu. În *Sermones* Horațiu mânuiește hexametrul cu o admirabilă virtuozitate, făcându-l capabil de a exprima orice cu procedeele cele mai vii și mai sobre, și cu prețul mărunț al câtorva libertăți, pe care de altfel le împuțina mereu. Dar spunea, modest, că asta nu e poezie. Efortul lui cel mare s-a îndreptat asupra pieselor lirice.

Nu că n-ar fi fost cunoscute la Roma: Catul scrisese și el

asemenea piese. Dar Horațiu voia să aibă cinstea de a dăruii patriei sale, într-un ansamblu impozant, toată varietatea liricii grecești. Totuși a avut înțelepciunea să nu imite tehnica odelor corale, cântate sau dansate, ale lui Pindar: în formă și în spirit, ele erau prea reprezentative pentru țara și vremea lor. A recurs doar la eolieni (Alceu și Safo), ale căror strofe (bazate pe iamb op pe troheu – vei pe coriamb – *kjki*) le-a imitat, făcându-le să-și piardă frazarea muzicală, dar fixându-le mai strict ritmul. A impus aceeași severitate riguroasă metrilor foarte diverși pe care i-a folosit, fie izolat, fie în strofe: se obliga astfel să scoată din limba latină efecte strălucitoare într-o formă foarte sobră, care nu-și îngăduie sub niciun cuvânt podoabele poeziei lui Catul.

I Prieten al ui Mecena, poet comic.

Prieten Terențiu *Fata din Andros*.

«Două personaje din piesa lui Ieieu.

— Adică: compune tragedii.

«Despre moartea lui Caesar.

Zeite latine, identificate cu Muzele.

Poate că *Geonicete* nu fuseseră încă publicate.

Luciliu.

Temele lirice. Toate temele sunt accesibile lirismului și Horațiu le-a folosit pe toate; s-a străduit chiar să le îmbine în cărțile lui de ode. Se pot găsi astfel, alături, piese mitologice sau personale; peisaje sau reflecții filosofice; bilețele către prieteni, care seamănă cu *Epistolele*; mici răutăți, sfaturi sau confidențe, care trebuie apropiate de *Satire*. O mare parte din *Ode*, scrisă în ton epicurian sau moral; nu e decât transpunerea lirică a „conversațiilor”. Altele, în special multe dintre piesele ușoare, galante sau mitologice, îl arată pe Horațiu ca iubitor de artă, foarte sensibil la forme, la reflexe, la culori, fără altă emoție decât cea estetică. Când pune în scenă mituri, ca grecii, le adaugă destul de des un simbol moral dar niciun sentiment religios nu realizează unitatea legendei și a interpretării ei. Pretutindeni, imitare savantă sau amintire a grecilor: nu numai Alceu și Safo, dar și Stesihor (secolele al VII-lea – VI-lea), Anacreon, Teognis (secolele al VI-lea – al V-lea), Simonide (sfârșitul secolului al VI-lea), Pindar și mulți alții, adesea doar pentru un amănunt stilistic și chiar în pasaje în care mișcarea pare a fi de inspirație pur latină.

În multe *Ode* cu oarecare întindere, Horațiu a transpus în

domeniul liric libertatea de tratare din *Sermones*. Procedând astfel, el era acoperit de personalitatea lui Pindar, al cărui mod de expunere e atât de abrupt și de surprinzător; dar îl imita cu propriul său temperament, calculându-și cu multă artă efectele, chiar și absențele de tranziție sau rejecțiile de la o strofă la alta; îndrăzneala lui e deosebit de bine gândită, în așa fel încât cititorul să nu fie niciodată derutat. Dar nici din punct de vedere „muzical” ea nu pare lipsită de semnificație.

Tihnă

[Meditație asupra ideii de *otium* (răgazul tihnit), un bun spiritual pe care nici ambiția, nici bogățiile nu-l pot procura. Alunecare, aproape pe nesimțite, de la o idee la alta. Afirmatii filosofice făcute cu o fermitate ușor oratorică; intimitate a evocărilor personale. De remarcat limpezimea atacului și prelungirea sentimentală a concluziei.]

Cel prins în larg, se roagă de zei s-aducă pace Peste talaz egeic, când negrii nori ascund și stelele ce-l poartă și-al lunii chip rotund.

Tot pace vrea și tracul, crud când de luptă-i vorba și medu11 care-și poartă mândra-i podoabă, tolba. Un trai în pace, Grosphus2, ce nu-i de cumpărat cu perle sau cu purpuri ori aur prea curat... Comorile, suita de lictori consulară Din inimi nu alungă viitoarea cea amară; Neliniștile-n zboruri se țin neconținut, De un tavan cu stucuri măiestre-acoperit. Cel cărui îi lucește pe masa-i cumpătată Argintul unei solniți din moși strămoși lăsată. De bună seamă duce un trai împărătesc: Cu tulburi vise, temeri din somnu-i nu-l trezesc

Și nu-i dă insomnie

Murdara lăcomie.

Trufași, de ce să tindem spre multe-n scurta viață?

De ce-am căta meleaguri mai înșorite în față?

Cine lăsându-și țara, de eul lui fugi?

În nave de-aramă, grija cea rea, se va sui.

Pe călăreți în goană, zburând ea-i însoțește.

N-o întrec nici cerbi, nici vântul ce nouri risipește.

De ce-i acum, fii vesel, ferește-te de-ocol

Spre ce va fi. Amarul să-l moi în râu domol:

Nimic nu fericește pe om, din orice parte.

Pe-Acb.il, din strălucire, îl smulse iutea-i moarte.

De bătrânețe lungă Titon3 s-a micșorat.

Ce nu-ți dă ție ceasul, mi-i poate mie dat...

Cirezi de vaci sicile, mugind te încing, o sută.

Ție-ți nechează iapa ce nu va fi întrecută în fuga de cadrige, iar lănuri fără preț în murex date iarăși, te înfășură măreț.

Fără să mintă Parca îmi dete însă, mie Pe plaiuri lângă-o apă, un trup mic de moșie, Dinspre Camena greacă, un luciul rar acum, Odată cu disprețul de vulgul rău, din drum.

Ode, II, IC.

1 Partul.

Pompeius Grosphus, cavaler, prieten al lui Horațiu.

— Zeița Aurora îl iubea pe Titon și obținuse pentru el nemurirea, dar nu și veșnica tinerețe a zeilor.

Clipa prezentă

[Horațiu încearcă să stăvilească neliniștea amară a lui L. Munatius Plancus cu ajutorul unor sfaturi de epicureism practic, sprijinite (așa cum făceau anumiți filosofi) pe o poveste mitologică. Compoziție în tehnică de învăluire: două evocări strălucitoare ale Greciei încadrează descrieri grațioase și familiare ale Italiei. Putere concentrată a expresiei (mai ales în povestirea legendară, în genul lui Pindar). Poezie de nume proprii.]

Las altora cuvinte de laudă să spuie

Despre faimosul Rodos, Efes ori Mitilene¹

Sau de Corint cu ziduri de două mări scăldate²

Ori despre Teba unde se înscăunase Bacchus

Sau Delfi cu un templu vestit, al lui Apolo

Ori valea de la Tempe³, din zările tesale.

Stau mulți s-aducă imnuri cetății castei Pallas⁴

Și ei strângându-și frunții, vechi ramuri de măsline.

Mulți alții, spre mărirea Iunonii au să cânte

Cetatea Argos plină de herghelii de cai.

De- asemenea, Micene și marea-i bogăție⁵.

De inima-mi aproape nu-i însă, nici meleagul

Unde lacedemonul te învață ce-i răbdarea.

Nici șesul plin de roade, al veselei Larisse⁶.

Cât peștera, sălașul Albunei⁷ foșnitoare.

Cât An io ce are durători în salturi

Sau lunca lui Tiburnus⁸ și mândrele-i livezi

Neconținut udate de pârlăiașe repezi.

Ades seninul Notus⁹, din ceru-închis alungă
Nori mari, fără să nască întotdeauna ploaie.
Asemeni lui, tu Plancus, cu mintea-ți înțeleaptă
Să pui tristeții capăt și negurii din viață.

1 Rodos și Mitilene, două locuri de semiexil monden.

a Istmul Corintului e situat între Marea Ionică și Marea Egee.

Vale răcoroasă și vestită (cursul inferior al râului Peneu).

4 Atena, celebră prin măslinii ei consacrați zeiței Pallas Atena. **s**

Epitete homerice.

În Tesalia.

Izvor de apă sulfuroasă din pădurea sacră de la Tibur (Tivoli). 8
Argian, fondatorul mitic al orașului Tibur.

Vânt din sud-vest care, deși de obicei ploios, „limpezește” uneori
cerul.

Cu vin curat și dulce, fie că ești departe în taberele unde acvilele
sclipesc.

Fie că-ți depeni traiul, din nou întors acasă.

Aici, sub umbra deasă, a Tiburului tău...

...Fugind de Salamina, de tatăl lui cel aspru.

Se spune că Teucer¹ și-încinse o cunună

Din foi de plop, pe tâmpla-i stropită cu Lyaeus

Pe-amici prinși de tristețe, astfel îmbărbătându-i:

„Oriunde scrisa sorții mai bună decât tata.

Va fi să ne arunce, să nu fiți desperați

Cât mâna lui Teucer, veghează asupra voastră.

Neprețuiți prieteni și însoțitori la drum.

Apolo care-și ține cuvântul ce l-a dat.

O altă Salamina, nu ne-a promis el oare.

Aici sau cine știe pe ce meleaguri noi³?

Vitejilor, adesea greu încercați de cumpeni

Alătura de mine. cătați să v-alungați

Cu vinul bun din cupe, neliniștile voastre:

Vom despica mână iarăși, nemărginirea mării...”

Ode, I, 7.

Odele naționale. În primele trei cărți de *Ode* (între 30 și 23),
Hora-țiu avusese grijă să sprijine intențiile religioase și morale ale lui
August, mai ales în măsura în care ele se potriveau cu propria sa sete
de ordine și liniște și cu filosofia sa de bun simț și moderație. Făcuse

chiar din ele tema primelor 6 *Ode* din cartea a III-a împăratul punea atâta preț pe acest efort, încât a încercat să facă din Horațiu un poet național și dinastic. În anul 17 i-a dat misiunea să compună imnul pe care 27 de băieți și 27 de fete trebuiau să-l cânte în cea de a treia zi a jocurilor seculare, pe Palatin și pe Capitoliu, în cinstea zeilor și mai ales în cinstea lui Apolo, protectorul său personal. Horațiu și-a îndeplinit misiunea cu erudiție și demnitate, dar fără multă căldură. A mai consimțit și să-l laude pe August și pe câțiva membri ai familiei sale, în special pe Drusus și pe Tiberiu, în câteva piese din cartea a IV-a. Dar tonul lor foarte adecvat e dovada perfecțiunii artistice mai mult decât a

1 Fiul lui Telamon: la sosirea lui de la Troia, a fost izgonit de tatăl sau, care-i reproșa că n-a știut să împiedice (sau să răzbune) sinuciderea fratelui său vitreg, Aias. „Eliberatorul”: nume al lui Bacchus, ales aici intenționat. 1 La Cipru, fervoarei poetului. De altfel, Horațiu, sigur de glorie, se detașa atunci de lirism și se refugia într-o filosofie surzătoare, dar destul de egoistă.

Împotriva luxului particularilor

[Loc comun (cf. Demostene, *împotriva lui Aristocrate*, 207 – 210; Varro, *Res rusticae*, II, I) în favoarea tradiției romane. Forța antitezelor. Concizia expresivă a vocabularului descriptiv.]

Puține fâlcii de-arat au să mai lase Pe viitor palatele regești1. De-a lungul zării n-ai să mai privești Decât lucrurile lacuri unduioase2.

Stinger, platanu13 o s-alunge ulmii, Dulci viorele4, mirt, potop de flori Vor risipi miresme și colori Pe unde ieri rodeau măslinii culmii.

Frunziș de laur, în amiezi de pară o să ne dea un adăpost umbros, Ci Romulus sau Cato cel bărbos5 Altfel de trai și datini ne lăsară:

Pe-atunci avea un om, mai mică stare, Dar mult era al Patriei avut, Vârf de portice printre nori pierdut, Din miazănoapte nu vâna răcoare6.

Iar legea pedepsea neînduplecată Disprețul arătat colibelor, Se împodobeau cetăți, venitul lor Dura altare-n marmură curată.

(*Ode*, II, 15.)

1 Aluzie generală țef. Salustiu, *Catilina*, 13, 1), dar vizând poate în special construcțiile celebre ale lui Luculus, lângă Neapole.

* în Campania.

— Pentru că nu servește decât ca podoabă, în timp ce ulmii

susțin adesea viața de vie.

— Sau micșunele?

— Cato cel trătrân: în vremea lui romanii nu se rădeau. 8 Un portic orientat spre nord, ca să dea răcoare vara.

Pentru exaltarea sentimentului patriotic

[în momentul (anul 27) când August pregătește expediții totodată împotriva Britaniei (Anglia) și împotriva părților, Horațiu dă un imbold patriotismului militar al romanilor: de curând (după înfrânge-rea lui Crassus la Carrhae, în 53) soldați romani prizonieri s-au stabilit la părți și au intrat în solda lor; ce rușine, dacă ne gândim la străvechiul eroism al lui Regulus! în acest fel Horațiu sugerează întoarcerea la trecut. Retorică lirică a lui Regulus (cf. Titus Livius, XXII, 59 – 61). Nobilețe evocatoare a tabloului final.]

Cu tunetu-i ne-arată Joe că el domnește peste cer; Dar noi să-l socotim pe August Un zeu al nostru, pe pământ: Când va aduce sub puterea-i, Britanii, părții cei trufași.

Ostașul unui Crassus, oare Nu-și duse traiul, rușinos, Având în coastă-i o soție Din spița unui neam barbar?

Ce decădere de moravuri, Senat al nostru, ai văzut! Apulul, marșul de-altădată, Te întrebi cum oare au putut îmbătrâni pe-ogor cu socri Vrajmași de moarte pentru noi și sub un rege med sălbatic – Uitând de scuturile sacre¹, De numele, de toga mândră, De Vesta noastră sempiternă, Când Joe, Roma-s în picioare? Mai ieri, de asta ne ferise Un Regulus², cu mintea lui.

1 Scuturi sacre pe care le purtau la Roma salienii, preoții lui Marte.

! M. Atilius Regulus, consul în 256, mutase războiul în Africa; dar, înfrânt da cartaginezi, fusese trimis de ei la Roma ca să negocieze răscumpărarea prizonierilor. Dimpotrivă, sfatul lui a fost să fie lăsați în lanțuri și s-a întors, conform cuvântului dat, la Cartagina, unde a fost ucis în chinur:

Când a respins o învoială, Ce ne-ar fi înfierat pe veci, Cătând să nu dea un exemplu Dăunător în viitor, De-aceea a lăsat să piară Pe tinerii căzuți captivi, Ce nu mai meritau vreo milă „Eu am văzut (spunea acesta) Pe zidul punicelor temple Stând aninate-n lungi șiraguri însemnele și armele Predade de ostașii noștri, Fără să fi încercat să lupte¹. Eu am văzut pe cetățenii Inși liberi până nu de mult, Lăsându-și mâinile, legate la spate, spre rușinea lor.

Azi porțile Cartaginii Deschise sunt și zi și noapte1 Și câmpurile
pustiite De noi, în luptă, iar arate-s. Astfel de-ostaș, răscumpărat cu
aur, are să se poarte Mai vitejește ca-n trecut? Păcat de banii păgubiți
Drept preț adaos mișeliei... Muiata lână în culoare Nu poate să-și
recapete Culoarea albă ce-o pierduse, Tot astfel suflul vitejiei, Din
inimă când e gonit De neputința mișeliei, Nu se întoarce îndărăt...
Atunci când ciuta ce-a ieșit Prin ochiuri dese, de rețele, Semeață va
porni să lupte – O să ajungă om viteaz

1 Ar fi trebuit să moară cu arma în mână.

În vreme ce, cu puțin timp înainte, era pe punctul s-o asedieze.

Acel ce ieri s-a aruncat în brațele dușmanului

Și-n alt război, pe puni va învinge

Rostogolindu-i la pământ.

El, care a simțit cureaua

Legându-i brațele amândouă.

El, care spre a scăpa cu viață.

Deși războiul clocotea.

Cerși cu mâna întinsă, pace

Spre marea noastră înjosire.

Cartagină, te înalți mai tare

Peste o Italie cu faima în țândări astăzi spulberată.

Roșind de starea-i de captiv1.

Și-a îndepărtat chiar pe soție

Venind, umilă, să-l sărute.

Și pe copiii dragi ai săi...

Plecându-și ochii spre pământ.

Cu o fioroasă bărbăție.

Stătu așa până văzu

Că sfaturile-i sunt primite

De senatorii șovăielnici.

Apoi, celebrul exilat

Se smulse părăsind în grabă

Pe-amicii lui cei întristați.

Știa că-l aștepta tortura

Cu barbaria-i crâncenă

Și totuși, hotărât, respinse

Pe rudele ce-l rețineau

Și strâns poporul laolaltă.

Spre a împiedica reîntoarcerea-i.
Făcea mai mult impresia
Că terminându-și ocupații
Și lungi procese de clienți²
Ai casei, ocrotiți de dânsul.
Se îndreaptă iarăși, spre Tarent³
Sau către câmpu-i din Venafru⁴...
1 Ca prizonier, deci ca sclav.

* „Patronul” era cel dintâi judecător al contestațiilor clienților
„Evocare de oraș luxos, cu climă ideală.

4 Oraș din Campania, vestit pentru livezile sale de măslini: evo
cole.

Clasicismul lui Horațiu. Clasicismul lui Horațiu are o măsură cu totul elenică; este expresia unui temperament de artist, foarte fin, de o foarte delicată senzualitate, foarte echilibrat. Felul în care se bucură de viață fără a-și compromite demnitatea, detașarea lui sceptică sau ironică mulțumită căreia fantezia și bunul-simț s-au îmbinat în el așa încât să dea lecții cu o grație veselă, acestea toate sunt trăsături care îl apropie de grecii cei mai culți din secolul al IV-lea.

Totuși Horațiu trebuia să fie pe placul unei societăți aristocratice deziluzionate în urma războaielor civile. El aparține, de altfel, tuturor timpurilor, în măsura în care realismul lui e mai ales psihologic și moral: natura, viața rustică nu sunt pentru el un prilej de comuniune cu universul; nu caută în ele decât o destindere, posibilitatea de a-și aplica perspicacitatea la experiențe mai simple și asupra unor suflete mai puțin rafinate. Este eminentemente clasic și prin grija pentru o muncă foarte conștientă, care urmărește perfectă corectitudine, sobrietatea, împlinirea. Neîntrecut în privința aceasta. Căci dacă expresia lui nu are intima căldură a celei vergiliene, ea e un model mai accesibil de gust și de inteligență; și exactitatea, varietatea, claritatea ei plastică au fost un ideal pentru profesorii de gramatică și pentru cei mai docili elevi ai lor.

TITUS LIVIUS Patavmrn. În ținutul veneț, era un oraș vechi, „harnic, patriot, unde se respectau vechile tradisau 5» î.e.n. ț – p LIVIUS care s-a născut acolo într-un mediu – 1< e.n. burghez cu idei republicane, n-a plecat din oraș decât spre a merge la Roma și s-a întors apoi, ca să-și petreacă acasă ultimii ani ai vieții. Nici evenimentele și fără îndoială nici temperamentul lui nu-l îndemnau la

viața publică; s-a consacrat în întregime literelor: retorică, dialoguri filosofice, dar mai ales opera sa imensă, *Istoria Romei* (singura din care ni s-a păstrat o parte), la care lucra încă din anul 27 și de care s-a ocupat până la moarte. Fără să călătorească, fără să ducă o viață activă, și-a câștigat gloria în cabinetul său de lucru, încă din timpul vieții. Fără să sacrifice ceva din convingerile sale „pompeiene”, fără să-l laude pe August, era primit în intimitatea familiei imperiale. El era cel mai chemat, din pricina cinstei sale intelectuale și a moderației lui binevoitoare, să transmită epocii imperiale o imagine cu adevărat națională a vechii Rome, imagine care să nu fie nici

O O

O apoteză, niciun pamflet al noului regim.

„Istoria Romei”. Cele 142 de cărți ale *Istoriei Romei* (*Ab Urbe condita libri*) mergând de la origini până în anul 9 î.e.n. au apărut în grupuri inegale, adesea de 5 sau 10 cărți, care formau un tot. Împărțirea pe „decade” (grupuri de 10 cărți) s-a dovedit destul de curând (înainte de secolul al IV-lea?) comodă. Ne-a parvenit numai prima decadă (care merge până în 293 î.e.n.: de la întemeierea orașului până la războiul cu Pirus), a treia (al 2-lea război punic), a patra, și jumătate din cea de a cincea (până în 167: transformarea Macedoniei în provincie romană) cu lacune, plus câteva fragmente. Mutilarea atât de gravă a unei opere atât de celebre se explică prin însăși întinderea ei: exemplarele ei manuscrise complete erau greu de multiplicat. Pe de altă parte, fiind considerată istorie romană-tip, se scriseseră de mult rezumate, pe cărți (*periochae*), utile ca să te poți descurca în sumedenia de *volumina* ale lui Livius, și care, conținând esențialul, erau suficiente ca „manual” de istorie națională1.

Concepția lui. Se simte că pentru nașterea acestei opere au conlucrat cauze multiple. Sfârșitul războaielor civile, întâi, și trecerea puterii în mâna lui August marcau o epocă: în acest moment, deși el continua, istoria romană avea aspectul unui tot; la fel s-a întâmplat cu cea a Franței în timpul lui Michelet, după revoluția din 1830. Pe de altă parte, idefejnajore ale. norj. Lui regim, tinzând spre o concentrare națională și spre o restaurare a vechii morale, favorizau exaltarea trecutului celui mai îndepărtat și zugerăvirea fără fard a crizelor recente, în sfârșit rezolvate. Titus Livius s-a limitat deci la istoria Romei, în vreme ce unii dintre predecesorii și contemporanii săi, Cornelius Nepos, Trogus Pompeius, încercau, fără a avea geniu, să-și

lărgescă orizontul. Dar, în plus, dorința fierbinte a lui Cicero (pe care îl admira foarte mult) de a vedea o istorie națională care să aibă toate calitățile elocinței și câteva din farmecele poeziei avea să-l hotărască pe scriitorul conștient de puterile lui și dornic de glorie să întreprindă această muncă uriașă.

Greutățile. Greutățile erau imense, și de unele Titus Livius își avea bine seama: știa că începuturile istoriei Romei, cel puțin până la instaurarea republicii, erau constituite dintr-o rețea de

1 Aceste *periochae*, atribuite rezumatorului Florus (secolul al II-lea), ne-au parvenit, afară de cele ale cărților 136 – 137. Alții scosese din Titus Livius fie lista de miracole, (Iulius Obsequens), fie șirul consulilor (Casiodor).

legende; știa că toată documentația serioasă anterioară captură A rii și incendierii Romei de către gali (în 390) trebuia să fi dispărut, iar că bună parte din cea pentru perioada următoare fusese sofisticată de familiile și de partidele care conduseseră succesiv poli/tica Romei. De altfel, chiar dacă ar fi vrut s-o folosească, practic n-ar fi putut-o face: arhivele publice nu fuseseră adunate decât începând din 78; arhivele particulare, încuiate cu grijă și suspecte, ar fi trebuit să fie trecute printr-o critică foarte atentă după metode care n-au fost puse la punct decât abia acum o sută de ani; multe documente oficiale se găseau în sanctuare, risipite, greu de obținut, greu sau imposibil de interpretat, din pricina incertitudinii cronologice și arhaismelor de limbă și de scriere. Trebuie să adăugăm și faptul că Titus Livius, care nu deținuse nici funcții militare, nici funcții civile, nu avea formația practică a unui Polibiu, Salustiu sau Caesar.

Metoda și cinstea lui Titus Livius. Astfel, opera lui Titus Livius se prezintă, din punct de vedere istoric, ca o dibace combinație a unor lucrări de mână a doua, aproape toate latinești. Deseori scriitorul nu ajunge să le cunoască decât în cursul lucrului; de obicei, în fiecare parte a istoriei sale, urmează foarte de aproape una sau două dintre ele (Valerius Antias și Claudius Cvadrigarius pentru decada întâi; Fabius Pictor, Coelius Antipater sau Polibiu pentru cea de a treia), adăugând uneori datelor acestora amintiri sau adnotări de altă proveniență. Folosindu-le mereu, ajunge să le critice; dar e nevoie ca minciunile și exagerările analiștilor să fie bătătoare la ochi pentru a fi respinse; ghidându-se după verosi-mii și bun-simț, făcând media între două cifre, Titus Livius reușește să se descurce aproximativ. În ce

privește autorii străini, pare să nu-i cunoască, în afară de Polibiu, a cărui valoare deosebită nu-i este evidentă de la început, pe care îl rezumă mai târziu, nu fără a-i aduce modificări mai mult sau mai puțin prudente după cutare sau cutare analist, și nu fără a-l înțelege uneori greșit. Dar Polibiu, având sentimente proromane, nu poate corecta ceea ce, în sursele lui Titus Livius, e prea îngust-național.

O as 3 menea metodă i-a îngăduit lui Titus Livius să lucreze repede și să dea operei sale un ritm regulat și proporții care, deși se măresc în mod ciudat (lucru oarecum fatal) din aproape în aproape, rămân totuși echilibrate. Darea l-a împiedicat să fie un savant original: istoricul n-a știut să scoată din lucrările cercetătorilor de antichități și din examinarea monumentelor o culoare măcar verosimilă pentru cele mai vechi secole ale Romei; n-a bănuț valoare religioasă a legendelor pe care le povestea; nici diversitatea de populații și de interese care se ciocneau; nici importanța problemelor economice pe care le atingea în treacăt. Totuși ne ajută, mai mult 1 decât Polibiu, să înțelegem temperamentul roman, cu amestecul lui de rațiune și de superstiție – sau raporturile” din Ue piobleniere – „* interne și cele eleternei ȘTT ăurmararea ultimului veac al republicii (partea cu mult cea mai lungă a operei), capacitatea de a-și domina vastele lecturi, imparțialitatea, apropierea în timp a evenimentelor și actualitatea, preocupărilor, care îngăduiau refacerea unei atmosfere exacte, trebuie să fi adus textului – o vedem în povestirea morții lui Cicero – o foarte mare valoare istorică.

Căci, dacă adesea îi lipsește spiritul critic, cinstea lui Titus JLivius e perfectă: astfel, el reproduce pentru noi, chiar fără să-și sdea seama, forme vechi ale tradiției romane pe care alții, cum ar I fi contemporanul său Dionis din Halicarnas, le îneacă în aranjamentele lor. Și independența lui e o calitate de istoric: făurindu-și VvN ce în ce mai mult „un suflet de pe vremuri”, l-a întărit făcând din istorie propria sa viață. Fără îndoială, o concepe mai ales ca pe o laudă națională, ca pe o temă pentru reflecții morale, și făcute din punctul de vedere al conservatorilor moderați ostili experiențelor democratice: dar această formă de istorie părea, în vremea aceea, foarte legitimă; iar Titus Livius și-a îndeplinit misiunea cu o cinste desăvârșită.

Istorie și morală națională

— [Severitate morală vecină cu pesimismul, care tinde să devină tradițională în istoria romană (cf. Salustiu, Tacit). Poezie oratorică sub

formă de perioade sau expresii frapante. Accent religios în concluzie. Ritm și ton general de mare ținută, dar lipsit 1 de monotonie.]

După mine, ceea ce trebuie să cerceteze oricine cu neostenită atenție este viața de odinioară, obiceiurile vechi, oamenii și faptele care au acut ca, în vreme și de pace și de război, Statul nostru să ia ființă și să sporească neconținut. Apoi trebuie să înțeleagă cum, pe măsură ce, abia simțit, slăbea spiritul de ordine, moravurile, mai întâi întrucâtva mai libere, au decăzut apoi din ce în ce mai grav și la urmă s-au năruit cu totul, așa încât am ajuns ca, în zilele noastre, să nu mai putem răbda nici păcatele noastre, nici leacurile lor.

Tocmai aceasta este importanța și rodnicia studiului istoriei: că poți privi, adunate într-un tot luminos, toate pildele de virtute vrednice de a fi urmate, în folosul tău și al țării; și totodată pe cele, rău începute și rău încheiate, de care să te ferești.

Știu eu, poate mă amăgește dragostea pentru ce mi-am pus în gând să scriu; dar sunt încredințat că n-a fost nicicând Stat mai falnic, mai cinstit și mai bogat în pilde bune decât al nostru. Niciunul n-a fost mai lungă vreme ferit de lăcomie și desfrâu, nicăieri smerenia și viața cumpătată nu s-au bucurat de o atât de adâncă și îndelungată cinstire; căci cu cât erau mai mici averile, cu atât și dorul de ele. Abia în ultima vreme belșugul a dat naștere setei de înavuțire, plăcerile prea numeroase – dorinței de a risipi și de a duce totul de răpă în lux și desfrâu.

Dar, de ajuns cu tânguiri; plăcute nu vor fi nici când voi fi silit, poate, să le dau glas; măcar acum să lipsească, în fruntea unei lucrări atât de întinse. O, de-aș putea începe și eu, ca poezii, cu închinări, urări și rugăciuni înălțate zeilor și zeițelor! Ce bucuros aș fi să le pot cere, în pragul muncii mele, noroc și sorți de izbândă!

Prefața, 9 – 12.

Evoluția literară a lui Titus Livius. Doctrina literară a lui Titus Livius era foarte precisă: istoricul admira bogăția și culoarea lui Demostene și Cicero, lua în răs asprimile și arhaismele lui Salustiu. Socotea, ca și Cicero, că istoria trebuie să fie „operă oratorică”; și sarcina pe care și-o luase îl obliga la o tratare lungă, ritmică și maiestruoasă. Dar în felul acesta se afla în contradicție cu tendințele prozei din vremea sa; și e imposibil ca într-o lucrare de întindere așa de mare un autor să nu evolueze. De aici diferențele dintre decade, care ar fi desigur și mai marcate dacă ni s-ar fi păstrat și ultimele.

Prima e cea mai plină de sevă, cea în care stilul e cel mai actual; mai ales în primele cinci cărți (conținutul însuși îl îndemna la aceasta), Titus Livius lucrează în tablouri destul de scurte, adesea contrastante, care ies foarte bine în relief; încă nu-și interzice cu totul digresiunile; limba, și ea, reține din loc în loc pe cititor prin expresii familiare, poetice sau emfaticе, care se detașează din ansamblu. Apoi Titus Livius a devenit din ce în ce mai ciceronian: decada a treia, cu câteva străluciri mai rare, ajunge la o măreție constantă, cu adevărat epică, susținută de amintirea, câteodată chiar de imitarea lui Ennius. Următoarele pierd din strălucire, dar câștigă soliditate oratorică. Dar în felul acesta Titus

Livius înceta să aparțină timpului său; primele cărți anunță mai bine, prin anumite aspecte ale lor, pe istoricii secolului I al erei noastre, și chiar pe Tacit.

În ansamblu, stilul lui Titus Livius se întemeiază pe perioade.

Lp / Dar acestea, foarte savante, sunt mai dense și mai puțin simetrice

* t decât cele ale lui Cicero; de aici uneori oarecare poticnire, dar și o extremă varietate de sugestii și multă bogăție stilistică, chiar sub aparența monotoniei. Limba începe să admită un mare număr de expresii vechi sau poetice¹; metaforele sunt frecvente, vii și îndrăznețe; comparațiile se desfășoară uneori cu abundență.

ceea ce era foarte rar la Cicero. Astfel, clasicismul lui Titus

Livius e original: anunță, oricum; viitorul.

Viața și drama. El se află în slujba unei bogate imaginații. Nu se poate spune că Titus Livius ar obține „reînvierea totală a trecutului”. Nu-și poate reprezenta nici pământul sau peisajele Italiei, nici condițiile materiale de viață, nici (deși folosește unele date, ale cercetătorilor de antichități) mentalitățile, apuse. Dar faptele \ le re trăiește cu o surprinzătoare intensitate, fără să-i pese de dife rentele de mediu sau de obiceiuri, ca și când ar fi vorba de eveni - mente actuale, la care ar fi luat parte el însuși. Rezultatul este, chiar pentru întâmplările cele mai vechi, un aspect de generalitate umană conform scopului moral pe care și l-a propus Titus Livius, dar și o intensitate dramatică egală, sub altă formă, cu cea a lui Tacit.

Înscăunarea și moartea lui Servius Tullius.

Între domniile lui Tarquinius Priscus și a lui Tarquinius Superbus, cea a lui Servius Tullius pare să reprezinte îmbinarea

tradițiilor etrusce (dramatice)

și latine (politice). Dar Titus Livius tratează aceste
I două episoade pentru valoarea lor general umană.

1 Nici uscăciune, nici lărgimi. Precizie a povestirii, i care ajunge
chiar să dea iluzia adevărului. Fermitate, uneori puțin prea evidentă și
încordată, a cuvintelor.

1 Asinius Pollio îi reproșă lui Titus Livius provincialismele (ceea
ce el numea *peftai vinitas*); dar nu ne putem da seama ce anume avea
în vedere.

Culoare familiară; zugrăvire a mulțimilor. Reacții morale, mai
mult sau mai puțin explicite, ale autorului (în pasajul al 2-lea.).]

Tarquinius, pe moarte¹, se prăbușește în brațele celor din jurul
lui, în vreme ce lictorii pun mâna pe ucigașii fugari. Lumea începe să
tipe, se îmbulzește la palat, întrebându-se cu îngrijorare ce s-a
întâmplat. În toată învâlmășeala aceasta Tanaqui² pune să se închidă
ușile palatului și scoate afară martorii nedoriți. Apoi își pregătește tot
ce trebuie pentru oblojirea rănilor, ca și când ar mai fi fost speranță de
scăpare, însă, pentru cazul când speranța s-ar dovedi deșartă, se
îngrijește și de alte mijloace de apărare. Chemându-l în grabă pe
Serviusă i-l arată pe soțul ei aproape sleit de sânge și, prinzându-i
mâna dreaptă, îl imploră să nu lase nepedepsită uciderea socrului său,
iar pe ea, soacra sa, batjocură dușmanilor e.i. „Servius, dacă ești bărbat,
a ta e domnia și nu a unor netrebnici care au folosit mâini plătite ca să
înfăptuiască cea mai cumplită fărădelege. Curaj! Dă ascultare zeilor
care te călăuzesc, căci ei au prevestit cândva că vei ajunge mare
învăluindu-ți creștetul cu flăcări sfinte. Acum e vremea să-ți dea putere
flacăra aceea cerească, acum e vremea să te trezești cu adevărat⁴. Și
noi am domnit, deși eram străini la Roma⁵. Gândește-te cine ești, nu de
unde te tragi. Dacă nu te poți hotărî, fiindcă lucrurile s-au petrecut
prea repede, ascultă măcar de hotărârile mele!”

Strigătele și tălăzuirea mulțimii erau acum de nestăvilit. Atunci
Tanaquil, arătându-se la o fereastră, din catul de sus, care dădea spre
Calea cea Nouă – locuința regelui se afla lângă templul lui Jupiter
Stator – vorbește poporului. Îi spune să fie liniștit: lovitura brutală
doar l-a buimăcit pe rege, însă cuțitul n-a pătruns adânc; Tarquinius
și-a și revenit; s-a șters sângele, s-a cercetat rana și s-a văzut că nu e
gravă; ea e încredințată că îl vor putea vedea și ei pe rege peste puține
zile; până atunci îi roagă să asculte de porunca lui Servius Tullius; el va

împărți dreptatea și va îndeplini toate celelalte îndatoriri regești. Servius se arată înveșmântat în trabee6 și însoțit de lictori și, luând loc pe tronul regal, hotărăște singur în unele privințe, în altele se preface că se duce să-l consulte pe rege.

1 La moartea lui Ancus, Tarquinius pusese mâna pe domnie; fiii lui Ancus au tocmit ucigași care – cum s-a povestit puțin mai înainte – l-au lovit chiar în palat.

2 Nevasta lui Tarquinius, prototipul femeii energice și hotărâte.

8 Copil de obârșie umilă, dar devenit celebru în urma unei minuni (o flacăra îi învăluisese capul în timp ce dormea). Mai târziu favoritul și ginerele lui Tarquinius.

4 Spre deosebire de trezirea, de după minune, a copilului.

5 Tarquinius era grec de origine; Tanaquil, etruscă.

8 Mantie cu dungi orizontale roșii, străveche și solemnă, rezervată regilor-preoți origine sabină?).

Așa au mers lucrurile mai multe zile, și după ce murise Tarquinius; Servius, ascunzându-i moartea și prefăcându-se că-i îndeplinește funcțiile, și-a întărit, de fapt, propria autoritate. Abia după aceea palatul a răsunat de bocete și s-a dat în vileag întreg adevărul.

II

În sfârșit, socoti că venise vremea să treacă la fapte1; năvăli în for cu o ceată înarmată și, spre spaima tuturor, așezându-se pe tronul regesc din fața curiei2 trimise crainicul să-i cheme pe senatori „la regele Tarquinius”. Aceștia se adunară fără întârziere: unii se așteptau de mult la acest lucru, alții s-au temut să nu fie făcuți vinovați dacă nu vin, căci, uluiți de nemaipomenita faptă, socoteau că s-a terminat cu Servius. Atunci Tarquinius începu să spună vorbe de ocară, numindu-l pe Servius „cel mai josnic dintre oameni”: „Un sclav, fiu de sclavă3, profitase de moartea groaznică a tatălui său, Tarquinius și, fără interregnum*, cum se obișnuia, fără să adune comițiile5, fără votul poporului, fără acordul senatului, se suise pe acest tron dăruit de o femeie. Cu asemenea obârșie și asemenea încoronare, își câștigase gloata cea mai de jos, din care se trăgea și el, furând patricienilor pământul lor, din ură pentru o lume aleasă care îl respingea, și împărțindu-l sărăntocilor. Toate îndatoririle față de Stat, îndeplinite pe vremuri de toți cetățenii fără deosebire, el le aruncase numai pe umerii frunțașilor cetății, instituise censul ca să stârnească pizma față de averea bogaților și să poată lua apoi din ea, oricând va voi, bani pe care

să-i dea calicimii”.

Chiar când vorbea așa, a intrat Servius, chemat în grabă de un vestitor, și a strigat cu glas răsunător încă din prag: „Ce-i asta, Tarquinius-Cum ai îndrăznit, cât sunt eu în viață, să-i convoci pe senatori și să te așezi pe tronul meu?” Atunci Tarquinius i-a răspuns tăios că stă pe tronul tatălui său și că e mult mai firesc să moștenească domnia el, fiul regelui, decât un sclav; destul și-a bătut joc fără rușine Servius de adevărații stăpâni. Oamenii fiecăruia încep să strige; poporul dă năvală în senat; era limpede că domnia va rămâne a celui care va învinge. Atunci Tar

1 Fiul lui Tarquinius cel Bătrân (numit, mai târziu, Tarquinius cel Trufaș), ultimul rege al Romei, e cel care îl va răsturna pe Servius.

— Sala de ședințe a senatului.

— Tradiția cea mai înjositoare despre originea lui Servius, al cărui nume (poate în realitate etrusc) evocă numele latin al sclavului (*servus*). x

— Asigurat de senatori până la alegerea noului rege. 6 Adunare electivă.

6 Tradiția îi atribuia lui Servius un mare număr de legi democratice, în fapt mult posteriore.

quinius, silit de împrejurare să meargă până la capăt, cum era mult mai tânăr și mai puternic decât regele, îl cuprinde de mijloc și, luându-l pe sus, îl azvârle afară din sala senatului și-l rostogolește pe scări în jos; apoi intră din nou în sală ca să nu se risipească senatorii. Toți oamenii lui Servius o iau la fugă; iar el, mai mult mort decât viu, arătând a orice numai a rege nu, încerca să ajungă cât mai repede acasă, când trimișii lui Tarquinius îl prind din urmă și-lucid. Se crede – și cealaltă crimă a ei îndreptățește această credință – că Tullia¹ a fost cea care a poruncit această ucidere. Oricum, e sigur că a venit în for într-o caleașca și că, fără sfială în fața atâtor bărbați, și-a chemat soțul afară din sală, și i-a dat, ea cea dintâi, numele de rege. El i-a poruncit să plece din viitoarea aceea; Tullia, îndreptându-se spre casă, ajunsese în susul străzii Chiparoșilor (unde, până nu de mult, era un templu al Dianei) și cotise spre dreapta ca să urce coasta Urbis și să ajungă pe Esquilin, când, deodată, vizitiul a smucit de hături și s-a oprit, înspăimântat, arătându-i stăpânei sale leșul lui Servius întins în drum. S-a petrecut atunci, se spune, un lucru cumplit și de o sălbăticie neomenească – locul se cheamă și azi, în amintire, Calea Nelegiurii:

ieșită din minți, îmboldită de furiile2 surorii și ale soțului ei dintâi, Tullia a trecut cu caleașca peste trupul neînsuflețit al tatălui ei, înroșind-o cu sânge părintesc; mânăjită ea însăși cu pete de sânge, a adus acasă semnele crimei, la penaii3 ei și la cei ai soțului ei; dar mânia acestora avea să-i pedepsească, nu peste mult timp, cu un sfârșit de domnie pe potriva acestui început ticălos4.

I, 41, 1 – 6; 47, 8 – 48, 7.

Narațiua epică. Darul acesta al redării însuflețite este, la Titus Livius, foarte conștient, iar puterea sa sugestivă – foarte controlată. Scriitorul își compune riguros povestirile, distinge momentele, alege și ordonează amănuntele așa încât să obțină unitate de impresii și forță expresivă. Câteva cuvinte atribuite unor personaje esențiale, o anume căldură retorică înalță destul de des tonul în scenele primei decade. Titus Livius a ajuns să-și înlănțuie povestirile astfel încât să dobândească ansambluri din ce? n ce m-ai vaste, largi fără a fi risipite. Așa s-a născut o narațiua epică, aproape homerică, cu un curs ritmic, neîntrerupt, unde

1 Nevasta lui Tarquinius.

Furiile sunt divinitățile infernale ale remușcării. Orice omor le trezește și le face – l chinuiesc pe făptaș. Tullia, fiica lui Servius, își omorâse și sora și soțul, ca să se poată căsători cu cumnatul ei.

— Zei ai casei, ocrotitori ai prosperității ei.

Tarquinius avea să fie ultimul rege al Romei.

chiar monotoniile (fatale) sunt în armonie cu tonul general. Din nenorocire a păstrat obiceiul analiștilor de a-și împărți materia pe ani, ceea ce îmbucătățește câteodată expunerile cele mai mărețe.

Bătălia de pe Metaurus

[Hanibal e izolat în Italia meridională; fratele său Hasdrubal îi aduce din Spania o armată în ajutor și i-a trimis mesageri care să-i anunțe sosirea sa. Dar mesajul a fost interceptat de consulul Claudius Nero, care îl supraveghează pe Hanibal, în vreme ce celălalt consul, M. Livius, îi ține piept lui Hasdrubal. Nero hotărăște, în chip îndrăzneț, să-și reunească elita trupelor cu cele ale celui alt consul, ca să-l nimicească pe Hasdrubal. Pentru a-l înșela pe acesta, joncțiunea s-a făcut în timpul nopții, și fără a așeza un alt castru, așa cum era obiceiul. Adversarii se găsesc în preajma fluviului Metaurus (Metaro); bătălia s-a dat poate nu departe de Fano (207 î.e.n.). (Narațiune documentată, de mare valoare istorică. Nicio precizare geografică; dar claritate a

explicațiilor ținutice și strategice. Psihologie dramatică și căldură intimă a povestirii. Cinstit omagiu adus dușmanului (De remarcat mai ales sfârșitul, cu aspect retoric).]

Trupele, orânduie în fața castrului, așteptau semnalul; dar lupta n-a început, fiindcă Hasdrubal, luând-o cu câțiva călăreți înaintea stegarilor, a zărit la armata dușmană scuturi vechi, pe care nu le văzuse mai-nainte, și cai mai slabi; de asemenea, soldații i s-au părut mai numeroși decât de obicei. Bănuind adevărul, a dat grabnic poruncă să se sune retragerea și a trimis la râul de unde luau cu toții apă oameni care să încerce să facă vreun prizonier sau măcar să vadă dacă nu cumva fețele unora dintre soldații romani arată arse de soare, ca după un marș recent. Altora le-a poruncit să dea ocol pe departe taberelor romane ca să vadă dacă întăritura a fost ori nu lărgită și dacă se sună din trâmbiță o singură dată sau de două ori. I s-au raportat toate cu amănuntul; totuși știrea că taberele romane nu fuseseră sporite îl putea face să judece greșit; erau într-adevăr tot două, ca înainte de venirea celui alt consul: cea a lui M. Livius și cea a lui L. Porcius, și nu se adăugase nimic la lungimea întăriturilor așa ca să încapă mai multe corturi. Dar un lucru i s-a părut ciudat bătrânului comandant, deprins de atâta vreme să se tot războiască cu romanii: știrea că în castrul pretorului semnalul s-a dat o singură dată, iar în cel al consulului, de două ori: „Înseamnă că sunt aici amândoi consulii” își spunea el și îl înăbușea îngrijorarea când se întreba cum de lăsase Hanibal să-i scape din mână cel de al doilea consul. N-avea cum să ghicească adevărul: că Hanibal fusese înșelat în așa măsură încât nu avea habar unde se aflau comandantul și armata care-și avuseseră tabăra față-n față cu a lui. „Nu încapă îndoială, numai o înfrângere gravă îl putuse înspăimânta într-atât pe Hanibal încât să-l împiedice să-i urmărească”. Se întreba cu groază dacă nu cumva era totul pierdut, iar ajutorul său, târziu și zadarnic. „Poate că romanii aveau noroc și în Italia, cum aveau în Spania”. Uneori se gândea că scrisoarea lui nu ajunsese până la Hanibal; consulul pusese pe semn mână pe ea și se grăbise să pornească asupra lui, ca să-l zdrobească.

Chinuit de aceste gânduri negre, după ce s-au stins focurile și s-a dat semnalul primei străji de noapte, Hasdrubal a poruncit soldaților să-și strângă în tăcere lucrurile și să pornească la drum. În zorul plecării însă, în învălmășeală și întuneric, cele două călăuze, scăpate de sub supraveghere, fugiseră: unul se ascunsese într-un loc la care se

gândise de mai înainte, altul trecuse Metaurul printr-un vad numai de el știut. Așa încât, lipsit de îndrumare, convoiul a început prin a rătăci pe câmpii, iar o mulțime de soldați, sleiți de nesomn, s-au întins pe unde au apucat, părăsindu-și stindardele. Hasdrubal, în așteptarea zorilor care aveau să-i arate drumul, spune oamenilor săi să se țină de firul apei; și, urmând coturile și șerpuirile râului, a înaintat foarte puțin, gata în orice clipă să treacă apa, de îndată ce ar fi zărit vreun vad. Dar, cu cât se îndepărta de mare, cu atât se povârnea albia râului; Hasdrubal a fost astfel nevoit să piardă o zi; așa au avut timp [dușmanii să-l ajungă.

Cel dintâi l-a prins din urmă Nero, cu toată călărima; pe urmă a sosit și Porcius, cu trupele ușor înarmate. În vreme ce aceștia hărțuiau și izbeau din toate părțile istovita armată cartagineză, Hasdrubal, renunțând la ceea ce nu se mai putea numi marș, ci fugă, a hotărât să-și așeze tabăra în vârful unui deal, pe malul apei. Atunci a sosit și Livius, cu toate trupele de infanterie grea, nu în coloană de marș, ci orânduite și înarmate pentru o luptă neîntârziată. Imediat s-a operat joncțiunea și s-a constituit frontul. Claudius a luat comanda aripii drepte, Livius pe cea a aripii stângi; centrul liniei i-a fost încredințat pretorului. Hasdrubal, văzând că nu poate evita lupta, întrerupe lucrările pentru tabără. Își așază în prima linie, chiar în fața steagurilor, elefanții, lângă ei, în aripa stângă, față în față cu Claudius, pune trupe de gali; nu că s-ar fi încrezut grozav în ele, ci fiindcă era sigur că romanii se tem de gah. El însuși ia comanda aripii drepte, din fața lui M. Livius, unde grupase hispani, soldați bătrâni în care își pusese toată nădejdea; în centru, în spatele elefanților, îi așază pe liguri. Dar frontul lui era mai mult lung decât adânc; coasta unui deal îi acoperea pe gali.

Lupta a început-o trupa de hispani, ciocnindu-se cu aripa stângă a armatei romane; aripa dreaptă a romanilor, toată, rămăsese deocamdată în afara bătăliei, fiindcă dealul aflat în calea ei n-o lăsa să atace, nici din față, nici din flanc. Cumplit se încheștaseră oamenii lui Livius și cei ai lui Hasdrubal, și se măcelăreau îngrozitor unii pe alții. Aici se aflau cei doi generali, aici cea mai mare parte a infanteriei și a cavaleriei romane, aici hispanii, veterani care știau prea bine cum să lupte cu romanii, aici și ligurii, neosteniți luptători. Tot încoace fuseseră aduși și elefanții; aceștia, în avântul atacului dintâi, împrăștiaseră avangarda romană, ba urniseră chiar din loc și grosul trupelor; apoi însă, pe măsură ce sporea învâlmășeala și vuietul luptei,

se făceau mai greu de condus și rătăceau între cele două fronturi, ca și când n-ar mai fi știut care anume e al lor, aidoma corăbiilor lăsate să plutească fără cârmaci. Claudius, strigând către soldații săi: „La ce bun atâta goană, la ce bun atâta drum?” încercase zadarnic să ocupe dealul din dreptul său; văzând însă că nu putea răzbate la dușman pe această cale, scoase câteva cohorte din flancul drept – căci își dăduse seama că acesta era menit mai degrabă să rămână pe loc decât să intre în luptă – le puse să ocolească prin spate linia de bătaie și căzu asupra dușmanului, dintr-o parte, fără știrea acestuia și totodată fără știrea, măcar, a romanilor. Totul s-a săvârșit cu atâta iuțeală, încât abia se ivise dintr-o parte, când iată-l luptând și din spate, în felul acesta, i-a învâluit din toate părțile pe hispani și pe liguri și i-a măcelărit. A început apoi uciderea galilor. Aici rezistența a fost cea mai slabă: mulți dintre ei fugiseră de lângă steaguri, se risipiseră în timpul nopții și se întinseseră să doarmă pretutindeni pe câmpie; iar cei rămași, istoviți de marș și de nesomn, abia dacă își puteau purta armele: căci sunt, îndeobște, foarte puțin rezistenți trupește, și fiind acum în amiază, setea și zăduful îi aruncau, gâfâind, pradă dușmanilor, care îi ucideau sau îi lua prizonieri.

Dintre elefanți, mai mulți au fost uciși chiar de cornacii lor, nu de romani. Cornacii aveau o daltă și un mai: când băgau de seamă că animalele încep să se înfurie și să se repeadă la ai lor, le propteau dalta între urechi, chiar la încheietura care leagă grumazul de cap, și o înfingeau izbind-o cât puteau mai la. S-a văzut că așa pot fi omorâte cel mai repede fiarele acestea uriașe, când nu mai ascultă de cornac: născocirea fusese chiar a lui Hasdrubal.

Generalul cartaginez, ca de atâtea alte ori, s-a acoperit de glorie și cu prilejul acestei bătălii: el e cel care i-a susținut pe soldații săi, îmbărbătându-i și stând, alături de ei, neclintit în fața primejdiei; el i-a înflăcărat ba cu rugăminți, ba cu dojeni când, vlăguiți și cuprinși de silă, nu mai voiau să înainteze; tot el i-a adus îndărăt pe fugari și a reînceput lupta în câteva sectoare unde ea încetase. La urmă, văzând că, fără nicio îndoială, norocul era de partea dușmanilor și nevoind să rămână în viață după pieirea unei armate atât de mari care-l urmăse de dragul numelui său, s-a aruncat, călare, drept în mijlocul unei cohorte romane: aici a căzut luptând, demn fiu al lui Hamilcar, demn frate al lui Hanibal.

Psihologia. Pe Titus Livius îl interesează factorii psihologici ai istoriei mai mult chiar decât mișcarea dramatică. Îi place să concentreze lumina asupra unor oameni îndeajuns de reprezentativi pentru a ilustra tendințele, fie ale întregului popor roman, fie ale unuia dintre partidele lui politice, la un moment dat. I se întâmplă să deseneze adevărate portrete, fictive ca cel al lui Papirius Cursor, sau lucrate după documente sigure, ca cele ale lui Hanibal sau Cato cel Bătrân. Dar preferă să dezvolte caracterele protagoniștilor în cursul unor acțiuni variate, legându-le de mersul evenimentelor: astfel se conturează, cu aparența unei evoluții vii, Camillus, eroul din vremuri vechi, Scipio Africanul și mulți alții. Tot atât de bine știe naratorul și să noteze printr-un cuvânt sau printr-un gest diferențele dintre membrii unor familii celebre și tipice, cum ar fi Claudii sau Fabii; sau mobilul unui personaj secundar. Dar cea mai mare originalitate a dovedit-o în evocarea emoțiilor colective, a mișcărilor mulțimii. Psihologie foarte generală, fără îndoială, dar > în aceste limite, aproape fără greș, și dând iluzia adevărului.

Papirius Cursor

[Portret tipic, fără documentație sigură, al unui consul și dictator celebru de la sfârșitul secolului al IV-lea. Îmbinare a eroului „homerice” (Ahile; Alexandru cel Mare, care se lauda cu calitățile sale „homerice” și cu care Titus Livius îi compară mai jos pe generalii romani) cu comandantul roman. Asprime și ironie țărănească. Aspect anecdotic, rar la Titus Livius, dar care mai târziu va fi din ce în ce mai mult la \. modă.]

A fost, fără nicio îndoială, om vrednic de toate răsplățile ostășești; iară pereche îi erau și tăria sufletească, și puterea trupească; dar mai ales era grozav de iute de picior, ceea ce i-a adus și porecla. Se spune că la alergare îi întrecea pe toți cei de-o vârstă cu el și că – fie pentru că așa îi cerea trupul, fie pentru că făcea dese exerciții – bea și mânca mai vârtos decât ceilalți. Se mai zice că niciun comandant nu le făcea slujba mai grea ostașilor săi, călăreți și pedestrași, fără deosebire¹: aceasta fiindcă pe el însuși nicio osteneală nu-l putea birui. Odată, după o victorie, călăreții au îndrăznit să-l roage să le ușureze nițel grelele îndatoriri. Iar el: „Ca să nu ziceți că nu vă scutesc de nimic, vă dau voie să nu vă mai bateți calul pe greabăn, când descălecați”. Și greutatea poruncii sale o simțeau deopotrivă cetățenii romani și aliații. Pretorul din Preneste² se dovedise prea sfios și-și dusesese oamenii cam

încet din linia a doua în cea dintâi. Papirius, plimbându-se prin fața cortului său, îl cheamă la el pe pretor, iar apoi îi spune lictorului său să-și pregătească securea. Prenestinul, la auzul acestei vorbe, a încremenit. Dar comandantul, întorcându-se spre lictor, zise: „Taie, te rog, rădăcina asta de care se împiedică oricine trece pe aici”. După ce l-a făcut astfel pe pretor să se înfioare la gândul morții, i-a dat doar o amendă și l-a lăsat să plece.

IX, 16, 12 – 18. Roma află de biruința asupra lui Perseu

[Perseu, regele Macedoniei, a fost învins de consulul Paulus Aemilius la Pidna (în 168). Psihologie colectivă foarte suplă și vie. Lipsă de interes față de i critica unor tradiții contrare. Gust pentru un pitoresc neîncărcat.]

Vestitorii biruinței, Q. Fabius, L. Lentulus și Q. Metellus, s-au grăbit cât au putut, dar, ajungând la Roma, au văzut că vestea de bucurie sosise înaintea lor. La trei zile după bătălie, în toiul unui spectacol la circ a început dintr-odată să se strecoare prin toate șirurile de spectatori, ca un freamăt, zvonul că în Macedonia s-a dat o luptă în care regele a fost zdrobit; apoi agitația a sporit, până când lumea a izbucnit în urale și aplauze, ca și când știrea ar fi fost neîndoielnică. S-au minunat magistrații de această neașteptată veselie și-au încercat să afle de la cine pornise; cum n-au găsit pe nimeni, s-a topit siguranța bucuriei, dar le-a rămas totuși tuturor în suflet o tainică nădejde de bine³. Iar când vestea

1 Călăreții mai formau încă o elită restrânsă care aparținea claselor celor mai avute! Prin magistrat și comandant al contingentului militar din Preneste, oraș latin, „aliat” al Romei.

3 Care avea. pentru poporul acesta superstițios, valoarea unei prevestiri.

adusă de Fabius, Lentulus și Metellus a arătat că nădejdea nu le fusese zadarnică, s-au bucurat deopotrivă și de biruință și de gândul că inima lor o presimțise.

S-a mai explicat și altfel, într-un fel tot atât de vrednic de crezare, veselirea aceasta a publicului din arenă: se zice că, în ziua a cincisprezecea înainte de calendele lui octombrie 1 (a doua zi a jocurilor), un sol care venea, spunea el, din Macedonia, i-a înmănat consulului C. Licinius, pe când acesta se suia în car ca să meargă să dea cvadrigelor semnul de plecare, o scrisoare și o ramură de laur². După ce-au plecat cvadrigelile, consulul, îndreptându-se în car, de-a lungul

circului, spre locul său oficial, a înălțat scrisoarea și laurul, ca să le vadă poporul. La acest gest, publicul, fără să-i mai pese de jocuri, a pornit să alerge în jos, spre arenă. Consulul a convocat senatul pe loc, i-a citit scrisoarea și, cu încuviințarea acestuia, i-a vestit poporului că L. Aemilius, colegul său, se bătuse cu regele Perseu: armata macedoneană fusese zdrobită și risipită, regele fugise cu câțiva de-ai lui; toate orașele Macedoniei se supuseseră poporului roman. La auzul acestor vorbe oamenii au izbucnit în strigăte și în nesfârșite aplauze. Cei mai mulți au părăsit jocurile și s-au dus acasă, să ducă nevastei și copiilor vestea cea bună. Era în ziua a douăsprezecea după bătălie.

XLV, I.

Discursurile. Un număr foarte mare de discursuri (s-au numărat mai mult de 403 în cărțile păstrate) ritmează povestirea; sunt de obicei destul de scurte, dar câteva dintre ele sunt foarte întinse, și toate, conform obiceiului antic (vezi p.265), compuse de Titus Livius, fără realitate istorică, chiar atunci când autorul se amuză, de pildă, să imite oarecum, în cuvintele atribuite lui Cato cel Bătrân, stilul acestuia (XXXIV, 2 – 4). Se pare deci că aceste discursuri nu sunt nimic mai mult decât dovada bogăției și a supleții retoricii liviene; sau, cel mult, că servesc la echilibrarea, prin contrast, a descrierilor și a narațiilor. Dar sunt mai mult decât atât: uneori dezvoltă în toate nuanțele ei psihologia unui personaj; alteori, politica unui partid: așa sunt acimirabilele discursuri ale reprezentanților senatului sau ale

1 în ziua de 16 sau de 17 septembrie, conform calendarului folosit. Dar indicațiile cronologice date de Titus Livius sunt aici foarte neclare (în manuscrise se citește nu „ziua a cincisprezecea” ci „ziua a zecea” (21 sau 22 septembrie), ceea ce vine în contradicție cu data menționată la sfârșit și cu cercetările moderne, care plasează bătălia în ziua de 22 iunie.

a Laurul e semn de victorie.

unor fruntași populari (al lui Appius Claudius: VI, 40 – 41; al lui Canuleius: IV, 3 – 5;...). Alteori, scopul lor e acela de a expune ansamblul unei situații, așa cum ar face un istoric /modern, dar în propriul său nume. Aproape întotdeauna ele îmbracă tonul cel mai exact și forma cea mai vie.

Totuși nu se poate nega că lui Titus Livius i-au plăcut; că avea conștiința de a se întrece într-un alt gen, mai scurt, mai puțin juridic, cu însuși Cicero. Câtă vreme îl susține instinctul dramatic, rezultatul e

foarte bun. Dar scriitorul se lasă uneori antrenat de pura retorică, luând emfaza drept eroism și acumulând vorbe din ce în ce mai strălucite, în pofida verosimilului.

Scipio reprimă revolta de pe Sucro

[În anul 206, în Spania, pe când Scipio era bolnav, câteva trupe cantonate la gura fluviului Sucro (Xucar?) s-au răzvrătit. Scipio, chemându-le la Cartagina Nouă, își impune din nou autoritatea cu o uimitoare finețe psihologică și o înțeleaptă și umană indulgență. Discurs care pune în lumină o întreagă personalitate (energică, fină și seducătoare). Știință și suplețe a planului (între un exordiu și o concluzie în care se combină diferit tema severității și cea a iertării: inconștiența celor revoltați; monstruozitatea vinei lor; absurditatea purtării lor; patria e mai presus de indivizi). Belșug de mișcare și de imaginație. De notat veridicitatea reacțiilor mulțimii, care încadrează discursul. De comparat cu: Lucan, *Farsalia*, V, v.316 – 373; Tacit, *Anale*, I, 24 – 30.]

Cei chemați la adunare, care sosiseră cu o zi înainte, se strâng plini de cutezanță în spațiul gol din preajma tribunei comandantului, încredințați că le va fi ușor să-l sperie cu strigătele lor. În timp ce comandantul suia la tribună, de jur-împrejurul răzvrătiților neînarmați, dându-le ocol prin spate, s-au așezat soldați înarmați, aduși de la porțile orașului. Atunci toată îndrăzneala lor căzu. Îi înspăimântase mai mult decât orice – așa mărturiseau mai târziu – ciudata energie și culoarea săfâatoasă a feței generalului pe care se așteptaseră să-l vadă măcinat de boală; și expresia chipului său era cum nu-și aminteau s-o fi văzut vreodată în toiul bătăliei. El a stat așezat o vreme, tăcând, până ce i s-a vestit că au fost aduși capii rășcoalei și că totul e gata. Atunci, după ce crainicul a cerut să fie liniște, Scipio a început astfel:

„N-aș fi crezut niciodată că nu-mi voi găsi cuvintele cu care să vorbesc armatei mele. Nu fiindcă m-aș fi îndeletnicit mai mult cu arta cuvântului decât cu fapta, ci fiindcă, purtat prin tabere aproape de când eram copil, socoteam că nu-mi e străin felul de a gândi al soldaților. Dar, iată, vouă nu știu cum să vă vorbesc: mi-e mintea goală și vorbele-mi lipsesc. Nu știu măcar ce nume să vă dau: cetățeni? dar v-ați trădat țara. Soldați? dar ați încetat să mai recunoașteți puterea comandantului vostru și a auspiciilor sale¹, ați batjocorit sfințenia jurământului² depus. Dușmani? Aveți trup, chip, veșminte și port de

cetățeni romani; dar fapte, vorbe, uneltiri și gânduri de dușmani. Într-adevăr, voiți și nădărduiți voi altceva decât fiergeții și lacetanii³? Ei cel puțin și-au ales drept căpetenii ale nebuniei lor oameni de viță regească, pe Mandonius și Indibilis, și le-au dat ascultare; voi ați încredințat dreptul de auspicii și autoritatea supremă unui Atrius din Umbria și unui Albius din Cales. Spuneți că nu toți ați făcut asta și că nu toți ați vrut să se întâmple așa, soldați. Spuneți că numai câțiva dintre voi au fost nebuni și lipsiți de judecată. Vă cred bucuros; căci s-au petrecut lucruri atât de grave, încât, dacă s-ar fi întins în toată armata, n-ar putea fi spălate decât cu uriașe ispășiri.

Nu-mi face nicio plăcere să pun mâna pe aceste răni, dar ele nu se pot vindeca fără să fie atinse și curățate. Vă spun drept, după ce i-am izgonit pe cartaginezi din Spania, nu-mi închipuiam să mai fie în toată provincia vreo așezare sau vreun om care să-mi dorească moartea: mă purtaseră bine nu numai cu aliații, ci și cu dușmanii noștri. Și iată că tocmai în tabăra mea – vai, cât de amarnic mă înșelasem! – vestea morții mele a fost bine primită, ba chiar așteptată cu nerăbdare. Nu spun că sunteți cu toții vinovați de asemenea gânduri – dacă aș fi încredințat că întreaga mea armată îmi dorește moartea, mi-aș da-o pe loc, aici, sub ochii voștri; n-aș mai avea ce face cu o viață la care nu țin concetățenii și soldații mei; dar mulțimea e ca marea, liniștită de felul ei; după cum bate crivățul sau zefirul, în voi domnește furtuna sau pacea; răspunderea și pasul cel dintâi al acestei nebunii sunt ale capilor răscoalei. Voi v-ați molipsit de nebunia lor. Ba mi se pare chiar că nici azi nu vă dați bine seama ce faceți, nu vă dați seama cât e de mare nebunia voastră, ce crimă ați avut cutezanța să săvârșiți împotriva mea, împotriva țării, a părinților și copiilor voștri, împotriva zeilor martori ai Jurământului vostru, împotriva auspiciilor sub care slujiți, împotriva legii ostășești și a supunerii lăsate din moși-strămoși, împotriva puterii

Numai generalul e depozitarul religiei naționale și, deci, și al darului de a presimți trimis de zei.

„Iur4 rnând de credință cu conținut religios ti lega pe soldați de generalul lor. opulații spaniole care se ridicaseră în același timp împotriva romanilor.

militare celei mai înalte.

Să nu vorbim despre mine; poate că ați dat crezare veștii despre moartea mea din nesăbuință, nu din dușmănie față de mine; poate că

eu mă port așa fel încât e foarte firesc ca ostașilor să le fie silnică slujba sub ordinele mele. Dar cu ce vă era vinovată patria ca s-o trădați, alăturându-vă gândurilor netrebnice ale lui Mandonius și Indibilis? Cu ce vă era vinovat poporul roman, ca să luați puterea tribunilor¹ aleși de popor și s-o treceți unor oarecare? Nu v-ați mulțumit să-i faceți tribuni, ci ați încredințat (voi, o armată romană!) fasciile comandantului vostru acestor oameni care n-avuseseră în viața lor măcar un sclav căruia să-i poruncească. Albius și Atrius au dormit în pretoriu², la porunca lor a sunat goarna, lor li s-a cerut consemnul, au stat la tribuna lui P. Scipio, au avut lictori care să îndepărteze mulțimea din calea lor, au pășit în urma fasciilor cu securi. Voi ziceți că ploaia de pietre, căderea trăsnetului, puii pocii și împotriva firii pe care îi nasc vitele sunt semne rele. Adevăratul semn rău acesta este: purtarea voastră; și nicio jertfă, nicio rugăciune solemnă nu pot spăla pata; numai sângele celor vinovați de această fărădelege.

Totuși, fiind vorba de o atare faptă de negrăit, eu aș vrea să știu – deși nicio crimă nu e îndreptățită – ce-a fost în mintea voastră, ce-ați avut de gând. Pe vremuri, o legiune trimisă pentru pază la Regium a ucis, cu viclenie, pe mai-marii cetății și a stăpânit apoi timp de zece ani acest oraș bogat. Pentru fapta aceasta patru mii de oameni – întreaga legiune – au fost uciși cu securea în forul roman. Dar ei nici nu-și aleseseră drept căpetenie pe Atrius, un fel de slugă ostășească din Umbria, la care până și numele e prevestitor de rău³, ci pe tribunul militar D. Vibellius; și nici nu se legaseră cu dușmani ai poporului roman, ca Pirus, samniții sau lucanii; pe când voi ați împărțit planurile lui Mandonius și Indibilis, și era gata să vă alăturați armele de ale lor. Cei din Regium aveau de gând – așa cum făcuseră campanii cu Capua, după ce o luaseră vechilor ei locuitori, etruscii, așa cum făcuseră și mamertinii cu Messina, în Sicilia – să-și statornicească așezarea în Regium și să nu pornească niciodată război împotriva poporului roman sau a aliaților săi. Voi ce aveți de gând? Să vă așezați casele pe malurile râului Sucro? Dacă eu, ca general, v-aș fi poruncit să rămâneți aici după cucerirea provinciei, iar eu aș fi plecat acasă, ați avea tot dreptul să cereți ajutorul zeilor și al oamenilor, plângându-vă că nu sta-⁴ toți trimiși înapoi, la nevestele și la copiii voștri. Să zicem însă că ați

1 Tribunii militari, aleși de popor, comandau cu rândul legiunea. Cortul (și cartierul general) al comandantului suprem,» Ater înseamnă

„negru” sau „sinistru”.

fi alungat amintirea lor din inimile voastre, precum ați alungat patria și pe mine. Eu aș vrea să pricep ce cale de înfăptuire vedeți voi pentru gândul vostru ticălos, dar, cine știe, nu cu totul nesăbuit. Credeați voi că veți putea, atâta vreme cât trăiesc eu și cât restul armatei, cu care am cucerit într-o singură zi Cartagina Nouă, cu care am biruit, pus pe fugă și izgonit din Spania patru generali și patru armate cartagineze, e nevătămat, credeați voi că veți putea, când sunteți numai opt mii de oameni – și mai puțin tari, desigur, decât cei pe care vi i-ați pus în frunte, decât Albius și Atrius – să smulgeți provincia Spania din mâinile poporului roman?

Să lăsăm cu totul deoparte numele meu și să spunem că nu m-ați jignit cu altceva decât cu faptul că ați crezut prea ușor vestea morții mele. Dar, cum adică, dacă aș fi murit eu, trebuia să piară odată cu mine și patria? trebuia să se năruie și puterea poporului roman? O, ferească preabunul și preamăritul Jupiter ca orașul nostru, clădit, spre viață veșnică, după datină și cu voia zeilor, să fie legat de soarta acestui trup șubred și sortit pieirii! Atâția vestiți comandanți au căzut numai în acest război: Flaminius, Paulus, Gracchus, Postumius Albinus, M. Marcellus, T. Quinctius Crispinus, Cn. Fulvius și Scipionii, rudele mele; poporul roman însă trăiește, și va trăi și dacă or muri încă o mie, de sabie sau de boală. Murind eu singur trebuia îngropată și țara odată cu mine? Chiar voi, aici în Spania, când au fost uciși tatăl și unchiul meu, cei doi generali ai voștri, ați ales în fruntea armatei pe Septimius Marcius ca să țină piept punilor, însuflețiți de proaspăta lor biruință. Și vorbesc ca și când provinciile Spaniei ar fi rămas fără conducător, ca și când, M. Silanus, care a fost trimis aici cu aceleași drepturi și aceeași putere ca și mine, și fratele meu L. Scipio, și C. Laelius, amândoi legații mei, n-ar fi revendicat comanda supremă. Oare se pot compara cele două armate, căpeteniile unei părți și a alteia, meritele sau cauza unora și-a celorlalți? Chiar dacă voi ați fi fost mai tari în toate aceste privințe, trebuia să luați armele, alături de cartaginezi, împotriva țării, împotriva concetățenilor voștri? Voi ați ca Africa să stăpânească Italia, iar Cartagina – Roma? Pentru care vină a patriei voastre?

Demult, o condamnare nedreaptă și un exiliu chinuit și nemeritat l-au împins pe Coriolan¹ să-și atace patria; totuși dragostea de familie l-a oprit de la această crimă împotriva țării. Pe voi ce durere, ce nemulțumire v-a stârnit? Din pricina bolii comandantului vi s-a

plătit solda cu câteva zile mai târziu; și aceasta v-a fost de-ajuns ca să porniți război

Coriolan, urmărit de ura tribunilor plebei și condamnat pe nedrept, pornise, în intea volscilor, împotriva Romei: dar, convinși de rugămintele nevestei și reproșurile mamei sale, făcu cale întoarsă.

Împotriva patriei voastre, să părăsiți poporul roman și să vă alăturați fiergeților, să călcați în picioare toate cele sfinte și cele omenesti! De bună seamă ați înnebunit, soldați; o nebulie de loc mai mică decât boala care mi-a cuprins mie trupul v-a [luat vouă mințile. Mă îngrozesc când înșir câte ațifputut crede, nădăjdui și dori; să le acopere pe toate uitarea, ca și când nici n-ar fi fost; dacă nu, să [le acopere măcar tăcerea. Îmi dau seama că vi s-a părut aspră și crudă cuvântarea mea: cu cât mai crude credeți că au fost faptele voastre decât vorbele mele? Eu trebuia să rabd faptele voastre, pe când voi nu puteți [răbda fără durere să le pomenesc pe toate. Dar nici de acestea toate n-am să vă mai fac vinovați. Măcar de le-ați putea uita și voi tot atât de ușor pe cât le voi uita eu. În ce vă privește pe voi toți, dacă vă căiți de greșeala voastră, sunteți destul și prea destul pedepsiți. Albius din Cales însă, Atrius din Umbria și ceilalți capi ai ticăloasei răzvrătiri își vor plăti fapta cu sângele lor. Pentru voi, priveliștea pedepsirii lor trebuie să fie nu numai lipsită de grozăvie, dar chiar plăcută – dacă v-a venit mintea la loc – fiindcă împotriva nimănui n-au uneltit ei mai rău și mai dușmănos decât împotriva voastră”.

Abia își încheiase cuvântarea când, după cum poruncise mai înainte, încep să se desfășoare lucruri care, toate, umplu de groază ochii și urechile celor de față. Armata care încercuise la început adunarea își izbește săbiile de scuturi; răsună vocea crainicului rostind numele celor pe care judecata îi osândise; vinovații sunt târați în față, goi, și îndată se scot la vedere toate uneltele chinului lor; sunt legați la stâlp, bătuți cu nuiiele și li se taie capul cu securea.

Iar cei de față erau atât de încremeniți de spaimă încât nu numai că nu s-a auzit o vorbă mai aspră împotriva pedepsirii crunte a osândiților, dar nimeni n-a scos măcar un geamăt.

XXVIII, 26, 12 – 29, 11.

Valoarea didactică. Titus Livius știa bine că, orice efort ar face, nu va scăpa de o oarecare monotonie, mai ales în prima parte a *Istoriei* sale; într-adevăr, analiștii, fiindcă nu aveau simțul diferențelor cronologice și ca să umple lacunele tradiției» transpuseseră în trecut,

deosebindu-le prea puțin, o serie de evenimente (bătălii, lupte ale tribunilor) petrecute în ultimele timpuri ale republicii; și astfel înseși evenimentele recente își pierdeau originalitatea și prospețimea. Dar Titus Livius a ocolit cât a putut mai bine acest inconvenient, alegându-și scot un mai ales morale și rațional. Mai întâi, a făurit o jrrsgire aretranului ideal, eroic, harnic, tenace, iubitor de dreptate, al cărui tip se constituise puțin câte puțin între veacurile al IV-lea și al II-lea, imagine pe care psihologia ei nuanțată o face aproape verosimilă și a cărei fervoare patriotică e simbolul și garanția statorniciei și veșniciei Romei. Apoi, din aceste perpetue bătălii, din aceste lupte politice nesfârșite și mereu aceleași, a tras o serie întreagă de învățăminte: scheme strategice, manevre politice, pe care finețea sa psihologică (iarăși) și efortul său de varietate au știut să le facă îndeajuns de diferite pentru ca oricine să găsească în ele materie de reflecție și chiar o linie de conduită în diverse cazuri. În acest sens se poate vorbi despre o filosofie practică a istoriei la Titus Livius; sau, cu alte cuvinte, opera lui se prezintă ca o vastă culegere de experiențe generalizate în legătură cu conducerea unui Stat.

Naționalismul roman al lui Titus Livius. Oricât e de mare, Titus Livius nu-l egalează nici pe departe, ca savant și ca artist, pe Michelet. Dar, pe lângă simțul punerii în scenă, dramatică și pitorească, pe care o aduseseră la modă istoricii greci ai perioadei elenistice, Titus Livius a mai adăugat amplexarea construcției, fermitatea continuă a tratării, echilibrul părților, armonia ansamblului. Și, mai ales, el a fixat chipul măreț al Romei care a hrănit naționalismul roman în tot timpul imperiului, între presiunea Orientului și amenințarea barbarilor, și care s-a impus istoriei până la sfârșitul secolului al XVII-lea. Importanța lui este astfel mai mare decât rolul social al lui Horațiu, egală cu influența poetică a lui Vergiliu: el încheie clasicismul roman care, de atunci încolo, nu va mai putea fi conceput fără Titus Livius.

BIBLIOGRAFIE

Condiții istorice sainte-beuve, *qu'est-ce cu'un classique?* în *Causeries du Lundi*, III (Paris). – o. immisch-w. kolbe – w. schadewaldt-h. heiss, *Aus Roms Zeitwende: von Wesen und Wirken des Augusteischen Geistes* (Leipzig, 1931); fr. klingner, *Römische Geisteswelt* (München, 1956).

w.y. sellar, *The Roman Poets of the Augustan Age*, că 2 – 3 (Oxford, 1897 1899); k. wltte, *Die Geschichte der römischen Dichtung*

im Zeit-alter des Augustus (Erlangen, 1923 și urm.). – reure, *Les gens de lettres et leurs protecteurs a Rome* (Paris, 1891).

Vezi și notele bibliografice, pp. 292 și 472.

O mărturie a sensibilității private în această perioadă de tranziție ne-a fost păstrată printr-un *Elogiu funebru al unei matroane romane* (numită Tur ia); ed. comment. și trad. de M. Durry (Budi, 1950).

C. Asinius Pollio aulard, *De Polionis vita et scriptis* (Paris, 1877); lenchantin de gubernatis, *Quid Asinius Pollio de quibusdam suae actatis scriptoribus senserit* (Rivista di Filologia, 1908); E. pierce, *A Roman man of Letters: C. Asinius Pollio* (New York, 1922); J. andre, *La vie et l'oeuvre d'As. Pol.* (Paris, 1949).

Poezia bucolică

B. luiselli, *Studi sulla poesia bucolica latina*, I (Ann. della Fac. di lettere di Cagliari, XXVIII, 1960).

August

EDITII: h. malcovati, *Caesaris Augusti imperatoris operum fragmenta*, ed. 4 (Paravia, 1962); j. gage, *Res gestare*, ed. 2 (Strasbourg-Paris, 1950), cu comment. – de consultat: c. martha, *Melanges denlittirature ancienne* (Paris, 1896) (*Auguste et les lettres*); G. boissier, *Cice" ron et ses amis*, pp. 381 – 413 (*Le testament politique d'Auguste*); E. kornemann, *Mausoleum und Tatenbericht des Augustus* (Leipzig, 1921); J. carcoplno, *Les secrets de la correspondance de Ciciron* (Paris, 1947).

1 VERGILIU

MANUSCRISE: Șapte mss. foarte vechi (sec. III – sec. VI), cu capitale, fragmentare sau cu lacune; în special: *Palatinus* (Vaticanus, 1631) cu *Vaticanus* 3225 și *Veronensis*; *Mediceus*, Florența), revizuit de Apronianus, consul în 494; *Romanus* (Vaticanus 3867). Numeroase mss. din sec. IX-XII.

EDITII COMPLETE: princeps: Roma, 1469; – O. Ribbeck, ed. 2 (Leipzig, 1894 – 1895), cu *Prolegomena*; E. Benoist, ed. 3 – 4 (Paris.

1882 – 1890) și Conington-Nettleship-Haverfield, ed. 3 – 5 (Londra.

1883 – 1898), cu comment; Goelzer-Bellessort (*Bude*, 1915 – 1930), cu trad. fr.; Sabbadini (Roma, 1930); numeroase ed. școlare (R. Pichon, Plessis-Lejay) și trad.

COMENTARII ANTICE: *Vitae Virgilianae*, ed. Brummer (*Teubner*,

1912); Donatus, ed. Georgi (Teubner, 1905 – 1906); Servius, ed. Thilo-Hagen (Leipzig, 1880 – 1902) și E.K. Rând și colab. (Lancaster Pr., 1946 și urm.). Cf. E. Thomas, *Les scolastes de Virgile: Essai sur Servius* (Paris, 1879).

LIMBA: H. merguet, *Lexikon zu Vergilius* (Leipzig, 1912); m.n. wetmore, *Index verborum Verg.* (New Haven, ed. 2, 1930).

STUDII GENERALE: F. peeters, *A bibliography of Vergii* (New York Univ., Bull. XXVIII, 1933); n.w. de witt, *Virgils biographia litteraria* (Toronto, 1923); K. buchner, *P. Virgilius Maro, der Dichter der Romer* (Extras din *Real-Encycl.*, Stuttgart, 1961; trad. ital. de M. Bonaria, Brescia, 1963). – sainte-beuve, *Étude sur Virgile* (Paris, 1856); a. bellessort, *Virgile, son oeuvre et son temps* (Paris, 1920); h.w. prescott, *The development of Virgil's art* (Chicago, 1927); a. guil-lemin, *Virgile poete, artiste et penseur* (Paris, 1951); j. perret, *Virgile, l'homme et l'oeuvre* (Paris, 1952) și *Virgile*, ilustr. (Paris, 1959); M. desport, *L'ineantation virgilienne* (Bordeaux, 1952). – f.g. eichhoff, *Étude's grecques sur Virgile* [pasage imitate] (Paris, 1825); a. guillemin, *L'originalită de Virgile* (Paris, 1931); F. ROT – ron, *Étude sur l'imagination auditive de Virgile* (Paris, 1908); FR. WEEGE, *Vergilio e Varte figurativa* (Milano, 1931); h. bellling, *Studien über die Compositions hunst Vergih* (Leipzig, 1899); w.f.j. knight, *Roman Virgils* (Londra, 1944).

— Pd'herouville, *A la campagne avec Virgile*, ed. 2 (Paris, 1930); *E astronomie de Virgile* (Paris, 1940); RE belliau, *De Vergilio în mulie-on & ws personis inventore* (Paris, 1892); p. fabri, *Virgilio poeta sociale e politico* (Milano, 1929); j. bayet, *L'expirience sociale de Virgile* (Deu-cahon, 1947); c. ranzoli, *Religione e filosof ia di Vergilio* (Torino, 1900); pboyance, *La religion de V.* [mai degrabă „... în V.”] (Paris, 1964).

d. comparetti, *Virgilio nel medio evo* (Torino, 1872); J.w. mackail, *v-gu and his meaning to the World of to-day* (Londra, 1923).

Appendix Vergiliana

EDITII: M. Rat (Paris, [1935]), cu trad. fr.; A. Salvatore (*Paravia*, 1957 și urm. și Neapole, 1964), crit; *Culex* și *Ciris*, de Curcio (*Paravia*, 1928); *Culex*, de Plesent (Paris, 1910); *Ciris*, de Lenchantin de Guber-natis (Torino, 1930); R. Helm (Heidelberg, 1937); A. Haury (Bordeaux, 1957); *Epigrammata et Priapea*, de Galletier (Paris, 1920); *Catalepton*, de R.E.H. Westendorp-Boema (Assen, 1949 – 1963), cu comment. lat.

STUDII: th, birt, *Jugendverse und Heimatpoesie Vergils* (Leipzig-Berlin, 1910); a. rosignoli, *Virgilio Minore* (Torino, 1933); ch. plesent, *Le Culex: étude sur l'alexandrinisme latin* (Paris, 1910); a. klotz, *Zum lulex* (*Hermes*, 1926); f. munari, *Studi sul la Ciris* (Florența, 1944); a. salvatore, *Studi sulla tradizione manoscritta e sul testo della Ciris*, I (Neapole, 1955).

Bucolice

EDITII: crit. de E. de Saint-Denis (*Budi*, 1942), cu trad. fr.; L. Castiglioni-R. Sabbadini (*Paravia*, ed. 2, 1960); J. Perret (*Erasmus*, 1961).

STUDII: a. cartault, *Étude sur les Bucoliques de Virgile* (Paris, 1897); k. witte, *Der Bukoliker Vergii* (Stuttgart, 1922); s. skutsch-dorff, *Vergils Satyrspiel* (Leipzig, 1922). – f. skutsch, *Aus Vergils Frühzeit* (Leipzig, 1901); J. bayet, *L'évolution de l'art de Virgile des origines aux Georgiques* (*Rev. des Cours de Conférences*, 1930); p. maury, *Le secret de Virgile et l'architecture des Bucoliques* (*Lettres d'Humanité*, III, 1944); j. hubaux, *Le néo-latinisme dans les Bucoliques de Virgile* (Liege-Paris, 1927). – J. bayet, *Virgile et les triumvirs agris dividendis* (*Rev. des études lat.*, VI, 1928); – e. norden, *Die Geburt des Kindes* (Wartburg-Leipzig, 1924); w. weber, *Der Prophet und sein Gott* (Leipzig, 1925); H. Jeanmaire, *Le messianisme de Virgile* (Paris, 1930); J. Carcopino, *Virgile et le mystère de la IVe Églogue*, ed. 2 (Paris, 1930); g. jachmann, *Die vierte Ekloge Vergils* (*Ann. d. Scuola Normale sup. di Pisa*, 1952); p. grimal, *La Ve Églogue et le culte de César* (*Mei. Picard*, 1949); f. boe-mer, *Vergii und Augustus* (*Gymnasium*, LVIII, 1951); e.l. brown, *Numeri Vergiliani* (*Ecl. et Georg.*: *Latomus* 63, Bruxelles, 1963).

Georgice

EDITII: crit. de E. de Saint-Denis (*Budi*, 1956), cu trad. fr.; crit. „comment. de W. Richter (München, 1957); L. Castiglioni-R. Sabbadini (*Paravia*, ed. 2, 1961).

STUDII: j. bayet, *Les premières Georgiques de V.* (*Rev. de philol.* < 1930); R. billiard, *L'agriculture dans l'Antiquité d'après les Georg. de Virgile* (Paris, 1928); p.d. herouville, *Georgiques, I – în câmpuri, păduri, pășuni* (Paris, 1942); e. burk, *Die Komposition von Vergils Georg.* (*Hermes*, 1929); M. schmidt, *Die Komposition von Verg. Georg.* (Paderborn, 1930); H. klepl, *Lucretius und Vergii în ihren Lehrgedichten* (Leipzig, 1940); e. A. dlsandro, *Las Georgicas de Vergilio: estudio de estructura poetica* (Buenos Aires, 1956 – 1957); J. echave sustaeta,

Acotaciones al estilo de las G. (Helmantica, XII, 1961); j. bayet, Un proceđa virgilien: la description synthitique dans les Giorgiques (Medanges, G. Funaioli, Roma, 1954); e. de saintdenis, Notes sur le l. IV (Rev, des El. lat., XXVIII, 1950).

Eneida

EDITII: Sabbadini (Torino, 1918 și urm.) și Sabbadini-Castiglioni (Paravia, ed. 4, 1958); Mackail (Oxford, 1930); Goelzer-R. Durând, trad. de Bellessort (Budi, 1925 – 1935), al IV-lea cânt, de Buscaroli (Milano, 1932); A. Stanley Pease (Cambridge-Londra, 1935); al VI-lea, de E. Norden, ed. 3 (Leipzig-Berlin, 1926).

STUDII: J. perret, Les origines de la legende troyenne de Rome (Paris, 1942); a. gercke, Die Entstehung der Acneis (Berlin, 1913); hild, La ligende d'Enie avânt Virgile (Paris, 1883); h. de la ville de mirmont, Les Argonautiques et l'Enii de (Paris, 1894); e. norden, Ennius und Vergii (Leipzig-Berlin, 1915); w.f.j. knight, Vergil's Troy, Essay on the second book of the ACneid, (Oxford, 1932); j. carcopino, Virgile et les origines d'Ostie (Paris, 1919); p. couissin Virgile et l'Italie primitive (Revue des Cours et Confirences, 1932); b. tilly, Vergil's Latium (Oxford, 1947); – a. cartault, L'art de Virgile dans l'Enii de (Paris, 1926); R. heinze, Vergils epische Technik, ed. 4 (Leipzig, 1928); a. cordier, Études sur ta vocabulaire ipique dans l'Eneide (Paris, 1939); l. constans, L'Enii de de Virgile (Paris, 1938); a.m. guillemln, L'Eneide drame de la conscience (Cahiers de Neuilly, VII); v. pOschl, Die Dichtkunst Virgils. Bild und Symbol in der Acneis (Wiesbaden, 1950); f.j. wortsbrock. Elemente einer Poetik der Acneis (Münster, 1963).

2 HORAȚIU

MANUSCRISE: pe de o parte Blandinius uetustissimus, distrus, cunoscut numai prin ed. lui Cruquius (Anvers, 1578), pe de alta, numeroase mss. din sec. IX-X. (Pansinus, 7900 A; Bernensis 363; de la München, 14685; Strasbourg [distrus]; Oxford; Reginsensis 1703, la Vatican; etc.) destul de prost repartizate în trei clase.

EDITII COMPLETE: princeps: Italia, către 1470; – Keller-Hol-der, ed. 2 (lena, 1899 – 1925); Vollmer (Leipzig, 1912) cu apendice asupra metricii și gramaticii; F. Klingner, ed. 3 (Teubner, 1959); M. Lenchantin de Gubernatis-D. Bo (Paravia, 1958 – 1960).

— Cu comment.: Orelli-Baiter – Hirschfelder-Mewes (Berlin, 1886 – 1892), în lat; Wickham (Oxford, 1891 – 1896), în engl; Plessis-Lejay-Galletier (Paris, 1911 și urm.), în fr.; Kiessling-Heinze, ed.

4 – 5 (Berlin, 1914 – 1957), în germ...

— Cu trad. fr.: Villeneuve (Budi, 1927 – 1934).

— *COMENTARII VECHI*: al lui Porphyrio, ed. A. Holder (Innsbruck, 1894); al lui Acro, ed. O. Keller (Leipzig, 1902 – 1904); altele, ed. H.J. Botschuy-ver (Amsterdam, 1935).

LEXICOANE: g.a. koch, *Vollständiges Wörterbuch zu den Gedichten* (g Horaz, ed. 2 (Hanovra, 1879); E. staedler, *Thesaurus Horatianus / D* (r1962); c. pascal, *Index raisonné de la mythologie d'Horace* (Pans, 1904); etc.

STUDII GENERALE: ca walkenaer, *Histoire de la vie et des poésies d'Horace* (Paris, 1858); j.f. d'alton, *Horace and his age* (Londra, 1917); A.Y. Campbell, *Horace, a new interpretation* (Londra, 1924); GR. showerman, *Horace and his influence* (Boston, 1922); th. zie-liński, *Horace et la société romaine du temps d'Auguste* (Paris, 1938); w. wili, *Horaz und die augusteische Kultur* (Basel, 1948); ed. fraenkel, *Horace* (Oxford, 1957); P. Grimal, *Horace* (Paris, 1958), ilustr.; J. perret, *Horace* (Paris, 1959); e. burck, *Horaz II. Nachwort und bibliographische Nachträge*, ed. 9 (Berlin, 1957); k. bOchner, *Horaz* (Wiesbaden, 1962). – u. galli, *Il sentimento della morte nella poesia di Orazio* (Milano, 1917); R. reitzenstein, *Das römische in Cicero und Horaz* (Leipzig, 1925); K. witte, *Horaz und Vergii; Kritik oder Abbau* (Erlangen, 1922) – g. lugli, *La villa sabina di Orazio* (Monumenti Antichi, 1926 – 1927); e.k. rând, *A Walk to Horace's farm* (Boston-New York, 1930). – A. waltz, *Des variations de la langue et de la trique d'Horace dans ses différents ouvrages* (Paris, 1881) – J. marmier, *H. en France au XVIIIe s.* (Paris, 1962); J. marouzeau, *H. dans la littérature fr.* (Rev. des ét. lat., XIII, 1935).

Satire și epistole a. cartault, *tude sur les satires d'Horace* (Paris, 1899); k. witte, *Der satirendichter Horaz* (Erlangen, 1923); a. olt Ramare, *Les origines de la diatribe romaine* (Paris, 1926); e.g. fiske, *Lucilius and Horace* (Madison, 1920); u. knoeche, *Die römische Satire* (Göttingen, 1957); j. bOUrciez, *Le sermo cotidianus dans les satires d'Horace* (Paris, 1927); E. de salntdenis, *L'humour dans les Sat. d'H.* (Rev. de philol., 1964). e. courbaud, *Horace, sa vie et sa pensie à l'Spoque des Hpitres: itude sur le Ier livre* (Paris, 1914). – c. pascal, *La critica dei poeti Romani in Orazio* (Catania, 1920).

Arta poetică

EDITII: Albert (Paris, 1886) și Rostagni (Torino, 1930), cu

comment.

STUDII: e. norden, *Die Composition und Literaturgaltung der horazischen Epistula ad Pisones* (Hermes, 1905); m.a. grant-fiske, *Cicero's Orator and Horace's Ars Poetica* (Cambridge U.S., 1924); G. RA-main, *Sur la composition de l'Art poitique d'Horace* (Rev. de philol., 1927); o. immsch, *Horazens Epistel über die Dichthunst* (Leipzig, 1932); W. steidle, *Studien zur A.P. des Horaz*, 1 – 294 (Würzburg, 1939); f. cupaiuolo, *L'epistola di O. ai Pisoni* (Neapole, 1941); – G. pavano, *Introduzione aW A.P. di O.* (Palermo, 1944).

Opere lirice

EDITII: C.L. Smith-Damley-Maylor (Cambridge, 1922); Ussani, ed. 3 (Torino, 1922 – 1923); A.Y. Campbel (Liverpool, 1945); *Epodes*, des Giarratano (Torino, 1930), cu comment.

STUDII: G. pasquali, *Orazio Lirico* (Florența, 1920); th. birt, *Horaz Lieder* (Leipzig, 1926); l.p. wilkinson, *Horace and his Lyric*

Poetry (Cambridge, 1945); st. commager, *The Odes of H.* (New Haven-Londra, 1962); th. plOsz, *Das Jambenbuch des Horaz* (Leipzig, 1904); f. olivier, *Les podes d'Horace* (Paris, 1917). – a. hauvette, *Un poete ionien au Vile sitele; Archiloque et ses poésies* (Paris, 1905); w.j. oates, *The influence of Simonides of Ceos upon Horace* (Princeton, 1932); E. frAnkel, *Das Pindargedicht des Horaz* (Sitzungsb. der Heidelberg Akad., 1932); t. frank, *Catullus and Horace* (New York, 1928). – schiller-riemann, *MHres lyriques d'Horace* (Paris, 1883); R. heinze, *Die lyrischen Versmasse des Horaz* Leipzig, 1918). – w. gebhardt-a scheffler, *Ein ästhetischer Kommentar zu den lyrischen Dichtungen des Horaz* (Paderborn, 1913). – E. stemplinger, *Das Fortleben der horazischen Lyrik seit der Renaissance* (Leipzig, 1916).

3 TITUS LIVIUS

MANUSCRISE: Pentru la *Decadă*, palimpsest fragmentar de la Verona (sec. IV), și mss. de la recenzia făcută pentru Symmachus, de Victorianus și Nicomachi (*Floriacensis* din sec. IX și *Parisiensis* din sec. X, Paris, 5724 și 5725; *Mediceus* din Florența, sec. X-XI; etc...). Pentru a 3-a *Decadă*, un singur ms. (Paris, 5730, sec. VI) și (c. XXVI – XXX) copii după un *Spirensis* pierdut. Pentru a 4-a *Decadă*, ms. din Bamberg (sec. XI). Pentru a 5-a *Decadă*, ms. din Viena (sec. V-VI). cf. madvig, *Emendationes livianae*, ed. 2 (Copenhaga, 1877); a. harant, *Emendationes et adnotationes ad T. Livium* (Paris, 1880); ROOBOL, *Exercitationes criticae în T.L. Libros XLI-XLV* (Utrecht 1916).

EDITII: princeps, de Jean d'Alena (1460).

— Crevier (Paris, 1735 – 1742); Drakenborch (Leiden-Amsterdam, 1738 – 1746), cu comment. umaniștilor. Critice: Conway-Walters-Johnson (Oxford, 1914 și urm.); j. bayet... (Budd, 1940 și urm.), cu trad. fr. (de G. Baillet)...

— Cu trad. fr.: E. Lasserre (Paris, [1934 și urm.]).

— Cu comment. germ.: Weissenborn-Müller, ed. 2 – 10 (Berlin, 1880 – 1924).

— Parțiale: c. I – II, de Moritz Müller, cu comment. germ.; c. I, de J. Heurgon (Erasme, 1963); c. VI-VIII, de Weissenborn-Muller-Rosbach (Berlin, 1924); c. XXI – XXX de Harant-Pichon, Goelzer, Riemann-Benoist-Homolle (Paris), cu comment. scol; c. XXVI-XXX și XXI-XXX, de Luchs (Berlin, 1879 și 1888 – 1889).

LIMBĂ, SINTAXĂ și STIL: ernesti-sch Afer-kreyssig, *Glos-sarium livianum* (Leipzig, 1827).

— Kuhnast, *Livianische Syntax* (Berlin, 1872); o. nemann, *Études sur la langue et la grammaire de Jite-Live*, ed. 2 (Paris, 1885). – e. ballas, *Die Phraseologie des Livius? Se*”. 1885); s.g. stacey, *Die Entwicklung des livianischen Stiles* (Archiv fuy lateinische Lexikographie und Grammatik, X, 1898); N.I. KESCD. *Points de vue sur la langue de Tite-Live* (Rev. Clasica, XIII – Ș, 1 y: 1941 – 1942); a.h. McDonald, *Thestyle of Livy* (Journal of Roman tudies 1957); k. lindemann, *Beobachtungen zur livianischen Perioden-kunst* (Marburg, 1964).

d mvD11 GENERALE. – h. taine, *Essai sur Tite-Live* (Paris, 1856); O p S? D. *Les quatre grands historiens latins* (Paris, 1874); H. bornee-i\Tii Ue-Live (Paris, 1933); p. zancan, *Tito Livio: Saggio storico u-uiano*, 1940); Fr. heii mann, *Livius-Interpretationen* (Berlin, 1939).

— ISTORICE: H. peter, *Wahrheit und Kunst: Geschichtsschreibung und Plagiat im klassischen Altertum* (Leipzig, 1911); a. nissen, *Kritische Untersuchungen über die Quellen des Livius* (Berlin, 1863); soltau, *Livius Geschichtswerk: seine Komposition un seine Quellen* (Leipzig, 1897); a. klotz, *Livius und seine Vorgänger* (Leipzig, 1941); J. bayet, *Râflexions un la mithodologie de la plus ancienne histoire classique: Liv., II, 6 – 15* (Recherches philosophiques, 1932); Fr. luterbacher, *Dejontibus c. XXI-XXII Titi Livii* (Strasbourg, 1875); w. hoffmann, *Livius und der 2 punische Krieg* (Leipzig, 1942); kahrstedt, *Die Annalistik von Livius XXXI-XLV* (Berlin, 1913) [Cf. klotz,

Hermes, 1915]; P.G. WALSH, *Livy, his historical aims and methods* (Cambridge, 1961); G. stuebler, *Die Religiosität des Livius* (Stuttgart, 1941).

— LITERARE: w. kroll, *Die Kunst des Livius* (*Neue Jahrb. f.d. klass. Alter-tum*, 1921); – witte, *Ober die Form der Darstellung in Livius Geschichtswerk* (*Rheinisches Museum*, 1910); delaruelle, *Les procidis de redaction de Tite-Live etudiis dans une de ses* narrations (*Rev. de philol.*, 1913); A. REICHENBERGER, *Studien zum Erzählungsstil des Titus Livius* (Teză. Heidelberg, 1931); e. burck, *Die Erzählungskunst des T. Livius* (Berlin, 1934, ed. nouă 1964); G. THEI – ssen, *De Sall., Livii, Taciti digressioni-bus* (Berlin, 1912); l. catin, *En lisant Tite-Live* (Paris, 1944); e. burck, *Die kiinstlerische Komposition der 3 Dekade des Livius* (Heidelberg, 1949).

— H.w. canter, *Rhetorical elements in Livy's direct speeches* (*American Journal of Philology*, 1917 și 1918); a. lambert, *Die indirekte Rede als kiinstlerisches Stilmittel des Livius* (Teză, Zürich, 1946); R. ullmann, *tude sur lestyle des discours de Tite-Live* (Oslo, 1928); *Les clausules metri-ques dans les discours de Salluste, Tite-Live et Tacite* (*Symbolae Osloenses*, 1925); – a. rettore, *Tito Livio Patauino precursore della decadenza della lins; un latina* (Prato, 1907).

CAPITOLUL VI

LITERATURA EPOCII LUI AUGUST

Monarhia. În anul 27 î.e.n. senatul îi dăduse lui Octavian numele de *Augustus*, rezervat zeilor și templelor ritual consacrate: de la acest act se poate data recunoașterea oficială a noului regim care face din imperiul roman o monarhie. August însă, foarte prudent și temându-se să nu fie asasinat ca tatăl său adoptiv, Caesar, s-a străduit să păstreze, mai ales în titlurile care i se dădeau – la îndemnul lui – aparențele republicane: nu era, chipurile, decât „cel dintâi dintre senatori”, *princeps*, și nu-și impunea voința decât prin ascendentul ori „autoritatea” sa personală. De aici numele de principat care s-a dat regimului. Totuși, August făcea eforturi să-și asigure puțin cât puțin alte împluterniciri și să le facă durabile, mai ales începând din 23, când și-a luat, pe viață, puterea tribuniciană și *imperiwm* proconsular: adică deplină inviolabilitate și totală stăpânire, civilă și militară, a imperiului. În 12 î.e.n. a devenit și conducătorul religiei de stat prin obținerea demnității de mare pontif. Din acest moment, niciun roman inteligent nu s-a mai putut îndoii că se sfârșise cu libertatea publică.

Dar perioada de tranziție ținuse 15 ani.

Literatura epacii lui August. Acesta e intervalul în care se constituie noua literatură a epocii, totodată hrănită de clasicism și limitată de noile condiții politice și sociale.

Într-adevăr, August a avut îndemânarea să anexeze gloriei regimului său pe toți marii scriitori formați înainte de ridicarea lui: Vergiliu, cezarian vechi, i se dăruise cu tandru entuziasm; Horațiu se alipise, suplu, de cercul lui Mecena; amândoi au dat ascultare comenzilor oficiale. Titus Livius, bucurându-se ca și ei de ordinea și de pacea pe care principele o aducea Romei, a intrat și el, deși era „pompeian”, în intimitatea familiei imperiale. Dar niciunul dintre acești trei oameni nu reprezintă arta propriu-zisă a epocii lui August: toți trei sunt maestrii ei.

Și totuși, ca ton și ca valoare, literatura acestui timp e cu totul deosebită de a lor. Aceasta pentru că viața națională și-a schimbat înfățișarea; societatea, parte în urma unei evoluții necesare, parte conform voinței lui August, s-a organizat pe baze noi: moravurile și gusturile s-au modificat; ca urmare s-a transformat și arta.

Indiferența palitică. Vechiul naționalism roman se sprijinise, inegal, pe orgoliul militar, pe rigiditatea morală, pe respectarea normelor religioase. Dar și religia și morala erau de mult în decădere când August a luat puterea. El și-a dat osteneala să le așeze din nou la loc de cinste și, o vreme, s-a putut crede că va reuși: pe Vergiliu și Horațiu i-a susținut această speranță. Dar curând eșecul a devenit evident. August luase o serie de măsuri, „legile iuliene” care să ajute căsniciile cu copii, să combată celibatul și să reprime adulterul; dar e de ajuns să-i răsfoiești pe elegiaci pentru a înțelege ce puțin interes a acordat societatea mondenă acestor dispoziții: câteva piese cu sentiment familial sunt în mod abil așezate de poet (după un procedeu folosit înainte de greci și de Catul) așa fel încât să scoată mai bine în evidență liberele fantezii ale lumii galante. Tot așa, îndelungatele eforturi ale lui August de a reinstaura, prin temple costisitoare, vechea religie națională, nu fac decât să recheme atenția asupra unor ciudățenii ale cercetătorilor de antichități, tratate cu titlul de amuzament, în chip cu totul exterior, fără umbra vreunei venerații: martore stau *Fastele* lui Ovidiu. Iar cultul lui Apolo Palatinul, din care August vrea să facă simbolul religios al noului regim, stârnește, pare-se, din ce în ce mai puțin devotament.

Rămânea armata. Dar pustiirea din timpul războaielor civile îi înstrăinase simpatiile oamenilor; August a aruncat-o la graniță, unde menirea ei secretă era apărarea țării – și a puterii monarhice. Toți au pierdut-o din vedere; mândria ultimelor cuceriri importante dispărea. Iar comandanții cei mai energici doreau din ce în ce mai puțin misiuni importante de când nu mai exista tentația triumfului, rezervat (începând din anul 20 î.e.n.) împăratului și familiei sale. Se creează astfel o stare de spirit aproape antimilitaristă, care nu e cea mai puțin ciudată trăsătură a noii literaturi.

Nici principele nu poate stârni, prin persoana sa, un nou interes politic. Nivelul de entuziasm pentru el, stabilit de Vergiliu și Horațiu, se află mult scăzut. Credința față de împărat constă adesea numai din formule prudente și convenționale adresate puterii instaurate; niciun pic de adevărată fervoare: și, cu atât mai mult, niciun devotament dinastic. Stânjenit de ipocrizia care păstrează, în plină monarhie, formele republicane, August nu poate nici să ceară pe față să fie adorat, nici să-și asigure oficial succesiunea. Astfel, societatea romană, lipsită de vechea ei armătură națională, nu mai are niciun interes pentru un viitor politic nou. Problemelor înalt umane pe care și le pune un popor răspunzător de destinele sale li se substituie căutări și curiozități individuale, atât în morală și în psihologie, *h* cât și în artă.

Transformările sociale. În schimb, societatea cultă se lărgeste și poate acorda mai mult timp literaturii. Ordinea cea nouă, aducând domnia păcii și tăind scurt ambițiile particulare, creează timp liber pentru tot vechiul personal de conducere a Statului. Toți cei care aspiră la sarcini guvernamentale trebuie să urmeze de aici înainte, etapă cu etapă, o carieră de funcționari: mai mult sau mai puțin repede, dar aproape sigur, senatorii ajung astfel la guvernarea provinciilor, dintre care cele mai importante sunt Africa și Asia; cavalerii, trecând prin diverse „intendențe” (*procurationes*) imperiale bine remunerate, pot aspira la prefectura Egiptului sau la comanda Gărzii (prefectura pretoriului). Dar pentru cei dintâi jafurile au devenit mult mai greu de efectuat; ceilalți, de pe urma limitărilor aduse arendării impozitelor, pierd posibilitatea unor speculații financiare de mare anvergură. În felul acesta viața lor particulară se contopește mai puțin cu activitatea lor publică; pot să se dedice mai liber bucuriilor dezinteresate ale spiritului; mulți dintre ei se mulțumesc chiar cu o existență în elegantă inactivitate. Pe de altă parte, marele comerț și

băncile ajung comune, intră pe mâinile claselor de jos, ale libertilor chiar; iar în rândurile burgheziei pe care o îmbogățește pacea universală se întinde cultura intelectuală. Aceste noi nevoi încurajează o literatură bogată, fără neliniști sociale sau politice, exprimată într-o formă mereu nouă și supusă modei. Căci femeile, al căror rol monden crește zi de zi, cer elegante spirituale și „distinse”; și succesul saloanelor îi îndeamnă pe autori să caute diversitatea detaliului pe un fond comun de politețe.

Greutățile prozei. Noua organizare politică și starea de spirit care rezultă din ea par să condamne proza la un declin iremediabil. Marele ei maestru clasic, Cicero, îi dăduse drept bază retorica și filosofia. Dar adevărata elocință, cea care se adresa mulțimilor și conducea viața la Roma, e condamnată la tăcere; în strâmta incintă a noilor tribunale nu poți decât visa la ea, fără s-o aplici. Rămân căutările foarte divergente și foarte artificiale ale dascălilor de retorică, dornici de efecte de sală publică, totodată livrești și improvizatori, neinteresați de compoziție. Iar filosofia, chiar dacă se ridică puțin, o face numai în cercuri destul de restrânse, cu un ideal de perfecționare individuală destul de nou la Roma. Mai este și istoria. Dar ea va deveni suspectă regimului: prudentul Pollio nu îndrăznește să-și termine istoria războaielor civile; opera lui T. Labienus e arsă din porunca senatului, iar mai târziu Cremutius Cordus o va plăti pe a sa cu viața.

Alexandrinismul latin. Poezia, dimpotrivă, găsește condiții favorabile în noua societate. Asistăm la înflorirea deplină a alexandrinismului roman, a cărei pregătire dura de trei sferturi de veac. Roma, liniștită sub autoritatea unui stăpân, și având, deasupra claselor active, o aristocrație mai mult de inteligență decât de castă, nu mai e foarte departe (chiar și ca înfățișare exterioară) de Alexandria primilor Ptolemei.

Elenismul monden nu mai e apanajul unor cercuri restrânse, ca pe vremea lui Catul sau chiar în tinerețea lui Vergiliu; delicatețea și rafinamentul par firești întregii societăți culte: în felul acesta alexandrinismul își recapătă toate calitățile vitale. Doar că tendințele augusteene îi aduc câteva nuanțe originale.

De aceea exotismul e cu totul absent: Octavian și Italia s-au temut prea tare de lumea orientală, grupată, înainte de Actium, în jurul lui Antoniu, ca să-i poată gusta tot pitorescul; ca urmare a reorganizării inițiate de August, Italia e privilegiată, și ea o știe, iar

restul lumii mediteraneene îi e încă net tributar. De aici un naționalism destul de îngust, indiferent la tot Occidentul și neînțelegător față de Orient căruia se mulțumește doar să-i împrumute câte ceva din ciudățenie. Pe de altă parte clasicii latini demonstraseră că se poate combina arta alexandrinilor cu cea a maeștrilor greci mai vechi pentru a crea opere cu o mai largă semnificație. Urmașii lor își amintesc de această lecție: ei nu încetează, chiar în plină înflorire a producțiilor frivole, să se gândească la „genurile majore”: epopeea, tragedia. Ei îmbină în chip adesea desfătător clasicismul grec și cel latin, alexandrinismul trecutului și pe cel al prezentului.

Demnitatea poeziei. De altfel sunt conștienți de demnitatea sporită pe care a câștigat-o literatura: protecția pe care le-o acordă Mecena și August însuși nu pare pur interesată; câteodată, ea îmbracă forma delicată a aprobării unor „confrați întru poezie”. Cei doi puternici, stăpânul și ministrul, au aceleași pretenții literare¹ ca toți acei seniori de la sfârșitul republicii care duceau viață dublă, făcând, ca cei din Frondă, războiul civil și cu legiunile, dar și cu epigramele, și printre care Vergiliu își găsisese primii susținători. E de mirare atunci că scriitorii s-au simțit flatați? Dar, pe de altă parte, ca să răspundă acestei aprobări, ca să se distingă din mulțimea de diletanți care-i înconjoară, și ca să răspundă cerințelor unui public mai larg și mereu lacom de noutăți, după exemplul lui Vergiliu și Horațiu, ei tind să devină profesioniști²: nu merită oare secretele artei un studiu de o viață întreagă? Și organizarea societății nu le permite oare să „facă carieră” în literatură? Dacă nu carieră, măcar profit.

Caracterele artei din epoca lui August. Se afirmă astfel unele dintre cele mai de seamă caractere ale acestei arte. Ea se colorează, foarte sincer, ca și ansamblul vieții mondene, cu elenismul alexandrin; decent național, foarte discret exotic, el se leagă

Vezi mai sus, p. 305, notele 2 și 4.

— August personal îi protejează pe poeți; asistă la lecturile publice. Dar instituie și concursuri oficiale de poezie: un juriu de cinci membri are misiunea de a recunoaște și răsplăti talentul.

mai degrabă de aspectele exterioare decât de sufletul sau de aspirațiile adânci ale Italiei. În privința aceasta, se poate spune că valoarea civică nu mai e dominantă a acestei arte și că studiul omului jinde-ă-iriireacil.interesul pentou-Ste = Eciidiția-e-Tg „mojiâr dar în felul acesta devine comună; un Ovidiu o va purta – cu ușurință;

Properțiu își face o reclamă din obscuritățile sale mitologice: și unul și celălalt, sub aparențe atât de diferite, sunt dovada aceleiași realități. În cercurile străine de acțiunea politică, cu atât mai supuse intrigii sentimentale, psihologia devine mai pătrunzătoare, dar mereu în același sens; se întâmplă desigur ca poetul să se studieze pe sine cu oarecare adâncime, să-și facă mai subtile sentimentele, și grație acestei „culturi a eului” să realizeze accente cu totul noi pentru latinitate și al căror ecou se prelungește până la noi; însă, mult mai adesea, galanteria și spiritul care l-au ajutat pe poet în experiențele sale psihologice le usucă și expresia: sub diversitatea de forme riscă să se impună o impresie de monotonie.

Cât despre linz și vejsificațier-e gimnastică permanentă le face mlădioase-până aproape de exces: fluiditatea debitului, o cadență atât de ușoară încât cel mai mărunț rafinament își are importanța lui provoacă foarte curând regretul pentru munca mai austeră a scriitorilor din trecut. Rămâne faptul că această supremă dezinvoltură a formei impune imaginea unei societăți mondene ajunsă la deplina conștiință a unui gust perfect; acest gust poate să nu placă, și el n-a favorizat apariția unor opere atât de mari ca cele ale celor două generații precedente; dar el nu e mai puțin mărturia progresului definitiv făcut de înalta societate romană în direcția unei culturi demne de bogăția și puterea ei.

1 C. Iulius Hyginus (aprox. 64 î.e.n. -17 e.n.), spaniol, libert al lui August și director al bibliotecii Palatine, despre care s-a crezut că ar fi autorul unei culegeri de *Fabulae* (ed. M. Schmidt, 1872) și al uneia de legende astronomice (*De astronomia*, ed. B. Bunte, 1875), a scris despre „oamenii celebri”, „orașele Italiei”, „familiile troiene” (ed. H. Peter, *Historicorum romanorum reliquiae*, v. II, 1906). M. Verrius Flaccus gramatic foarte învățat, al cărui *De verborum significatu* (Despre înțelesul cuvintelor) nu ne-a parvenit decât prin extrasul incomplet al lui Pompeius Festus, din secolul al II-lea (ed. Lindsay, Teubner, 1913), prescurtat de Paulus Diaconus (secolul al VIII-lea); scrisese și *De orthographia* și *De priscis verbis Catonis* (Despre vocabularul arhaic al lui Cato); Caecilius Epirota, libert al lui Atticus, explica în școala sa texte din Vergiliu și din poeții contemporani; Cornificius scrisese un tratat de etimologie. Cf. H. Funaioli, *Grammaticae romanae fragmenta*, I (Teubner, 1907).

LITERATURA EPOCII LUI AVGVST

1 Înflorirea elegiei romane

Romanii au definit pentru posteritate genul elegiac: lirism moderat și împodobit, care lasă locul cel mai de seamă emoțiilor personale ale poetului. Dar elementele pe care le-au îmbinat ca să ajungă la această frumoasă realizare nu le aparțin, originalitatea lor constă în faptul că au rezervat un sistem metric determinat pentru exprimarea unor sentimente anumite; reușita se explică prin acordul perfect între această formă de artă și tendințele societății din timpul lui August.

Metrica. Distihul elegiac e o strofă foarte simplă: un hexametrul dactilic urmat de două jumătăți incomplete de hexametrul, legate între ele (pentametrul) 1. Iată un distih al lui Propertiu, cu silabele lungi marcate prin litere grase:

(1) Cynthia prima suis / miserum me cepit ocellis, (2) (3)
contactum nullis / ante cupidinibus (4)

(„Cynthia cea dintâi, m-a prins, vai mie, în mreaja-i, Cu dulcii ei ochi, pe mine neatins mai-nainte, de doruri”).

În exemplul acesta hemistihurile 1, 3 și 4 sunt absolut analoge, iar unitatea metrică a strofei, evidentă. Dar se știe că cezura hexametrului poate varia și, ca urmare, hemistihurile pot fi mai lungi sau mai scurte; dimpotrivă, cezura pentametrului e fixă și latinii au accentuat și mai mult precizia pauzei muzicale prin reguli mai stricte decât cele ale grecilor². De la primul său vers distihul păstrează un accent narativ, care amintește de originea sa epică. Dar impresia generală pe care o face este aceea a unui val care urcă (bem. 1), apoi coboară (bem. 2) inegal, apoi urcă din nou, în două mișcări distincte (bem. 3 și 4), cea de a doua mai mângâietoare și mai prelungă grație celor doi dactili obligatorii. Diversitatea cezurilor în hexametrul și proporția dintre lungi și scurte permit dozări afective foarte variate. Elegiacii vremii lui August sunt împotriva

1 Schema metrică a distihului elegiac e deci următoarea:

— Uu/-UU-Uu - UU /UU / - U (hexametrul dactilic)

— UU / - UU / - // - <JU / - <J/J I - (pentametrul dactilic)

— Grecii admiteau în pentametrul eliziuni în cele două hemistihuri, uneori chiar la cezura; admiteau la sfârșitul versului cuvinte mai lungi de două silabe (cum face de altfel și Propertiu în exemplul de mai sus).

procedeului de *enjambement* de la un distih la altul: ei

accentuează astfel ritmul muzical și-l susțin chiar și în cele mai lungi bucăți.

Vechea nedeterminare a formei și a temelor. „Și în elegie îi putem înfrunta pe greci” spune Quintilian (X, I, 93); dar grecii, care inventaseră distihul elegiac, nu-l folosiseră numai în poezia personală. Ei par să fi simțit mai întâi virtuțile lui gnommi-ce: distihul este, într-adevăr, foarte potrivit pentru exprimarea maximelor. Callinos și Tirteu (secolul al VII-lea) l-au utilizat în „îndemnuri” morale și militare, Solon (secolele al VII-VI-lea) și Teognis (sfârșitul secolului al VI-lea) au făcut din el expresia aspirațiilor lor sociale și politice; dacă Minunerm (sfârșitul secolului al VII-lea) și Simonide (secolele al VI-V-lea) au cântat cu ajutorul lui aspectele cele mai generale ale sensibilității umane, abia odată cu alexandrinii, Calimah, Philetas (începutul secolului al III-lea), distihul e rezervat aproape exclusiv patimilor dragostei, dar deocamdată fără particularități individuale, și amestecate într-un grad neînchipuit cu erudiția mitologică.

Dimpotrivă, temele care ni se par materia însăși a elegiei, cutezanțele și spaimile îndrăgostiților, aspirațiile rustice, boala, despărțirea și moartea, exaltările și deznădejdele, erau tratate în tot felul de metre, unele atât de complicate și de o asemenea virtuozitate încât păreau batjocura unei pasiuni sincere. Fără să mai vorbim de faptul că „amatorii” și poeții înșiși acordau o importanță excesivă dificultăților tehnice și nu stăteau pe gânduri să grupeze mărturiile lirice ale unei pasiuni după dezvoltarea ei psihologică, ci după forma exterioară a acestora. Catul și opera sa sunt dovada acestei situații confuze.

Sinteza din vremea lui August. Latinii au realizat sinteza formei cu temele. Dar, chiar la maturitatea elegiei romane, mai există urme ale indeterminării dinainte. Dacă sentimentul de dragoste domină inspirația poezilor, dacă e, de obicei, individual sub o formă uneori cam generală, el lasă încă loc destul, variabil de altfel după autori, amintirilor, sau chiar travestirilor mitologice; și poetul e așa de puțin interesat să ne arate evoluția sentimentelor sale încât pare că așază într-adins în dezordine poezii privitoare la aceeași dragoste. De aici lipsa de certitudine a acelor critici moderni care încearcă să facă istoria uneia dintre aceste pasiuni ilustre: n-au nicio altă călăuză decât verosimilul psihologic; nici nu pot înțelege cu siguranță, între poezii cu aceeași formă, mobilurile unei grupări care pare cu totul artificială. E

lung drumul de la aceste culegeri derutante la șirul de scurte poeme în care se ghicește întreaga existență a unui Verlaine.

Diversitatea elementelor. De altfel, liricii latini nu năzuiau numai să-și exprime în formă poetică cronică sufletului. Ca să se distingă de greci se slujiseră chiar de greci, luând fără rezerve, oriunde le găseau, temele tradiționale potrivite pentru zugrăvirea unei societăți vii. Mimii, piesele comediei noi, tratatele morale ale observatorilor și ale filosofilor din diferite secte, temele „burgheze” ale declamației juridice, serenadele și epigramele elenistice le-au hrănit inspirația; faptele majore, etern aceleași, ale oricărei vieți omenești, nașteri, căsătorii, morți, și-au găsit exprimarea la ei prin „contaminări” variabile de elemente narative, dramatice și lirice împrumutate de la greci și de la predecesorii latini. Chiar și epopeea, naționalismul roman și credința față de regimul lui August s-au îmbinat cu celelalte elemente pentru a face din elegia latină imaginea completă a societății romane din acea vreme.

Lirism și compoziție. La această bogată varietate mai contribuie, în fiecare poezie, neașteptate schimbări ale punctului de vedere: acesta era un procedeu liric pe care romanii învățaseră să-l folosească cel puțin odată cu Catul și pe care Vergiliu îl îndrăgise în tinerețe. Această aparentă dezordine multiplică și scoate în evidență în mod divers senzațiile și impresiile, unitatea rămânând doar muzicală sau pasională. Dar surprizele acestea de compoziție au scandalizat pe mulți editori moderni care au căutat, transpunând grupuri de versuri, să restabilească o ordine logică pe care poetul n-o dorise. Ovidiu e cel dintâi care și-a luat sarcina de a organiza temele elegiace în poeme lungi: dar nici el nu se dă în lături, în detaliu, să trezească sugestii și să reînnoiască atenția cu ajutorul rupturilor logice.

Sinceritatea. Partea artei, și încă a celei mai rafinate, e deci foarte mare în aceste poeme. Trebuie prețuit în ele îndeosebi elementul individual care, chiar atunci când pare foarte secret, deformează orice realitate în folosul sensibilității și al împlinirii unui poet. Poeziile sunt adânc sincere, până și în imitare sau în căutarea efectului; și cititorul se atașează de Tibul, propriu, Ovidiu: oameni din cutare sau cutare provincie, fiecare cu temperamentul și cu aspirațiile lui proprii. CORNELIUS Inițiatorul progresului decisiv care a dus ele – GALLUS & a romană pe adevăratul ei fâgaș pare să fi fost fiq C. Cornelius Gallus, un fiu de libert, născut la aprox. by-Forum Iulii

(foarte probabil localitatea Frejus, din Provența). Chemat de triumviri să înfăptuiască, împreună cu Pollio, distribuția de pământuri pentru veterani în Cisalpina, el s-a ales mai temeinic decât acesta de soarta lui Octavian, a jucat un rol important în victoria de la Actium și a primit drept răsplată funcția de prefect al Egiptului (30). În postul acesta de încredere, activitatea lui nu s-a micșorat: însă, ca și când ar fi fost vrăjit de obiceiurile milenare ale unei țări unde regii erau un fel de zei, a cerut să i se ridice statui și a scăpat vorbe compromițătoare. Octavian a îngăduit senatului să-l condamne; Gallus s-a sinucis, iar amintirea lui a fost proscrisă. Acest prieten intim al lui Vergiliu se leagă foarte strâns, prin originea și debutul său, de acele cercuri literare din Galia Cisalpina care căutau originalitatea, dar înăuntrul căilor deschise de „novatori” și de Catul: el scrisese o „mică epopee” despre Apollo din Grynion. Și deși nu sunt motive să credem, așa cum s-a făcut, că temele mitologice cu psihologie stranie pe care le enumera Vergiliu la sfârșitul Bucoliceii a Vi-a reprezintă un „catalog” al celorlalte opere ale lui Gallus, este cert cel puțin că sunt evocate pentru el și ca să-i placă. Scriitor chinuit (*durior*), după spusele lui Quintilian, el luase ca model un alexandrin plin de erudiție și obscuritate, bibliotecarul Euphorion din Chalcis (sfârșitul secolului al III-lea). Dar a reușit să scoată din acest model patru cărți de elegii, cu titlul de *Amores*, în care trebuia să se îmbine ficțiunea cu realitatea; realitatea, adică pasiunea lui nenorocită pentru o actriță de mimi, Volumnia, zisă Cytheris, pe care o cânta sub numele de Lycoris. Vergiliu, poate pentru a „lansa”, cât era încă o noutate, opera prietenului său, a scris cea de a X-a Bucolică, unde a transpus în hexametri câteva distihuri ale lui Gallus. Acesta e singurul reflex al poeziei sale care a ajuns până la noi; dar e suficient pentru a ne face s-o regretăm:

O iubire fără minte, inima mi-o stăpânește

Până și pe câmp de luptă, unde în arme-i Marte crud.

Sub săgeți și lănci în șuier, cu dușmanul drept în față.

Singură, fără de mine și de patrie departe (De ce nu-i, vai mie, altfel?) plină de cruzime, vezi Alpii cu zăpezi și ghețuri, fluviul Rin cu chiciuri astăzi. Totuși îți urez din parte-mi, să nu-ți ardă frigul fața și nici gheața răni să-i taie tălpii tale prea subțiri.

V. 44 – 49.1

TIR – jji Viața lui Albius Tibullus e foarte puțin cunoscută. Dintr-o familie ecvestră, care mai stăpânea aproximativ inefructuoasele

rămășițe ale unei averi funciare o „T Sau situate foarte probabil pe lângă Pedum, între Tibur

18 î.e.n. și Praeneste, poetul ne vorbește de mama și de sora sa, dar de tată nu. Educația lui pare să fi fost dintre cele mai îngrijite. Încă din anul 31 s-a legat de soarta lui M. Valerius Messala Corvinus, unul dintre ultimii mari seniori de tip republican: general, administrator, consul și onorat cu triumful (în 27), și protector al unui întreg grup de poeți. Tibul fusese atașat statului său maj or în Galia și îl mai urma încă în Orient, când s-a îmbolnăvit la Corciră (29). De atunci s-a consacrat poeziei cântând succesiv pe Delia (plebeea Plania), pe Glycerașipecheltuitoarea Nemesis. Prima lui carte (10 elegii) a apărut în 26 – 25; nu se știe dacă cea de a doua (6 piese) a fost publicată în timpul vieții lui: ordinea cronologică pare respectată.

Cercul lui Messala. Acestei culegeri i s-a adăugat o a treia carte (de 20 de piese), care e factice, dar reprezintă destul de bine viața cercului lui Messala: un amator, mascat sub numele de Lygdamus, a compus primele șase elegii; un lingușitor mediocru a comis un *Panegiric al lui Messala*; o tânără, Sulpicia, a scris șase bilete învăpăiate despre dragostea ei pentru Cerinthus: și Tibul, care joacă puțin printre ei rolul unui „conducător de cor”, reluând

1 Printre elegiacii care l-au urmat imediat pe Gallus, dar ale căror opere nu ni sau Păstrat: C. Valgius Rufus, elegiile lui erau foarte admirate (în special de Horațiu); scrisese și epigrame și opere științifice (cf. Unger, *De Valgii Rufi polmatis*, Halle, 1848); omitius Marsus (54 – 4 î.e.n.), autorul unor elegii pentru Melaenis, al unor epigrame (*Micuța*), al unei *Amazonis*, și al unui tratat în proză despre politețe (*De urbanitate*).

această pasiune vie, a împodobit-o cu o artă delicată în elegiile sale (8 până la 12 și 19 – 20) care încadrează epigramele Sulpiciei. A mărit pretimpuriu, dar era deja considerat un maestru.

Tibul și Vergiliu. Tibul se leagă în mod deliberat de Vergiliu: a luat din el tot ceea ce i s-a părut că se potrivește, ca fond și formă, cu genul elegiac; dar, de cele mai multe ori, a făcut totul anost, conform unui ideal de dulce blândețe. Gustul pentru o natură liniștitoare ajunge să semene a pastorală; descrierea devine vagă; accentul senzațiilor directe, forța expresiei se pierde într-o limbă prea fluidă. Sentimentul național s-a volatilizat: o prevestire făcută lui Aeneas despre viitoarea măreție a Romei se încadrează între niște fade opere rustica (11, 5);

epopeea se îndreaptă spre egloga galantă... Dar studiind-o Tibul a dobândit gustul pentru poezii lungi: fiecare dintre elegii (cel puțin în primele două cărți) se desfășoară destul de întins ca să se poată recunoaște influența clasică a poemului de largă respirație.

Armonizarea temelor. Totuși în poeziile lui se regăsește tot bagajul de banalități elegiace: diatribe împotriva aurului, împotriva războiului, a codoașelor, a rivalului, a indiferentului; tânguire asupra bolii, a morții, a înmormântării; contrastul între Câmpiile Elizee și Tartar; învățăminte despre găтели și despre arta iubirii; scene magice, serbări câmpenești, aniversări, expediții de dragoste... Mai mult, Tibul tratează temele acestea în cuplete care se succed fără ordine aparentă, ca și când ar voi să continue vechea lirică greco-latină cu efectele ei de surpriză și antiteză. Dar, dimpotrivă, impresia de ansamblu e mai degrabă monotonă. Ea provine dintr-o tratare voit uniformizată: sărbătorile rustice romane, de pildă, sunt discret elenizate și tot așa și digresiunile, destul de numeroase, despre cultele orientale sau practica magiei. La această uniformitate contribuie și gustul pentru amplificarea retorică, totodată clasică și școlărească. Se găsesc astfel armonizate, oarecum împotriva voinței lor, cele mai diverse teme.

Năzuințe v

[Sentiment personal: poetul, a cărui carieră militară a fost întreruptă de boală (cf. I, 3), gustă din plin plăcerea tihnei pe moșia sa familială. Compoziția: temele elegiace se ordonează mai întâi sub ideea unui avut modest la țară (antiteză bogăție și sărăcie; religie rustică; antiteza război și viață la țară; rugăciune rustică), apoi (după o nouă antiteză: stare plăcută și intemperii) sub ideea dragostei (antiteza lupte și dragoste; înduioșare la gândul morții; vioiciune de îndrăgostit). Ultimele versuri îmbină în chip rapid aceste diverse teme. Influențe, în general difuze, uneori precise, ale lui Lucrețiu (cf. II, 1 și urm.), Vergiliu (cf. *Georg.*, II, 457 și urm.; IV, 116 și urm.), Horațiu (cf. *Ode*, I, 4; 9). Caracteristici literare: dezinvoltură și naturalețe; oarecare dulceață indolentă (abundența epitetelor); voluptate secretă.]

În movili de aur luciu, alții avuții s-adune

Și pogoane fără număr de semănătură bune.

Cu vrăjmași temuți în coastă și dormind neliniștiți

După trudă când de trâmbiți de alarmă sunt treziți1...

Pentru mine nu vreau alta, scut făcând din sărăcie.

Traiul să mi-l duc pe placu-mi, într-o dulce lenevie.

Și să-ntârzii lângă vatra-mi unde arde într-una foc...
Om dibaci lipit câmpiei, acolo să aflu loc.
Tufe tinere de viță să le cresc în rânduri dese.
Ori să altoiesc cu mâna-mi pomi cu fructele alese...
Îmi urez ca Așteptarea-mi² să reverse rodu-i lin, îndopând cu
grâu celaru-mi, căzile-mi cu must, din plin...

Doar, fără niciun fel de preget, eu la zei le dau cinstire.

O cunună pe o creangă dacă-mi cade sub privire.

Sau pe-o piatră la răscruce un mănunchi de flori³, pios.

Poamele dintâi le dăruie zeului mărinimos⁴

Ce veghează peste câmpuri... Blonda Ceres o să poarte

O cunună, din podoaba spicelor ce le-avui parte.

Aninată la intrarea care dă în templul său...

Un priap⁵ plin de roșeață, corbii făcători de rău

Să-i alunge din livadă-mi, cu o coasă prea temută...

Larii⁶ au să aibă daruri pentru veghea lor tăcută

1 Expedițiile militare sunt considerate, conform vechii tradiții
romane, ca un prilej de îmbogățire.

3 Cinstită ca zeiță la Roma.

„Ceea ce arată că e consacrat unui zeu (zeul Terminus, fără
îndoială) sau că este ea „sași o zeităte (cf. Ovidiu, *Faste*, II, v. 641. Și
urm.).

4 Silvanus.

1 Al cărui chip grosolan, de lemn mângălit cu roșu, slujea drept
sperietoare. Zei ai moșiei și ai casei.

Peste moștenirea-mi care strălucită a fost cândva... Pe atunci o
juncă jertfă, taurii mi-i apăra... Astăzi pentru moșioara-mi e de-ajuns și
o mioară... Voi jertfi deci mieluşeaua... Tinerimea ce-o înconjoară, De
pe câmpuri adunată, va striga lângă altar „Zeilor, dați roadă multă
lanului și vin în dar!” Mulțumindu-mă acuma, cu puținul ce-l am eu, Pot
trăi lipsit de zbucium, fără drumuri lungi, mereu... Adăpost îmi caut
astăzi dinspre arșița de soare¹ Sub un pom, pe mal de apă care fuge-n
depărtare, și nu-mi-e de fel rușine să pun mâna pe țăpoi, Să urnesc din
loc povara, dând cu biciu-n leneși boi Ori s-aduc voios în brațe un iedut
sau o mioară, Ce rămași de turmă-n urmă, drumul casei și-l uitară...
Prădătorii, lupi sau oameni, vă feriți de turma mea! Căutați o turmă
deasă unde-aveți ce apuca... Spăl cu lapte de orice vină și pășunea și
păstorii, S-o împac pe buna Pales², zeii binevoitorii, Să primească fără

murmur, darul meu din blid de lut, De pe masa mea săracă! Patera pentru băut, Tot din lutul unor râpe și-au făcut cândva plugarii... Dor nu am de avuția strămoșească, de pe arii, Nici de aurul ce moșii în hambare-l închideau... Spicele din zece stânjeni mie astăzi saș îmi dau... Azi, un singur pat mi-ajunge pentru noaptea cu hodină și un așternut chiar aspru, (zeii nu-mi găsească vină). Dulce e s-auzi din patu-ți șiuierul de vânt păgân când pe doamna vieții tale ai s-o ții la tânăr sân, Ori să dormi fără de teamă când iernatice șuvoaie3 Răpăie pe-acoperișuri, grele picături de ploaie... Vreau ca mulțumirea asta, să o am neconținut, Mare-avutul să-și păstreze cei ce greu l-au dobândit înfruntând talazuri crunte, ridicate de furtună... Tot ce-i aur ori smaralde, să se năruie împreună, Numai ea să n-aibă lacrimi de durere c-am plecat... Să te lupți cu țări, Messala, peste mări îți este dat Spre a-ți împodobi palatul cu trofee de vrăjmașe... Eu sunt ferecat în lanțul mult iubitei drăgălașe.

1 Constelația care marchează miezul verii.

1 Zeiță a turmelor.

— Vântul din sud, care aduce ploaie în Italia.

Mai înlănțuit ca sclavul unui prag neîmblânzit1

Și spre bătălii cu glorie, nici în vis n-am năzuit...

Poate să mă facă lumea, leneș ori răpus de teamă:

De ești, Delia, aproape, astea nu le iau în seamă...

Iar când clipa cea din urmă pentru mine va veni.

Mult aș vrea să-mi stai alături, lănced să te pot privi.

Și să te cuprind prin moarte cu o mână înfrigurată

Cum nu te va ține mâna-mi, de atuncea niciodată...

Când pe rugu-mi prins de flăcări am să fiu suit apoi.

Ai să-mi dăruiești săruturi înmuiate-n lacrimi noi...

Mă vei plânge lung, iubită, doară pieptu-ți încă nu-are

Ferecări de fier și piatră nu e inima ta mare...

De la îngroparea-mi nimeni, niciun tânăr, nicio fată.

Să nu plece fără fața de o lacrimă udată

Manii mei să nu mi-i superi2... Pentru părul tău ai milă

Și-obrajii vezi de-i cruță în durerea ta, copilă!

Cât mai țin cu noi destine.

Dragostea să ne îmbine...

Moartea care-i pe aproape, poartă capu-acoperit într-un văl de întuneric. Unui cap încărunțit.

Când inerți se scutur-anii, dulci cuvinte nu-i stau bine...
Azi capricioasei Venus să-i dăm totul, se cuvine.
Cât rușine nu ne este de o ușă-n harță spartă
Și găsim că are farmec uneori un pic de ceartă...
Sunt mai mare peste-acestea, bun ostaș mă cred că sunt...
Depărtați-vă deci steaguri... Trâmbițelor, la pământ...
Duceți celor ce se luptă, răni și multă avuție.
Trai mărunț, fără de teamă îmi ajunge-n totul mie...
Pentru asta joc bătându-mi pururi, de bogatul hâd.
Mulțumit cu mica-mi stare, eu de foame astăzi râd.
I. 1.

Compoziția muzicală. Unitatea fiecărei piese e muzicală. O stare de sensibilitate dominantă (de exemplu obsesia amintirilor militare, bucuria în fața peisajului rustic, tânjala bolii, gelozia) e exprimată la început, colorează mai mult sau mai puțin succesiunea temelor divergente, revine și se impune, uneori într-o nuanță nouă, într-un „finale”. Acest procedeu poate fi apărut chiar și din punct de vedere psihologic: spiritul mobil al poetului se

1 Metaforă galantă obișnuită, dar aici deplasată. 1 Nedovedind destulă durere.

Întoarce mereu la aceleași sentimente, dar cu un accent specific adus de momentul scrierii. Pe de altă parte, reluarea constantă a locurilor comune, reminiscențele literare care i s-au reproșat lui Tibul se explică prin procedeul „variațiunilor” muzicale: apropierea la care te invită unele pasaje trebuie să-ți îngăduie să guști mai bine originalitatea lor formală. Această practică era foarte apreciată în mediul literar roman. Dar, ca s-o putem gusta, ar trebui nu numai să surprindem echilibrul delicat al silabelor scurte și al celor lungi realizat în versurile lui Tibul, ci și să percepem toate rezonanțelor pe care versurile acestea le trezeau în spiritul contemporanilor.

Temperament, convenție și poezie. Pieseale acestea dezinvolve ne impun totuși imaginea unui temperament cu totul aparte: sănătate șubredă și vie senzualitate; melancolie plină de voluptate; mult spirit, dar indolent; politețe; aspirație la o viață tihnită, fără zgomot, aproape burgheză, care pune în evidență bucuriile sentimentale. Nu se poate spune că îl caracterizează energia, dar iubește viața; lucrul acesta se simte în ironiile amare la adresa bătrâneții, în spaima provocată de boală și moarte... Fără îndoială trebuie să admitem o doză de

convenționalism în efuziunea acestei personalități: moda cerea ca îndrăgostiții să fie galeși. Și idealul estetic al lui Tibul îi ascundea întrucâtva firea, îl îndepărta de la expresia concisă și apăsată. Dar schițele lui alexandrine au câștigat astfel un verosimil facil; iar efuziunile lui, uneori un fel de mister poetic.

Amorul certăreț. Amorul soldat
Venera – aprinde lupta ivită între cei doi.
Își plânge fata păru-i cel smuls și ușa-i spartă.
Pe tânăra ei față, învinețită acum.
Curg lacrimi, lacrimi are în ochi și învingătorul.
Pentru nebune brațe prea line de tărie.
Ci Eros le inspiră mereu cuvinte crude
Și vrajba le-o ațâță, copilul nebunatic.
Cu mână încrucișate, în fața harței lor.
I, 10, v. 53 – 58.

Macer¹ a plecat la taberi... Cum rămâne cu amoru-i? Ca un paj ducând povara, o să fie însoțitoru-i?

1 Prieten al lui Tibul. 414

Pururea de el aproape, mână care poartă fier¹, Țări și mări o să colinde pân-la margine de cer? Nemilos cu el, copile, și cu somnul lui te-arată: Să-ți aplece fruntea, ție, cine-a râs de tine-odată...

II, 6, v. 1 – 6.

Emoționanta cădere a nopții.

Cât mai e timp, fiți veseli! Dar iată noaptea-și pune Fugarii la caleașca, apoi ies blonde stele cu somnul, solitarul cu aripi de tăciune și cu un pas nesigur, atâtea vise rele.

II, I, v. 87 – 90.

Lygdamus a fost poate fratele mai mare cu un LYGDAMU a an ai iuj Ovidiu, mort foarte de timpuriu. Elegiile sale adresate Neerei sunt în stilul lui Tibul, mai puțin armonioase și mai retorice. Sărăcia vocabularului dăunează unor tendințe mai pitorești decât cele ale maestrului său; simțul dramatic (de exemplu în III, 6) îl apropie mai degrabă de Propertiu. Cu toată mulțimea imitațiilor și a stângăciilor, poezia lui lasă să se ghicească o sensibilitate vie și emoționantă.

Darul poetului

[Temă dublă: însărcinare dată Muzei (cf. Horațiu, *Epistole*, I, 8) și descriere a cărții trimise de poet (cf. Catul, 1 și 22; Ovidiu, *Triste*, I, 1). Pitoresc prea minuțios. Mișcare pătimașă.]

Mărind pe-un zeu părinte al Romei ce nu moare, Calendele lui Marte ne îmbracă-n sărbătoare... în vremi de-odinioară, poporul vechi roman Le număra pe-acestea drept început de an. Azi datina trimite alaiuri fastuoase, Cu daruri² la prieteni, din cele mai frumoase și trec tipsii pe uliți, sau vin din sus, din jos... Vă-ntreb, Pieride³ muze, eu oare ce prinos

1 Servituțiile dragostei sunt comparate cu cele ale meșteșugului, armelor: vezi mai sus, P. 413; cf. Ovidiu, *Amores* I, 9.

1 în ziua de 1 martie, sărbătoarea *Matronaliilor*, se trimiteau daruri femeilor *măritate*: uaru] lui Lygdamus e totodată un îndemn (vezi sfârșitul poeziei).

Muzele: Pieria, în Macedonia, în preajma Olimpului, e lăcașul lor. S-aduc Neerei scumpe de-a pururi pentru mine.

De ține la făptura-mi, sau mai curând, nu ține...

Femeile frumoase poemu-l prețuiesc.

Avarii totdeauna la aur se gândesc...

Sunt versuri, pe măsura femeilor iubite!

Un vers țesut din farmec, Neerei voi trimite.

O carte ca omătul, în scoarță de safran

Cu luciu dat hârtiei, de ponce din ocean.

În capul foi fine cu linii apăsate.

De cine-i scrisă cartea, o slovă să arate.

La capete-amândouă, de sul desfășurat.

Superb chenar să aibă, artistic colorat¹...

Podoabele acestea sunt cuvenite filei

Ce trebuie s-o dărui, prinos al meu, copilei...

Voi Muzelor părtașe la versu-mi, vă conjur

Pe zeitatea voastră, pe cântul vostru pur.

Pe laurii ce umbră Castaliei² adună.

Pe Helicon, cu ape a căror undă sună – Să mergeți la Neera, cu versul dăruit.

Cu fastul vostru, Muze, și mândru-i colorit...

Ea va răspunde poate, nedumeririi mele

De-i sunt, cum mi-este mie, cel mai de preț sub stele.

De n-a ajuns amoru-i să pâlpâie abia

Sau alungat cu totul, am fost din viața sa...

Să v-aplecați înainte-i, în semn de salutare.

Apoi roștiți-acestea, cu glas de închinare:

Prin noi Neerei caste, i-aduce-asemeni dar
Iubitul de-altădată și-acuma frate doar.
Poetu-ți dă prinosu-i umil să-i plângi de milă.
Cu toate astea daru-i să nu-l respingi, copilă.
Ca soră sau iubită, îi ești poetului
Mai dragă decât viața, decât suflarea lui:
El n-a pierdut speranța să-i fii din nou iubită.
Cât timp nu-l cheamă Stixul cu apa lui cernită...
III, 1.

1 Cartea e un papirus răsucit (*volumen*) în jurul unui bastonaș de corn; o etii pe muchia de sus, poartă numele destinatarei; o teacă de pergament colorat învelește

Izvor care țâșnea dintr-o crăpătură a Parnasului la Delfi: Muzele sunt zeite ale relor.

SULPICIA

Fiică a lui Servius Sulpicius, și fără îndoială nepoată a lui Messala, Sulpicia, foarte frumoasă (cf. III, 8), pătimașă și energică, își continuă în ciuda tuturor opreliștilor legătura cu Cerinthus, un tânăr de condiție mai modestă decât a ei. Scurtele ei epigrame violente sunt viața însăși. Comparate cu piesele elegante pe care acest roman adevărat i le-a inspirat lui Tibul, ele sunt mai în stare să ne facă să înțelegem totodată în ce măsură elegia răspundea vieții intime a înaltei societăți și cu ce podoabe de artă considera marele poet din cercul lui Messala că trebuie să învâluie sentimentele cele mai sincere.

Aniversarea lui Cerinthus

Odioasă aniversare ce-o întâmpin cu tristețe, Mi se va urî la țară unde nu-i să mă răsfețe cu iubirea lui, Cerinthus... Ce-i mai dulce ca orașul¹? Potrivit e unei fete, într-un sat să-i dai sălașul, Pe meleaguri arretine² unde e tot anul rece? Zelul ce-l arăți, Messala, pentru mine, să mai sece! Aciuiază-te acasă... Nu mai fi de drumuri gata! De o iei cu tine iarăși, o să-și lase-aicea fata, Suflet, inimă și gânduri: nici acum prilej nu are Singură să-și poarte pașii, după voie, pe cărare...

III, 14

Știi că drumul fetei tale ce atât a întristat-o, A căzut acum în baltă? Grija asta mi-am luat-o... Am să fiu (*auzi?*) la Roma de aniversarea ta, Poate nu visai, Cerinthe, împreună-o vom serba³...

III, 15.

Variațiunile" lui Tibul

[împodobire poetică cu ajutorul unor teme subsidiare (puterea frumuseții, rugăminți, gelozie). Convenționalisme ale vocabularului elegiac. Pătrundere psihologică (de remarcat, la sfârșit, ironia ușor amară, caracteristică epigramelor Sulpiciei.)]

1 Roma.

În ținutu 1 toscan (astăzi Arezzo).

Joc de spirit: pentru Cerinthus, care nu se aștepta la asta, propria lui aniversare e neașteptată.

Sacră este ziua care mi te-a dăruit, Cerinthe, Sărbătoarea mult iubită, îmi va fi de azi înainte. Când ai apărut pe lume. Parcele¹ profetizau Pentru tinerele fete, un tiran cum altul n-au și tot ele îți dădură peste-acestea o domnie, Glorioasă. Dar nu-i fată, mai aprinsă-acum să fie Decât ard eu pentru tine și îmi place că-i așa Doar gândind că pentru mine ți-i aprinsă inima. Cu aceleași simțăminte vreau iubirea să ne lege: Pe-ochii tăi, pe Geniu-ți sacru², dragostea să-ți fie lege... Pe dulci revederi furișe, sufletul eu ți-l implor! Geniu mare, îți fac daruri, numai adă-mi ajutor Dacă îl mai poartă gândul și la mine câteodată și e-n flăcări pentru mine. De e însă, altă fată Pentru care el suspină, lasă-i, Geniule divin, Fără ocrotire, astăzi, nestatornicul cămin. Venus, să nu fii nedreaptă: ori ascultă-ne la fel, Să ne lege aceleași doruri, ori dezleagă-mă de el. Sau mai bine, să ne fereci cu aceleași lanțuri grele, Niciodată, eu ori dânsul, să ne dezlegăm de ele. Pe furiș, același lucru vrea și tânăru-mi iubit, Dar, de s-ar putea, de lume să nu fie auzit. Geniule nata¹³, ce-n inimi, gândul nostru ni-l citești, Pe furiș ori spus în lume, gândul să ne îndeplinești...

III, II.

PROPERTIU Familia lui era plebee, dintr-o solidă burghezie". pe punctul de a ajunge în pătura cavalerilor.

47.15. î.e.n. gex Pxopertius s-a născut în Umbria, probabil în apropierea meterezelor orașului Assisi; mu departe de scobita câmpie unde Mevania se scaldă în rouă negurilor". Tatăl său muri curând; și frumoasele lui proprietăți din aceste locuri bogate în culturi și vite au fost confiscate cu prilejul împărțirii de pământuri din 41. Totuși, copilul a făcut studii serioase la Roma, dar a renunțat la barou ca să se dedice poeziei. Protejat de Mecena, în preajma căruia locuia pe Esquilin, frecventând personajele proeminente și prieten al unor oameni de litere ca Ponticus, Bassus

1 Zeițe ale destinului.

— Fiecare om își are Geniul protector, totodată legat și independent de el.

— Divinizat (cf. Ovidiu, *Triste*, III, 13).

și, mai ales, Ovidiu, a trăit la Roma și și-a cântat mai întâi pasiunea pentru Cintia¹; era în plină evoluție spre o altă inspirație, religioasă și națională, când a murit, foarte tânăr (în anul 16 sau 15).

Opera. Dintre cele patru cărți de elegii, cea dintâi (*Cynthia Monobiblos*) a fost cu siguranță publicată de poet, iar ultima e postumă; celelalte trebuie să fi fost compuse între 27 (sau 26) și 22, fără să putem afirma ceva despre data publicării lor. Primele trei modulează variat pe tema iubirii lui pentru Cintia: Propertiu folosește întâi (c. I: 22 de poeme) procedeul grecesc al „scrisorii către prietenii” binevoitori sau geloși, care desenează imaginea cadrului în care i se desfășoară pasiunea până la o ruptură (*iiscidium*) momentană; apoi pare că își dă osteneala (c. îi 34 de elegii) să simtă mai adânc și să descrie, ca artist și psiholog, diversele aspecte ale iubirii sale; cartea a III-a (25 de poeme) e mai variată și dovedește o oarecare ezitare a inspirației: Cintiei îi e acordată numai jumătate din poezii, iar cealaltă jumătate unor lamentații funebre (pentru Paetus și Marcellus) și unor „elogii” (Aeliei Galla, lui Mecena, lui August). Iar din cartea a IV-a, în care domină elegiile despre legende italice sau romane (6 din 11), numai două poezii îi sunt închinete Cintiei.

Tradiția alexandrină. Propertiu își afirmă intenția de a aclimatiza la Roma pe poeții erotici alexandrini Calimah și Philetas. Totuși, aceștia fuseseră folosiți de poeții latini dinaintea lui; dar numai ocazional. Propertiu a simțit aspirația societății mondene a vremii lui către formele cele mai pur grecești pe care le-ar putea obține; și el însuși, prin temperamentul său citadin, prin gustul pentru operele de artă, prin claritatea viziunii și plasticitatea imaginilor sale era făcut să-și asimileze asemenea maeștri: precum în Franța, André Chénier. Influența lor asupra lui nu e, de altfel, exclusivă; ici-colo se simte clar cea a lui Vergiliu și Cornelius Gallus (1, 8; III, 5 și 22...): astfel încât nu trebuie să privim ca pe niște „pastișe” paginile cele mai alexandrine ale lui Propertiu, cele mai încărcate de mitologie obositoare și monotona sau de cea mai convențională galanterie: sunt niște noi creații.

1 Probabil Hostia, fiica poetului Hostius; sau poate Roscia, nepoata marelui actor oscius, pe care îl aprecia Cicero: în orice caz dintr-un mediu foarte cult.

Hylas

[Temă de „mică epopee” foarte des tratată (Verg. *Buc*, VI, 43; *Georg.*, III, 6). Cf. Teocrit, *Idile*, XIII; Apollonios din Rodos, I, 1207 și urm. De comparat: A. Chenier, *Bucoliques* (ed. Dimoff), p. 41. Artificii: nume proprii, aluzii mitologice, vocabular grecesc, căutări de stil (ordinea cuvintelor, repetiții), intervenția autorului. Calități: prospețime originală; varietate liberă a episoadelor; mișcare și plasticitate; culoare; unitate a impresiilor senzoriale. Posibilă contaminare: dușmănia fiilor lui Boreu împotriva lui Hercule, micșorată aici până la proporțiile unei tachinerii, e o tradiție locală, de altfel cunoscută și de Apollonios.]

El, însoțitorul celui ce n-a fost învins¹ de nimeni

Ajunsesese prea departe, căutând prin șesuri apă.

Cei doi fii ai lui Aquí¹⁰², Zetes și Calais zboară

Pe deasupra-i, urmărindu-l și cu brațele întinse

Rând pe rând îi vin spre creștet, de săruturi dulci prădându-l.

Hylas se ferea de dâșșii, aninându-se de sfârcul

Aripii spre el întinse și cu o ramură se zbate

Să le îndepărteze mreaja zborului amețitor.

Dar în timp ce-n pace îl lasă cei doi fii ai Orithyei³.

Hylas, bietul, se dă singur pradă la Hamadryade⁴.

Acolo, din stânci sub creasta muntelui înalt Arganthe

Sar izvoare⁵, tot atâtea adăposturi răcoroase.

Care plac nimfelor thyne⁶. Fără a fi sădit de oameni.

Cresc de bunăvoie arbori de-ale căror crengi atârnă

Poamele înrourate, sub răcoarea pajiștii

Crinii candizi se înalță, lângă ei maci purpurii...

Hylas fermecat cu totul, uită pentru ce venise.

Iată-l culegând acuma flori, cu degete ușoare

Și-aplecat pe unda clară fără niciun pic de teamă.

1 Hercule, care îl luase cu el, în expediția Argonauților, pe tânărul Hylas.

— Numele latin al lui Boreu, tatăl unor fii înaripați: Zetes și Calais.

— Fiica lui Erehteu, soția lui Boreu, care o furase de pe malul râului Eilissos, lângă

Atena.

— Inexactitate: Hamadryadele erau nimfe închise în copaci și

legate de existența acestora.

În text: *Pegae* – cuvânt grecesc desemnând izvoarele care țâșnesc.

— Sau „bitiniene”. Thynii locuiau pe coasta orientală a Propontidei; partea e folosită cu înțelesul întregului.

Întârzie multă vreme, să-și admire chipu-într-însa. Pân-la urmă dându-și seama, cată amfora să-și umple. Răzemându-se de-un umăr, brațul lui o scoate plină. Dar dryadele¹ îndrăgite de nespusa-i frumusețe, Contemplându-l minunate, de-și lăsară horele, Pe cel înclinat spre unde, repede l-au tras în apă. Plescăit de val arată că pe Hylas l-au răpit.

I, 20, v. 23 – 48.

Realismul pasiunii. Dar Propertiu scapă de micimile galanteriei printr-o patimă arzătoare, irezistibilă și conștientă, lacomă totodată de bucuriile cele mai mângâietoare și de durerile care au aproape chipul urii (III, 8; 25; IV, 8). Descrierea dragostei ca boală, așa cum o înțeleseseră grecii și cum o adâncise Vergiliu, se îmbogățește la el cu o dăruire a întregii lui ființe, care are căldura vieții adevărate. Dar, de altfel, Propertiu își analizează sentimentele cu o curiozitate nesecată și reînnoiește astfel temele cele mai des folosite. Rareori se întâmplă ca neliniștea, amărăciunea sau suferința să nu-și pună pecetea pe cele mai pașnice episoade ale acestei iubiri: cititorul se atașează cu atât mai mult de poetul torturat de capriciile și necredințele Cintiei.

Bucurii

[Temă elegiacă: aniversarea (vezi mai sus, p. 417 și urm., și Tibul, I, 7; II, 2). Înnoire: imaginație poetică; bunătate egoistă; tandră ferveare; realism monden. Mișcarea: o lărgire progresivă (4 + 6 + 8 + 10 versuri).]

Mă întrebam de ce să vie Muzele azi-dimineață să vegheze lângă patu-mi, sub a cerului roșeață... Trebuiau să-mi dea de știre că-i aniversarea ta, De trei ori bătând din palme, semn că bine vei avea... Fără nori aş vrea să treacă ziua cea mai dragă mie; Niciun vânt să nu mai bată și talazuri în mânie, Domolite să alinte țărmlul mării zbuciumat, Aș dori să n-am în cale niciun chip îndurerat... Chiar Niobe², sub granitu-i, unda lacrimii să-și sece, Alcionul să nu-și țipe plânsetul ce nu-i mai trece

1 Nimfe ale copacilor: vezi pag. 420, nota 4.

1 Fiindcă o înfruntase pe Latona, Niobe a văzut pierindu-i toți

copiii sub săgețile» ui Apolo și ale Diane, și apoi a fost preschimbată, pe muntele Sipylus, într-o stâncă (sau statuie) din care se prelingea apă fără încetare.

Și nici Procne¹ să nu geamă că pe Ithis l-a pierdut... Plină de noroc pe lume, Cintie, mi te-ai născut... Deci trezește-te, iubito, zeilor întâi te închină, De pe ochi alungă-ți somnul, cu o apă cristalină. Degetul să-ți inelege părul tău cel lucitor, Pune-ți pentru azi veșmântul ce m-a înfiorat de-amor și în plete flori îți pune, de la ei să ceri de-a pururi, Să-ți păstreze și iubirea-mi și frumoasele-ți contururi... După ce fir de tămâie o să-ți fumege pe-altar și a flăcării priință va sclipi în casă iar, Ne va duce-atuncea gândul la deliciul ospătării și-om petrece toată noaptea, bând din cupele uitării... Vaze scumpe să împresoare Nara, cu miresme rare... Flautul s-agonizeze de atâta danț vioi și cuvintele-ți de spirit să le sorb pe buze moi Nesătui de orice clipă, fără somn până la ziuă, Larma veseliei noastre, toți vecinii-or auzi-o uneori să spuie zarul: cine-i mai înamorat...

III, 10, v.1 – 28.

Chinuri

[Temă elegiacă: gelozia, ale cărei aspecte pot fi foarte variate (cf. Tibul, I, 6); împrumutată din uzajul latinesc, așa cum arată Plaut, *Epid.*, 639 și Terențiu, *Phormio*, 48. Originalitate: paradox psihologic (pasionatul descrie o stare nefericită, de care e stăpânit, ca să-l facă pe rivalul său să renunțe la această experiență). Procedee retorice deformate de pasiune; căutarea dezordinii logice și a varietății tonului. Forță a expresiei: vezi începutul celui de-al doilea paragraf.]

Nu mai rosti blesteme, pe mine mânios: Același pas ne poartă pe drumul priporos...

Vrei poate nebunia-mi să o cunoști, nebune? Alergi, nefericite, spre abis de-amărăciune.

Cerci să străbați, sărmame, vad nou, de flăcări plin, O să te-adape, valuri, tesalicul venin.

1 Preschimbată în rândunică (sau poate, aici, confundată cu sora ei Filomela, metamorfozată în privighetoare).

Cu inimi iertătoare, ea nu e de-o măsură: Curând îi vei cunoaște necruțătoarea ură.

Și dacă azi e bună cu tine, nici nu știi

Cum o să-ți mai aducă neliniști multe mii.

Plutindu-ți înainte pe ochi și somn stăpână... Bărbați cu inimi

aspre spre tirania-i mână...

De câte ori disprețu-i n-o să te poarte-aici, Blesteme și suspine spre ceruri să ridici.

Se va ivi în lacrimi tremurătoare teama; Paloarea-și va întinde pe chipul tău marama.

Iar vorbele stinghere se vor topi în plâns, și n-ai să știi de tine, nici unde ai ajuns.

Atunci de-abia simți-vei sclavia ce m-apasă și ce-i să nu te-apropii de mult dorita-i casă.

Atunci n-o să te mire atât paloarea mea Sau, poate, că din minte mi-oi fi ieșit cumva, în numele tău mare, speranța nu-ți mai pune: Amorului nu-i pasă de măștile străbune1...

De lași să se întrevadă că-n mreaja ei te-ai prins să vezi ce-o râde lumea de numele-ți distins...

Când singur rânii mele nu-i aflu vindecare, S-o caut rugii tale, mă crede, nu-s în stare.

Înebuniți de-același amor chinuitor.

Pe rând ne-om plânge soarta la pieptu-amânduror.

Vezi dar de nu mai cere pe fata-mi adorată: Cu dânsa și pedeapsa sosește totodată...

I, 5.

Sensul dramei umane. Pasiunea aceasta, cu ciocnirile și tresăltările ei, e foarte patetică: ideea fatalității, descrierea amănunțită a chinurilor iubirii îi dau o măreție tragică. Chiar scurte, poeziile lui Properțiu sunt numai mișcare. Dar mișcare omenească, nu teatrală: mereu deviată și schimbată de reacții psihologice neașteptate. De altfel, dezordinea aceasta nu e, cu toate aparențele, decât un procedeu artistic: el se regăsește în elegii (de exem

1 Care, rânduite în dulapurile din *tablinum*, dovedesc, prin numărul lor mare, vechia «elebritate a familiei.

piu IV, 8) care nu sunt decât o succesiune de tablouri contrastante. Dar și aici farmecul mișcării și culoarea impun iluzia vieții; a unei vieți de altfel tulbure și agitată.

Drama bolii

[Temă curentă (cf. Tibul, I, 5 v. 9 și urm.; III, 10). Lipsă de unitate logică (sunt editori care despart primele două paragrafe de următoarele); juxtapunere de epigrame mai mult sau mai puțin dezvoltate. Alternarea depresiei cu exaltarea, întovărășită de un

progres cronologic și sentimental.]

Deși vrăjile-și susură cântul, fără contenire.
Rombul magic¹ se oprește din continua-i rotire.
Dafinul ce-ardea cu pară, tace în căminul stins.
Nu mai vrea din ceruri, luna să coboare dinadins;
Piază-rea, din umbră țipă cucuveaua înspre astre.
Împlinind voința sorții, luntrea² cea cu pânze-albastrea
Are să ne ia din lume, cu iubirea dintre noi.
Spre ale iadului talazuri, laolaltă pe-amândoi.
Să n-ai milă doar, de dânsa, milă-ți cer și pentru mine:
Eu trăiesc cât timp trăiește, ea în viață mă mai ține.
Iar de va fi moartă dânsa, cad și eu străfulgerat.
Ruga ce-o înalț spre tine, dacă-mi vei fi ascultat.
Am să-ți scriu un cântec sacru, unde vorba-mi o să spună.
„Dragii mele i-a dat zile Jupiter cu voia-i bună”.

Cintia, cu vâl pe față, la picioarele-ți șezând, îți va povesti
atuncea, cumpenile ei, pe rând.

Persefone, cu blândețe să ne fii și mai departe!
Pluto, blând ca și soția-ți, să ne ții acuma parte!
Ai în iad femeii cu farmec, nu o mie, multe mii...
Lasă dar, femeia asta să rămâie printre vii!
Europa, Iole, Tyro, fata plină de candoare.
Pasifae vinovată, sunt în țara ta cea mare.
Tot ce strălucise-n Troia* și în vechea Grecie.
Glia lui Apolo, Priam, doar la tine acuma e
1 Vârtelnița magică.

— Cea a lui Caron.

— Culoare de doliu.

— Troia cea dintâi, ale cărei metereze fuseseră clădite de Apolo
fi Poseidon.

Ca și mândrele fecioare care-n Roma străluciră:
Ruguri lacome, pe toate într-o clipă le înghițiră.
Frumusețea și norocul nu durează în etern.
Mai târziu sau mai devreme, toate la pământ se-aștern
Și luat din lumea asta, rând pe rând e fiecare.
Dar tu care de-astă dată ieși din greaua-ți încercare.
Adă la altar Dianei, corurile tale-n dar
Și consacră nopți de veghe Juncii, astăzi Isis¹ iar.

Dă-mi și mie, juruite, zece nopți de farmec pline.

II, 28 B.

Invectivă

[De comparat cu această piesă invectivele lui Catul (în special: 8). Diversitate de tonuri și de modulații. Măreție: poetul apare ca împărțitor de dreptate și ca profet (*vates*).]

Eram de râsul lumii, la mese și ospete.

Prilej să arate-oricine pe seama-mi ce glumeț e.

Cinci ani de zile sclavă ți-a fost făptura mea.

Ce-o să-i regreti credința, rozându-ți unghia!

Nu-mi pasă de-azi înainte, de lacrimile tale.

Asemenea capcană mi-ai pus mereu în cale.

Voi plânge la plecare, ci, am să stau din plâns, învins de nedreptatea amarului ce-am strâns;

De vreme ce rupi jugul ce ne lega împreună.

Rămasul bun, din partea-mi las buzele-mi să-l spună

Acestui prag ce-adeșea cu vorbele-mi plângea.

Acestei porți ce-n ciudă n-o sparse mâna mea.

Iar tu pe capul cărei, ani tot mai mulți apasă

Deși le-ascunzi cu grijă povara nemiloasă.

Ei au să-ți sape urme sinistre pe obraz

Și ai să smulgi din coama-ți, peri albi, cu mult necaz

Privindu-te-n oglinda ce fără glas te muștră

De cutele ieșite pe fața ta ilustră.

La rândul tău, trufașe ieșiri vei înfrunta

Și-atențiile tale, cine atunci le-o vrea?

1 Zeița egipteană Isis, confundată cu Io, din mitologia greacă (metamorphozată de era în junincă).

Purtarea-ți care astăzi mă umple de tristețe Ai s-o înduri, în locu-mi, și tu la bătrânețe. Ți-am încrestat pe fila-mi o prevestire amară: Să te gândești cu teamă, că vraja-ți o să piară.

III, 25.

Imaginația romantică. Forma lipsită de ordine a tratării adăugată puterii de expresie dă adesea poeziilor lui Propertiu un aspect „romantic” ce pare a vesti poezia novatoare din vremea lui Xero. Mai ales când poetul unește strâns tema morții cu cea a voluptății: ceea ce face cu mai multă forță și mai des decât ceilalți elegiaci. Poate trebuie să vedem în această înclinare o caracteristică a rasei: umbrienii

sunt vecini cu etruscii a căror imaginație avea ceva sumbru. Propertiu a creat astfel frumoase variații pe tema clasică a visului, sau mai degrabă a coșmarului, când cu multe gingășii alexandrine (II, 26), când cu o forță care ajunge până la oroare.

Apariție

[Atmosferă voit tulbure (e îndreptățită oare gelozia Cintiei?). Realism al descrierii și gust pentru detaliul halucinant. Ton vehement.]

Manii au și ei o noimă, nu dispăre totu-n moarte: De pe ruguri biruite se desprinde-o umbră pală. Mi-apăruse în felu-acesta Cintia la căpătai, înclinându-se spre patu-mi – Cintia ce-o înmormântasem la o margine a căii spre Tibur, mult zbuciumate, Lângă o apă a cărei valuri murmurau neconținut. Nu de mult ce-o însoțisem în cortegiu către groapă și pe când gemeam în largul așternutului meu rece, între somn și între viață, după stinsa mea domnie. Cintia-mi păru aceeași, așa cum o petrecusem către rug, cu păru-i moale și cu ochii luminoși. Doar o margine a stolei, de văpăi era atinsă.

Ca și nelipsit din deget, ros de flacără berilul.

Buzele i le supsesse apa Letei¹ neîndurate.

Pieptu-i tresări de-un suflu, glasul i se dezmoști.

Măinile doar se lovără cu un plesnet sec de oase.

1 Pe care a bău i-o în Infern casă-și uite viața trecută (și-o amintește îosi (o ar te bine])

„Tu perfidule (îmi zise), de la care azi iubita

N-are ce să mai aștepte, poți să dormi în toată voia!

După așa puțină vreme ai și dat uitării, totul?...

Jurăminte în tăcere, ale căror vorbe vane.

N-ar fi trebuit zefirii ce le pradă, să le audă¹.

Iar când ochii-mi lănceziră, cine-i mai chemă la viață?

La auzul vocii tale, aș mai fi trăit o zi.

Pocnetul de trestii frânte², nu-mi păzi de loc făptura.

Cu olanu¹³ ciunt, drept reazem, capu-mi își făcuse rană.

Iar pe urmă, la îngropare, cine să te fi văzut

Frânt în două, de durere și cu toga neagră-aprinsă

De arsura înlăcrimării? De cumva ți-era prea silă

Să treci dincolo de poarta Romei⁴, trebuia măcar

Să o încetiniți cu pasul. De ce n-ai chemat, ingrate.

Boarea, vântului să sufle cât mai tare peste rugu-mi⁶?

Pentru ce văpaia-n volburi nu avea miros de narduri?

Ți-a fost greu s-arunci în flăcări, hiacینți din cei mai ieftini
Și, pios, peste cenușa-mi, un ulcior de vin6 să-l frângi?
IV, 7, v. 1 – 15; 21 – 35.

Poezii cerute. Conformându-se tradiției, Propertiu a așezat printre elegiile personale piese mai mult sau mai puțin spontane, monden-convenționale sau de circumstanță. Două. mișcătoare epigrame despre o rudă a poetului, Gallus, asasinat în Etruria (I, 21 și 22) dau la iveală un doliu intim; elegia despre moartea tânărului Marcellus (III, 18) evită grațios un ton prea oficial. Celelalte sunt piese funerare de o extremă virtuozitate: una (III, 7: despre naufragiul lui Paetus) scrisă într-o formă de un rafinament aproape excesiv; alta (IV, 11: despre moartea Corneliiei) a fost poate prea mult lăudată, dar are o ținută morală specific romană. Imaginația și obiceiul analizei psihologice, originalitatea de prezentare și de compoziție l-au servit desigur mult în aceste ocazii. Sinceritatea lui devine mai îndoielnică când comparăm două poezii

1 Vânturile duc cu ele jurămintele (loc comun elegiac): trebuie să te ferești de ele dacă ai de gând să rămâi credincios.

Spre a îndepărta, cu zgomotul acesta de castaniete, duhurile rele care ar putea mutila cadavrul.

1 Care n-o ocrotea cum trebuie în camera mortuară? Sensul versului e însă foarte 0bscur.

— Mormintele se înșirau de-a lungul drumurilor, în afara orașului.

1 Ca să ardă mai repede.

4 Ca să parfumeze și poate să și sfințească osemintele.

ziii scrise pe aceeași temă – absența soțului iubit plecat la război – una consacrată lui Postumus și Aeliei Galla (III, 12) și cealaltă, replica ei romanească (IV, 3) dar cu mult superioară, în care exotismul contrastează delicat cu zugrăvirea unui cămin singuratic.

Aretusa către Lycotas

...O tăcere surdă-n juru-mi; vechi deprinderi mă îndeamnă

Să deschid pentru o amică, rareori, doar la calendele1.

Poarta lărilor închisă. Ceea ce mă mai distrează

Este cățelușa Glaucis care scheaună stingheră.

Ea e singura ce are partea ta, în așternutu-mi.

Sanctuare-n flori le-acopăr sau împresur în verbine2

Chipul lărilor răscrucii și în vetre îmbătrânite

Din sabinele crenguțe³, flăcări lucii scapără⁴.
Dacă ți-pă cucuveaua⁵ pe vecine-acoperișuri
Sau vreun pâl-pâit de lampă⁶, cere picurări de vinuri.
Acea zi vestește moarte, mielușeilor de-un an.
Stau cu brațe suflecate popii⁷ care taie jertfe.
Aprinzându-se la gândul viitoarelor câștiguri.
Ce mă rog de zei, atuncea? Să nu prețuiești atâta
Faima de-a sui în iureș, zidurile bactriene⁸
Ori de-a smulge-n bătălie, miresmatei căpetenii
Un burnuz fin de muslină, pe când praștia învârtită
Plumbii grei, mereu și-i plouă sau săgeți vin șuierând
De pe murgi întorși din fugă, cu vicleană dibăcie⁹.
Ci, să-ți văd cum lancea-ți pură¹⁰ caii triumfali urmează
După ce feciorii glei părților au fost bătuți.
Și că mi-ai păstrat credința, primul lucru ce m-ar face.

1 Prima zi a lunii.

Plantă sfântă. 8 Ienupărul.

Semn bun. 6 Semn rău.

Dând lumină șovăielnică: semn bun dacă se toarnă imediat vin
în ea. Măcelarii rituali ai templelor.

Obsesia expedițiilor lui Alexandru cel Mare.

E vorba de cavalerii părți care, când fugeau, se răsuceau la șa ca
să-și arunce săgețile.

11 *Hasta pura* (fără vârf de fier): decorație rezervată ofițerilor,
la Roma (chiar daci eroii au nume grecești).

Prin cinstirea ei fățișă să-ți doresc întoarcerea. Armele-am să-ți
duc cu brațu-mi, până la Capena¹ poartă Unde-am să le-anin, lăsându-i
o inscripție votivă: „Recunoscătoare – o soață, că i-a fost salvat
bărbatul”.

IV, 3, v. 53 – 72.

Elegiile naționale. Foarte curând după publicarea cărții întâi,
Propertiu fusese obiectul insistențelor lui Mecena, care voia să-l
îndrepte spre marea poezie națională. Poetul însă n-o aborda decât cu
reticențe (hotărârea, II, 10; scuze sau pretexte, scrise într-un gen în
parte convențional, III, 3, 4, 9, 11, 22), dar și cu secreta dorință de a se
întrece cu Vergiliu. În sfârșit s-a hotărât, dar luând ca model „poemul
cauzelor” (Aâria), erudit și artificial, al iubitului său Calimah, și
păstrând ca metru distihul elegiac. Astfel au fost scrise șase poeme,

foarte inegale. Unul e consacrat victoriei de la Actium (IV, 6); celelalte îl transportă pe cititor în primele timpuri ale Romei, ceea ce îi oferă poetului citadin prilejul de a descrie peisaje proaspete; el înfățișează zei ciudați și de mult uitați, ca Vertumnus, zeul schimbării, și Jupiter Fere-trianul, povești puțin cunoscute sau pline de dragoste romanțioasă (Hercule și Bona Dea; Tarpeia). Nu în felul acesta putea fi exprimat patriotismul său foarte real. Poetul încearcă o cale pe care amicul său Ovidiu o va urma mai hotărât, deși cu mai puțină convingere intimă (în *Faste*).

Tarpeia

[Subiectul: vestala Tarpeia se îndrăgostește de regele sabin Tatius și e gata să-i predea Cap itoliul (cf. Titus Livius, I, 11). În Grecia, o temă analogă (Scila își trădase tatăl, pe Nisos, regele Megarei, din dragoste pentru Minos) fusese tratată în poezia alexandrină. Efecte rustice și familiale (ale micii epopei alexandrine). Intervenții lirice ale poetului (aceeași origine). Lipsă de precizie topografică și istorică. Influență a tragediei grecești clasice în prima parte a monologului.]

De dumbrăvile Tarpeii, de mormântu-i odios
Sau cum i-au răpit lui Joe cel din vechi, vestite praguri
Are să vă spună vorba-mi. Pe aici
era odată Un hățiș de codru care străjuia o peșteră.
Inadâncu-i fir de iederî îi acoperea pereții

1 La Roma (vezi nota precedentă).

Și-un izvor sărind din stâncă șopotea de-alung de arbori.

Un silvan și-avea sălașul, printre ramurile multe.

Deseori domolul fluier pe mioare le îmbia

Să se adape-aici din unda cea de arșiță ferită

Tațiu încinsese apa, cu un val de-arțari tăiați, întărit de
pretutindenî, cu încununări de brazdă.

Să-și adăpostească taberi de oștire credincioasă1.

Cât de slabă pe atuncea, mai era cetatea Romei;

Dacă trâmbițe din Cures2 zguduiau cu glasul lent.

Stâncile lui Joe sacru, iară lăncile sabine

Poposeau chiar în mijlocul Forului Roman de azi.

Pe acolo unde așteaptă țări supuse, legiuirea?

Singurele noastre ziduri ne erau pe atuncea munții.

Unde astăzi e incinta3 Curiei se-afla pe-atunci

Un izvor din unda cărui beau sălbatici cai de luptă.

De aici lua Tarpeia apa sfintelor libații, în ulcior purtat pe capu-i

aplecat de greul lui.

Cum de i s-a dat o moarte, numai una, fetei rele
Ce-a voit, zeiță Vesta, flăcările să-ți înșele4?
L-a văzut de-aici pe Tațiu, pregătindu-se de luptă
Pe câmpia nisipoasă și cum prefira prin coama
Coifului, sclipiri de arme colorate în tot felul.
Fața regelui, armura-i o înlemniră într-atâta
Că din mâna ei ulciorul lunecând, se face țandări.
Nu o dată învinuise luna de pe cer că-i poartă
Nenoroc și în dorința-i aprigă să-l ocolească.
Trebuie să-și moaie părul, într-o apă curgătoare.
Ba mai mult, dădea prinosuri crini de-argint la nimfe blânde.
Lancea Romei să n-atingă mândra față a lui Tațiu.
Când prindeau să se ivească fumuri lungi pe Capitoliu.
De sub negurile serii, ea suia din nou colina.
Sfâșiindu-și brațe albe, prin țepoșii mărăcini.
Așezându-se pe creasta-i, își plângea astfel Tarpeia
Chinul ei, (n-ar fi s-o rabde Jupiter învecinat!):

1 Arta militară a sabinilor e descrisă ca aceea a romanilor din epoca clasică. 1 Oraș sabin, important în vechea tradiție romană: aici reprezintă întregul ținut sabin.

a Sala de reuniune a senatului fusese recent înconjurată de o împrejmuire de către

August.

4 De două ori: predând orașul pe care-l ocrotește zeița, și fiind lipsită de castitatea pe care Vesta o pretindea preoteselor sale.

Foc de taberi, oști ce cortul unui Tatiu îl încingeți Lănci și paveze sabine ce-ați vrăjit privirea mea, De ce nu mi-i dat, captivă, cu Penații voștri stând, Să privesc, captivă în totul, trăsăturile lui Tațiu?"

IV, 4, v. 1 – 34.

Concluzie. Poezia lui Propertiu, foarte captivantă și cu un accent atât de original chiar în zonele ei convenționale, e subtilă și dificilă. Compoziția e așa de surprinzătoare încât mulți editori moderni presupun la fiecare pas transpuneri imputabile copiștilor. Dar și versurile¹ urmăresc efectul de surpriză prin îmbinări rafinate, prin ecourile (aproape rime) de la un hemistih la celălalt, prin scindarea unor grupuri de cuvinte, prin aspre brahilogii. Folosirea cuvintelor improprie e și mai ciudată: poate că e voită (așa făcea și Verlaine), ca să

sugereze rezonanțe secundare ale ideii esențiale. Am putea-o crede cu atât mai ușor cu cât darul de evocare pitorească al lui Propertiu e cu totul excepțional și cu cât poetul împinge uneori căutarea desenului și a culorii până la o precizie destul de dură. Aceste caracteristici alături de calitățile și defectele poetului fac ca el să nu aparțină veacului său: căci nu are nici suplețea plină de armonie, nici accentul clasic al lui Tibul sau al lui Ovidiu.

OVIDIU Ovidius Naso se trăgea dintr-o bogată familie de cavaleri din Sulmo (Sulmona), în ținutul 4 o î.e.n. – pelign. Deși se remarcase printre discipolii reto

17 sau 10 e.n. rjior Arellius Fuscus și Porcius Latro, era irezistibil atras de poezie. După o lungă călătorie în Grecia, a intrat totuși, pentru a face pe plac tatălui său, în cariera juridică; dar curând, frecventându-i pe Horațiu, Tibul, Propertiu, și ieșind foarte mult în lume, s-a dedicat poeziei. Nu era nici pasionat, nici apatic, nici libertin. Bun observator și artist înainte de toate, a distins în poezia elegiacă a latinilor tendințe foarte diverse și a urmărit să compună opere lungi și continue, care să răspundă, fiecare, uneia dintre aceste tendințe.

Poemele erotice. *Amores* (Amoruri) editat în cinci cărți, aproximativ în anul 15 sau 14 înaintea erei noastre, apoi restrâns în trei, e o culegere de elegii adresate unei „Corinna”, a cărei fizionomie a fost foarte generalizată de poet. Ovidiu a reluat toate

1 De remarcat abundența de spondeii)

temele curente, dar ordonându-le într-un fel de roman de dragoste. Tratarea e fermecătoare, însă expresia unor sentimente sincere – foarte rară (vezi, totuși, piesa III, 8, despre moartea lui Ți-bul). În același timp lucra la *Heroides*, scrisori atribuite eroinelor din mitologie (Briseis către Ahile, Fedra către Hipolit, Ariadna către Tezeu etc). Era o creație originală, dar inspirată din exercițiile practicate în școlile gramaticilor și ale retorilor, unde se compuneau monologuri cu psihologie adevărată (*etho-poeiae*) și deliberări aprofundate (*suasoriae*). Ovidiu îi imită pe tragicii greci, pe Homer, pe Apollonios din Rodos, pe Calimah, pe Catul, pe Vergiliu... Dar el realizează unitatea diverselor elemente, dramatice, descriptive, retorice; tonul e voit monden și actual. Primele cincisprezece au fost publicate între 20 și 15. Ultimele șase, care sunt răspunsuri de bărbați, mult mai târziu (în 8 e.n.): uneori s-au emis îndoieli asupra autenticității lor, în sfârșit, Ovidiu a formulat teoria seducerii în *Ars amandi* (Arta iubirii, trei

cărți), pe care n-o corectează de loc cartea *Remedia amoris* (Vindecarea iubirii, între 1 î.e.n. și 2 e.n.): poeme didactice, cu ton ironic și de parodie ușoară, și care zugrăvesc o lume galantă și spirituală. Pentru același public fusese scrisă și cartea despre *Farduri* (*Medicamina fidei*) din care ni s-a păstrat doar un fragment.

Marile pseme. Însă Ovidiu visa la opere mai serioase. Lucrase la o *Gigantomahie* și citise în sală publică, cu mare succes, tragedia *Medeea* (în 12 î.e.n.). Avea calități dramatice, se descurca bine în mitologie: subiectul *Metamorfozelor* i s-a părut potrivit (aprox. În 1 î.e.n.?) pentru un lung poem epic (în hexametri). Legende grecești conțineau o serie de metamorfoze de zei sau oameni în animale, în plante...; în epoca alexandrină, unii poeți s-au gândit să le grupeze, de exemplu povestindu-le pe cele care explicau originea păsărilor (*Ornithogonia*), apoi în chip mai general: în special Nicandros din Colofon (secolul al III-lea sau al II-lea), dar și Antigonos din Carystos (aprox. 270) și Parthenios din Niceea, maestrul lui Cornelius Gallus, par să fi fost principalele surse ale lui Ovidiu. De altfel poezia latină era atrasă de aceste prestigii pitorești².

1 Un prieten al lui Ovidiu, Au. Sabinus, a compus răspunsuri la scrisorile eroinelor: ceea ce dovedește succesul acestor poezii.

— *Cosița Berenicei* de Catul; *Io* de Calvus; *Zmyrna* lui Helvius Cinna; *Ciris*; *Ornithogonia* lui Aemilius Macer, prietenul lui Ovidiu.

Dar și o revenire a modei pitagorismului (v. p. 447) dădea actualitate doctrinei metempsihozei. Ovidiu a înregistrat în mod divers în 15 cărți sute de fabule, începând de la haos și potop până la apoteoza lui Caesar¹, dezvoltat, sau în trecere, sau aluziv. Lucrul cel mai greu era să impui acestei materii heterogene un fel de compoziție: Ovidiu s-a inspirat din *Catalogele* și din *Genealogiile* lui Hesiod și ale urmașilor lui, nu fără a folosi și tot felul de artificii alexandrine.

În același timp (începând din 3 e.n.) Ovidiu lucra la un „Calendar național” (*Fasti*), în care aveau să fie descrise cultele și sărbătorile Romei, fiecare lună cuprinzând câte un cânt: numai primele șase au fost scrise (în distih elegiac) ², într-un ton mai puțin înalt, mai familiar decât *Metamorfozele*. Ovidiu consultase *Fastele Prenestine* ale gramaticului Verrius Flaccus, *Antichitățile divine* ale lui Varro, pe Titus Livius etc. Dar o făcuse cu o curiozitate mai mult amuzată decât pioasă, și cu gândul că trebuie să înfrumusețeze cu grație grecească ceea ce i se părea prea aspru în subiect.

Ianus

[Apariția zeului: temă poetică obișnuită. Elemente grecești (mitice și filosofice) asociate unei figuri italice. Ton familiar și glumă. Document prețios pentru istoricii moderni.]

El ținând toiag în dreapta și în stânga cheia sacră, Pentru noi rosti din gura-i, vorbe neauzite încă: „Află dar, uitând de teamă, harnic bard al zeilor, Ce doreai și-n minte înfigeți vorbele ce ți le spun.

1 Principalele episoade: Giganții, Dafne, Io (I); Faeton, Calisto, Jupiter și Europa (II); Cadraus, Acteon, Echo, Pentru (III); Pâram și Tisbe, fetele lui Minyas, Perseu și Andromeda (IV); Fineu, răpirea Proserpinei (V); Arachne, Niobe, Tereu (VI); Medeea, Cephale și Procris (VII); Nisus și Scila, Dedal și Icar, Filemon și Baucis (VIII); mitul lui Hercule, Byblis (IX); Euridice, Hiacint, Pi» malion, Adonis (X); Orfeu, Midas, Ceyx și Alciona (XI); Ifigenia, Centaurii și Lapiții, Ahile (XII); asediul Troiei, Aeneas (XIII); Scila, Aeneas, Romulus (XIV); Pitagora, Hipolit, Esculap, Caesar (XV).

— Principalele împărțiri: Ianus, *Agonalia*, Carmenta, Cacus, Concordia (I); Fabi, *Lupercalia*, Quirinus, *Feralia*, Terminus, Lucreția (II); Marte, *Matronalia*, Salienii în li Anna Perenna *Quinquatria* (III); Venus – Cibe, Ceres, *Palilia*, întemeierea Romei, *Vinalia* (IV); Zeii Lari, *Floralia*, *Lemuria*, Marș Ultor (V); Iuno, Carna, Vesta, Mater Matuta, Tullia, flautiștii din Tibur (VI).

Mă numeau străbunii Haos¹, după vechea mea făptură.

Fapte din trecute timpuri, iată ce aici ți-aduc:

Străveziul nostru aer, celelalte trei stihii.

Focul, apa și pământul, toate-un singur trup erau.

Când apoi se despărțiră, dezbinat între ele.

Trupul desfăcut, pornește către noua-i locuință.

Flacăra spre înalt se îndreaptă, aerul îi e vecin.

Iar pe glob se așezară mările și cu pământul.

Atunci eu, cândva o sferă și o masă fără chip.

Mă întrupai cu mădulare și cu o față ca de zeu.

Am și-acum ușoară-o urmă a confuziei de ieri²:

Fața ce mi-i înainte, tot aceeași e îndărăt.

Află și o altă noimă pentru asemeni lucru straniu.

Și atunci dintr-odată ai să știi menirea mea.

Tot ce ai sub ochi, în juru-ți, ceruri, mare, nori și glie.

Toate aceste le încuie și deschide mâna noastră.

Mie unuia îmi revine paza lumii necuprinse.
Eu am dreptul ca pe axa-i, să rotesc tot ce există.
După plac îngădui Păcii, templu-mi calm să-l lase în urmă
Ca să umble-n toată voia, pe potecile din lume³.
Și întregul glob se umple de măceluri ucigașe
Când nu ferec după gratii sângeroasele războaie.
Însoțit de Ore blânde, stau la porți de univers.
Dacă Joe intră, iese, asta-i mulțumită mie.
De-aici, numele de Ianus. Așezându-mi înainte.
Prăjitura rituală, sarea cu făină în două.
Preotul îmi spune atuncea (n-ai să râzi de-aceste nume?)
După cum e împrejurarea, când Patulciu și când Cluziu⁴.
Denumirile-mi sunt date de vechimea înapoiată
Vrând să precizeze astfel, attributele-mi diverse.
Am vorbit despre puterea-mi. Două vorbe, despre forma-mi.
Cunoscută ție în parte, din ce-ai auzit înainte.
Ușa are două fețe: înspre largul lumii, una.
Alta, către larul casei; lângă pragul ei portarul
Vede cine intră în casă, își dă seama cine iese.

1 Fals: Ovjdiu se inspiră aici, pare-se, dintr-un joc de cuvinte greco-latin, fără nicio însemnătate. Ianus e de fapt zeul începutului; de aceea, în vechea Romă, cel dintâi dintre zei.

1 Ianus era reprezentat cu două fețe.

— Templul lui Ianus era deschis în timp de război, închis în timp de pace.

— Epitete divine: „cel care deschide” și „cel care închide”.

Eu la fel, portar al curții așezărilor cerești
Stau cu o față spre Auroră și cu alta spre Apus.
Trei obrazuri, tu Hecate, la răscrucea-ți sunt de veghe
Cu trei drumuri înainte... Spre a nu pierde timp cu întorsul
Capului, și eu de-asemena văd deodată în două părți”.

Faste, I, v. 99 – 144.

Elegiile personale. *Fastele* erau în lucru și *Metamorfozele* nu trecuseră încă prin ultima revizuire, când Ovidiu a fost brutal exilat la Tomis, pe țărmul Pontului Euxin (Constanța, la Marea Neagră), în noiembrie anul 8 e.n. Pretextul oficial al acestei hotărâri a fost imoralitatea *Artei iubirii* (publicată cu zece ani în urmă!); motivul real nu ne e limpede: poate că Ovidiu, căsătorit a treia oară cu Fabia, o

prietenă a împărătesei Livia, aflase în chip indiscret de intrigile care urmăreau să facă/din Tiberiu, fiul vitreg al lui August, urmașul acestuia, înlăturându-l pe nepotul împăratului, Agrippa Postumus. Ovidiu a plecat singur într-o țară plină de primejdii și care i s-a părut îngrozitoare.

De cum straja a dat alarma, de pe locul ei de pândă, Noi cu mână înfrigurate ne și înarmăm de îndată. Iar vrăjmașu¹¹ cel cu arcuri și săgeți înveninate, Prinde să înconjoare zidul, fioros, cu calu-n goană.

Triste, IV, I, v. 75 și urm. Tu ții marea înlănțuită² sub un strat compact de gheață; Deseori prin apă înoată pești închiși sub carapacea-i, Pe cuprinsu-ți n-ai izvoare, ci o apă ca de mare, Zgândărind mai tare setea fără a o potoli. Rar de tot răsare – un arbor, nu din cei mai plini de rod. Pe câmpia dezgolită. Șesul e un fel de mare. Niciun ciripit de păsări, țipăt scot din gâtul aspru. Doar acelea ce se-adapă în bungeturi depărtate, Dintr-o baltă mult asemeni gustului sălcii al mării. Te înfioară trist pelinul de pe șesurile goale, Roadă amară pe măsura plaiurilor unde crește.

Pontice, III, I, v. 15 – 24.

1 Sarmat sau get independent, care încearcă să pună mâna pe pradă, sau chiar pe ea» imeni.

1 Ovidiu se adresează ținutului însuși.

De atunci, timp de zece ani, a trimis la Roma cărți de elegii (cinci de *Triste*, patru de *Pontice*) sub formă de scrisori, rugătoare sau disperate, pline de josnice lingușiri adresate împăratului și familiei sale, de solicitări către soția sa și, nominal, prietenilor săi. Împotriva unui dușman îndârjit a scris o lungă imprecăție, *Ibis*, imitată după Calimah sau după unul dintre discipolii acestuia. A învățat chiar și limba geților, în care a scris un panegiric al împăratului (nepăstrat). Un poem despre pescuit (*Halieu-tica*) și revizuirea *Metamorfozelor* îl ocupau în mod mai senin. După moartea lui August n-a mai avut nădejde – destul de slabă și-aceea – decât în Germanicus (cărui i-a închinat *Fastele*). Nici măcar trupul nu i-a fost adus în Italia.

Diversitate și monotonie. Nimic mai felurit, în aparență, decât subiectele tratate de Ovidiu. În fapt, când îi citești poemele la rând, îți par monotone. Explicația constă în faptul că toate derivă din elegie: schițe de artă a iubirii și de sărbători latine se găseau și la Tibul; aluziile mitologice umpleau opera lui Propertiu. Și Ovidiu n-a avut, în fond, altă ambiție decât aceea de a fi un „Vergiliu al Elegiei” (*Leacurile*

iubirii, v. 395 și urm.). Însă cum își organiza materia elegiacă în poeme lungi, cu o voință artistică foarte rece, excludea pasiunea și risca să facă sacrificii exagerate vorbăriei. Cu atât mai mult cu cât temperamentul și obiceiurile lui de viață îl duceau spre o dezinvoltură destul de superficială, într-o societate elegantă și frivolă a fost încurajat să-și dezvolte calitățile de „cronicar” monden, să-și pună în valoare spiritul, de la umorul cel mai delicat până la născocirea caraghioasă și burlescă sau până la „ștregărie” (R. Pichon). El însuși, care se bucură fără perversitate de toate aspectele lumii exterioare, nu aprofundează nicio idee și nicio senzație: se dăruiește cu totul clipei de față. E un mare artist, dar îi place prea mult să se joace cu arta sa.

Îngăduinți ale bărbaților

[Facilitate cam laxă a tratării. Varietate a expresiei. Ușurință în descrieri. Umor mitologic (Hercule la Omphale)].

Toanei ei vezi de-i cedează și-ai să învingi până la urmă... De dorința ei ascultă și să faci cum spune ea 1

Ce-i displace, de azi înainte, evident nu-ți va plăcea...

Dacă ea aprobă un lucru, să-l aprobi și tu orbește.

Neagă ea, să negi ca dânsa, să repeți tot ce vorbește!

Râzi de câte ori ea râde și de plânge, plângi și tu!

Trăsăturile-ți le schimbă după tonul ce-ți dădu...

Das-o să arunce zaruri, joc de zaruri dacă-i place.

Când arunci la rându-ți zarul, mâna ta stângaci să joace!

Dacă-i vorba de arșice, s-o înfrângi să te ferești!

Pentru asta fă să-ți cadă ție fețele câinești 1...

Dacă poterii trimise, hoții i-au ieșit în cale 2.

Tu răpuși să-ți lași ostașii, de cristalele rivale...

Să-i deschizi din timp umbrela, loc prin lume să-i deschizi!

Scăunaș să-i pui sub pasu-i, când în lectica-i luxoasă

Suie ea, și vezi de-i scoate ori să-i pui sandala scoasă.

În piciorul plin de grații... Dacă frigul s-a întetit, încălzește-i mâna rece, cât îi fi de zgribulit...

Nu te rușina, oglinda să i-o ții ca și o sclavă

Tu om liber, când și-un Hercul după multă lui zăbavă

De-a zdrobi stârnite fiare, maștera 3 lui obosind.

După ce-l purtă pe umeri, Ceru 14, Hercul meritând.

Și-acest Hercul, lumea crede c-a ținut odinioară

Printre fete ioniene 5, coșul lor plin de fuioare

Și din caier, lâna aspră-n rând cu ele o torcea...

Cum, eroul din Tiryntus, de iubirea-i asculta împlinindu-i orice voie, iară tu nu ești în stare.

Deși Hercul a făcut-o, să înduri vreo încercare?

Arta iubirii, II, v. 197 – 222.

Retorică și psihologie. Pentru a-și susține și varia verva naturală, Ovidiu a urmat sfaturile retorilor; arta cu care tratează o temă, gustul său pentru enumerări, efectele de surpriză sau dibăcia tranzițiilor li se datorează în mare măsură acestora. Dar nu

1 Cea mai proastă figură.

1 Joc analog cu jocul nostru de dame sau de șah.

3 Iuno, care l-a obligat pe Hercule la cele douăsprezece munci.

— Poantă: Hercule a fost primit printre zei; dar purtase pe umeri (într-adevăr) bolta cerului, în timp ce Atlas, care avea această misiune, plecase să-i aducă merele Hesperidelor.

6 La Omphale, căreia îi fusese vândut ca sclav.

și tonul general al operelor sale: facilitatea sa naturală l-a salvat de excese. Primejdia pentru el ar fi fost mai degrabă să pară insipid. A ocolit-o cu ajutorul spiritului său și mai ales printr-o psihologie foarte fină și uneori adâncă. Retorica moderată și psihologia rafinată trebuie să fi făcut frumusețea *Medeei* sale, pe care ar fi fost important s-o putem compara, de pildă, cu tragediile lui Seneca. Unele *Heroide* și anumite părți din *Metamorfoze* suplinesc în parte această lipsă.

Pe marginea epopeii

[Monolog în formă de scrisoare. Compoziție clară, îmbinare a mișcării dramatice cu lirismul descriptiv și cu intimitatea psihologică. Joc literar: se simte puțin, în spatele personajului, scriitorul amuzat.]

(PENELOPA CĂTRE ULISE)

Ce folos mi-aduce oare faptul că ați dăruit.

Cu-ale voastre brațe, Troia și că zidurile ei

La pământ au fost culcate, dacă astăzi mă găseșc

Tot în starea dinainte când era și Ilionul?

Mie soțul îmi lipsește, deși lupta a încetat.

Iar Pergamu¹¹ în ruine, pentru mine eân picioare.

Deși boi învinși îl ară pentru cei ce-l subjugară.

Pentru seceriș e gata câmpul de pe locul Troii

Și pământul gras de sânge frigian e bun de coasă.

Fier de pluguri scoate oase, de eroi, rău îngropate.

Peste dărmături de case, bălăriile înalte
Prind a șterge orice urmă. Iar Ulise învingătorul.
Tu rămâi mereu departe, nu pot ști ce te oprește
Și ce colț de lume, astăzi inima de fier ți-ascunde...
Dacă vreun cârmaci abate nava-i către țărmul nostru.
După ce din zări străine a plutit spre noi, încoace.
El nu pleacă înainte de-a-l fi întrebat de tine
Și în mână cu o hârtie scrisă chiar de mâna mea.
Să ți-o dea când întâmplarea te va scoate drept în fața-i.
Soli au fost trimiși la Pylos să-l întrebe pe bătrânul
Nestor Neleianu¹², craiul peste ogoarele de-acolo.
1 Cetățuia Troici (stil poetic). Cf. *Odiseea*, III.
În cetatea Spartei, solii, iarăși n-au aflat nimic...¹
Ce pământ te-adăpostește sau pe unde întârzii?
Mi-ar fi prins cu mult mai bine dacă dăinuiau și-acuma
Zidurile lui Ap0102. Vai, cât m-am schimbat de mult.
De am ajuns să-mi fie ciudă pe dorința mea împlinită!
Nu mă înspăimânta războiul: azi aș ști pe unde lupți.
Iară în plânsul meu de astăzi, aș avea pe multe-alături.
Fără vești din nicio parte, nu mai știu de ce mi-i teamă.
Dar în marea-mi nebunie, teamă mi-i acum de toate
Și neliniștilor mele, ce larg câmp li se deschide:
Nu e cumpănă pe mare sau pericol pe uscat.
Să nu-i pun pe seamă-n grabă, lunga ta întârziere.
Deși, poate în timp ce tremur nebunește, pradă spaimei.
Tu, în mângâieri te bucuri, prins de focul alteia.
Parcă te aud spunându-i ce soție rustră ai.
Bună doar să toarcă întruna, lâna aspră a oilor.
Heroide, I, v. 47 – 78.

Poezia vieții elegante. Pe de altă parte, Ovidiu a fost foarte sensibil la poezia specifică, cam dulceagă, a vieții mondene. Și a știut să pună în valoare, în episoadele binecunoscute din *Amoruri*, când ingeniozitatea, când bucuria estetică sau mișcarea lirică de care un observator își dă mai bine seama decât un suflet pasionat. Și perspicacitatea lui, vioaie și zeflemitoare, îl făcea să prindă scene de comedie mondenă pe care le-a redat, mai ales în *Arta iubirii*, cu o delicatețe și o gingășie de tușeu ce accentuează unele tendințe ale lui Terențiu și par a-l anunța pe Marivaux.

Dinaintea unei porți închise

[Teme combinate: cea a porții închise, cea a rugăminții către paznicul porții, cea a serenadei (cf.: Teo-crit, *Id.*, III; Plaut, mai sus, p.94; Tibul, I, 2, v. 7 și urm.). Formă lirică (grupuri de 8 versuri cu refren); desfășurare și concluzie dramatică. Glumă spirituală și poezie.]

De mine poarta asta, cu lacrimi e udată. De mine, da, știi bine, acela ce odată

1 Cf. *Odiseea*, III-IV.

— Zidurile Troiei (stil poetic).

O vorbă pentru tine stăpânei tale-a pus.

Când gol, cu bici asupra-ți tu tremurai nespus...

Aai vorba-mi care ție-ți priise odinioară, Spre marea ta necinste, rămasă-i de ocară.

Recunoștință-arată, acum prileju-l ai

Și pentru fapta-mi bună, răsplată poți să-mi dai.

Vezi, noaptea înaintează, deschide dar zăvorul! Cu prețu-acesta doară, ți-asiguri viitorul.

Din lanțuri scos, o apă de sclav¹ n-ai să mai bei... Deschide, libertatea s-o afli dacă vrei!

Rămâi de piatră însă, când îmi auzi cuvântul, Iar ruga mea fierbinte, portare, o ia vântul.

Închisă pentru mine stă poarta de stejar... Cetatea împresurată, porți tari își face dar.

Pe timp de pace, spune-mi, ce frică ai de arme? Nu-i nimenea pe-aproape, cu gândul să o darme.

Vrăjmașul ce s-aștepte când astfel pe iubit De poarta scumpei sale, departe l-ai gonit?

Vezi, noaptea înaintează, deschide dar zăvorul... N-am nici ostași, nici arme, ortac mi-i doar Amorul.

Iar când e crud, sunt singur... Să-l las, mi-i tare greu. M-aș despărți mai bine de chinuitu-mi eu...

Amorul ca și vinul ce tâmpla-mi încălzește, Cununa-mi mai să cadă, ce-n păru-mi strălucește.

Mi-s armele vestite... Sunt oare de temut? Vrăjmași de felu-acesta, ce om nu și-ar fi vrut?...

Vezi noaptea înaintează, deschide dar zăvorul... Te oprește, lănced somnul, să-mi mai ascuți amorul

1 Sclavul portar era adesea legatcu lanțuri chiar de poartă
(veâimaisus.p. 413, nota 1)

Și rugile-mi aprinse răsună în zadar?

Dar cine mai deunăzi, la miezul nopții chiar.

Când m-ascundeam de tine, îmi răsărea în față? Cu tine
poate-alături, iubita-ți te răsfață...

Norocul tău, portare, de l-aș putea avea, Iau lanțurile tale și
soarta-mi dau pe-a ta...

Vezi, noaptea înaintează, deschide dar zăvorul! Nu-s om cu
mintea toată? Mă-nnebunește dorul

De-aud acuma poarta, pe tocul ei mișcând? Cu zgomotu-i, să
intru, de veste mi-o fi dând!

Dar nu-i așa (vai mie...) împinsă de vântoasă Sub zguduire
poarta, asemeni zgomot lasă...

Această răbufnire, speranța mi-o sfâșie, De-ți amintești,
Boreas¹, de dulcea-ți Orithie

Pe care o răpiseși, să-mi vii în ajutor Smulgând cu suflu-ți poarta
închisă rugilor.

Orașul tace-acum. Sub rouă sclipitoare

Din noaptea înaintată, desfă, portar, zăvoare!

De nu-mi deschizi mai iute, eu foc și fier aduc și sfărăm în țandări
poarta disprețului năuc.

Amorul, vinul, noaptea îmi spun să n-am cruțare. Rușine nu-are
noaptea, nici teamă Liber² nu-are.

— Cu-atât mai mult Amorul.

Amoruri, I, 6, v

1 Puternic vânt din nord; vezi mai sus, p. 420, nota 2. Numele
latin al lui Bacchus.

Șiretenii feminine

[Sfaturi date îndrăgostitului (subiectul primelor două cânturi
ale *Artei iubirii*, cel de al treilea adresându-se femeilor). Parodie: cf.
tema obișnuită a aniversării (vezi mai sus, p.417 și 421). Scene comice,
una dintre ele mai dezvoltată. Tonul prozei dezinvolve și rapide.]

Neapărat să te cutremuri de o spaimă prea pioasă

Când amica ta serbează încă o aniversare!

Și de câte ori e vorba să-i mai dăruiești ceva.

Iar te așteaptă o zi neagră: orice-ai zice, orice-ai face.

Să te ții cât mai departe, scumpa-ți, iarăși te despoaie.

Orîșicînd femeia are mijloace la îndemînă.
Dacă i-ai cîzut în mreață, să te stoarcă de avere.
Colportorul de odoare, cu dulama-i desfăcută.
S-a și înființat la scumpa-ți, moartă după noi podoabe.
Din lădița lui începe să desfășure scumpeturi.
Bucuros că ești de față. Ea te îndeamnă, doar o clipă
Să-ți arunci și tu privirea, chipurile să cunoască
Și părerea ta. Pe urmă te va ameți sărutu-i.
După aceea îți va cere să le cumperi și se jură
Că mulți ani de-aici înainte, mulțumită o să fie
De-ai să cumperi azi mai ieftin, tot ce are acum nevoie.
De te scuzi că n-ai acasă, suma care trebuie.
„Nu-i nimic, ți se răspunde, un înscris de-al tău ne-ajunge”.
Vezi și tu ce mult te ajută faptul c-ai urmat la școală!
Și de cîte ori îi vine darul tău să-ți însușească.
Se mai naște încă o dată¹, în decursul unui an.
Supărată foc și în lacrimi, dintr-o pierdere fictivă.
Nu-ți arată ea urechea-i văduvă de piatra-i scumpă.
Fără să-și aducă aminte, cum și unde s-a desprins?
Ele îți cer „mici împrumuturi”, nemaivîrînd să le plătească:
Tu cu buzele umflate, pîn-la urmă te alegi.
Arta iubirii, I, v. 417 – 434.

Pictorul de gen. Asemenea calități conferă narației o grație
dezinvoltă, o naturalețe fără vulgaritate. Ovidiu a introdus în

1 Dacă pretinde că e ziua ei de naștere.

lungile sale poeme povești fermecătoare, ca aceea a lui Filemon
și Baucis (*Met.*, VIII, v. 611 și urm.), cu o bunăvoință amuzată pentru
oamenii de treabă pe care îi descrie. Ca pictor de tablouri de gen e greu
de egalat: nenumărate schițe din operele sale ne zugrăvesc în modul
cel mai viu aspecte ale Romei lui August.

Sărbătoare de periferie

Anna Perenna are

La ide¹ sărbătoare...

De malu-ți nu departe, râu Tibru peregrin, în pajiștea înverzită
voioase cete vin

Și înșii beau pe iarbă, alături soața lor.

Sub cerul gol stau unii, câțiva înălțînd de zor

Un cort: sau din frunzișuri colibe își durează

Sau togile întinse pe-araci și le așază...
Văpăile de soare și vinul îi dezmoarte.
Pe zei îi roagă-atuncea mult trai să aibă parte:
De orice cupă anul... Acesta ce-a băut
Un număr de pocale, pe Nestor² l-a întrecut...
Tot numărând pocalul rămânerii pe lume.
Cealaltă lasă-n urmă Sibila³ de la lume...
Deprins de la teatru refrene suie-n zbor
Și palme după vorbe, ușor bat tactul lor.
Nasc aprig hore-acuma, din cratere golite.
Gătită amica-ți saltă lungi coame despletite.
Apoi se întorc spre casă cu pași împleticiți.
Auzi ici-colo glasuri: „Ce oameni fericiți!” ...
Faste, III, v. 523 – 540.

Culoare și punere în scenă. În sfârșit, Ovidiu a făcut ca poezia să câștige din adâncă sa cunoaștere a operelor de artă, picturi și sculpturi. I se întâmplă să facă „transpuneri de artă” cum zicea Th. Gautier; dar, de cele mai multe ori, mobilitatea sa naturală însuflețește și transformă imaginea de la care a pornit. Apoi are, într-un grad foarte rar întâlnit (mai ales la scriitorii antici).

1 15 martie.

— Erou al războiului troian, care trăise cât trei generații de oameni.

— Străveche profetă de la Cumae (la nord de Neapole).

gustul pentru culoare în sine și pentru relațiile dintre tonuri, cum se vede dintr-o asemenea pagină în care colaborează poetul [și vizitatorul asiduu al „caselor de modă”.

Rochiile

Despre rochiile scumpe oare ce-aș avea de spus?

Nu le vreau împodobite cu fireturi aurii

Nici de două ori muiate-n roșul murex tirian¹

Când pe-un preț cu mult mai ieftin, poți avea orice colori

Fără ca în nebunia-ți, zestrea să ți-o porți cu tine!

Uite, asta-i de colorarea cerului fără de nouri...

Când fierbintele Austru unda ploilor n-adună;

Asta-i însă, aurie ca și lâna celui² care

I-a purtat cândva pe Phryxis și pe Helle peste mare.

Pentru a-i mântui, se zice, de urgia unei Ino.

Pânza asta în chip de valuri, numele din ele-și trage.
Ceastălaltă înfășoară trup de nimfe, eu aș crede.
Cu șofranul se îngână rumenul veșmânt³ în care
Doamna peste rouă, vine să-și înhame cail¹ lucii.
Asta-i ca și mirtul pafic sau ca ametistul clar.
Bate-n alb de roză asta, sau cum e cocorul tragic.
Nu lipsește Amaryllis, ghinda ta și nici migdala.
De la ceară, lâna asta denumirea ei își trage.
Câte flori dă glia nouă, sub văpaia primăverii.
După mugurii de viță, răsăriți în ciuda iernii.
Tot pe-atâtea sau mai multe-s sucurile felurite
Ce îmbibă firul lânii, în nuanțe sclipitoare.
Totuși ai de-ales cu grijă, numai unele din ele.
Căci nu orișice coloare prinde bine pe oricine.
Blondei îi stă bine în negru: când Briseis fu răpită⁴.
Ea avea pe-atunci veșmântul, de culoarea asta închisă...
Albul îi stă bine brunei: fiică a lui Cefeu⁵, tu însăți
1 Cea mai bună purpură. 1 Berbecul cu lâna de aur.

Aurora.

De Abile.

1 Andromeda.

Captivai în alb, pe oameni; tot în alb înveșmântată Tu erai când
atinsese pasu-ți, insula Seriphos¹.

Arta iubirii, III, v. 169 – 192.

În e de mirare deci că mozaicul sau pictura decorativă (de pildă
acele peisaje fanteziste, fără un adevăr profund, dar pline de viață și
poezie, scumpe pictorilor de fresce) par să-l inspire mai mult decât
sculptura clasică a grecilor, pe care totuși o cunoștea, în privința
aceasta e foarte latin. Și încă mai mult prin gustul său pentru punerea
în scenă teatrală și somptuoasă.

Palatul Soarelui

[Compoziție rafinată: amplă punere în scenă de balet care
încadrează descrierea minuțioasă a ornamentelor de pe uși.
Însuflețire, până la iluzia adevărului, a operelor de artă. Unitate de ton;
diversitate a culorilor și a strălucirilor. De comparat: *Iliada*, XVIII, v.
478 și urm.; Hesiod, *Scutul lui Hercule*, v. 139 și urm.]

Soarele palatu-și are înalt, pe aurii coloane

Ce sclipesc luându-ți ochii, cu piropice văpăi².

Creastă de acoperiș o îmbracă fildeșii lucioși ai săi.
Porțile cu două valve, fulgeră-n luciri de-arginturi:
Pasta lor le-a fost învinsă când Mulciber³ plin de-avânturi.
Dăltui în ele-oceane ce pământul îl încing;
Cerurile de deasupra, cu lumini ce nu se sting;
Triton cu sonora-i concă printre-albaștrii zei ai mării;
Egeon mânând balene sau Proteu, zeu al schimbării;
Doris cea cu multe fete⁴, unele lin înotând.
Altele uscându-și părul cel verzui, pe-o stâncă stând;
Dacă nu, delfini le poartă, ne asemeni fiecare.
Totuși cu același aer, soră după soră apare...
Oameni și cetăți sau codri, fiarele ce-i locuiesc.
Fluvii, nimfe, zei ai gliei stând pe globul pământesc...
Patria lui Perseu; acesta o scăpase pe Andromeda pe când era
gata să fie înghițită de un monstru marin.

Fără îndoială ale rubinului, despre care se credea că scânteiază
noaptea.

Epitet latin al lui Vulcan, zeul focului și al artelor plastice (prin
asimilare cu Heia-istos).

4 Nereidele.

Cerul luminos plutește sus de tot în culmi de poartă:
Șase zodii duc dreapta, stânga tot atâtea poartă...
După ce spre creasta asta, drum ce suie străbătu
Și când dincolo de praguri al Clymenei fu¹ trecu în incinta celui
cărui nu îndrăzne să-i spuie „tată”, înspre fața-i de părinte, urme să-și
îndrepte cătă.

Dar lumina dinspre acesta nici c-o poate suferi.

Fără să mai stăruiască, el departe se opri...

Phoebus, îmbrăcat în purpuri, stă pe tronul-i de smaralde.

Luminând până departe cu sclipiri aprinse, calde.

Și la dreapta și la stânga Ziua, Luna se găesc

Anul, Secolul, în șiruri Orele² îl însoțesc.

Nouă Primăvară pururi, lângă el, cu împletitură

Din senine flori, pe tâmpile; Vara goală de căldură.

Cu încununări de spice; Toamna care și-a înroșit

Talpa-i, tescuind dulci struguri... și cu păr încărunțit

Iarna cea mereu zburlită, de îngheț înfiorată³...

Metamorfoze, II, v. 1 – 30.

Arta „Metamorfozelor”. Toate calitățile înnăscute ale lui Ovidiu și toate câștigurile pe care le datora profesorilor săi, frecventării „saloanelor” și satisfacțiilor artistice ale vieții romane se regăsesc în *Metamorfoze*, dar dozate oarecum în mod special, ca să fie potrivite cu marele plan al poemului. Abundența expresiei e căutată, pitorescul și plastica sunt foarte apăsate, adesea gradate în chip fericit și mergând până la un realism brutal, ca în portretul Foamei (VIII, v. 740 – 749):

...Ea văzu pe-un câmp cu pietre, Foamea ce o căutase, Cum smulgea cu dinți și unghii, firele de iarbă, rare, Cu un păr vâlvoi, cu ochii afundați în cap, cu-obrazul Galben-vânăț și cu buze albe, fără-un pic de sânge, Dinții înnegriți de carii, pielea-i, scoarță subțiată De zăreai cu ușurință, măruntaiele din trupu-i, Iar ciolanele-i uscate îi ieșeau mult în afara Șalelor încovoiate și din pântec, numai locui;

1 Faeton.

„Zeități la Roma.

— Personificările acestea sunt creații ale artelor plastice.

Îi atârnă parcă pieptul, coastele te împung de slabe. Zgârciuri cresc din slăbiciune, stau genunchii cei umflați. Cu rotulele enorme, iar călcâiele zbârcite. Se măresc luând-o razna, monstruos, fără' de măsură...

Psihologia, mai variată, se folosește la nevoie de toate resursele retoricii și chiar ale declamației: așa ca în cearta lui Ulise cu Aias pentru armele lui Ahile (XIII, v. I și urm.). În special mișcarea dramatică se amplifică: unele lupte (Perseu împotriva lui Fineu, Lapiții împotriva Centaurilor) au o alură cu adevărat epică.

Dar Ovidiu n-a putut renunța nici la frivolitatea lui firească, nici la farmecele vieții mondene: spiritul, cochetăria, îndemânarea măgulitoare a stilului și a compoziției, mai ales maliția poetului care nu vrea să se lase prins de propria-i povestire dăunează ținutei literare a poemului. Și nu există nicio idee de ansamblu care să-l conducă. Ar fi fost de ajuns ca poetul să combine sensul religiilor antice, care atribuiau suflet în egală măsură tuturor obiectelor, cu înalta filosofie a lui Pitagora, care stabilea o scară neîntreruptă de ființe, începând cu planta și terminând cu zeul. Și tocmai atunci pitagorismul, reînnoit, făcea neîncetat progrese în societatea înaltă a Romei; și Ovidiu pare să-l fi cunoscut măcar superficial. Dar nu-l aduce în scenă decât în ultimul cânt, cu oarecare somptuozitate a termenilor, e adevărat, dar fără nicio profunzime.

Metamorfozarea piraților în delfini

[Acetes (singurul supraviețuitor al echipajului care-l răpise pe tânărul Bacchus) îi povestește lui Penteu, persecutorul zeului, întâmplarea. Îmbinare de firesc și de fantastic. Mișcare și viață. Plăcere a descrierii. De comparat: *Imnul homeric VII*; A. Chbnier, *Bucolice* (ed. Dimoff), p. 14.]

În cele din urmă Bacchus (căci fusese însuși Bacchus)

Ca și cum din toropeală vuietul l-ar fi trezit

Și în piept simțirea iarăși i s-ar fi întors din vinu-i.

I-ntrebă: „Ce faceți oare? Ce-i cu atâta gălăgie

Și de unde până unde, corăbieri, mă aflu aici?

Încotro vreți să mă duceți?” Iar cârmaciul îi răspunse:

„Fii pe pace! N-avea teamă! Spune-ne mai bine care-i Portul unde vrei s-ajungem, acolo te vom lăsa”, „Îndreptați-vă plutirea (zise Liber) către Naxos! Acolo îmi este casă, glia ei vă va primi...” Iar viclenii se jurară pe toți zeii și pe mare, Că-i vor împlini dorința și poruncă-mi dau să întind Pânzele acelei nave cu tot felul de picturi. Eu întorn atuncea nava înspre dreapta unde-i Naxos. „Ce te-a apucat, Acetes? Ai înnebunit, se vede?” Mă luă la zor Opheltēs. Se cutremură cu toții: „Ține stânga!” și de-a valma indignarea lor mi-arată. Unii – îmi fac cu mâna semne, alții – îmi mormăie-n ureche Cam ce vor. Rămas de piatră, de la locul meu le zic: „Să ia altul cârma în mână!” neprimind să mă alătur Unei fără de legi viclene, strigătoare pân-la cer. Sar cu gura atunci la mine, corăbierii laolaltă. Dintre aceștia, în față-mi spune supărat Ethalion: „Crezi deci că nu-i altu-n stare să ne scoată la liman?” Și luând la cârmă locu-mi, el întoarce spatele Insulei promise, Naxos. Ca și când în clipa-aceea Le-ar fi înțeles vânzarea, zeul, spre a le face jocul. Din înaltul pupei curbe, lung privește către mare, Prefăcându-se a plânge și zicându-le: „Nu-i asta, Corăbierilor, limanul unde-i vorba să ajung, Nici meleagurile mele, pentru care v-am rugat. Vinovat sunt de vreo crimă, de mă pedepsiți astfel? Și ce laudă culegeți când vă bateți joc atâția, De-un copil fără putere, părăsit în voia sortii!” Lăcrimam și eu acuma, pe când ceata cea păgână Haz făcea de plânsul nostru, dându-i zor cu vâslele către largurile mării. Iau de martor pe-acest zeu, Mare cum nu-i altu' în lume, de nu-s toate adevărate Câte le auzi din gura-mi, deși par de necrezut. Pe neașteptate nava se opri pe fața mării Cum se întâmplă când vreo pupă dă deodată de uscat. Minunându-se cu toții, lopătează înainte și cu pânze desfăcute, cearcă ambele

mijloace Numai să-și reiee mersul. Iederu țin lopeți pe loc, în rotundă
șerpuire, pe când boabele lor negre

Pânzele împovărează. Cu împresurate tâmple
De ciorchini, își mișcă zeul lancea-i prinsă-n foi de trestii.
Umbre cenușii, în juru-i tigrii, lincșii se întreșes.
Și sinistrele pantere, cu împestrițate blănuri.
Sar corăbierii-n mare, sau cuprinși de amețeală
Sau de frică; printre dâșșii Medon cel dintâi își simte
Trupul cum se înnegrește, cum spinarea se încovoiaie.
Iar Lycabas îl întreabă: „Te-ai schimbat, prin ce minune?”
Nici nu-și terminase vorba; gura-i prinde-a se lărgi.
Nările i se dilată, pielea-i ce se întărește.
Poartă solzi pe ea acuma și în timp ce Libys cată
Să-și îndrepte vâsla întoarsă, vede brațele scăzându-i
Și-n aripi de pești schimbate; pe celălalt ce încercase
Funiile să descurce, iată-l văduvit de brațe:
Ciunt și aplecat de spate, sare după ei în valuri.
Coadă lui abia ieșită, are chipul unei seceri.
Așa cum se încovoiaie cornul lunii-n jumătate.
Sar cu toți de pretutindeni și în apă se afundă
Picuri risipind ca ploaia. Ies și intră iar în mare
Parcă ar juca în horă, cu mlădiile lor trupuri
Și din nara largă împroașcă snopi din unda înghițită.
Metamorfoze, III, v. 629 – 685.

Sensibilitatea lui Ovidiu. Nu trebuie să i se ceară lui Ovidiu nici
concepție filosofică despre lume, nici gândire profundă, nici chiar
simpatie înțelegătoare pentru ceea ce nu aparține vremii sale. De aici
scăderile marilor lui opere: poetul rămâne, și aici, un monden spiritual.
Dar sensibilitatea lui, așa cum ne-o dezvăluie în special operele din
exil, e emoționantă și instructivă. Aici, sociabilitatea e dominantă:
faptul că nu se poate înțelege cu barbarii de la Pont e una dintre cele
mai mari suferințe ale celui exilat; și aceasta pentru că el întruchipează
în cel mai înalt grad uniunea spirituală greco-latină, a cărei capitală
devenise Roma. Nici senzualitatea lui, care e vie și nelimitată, nu are
nimic egoist: ea se naște dintr-un sentiment nemijlocit al eleganței și al
frumuseții, pe care încearcă să-l împărtășească și altora. În ciuda
tuturor jocurilor sale de spirit, e tandru: versurile cele mai sincere pe
care i le atribuie lui Pitagora exprimă mda pentru animalele sacrificate

de om; și în multe povești rustice se simte o bunăvoință oarecum lipsită de energie. În condițiile acestea se poate înțelege cât de chinuitor i-a fost exilul și se pot ierta în parte compromisurile, meschinăriile și repetițiile din *Triste* și din *Pontice*; cu atât mai mult cu cât, obișnuit fiind de aproape treizeci de ani să facă versuri ușoare, le-a scris într-un ton de multe ori nepotrivit cu sinceritatea sentimentelor sale. Totuși nu lipsesc din aceste culegeri paginile patetice, cum ar fi descrierea agitației tipic meridionale a plecării sale din Roma (*Triste*, I, 3), puternicele notații descriptive, regretele sfâșietoare. Nici slăbiciunile lui nu sunt lipsite de compensații: știe să-și reia demnitatea ca să amenințe un dușman laș.

Cântecul amintirilor

Vântul cald înmoaie frigul. Spun bătrânii tomitani că n-au mai văzut o iarnă așa lungă, de mulți ani.

Sub vegherea celui care n-a adus la țarm pe Helle, Timpul nopții și al zilei măsurat acum la fel e.

Cete de băieți și fete, numai zâmbete, pornesc la cules de viorele ce-n sălbăticie cresc.

În multicoloră floare, fața pajiștii se scaldă.

Glas stângaci, de cuc vestește primăvara prin livadă.

Ca să spele vina maicii fără suflet, din trecut, Leagăn și sălaș sub grindă, rânduneaua1 și-a făcut.

Pâinea ce-o adăpostește brazda negrelor ogoare, își desprinde colțul moale, de sub brazda roditoare.

Unde-i vreun palmar de vie, foi din mugur își fac loc, De la țarm până departe n-ai să dai de vii, de loc...

Unde-s pomi, pe orice creangă seva, mugurii desface. De la țarm până departe n-ai să dai de pomi și pace...

— Procne, fiindcă și-a ucis copiii, a fost preschimbata în rândunică.

Tot acum la Roma cade un răgaz de sărbători. Jocuri – lung șirag – deșartă forul, de cuvântători:

Alergări de cai și harțe oriicu săbii, ori cu sulii, Fugi de-a rostogolu-n cercuri, pe-ale stadiilor ulii.

Luptele cu mingea, trânta dintre cei unși cu oloi, și-bazinuri unde tineri-osteniți, se moaie-apoi...

Scena-i plină iar de viață: se aprind acum în ropot Mii de-aplauze din inimi ce-au uitat de-al zilei tropot...

Pe când tac trustrele foruri, trei și teatrele¹, vuesc. Pe acei ce-s azi la Roma, Doamne, cât îi fericesc!...

Azi aici răsună doară dezghețatele talazuri.

Limpezi sloiuri întărite, nu se mai dezbat din iazuri.

Nu mai stă sub gheață marea, nu mai mână vreun bouar Peste-o Dunăre de lespezi, scârțâit greoi de car.

Totuși câte o navă prinde pe la noi să se abată – Oaspete pe țărmlul pontic, prora bine închegată!

Triste, III, 12, v. 5 – 32.

Avertisment unui dușman

[Amestec de furie și clemență. Lirism dens și abrupt. Încredere în poezie.]

De înduri s-o fac, eu fapta-ți și numele am să-ți tac.

Și am să dau pe apa uitării o purtare

Cărei târziul plânset i-aduce azi iertare.

Dar trebuie să-ți vadă căința orice ins.

Să te condamni tu singur, să vrei cu dinadins

Să-ți ștergi din viață timpuri ce-s vrednice de Furii.

De te mai crezi în stare... De însă, focul urii în contra mea, tot arde în pieptul tău, mocnit, cele catrele lui Pompei, Balbus și Marcellus, de altfel situate, toate trei, departe de: 1 foruri (forul roman, forul lui Caesar și cel al lui August).

O să se încingă chinu-mi de om nenorocit¹, Cu ascuțiș de arme, tu mă silești anume... Deși în exil, aicea la margine de lume, De brațele mâniei-mi vei fi de azi ajuns... De nu știi, împăratul cruțându-mă de-ajuns, îmi lasă aceleași drepturi ce-avui odinioară: M-oprește doar osânda să mă reîntorc în țară... Eu totuși sper, cu timpul, de împărat iertat, Pământul țării mele din nou să-mi fie dat... Ades, aprins de Joe2, stejarul reînverzește... Și dacă răzbunării, mijlocul îi lipsește, Pieridele³, tărie și sulii îmi vor da... Legat de țărmlul scitic, departe, undeva Sub zodiile care nu asfințesc în mare Solia mea va merge la nații depărtate și plângerile mele, pe glob au să le-arate. Le va cunoaște apusul, ecou din răsărit, Hesperiei drept martor de câte-am suferit⁴... Peste întinsul gliei și peste-adânci talazuri, Oriunde-au să se-audă amarele-i necazuri, Iar ce suspin acuma, va geme în viitor: Gândește, ți-or ști vina în vecii vecilor... Deși de luptă gata nu mi-am luat săgeata și n-aș dori vreodată s-o fac să fiu silit, închisul circ așteaptă, dar tauru-îndârjit, la pulberea în copite și arde să lovească... Aceasta simt

că întrece răbdarea-mi omenească, Deci vezi de-mi sună, muză, retragerea, din corn, Cât ochii-mi de la fapta-i, mai pot să mi-i întorn...

Triste, IV, 9.

Concluzie. Ușurința și mobilitatea poetică a lui Ovidiu au făcut să se spună că e mai mult italian decât roman (G. Boissier). Remarca e foarte potrivită, dacă o adoptăm cu prudență. Ovidiu lucrează repede, dar nu e un improvizator: a căutat în permanență

1 Nenorocirea, pentru cei vechi, e contagioasă.

Trăsnetul.

1 Muzele.

De notat accentul profetic, aproape biblic.

să-și încerce talentul în opere din ce în ce mai anevoioase. Pe de altă parte, deși se văd la el semnele premergătoare decăderii – abuz de spirit și frivolitate, atitudine detașată față de subiect, inegalitate în tratare – Ovidiu e totuși încă un clasic prin dezinvoltura lui limpede, și mai ales prin sănătatea lui intelectuală: viziunea lui e clară, sensibilitatea fără ocolișuri, judecata intactă. Se încrede în simțuri și în psihologie, și nu greșește. Dar de ce s-a avântat în miraculos, dacă voia să facă din el un simplu amuzament?

2 Genurile poetice tradiționale

Ovidiu citează un mare număr de poeți contemporani (*Trist.*, IV, 10; *Pont.*, II, 10; IV, 13 și 16). Mulți dintre ei trebuie să fi contribuit la bogata diversitate a elegiei romane. Dar se practica și genurile vechi, fără îndoială cu anumite înnoiri de concepție sau de stil pe care ar fi fost interesant să le cunoaștem; din nenorocire, aproape toate scrierile s-au pierdut.

Teatrul. De la sfârșitul epocii republicane decadența tragediei se precipită: după Actium, Varius mai putuse să-și reprezinte tragedia *Tieste*; optsprezece ani mai târziu, Ovidiu se mulțumește să-și citească în public *Medeea*. Aceste două piese, celebre în Antichitate, au dispărut: ele par a fi ultimele reprezentante ale unui gen perimat. Vechile tragedii vor mai fi reluate, dar într-o punere în scenă pompoasă, cu un lux de figurație și de costume care le deformează complet. Noile tragedii sunt destinate sălilor de lectură: scrise pentru un anume public restrâns, interesul lor e mai puțin de ordin teatral decât de ordin politic sau filosofic. Comedia abia dacă e mai vie. Cunoaștem doar cu numele pe C. Fundanius. Un libert al lui Mecena devenit bibliotecar, C. Me-nssus din Spoleum, încearcă să reînvie

*trabeata*¹, soi de comedie burgheză, scrisă într-un ton mai înalt decât *togata*. Dar tentativa lui nu pare să fi avut urmări, e fapt teatrul roman se reîntoarce, cu mai multă artă, la InH6 rementare Pe care e contracarase, începând din secolul AU-lea, imitarea grecilor: el oferă, separat, spectacole de dans

„*Beata* prezenta pe scenă cavaleri îmbrăcați în *trabea* (togă cu dungi roșii).

mimic și auziții lirice. Pe de o parte, pantomima, care caută să reprezinte orice acțiune, tragică sau comică, numai prin gesturi, capătă de la început o mare răspândire, cu Pylades și Bathyllos. Pe de altă parte, pe scenă se cântă poeme care n-au fost scrise pentru ea, de Vergiliu (*Bucolice*, discursuri din *Eneida*) și în special de Ovidiu.

Epopoea. Poeții epici erau numeroși: dar niciunul nu avusese destul suflu ca să realizeze o operă vie, totodată grecească și latină, ca *Eneida*. Cei mai mulți se mulțumeau să adapteze subiecte sau chiar poeme grecești¹.

Însă epopeea modernă și națională, cu colorit istoric, își păstrează adepții: ALBINOVANUS PEDO, care totuși scrisese și o *Theseidă*, a compus un poem despre evenimente foarte recente: Seneca tatăl ne-a păstrat (*Suasoriae*, I, 15) un fragment din el: descrierea sosirii flotei lui Germanicus (în anul 16 e.n.) în apropierea oceanului arctic: câteva trăsături viguroase se amestecă cu o emfază exagerată. RABINUS scrisese despre războiul lui Octavian în Egipt: i s-a atribuit un fragment despre bătălia de la Actium, descoperit la Herculaneum. De la CORNELIUS SEVE-RUS ni s-au păstrat vreo douăzeci de versuri patetice despre moartea lui Cicero; se simte în ele în ce fel fervoarea pentru un trecut încă recent putea susține o elocință viguroasă. Dar nu știm dacă, în alte părți, tonul epic era căutat și prin ce mijloace, în asemenea poeme: avea oare Lucan să găsească în ele idei sau modele?

În rostrelor² de unde vorbiră marii oameni.

Zăceau, vii încă, parcă, trist capetele lor.

Dar le pune în umbră, pe toate, o icoană

A celui ce fusese dat morții, Cicero.

De-ai fi jurat nu alta că-i singura acolo.

Treceau atunci, prin mintea-ți, cu toată strălucirea

Mari fapte de pe timpul când se-alesese consul

Și conjurate cete cu țeluri scelerate

Și-urzeli patriciene, de el înăbușite

Cethegus, Catilina, în mâna ispășirii
DOMITIUS MARSUS (*Amazonide*); PONTICUS (*Ritboiul teban*);
TUTICANUS (*Odissea*); MACER CEL TÂNĂR Ț *Antehotnerica* și
Posthomerica: evenimentele anterioare și posterioare poemelor
homerice).

1 Tribuna de unde se rosteau cuvântările și p ecare erau expuse
capetele proscrisilor.

Simțindu-și răsturnate nefastele lor planuri...

De ce folos i-aduce afecțiunea gloatei.

Plini anii de onoruri, devotamentul față

De-acele arte sacre în care s-a distins.

Dacă o zi, doar una, i-a smuls măriri de-o viață?

Printr-însul greu lovită, răpusă de tristețe, în lacrimi elocvența
din Latium amuțește:

Mai ieri, el unic reazem și ultimă speranță

A celor ce de-amaruri erau prea încercați.

Pentru senat egidă și glas al obștii-n rostre.

Al legii și al păcii, al datinii străbune.

Străpuns de-un fier sălbatic, a amuțit pe veci.

Iar fața-i scrijelată, cu părul ei cărunț în năclăieli de sânge și-n
sânge pângărite

Acele mână sfințite¹ ce-au făurit minuni.

Le calcă învingătorul trufaș, beat de ovații.

Fără a căta în urmă, la soarta schimbătoare.

La zeii ce nu iartă. O veșnicie întreagă

Vei ispăși, Antoniu³, păcatul tău cumplit.

Poezia didactică. Poezia didactică, practică mereu după marile
exemple ale lui Lucrețiu și Vergiliu, e totuși cea pe care o putem
aprecia cel mai corect cu ajutorul lui Grattius Faliscus și al lui Manilius.
Mare proprietar, originar din ținutul fălise, Grattius ne-a lăsat un poem
neterminat despre vânătoare (*Cyne-geticon*, scris între 30 î.e.n. și 8
e.n.). Nu s-ar putea afirma că a imitat un anumit poem grecesc; se
inspiră în parte din Varro, Lucrețiu, Vergiliu; dar cunoaște, din practica
sa personală, arta pe care o descrie. Asprimile și lipsa lui de experiență
ca poet sunt compensate de precizia și uneori de prospețimea
detaliului.

Ogari și copoi

[Precizie tehnică. Stângăcie a procedeeleor (apostrofa;

comparațiile banale). Prospețime a impresiilor personale. Cf. *Le Roman de Tristan et Iseult*, refăcut de J. Bedier, cap. IX (*La Jorăt du Morois*).]

n mod excepțional, în afară de cap, mai fuseseră ținuite pe tribună și mâinile lui Cicero”.

drentl ar umvir” or e aruncată numai pe umerii lui Antoniu (cel mai vinovat, e P) ca să apară Octavian ca nevinovat.

De ești dus în ispită, de-o treabă mai ușoară, Să ții din scurt, de-ți place, sfioasa căprioară Ori urmele viclene de iepuri mici, să ții – Petronii, câini cu faimă, sicambrii1 iuți să-i știi! Ori să-ți alegi atuncea vertraha2 cea tărcată, Mai iute decât gândul și repede săgeată, E bună să dea goană pe câmp vânatului, Dar nu să-i afle urma, în vizuina lui, Așa cum fac petronii, spre lauda lor mare. De nu și-ar da pe față, hilara înflăcărare și-ar încolți de-aproape, sălbăticiuni, tăcuți, V-ar smulge orice fală, copoi azi neîntreцуți! Tumultul lor prin codri, nespus le dăunează. Soi bun cu toate astea, ei matca-și datorează Cetății Sparta, Cretei3, cu nume legendar, Ce-și fac din faptu-acesta, pe drept, un merit rar. Ci primul câine cărui la gât curea îi puse Fusesesi tu, Glympicus! Prin codri deși te duse Beoțianul Hagnon. Da, Hagnon Hastilid. Recunoștiți, prinosul, prin secolii i-l deschid. De mult, când vânătoarea nu-și netezea cărare. El i-a găsit pe-atuncea, un drum ce stăvili n-are: N-a mai târât o ceată cu scule, în urma lui, și cere ajutorul, numai copoiului, în el speranța-și puse, Cu sporuri ce-i aduse:

Colindă un metăgon, meleag plin de vânat, Pășuni și maluri unde vin cerbi la adăpat, și pajiști mai retrase, cu iarba bătucită. Când ziua prima rază începe să-și trimită, Adulmecă al fiarei neîntinat miros și încotro îl simte, o ia la fugă-n jos. Acolo unde urme prea multe se întretaie, El cercul îl lărgeste și-i dă din nou bătaie, De-abia atuncea sigur de urma ce-a găsit, Din răsputeri se ține de ea, neconținut.

Câini din regiunea Ruhrului.

Un fel de ogar mate, galic (Grattius folosește cuvântul celtic).

Ținuturi căror tradiția le atribuia câini buni de vânătoare.

De parcă ar fi în arena Corintului1 cea largă.

Tesalică mândrie2, teleaga ce aleargă

Cu faima ei străbună.

Vânând prima cunună.

Spre a-i fi avântu-acesta, din plin cu-adevărat, în goana lui nu scoate nici cel mai mic lătrat

După învăț de-acasă, și nici nu se abate.

Când se apucă o pradă mai mică, să se-arate
Și nici de răs nu-și face silința ce l-a tras.
Când gata doar s-o înhațe, momeala îi stă sub nas.
Cynegeticon, v. 199 – 233

M. Manilius (nici numele nu e sigur) nu ne este MANILIUS cunoscut decât prin poemul său în cinci cânturi

Astronomică (Astronomia). Viața lui pare să fi fost aceea a unui savant și gânditor, entuziastă și retrasă. Primele două cânturi le-a încheiat cu siguranță când mai trăia August (între 9 și 14 e.n.); al patrulea a apărut puțin după suirea pe tron a lui Tiberiu; fără îndoială n-a mai avut timp să-l scrie pe al șaselea (despre planete), deși se pare că n-a murit înainte de 22.

Subiectul. Pentru un antic, nu există nicio diferență între studiul obiectiv al cerului (astronomie) și cel al pretenției acțiunii exercitate de astre asupra caracterului și destinului oamenilor (astrologie). Scopul cercetării este determinarea legilor destinului. De aceea Manilius, după ce descrie sfera cerească (c. I), zodiacul, diviziunile lui și relațiile lui cu restul universului (c. II), indică mijloacele de a determina exact horoscopul (momentul nașterii și semnul sub care ea are loc) ținând seama de durata inegală a orelor (c. III), apoi stabilește raportul diverselor caractere omenești cu semnele zodiacului (c. IV) și cu răsăritul unor constelații dinafară zodiacului (c. V). Izvoarele lui științifice grecești par a fi Arătos, Poseidonios și Asclepiades din Myrlea (contemporan cu Pompei).

Filosofie și religie. Noi, modernii, considerăm această materie plină de copilării și de erori. Totuși ideea generală – interdependența tuturor elementelor lumii, inclusiv omul – e grandă

1 La jocurile istmice.

esalia, regiune cunoscută în tradiție pentru caii ei de bună calitate.

oasă. Și, în plus, fervent adept al stoicismului, crede că sufletul divin cuprinde tot universul și se găsește în stare mai pură numai în astre, de unde emană sufletul omenesc. Așa încât cercetarea lui i se pare totodată științifică și religioasă. Om, deci slab trupest, dar infinit de puternic prin spirit (IV, v. 923 și urm.), el aspiră la divinitate prin știință, sigur de faptul că efortul său, departe de a fi un sacrilegiu, omagiază dumnezeirea, căutând s-o definească.

Dumnezeu și omul

[Plan: scara ființelor și superioritatea omului; determinismul dovedește existența lui Dumnezeu (de remarcat procedeul pretenției); căutarea lui Dumnezeu cu ajutorul științei dovedește totodată existența sufletului și cea'a lui Dumnezeu. Stil sublim.]

Chiar turmele și alte făpturi fără de igrăi
Ce locuiesc pământul și au rămas pe veci
Cu-aceeași neștiință asupra lor și-a noimei
Ce-o are existența, chemate de natură
Spre lumea ce li-i mamă – luarea lor aminte
Se suie câteodată, la ceruri și la stele.
Purificându-și trupu¹, când luna ce se naște
Și-arată în zare cornul, simțind că vin furtuni
Și când se va întoarce iar timpul cel senin.
Ținând de asta seama, cine s-ar îndoi
Că omul nu se află cu ceru-n legătură?
L-a făurit natura, fără egal cu nimeni.
I-a dăruit vorbirea, un geniu larg deschis.
Un suflet plin de-avânturi. Nu oare-n el coboară
Și locuind într-însul, se cată Dumnezeu?
Las la o parte alte științe ce-i stau în față
Nesigure de altfel, nu-s generos cu-acestea.
Trec peste inegale condiții din natură.
Las tot ce-ar fi destinul rigid, inevitabil;
Materiei-i rămâne o singură ursită:
Mereu s-o vezi constrânsă, iar cerul s-o constrângă...
Dar cine-ar fi în stare să știe ce e cerul.
1 Se spune că așa fac elefanții.
Fără ca daru-acesta, de cer să-i fie dat?
Sau cum de-ar fi să afle ce este Dumnezeu.
De nu ar fi și dânsul asemenea cu zeii...
Cine-ar putea distinge iest glob imens, deasupra-i
Sau coruri mari de zodii și bolta lumii în flăcări.
Cu stelele cum luptă planetele mereu
Și ar putea să închidă acestea, în pieptu-i strâmt.
De nu dădea natura, ochi ageri, gândului
Și nu rotea asupra-i, o minte, cu ea rudă.
De nu făcea înțeleasă știința grea, cu trudă.
De nu venea din ceruri chemarea [către cer.

Făcându-ne părtașii acestor taine sacre
Și-a zodiilor care dau legi din prima clipă
Celor născuți pe lume? Ar fi un sacrilegiu
Să smulgem din locașu-i, fără de voia lui
Un cer căzut în țărână, făcându-l prins al nostru!
II, v. 99 – 128.

Fiindcă își propune un scop atât de înalt, nu e de mirare că Manilius disprețuiește orice poezie care trăiește din ficțiuni, și încă din ficțiuni mereu repetate. Adevărul, spune el, trebuie să se lipsească de podoabe.

Iar mie celui care aduc în cântul meu
Ce legi destinul are și sacrele mișcări
Cerești, mi-i dat un lucru: cuvântu-mi doar să asculte
Și nu să inventeze, ci să redea ce este.
Figurativ; prea mult e c-arăt pe Dumnezeu:
În numele lui însuși temeiuri o să-și dea.
Greșești de-anini tu cerul, de vorbele deșarte.
IV, v. 436 – 440.

Imaginația științifică și observația. Dar un poem nu e un tratat de matematică. Manilius s-a sprijinit pe lectura lui Lucrețiu, bineînțeles, și a lui Vergiliu; dar citise și pe Catul și Ovidiu. Iuși, stilul său are adesea o măreție care contrastează cu frivolitatea, elegiacilor contemporani. A știut nu numai să vadă, dar să-și și închipuie cu putere și să înfățișeze unele dintre spectacolele cerești astfel încât îți dă iluzia că le vezi. Planul lucrării-a mgaduit să-și dovedească spiritul de observație și în privința amenilor, ale căror gesturi și caractere le descrie uneori foarte viu; nici satira contemporanilor săi nu-i e necunoscută. Desigur că raportul acestor schițe psihologice cu natura semnelor (masculine sau feminine; diurne sau nocturne; terestre, acvatic sau amfibii...) sau cu numele constelațiilor ni se pare azi copilăresc sau prețios; dar nu trebuie uitat că, pentru Manilius, aceasta reprezenta adevărul științific.

Zi și noapte polară

[Putere a reprezentării imaginare (pământul e considerat o sferă nemișcată în jurul căreia se învârtete cerul. Năzuință spre o expresie totodată pitorească și exactă. Urme de convenționalism: soarele reprezentat de Phoebus și de carul său).]

...Drept o să pară cerul, în jurul axei sale¹, înconjuru-i rotindu-l

ca o sfârlează dreaptă. De aici doar șase semne din zodiacul plin îți vor ieși înainte, în oblic semicerc, Fără a fugi vreodată de sub privirea ta, Ci însoțind întruna, pieziș, cereasca sferă, în pururea-i rotire. Aici va fi o zi De șase luni depline și perindând lumini, Din an o jumătate, căci tot iest timp Apolo Nicicând n-o să apuie, trecând fără popasuri. De-a lung a șase zodii, de parcă ar voi să dea ocol în zboru-i, el, cercului polar, însă din clipa în care va prinde să se-afunde în zbor, peste mijlocul acestui glob al nostru, Dând zor s-o ia la vale, spre zodii de dedesubt, Cu friile în voie, la caru-i ce aleargă – La pol va fi o noapte de tot de atâtea luni, Din contopirea asta, de întunecimi în caier.

III, v. 360 – 374.

Oameni îndatoritori

Pe când fără de grijă, colindă Iedu¹² spații, Să-și afle, parcă, frații departe-n constelații

1 Manilius are în vedere simetria calotei cerești în jurul unui ax vertical: cum ar fi o umbrelă deschisă față de minerul ei, ținut foarte drept.

— Constelație al cărei răsărit's «zicea că anunță uragan.

Și se desfată-n voie, de turma lui răzleț, Se plămădesc atuncea, cu suflet îndrăzneț, Inși destinați să ducă o viață zbuciumată și plină de neliniști; pe-acasă rar, vreodată. Ei slugi sunt ale obștii, se țin la tribunal De toți judecătorii, iar unde-au dat naval De la mezat nu-s lipsă nicicând licitatorii, Avuturi confiscate le vor cumpărătorii. Cel prins cu peculatul, prin ei pedeapsă își ia, Fraudulos falitul și el, de asemenea. Ei sunt sprijinitorii orașului întreg...

V, v. 312 – 322.

Poezia și ornamentele ei. Totuși căutarea (uneori îndârjită și dificilă) a celei mai potrivite exprimări, precizia metaforelor, forța gândirii nu i-au fost de ajuns lui Manilius. Concepția antică după care constelațiile aveau chip de om, de animal sau de obiect, l-a făcut să introducă în poem o întreagă mitologie, uneori admirabilă și situată la jumătate de drum între Ovidiu și Vergi-liu, ca de pildă în episodul Andromedei (V, v. 536 – 615). A căutat și să-și înviiereze materia prin digresiuni istorice și geografice, în sfârșit și-a lucrat mult și stilul, încercând să facă uitată monotonia materiei cu ajutorul diversității de expresie.

Calea lactee

[Imaginație fecundă. Caracter eterogen al tratării. Juxtapunere

de mitologie, știință și filosofie. Expresie abundentă și răn + a + a 1
sie abundentă și căutată.]

Pe bolta albăstrie lucește o albă cale: De aicea parcă ziua, curând
se lasă-n vale Din cerul, peste-o clipă întredeschis și el. Precum prin
verzi ogoare poteca încetinel Sub duruit de roată, mereu se netezește.
Precum pe urma navei, o brazdă albă crește Din mișcătoarea spumă
s-aștearnă drumu-i lat Peste învolburarea abisului, crestat, Așa
scânteie-n negrul Olimp1 o cale albă.

Cerul (cuvânt poetic).

Tăria azurie tăind-o marea-i salbă.

Prin nori rotește Iris1 un arc multicolor.

Așa în sclipire calea, sigiliu-și arcuiește...

Se minunează omul și lung, în sus privește

La tremurul de flăcări prin întuneric des:

În omenescu-i suflet neliniștea îi dă ghies

Să cerceteze noima schimbărilor din ceruri.

Punându-și întrebarea de nu cumva-n eteruri

Noianul se resimte de-un uriaș dezbin

Și în plasma tot mai rară, despicături se-ațin

Prin care ies noi raze din bolta șubrezită...

Cum nu s-ar teme oare când vede acum rănită

A cerului tărie și sub privirea-i chiar

Ruina amenință imensul glob stelar?

Sau poate-o dublă concă, acolo se adună

Legând celeste țărături, cu zodii dimpreună

Și-aici unde se încheie, tu cicatrice vezi.

Dar inelarea2 asta pe-al bolții meterez.

De negură subțire e-o clară îngrămădire

Din care își dau zorul înălțându-se3 mereu

Stihii din temelia acestui empireu.

Sau poate e mai bine să dai întâietate

Credinței după care, în timpuri depărtate

Ai soarelui cai aprigi, pe-aici ar fi bătut

Un drum cu totul altul decât cel cunoscut

De-a lungul cărui după un timp ce seamă n-are.

Pârlind împrejurimea, cu-aprinsa lor viitoare

Și stelele din cale, pe încetul ar fi șters

Azurul de pe boltă, pe unde ei au mers.

Iar peste-acele locuri, cenușa împrăștiată
Și-ar fi cernut coloarea, pe zarea îngropată
Mai este și o altă poveste din ani vechi.
A cărei faimă sună de-a pururi în urechi.
E vorba despre Faeton ce în carul tatii zboară
Străbătător prin semne. Zărind întâia oară

1 Zeița curcubeului. Calea lactee, în straturi, care se cele
douăsprezece semne ale zodiacului

— Calea lactee.

În straturi, care se înalță din spatele sferei cerești, așa cum o
vedem noi.

De-aproape rari priveliști de care-i minunat
Și beat peste măsură de carul avântat.
Ca un copil se joacă, iar mintea își pierde frâna.
Chiar tatălui din înalturi dorind să-i ia cununa.
Și-arată nerăbdarea și-așa cum s-a mai zis.
S-a abătut deodată, din drumul vechi, prescris.
Și peste polul rece, trec roțile-amândouă – Dar stelele, alaiuri

din zarea-aceea nouă.

Nu mai puteau să îndure un foc cotropitor
Și carul la întâmplare ivit în drumul lor.
De ce ne plângem oare, că-n lumea înstelată
Văpăile de soare au bântuit deodată
Și că pământu-acesta, în propriu-i rug, schimbat.
Foc fără de cruțare, cetăților le-a dat.
Când snopii de scânteie, lăsați de car, în pripă.
Au ruinat tot cerul, zburând din clipă în clipă?
Incendiile-acestea, chiar sfera au atins
Când stele-atunci aproape de flăcări, s-au aprins.
Iar chipul lor de astăzi aduce încă aminte
De marele dezastru ce s-a întâmplat înainte.
Nu trebuie de-asemeni ca pana mea s-ascundă
O altă cunoscută legendă, mult mai blândă:
Se spune că din sânul reginii zeilor1
(Alb de zăpadă, parcă), al laptelui izvor
Curgând lăsă pe boltă candida lui coloare.
De-aici lacteea cale știutu-i nume are
Subliniind de unde-i. Sau poate stele în stol

Cu flăcări îndesite, s-au strâns în rotocol
Și fulgeră-n adaus, lucire mai bogată, încât crestează-n boltă o
cale luminată?

Ori poate inimi rare, menite a sta în cer
Prin viața ce au dus-o, când trupurile pier
Și s-au desprins de humă, aici călătoresc
Și în empireul care este al lor, trăiesc
O viață eterată, în contemplarea lumii2.
I, v. 703 – 761

Iuno, spunea legenda, alăptându-l pe Hercule.

— se comparat cu Cicero, *Visul lui Scipio*, și cu comentariul lui
Macrobiu la textu' Ceeronian.

Determinism și morală. Ca și Lucrețiu, Manilius a legat
cercetarea științifică de preocupări morale. Pentru amândoi
contemplarea universului trebuie să aducă seninătatea sufletului:
astfel se reunesc pentru aceeași lecție determinismul epicureu și
fatalismul stoic.

Vă fie sufletele dezlegate: Neliniștile vi le alinați De plângeri de
prisos vă lepădați și se vor domoli atuncea toate.

Întregul glob e stăpânit de soartă.

Iar totu-are hotărâte legi.

De neschimbat curg secolii întregi.

Pe cei născuți, spre moarte pasu-i poartă.

Finalul e legat de obârșie.

IV, v. 12 – 15.

Se pune însă întrebarea dacă nu cumva, în asemenea sisteme,
dispare noțiunea de responsabilitate morală. Manilius nu vrea să
recunoască acest lucru, așa cum nu-l recunosc, în lumea modernă, nici
calviniștii și janseniștii: crima, spun ei, e tot așa de odioasă ca și
plantele veninoase, oricât ar fi de determinată creșterea lor.
Raționamentul e slab. Dar, în fapt, stoicul e înălțat deasupra mizeriei
morale de înalta sa concepție despre participarea-i la ființa divină; iar
Manilius, în special, de respectul pentru raționamentul științific, care
cuprinde cu religiozitate universul.

Concluzie. Măreția concepției și valoarea intelectuală a
Astronomiei ne îngăduie să o apropiem de poemul lui Lucrețiu: e mai
puțin umană și, din punct de vedere literar, mai puțin împlinită și mai
puțin proaspătă, însă face cinste epocii lui August. A fost imitată, deși

era puțin răspândită; totuși ea răspundea unei tendințe foarte actuale a spiritului roman: August, Tiberiu credeau în influența astrelor asupra destinului omenesc. Dar poate ca această credință era prea limitată la cercurile aristocratice.

3 Evoluția prozei în tot timpul domniei lui August, drumurile prozei sunt foarte neclare. Titus Livius, care o domină de sus, este, categoric, un întârziat. O anume tendință către expunerea tehnică și eleganța fără podoabe contrastează cu superstiția elocinței celei mai rafinate. De aici o extremă varietate pe care, din păcate, ne este greu s-o apreciem exact.

Istoria. Unii scriitori folosesc istoria ca pe un instrument de opoziție înflăcărată față de regim: Aquilius Niger și mai ales T. Labienus, căruia violența sa turbată (*rabies*) i-a adus porecla de Rabienus și ale cărei lucrări au fost arse din porunca senatului. Devenind suspectă, istoria contemporană decade. Dar se afirmă, pe de altă parte, reacția împotriva lui Titus Livius, socotit prea „literar”: după *Analele* lui Fenestella (52 î.e.n. – 19 e.n.), foarte avid de amănunte și de critică, C. Clodius Licinius (consul în anul 4 e.n.), protector al eruditului Hyginus, și galul Trogus Pompeius, care a scris o istorie universală în 44 de cărți, având ca punct central cucerirea macedoneană¹; toți trei sunt preocupați de știință, ostili față de elocință. Se simte cum se lărgeste orizontul istoriei romane.

Scrierile tehnice. Tendințele acestea se regăsesc, mai clare încă, la juriști: stoicul M. Antistius Labeo (54 î.e.n. – 16 e.n.), dușman al principatului, dar partizan al unui drept universal; C. Ateius Capito (34 î.e.n. – 22 e.n.), care aparține vechii jurisprudențe romane, dar își dă întregul sprijin noului regim. Lucrarea *De architectura* a lui Vitruviu (M. Vitruvius Pollio, fost militar, foarte cult, deși prea puțin priceput în arta grecească) e un model de redactare precisă și clară, elegantă chiar. Astfel se întindea și în alte domenii tradiția erudită a lui Varro.

Filosofia. Filosofia și-a schimbat înfățișarea. Nu mai are întinsele baze juridice și naționale pe care Cicero voise să le folosească pentru a face din ea un domeniu pur roman; dar nici nu rămâne îngrădită în mediocrul utilitarism al lui Horațiu. Cei

u ni s-a păstrat din ale sale *Istorii Filipice* decât un rezumat făcut de Iustin (vezi ai) os, p. 669). ediție critică: O. Seel (*Teubner*, 1956).

care o predică în aer liber, în special cinicii, batjocoriți de satiric, răspândesc din ce în ce mai mult, chiar în popor, anumite neliniști

morale. În cercurile mai înalte, o fervoare împinsă până la ascetism îi însuflețește pe discipolii neopitagoricianului Sotion și ai celor doi Q. Sextius Niger (tatăl și fiul), al căror stoicism e colorat de pitagoreism. Pentru ei, ca și pentru Attalus și Fabianus, problemele morale stau pe primul plan: dar e vorba de o morală austeră care năzuiește la extrema perfecționare a individului, la nevoie chiar prin procedee deja monastice (post, mortificări trupesti).

Retorica. Dimpotrivă, retorica pare a fi un gen cu totul exterior și monden. Adevărata elocință a murit, dar nimeni în această societate nu poate renunța la cultivarea vorbirii, așa cum noi nu putem renunța la lecturile noastre zilnice. Dar lecturile publice satisfac numai în parte pasiunea pentru gesturi și efect. Exercițiile de școală, deliberative (*suasoriae*), sau așa-zis juridice (*controversiae*), și „corectările” lor, făcute adesea în mod strălucit de către renumiți maeștri de retorică, atrag oameni de toate vârstele. Subiectele sunt convenționale, adesea complicate și absurde, ca cel ce urmează:

Un tânăr și-a ucis, la rugămintea tatălui său, ambii frați, unul tiran, iar celălalt surprins în delict de adulter. Prins de pirați, îi scrie tatălui său să-l răscumpere. Tatăl le scrie piraților că, dacă îi taie prizonierului lor amândouă mâinile, vor primi preț dublu. Pirații îi dau drumul tânărului. El refuză să-și hrănească tatăl ajuns în mizerie.

Dar ele îngăduie o tratare foarte felurită: patetică sau familiară, istorică sau geografică, chiar filozofic-științifică. Maeștrii cuvântului încearcă să strălucească prin abundență, sau prin expresii remarcabile, sau prin subtilitatea imaginației lor. Ei caută efectul de moment și pierd adesea din vedere compoziția de ansamblu.

SENECA Subiectele acestea ne sunt cunoscute prin cule – TATĂL gerea pe care a întocmit-o, la bătrânețe, pentru copiii săi, L. Annaeus Seneca, din Córdoba. aprox. 55 î.e.n. istoric al războaielor civile, era un om realist – aprox. 6\te.n. cu o inteligență sănătoasă, cu o moralitate de vremuri vechi, patriot și mare admirator al lui Cicero. Dar, venind foarte tânăr la Roma, se pasionase pentru retori, mai ales pentru

Porciuslatro, spaniol ca și el. Prodigioasă lui memorie i-a permis să reproducă, după mai bine de cincizeci de ani, temele de exerciții, și, la fiecare din ele, planul, formulele și chiar fragmente întinse din principalii retori pe care îi ascultase în tinerețe. îi judecă în prefețe pe rând, cu multă finețe și foarte conștient de slăbiciunile lor. Suplu, înclinat spre anecdotă, are părți scrise într-un excelent spirit critic

literar.

Școala și forul

Cine pregătește o declamație scrie nu ca să obțină câștig de cauză, ci ca să placă. Așa că aleargă după tot soiul de artificii cu care să-și farmece publicul. Argumentarea, fiindcă e plicticoasă și aridă, o lasă de o parte; e mulțumit dacă îi încântă pe ascultători cu poante retorice și cu amplificări. Căci dorința lui e să aibă el succes, nu cauza pe care o susține. Declamatorii păstrează adesea până și în for prostul obicei de a sacrifica necesarul de dragul podoabelor. Mai mult, când declamă, ei își pot presupune adversarii oricât de proști: le răspund ce și cum vor ei. Pe deasupra, dacă greșesc, nu-i pedepsește nimeni: prostia nu-i costă.

De aceea le vine greu, când ajung în for, să se dezbrace de amorteala care acum ar fi primejdioasă, dar care s-a putut dezvolta la adăpostul școlii. Să nu mai vorbim de faptul că în școală îi susțin aplauze dese și că și-au deprins și memoria să se odihnească la intervale fixe. Când vin în for și când fiecare gest al lor numai stârnește un ropot de aplauze, se pierde sau se bâlbâie1.

Controversiae, IX, Pr., 1 – 2.

Filosoful Fabianus și retorul Arellius Fuscus

[Antiteză între realismul moral și afectarea retorică. Judecată suplă și imparțială. Bogat vocabular de critică.]

Fabianus făcea exerciții de retorică sub îndrumarea lui Arellius Fuscus, al cărui stil îl imita; mai târziu a cheltuit mai multă energie ca să se dezbrace de această asemănare decât cheltuisese ca să dobândească. Amplificarea lui Arellius Fuscus era, e drept, strălucitoare, însă trudnică

1 Judecata aceasta severă e atribuită unui om cu aceeași profesie, retorul Montanus Votienus. Vezi, între alte anecdote, și pe cea despre Porcius Latro, care, silit să pledeze într-un proces real, și-a început cuvântarea cu un solecism și nu și-a revenit decât după ce s-a dat voie să pledeze nu în aer liber, ci într-o bazilică (*Controv.*, IX, Pr., 3).

și încâlcită, podoabele prea căutate, ritmul frazei prea lipsit de energie ca să fie potrivit cu un spirit care se pregătește pentru o învățătură atât de înaltă și de viguroasă. Stilul lui era foarte inegal, când sec, când dezlânat, cu o extremă libertate, până la imprecizie: începutul, argumentarea, povestirea erau aride; în descrieri însă își permitea, fără îngrădiri și trecând peste normă, să întrebuințeze

orișice cuvinte, numai să fie strălucitoare. Nici energie, nici profunzime, nici relief: un stil scânteietor și mai mult sprintar decât bogat. Fabianus a renunțat curând la el. S-a lăsat ușor de abundență, dar n-a putut scăpa de obscuritate: aceasta l-a urmărit până și în filosofie: adesea nu spune cât ar fi necesar pentru înțelegerea auditoriului, și exprimarea lui, atât de aleasă și de sigură, păstrează totuși urme ale vechilor sale cursuri.

Cor. troversiae, II, Pr., 1 – 2.

RFTfiPH Fiecare retor încerca să-și accentueze originali-KtlUKU. tatea pentru a-și câștiga partizani fanatici. De aici o extremă diversitate în căutările literare; dar și o lipsă aproape permanentă de naturalețe. Cel mai mare dintre toți, M. Porcius Latro (mort în anul 3 sau 4 î.e.n.), un spaniol cu temperament inegal, totodată clocotind de viață și muncind cu îndârjire, își sprijinea perpetua improvizație pe un stoc de locuri comune care se puteau plasa oriunde. Forța lui avea ceva romantic.

O „suasoria” tratată de Porcius Latro

[Subiectul nu e neverosimil, dar e ireal. Plan inegal și dezlânat (în partea a doua) cu „umpluturi” facile. Exerciții de stil antitetic cu numeroase reminiscențe (din *Filipicele* lui Cicero); surpriză creată prin juxtapunerea imaginilor și a metaforelor; brutalitate a vocabularului; putere (excesivă) a trăsăturilor de efect. De comparat cu stilul lui Lucan; cf. mai sus, p.454.]

Subiectul. Cicero se întreabă dacă să ceară cruțare lui Antoniu.

Planul. Două părți:

I Chiar dacă i se lasă viața, o va plăti prea scump.

A: a) E rușine pentru orice roman, dar mai ales pentru Cicero, să ceară să i se lase viața.

b) Exemple ale tuturor celor care au mers de bunăvoie la moarte. B: a) Viața fără libertate ar fi pentru Cicero inutilă și mai cumplită decât moartea, b) Descrierea tuturor chinurilor viitoare servituți. II Dar, de altminteri, Cicero nu poate dobândi viața.

Chiar dacă Antoniu își dă cuvântul. Cicero nu va câștiga nimic: tot ce va face va fi rău văzut, chiar și tăcerea lui, chiar și chipul lui.

Fragment din I, A, a, „Lată deci că Cicero poate rosti un cuvânt fără ca Antoniu să se înspăimânte, iată că Antoniu poate rosti un cuvânt, și Cicero se înspăimântă? Setea de sânge roman a lui Sulla se întoarce acum din nou în oraș și în fața triumvirilor e scoasă la mezat,

în locul funcției de collector al impozitelor, moartea unor cetățeni romani; o singură listă cuprinde mai multe dezastre decât Pharsalus, Munda și Modenax; capetele de consuli se vând la greutatea lor în aur! Acum, Cicero, e vremea să rostești iarăși propriile tale cuvinte: «Ce timpuri! Ce obiceiuri!»² Îi vei vedea ochii înflăcărați de cruzime și de trufie; îi vei vedea chipul, care nu-i chip omenesc, ci e chipul războiului civil. Vei vedea gâtulejul care a înghițit averea lui Cn. Pompeius și îi vei vedea pieptul, trupul întreg, solid ca un trup de gladiator. Vei vedea locul din fața tribunei, pe care, nu de mult³, acest comandant al cavaleriei, căruia ar fi trebuit să-i fie rușine și să sughiță, l-a mânjit cu vărsăturile lui. Vei putea tu să-l rogi, vei putea tu să-i cazi în genunchi, implorându-l? Gura căreia îi datorăm salvarea patriei⁴ va fi ea în stare să rostească vorbe umilite, de adulare? Până și lui Verres i-ar fi rușine de asemenea înjosire: când a fost proscris, a știut să moară mai demn⁵.

Seneca, *Suasoriae*, VI, 8 și 3.

ARELLIUS FUSCUS (născut aproximativ în 60), grec de origine, reînvia stilul asianic prin ampla sa eleganță împodobită cu citate din poeți. Modul lui de tratare e adesea dezlânat. Pare să fi avut asupra lui Ovidiu o influență mai mare decât Porcius Latro.

1 Două victorii ale lui Caesar și una a lui Octavian: proscripțiile triumvirilor (Anto-niu, Lepidus, Octavian) afișate în for vor aduce moartea și mai multor romani.

— *Catilinare*, I, 1, 2.

Când Caesar, încă în viață, era dictator.

— Aluzie la consulatul lui Cicero și la conjurația lui Catilina.

Eroare istorică: potrivit unei informații transmise de Lactanțiu, Verres a murit UP4 Cicero: dar ideea e frumoasă!

O „controversă” tratată de Arellius Fuscus

[Subiect artificial și de efect. Patetic totodată familiar și melodramatic; îmbucătățire a tratării; înclinare excesivă spre straniu și efecte; locuri comune de moralitate sentimentală.]

Text de lege. Copiii sunt obligați să-și întrețină părinții; dacă nu vor, să fie închiși.

Tema controversii. Doi frați erau certați; unul dintre ei avea un fiu. Celălalt ajunge în mizerie; deși tatăl lui i-a interzis, tânărul își hrănește unchiul; renegat din această pricină, nu protestează. Unchiul lui îl adoptă și apoi se îmbogățește de pe urma unei moșteniri. Sărăcește însă tatăl; tânărul îl hrănește și pe acesta, cu toată interdicția

unchiului. E renegat a doua oară.

Tânărul vorbește tatălui său adoptiv: „Mă primești „kân casa ta? N-am să te supăr prea mult: aduc cu mine doar un bătrân; pentru același „păcat m-ai îndrăgit și tu, tată. Un bătrân necunoscut se îndreaptă spre mine; sunt gata să trec pe lângă trupul lui întins la pământ: mă imploră în numele tatălui meu. Așadar să piară de foame un om care-i vrea binele fiului tău? Ce ciudat e că ei trec printr-o primejdie ori de câte ori mă reneagă și că li se schimbă soarta ori de câte ori mi se schimbă mie tatăl! Împăcați-vă: și în focul bătăliei se întind mâini, încă înarmate, ca să se împace. Ar fi pierit lumea, dacă îngăduința n-ar fi pus capăt mâniei. Sau dacă vă simțiți bine în învrăjbirea aceasta încăpățânată, măcar pe mine cruțați-mă: aruncat când la un tată, când la altul, fiu al amândurora, totuși mereu renegat de cel mai fericit dintre ei, prins între două primejdii, ce pot să fac? Fiii care-și hrănesc părinții sunt alungați, cei care n-o fac sunt pedepsiți. Cel puțin asta jur pe zei că o voi face: pe tine te părăsesc, pe cel bogat”.

Seneca, *Controversiae*, I, 1, 6

C. ALBUCIUS SILUS (născut aproximativ în 55) păcătuia prin exces, căci voia să exprime nu ce trebuie, ci tot ce poate fi exprimat; vocabularul lui, bogat și felurit, introducea în declamație multe cuvinte din limba vulgară. C. Cassius Severus (aprox. 50 î.e.n. – aprox. 37 e.n.) a apărut mai târziu ca adevăratul creator al noii elocințe, spirituală, înfocată, impulsivă, așa cum avea să fie practică de delatorii secolului I.L. Iunius Gallio era scânteietor și subtil...

Concluzie. Succesul și abuzul retoricii au avut efecte funeste: arta vorbirii, socotindu-se un scop în sine, s-a condamnat la rafinate fără valoare; și, ceea ce e mai rău, exemplul ei corupe până și munca precisă a avocaților. Dar influența ei e primordială în evoluția prozei latine: ea a încercat tot felul de formule literare; tiparul uniform al frazei clasice a fost spart, au fost juxtapuse tonurile cele mai diferite, elocința s-a amestecat cu poezia, vocabularul s-a îmbogățit mult. Îmbinată cu învățămintele filosofilor moraliști, ea e cea care l-a format pe cel mai mare prozator al generației următoare: Seneca Tânărul.

BIBLIOGRAFIE

Condiții istorice

Ch. dezobry, *Rome au siècle d „Auguste* (Paris, 1846; ed. a3-a, 1870); – v. gardthausen, *Augustus und seine Zeit* (Leipzig, 1891 –

1904); t. rice Holmes, *The Architect of the Roman Empire* (Oxford, 1928); – m. gelzer, *Die Nobilität der Kaiserzeit* (Hermes, L, 1915, p. 394 – 415); abele, *Der Senat unter Augustus* (Paderborn, 1907); a. stein, *Der römische Ritterstand* (München, 1927). – m.i. ROS – tovičeff, *The social and economic history of the Roman Empire*, ed. 2 (Oxford, 1957), din care există o trad. germ. și una ital.

friedLander (trad. Vogel), *Les moeurs romaines d'Auguste aux Antonins* (Paris, 1865); g. boissier, *La religion romaine d'Auguste aux Antonins* (Paris, 1874), I, cartea I; *L'opposition sous les Césars* (Paris, 1875); R. heinze, *Die augusteische Kultur* (Leipzig, 1930); H. BARDON, *Les empereurs et les lettres latines d'Auguste à Hadrien* (Paris, 1940).

1 ÎNFLORIREA ELEGIEI ROMANE

P. Jacoby, *Zur Entstehung der römischen Elegie* (Rheinisches Museum, 1905); F. villeneuve, *Les origines de l'élegie latine* (în t. de Ut. lat., Montpellier, 1947); a. guillemin, *Sur les origines de l'élegie latine* (Rev. des Et. lat., XVII, 1939) – d. van berchem, *Cynthia ou la carrière contrari-Se* (Mus. Helveticum, 1949); Ei. burck, *Römische Wesenszüge der Augusteischen Liebeselegie* (Hermes, 1952); baumgarten-poland-wagner, *Die hellenistisch-romische Kultur* (Leipzig, 1913); Cyril băile Y, *The Mind of Rome* (Oxford, 1926); a. von domaszewski, *Zeitgeschichte bei römischen Elegikern* (Heidelberg, Ah., 1919). – sellar, *Roman Poets of the Augustan Age: Horace and the elegiac Poets*, ed. 2 (Oxford, 1899); r. pichon, *De sermone amatorio apud latinos elegiarum scriptores* (Paris, 1902); platnauer, *Latin elegiac verse* (Cambridge, 1951).

— De văzut și p. 297 și BIBL. lui Catul.

Cornelius Gallus Nicolas, a. *Cornelius Gallus* (Paris, 1951); J. del maestro, *De Z. Cornelii Galii scriptis* (Pisa, 1913); e. breguet, *Les elegies de Gallus fapres la Xe Buc. de Virgile* (Rev. des Etlat., XXVI, 1948).

Tibul, Lygdamus, Sulpicia manuscrise: *Ambrosianus* (Milano, sec. XIV); *Vaticanus* (Roma, sfârșitul sec. XIV); copie incompletă a unui ms. *Cujacianus* (Leiden); – culegere de extrase la München (sec. XI) și Paris (sec. XII și XIII).

ediții: princeps, de Puccius, 1502; – Critice: Hiller, ed. 2 (Leipzig, 1891); Postgate (Oxford, 1905); ed. a 2-a (1914); Cartault (Paris, 1909); ponchont, ed. 2 (*Budi*, 1931); Lenz, ed. 2 (*Teubner*, 1937); – Cu comment.: G. Nemethy (Budapesta, 1906), în lat; K.F. Smith (New York, 1913), în engl; L. Pichard (Paris, 1924), în fr. (aproprieri filologice);

F.W. Lenz, ed. 2 (Leiden, 1964).

TRADUCERE: Fr.: Ponchont (Budi).

LIMBĂ ȘI METRICĂ: Brink, indice, alăturat la ed. Hiller; A. cartault, *Le distique ilegiaque chez Tibulle, Sulpicia, Lygdamus* (Paris, 1911).

STUDII: o.f. GRUPPE, *Die römische Elegie*, I (Leipzig, 1838); G. boissier, *Tibulle et Propertius* (Revue Bleue, 1886); G. doncieux, *De Tibulli amoribus* (Paris, 1886); a. cartault, *Tibulle et les auteurs du Corpus Tibullianum* (Paris, 1909); m. schuster, *Tibull-Studien* (Viena, 1930); m. salanitro, *Tibullo* (Napoli, 1938); l. alfonsi, *Albio Tibullo e gli autori del Corpus Tibullianum* (Milano, 1946). – g. doncieux. *Sur la personali de Lygdamus* (Rev. de philol., 1888); H. de la ville de mirmont, *Étude critique sur le poete Lygdamus* (Paris-Louvain, 1904); e. breguet, *Le roman de Sulpicia* (Geneva, 1946).

PROBLEME SPECIALE: Despre diviziunea în patru cărți: lar-ROumet, *De quarto Tibulli libro* (Paris, 1882).

— Probleme mai ales de critică, de la studiile lui J. Scaliger (1577 – 1607). Vezi: bährens, *Tibul-Usche Blätter* (Iena, 1876); cartault, *À-propos du Corpus Tibullianum: un siècle de philologie classique* (Paris, 1906); ponchont, *Étude sur le texte de Tibulle et des auteurs du Corpus Tibullianum* (Paris, 1923).

Propertiu

MANUSCRISE: *Neapolitanus* (biblioteca ducală de la Wolfenbiit-tel, sec. XIII?); *Vossianus* (Leiden) și *Laurentianus* (Florența); – *Daven-triensis* (Deventer, Olanda) și *Ottoboniano-Vaticanus* (Vatican): toate recente. Vezi a. la penna, *Studi sulla tradizione di Pr.* (*Studi Ital. di Filol. Classica*, 1951 și 1952).

EDITȚII: princeps: Veneția, 1472; – Critice: J.S. Phillimore, ed. 2 (Oxford 1907); Hosius (*Teubner*, 1932); Păgânelli (Budi, 1929); Butler-Barber (Oxford, 1933); E.A. Barber, ed. 2 (Oxford, 1960); Schuster-Domseiff, cu indice (*Teubner*, 1958).

— Cu comment.: [Rouxelle] (*Coli. Lemaire*, Paris, 1832); F.A. Paley, ed. 2 (Londra, 1872), în lat; H.E. Bulter – E.A. Barber (Oxford, 1933), în engl; M-Rothstein, ed. 2. (Berlin, 1920 – 24), în germ.; 1 I (*Monobiblos*) și *Liber secundus*, p. T Enk (Leiden, 1946 și 1962), în lat.

TRADUCERI: Fr: Păgânelli (1929); – Germ.: P. Mahn (Berlin 1918); – Engl.: Phillimore (Oxford, 1906); Butler (Londra, 1924).

LIMBĂ ȘI METRICĂ: phillimore, *Index verborum Propertianus*

(Oxford, f. d. [1906], ed. nouă: Darmstadt, 1961); schuster-dorn-seiff, în ed. lor; E. neumann, *De cottidiani sermonis apud Propertium proprietatibus* (Königsberg, 1925); Hosius, indice „metric, prosodic și gramatical” alăturat la ed. să (1922); a. wagner, *De syntaxi Propertiana* (1887); H. trânkle, *Die Sprachkunst des Pr. und die Tradition der lateinischen Dichtersprache* (Wiesbaden, 1960).

STUDII: F. plessis, *Études critiques sur Propertius et ses elegies* (Paris, 1881); *Propertiana* (Paris, 1886); L. havet, *Notes critiques sur Pr.* (Paris, 1916); R. helm, *Sex, Propertius* (*Real-Encyclopädie*, XXIII, I, 1957); E. reitzensteln, *Wirklichkeitsbild und Gefühlsentwicklung bei Pr.* (*Philologus*, Supl. b., Leipzig, 1936); I. alfonsi, *L'elegia di Pr.* (Milano, 1945); a. la penna, *Propertius* (Florența, 1951); bonafous, *De Sex. Propertii amoribus* (Paris, 1894); Th. birt, *Die Cynthia des Propertius* (Leipzig, 1922); I. cât în, *Pr. et Cynthia* (*Bulletin de l'Association G. Bude*, 1957, 4); p. grimal, *Les amours du poète Pr. et Cynthia* (în *Civilisation romaine*, p.34 – 49); a. schuch, *Der Einfluss des Erlebten auf die Elegien des ersten Buches des Propertius* (Teză, Leipzig, 1923); A. păsolli, în *Propertii Mono-biblon commentationes* (Bologna, 1957); P. LEJAY, *Les elegies romaines de Pr.* (*Journal des Savants*, 1915 – 1916); P. grimal, *Les intentions de Pr. et la composition du livre IV des „7 %” es și* (Bruxelles, 1953); J-P. bou-cher, *Problèmes et tendances des études propertiennes* (*L'Information littéraire*, 1964, p. 68 – 75).

PROBLEME SPECIALE: Transpoziții arbitrare, după ipoteza că copisti ar fi încurcat textul original (de la J. Scaliger, Paris, 1557). Cf. ed. lui O.L. Richmond (Cambridge, 1928) și S.G. Tremenheere (Londra, 1931).

— Ipoteza diviziunii în cinci cărți, cartea II fiind împărțită în două (elegiile 1 – 9 și 10 – 34) (de la C. Lachmann, Leipzig, 1916).

— Ipoteza lacunelor la care s-a renunțat cu timpul începând de la Bachrens.

Ovidiu

MANUSCRISE: Tradiții diferite pentru lucrările erotice (2 mss. din Paris, sec. IX), pentru *Metamorfoze* (2 Marciani din Veneția, sec. X-XI; *Neapolitanus*, sec. XI), pentru *Faste* (*Patavianus*, sec. X, și *Ursinianus*, sec. XI, Vatican), *Bruxellensis*, sec. XI; *Triste* (*Laurentianus*, Florența, sec. XI), *Pontice* (Fragmentul de la Wolfenbüttel, sec. VI; *Hamburgensis* și *Bavaricus*, sec. XII), *Ibis* și *Halieutica* – Cf. F.W. LENZ, *Parerga Ovidiana* (Roma, 1938).

EDIȚII: princeps: Roma și Bologna, 1471.

— Complete: R. Merkel-R. Ehwald, F. Levy (Leipzig, '1880 și 1915 – 1928); S.G. Owen (Oxford. 1915 și urm.).

— *Heroides*; ed. crit; Borneeque (*Budi*, 1928); comment.: A. Palmer-L.C. Purser (Oxford, 1898).

— *Amores*: ed. crit.: Borneeque

[*Budi* 1930] și Fr. Munari (Florența, 1951); comment.: G. Nemethy (Budapesta, '1907), în lat; P. Brandt (Leipzig, 1911), în germ.; F. Munari (Florența, 1959), în ital; *Amores, Medic, fac –, Ars am., Remed. am.*, E.T. Kenney (Oxford, 1961); *Ars am., Remed. am.*, G. Vitali (Bologna, 1959); *Ars Am.*: ed. crit.: Borneeque (*Bude*, 1924); comment.: P. Brandt (Leipzig. 1902), în germ. – *Remed. am.*: ed. crit. Borneeque [*Bude*, 1930] comment.: G. Nemethy (Budapesta, 1921).

— *Metamorfoze*: ed. crit: H. Magnus (Berlin, 1914); Fabbri (*Paravia*, 1918 – 1921); Lafaye (*Rude* 1928); E. Roesch, ed. 2 (Mrinchen, 1961); comment.: Magnus (Go-tha, 1885 – 1903 și 1919); Ehwald-Haupt-Korn (Berlin, 1915 – 1916); De Bosselaar-B.A. van Proosdij (Leiden, 1959); – *Fasti*: ed. crit.: iMer-keL (Berlin, 1841); Peter, ed. 3 – 4 (Leipzig, 1889 – 1907); Landi-Cas-tigliani (*Paravia*, 1950); Ehwald – Lenz (*Teubner*, 1932); comment. J.G. Frazer (5 vol.: Londra, 1929); F. Boemer (Heidelberg, 1957); 1 I: H Le Bonniec (*Erasme*, 1961).

— *Tristia*: ed. crit.: S.G. Owen (Oxford, 1889); comment.: Owen, 1 II (Oxford, 1924); Th. J. de Jonge, 1 IV (Groningen, 1952).

— *Ex Ponto*: ed. crit.: Lenz (*Paravia*, 1938), ed. comment.: G. Nemethy (Budapesta, 1915); cartea I: A. Scholte (A mersfoort, 1933). *Ibis*: ed. comment.: R. Ellis (Oxford, 1881); A. La Penna (Florența, 1957); J. André (*Budi*, 1963).

— *Haliutica*: J. Richmond (Londra, 1961).

— *Nux*: S. Wartena (Groningen, 1928).

TRADUCERI: Fr.: a *Heroidelor* (M. Prévost, 1928); a *Artei iubirii* și a *Leacurilor iubirii* (Borneeque, 1924); a *Metamorfozelor* (Lafaye, *Bude*). Ital.: a *Iubirilor* (F. Munari, 1959); a *Artei iubirii* și a *Leacurilor iubirii* (G. Vitali, 1959). Germ.: a *Fastelor* (F. Boemer, 1957); a *Metamorfozelor* (E. Roesch, 1961).

LIMBĂ ȘI METRICĂ: deferrari-barry-Mcguire, *A concor-dance of Ovid* (Washington, 1939); o. eichert, *Vollständiges Wörterbuch zu den Verwandlungen des P. Ovidius Naso* (Hanovra, 1882);

SIEBELs-polle, *Wörter buch zu Ovids Metamorphosen*, ed. 5 (Leipzig, 1893); J.favre, *De Ovidio novatore vocabulorum în Metamorphoseon libris* (Paris, 1885); i. hilberg, *Die Gesetze der Wortstellung im Pentameter des Ovid*, (Leipzig, 1894).

STUDII DE ANSAMBLU: E martini, *Einleitung zu Ovid* (Praga, 1933); n.i. herescu... *Ovidiana: Recherches sur Ovide* (Paris, 1958); nageotte, *Ovide, sa vie et ses oeuvres* (Dijon, 1872); h. de la ville de mirmont, *La jeunesse d'Ovide* (Paris, 1905); E. ripert, *Ovide, poete de l'amour, des dieux et de l'exil* (Paris, 1921); h. fränkel, *Ovid* (Berkeley-Los Angeles, 1945); l.p. wilkinson, *Ovid recalled* (Cambridge, 1955); e. martini, *Ovid und seine Bedeutung für die römische Poésie* (Epitym-bion H. Swoboda, Praga, 1927); G. pansa, *Ovidio nel medioevo e nella tradizione popolare* (Sulmona, 1924). – l. paratore, *Bibliographia Ovidiana* (Sulmona, 1958).

STUDII LITERARE: c. bröck, *De Ovidio scholasticarum declamationum imitatore* (Giessen, 1909); N. deratani, *Artis rhetoricae în Ovidi carminibus praecipue amatoriiis perspicuae capita quaedam* (Moscova, 1916); neumann, *Qua ratione Ovidius în Amoribus scribendis Properti elegiis* Ți-S-sit (G8 ttingen, 1919); c. ganzenmüller, *Aus Ovids Werkstatt KPhilohgus*, LXX, 1911); R. heinze, *Ovids elegische Erzählung* (Sitz. ber. d. Sächsischen Akademie d. Wissensch., 1919). – G. lafaye, *Les Metamorphoses d'Ovide et leurs modèles grecs* (Paris, 1904); l. câștigli – OHI, *Studi intorno alle fonti e alla composizione delle Metamorfosi d'Ov.* (Pisa, 1906; retip. Roma, 1964); H. peter, *Symbolae ad Ov. artem epicam cognoscendam* (Göttingen, 1908); k. zarnewski, *Die Szenerieschilderungen în Ovids Metamorphosen* (Teză, Breslau, 1925); h. bardon, *Ovide et la metamorphose* (Latomus, 1961); R. cahen, *Le rythme poétique dans les Metamorphoses d'Ov.* (Paris, 1910); Engelmann, *Atlas illustrat al Metamorfazelor*, cu text în germ. (Leipzig, 1890). – F. peeters, *Les „Fastes” d'Ovide; histoire du texte* (Bruxelles, 1939).

— Vezi de asemenea *Catul*, p. 190 și urm. și *înflorirea elegiei romane*, p. 472.

2 GENURILE POETICE TRADIȚIONALE: TEATRU, EPOPEE, POEZIE DIDACTICĂ

EDIȚIA FRAGMENTELOR: Bachrens-Vollmer-Morel, *Poetae latini minores* (Teubner, 1911 – 1927); g. Curcio, *Poetae latini minores*, I (Acireale, 1902); P.J. Enk (Zutphen, 1918), cu comment.

brunel, *De tragoedia romană circa Augustum corrupta* (Paris, 1884). – o. haUBE, *De carminibus epicis saeculi Augusti* (Breslau, 1870) sau *Die Epen des silbernen Zeitalters* (Fraustadt, 1886 – 1887); *Beitrag zur Kenninis des Albinovanus Pedo* (Fraustadt, 1880).

Manilius

MANUSCRISE: *Matriçensis* (Madrid, copie din sec. XV); *Lipsiensis* (Leipzig, sec. X-XI); *Gemblacensis* (Bruxelles, sec. XI).

EDIȚII: Critice: J. Van Wageningen (*Teubner*, 1915) urmată de un comment. lat. (*Comentarius în M. Manilii Astronomică*, Amsterdam, 1921); A.E. Housman (Londra, 1903 – 1930), cu comment. lat., și, mai redusă, fără comment. (Cambridge, 1932, ed. a 2-a, 1937).

— Cântul II cu comment. și trad. engl., de H.W. Garrod (Oxford, 1911).

STUDII ȘTIINȚIFICE: a. bouche-leclercq, *L'astrologie grec-que* (Paris, 1899); f. boll, *Sphaera* (Leipzig, 1903); Fr. cumont, *Astrology and Religion among the Gr. and Rom.* (Londra, 1912).

— Hărți celeste în traducerea (olandeză) a lui J. Van Wageningen (Leiden, 1914).

STUDII LITERARE: Ad. cramer, *De Manilii qui dicitur elocutione* (Strasbourg, 1882); G. lanson, *De Manilio poeta ciusque ingenio* (Paris, 1887); h. rosch, *Manilius und Lukrez* (Kiel, 1911).

3 EVOLUȚIA PROZEI Istoria

EDIȚIE: H. peter, *Historicorum Romanorum reliquiae*, II (Leipzig, 1906).

BIBLIOGRAFIE

Jurisprudența

EDIȚIE: p. bremmer, *Jurisprudentiae antehadrianae quae supersunt*, II, I (Leipzig, 1898).

Vitruviu

EDIȚII: F. Krohn (*Teubner*, 1912); Granger (Londra, 1931), cu trad. engl; A. Choisy (Paris, 1909) cu trad. fr., comment. și desene; trad. ital.: S. Ferri (Roma, 1960); engl. M-H. Morgan (New York, 1960). – nohl, *Index Vitruvianus* (Leipzig, 1876). – morlet, *Recherches critiques sur Vitruve* (*Revue arcuologique*, 1902 – 1904 și 1906 – 1907); P. ruffel-j. soubiran, *Recherches sur la tradition manuscrite de Vitruve* (*Pallas*, IX, Toulouse, 1950); Fr. pellati, *Vitruvio* (Roma, 1938).

Retorica

EDIȚII: C. halm, *Rhetores latini minores* (Leipzig, 1863; retip.

1964); H. malcovat I, *Oratorum romanorum reliquiae* (Torino, 1930). – de consultat: cucheval, *L'iloquence romaine après Ciciron* (Paris, 1893); h. borneeque, *Les diclamations et les declamateurs d'après Sene-que le Pere* (Lille, 1902); s.f. bonner, *Roman declamation in the late Republic and early Empire* (Liverpool, 1949).

Seneca Tatăl

MANUSCRISE de la Bruxelles și Angers (sec. X) pentru *Suasoriae* și cărțile I, II, VII, IX, X, ale *Controverselor*; de la Montpellier (sec. X) pentru fragmente.

EDITII: J. Müller (Viena, 1887); retip. Hildesheim, 1963); cu trad. fr. de H. Borneeque, ed. 2 (Paris, 1932); *Suasoriae*, cu comment. și trad. engl., de W.A. Edward (Cambridge, 1928).

STUDII: N. deratani, *âtudes sur les diclamations rhitoriques romai-nes* (Rev. de philol., 1925 – 1927 – 1929); egger, *Denys d'Halicarnasse Essai sur la critique littiraire et la rhitorique chez les Grecs au silele d'Auguste* (Paris, 1902); H. bardon, *Le vocabulaire de la critique chez Sineque le Rhiteur* (Paris, 1940); și *Mecanisme et stiriotype dans le style de Sin. le Rh.* (L'Antiquiti classique, 1943).

CAPITOLUL VII

LITERATURA EPOCHII IULIO-CLAUDIENE

Împărații dintre anii 14 și 68 se trag cu toții din antica familie Claudia: de familia Iulia nu se leagă decât prin adopțiune. Domniile lor, pline de tragedii atroce, oferă exemplul celor mai diverse tentative de a întări monarhia la Roma, fie menajând într-o anumită măsură vechile tradiții latine (Tiberiu, Claudiu), fie sfidându-le (Caligula, Nero). Din punct de vedere administrativ, imperiul era bine consolidat; prosperitatea Orientului cu cea a Occidentului se echilibrau; Roma devenea un mare oraș cosmopolit spre care se îndrepta un permanent aflux, dar a cărui artă și gândire se propaga în întreaga lume mediteraneană.

Împărații iulio-claudieni și vechea aristocrație. În acești patru împărați se recunoaște diletantismul literar și artistic al vechii aristocrații: Tiberiu, prin obscuritatea sa pedantă și austeră, continua elocința neoatică; Caligula îi critica pe autorii clasici; Claudiu, admirator al lui Cicero, se pretindea erudit și a sporit cu trei litere alfabetul latin; Nero, totodată conducător de car, muzicant și poet, nebun după elenism și histrionism, voia să fie un Apoi o pe pământ. Dar restul nobilimii care sprijinise timp de două veacuri progresele

literaturii romane dispare repede. Pentru Claudii, pe care numai a doua căsătorie a lui August cu Livia îi adusese la putere, aristocrația reprezenta o primejdie permanentă: căci de ce cutare nobil de viță veche n-ar putea râvni la domnie? De aceea împărații urmăresc fără milă distrugerea foștilor lor vasali: legea de lezmajestate le dădea puțința să condamne la moarte pe oricine atentează în orice fel (fie și cu vorba, sau numai în intenție) la persoana lor, care reprezintă Statul. Pe lângă faptul că își asigură în felul acesta securitatea personală, își satisfac și nebunia sau cruzimea, și se îmbogățesc prin confiscări, ei, soțiile lor sau favoriții lor – care r. u fac parte din nobilime.

Noua societate: libertății și cosmopolitismul. Dimpotrivă, societatea cultă care asigură scriitorilor public și încurajare se lărgeste tot mai mult. Senatorilor scăpați de adevăratele griji politice, cavalerilor, funcționarii favoriți ai regimului, li se adaugă bogata burghezie provincială și chiar o pătură aleasă dintre libertți – căci, odată cu pacificarea imperiului și cu prosperitatea care i-a urmat, rolul sclavilor inteligenți – intendenți, secretari, administratori – a crescut peste tot între burghezia funcționărească și plebea trândavă; eliberați și adesea îmbogățiți mulțumită obișnuinței lor de a lucra și talentului de a deveni agreabili oamenilor, dorind și să-și impună valoarea intelectuală și să-și facă uitată originea, ei constituie adevăratul ferment al noii societăți.

Cei mai mulți sunt originari din Orient. Provinciile asiatice trimit acum spre Roma, capitala unică, o mulțime de nevoiași dornici să-și facă loc. În felul acesta, un mare număr de oameni, a căror limbă maternă e greaca, sunt obligați să vorbească latinește. Dar ei nu renunță cu totul nici la mentalitatea, nici la aspirațiile lor; mai mult, influența lor modifică foarte repede moravurile și chiar spiritul roman: rangurile se confundă, orgoliul național se pierde, curiozitățile se înmulțesc, și cele mai nobile, și cele mai josnice.

Această răspândire de orientalism elenizant e însă îngrădită de aportul provinciilor occidentale unde limba latină, fixată de norma clasică, e în mare câștig. După Galia Cisalpină și Nar-boneză, Spania dăruiește Romei o mulțime de scriitori: Porcius Latro, cei doi Seneca și Lucan, Columella, iar mai târziu Quintilian și Marțial; și iată că, încă din 48, noua Galie poate aspira la dreptul de cetățenie complet, în timp ce Britania se deschide ca să primească influența Romei, iar imperiul se întinde în Africa de Nord până la Ocean. Desigur că acești provinciali

îmbogățesc cosmopolitismul roman cu unele trăsături naționale: s-a remarcat că spaniolii au strălucirea și mândra emfază a rasei lor. Dar formația lor, mai pur latinească, îi unește mai strâns cu trecutul Romei.

Principiile unității. Societatea aceasta eterogenă are totuși o unitate intelectuală grație școlii. Toată elita tineretului, și în Orient și în Occident, e formată după un ideal uniform, artificial și perimat: cel al oratorului puternic și subtil. Acest soi de „umanități” avea părțile lui bune: i se cereau celui ce studia oratoria analiza subiectului, bogăție de argumentare, logică și inventivitate; și cunoașterea marilor scriitori dintr-o singură familie intelectuală: scriitorii greci și latini. E drept că nu oricine poate fi orator în viața activă, acum când toate marile dezbateri politice s-au suprimat, când la senat se vorbește în gol și când procesele judiciare, închise în umbra bazilicelor, în fața juriului restrâns al centumvirilor, cer mai curând precizie juridică decât elocință. Astfel riști să înveți să vorbești și să asculți nu pentru valoarea realităților, ci pentru plăcerea artei. Totuși trebuie să fim recunoscători acestei discipline de a fi dat atât de repede celor mai valoroase inteligențe din Occident prilejul să împărtășească gusturile și aspirațiile celor din Orientul elenizat.

Toți își încheie educația la Roma, în cercurile mondene culte. Aici se organizează perfect, în folosul unor grupuri mai largi, obiceiurile luxoase ale vechii aristocrații: relații de salon, conversații picante, intrigi feminine, curiozități de colecționari, lecturi publice ale amatorilor sau profesioniștilor, plimbări, invitații și vizite reciproce, schimb de daruri; acestea la Roma; dar se merge și în vilegiatură, vara, uneori la țară, la un prieten, sau la munte, alteori într-o stațiune cu ape sau pe o plajă la modă din golful Neapole; unii călătoresc departe, din curiozitate sau ca să se odihnească, chiar dacă își aduc înapoi la Roma, împreună cu câteva amintiri, sufletul mereu avid de „mondenități”. Fără îndoială existența aceasta e foarte frivolă: dar ea creează spirite mai subtile, vioaie, paradoxale și mai puțin robite de amintirea trecutului.

Îmbogățirea sensibilității. Mai în adânc, sensibilitatea medie s-a îmbogățit. Un interes mai tandru și mai înțelegător se leagă de femeie și copil, viața de familie pare și ea mai serioasă și mai pașnică. Lucrul se explică, în parte, prin reînnoirea socială care ridică la bunăstare și la o anumită cultură o burghezie mai umilă și naivă. Dar și în celelalte păături sociale femeia deține adesea un rol plin de demnitate și

influențează puternic viața morală a vremii sale: Marcia și Helvia primesc de la Seneca acele *Consolații* în care se rafinează, fără a scădea, un gen filosofic perimat; Arria, Pompeia Paulina, hotărându-se să moară împreună cu soții lor (Paetus, Seneca), și multe altele, prin energia și credința lor în clipele grele, duc până la eroism virtuțile familiale pe care le laudă atâtea morminte modeste. În felul acesta psihologia și morala umană se îmbogățesc și se împlânzesc.

Aceeași destindere când e vorba de sclavi și de liberti. Însuși August, sever ordonator al claselor sociale, a trebuit să recunoască evoluția moravurilor și a acordat libertăților dreptul la o căsătorie adevărată, *conubium*, în locul căsnicieii libere (*contubernium*): puțin câte puțin umanitatea recuperează, ca să spunem așa, această lume de sclavi pe care vechea lege romană o pune în rândul averilor mobile; Seneca va cere tuturor să-și privească sclavii ca pe niște frați. Această recunoaștere a unui drept atât de vreme nerecunoscut trebuie să fi modificat în chip foarte divers sensibilitatea unor oameni cu origini și intelecte atât de felurite. Dar ceea ce dovedește poate cel mai bine îndrăzneala înnoitoare a acestor timpuri e faptul că un scriitor s-a aplecat asupra acestor stări de sensibilitate născândă în mijlocul cărora un fost sclav ajunge la demnitatea de om și la limbajul de cetățean roman: e drept că Petroniu transformă într-o cruntă batjocură observațiile sale psihologice, dar personajele lui sunt mai degrabă revelatoare decât ridicole. Iar curiozitatea acestui romancier nu e izolată; dovadă pasiunea nesănătoasă a Mesalinei și a lui Nero pentru mahalale și locuri rău famate.

Tendințe spre un intelectualism universal. Din punct de vedere intelectual, epoca aceasta e mai mult grecească decât romană. Vechiul spirit roman, politic și dominator, slăbea în chip firesc sub o monarhie adesea tiranică și într-o societate atât de puțin unitară; patriotismul nu mai avea de ce să existe într-un imperiu care nu mai pornea decât rare expediții „coloniale”. De aici pasiunea pentru activitățile dezinteresate, cu scop mai curând individual sau uman decât național. Sunt la modă științele, de altfel sub forma romană, vulgarizatoare. Însă mai ales filosofia e practică și iubită ca o eliberatoare: capriciile împăratului nu pot influența viața interioară, și un exercițiu sistematic în spirit epicureu sau stoic îți îngăduie să aștepți în liniște un ordin de exil sau de sinucidere. De altfel, predicatorii de la răspântii, propagandiștii de tip cinic sunt urmăriți de autorități; dar directorul de conștiință

studiază și modelează sufletele în calmul atmosferei familiale. Filosofia morală devine astfel mai psihologică și mai individualistă; dar și, pentru că depășește cadrul obiceiurilor și prejudecăților naționale, mai generală și mai înaltă.

Și Orientul începe să influențeze gândirea latină, mai ales prin cultele sale. Neliniștea privitoare la destinul sufletului după moarte, sporită de reflecțiile personale și de contactele înmulțite cu asiaticii, nu mai afla mulțumire în neopitagoreismul prea complicat și prea aristocratic. Zeii din Asia Mică (Cibele, Attis) și din Egipt (Isis, Serapis) ajung în culmea triumfului lor sub Claudiu și Caligula: ei făgăduiesc purificarea și mântuirea sufletului, și atrag mulțimea prin ceremonii pasionate, cu înscenări pompoase și acompaniament de muzică ciudată. Iudaismul, mai auster și mai neîncrezător, deși se bucură mai puțin de protecție fățișă, câștigă numeroși adepți, pregătind căile creștinismului: ceea ce dovedește caracterul cu adevărat spiritualist al acestor aspirații. Adoptarea cultelor siriene se anunță prin devoțiune, cu aspect științific, față de astre. Orientalismul acesta sporește, până și în societatea cultă, sentimentul misterului și nevoia de extraordinar, fără a mai pune la socoteală un fel de confundare senzuală a spiritului cu materia. Forțele visului sunt dezlănțuite, simțul imposibilului se pierde. Aproape că se poate vorbi de un „romantism” greco-oriental, care se vedește din plin în concepția Casei de Aur a lui Nero, cu colosul și cu simbolismul ei, cu amestecul de artă și de natural, cu excesele ei calculate: Vespasian, care se pretindea roman pur, va distruge această capodoperă exagerată. Scrierea lui Quintus Curtius, dacă aparține într-adevăr lumii lui Claudiu, corespunde și ea acestei porniri către miraculosul oriental, văzut deocamdată prin intermediul Greciei. Dar esențialul e că, pe această cale și pe cea a elenismului științific și filosofic, gândirea latină evoluează spre un universalism foarte uman.

Efortul înnoitor al literaturii. Desigur că această mentalitate nouă nu și-a găsit de la început expresia perfectă; și reacțiunea aceasta care a urmat morții lui Nero a frânt un avânt poate prematur. Literatura acestei epoci se prezintă sub forme lipsite de unitate și contradictorii care contrastează cu dezvoltarea armonioasă din epoca precedentă: pretutindeni se simte lupta dintre educația școlară și spiritul cel nou.

Hrăniți cu lecturi din clasici, obișnuiți cu retorica și buni cunoscători ai „rețetelor” de scris rapid, autorii pot, fără mare efort, să

mulțumească o societate care consumă multă literatură făcând transpuneri din Vergiliu, Ovidiu, Salustiu, Titus Livius... aranjați după moda zilei: mai puțin împodobiți, mai căutați, într-un stil insipid sau prea pompos, după caz. La cei mai buni dintre ei – un Fedru, un Velleius Paterculus – o anume eleganță voită trădează oboseala. Publicul o simțea; anumite cercuri de burghezie afectată se gândesc să-și caute modele dincolo de clasici, la marii scriitori arhaici: câștigul se rezumă la un stil greoi, plin de obscurități pedante. A fost nevoie de oameni cu o puternică originalitate ca să reînnoiască literatura latină fără să rupă cu trecutul: Seneca, Persius și Lucan, între atacurile arhaizanților încâlciți și ale clasicilor fluenți, își afirmă conștient personalitatea, fără a înceta în felul acesta să aparțină epocii lor.

Retorică, filosofie, spirit de salon. Să aparțină epocii lor, adică să conțină întâi și întâi un amestec de retorică și de filosofie.

Ni se pare că principalul efect al retoricii a fost dotarea acestor scriitori cu strălucitoare cusururi: gustul pentru podoabe ieftine, pentru formularea scânteietoare și neașteptată, pentru tirada de efect; disprețul față de compoziție, față de realitatea simplă... cusurile pe care le-au adus la modă snobii și blazații din sălile de declamație. Totuși nu trebuie să uităm că măreția sau eleganța ciceroniană mai asigură încă gloria unor avocați ca Domitius Afer și Iulius Secundus, doi gali; și unele dintre discursurile lui Lucan sunt încă amplu organizate. Nici că atacurile virulente ale delatorilor, incitați la urmărirea dușmanilor împăratului de câștigul unui sfert din bunurile confiscate, păstrează în elocința acestei epoci un fel de ardoare plină de tumult și o parte din moștenirea tribunilor de pe vremuri. Chiar și exercițiile de școală, cu temele lor luate din istoria republicană a Greciei și a Romei, cu cazurile lor de conștiință care opun adesea dreptul forței și rațiunea umană tiraniei, incită la o reflecție foarte actuală și eliberează într-o oarecare măsură pasiunile civice în timpul domniei unui împărat urât. Și totuși elocința vremii nu știe să se hotărască între stilul sumar și monden și un ciceronianism care îndeamnă la emfază, între generalizarea exagerată și notația tăioasă.

Dar accentul acestei elocințe la Lucan, la Seneca, e de neuitat. Aceasta pentru că, chiar dacă e îngrădită și se exprimă ocolit, ea păstrează mai mult decât orice alt gen, prin intermediul lui Cicero și al lui Titus Livius, amintirea vechilor libertăți și se colorează cu un fel de reflex republican; dar și pentru că e pătrunsă de reflecții filosofice, de

un interes mai mult decât național. Filosofia acestei epoci corectează retorica prin preocuparea ei pentru psihologia individuală și pentru progresul interior; chiar când are în vedere universalul, ea preferă cazurile concrete amplificării oratorice. Așa încât, atunci când vrea să se folosească de elocință, îi taie acesteia suflul sau bate apa în piuă; iar când elocință vrea să se folosească de ea, se îmbucătățește și dă anecdotelor morale (*exempla*) o strălucire în care se simte căutarea efectului în dauna adevărului. Dar nimeni nu se gândește să sacrifice cu hotărâre una sau alta dintre cele două doici ale spiritului său. De aici o altă cauză de lipsă de armonie, dar e o lipsă de armonie care trăiește.

La retorică și filosofie trebuie adăugat spiritul de salon, care le dăunează amândurora, dar care îi ajută pe provinciali să se dezbrace de o formație prea școlărească. Printre femei și filfizoni, cunoașterea clasicilor nu mai slujește decât ca să se poată face fine aluzii și da citate discrete; vorba, repede tăiată, trebuie să urmărească mai ales concizia și ironia mușcătoare. Chiar filosofia, condamnată să placă, devine superficială, mondenă. Seneca ne arată în plină lumină această scânteietoare noutate care se amuză cu retorica, face să strălucească paradoxul și jonglează cu diverse formule pe un fond comun. Dacă vrei, satira lui Luci-liu și mai ales „conversațiile” (*sermones*) lui Horațiu pregătiseră acest gen literar: dar „dialogurile” filosofului sunt în același timp mai mondene și țintesc mai sus. Recunoaștem în Persius o altă sinteză, a cărei sinceritate e numai aparentă: o elocință dezordonată reneagă retorica din care se hrănește și simulează neglijența conversației ca să respecte tradiția satirică. Unul cu efort, celălalt, spiritual, reprezintă tendințele noii literaturi: însă, întocmai ca pe vremea lui Caesar, proza e mai matură decât poezia.

LITERATURA EPOCII IULIO-CLAUDIENE

Realismul și formele lui. Ne-am înșela însă dacă n-am aprecia în această literatură decât acțiunile și reacțiunile acestor trei elemente: un nou realism începe să o însuflească. Fără îndoială că în felul acesta se manifestă înnoirea socială și aflusul de sânge tânăr; dar și educația mai îngrijită a simțurilor rafinate de practicarea și aprecierea artelor. Acest realism îmbracă cele mai realiste forme, după genuri și oameni. Recunoaștem la Persius brutalitatea cinică a predicatorului, la Seneca o curiozitate de monden care frecventează cercurile bogate și tușa unui pictor de gen; la Lucan o exagerare epică și abuzurile de

pastă ale unui tânăr romantic. La acești mari artiști realismul nu e dominant: apare ici-colo, ca un element literar între altele; și făcându-se după nevoie monden sau retoric, contribuie și el la savoarea complexă a scrierilor. Dar sensibilitatea adâncită și lărgită a epocii tindea spre o reprezentare a vieții mai obiectivă, și într-un fel dezinteresată. S-a remarcat pe bună dreptate că multe dintre teme tratate în *controversiae* școlare evocă situații de roman, unele familiare, altele melodramatice. Era oare execuția pe măsura a ceea ce noi modernii vedem în subiecte? E mai degrabă îndoielnic. Petroniu arată care e cel mai bun rezultat la care putea ajunge în acest gen un om de geniu pe timpul lui Nero: or realismul lui, uimitor de scrupulos în observare și descriere, oscilează în permanență între exagerarea mimică și o limpezime ironică ce amintește de *Poveștile* lui Voltaire.

Slăbirea deosebiriilor dintre proză și poezie. Oricât de diverse sunt personalitățile care au reînnoit literatura latină sub Claudiu și Nero, procedeele lor au ceva comun: toți autorii caută să obțină efecte din juxtapuneri neașteptate, toți practică amestecul artistic al genurilor. Chiar în limbă și în stil au fost desființate barierele dintre proză și poezie: Lucan vrea să treacă drept istoric; dar cine ar putea număra paginile în care Seneca e mai liric decât Horațiu? Împerecheri de cuvinte, metafore, comparații; concizia, elanul; ușoara arhaizare a vocabularului poetic alături de neologisme discrete încă: toate acestea îmbogățesc proza, care pierde orice rigiditate și se apropie de impresionism. Poezia însă devenind retorică a câștigat mai puțin: mai încordată și oarecum excesivă, are totuși destul caracter și destulă măreție ca să poată părea, în vremea Renașterii, reprezentanta Romei însăși și imaginea Greciei.

În fața unor astfel de opere, nu ne putem învinge impresia de confuzie pe care ele ne-o lasă: dar în felul acesta se pregătea o literatură latină cu adevărat „imperială” și universală. Reacția națională care a urmat va determina nașterea unor opere mai echilibrate, dar va întârzia cu două veacuri evoluția firească.

1 Poezia în spirit clasic între genurile poetice elegia era în decadență: recentă, dar deja învechită, desigur că nu mai era gustată decât de amatorii mondeni. Exemplul clasicilor (Vergiliu, Horațiu) și al lui Lucrețiu îi orienta pe poeți spre teme științifice, descriptive sau morale. Dar valoarea măestrilor lor pare că-i stingherește; numai Fedru, ridicând fabula la rangul unui gen literar distinct, a dovedit

oarecare originalitate.

FABULA: C. Iulius Phaedrus (sau Phaeder) era un trac de FEDRU. formație grecească, libert al lui August, și care a trăit poate până în timpul domniei lui Nero.

A scris 123 de fabule (în cinci cărți) imitându-i pe Esop, dar în versuri (senari iambici), și cu mândria unui om de litere scrupulos.

Exigențele muncii literare

[Epistolă lipsită de bunăvoință. Contrast între o trufie grandilocventă și o dezamăgire destul de amar ironică. Viu sentiment al importanței muncii dezinteresate. De notat rapida evocare a vieții unui înalt funcționar din vremea lui Tiberiu.]

Dacă dorești să citești libelele lui Fedru, Trebuie să renunți câțva timp la afacerile tale ia să simți cu suflet despovărat, suflul viu al versului meu. „Dar vezi (îmi răspunzi) tu n-ai un talent așa de însemnat încât să m-abat de la îndatoriri, pierzând o oră cu tine”. Să nu te-atingi atunci, cu mâinile tale, de cartea-mi, Căreia nu-i sunt pe plac niște urechi prea distrase. Poate-mi vei spune: „Va veni cine știe ce nouă vacanță când voi fi iar cu spiritul liber și dispus la lectură”. Ai să citești oare și atunci ieftinele basme ale mele.

Când trebuie să te ocupi, de-astă dată de cele ale casei

Și să te dăruie o oră pe zi, pentru prieteni.

Ori, știindu-te liber, ai să stai la sfat cu soția-ți.

Sau să deschizi sufletul tău, odihnindu-ți un pic trupul.

Ca să-ți reiei apoi întremat, munca ta dinainte?

Ar trebui să-ți mai schimbi și ținta și felul de viață.

Dacă vrei dinadins, să ajungi cândva la sălașul

Muzelor. Iată, eu însumi, deși născut pe muntele Pierus

Unde Mnemosyne¹ de nouă ori mamă, îi făcu lui Joe, domn peste tunet, Mândră horă de zâne mai mari peste arte², Cu toate c-am fost în stare-a citi în cartea deschisă a lumii³ Și am șters din inima mea orice sete de-avere, închinat lor, spre gloria-mi mare, de-o viață întreagă, Totuși parcă le pare rău și acum, că mă văd printre ele. Ce crezi însă, c-ar fi să se întâmple cu omul acela care nu-și cruță nopți nedormite, ca să-și strângă averi uriașe, Punând înaintea unei munci cu docte aspirații. Prozaicele satisfacții ale unor venituri sporite?...

III, *Prolog*, v. 1 – 26.

Anumite aluzii i-au atras răzbunarea lui Seian, favoritul lui Tiberiu: căci avea gustul unei sincerități satirice și o amărăciune

posacă față de puternici și de invidioși, amărăciune pe care și-o maschează prea puțin sub vălul fabulei⁴. Urmărește o eleganță pură și concisă. Foarte departe de dezinvoltura detașată a lui Horațiu, de sensibilitatea, de bogăția lirică și de geniul de expresie al lui L. a Fontaine, el a demonstrat totuși, cel dintâi, că fabula poate avea cele mai felurite tonuri, de la epigramă sau anecdotă contemporană până la dramă sau meditație morală.

Vulpea și masca

[Epigramă foarte succintă și cu subînțeles personal. Cf. Esop, 2, și La Fontaine, *Fabule*, IV, 14.]

Mama Muzelor, zeița Memoriei. * Muzele. 1 Grecia. „Fabula e făcută să ascundă gândul omului lipsit de libertate; la origine ea a fost «invenție a sclaviei” (L. Havet).

O mască tragică văzuse în calea-i, vulpea într-o zi, „Ce măreție! (ea își zise). Dar creierul pe unde-o fi?” Această spusă-i adresată acelor cărora norocul Măririi și glorie le-aduce, lipsindu-i însă, de bun-simț.

1, 7

Câinele și lupul

[Scurtă comedie, fără prea mult pitoresc; dar tonul dialogului e foarte potrivit. Cf. Esop, 3, și La Fontaine, *Fabule*, I, 5.]

S-arăt în scurte vorbe ce dulce-i libertatea... Neîncăpând în piele, un câne dolofan cu un lup supt rău, de foame, s-a întâlnit mai an. Își deteră binețe și s-au oprit din cale: Slăbitul lup îi spuse: – De unde vii, matală, și din ce hrană trupul ți-ai învelit astfel, încât mă întreci în carne, tu un mărunț cățel. Pe când eu mor de foame, deși-s cu mult mai tare? Făr’ de ocol, coteiul răspunse la întrebare:

— Asemenea cu mine, și tu ai să ajungi când ți-i sluji stăpânul, în timpul zilei lungi.

— De ce e vorba însă? Celălalt: – De mai nimica: Să stai la prag de pază, să-ți știe hoții frica în tot răstimpul nopții...

— De-așa ceva sunt gata!

Acum mă lupt cu-omătul, cu ploile și zloata
Și în codri îmi duc viața. Cu mult mai îndemână.

Sub coperișul casei cred c-aș trăi pe-o rână.

Din plin să am mâncare și fără trudă mare.

— Atuncea, hai cu mine! Zis și făcut. Pornesc. Pe cale, însă, ochii de lup, mirați zăresc în jur de gât, la câne, în păr o curmătură:

— De unde ai, jupâne, această rosătură?

— Să nu o iei în seamă, prea mare lucru nu-i
— Dar până una, alta, ce e cu ea să-mi spui...
— Fiindcă par prea iute, în orice zi mă leagă Cât încă e lumină,
să am hodină întreagă... Când însă, noaptea vine, începe veghea mea
Căci seara mă dezleagă să pot și eu umbla

Oriunde mi-este placul... Mi se aduce pâine Fără s-o cer, de
asemeni ciolanul ce rămâne când masa-și ia stăpânul, iar oamenii din
casă Mi-aruncă bunătațuri, sătui de masa grasă, Așa că fără muncă îmi
umplu burta mea.

— De-ai vrea să pleci de acolo, hai spune, te-ar lăsa?
— Sigur că nu!
— Cuminte înfulecă înainte Din lucrurile bune ce mi le-ai lăudat;
Eu însă libertatea-mi n-o dau nici pe-un regat.

III, 6

Vulpea și balaurul

[Fabulă neinspirată din Esop, lipsită de viață, dar care
prilejuiește un violent atac îndreptat împotriva zgârceniei. De notat
diferența de ton față de Horațiu, mai sus, pag. 354 și urm.]

Pe când jupâna vulpe, săpându-și vizuina Tot răscolea
pământul, cotloane să-și întindă. Dădu de-un gol de peșteri, cu un
balaur care Uitat, stătea de pază unor comori ascunse. Cum îl zări,
vulpoaica îl și luă în primire

— Tu iartă-mi neștiința – ușor te vei convinge că pentru mine
„aur” nu înseamnă mare lucru Dovada? Niciodată nu i-am simțit
nevoia.

Te întreb și tu răspunde-mi, dar fără să te mânii: Chinul acesta
veșnic ți-aduce vreun folos? Ce mare o fi răsplata pe care o primești
Pentru o viață întreagă, trecută-n întuneric și nopți la șir în care nu
poți să te-odihnești...

— Răsplată, eu? Niciuna, căci sarcina aceasta Mi-o încredința nu
altul, ci însuși Jupiter.

— Nu iei nicio fărâmbă din tot acest tezaur, Să-ți folosească ție,
s-ajuti pe-un oarecare?

— Așa e voia sorții să nu m-ating de-un ban...

— N-aș vrea să te înfurii cu vorba verde-a mea. Dar cei trudiți ca
tine, sunt blestemați de zei...

Mai să-ți ajungi strămoșii¹, de ce să-ți tulburi viața
Umblând ca orbii în ceață? Spre binele-ți vorbesc...

Avar, cu mână strânsă, aduci mână bucurie
Pentru moștenitoru-ți ce intră în avere².
Tu care pe altare nu stai să arzi tămâie.
Și nici măcar nu-ți vine să te hrănești ca lumea
Tu murmurul de flaut l-ascuți morocănos.
Iar sunetul ghitarei te indispune rău.
Doar auzind cât costă merindea, prinzi să gemi.
Ban peste ban s-adaugi la marea ta avere;
Tu obosești chiar zeii, cu vorbe mincinoase³
Te-ai apucat a roade comându-în mormântării.
Să n-aibă de la tine, adaos, Libitina⁴...

IV, 15.

POEZIA Dacă Cicero și Manilius, Germanicus, nepotul

ȘTIINȚIFICĂ: lui Tiberiu, a adaptat din nou poemele lui Ara – „ACTNA”. tot, transpunând liber *Fenomenele* și *Pronosticurile*. Vergiliu, care în *Georgice* vorbise doar în treacăt despre arta grădinăritului, i-a dat agronomului Colu-mella ideea de a trata în versuri o parte din lucrarea pe care o consacra acestei arte: prospețimea subiectului și câteva expresii fericite dau farmec expunerii sale prea tehnice. În sfârșit, de la Lucrețiu se revendică autorul necunoscut al unui poem de 644 de versuri despre Etna.

Specialiștii s-au întrebat dacă nu e cumva o operă de tinerețe a lui Vergiliu; a fost atribuită și lui Cornelius Severus, contemporan cu Ovidiu, sau lui Lucilius Iunior, prietenul lui Seneca. Poate trebuie plasată în epoca lui Claudiu sau Nero: autorul e preocupat de teoriile astrale foarte la modă în această vreme (fără să vrea însă să le urmeze); și, cu tot arhaismul aparent al stilului său, întrebuințează o limbă foarte amestecată, în care se încrucișează diverse influențe.

Urmându-l pe Poseidonios, încearcă să explice erupțiile prin acțiunea vânturilor comprimate în cavitățile pământului. Disprețul vehement pentru fabulele mitologice, setea de adevăr

1 Morții.

a Fiindcă nu se folosește el însuși de ce a adunat.

3 Ca să câștige mai mult în afaceri.

— Zeiță al cărei templu era „biroul de pompe funebre” al Romei. științific, probitatea unui martor ocular dau uneori accent acestui poem penibil și mutilat.

BUCOLICA: T. Calpurnius Siculus a trăit cu siguranță în

CALPURNIUS vremea lui Nero. El a utilizat cu o extremă SICULUS. suplețe un șir de reminiscențe, mai ales din

Bucolicele și *Georgicele* lui Vergiliu, în șapte mici poeme rustice, descriptive și de dragoste. O sumă de aluzii contemporane dau picanterie acestor egloge în care dragostea de natură apare sub un aspect totodată sincer și artificial, foarte caracteristic acestei epoci.

Țăranul în amfiteatru

[Ingenioasă lingușire adresată lui Nero, care oferise spectacole somptuoase (un țăran tânăr, lipsit de experiența orașului, povestește ce a văzut la Roma). Povestire vie. Clară evocare de ansamblu și precizie a detaliilor pitorești.]

Am văzut un amfiteatru îmbinat din grinzi de lemn¹.

Ridicându-se spre ceruri și-oarecum privind în sus

Către culmea tarpeiană – cu nenumărate trepte

Care lunecă la vale într-o lină înclinare.

Am ajuns până la locul unde stă în picioare gloata

Cu mărunta-i zeghe roasă, lângă jețuri cu femei³.

Căci în spațiile vaste de sub cerul liber, vezi înșirați, numai omături³, cavalerii sau tribunii⁴.

Cum se întinde valea asta, în înconjurul ei larg.

Cu o coastă acoperită până-n creastă de păduri.

Iar sub ea o-adâncitură printre munți ce înconjoară – Și-ți închipui că în locui s-ar afla o văgăună

Cu arena ei cea lungă, inelată de asemeni.

Și-n oval cuprins în mijloc, între două teatre mari⁵.

Ce s-alegi din vorba-mi oare? Eu abia de reușeam

Să îmbrățișez cu ochii fiecare lucru-n parte!

I. vorba de un amfiteatru provizoriu, de lemn (Coliseul, în întregime clădit din P-atră, a fost inaugurat abia în anul 80).

femeile aveau scaune mobile în galeria superioară, acoperită, a amfiteatrului, în togi foarte albe. *Tribuni* aerarii <cf. p. 190 nota 3)? iJouă teatre semicirculare, lipite pe diametrul lor.

O învârtejire deasă, de lumini dădea năvală.

Înlemniseam dintr-odată și ajunsesem gură-cască

Minunându-mă de toate, fără să le știu de-a rândul.

Când un moș ce la întâmplare drept în stânga-mi se lipise, îmi grăi: „De ce, țărane, să te pierzi așa cu firea.

De mirare înaintea uriașelor comori?

Doară tu până acuma n-ai avut habar de aur.
Ci-ți știai numai cătunul cu colibe și cocioabe.
Iată eu ce într-una tremur năpădit de cărunțețe
Și aici în Urbea asta am ajuns un om bătrân.
Mă încremenește, totuși, orice lucru-mi iese în cale.
Sigur mult nu prețuiește ce-am văzut mai înainte:
Niște ieftine priveriști... Dar colo se întrec în sclipet
Cingătoarea-n1 pietre scumpe și porticu12 numai aur.
Iar în jos de zid din marmuri, care mărginește arena
Dinspre băncile din față – se așterne-un mândru fildeș
Cu fragmente reunite, și se înșiruie-n inel
Amețind semețe fiare, prin vârteju-i neașteptat
Și-amăgind cu luciuri netede ghiara ce-o să lunece3.
Fulgeră din fir de aur, spre arenă, mari rețele.
Colți de elefant țin strajă la hotarul dintre ele4.
Toți întregi și-aleși cu toții de aceeași înălțime
Și erau (mă crezi, Lycotas?) mult mai lungi ca plugul nostru.
Cum să-ți povestesc chiar toate? Îmi trecură pe sub ochi
Dobitoace de tot felul: iepuri albi ca de zăpadă.
Și mistreți nu fără coarne, după dânșii manticora5.
Și în codrii6 unde paște, am avut sub ochi elanul
Sau chiar bourul ce poartă o cocoasă-n greabăn, mare.
Taurul a cărui coadă, de pe gât, în jos coboară.
Iar sub falca-i stă o barbă tot cu fire înăsprite.
Pe când sub rigida-i gușă joacă fire de mătăasă7.
Nu mi s-a întâmplat acolo să privesc plin de însetare
Numai fiarele din codrii de pe întinderile noastre;

1 *Balteus*: galerie prin care se circula și care lega treptele de jos cu cele de sus.

Perticul acoperit de deasupra ultimelor trepte, în care stăteau femeile și plebea.

3 Așa încât să nu sară asupra spectatorilor. %

4 Precauție de același fel.

5 Animal neidentificat.

Reconstituiți în arenă. Bizon.

Am văzut viței de mare1 care se luptau cu urșii și un soi de cai2, le-ai spune, dar urâți la înfățișare, Care se ivesc în fluviu13 ale cărui unde umflate Vin s-adape mari ogoare de pe malurile lui. Cu

nețărmită spaimă ne-a fost dat de atâtea ori la din partea de arenă ce pierea sub ochii noștri⁴, Să vedem din surpătura de pământ, dând buzna fiare Sau crescând din ea, mulțime de călini muiați în aur.

VII, v. 23 – 72.

2 Prozatorii: știința; istoria

Fiindcă s-au pierdut scrierile, putem aprecia foarte vag elocința din timpul împăraților claudieni. Cei mai buni avocați, de pildă IULIUS AFRICANUS și PASSIENUS CRISPUS în vremea lui Claudiu, căutau, se pare, o finețe elegantă. Vigoarea se putea găsi mai degrabă la acuzatorii de lezmajestate, sau delatori, dar cu nuanțe diferite: cel mai mare dintre ei, galul DOMITIUS AFER (14 î.e.n. – 59 e.n.), a fost un clasic de formație ciceroniană; EPRIUS MARCELLUS era de o violență cinică; și această înflăcărată brutalitate, permisă unor oameni care-l simțeau pe împărat în spatele lor, avea să devină mai târziu, sub Domițian, un fel de lege a genului.

LITERATURA Știința era din ce în ce mai apreciată: contactele TEHNICĂ tot mai numeroase cu Grecia și cu Orientul sporeau mereu cunoștințele romanilor; curiozitatea se trezea; și o lungă pace înlesnea studiul regiunilor din nord, de curând cucerite. În sfârșit unificarea politică încuraja compunerea în *latinește* a unor sinteze de valoare universală; iar limba latină, devenită foarte suplă, îngăduia această compunere. Dar cercetarea pur științifică lăncezea, și pentru că lipsea o metodă de studiu, și din cauza gustului foarte categoric al publicului pentru tot ce era neexplicat și straniu (*mirabilia*).

1 Face.

2 Hipopotami (cuvântul, grecesc, înseamnă: „cal de râu”).

3 Nilul.

— Substructura arenei fiind trucată, erau posibile transformări de decor în văzul publicului.

Juriștii. În această vreme se constituie două școli de juriști, înnoitoare și una și alta, și pregătind amândouă un drept universal: cea a sabinienilor, prin acceptarea fără rezerve a regimului imperial; cea a proculeienilor, prin așezarea la baza dreptului a principiilor rațiunii, exclusiv. Măsurius Sabinus era elevul lui Capito, și a scris în vremea lui Tiberiu; Proculus, elevul lui Labeo, a trăit în timpul lui Nero.

Criticii și gramaticii. Scriitorii clasici suscită comentarii savante și riguroase: Q. Asconius Pedianus (3 – 38) a comentat pe Salustiu, pe Vergiliu și discursurile lui Cicero. M. Valerius Probus din Berytos

(Beirut) s-a ocupat de Terențiu, Lucrețiu, Vergiliu, Horațiu, chiar și de Persius, și a studiat latina arhaică. Q. Remmius Palaeus a scris o gramatică celebră. Datorită lor limba și literatura latină își afirmă importanța, de acum încolo mondială.

Agronomia: Columella. Spaniol din Gades (Cádiz), L. Iunius Moderatus Columella a fost un pasionat agronom: scrisese inițial un rezumat despre agricultură (din care ni s-a păstrat cartea a II-a, despre pomi); apoi a scris un tratat complet *Lte rerustica* în 12 cărți (cea de a zecea, în versuri; vezi mai sus, p. 490). El aparține vechii tradiții latine prin gustul său pentru realitățile rustice, prin cunoștințele sale personale și practice, mai ales prin convingerea că puterea și moralitatea Romei sunt indisolubil legate de munca pământului, a cărei părăsire o deplânge cu elocință. Dar curiozitatea sa trece dincolo de granițele Italiei; el călătorise și strânsese observații nu numai în Galia, ci și în Grecia și Siria. Tratatul lui are o precizie și o abundență unice în Antichitate.

Medicina: Cehus. A. Cornelius Celsus scris, în timpul lui Tiberiu, o *Enciclopedie* în 23 de cărți: în această lucrare se ocupa de agricultură, de filosofie, de retorică etc... Nu ne-au rămas decât ultimele opt cărți, cele despre medicină: o sinteză elegantă a științei grecești, mai ales a lui Ipocrate (sec. al V-lea-IV-lea î.e.n.) și a lui Asclepiade din Prusa (sec. al II-lea-I-lea î.e.n.).

Geografia: Pomponius Mela. Spaniol și înrudit cu familia Seneca, Pomponius Mela a scris în timpul domniei lui Caligula și Claudiu o *Geografie* (*Chorographia*) în trei cărți, care, pornind din Mauretania (Maroc) și mergând de-a lungul coastelor Mediteranei (Africa” Asia, Europa), îl readuce pe cititor la punctul său de plecare. Țările și popoarele sunt descrise pe scurt, dar viu. Opera răspundea unui gust general foarte accentuat – vizibil de pildă la Lucan și mai târziu la Tacit – pentru deosebirile locale și etnice ca sursă de pitoresc și de reflecții morale.

ISTORICII Istoria a îmbrăcat în secolul I aspecte foarte diferite, unele interesante. Dar o perfectă independență îi era interzisă: A. CREMUTIUS CORDUS, care îi numea pe Brutus și Cassius „ultimii romani”, a trebuit să se sinucidă în anul 25. Nu ne putem da seama exact nici de valoarea lui, nici de cea a lui AUFIDIUS BASSUS (*Istoria romană de la războaiele civile la Claudiu; Istoria războaielor cu Germania*, nici de cea a lui M. SERVILIUS NONIANUS, care se

caracteriza printr-o expresie oratorică. Velleius Paterculus, Valerius Maximus și Quintus Curtius reprezintă tendința spre istoria retorică, moralizatoare și romanțată. Erau la modă și memoriile; genul acesta îl ilustraseră Corbulo, Suetonius Paulinus și împărăteasa Agripina, dar nu ni s-a transmis nimic direct.

Velleius Paterculus. Inteligent, cu spirit limpede și pătrunzător, cunoscând din practică războiul și administrația – fusese *legatus* al lui Tiberiu în Germania și apoi pretor – Velleius Paterculus și-ar fi putut da întreaga măsură într-o operă întinsă pe care o proiecta; dar cele două cărți de istorie universală pe care le-a scris în anul 30 nu sunt decât un rezumat foarte inegal și deconcertant.

E atent la precizia cronologică; îi place să cuprindă ansamblul marilor probleme (întemeierea coloniilor; crearea provinciilor); presimte în istorie relatarea vieții *totale* a popoarelor și, cel dintâi, menționează pe marii scriitori. Are și mari calități de formă: prin portretele lui contrastante, prin scenele frapante, prin *raccourcis-uri* puternice, Paterculus a știut să fie viu în cadrul unui gen înclinat spre uscăciune.

Dar opera lui e lipsită de echilibru; unei prime părți imparțiale, dar foarte rezumate, i se opune o narare foarte amănunțită a domniilor lui August și mai ales Tiberiu; acesta din urmă e lăudat și adulat în mod cu totul excesiv. Pretutindeni detaliile cele mai neînsemnate se amestecă cu datele esențiale. În sfârșit efectul retoric e căutat fără măsură prin utilizarea unor scăpărări rapide, reci și dure, care obosesc atenția și lasă impresia de artificial.

Fuga lui Marius

[Povestire concentrată, înțesată de impresii pitorești. Emoție retorică urmărind antiteza. Frazе lungi și-ancălcite, dar nu construite ca perioade.]

Marius, de șase ori consul, bătrân acum de șaptezeci de ani, dezbrăcat și plin de noroi (nu i se vedeau decât ochii și nasul), a fost smuls din păpurișul mlaștinii Marica, unde se ascunsese ca să scape de călăreții lui Sulla¹; cu lațul de gât l-au târât, din porunca unui duumvir², la închisoarea din Minturnae și au trimis acolo, ca să-l ucidă, un sclav al orașului înarmat cu sabie. Acesta, un german, fusese prins întâmplător chiar în războiul cu cimbrii³ pe vremea când Marius era comandant suprem. Recunoscându-l pe fostul general a scos un strigăt de milă pentru nenorocirea care se abătuse asupra unui asemenea om

și, aruncându-și cât colo sabia, a ieșit în goană din închisoare. Abia atunci au înțeles locuitorii orașului, de la un dușman, să aibă milă de fostul stăpân al Romei, și i-au dat lui Marius bani și haine de drum, și o corabie. Iar el, după ce și-a întâlnit fiul la Aenaria, a luat drumul Africii și a trăit acolo, în sărăcie, într-o colibă clădită printre ruinele Cartaginei. Marius privea Cartagina, Carta-gina îl privea pe Marius, și se puteau astfel consola reciproc.

II, 19.

Retragerea lui Tiberiu la Rodos

[Faptele sunt deformate: Tiberiu se retrăsese la Rodos de ciudă și aproape în dizgrație. Laude exagerate și plate. Ton pretențios, care însă nu atinge adevărata măreție.]

Puțin mai târziu, Tiberiu, după două consulat și două triumfuri, devenit egalul lui August în urma împărțirii puterii tribuniciene, cel mai de vază dintre toți cetățenii – afară doar de unul, dar asta numai fiindcă așa voia el – cel mai mare, mai vestit și mai norocos dintre comandanți, și cu adevărat unul dintre cei doi străluciți cârmuitori ai

1 Sulla intrase cu armatele la Roma și îl proscrisese pe Marius.

2 Magistrat al unui municipiu (de remarcat antiteza cu începutul frazei}).

3 Marius îi exterminase la Vercellae.

Statului, a dovedit o uimitoare, o necrezută și inexprimabilă pietate față de August, ale cărei cauze s-au aflat curând după aceea. Cum C. Cae-sar¹ îmbrăcase deja toga virilă, iar Lucius avea s-o îmbrace și el curând, temându-se ca nu cumva strălucirea lui să dăuneze înălțării celor doi tineri, i-a cerut celui care-i era și socru și tată vitreg² îngăduința de a se odihni după atâta muncă neîntreruptă, fără însă a-i dezvălui adevărata pricină a cererii sale. Care au fost atunci înfățișarea orașului³, simțămintele fiecăruia, lacrimile celor ce se despărțeau de omul acesta, cum i-a întins patria mâinile ca să-l țină pe loc vom relata într-o altă lucrare, mai amănunțită. Deocamdată, în această rapidă narare, doar atâta trebuie spus: că timp de șapte ani cât a stat Tiberiu la Rodos, n-a fost proconsul sau legat care, în drum spre provinciile de peste mare, să nu se oprească și să-l viziteze ca pe un împărat, și care să nu-și plece fasciile în fața acestui simplu particular (dacă un simplu particular poate avea asemenea maiestate⁴) și să nu recunoască faptul că retragerea lui Tiberiu era mai demnă de cinstire decât propria lor magistratură.

Valerius Maximus. Un alt adulator al lui Tiberiu, Valerius Maximus, a lăsat 9 cărți de *Fapte și vorbe memorabile*: unul dintre acele manuale comode în care filosofi și retorii găseau un arsenal de anecdote gata clasificate (cult; ceremonii; caracter și ciudățenii; moderație; omenie; credința sclavilor etc...). E o compilație de scurte povestiri, curioase sau moralizatoare, fără valoare științifică; o retorică vulgară, făcută din exclamații și interogații, ține loc de talent.

Quintus Curtius. Nu se știe când a trăit Q. Curtius Rufus: unii critici l-au plasat târziu, tocmai în timpul lui Constantin (începutul secolului al IV-lea); e însă mai probabil, judecând după gusturile și stilul său, să fi trăit în vremea lui Claudiu. A scris în 10 cărți (primele două s-au pierdut) o *Istorie a lui Alexandru*, care e mai degrabă o „viață romanțată”. Nu că ar fi crezut orbește în izvoarele grecești (Clitarh, Timagene, poate și Ptolemeu), dintre care unele adoptaseră deja tot felul de legende. Dar, vrând să scrie o istorie

1 Caius și Lucius Caesar, fiii lui Agrippa și nepoții lui August, erau urmașii „prezumptivi”; dar au murit tineri. August. a Roma, Cuvintele dintre paranteze sunt omise în traducerea franceză (n.trad.).

morală și pitorească, nu critică, riscă să se lase atras de multe detalii suspecte.

Din punct de vedere literar, reușita e incontestabilă. Finețea psihologică a lui Quintus Curtius și simțul său dramatic i-au dat puțința să înfățișeze, scenă cu scenă, o grandioasă evoluție a caracterului lui Alexandru, care mergea spre pieire din pricina exceselor despotismului său, dar rămânea totuși eroic. Curiozitățile lui romantice și excepționalul lui talent de pictor au dat o culoare și o viață uimitoare descrierilor de „țări străine”. Dar pentru retorică are o indulgență supărătoare: prea multe, discursurile se prelungesc obositor. Și tonul oratoric și moralizator alterează uneori chiar povestirea sau descrierea. Totuși de obicei stilul e rapid, obiectiv; limba, savuroasă prin amestecul multor expresii poetice, e încă legată de tradiția clasică a lui Titus Livius.

Uciderea lui Ciitus

[Scena se petrece la Maracanda (Samarkand), capitala Sogdianeii a cărei guvernare Alexandru i-a încredințat-o lui Ciitus, „fost soldat al lui Filip” tatăl său, și unul dintre cei mai încercați prieteni ai săi. În ajunul plecării, la un banchet unde amândoi au băut peste măsură,

lăudăroșenia lui Alexandru provoacă din partea lui Ciitus replici mușcătoare. Model de povestire dramatică, amănunțită fără a fi încărcată, și dând impresia realității (totuși detaliul faptelor și ordinea lor nu sunt certe).]

...Totuși regele¹ și-a stăpânit mânia, mulțumindu-se să-i ceară să părăsească ospățul. Adăugă doar că, dacă Ciitus ar mai fi spus un cuvânt, poate că i-ar fi imputat viața pe care i-o scăpase: căci destul se lăudase fără modestie, cu această ispravă. Cum Ciitus nu se grăbea de loc să se ridice, cei din jurul lui pun mâna pe el și, cu muștrări și sfaturi, încearcă să-l scoată din sală. Dându-și seama că-l târăsc afară, Ciitus care, pe lângă violența de adineauri, era acum și furios, strigă că a acoperit cândva cu pieptul său spatele regelui²; acum însă, după ce a trecut atâta timp de la această faptă eroică, până și amintirea ei a ajuns odioasă. Apoi îi im

1 Alexandru.

2 Când s-a trecut fluviul Granicus; de remarcat cât e de otrăvită insulta: Ciitus pretinde că Alexandru fugea.

pută uciderea lui Attalos¹ și la urmă, luând în derâdere oracolul lui Jupiter – zeu care, pretindea Alexandru, îi era tată – se lăudă că i-a spus regelui mai bine adevărul decât i-l spusese oracolul tatălui său.

Acum Alexandru era atât de furios încât chiar treaz s-ar fi putut cu greu stăpâni. De fapt vinul îi întunecase de mult judecata. Brusc, a sărit de pe pat², spre uimirea prietenilor săi care, azvârlindu-și cupele în loc să le așeze ușor pe masă, se ridicară și ei, cu toții, și rămaseră încordați, așteptând gestul următor acestei porniri pătimașe. Alexandru smulge o lance din mâinile unui soldat și încearcă să-l străpungă pe Chtus, care, scos din minți, nu înceta să-i arunce vorbe nesăbuite. L-au împiedicat însă Ptolemeu și Perdiccas: prinzându-l de mijloc îl țineau pe loc, deși el se zbătea într-una; Lysimachus și Leonnatus îi luaseră lancea. Atunci, regele, bizuindu-se pe credința ostașilor săi, începe să strige că cei mai apropiați prieteni pun mâna pe el, așa cum se întâmplase nu de mult și cu Dariusă; cere să se sune goarna și să se adune toți ostașii, înarmați, în fața cortului regal. Atunci Ptolemeu și Perdiccas îi cad în genunchi și-l roagă să nu se lase târât de furia asta oarbă, ci să-și ia timp de gândire: a doua zi va hotărî totul mai cumpănit. Dar clocotul mâniei îi astupa urechile și n-auzea nimic. Așa încât, nemaiputându-se stăpâni, aleargă în anticamera cortului său și, smulgând lancea soldatului de gardă, se așază la ieșirea pe unde

trebuiau să treacă toți musafirii. Ceilalți plecaseră; ultimul ieșea Ciitus, pe întuneric. Regele îl întrebă cine e (răzbătea și în glasul lui grozăvia crimei pe care o pregătea). Iar acela, care-și uitase propria furie, dar nu și pe cea a regelui, îi răspunse că e Ciitus și că pleacă de la ospăț. Pe când rostea aceste vorbe, regele i-a străpuns pieziș pieptul cu lancea și i-a spus, stropit tot de sângele muribundului: „Du-te acum la Filip4, la Parmeni05 și la Attalos!”

VIII, I.

Rajahi și fachiri din India

[încântare pitorească în care scriitorul se complăce. Contrast violent. Scop moral (disprețul pentru caracterul efeminat al vieții „orientale” e un loc comun, trecut din Grecia la Roma: vezi mai sus, p. 388).]

1 Unchiul celei de a doua soții a lui Filip; îl insultase grav pe Alexandru, fiu al celei dintâi.

Mesenii ședeau tolăniți pe paturi, sprijinindu-se într-un cot.

Darius, înfrânt de Alexandru, fusese legat și apoi ucis de doi satrapi ambițioși, Bessus și Nabarzanes.

— Tatăl lui Alexandru, lăudat de Ciitus.

s Unul dintre cei mai buni generali ai lui Filip, apoi ai lui Alexandru: regele, fără să aibă dovezi, pusese la cale asasinarea lui sub învinuirea că ar fi fost complicele unei conspirații conduse, după cât se spunea, de fiul său Philotas.

Viața coruptă – ei o numesc somptuoasă – pe care o duc regii lor întrece desfrâul oricărui alt neam. Când regele binevoiește să se arate lumii, servitori cu cădelnițe de argint umplu cu miresme tot drumul pe care-l are de străbătut. Regele stă tolănit într-o lectică de aur, cu perdele de perle înșirate. Haina lui de in e brodată cu aur și purpură. În urma lecticei merg soldați înarmați și garda personală a regelui. Printre ei, pe crengi, stau păsări care cu cântul lor îl feresc de griji pe rege. Palatul se sprijină pe coloane de aur. În jurul lor se încolăcește o viță de aur pe care se văd, lucrate în argint, chipurile păsărilor celor mai îndrăgite. Palatul e deschis oricui cât timp regele se piaptână și-și împodobește părul: atunci stă de vorbă cu solii, atunci împarte dreptate alor săi. După ce i s-au scos sandalele, i se scaldă picioarele în parfumuri. Cea mai grea muncă a lui, vânătoarea, constă în uciderea unor fiare închise în parcuri; între timp femeile lui cântă și îi urează succes. Săgețile sunt lungi de doi coți și mai degrabă greu de aruncat

decât eficiente: căci o asemenea armă e bună când e ușoară; grea, e incomod de mânuit. Regele face drumurile mai scurte călare; pe cele lungi, într-un car tras de elefanți: trupul lor uriaș e în întregime acoperit cu aur. Și, ca depravarea să fie completă, în urmă vine un șir lung de curtezane în lectice aurite; convoiul acesta e separat de cel al reginei, dar tot atât de somptuos. Mâncarea o gătesc femeile; tot ele toarnă vinul pe care toți indienii îl beau fără măsură. Când regele, covârșit de vin și de somn, a adormit, concubinele îl duc în iatacul lui, invocând, cu un cântec ritual, divinitățile nopții.

Cine ar putea crede că în mijlocul unor asemenea desfrânări își află loc înțelepciunea? Există o castă de oameni retrași și austeri care se cheamă „înțelepții” 1. Aceștia socotesc că e frumos să grăbești datahotărâtă de soartă și îi îndeamnă pe cei slăbiți de bătrânețe sau chinuiți de boală să se ardă de vii. Moartea așteptată li se pare rușinea vieții și de aceea nu cinstesc în niciun fel trupurile celor morți de bătrânețe: li se pare că focul ar fi pângărit dacă ar mistui altceva decât ființe vii. Iar cei care* duc în orașe o viață obișnuită se pricep, zice-se, să observe mersul astrelor și să prevestească viitorul; ei cred că nimeni nu-și grăbește ziua morții dacă o poate aștepta fără să se cutremure³.

VIII, 9.

1 Fachirii.

2 Brahmanii. E destulă confuzie în cunoștințele lui Quintus Curtius despre filosofia și religia Indiei, care totuși influențau pe atunci, într-o oarecare măsură, gândirea occidentală.

8 Formulă complicată care vrea să spună că, spre deosebire de înțelepții din pustiu „brahmanii condamnă sinuciderea.

3 Reînnoirea literaturii

Dintre marii scriitori a căror poziție literară declarată face gloria domniei lui Nero (54 – 68), trei sunt strâns uniți prin convingerile lor – stoice –, prin rudenie și prietenie: Lucan e nepotul lui Seneca și admiratorul lui Persius. Petroniu însă are opoziție aparte: felul în care leagă trecutul de viitor e cu totul personal; și, într-o oarecare măsură, scriitorul reprezintă opoziția, foarte vie, la eforturile înnoitoare.

L. Annaeus Seneca e tot atât de reprezentativ înrPDiiâu pentru vremea lui cât fusese Cicero pentru a sa. CDPIH – nis Născut la Córdoba, ca al doilea dintre cei trei of ci p w m* ai lui Seneca „Retorul”,

se dedicase litera – TRE’ – b5 b. N. turii; însă, nervos și spontan, s-a pasionat în scurt timp pentru filosofia dascălilor săi, rigoarea morală a stoicului Attalos, ascetismul vegetarian al pitagoricianului Sotion. A dus o viață aspră de călugăr, la care totuși l-au silit să renunțe sănătatea sa șubredă și tatăl său. Strălucit avocat, s-a dăruit vieții mondene cu egală pasiune și nu fără imprudențe de conduită: prima nevastă aluillaudiu, Mesalina, l-a exilat în Torsica (41), unde s-a putut crede îngropat pentru totdeauna; dar cea de a doua împărăteasă, Agripina, l-a rechemat și i-a încredințat imediat educația fiului ei Nero (49). Preceptor și apoi, împreună cu Burrus, principal sfetnic al noului împărat, Seneca a dus timp de treisprezece ani cea mai luxoasă și mai dezordonată viață de curte: curtean care încerca să dirijeze pe tânărul potentat fără să-l supere și chiar cu prețul unor lașe concesii (satira la adresa lui Claudiu, apologia uciderii Agripinei...), om politic compromis în tranzacții financiare mai mult sau mai puțin cinstite, se bucura de roadele unei imense averi, practicând totodată poezia și filosofia... Dar dușmanii lui îi săpau mereu mai mult influența; el însuși simțea din ce în ce mai adânc nevoia de perfecționare morală. S-a retras de la curte (62), s-a reîntors la un ascetism capabil să-l pregătească pentru moarte. De altfel era suspect: compromis cu prilejul conspirației lui Piso, a primit poruncă să se omoare și și-a tăiat venele (65).

1 Primul, M. Annaeus Novatus, fusese adoptat de Iunius Gallio și devenise proconsul în Ahaia; cel mic, M. Annaeus Mela, procurator imperial, a fost tatăl lui Lucan.

Scrierile. Omul acesta, admirabil dotat, a oscilat tot timpul, și în artă și în viață, între o ușurătate impulsivă mergând până la lipsa de control și un ideal de voință încordată până la exces. Astfel încât darurile lui sunt mai mari decât realizările.

Ca și Voltaire, Seneca, de o inteligență vie și având la îndemână o limbă bine mlădiată de către clasici, tratase genuri foarte diverse. Dar nu ni s-au păstrat nici poeziile, nici discursurile lui, nici, afară de 7 cărți de *Probleme fizice* (*Quaestiones naturales*), tratatele sale științifice (geografie și științe naturale). În afară de pamfletul împotriva lui Claudiu (zis *Apocolocyntosis*: „transformarea în dovleac”), nu ne-au parvenit de la el decât tragedii și o bună parte din operele filosofice: 3 *Consolații*, scrise înaintea și în timpul exilului său și adresate Marciei, mamei sale Helvia și libertului Polibiu; *Dialogi*, a căror formă se inspiră

din viaa „diatribă” a grecilor. (*Linıştea sufletească, Mânia, Scurtimea vieții*; apoi, sub Nero: *Fericirea, Statornicia înțeleptului, Detașarea de lume [De otio], Providența*; tratate, scrise sub Nero: *Iertarea (De elementia, 2 cărți din 3)* 1 și cele șapte cărți despre *Binefaceri (De beneficiis)*; în sfârșit 20 de cărți de *Scrisori morale* către Luciliu (sunt 124 de scrisori), scrise în ultimii ani de viață.

E greu de stabilit un raport precis între tragedii și opere filosofice. Totuși în ambele se regăsește, diferit transpusă, aceeași morală stoică: coborâtă la nivelul nevoilor vieții sau înălțată până la emfaza tragică. Trebuie să mai ținem seama de faptul că Seneca, foarte modern și foarte spontan, se simte la largul lui în proza rapidă, dar e stânjenit de tradițiile seculare ale teatrului. De fapt creația filosofică e cea care-l dezvăluie și-l impune.

Seneca în fața filosofiei. Pentru Seneca, filosofia e însăși viața. Așa că el nu aparține exclusiv nici unui sistem: este eclectic, și încă mai mult decât Cicero, fiindcă, în materie de comportare psihologică, drumul are mai puțină importanță decât scopul; și Epicur, întocmai ca stoicii Zenon sau Cleante, poate să perfecționeze omul. Dialectica nu-l interesează, căci face să se piardă din vedere realități la care el e foarte sensibil și îndepărtează de rezultatele practice pe care le urmărește neliniștita sa mobilitate. Nici știința nu-l interesează, deși, fiindcă aparține foarte hotărât vremii sale, și-a consacrat un timp, în tinerețe, unor cunoștințe enciclopedice și a reluat, în ultimii ani, *Quaestiones naturales*:

1 Totuși, după F. Prechac, tratatul ni s-ar fi păstrat în întregime.

dar această lucrare e o simplă trecere în revistă a unor păreri, fără doctrină, dar plină de digresiuni morale. Rămâne morală, pe care a înțeles-o foarte devreme ca pe o luptă: toată experiența epocii sale îl îndemna la această concepție. Câtă vreme s-a bucurat de favoare la curte, a avut desigur tendința s-o trateze oportunist; dar, mai târziu, prezentând-o ca pe un efort de transformare personală a fiecăruia, revenea la primele avânturi din tinerețe.

Spiritualismul său. Având aspirații atât de limitate, Seneca n-a încercat să găsească răspuns la nicio problemă metafizică: Dumnezeu e personal sau este una cu universul? lumea e condusă de providență sau de fatalitate? sufletul e pieritor sau, emanație a divinității, se reîntoarce în sânul ei, sau are parte de o nemurire personală? Șovăie, nesigur, între soluțiile pe care le propun diversele sisteme grecești.

Dar are intuiția foarte clară a faptului că legătura dintre aceste probleme și instinctul moral al omului e necesară; că acest instinct moral nu-și găsește deplina satisfacție decât în subordonarea materiei față de spirit, și în felul acesta ne face să tindem către Dumnezeu. De aceea, spiritualismul lui Seneca, pretutindeni sensibil în opera sa, a făcut ca filosoful să fie considerat un precursor inconștient al creștinismului.

Înțeleptul se lasă în voia Creatorului

[Rugăciune atribuită de Seneca lui Demetrios, filosof cinic contemporan; dar stilul ei (repetarea acelorași idei, sub formă din ce în ce mai plastică sau strălucitoare) e specific lui Seneca. Doctrină aproape în întregime stoică: omul se lasă în voia lui Dumnezeu ca în voia unei providențe: determinismul universului; un fel de panteism (contopire finală a omului cu lumea). Idei înalte; căldură intimă a expresiei.]

Nu vă pot face nicio altă vină, zei nemuritori, decât aceea că nu mi-ați arătat mai curând voința voastră. Aș fi ieșit mai demult în întâmpinarea încercărilor la care mă supun acum, când m-ați chemat. Vreți să-mi luați copiii? Pentru voi i-am adus pe lume. Vreți vreo parte din trupul meu? Luați-o: nu e lucru mare, curând voi părăsi trupul întreg. Vreți viața mea? De ce aș zăbovi să vă înapoiez ceea ce tot voi mi-ați dat? Vă voi da cu plăcere tot ce-mi veți cere. „Și-atunci ce este?” Aș fi preferat să vă ofer toate acestea, nu să vi le predau¹. De ce trebuia să le luați? Le-ați fi putut primi. Deși nici acum nu-mi luați nimic, fiindcă nu se poate lua decât cui refuză să dea. Nu mă siliți întru nimic, nu îndur nimic fără voia mea, nu sunt sclavul zeului, ci îi urmez voia.

Cu atât mai mult cu cât știu că totul în lume se petrece după o lege de neclintit și dată pentru veșnicie. Destinul ne e călăuza, și momentul nașterii noastre ne-a hotărât lungimea vieții². O cauză depinde de altă cauză; o lungă înlanțuire de fapte determină evoluția individului și a colectivității. Așa încât trebuie să suportăm totul cu curaj, căci nu există întâmplări, cum credem noi, ci consecințe. Demult au fost hotărâte toate bucuriile, toate lacrimile noastre și, oricât ar părea viața fiecăruia de diferită de a altora, în fond toate se rezumă la o trăsătură comună: trecători noi înșine, avem parte de lucruri trecătoare. Și atunci de ce să ne revoltăm? De ce să ne plângem? Pentru asta ne-am născut. Facă ce vrea natura cu trupurile care-i aparțin; noi, veseli și neînfricați în fața oricărei întâmplări, să ne gândim că nimic

din ce piere nu e al nostru. Ce să facă înțeleptul? Să se lase în seama destinului. E o mare consolare să știi că te pierzi în mișcarea universală. Oricare ar fi puterea care a hotărât să trăim așa și să murim așa, ea îi supune și pe zei aceleiași obligații; același flux nestăvilit îi mână și pe oameni, și pe zei. Chiar Creatorul și Cărmuitorul lumii, care a scris destinul, i se supune; a poruncit o singură dată, dă ascultare mereu.

Despre Providență, 5, 5 – 8.

Zeul ascuns

[Două aspecte ale filosofiei lui Seneca, foarte moderne în aparență; caracterul sacru al sufletului; presentimentul romantic al lui Dumnezeu în locuri singuratic. Dar cel dintâi ține de orgoliul stoic; cel de-al doilea, de vechile culte latine.]

Zeul e lângă tine, e cu tine, e în tine. Da, Lucilius, în noi există un spirit divin, atent la toate faptele noastre, bune și rele, și păzitor al nostru. Cum ne purtăm noi cu el, așa se poartă și el cu noi. Niciun om nu poate fi virtuos fără sprijinul divinității: ar putea oare cineva să se ridice deasupra sorții dacă nu-l ajută zeul? El e cel care ne însuflă gândurile

1 Filosoful ar vrea să preîntâmpine voința divină.

— Credință astrologică legată de credința într-un destin care e mai presus decât însuși Creatorul.

mari și îndrăznețe. În fiecare om de bine „sălășluiește-un zeu; dar nu știm care” 1.

Dacă te afli într-un codru des, cu copaci bătrâni și neobișnuit de înalți, ale căror ramuri, suprapunându-se unele altora, te împiedică să mai zărești cerul, înălțimea aceasta, taina locului și umbra deasă și neîntreruptă a codrului din mijlocul câmpiei te îndeamnă să crezi în divinitate. Dacă vezi o peșteră care a ros adânc stâncile de la poalele unui munte, o scobitură atât de largă săpată nu de mâna omului ci de forțele naturii, sufletul tău va fi cuprins de un fel de sfială religioasă. Ne închinăm la izvoarele marilor fluvii; înălțăm altare în locul unde țâșnesc de sub pământ râuri îmbelșugate. Ne închinăm izvoarelor cu ape calde și lacurilor pe care le credem sfinte fiindcă sunt sau întunecate sau peste măsură de adânci.

Dacă vei găsi un om necutremurat de primejdii, neatins de patimi, fericit în clipele potrivnice, calm în mijlocul furtunii, privind de sus la ceilalți oameni, la zei – de pe aceeași treaptă – nu te va cuprinde

oare venerația, nu vei spune oare: „prea multă măreție și prea mult sublim ca să pot crede că încap în acest biet trup: asupra omului acestuia a coborât un har dumnezeiesc”? Un suflet ales, cumpătat, care trece peste orice ca peste un lucru neînsemnat, care râde de spaimele și de dorințele noastre, e inspirat de o forță cerească. Asemenea minune nu poate exista fără ajutor dumnezeiesc: de aceea ea aparține, în cea mai mare parte, locului din care a coborât. Așa cum razele de soare, deși ating pământul, rămân ale soarelui care le trimite, tot așa un suflet mare și sfânt și trimis nouă ca să ne facă să înțelegem mai îndeaproape esența divină trăiește într-adevăr în mijlocul nostru, dar rămâne legat de originea lui: depinde de ea, privește și năzuiește spre ea, se află printre noi doar ca o formă ideală a binelui.

Scrisori către Lucilius, XLI, 1 – 5.

Morală și psihologie. Teoria *morală* a lui Seneca se datorează stoicilor: supremul bine e identic cu virtutea, spre care trebuie să tindă filosoful (*De vita beata*). Dar *practic* ea se obține dacă te supui necesităților vieții, fără să fii prizonierul lor (*De vita beata*), dacă crezi în tine pacea sufletească (*De tranquillitate animi*), dacă te ridici deasupra oricărei lovituri exterioare venind fie de la oameni, fie de la evenimente (*De constantia*).

Toate acestea erau, în vremea lui Seneca, locuri comune. Dar el le reîmprospătează neîncetat și neostenit, grație unei fecundități psihologice necunoscute până atunci. Întrucâtva sistematic

1 Citat din Vergiliu *Eneida*, VIII, v. 352).

În primele sale lucrări, și folosind bucuros remarci fiziologice, mai târziu analiza lui acumulează cele mai nuanțate observații, le leagă cu o subtilă delicatețe, și astfel se cufundă uneori în cea mai tulbure profunzime omenească. Rareori a fost atât de amănunțit și atât de adânc înțeleasă o societate.

Treptele pasiunii

[Analiză exactă, dar cam uscată și cam rigidă, cu intenții practice (în ce moment poți lupta cu pasiunea?).]

Iată cum se nasc pasiunile, cum se dezvoltă și cum devin nestăpânite. Există un prim impuls, involuntar, care s-ar putea numi pregătirea sau bănuiala nașterii pasiunii. Apoi un al doilea, întovărașit de o voință destul de slabă; de pildă gândul că trebuie să mă răzbun fiindcă am fost jignit, sau că individul cutare trebuie pedepsit fiindcă s-a făcut vinovat de o faptă rea. Al treilea impuls e însă de nestăpânit:

el caută răzbunarea nu numai dacă așa trebuie, ci în orice condiții; el dă cu totul la o parte rațiunea. Nu putem evita pe cale rațională acel prim impuls sufletesc, așa cum inevitabile sunt și unele reacții (când e vorba, cum spunem, de trup¹): căscăm, atunci când cască altcineva, închidem ochii când își apropie cineva brusc mâna de ei. Rațiunea nu ne poate împiedica să reacționăm așa: poate cel mult obișnuința și o atenție continuă. Al doilea impuls se naște din judecată și dispare tot cu ajutorul judecății.

Despre mânie, II, 4. Mânia

[Descriere cu aspect obiectiv (fiziologic și medical) dar tratată romantic (acumularea simptomelor contrare, colorit exagerat, comparații violente), așa încât să inspire oroarea față de mânie.]

Hotărât lucru: nicio altă pasiune nu are chip mai hâd: mâniosul e încruntat, acru, când palid, căci sângele s-a tras înapoi și i-a fugit din obraz, când roșu precum carnea crudă, căci toată căldura și suflul vital i s-au urcat din nou în obraz; are vinele umflate, ochii ba învârtejiți și

1 Seneca socotește, împreună cu toți gânditorii Antichității, că sufletul nu e *absolut* distinct de trup.

Leșiți din orbite, ba ficși și ațintiți într-un singur punct. Pe lângă acestea, dinții, gata să sfâșie pe cineva, îi clănțane și scrâșnesc, încât se aude un hârșăit ca al mistrețului când își ascute colții. Mai mult, încheieturile degetelor trosnesc, când mâniosul își frânge mâinile; își izbește mereu pieptul, gâfâie, geme din adâncul inimii, se clatină pe picioare, spune cuvinte fără șir, întretăiate de izbucniri repezite, buzele îi tremură când nu stau strânse și lasă să alunece printre ele un suierat aspru.

Nu încape îndoială: și fiarele, exasperate de foame, sau de o săgeată înfiptă în pânțele lor, chiar când, pe moarte, încearcă, cu ultimele puteri, să-l muște pe vânător, au chip mai blând decât cel al omului aprins de mânie.

Despre mânie, III, 4.

De la viciu la voluptatea plictiselii

[Analiză împinsă din ce în ce mai departe și în ale cărei amănunte scriitorul se complăce. Investigare halucinantă, care însă uneori bate pasul pe loc. Proporții nesigure care dau impresia unei pagini improvizate. Forță și varietate a stilului, animat de metafore, fără exces de culoare. Cf. stilul lui Aristotel, cu tușele lui nervoase dar mult mai puțin „artistic”. Influență directă a lui Lucrețiu (III, 1024 –

1075]), pe care Seneca îl citează în capitolul următor.]

Nenumărate sunt formele viciului, dar toate au un singur efect: nemulțumirea de sine. Starea aceasta se naște dintr-o lipsă de echilibru sufletesc, dintr-o nerealizare a dorințelor, atunci când cei în cauză fie că nu îndrăznesc, fie că nu reușesc să împlinească ceea ce râvnesc, și când se agață întru totul de o speranță. Sunt¹ veșnic nestatornici, ceea ce e inevitabil la firile slabe. Caută pe orice cale să-și satisfacă dorințele; își găsesc de făcut și își impun acte necinstite și complicate, și, când efortul le rămâne fără rezultat, se torturează la gândul că s-au pătat inutil: regretă nu că au făcut rele, ci că le-au făcut fără folos. Atunci îi cuprinde și remușcarea pentru faptele lor, și frica de a le lua de la început și li se strecoară în suflet spaima celor care nu găsesc ieșire fiindcă nu pot nici să-și strunească poftele nici să le dea curs; viața lor lânzește încătușată, și, între atâtea dorințe neîmplinite, spiritul începe să amortească. Toate acestea sunt și mai grave atunci când, sătui de o trudă stearpă, își caută liniștea

1 Oamenii a căror suferință a fost definită mai sus, în general, și ale căror reacții diverse vor fi studiate acum de Seneca.

În inactivitate și studii solitare; modul acesta de trai nu-l poate suporta un om preocupat de viața socială, dornic de activitate și vioi din fire, care găsește deci prea puțină mulțumire în sine însuși. Și-atunci, nemaiavănd nici bucuriile prilejuite celor activi de înseși ocupațiile lor, îi devin insuportabile casă, singurătatea, pereții: constată cu regret că a rămas față în față cu sine însuși. De aici dezgustul și nemulțumirea de sine și zbuciumul unui suflet niciodată potolit și care își rabdă cu tristețe și părere de rău lipsa de activitate; și cum de cele mai multe ori se sfiește să mărturisească pricinile acestei stări și rușinea îi ascunde suferințele în străfundul tainic al ființei sale, pasiunile, închise într-un loc strâmt și fără ieșire, se înăbușă. De aici amărăciune, lânzeală și mii de șovăieli, cum are orice nehotărât, pe care speranțele pe jumătate împlinite îl neliniștesc, iar cele înșelate îl fac să deznădăduiască. De aceea începe să-și urască propria inactivitate, se plânge că n-are nimic de făcut, și este cumplit de gelos pe succesele altora, căci sterila inactivitate hrănește invidia și dorința de a-i vedea pe toți prăbușindu-se fiindcă n-a putut parveni el. Apoi, din pricina acestei dușmăanii față de reușita altora și a certitudinii că el însuși nu va reuși niciodată, se mânie pe soartă, se plânge de tot veacul său, se retrage într-un colț și-și clocește jalea, și-i e necaz, și-i e silă de

sine. Căci sufletul omului e activ din fire și dornic de mișcare. Profită de orice ocazie ca să se agite și să se distragă; mai cu seamă profită de ea toate spiritele decăzute, care sunt bucuroase să se lase muncite de activități; tot așa unele răni au nevoie să fie zgândărite, și le face bine mâna care le zădărește; și râiosul se simte bine când își scarpină cu furie scârboasa boală; așa putea zice că așa se întâmplă și cu aceste suflete pe care poftelile le-au năpădit ca niște răni urâte: le face plăcere să se chinuie și să se zbată.

Despre liniștea sufletească, 2, 7 – 11.

Probleme sociale și orientare individuală. Morala sa nu-l îndemna pe Seneca să studieze problemele sociale: filosoful, zicea el, trebuie să stea deasupra rivalităților de interes omenești (*De otio*). Totuși Seneca participa prea mult la viața vremii sale, era și prea oportunist ca să nu-i ia în seamă anumite aspecte: scrisese despre prietenie, despre căsnicie; tratatul *De beneficiis* examinează cu subtilitate filosofică raporturile, încă vii, dintre aristocrație și clienții ei. Pe de altă parte, ca preceptor al tânărului împărat, trebuia să aibă în vedere consecințele sociale ale învățaturii sale: *De clementia* e un act cu consecințe politice, și n-o ascunde.

Dar e drept să i se recunoască și alt merit, acela de a fi dezvăluit contemporanilor săi că orice om, chiar și sclavii, își are demnitatea. Ideea că omul e om, indiferent de condiția în care i-a fost dat să se nască, era pe atunci aproape nouă pentru mulți romani» Vom aprecia drumul parcurs de la sclavul viclean sau victimă din Plaut (vezi p. 72) și de la sclavul bătrân și bolnav care se vinde împreună cu fiarele vechi (cf. p. 126), așa cum scrie Cato, până la capitolele III, 18 – 28 din *De beneficiis* și până la scrisoarea XLVII către *Lucilius* (cf. p. 481).

Reversibilitatea meritelor; justificarea providenței

[Problema socială a conducătorilor care nu-și merită rangul transpusă pe plan metafizic, prin simpla comparare a unui Dumnezeu-Providență cu omul. Impresia generală de certitudine. Elocință totodată energică și familiară atribuită lui Dumnezeu. Satiră abia mascată la adresa împăraților, pe care Seneca însuși îi detestă. Complexitate generală: umană și filosofică.]

Și zeii¹ tot așa, fără îndoială: se poartă mai binevoitor cu unii de dragul părinților și al strămoșilor acestora, cu alții pentru meritele pe care le vor avea nepoții, strănepoții și îndepărtații lor urmași; căci ei știu ce urmări vor avea faptele lor și înțeleg clar, întotdeauna, toate

evenimentele care le vor trece prin mâini; întâmplările care nouă, din pricina neștiinței noastre, ni se par inacceptabile și surprinzătoare, pentru ei sunt dinainte cunoscute și familiare. „Să fie regi oamenii aceștia, fiindcă strămoșii lor n-au fost², fiindcă n-au avut alte distincții decât dreptatea și cinstea lor dezinteresată, fiindcă n-au supus Statul voinței lor ci s-au dăruit ei Statului. Să domnească aceștia pentru că între strămoșii lor s-a găsit un om cinstit³ cu inima mai tare decât Soarta, care, în timpul tulburărilor civile, a preferat înfrângerea victoriei, fiindcă așa cerea interesul patriei; nu l-am putut răsplăti atât amar de vreme: în semn de considerație pentru el, să stea nefericitul acesta⁴ în fruntea poporului, nu fiindcă s-ar pricepe sau ar fi în stare, ci fiindcă altul a meritat-o în

1 Mai sus a fost vorba de magistrații nedemni pe care totuși poporul îi alege, ca semn de cinstire pentru gloria familiei lor.

2 Aluzie la Germanicus, tatăl lui Caligula, sau la Drusus, tatăl lui Claudiu și bunicul lui Caligula.

3 Ti. Claudius Nero, străbunicul lui Caligula?

4 Caligula a înnebunit.

locul lui. Cestă^{alt1} e pocit la trup, respingător, și va înjosi însemnele cu care e împodobit. Oamenii mă vor învinui, spunând că sunt orb și nesocotit, că nu știu unde să așez ceea ce se cuvine distincției celei mai înalte. Eu însă știu că acord cinstea aceasta altcuiva, că plătesc astfel o veche datorie. De unde-l pot acuzatorii mei cunoaște pe acela de odinioară, care se ferea mereu de gloria ce se ținea după el, care mergea spre primejdie așa cum alții se întorc din primejdie, care n-a separat niciodată interesul său de cel al Statului? Mă întrebați și unde și cine e omul acesta? De unde să știți voi? Numai eu verific balanța de credit și debit, numai eu știu cui îi sunt dator. Plătesc unora în termen lung, altora înainte de termen, după cum se ivește prilejul și după mijloacele stăpânirii mele.

Despre binefaceri, IV, 32.

Faptele bune sunt adevărata bogăție

[Reluarea paradoxală a unei teme banale: să nu-ți pese de averi. Stil de „diatribă” oratorică: autorul se adresează unor interlocutori fictivi. Culoare și mișcare.]

O! Ce mult ar fi putut avea, dacă ar fi vrut²! Aceasta este singura bogăție adevărată, merită să aparțină aceluiași om, oricât i-ar fi soarta de nestatornică; cu cât sporește, cu atât e mai puțin pizmuită. De ce îți

cruți bunurile ca și când ar fi ale tale? Nu ești decât administratorul lor. Toate averile acestea care, umflați de vanitate cum sunteți și superiori – condiției umane cum vă credeți, vă fac să uitați de șubrezenia voastră, pe care le încuiați cu lacăte de fier și le păziți cu arma în mână, pe care, după ce le-ați furat stăpânilor lor umplându-i de sânge, le apărați cu prețul sângelui vostru, pe urma cărora trimiteți pe mări flote care vor însângera apele, pentru care izbiți zidurile cetăților, fără să știți câte lovituri vă pregătește soarta pe la spate, de dragul cărora călcați de atâtea ori în picioare legăturile de rudenie, de prietenie, de colegialitate, zdrobind întreaga lume între două rivalități – averile acestea nu vă aparțin! Sunt doar un depozit care-și așteaptă, din clipă în clipă, noul stăpân. Va pune mâna pe ele sau un dușman, sau un moștenitor cu gând dușmănos, întrebi cum să faci să fie ale tale? Dăruindu-le. Ai grijă deci de bunurile tale, creează-ți o stăpânire sigură și de neînfrânt asupra lor; vor avea și

1 Claudiu.

a Seneca a pomenit mai sus vorba atribuită de poetul Rabinus lui M. Antonius, silit. să se sinucidă: *Hac habeo, quodcūque dedi* („Am tot ceea ce am dăruit”).

ele, astfel, un spor de cuviință, nu numai de securitate. Avea asta pe care o admiri atâta și care te face să te simți bogat și puternic nu reprezintă, câtă vreme o ai, decât nume1 vulgare: casă, sclav, bani, o dată dăruită, devine o „faptă bună”.

Despre binefaceri, VI, 3.

Fapte bune irosite

[Succesiune rapidă de reacții morale cu nuanță foarte diferită (valoarea actului moral în sine; orgoliu intelectual; bunăvoință; iscusință practică), nici tratate pe larg, nici legate între ele.]

„Mi s-a irosit fapta bună!” Cum, când închinăm un lucru zeilor spunem că s-a irosit? Fapta bună e și ea o asemenea închinare; chiar dacă nu ne-a fost răsplătită, e bine că am săvârșit-o. „Omul care s-a bucurat de ea nu e cum am crezut”. Nu-i nimic, să rămânem noi cum am fost, altfel decât el. N-a fost o pierdere atunci, ci o constatare. Darea în vileag a unui nerecunoscător nu se poate face fără rușinarea noastră, căci chiar vaietul nostru că ne-am irosit fapta cea bună înseamnă că am făcut-o cui nu trebuia. Cât putem, să-l apărăm pe ingrat în ochii noștri: „Poate n-a putut, poate n-a știut, poate o va face de acum încolo”. Sunt datorii care au fost corect plătite, pentru că

creditorul a fost răbdător și înțelept, a știut să aștepte și să-l ajute pe debitor cu amânări. Și noi trebuie să facem tot așa: să întărim creditul când slăbește².

Despre binefaceri, VII, 29

Dar, în fond, scopul lui Seneca este să se facă înțeles doar de individ și, de preferință, de aristocratul instruit. Îndrumarea personală e triumful lui: fiecare opuscul, fiecare tratat chiar e adresat unui anumit „bolnav” căruia filosoful îi propune o medicație. Se întâmplă ca tema, totdeauna foarte omenească, să-i ofere prilejul de a generaliza; se întâmplă ca scriitorul să se aplece cu plăcere (din ce în ce mai mult, cu vârsta) asupra experiențelor morale pe care i le oferă oamenii de jos: dar aceasta pentru a stârni interesul nobilei consultanțe. Deja din *Consolații* se vede cu ce artă rafinată adaptează Seneca locurile comune la cazurile speciale: dar o face cu prea mult spirit. Dimpotrivă, minunatele

1 Joc de cuvinte: *nomen* înseamnă și *nume* și *credit*.

a Sau: „simțul onoarei, când șovăie”. Joc de cuvinte cu sensurile lui *fides*.

Scrisori către Luciliu (multe sunt adevărate opuscul), îl duc pe cititor cu o dulce iscusință până la cele mai înalte reflecții, pornind de la orice ocazie, oboseală, plimbare, întâlnire, incendiu în oraș, moment de enervare; o expresie aleasă, de mare filosof, încheie fiecare scrisoare și prelungește efectul acestei meditații în doi, care trebuie, fără intenție manifestă, să aducă un prieten iubit la perfecțiunea morală.

Unei doamne nobile

[Marcia pierduse un fiu adolescent care promitea mult. Înclinare spre paradox (durerea trebuie tratată brutal). Vigoare a pătrunderii psihologice. Forță și monotonie a metaforelor și comparațiilor.]

Să încerce alții cu blândețea și cu mângâierea. Eu sunt hotărât să lupt cu durerea ta; voi usca ochii aceștia ofiliți, arși de lacrimi, care, dacă vrei să-ți spun adevărul, plâng azi mai degrabă din obișnuință decât din reală nevoie; o voi face cu voia ta, dacă se poate; dacă nu, și fără voia ta, chiar dacă îți vei ocroti și strânge la piept durerea pe care o întreții ca să-ți țină loc de copil.

Altfel, când ai să sfârșești? S-a încercat totul, zadarnic; au obosit prietenii vorbindu-ți, oamenii minunați care-ți sunt rude sfătuindu-te. Țiastupi urechile când ți se pomenește de studiu, bunul obicei

moștenit de la tatăl tău, care însă nu-ți poate folosi decât ca scurtă distragere. Și timpul, leacul acesta al firii care alină cele mai mari dureri, și-a pierdut puterea numai asupra ta. Au trecut trei ani, dar suferința ta nu și-a scăzut cu nimic zbuciumul de la început: se reînnoiește și se întărește în fiecare zi, și-a făcut un drept din această statornicie și a ajuns până acolo încât i s-ar părea rușinos să nu mai existe. Așa se înrădăcinează în noi orice rău, dacă nu-l sugrumăm de cum se naște; așa și simțămintele acestea dureroase și jalnice, întoarse împotriva lor înșile, se hrănesc din propria lor amărăciune, și durerea devine un fel de plăcere perversă a sufletului nefericit. De aceea aș fi dorit să te pot îngriji încă de la început: un tratament mai blând ar fi putut opri boala încă recentă; acum că a devenit cronică, lupta trebuie dusă mai drastic. Și rănilor se vindecă mai ușor când sunt proaspete; dacă s-au infectat și au făcut puroi trebuie arse, curățate, adânc, încercate cu degetul. Acum eu nu pot trata cu menajament și blândețe o suferință învechită: trebuie s-o sfărâm.

Consolare Marciei, I, 5 – 8.

Întărirea voinței. Intuiția psihologică a lui Seneca datorează mult preciziei examenelor sale de conștiință; și, în vreme ce-i sfătuiește pe ceilalți, are de multe ori în vedere propria sa vindecare, în aceeași măsură cu Paulinus sau Luciliu are și el nevoie să se convingă că viața nu e prea scurtă pentru cine știe s-o trăiască cum trebuie (*De brevitae vitae*), că virtutea trebuie să lupte ca să se întărească (*De providentia*). Și scrisorile către Luciliu sunt pentru el însuși un drum spre suprema înțelepciune, și mai ales un antrenament ascetic în vederea catastrofelor neașteptate și a morții pe care în orice clipă o poate provoca sau cere oricui capriciul împăratului. Căci Seneca era fără îndoială capabil de o voință fermă; dar îi lipsise de multe ori perseverența, în ultimii săi ani se străduiește să-și întărească trupul istovit și sufletul, păstrând în același timp față de cei pe care îi îndrumază precauțiile subtile și aproape feminine ale unui inelon.

Ascetism

[Preocupare actuală (teamă de confiscările pe care Nero, având nevoie de bani, le practica pe scară mare) și personală (Seneca, foarte bogat, și-a trăit ultimii ani ai vieții ca un călugăr în palatele și grădinile sale). Evocare ușoară și pitorească a vieții aceluia timp (snobismul bogaților, mizeria săracilor). Erudiție facilă. Seninătate a stilului, concis, liber, și totuși elocvent.]

Hotărăște din vreme în vreme câteva zile în care să te mulțumești cu mâncare foarte puțină și foarte proastă, să te îmbraci în haine aspre și ponosite și să-ți spui: de asta mă temeam? Chiar când se bucură de o deplină pace, e bine ca sufletul să se pregătească pentru încercări grele; e bine să-și clădească o pavază împotriva loviturilor sorții, chiar atunci când ea îl ocrotește mai mult. În vreme de pace, fără să aibă potrivnici, soldatu¹¹ face instrucție, înalță metereze și ostenește la exerciții, ca să poată face față când va fi nevoie.

Ca să nu-și piardă omul firea când îl lovește necazul, pregătește-l dinainte. Așa gândesc cei care în fiecare lună se prefac săraci și ajung aproape în mizerie, ca să nu-i mai înspăimânte ceea ce au învățat să depășească. Să nu crezi că-ți propun mese ușoare și cămăruțe sărăcicioase și alte cele cu care desfrâul bogaților se joacă de-a sila de avere. Să ai de-adevărat

1 Comparațiile acestea militare, scumpe filosofilor romani (vezi p. 209) vor fi adesea reluate de apologeții creștini.

un pat de scânduri și-o manta proastă și pâine veche cu tărațe. Rabdă-le trei sau patru zile, uneori și mai mult, ca să nu fie o joacă, ci o încercare; crede-mă, Lucilius, vei fi vesel atunci, sătul cu o cheltuială de doi ași 1, și vei înțelege că nu e nevoie de bunăvoința sorții ca să te simți bine: strictul necesar ți-l dă și dacă ți-e potrivnică. Să nu-ți închipui totuși că faci mare lucru: asta fac multe mii de sclavi, multe mii de săraci; mândrește-te doar cu gândul că tu o faci nesilit și că-ți va fi tot atât de ușor să o înduri mereu pe cât ți-a fost s-o încerci câteodată. Să facem exerciții cu manechine și, ca să nu ne prindă soarta nepregătiți, să ne obișnuim cu tovărășia sărăciei. Ne vom bucura mai fără grijă de avere dacă știm cât de ușor e să fii sărac.

Epicur, binecunoscutul dascăl al plăcerii, avea zilecândabia își astâmpăra foamea ca să vadă dacă lipsea ceva deplinătății și perfecțiunii plăcerii sale, și cât anume lipsea, și dacă merita să-și dea cineva foarte mare osteneală să împlinească această lipsă. El vorbește despre asta în scrisorile pe care le-a scris lui Poliaenus în timpul magistraturii lui Charinus; se laudă chiar că nu mănâncă de-un as întreg; Metrodor însă, care nu-i atât de înaintat, cheltuiește tot asul. Crezi că asemenea mod de trai îți procură numai sațietatea? Nu, îți aduce și bucurie. Nu o bucurie fără adâncime și trecătoare și care trebuie mereu reînnoită, ci una trainică și sigură. Satisfacția nu ți-o aduc apa, terciul sau bucata de pâine de orz; plăcerea cea mare e faptul

că poți găsi plăcere chiar în ele și că te-ai limitat la ceva ce nu-ți mai poate răpi nicio vitregie a sorții.

Scrișori către Lucilius, XVIII, 5 – 10.

Sinucideri

[Problemă actuală (adesea împăratul făcea victimelor sale „grația” de a le lăsa să-și aleagă felul morții; așa încât, în secolul I, detașarea filosofică față de viață a devenit o pregătire sistematică pentru sinucidere). Fapte diverse, voit vulgare, luate din jocurile de circ (unde erau sacrificați în diferite chipuri condamnați și prizonieri de război) spre a servi drept *exempla* (exemple vrednice de urmat, luate cel mai adesea din istoria personalităților). Către sfârșit, altă expresie frapantă de retorică, inutilă, atribuită barbarului.)

De curând, un condamnat era dus într-o căruță, sub escortă, spre locu hotărât pentru un spectacol de dimineață. Prefăcându-se doborât de somn

1 Nici 50 de centime.

«1 își tot bălăbănea capul până când l-a aplecat așa de mult încât i s-a prins între spițele roții. El nu s-a clintit de la locul său și roata învârtindu-se i-a frânt gâtul. Tocmai căruța care-l ducea la osândă l-a scăpat de osândă. Oricine poate să scape de tot și să termine cu tot, numai să vrea: natura nu ne păzește prea strașnic. Cine nu-i constrâns de situație poate recurge la un sfârșit mai blajin; cine are la îndemână mai multe posibilități de a-și hotărî soarta o poate alege și adopta pe cea care-i convine mai mult; cine însă are prilejuri rare, acela să profite de cel dintâi, ca și când acela ar fi cel mai bun, chiar dacă e ciudat și neașteptat. Cine vrea într-adevăr să moară n-are cum să nu găsească o cale. N-ai văzut cum până și cei din urmă sclavi se dezmeticesc și înșală cea mai strașnică pază, când îi îmboldește deznădejdea? E un om demn de admirat cel ce nu numai își hotărăște moartea, ci și născocеște forma ei.

Ți-am promis mai multe exemple din aceleași jocuri: în timpul celei de a doua lupte navale¹, unul dintre barbari și-a vârat pe gât lancea care i se dăduse ca să lupte. „De ce să nu scap mai iute de chin și de batjocură – își zise el – am o armă, de ce aștept să fiu ucis?” Cu atât mai frumos a fost acest spectacol cu cât le-a arătat oamenilor că e mai demn să mori decât să ucizi. Cum adică? Curajul acesta pe care-l găsesc ființe păcătoase și răufăcătoare nu-l vor avea cei cărora le-au pregătit apărare împotriva acestor nenorociri o îndelungată meditare și

rațiunea, stăpâna lumii?

Scrisori către Lucilius, LXX, 23 – 27.

Compoziție și stil. Seneca îi admira pe clasici dară făcând concesii gustului literar al vremii sale. Contradicția aceasta se explică într-o oarecare măsură: scriitorul pretindea că forma nu trebuie să aibă nicio importanță în lucrările filosofice; și se adresa unor oameni de lume, vorbindu-le, ca într-un salon, limba care li se potrivea; concisă și ingenioasă, cu zvâcniri și poante retorice. Dar facilitatea lui naturală, subtilitatea și imaginația lui vie erau și ele, în felul acesta, avantajate: s-a complăcut ca artist în acest „stil vorbit”.

Compoziția nu-l preocupă: se străduiește uneori să urmeze un plan, mai ales în tratatele propriu-zise și în *Consolații*, dar îl uită repede, îl încarcă cu digresiuni, îl amplifică sau îl mutilează. De aceea nu există nicio proporție între părți; și tranziții cum dă Dumnezeu. Domnește improvizația. Nu că temele ar fi foarte felurite: dar Seneca e în stare să facă variații infinite pe fiecare

1 Organizată ca spectacol.

dintre ele, fie că își schimbă brusc punctul de vedere, fie că o neașteptată intuiție psihologică îmbogățește locul comun, sau că, mai simplu, imaginația lui neobosită îl îmbracă într-o nouă podoabă. De aici monotonia ansamblului și surpriza detaliului: ne duce gândul la Ovidiu. Se simte graba: formulele se repetă, expresia nu e întotdeauna potrivită, mai ales când Seneca începe să scrie; căci o dată pornit, creează cu bucurie, cu spirit, cu poezie. Nu lipsește nici prostul gust: rafinamente obscure, fraze umflate, podoabe ieftine, culori șarjate, jocuri de cuvinte deplasate. Mai ales nicio coeziune: „nisip fără var” cum bine zicea împăratul Caligula. Dar limba lui, bogată și variată, e dintre cele mai savuroase: elocința, chiar retorică, și spiritul, chiar prețios, se corectează alternând rapid; stilul acesta poate obosi, dar antrenează; și, în cele mai frumoase pagini, farmecă și prin arta lui, și prin înfățișarea lui spontană.

Seneca satiric. Fiind un moralist observator, Seneca și-a presărat lucrările filosofice cu anecdote, schițe pitorești, săgeți răutăcioase care evocă uimitor de viu Roma din timpul lui Claudiu și Nero. El anunță astfel ampla dezvoltare a satirei latine, care, cu Persius, Petroniu, Marțial și Juvenal, avea să împodobească sfârșitul acestui secol și începutul celui următor. A scris chiar o „Menipee” destul de amuzantă despre moartea împăratului Claudiu (după ce-i scrisese

elogiul funebru oficial!). Claudiu e înfățișat ca un om de nimic, neghiob, ridicol și rău, care prezentându-se în Olimp ca să fie primit în rândul zeilor, e dus în Infern, în urma rechizitoriului lui August. Acolo va juca veșnic zaruri cu un cornet găurit.

Înmormântarea lui Claudiu

Cum coborau pe calea sacră¹, Mercur² întreabă ce vrea să zică atâta gloată adunată: nu cumva e înmormântarea lui Claudiu? Și într-adevăr cortegiul era grozav de frumos, nu se zgârciseră la cheltuială, ca să înțeleagă oricine că duceau la groapă un zeu. O uriașă mulțime de flautiști, corniști și tot felul de alți suflători; așa de mulți erau că-i putea auzi până și Claudiu³. Toată lumea se veselea și râdea; poporul roman umbla

1 Care trecea prin for.

2 El îl duce pe Claudiu spre Infern. 8 Care nu prea auzea ține.

bucuros de libertate. Dar Agatho și câțiva avocați vărsau lacrimi din toată inima. Jurisconsultii ieșeau din cotloanele lor întunecoase, palizi, slabi, gata să-și dea duhul, ca unii care abia acum reîncepeau să trăiască¹.

Unul din ei, văzându-i pe avocați strânși, cap lângă cap și jelindu-și averile pierdute, se apropie de ei: – Vă spuneam eu, zise, că n-au să fie veșnic saturnale²!

Claudiu văzându-și înmormântarea, a băgat de seamă că murise³, într-adevăr, un cor uriaș cânta o nenie⁴ în anapești⁵:

„Hai, vărsați lacrimi Haide, bociiți. Să sune forul De tristul vaiet. S-a prăpădit Prea înțeleptul Fără de seamă la îndrăzneală Pe tot pământul. El cel mai iute, La alergare⁸ Putea învinge Pe Părții aprigi. Cu lancea-i iute Conea persanul; îndemânatic încorda arcul ia să străpungă Lovind cu grijă Dușmanu-n fugă⁷.

Apocolocyntosis, 12.

1 Claudiu se pretindea priceput în jurisprudență și-i plăcea să împartă el însuși drep – lățea: spre disperarea jurisconsultilor și spre bucuria avocaților.

— Perioadă de distracții nestăvilite. 9 Claudiu înțelegea greu.

— Cântec de îngropăciune.

6 Ritm de marș, aici foarte vesel.

Claudiu era șchiop.

Era fricos și nu pornise niciodată vreun război.

Seneca dramaturg. Ni s-au păstrat zece piese de teatru sub

numele lui Seneca¹. *Octavia*, singura „pretextă” pe care o avem în întregime – ea aduce pe scenă repudierea soției lui Nero, Octavia, de către acesta, și îi atribuie un rol lui Seneca – nu-i aparține. Poate nici *Hercule pe muntele Octa*. Dar celelalte par a fi fost scrise în vremea când se bucura de favoare la curte (49 – 62), ca să fie citite la lecturile publice; totuși nu lipsesc preocupările scenice. Pieseile imită pe Eschil (*Agamemnon*), pe Sofocle (*Oedip, Fenicienele*: aceasta din urmă incompletă sau mutilată), dar mai ales pe Euripide (*Hercule ieșit din minți, Troienele, Medeea, Fedra*); nu știm care a fost sursa pentru *Tieste*. Elenismul era pe atunci atât de la modă încât se jucau, la Roma, drame grecești în grecește.

Dar când le imită, Seneca își transformă modelele. Preferă unei acțiuni progresive tablouri succesive în care pasiunea eroilor, paroxistică chiar de la începutul piesei, se dezvăluie sub diverse aspecte înaintea catastrofei. De aceea, caracterele nu au suplețea caracterelor reale: în schimb pasiunile, mai ales cele ale eroinelor, sunt adânc analizate de-a lungul piesei, adesea în tirade lungi, uneori în dialoguri foarte rapide în care se afirmă strălucit, în fața unui confident, personalitatea personajului central. Acest tip de dramă urmărește excepționalul: lui Seneca îi plac situațiile contrare firii, loviturile de teatru brutale care scot la iveală suflete monstruoase; dar i se întâmplă astfel să creeze situații patetice: Andromaca ezitând între amintirea soțului ei și dragostea pentru copil, Fedra mărturisindu-și ea însăși dragostea fiului ei vitreg Hipolit; scenele acestea merită să-l fi inspirat pe Racine.

Teatrul lui Seneca exprimă cu putere ideile stoice; e drept că aceasta era o veche tendință a tragediei romane; dar Seneca o dezvoltă până la ultimul grad: Hercule e însuși tipul stoicului în luptă cu nenorocirea; multe tirade, un șir de replici exprimă maximele școlii stoice, dar cu o tensiune stilistică, o iactanță, o emfază oratorică pe care le vor relua din păcate teatrul spaniol și Corneille. Pe de altă parte, imaginația lui Seneca înlocuiește punerea în scenă cu un lux descriptiv cu totul remarcabil, deși uneori încărcat, în gustul compozit și somptuos al vremii sale; cu atât mai mult cu cât caută scenele sângeroase, sacrificiile magice, chemările morților; dar a scris și coruri în care, amintin

1 Ca alt poet tragic al vremii poate fi citat P. Pomponius Secundus. 518

du-și de Horațiu, îmbină reflecțiile morale cu proaspete imagini de natură.

Se vedește astfel, pe lângă filosoful *causeur*, și artistul care, strâns legat de trecut deși vrea să fie modern, creează o operă inegală și în care se simte efortul, dar suficient de bogată ca să determine în secolul al XVI-lea și al XVII-lea apariția teatrului clasic.

Andromaca și fiul ei

[Troia a căzut; Andromaca și-a văzut în vis soțul, pe Hector, care a rugat-o fierbinte să-l salveze pe fiul lor, Astianax, pe care grecii îl căutau ca să-l ucidă. Scena dintre Andromaca, un bătrân troian și micul Astianax (personaj mut) se petrece în fața mormântului (un fel de capelă) clădit de Priam pentru Hector. Situație patetică. Elocință firească, afară de pasajul final, unde unele replici sunt căutate. De fapt, un monolog: bătrânul e de față numai ca să permită un schimb de replici scânteietoare.]

andromaca ... Reci fiori de spaimă, somnul de pe gene mi-l alungă și mă fac să-mi chinui ochii, ici și colo îndreptându-i, Dând uitării pe fecioru-mi, eu pe Hector caut, biata, și când dau să-l strâng în brațe, umbra lui se depărtează. Fiule, mlădiță bună din părintele-ți de seamă Singură speranță-n lume, pentru frigienii noștri, Pentru casa noastră care-i copleșită de durere, Tu, odrasla unui sânge cu prea mare faimă-n lume, Care semeni mult cu tatăl și la chip și la privire, Un nou Hector, întru totul trebuie să văd în tine: Plin de măreție-n mersu-i, cu ținută ce impune și cu gesturi hotărâte, ridicând semeț, din umeri. Cu o frunte încruntată, plină de amenințări și cu plete răsfirate pe grumazu-i, în mișcarea-i. Tu urmaș venit pe lume, pentru frigieni târziu, Prea curând pentru măicuța-ți. Va sosi și ziua-aceea când apărător al Troii, vei răscumpăra pământu-i, Reclădind din temelie, zidul marelui Pergam, Aducând locuitorii azi împrăștiați în lume, Tot pe vechea așezare, frigienilor dând iarăși Țara lor și-un nume care se-auzea mai ieri oriunde?

Dacă însă îmi vine în minte soarta mea cea chinuită.

Spăimântată, las pustiei năzuințele acestea...

Pentru că sunt azi captivă, mi-i destul că mai trăim.

Vai ce teamă mi-i și nu știu de-am să aflu adăpost

Tăinuit de ochii lumii, unde să te-ascund pe tine!

Cetățuia asta-naltă, mulțumită zeilor

Care i-au plinit zidirea și cu-averii au înzestrat-o.

Spin în ochii multor neamuri și cu glorie în lume.
 Un morman de pulberi azi e. Flacăra a ruinat-o...
 În cetatea asta largă, a rămas vreun colț în care
 Fiu-mi să se-adăpostească? Ce refugiu să-i aleg?
 Poate, în sepulcrul sacru, al iubitului meu soț:
 Îi cinstesc chiar și dușmanii maiestuoasa înfățișare.
 Tatăl lui cu cheltuială, un colos a ridicat.
 Rege generos cu morții ce din neamul lui s-au tras.
 Tatălui să-l dau în seamă, cred că-i lucrul cel mai bun.
 leci sudori, de gheață parcă, măduarele mi-acopăr.
 — Emur, biata, doar la gândul că mormântu-i piază rea.
 BĂTRÂN îți trecând drept morți, cu asta au scăpat de la pieire.
 and ROI» **w** Q firavă speranță mai rămâne pentru mine:
 Iele faimos al nostru îl apasă cu povara-i.
 BĂTRIM vrei să nu te vândă cineva, în uneltirea-ți.
 Uătură pe martori. ANDROMACA – e caută vrăjmașul?
 bAtRU acesta-i mort, o dată ce se pierde într-o ruină.
 ANDROM – pare să-l ascundem? Tot vor da de urma lui.
 BAIW me de-i trece, orice învingător se înmoaie.
 ANDRO sunt ja gtn (lui să nu i am (je az-SUD
 t: „ochii-mi...
 BĂTRÂN” Tui\oți alege ce refug în ai să-i dai;
 Vor ” 1 să mtxe în întâiul adăpost 1 AMDRO (ineri neumblate să
 mi-l puie în siguranță?

Cine ut; e oare. În tumultul plin de spaimă.

„Otească? Fă-o, Hector, și acuma, a ac i. ara. ordeauna sub aripa-ți ne-ai luat.

Și cu to) un – în această grea-ncercare Întră, fcerm Șă. de cei tari ferește-ți fiul. Și dispr? u-cru Pentru ce dai îndărăt îți știu ffugiu-ți, cu un aer indignat? – rușine că ai tresărit de teamă.

Să-ți alungi trufia asta pe măsura altor timpuri: Sufletul ți-l mlădiază întâmplărilor de azi! Iată ce suntem acuma: o captivă, o groapă, un fiu... Să ne aplecăm, se cade, neînvinselor urgii: Haide, întră-n sacra casă unde zace tatăl tău! Îndrăznește să te-apropii, oricum îți va folosi: Pe cei slabi de-i cruță soarta, mântuire vei afla, Dacă ți se curmă viața, vei avea aicea, groapa.

Troienele, v. 457 – 512.

Medeei

[Medeea l-a urmat pe Iason cu care are doi copii. Dar la Corint, unde s-au refugiat ca exilați, Iason se hotărăște să ia în căsătorie pe fata regelui Creon. Din casa ei Medeea a auzit corul cântând cântecul de nuntă. Monolog înflăcărat, apoi schimb de cuvinte din ce în ce mai viu și mai întretăiat al Medeei cu doica ei. Amestec de firesc și de retorică în monolog. În dialog, zăngănit de formule scânteietoare în care se simte inspirația stoică. Caracter suprauman (și chiar inuman) al eroinei. Forță cu adevărat tragică a întregului: situație și expresie.”!]

Simt că mor. Epitalamul mi-a rănit urechea mea!

N-am avut până acuma, lovitură așa de grea!

Anevoie cred eu însămi, ceea ce n-aș fi crezut:

Să o facă asta Iason, pentru care am pierdut

Țara, tronul și pe tata? Tocmai dânsul să mă lase

Singură și părăsită, pe meleaguri odioase?

Crud de tot, dispreț arată marii mele însușiri

Când cu ochii mă văzuse poruncind întregii firi

Și prin vrăji nelegiuite focul supunând și marea.

Într-atâta crede oare să mi se fi stins chemarea

De a face rău în juru-mi? Rătăcind cu gând nebun, în delir,
Într-una caut încotro să mă răzbun.

Dacă ar avea un frate! O soție însă, are:

O va urmări jungheru-mi, dându-mi dreaptă răzbunare.

Dar această ispășire să răscumpere ce-am tras?

Din ce-ascund cetăți barbare, la pelasgi, de-a mai rămas

Făr’ de lege să n-o știe mânilor-ți, s-o faci acuma!

Crimele-ți te duc la vale, rând pe rând le-ascultă numa:

se adresează acum sieși, într-un mod cu totul nenatural.

Dacă însă îmi vine în minte soarta mea cea chinuită.

Spăimântată, las pustiei năzuințele acestea...

Pentru că sunt azi captivă, mi-i destul că mai trăim.

Vai ce teamă mi-i și nu știu de-am să aflu adăpost

Tăinuit de ochii lumii, unde să te-ascund pe tine!

Cetățuia asta-naltă, mulțumită zeilor

Care i-au plinit zidirea și cu-averi au înzestrat-o.

Spin în ochii multor neamuri și cu glorie în lume.

Un morman de pulberi azi e. Flacăra a ruinat-o...

În cetatea asta largă, a rămas vreun colț în care

Fiu-mi să se-adăpostească? Ce refugiu să-i aleg?

Poate, în sepulcrul sacru, al iubitului meu soț:
Îi cinstesc chiar și dușmanii maiestuoasă înfățișare.
Tatăl lui cu cheltuială, un colos a ridicat.
Rege generos cu morții ce din neamul lui s-au tras.
Tatălui să-l dau în seamă, cred că-i lucrul cel mai bun.
Reci sudori, de gheață parcă, mădulele mi-acopăr.
Tremur, biata, doar la gândul că mormântu-i piază rea.
BĂTRÂN-ul – Nfulți trecând drept morți, cu asta au scăpat de la
pieire.

andromaca – Doar o firavă speranță mai rămâne pentru mine:
Numele faimos al nostru îl apasă cu povara-i.

bătr Înul – Dacă vrei să nu te vândă cineva, în uneltirea-ți, Tu
înlătură pe martori.

andromaca – Dar de-l caută vrăjmașul?

bătrânul – Pentru acesta-i mort, o dată ce se pierde într-o ruină.

andromaca – Ce rost are să-l ascundem? Tot vor da de urma lui.

bătrânul – Prima furie de-i trece, orice învingător se înmoaie.

andromaca – Tulburată sunt la gândul să nu-l am de azi, sub
ochii-mi...

bătrânul – Liniștită, poți alege ce refugiu ai să-i dai; Tulburată,
fă-l să intre în întâiul adăpost!

andromaca – Vor fi plaiuri neumblate să mi-l puie în siguranță?
Cine să ne-ajute oare, în tumultul plin de spaimă. Cine să ne
ocrotească? Fă-o, Hector, și acuma, Tu acel ce întotdeauna sub aripa-ți
ne-ai luat, Apără-ți soția bună, în această grea-ncercare și cu blânda ta
cenușă, de cei tari ferește-ți fiul. Intră, fiule în sepulcru! Pentru ce dai
îndărăt și disprețuiești refugiu-ți, cu un aer indignat? Îți știi firea: ți-i
rușine că ai tresărit de teamă.

Să-ți alungi trufia asta pe măsura altor timpul Sufletul ți-l
mlădiază întâmplărilor de azi! x-lată ce suntem acuma: o captivă, o
groapă, un să ne aplecăm, se cade, neînvinșelor urgii: (Haide, intră-n
sacra casă unde zace tatăl tău. Îndrăznește să te-apropii, oricum îți va
folosi Pe cei slabi de-i cruță soarta, mântuire vei afla Dacă ți se curmă
viața, vei avea aicea, groapa r

Troienele, v. 457

Părăsirea Medeei

[Medeea l-a urmat pe Iason cu care are doi Dar la Corint, unde
s-au refugiat ca exilați, *liZ T*) în hotărâște să ia în căsătorie pe fata

regelui Creotlun4; s casa ei Medeea a auzit corul cântând cântecul de in „Monolog înflăcărat, apoi schimb de cuvinte jea ei în ce mai viu și mai întretăiat al Medeei cu deyjjai Amestec de firesc și de retorică în monolog. lui simte zăngănit de formule scânteietoare în care ser mu. inspirația stoică. Caracter suprauman (și chiatp-uluiman) al eroinei. Forță cu adevărat tragică a între situație și expresie.”!

medeea – Simt că mor. Epitalamul mi-a rănit urechea mea!

N-am avut până acuma, lovitură așa de grea!

Anevoie cred eu însămi, ceea ce n-aș fi crezut:

Să o facă asta Iason, pentru care am pierdut

Țara, tronul și pe tata? Tocmai dânsul să mă lase

Singură și părăsită, pe meleaguri odioase?

Crud de tot, dispreț arată marii mele însușiri

Când cu ochii mă văzuse poruncind întregii firi

Și prin vrăji nelegiuite focul supunând și marea.

Într-atâta crede oare să mi se fi stins chemarea

De a face rău în juru-mi? Rătăcind cu gând nebun/

În delir, într-una caut încotro să mă răzbun.

Dacă ar avea un frate! O soție însă, are:

O va urmări jungheru-mi, dându-mi dreaptă răzbun

Dar această ispășire să răscumpere ce-am tras?

t –, l-xw i. i i-a rămas

Din ce-ascund cetăți barbare, la pelasgi, de-a mai

Făr' de lege să n-o știe mânilor-ți1, s-o faci acuma!

Crimele-ți te duc la vale, rând pe rând le-ascultă nii

Medeea se adresează acum sieși, într-un mod cu totul nenatural.

De-o podoabă fără seamăn1, tronul nostru-a fost prădat când o sabie tăiașe în bucăți copilu12 dat Drept însoțitor fecioarei înspăimântătoare care Trupul lui făcut fărăme îl împrăstie pe mare, încât tata să-i culeagă pentru groapă, os de os. Peliasă bătrânul fiert e în cazanul fioros. M-am acoperit de sânge ce funest îmi este mie, Nu împinsă de vreo ură, ci în pornirea mea impie. Astăzi, dragostea înșelată mi-a pus inima pe foc... Totuși, ce avea să facă Iason ținut în loc De voința și puterea neîndurată a altuia? îi mai rămânea cu pieptu-i să înfrunte sabia... Nu rosti aceste vorbe, suferință mâniată! Înțelegere mai multă, pentru dânsul, tu arată! Dacă este cu puțință, Iason, iar să fie-al meu Cum a fost mai înainte și de nu-i precum vreau eu, Să trăiască neuitându-mi mai presus de toate darul 1 De prezența lui mă

cruțe, prea îmi este plin paharul. Toată vina c-a lui Creon: abuzând de sceptrul lui, Dărâmând unirea noastră, mă răpi iubitului și copiilor, pe-o mamă, destrămând o căsnicie Căreia credință strânsă îi stătea la temelie. Osândirea-mi se cuvine să se îndrepte doar spre el: Îl așteaptă o pedeapsă ce nu iartă nici de fel. Am să îngrop palatu-i mândru, sub mormane de cenușă să se vadă în umbra nopții flacăra cea jucăușă Pân' la Capul Malea⁴, unde nava face-un lung ocol. doica – Taci, te rog! Cu plânsu-acesta, vezi să nu te dai de gol, Suferința ta ascunsă, înfășoară-o în tăcere! Cine rabdă fără murmur, greaua rănilor durere, Ține-n mână pe dușmanu-i: dacă ura-n umbră stă, Dăunează, neașteptată, lovitura ce o dă.

1 Lâna de aur pe care, din porunca lui Pelias, Iason o adusese din Colhida cu ajutorul argonauților.

— Fratele ei: pe când fugeau, Medeea îi omorâse, îl tăiașe în bucăți și îl aruncase în mare, ca să-l întârzie astfel pe tatăl ei care îi urmărea.

8 Făgăduind că-l va întineri pe Pelias, Medeea îl înjunghiasse și îl fiersese într-un cazan, ca să-l răzbune pe Iason.

— La celălalt capăt al Peloponezului.

Ura-n văzul tuturor a, cu înfocarea ce o pune, Pierde făr' de rost prilejul nimerit, să se răzbune...

— Suferințele ușoare pot s-asculte de un sfat De-a se-acoperi în taină... zbciumul nemăsurat Nu se ține închis în suflet, ci înfruntă pe oricine.

— Fiică, pune frâu mâniei! Doar prin liniște, pe tine Te mai poți salva acuma.

— Fuge soarta de cei tari: Pe neputincioși i-apasă cu urgiile ei mari.

— Nu-i de laudă îndrăzneala fără noimă, la întâmplare.

— De când lumea, îndrăzneala, o îndreptățire are.

— Să nu ceri speranței tale să te scoată iar la drum!

— Cine și-a pierdut speranța, ce mai poate pierde-acum?

— Au plecat colchidienii, iar pe soț, temei nu pune... Nicio zare de lumină, pentru tine nu rămâne.

— Mi-a rămas credința în mine, iar în mine pot afla Mare și pământ, și săbii, foc și zei și tot ce-aș vrea. Teamă-ți este de un rege...

— Mi-a fost rege, numai tata...

— Dar de săbii nu ți-i teamă, că într-o clipă te-or da gata?

— Chiar de-or crește din țărână1.
— Nu ți-i teamă c-ai să pieri? Asta-mi este și dorința...
Fugii vrei liman să-i ceri?
Am fugit odată-n lume, fapt ce-l ispășesc amarnic.
Medee! Vai, Medee!
Medee, dar zadarnic.

Medeea, v. 116 – 171. Frumusețea

[După ce Fedra i-a mărturisit dragostea ei incestuoasă, Hipolit a fugit, cutremurat de oroare. Suplă meditație lirică, totodată legată de acțiune și având și un interes general: frumusețea bărbătească a lui Hipolit; caracterul pieritor al frumuseții fizice (mai jos va fi vorba de primejdiile care le provoacă). Imagini variate, puternice sau grațioase.]

* paâni „dădu – „ – * – de o mulțime de soldați născuți

MEDEEA

DOICA

MEDEEA

DOICA MEDEEA DOICA MEDEEA – DOICA

MEDEEA – DOICA – MEDEEA – DOICA

MEDEEA – DOICA

MEDEEA – DOICA MEDEEA – DOICA – MEDEEA – LITERATURA

LATINA

corul Ei fuge parcă-i frate furtunilor nebune.

AIENIE-Xici Corus1, nori mai iute nu prinde să adune; nelor –
Mai iute ca văpaia pe cer rătăcitoare, O stea ce fugărită de vifore
tresare, Lungi dâre luminoase purtând până departe – Admiratoarea
faimă, de timpuri astăzi moarte, Alături te pusese de vechea lor lumină,
Dar marea ta splendoare lucește mai deplină Asemenea cu Phoebe 1,
în plina ei văpaie când își adună-n cornu-i, întreaga vâlvătaie și fulgeră
din ceru-i în goană, noaptea toată, Cu fața-i aurie, de raze înconjurată;
Mult mai mărunte stele, i se închină-n cale. Asemenea cu Vesper
ce-aduce umbre-n vale, El vestitorul mândru, al nopților profunde, Nu
prea cu mult înainte, spălându-și chipu-n unde Tot el îndepărtează
întunecimi din lume: „Luceafăr” 4 ce renaște spre ziuă, cu-acest nume.
Liber5, ce vii din Indii cu tyrsuri8 des purtate, Tu zeu de-a pururi
tânăr, cu plete netăiate, Cu lănci din viță tigrii ți-i sperii neîncetat, Tu
care porți o mitră7, pe-un cap încornorat8. Pe Hipolit cu păru-i țepos,
n-ai să-l dobori, Deși înfățișarea-ți o lauzi deseori. Nu-i țară să nu știe,

din larga noastră sferă Pe cine⁹ sora Fedrei¹⁰, lui Bromiu¹¹ îl preferă.
Bun iluzoriu al nostru, tu dar al frumuseții, Cu pas nespus de iute,
dispari din largul vieții

I Vânt din nord-vest. a Cometa. „Strălucitoarea”: luna.

4 Planeta Venus, care strălucește când seara (Hesperus: cf. p. 251 nota. 1), ciad dimineața (Lucifer).

s Numele latin al lui Bacchus.

6 India e socotită patria lui Bacchus, care avea ca armă un tirs (vezi p. 250 nota. 1).

7 Mitra o purtau pe cap orientalii și femeile.

8 în vechile reprezentări grecești, Dionysos (Bacchus) e înfățișat cu coarne de taur, simbol al forței.

Tezeu, tatăl lui Hipolit. 19 Ariadna.

II Epitet al lui Bacchus: e vorba de o variantă a legendei cunoscute (vezi mai sus, p. 249 nota. 4).

Mai repede poiana sclipind în primăvară Nu-și pierde toată vraja-i, în arșița de vară când bântuie solstițiul, văpaia lui de-amiază și depanarea nopții, în grabă o scurtează. Cum se-ofilește crinul cu palida lui foaie și-n plete asfințește a rozelor văpaie, își pierde zorit obrajii coloarea ce scânteie și nu e zi să treacă, podoabe să nu-ți iee.

Fedra, 736 – 772.

Concluzie. Reacția clasicizantă de după moartea lui Nero a dăunat renumelui lui Seneca: Quintilian, Tacit îl judecă nu fără dreptate, dar fără simpatie. Dimpotrivă, vechii scriitori creștini (Tertulian, Sfântul Augustin, Sfântul Ieronim) l-au socotit un precursor, deși era plin de orgoliul aristocratic al stoicismului care, chiar temperat, nu îndeamnă nici la devotament, nici la milă. Totuși e adevărat că, mai mult decât oricine, Seneca îngăduie unui om cu sensibilitate modernă să intre în contact, fără dezorientare, cu gândirea păgână sub cea mai înaltă formă morală a ei și cu viața antică sub aspectele ei cele mai rafinate; și, de la Montaigne încoace, multe spirite nobile și-au găsit în Seneca un sprijin și o călăuză.

PFP T «A. Persius Flaccus aparține altei generații decât

„I? o p în Seneca, și asta se simte: se îndepărtează foarte t „N. mult de rafinamentul vremii lui August. Era etrusc din Volaterra și aparținea rigidului mediu ecvestru. La profesorii săi de retorică, Remmius Palaemon și Virginius Flaccus, l-a cunoscut pe Lucan și s-a legat de el. Dar filosofia a devenit viața lui după ce l-a făcut pe poetul

stoic Cornutus preaiubitul său îndrumător spiritual. Sub influența acestuia a compus șase scurte satire (împotriva poeziei timpului său; despre adevărata religie; împotriva lenei; împotriva îngâmفării celor mari; despre adevărata libertate; împotriva zgârciilor) pe care, după moartea sa prematură, le-a retușat Cornutus și le-a publicat poetul Caesius Bassus. O tragedie pretextă și un *Itinerariu* completeau bagajul său poetic.

Stoicismul lui. Persius e un fel de „tânăr predicator puritan” (R. Pichon), de o „pudoare feciorelnică”, care disprețuiește și biciuiește fără indulgență, ba chiar cu o bucurie amară, și cusururile și viciile veacului său. Are dogmatismul studentului fără experiență personală: stoicismul pur îi inspiră o morală dură și simplistă, pe care ar vrea s-o aplice tuturor; este exact contrariul inteligenței îndrumări de conștiință, așa cum o concepe Seneca. Se exprimă cu brutalitatea neîngrădită a unui tânăr foarte pur, care-și imaginează cu violență urâtenia păcatului; așa încât se reunesc în el rigiditatea plină de amărăciune a opoziției aristocratice¹ și verva cinică a predicatorilor de la răspântii. Totuși se presimte la el uneori, sub voința energic încordată, apariția duioșiei și a milei; și entuziasmul lui, sinceritatea lui militantă îl captează cu totul pe cititor.

Retorica lui. Poezia lui e de o obscuritate legendară. Fără îndoială tinerețea și lipsa lui de experiență au în privința aceasta rolul lor. Dar Persius urmărea și un scop anume: voia să facă din satiră un „gen major”, păstrându-i în același timp calitățile tradiționale de pitoresc și de libertate în tratare. Lipsa de amploare în expuneri, lipsa legăturilor logice sunt cusururi care se datorează epocii, al doilea puțin și genului; alternanța de solilocvii și de dialoguri cu un interlocutor nedeterminat se inspiră din Horațiu și din Seneca, și pornește, în ultimă analiză, de la „diatribă”; punerile în scenă comice (puțin rigide și neîndemânatic dezvoltate) nu sunt nici de noi. Dar prin căutarea tonului serios, oratoric chiar, în pofida tuturor grosolăniilor, printr-o vehemență constantă, fie foarte vizibilă, fie circulând pe sub versuri, prin voința de a îmbrăca realismul sincer al descrierilor în vocabularul cel mai pitoresc și mai expresiv, chiar dacă e încărcat, Persius anunță intențiile și chiar realizările lui Juvenal. Succesul său, imediat, dovedește că din punct de vedere literar avusese dreptate.

Adevărata religie

[Plan clar (puritatea lui Macrinus care provoacă, prin antiteză,

„diatriba” împotriva falsei credințe; rugăciunile criminale; nesocotirea divinității; dorințele inutile; dorințele nesăbuite; practicile zadarnice; adevărata credință); tratare fragmentată și inegală (absența tranzițiilor; diversitatea și scurtimea scene.

1 Era vărul Arriei, soția senatorului TURasea, unul dintre eroi: opoziției stoice față de împărat. Și Persius însuși face multe și clare aluzii la Nero.

lor prin care ea înaintează; acumulare grăbită de întrebări și exclamații felurite). Noblețe precreștină a gândirii (cf. Tertulian, *Apologeticum*, 30, 5 – 6.))

Cu piatra cea mai albă înseamnă-această zi...

În ani de viață alta mai bună nu-ți va fi...

Ursitei1 tale-i varsă prinos de vin pe-altare.

Tu n-ai să ceri vreun lucru decât cu voce tare

Și nu simți trebuința de-a cumpăra pe zei

Cu daruri de tămâie. S-o facă doar acei

Unși în măririi, rugându-i în șoaptă, la ureche...

Prin templele Cetății, povestea asta-i veche:

Tot mai puțini sunt inșii ce spun deschis ce vor.

„Dă-mi nume bun și minte!” îngână vocea lor.

Numai de ochii lumii, pe când, mai pe șoptite.

Se roagă – așa: „Stăpâne, mai repede trimite

Lui moșu coasa morții, doar vreau să-l moștenesc

Ori sub cazma o oală cu galbeni să gălesc...

Pe-orfanul dat în pază-mi, de viață mi-l dezleagă.

Prea fericit epitrop, să-i pap averea întreagă...

Se chinuie sărmanul, de scabie muncit...

Și trupu-i, de-o umoare acrită-i bugezit...

Te-ai îndurat de Nenu să îngroape-a treia soață” ...

Spre asemeni lucruri sfinte, în zori de dimineață

Cucernic ei se spală de tina nopților.

De vreo trei ori muindu-și în Tibru3, capul lor...

Eu unuia de-aceștia i-aș pune-o întrebare:

Îl crezi pe zeul Joe cel foarte bun și mare.

Decât cutare Staius să-ți fie mai pe plac? 4

Orfanului din pa/a-ți să-i fi venit de hac?

Și în asemeni lucruri socoti că e nevoie

Să cauți îndurare și sprijin de la Joe?

Socoti un semn al sorții că nu ți-a fulgerat
Nici casă, nici pe tine, ci într-un stejar a dat.
1 Vezi p. 358.

— Pe care o va moșteni, cum le-a moștenit și pe celelalte două. 8
Ritual practicat de credincioșii zeiței egiptene Isis.

4 Jupiter, sugerează Persius cu maliție, trebuie definit cel puțin
în raport cu un om cinstit; dar Staius îți va astupa urechile auzind ce
rugăciuni i se fac lui Jupiter.

În loc s-arunce leșu-ți în vreo dumbravă sfântă în care vechiul
preot² opreliște împlântă?

Urmează de aicea că Joe, barba sa
Ți-o dăruie prosteste, s-o prinzi a scărmana?
La tot Olimpul, oare socoti că i-ai uns ochii.
Cu seu de măruntaie³ ce-l ard pe ruguri, pochii?
Mătușa de pe mamă, bunica, fac la fel în frica lor de demoni,
ungând pe mititel.

Când o să-l ia din leagăn, pentru întâiași dată.
Cu alb scuiat pe frunte, pe buza lui udată:
Să nu-l deoache nimeni, cu degetu-l menesc...
Cu mâinile-amândouă, ușor mi-l pălmuiesc.
De ruga lor adusă, moșia lui Licin.
Palatul unui Crassus⁴, din nalt, în palmă-i vin
Un crai și o crăiasă, de ginere îl vor.
Se iau la ceartă fete ce după dânsul mor...
Pe unde-i trece pasul, în urmă crește-o floare...
Pe doică n-aș ierta-o de-asemenea purtare:
De-o fi și în alb⁶ gătită, această rugă a ei.
Tu Jupiter părinte, în seamă să n-o iei...
Îți ceri un trup tot tare să ai la bătrânețe.
Fie și-așa... Dar uite, plăcintele semețe.
Grămezile de carne au îndârjit pe zei.
Nimic să nu-ți asculte din câte pururi cei...
Ce să mai spun? Pe Joe l-au degustat amarnic.
Din setea-ți după bunuri, cu jertfele prea darnic
Ai sugrumat un taur și pe Mercur⁷ l-îmbii
Să ia din măruntaie cu prapuri sângerii:
„Penaților⁸ de le dă din plin avere.
Cirezilor adaos, mioare mai prospere!”

1 Locul unde căzuse trăsnetul se stropea cu sângele unei oi, se împrejmuia (câteodată doar cu un cerc de pietre) și folosirea lui se interzicea.

2 Preot sau preoteasă etruscă (Ergenna), a cărei intervenție putea înlătura lovitura de trăsnet.

— Se ardeau pentru zei mai ales măruntaiele și grăsimea victimelor, iar carnea, da cele mai multe ori, o consumau credincioșii.

4 Nume tipic de oameni imens de bogați.

5 Formulă juridică prin care se asigura deplina stăpânire.

6 Culoare sărbătorească și de bun augur, obligatorie în cultul zeilor cerești.

7 Zeul negoțului și al câștigului.

8 Zeii casei: aici casa însăși.

Dar cum s-o facă asta, sărmane idiot.

Când arzi juninci mulțime, cu seul lor cu tot?...

Și totuși nu se lasă: grăsime, măruntaie.

Pe zeu să-l toropească, aruncă în văpaie...

„Văzând cu ochii, zice, îmi crește turma mea

Și lanu-mi se mărește... Din ce în ce, da, da!”

Dezamăgit, la urmă, că nu o să le ajungă.

Aude cum suspină stingher, un ban în pungă...

Când cratere¹ enorme, de-argint sau aur greu.

Tot daruri cizelate ți le-aș aduce eu.

Ce-ai asuda² și-n pieptu-ți, din inima prea vie

Ar picura broboane, de-atâta bucurie...

Așa-ți veni din prada triumfului, în minte.

Să poleiești cu aur, solemne chipuri sfinte³

Și dintre frați din bronzuri⁴, aceluia ce-a trimis

Fără de neguri dese, în somnul tău vreun vis

Cum aurești tu barba-i, în semn de preamărire...

Nici vasele lui Numa³ n-au astăzi prețuire.

Nici bronzul lui Saturnuse, de când le-au alungat

Din temple-același aur... în aur s-au schimbat

Chiar urnele Vestalei și-argilele toscane.

Împotmolite inimi în glodurile-avane.

Pustii din cale-afară, de gânduri mari, cerești.

De ce-ați adus în temple deprinderi omenesti

Din cele mai urâte, să socotiți că placa

Și zeilor pornirea ce în carnea voastră zace?

Ea irosește-oleiul sorbit de scorțișoară.

Ea lâna calabreză⁷ o face de ocară.

Fierbând-o în suc de mure⁸... Ea îndeamnă să se radă

Din scoici mărgăritare și țărni vâna-i pradă

Storcând din magma în flăcări, metalul sclipitor...

1 Vase mari pentru amestecat vinul cu apa.

2 O sudoare a dorinței.

3 „întinerire” a statuilor de zei care se făcea periodic, dar și ca mulțumire pentru o victorie.

4 Jupiter, Neptun și Pluton erau frați, ceilalți zei erau cu toții fiii lui Jupiter.

5 Cel de al doilea rege al Romei, organizatorul religiei și simbolul celui mai simplu și mai pur cult.

8 Rege mitic al Latium-ului, pe vremea unei „vârste de aur” rustice.

7 Lâna fină de Tarent (în Calabria).

8 Purpura se obținea lăsând să putrezească și tratând apoi într-un fel complicat anumite scoici (*murex*).

Sunt vicii mari acestea, dar de pe urma lor.

Cu spor se alege carnea, din practici sacrilege...

Pontifilor, să-mi spuneți, locașului sfințit.

Ce spor i-aduce oare, tot aurul ticsit?

Ca pentru Venus, darul păpușilor de fată¹...

Ofranda pentru ceruri să fie mai bogată

Și nu tipsii gigante, divinilor să dați

Ca fiii lui Messala cu ochi încrucișați...

Doar inimi unde legea din fibra omenească

Se împacă de minune, cu flacăra cerească;

Până-n ascunsă cută un cuget neîntinat

Și avântat, un suflet nobleții consacrat...

lăsați-mă din ele să dăruie la altare

Și-atunci cu grâul ieftin, împac divinii iară...

Satire, II. Între lăcomie și moliciune

[Punere în scenă dramatică și pitorească. Dialog plin de vioiciune. Vocabular expresiv. Antiteză puternică (transpunerea mitului: *Hercule între Viciu și Virtute*, imaginat în secolul al V-lea de Prodicos din Ceos). Vezi o imitație la Boileau, *Sat.*, VIII, 69 – 89; și A.

Daudet, *Tartarin de Tarascon* (Tartarin-Quichotte et Tartarin-Panța).]

În zori de zi, când încă dospești de lenevie.

„Hai scoală-te! Îți zice grăbita lăcomie.

Sus în picioare, iute!” Tu nu te dai bătut:

„Mai lasă-mă să moțai o leacă-n așternut.

Că nu se-aprinde casa... Ce zor așa de mare?”

„Ei, asta-i încă una! Îți place întrebare?

Corabia te-așteaptă ca-n Pontul Euxin

Să încarci în mosc, tămâie, lemn scump și dulce vin...

Dă-i zor, să iei tu primul, cămilei însetate

Piperul de departe, din gheba-i de pe spate...

Înșală pretutindeni și jură mincinos...”

„Nu o fac: mă vede Joe!” – „Ce gând năbădăios 1

De vrei să-i faci pe voie, lui Joe, poftă mare

1 Fata îi oferea Venerei păpușile cu care se jucase în copilărie.

La răzuit din solniți, vreun fir uitat de sare” 1...

Te sufleci să pui, însă, în cărcă, sclavilor.

Burdufuri mari de piele și-un pântecos ulcior.

Tu nu cunoști obstacol: mai iute ca săgeata.

Bine-nchegata navă, să treacă marea-i gata.

Afară numai dacă, de Moliciune tras.

Temându-te de cumpeni, n-ai să rămâi acas:

„Unde te duci, nebune? Gândește bine, unde?

Ce bărbătească pară în inimă-ți răspunde

Să n-o mai poată stinge cucuta² din pocal?

Ce dor să spinteci marea din mal în celălalt mal?

Să te-ospătezi pe-o grindă, să moțai pe odgoane.

Să bei vin lănced, acru, din smoala³ unei cane?...
Și pentru ce ai face-o? În loc să îngrași un ban

Cu einer dinarul numai – te vei munci avan.

Ca unsprezece⁶, iute să-ți dea-n sudori, dinarul...

Mai bine, vieții tale să-i guști pe încetul, harul...

Trăiește-o cât e vreme, cât este încă a ta:

Cenușă, vis și umbră, curând vei rămânea⁶...

Te bucură de clipă fără să uiți de moarte...

Chiar clipa când spun asta, a și zburat departe...”

Chemat în două sensuri, cu-ademeniri de n-ai.

Tu nu știi ce potecă, mai cu folos să iei

Când un stăpân, când altul, te poartă cum li-i toana...

Satire, V, v. 131 – 156.

IrrAM Nepotul lui Seneca, M. Annaeus Lucanus, născut

— Mrk a Córdoba, crescut la Roma, e un miracol:

d9-00 e.n. ja jg ani scrisese trei poeme; la 21, era poet laureat și se bucura de o mare trecere la Nero. Dar curând împăratul, cuprins de gelozie, îi interzice să-și citească operele în public. Ca să se răzbune, Lucan intră în conspirația lui Piso; e denunțat și silit să se sinucidă. În vârstă de numai 26 de ani, lasă o operă însemnată (*Iliaca*, *Saturnalia*, *Catachthonion*, *Silvae*, o tragedie, *Medeea*, 14 librete de pantomimă-balet etc.)

1 Ca să nu mai culegi decât resturi. a Leac împotriva crizelor de nebunie.

s. Se punea smoolă în via ca acesta să se păstreze mai bine. < 5%, pe lună (60%). 6 11%, pe lună (132%). * Reminiscență din Horatm (*Ode* I, 4, v. 16).

din care ni s-a păstrat numai epopeea în 10 cânturi despre *Războiul civil* dintre Caesar și Pompei, sau *Pharsalia*. Atât, dar de ajuns pentru gloria sa.

„Pharsalia”: proiect și realizare. Lucan s-a reîntors la vechea tradiție romană a epopeii istorice, cu intenția de a nu introduce în ea niciun fel de miraculos contrar rațiunii: el adopta astfel un punct de vedere opus celui al contemporanilor săi, fanatici admiratori ai lui Vergiliu, care nu concepeau decât o epopee legendară și mitologică. Îndrăzneala era cu atât mai mare cu cât subiectul ales, aproape contemporan și bine cunoscut din multe lucrări (istorice și memorialistice), atingea și originile regimului imperial. Lucan avea intenția să cuprindă în poem și moartea lui Caesar, poate chiar și bătălia de la Philippi unde pieriseră ucigașii lui Caesar. Dar n-a avut vreme.

Cauzele războiului civil. Caesar trece Rubiconul și se îndreaptă spre Roma, înspăimântată de semne rele. (I). În vremea aceasta Cato și nepotul său Brutus se hotărăsc, cu un calm filosofic, să apere libertatea. Dar înaintarea lui Caesar îl face pe Pompei să părăsească Italia (II). îi apare în vis prima lui soție, Iulia, care îi prezice nenorocirile viitoare. Caesar, stăpân al Romei, pleacă să asedieze Marsilia, care se supune ofițerilor săi (III), în timp ce el însuși luptă cu pompeienii în Spania (IV). În Epir, senatul i-a încredințat comanda

supremă lui Pompei. Caesar, numit la Roma dictator și consul, își concentrează cu greu trupele dincolo de Marea Adriatică (V); conduce operații militare fără succes în preajma orașului Dyrrachium și, crușat cu mărnimie de adversarul său, se retrage în Te-salia (VI). La Poarsalus Pompei e înfrânt și fuge (VII); dar, când vrea să debarce în Egipt, regele Ptolemeu poruncește asasinarea lui (VIII). Cato, acum comandantul trupelor republicane, le conduce prin deșertul Libiei, prin care mișună șerpii, spre provincia Africa, în vreme ce Caesar ajunge în Egipt (IX) și se stabilește la Alexandria, unde e sedus de Cleopatra și unde o răscoală îl expune celor mai mari primejdii (X).

Scriș foarte repede și fără dificultăți de compoziție, o dată ce urmează ordinea cronologică, poemul progresează într-o mișcare regulată și fără mari deosebiri de stil; numai căldura retorică crește începând de la cântul VI, cum e firesc în apropierea peripețiilor esențiale. Dar, supus impresiilor momentane ale autorului, poemul reflectă dizgrația lui Lucan printr-o vizibilă schimbare de ton: primele trei cânturi sunt, din punct de vedere istoric, imparțiale între cei doi rivali, iar primul cuprinde un elogiu emfatic al lui Nerol; celelalte (pe care nu le-a publicat autorul însuși) nu pierd niciun prilej de a-i exalta pe pompeieni și de a deplânge pierderea libertății republicane.

Spiritul științific. Lucan se documentase bine. Mai mult, are simțul istoriei: e admirabil felul în care înfățișează cauzele morale și sociale ale războiului civil. Are și înclinare spre precizie chiar dacă o plătește cu câteva aridități sau prozaisme: i se va spune, cu reproș, că e un „istoric” în versuri.

Dar, având și el curiozitatea științifică a secolului, a găsit izvoare de poezie în tot felul de alte discipline (cum au făcut în Franța poeții Pleiadei). Întâi geografia și etnografia: în fiecare cânt lungi digresiuni îl plimbă pe cititor în jurul Mediteranei, așa cum făcuse Pomponius Mela. Apoi astrologia și magia: numai ele, descriind minunile, aduc în poem miraculosul, dar un miraculos actual și viu: căci contemporanii credeau în el. În sfârșit, fiziologia și istoria naturală: setea, foamea, șerpii veninoși îi oferă poetului o amplă materie.

Totuși folosește aceste științe mai mult ca un poet decât ca un savant; îl poți adesea surprinde greșind, căci generalizează sau concentrează, pentru un scop anume, cunoștințe rapid acumulate. De pildă, descrierea datelor astrologice în preajma războiului civil nu are nicio realitate: ea grupează în mod arbitrar toate semnele

însământătoare pe care Lucan le-a găsit menționate în tratatele „științifice”.

Pompei și Caesar

[Portrete antitetice și simetrice; adevărate din punct de vedere istoric (cu mai puțină simpatie față de Caesar). Stil concis și pregnant (cf. Salustiu și, uneori, Velleius Paterculus). Două comparații „homerice” (tratate pentru propria lor frumusețe) de o puternică originalitate.]

N-o să afli între dâșii, niciun fel de-aseănare: Unul, dus de ani, înainte, e în pragul bătrâneții, Portul îndelung al togii l-a deprins prea mult cu tihna care l-a făcut să uite arta grea de-a comanda.

1 Severitatea față de Lucan scade odată cu lectura articolului lui P. Giraal, /ogi» *w lui Nero... e cumva ironic*! (Rev. des El. lat. XXXVIII, 1960, p. 296).

Lacom după faimă în lume, el, poporul-i dă multe.

Vântul popularității, azi îl mână pe de-a-ntregul.

Teatrul lui1, ca întotdeauna cu aplauze-l primește.

Satisfacție aleasă pentru cel prea plin de sine.

Trecerea nu-și întărește cu prisos de sevă nouă.

Ci se reazemă și-acuma, pe norocu-i de-altădată.

Țintuit pe loc, la umbra unui nume strălucit.

Un stejar gigantic, printre lanurile roditoare.

Năpădit de vechi trofeie2, aninate de popor

Și de darurile sacre, de la căpitani de oaste.

Nu mai stă înfipt în glie, cu vânjoase rădăcini.

Doar enorma-i greutate îl mai ține în picioare.

Nu-și întinde către aer, decât ramuri dezgolite.

Trunchi rămas fără de frunze, dă și-acum, un pic de umbră.

Totuși, clătinat cum este de-adierea cea mai mică.

Gata mai să se răstoarne și încins, de o pădure

Cu atâția pomi puternici, prețuit e numai dânsul.

Caesar e cu totul altfel, nici cu nume-așa de mare.

Nici cu fapte glorioase, la înălțimea celuiilalt.

Dar un geniu ce nu-l lasă locului să stea vreodată.

Are o singură rușine: Să nu fie învins în luptă.

Ager, neîmblânzit, cu brațul dus acolo unde-l cheamă

Vreo speranță sau vreo ură; nu se teme să-și păteze3

Sabia ori să-și grăbească biruința cu-orice preț.

Speculând bunăvoința zeităților din nalturi.
Răsturnând tot ce-l oprește să se îndrepte către culme.
Bucuros când își așterne cale chiar peste ruine.
E întocmai unui fulger, ce se naște din vântoasă4.
Printre nouri, cu un tunet ce cutremură eterul.
Bubuie și scânteiază zdruncinând o lume-ntreagă.
Cu lumina lui prea vie, ziua des o eclipsează.
Omenirea înspăimântată, tremură în fața lui.

1 Pompei ridicase primul teatru de piatră la Roma.

8 în țările musulmane se mai atârnă și azi diverse ofrande (până și fâșii de veșminte) de crengile copacilor sfinți.

— Cu sânge.

— Teorie acceptată de Seneca (*Naturales Quaestiones*, II, 22 și urm.), dar îmbinată aici cu cea a lui Lucrețiu (VI, v. 211 și urm.).

Îți ia ochii cu zigzagul care scapără o clipă

Și lovește chiar locașul celui care-i este zeul.

Nu cunoaște-n calea-i stăvili, năruie când se prăvale

Și-n suire când își strânge1 tot ce-a risipit din focu-i...

I v. 129 – 157

Codrii Marsilie!

[Digresiune strălucitoare (Caesar, având nevoie de lemn de construcție ca să asedieze Marsilia, nu va sta la gânduri să violeze misterul sacru al acestei păduri). Curiozitate etnografică față de formele primitive ale credințelor omenești. Tratare romantică, foarte încărcată, dar de mare efect. Specticism latent al unui spirit viguros, care își află exprimarea, către sfârșit, într-o formulă pregnantă.]

Copacii lor, de secoli statură neatinși.

Iar ramuri împletite țineau mereu răcoare

De tremurai ca iarna, în umbra fără soare

Și nu dădeai acolo, de Panii2 câmpenești

Nici de Silvani3, stăpânii pădurilor întinse.

Sau nimfe din desișuri, ci doar de-altare stranii.

De-un ritual sălbatic: nu e vreun arbor sacru

Să nu-l păteze urme de sânge omenesc4

Și dacă iei în seamă eresuri din vechime.

Nici pasărea ce zboară, pe creanga-i nu se-așaz

Nici fiara cuib nu-și face în peșterile lor

Și nici popas vântoasă, în codrii fioroși

Sau fulgere să cadă din nourii cei suri
Dau foșnet de la sine stejarii din bungeturi în care nicio boare
nu clatină frunzișul.

Aici cresc unde înalte din negrele izvoare
Și chipuri mohorâte de zei tresar informe
De pe ciuntite trunchiuri. Paloarea-acestor idoli
De putregai, ea însăși te lasă înlemnit.
Nu te înspăimântă zeii cu chipuri cunoscute
Cât idolii, cu teama de tot ce nu cunoști.

1 în cer unde se reîntoarce fulgerul, după credința celor vechi
(fiindcă focul are tea-dtața să se înalțe).

— Semizei ai lumii rurale (în mitologia greacă). Semizei ai
pădurilor (în mitologia latină).

* în Galia liberă se mai făceau însă destul de frecvent sacrificii
umane.

O faimă căpătase dumbrava blestemată
Că zguduit pământu-i, adeseori mugea
Din scorburoase peșteri, iar tisele-i prindeau
Să-și încovoiaie ramuri ce se înălțau pe dată.
De asemeni, că-n cuprinsul acestor codri mari
Ar pâlpâi adesea reci flăcări fără pară.
Și încolăciți pe gârniți s-ar deșira balauri.
Lăsându-le în seama acelor zei ai lor.
Xu mai cutează neamuri să vie la altar.
Când Phoebus e la mijloc de boltă, că văpaia-i
Ori noapte întunecată acopere tot cerul.
Chiar preotul stă în cumpeni să intre în pădure.
De teamă să nu deie peste Stăpânul ei.
III, v. 399 – 425.

Efortul epic. Raționalismul științific al lui Lucan, dorința lui de a
nu amesteca zeii în acțiune, însuși faptul că această acțiune nu se
bucura de magia unui trecut îndepărtat: tot atâtea dificultăți în calea
creării unei atmosfere epice. Lucan și-a dat perfect seama și de
constrângerea pe care și-o impunea și de mijloacele prin care istoria
poate fi făcută eroică.

Principalul e să zugrăvești energic măreția unor ființe
excepționale. Dar Lucan nu vrea să-l transforme pe Caesar într-un
erou: de la început se vede că n-are simpatie pentru el; și, ca să

echilibreze acțiunea, trebuie să-l apropie de nivelul lui Pompei, care, oricum, rămâne mediocru; de altfel, simpla putere intelectuală poate cu greu constitui un resort epic. Cato e acela care va fi personajul supraomenesc, simbolul complex al tuturor vechilor virtuți romane, al libertății muribunde și al stoicismului militant, în persoana lui sunt idealizate supunerea față de Fatalitate și orgoliul moralei stoice de care e pătruns întreg poemul; și, reciproc, maximele și prezicerile stoice din *Pharsalia*, reamintind de Cato, îi măresc rolul, destul de redus din punct de vedere istoric¹. În rest, fie că e vorba de protagoniști sau de personaje secundare, psihologia lui Lucan rămâne sumară și lipsită de viață adevărată.

1 Descoperit la Volubilis (Maroc), un bust de bronz de toată frumusețea atribuie cam la aceeași dată – chipului lui Cato o seninătate emoționantă și aproape eroică.

Cato în pragul războiului civil

[În fața unui război civil iminent, Brutus (viitorul ucigaș al lui Caesar) vine, noaptea, să-i ceară sfat integrului Cato. Simțul civic al lui Cato: nu admite să fie separat de colectivitate; ar vrea să se sacrifice pentru ea. Argumentarea e confuză din pricina excesului de formule stoice și de podoabe poetice. Dar căldura sentimentului și a imaginației conferă reală viață „tiradei”. Cf. mai sus, paginile lui Seneca (p.503 și urm.)]

Recunoaștem că războiul civil e cea mai mare crimă.

De însă, Brutus, ursita va fi să-l aducă.

Virtutea-mi o să-l urmeze fără vr-o ezitare.

Zei cerești sunt vinovați de-i Cato, aicea de vină.

Poate privi cineva, lumea și roiul de astre, în gol prăbușindu-se, fără să-l zguduie teama?

Atunci când eteru¹¹ cel-nalt se prăvale

Și se clatină glia, iar lumile se ciocnesc între ele

Rostogolindu-se în haos, cu toate, de-a valma.

Cine ar putea să rămână cu brațe încrucișate?

În timp ce popoare cu regi ce domnesc peste plaiuri

De cealaltă parte a mării, sub alte mănunchiuri de stele.

Ademenite acum, de țara Hesperier în volburi.

Au să urmeze în luptă acvilele faimei romane.

Eu prins de bun trai și de tihnă, am să stau singur de-o parte?

Feriți-mă, zeități din înalturi, de-aseenea grea nebulie!

Înfrângerea Romei ce-atrage pe geți³ și daci⁴, în cădere.

Nici într-un fel n-o să-l lase pe Cato fără putere.

La fel cu părintele, cărui copii iubiți îi muriră, în marea lui suferință, vrea totuși să fie în capul

Cortegiului ca să-l îndrepte pe drumul din urmă, spre groapă

Și cată să ție și dânsul în mână, torța tristeților negre

Și să dea foc cu aceasta, rugului ridicat pentru a-i săi – Tot așa eu nu înțeleg să fiu răpit de aicea, cu sila.

1 Partea cea mai înaltă și mai subtilă a aerului, vecină cu regiunea focului și a astielor (empireu).

3 Numele poetic al Italiei.

— Popor barbar, de dincolo de marea Caspică.

4 La vest de Rusia (notă corectată de trad.).

Înainte de a fi îmbrățișat trupul tău lipsit de suflare, o Romă, Urmându-ți pân-la mormânt umbra deșartă, cu numele doar libertate. Așa să se întâmple: zeilor neîmblânziți să li se deie Jertfele ispășirii pe care le vor cu-orice preț de la Roma și de focul războiului, să nu ferim sângele nimănui! Zei din cer și Erebi¹! de ce nu vă învoiți să primiți acest cap al meu să-și ia asupra lui ispășirea tuturor crimelor noastre – Pe Decius care s-a devotat², l-a strivit năvala de pâlcuri dușmane. Și mie tot asta să-mi faceți: când ostile vor sta față în față, Acestea numai spre mine să vie să mă doboare, Iar gloata barbară, a celor de la Rin, să înfigă săgeți, doar în mine. Eu singur să fiu ținta în care să ploaie lăncile toate, La mijloc de câmp de bătaie și-orice rană s-o capăt, Astfel, cu sângele meu să răscumpăr atuncea popoare, Odată cu moartea mea să spăl depravarea romană cea mare³. Pentru ce să moară popoare, ce rabdă ușor, tiranice juguri? Pe mine singur, se cade să mă străpungeți cu săbii, Pe mine, ce mai apăr fără de spor, legi și drepturi Grumazu-acesta, da, el numai, odată cu pacea, Capăt va pune pacostelor pentru Hesperia întreagă. Cine va vrea să ieie puterea, apoi, după moartea-mi. Nu va avea nevoie de loc, de crunte războaie⁴. Pentru ce n-am urma totuși, pe Pompei și însemnele țării? Nu ne îndoim că de s-ar întâmpla să fie de partea lui norocul. Și el își promite domnia pe lumea noastră întreagă. Dacă însă, ostaș, îl ajut să învingă acuma, Curând o să știe un lucru: că n-a învins pentru el însuși.

II, v. 286 – 323.

Cato și oracolul lui Hammon

[Conducând rămășițele armatei republicane către provincia

Africa (Tunisia), Cato ajunge la oaza situată între Egipt și Tripolitania) în care marele zeu Ham

1 Adâncurile întunecate ale Iadului.

Trei Decius practicaseră *devotio*: act religios prin care generalul se substituia, la chip de victimă convenită zeilor infernului, armatei sale primejduite.

1 Lucan a prezentat decăderea moravurilor drept cauza colectivă esențială a războiului civil: Cato reprezintă *virtutea* oferită ca victimă ispășitoare.

4 Cato, reprezentând *libertatea*, trebuie să dispară ca să facă loc Imperiului.

mon își dădea oracolele: e îndemnat să ceară și el un oracol. Credința lui Cato: evidența și valoarea absolută a moralei, înăscută în om; ideea de Dumnezeu superioară formelor divinității. Orgoliul stoicului supus ordinii universale, dar, prin actele sale, imagine spiritualizată a lui Dumnezeu pe pământ. Calm sublim, puțin disprețuitor, al expresiei.]

Îi cere Labienus, mai mult decât ceilalți.

De la divinitate să afle viitorul.

„Ne-a scos (spunea acesta), un norocos prilej în calea noastră, glasul unui puternic zeu.

Să-l întrebăm ce sfaturi e gata să ne deie.

El poate să ne fie de mult folos, prin Syrte1

Și să ne reveleze ce noi peripeții

Războiul ne rezervă. Într-adevăr, divinii

Cui să-i încredințeze aceste taine sfinte.

Decât lui Cato sacru, cel care toată viața

Ai ascultat cucernic, de legile cerești.

Urmând supus oriunde, pe zeul cel de sus?

Iată-un prilej, cu Joe să stai mai mult de vorbă.

Destinul ce-i aduce lui Caesar cel funest.

De-asemenea, să afli prefacerile care

Se vor ivi în felul de a fi al țării noastre.

Va mai avea poporul, și legile-i și drepturi

Sau ce ne-a dat războiul civil, s-o irosi?

Tu în mintea ta păstrează cuvintele-i de zeu.

Om al virtuții aspre, fă cel puțin să-ți spuie

Virtutea ce-i onoarea, ce-i binele suprem”.

Atunci severul Cato, deplin pătruns de zeul
Pe care în tăcere, în inimă-l purta.
Dezvălui din pieptu-i, cuvinte de acele
Să merite să fie rostite în sanctuar.
„Ce-anume, Labiene, mă îndemni să întreb pe zeu?
De hotărârea-mi fermă de-a mă lăsa răpus.
Ostaș al libertății, cu armele în mână
Decât s-ajung vreodată, sub jugul tiraniei? 2
De viață, că nu înseamnă, într-adevăr nimic3?

1 Regiune maritimă primejdioasă între Cirenaica și Tunisia,
Răspunsul e *da*.

Că prelungindu-ți viața, ai face-o mai de pre (1?
Sau dacă silnicia clinește un om de bine2?
Că vitregia sorții se năruie în gol.
De-i ține piept virtutea3? Dacă-i de-ajuns să vrei
Tot ce cu sine atrage prinosul laudei4?
Sau dacă ades succesul aduce spor valorii5?
Cunoaștem toate astea: n-o să le sape Hammon.
De-a lungul unei clipe, și mai adânc în noi.
Ne are zeitatea, pe toți în mâna ei:
Chiar dacă templul tace, nu făptuim nimica
Fără știința celui din înălțimi cerești.
Așa că nu-i nevoie să ne vorbească iarăși.
Din clipa când ne naștem pe lume, Creatorul
Ne și împărtășește tot ce ni-i dat să știm.
Va fi ales el oare nisipul șters acesta.
Drept loc pentru oracol, urecnii câtorva?
Stă el s-ascundă în pulberi, cunoașterea cea dreaptă?
Sălașul lui cum poate altundeva să fie.
Decât uscatul, marea și aerul și cerul
Sau inima înțeleaptă a celui virtuos?
În ce alt loc din lume, pe zei să-i căutăm?

Tot ce vedem și prindem pe căile simțirii Nu-i Jupiter al nostru6? Destinul să-l întrebe Cei roși de îndoială, cei tulburați de-a pururi De cele ce-au să vie; eu sigur sunt pe mine și nu dintr-un oracol, din siguranța morții7: Viteaz, mișel, cu toții vor trebui să moară. Destul e că aceasta a spus-o însuși Joe8”. Astfel vorbește Cato și fără să se atingă De cultuacelui templu, de-altar9 se depărtează Lăsând cu

dinadinsul, popoarelor în seamă Oracolul lui Hammon, necercetat de dânsu110.

IX, v. 549 – 586

1, Răspunsul e *nu*. *, Răspunsul e *da*. * Răspunsul e *nu*.

Teoria stoică a panteismului (Dumnezeu se află pretutindeni).

La nevoie, sinuciderea: Cato se va sinucide la Utica (cf. mai sus p. 532 și urni.).

8 Adică: Natura o cere.

9 Stoicii respectau aparențele religiei tradiționale (populare).

19 Cuvântul de la sfârșit îl plasează de fapt pe Cato deasupra lui Hammon, pe care l-ac și putut pune în încurcătură.

În fapt, evenimentele, încă prea recente, îi depășesc pe actori. Lucan a trebuit deci să încerce să dea povestirii înseși un caracter epic. Adesea a făcut-o, destul de grosolan, prin abuzul procedeeleor de amplificare retorică sau prin exagerări care contrazic firescul și chiar bunul-simț. Și a lungit cu plăcere descrierile (peisaje, obiceiuri exotice, palate egiptene...), care treceau deja drept podoabe ale istoriei. În fine, a intercalat în șirul faptelor o mulțime de digresiuni în care imaginația lui romantică și-a putut da frâu liber: visele lui Pompei (III; VI); consultarea Pitiei de la Delfi de către Appius (V), a unei necromante de către Sextus Pompeius (VI) ... Deși scopul poetului în asemenea cazuri e prea evident, totuși trebuie să mărturisim că acestea sunt părțile cele mai frapante ale *Pharsaliei*.

Chinurile setei

[Armatele pompeiene din Spania sunt blocate de Caesar în munți, aproape de confluența Ebrului cu Segurul. Descriere de un realism apăsător, în care imaginația grupează în mod arbitrar și intensifică datele fiziologice. Indignarea patriotică reținută a lui Lucan ne face să-i iertăm excesiva înclinare către un pitoresc care zdruncină nervii cititorului.]

Se-accentuase lipsa de apă, că prindeau A răscoli pământul, mereu în căutarea Izvoarelor ascunse și-a unei subterane. Cu sape și cazmale și chiar cu vârf de săbii Scoteau din greu țărâna, din puțurile-acele Ce-și afundau nivelul, în muntele scobit, încât păreau în stare ogoarele să ude. Nicicând căutătorul de aur, din Asturii1, Cu galbena lui față nu se-afundase în stâncă, în adâncimi atâta, departe de lumină, și totuși nicio undă, sub boltă nu răsună și nici nu sar izvoare din piatră, sub cazma, Ori peșteri să asude mici picuri pe pereți, Sau fir

de apă tulbur, pierzându-se în nisipul împrăștiat de sape. Supti de sudoarea multă.

1 Asturia e o provincie din Spania, bogată în mine, unde romanii exploatau minele se aur și mai ales pe cele de argint.

Secătuiți cu totul, sunt trași la suprafață.

Din gropile de cremeni, exploratorii tineri.

Ce s-au ales din truda de-a căuta izvoare, încremeni înfigându-și metalele lor dure.

Cu o rezistență slabă în fața secetei.

Cad morți de oboseală, fără a-și susține trupul

Cuprinși de lânzezeală, cu o mâncare bună – Urând de moarte acuma, orice îmbucătură.

Din foame par să-și facă un ajutor dorit.

Și de mustește lanul, o humă înmuiată.

O duc la gură lacom, cu mâinile-amândouă

Și dacă în vreo băltoacă mai sunt noroaie negre.

Pe burtă se și-aruncă ostașii înnebuniți

Să soarbă pe întrecute, din apa nămolosă.

Spre a muri mai iute, din ce n-au vrut să-și ție

Pe mai departe viața. Ca fiarele se agață

Trăgând cu buze arse, din sfârcurile oii

Și din secatul uger beau sânge în loc de lapte.

Frunziș și iarbă crudă, ei morfolesc în gură.

Sau smulg crengi umezite de picături de rouă

Ori storc un pic de sevă din buruieni firave

Și cată must în creanga cu măduva mai moale.

Prea norocoși aceia ce mor în larg de câmp.

Pe lângă vr-o fântână cu apa otrăvită

De dușmanul sălbatic, trăgându-se îndărăt.

Nu te opri, vai, Caesar, să infectezi pe față.

Largi fluvii, cu veninuri și mortăciuni de fiară

Și cu omeagul palid, crescând pe stânci dicteie1.

Din ele tineretul roman, știind va bea.

O flacăra le arde adânc de măruntaie.

Cu limba lor scorțoasă rad gura aspră, seacă.

Tânjesc slăbite vine, plămânul se îngustează

Nemaifiind acuma, stropit de sânge mult

Și-arar se mai deschide să mai absoarbă aer.

Un horcăit, suflarea le sfâșie gâtlejul.
Cu toate astea, încă, țin gurile deschise, i
Să prindă adierea răcoritoare-a nopții

De pe muntele cu același anume din Creta, de pe care se adunau plante medicinale și otrăvitoare: aconitul e numit „palid” fiindcă provoacă moartea.

Și mai așteaptă o ploaie din cele cu șuvoaie Ce înecau odată câmpia însetată; Cu fața îndreptată spre nourii cei sterpi. Și spre a-i zdrobi cu totul, acești nenorociți Ce îndură chinul setei, nu sunt în arzătoarea Meroe¹ de la Tropic și nici pe unde ară Sub arșiți garamanții² cei goi, nisipuri lungi. Ci sunt blocate armate între Sicoris leneș și Ebrul cu iuți valuri. Sub ochii lor, vecine Având aceste ape, ei cad răpuși de cete.

IV, v. 292 – 330.

Voinicia lui Scaeva

[În fața portului Dyrrachium un post al lui Caesar a fost atacat prin surprindere de pompeieni; centurionul Scaeva îl salvează, neajutat de nimeni. Fapte ireale și ton emfatic. Realism îngrozitor al detaliilor fizice (exagerarea unei tendințe existente deja la Ho-mer). Antiteze retorice.] Stând neclintit pe meterezul ce începe să se clatine, Din turnurile pline, Scaeva aruncă mai întâi de toate, Mulțimea leșurilor strânsă și în chipu-acesta el doboară Pe dușmanii ce înaintează. Tot ce se află-n dărmătură: Grămezi de piatră, bârne grele, ajung în mâna-i lănci și praștii.

Mai gata de-a strivi vrăjmașul, cu trupul lui de uriaș.
Când cu un par, când cu o grindă din cele mai puternice.
El pieptul celor ce se urcă, la vale îl rostogolește
Și mâinile prinse de ziduri, cu sabia el le retează;
El sfarmă capete și cu pietroaie, oase întregi le macină;
El creieri spulberă din țeste cu carapacea șubredă.
Iar altora, aprinsa-i torță le arde coamele și-obrazul
Și sub puterea vâlvătăii, un sfârâit de ochi s-aude.
Când se mări până într-atâta movila leșurilor deasă.
Cu trăsătura-i de unire de la perete la pământ.
La fel ca pardosul, de iute, printre țepuși de vânătoare.
Cu un singur salt, fără de preget el depăși movila întreagă.
Spre iureșul de arme iute, în capul cetelor dușmane.

Încins de penele de oaste, zvârlit în miezu-încăierării.

— Insulă din cursul superior al Nilului, în Etiopia; Cancerul, constelație în care soarele pare că se află în timpul verii, simbolizează cea mai mare căldură.

— Populație din Sahara.

Acerb el biruie dușmanul pe care-l are sub priviri.

Acuma Scaeva în mâna-i strânge o sabie ce nu mai taie

De cheagul întărit de sânge, fără a străpunge pe dușman.

Cu izbitura ei grozavă, îl darmă însă, la pământ.

Frângându-i oasele din trupu-i, un gladiu – acumă buzdugan.

Puhoiul vajnic de oștire, asupra lui singur, se îndreaptă.

Vârf de săgeată și de sulii, de pretutindenea îl cată.

Și nicio mână, nicio lance, niciuna nu-și greșește ținta;

Încremenită Soarta vede un om luptându-se cu o oaste

Și lucru straniu, orice-ai spune, o luptă-ntre puteri egale.

Atinsu-i bumb de scut răsună sub grindina de lovituri.

Frânturile de coif, rotunde, îl strâng acum, arzându-i tâmpla.

I s-au înfipt mereu, în carnea-i lipsită de-orice platoșă.

Până-n adâncituri de oase, avane sfârtecări de sulii!

VI, v. 165 – 195.

Necromancie

[Sextus, fiul lui Pompei, consultă o vrăjitoare din Tesalia (ținutul era plin de ele) înaintea bătăliei de la Pharsalus. Vrăjitoarea, Erichto, a ales trapul unui soldat de curând ucis și, în plină noapte, îl reînsuflețește cu ajutorul descântecelor ei, ca să poată, prin gura lui, prevesti viitorul. Digresiune de o stranie poezie, amestec de imaginație pitorească și retorică de efect. Miraculos de actualitate: contemporanii lui Lucan credeau în magie. Stil plin de forță.]

După vorbele acestea, ea cu spume mari la gură, Capul ridicând, zărește umbra mortului înaltă, Fremătând adânc, în fața trupului lipsit de suflet, Tremurând să nu mai intre-n închisoarea ce-a avut: într-un piept cu răni deschise, în viscere sfârtecate și în fibrele lui rupte de o rană ucigașă; Spaimă grea o înfioară... Ce nefericit e-acela Cărui, crud nu i se lasă nici măcar hodina morții și să aibă și el parte de o pace-adevărată... Stă Erichto și se miră că ursita n-o ascultă; Mâniindu-se pe Moarte, cu un șarpe viu, lovește Mortul care zace în pulberi și prin crăpături deschis»

În pământ de către vraja-i, latră înspre Mani1, răstit.

Tulburând adânc tăcerea din împărăția beznei:
„Tisiphone și Megera², fără de grijă dinspre glasul-mi.
Cum de nu-alungați cu bice³, umbra mașteră, prin iad?
Xumele cel drept al vostru⁴, am să-l strig de-acum înainte.
Ca-n lumina crudă a zilei, sus să scot cățelele.
Depărtându-le de bezna Stixului⁵ cea priitoare.
Vă voi urmări într-una: printre rugurile-aprinse.
Paznică a îngropării; înăuntruri de morminte;
Și de urnele funebre eu am să vă țin departe⁶.
Tu, Hecate⁷, ce te-apropii cu truate trăsături.
Imitând pe zei din ceruri, am să te arăt cu chipul
Cel adevărat, macabru, în paloarea lui hidoasă
Și te voi opri ca fața din infern, să ți-o mai schimbi.
Voi vorbi de-asemeni, despre felurile de bucate⁸
Ce te țin, o Henneană⁹, în străfunduri de pământ
Și de dragostea-ți nefastă¹⁰ pentru ursuzul rege-al nopții
Și de ce de teama unei molime ce-ai aduce-o iarăși.
Xu mai vrea nici maică-tii Ceres¹¹ să te cheme lângă dânsa.
Pentru tine, peste lume cel mai rău judecător¹².
Pe Titan¹³ îl voi trimite în cavernele-ți dărmate
Și veți fi loviți deodată, de lumina zilei crude.
Vă supuneți? ori mă faceți cu-orice preț să chem pe-acela¹⁴
De al cărui nume numai, se cutremură pământul.

1 Aici, zei ai Infernului.

2 Două dintre Furii.

3 Bice de șerpi, ca cei al lui Erichon.

4 Cel menționat mai jos. 8 Fluviu din Infern.

8 Se credea că Furiile bântuie rugurile funerare și mormintele, cum făceau și vrăjitoarele.

Zeită a Infernului, sub numele ei magic.

8 Fără îndoială, așa cum putem bănuie din papyrusurile magice, carne de om: Moartea, ca și groapa, „înghite” trupurile.

8 Fusesse furată de Pluto în preajma orașului Henna, în Sicilia.

10 Legea romană oprea căsătoria dintre unchi și nepoată.

11 Mama Proserpinei.

13 Pluto (frate cu Jupiter și cu Neptun). 13 Soarele; zeitățile infernale se tem de el.

18 „Zeul creator” care sălășluiește în centrul pământului și al

căruia nume adevărat nu îndrăzneam sau nu știa nimeni să-l pronunțe.

El ce singurul privește pe Gorgonă¹ drept în față

Și cu bice pedepsește pe Erinia² turbată.

El cel ce-i stăpân pe Tartar³ și în fața căruia voi

Sunteți zei de dinafară; el ce valuri stigiene

Le conjură-n mărturia-i, fără a-i păsa de ele⁴.

Iată însă, că deodată sângele oprit, din mort

Prinde să se încălzească și în rănilor înnegrite

Capătă din nou putere, circulând prin vine, în trup.

Până-n vârful de mădule. Fibrele ce au fost străpunse

De sub pieptul-i ce înghețase, zbuciumate-acum tresaltă.

Iar în măduve-amorțite se strecoară-o viață nouă, împletindu-se cu moartea. Orice încheietură atuncea.

Este pusă în mișcare, mușchii trupului se întind, însă mortul în picioare, ce-s respinse de pământ.

Nu se scoală pe încetul: sare în sus, pe neașteptate.

De sub pleoapele deschise, ochii par iar vii, în goluri.

Fața-i ce nu are viață, parcă-i iar în agonie.

Mai rămân întipărite nemișcarea și paloarea, în încremenirea-i mută, de-a fi readus pe lume.

VI, v. 719 – 760.

În sfârșit, Lucan a dat o amploare cu totul nouă procedeului alexandrin care permite încălzirea epopeii în momentele patetice prin intervenția personală a poetului. O doctrină dogmatică, stoicismul, și o călduroasă dragoste (în parte literară) pentru libertate însuflețesc și unifică efuziunile poetului de-a lungul epopeii. Efuziuni mai degrabă oratorice decât lirice; dar, în felul acesta, ele se topesc mai bine în ansamblul poemului: convingerile lui Lucan se exprimă deopotrivă prin gura lui Cato sau prin aceea a lui Brutus sau prin apostrofele sau meditațiile de care e plină *Pharsalia*.

1 Monstru al căruia ochi prefăceau oamenii în stane de piatră și pe care l-a ucis Perseu; figura și printre cei mai temuți demoni din Infern.

a Nume generic (grecesc) al Furiilor; aici, zeiță a răzbunării.

— Zona cea mai adâncă a Infernului.

4 Când zeii jurau pe Stix erau *siliți* să-și țină făgăduiala.

Păreri de rău după Roma republicană

[Meditație plină de elocință a poetului, care se pregătește să

înfățișeze bătălia de la Pharsalus; orgoliul măreției romane; condamnarea zeilor; ură ironică față de împărați (Lucan era atunci în dizgrație). Abuz de vocabular poetic convențional. Inegalitate a invențiunii, când fericită, când forțată. Și, totuși, fervoare a stilului.]

Orice război îți dete de fiecare an în mână noi popoare: te-a contemplat Titan

Cum întindeai imperiu-ți, în gemena lui sferă.

Nu mult pământ rămase în spațiul Aurorei.

Ca noaptea, ziua întreagă să fie ale tale.

Să ai întreg eterul în largă lui rotire.

Iar stelele nomade, cât le cuprinde ochiul.

Să vadă-n față numai întinderi ale Romei.

O singură zi însă, din zărilor emathe.

De rău aducătoare, îți trase îndărăt

Destinu-ți și tot sporul noianului de ani.

O zi însângerată care făcu pe inzi

Să nu mai aibă frică de fascele¹ romane.

Pe dahi să-și ducă iarăși rătăcitoarea viață.

Fără ca niciun consul cu haina-i suflecată.

Cu brațu-i să apese un fier de plug sarmat².

Și să-i închidă astfel, în ziduri de orașe³;

Tot ei îi datorează victoria⁴ și părții.

Osândă pururi crudă pentru oștirea ta!

Ea alungă prin crima războiului civil

O libertate care nicicând n-o să revie

Din locul de refugiu de peste Rin⁵ și Tigru⁶;

Oricât am rechema-o și ne-am lăsa uciși.

Pentru recucerirea-i, va colinda mereu.

1 Semnul de autoritate a magistraților romani.

1 Epitet aproximativ: sarmații (Polonia, Ucraina) locuiau departe de dahi (Marea Caspică).

8 Consulul e reprezentat trasând cu plugul incinta unei colonii: civilizația greco-romană e de tip mai mult urban decât rural; cu atât mai mult se opune nomadismului.

— Victoria asupra lui Crassus, la Carrhae (53 î.e.n.).

La germani. Aproximație: e vorba de sciți, nu de părți (care au regi absoluți).

Umplând cu binefaceri pe scit și pe german.

Fără să întoarne ochii spre solul ausonic¹.
Dorința-mi era alta: ca neamurile noastre
Să n-aibă cunoștință de tine, libertate.
De când întemeiase cetatea-i Romulus
După un zbor de vulturi², dând pentru pleavă azi¹³
Într-o pădure largă, până în clipa când
Tesalicul dezastru te-a prăbușit, vai, Romă!
De cei doi Brutus⁴, soartă, mă plâng neconținut!
A legilor domnie și anii ce purtau
Un nume după consuli, ne-au fost de vreun folos?
Arabi și mezi, coici au fost mai fericiți
Ținuți mereu de soartă, sub jugul tiraniei.
Din neamurile toate ce îndură vr-o sclavie, într-adevăr noi
suntem cei mai bătuți de soartă

Că încă ni-i rușine de jugul ce-l purtăm.
Fără de zei e cerul de astăzi, pentru noi:
Doar de întâmplarea oarbă sunt secolii, târâți!
Minciună e că Joe ar fi stăpânul lumii.
Altfel, cum să privească nepăsător cu totul.
Cu fulgerul în mână, tesalicul măcel?
Desigur, spre Pholoe, el cată să se îndrepte
Cu flacăra-i grozavă, sau către piscul Etei
Ori către a Rodopei pădure fără vină
Sau pinii unui Mimas⁵, lăsând în schimb, pe seama
Lui Cassiu, să lovească într-un astfel de cap!
Pentru Tieste însă, a pus pe ceruri stele
Și Argos spre osânda-i, în noapte-i scufundat⁷:
Tesaliei îi dete de asemenea, lumină
Spre a pregăti ucideri de frați și de părinți!
Se vede dar, că zeii, de muritori n-au grijă...
1 Ausonia, numele poetic al Italiei.
Vezi mai sus, p. 102.

3 Ca să populeze Roma, Romulus oferise azil refugiaților din toate provinciile.

— Cel care i-a izgonit pe Tarquini și a întemeiat republica; și ucigașul lui Caesar, care n-a știut să asigure libertatea Romei.

1 Munți nelocuiți din Arcadia, Tesalia, Tracia și Ionia.

6 Unul dintre principalii ucigași ai lui Caesar.

1 Tieste îi dăduse lui Atreu să mănânce pe propriii săi copii; Zeus (Jupiter) poruncise soarelui să se întoarcă din cale.

Noi totuși răzbușarea o-avem în mâna noastră, Așa cum gliei, zeii ar fi îngăduit-o. Războaiele civile se vor grăbi să facă Mulți divi egali cu zeii, ea le va da podoabe De fulgere și astre, acestor mani despotici1 Iar Roma o să jure pe umbra lor, prin temple.

VII, 421 – 459.

Arta lui Lucan. Concepția lui Lucan e deci de o rară originalitate; arta lui e inegală; dar trebuie să ținem seama de tinerețea poetului și de caracterul nedesăvârșit al operei.

Retorica lui, cu toată strălucirea și forța ei, e obositoare: nu lasă cititorului răgaz să răsufle; formulele împodobite cu care e hrănită sunt adesea incoerente sau obscure. În plus, fiind căutată pentru ea însăși, ea colorează în chip prea uniform efuziunile autorului și discursurile pe care le atribuie personajelor sale. Chiar când atinge sublimul – atunci Lucan se poate compara cu Corneille sau Hugo – e adesea stricată de amplificare și emfază. Dar e capabilă și de concizie tăioasă, de plinătate, de căldură: Lucan avea temperament de orator.

Are și o imaginație puternică, mai ales vizuală. A greșit căutând prea mult efectul și vrând să-și întrecă predecesorii: descrierile lui sunt lungi și încărcate. Ele scot la iveală și un gust romantic pentru violență și pentru oroare. Dar se impun prin puterea lor de evocare: împreună cu Persius, Lucan se află la originea aceluia soi de realism care socotește necesar să exagereze expresia ca să se facă simțit. Contemporan cu somptuoasele și fantasticile arhitecturi cu care pictorii celui de „al IV-lea stil” decorau zidurile caselor de la Pompei, Lucan anunță, într-un fel, estetica „barocă” din care s-au născut în Franța atâtea capodopere, de la Agrippa d’Aubigné” până la P. Claudel.

Limba lui e foarte pestriță și inegală; oscilează între reminiscența clasică, inspirația fericită și aproximarea. Dar are culoare și oferă îmbinări de cuvinte care vădesc un mare poet. Foarte conștient de efectele pe care le obține, Lucan își pune cu multă grijă în valoare descoperirile cu ajutorul cezurii versului (acesta e deseori foarte fragmentat) sau cu ajutorul numeroaselor rețeturi. Există desigur riscul asprimii și monotoniei: dar, dacă ne închipuim poemul declamat într-o lectură publică, suntem mirați de forța unor asemenea efecte.

Satiră a divinizării împăraților romani după moarte (vezi mai sus, p. 516 și urm.).

Concluzie. În arta ca și în gândirea sa, Lucan nu mai e decât în parte legat de diletantismul cosmopolit al perioadei claudiene: patriotismul său roman, tendința spre elocință permanentă fac din el un precursor al noului clasicism, ai cărui foarte iluștri reprezentanți vor fi Tacit și Juvenal.

PETRONIU Descoperirea conspirației lui Piso l-a obligat să moară și pe C. Petronius Arbiter, care pare. – oo e.îl. e j: je ace] ași cu autorul *Satiriconului*. Era un nobil epicureu, multă vreme prietenul intim al lui Nero, un om care a pus în toate actele vieții sale, în eleganță, plăceri, funcții publice, până și în sinucidere, aceeași grijă pentru o perfecțiune dezinvoltă.

„Satiricon”. Din romanul său nu ni s-au păstrat decât fragmente (așa-zise extrase din cărțile XIV până la XVI). Un decăzut, En-colpius, povestește peregrinările lui și ale celor doi prieteni, tot atât de puțin scrupuloși ca și el, Ascyrtos și Giton; în fragmentele păstrate, scena se desfășoară în câteva orașe din Italia meridională. Episoadele, foarte variate, izvorăsc unele din altele, ca într-un roman picaresc: cel mai important dintre ele zugrăvește amplu ospățul ridicol dat de un libert putred de bogat, Trimalchio. Tonul e foarte liber și amestecul de proză și versuri face ca opera să se învecineze cu *Fabulele Milesiene* ale grecilor și cu *Satira Menipee*. Dar originalitatea ei atât de complexă nu se poate explica decât prin personalitatea autorului.

Autorul: omul de lume. Petroniu aparține Maltei societăți a Romei. Ca formație, e un clasic; și ca gusturi: el reprezintă pentru noi continuitatea curentului pe care îl maschează succesul răsunător al celor doi Seneca, al lui Persius și al lui Lucan. Simțurile lui sunt delicate și rafinate, ca cele ale lui Ovidiu. Dar experiența îi e mult mai întinsă și mai variată: dezmățul lumii mari din vremea lui Nero i-a stârnit curiozitatea și i-a îngăduit să și-o satisfacă.

Scepticul blazat. Dar Petroniu a adus în aceste experiențe un scepticism pe care ele nu-l puteau decât întări. Vede instinctiv sau caută ridicolul în orice activitate umană: retorica găunoasă cu care e hrănit tineretul, forțele uzate ale teatrului (mim sau tragedie), predicile filosofilor, grotescul parveniților, mizeria morală și materială a poporului, prețiozitățile curții... A găsit și mijlocul de a critica totodată epopeea nouă și clasicismul de proastă calitate, făcându-l pe ridicolul Eumolpius să paro-dieze în stil convențional primul cânt al *Farsaliei*.

Teoria poeziei clasicizante

[Intenții de o mare subtilitate și stil de o extremă finețe, plin de imagini (care îl anunță pe cel al lui Quintilian).

— Oare Petroniu împărtășește și el părerile pe care le exprimă aici Eumolpius? Nu cumva se contrazice pretinzând poetului epic totodată multă erudiție literară și un „delir profetic”? În fapt, gusturi clasice și spirit mai ales critic (împotriva poeziilor amatori; împotriva poeziei noi a lui Lucan): Petroniu îi anunță pe Valerius Flaccus și pe Statius.]

Mulți tineri s-au înșelat închipuindu-și că au talent: cum puneau câte un vers pe picioare sau brodau o expresie întortocheată pe vreo idee mai gingașă se și credeau pe Helicon¹. Tot așa, o mulțime de avocați, osteniți de treburile lor din for, se refugiază adesea în sânul pașnic al poeziei ca într-un port nepriniejdios, socotind că un poem se scrie mai ușor decât o controversă punctată de frumusele și scânteietoare poante retorice. Un poet talentat însă nu are nicio satisfacție de pe urma acestor zădărnicii, și spiritul nostru nu poate nici concepe nici plăsmui un lucru de valoare dacă nu se cufundă în uriașul fluviu al culturii. Trebuie să ne ferim de orice expresie, să zicem, trivială, și să folosim alte cuvinte decât plebea, ca să se înfăptuiască vorbele lui Horațiu: „Urăsc profanul vulg și-l țin departe”². Apoi trebuie să avem grijă ca poantele retorice să nu iasă prea mult în relief față de întreaga lucrare, ci să strălucească în aceleași culori ca și toată țesătura lucrării. Martori sunt Homer și liricii³, la Roma Vergiliu și căutările fericite ale lui Horațiu. Căci ceilalți, ori n-au văzut drumul spre poezie, ori, văzându-l, s-au temut să-l urmeze.

Iată, de pildă, această vastă temă a „războiului civil”: cine s-ar încumeta s-o trateze fără să aibă o mulțime de cunoștințe literare s-ar frânge sub povară. Căci nu se cere doar să fie puse în versuri evenimentele (asta o fac istoricii mult mai bine), ci se cere ca, între ițele încurcate ale întâmplărilor, între intervențiile zeiești, în mijlocul chinului teribil al expri

1 Muntele Muzelor.

— Citat din Horațiu (*Ode*, III, 1, v. 1). Cei nouă mari lirici greci (Alceu, Saio, Stesihor, Ibycos, Anacreon, Bachilide, și-oaide, Alemán, Pindar).

mării poetice, inspirația poetului să se poată avânta liber, așa încât opera să fie mai degrabă rezultatul unui delir profetic decât o

povestire minată de scrupulosul respect față de informațiile vremii.

CXVIII, 1 – 6.

Obiectivitatea. Dintr-un scepticism atât de complet se naște o ironie perpetuă, dar atât de bucură că-și găsește pretutindeni alimentul încât nu deformează realitatea; iar finețea autorului se complăce în notarea fiecărui detaliu, fără a apăsa, fiindcă e sigur că va fi înțeles de cititorii din aceeași lume. Astfel că Petroniu e un mare realist; forme, culori, gesturi și vorbe, el înregistrează totul; e unul dintre acei rari scriitori care, fără umbra unui efort, dau o imagine completă, materială și psihologică, a vremii lor. Nu că și-ar interzice fantezia: era obligatorie în romanul antic. Nici exagerarea bufonă: autorul urmărește să facă din ospățul lui Trimalchio o imensă caricatură a libertilor parveniți; dar se simte o documentare implacabilă: detalii materiale care sar în ochi, caractere nuanțate în vulgaritatea lor, până și solecismele și barbarismele cu care, împreună cu proverbe savuroase, sunt presărate conversațiile. Marea abundență de amănunte adevărate e suficientă ca să creeze comicul.

Intrarea în casa lui Trimalchio

[Realism material împins până la iluzia adevărului (de notat strălucirea voită – pitorească, dar de prost gust – a culorilor). Ironie latentă, care pregătește ridicolul îndelungatului ospăț oferit de Trimalchio oaspeților săi. Jocuri de scenă luate din comedie sau din mim (spaima lui Encolpius, povestitorul). Precizia stilului.]

Xe luăm după el, copleșiți de pe acuma de atâtea minunății și-ajungem cu Agamemnon la poarta casei lui. Pe ușă era pus un afiș cu următorul cuprins: „Orice sclav care va pleca afară¹ fără porunca stăpânului va primi o sută de bice”. Chiar la intrare stătea portarul în haine verzi ca prazul, bine încins cu un brâu zmeuriu, și alegea mazăre pe un taler de argint. De prag era agățată o colivie de aur din care o coțofană pestriță le ura oaspeților bun sositi.

Cum căscam eu gura la toate astea, gata era să mă răstorn și să-mi rup picioarele: de-a stânga ușii cum intrai, lângă odaia portarului, un

1 Pleonasm (popular) voit.

dulău uriaș, în lanț, era zugrăvit pe perete și deasupra lui era scris cu litere mari: „Câine rău’ Ce-au mai răs ceilalți! Dar eu, după ce mi-a venit inima la loc, nu m-am lăsat până nu m-am uitat bine la tot peretele. Era zugrăvit acolo un târg de sclavi, sclavii cu plăcuțele lor la

gât2, și însuși Trimalchio, cu pletele încă netunse și ținând în mână un caduceu3, intra ia Roma călăuzit de Minerva4. Mai departe se vedea cum învățase să socotească, pe urmă cum ajunsese intendent; toate le înfățișase pictorul cu multă grijă și nu uitase nici explicațiile scrise5. La capătul porticului, Mercur, ridicându-l pe Trimalchio de bărbie, îl așeza pe o tribună înaltă. Lângă el se afla Fortuna, cu cornul abundenței și cele trei Parce torcând caiere de aur6.

XXVIII, 6-XXIX, 6.

Conversație de libertți

[Trimalchio s-a ridicat puțin de la masă; în lipsa lui limbile se dezleagă. Cei care vorbesc sunt libertți sau fii de libertți de origine greco-orientală (vezi numele); dar ei locuiesc o „colonie” romană și se interesează de ea ca și când ar fi latini de origine (vezi mai sus, p. 80 și urm.). Pictură generală psihologică și expresivă (cu ajutorul limbajului: proverbe multe, metafore pitorești, repetiții și vioiciunea conversației popul tare), dar distribuită în tirade antitetice care zugrăvesc, sub forme comune, individualități diferite.

Seleucus a intrat în vorbă și a zis: Ba eu nu mă spăl în fiecare zi. Baia e ca piua8, apa are dinți și ne roade câte un piculeț de inimă în fiecare zi. Da' când am dat de dușcă o cană de vin cu miere, mă doare-n cot de frig. De fapt nici n-am putut să mă scald: azi am fost la o înmormântare. S-a prăpădit bietul Chrysanthus, tare bun băiat și cumsecade. Ieri mă mai striga; mi se pare și-acum că vorbesc cu el. Vai, vai, nu suntem

1 Un mozaic, găsit la intrarea unei case de la Pompei, reprezintă un câine trăgând de lanțul cu care e legat; inscripția e aceeași (*Cave canem*).

2 Amănuntul acesta vădește și mai bine vanitatea lui Trimalchio, nivelul de cultură inferior al musafirilor săi obișnuiți și stângăcia pictorului pe care l-a solicitat.

3 Baghetă în jurul căreia se încolăcesc doi șerpi: simbolul lui Mercur, zeul comerțului și protectorul lui Trimalchio.

— Zeița înțelepciunii și a științei.

— Vezi nota 2.

Firul vieții lui Trimalchio nu poate fi decât de aur.

7 Scena se petrece iarna: și Trimalchio a spus puțin mai înainte: „Abia dacă m-a încălzit baia”.

8 în text *fullo*, numele celui care curăța stofele groase; curățirea

însă le și subția.

decât niște burdufuri umflate. Nu facem nici cât muștele; ele măcar au un pic de putere: noi nu suntem altceva decât niște bășici de aer. Și ce-ar fi fost dacă nu ținea regim? Cinci zile n-a pus în gură strop de apă sau fărâmbă de pâine! Și tot s-a dus la cei mulți¹. Doctorii l-au dat gata, sau mai curând Soarta lui cea rea, că doctorul altceva nu face decât îți dă curaj. Oricum, l-au îngropat frumos, pe patul lui² cu giulgiuri bune. A fost bocit cum se cade – liberase câțiva sclavi³ – cu toate că nevastă-sa l-a plâns cam puțin. Și ce-ar fi fost dacă nu se purta bine cu ea? Dar femeia, ca femeia – neam de uliu. Să nu faci niciun bine: parcă l-ai arunca într-un puț. Ce vrei, dragostea veche e boală fără leac”.

Ne cam plictisise și Phileros a început să țiepe: „Ba să vorbim de cei în viață. N-are decât ce merita: a trăit bine, a murit bine. De ce s-ar văita? A început-o de la un as⁴ și-ar fi fost în stare să culeagă cu dinții o para din gunoi. S-a tot umflat, ca un fagure. Trebuie să fi lăsat vreo bunișoară sută de mii și toată numai bani gheață. Dar am să vă spun pe față (că doar am mâncat limbă de câine⁵): era colțos, rău de gură, vrajbă, nu om. Cumsecade era frate-său, prieten de-ncredere, mereu cu mâna plină și masa-ntinsă. O începuse prost, dar l-a săltat primul cules de vie: și-a vândut vinul cu cât a vrut. Da’ l-a pus pe picioare moștenirea căpătată, din care a furat mai mult decât a primit. Și dobitocul ăla, supărat pe frate-său, își lasă toată averea unui nu știu cine⁶! Rău ajunge cine fuge de ai lui! De, dac-a ascultat ca pe oracole niște sclavi: ăia l-au săpat⁷. Să nu te-ncrezi în nimeni dintr-odată, mai ales când e chestie de bani. Da oricum, cât a trăit s-a bucurat de viață: lucruri sigure, nu făgăduieli: zău că era fiul norocului! în mâna lui plumbul se făcea aur. E ușor, când îți merg toate ca pe roate. Și etatea lui? câți ani ziceți să fi avut? Șaptezeci și mai bine. Da’ era tare ca stejaru¹⁸, se ținea bine, și părul, negru ca pana corbului. De veacuri îl știam, și tot zdravăn...”

Așa a vorbit Phileros; iar Ganymedes: „Ne tot îndrugă verzi și uscate, da’ nimănui nu-i pasă că ne sfâșie scumpetea. Azi n-am găsit o fărâmbă de pâine. Și cum seceta tot ține... De un an e foamete. Dracu’ să-i ia pe

1 Morții: dar aceasta e o vorbă care nu se spune cu plăcere.

2 Mortul era dus la rug și ars pe un pat; dar adesea, pentru economie, se folosea dL>ar o ramă fără valoare.

3 Prin testament.

4 Douăzeci de centime: adică „nimic”.

5 Câinele e simbolul nerușinării. „Dezmoștenindu-și nepoții?

7 Fără îndoială: care l-au „săpat” pe fratele său în mintea lui, „în text: ca lemnul de corn (lemn foarte tare).

edili1» că sunt mână în mână cu brutarii: slujește-mă, te-oi sluji și eu”. Și-atunci vai de omul de rând; că pentru cei mari în toată ziua sunt saturnale2. Ei, dac-am mai avea leii ăia care i-am găsit eu aici când am venit din Asia! Aia era viață! Dacă făceau unii afaceri cu făina din Sicilia, așa mi ți-i cotonogeau3 de-i era ciudă și lui Jupiter. Mi-aduc aminte de Safinius: când eram eu mic ședea pe lângă Arcul vechi; piper, nu om; pe unde trecea pârjolea pământul. Da’ cinstit, da’ de nădejde, prieten de-ncredere: puteai fără grijă să joci cu el mora* pe-ntuneric. Și-n adunare, să fi văzut numai cum îi scărmăna unul câte unul. Și nu vorbea întortocheat, ca la școală, ci de-a dreptul. Când începea să vorbească în for, i se umfla glasul ca o trâmbiță. Dar nu asuda, nici nu scuipa: cred eu că avea în el ceva asiatic5! Și ce politicos ne răspundea la bună-ziuă, cum ne zicea pe nume, ca unul de-ai noștri. De aia pe-atuncea luai griul pe nimica. Cu un as cumpărai o pâine de n-o puteai da gata în doi. Azi e mai mică decât ochiul de bou. Vai de noi, în fiecare zi mai rău! Colonia asta a noastră crește de-a-ndărătelea, ca coada de vițel. Da’ de ce avem un edil de trei parale, care ne-ar vinde viața pe un as? La el acasă chefuiește. Câștigă-n fiecare zi mai multe parale decât are altul în toată avuția lui. Știu eu o chestie din care i-au ieșit de curând o mie de galbeni. Dac-am fi bărbați, nu și-ar bate așa joc de noi. Dar azi fiecare e leu acasă și pe stradă vulpe6. Dinspre partea mea, mi-am și mâncat zdrențele; dacă ține scumpetea asta, o să-mi vând și căsuța. Ce-o să se aleagă de noi, dacă nici zeii, nici oamenii nu se milostivesc de orașul ăsta? Să n-am eu parte de ai mei, dacă nu ne vin toate astea de la zei7. Nimeni nu mai socotește cerul cer, nimeni nu mai ține postul, nimeni nu mai dă doi bani pe Jupiter: toți, cu ochii închiși, își numără paralele. Altă dată cucoanele din oraș suiau dealul desculțe, cu părul despletit, cu inima curată, și cereau apă lui Jupiter. Atunci deodată turna cu găleata, ori era ploaie, ori nu, și se porneau toți pe răs, uzi ca șoarecii. Păi da, și zeii au picioarele de lână8 dacă noi ne-am pierdut credința! Ogoarele zac în paragină...”

1 Magistrații coloniei.

— Zile de sărbătoare.

— Pe afaceriști, bineînțeles.

— Joc în care trebuie să ghicești câte degete îndoiaie adversarul: cu un partener necinstit trebuie să ai posibilitatea de control.

6 Ganymede (un asiatic, iubitor de patrie) a auzit vorbindu-se de „elocința asiatică” (cf. p. 180) fără să înțeleagă despre ce e vorba. Curajoși în vorbe, lași în fapte. E aici în text un barbarism voit. Moi; adică: zeii nu fac nimic, nu ne vin în ajutor.

Te rog, zise Echion, cârpaciul, vorbește mai ca lumea”. Când așa, când așa” zicea țăranul: pierduse un porc bălțat. Ce nu s-a-ntâmplat azi o să se-ntâmpale mâine. Așa-i viața...

XLII, I-XLV, 1

Totuși, orice s-ar zice, ospățul lui Trimalchio este excepțional. De obicei, Petroniu nu sdâncește caracterele; dar, prinzând cu o inegalabilă vivacitate aspectele exterioare ale lucrurilor, el pune mereu față în față schițe contrastante, mergând de la cea mai respingătoare vulgaritate până la cea mai rafinată eleganță.

O grădină sub adieri de vară

[Descriere în versuri, clasică (cf. Horațiu), dar proaspătă și însuflețită.]

Platanu-n foșnet da umbrar de vară.

Din plin, cu boabe Dafne¹ se încinsese.

Cipreșii fremătau, iar pini cu cetini rare își legăneau spre cer, înaltul creștet

Un râu în spume tresaltă pe sub copaci.

Unde a căror rouă înlăcrimată

Se zbuciuma peste prundiș, în murmur lung.

Un loc bun pentru amor: mi-s martore privighetoarea

Din codri, ca și Procne² ce-i al vilei oaspe.

Tot dând ocol în zbor acelor pajiști

Cu mii de vioarele fermecate, în cântul lor împrejurimea lăudau.

CXXXI, 8.

O tânără

[Viu sentiment al frumuseții (în natură și artă). Eleganță puțin cam alintată, dar vioaie.]

I-am cerut să-și aducă stăpâna pe aleea cu platani. Ea a încuviințat, și-a sumes rochia și s-a strecurat în tufișul de dafini din preajma aleii.

1 Numele mitologic al laurului.

2 Numele mitologic al rândunicii.

Foarte curând își scoase stăpâna din ascunzătoare și-mi așază alături o femeie mai desăvârșită decât orice statuie. Nu există vorbe în care să încapă frumusețea ei; orice aș spune ar fi mai prejos de adevăr. Părul, buclat natural, i se revărsa pe umeri învâluindu-i cu totul, dar era pieptănat spre spate deasupra frunții ei înguste; sprâncenele, alungite până aproape de linia tâmplilor, se îmbinau la rădăcina nasului. Ochii îi erau mai strălucitori decât stelele într-o noapte fără lună, nările puțin răsfrânte, iar gurița părea cea pe care Praxitele a închipuit-o pentru Diana sa. Dar bărbia? Dar gâtul? Dar mâinile? Dar piciorușele ei scânteietor de albe strânse în gingașe curele aurii! Ar fi întunecat până și o marmură de Păros!

CXXVI, 12 – 18.

Limba. Petroniu e artist până în vârful unghiilor: chiar când îi face să vorbească pe vulgarii liberti, cu un scrupul aproape științific, se simte omul de gust care savurează fiecare cuvânt. De obicei povestirea înaintază, tăiată, limpede, evocatoare, fără nimic din exagerarea sau din căldura unui Persius sau unui Juvenal. E stilul unui clasic eliberat de orice stânjenire, al unui om născut să fie povestitor. Parcă ar fi stilul lui Voltaire, dar mai pitoresc.

1 Această descriere e făcută oare după un model viu, sau autorul avea în fața ochilor statui feminine de tipul Dianei din Gabiae, aflată azi la Luvru?

BIBLIOGRAFIE

Condiții istorice

G. bloch, *L'Empire romain* (Paris, 1921); h. dessau, *Geschichte der römischen Kaiserzeit*, II, I (Berlin, 1926). – F.B. marsh, *The reign of Tiberius* (Oxford, 1931); A. momigliano, *L'opera dell'imperatore Claudio* (Florența, 1932); B.w. henderson, *The Life and Principate of the emperor Nero*, ed. 2 (Londra, 1905); m.a. levi, *Nerone ei suoi tempi* (Milano-Varese, 1949); A. momigliano, *A literary chronology of the Neronian age* (Clas. Quart., 1944). – G. boissier, *L'opposition sous les Césars* (Paris, 1875).

1. friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms in der Zeit von Augustus bis zum Ausgang der Antonine*, ed. 9 – 11 (Leipzig, 1919 – 1923, Trad.fr. de Ch. Vogel, Paris, 1865 – 1874); m.i. rostovt-zeff, *The social and economic history of the Roman Empire*, ed. 2 (Oxford, 1957). – a. stein, *Der römische Ritterstand* (München, 1927);

A.M. duff, *Freedmen in the early Roman Empire* (Oxford, 1928).

G. boissier, *La religion romaine d'Auguste aux Antonins* (Paris, 1874); j. carcopino, *La basilique pythagoricienne de la Porte Majeure* (Paris, 1930); f. cumont, *Les religions orientales dans le păgânisme romain*, ed. 4 (Paris, 1929); F. cumont, *Recherches sur le symbolisme fune-raire des Romains* (Paris, 1942); m.j. vermaseren (și alții), *Étudespreli-minaires aux religions orientales dans l'Empire rom.* (Leiden, 1961 și urm.).

a. gwynn, *Roman Education*] rom Cicero to Quintilian (Oxford, 1926) – w.c. summers, *The Silver Age of Latin literature from Tiberius to Trajan* (Londra, 1920); h. baRdon, *Les empereurs et les lettres latines d'August a Hadrien* (Paris, 1940); reure, *Les gens de lettre et leurs protecteurs a Rome* (Paris, 1891); c. martha, *Les moralistes sous l'empire romain* (Paris, 1865); e. galletier, *Étude sur lapoesie funeraire romaine d'après les inscriptions* (Paris, 1922). – A. strong, *La scul tura romană da Augusto a Constantino* (Florența, 1923 – 1926); p. gusman, *L'art decoratif a Rome de la fin de la République au IVe siècle* (Paris, 1909); *Pompai* (Paris, 1906); M. della corte, *Pompei: i nuovi scavi e l'Anfiteatro* (Pompei, 1930); V. spinazzola, *Pompei alia luce degli Scavi Nuovi dell'Abbondanza* (Roma, 1953).

1 POEZIA ÎN SPIRIT CLASIC

DE CONSULTAT: Poetae latini minores, ed. Bachrens-Vollmer, Morel (Teubner, 1911 – 1927).

Fedru

MANUSCRISE: Pithoeanus (sec. IX-X); Remensis (ars în 1774).

EDITȚII: princeps: Pithou (Troyes, 1596). Critice: L. Havet (Paris, 1895); J.S. Speyer (Leiden, 1912); Postgate (Oxford, 1919); Cantarelli, ed. 4 (Milano, 1920), cu note; Brenot (Bude, 1924), cu trad.; L. Herrmann, *Phedre et ses fables* (Leiden, 1950), cu trad.

LIMBĂ: o. eichert, *Vollständiges Wörterbuch zu den Fabeln des Phădrus* (Hanovra, 1866); cinquini, *Index Phaedrianus* (Milano, 1905); causeret, *De Phaedri sermone* (Paris, 1886); J. bertschinger, *Volks-tilmliche Elemente in der Sprache des Phădrus* (Berna, 1921).

STUDII: L. hervieux, *Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste*, ed. 2, v. I-II (Paris, 1893 și urm.).

Germanicus

EDITȚIE A. Breysig, ed. 2 (Teubner, 1899).

STUDIU: w. leuthold, *Die Übersetzung der Phaenomena durch*

Cicero und Germanicus (Zürich, 1942).

„Aetna”.

MANUSCRIS de la Cambridge (sec. X).

EDIȚII CRITICE: Schwartz (Berlin, 1933); cu comment., de Sudhaus (Leipzig, 1898); Ellis (Oxford, 1901); Vessereau (Paris, 1905); cu trad. fr., de Vessereau (*Bude*, 1923); cu trad. germ., de W. Richter (Berlin, 1963).

STUDII: R. vvagler, *De Aetna poemate quaestiones criticae* (Berlin, 1884), cu indice complet; e. blckel, *Apollon und Dodona* (*Rheinisches Museum*, 1930).

Calpurnius Siculus

MANUSCRIS: (pierdut) utilizat de Ugoletus în ediția sa (Parma, către 1500).

EDIȚII; c. giarratano, *Calpurnii et Nemesiani Bucolica*, ed.2 (Paravia, 1924); R. Verdiere (Bruxelles, 1953), cu trad. fr. și comment.

STUDII: el. chiavola, *Della vita e dell'opere di Tito Calpurnio Siculo* (Raguza Inferioară, 1921); e. cesareo, *La poesia di Calpurnio Siculo* (Palermo, 1931); b. lui selli, *Note su Calpurnio Siculo* (*Annali della Fac di lettere di Cagliari*, 1960).

2 PROZA Elocința h. malcovati, *Oratorum Romanorum reliquiae* (Paravia, 1930); cât – CHE – val, *Histoire de l'iloquence romaine depuis la mort de Ciceron jusqu'a l'avhiement d'Hadrien* (Paris, 1893).

Literatura tehnică a. reymond: *Histoire des sciences exactes et naturelles dans l'anti-quite greco-romaine* (Paris, 1924); j.l. heiberg, *Geschichte der Mathema-tik una Naturwissenschaften în Altertum* (München, 1925); M. daumas... *Histoire de la science* (La Pléiade, Paris, 1957).

Juriști p. bremer, *Jurisprudentiae antehadrianae quae supersunt* (Leipzig, 1898); declareuil, *Rome et l'organisation du droit* (Paris, 1924).

Critici și gramatici h. kell, *Grammatici Romani* (Leipzig, 1855 – 1923); G. funaloli, *Grammaticae Rom. fragm.* (Teubner, 1907; retip. Roma 1964) și *Addenda* de a. mazzaRIno, *același titlu* (Torino, 1953). – Q. Asconii *Pe diani Comentarii*, ed. de C. Giarratano (Roma, 1920); J. humbert, *Contribution a L'étude des sources d'Asconius dans ses relations des débats judiciaires* (Paris, 1925). – alstermann, *De Valerio Probo* (Bonn, 1910). – k. barwick, *Remmius Palaemon und die römische Ars Grammatica* (Leipzig, 1922).

Agronomia: Columella

MANUSCRIS: *Sângerianensis* (Leningrad, sec. IX).

EDIȚII: J.G. Schneider, *Scriptores rei rusticae*, II (1794), cu comment; V. Lundstrom (Uppsala, 1897 – 1917); *De arboribus*, cărțile I-II și X-XI), critică; H.B. Ash-E.S. Forster-E.H. Heffner (*Loeb*, '1941 – 1955), cu trad. engl.

STUDIU: barberet, *De Columellae vita et scriptis* (Nancy, 1888).

Medicina: Celsius

MANUSCRIS: la Vatican și la Florența (sec. IX-X).

EZXXȚII: Milligan, ed. 2 (Edinburgh, 1831), cu indice; F. Marx (Leipzig, 1915), critică.

STUDII: M. wellmann, A. Cornelius Celsus: *cine Quellenuntersu-chung* (Berlin, 1913); Th. t. Jones, *De sermone Celsiano* (Harvard, 1929).

Geografia: Pomponius Mela

M₄NUSCRIS de la Vatican (sec. X).

EDIȚII: Parthey (Berlin, 1867); C. Frick (*Teubner*, 1880).

TRADUCERE germ., cu comment., de H. Philipp (*Voigtländers Quel-lenbiicher*, 11 și 31).

STUDII: J. fink, *Pomponius Mela und seine Chorographie* (Rosen-heim, 1881); h. folmer, *Stilistika studier ofver Pomponius Mela* (Uppsala, 1920).

Istoricii: Velleius Paterculus

EDIȚII de B. Rhenanus (Basel, 1520) reprezentând manuscrisul pierdut; R. Ellis (Oxford, 1898), cu comment; A. Bolaffi (*Paravia*, 1930), Halm-Stegmann – von Pritzwald (*Teubner*, 1932); Hainsselin-Watelet (Paris, f.a. [1932]), cu trad. fr.

LIMBĂ: g.a. koch, *Vollständiges W orterbuch zum Geschichtswerke des M. Velleius Paterculus* (Leipzig, 1857); A. bolaffi, *De Velleiano sermone* (Pesaro, 1925).

STUDII: R. perna, *Le fonti storiche di Velleio Patercolo* (Lucera, 1925) – l. spekkert, *De la sincerite de Velleius Paterculus* (Toulouse, 1848).

Valerius Maximus

EDIȚIE: C. Kempf, ed. 2 (*Tetibner*, 1888).

STUDII: el. bosch, *Die Quellen des Valerius Maximus* (Stuttgart, 1929); a. klotz, *Studien zu Valerius Maximus und den Exempla* (*Sitz. b. der Bayer. Akadd. Wissenschaft*, 1942, 5).

Quintus Curtius

MANUSCRISE: *Pansinus* 5716 (sec. IX-X) și mss. de la Leiden

EDIȚII: Miitzel (Berlin, 1841); E. Hedicke (Leipzig, 1908 și Teubner, 1929); V. Crepin (Paris, f.a. [1932], cu trad. fr.; H. Bardon (Bude, 1947 – 1948), critică cu trad. fr.; J.C. Rolfe (Cambridge Mass., 1947), cu trad. engl.

LIMBĂ: o. elchert, *Vollständiges Wörterbuch zu dem Geschichtswerke des Q. Curtius Rufus*, ed. 2 (Hanovra, 1893); M. gonz Ales-haba, *Zur Syntax der Unterordnung bei Curtius* (München, 1959).

STUDII: s. dosson, *Étude sur Quinte-Curce* (Paris, 1886); h. bardon, *Quinte-Curce* (Les El. class. 1947); g. radet, *La valeur historique de Quinte-Curce* (Comptes rendus de VAcademie des Inscriptions, 1924, p. 356 și urm.); Fr. helmreich, *Die Reden bei Curtius* (Paderborn, 1927); f. wilhelm, *Curtius und der jüngere Seneca* (Paderborn, 1928); de weh RLI la *place de Q. C. dans l'historiographie romaine* (Rezumatul în Rev. des El. lat. XXXIX, 1961); h.u. instinsky, *Zur Kontroverse um die Datierung des Curtius Rufus* (Hermes, XC, 1962).

3 REÎNNOIEREA LITERATURII Seneca

MANUSCRISE: ale operelor filosofice: *Ambrosianus* (Milano, sec. X-XI) pentru *Dialoguri*; *Palatinus* (Vatican, sec. VIII-IX) pentru *De clementia* și *De beneficiis*; de la Paris (sec. X), Brescia (sec. X), Florența (sec. IX-X), Bamberg și Strasbourg (sec. IX-X): ultimul ars în 1870) pentru *Scrisori către Lucilius*; recente (sec. XIII) pentru *Quaestiones naturales*; ei. B. axelson, *Senecastudien* și *Neue S.* (Lund, 1933 și 1939) [Observații critice asupra *Quaest. nat.* și *Scrisori către Lucilius*].

— TEATRU: Două recenzii: *Etruscus* (sec. XI-XII Florența) fără *Octavia*; manuscrise recente cu *Octavia*. cf. brugnoli, *La traditione manoscritta di Seneca tragico alia luce d. testimonienze mediaevali.* (Mem. d. Accad. d. Lincei, Se filol., 1957).

EDIȚII: ale operelor filosofice: princeps, Neapole, 1475; – *Dialoguri*, dee. Hermes (Teubner, 1905) și Bourgerly-Waltz (Bude, 1922 și urm.), cu trad. fr.; – *Consolație către Helvia și ectre Marcia*, de Ch. Favez (Paris, 1918 și 1928), cu comment; – *De beneficiis* și *De clementia*, de C. Hosius (Teubner, 1915); F. Prechac (Bude, 1926 și 1961), cu trad. fr.; *De beneficiis*, de W.H. Alexander (Berkeley-Cal., 1950) cu comment; *De clementia*, de Faider-Favez-ți. Van de Woestijne, cu comment. (Bruges, 1950); *De constantia sapientis*, comment. de P. Grimal (Paris, 1953); *De brevitae vitae*, de P. Grimal (Erasmie, 1959);

De ira, de A. Bourgerie (Bude, 1961).

— *Quaestiones naturales*, de A. Gercke (Teubner, 1907); „P. Ol-tramare (Bude, 1929), cu trad. fr.; – *Scrisori către Lucilius*, de O. Hense, ed. 2 (Teubner, 1921); A. Beltrami, ed. 2 (Roma, 1931); E.P. Barker (Oxford, 1932), cu trad. engl; F. și P. Richard (Garnier, 1932), cu trad. fr.; Fr. Prechac (Bude, 1945 – 1964) cu trad. fr. de H. Noblot. – *apoco-locyntosis*: A.P. Ball (New York, 1902), cu comment. și trad. engl; O. Weinreich (Berlin, 1923), cu comment. și trad. germ.; C.J. Russo, ed. 3 (Florența, 1961); R. Waltz (Bude, 1934, ed. 2-a, 1961), cu trad. fr.; A. Rostagni (Torino, 1944) cu trad. ital. – *teatru*: F. Leo (Berlin, 1878 – 1879); Peiper-Richter, ed. 2 (Teubner, 1902); L. Herrmann (Bude, 1924 – 1926), cu trad. fr.; Th. Thomann (Zürich, 1961); *Fedra*, de K. Kunst (Viena 1924), cu comment; R. Giomini (Roma, 1955); *Hercules furens, Troienele, Medeea*, de H.M. Kingery (New York, 1908), cu comment. *OEdip*, de Th. H. Sluiter (Groningen, 1941), de J. Van Ljzeren (Leiden, 1958); *Octavia*, de I. Vurtheim (Leiden, 1909).

INDICE al Consolațiilor, de L. Delatte și E. Evrard (Liège, 1962 – 1964).

STUDII: p. grimal, *Seneca* (Paris, 1948); i. lâna, *L.A. Seneca* (Torino, 1955); p. faider, *Étude sur S.* (Gând, 1921); F. giancotti, *Cronologia dei Dialoghi di S.* (Torino, 1957); a. sipple, *Der Staatsmann und Dichter Seneca als politischer Erzieher* (Würzburg, 1938); f. marti-nazzoli, *Seneca, Studio sulla morale ellenica nell'esperienza Romană* (Florența, 1945); a. guillemin, *Seneca, directeur d'ames* (Rev. des El. /< [(„XXX-XXXI, 1952 – 1953). E. brehier-ți.m. schuhl, *Les Stoiciens* (Paris, 1962). – bourgerie, *Seneca prosateur* (Paris, 1922); E. alber-tini, *La composition dans les ouvrages philosophiques de S.* (Paris, 1923); p. grimal, *La composition dans les Dialogues de S.* (Rev. des St. an. 1949 și 1950); a. pittet, *Vocabulaire philosophique de S.*, I (Paris, 1937). – L. delatte, *Lucilius, l'a-mi de S.* (Les El. class. 1935). – oldfather-pEASE-CANTER, *Index verborum quae in Senecaefabulis reperiuntur* (Univ. of Illinois, 1918; ed. nouă, 1958); l. herrmann, *Le théâtre de S.* (Paris, 1924); e. cesareo, *Le tragedia di S.* (Palermo, 1932); R. schreiner, *Seneca als Tragodiendichter in seinen Beziehungen zu den griechischen Originalen* (München, 1909); H.V. canter, *Rhetorical elements in the tragedy of S.* (Univ. of Illinois, 1925); G. RUNCHINA, *Tecnica drammatica et yetoricanelle tragedia di S.* (Univ. di Cagliari, 1960). – p. grimal, *L'Originalite de S. dans Phedre* (Rev. des El. lat., XLI,

1963). – L. herrmann, *Octavie, tragedie pretexte* (Paris, 1924); e. flinck, *De Octaviae praetextaie auctore* (Helsingfors, 1919). – L. strzelecki, *De Senecae trimetro iambico*, (Cracovie, 1938).

PROBLEME SPECIALE: Despre preținsele raporturi ale lui Seneca cu apostolul Pavel; – Despre *Scrisorile către Lucilius*, au fost ele într-adevăr adresate ca scrisori?

Persius

MANUSCRISE: a) ms. de la Montpellier 125, sau *Pithoeanus* (sec. IX); b) mss. de la Montpellier 212 (sec. X) și de la Vatican (sec. IX-X), derivând din recenzarea lui Iulius Tryfonianus Sabinus (făcută la 402). **EDIȚII:** princeps: Roma, 1470; – Casaubon (Paris, 1605; 1617), cu comment. remarcabil; O. Jahn (Leipzig, 1843), cu școlii și indice; Ne-methy (Budapesta, 1903), cu comment. lat; Villeneuve (Paris, 1918), cu comment. fr.; Cartault, ed. 2 (*Bude*, 1927) cu trad. fr.; O. Seel (München, 1949); W.V. Clauzen (Oxford, 1956); E.V. Marmorale, ed. 2 (Florența, 1956); A. Marsili (Pisa, 1960). – comentariu al *Sat. I și III*, de G.L. Hendrickson (*Class. Philol.* 1928); al *Sat. I*, de Kukula, *Persius und Nero* (Graz, 1923), și Gaffiot (*Rev. de philol.*, 1929); al *Sat II* de V. d'Agostino (*Convivum*, I, 1929).

STUDII: villeneuve, *Essai sur Perse* (Paris, 1918); mendell, *Satir as popular philosophy* (*Class. Philol.* –, 1920).

— FISKE, *Lucilius and Persius* (*Transactions of the American philological Association*, 1909); p. buscaroli, *Persio studiat-o în rapporto a Orazio e Giovenale* (Imola, 1924). – v. d'agostino, *De A. Perșii Flacei sermone* (*Rivista indo-reco-italica*, 1928, 1929, 1930) și *GU studisu Persio dai 1957 al 1962. Nota bibliografica* (*Rivista di Studi class.*, XI, 1963).

Lucan

MANUSCRISE: a) fragmente palimpseste de la Viena, Roma și Neapole (sec. IV?); b) *Vossianus* (sec. X, Leiden); c) ms. de la Montpellier H. 113 (sec. IX-X) și multe altele, conținând numeroase omisiuni de unul sau două versuri.

EDIȚII: princeps: Roma, 1469; – Critice: Francken (Leiden, 1896 – 1897); Hosius, ed. 3 (*Teubner*, 1913); Housman (Oxford, 1926; tiraj nou, 1950); Bourgery-Ponchont (*Bude*, 1927 – 1930), c. I, de Willeu-mier-Le Bonniec (*Erasmie*, 1962), c. VII, de Postgate-Dilke (Cambridge, 1960).

— **ȘCOLII:** În ediția Weber (Leipzig, 1821 – 1831), vol. III;

Commenta Bernensia, de Usener (Leipzig, 1869); *Adnotationes super Luca-num*, de Endt (Leipzig, 1909).

— *COMENTARII*: englez al ediției complete Haskins (Londra-Cambridge, 1887); al c. I, ed. de R.J. Gettv (Cambridge, 1940); ale VII și VIII, ed. de Postgate (Cambridge 1913 și 1917); francez al c. I, ed. de Lejay (Paris, 1894); M. Wuensch, *Lucan-Interpre-tationen* (Berlin-Leipzig, 1930); h.g. Nutting, *Comments on Lucan* (Univ. of California, *Classi. Philol.*, XI, 1931 – 1933).

— *INDICE*: G.W. Mooney, *Index to the Pharsalia of Lucan* (Dublin, 1927); Deferrari-Fanning-Sullivan, *A concordance of Lucan* (Washington, 1940).

TRADUCERI: Franceze: Brebeuf, în versuri (Paris, 1657); Marmontel (Paris, 1766); Bourgery-Ponchont (*Bude*, 1927 – 1930); – Germană: Krais (Stuttgart, 1863); – Engleză: în ediția Duff (Londra, 1928, ed. nouă, 1951).

STUDII: G. glrard, *Un poete republicain sous Neron* (*Revue des Deux Mondes*, 1875; *Journal des Savants*, 1885 și 1888); R. PICHON, *Les sources de Lucain* (Paris, 1912); a. bourgery, *La geographie de Lucain* (*Rev. de philol.* 1928); SOURIAU, *De deorum ministeriis în Pharsalia* (Paris, 1885); a. bourgery, *Lucain et la magie* (*Rev. des El. lat.*, 1928); P. grimal, *L'eloge de Niron au debut de la Pharsale est-il ironique?* (*Rev. des El. lat.*, XXXVIII, 1960); m. rambaud, *L'opposition de Lucain au Bellum civile de Cesar* (*L'Information littéraire*, XII, 1960); P. grenade, *Le mythe de Pompee et les Pompeiens sous les Cesars* (*Rev. des El. a ne.* 1950; R.J. GETTY, *Neopythagorism în e I* (*Transactions and Proceed. of the Am. Phil. Assoc*, 1960); u. piacentini, *Observ azioni sulla tecnica epica di Lucano* (*Deutsche Ah.d. W.zu B.*, Berlin, 1963); J. aymard, *Quelques series de comparaisons chez Lucain* (Montpellier, 1951); w. fischli, *Studien zum Fortleben des Annaeus Lucanus* (*Beit. z. Jahresb. der kant. hoh-eren Lehramt Lucerna*, 1943 – 1944).

Petroniu

MANUSCRISE: fragmente (redactare prescurtată) și *Cena Trimalcionis* în *Traguriensis* (1423, Paris); fragmente (redactare neprescurtată) într-o copie de J.J. Scaliger (sec. XVI), Leiden; fragmente (redactare prescurtată) într-un manuscris de la Berna (sec. X).

EDITII: F. Biicheler (Berlin, 1862); Bucheler-Heraeus, ed. 2 (Berlin, 1922); A. Ernout, ed. 3 (*Bude*, 1950), cu trad. fr. – *Cena Trimalcionis*: L. Friedländer, ed. 3 (Leipzig, 1906), cu trad. Și comment.

germ.; w.d. Lowe (Cambridge, 1905), cu trad. și comment. engl; Sedgwick (Oxford, 1925), cu o selecție de inscripții de la Pompei. – A. Maiuri (Neapole, 1945), cu comment. și ilustr.; K. Müller (München, 1961); Marzullo-Bonaria (Bologna, 1962); P. Perrochat, *Petrone, le festin de Trimalcion, Commentaire*, ed. 3 (Fac. des L. de Grenoble, 27, Paris, 1962).

— *Poem despre războiul civil*: F.T. Baldwin (New York, 1911), cu trad. și comment. engl; H. Stubbe (*Philologus, Suppl. b.*, 1932), cu trad. și comment. germ. (*Războiul civil și alte părți versificate din Satiricon*).

LIMBĂ: SEgebade-lommatsch, *Lexicon Petronianum* (Leipzig, 1898; retip. Hildesheim, 1963); w. suess, *De e o quem dicunt inesse Tri-malchionis Cenae vulgari sermone* (Dorpat, 1926); de același, *Petronii imitatio sermonis plebei qua necessitate conjugatur cum grammaticae illius actatis arte* (Dorpat, 1927); a. stefenelli, *Die Volkssprache im Werk des P* (Wiener Romanist, 1962); p. perrochat, *Mentalite et expression populaire dans la Cena Trimalcionis* (L'Information littéraire, 1961). STUDII: e.v. marmorale, *La questione Petroniana* (Bari, 1948) [Petronius datat de la începutul sec. III]; R. CAHEN, *Le Satiricon et ses origines* (Lyon-Paris, 1925); A. collignon, *Étude sur Pitrone* (Paris, 1892); e. Thomas, *Patrone; l'envers de la Socute romaine*, ed. 3 (Paris, 1912); a. collignon, *Petrone en France* (Paris, 1905). – m. rosen-bilth *Beiträge zur Quellenkunde von Petrons Satiren* (Berlin, 1909); mendell, *Petronius and the Greek românce* (Class. Philol., 1917); a.h. saloxius, *Die Griechen und das Griechische in Petrons Cena Trimalcionis* (Helsingfors-Leipzig, 1927); p. veyne, *Trimalcio Maecenatianus* (Coli. Latomus, LVIII, Bruxelles, 1962); l. sgobbo, *La città campana delle Saturae di Petronio* (Rendiconti d. Accad. dei Lincei, 1923). – N. STRIL-Ciw, *De arte rhetorica in Petronii Saturis conspicua* (Eos, 1927); A. maRBACH, *Wortbildung, Wortwahl und Wortbedeutung als Mittel der Charakterzeichnung bei Petron* (Giessen, 1931); H. stubbe, *Die Versein-lagen im Petron* (Leipzig, 1933).

CAPITOLUL VIII

NOUL CLASICISM

Moartea lui Nero (68) a fost urmată de crâncene războaie civile: trei împărați, Galba, Otho, și Vitellius, s-au urcat pe tron succesiv în interval de un an, și au pierit toți de moarte violentă. Când a fost recunoscut Vespasian (21 decembrie 69), orice ordine politică părea suprimată; provinciile erau șovăielnice, Italia în parte pustiită, Roma –

greu încercată; Capitoliul, centrul religios al puterii romane, incendiat. Vespasian, cum făcuse altă dată August, a inaugurat o perioadă (69 – 117) de refacere, în timpul căreia avea să înflorească o nouă literatură clasică.

Însă Flavienii (Vespasian și cei doi fii ai săi, Titus și Domițian), deși au restabilit ordinea administrativă și financiară, deși au înființat domnia burgheziei, n-au suprimat amintirea obiceiurilor claudiene. Mai mult, acestea au înregistrat sub Domițian, ultimul dintre ei (81 – 96), o anume recrudescență: împăratul era autoritar, capricios, crud, cu gusturi asiatice. Pacea civilă n-a fost completă decât sub cei dintâi Antonini, Nerva și Traian: abia atunci au înflorit concomitent libertatea de gândire, de cuvânt, și securitatea personală. În același timp civilizația romană își recăpăta aspectele caracteristice: Traian (98 – 117), general victorios, administrator strict, mare constructor, le-a ridicat la cel mai înalt grad de strălucire. E drept că această renaștere națională, mai mult încă decât cea condusă de August, e întrucâtva artificială: reîntoarcerea la trecut era mai mult o afirmație decât o realitate, un fel de vrajă cu care romanii se apărau de obsesia tiraniilor nefaste, greco-asiatice.

Societatea. Cel mai important fenomen social din această perioadă e constituirea unui nou senat: Vespasian și Titus, îndeplinind funcția de cvestori în 75, au înlocuit pe toți oamenii lui Nero cu italici și provinciali de temeinică obârșie burgheză, însuflețiți de sentimente „romane”; Domițian le-a făcut loc distrugând ultimele rămășițe ale vechii aristocrații și, încercând să le restrângă atribuțiile, silindu-i la lingușiri grosolane, a stârnit în ei, născută din ură, solidaritatea care le lipsea. La moartea tiranului, conștienți de demnitatea lor redobândită și câștigați de menajamentele lui Nerva și Traian, acești senatori sunt cei care au proclamat cel mai tare renașterea virtuților republicane sub un împărat iubitor de libertate; se îmbina în ei orgoliul unei clase conducătoare și conștiința unor funcționari culți, care i-au azvârlit pe liberi la locul lor; Pliniu cel Tânăr, Tacit, sunt cei mai iluștri dintre ei.

Această înaltă societate e mai simplă și mai severă decât precedenta; viața mondenă e mai puțin trepidantă și mai familiară decât cea din timpul lui Nero. Ne duce gândul la sfârșitul secolului al XVIII-lea francez: aceeași exaltare, oarecum în stil de predică, a moralei; aceeași dragoste, cam flecară, pentru virtute; și o sensibilitate binefăcătoare, care înclină să devină exagerată. Nu că ar fi dispărut

rafinamentele și corupția epocii precedente; dimpotrivă, ele s-au răspândit, dar nu în pătura conducătoare. Iar viața lumii avute cuprinde și destule neghiobii. Dar cel puțin conștiința socială se luminează; în moravuri și în legi intră acum și câteva precepte filosofice; sclavii par să fie mai bine tratați; Traian organizează o asistență publică în sprijinul copiilor săraci.

Condițiile morale ale noului clasicism. Ca și pe timpul lui Octavian, reînnoirea și-a găsit forma desăvârșită grație unor oameni care, fiindcă suferiseră de pe urma războaielor civile și a tiraniei lui Domițian, se lăsau mai ușor încântați de prezent: Tacit, Juvenal, Pliniu cel Tânăr. Și, fiindcă Roma era cea care suferise cel mai mult sub împărații răi și gusta cel mai bine ușurarea prezentă, literatura timpului și-a atins cea mai înaltă expresie prin intermediul unor italici și într-un spirit strict național. Tradiționalismul e la mare cinste, un tradiționalism care se inspiră din clasicismul epocii lui August și, prin acesta, din moștenirea republicană.

Totuși diferența e mare, și mari sunt iluziile în care trăiesc contemporanii lui Traian. Libertatea cu care se laudă e cu totul relativă. Nici elocința nu e mai liberă: odată cu delatorii i-a pierit verva; laudativă și guvernamentală, ea va ajunge la panegirice. Filosofia slăbește mereu și se coboară până la a scrie biografii moralizatoare. În locul ei înflorește satira. Nu e de mirare; numai sub tirani înflorește o opoziție liberală; împărații destoinici, urmându-și la tron fără tulburări, întăresc regimul imperial, dar socotesc profitabil să îngăduie vorbele rele despre domniile precedente: Tacit, Pliniu și Juvenal le spun cu o voluptate plină de ură care constituie fondul așa-zisei lor atitudini republicane.

Pe de altă parte, naționalismul acestor scriitori e îngust și inactual; ura lor față de Grecia și de Orient, adesea ostentativă, trădează frica de un cosmopolitism care prezenta fără îndoială neajunsuri și primejdii, dar la care Roma trebuia să se resemneze dacă nu voia să decadă; și, dacă dezvoltarea forțelor intelectuale din Occident¹, ca o contrapondere a influențelor orientale, era o măsură bine gândită, prezentarea Germaniei ca un fel de model pentru Roma, așa cum face Tacit, nu era nici potrivită, nici abilă. Și din punct de vedere religios, reîntoarcerea la o religie așa-zis „națională”, pur formală și complet secătuită, și nu lipsită de superstiții, dovedește un adevărat regres, în vreme ce iudaismul și creștinismul abia apărut

câștigă din ce în ce mai mult sufletele. Această reacție e de altminteri zadarnică: orice s-ar face, politica romană înclină iarăși spre Orient: de aici a pornit Vespasian să cucerească tronul; tot acolo se află țelul celei mai mari campanii militare întreprinse de Traian (războiul împotriva părților).

Aspectele sale literare. Și din punct de vedere literar, perioada aceasta apare sub aspectul unei reacții clasice împotriva inova

1 Cursurile de retorică latină dau rezultate în Galia, de unde se trag Aper și Iulius Secundus, și în Africa, „maică de avocați”.

țiiilor domniei lui Nero, dar o reacție care n-a avut nimic brusc și nimic absolut, și ale cărei mode au fost foarte diverse.

Clasicismul nu încetase să-și aibă partizanii nici măcar în cele mai frumoase timpuri ale lui Seneca și Lucan; a biruit însă numai când, sub Vespasian, au ajuns la maturitate oameni care se formaseră într-o atmosferă de luptă. Quintilian se înfățișează ca ciceronian și adversar hotărât al lui Seneca; succesul lui și aprobarea oficială semnalează triumful noului clasicism. Proza latină va redeveni deci ciceroniană; și poezii, Valerius Flaccus, Statius, Silius Italicus, îl vor copia pe Vergiliu ca niște buni elevi. Și arta se cumintește. Astfel se prezintă prima generație neoclasică. Dar Quintilian însuși are un stil mai plin de imagini și mai subtil decât cel al lui Cicero; Marțial adaugă muncii minuțioase și delicate a unui Horațiu ironia și prețiozitatea picantă a unui om care frecventează noile saloane: se poate presimți amestecul îndrăzneț care va face din Tacit și din Juvenal scriitori atât de puternic originali. La acești doi maeștri, o retorică fermă și continuă susține cele mai mari îndrăzneli de stil și cutezanțele realismului celui mai marcat; în felul acesta se armonizează până și asprimea și exagerarea unor tablouri în care re apare gustul romantic al vremii neroniene, dezbrăcat de grația sa, dar sporit și parcă disciplinat. Dar, alături de ei, neoclasicismul îl creează, ca pe un fruct inevitabil, pe Pliniu cel Tânăr, suflet gingaș, scriitor timid; ceea ce e mai bun în scrisorile lui e un palid reflex al lui Petroniu și Marțial; dar când „ciceronizează” de-a binelea, suntem foarte tentați să nu dăm dreptate lecțiilor maestrului său Quintilian.

Presentimentul decadenței. Or, el e cel mai reprezentativ pentru vremea sa; se anunță o decadență. Împărații destoinici se străduiesc prea puțin să favorizeze literele: exemplul nefast al lui Nero, reluat de Domițian (el însuși poet și creator de jocuri literare), îi face pe romani

să bănuiască un tiran în orice împărat prea iubitor de arte; când se va sui pe tron Hadrian, după Traian, simplul fapt că e cult îl va face suspect. De altminteri, publicul parcă se rărește: Pliniu, deși de obicei își face iluzii, remarcă rapida decădere a lecturilor publice. Fără îndoială fenomenul se explică prin faptul că noua societate formată din marea burghezie se îndepărtează, chiar prin calitățile ei, de rafinamentele vechii aristocrații; însă ea cuprinde și mulți parveniți bogați, cu un nivel intelectual mediocru, care, vanitoși și dornici de clientelă, se interesează mai mult de cantitatea decât de calitatea celor care îi lingușesc. Acestor semne de osteneală li se adaugă mizeria, fizică și mai ales morală, a claselor inferioare; Coliseul, prodigiosul amfiteatru, arată care sunt, în acest timp, adevăratele preocupări ale Romei: exhibiții surprinzătoare, masacre de fiare și oameni, totul fără măsură.

Dar fenomenul cel mai grav e că însăși literatura, în loc să continue îmbogățirea umană care se schița în perioada precedentă, s-a îngrădit într-un naționalism îngust și cârtitor și, într-o măsură, artificial. Adevărata vocație a Romei era crearea și exprimarea unei civilizații mediteraneene: dezertând de la această misiune, clasicii anilor '70 – 117, oricât de străluciți și de fermecători ar fi, și-au condamnat urmașii la stagnare. Timp de un secol, greaca va fi din nou preferată latinei, pe tot întinsul Imperiului, ca instrument al gândirii universale.

1 Proza științifică și tehnică în această perioadă dezvoltarea științifică, atât de evidentă în timpul generației precedente, își dă ultimele roade: e voi ba tot de opere de vulgarizare care se disting fie prin claritatea tehnică (de pildă cărțile lui Frontinus¹ despre măsurarea terenurilor, despre stratagemele de război sau despre ape), fie prin abundența de informații (de pildă cărțile lui Pliniu cel Bătrân); dar chiar aceste calități, și însăși curiozitatea științifică, se apropie de sfârșit². Dimpotrivă, dreptul va continua să înflorească³; și, bineînțeles, odată cu el și retorica; ea își află acum un maestru în persoana lui Quintilian, totodată legislator ferm și bun scriitor.

1 Sex. Iulius Frontinus (40 – 103), de două ori consul, guvernator al Britaniei (Anglia) și *curator* al apelor la Roma, scrie despre probleme pe care le cunoștea personal

2 Cam în aceeași perioadă inginerul Hyginus (*De munitiōibus castrorum*, ed. Gemoll, Teubner, 1879; *De limitibus constituendis*, în

Corpus agrimensorum Romanorum, Thulin, Teubner, 1913), geometrul Balbus, agrimensorul Siculus Flaccus (*Corpus agrimens. Rom.*, Thulin.)

8 Jurisconșulții „proculeieni” Cocceius Nerva, Pegasus, Neratius Priscus, Iuvenius Celsus, și cei „sabinieni” (vezi p. 494): Caelius Sabinus, Iavolenus Priscus, Titius Aristo. Fragmentele la Bremer, *Iurisprudentiae antehadrianae quae supersunt* (Leipzig, 1896 – 1901)

PI INIU CEL C. Plinius Secundus se trăgea din Comuni, câinii ATR În r „° fam-le ecvestră. Ofițer de cavalerie în Germania, *procurator* al lui Vespasian în Spania, 23 79 e.n. În sfârșit, prefect (amiral) al flotei de la Misenum, și-a încheiat viața deosebit de activă printr-o curiozitate eroică: vrând să observe mai de aproape erupția Vezuviului care a îngropat Pompeii, Herculaneum și Stabiae, a murit sufocat, la 56 de ani.

Nu contenise să-și lărgască experiența personală prin lecturile cele mai variate; nu pierdea nicio clipă, nici la masă, nici la baie, nici în călătorie; notele și extrasele lui umpleau 160 de volume. Dar avea și el, ca și Cato, ca și Varro, mania de a scrie despre orice. Pe experiența lui personală se sprijineau un tratat despre *Folosirea sulței în cavalerie*, 20 de cărți despre *Războaiele cu Germania; o Viață a lui Pomponius Secundus*, care-i fusese general. Continuase, în 31 de cărți, istoria lui Aufidius Bassus. Scrisese și despre gramatică (*Studioși libri III; Dubii sermonis libri VIII*). Totul s-a pierdut. Dar ni s-au păstrat cele 37 de cărți din *Cercetările sale asupra lumii*, numite „Istorie naturală” (*Naturae historiarum libri*), dedicate, pe un ton de bruscă și respectuoasă prietenie, lui Titus, fiul lui Vespasian.

După o tablă de materii și o bibliografie (Pliniu citise 2000 de volume) (c. I.), cartea descrie universul (II), apoi se ocupă de geografie și de etnografie (III-VI), de om (VII), de animale (VIII-XI), de plante (XII – XIX), de botanica și zoologia medicală (XX – XXXII), de minerale și de folosirea lor, de artele plastice, de pietrele prețioase (XXXIII-XXXVII).

E o uriașă compilație livrescă, fără metodă, fără spirit critic, fără aport științific original, dar altminteri extrem de prețioasă prin masa de informații transmise.

Pliniu ar fi putut să-i dea o unitate filosofică. Dar l-a împiedicat o intuiție de adevărat savant; aceea că trebuie să se limiteze la realitățile fizice, fără să se atingă de problemele metafizice (Dumnezeu, suflet etc...). Și totuși aceste probleme îl preocupă: în materie de religie, e în fond sceptic, și ar vrea să confunde pe Dumnezeu cu natura; dar

tradiția latină îl obligă să țină seama de valoarea socială a religiei; când are în vedere omul, e pesimist, socotește jalnică mizeria fizică și pasiunile nebunești ale omului, dar îl admiră pentru progresele materiale pe care le-a realizat; și se vede că îi place să-și exercite rațiunea și să-și lărgască cunoștințele. De aici multă incertitudine și confuzie.

Omul și divinitatea

[Pliniu a atacat, în pasajul imediat anterior, superstițiile prostești, imoralitatea cinică, pe cei care cred în soartă și în astrologie. Gândire neclară în care domină o încredere destul de neliniștită în natură și un pesimism ironic la adresa omului (de comparat atitudinea, mult mai fermă, a lui Lucrețiu).]

Fiecare dintre aceste credințe îngreuiază condiția noastră de muritori, incapabilă de orientare. Ele ne aduc o singură certitudine, aceea că nu există nicio certitudine și că ființă mai jalnică și mai trufașă decât omul nu este. Căci singura grijă a animalelor e hrana, pe care le-o oferă îndestulător și spontan dărnicia naturii; astfel – fericire mai mare decât oricare alta! – ele nu se gândesc nici la glorie, nici la bani, nici la succes, nici, mai ales, la moarte.

Dar societății îi e utilă credința că zeii se ocupă de soarta oamenilor, că există pentru faptele rele pedepse care, e drept, întârzie uneori fiindcă divinitatea are atâtea de făcut în lumea asta mare, dar care cu siguranță îl vor ajunge pe făptaș; că omul n-a fost creat atât de asemănător divinității ca să fie coborât până la condiția mizerabilă a animalelor.

Cât despre imperfecțiunea noastră, ne consolează ideea că nici providența nu poate orice. Nu se poate face pe sine muritoare, chiar dacă ar vrea-o, dăruindu-și astfel cel mai frumos dar pe care l-a făcut oamenilor, între suferințele imense ale vieții; nu ne poate face veșnici, nici învia morții; nu poate face ca cine a trăit să nu fi trăit, nici ca un magistrat să nu fi fost magistrat; asupra trecutului n-are nicio putere, afară de cea a uitării; și (să întărim și cu argumente hazlii comunitatea noastră cu divinitatea!) nu e în puterea ei ca zece ori doi să nu facă douăzeci; și nici multe altele asemenea. De aici reiese, fără putință de îndoială, puterea naturii și faptul că ea este totuna cu ceea ce numim „divinitate”).

II, 7, 25 – 27.

Valoarea literară a lucrării e foarte inegală, De obicei Pliniu se

mulțumește să-și transcrie „fișele” una după alta, fără grijă pentru compoziție. Dar se întâmplă și ca șirul faptelor să fie cumva presărat de gânduri personale, cel mai adesea dezabuzate sau satirice, și în căutare de efecte, ca la Seneca. Alteori, fraza urmărește ce legantă întortocheată și chinuită. Vocabularul e de o prodigioasă bogăție, care nu se datorează numai diversității informațiilor tehnice; în prezența realităților materiale, Pliniu se bucură cu adevărat să distingă cele mai mici diferențe și să descopere cuvântul rar care să le sugereze cu precizie.

Perlele

[Amestec de adevăr și de greșeli necontrolate. Poezie a amănuntului pitoresc și a interdependenței fenomenelor naturale. Săgeți împotriva luxului contemporanilor.]

Ca origine și mod de reproducere scoicile perliere nu sunt mult diferite de stridii. Se zice că sub acțiunea momentului prielnic fecundației, scoicile se deschid într-un fel de căscat și, umplându-se de o rouă dătătoare de viață, se îngreuiază de rodul pe care apoi îl dau la iveală: perlele. Calitatea acestora depinde de rouă: sunt strălucitor de albe dacă rouă a fost curată, cenușii, dacă a fost tulbure; sunt palide dacă au fost concepute sub cer furtunos, ceea ce dovedește că sunt mai legate de cer decât de mare: de la cer dobândesc o umbră înnourată sau strălucirea senină a zorilor. Dacă scoica are hrana cuvenită, crește și rodul ei. Când fulgeră, scoica se strânge, iar dacă n-are hrană se micșorează. Dacă se întâmplă să tune, se sperie și se-nchide brusc: așa se nasc acele așa-numite bășici, simple forme de perlă, goale și inconsistente: nașterile ratate ale scoicilor. Perlele sănătoase însă sunt acoperite de câteva straturi, așa încât seamănă cu niște bătăture; specialiștii se pricep să le curețe. Ceea ce mă miră e că numai cerul le priește: la soare se înroșesc și, ca și pielea omului, își pierde albeața. Ea se menține cel mai bine la cele adânc cufundate în mare și ferite astfel de razele soarelui. Totuși și acestea, îmbătrânind, se-ngălbenesc și se zbârcesc; strălucirea lor atât de căutată e semn de tinerețe. Cu vârsta, se îngroașă și se lipesc strâns de scoică, așa încât nu pot fi desprinse decât cu pl la; atunci au o singură parte bombată, iar cealaltă plată: de aceea se numesc „tobe”. Am văzut scoici cu perlele lăsate în ele care se foloseau drept cutii pentru alifii parfumate. De altfel, Perla e moale în apă, dar se întărește de îndată ce vine în contact cu aerul.

Când vede mâna omului, scoica se strânge și-și ascunde averile,

știind ca pe ele le vrea pescuitorul. Dacă e mai iute decât el, ea îi taie mâna: binemeritată pedeapsă! Și mai sunt și alte primejdii care îl pândesc, căci cel mai adesea scoicile se găsesc între stânci ascuțite; iar în adânc roiesc în jurul lor câinii de mare. Și totuși urechile femeilor nu duc lipsă de perle.

IX, 54.107 – 110.

QUINTILIAN n spai” ^ol> M. Fabius Quintilianus din Calagurris (Calahorra) în Spania Tarraconensis, a redună 95 e n gru Pat Pe „clasici” împotriva influenței spanio – „lului Seneca și a readus proza latină la un fel de ciceronianism. Tatăl său era retor și și trimisese fiul să studieze la Roma, unde acesta s-a reîntors și s-a stabilit după ce stătuse în Spania din 60 (?) până în 68. Era deja avocat renumit când a deschis o școală de retorică devenită repede celebră. Vespasian l-a remarcat. Quintilian a fost dintre cei dintâi care a primit un însemnat salariu anual fixat pentru retori; în jurul anului 90, Domițian îi încredințează educația nepoților săi; aceste prețuiri oficiale dovedesc cât era de reprezentativ Quintilian pentru tendințele literare ale vremii. E reprezentativ și pentru primenirea morală: cinstit și conștiincios, s-a devotat fără întrerupere tineretului, în ciuda unor grele încercări familiale (își pierduse soția și pe cei doi fii încă mici).

„Institutio oratoria”. Scurta lui scriere despre *Cauzele decăderii oratoriei* s-a pierdut. Culegerea de *Declamații* care-i poartă numele nu-i aparține. Dar prin anii 92 – 94 începuse o lucrare în 12 cărți *Despre formarea oratorului* (*De institutione oratoria*) care ni s-a păstrat în întregime.

Quintilian se ocupă de copil încă din leagăn, îl urmărește în prima fază a educației sale și la „gramatic” (c. I), apoi la retor. Arată ce se înțelege prin retorică în general (II); diviziunile ei clasice (inventiunea, ordonarea, stilizarea) și genurile de elocință (demonstrativă, deliberativă, judiciară) (III). Se ocupă apoi amănunțit de organizarea discursului și de părțile lui (IV – VII), de stilizare și de autorii recomandabili (VIII – X), de memorare și de acțiune (XI); de însușirile generale pe care trebuie să le aibă un orator: rectitudine morală și cunoștințe vaste (XII).

Planul n-are nimic neprevăzut, și Quintilian nu pretinde că ar aduce inovații fondului. Dar, pentru că scrie la sfârșitul unei vieți de practică juridică și de profesorat, și într-o perioadă când reacția împotriva romantismului neronian este triumfătoare, a dat o extremă

claritate și fermitate concluziilor trase din experiența sa personală și exaltării unui clasicism pe care îl crede pur și în care vede salvarea literaturii latine.

Calitățile și lipsurile lui Quintilian. Punea în munca lui, pe lângă gustul îndelung rafinat, mult bun-simț și o conștiinciozitate foarte minuțioasă. Așa încât judecățile lui sunt întotdeauna măsurate și cinstite. Avea cea mai nobilă grijă pentru moralitatea profesorului și a oratorului, pe care-l definește reluând cuvintele bătrânului Cato: „Un om de bine care știe să se exprime”. De aceea opera lui are o înaltă ținută, intelectuală și morală.

Dar preocupările acestea sunt prea înguste. E adevărat că Quintilian vrea să recomande cultura largă a unui Cicero și să nu dea importanță subtilităților teoriei. Dar, de fapt, crede prea mult în retorică: îi sacrifică fără să stea pe gânduri filosofia și învățământul, mai enciclopedic, pe care-l furniza „gramaticul”; dimpotrivă, se lasă încântat de toate subtilitățile meșteșugului de avocat; și când trece în revistă (în c. X) marii scriitori greci și latini, nu-i apreciază decât din punct de vedere retoric.

Tactica altercației

[Altercația e o discuție vie în care se înfruntă avocații celor două părți. Sfaturi, clare și minuțioase, în care se simte vechiul practician, foarte priceput în meserie. De remarcat poanta retorică din final, spirituală și cinică.]

O dată pornită lupta, dă dovadă de multă subtilitate și de mult meșteșug avocatul care-și atrage adversarul pe o cale greșită și îl duce cât mai departe așa, făcându-l să tresalte din când în când de o speranță zadarnică. De aceea e bine să ținem ascunse unele dintre resursele noastre; adversarul stăruie atunci, încearcă lovitura cea mare, crezând că nouă ne lipsesc probele; și tot cerându-ni-le, le conferă valoare. E bine și să-i cedăm adversarului câte ceva care să i se pară în favoarea lui: preocupat de un asemenea detaliu, va pierde avantaje mai importante; uneori e bine să-i punem în față două lucruri: alegerea oricăruia dintre ele să-i fie egal de periculoasă. Metoda aceasta e mai eficace în altercație decât în pledoarie, fiindcă pledând, ne răspundem noi singuri, pe când aici îl stăpânim cumva pe adversar prin propria-i mărturisire.

Un avocat pătrunzător trebuie să observe mai întâi ce vorbe îl impresionează pe judecător, ce vorbe respinge, lucru care se vede

foarte des pe fața lui, alteori dintr-un cuvânt aruncat, sau dintr-un gest. Și-atunci avocatul va insista asupra celor ce-i sunt de folos și va abandona foarte discret cele care nu-i sunt de ajutor. Așa fac și medicii: continuă să administreze un medicament, sau îl întrerup, după cum văd că organismul bolnav îl primește sau îl respinge. Uneori, dacă e greu de dezvoltat o probă enunțată, e bine să punem în discuție o altă problemă și să-l atragem pe judecător în această direcție, dacă se poate. Căci ce poți face, când nu ai cum răspunde la ceva, decât să găsești altceva, la care să nu poată răspunde adversarul?

VI, 4, 17 – 20.

Efecte de audiență: de la patetic la ridicol

[În prezența unui auditoriu meridional, foarte emotiv și foarte sensibil la manifestările exterioare, avocații își luaseră obiceiul să monteze scene patetice: exhibau (mai ales în momentul perorației) rănilor sau sărăcia clientului lor, familia lui, mai ales copiii mici, în doliu și în lacrimi... Ciuintilian a relatat mai sus o serie de anecdote care dovedesc că nu se obținea întotdeauna efectul scontat; va povesti acum altele ca să arate că încercarea avocatului advers, care tinde să ucidă pateticul prin ridicol, nu e nici ea lipsită de primejdii. Bun-simț și măsură. Înclinație pentru povestirea scurtă și spirituală.]

Iată sfatul cel mai important: să nu încerce nimeni să stoarcă lacrimi, dacă nu are un talent excepțional. Căci pe cât e pateticul de puternic, atunci când a cuprins auditoriul, pe atâta e de căldicel, când nu știe să se impună; de aceea un avocat fără talent ar face mai bine să-l lase în seama tăcutelor cugetări ale judecătorilor. Căci se întâmplă adesea ca și fața, și vorba, sau întreaga înfățișare a acuzatului pe care avocatul îl pune să se ridice în picioare să stârnească râsul auditoriului necuprins de emoție. Avocatul să-și măsoare și să-și evalueze exact puterile și să-și dea seama ce sarcină grea își asumă: efect de mijloc nu există: va stârni ori lacrimile, ori râsul.

Rostul perorației nu este numai acela de a provoca mila, ci și acela de a o tăia, fie printr-o cuvântare continuă care să recheme la împărțirea dreptății pe judecătorii emoționați de lacrimi, fie și prin vorba de duh, cum ar fi: „Dați copilului acestuia pâine, să nu plângă”, sau cea spusă de un avocat clientului său foarte gras, când a văzut că adversarul său își purtase pe brațe clientul, un copil, până în preajma judecătorilor: „Ce să fac? eu pe tine nu pot să te iau în brațe!” Dar nici aceste vorbe de duh nu trebuie să semene a farsă. De pildă, n-aș fi de

acord cu acela (deși vestit orator în vremea sa) care a aruncat între copiii aduși în sală de partea adversă în momentul perorației niște arșice și mititeii au început să și le smulgă unul altuia: însăși această indiferență față de primejdia în care se aflau putea să stârnească mila. Și nici cu acela care, când acuzatorul a adus în instanță o sabie însângărată, ca să dovedească astfel că fusese ucis un om, a sărit de pe scaun și-a luat-o la fugă ca îngrozit, și apoi, chemat să pledeze, pândind din mulțime, și-a ivit numai capul pe jumătate acoperit cu toga și a întrebat dacă „plecase ăla cu sabia”. A stârnit râsul, dar a fost ridicol.

VI, 1, 44 – 48.

Pedagogia lui. Neîntrecut e Quintilian în pedagogia lui. A pus în observarea copiilor cea mai delicată psihologie, în îndrumarea inteligenței lor – tactul cel mai fin. Insistă asupra precauțiilor care trebuie luate când copilul e încă în leagăn, se arată îngrijorat de educația fără emulație și control dată în familie, recomandă școala publică sub direcția unui dascăl de încredere. Recomandă și efortul ritmic și fără slăbiciune, dar îl măsoară după temperamente. Rămâne mereu aproape de viața reală și nedespărțit de grija pentru sănătatea morală.

Belșugul de însușiri la copii

[Afectuoasă înțelegere a copiilor, în care se simte tatăl și profesorul devotat. Reacție împotriva uscăciunii minuțioase spre care tindea epoca precedentă. Stil căutat, bogat în imagini și în comparații luate din artă și din natură, și care își îngăduie chiar poante.]

Copiii la vârsta aceasta trebuie să fie îndrăzneți, să aibă imaginație și să se amuze de roadele ei, chiar dacă ele nu sunt întotdeauna de ajuns de sobre și de serioase. Belșugul se poate corecta ușor, dar sterilitatea – cu niciun chip. Cel mai puțin voi avea de sperat de la un copil astfel alcătuit încât judecata lui precumpănește asupra darurilor naturale. Mă interesează în primul rând să aflu în copil substanță bogată, chiar dacă e prea abundentă și revărsată mai mult decât trebuie. Vârsta va mistui mult din ea, judecata va mai pili și ea destul, însăși exercitarea (dacă pot spune așa) o va mai uza; totul e să fie de unde tăia și scobi. Și va fi de unde, dacă vom avea grijă să nu subțiem atât de tare foaia de metal încât să se rupă la o gravare mai adâncă. Părerea mea despre această vârstă va uimi mai puțin pe cine a citit în Cicero: „Îmi place la un tânăr acest belșug revărsat”.

De aceea trebuie să-i ferim pe copii – și mai ales pe cei mici – de

un profesor sec, așa cum o plantă încă firavă trebuie ferită de un pământ arid și lipsit de umezeală. Dacă nu, rămân fără vlagă și, ca să spun așa, cu capetele înclinate spre pământ, și nu mai îndrăznesc să se înalțe deasupra exprimării curente.

Slăbiciunea le ține loc de sănătate, iar neputința, de discernământ; sunt convinși că e de ajuns să n-ai păcate, și atunci cad în păcatul de a nu avea calități. De aceea eu zic că nu e bine să se grăbească prea tare nici măcar vârsta matură, că nu e bine ca mustul să se asprească încă din hârdău: doar așa se va păstra mulți ani și se va îmbunătăți pe măsură ce îmbătrânește.

II, 4, 6 – 9.

Întoarcerea la clasici. Realismul și echilibrul moral al lui Quintilian îl apropiau de clasici: nu ostenește să recomande o elocință cinstită, firească, de o bărbătească frumusețe. Nu este el cel dintâi care denunță falsele podoabe ale „declamatorilor”: Persius, Petronius o făcuseră înaintea lui; Persius se ridicase împotriva celor două feluri de manierism din vremea lui, cel ultramodern și cel care se pretindea influențat de autorii arhaici. Dar Quintilian scrie cu întreaga autoritate a omului de meserie: îl atacă deschis pe Seneca, care se afla „în mâinile tuturor”, și îl ridică în slăvi neostenit pe Cicero, demodat de multă vreme, în numele acelorași principii, de rațiune și bun-gust: părerea lui marchează o nouă clasificare, bine gândită, a valorilor, și care nu va mai fi contestată; dar care va apăsa totodată asupra liberei dezvoltări a prozei latine.

Spontaneitate și artă în compoziție literară

[Sfaturi „clasice”, adică interpretând natura cu bun-simț și finețe, și de aceea de interes mereu actual. Formă degajată: anecdota și sfaturile sunt totodată zâmbitoare și ferme.]

Iulius Secundus¹ mai era încă la școală când unchiul său², văzându-l o dată amărât, l-a întrebat de ce e așa de încruntat. Tânărul i-a mânu

1 Unul dintre bunii prieteni din tinerețe ai lui Quintilian. 1 Iulius Florus, celebru avocat gal.

risit că de trei zile nu reușește, cu toată truda, să scrie un exordiu la compunerea pe care o avea de făcut; ceea ce îl și îndurera pentru prezent dar îl și dispera pentru viitor. Florus i-a răspuns zâmbind: „Râvnești deci să scrii mai bine decât ești în stare?”

Da, așa este. Trebuie să ne dăm osteneala să scriem cât mai bine,

dar nu peste puterile noastre; căci perfecționarea se obține studiind, nu în ciudându-ne.

Ca să putem scrie și mult, și bine nu e nevoie numai de exercițiu – deși nu încapе îndoială că și el are mare importanță – ci și de metodă. Decât să așteptăm, culcați¹, cu ochii în tavan și mormăind printre dinți ca să ne ascuțim gândirea, să ne vină vreo idee, mai bine să vedem ce cere subiectul², ce se potrivește cu persoanele în cauză, cu împrejurările, cu dispoziția judecătorilor și să începem apoi să scriem într-un spirit uman; în felul acesta natura însăși ne scrie și exordiul, și restul pledoariei. Căci cea mai mare parte din ce avem de spus are contur clar și ne sare în ochi, dacă nu-i închidem; de aceea țărani și oamenii simpli nu stau să se întrebe de unde să înceapă. Să ne fie rușine dacă pe noi cultura mai mult ne încurcă. Să nu credem întotdeauna că valoarea cea mai mare o are lucrul neexprimat; mai bine să tăcem, dacă ni se pare că nu e demn de spus decât ceea ce n-am reușit să găsim.

În sensul celălalt greșesc cei care vor să-și trateze subiectul în mare iuțeală și scriu tot ce le vine în gând, lăsându-se târâți de focul inspirației (asemenea improvizatie numesc ei *silva*) Apoi reiau textul și încearcă să-i disciplineze spontaneitatea. Dar, cum nu schimbă decât cuvinte și ritmuri, în elementele puse alături la întâmplare domnește aceeași ușurătate. E mai bine așadar să acordăm lucrării o atenție neîntreruptă și să o concepem de la bun început în așa fel încât să nu ne mai rămână pe urmă decât de șlefuit, nu de refăcut cu totul.

X, 3, 13 – 18.

Poantele retorice

[Critică justificată și însuflețită a maniei „efectelor literare” care bântuia din ce în ce mai mult încă din vremea lui August; aici, Quintilian îl are în vedere, fără să-l numească, pe Seneca. El însuși însă face concesii unei virtuoziități de alt gen: jocul imaginilor

1 Foarte adesea cei vechi meditau sau scriau întinși pe pat, așa cum stăteau și când mâncau: ispita somnului era mare, ascunsă sub pretextul meditației.

a E vorba, cum se vede și din amănuntele de mai jos, de o pledoarie fictivă.

prea îmbelșugate, care de altfel dezvăluie întinderea curiozităților sale și bogăția, mereu tânără, a spiritului său.]

Există două păreri contrare: pe unii îi interesează aproape

exclusiv poantele retorice, alții le condamnă total; eu nu sunt de acord nici cu unii, nici cu alții. Dacă sunt prea numeroase, sentințele se stingheresc reciproc, așa cum grânele sau fructele nu pot atinge mărimea cuvenită dacă n-au loc să se dezvolte. Tot așa, pictura nu iese în evidență fără spațiu înconjurător. De aceea pictorii, dacă pictează mai multe figuri într-un singur tablou, au grijă să le spațieze, ca nu cumva umbra unora să le întunece pe celelalte.

Frecvența poantelor îmbucătățește discursul: căci fiecare dintre ele are o unitate, așa încât după fiecare urmează, încă o dată, un fel de început. Discursul e deci dezlânat și nestructurat, fiindcă e format din bucățele independente puse cap la cap, nu din elemente armonioase: căci, rotunde și fără colțuri cum sunt, ele nu se pot îmbina unele cu altele. Mulțimea poantelor influențează chiar și culoarea stilului: oricât ar fi ea de strălucitoare, se întunecă dacă e presărată de puzderia asta de pete de tot felul.

Banda de purpură și broderiile cusute la locul lor luminează o haină, dar nimeni n-ar purta îmbrăcăminte făcută din bucățele felurite de stofă.

Așa încât, chiar dacă poantele par a scânteia și a ieși cumva în relief, totuși ai putea spune că strălucirea lor nu seamănă cu cea a flăcărilor, ci mai degrabă cu cea a scânteilor care țâșnesc din fum: nici nu se mai văd dacă întreg discursul are strălucire, precum, dacă e soare, nu se mai zăresc stelele. Iar cele care se fac remarcate prin eforturi mărunte și dese alcătuiesc doar un teren accidentat și chinuit, nici impunător ca munții, nici dulce ca șesul.

VIII, 5, 25 – 30.

Limba și stilul. Totuși Quintilian n-a încercat să imite întru totul stilul lui Cicero; a scris în limba amestecată a timpului său; mai mult, s-a crezut obligat să dea tratatului său tehnic (ca Montesquieu lucrării sale *l'Esprit des Lois*) avantajul unor agremente de tot felul: metafore și imagini foarte numeroase, formule strălucitoare, efecte spirituale, și chiar afectate... Cititorul nu e nemulțumit; cu atât mai mult cu cât, cel mai adesea, aceste podoabe scânteietoare fac gândirea autorului mai expresivă, fără a-i întuneca claritatea. Dar în același timp nimic nu arată mai limpede cât de puternică și de adânc întipărită fusese influența scriitorilor post augusteeni, și mai ales a lui Seneca, asupra prozei latine.

Concluzie. Cu toate meritele lui de om, de pedagog și de scriitor,

Quintilian e lipsit de suflu larg: păstrează o timiditate de profesor care se referă prea mult la maștri perimați; și, ceea ce e mai grav, nu are simț istoric: n-a știut să vadă, cum vedea Tacit în aceeași vreme, că decăderea elocinței se datora unor cauze sociale și politice împotriva cărora nimeni n-avea nicio putere. Și, lăsând să se creadă că retorica ciceroniană trebuie să fie baza educației, a contribuit grav la sterilizarea ultimelor veacuri literare ale Romei.

2 Poezia neoclasică

Versificatorii mișunau: un contemporan al lui Domițian se putea crede în epoca de aur a poeziei¹. Dar virtuozitatea tehnică ascunde insuficient slăbiciunile unor scriitori care s-au făcut robii lui Vergiliu și care sunt aproape total lipsiți de sinceritate. În special epopeea devine în neoclasicism o operă convențională, plină de episoade stereotipe și de miraculosul cel mai înghețat: căci nimeni nu mai crede în mitologie: ea a devenit pură atmosferă de artă, dar de artă deja perimată. Totuși pe alocuri operele acestea se însuflețesc și se încălzesc: dar aceasta se întâmplă atunci când poeții, sub influența unor grațioase realități mondene, sau din pricina amintirii persistente a „romantismului” neronian, îi uită pe Horațiu și Vergiliu în favoarea lui Ovidiu, Seneca și Lucan.

VALERIUS ne (P” n 70) C. Valerius Flaccus și-a început

FLACCUS *Argonauticele*, niciun subiect nu fusese mai mult tratat decât povestea lui Iason, plecat cu argo-mort aprox. nauții pe țărmlurile îndepărtate ale Mării Negre „O să cucerească lâna de aur, ajutat de Medeea care și-a trădat tatăl de dragul străinului; decât fuga lor aven

1 Pot fi citați, între scriitorii anteriori lui Domițian, ale căror opere nu ni s-au păstrat: Curiatius Maternus, orator și dramaturg, și Saleius Bassus, poet epic.

turoasă și urmările tragice ale pasiunii lor. Poemul lui Valerius Flaccus, întrerupt brusc la mijlocul cărții a VIII-a, n-a fost probabil niciodată terminat.

Autorul lui l-a urmat, dar foarte liber, pe grecul Apollonios din Rodos. Multă retorică, multe lungimi (mai ales la început) și zadarnice intervenții divine strică poemul. Dar zugrăvirea caracterelor a câștigat mult: cel al Medeei mai ales, a cărei pasiune abia ivită e descrisă de mâna unui maestru. Unele scene au măreție. Iar stilul, foarte lucrat, scoate efecte noi dintr-o limbă care, în ansamblu, e cea a lui Vergiliu.

Medeea și Iason

[Spre a-l feri pe Iason de cursele lui Actes, regele Colchidei, Venus face să se îndrăgostească de tânărul erou pe Medeea, de la a cărei pricepere în magie îi poate veni acestuia salvarea. S-a lăsat noaptea: Venus se află în preajma Medeei, sub înfățișarea surorii ei Circe. Adevăr psihologic: Medeea știe prea bine că numai dragostea o mână spre Iason; de aici clocotul ei pasional, atât de bine redat în nuanțele lui cele mai fine. Măreție tragică: pentru cei vechi, pasiunea e o boală; mai mult ghicită decât zărită, Venus simbolizează tăria ei irezistibilă. Atmosferă plină de mister, generatoare de poezie romantică: până și desfășurările magice par reale și vii. Cf. J.M. Heredia, *Trophdes*, Iason și Medeea.]

Sărmana, ce să facă? De pe acum își vede
Pe tata-i, mai să-l vândă pentru un străin de-aiuri
Și lanțul ei de crime ce-o să-i sporească faima.
Ea, cerul și Tartarul, cu plânsu-i obosește.
În crudul ei neastâmpăr, pe Doamna nopții cheamă.
Pe Dis întunecatul stăpân peste Infern.
Cersindu-și pentru dânsa și pentru dragu-i moarte.
Ar cuteza să cate în cruda ei pornire
Un Pelias, departe, cu ura lui nestinsă
Pe tânăr ca să-l piardă, iar alteori tot ea
Sărmanulu-i menește să-i vie-n ajutor.
Se răzgândește însă, în clocotul mâniei.
Jurând că niciodată n-o să se lase înfrântă
De dragostea aceasta ce-o umple de rușine.
Și nu-are să ajute cu fapta-i, cu puterea-i.
Pe-un om din lumea largă... Se-aruncă în pat, tresare...
Și pare că aude un glas ce ar chema-o.
Din umbră ușa împinsă, se dă acum în lături.

De nu știu ce zeiască putere ea se simte în fibra ei, învinsă, iar
gândul ei curat.

Ce-o sfătuia de bine până atunci, apune.
Retrasă-într-o cameră de taină, cercetează
Din câte știe cum e mai bine să-l ajute
Pe regele acelei hemonice corăbii1...
În încăperi respiră veninuri de magie.
Iar uși fără de milă, deodată s-au deschis
Să dăruie privirii tot ce smulsese mării

Și manilor din iaduri și lunii-însângerate².

Își spune ea în sine: „Cum stărui să m-acopăr

De o rușine mare, când am la îndemână

Morți pentru orișicine și căi să fug de crimă?”

Astfel, dintr-o privire încearcă să aleagă în râvna ei deșartă, printre veninuri multe.

Otrava ce într-o clipă te lasă fără viață.

Aprinsă precum este, numaidecât să moară.

Dar gânduri noi o poartă: „Cum? Mă voi stinge, biata.

În pragul existenței și n-am să simt vreodată

Lumina ce răsfăță, răsfățul tinereții.

Nici fratele-mi cum crește cu chipul lui cel dulce? 3

Un frate-așa de tânăr ce nu știi că dat morții

Va fi de mâna-ți, Iason, el ce pe buza lui

Numele tău îl are, chemându-te mereu?

Nu eu, pe țărmul nostru, întâia te văzusem

Când te rugai de mine? În clipa ceia, tată.

De ce-ți plăcu momindu-l, mâini drepte să se lege în loc să arunci pe tânăr, ca pradă, fiarelor⁴?

Eu nu aveam atuncea nimica împotrivă.

Iubirea-mi mare, Circe născută din Titani⁵.

De vorbele-ți se ține, tu călăuză-mi ești

1 Sau tesaliană: corabia Argo.

Luna, zeiță a magiei, ocrotește cu razele ei lucrurile de taină folosite la vrăji; roșie ca sângele, fața ei era socotită un semn de temut.

3 Absyrtos, sacrificat de ea spre a-l salva pe Iason, mai pe urmă, când patima o va copleși cu totul.

— Taurii ce scuipau flăcări și balaurul care păzea lâna de aur.

5 Din neamul Soarelui.

Și te urmez oriunde, de sfatul tău ascult

Supusă întru totul, unei mai mari în vârstă”.

Din clipa ce-a spus astea, un gând doar o frământă:

Să aibă griji și temeri pentru hemonian.

Doar pentru el îi place să moară, să trăiască.

Orice-ar voi acesta. Cu vrăji mai tari se roagă.

De la Hecate-acuma cerând puteri sporite.

Stătea nemulțumită de vechile-i veninuri.

De-aicea înainte își ține pieptu-încins.

În mâini i-ajunge floarea cu magice însușiri.
Cum nu le are alta... Născută-n Caucaz.
Din sângerarea fibrei lui Prometeu titanu¹².
Trăgându-și seva-i printre zăpezi și triste chiciuri.
Din scăpărări de fulger și plaiuri de vântoasă.
O floare ce-o întărește și îi aduce hrană
Un sânge de viscere³, căzând din plisc de vultur
Când de pe stânci, acesta, sătul, își nalță zborul...
E-o iarbă ce milenii nu o văd să lânzezească.
Ea înverzește întruna, în nemurirea ei.
De fulgere nu-i pasă și-n vâlvătăi de flăcări
Mai tare înflorește. Hecate cea dintâi
Cu o sabie călită în ape styxiene⁴
O trase și îi scoase din stâncă, vițe dure.
Ea arată la sluga-i, apoi, ce-a secerat
Și-n zece zile⁵ după a Phebei lună nouă
Ea vine totdeauna, culesu-i crud, urmându-și.
Răpind cele rămase, din sângele de zeu.
Când pe colchidiană o vede, geme-n gol
Și ținuit pe munte se strânge de durere;
Vuiesc în tremur lanțuri sub secerea grozavă.
Se-acoperi Medeea, cu-asemenea venin
Aducător de cumpeni pentru întreaga țară.
Și greu înfiorată intră în bezna nopții.

1 Zeiță a Infernului, sub aspectul magiei tot una cu Luna.

— Prometeu era fiul lui Iapet, unul dintre Titani (fii ai Cerului și Gliiei).

Cel al lui Prometeu, care, deși zeu, este obiectul răzbunării unui zeu (Jupiter)

— Apele Styxului, unul din fluviile Infernului. 1 Zi consacrată acestei zeițe.

* între Prometeu și planta născută din sângele lui este o legătură fizică: el suferă când planta este tăiată (cf. Vergiliu, *Eneida*, III, v. 19 – 48).

De mână-o ține Venus¹, cu vorbe mângâioase
Stingându-i orice frică și pas cu pas, în preajma-i
Ea printre ziduri înalte, pe drumu-i o petrece.
Așa cum puii firavi, din cuibul lor de sus.

Dintr-un îndemn al mamei ce tremură de spaimă, în zbor se țin de-aceasta, cu aripa lor mică.

Dar scânteierea albastră a cerului îi face

Să fie prinși de teamă, zorindu-i să se întoarne

Mai repede la pomul pe care-l știu demult.

Nu altfel și Medeea pierzându-se și dânsa

Prin zidurile oarbe ale cetății sale, în mers respiră temeri, din casele tăcute.

Ea se opri o clipă, deșartă șovăire.

La porțile cetății, pe pragul cel din urmă.

Tot mai plângea, spre Venus când își nălță privirea.

Zicându-i moi cuvinte: „Să fie adevărat

Că Iason mă imploră, chemându-mă într-una?

Nu se ascunde-o vină? Știrbită nu mi-i cinstea?

Nu-i vorba de iubire și nu e rușinos

Să te supui tu însăși, bărbatul când te roagă?”

Venera nu răspunse: cad vorbele-n deșert.

Astfel colchidiană mergea-n tăcerea adâncă.

Cu șoaptă de descântec. zărindu-i pasul, astrele își ascundeau în neguri obrazul lor de raze.

Se retrăgeau mari fluvii cu dealurile lor;

Prin staule și turme trecea prelung fior;

Mormintele dau freamăt; întârzie și noaptea

Adânc neliniștită de umbra asta neagră.

Cutremurată Venus, și ea rămâne-n urmă...

Dar când se-apropiază de înaltele grindisuri

Umbrind-o pe zeița cu triplă înfățișare².

Pe neașteptate Iason sclipi înaintea lor.

Plină de spaimă fata, că-i el, își dete seama

Ea cea dintâi. Zeița thaumantină Irisă

Se îndepărtă atuncea, cu aripele-i repezi.

Iar Venus își desprinse din mâna fetei, mâna-i.

Cum sunt, târziu în noapte, păstorii, turma lor.

1 Zeița pe care Medeea o ia drept Circe.

1 Hecate. reprezentată adesea cu trei fețe, stând de veghe, noaptea, la răscruci. * Zeiță înaripată, trimisă a zeilor, care îl însoțise pe Iason.

Împinși cu toți la vale, de-o panică nespusă, și în străfund de

haos¹, cum se întâmpină Pribege umbre oarbe și fără glas de loc, La fel, în bezna nopții din inima pădurii. Se regăsesc deodată, cei doi, încremeniți, Aproape unul de-altul, ca niște brazi tăcuți Ori cypri-n neclintire, cu cetinile dese, Neîmpletite încă, de Austrul puternic.

VII, v. 309 – 406.

SILIUS T. Catius Silius Italicus, orator și înalt funcționar, consul în 68, și-a consacrat poeziei ulaprox. 25 – 101 timii douăzeci de ani ai vieții. Era un amator de artă aproape maniac și un pasionat admirator al lui Cicero și Vergiliu: cumpărase vilele lor, la Tusculum și lângă Neapole. A avut ideea să transpună în versuri „vergiliene” decada a III-a a lui Titus Livius, care narează cel de al doilea război punic.

Aceste *Punica* (în 17 cânturi) n-au proporții: primele evenimente (e drept, cele mai patetice) sunt tratate pe larg; iar ultimele șapte cânturi aleargă. Nici accent patriotic, nici suflu epic: în locul lor, intervențiile divine cele mai inutile și episoadele cele mai ciudate și totodată cele mai convenționale (coborârea lui Scipio în Infern; Scipio între ispita Plăcerii și cea a Virtuții), Nici psihologie: Hanibal apare ca un furibund, pe jumătate nebun. Și nu există nicio idee mare, niciun sentiment puternic care să realizeze, în lipsa erorilor, unitatea poemului. Dar *Punica* constituie un excelent repertoriu de procedee epice stereotipe, așa-zis vergiliene, care vor încărca de aci înainte întreaga epopee latină.

Moartea consulului Flaminius

[Din pricina trufiei lui nesocotite, consulul Flaminius s-a trezit împresurat, pe neașteptate, de Hanibal aproape de lacul Trasimenus din Etruria (în primăvara anului 217 î.e.n.); bătălia e înverșunată. Izvorul episodului: Titus Livius (XXII, 4 – 6), care își scrie povestirea nu fără suflu retoric: „Lupta era așa de aprinsă, încât niciunul din cei ce luptau n-a simțit cutremurul ce doborâse cartiere întregi în multe orașe

1 Cuvânt de efect (dezordine primitivă a lumii neorganizată) luat aici cu sensul de „Infern”.

ale Italiei, scosese din albiile lor râuri repezi, în timp ce marea se năpustea asupra fluviilor”. Istoria este deformată sub aspect material (Flaminius e departe de a fi un erou; nu cutremurul de pământ a provocat înfrângerea romanilor), cât și sub aspect psihologic (Hanibal nu era de fel un nebun furios, care să caute luptele în doi).

Falsă măreție epică: tumefiere ridicolă a imaginației și excese de stil, fără pic de adevăr.]

În timp ce toate astea, e11 și le reamintește.

Din gură îi tâșnește val fumegând, de aburi.

De ură pieptu-i scoate un murmur găfâit, întocmai ca o apă închisă într-un vas

De-aramă prea fierbinte, la foc îndelungat.

El se aruncă atuncea, în miezul bătăliei

Cu capul înainte, ținându-se mereu

Pe urma lui Flaminiu, cu toată înverșunarea.

La fel de iute-acesta ca vorba-i, se ivise

Cu gândul doar la luptă, iar Mavors2 se-arătase în preajma lor: dușmanii cei doi stau față-n față

Pe câmp de luptă, vajnici. Dar iată: stânci întregi

Dând vuiet, fără veste încep să se încline

Sinistre la vedere, iar coastele abrupte

Prinse-n cutremur, mișcă un lanț gigant, de munți.

Păduri de pini, pe creste se zbuciumă grozav.

Frânturi de stânci, enorme, peste oștiri se-abat.

Până-n adânc pământul săltat acum din talpă, întinderea-și desface în crăpături nu mici;

Noianul fără margini, în largile-i prăpăstii

Perindă stoluri, stoluri de umbre stygiene3

Și manii4 din străfunduri, după atâta vreme

Văd iarăși, plini de spaimă, străfulgerarea zilei.

Ieșit afară-atuncea, din albia străbună.

Până în vârf de munte – întunecatul lac.

Cu neașteptată rouă, păduri tireniene

Le scaldă. Prăbușirea atotnemicitoare

Afundă-n moarte-o lume: popoarele semețe.

1 Hanibal, scos din fire de moartea unuia dintre ofițerii lui. a Marte.

— Ale Infernului.

— Morții.

Cetățile de rege... Puhoiul, vijelia

Răstoarnă-n cale toate, ducându-le la vale.

Întoarse spre izvoare, se bat cu munții, fluvii.

Spre larg își trage marea talazul, de la țarm.

Lăsându-și Apeninii, fug fauni¹ către maluri.
Și totuși în mânia războiului, ostașul
Făr' de răgaz se luptă pe solul bântuit
Mai gata să-l dărâme și abătându-i lancea
Din zborul ei de-a dreptul spre trupuri de dușmani.
Ci iute învălmășite oștiri dauniene²
Cu mintea rătăcită, se-abat în goană mare
Spre mal și se cufundă în mlaștini de noroi...
Dar consulul ce printre acești fugari ajunse
Răpit de uriașul cutremur de pământ.
Pe tineri urmărește cu asprele-i muștrări:
„Vai, Doamne, de la fuga nebună ce-așteptați?
Pe Hanibal l-aduceți sub zidurile Romei...
Voi puneți torțe-n mâna-i și sabie îi dați
Să ardă cetățuia de pe Tarpeia-naltă.
Să ruineze templul lui Iov tunătorul!
Ostașule, te-oprește, să înveți azi de la mine.
Războiul cum se poartă, și de nu este chip, învață de la mine,
cum trebuie să mori!

Celor de mână, Flaminiu, nu un mărunț exemplu
Le lasă după sine, nevrând să-și facă fală
Cantabrul, libianu¹³, că au văzut dând dosul.
Din fața lor un consul. Asupra mea să cadă
Săgețile vrăjmașe, de-aveți atâta râvnă
Și aprigă turbare la fugă să o rupeți...
Eu totuși voi rămâne cu pieptul meu să jânfrunt
Săgeți și lănci de-a rândul, iar sufletu-mi ieșind.
La luptă o să vă cheme să vă întoarceți iarăși...”
Pe când vorbește astfel și face față oștii
Dușmane, dinainte-i, îl caută Ducariu.
Cu față firoasă și inimă avană;
Om de ispravă-n neamu-i, păstrând de multă vreme
1 Zei rustici.

Legiunile romane, numite astfel, în text, după Daunia, una din regiunile Italiei. Spaniolul sau africanul: armata lui Hanibal era formată din mercenari de toate neamurile.

În sufletu-i de barbar, drept rană amintirea înfrângerii avute de cetele boiene¹, îi recunoaște chipul de mândru învingător și-i spune

aceste vorbe: „Ehe, am dat de tine... Tu ești cel ce-a fost spaima oștirilor boiene? Cu sulița aceasta rămâne să-mi dau seama De-ascunde sânge rana unui asemeni trup... Iar voi, ortaci ai noștri, nu stați la îndoială S-aduceți capu-i, jertfă eroicelor umbre. El, pe părinții noștri, învinși odinioară, l-a dus captivi-nainte de caru-i triumfal, Spre Capitol, în lanțuri. Azi ne-a venit și nouă Un ceas al răzbunării”. Chiar în aceeași clipă, Asupra-i dau năvală de pretutindeni, suliți împovărând pe consul, un nor ce-l înfășoară – De aceea nu e nimeni să-și poată face fală l-a doborât cu mâna-i, atuncia, pe Flaminius...

V, v. 603 – 658.

P. Papinius Statius are altă valoare. Fie că improvizează, cu o ușurință specifică italienilor, 40? – 96 ca în *șnve*> fie că lucrează cu o minuțioasă fervoare la epopeile menite să-i aducă, crede el, nemurirea, Statius dovedește, cu mult convenționalism și multă pricepere, o sensibilitate cu adevărat poetică. Era însurat cu Claudia, o muziciană foarte legată de viața mondenă a Romei; el însuși concurase, cu succese diferite, la concursurile „academice” oficiale (augustale, jocuri albane, jocuri capitoliene), îl lingușise pe Domițian, mai ales într-un poem despre campania acestuia în Germania, căutase aplauzele din cadrul lecturilor publice. Dar l-a salvat, împreună cu gustul înăscut pentru amănuntul pitoresc sau plastic, dragostea sa pătimașă pentru ținutul natal, Campania; aici, mitologia, sporită de amintirile Greciei, pare a avea încă și astăzi ceva viu:

STATIUS

1 în anul 223, Flaminius învinsese, pe malurile Addei, pe galii insubri de pe valea Padului (nu poate fi vorba, deci, de boienii care odinioară cuceriseră Roma).

Te felicit, Polliu¹, care la câmpii elene² ții și într-una le cutreieri fără crude gelozii Dinspre așezări dicarhe³ deși te-au adus pe lume, Dar de fapt tu ești al nostru, un discipol învățat. Ce cuvinte să arate faptele-ți de lăudat? Avuții fără de margini, revărsate aici la țară? Lanurile unduioase ce spre mare înaintară? Stâncile mustind acuma, de-al lui Bacchus lin nectar? Toamna-adesea când Lyaeus⁴, seva și-o dezvoltă iar, Cățărându-se de tancuri, nevăzută-n umbra nopții. De pe ochi Nereis⁵ șterge rouă, de butucii, coptii. Ea ce a răpit colinii cei mai dulci dintre ciorchini. Deseori culesu-împroașcă stropii undelor, vecini. Mulți satiri căzură-n mare, Pani⁶ din munți ce căutară Nudă, pradă să le pice Doris, zâna cea sprintară.

Silva, II, 2, v. 95 – 106.

Epopeile lui. *Tebaida*, în 12 cânturi, imitație după Antimah din Colofon (poet grec din secolul al V-lea, foarte apreciat de Quintilian), narează războiul purtat de Polinice și de aliații săi, Tideu și Capaneu între alții, împotriva fratelui său Eteocle, regele Tebei. Era o temă dragă tragicilor greci, cunoscută în Italia din vremuri străvechi. Compoziția de ansamblu e greșit alcătuită: practica lecturilor publice l-a făcut pe Statius să scrie bucăți strălucite, dar prost legate între ele. Imitarea retoricii lui Lucan se îmbină cu o grămadă de amintiri din Vergiliu și Ovidiu. Dar poemul cuprinde și scene energice sau emoționante; e departe de a fi neinteresant. Tot așa e și *Ahileida*, rămasă neterminată după cântul al doilea, și în care Statius își propunea să povestească toată viața lui Ahile: a pus multă gingășie în descrierea copilăriei eroului în preajma centenarului Chiron sau prin fetele lui Lycomedes.

1 Un amic și ocrotitor al poetului, dintre cei mai iubiți (vezi mai departe, p 593).

— Statius descriesese mai înainte o somptuoasă vilă a lui Pollius, cu vedere asupra orașului Neapole și a celorlalte orașe din golful acestuia.

— Orașul Puzzoli.

4 Alt nume al lui Bacchus. 6 Ca și Doris, zeitate marină. Zeități câmpenești.

Copilăria lui Ahile

[Știind că dacă Ahile, fiul ei, pleacă să lupte la Troia, el va pieri sub zidurile cetății, zeița Thetis vine să-l ia de la înțeleptul centaur (jumătate om, jumătate cal) Chiron care îl creștea, cu gândul (nemărturisit) de a-l ascunde printre fetele regelui Lycomedes. Prospețime naturală pe care erudiția nu reușește s-o altereze. Sensibilitate exactă și fină.]

Chiron, astea îi răspunse: „Cea mai bună dintre mame, ia-ți de-aici, mă rog, băiatul și prin rugăciuni umile, voia zeilor să înfrângi. Prea ți se ascultă ruga, ai de stins invidii multe.1 N-am ce-adăuga la teama-ți, dar voi spune adevărul: Eu nu știu ce mare lucru (nu mă înșală presimțirea-mi De părinte) 2 fără preget pregătește seva asta, Mai presus de ani prea tineri. Nu demult, el nu crâcnea Auzind amenințarea-mi și porunca-mi o împlinea, Iar din peșterile-acestea nu ieșise prea departe. Astăzi nu-l încap nici Ossa, nici înaltul Pelion3, Nici

zăpezile tesale. Mie mi se-aduc adesea Plângeri grele, de centauri, că le-a pustiit sălașul, Că sub ochii lor chiar, turma el o ia și-o fugărește Peste câmpuri, peste fluvii. Pun în calea-i azi, capcane, Pregătindu-se de luptă și fierbând de-amenințări. Mai deunăzi, când pe-o navă din tesalic brad durată⁴, Au pornit de-aicea regii Argosului laolaltă, Am văzut atunci pe Alcide tânăr⁶, ca și pe Tezeu; Dar mai bine tac”. Paloarea îngheță pe Nereidă, între-acestea el venise, mare-acum, plin de sudoare și cu pulbere pe trupu-i. Totuși încă nu-i schimbase Truda armelor cea multă, gingășia feței lui, înota pe alb obrazu-i, rumeneala focului, pletele-i luceau mai mândru decât aurul gălbui.

1 Cei vechi credeau că o fericire prea mare stârnește invidie și prigoană chiar din partea zeilor.

— Chiron are pentru Ahile o dragoste de tată. „Ossa și Pelionul: munți din Tesalia.

— Corabia Argo.

— Hercule, urmaș al lui Alceu.

Încă nu-i crescuse puful, capăt al copilăriei.

Ochii lui se-aprind și-acuma, de-o văpaie potolită.

Trăsăturile-i mai toate au în ele doar pe mama:

Ca și Apolo vânătorul, când din Lycia¹ se întoarce.

Reluând în mână plectru-i, tolba crudă părăsind.

Vine-Ahil cu voie bună (ce adaus, bucuria

Dăruiește frumuseții!) Sub o stâncă din Pholoe².

El cu fierul străpunsese o leoaică ce fătase

Nu de mult, și într-o deșartă peșteră o aruncase.

Iar cu dânsu-aduce puii și le întărită gheara, însă când din prag prieten, dă cu ochii lui de mama.

El cât colo îi aruncă și în brațe-o strânge lacom:

Strânge tare îmbrățișarea-i, la statură-i înalt ca mama...

Vine-n urma lui, Patroclu³, de pe-atunci legat de el.

Cu o dragoste nespusă, înălțat de-astfel de fapte.

După gusturi, după vârstă, seamănă pare, a fi cu dânsul

Ci departe de țaria-i. Însă-i va vedea Pergamu¹⁴.

După-o scurtă întârziere, pe-amândoi, egali în soartă.

Dintr-un salt apoi Ahile, într-un râu vecin se-afundă

Reînviorându-și fața, păru-i de țărană plin.

Însuși Castor⁵ pe fugaru-i ce-abia suflă, intră astfel, într-un vad din Eurotase, spre a reînnoi sclipirea

Stelei sale ce dă semne lămurit, c-a obosit...
Stă bătrânul și-l admiră pieptănându-l, pipăindu-i
Mușchii pieptului puternici, umerii lui dezvoltăți.
De prea marea-i bucurie, mamei, parcă teamă-i este.
Chiron îi pofteste atuncea, să se înfrupte din bucate
Și din darul dulce bahic... căutând să potolească
Tulburarea ei vădită, cu prinos de duioșie.
El desprinde pân-la urmă, lira care mișcă-n tremur
Și încercându-i cu un deget plin de măiestrie, lin
Strunele ce fac pe oameni să mai uite de neliniști.
Copilandrului o întinde. Cântă acesta cu tot focul:
Faptele miraculoase care faimă încolțesc;
1 în Asia Mică.

Podiș înalt din Arcadia (foarte departe de Tesalia).

Prietenul său, a cărui moarte este principalul „resort” al *Iliadei*.
Cetățuie a Troiei.

«Erou, fiu al Ledei (frate cu Pollux, Elena și Clitemnestra),
prototip al e După moarte se prefăcuse într-o stea sclipitoare.

Râu în Sparta, unde domnea Leda.

Cum Amfitrion¹ aduse la bun capăt sarcini multe, Poruncite
de mânia maicii vitrege a lui²; Pollux cum sfarmă cu cestul pe-un
bebrice³ fioros Sau fără a slăbi strânsoarea, fiul lui Egeu, cel tare I-a
rupt brațele-amândouă Minotaurului crud; Și-apoi nunta maicii sales,
Pelionul ce atuncea Dintr-odată se încovoiaie sub povara atâtor zei.
Thetis cea de spaimă plină, se făcu atunci a râde. Noaptea către somn îi
poartă. Sus, centaurul adoarme Peste-o stâncă uriașă, iar de umerii lui
blânzi Copilandrul se anină, deși mama-i credincioasă, Este la un pas,
aproape, tot la pieptul lui se vrea.

Ahileida, I, v. 143 – 197

„Silvele”. Totuși ne interesează mai mult *Silvele* sale (sau
„Improvizații”). Sunt 32 de poezii, grupate în cinci cărți, cele mai multe
scrise în hexametri dactilici, în legătură cu „evenimentele zilei” de
orice natură: inaugurarea unei statui ecvestre a lui Do-mițian, sau a
unui nou drum; descrierea operelor de artă sau a vilelor aparținând
bogaților săi protectori; lamentații asupra morții unui leu domesticit
sau a unui papagal: mulțumiri, consolări etc... Tactul monden și
promptitudinea execuției (lui Statius nu i-au trebuit niciodată mai
mult de două zile ca să scrie piese dintre care unele de aproape 300 de

versuri) asigură unitatea și firescul tonului; ușurința cu care se acumulează detaliile dă iluzia naturalului. Dar, de altfel, sensibilitatea lui Statius, gingașa lui dragoste pentru prietenii lui bogați și impresiile foarte exacte în fața peisajului rural dau acestei poezii rapide și pline de reminiscențe din Vergiliu și Horațiu un fel de farmec spontan.

Un prânz la iarbă verde: Hercule și Pollius

[Povestire a cărei grație se deapănă lin. Mitologie umanizată și spirituală (de comparat cu Ovidiu). aproape verosimilă. Lingușire plină de delicatețe.]

1 Hercule.

1 Iunona, care îi poruncise să ducă la îndeplinire douăsprezece munci peste puterile omenești.

— Amycos, regele neospitalier al bebricilor, provocase pe argonauți; Pollux îl ucise într-o luptă cu cestul (vezi p. 327 nota 2).

— Monstru din Creta, jumătate om, jumătate taur. Cu Peleu.

Trivia¹ și-avea atunci, tocmai ziua-i consacrată.

Când simțindu-ne făptura prea de tot împovărată

De strâmtețea ușii noastre, de tavanul cunoscut, înspre țărmlu
ud de valuri, pasul ni l-am abătut.

Un copac cu frunza deasă, ne ieși atunci înainte

Să ne apere de para soarelui de sus, fierbinte.

Până să fi prins de veste, cerul se și întunecase:

Norul ce creștea întruna, ziua albă o-alungase.

Iar Favoniu¹² lin îl moaie Austru¹³ cel greu de ploaie.

Ne păștea o vijelie pe măsura celei care

Fata lui Saturn o-aduse când Elissa⁴ cea bogată

Se dăduse lui Aeneas, cu acesta măritată.

Nimfele simțind, de urlat umplu libicul pustiu⁶.

Slugile târăsc pe brațe, feluri sacre de bucate⁶.

Amfore de vinuri scumpe, tot cu flori încununate.

Cu asemeni masă mare, încotro vom pribegi?

Stând mai sus de șesul vese¹⁷, multe case ne-ar primi.

De pe creste ne fac semne, scăpărând acoperișuri.

Dar să ne pitim ne îndeamnă norii negri din lungișuri, în întâia
încăpere ce ne va ieși în drum.

Cu speranța să revie timpul bun de pân-acum.

Se arată în fața noastră, sfânt altar menit să-i fie

Doar cu numele, în faptă o cocioabă pirpirie.

Pentru marele Alcide⁸, biet cămin înghesuit
Unde călători năierii, anevoie ar fi găsit
Adăpost sau chiar pescarii. Noi dăm buzna, turma toată.
Cele de-ospătat și paturi arătoase, slugi în ceată.
Claie stând peste grămadă, cu alaiul strălucit
Care pe sublima Polla, neapărat va fi însoțit.
În îngusta încăpere n-avea loc atâta lume.
Se făcu la față roșu zeul, și zâmbi anume.
El, iubitului său Polliu, drept în suflet i-a pătruns
1 Zeiță a răscrucilor, asimilată cu Diana sau Luna. 1 Vânt lin
dinspre apus.

Vânt dinspre miazăzi. 4 A lt nume al Didonei.

Ei. Vergiliu, *Eneida*, IV, v. 160 – 172.

„De cele mai multe ori, ospețele erau prinosuri aduse unui zeu,
ceea ce nu-i împiedica însă pe oameni să dea gata bucatele.

„Suntem pe țărmul golfului Neapole.

Hercule.

Și cercând să-i moaie focul inimii, i-a dat răspuns:

„Aici oare se cunoaște acea mână generoasă

Care a umplut de daruri Dicaearchia¹ frumoasă împreună cu un
tânăr Parthenope² scilpitor

Și a semănat colinii, măreția vilelor

Sau i-a dat podoabe codrii verzi plini de răcoare

Și statuile de-aramă sau de marmori lucitoare

Ori tablouri expresive, cu un mândru colorit?

Ce erau moșie, vila-ți, dacă nu te-ai fi ivit

Cine-a așternut aicea, printre stâncile deșerte

Drum acoperit, în locul unei cărări inerte

Și-a durat din marmori varii³ un portic cu stâlpi spre cer.

Iar acolo unde aspre cotituri de țărm o cer.

Pentru a feri porticul, a închis în valve gemeni

Nimfa unor ape calde⁴ cu nămolul lor de asemeni.

Mi-ar fi greu să înșirui toate faptele ce-ai împlinit...

Pentru mine însă, Polliu dintr-odat-a sărăcit.

De Penații mei de-aicea⁵ eu nu-ți port vreo supărare:

Înfrumusețat de tine, țărmul-acesta farmec are.

Dar Iunona⁶, tare-aproape, ochii lasă cu dezgust

Și își râde, în tăcere, de sălașul meu august.

Dă-mi un templu cu altare, pe potriva faptei tale.
 Nave cu vânt bun, popasul să nu-l aibă mai la vale.
 Sub acoperişul cărui, din eteruri tatăl meu⁷
 Cu poftiţi zăieşti la masă, ar veni să stea mereu;
 Însăşi sora mea⁸ din înalturi, mi-ar fi oaspe câteodată.
 Nu te înspăimânta de coasta muntelui înveninată
 Care se ridică asupra-ţi cu masivul ei stâncos.
 De când lumea n-a fost nimeni să încerce să-l dea jos.
 Totuşi fă-o, eu din partea-mi am să-ţi dau tot ajutorul.
 Cutezanţei tale-n fapte, încă o dată să-i văd sporul...
 Tu începe, voi înfrânge până-n miez pământu-ntreg.
 1 Puzzoli, patrie a lui Pollius. a Neapole („Oraşul Nou”).

— Porfirele şi marmorele felurit colorate erau socotite drept o marcă de mare lux pentru arhitectura timpului.

— Pollius captase pentru băile sale izvoare calde, frecvente în acea regiune vulcanică. s Această locuinţă.

— Vezi mai sus, p. 593, nota 2, Jupiter. 8 Minerva. Un promontoriu vecin îi purta numele.

Amfionicele turnuri nu s-au înălţat mai iute.

Nici Pergamul stând sub truda unor braţe neîntrecute1...”

Silve, III, 1, v. 68 – 116.

2 Poezia realistă

Epopeea neoclasică era putredă de atâtea convenţionalisme, şi niciun efort nu mai putea da viaţă temelor greceşti uzate pe care ea le repeta cu eleganţă, dar fără convingere. Încă o dată, ca pe vremea lui Lucilius, a lui Horaţiu sau a lui Persius, un realism satiric, care aparţine fondului temperamentului latin, a reacţionat puternic, şi şi-a atins, de data aceasta, expresia cea mai completă: concentrată la Marţial, oratorică la Juvenal.

MARȚIAL ” Valerius Martialis venise de la Bilbilis (în ai\ Spania, provincia Tarraconensis) să-şi termine stu-X* 7P, diile la Roma. A rămas acolo, fermecat de varieprox. 1U4 tatea de impresii pe care marele oraş o oferea vioiciunii lui naturale, dar a dus, ca să poată subzista, viaţa: grea şi umiltoare de linguşitor şi de solicitant: l-a linguşit cu josnicie pe Domiţian, le-a făcut curte bogaţilor protectori pe care i-a avut şi Statius. În felul acesta a sfârşit prin a dobândi, odată cu mult dezgust, o oarecare îndestulare, şi, prin *Epigramele* sale, celebritatea. Cu excepţia lui Statius, de care îl îndepărta totodată o perfectă opoziţie

de gusturi literare și, probabil, o rivalitate de parazit, era prieten cu toți scriitorii vremii: cu Quintilian, Silius Italicus, Juvenal și mai ales cu Pliniu cel Tânăr. Cum îmbătrânea și devenea posomorât, a acceptat, în anul 98, o proprietate pe care i-o oferea o admiratoare, Marcella, în țara lui natală; Pliniu l-a ajutat din buzunarul său să se întoarcă în Spania. Dar, după primele bucurii ale întoarcerii, l-a cuprins dorul de Roma și tot restul vieții i-a fost o lungă nostalgie.

Opera și omul. Mai ales mulțumită lui Marțial s-a schimbat sensul cuvântului „epigramă”: aplicat la început oricărei poezii

1 La sunetele lirei lui Amfion zidurile Tebei se înălțaseră de la sine; cele ale Troiei fuseseră durate de către zei (Apoao și Neptun).

scurte, a devenit sinonim cu ironie mușcătoare. Totuși, din cele 15 cărți ale lui, prima (*Liber de spectaculis*, în 80) laudă minunile amfiteatrului Flavian (Coliseul); ultimele două (*Xenia* și *Apophoreta*, în 84 și 85) nu conțin decât închinări, fiecare de câte două versuri, compuse ca să fie alăturate darurilor ce se trimiteau prietenilor sau pe care invitații le luau cu ei de saturnalii. Dar nici în celelalte cărți (după 85), în care predomină spiritul satiric, nu e nimeni atacat sub numele lui adevărat, iar multe piese, cu accent personal sau monden, zugrăvesc cu tușe ușoare poetul și societatea vremii sale.

Roma neospitalieră

[În formă de dialog. Contrast între noul-venit (provincialul), plin de încredere în sine, și Marțial, dezamăgit și amar. Cumplit pesimism al „cuvântului de pe urmă”.]

Ce speranțe sau ambiții, către Roma te-au atras?

Cărui vis îi dai crezare? Ce temeiuri ți-au rămas?

„Elocvența mea-n procese, chiar pe Cicero va bate...

Seamăn mie n-o să aibă tribunalurile toate1...”

Dar vezi, Civis, Atestinus, cunoscuți de tine chiar.

Nu-și acopăr nici chiria, cu procesele, măcar.

„Dacă-mi vor lipsi clienții, am să fac literatură8...

Un Vergii, un nou Ovidiu, ai s-auzi că-mi ies din gură...”

Ce nebun! Iată-ți Vergilii3 zgribulind cu straiul ros...

„Eu am să cultiv palate!” Lucru-acesta cu folos.

La trei inși, cel mult la patru, le aduce de mâncare.

Ceilalți încă, ceată deasă, galbeni sunt de ajunare...

„Voi trăi în Roma, totuși... La ce porți mă îndemni să bat?”

Poți trăi, cu bunătatea-ți, doar de soartă ajutat...

III, 38.

1 Cele trei foruri (forul roman, forul lui Caesar și cel al lui August) aveau pe margini câte o bazilică unde se țineau ședințele tribunalelor.

— Notați emfaza pluralului.

— Care se cred poeți de mare talent.

Succesul poetului

[Ton viu și degajat. Ironie lipsită de răutate față de acela care se gândește numai la avantajele materiale.]

Vânăt s-a făcut la față, tună, fulgeră, plesnește: Să se spânzure, o creangă cât mai-naltă-i trebuie. Nu din vina iestor versuri, ce se cântă, se citesc și în mâna tuturor a, pretutindeni se găsesc, Mândre cărți ce umblă astăzi pe la nații depărtate, Unde Roma e stăpână – cărți în purpuri îmbrăcate și pe lemn de cedru, neted, pân-la corn făcute sul... Alta-i vina pentru care nu mă mistuie destul: Moșioara-n preajma Romei, unde stau pe timp de vară și catării ce mă poartă, cu chirie-odinioară, Iar acum în stăpânirea-mi.

Insului, ce chin să-i vreau?

— Locuință lângă Roma și catări precum am eu...

VIII, 61.

Lui Sparsus, despre zgomotul de la Roma

[Sub formă de scrisoare, o descriere care, până la urmă, prin amănuntele acumulate, reușește să dea iluzia realității, și al cărei efect general este amplificat de antiteză. Oarecare afectare prețioasă în exprimare.]

Te întrebi, de ce așa de-adesea Mă îndrept spre moșioara mea De la Noment¹, meleagul sterp Unde e mizeru-mi cămin? Nu-i loc la Roma, să gândești Nici de hodină să ai parte: De dimineață-i dascălul cu școala-i și în timpul nopții, Brutarii, pe când meșterii

1 Orășel la nord de Roma.

Bat ziua, cu ciocanu-arama. Zarafu¹¹ trândav își încearcă² De masa-i, bani neronieni... Colo, un ins din bălți hispane, Cu îmblăciu-i lucitor Subție inu¹³ pe o piatră, Tocind-o-n plesnet neîncetat. Ceata Bellonei îndrăcită Nu-și încetează tărahoiu¹⁴. Aici se vaică ră amar, Cu scândurica lui de gât⁵, Cel mântuit din naufragiu, Iar colo țipă un iudeu⁶ De maică-i învățat să ceară, Un vânzător cu ochi cruciși, își zbiară marfa lui, chibritul. Cine-ar putea să numere Vârtejurile de gălăgie Ce te trezesc din lănced somn, îl cred în stare să ne spuie și câte

mână izbesc arămuri⁷ Când luna prinde-a se știrbi De romb vrăjit, colchidian⁸. Tu, Sparsus, nu cunoști acestea și n-ai de unde să le știi, Pe tine doară te răsfăță întinsul plai al lui Petiliu, Cu un palat⁹ disprețuind Colinele ce-l înconjoară. Deși în oraș, te simți la țară.

1 Zarafii își instalau mesele în stradă (obicei ce se păstrează și astăzi la Atena). 8 Ca să vadă dacă sunt din metal bun.

— Inul hispanic era renumit. Ca să fie mai mlădios, fuiorul se bătea cu un îmblăciu de lemn.

4 Procesiunile preoților și credincioșilor Bellonei erau foarte gălăgioase și agitate.

6 Naufragații, pentru a provoca mila trecătorilor (de la care așteptau pomană), purtau la gât un desen al naufragiului lor.

Iudeii erau din ce în ce mai numeroși la Roma.

7 Se credea că astfel se poate pune capăt eclipselor de lună.

8 Cu un soi de sfârlează, vrăjitoarele (ca Medeea, celebră magiciană, din Colchida) pretindeau că pot produce eclipse de lună.

Pe Ianicul (colină a Romei de pe malul drept al Tibrului).

Cu vie-n mijlocul Cetății!

Coasta Falernului¹ nu-i toamna.

De roadă plină ca a ta.

Retras în larga locuință

Poți face alergări de care

Și poți dormi netulburat

De nicio vorbă de afară.

Jar ziua, doar când vrei, se-arată.

Pe mine însă, mă trezește

Cârd după cârd, râzând în hohot;

La căpătâi îmi este Roma.

Astfel, răpus de oboseală.

Când vreau să dorm, mă duc la țară.

XII, 57.

Dorul de Roma

[Prefață în proză a penultimei cărți a lui Marțial. Simplă și pregnantă punere în contrast a Romei cu provincia: fiecare dintre ele e zugrăvită cu câteva trăsături, în totală simplitate. Dezvăluire a vieții și a caracterului lui Marțial.]

Iată principalul și cel dintâi motiv (al faptului că n-am mai scris): duc lipsa urechilor de la Roma, cu care mă obișnuisem, și am

impresia că pledez într-un for străin. Tot ce plăcea (dacă plăcea!) din cărțile mele îmi fusese dictat de auditori; subtilitatea gândurilor, ingenioasa găsimă a subiectelor, bibliotecile, teatrele, vizitele, unde, pentru că te simți bine, nu bagi de seamă că te instruiești, într-un cuvânt, toate câte le-am părăsit de bunăvoie, fiindcă mă săturasem, le regret acum ca și când altcineva m-ar fi lipsit de ele! Unde mai pui și că provincialii ăștia își înfig dinții în mine și mă invidiază în loc să mă cântărească cinstit: unul sau doi răutăcioși, care însă par mulți în pustietatea asta. Nu te mira așadar că m-am lăsat, din mânie, de ceea ce altă dată făceam cu atâta entuziasm.

Poziția literară a lui Marțial. Marțial recunoaște deschis că practică un „gen minor” și „se amuză” cu „flecure”: se mulțumește să placă, fără să se obosească. Dar aceasta înseamnă că poetul ia poziție împotriva poemelor de o regularitate plată, cu

Plai din Campania, cu vii renumite.

lungimi insipide și pedantisme obscure. Câștigul e mare: o dată ce retorica e negată, literatura își poate recăpăta naturalețea. Totuși Marțial are orgoliul artei sale; e și erudit; îi cunoaște bine pe „cei vechi”, se socotește urmașul lui Catul; îi admiră pe Persius și pe Lucan. Dar sensul vibrant al vieții, înclinarea spre o limpezime sobră și o degajare de om de lume asigură operei lui, cu toate inegalitățile ei, o reală prospețime.

[Numai naturalul este într-adevăr operant; pe linia lui poți fi sigur că-i vei impresiona pe oameni.]

Tu nu știi bine, Flaccus, o epigramă ce-i: Socot că doar o spumă și-un joc ușor o iei. Cu spirite mărunte, tu depeni vreo poveste Cu-ospățul lui Tereus¹, cumplit sau crud Tieste², Faci fiului să-i lege Deda³, aripi de ceară Sau Polifem să pască pe țărnișicul, ciopăre⁴... în scrisu-mi nu au parte Zorzoanele deșarte.

Iar muza mea cuminte, nicicând nu saltă-n vânt, Ciudat din cale-afară, vreun tragic, lung veșmânt. Deși întreaga lume, de tragedii vorbește, Le-adoră, totuși lumea pe mine mă citește.

IV, 49.

Realismul lui. Darul de căpetenie al lui Marțial este exactitatea observației: văzul, auzul, mirosul lui sunt la fel de fine; și știe să-și exprime impresiile cu toată puterea sau prospețimea lor, într-un singur cuvânt. Dar nu se mulțumește să menționeze în fugă trăsături adevărate: le grupează în așa fel încât să accentueze efectul tablourilor

sale; ca să le dea mai multă energie le împinge până la trivialitate și murdărie, așa cum au făcut în Franța romancierii curentului „naturalist”. Personajele lui, al căror caracter îl evocă doar printr-o simplă imagine – gest.

1 Tipul barbarului deplin, căruia i s-a dat să mănânce din carnea fiului său.

1 Și lui Tieste i-au fost oferite la masă trupurile copiilor săi.

Ca să scape din mâinile lui Minos, Dedal a făurit pentru el însuși și pentru fiul său Icar niște aripi, cu ajutorul cărora cei doi au izbutit să părăsească insula Creta.

— Aici Marțial pare să atace și bucolica pe temă mitologică (cf. *Odissea*, cântul IX? Teocrit, *Idile* XI).

ținută, îmbrăcăminte – (cum făcuse și Teofrast¹, dar cu mai multă artă și concizie), capătă adesea aspect caricatural: dar sunt de neuitat.

Roma hrănește satele

[Scrisă într-un stil descriptiv, afectat la început epigrama înfățișează apoi o natură moartă, proaspătă și savuroasă, înainte de a se încheia printr-o „poantă” cu efect neîndoielnic]

Pe sub Capena Poartă 2, ce-n picuri mari asudă, Acolo unde-n Almo, își spală după trudă, Oțelul lor, cruzi preoți, Cibelei consacrați³, De-ogorul sacru-aproape, al celor trei Horați⁴ Cu tânăra lui iarbă, pe lângă un templu-n soare, Lui Hercul copilandru, loc sfânt de închinare, Trecea agale, Bassus, în caru-i înșesat cu tot ce poate crește în jurul unui sat... Acolo erau verze, cu foaia plină, deasă, Praz alb, de două feluri, lăptucă verde-aleasă și sfeclă, să ajute prea lentul mistuit, Sturzi grași stăteau cunună, în carul lui ticsit... Un iepure, ce colțul de-ogar l-a stins din viață, Apoi, purcel de lapte ce n-a gustat verdeață... Un coș cu ouă-n paie, o slugă-n fața-i cară... Venea la Roma, Bassus? Nici gând: pleca la țară...

Un păduchios

III, 47.

[Realism exagerat. În numele unei delicateți de om de lume (cf. Horațiu) și pentru a-l linguși pe Domițian (care îi alungase din Roma), Marțial îi ia în batjocură pe cei ce predicau la răscruci, personaje pitorești ale Cetății.]

1 Filosof și naturalist grec din sec. IV-III î.e.n.

1 Deasupra ei trecea o ramificație de apeduct (Aqua Marc ia), a

cărei apă făcea să picure bolta Porții Capene.

3 în Alnao, afluent al Tibrului, preoții zeiței frigiene Cibeles își spălau an de an idolul și cuțitul de sacrificii.

— Cei trei salvatori ai Romei, îngropați unul lângă altul, într-un loc sfințit.

Iest ins ce-l măsură, Cosmos, aproape de altar și-n pragul nou, de templu făcut Minervei dar1, Un moș, cu băț în mână și cu desaga-n spate, Cu pletele cărunte, dar tare necurate, A cărui barbă cade pe pieptu-i îmbâcsit, Ce n-are soață noaptea, în patu-i scorjit, Decât o cergă plină de slin, cerșindu-și hrană Prin lătrături de câne, să i se dea pomană, Cu filosofii cinici văd că l-ai confundat, Dar nu e cinic insul, ci câine-adevărat2.

IV, 53.

Un parvenit

Privește, Rufus, bine, pe insul ce se-nfoaie Colo, pe prima treaptă. În deget, de văpaie Un minunat sardoniu, până aici sclipește. Veșmintele-i, în purpuri din Tir3 s-au adăpat, Iar toga lui întrece omătul prea curat. Din păr mireasma-i umple tot teatrul lui Marcel... Cu brațe depilate, cine lucește-astfel? Pantofii cu lunulă4, nu de acum au clape, Roșcată o piele moale, piciorul lin încape. Deși cârlionți i-acopăr o frunte înstelată... De ce o face oare? te întrebi de astă dată... Ridică-i cârlionții și ai să știi de ce5...

II, 29.

Procedeele epigramei. Singura obligație a epigramei este să plaseze ironia la sfârșit, ca nimic să nu-i slăbească efectul; foarte adesea „cuvântul de la urmă” e neașteptat sau mascat, ca să stârnească curiozitatea. Dar, în afara acestor două reguli, Marțial s-a străduit să diversifice cât mai mult dimensiunile și procedeele micilor sale poezii. Sunt unele doar de câte un vers sau două; multe, în dublu distih, sunt totodată colorate și spirituale. Când

1 Domițian ridicase un templu în cinstea Minervei, zeița „cărturarilor”. Cuvântul kuwv (câine) era denumirea dată filosofilor cinici și la Atena. Purpura cea mai bună.

Pantofii senatorilor aveau deasupra clapei o micuță semilună de argint. Ca sclav nesupus, fusese cândva ars cu fierul roșu pe frunte.

poetul își îngăduie un spațiu mai întins, zugrăvește un portret o scenă care se încheie cu o bruscă antiteză. Vorbește unui amic imaginar, unui dojenitor închipuit; sau face morală unui original E

dotat cu o extremă ingeniozitate; cam prea vizibilă însă.

Tu cumperi totul, Castor, și totul ai să vinzi.

VII, 93.

Sărac de tot vrea Cinna să pară; și chiar este.

VIII, 19.

Ce dinți negri are Thaïs – albi de nea, Lecania: Una pe ai săi și-i are – alta, cumpărați cândva...

V, 43.

Vrea Gemellus, Maronillei soț cu orice preț să-i fie. Rugăminți, atenții, daruri câte-i face, singur știe. N-o fi alta mai frumoasă?

Ba din contra, te înspăimântă. Are însă ea o tusa ce atrage și încântă...1

I, 10.

Un amator meșter în toate

[Portret satiric cu trăsătură finală antitetică. Jocuri de expresie catuliene.]

Declami frumos și aperi de minune; Scrii dulci istorii, mândre poezii. Scenete scrii, faci epigrame bune; Gramatică, astrologie știi... Câți minunat, joci. Atice, prea bine, Din liră-i zici, cu lancea bine-arunci; Chiar când nu faci nimic cum se cuvine. Ești de-admirat și-n clipa de atunci...

1 Tușea aceasta îl face să nădăjduiască un sfârșit apropiat al soției sale, care ți va lăsa lui averea moștenire.

De vrei s-asculți, eu una îți mai spun. Dai zor la toate, de nimica bun...!

II, 7.

La tribunal

[Punere în scenă comică: împricinatul își întrerupe avocatul care „vorbește prea bine”. De comparat cu unele trăsături ale actului III din *Apărătorii* lui Racine.]

Nu e vorbă de vreo silă, de otravă sau omor...

Eu mă plâng de întâmplarea că vecinul mi-a furat

Trei căprițe de-ale mele... Asta ai de arătat înaintea judecății, pe temeiul faptelor...

Tu te legi de Mitridate¹ și de lupta de la Canne².

De Cartagina, cetatea necredințelor avane.

De un Muciu³ Mariu, Sylla, dai din mâini, spui vorbe late.

Zi odată și o vorbă de căprițele-mi furate!

VI, 19

Friguri prea răsfățate

[Sfat plin de bun-simț, disimulat sub o descriere pitorească și sub prețioase jocuri de spirit. De comparat, sub unele aspecte, cu *Picătura și păianjenul* de La Fontaine.]

Stai nedumerit, Letine, și te-ntrebi fără încetare Pentru ce acestor friguri le-ai plăcut așa de tare... Intră după tine-n baie și cu lectica se plimbă, Trufe scumpe, uger, stridii le alunecă pe limbă, Vin de Setia le udă pescăria și vânatul Ori le-mbată câte o cupă de Falern, mult lăudatul, și nu beau de loc Cecubul, fără bulgărași de gheață, Sorb miresmele din roze și din palmii ce dau viață.

Dorm în larg, pe pat de purpuri și se tolănesc pe pufuri. Când la tine au hodină, masa bună, veselie, Ce-ar mai căuta la Dâmas⁴, să trăiască-n sărăcie? XII, 17.

1 Unul dintre cei mai înverșunați adversari ai Romei (la începutul sec. I î.e.n.). 1 Bătălie care s-a terminat cu o mare victorie a lui Hanibal asupra romanilor. Mucius Scaevola, erou din războiul împotriva regelui etrusc Porsenna (506 î.e.n.). * Un biet pârlit.

La moartea unei fete

[Epitaf delicat, scris pentru o micuță sclavă pe care Marțial o eliberase. Dorința unei vieți viitoare care să continue existența terestră se împletește cu melancolia formulelor rituale (în final).]

Părintele meu Fronto, Flaccila mama mea¹, Erotion cea mică v-o dau acum pe mână, A cărei sărutare, pe gura-mi să rămână și faceți să nu aibă copila spaimă grea

De umbre negre-n noapte, de Cerber² din Tartar, Cu capete întreite, ea ce urma să vadă Ierni împlinite șase cu brumă și zăpadă De mai trăia nu alta, ci șase zile doar.

Lăsați-o să se joace, să salte printre voi Ce-i arătați odată iubire, milă-anume. Să-mi spuie-n vârful limbii, alintător, pe nume, Așa ca mai deunăzi, cu buzele ei moi.

S-acopere o iarbă, lin, oasele ei mici!] Tărâna de deasupra-i să-i fie ei ușoară: Atât cât viețuise ea nu i-a fost povară.

V, 34.

O versificație foarte suplă (distihul elegiac [p. 405] și hendecasi-labul [p. 254] sunt dominante) completează meritele acestei opere, pe care am putea-o numi cu adevărat clasică, dacă sensul ei general ar fi mai înalt, dacă Marțial ar fi cercetat mai în adânc

societatea al cărei ridicol se amuză să-l schițeze, dacă ar fi făcut mai puține concesii jocurilor ușoare care, la el, reamintesc încă de epoca lui Nero.

IUVENAL u prin Psde adâncime păcătuiește D. Iunius! *s t a rk* Iuvenalis din Aquinum, în Campania. Își Petre (naitite de 05 cuse deja jumătate din viață la retor și în sălile pa de declamație, unde elocința îi făcuse un nume, când, prin anul 100, s-a apucat să scrie satire. Oare nu mai putea

1 Morți demult, o vor întâmplia pe fetiță. * Cerberul cu trei capete.

face față efortului fizic cerut de vorbirea în public? Exemplul lui Marțial, vechiul său prieten, și sentimentul unei libertăți mai mari după lunga constrângere a domniei lui Domițian au putut să-l determine să-și transfere vigoarea retorică în atacuri violente împotriva moravurilorvremii și abuzurilor din timpul domniilorprecedente. E foarte îndoielnic că și-ar fi plătit sinceritatea cu un exil mascat, să Egipt sau în Britania, așa cum povestesc biografii lui. *Satirele* lui nu par de loc să-i fi asigurat gloria încă din timpul vieții, ca lui Marțial, dar avea mijloace de trai îndestulătoare și nu pare să fi fost strâmtorat ca prietenul său.

Satirele. În opera lui Juvenal se disting două aspecte succesive: critică aspră și pitorească a viciilor; predică, mai uscată, a unor locuri comune morale. Din primul face parte culegerea (*libellus*) de cinci piese (*Vocație satirică; ipocriții; înghesuiala de pe străzile Romei; Calcanul lui Domițian; Paraziții*) apărută în jurul anului 100, care a dovedit imediat o categorică și perfectă originalitate; și, mult mai târziu (după 115), cărțile II (*Satira VI: Despre femei*) și III (*Satirele VII până la IX: Mizeria profesiunilor liberale; Noblețea; Desfnații*). Tonul se schimbă și se apropie de cel al lui Persius începând chiar cu cartea a IV-a (*Satirele X până la XII: Urările; Luxul mesei; Adevărata dragoste*), dar mai ales în cartea a V-a (*Satirele XIII până la XVI: Remușcări și pedepse; Puterea exemplului în educație; Cruzimea fanatismului egiptean; Avantajele carierei militare – aceasta din urmă incompletă*). Foarte inegale ca lungime, satirele au între 130 și 661 de versuri (VI).

Dimineța, la o cochetă din lumea mare

[Descriere colorată și însuflețită, cu detaliile cele mai exacte și mai specifice, susținută și unificată printr-o retorică plină de indignare sau de ironie virulentă.]

De-a dormit bărbatu-i noaptea, cu obrazul la perete, Vai și-amar de jupâneasă; cele ce o piaptână își vor scoate-atunci cămașa¹, iar liburnu¹² despre care I se spune că venise dimineața-n zori, acasă.

1 Ca să fie biciuite.

8 Acest sclav liburn (Liburnia se afla pe coasta de răsărit a Mării Adriatice) era poate ușierul care primea musafirii, sau curierul acestei doamne mari.:

O să-și ia pedeapsa pentru somnul lui pierdut altunde...

Vergile se rup de-a rândul, de spinarea unuia.

Altuia îi sângerează pielea-n pocnet de harapnic.

Biciul şuieră pe coasta dezgolită a celuilalt.

Sunt stăpâne dintre-acelea ce-și numesc călăi, cu anul.

Și pe când lovesc aceștia, ea pe față-și dă cu dresuri.

Ascultând atent, bârfeala intinelor ce-o așteaptă.

Sau își cercetează tivul aurit de la veșmântu-i

Plin de horbote alese, iar călău-i greu lovește.

Sau citește fila unde-s faptele cotidiene.

Iar călăul greu lovește, până ce-obosit, cu spaimă

O aude pe stăpâna-i: „Pleacă, s-a făcut dreptate!”

Cârma unei case de-astea nu-i mai blândă ca la curtea

Despotului rău siculic¹. De-are doamna întâlnire

Și de vrea să strălucească prin găteală și podoabe.

Mai ales când i-așteptată în grădinile celebre

Dacă nu în vecinătatea templului zeiței Isis.

Psecas sclava, în toată graba trebuie s-o pieptene

Ca să-și vadă smulte plete, biata-i haină sfâșiată².

Dezgolit grumazul, sânul, umerii ei biciuiți:

„Bucla asta-i nelalocu-i, de ce-ai ridicat-o-n sus?”

Vâna cea de bou lovește, pedepsind pe loc greșeala.

De ce crimă-i vinovată? Vină are fata asta

Nasul tău că nu-i pe placu-ți? Altă sclavă stă în stânga-i.

Dând cu pieptenul prin plete, așezându-le-n inele.

Se va ține-un sfat, la care au să cheme pe-o femeie

Meșteră pieptănătoare, dar acuma prea bătrână.

Bună doar să toarcă lână – ea își dă întâi părerea.

După cap și după vârstă, celelalte-și spun cuvântul

Grav, de parcă-ar fi la mijloc cinstea cuiva sau viața-i.

De atâta însemnătate e să iasă ea frumoasă!

Câte rânduri, câte caturi îi înalță capul, dânzei:
Un castel în toată legea I Dacă o privești din față.
O să-ți pară o Andromacă³, iar din spate, mult mai mică.
De-ai jura că ai făptura alteia, înaintea ta⁴...
VI, v. 475 – 504.

1 Phalaris, tiran al Agrigentului; temă des folosită în școlile retoricilor.

— De către stăpână, nerăbdătoare și furioasă.

— Exemplu de frumoasă prestanță.

— Busturile de femei de la începutul sec. II ne deschid calea înțelegerii acestei imagin^{*} de la finele bucății: părul, foarte strâns pe ceafă, e adus deasupra frunții și clădit ca o înaltă semidiademă.

Iubire între oameni și sociabilitate

[Tratare prea facilă, dar făcută cu un sentiment pătrunzător. Înșirare de notații fără pitoresc: intenția morală are prioritate asupra artei realiste.]

Când ne-a dat natura lacrimi, semn a fost și mărturie că ne-a semănat în inimi, bunătate, duioșie, Chintesență de simțire dintre toate câte-avem. Din voința ei noi plângem când amici de-ai noștri gem Sub povara judecății care le-a cernit veșmântu¹¹, Milă-avem de-un copilandru² când îi auzim cuvântul Implorând îndepărtarea unui om ce-l pradă rău. Cu puterea-i de epitrop. Lacrima pe-obrazul său, Cârliionți de păr șăgalnici, îi dau grații virginale. Suspinăm împinși de fire de cumva ne iese-n cale Un alai ce duce-o fată nenuntită, spre mormânt Sau când pe-un copil l-îngHITE brazda negrului pământ^{*}, Mult prea tânăr pentru groapă.

Cine este om de bine. Vrednic de-a purta în cortegiu faclă Cererii divine⁴, Răul întâmplat altuia, țipă dureros și-n el... De negrăitoarea turmă, cum ne-am mai distinge altfel? Nouă doar, ni s-a dat harul înțelegerii auguste Dezlegând divine taine, arte făurind să guste, înțelegerea aceasta larg deschisă, cât privești, Pogorî asupra noastră dinspre așezări cerești⁶... N-o cunosc deloc ce este, dobitoacele cu toate, Cu privirile și fruntea spre țărână aplecate. La ivirea lumii noastre, cel Atoateziditor, Numai flăcăruia vieții le-a iscat în vâna lor, Pe când nouă ne-a dat inimi, să ne lege laolaltă, O făptură, la nevoie să ajute pe cealaltă, Din răzleți ce-am fost pe lume, să ne strângem un norod.

1 Pentru a stârni milă, acuzații se înfățișau înaintea

judecătorilor în veșminte ponosite.

1 Ei. mai sus, p. 576 și urm.

— Copiii mici, care n-aveau încă dinți, nu erau arși pe rug, ci îngropați.

4 Sau a Demetrei, în alaiul misterelor de la Eleusis (lângă Atena); inițiații, care se purificaseră și aspirau la o fericită viață viitoare, purtau facle în acest cortegiu.

— Concepție stoică.

Părăsind străvechii codri², pentru al câmpurilor rod, Să ne ridicăm cămine, vatră să legăm de vatră, Netemându-ne vecinii, să dormim un somn de piatră, S-ocrotim cu arma noastră, pe un seamăn greu rănit, S-ascultăm de glas de trâmbiți, când pământul ni-i lovit, Să ne apărăm cu toții, sub aceleași metereze, Poarta cetățuiei noastre, s-o veghem cu inimi treze.

XV, v. 131 – 158.

Caracterul lor general. Juvenal și-a găsit încet vocația, și a evoluat tot încet: e în permanență întârziat față de epoca lui. Indignarea, zice el, l-a făcut poet; dar e o indignare retrospectivă și înfierbântată cu multă grijă: își numește victimele, dar sunt toate moarte; atacă viciile, dar alege ce-a fost mai ticălos în moravurile domniilor trecute. Ultimele satire se potrivesc mai bine cu redresarea morală a înaltei societăți din timpul lui Traian: dar n-au fost scrise decât sub Hadrian. Juvenal nu e un satiric al „actualităților”: el combină mereu lecturile și experiențele trecute și prezente.

Spiritul național. Unitatea de spirit e asigurată de un naționalism îngust, dar foarte viguros, hrănit cu istorie și nemulțumit de prezent. În școlile retorilor, temele istorice erau foarte apreciate: lectura constantă din Cicero și Titus Livius impunea imaginile idealizate ale unei Rome puternice și pure: Juvenal le-a folosit ca să scoată mai bine în evidență, prin contrast, ticăloșiile înscrise în cronica scandaloasă a celui dintâi veac imperial. Dar, de altfel, are și motive personale de resentiment față de cosmopolitismul vremii sale: favoarea de care se bucurau religiile exotice îi șochează raționalismul; și, mai ales, invazia ariviștilor orientali creează o aspră concurență pentru oamenii de litere care caută protectori. Juvenal visează atunci la o Romă strict latină, care n-a existat niciodată, dar a cărei imagine, prin antiteză, fermecătoare, i-o oferă orășelele decăzute din Italia și moravurile lor rustice.

Adevărata noblețe

[Tratare pe larg a unui loc comun moralizator (adevărata noblețe e cea a meritului și nu cea din naștere).

1 Cf. Lucrețiu, V, v. 925 și urm., și Cicero, *De inventione*, I, 2.

cu exemple bogate în amănunte pitorești. Tema și exemplele sunt luate din repertoriul școlilor de retorică și împănate cu reminiscențe clasice (Cicero, Salustiu). Aparenta îndrăzneală republicană (inspirată, în parte, din Lucan) e numai o formă declamatorie de naționalism, care nu avea de ce să displacă pe timpul lui Traian.]

Cine-ar găsi un arbor mai nobil, Catilina¹, Decât acel din care te tragi tu și Cethegus²? Voi totuși strângeți oaste, la adăpostul nopții și torțe, să aprindeți căminuri, sanctuare, întocmai ca urmașii senonilor³ bracați? Dar pentru crima voastră ați merita să ardeți într-o cămașă unsă cu strat gros de pucioasă⁴... Dar stă de veghe-un consu¹⁵, ținând mereu poteca Nefastei voastre armate, un om necunoscut, Ivit mai ieri din gloată, în târgul mic, Arpinum. E într-un oraș al Romei, pe urmă, cavalier. El pune oștiri cu coifuri, drept întăriri oriunde; Mirați, pe-orice colină⁸ ei văd prezența lui; Și i-a adus lui toga, atâtea titluri înalte cu un renume mare, între-ale Romei ziduri Cum numai un Octavin cu sabia muiată în deseale măceluri, putea să le obțină; în văile tesale și creste leucade⁸. Ci Roma îl proclamă renăscătorul ei și-al patriei părinte*, o Romă liberă. Ieșit tot din Arpinum a fost și altu¹¹⁰ care, Sătul de plug ce-arase a volscilor colină, la lucrător la alții, deprins era să ceară

Vezi mai sus, p. 272 și urm. Nobil, complice al lui Catilina.

— Galii care au cucerit și incendiat Roma în anul 390 (sau în 387): *braccae* (nădragii) făceau parte din portul lor național.

4 *Tunica molesta* (cămașă unsă cu pucioasă în care erau arși de vii incendiatorii). Cicero.

Cele șapte coline ale Romei.

La Philippi, unde Antoniu și Octavian au învins pe ucigașii lui Caesar.

— Aluzie la bătălia de la Actium (vezi p. 339 și urm.).

— Titlu de onoare, foarte rar în timpul Republicii, dat apoi, din linguire, Împăraților.

19 Marius.

O plată pentru asta. De ceafa-i se rupea.

După acestea, vâna din viță noduroasă¹
Când sapa-i2 prea înceată nu se grăbea de-ajuns
Să întărească șanțul de tabără de oaste.
El totuși fu acela ce ne-a scăpat de cimbri, 3
În timp de grele cumpeni și-a ocrotit el singur.
Cetatea Romei noastre, cuprinsă atunci de spaimă;
Apoi, după măcelul acelor cimbri crânceni
Ce-a dat movili de leșuri, la zbor de corbi drept pradă.
Colegu-i nobi¹¹ fuse al doilea-n triumf.
VIII, v. 231 – 253.

Împotriva grecotelor

[Declamație de o vigoare plină de sinceritate, dar lipsită de demnitate. Puternic portret psihologic al arivistului oriental, întărit de anumite trăsături de un realism crud.]

Quiriți⁶, nu pot să sufăr această Romă greacă.

Deși în ce măsură, scursura-i din Achaia? 6

Din Siria, Orontes⁷ demult pieri în Tibru.

Dar el ne-aduse limba-i și obiceiuri noi.

Din flaut cântărețe, din oblicele strune

De harfă și cu tobe sau din cymbale – gata

Să se întindă în preajmă de circuri... Năvăliți

Cei ce găsiți mult farmec, lupoaicelor străine, în cap cu mitre⁸
Înalte, brodate-n ape vii.

Țăranul tău, Quirinus, azi umblă cu papuci.

Pe gât lucios de iruri⁹, purtând sportive însemne.

1 A centurionului (comandant de companie) care avea ca însemn al gradului său un» butuc de viță de vie.

— *Delabra*, sapă de companie a ostașului roman, folosită și ca secure sau târnăcop...

* în anii 102 și 103 Marius nimicește pe teutoni și cimbrii năvălitori, care înspăimântau lalia.

— Lutatius Catulus, consul alături de Marius în anul 102. Romani neaoși.

— Grecia propriu-zisă, după ce a fost pusă la contribuție atât de mult timp, rămăsese-numai cu drojdia vechii populații, amestecată cu aceea a Orientului elenic.

— Fluviu din Siria, reprezentând aici întregul Orient.

Acoperământ de cap, oriental, înalt, brodat deseori în culori vii.

— Unguente grecești.

Din nalta Sycione¹ descinde acest grec;

Celălalt, de dragul nostru a părăsit Amyd²;

Din Andros și din Samosă, din Tralles și-Alabanda⁴

Sunt cei ce suie astăzi, Eschilii, Viminalu¹⁶.

Și care se strecoară în viscere de case.

Ce mâne să le fie stăpâni de-adevărat!

La minte foc de ageri, cu-obrazul gros de tot, în stare de-orice faptă și meșteri buni de gură.

Un retor ca Iscuse nu învărte limba, așa.

Un ins din tagma asta, ce credeți că ar fi?

Tot ce doriți e într-însul: gramatic și geometru.

Masor și pictor, retor, augur ori funambu¹⁷

Prezicător și medic, la toate se pricepe

Iest grecoței⁸ ce moare de foame.

De i-ai cere Până la cer să urce, o face negreșit. Gândiți-vă: nu maur, nici trac și nici sarmat A fost acela care își făurise arip⁹, Ci s-a născut și dânsul, în mijlocul Atenei... De haina-i purpurie¹⁰, cum pot să mă feresc Ori să nu-l las să-și puie înaintea-mi semnătura¹¹ Sau să ia loc în patul cel mai de preț, la masă, Chiar de-a venit la Roma, adus de vântul care îi strămuta grămada de prune și smochine... Nimic nu înseamnă faptul că din copilărie Ți-au respirat plămânii, sub cerul aventin¹² Și te-ai nutrit cu miezul măslinelor sabine?... Mai ține seama însă, că soiu-acest de oameni

Pereche nu-și găsește pe lume-n lingușeli;

1 Oraș din Grecia. 1 în Macedonia.

— Două insule din Marea Egee. 4 Două orașe din Asia (în Carla).

— Două dintre colinele Romei.

8 Retor de origine asiriană, de o extremă virtuozitate, foarte căutat la Roma la înd scria Juvenal. 7 Cuy-nt grecesc.

* în text Graeculus (exact: pârlit de grec). Dedal: vezi p. 601 n. 3

10 Lux vestimentar: cf. p. 603, *Un parvenit*.

14 La un act, ca martor.

41 Deasupra unei coline a Romei.

Îți laudă pe-un rustru, că-i priceput la vorbă și pentru frumusețe, pe ocrotitoru-i slut; Pe-un deșelat ce are gât lung, el îl compară Cu Hercul ce de glie, pe Anteu departe-l ține¹. Adoră pân-și glasul pițigăiat, ce crișcă Mai rău decât cocoșul când calcă o găină.

Avem noi vorbe bune, dar grecii sunt crezuți. Și cine va întrece pe-actorul grec² ce joacă Pe Thâis, sau când face pe Doris ca soție, Pe trup fără să aibă nici cel mai mic veșmânt? Comediantu-acesta, femeie ți se pare și uiți că-l ai în față. Nici Antioch nu poate Mai minunat să fie și nici Stratocles, Hemus Cel plin de mlădiere, nici marele Demetriusă. În fața lui, cu toții prestigiul au să-și piardă... Întregul neam acesta e de comedianți: Râzi tu? Și grecoteiul în hohot izbucnește Sau plânge când e-n lacrimi ocrotitorul său, Fără să fie totuși de loc îndurerat. De ceri, pe timp de iarnă, și tu, un pic de foc, Numaidecât se îmbracă în haina-i îmblănită... Când spui că-i o căldură de te topești, afară, Cum mai asudă grecul... De-aceea niciodată Nu vom putea să mergem și noi în pas cu ei: Pot orișicând, oriunde, în timp de zi sau noapte să-și ia o nouă mască, după împrejurări.

III, v. 60 – 108.

Imaginația realistă. Cu Juvenal, realismul latin își atinge limitele. Poetul satiric îi e, fără îndoială, inferior lui Marțial în ce privește franchețea culorii și claritatea desenului. Dar pictura lui are culori mai bogate, atmosferă mai profundă, evocă mai bine interiorul caselor, cu savoarea lui particulară, mulțimile, scenele complexe. Pe de altă parte, poetul ne face să pătrundem mai

— Hercule n-a putut să-i vie de hac lui Anteu, fiul Gliei (Terra), decât înăbușindu-l după ce-l ridicase în brațe.

— Rolurile de femei (de curtezană, Thais), stăpână a casei sau servitoare (Doris) erau jucate, la teatru, de bărbați.

— Stratocles și Demetrius, celebriți sub Domițian; Haemus e, poate, contemporan cu Juvenal; nu știm-nimic despre Antiochus.

adânc în sufletul personajelor și, prin propriile lui reacții, de indignare sau dezgust, ne dezvăluie mai bine existența lor. Totul se datorează faptului că acest realism nu trăiește numai din impresii de moment: e foarte imaginativ; dăruiește scenelor din trecut și viselor aceeași viață ca și scenelor văzute direct. De aici o bogăție descriptivă continuă și variată, în care domină o vulgaritate viguroasă, dar în care toate săgețile au o egală putere de pătrundere.

Înghesuiala de pe străzile Romei

[Loc comun (cf. mai sus, p. 598 și urm.), tratat cu o aparentă indiferență în compoziție, în realitate însă cu un simț artistic deplin al resurselor antitezei. Poezie în cadrul realismului care evocă, pe lângă fapte, sentimentul care se naște din ele, și apoi se deschide într-o

visare înduioșată dar ironică. Cf. Boileau, *Satire VI*.]

Mor de nesomn, aicea¹, bolnavii cei mai mulți, Iar boala li se trage din reaua mistuire A hranei ce dospește-n stomacul greu de-arsuri... Cămara închiriată, cu somnul nu se împacă, Numai bogat, la Roma ți-i dat să dormi și tu... Și cine poartă vina? Aicea-s uliți strâmte, Cu huruit de care² oprind la cotituri, Cu surugii ce înjură când drumul li se înfundă, Voci ce-ar trezi pe Drususă și facele-adormite. „Un om plin de avere mânat când e de-afaceri, își face loc prin gloată, de lectică⁵ purtat Deasupra tuturor a, de uriași liburni, Mai mult: el poate scrie-înăuntru și citi. Iar cu perdeaua trasă, chiar doarme dacă vrea. Astfel și-atinge ținta, înaintea tuturor a Pe noi, cu raba noastră, ne ține în loc talazul

1 La Rojma.

— Ca să nu încurce circulația în timpul zilei, carele de povară nu aveau voie să traverseze Roma decât noaptea.

„Împăratul Claudiu, fiu al lui Drusus: enigmă plină de precauție, deși transparentă.

— Otariile, soi de face despre care se credea că au somnul foarte greu.

6 în formă de barcă liburnă (luntre foarte rapidă); sau purtată de sclavi liburni (vezi! 609 n. 2).

Celora din cortegiul aceluia om bogat, Pe când ne împing din spate toți cei din urma noastră. Cu înghionțiri de coate și bârne ce te împung; își mută capu-o grindă sau gura unui chiup. Piciorul ți se împlântă în cleiul lipicios, O talpă grea te calcă de-oriunde... Într-un deget, Ostașul cu bocancu-i ți-a și înfipt caiaua... Nu vezi ce gros e fumul sărbătorind sportula¹?

O sută o urmează: meseni și vatra lor².

Un Corbu¹⁰³ și-aduce din greu oalele-i mari, Pe care biata-i slugă, copil, pe cap le poartă Cărbunii de sub ele, în fuga-i ard cu pară... Se spintecă de trudă, cămăși abia cârpite. Un cotiugar se iscă urnind un brad gigantic, Bălăbănindu-i trunchiul, încoace și încolo, Alt car abia clinește o namilă de pin, Tot arbori ce la hopuri îți pot pica în brațe... Păzea! Vine-o cotiugă cu marmură ligură și-i gata să-și răstoarne mormanul ei de lespezi⁴ Peste îndesate șiruri de pașnici trecători. Ce s-o alege oare din trupurile lor? Să-și cate mădulare și oasele strivite... Sărmanii! Zeci de leșuri s-or risipi în vânt... în timp ce fiecărui acasă-i spală blidul.

I se atâță focul și i se ung *strigile*.

Cu gălăgie-n lege, fără habar de moartea-i, și i se scot prosoape și-arome pentru baie⁵, în timp ce gloata asta, de slugi, în așteptarea-i, Dă zor pe plac să-i fie – pe mal de Stix el zace, Prunc mare, plin de spaimă de-al iadului vâslaș⁸, Fără speranță însă, de-a fi luat în luntre⁷.

1 Cei bogați împărțeau clienților lor „porții” (*sportul & e* adică „paneraș” cu provizii)

— Feluri de bucate și vetre portative ca să-ți aduci acasă, fără să se răcească, mâncărurile căpătate.

8 General al lui Claudiu, de statură foarte înaltă; sau, mai curând, un atlet contemporan.

— Chiar harabalele cu lespezi de fasonat aveau pe atunci numai două roate.

Obiectele pe care, la întoarcerea acasă după alergăturile dimineții, stăpânul le lua cu el la baie.

Caron, care trece morții de pe un țărm pe altul al Stixului. A lui Caron.

Să treacă peste balta de negricios nămol, Biet om, neavând în gură, bănuțul pentru Caron¹.

III, v. 232 – 267.

Mesele simple: de azi și de odinioară

[Loc comun (vezi p. 645) de o rusticitate savuroasă amplificat de amintiri istorice, reînsuflețite de o imaginație vie și realistă.]

Cu luare-aminte ascultă, pregătirile făcute! Nu din piață cumpărate, voi avea bucatele-mi: De pe-ogorul meu din Tibur o să-mi vie un ieduț Cel mai gras și cel mai fraged din întreaga turmă a mea, Neștiind ce-i iarba încă, fără-a fi îndrăznit să muște Din răchiți cu ramuri dese, aplecate spre pământ. Are într-însul, mai mult lapte decât sânge, crede-mă... Și-am să-ți dau gustos sparanghel, soi de munte, ce-i cules De-a vechilului soție, până-atunci torcând din caier, Apoi ouă coapte-n spuză care-au fost ținute-n paie, și cu mame dimpreună, iar la urmă, struguri dulci Parcă rupți atunci din vie, pere mari, de Signia², Seamănă lor siriană³, din pamere, ținând piept Celor din Picenum; mere cu mireasma proaspătă: N-aduc rău, căci frigul toamnei le-a secat tot sucul crud. * Rar și-ar fi permis senatul de demult, luxoasa-mi cină: însuși Curiu⁶, în vatra îngustă își fierbea legumele. Dintr-o grădiniță stxânse; azi orice argat soiose, Cu picioarele în lanțuri, le-ar disprețui la gândul Fătăciunii de purcică, savurată la vreo crâșmă. De-obicei,

odinioară se servea spată uscată.

1 în gura mortului se punea o monedă măruntă, destinată lui Caron pentru trecerea Stixului.

1 Oraș din Latium.

„Soi de pere cultivat la Tarent, în Italia meridională.

* „Naturile moarte”, de mult timp apreciate de către comicii și satiricii Siciliei și Italiei (grecul Epiharm, Eifnius etc.) pentru pitorescul și valoarea lor sugestivă, sunt tratate cu măiestrie, în timpul Imperiului, de pictori și de poeți.

— Reprezentant al anticei nobilimi republicane, simple și severe.

Un sclav din categoria cea mai de jos.

Fel de bucate căutat de romani.

Aninată de rari gratii¹, doar la sărbători mai mari

Sau la zilele natale, pentru rudele adunate.

Ori slănină, iară carne proaspătă, când se-aduceau

Sacrificii la altare. Printre neamuri, deseori

La ospăț avea să vie câte un ins de trei ori consul.

Mare căpitan de oaste, fost dictator – de la munca-i

Reînturnându-se devreme, o cazma purtând pe umeri.

Cu-ajutorul cărei coasta muntelui o supunea.

XI, v. 64 – 89.

Sărăcia ideilor. Nu ideile organizează această abundență realistă, în primele satire ajunge morala, cu totul mediocră, a unui burghez cinstit, ca să justifice violența împotriva rătăcirilor monstruoase ale înaltei societăți și a josniciilor pitorești ale păturii de jos. Vagul stoicism al ultimelor satire se datorează mai mult expunerilor facile ale acestei școli, decât unei reale convingeri filosofice. Juvenal e sărac chiar și din punct de vedere politic și social: n-are nimic dintr-un republican sau dintr-un democrat; nici mizeria socială nu-l neliniștește; îi atrage curiozitatea și-l dezgustă puțin – atât.

Forța retorică. Dar totul se ordonează grație retoricii. Juvenal își compune foarte strict satirele, chiar atunci când, conform tradiției, încearcă să adopte o alură liberă, bruscă și spontană. Uneori se simte efortul; alteori, gândul trebuie să se străduiască să descopere artificii planului; dar, de obicei, Juvenal se dovedește în privința aceasta mai riguros decât Horațiu și mai dezinvolt decât Persius.

Tot retoricii i se datorează și suflul operei sale: desfășurările

sunt la el mai largi decât la toți ceilalți satirici; amplificările, în pofida unor procedee ușor de recunoscut (interogația, exclamația, enumerarea, antiteza etc.) au o vioiciune care îl antrenează pe cititor, i se impune, făcându-l să uite grosolănia unor glume și brutalitatea unor ironii.

Ambițioși!

[O lecție de morală, pe temeiul evocării avântate a unui episod istoric aproape contemporan: căderea

1 Care țineau loc de cămară.

lui Seian, favoritul lui Tiberiu (Seian, ajuns prefect al pretoriului și, în fapt, un fel de „vice-împărat”, suprimase, prin ponegrire sau otravă, pe toți cei care ar fi avut dreptul să pretindă a fi succesorii lui Tiberiu, până și pe fiul acestuia; deodată însă i s-au deschis ochii lui Tiberiu: Seian a fost osândit de către senat și executat la 18 octombrie 31). Trăire psihologică și materială intensă. Pesimism de o aprigă ironie. Formulări viguroase. Cf. Tacit (p. 629 și urm.).]

Neconținut sub ochiul invidiei sporite.

Chiar propria putere pe unii îi prăvale

Și-n beznă îi afundă prea lungă filă unde

E vorba de atâtea onoruri însemnate.

Statuia lor coboară atuncea de pe soclu.

Prin pulbere târâtă de împletituri de funii.

Se-aude apoi securea cu duble lovituri.

Din roțile de bige¹ lăsând numai fărâme

Zdrobite-s și picioare de cai fără de vină.

Prind limbile de flăcări să scapere sub foaie

Și arde într-o vatră un cap ieri adorat

De către lumea întreagă. Seian cel uriaș

Ajunge-un pumn de țândări, topindu-se pe lespezi.

Iar din făptura asta, a doua-n univers.

Ulcioare se vor face și oale și lighene.

În poartă înfige-ți laur² și du pe Capitoliu

Un taur uns cu cretă³; ai un spectacol rar:

Seian purtat pe uliți, de un belciug⁴ în ceafă!

Vezi, oamenii cu toții sunt plini de bucurie...

„Ce buze-avea, ce față! Pe individ-acesta

Eu n-am putut să-l sufăr nicicând de vrei să crezi”.

„Dar ce învinuire pe capu-i a căzut?

Denunțatorul cine-i? Ce probe-au fost? Ce martori?"

„Nimic din toate astea: doar o scrisoare lungă.

De vorbărie plină, venită de la Capri⁵”.

1 Carele cu doi cai de la statuile pompoase ale lui Seian. 1 Semn de victorie.

„Zeilor cerești li se sacrificau animale albe și, în lipsa lor, animale grijuliu date Ct> cretă.

4 Cadavrele celor supuși la torturi erau trase cu un cârlig din închisoarea unde nseseră executați – pe scara Gemoniilor, care dădea spre stradă. Unde se retrăsese Tiberiu.

4 „E bine în cazul-acesta. Nu mai întreb nimica”. Dar gloatele lui Remus, ce fac? Ca de-obicei, Urmează voia sorții, urând pe osândit. Aceleași gloate însă, de i-ar fi fost de partea Etruscului, Nursia¹ și i-ar fi scos în cale Bătrânul fără grijă, să-i deie lovitura², Ar aclama acum, alt împărat: Seian... Trecut de mult e timpul când votul ni-l vindeam³. Sunt griji de-acelea care nu mai agită plebea: Azi nu mai dă putere, nici fasce, nici armate; Acum se mulțumește, dorind neliniștită Doar două lucruri: pâne și luptele de circ. „Aud că au să piară mai mulți...”

„Nu-i de mirare: Cuptorul este mare...” L-am întâlnit pe amicu-mi Brutidiu, pal la față, la altarele lui Marte. Mi-i tare teamă însă, de Aias⁴ mâniat, Pe-ai săi de rău ținându-i, că n-au sărit la timp, Să nu pretindă acum, și pedepsirea lor... Să alergăm deci grabnic, pe mal cât timp mai zace, și să călcăm dușmanul Caesarului din nou. Dar să ne vadă sclavii, ca nu cumva vreunul Din ei să nege faptul și astfel să ne tragă în fața judecății pe noi, stăpânii lor, înnebuniți de spaimă, cu funia la gât”. Pe-atunci, asemeni vorbe ieșeau despre Seian, Iar vulgul câteodată îl pomenea în șoaptă... Vrei tu să ai în cale, ovații ca Seian? Să fii la fel de tare și-n scaun de mărire să mai ridici pe-atâția, să pui și tu în fruntea Oștirii, pe cutare? Să treci în ochii lumii Tutor peste împăratul ce șade pe o stâncă La Capri, cu o ceată de astrologi chaldei⁵?

1 Zeița a Fortunii (Norocului) în Etruria: Seian era din orașul etrusc Volsinii. 1 Ar fi fost atentatul cel din urmă pe care-l mai avea de riscat Seian.

— Totodată regret și satirizare a ultimelor timpuri ale Republicii»

4 Expresie camuflată: e vorba de Tiberiu (Aias, după moartea lui Ahile, revendica se înfruntând pe Ulise, armele eroului; aheii nu i le-au

acordat, iar el a înnebunit, vrând cu tot dinadinsul să se răzbune).

— Astrologi: Tiberiu, ca mulți dintre contemporanii săi instruiți, credea în astrologie.

Vrei tu să ai sub mână-ți, centurii sau cohorte Ori călăreți cu faimă, și garda imperială¹? Și pentru ce n-ai face-o? Tu ții doar la putere, Fără să-ți fie gândul s-omori pe careva... Dar totuși este-n lume noroc așa de mare, Cu satisfacții ample, încât să compenseze Noianul de urgie, dezlănțuit apoi? 2

X, v. 56 – 98.

Stilul și versificația. Astfel fiecare satiră progresează într-o mișcare continuă, alternând tablourile pitorești și exaltările retorice. Limba e admirabilă ca bogăție și forță evocatoare. Stilul, cam monoton, e de mare efect și plin de versuri răsunătoare, de formulări acide. Versificația își îngăduie unele libertăți, tradiționale în satiră. Ceea ce-i admirabil e faptul că, hrănit cu Vergiliu și Lucan, și venind după atâția mari satirici, Juvenal a știut să fie atât de original, în concepția sa artistică și în expresie, încât a putut fi considerat maestrul genului.

4 Elocința și istoria

Despotismul lui Domițian dăunase mai puțin elocinței decât istoriei: *Institutio Oratoria* a lui Quintilian, *Dialogus de orato-ribus* a lui Tacit dovedesc cât erau de vii, în timpul domniei lui, discuțiile tehnice; iar retori și delatori de talent erau destui³. Abia de la Traian încolo va slăbi definitiv elocința care, cu Pliniu, devenise complet academică. Dimpotrivă, istoria se trezește acum dintr-o îndelungată amorțire și Tacit va afla în ea adevăratul mod de exprimare a sufletului său.

TATIT Cornelius Tacitus, din pătura ecvestră (tatăl

— ț fi lui, sau unchiul lui, a fost procurator al Galiei p X. Do-l-u Bejgicea ajuns la prima magistratură senatorială în momentul când s-a căsătorit (în 78) cu fiica lui Agricola (consul în 77). Cariera lui a fost dintre cele mai normale; nu pare

1 Progresie (o cohortă are șase centurii): prefectul pretoriului avea sub comandă întreaga gardă imperială.

1 Cei vechi aveau credința că orice fericire atrage o nenorocire echivalentă.

— Retorul Sacerdos Nicetes; avocații M. Aper și Iulius Secundus, profesorii lui Tacit, Iulius Africanus, toți trei din Galia; delatorii Eprius Marcellus (mort în 79), Q. Vibius Crispus (mort în 93), M. Aquilius Regulus (mort aprox. În 105) ...

să fi avut de suferit de pe urma lui Domițian: de altfel, nu se aflase la Roma între anii 89 și 93. Consul în 97, mai târziu proconsul al Asiei, e un „înalț funcționar” cu importante demnități. Serios din fire și prin educație, își câștigase foarte repede o mare reputație grație elocinței sale; nu s-a ocupat de istorie decât după 97.

Opera. Nu se știe nici când a fost scris (între 80 și 98?) nici când a fost publicat (înainte de 82, sau mai degrabă după 96) *Dialogul oratorilor*, strălucit eseu de critică literară în care, într-o formă inspirată din Cicero, dar mai vioaie și mai colorată, sunt exprimate vederi foarte largi.

Scena se petrece între 74 și 77, fără îndoială în primele luni ale anului 75. Suntem în camera poetului Maternus care, cu o zi înainte, a dat citire unei tragedii, cu aluzii politice, despre Cato cel Tânăr; oratorii Aper, Iulius Secundus și Vipstanus Messala discută cu el întâi despre meritele respective ale elocinței și ale poeziei, apoi despre cele ale elocinței văi și noi, în sfârșit despre cauzele decăderii elocinței: decădere morală, pedagogie nesatisfăcătoare, transformări politice și sociale care îngădesc libertatea cuvântului.

În anul 98, Tacit a publicat două scurte lucrări. În *Viața lui Agricola* povestește ca un istoric, dar nu fără oarecare idealizare, viața socrului său, unul dintre cuceritorii Britaniei, mort în 93; autorul își exprimă violenta dezaprobare față de Domițian și-i justifică pe funcționarii care (ca și el!) slujiseră sub acest împărat fără a contribui la tirania lui. Tonul e încă foarte oratoric, mai ales la început și la sfârșit. *Germania*, dimpotrivă, un tablou etnografic și geografic al triburilor de dincolo de Rin, oricât de documentată și de clarvăzătoare ar fi expunerea, are totuși un t-ul nervos, cu efecte căutate, iar aluziile satirice nu lipsesc; poate că lucrarea reprezintă punerea la punct a unor „conferințe” despre actualități: Traian se preocupa pe atunci de fortificarea graniței de la Rin.

— După 98, Tacit își începe, în sfârșit, marile opere istorice, de o uimitoare originalitate de fond și de formă. Mai întâi *Istoriile (Historiae)* care, în 12 sau 14 cărți, se ocupau de perioada cea mai recentă, de la moartea lui Nero la cea a lui Domițian (69 – 96): nu ni s-au păstrat decât primele patru cărți și începutul celei de a cincea. Apoi, începând din 115 – 117, au apărut *Analele*, în 16 sau

18 cărți, care narau evenimente mai îndepărtate, de la moartea lui August la cea a lui Nero (14 – 68): ne-au rămas cărțile I-IV și XI-XVI

(a șaisprezecea e mutilată), și fragmente din cea de a cincea și cea de a șasea. Tacit se gândea să completeze acest ansamblu cu o istorie a lui August și alta a domniilor lui Nerva și Traian. Dar n-a mai avut vreme.

Formația și evoluția lui Tacit. Operele acestea au deconcertat critica, și nu într-un singur fel. E greu de găsit un raport cert între viața echilibrată a lui Tacit și op era lui pasionată: unii savanți mai cred și astăzi că *Dialogul* nu poate fi al lui, într-atât e stilul de ciceronian; se discută despre intențiile autorului în *Agricola* și *Germania*; unii au mers până acolo încât s-au îndoit de autenticitatea *Istoriilor* și *Analelor* a căror limbă li se părea ciudată. Dar asemenea îndoieli nu țin seama de complexitatea influențelor pe care că suferit Tacit și de posibilitățile de reînnoire ale unui mare artist.

Tacit cunoscuse tradiții oratorice contradictorii și încercări istorice foarte diverse; moștenea. psihologia morală nuanțată a lui... Seneca „și curiozitățile erudite ale generației precedente;

Învățase să admire trecutul Romei, dar avea practica administrativă a unui leal slujitor al regimului imperial; de altfel, spiritul luăeră pătrunzător și înțelegător. De aceea niciuna dintre operele lui nu e simplă, nici ca gândire, nici ca formă. Dar fiecare l-a ajutat să precizeze anumite aspecte ale personalității sale... v-A trecut de la elocință la istorie. Dar simțul său istoric se vădește încă din *Dialog*; și lucrările lui de istorie nu se pot explica fără formația lui retorică. *Dialogul* pare a arăta că în tinerețe era atras. În mod aproape egal de ciceronianism și de elocință „actuală”, foarte vioaie și foarte pătrunsă de poezie; a sfârșit prin a înclina spre cea de a doua, fără a renunța la gravitatea sa înăscută; și genul istoric l-a ajutat să se hotărască. *Agricola* și *Germania* marchează data esențială în această privință. De atunci încolo, Tacit, mai sigur de un stil pe care îl va perfecționa fără încetare, își dă din ce în ce mai bine seama de necesitatea de a înlănțui cauzele istorice: la început nu voise decât să pună în contrast, cu pasiunea unui martor, perioada flaviană și domnia restauratoare a lui Traian; mai târziu va simți nevoia să-i explice pe Flavieni cu ajutorul domniilor precedente, și chiar cu ajutorul celei a fondatorului Imperiului.

Noua și vechea elocință

7 [Primul pasaj e atribuit avocatului Aper, pasionat

de elocință și partizan al modernilor; cel de al doilea e atribuit lui Maternus, care a renunțat la barou ca să se dedice poeziei și a cărui

imaginație se îndreaptă cu plăcere spre epoca republicană. Conversația are loc în timpul lui Vespasian. I. Precizia analizei condițiilor actuale ale elocinței/stil cochet, foarte bogat în imagini, și apropiat de cel al lui Quintilian; vezi mai sus, Petroniu, p. 551. II. Căldură a reprezentării istorice; moderație imparțială a felului de a judeca. În ambele pasaje, inteligență înaltă și limpede.]/

În zilele noastre, judecătorul o ia înaintea avocatului și, dacă nu-l ademenesc și nu-l farmecă fie vioiciunea argumentării, fie culoarea poantelor retorice, fie strălucirea și rafinamentul portretelor, nu mai ascultă. Chiar și publicul de rând, mereu în trecere prin sălile de judecată, a luat obiceiul să pretindă ca discursul să fie atrăgător și împodobit; nu mai suportă la tribunal stilul arid și neglijent din vremurile vechi, așa cum n-ar suporta să vadă pe scenă un actor jucând ca Roscius sau ca Ajabivius Turpiol. Chiar și tinerii, aflați deocamdată în plină modelare atalentului lor, care ca să progreseze se țin mereu în preajma oratorilor, vor nu numai să-i asculte, ci să și plece acasă cu amintirea vreunei expresii strălucite sau demne de reținut. Își povestesc unul altuia și adesea scriu în orașele sau în regiunile de unde vin fie vreun gând strălucit exprimat într-o maximă spirituală și concisă, fie vreun pasaj care se distinge prin eleganța și poezia lui. Într-adevăr, i se cer acum oratorului și podoabe poetice, dar nu inspirate din rugina unor autori învechiți ca Accius sau Pacuvius, ci culese din sfântul tezaur al lui Horațiu, Vergiliu și Lucan. Supunându-se urechii și gustului publicului, oratorii vremii noastre și-au făurit un stil mai frumos și mai căutat. Și faptul că judecătorii își pleacă cu plăcere urechea la pledoarii nu scade cu nimic eficacitatea acestora. Ar putea oare cineva socoti mai puțin trainice templele din vremea noastră fiindcă nu mai sunt clădite din pietre neșlefuite și țigle grosolane, ci înveșmântate în strălucirea marmurii și scăldate în sclipiri de aur?

Dialogul oratorilor, XX

1 Cel dintâi, contemporan cu Cicero, celălalt, cu Terențiu. Vezi mai sus p. 198 și 1 și urm.

Nu e vorba aici de o epocă pașnică și destinsă, care să se bucure de onestitate și măsură. Elocință aceea măreață și remarcabilă e fiica toleranței exagerate pe care cei fără minte o numeau libertate: ea merge mână-n mână cu răzvrătirile, stârnește poporul cel fără stăpân; e lipsită de supunere, de gravitate, e îndârjită, cutezătoare,

trufașă, nu se naște în țările bine organizate. Într-adevăr, cunoaștem vreun orator lacedemonian sau cretan? Și știm că statele acestea au avut cea mai severă disciplină și cele mai severe legi. Nici elocință macedonenilor sau a persanilor sau a altui popor supus unui regim riguros nu ne este cunoscută. Au fost câțiva oratori în Rodos, foarte mulți la Atena, oraș în care poporul putea orice, nepricepuții puteau orice și, ca să spun așa, oricine putea orice. Și Roma, atâta timp cât a răătăcit, cât s-a mistuit în luptele și certurile dintre partide, cât n-a fost nici pace în for, nici bună înțelegere în Senat, nici măsură în tribunale, nici respect pentru autoritatea superioară, nici limite ale puterii magistraților, a dat naștere, fără îndoială, unei elo-cințe mai robuste, așa cum un ogor nelucrat sporește vigoarea anumitor plante. Dar nu i-a adus atât folos Statului elocință Gracchilor, câtă povară i-au fost legile lor. Și e păcat că Cicero a plătit faima vorbirii sale sfârșind cum a sfârșit.

Dialogul oratorilor, XL.

Farmecul poetic al ținuturilor nordice

[Amestec de informații pe jumătate exacte și de închipuiri indulgente. Dorința de a micșora meritele Orientului în favoarea Occidentului (cartografia antică, eronată, reprezintă țările Nordului ca fiind la apus de Italia). Culoare stranie, plină de elemente eterogene (mitologie, prospețime „primitivă”, ciudățenii științifice).]

Dincolo de Suioni² se întinde altă mare³, leneșă și aproape nemișcată; se crede despre ea că e brâul și capătul lumii fiindcă ultima strălucire a soarelui-apune dăinuie până la răsărit⁴ și rămâne atât de putea

1 Maternus se referă la ultimul veac al Republicii, de la Gracchi la moartea lui Cicero 033 – 43 î.e.n.).

Locuitori ai Scandinaviei.

Oceanul Arctic.

— E vorba de „ziua polară” care durează șase luni.

nică încât întunecă și stelele. Credința localnicilor mai spune că se aude și zgomotul pe care-l face soarele când iese din mare și că se văd siluetele cailor lui și razele care-i încununează fruntea¹. Doar până acolo (e îndreptățită credința!) se întinde lumea.

Așadar, pe țărmul drept al mării suevice² valurile scaldă neamurile estiilor, care au obiceiurile și înfățișarea suevilor, dar o limbă mai apropiată de cea a britanilor³. Se închină Mamei Zeilor⁴. Ca

simbol al acestui cult ei poartă talismane cu chip de mistre (5. Sunt siguri că astfel, fără arme și lipsit de orice altă apărare, credinciosul e ferit de primejdii chiar în mijlocul dușmanilor. Rareori folosesc fierul, mai adesea ciomegele.

Trudesc la grâne și alte roade mai mult decât obișnuiește cunoscuta lene a germanilor. Dar scormonesc și marea și sunt singurii care adună *sucin-ul** (numit la ei *gless1*) culegându-l din nisipurile de pe fund sau chiar pe țărm. Originea și modul lui de formare nu le-au cercetat și nici aflat, ca niște barbari ce sunt. Ba mai mult, timp îndelungat *sucin-ul* a zăcut laolaltă cu tot ce aruncau valurile pe țărm; faima i-a adus-o, într-un târziu, luxul nostru. Ei nu-l folosesc; îl adună brut, ni-l aduc neprelucrat și primesc cu mirare prețul pe care li-l dăm. E limpede că e vorba de suctul unor arbori, căci adesea se străvăd în el vietăți târătoare sau chiar și zburătoare; acestea s-au prins în suctul încă lichid care, întâi-lpdu-se curând, nu le mai dă drumu¹⁸. Cred așadar că nu numai ținuturile tainice ale Orientului, unde se preling pe arbori tămâia și balsamul, cuprind păduri și dumbrăvi îmbeșugate, ci și insulele și pământurile Occidentului; aici, razele soarelui atât de apropiat scot din scoarța copacilor, topindu-le, substanțele prețioase; acestea se rostogolesc în marea din preajmă și apoi ajung, împinse de furtună, pe-țărmul celălalt.

Germania, XLV.

1 Cei vechi își închipuiau soarele încununat cu raze și mânând un car. Acesta ieșea» dimineața din mare și seara se cufunda din nou în mare.

— Marea Baltică.

Care locuiau Anglia de azi.

— Asimilare (obișnuită) cu o divinitate adorată la Roma.

6 Pe unele însemne de război și pe unele căști galice se vede același chip.

Numele latin al chihlimbarului.

Cf. germanul *glass* (sticlă)...

Cf. p. 607, Marțial, IV, 32.

denunțarea și moartea lui Sabinus

[Poveste totodată cumplită și vulgară. Fi! sîho logie suplă și nuanțată, presărată cu considerații generale / de o profunzime sentențioasă. Dezgust nemascat față de acuzatori. Atmosfera, morală și fizică, redată cu o uimitoare putere de sugestie.]

Anul consulatului lui Iunius Silanus și al lui Silius Nerva a început urât, prin aruncarea în temniță a unui ilustru cavaler roman, Titius Sabinus, din pricina prieteniei lui cu Germanicus¹. Într-adevăr, Sabinus nu se ferise să-și arate devotamentul față de văduva² și copiii acestuia: îi vizita acasă, îi întovărășea în lume, rămăsese, din atâția, singurul lor client; oamenii de treabă i-o luau în nume de bine, ticăloșii îl vedeau cu ochi răi. Asupra lui s-au năpustit Latinius Latiaris, Porcius Cato, Petilius Rufus și M-Opsius, foști pretori care acum râvneau la consulat: acesta nu se putea dobândi decât prin Seian, iar bunăvoința lui Seian, numai prin crimă. S-au înțeles între ei ca Latiaris, care se vedea când și când cu Sabinus, să-i întindă cursa, iar ceilalți să fie martori; apoi să pornească acuzația. Așadar, la început, Latiaris aruncă într-o doară câte o vorbă, apoi laudă statornicia lui Sabinus, care n-a făcut ca ceilalți prieteni ai acestei familii odinioară înfloritoare: n-a părăsit-o când a fost lovită de urgie. Vorbește cu stimă despre Germanicus, o compătimește pe Agripina. Sabinus atunci izbucnește în plâns – căci nenorocirea înmoaie inima omului – și începe și el să se vaite. Latiaris, prinzând curaj, îl acuză pe Seian, reproșându-i cruzimea, trufia și ambiția, nu se abține să-l critice nici pe Tiberiu. Convorbirea aceasta, care părea a cuprinde vorbe neîngăduite, a creat iluzia unei strânse prietenii. Sabinus a început să-l caute el pe Latiaris, să-l viziteze acasă, să-și descarce în fața lui inima de toate durerile, ca în fața celui mai de încredere prieten.

Cei patru se sfătuiesc cum ar face să audă și ceilalți aceste convorbiri. Locul de întâlnire trebuia să-și păstreze înfățișarea pustie; să asculte de după ușa se temeau: de vreo privire, de vreun zgomot sau de vreo bănuială născută cine știe cum. Trei senatori se strecoară deci între acoperiș și tavan, într-o ascunzătoare tot atât de rușinoasă pe cât de abjectă le fusese viclenia, și-și lipesc urechea de găuri și de crăpături. Latiaris

1 Nepotul împăratului Tiberiu, mare general, mort de tânăr ia chip suspect. Seian [vezi p. 620 și urm.] încerca să-i ducă la pieire și văduva, și copiii, moștenitori posibili 3 i tronului.

Agripina, zisă „cea bătrână”, femeie mândră și virtuoasă.

Îl găsește pe Sabinus pe stradă, îl cheamă la el acasă, în odaia lui, zicând că are noutăți să-i spună; necazurilor trecute și prezente, prea destule și acelea, le adaugă spaima unor primejdii viitoare. Despre aceleași lucruri vorbește, la nesfârșit, și Sabinus; căci durerea, o dată

pornită să se mărturisească, greu mai poate tăcea. Acuzația e formulată imediat; complicii îi trimit împăratului o scrisoare în care-i dau amănuntele înșelăciunii și-i zugrăvesc propria lor josnicie.

Niciodată n-a fost Roma mai neliniștită și mai înfricoșată. Fiecare se preface chiar și în fața rudelor, fuge de întâlniri, de discuții, se ferește de orice ureche, cunoscută sau nu. Privirile bănuitoare aruncate jur-împrejur cuprind până și obiectele mute și fără viață: tavanul, pereții... împăratul a trimis senatului, în ziua calendelor lui ianuarie¹, o scrisoare în care, după obișnuitele urări de Anul Nou, trecea la Sabinus și-l învinuia de a fi cumpărat pe câțiva libertți ai săi ca să-l lovească, și cerea în termeni clari pedepsirea vinovatului. Sentința s-a dat imediat. Condamnat la moarte, Sabinus era târât la locul de osândă; și striga atât de tare pe cât îi îngăduia pânza care-i învăluia capul și funia care-i strângea gâtul: „Iată cum începe anul! iată cum cad victimele în cinstea lui Seian!” Oriunde își întorcea ochii, oriunde îi răzbătea glasul – numai fugă și pustiu: străzile și piețele se goleau într-o clipă. Unii totuși se întorceau și se arătau iarăși, înspăimântați de însăși teama lor. „Care va fi ziua Seca, scutită de pedepse, dacă și între slujbe și rugăciuni, când datina cere să nu se rostească nici măcar vorbe profane², se pun lanțuri, se strânge lațu³? Nu fără motiv se hotărâse Tiberiu la un act atât de odios; îl căutase și îl cântărise bine, ca să se vadă limpede că nimic nu-i împiedică pe magistrații cei noi să deschidă, odată cu templele și cu altarele⁴, și temnița!”

Anale, IV, 68 – 70.

Metodă și concepție istorică. Tacit se documenta bine. În afară de istoricii care-l precedaseră (Aufidius Bassus, Cluvius Rufus, Pliniu cel Bătrân, Fabius Rusticus), a consultat memorii (ale lui Corbulo, Suetonius Paulinus, Messalla, ale împărătesei Agri-pina...) și mărturii orale; apelează și la „Jurnalul Oficial” al Romei (*Acta diurna populi Romani*) și la Arhivele senatului

1 1 ianuarie 28.

Participanții la slujbe trebuiau să tacă în timpul enunțării formulelor rituale sau al îndeplinirii sacrificiilor.

9 Cu care erau strânși de gât condamnații în închisoare.

— Multe dintre locurile sfinte nu erau deschise publicului decât în zilele de sărbătoare»

(*Acta Senatus*). Tacit are pretenția că a folosit aceste izvoare cu imparțialitate. Ar trebui spus: cu sinceritate. N-a vrut să înșele pe

nimeni; iar pătrunderea lui psihologică, neîncrederea lui pesimistă i-au dat putința, de cele mai multe ori, să aprecieze cu prudență valoarea mărturiilor. Dar viguroasa lui personalitate) C de om și de artist a deformat istoria.

Opera are păcatul de a fi prea actuală; fiindcă turpitudinile) și cruzimile domniilor precedente făceau mai evidente meritele lui Nerva și Traian, Tacit, de o desăvârșită bună-credință, își înnegrește tabloul. Pe de altă parte, îl tratează inegal; interesul lui T-se-l-nHreaptă mai ales spre curtea-imperială, că „rej] bferă un.

bogat material analizei psihologice și morale, și spre lumea barl bară, a cărei ciudățenie pitorească îl fascinează; problemele)

administrative, financiare, amănuntele războaielor etc... lasă mult de dorit, fie ca întindere, fie ca limpezime. În sfârșit, Tacit nu s-a putut dezbăra de un fel de trufie senatorială, ușor colorată de stoicism, care trădează un aristocrat recent și dăunează supleței aprecierilor sale.

Filosofia lui politică are oarecare incertitudine: Tacit nu știe \ să aleagă între vechea concepția romană despre un Stat senatorial \teondus de cei mai buni și ideea elenistică (și imperială) a unui univers organizat, supus unui singur stăpân. Și religia lui pare foarte vagă; se ghicește credința cam dezamăgită într-un destin fatal (*Fatum*) care readuce mereu omenirea în același cerc. Dar fiecare eveniment în parte, supus acțiunii individuale a oamenilor și lăsat, pare-se, în voia surprizelor hazardului, poate fi dramatizat cu ușurință; și Tacit o va face din plin.

Preocuparea morală și pătrunderea psihologică. De altfel, scopul său suprem e moral: vrea să scape de uitare virtuțile și să stigmatizeze viciile. Așadar îl interesează mai mult mobilurile oamenilor decât cauzele generale; pe acestea le caută cu o adevărată înverșunare, mergând cât mai adânc cu putință. Și îl servește o extraordinară putere de pătrundere.

Psihologia lui Tacit este mult îndatorată lui Seneca și celorlalți. maestri ai îndrumării spirituale; dar și propriei sale experiențe câștigate la curtea bănuitoare a lui Domițian, unde cele mai mărunte indicii trebuiau corect interpretate, sub amenințarea dizgrației sau a morții. De aici s-au născut și extremul său rafinament, și pesimismul său; Tacit crede mai degrabă în rău decât în bine; de aceea ansamblul operei sale a dobândit o cumplită amărăciune. Dar e drept că

personajele sunt zugrăvite cu o autenticitate halucinantă; e analizat chiar și sufletul mulțimilor, cu impulsurile sale schimbătoare; și istoricul impune cititorului modul său amar de a interpreta o întreagă epocă.

În aceste două privințe, Tacit a depășit infinit pe cei doi maeștri, considerați, în vremea lui, clasicii istoriei; pe Titus Livius, mai sensibil la moralitatea publică decât la cea a indivizilor; pe Salustiu, al cărui pesimism psihologic e mai puțin adânc, mai puțin variat, și pare mai convențional.

Dizgrația lui Senecz

[O adevărată scenă de tragedie clasică franceză: e bogăție psihologică exprimată și sugerată cu fiecare cuvânt; politețe rafinată a tratării; dramă latentă; adevăr totodată particular și general.]

Moartea lui Burrhus¹ a zdrobit puterea lui Seneca: partida binelui) era slăbită de dispariția unuia dintre cei doi fruntași ai ei, iar Nero-înclina către cei răi. Aceștia încep să lovească în Seneca, găsindu-i tot felul de vini: că-și sporește mereu averile imense, care și așa depășesc măsura unui particular; că se străduiește să-și atragă simpatiile poporului; că vrea să-l întreacă pe împărat cu frumusețea și somptuozitatea grădinilor și conacelor sale. Îi mai imputau și că se socotește singurul orator talentat și că scrie mai des poezii de când l-a cuprins și pe Nero această pasiune. „Iar distracțiile împăratului le bârfește cu voce tare „nu recunoaște că Nero mână caii cu multă pricepere și-și bate joc de vocea lui, când cântă. Până când orice lucru mare făcut în țara asta va fi atribuit iscusinței lui Seneca? Copilăria lui Nero s-a sfârșit, fără nicio îndoială el se află acum în plină vigoare a tinereții, să se descotorosească odată de acel dascăl: are, ca să-l învețe, profesori mult mai mari, pe strămoșii săi”.

Seneca cunoștea bine toate aceste învinuiri, pentru că îl preveniseră câțiva inși care mai țineau întrucâtva la onoare și pentru că vedea că împăratul evită din ce în ce mai mult să-l vadă între patru ochi. Atunci, cere o audiență și, primind-o, vorbește astfel: „Sunt aproape paisprezece ani, Caesar, de când am fost chemat lângă tine, speranța țării, și aproape-opt de când domnești. În timpul acesta m-ai încărcat cu atâtea onoruri

1 Prefect al pretoriului, preceptor al lui Nero împreună cu Seneca, mort (poate otrăvit?) în anul 62.

și cu atâtea averi, încât nu mai lipsește altceva nimic fericirii

mele, decât măsura. Îți voi da câteva exemple ilustre, dar nu din rangul meu, ci din al tău. Străbunul tău August¹ i-a îngăduit lui M. Agrippa să se retragă la Mitilene², lui Mecena să afle, chiar în Oraș, un loc de tihnă și de liniște. Cel dintâi, sprijin în războaie al împăratului, celălalt, hărțuit, la Roma, de nenumărate treburi, au primit răsplăți însemnate, e drept, dar pe măsura neprețuitelor lor merite. Eu însă ce ți-am putut oferi în schimbul dărnicii tale? Nimic altceva decât învățături înflorite, să spun așa, în umbră, și care au dobândit strălucire numai fiindcă se pare că ți-am stat alături, în cele dintâi încercări ale tinereții tale – prea înaltă răsplată pentru atât de puțin! Dar tu mi-ai dăruit un imens prestigiu, o avere fără margini, încât mă-ntreb adesea în sinea mea: «Să fiu oare eu acela care, născut în provincie și simplu cavaler, mă număr astăzi printre cei mai mari oameni ai Statului? Am putut eu oare, un om nou, să ies la lumină între atâția nobili care se mândresc cu o străveche vază? Unde e sufletul acela mulțumit cu puțin? Grădinile acestea el le-a împodobit, el se plimbă din vilă în vilă și nu mai încape de atâtea moșii și de atâtea câștiguri?» Am o singură scuză: nu aveam dreptul să nu accept darurile tale. Dar amândoi ne-am împlinit măsura: și tu mi-ai dat cât poate da un împărat unui prieten al său, și eu am primit cât poate primi un prieten de la împăratul său. Mai mult ar stârni pizma. E drept că darurile acestea, ca orice lucru pieritor, nu ating înalta măreție a ta. Dar asupra mea apasă; eu am nevoie de ajutor. Așa cum, dacă aș fi un soldat sau un călător ostenit, aș cere's" prijin, tot așa, pe acest drum al vieții, îmbătrânit și neînstare să mai port pe umeri o grijă cât de mică, simțind că mă frâng sub povara averilor mele, îți cer ajutorul. Poruncește să fie administrate de procuratorii³ tăi, să facă parte de aici înainte din bunurile tale. Asta nu înseamnă că mă las singur pe drumuri, ci îndepărtând bogăția a cărei strălucire îmi ia ochii, voi câștiga, în folosul sufletului meu, tot timpul pe care-l pierdeam cu îngrijirea grădinilor și a vilelor mele. Tu ai putere cu prisosință, și timp de atâția ani ai văzut cum se cârmuiește Statul. Noi, bătrânii tăi prieteni, putem să-ți cerem acum îngăduința de a ne odihni. Și însuși faptul că ai înălțat pe cele mai de sus trepte oameni care se puteau mulțumi și cu puțin îți va aduce o glorie sporită".

1 Străbunicul lui Nero, Drusus, fusese adoptat de August. Oraș din insula Lesbos.

„Un fel de funcționari *publici* care administrau bunurile

personale ale împăratului (sau provinciile pe care ar fi trebuit să le administreze el însuși).

La acestea Nero a răspuns cam așa: „Ție trebuie să-ți mulțumesc pentru acest dar: că pot răspunde pe nepregătite unei cuvântări îndelung gândite de tine, fiindcă tu m-ai învățat să mă descurc și cu un răspuns pregătit, și cu unul nepregătit. Străbunul meu August a îngăduit într-adevăr lui Agrippa și lui Mecena să se retragă după atâtea osteneți, dar era el însuși la o vârstă când autoritatea câștigată făcea indiscutabilă orice hotărâre a lui, oricum ar fi fost ea; și apoi nu l-a lipsit pe niciunul dintre ei de darurile pe care i le făcuse. Da, își câștigaseră dreptul la ele în războaie și primejdii; între acestea s-a petrecut tinerețea lui August. Dacă aș fi dus războaie, și eu m-aș fi putut bizui pe brațul și pe sabia ta. Așa însă, mi-ai dăruit ceea ce era necesar atunci și mi-ai hrănit copilăria și apoi tinerețea cu înțelepciunea, cu sfatul, cu învățăturile tale. Aceste daruri ale tale mă vor însoți veșnic, cât timp voi trăi. Cele pe care le ai de la mine, grădinile, veniturile, vilele, sunt supuse întorsăturilor sorții. Și chiar dacă par numeroase, sunt destui care stăpânesc și mai multe fără să aibă câtuși de puțin însușirile tale. Mi-e și rușine să amintesc numele tuturor libertilor care sunt, în văzul tuturor, mai bogați decât tine. Roșesc când mă gândesc că, fiind cel mai drag inimii mele, nu ești încă tu omul cel mai avut. Tu ești în plină putere, în stare să faci față treburilor tale și să te bucuri de roadele lor; eu îmi fac abia acum primii pași pe drumul împărăției. Cred că nu te socotești mai prejos de Vitellius, cel care a fost de trei ori consul, iar pe mine mai prejos de Claudiu¹. Și nici nu-ți înejupui că dărnicia mea nu poate înfăptui pentru tine ceea ce a dobândit Volusius într-o viață întreagă de economii². De ce, dacă tinerețea mea alunecă cumva în afara drumului drept, să nu fii aici ca s-o aduci înapoi, și ca să sprijini și mai mult, cu ajutorul tău, puterea pe care tu ai crescut-o? Nu cumințenia ta, dacă te lipsești de averi, nici dorința ta de liniște, dacă mă părăsești, ci numai lăcomia mea și teama de așa-zisa cruzime a mea vor fi pe buzele tuturor. Chiar dacă va fi înălțată în slăvi cumpătarea ta, unui filosof nu-i stă bine să-și clădească propria glorie pe ceea ce întunecă bunul nume al prietenului său”. Spunând așa, îl îmbrățișează și-l sărută, căci era din fire și prin îndelung exercițiu în stare să-și învăluie ura în mângâieri mincinoase. Seneca – așa se sfârșește întotdeauna convorbirea cu un stăpân! – îi mulțumește, însă își schimbă obiceiurile

vechi, de pe când era puternic: nu mai lîngă

1 Dacă îmi va reproșa cineva, spune Nero, faptul că ești favoritul meu, va trebui să recunoască că am ales mai bine omul căruia să-i acord favoarea mea, decât Claudiu, când l-a ales pe Vitellius. Și totuși tu n-ai fost, ca Vitellius, de trei ori consul.

Și dacă, spune el mai departe, îți va reproșa cineva bogățiile dobândite în slujba Statului, ce va spune de cele, mult mai mari, ale lui Volusius, care și-a închinat toată viața lui însuși?

duie să vină mulțimea de clienți să-l salute, nu vrea să mai fie însoțit pe stradă, iese rar în oraș, zicând că sănătatea lui șubredă sau studiile de filosofie îl țin acasă.

Anale, XIV, 52 – 56.

Simțul dramatic și pitorescul. Tacit e, cum spune Racine, „cel și mai mare pictor al Antichității”. Mare pictor, într-adevăr, și o ji știe prea bine. Dintre cele două părți pe care le comportă istoria \ / /

— Minuțioasă cercetare științifică și putere de evocare – el o reduce intenționat pe ceadintâi. Lucrările sale se concentrează în „jurul unor studii psihologice și progresează cu ajutorul tablourilor. DUR portretele, maâmuusau mai puțin adâncite, după importanța personajelor, nu sunt izolate de evenimente: dimpotrivă, se precizează și se îmbogățesc progresiv datorită lor. Iar tablourile nu sunt încremenite: sunt însuflețite de psihologia indivizilor și a mulțimilor, și se succed într-o mișcare aproape continuă. Totuși se întâmplă ca Tacit, furat de pasiunea lui pentru psihologie sau de imaginația lui vizuală, să dezvolte peste măsură unele scene frapante; dar e rar ca o tratare, fie ea foarte mărunță, să fie complet lipsită de accent.

E aici o artă foarte conștientă, foarte sigură de efectele ei. V TaEljrantă ernoția jfe am; rHp5 și o obține prin antiteze: viciu și virtute-jrmbră și. lumină... În acest fel își zguduie puternic cititorul, dar nu fără exagerare romantică: viața imperiului roman capătă în mâinile lui o aparență prea excepțională.

Alarmă la palat

[Otho e împărat de câteva săptămâni, mulțumită sprijinului pretorienilor (garda imperială) care l-au ucis pe predecesorul lui, Galba, un bătrân rigid și zgârcit (69). Episod fără reală importanță istorică, dar tratat pe larg pentru valoarea sa psihologică (mentalitatea pretorienilor, cea a senatorilor, curajul personal și slăbiciunea politică a lui Otho în fața pretorienilor) și dramatică (treptele răzvrătirii,

zugrăvirea mulțimilor și a dezordinii).]

Otho dăduse poruncă să fie adusă în Oraș, din colonia de la Ostia, cohorta a șaptesprezecea; misiunea de a o înarma i-o încredințase lui varius Crispinus, unul dintre tribunii1 pretorienilor. Acesta, gândind

Tribunii sunt ofițeri superiori.

că va îndeplini mai nestingherit porunca în timpul de odihnă al castrului, pune să se deschidă arsenalul și să se încarce cu arme căruțele cohorței abia după ce se lăsase întunericul. Momentul a părut suspect, motivul – vinovat, dorința de liniște a iscat răzvrătire, iar vederea armelor a trezit în soldații amețiți de băutură pofta de a pune mâna pe ele. Încep să se frământa, îi acuză de trădare pe tribuni și centurioni, pretinzând că împart arme sclavilor din casele de senatori, ca să-l omoare pe Otho Unii o făceau din înconștiența unei beții grele, cei mai răi, în speranța de jaf, gloata, ca de obicei, din pasiunea pentru orice agitație și orice noutate. Fiindcă era noapte, disciplina celor buni nu servea la nimic. Pe tribunul care se opunea răzvrătirii și pe cei mai severi centurioni îi ucid; pun mâna pe arme, scot săbiile; se aruncă pe cai și pornesc spre Oraș, spre Palatin1.

Otho oferea un mare banchet multor persoane de vază, bărbați și femei. Aceștia se întrebau înspăimântați dacă e întâmplătoare turbarea asta a soldaților, sau pusă la cale de împărat, și ce e mai primejdios: să stea pe loc și să se lase prinși, sau s-o ia la fugă care încotro. Când se prefăceau calmi, când spaima le dezvăluia gândul adevărat și nu-și luau de fel ochii de la chipul lui (Mi-o. Și, cum se întâmplă când s-a strecurat bănuiala în suflete, Otho stârnea teama, pentru că se temea el însuși. Dar, înspăimântat nu mai puțin de primejdia senatorilor decât de a sa proprie, împăratul trimisese îndată pe cei doi prefecți2 ai pretoriului să potolească mânia soldaților, iar acum le spusese musafirilor să plece cât mai iute de la banchet. Atunci începu o alergătură învâlmășită: magistrați cu însemnele smulse, fugind de clienții și de sclavii lor, bătrâni, femei alergau în toate părțile, pe străzile orașului, în întuneric; puțini se duseră acasă, cei mai mulți, pe la prieteni; cine-l avea, își căuta, la cel mai amărât client, o ascunzătoare neștiută de nimeni.

Nici măcar porțile palatului n-au putut opri năvala soldaților: au intrat cu forța în sala de ospăț cerând să-l vadă pe Otho3; pe Iulius Martialis și pe Vitellius Saturninus, prefectul legiunii4, care încercau să

le țină piept, i-au rănit. Pretutindeni arme și amenințări, ba împotriva centurionilor și a tribunilor, ba împotriva senatului întreg. Cu mintea înnegurată de o spaimă oarbă, nu știau pe cine anume vor să strivească în mânia lor, și atunci pretindeau mână liberă împotriva oricui. Până

1 Colină care se înalță deasupra Forului și pe care se afla palatul împăratului. 1 Licini.us Proculus și Plotius Firmus.

Se tem (sau se prefac a se teme, ca să-și justifice răzvrătirea) că a fost asasinat. * „Prefectul taberei”, eventual comandantul legiunii (aici legiunea I, *Adiutrix*, 1° mată din marinari) care era cantonată în tabără.

la urmă Otho, călcându-și demnitatea de împărat, s-a suit pe un pat de ospăț și i-a potolit cu greu, cu multe lacrimi și rugăminți. Atunci s-au întors în tabără, dar fără chef, și nu spălați de vină. A doua zi, orașul arăta ca o cetate cucerită: casele închise, lume puțină pe străzi, plebea abătută. Soldații, cu ochii în pământ, mai mult supărați decât pocăiți. Cei doi prefecți, Licinius Proculus și Plotius Firmus, au vorbit fiecărui manipu¹¹ în parte, unul mai blând, altul mai aspru, după cum le era firea. Concluzia cuvântărilor a fost făgăduiala că li se vor plăti soldaților câte cinci mii de sesterți² abia atunci a îndrăznit și Otho să se arate în castru. Tribunii și centurionii s-au strâns în jurul lui și, aruncându-și însemnele gradului, s-au rugat să fie eliberați, dar să li se lase viața³. Soldații și-au dat seama cât erau de rău văzuți și, prefăcându-se supuși, cereau ei singuri să fie pedepsiți capii răscoalei.

Istorii, I, 80 – 82.

Câmpul de luptă de la Bedriacum

[Trupele de la granița Germaniei l-au proclamat împărat pe comandantul lor, Vitellius. La Bedriacum (între Verona și Cremona), sub conducerea lui Caecina și Valens, l-au înfrânt pe Otho, care s-a sinucis (aprilie 69). Vitellius sosește mult după bătălie. Descriere, puternică, dobândită prin utilizarea antitezei și a. A macabrului romantic (cf. Lucan). Sensibilitatea autorului intervine și ea (dezgust, indignare, anticiparea viitorului).]

De acolo Vitellius s-a abătut spre Cremona și, după ce a asistat la spectacolul de gladiatori pregătit de Caecina, a dorit să pășească el însuși pe câmpia de la Bedriacum și să vadă cu ochii lui urmele recenteii victorii. Respingătoare și crâncenă priveliște! Trecuseră patruzeci de zile de la luptă: trupuri sfărtecate, mâini și picioare tăiate, putreziciuni care abia mai aveau chip de oameni sau de cai, pământul

mustind de sânge stricateopaci răsturnați și holde călcate în picioare: o pustiire sinistră. Nu mai puțin revoltătoare era înfățișarea părții de drum⁴ pe care cremonezii o așternuseră cu petale de laur și trandafir și lângă care ridicaseră altare

1 Grup de două centurii.

1 Li se răsplătea astfel devotamentul, chiar dacă s-a dovedit orb, față de împărat. – 8 Arătând în felul acesta cât de zdruncinată socoteau disciplina.

4 Din pricina deselor inundații, în valea Padului drumurile sunt situate la un nivel $t_{tl} > i$ înalt.

și făcuseră jertfe, ca pentru un rege; plăcute lucruri, atunci, dar care aveau să le aducă, nu peste mult timp, pieirea¹. Erau acolo Valens și Caecina, și-i arătau împăratului locurile luptei: de aici năvăliseră grosul legiunilor, de acolo se ridicase cavaleria, dincolo se desfășuraseră trupele auxiliare². Iar tribunii și prefecții, ridicându-și fiecare în slăvi propriile fapte, amestecau minciuna, adevărul și exagerările. Soldații de rând se abăteau din drum cu strigăte de bucurie, recunoșteau locurile unde luptaseră, se uitau minunându-se la maldărul de arme și la mormanul de cadavre, și erau între ei unii care plângeau de milă, gândindu-se la schimbătoarea soartă a omului. Vitellius însă nici n-a întors ochii și nu s-a cutremurat la vederea atâtor cetățeni romani neîngropați; dimpotrivă, vesel și nebănuind ce-l aștepta așa de curând³, aducea jertfe zeilor aceluia loc.

Istorii, II, 70.

Vitellius descumpănit

Pe când le vorbea⁴, a zburat pe deasupra lui un stol atât de mare de păsări funeste, încât norul lor negru a întunecat lumina zilei. Pe lângă aceasta, o altă prevestire sinistră: un taur a fugit de la altar, răsturnând obiectele de sacrificiu și n-a putut fi ucis decât departe, și nu cum cere ritualul. Dar cel mai izbitor semn rău⁵ era Vitellius însuși: nepriceput la război, nehotărât, neștiind care e regula marșului, cum se face o recunoaștere, cum se grăbește sau se târăgănează un război, întrebând de toate pe unul și pe altul; la fiecare veste i se schimonosea fața și i se împleticea umbletul; la urmă se îmbăta.

Istorii, III, 56.

Limbă, stil, poezie. În *Istorii* Tacit experimentase o limbă și

— 1 un stil nou, pe care le-a ridicat la perfecțiune în *Anale*. O mare varietate a vocabularului, plin de arhaisme, de neologisme, de

1 Trupele lui Vespasian (care deja l-au proclamat împărat, împotriva lui Vitellius), la rândul lor biruitoare la Bedriacum (octombrie 69), au distrus complet Cremona.

8 Trupe organizate ale armatei romane, dar nu orânduite pe legiuni (legiunile erau rezervate cetățenilor romani).

— Prins de soldații flavieni, la intrarea lor în Roma, și copleșit de ocările poporului a fost ucis în mod groaznic.

— Vitellius s-a hotărât, în sfârșit, să plece la trupele lui și să țină piept înaintării biruitoare a flavienilor.

— Tacit pare să fi relatat precedentele minuni numai pentru a respecta tradiția și pentru că ele creează o atmosferă de poezie sinistră.

turnuri poetice, și o folosire foarte sigură a formelor verbale, după valoarea lor narativă, dramatică sau descriptivă, îi îngăduie V toate efectele. A știut să ușureze acest belșug împingând elementele frazei până la extrema limită a conciziei (elipse, brahilogii, chiar și suprimarea verbului); darjiu-și organizează fraza pej-indpiul /

perioadei, cum făceau clasicii: dimpotrivă, îi place să o prelunf gească pemăsura mișcării progresive a gândirii sale, dar îi subli / fi n iază puternic sfârșitul printr-o expresie de efect „strălucitoare sau afnajră. Se regăsește în acest procedeu, pe lângă imitarea lui Tuci-Hâde și Salustiu, gustul epocii sale.

Ceea ce îl caracterizează e poezia cu care limba și stilul acesta ajută exprimarea: aspectele vieții dobândesc, cu ajutorul împerecherilor de cuvinte, o forță nouă și ciudată; agitația lui se vedește în tresăltările unui stil nervos, inegal, asimetric; imaginația se contopește în chip insolit cu realitatea; până și obscuritățile te îndeamnă să pătrunzi o gândire care e întotdeauna remarcabilă. Fiindcă Tacit e mereu prezent în operă: în retorica lui, mai sinceră decât cea a lui Lucan; în violența lui satirică, aproape egală cu cea a lui Juvenal; în cinstea lui puțin afectată, (dar nobilă, care\ dă ansamblului accentul epocii.

Un episod al războaielor din Germani?

[Germanicus (vezi p. 629 nota 1) a condus o expediție represivă în Germania, până dincolo de Ems și de locurile unde, în anul 9 e.n., fusese nimicit Varus împreună cu cele trei legiuni ale sale, fără însă a putea zdrobi forțele conducătorului german Arminius. Armata romană se retrage apoi înspre Rin; detașamentul condus de Caecina, atacat în

văi mlăștinoase strânse între dealuri, e în mare primejdie (15). Evocare precisă și pitorească a condițiilor de război în Germania. Poezie stranie și totuși firească (romanii, care abia au îngropat rămășițele camarazilor lor căzuți cu șase ani înainte, sunt obsedați de amintirea lui Varus).]

Noaptea a trecut fără somn în ambele părți, din pricini diferite: barbarii chefuiau și umpleau străfundurile văilor și adâncurile răsunătoare ale pădurilor cu cântări vesele și chiote sălbatice. La romani, focuri abia pâlpâinde, vorbe întretăiate; soldații zăceau peste tot, de-a lungul mete-Geri rezului, sau umblau în neștire din cort în cort: nu vegheau, ci n-aveau somn. Generalul¹¹ a dormit un somn otrăvit de o cumplită spaimă: i s-a arătat în vis Quintilius Varus, ieșind din mlaștini mânjit tot de sânge, și l-a strigat; dar el nu s-a dus, și a împins la o parte mâinile întinse spre el ale nălucii. În zori, legiunile rânduite la aripi și-au părăsit locul, fie de frică, fie din nesupunere, și s-au așezat în grabă pe o câmpie, dincolo de locurile mlăștinoase. Arminius, deși avea cale deschisă, n-a năvălit imediat. Când văzu însă carele cu poveri împotmolite în glod și înțepenite în șanțuri, soldații, în panică, agitându-se în jurul lor, unitățile învălmășite, și pe fiecare, cum se-ntâmplă în asemenea împrejurări, preocupat de propria lui scăpare și surd la ordine, dădu germanilor poruncă să atace și strigă: „Iată din nou pe Varus² și legiunile din nou înlănțuite³ de puterea destinului!”

La aceste vorbe el însuși cu câțiva credincioși străpunge șirul nostru și caută să rănească mai ales caii. Aceștia, alunecând pe pământul mlăștinos și în propriul lor sânge, își răstoarnă călăreții, împing cât colo pe cine le iese în cale și calcă sub copite pe cei căzuți. Lupta cea mai grea se dădea în jurul acvilelor⁴ care nu puteau fi nici duse înainte, prin ploaia de săgeți, nici înfipite în pământul mocirlos⁵. Caecina, pe când își îndemna oamenii, alunecă de pe calul ucis sub el și era gata să fie împresurat, dacă nu i-ar fi sărit în apărare legiunea întâi. Norocul romanilor a fost că barbarii, lacomi, au lăsat măcelul ca să umble după pradă; legiunile s-au putut așeza, spre seară, într-un loc deschis și uscat. Dar nici acum nu se sfârșiseră chinurile. Trebuia înălțat meterezul, căutat material de construcție; cele mai multe unelte de săpat pământul și de tăiat brazde⁶ se pierduseră; manipulele⁷ n-aveau corturi, răniții n-aveau bandaje, Ostații împărțeau între ei merinde pline de noroi sau de sânge, blestemau sinistra noapte și jeleau soarta atâtor mii de oameni care nu mai aveau decât o singură zi

de trăit.

Anale, I, 65.

1 Caecina.

— Arminius măcelărise armata lui Varus.

s Adică incapabile să se apere: în fața legiunilor orânduite în front, dimpotrivă, germanii refuzau să lupte.

— Acvila e însemnul (steagul) legiunii, încă din timpul lui Marius.

6 Acvila înfiptă în pământ înseamnă rezistență până la moarte.

— Castrul roman era înconjurat de un șanț și de un val de pământ acoperit ca braza de iarbă.

7 Aproximativ 170 de oameni.

Concluzie. Tacit e foarte complex: inteligent și emotiv, observator lucid și vizionar imaginativ, moralist aspru și stilist mereu nemulțumit, el a creat o formă literară nouă în care s-a complăcut jstorica. a dewmțiiinimmnehși, în același timp, expresia proprieTTale personalități. intriâTTâu asemuit totodată cu Balzac și cu Michelet. Rămâne, alături de Vergiliu și de Seneca, scriitorul latin cel mai sensibil.

PLINIU Prims Caecilius Secundus, dintr-o familie

CEL TÂNĂR ecvestră de la Comuni, în Galia Cisalpină, nepot. al lui Pliniu cel Bătrân care l-a adoptat prin t>4 – aprox. l.ii testament, s-a putut socoti în vremea lui egal cu Tacit, prietenul său. Cariera lui a fost tot atât de strălucită: cvestor și pretor sub Domițian, a devenit consul în anul 100, și a fost numit, în 111, legat al împăratului (guvernator) în Bitinia. Faima lui a fost cel puțin egală cu cea a lui Tacit, și mai mondenă: la paisprezece ani scrisese o tragedie în grecește; devenise celebru ca avocat înainte de a fi publicat ceva. Dar să nu exagerăm: omul acesta foarte onest, care face cinste omenirii, e un scriitor de mână a doua.

Pliniu orator: „Panegiricul lui Traian”. În vreme ce Tacit se dedica din ce în ce mai mult istoriei, Pliniu ar fi vrut să-și rezerve gloria elocinței. Era elevul lui Quintilian; Cicero era zeul lui, împreună cu Demostene. Pledoariile lui, revăzute cu un scrupul aproape bolnăvicios și publicate după anul 96, nu ni s-au păstrat. Dar avem discursul de mulțumire pe care l-a adresat împăratului, cum era obiceiul, când a fost numit consul (în anul 100). Acest *Panegiric al lui Traian*, mult amplificat pentru publicare, obosește prin lungimea lui,

prin continuitatea și excesul pueril al laudei, prin abuzul voit de figuri retorice. Prea multă artă și prea puțin talent, prea multă rotunjire și prea puțin relief: probabil că întreaga elocință a lui Pliniu avea aceste cusururi. Dar *Panegiricul* e un document istoric neprețuit: ne arată cât de adânci erau în sufletele contemporanilor ura față de Domițian și dragostea rațională pentru Traian, contopită cu dragostea de patrie. Iar din punct de vedere literar, acest discurs oficial e cel dintâi și cel mai strălucit reprezentant al unui gen care avea să înflorească în secolul al III-lea și al IV-lea; sincer, cu toată împodobirea lui exagerată, el cuprinde multe formulări fericite și chiar *o^ortă în pasajele care evocă pe tiranul detestat.

Orgoliul Egiptului umilit

[Problema aprovizionării cu grâii a Romei și a Italiei era îngrijorătoare: se stocau în magazinele uriașe grânele aduse din Africa și mai ales din Egipt, ale căror flote de aprovizionare erau așteptate cu nerăbdare. S-a întâmplat ca, într-un an când Egiptul a suferit de foamă, să fie stocurile destul de mari ca să i se poată oferi ajutor: minunat prilej¹ de amplificare retorică (și chiar emfatică) în care se îmbină mândria națională, disprețul și teama de Orient, (vezi mai sus, p. 615 și urm. și 628). Reîntoarcere la perioada simetrică de tip ciceronian; dar și-i vorbe de duh.]

Mă rog zeilor să hărăzească tuturor neamurilor ani îmbelșugați și pământuri darnice; totuși îmi vine să cred că Soarta a vrut, prin sărăcia aceasta a Egiptului, să-ți¹ pună la încercare puterile și să-ți verifice energia. Cum tu meriți să-ți meargă totul în plin, nu e grăitor că o întâmplare nefericită e făcută să ofere drum deschis și prilej de manifestare meritelor și însușirilor tale, căci se știe că reușita e măsura fericirii, iar nenorocirea, măsura măreției noastre? De foarte multă vreme se răspândisc credința că orașul nostru nu poate trăi și nu se poate hrăni fără ajutorul belșugului din Egipt; neamul acesta îngâmfat și obraznic era grozav de mândru de faptul că-și hrănește învingătorii – cât ar fi ei de tari – și că abundența sau foametea noastră depind de fluviu¹² și de corăbiile lui. I-am întors Nilului toate bogățiile lui; a primit înapoi grâul pe care ni-l trimisese, a purtat din nou pe apele lui recoltele duse în afara țării. Să afle deci Egiptul, și să știe din experiență, că ceea ce ne dă el nu e hrană, ci tribut; să știe că poporul roman nu are nevoie de ajutorul lui, ci îi cere să-i fie supus. De acum n-are decât Nilul, dacă vrea, să rămână în albia lui, păstrând chipul

oricărui fluviu. Romei nu-i mai pasă, și nici Egiptului. Doar corăbiile vor pleca de acolo goale, pustii, așa cum se întorceau altă dată, iar de aici vor pleca pline, grele, așa cum soseau la noi: iar sarcina mării va fi cu totul schimbată, căci vom cere vânturi prielnice și plutire repede dinspre Italia înspre Egipt.

Panegiric, XXXI, 1 – 5.

1 Pliniu i se adresează lui Trăian.

8 Nilul care, prin inundația lui anuală, asigură fertilitatea Egiptului. Aceeași naiva vanitate națională este exprimată și în două grupuri colosale *simetrice*, reprezentând unua Nilul, altul Tibrul (păstrate în muzeele Luvru și Vatican).

Pedepsirea delatorilor

[După emfaza de la început, când Pliniu laudă jocurile oferite de Traian (lupte de gladiatori, lupte și exhibiții de animale, feerii somptuoase, cf. p. 491 și urm.), o elocință sinceră, hrănită cu ura față de delatorii care, sub Domițian, făcuseră să tremure pe mulți senatori (și în special pe Pliniu) amenințându-i cu denunțarea.]

Cu toate că bogăția și dărnicia ta ne-au oferit, așa cum ne-au oferit, multe spectacole demne de admirație – când oameni de o forță imensă și de un curaj egal cu ea¹, când fiare feroase, când animale neînchipuit de blânde², când vestitele tezaure până acum ascunse și tănuite și abia azi, sub domnia ta, arătate tuturor – nimic n-a fost totuși mai plăcut, mai demn de epoca aceasta, decât prilejul care ni s-a dat de a privi de sus chipul ridicat spre noi al delatorilor, ceafa lor răsturnată. Îi recunoșteam și ne creștea inima când, ca niște jertfe de ispășire pentru neliniștile noastre, ale tuturor, erau minăți, prin sângele răufăcătorilor³, spre chinuri lente și pedepse mai grele. Au fost adunați în corăbii aduse în pripă și lăsați în voia furtunilor, spunându-li-se să plece, să se ducă de pe aceste meleaguri pustiite de pârile lor. Și dacă unii vor ajunge pe vreo insulă stâncoasă, scăpând de valuri și de vânturi, să trăiască acolo pe pietrele goale și pe țărmlul neprimitor, să-și ducă viața greu și înfricoșat, și, știind că au lăsat în urmă liniștea în care trăiește tot neamul omenesc, să li se frângă inima de jale.

Panegiric, XXXIV, 3 – 5.

Correspondența dintre Pliniu și Traian. În contrast cu această retorică de ceremonie se află correspondența administrativă, foarte simplă, deși foarte îngrijită ca formă, pe care Pliniu, guvernator al

Bitiniei, a purtat-o cu împăratul (în anii 111 – 112): 122 de scrisori prețioase pentru istoric, unele de înaltă valoare, cum ar fi cele privitoare la persecutarea creștinilor, scrisori a căror autenticitate a fost contestată fără motive convingătoare. Adesea însă problemele în care Pliniu îl consultă pe Traian sunt prea puțin importante (înființarea unui corp de pompieri, clădirea unor băi publice...). Pliniu se arată conștiincios dar timid și complet lip Pliniu vrea să spună că gladiatorii puși să lupte erau „de cea mai bună calitate”. E vorba de animale sălbatice îmblânzite.

Scena se petrece după lupta de gladiatori, în care erau adesea puși să se înfrunte iminali condamnați la moarte.

sit de inițiativă; bunătatea lui cam fără vlagă pierde mult în comparație cu bunul-simț robust și ferm al împăratului. Progresele spiritului monarhic se pot măsura în această corespondență nu numai după ton, dar și după slăbirea originalității și a caracterului, vizibilă chiar la acest funcționar distins totuși.

Omenie și dreptate

[Contrastul între un om bun, dar nehotărât și slab (Pliniu), și un conducător energetic și drept, conștient de responsabilitățile lui sociale (Traian); între un stil în care se presimte viitoarea slugărnicie a supușilor față de stăpân și impaciența amabilă, dar deja nițel trufașă, a împăratului. Cf. Joinville, *Vie de Saint Louis*, cap. 127 și 133.]

Pliniu către Traian

Fără a-ți știrbi cu nimic prestigiul, stăpâne, trebuie să te apleci asupra nedumeririlor mele, căci mi-ai dat voie să apelez la tine ori de câte ori am vreo îndoială.

În mai multe orașe, și în special la Nicomedia și la Niceea, există. unii condamnați la muncă silnică, ori la gladiatură, ori la altă pedeapsă de același fel, care îndeplinesc funcții de sclavi publici și care, ca și sclavii publici, sunt plătiți¹. Când am aflat de situația aceasta, am stat mult să mă întreb ce măsuri să iau. Căci, pe de o parte, mi se pare o severitate excesivă faptul că niște oameni, mulți dintre ei deja bătrâni și cu o purtare, pe cât se zice, modestă și cuviincioasă, își ispășesc vina după atâta timp, iar pe de altă parte cred că nu e tocmai demn să încredințezi unor condamnați niște funcții publice. Să-i hrănească orașul pe degeaba mi se pare inutil, iar să nu-i hrănească de loc – primejdios. Așa încât trebuie să las toată problema nerezolvată, până primesc sfatul tău.

Mă vei întreba poate cum au putut scăpa de condamnare; am întrebat și eu, dar n-am aflat nimic cert. Mi s-au arătat actele de condamnare, dar niciun act care să ateste că li s-a ridicat pedeapsa. Totuși mi s-a spus că, la cererea lor, fuseseră eliberați de proconsuli sau de legați. Foarte posibil, căci nu pot crede că a îndrăznit cineva să ia asemenea măsură fără poruncă de sus.

Traian către Pliniu

Să nu uităm că ai fost trimis în această provincie tocmai pentru că sunt acolo multe de îndreptat. Va trebui neapărat corectată situația

1 Sclavii publici (ai Statului sau ai Orașului) erau un fel de mici funcționari.

aceasta în care condamnații nu numai că au fost eliberați] fără poruncă de sus, așa cum spui, ci sunt și reprimiți între oameni, în posturi de funcționari onești. Așadar, cei condamnați în cursul ultimilor zece ani și eliberați fără ordinul autorității în drept vor fi obligați să-și împlinească pedeapsa; ceilalți, prea slăbiți și bătrâni, a căror condamnare e mai veche de zece ani, să fie întrebuințați în slujbele cele mai apropiate de munca silnică: de obicei oameni de felul acesta sunt puși să muncească la băi, la curățirea canalelor, la repararea șoselelor și a străzilor.

Scrisori, X, 31

„Scrisorile” lui Pliniu. Scrisorile lui Pliniu (nouă cărți) sunt o operă originală și plină de farmec. În realitate, n-au fost scrise unor prieteni, cel puțin în forma pe care o au în culegere: fiind destinate publicării, fiecare tratează o singură temă de interes general chiar când punctul de plecare e personal; nu sunt datate și nu cer răspuns.

Pliniu a vrut să zugrăvească cu ajutorul lor, într-o formă însuflețită și variată, societatea vremii; așa cum făcuseră Catul, Horațiu, elegiacii din timpul lui August, Statius și Marțial (se inspiră, în mod inegal, din toți), dar în proză și fără să sublinieze aspectele satirice sau pasionale. Unele, scurte și „drăguțe”, evocă o viață mondenă plină de politețe și de voie bună (complimente, invitații, mulțumiri, glume); altele, mai serioase, dezbat probleme morale și, mai ales, chestiuni literare; unele sunt documentare (un proces în senat, erupția Vezuviului); destule sunt descrieri făcute cu plăcere (peisaje, vile, opere de artă). Ansamblul dă imaginea unui mediu simpatic, dar fără mare putere intelectuală. Stilul reunește o afectare a simplității, o reală eleganță și multe rafinamente spirituale mergând

până la prețiozitate.

Unui oaspete care nu s-a ținut de cuvânt

[Glumă grațioasă, în spiritul și tonul lui Catul (cf. și Marțial, I, 35, v. 79). Expresia nu are nimic din realismul pitoresc al lui Juvenal (vezi mai sus, p.619).]

Frumos! Spui că vii la cină și nu vii! Pedepsa1: ai să-mi plătești ot ce-am cheltuit, până la ultimul as2; și nu-i puțin! Pregătisem pentru fiecare câte o lăptucă, trei melci, două ouă, bere, vin cu miere, zăpadă3

Hotărâre judecătorească. 1 Până la ultimul ban. Vinul se filtra prin zăpadă, ca să fie rece.

(pe ea, și mai ales pe ea, o punem la socoteală, căci s-a topit în vas), măline, sfeclă, dovleci, ceapă, și încă o mie de mâncăruri la fel de alese. Ai fi putut asculta un actor, sau un sclav cititor, sau un cântăreț din liră, sau – vezi ce darnic sunt? – și pe toți trei. Ție însă ți-a plăcut mai mult să cinezi la un știu cine: stridii, măruntaie de porc, arici-de-mare1; și să vezi dansatoare spaniole. Ai să fii pedepsit, dar nu-ți spun cum. Rău ai făcut! Ai făcut un rău, nu știu dacă ție, mie în orice caz, dar totuși și ție. Ce glume, ce râs, ce discuții savante ar fi fost! Poate că se mănâncă mai bine în multe case, dar nicăieri mai vesel, mai simplu, mai destins decât la mine. De altfel, încearcă, și dacă n-ai să-i refuzi după aceea pe alții, refuză-mă pe mine de fiecare dată. Cu bine.

Scrisori, I, 15.

Câștiguri morale de pe urma bolii

[Scurtă meditație în maniera lui Seneca, dar fără adâncime. Un fel de dulceață întristătoare în care se presimt unele aspecte ale creștinismului.]

Nu de mult, ducându-mă să văd un prieten care nu se simțea bine, mi-am dat seama că nicicând nu suntem mai buni decât atunci când suntem bolnavi. Într-adevăr pe care bolnav îl chinuie lăcomia de bani sau pofta de plăceri? Nu e nici supus dragostei, nici nu râvnește la onoruri, nu-i pasă nici de averi și se mulțumește cu puținul pe care-l are, oricât ar fi, gândindu-se că și pe acela îl va părăsi curând. Atunci își aduce aminte și că există zei, și că el e om. Nu invidiază, nu admiră, nu disprețuiește pe nimeni; nu-l interesează și nu-l amuză nici măcar bârfelile. Visează la băi, la izvoare; aceasta îi e cea mai mare grijă și cea mai fierbinte dorință. Își fâgăduiește o viață dulce și comodă, adică cinstită și fericită, dacă s-ar întâmpla să scape. Așa încât pot să exprim eu însumi, foarte pe scurt, o idee pe care filosofii se chinuiesc s-o

demonstreze în multe vorbe, ba chiar în multe volume: ar fi bine să rămânem, o dată însănătoșiți, așa cum am promis că vom fi, pe când eram bolnavi. Cu bine.

VII, 26.

Doliul lui Regulus

[M. Regulus, delator celebru, încercase în timpul lui Domițian să-l ducă la pieire pe Pliniu, cu care forma o vie antiteză atât în privința procedeeleor ora

1 Feluri de mâncare foarte căutate de romani.

torice, cât și în cea a caracterului. Ura a dat acestei scrisori o virulență și o scânteiere rare la Pliniu, și care ne ajută să înțelegem anumite exagerări ale lui Tacit și Juvenal.]

Lui Regulus i-a murit fiul. Merita această nenorocire, fiindcă nu-înt sigur că o consideră o nenorocire¹. Copilul avea minte vioaie, dar schimbătoare, și ar fi putut totuși urma drumul cel drept dacă ar fi avut orijă să nu-i semene tatălui său. Regulus l-a emancipat, ca să-și poată moșteni mama²; după aceea (așa vorbește lumea, judecând după purtarea lui) a început să și-l atragă printr-o îngăduință înjositoare și nelalocul ei., falsă de altminteri³. De necrezut; dar gândește-te că e vorba de Regulus-Acum, că l-a pierdut, jelește ca un nebun. Copilul avea o sumedenie de ponei, și de înhămat, și de călărie, avea câini și mari și mici, avea privighetori, papagali, mierle; Regulus a pus să fie omorâte lângă rug toate aceste vietăți⁴. Nu era durere, ci ostentație de durere. De mirare câtă lume se îmbulzește la el. Toți îl blestemă, îl urăsc, dar, ca și când l-ar prețui, ca și când l-ar iubi, aleargă la el, se înghesuie, și, într-un cuvânt, îi fac curte lui Regulus imitându-l pe Regulus. Stă tot timpul în grădinile sale de peste Tibru, în care un spațiu mesfârșit e acoperit de imense colonade; pe mal, numai statui de-ale lui; căci, cu toată cumplita lui zgârcenie, îi place luxul, cu toată ticăloșia lui neînchipuită, ține la faima lui. Deci chinuiește tot orașul în cel mai nesănătos anotimp, și găsește consolare în faptul că-l chinuiește. Zice că vrea să se însoare; și asta o face, ca orice altceva, pe dos. Ai să auzi curând despre nunta unui bărbat în doliu, despre nunta unui bătrân, prea grabnic lucru pentru un îndoliat, prea întârziat pentru un bătrân. Mă întrebi cum pot să prevăd toate acestea? Nu din afirmațiile lui, căci mai mare mincinos nu există, ci fiindcă e sigur că Regulus va face tot ce nu se cuvine. Cu bine.

— IV, 2. filosoful Euphrates

[La Euphrates (filozof-conferențiar stoic, născut în Egipt, mort la Roma în timpul lui Hadrian) Pliniu admiră o armonie făcută din îmbinări fericite, mai

Fiindcă îl va moșteni: acuzația această monstruoasă, sugerată doar la început, se precizează mai jos.

Altfel, Regulus ar fi pierdut moștenirea.

Altfel spus: fiindcă, moștenind, fiul său devenise bogat, Regulus îi făcea curte (așa 111 făceau captatorii de testament) în loc să-l crească cum trebuie.

Ritual funerar foarte arhaic și căzut în desuetudine în această vreme.

mult elegantă și lustruită decât viguroasă. De aici ceva searbăd care dezvăluie decadența gustului. Pe de altă parte se poate presimți reînvierea platonismului.)

Discută subtil, adânc, elegant; adesea regăsești în expunerile sale vestita elevație și abundență a lui Platon. Stilul său e bogat și divers, și mai ales atât de atrăgător încât îi convinge și-i fură chiar pe adversari, în plus înălțimea lui, fața lui frumoasă, pletele lungi, barba bogată și albă, avantaje întâmplătoare și zadarnice, ai zice, dar nu străine de un spor de considerație care i se acordă. În ținuta lui, nicio neglijență, nicio asprime, dar multă seriozitate; când îl vezi, îți inspiră respect, nu frică. Viața lui e de o extremă puritate, politețea lui, perfectă; atacă viciile, nu pe indivizi; pe cei ce greșesc îi îndreaptă, nu-i pedepsește. Când vorbește, îl ascuți fermecat și neclintit; și ai vrea să te mai convingă și după ce te-a convins.

I, 10, 5 – 7.

O statueta din bronz corintian¹

[Atenție exagerată acordată amănuntului realist și virtuozității execuției: tendință destul de caracteristică italienilor în perioadele care urmează marilor epoci de creație.]

Cu banii dintr-o moștenire pe care am primit-o mi-am cumpărat de curând o statueta de bronz corintian, nu prea mare, e drept, dar încântătoare și bine lucrată, cel puțin după părerea mea, care sunt poate nepriceput în multe, dar mai cu seamă în această materie. Totuși statueta aceasta știu s-o prețuiesc. Căci e goală, și deci nu-și poate ascunde cusururile, dacă sunt, nici tăinui frumusețile. Reprezintă un bătrân în picioare; i se văd bine, ca și când ar fi viu, oasele, mușchii, tendoanele, vinele, chiar și zbârciturile; părul e rar și slab, fruntea

întă, fața smochinită, gâtul subțire; brațele atâră, pieptul e lăsat, pântecul supt. Chiar spatele, atât cât o poate face un spate, îi arată vârsta. Bronzul, judecând după culoarea lui nealterată, e foarte vechi. Statuia, în întregime, are tot ce trebuie ca să atragă privirile artiștilor și să le desfete pe ale profanilor. Ceea ce m-a ispitit și pe mine, așa novice cum sunt»

1 Calitatea aliajului și a lucrăturii conferea mare valoare statuiilor de bronz zis „corii tian”.

să o cumpăr. Am cumpărat-o nu ca s-o țin acasă (n-am până acum niciun bronz corintian acasă), ci ca s-o așez într-o clădire publică din orașul nostru de baștină¹, probabil în templu¹² lui Jupiter; fiindcă mi se pare un dar demn de un templu, demn de un zeu.

III, 6, 1 – 5.

Cutremurul de la Misenum

[Două scrisori ale lui Pliniu către Tacit (VI, 16 și 20) descriu erupția Vezuviului din 79, care a îngropat sub lavă Pompeii, Herculaneum și Stabiae: cea dintâi povestește plecarea lui Pliniu cel Bătrân care vrea să observe de aproape fenomenul, și moartea lui; cea de a doua narează *de visu* cele petrecute la Misenum (promontoriul la nord de golful Neapole). Mare simplitate a povestirii, care impresionează prin accentul ei sincer, nu prin căutarea expresiei pitorești (ca la laenal sau Tacit).]

După plecarea unchiului meu, mi-am petrecut timpul lucrând (de aceea rămăsesem); apoi baia, cina, un somn scurt și agitat. De mai multe zile se cam cutremura pământul, dar n-a fost mare spaimă, pentru că fenomenul e obișnuit în Campania. Dar în noaptea aceea cutremurul a fost atât de puternic încât aveai impresia nu că se clatină, ci că se răstoarnă totul. Mama intră în fugă în dormitorul meu; tocmai mă sculam și eu, cu gândul s-o trezesc, dacă doarme. Ne așezăm în curtea îngustă a casei, dintre clădire și mare. Nu știu dacă a fost stăpânire de sine sau inconștiență (aveam pe atunci șaptesprezece ani): am cerut un volum din Titus Livius și am citit, foarte liniștit, continuând chiar să-mi notez unele lucruri. Sosește un prieten al unchiului meu, de curând venit din Spania să-l vadă. Când ne vede șezând, pe mine și pe mama, iar pe mine și citind, ne muștră pe amândoi: pe mama pentru calmul ei³, pe mine pentru nepăsarea mea. Dar eu citeam mai departe, tot așa, de atent.

Era deja ceasul întâi⁴ al zilei, dar lumina era încă șovăielnică și

parcă obosită; zidurile caselor dimprejur crap au; ne aflăm într-un loc deschis, dar îngust, așa încât am fi fost în mare primejdie dacă ar fi

1 Comuni.

8 Templele, pline de tot felul de opere de artă dăruite de credincioși, aveau adesea aspectul, și rolul, unor muzee.

Grasă și greoaie, mama lui Pliniu l-a implorat zadarnic s-o părăsească pentru a fugi el mai repede.

4 Aproximativ ora 5.

Început dărâmare. Abia atunci ne-am hotărât să plecăm din oraș. În urma noastră vin oameni buimăciți de spaimă; fiecare preferă să urmeze hotărârea altuia (asta e forma pe care o îmbracă înțelepciunea la cei înspăimântați); o mulțime mare ne împinge din urmă, ne silește să ne grăbim. Ne oprim numai după ce am trecut de ultimele case. Acolo, numai uluire, numai spaimă. Căruțele pe care le luaserăm cu noi alunecau când într-o parte, când într-alta, deși terenul era perfect plan, și nici măcar proptite cu pietre nu stăteau pe loc. Marea se trăsese spre larg de parcă ar fi împins-o cutremurul. În mod vizibil țărnul se lărgise și nisipul dezgolit era plin de vietăți marine. În partea cealaltă, un nor negru și înspăimântător, sfârtecat de niște-limbi de foc răsucite și tremurătoare, se despica și făcea loc unor flăcări lungi, ca un fel de fulgere, dar mai mari¹.

VI, 20, 2 – 9.

Concluzie. Pliniu e un spirit delicat și un om cumsecade; compania lui este o plăcere. Dar exagerat de literar, și complăcându-se în această calitate: a citit prea mult și vrea s-o știm, deși, concomitent, încearcă să spună aceleași lucruri ca și maestrul săi iubiți, dar cu alte vorbe. În fond, e un neoclasic de mare talent; continuă mișcarea pe care Marțial, Juvenal și mai ales Tacit o depășiseră prin geniul lor; mai reprezentativ pentru vremea aceasta decât ei, Pliniu vădește vlăguirea unei literaturi care avea să lăncezească timp de un veac și mai bine.

1 Apoi s-a făcut complet întuneric și cenușa a început să cadă, îngropând totul „ca zăpada”.

BIBLIOGRAFIE

Condiții istorice în afară de lucrările generale indicate mai sus (p.472 și 558): ST. gsell, *Essaisur le regne de l'empereur Domitien* (Paris, 1894); R. paribeni.

O b *timus Princeps: Saggio sullastoriae sui tempi dell'imperatore Traianc* (Messina, 1926 – 1927); – G. lully, *De senatorum Romanorum*

patria, sive de Romani cultus în provinciis incremento (Roma, 1918). – H. bar-don, *Les empereurs et les lettres latines d'Auguste a Hadrien* (Paris, 1940).

1 PROZĂ ȘTIINȚIFICĂ ȘI TEHNICĂ Frentfnus

EDITII: Ch. E. Bennett (Londra – New York, 1925), cu trad. engl; ed. crit. *Stratagemata* (4 cărți, ultima nesigură), de Gundermann (Leipzig, 1888); *De aquis Vorbis*, de F. Krohn (Teubner, 1922) și (cu comment. și trad. engl.) Herschel, ed. 2 (Londra, 1913); P. Grimal (*Budi*, 1944) cu comment. și trad. fr. – *Indice la Stratagemata* de G. Bendz (Lung, 1939).

Pliniu cei Bătrân

MANUSCRISE foarte numeroase, cele mai vechi (sec. V-X) foarte deteriorate, celelalte derivând dintr-un singur manuscris.

EDITII: COMPLETE: Littré (*Colecția Nisard*, Paris. 1948 – 1850), cu trad. fr.; Sillig (Gotha, 1851 – 1858), cu comment; Jahn-Mayhoff (Teubner, 1892 – 1909); H. Rackham – W.H.S. Jones (Loeb, 1938 și urm.), cu trad. engl; A. Ernout – Pepin – J. Beaujeu – H-Le Bonniec – R. Bloch – Gallet de Santerre – de Saint-Denis – J. André... (*Budi*, 1947 și urm.), critică, cu trad. fr. și comment.

— PARȚIALE: cu comment. *Livres sur la gdographie*, de D. Detlefsen (Berlin.

1905); același, *Die Beschreibung Italiens in der Naturalis historia des Plinius und ihre Quellen* (Leipzig, 1901) și *Die Anordnung der Geographi-schen Bucher des Plinius und ihre Quellen* (Berlin, 1909); – *Capitole despre chimie*: K.C. Bailey, I (Londra, 1929); – *Capitole despre istoria artelor*: Jex-Blak și Sellers (Londra, 1896); cf. A. Kalkmann, *Die Quellen der Kunstgeschichte des Plinius* (Berlin, 1898).

BIBLIOGRAFIE: H. le bonniec, *Bibliographie de l'Histoire Natu-relle de Pline l'Ancien* (Paris, 1946).

Quintilian

Manuscrise ale lucrării *Institutio oratoria*: a) deteriorat: *Ambrosianus* (sec. XI, Milano); b) text incomplet: *Bernensis* și *Pansinus* (sec. X); c) text completat: *Bambergensis* (sec. X); d) mss. complete dar deteriorate.

EDITII: princeps, la Roma, 1470; – completă, cuprinzând și *Declamationes*: J.J. Dussault (*Collection Lemaire*, Paris, 1821 – 1825), cu comment. lat; – criticele, privind *Institutio oratoria*: Halm (Leipzig, 1868 – 1869); Meister (Praga, 1886 – 1887); Radermacher (Teubner,

1907 – 1935), revăzută de V. Buchheit (*Teubner*, 1959); cu trad. fr. de H. Borneeque (Paris, 1933 – 1934); – parțiale și comentate, *Inst. or.:* c. I, de Fierville (Paris, 1890), Colson (Cambridge, 1924); c. X, de Hild Paris, 1885), Dosson (Paris, 1911), Giardelli (Florența, 1927); c. XII, de Beltrami (Roma, 1910) și R.G. Austin (Oxford, 1948); – *Declamationes*: Ritter (*Teubner*, 1884); Lehnert (*Teubner*, 1905), parțială (*Declam. majores*).

STUDII: J. cousin, *Quintilien 1935 – 1959* (*Lustrum*, VII, 1962); *Problèmes biographiques et litt & raires relatifs a Quintilien* (*Rev. des t. lat.*, IX, 1931); *Câtudes sur Quintilien* (surse și vocabular), 2 vol. (Paris 1936); forment, *Quintilien avocat* (*Annales de la Fac. des lettres de Bordeaux*, 1880); c. barbagallo, *Lo stato e l'istruzione pubblica nell'Impero Romano* (Catania, 1911); ROCH – eblave, *De Quintiliano Senecae iudice* (Paris, 1890); a. Marty, *De Quintiliano usu et copia verborum cum Cicerone comparatis* (Glarona, 1887); e. bolaffi, *La critica filosofica e letteraria în Q.* (*Latomus*, 1958).

2 POEZIA NEOCLASICĂ

lafaye, *De poetarum et oratorum certaminibus apus veteres* (Paris, 1883); G. thiele, *Die Poésie unter Domitian* (*Hermes*, 1916); lipscomb, *A pects of the Speech in the later Roman Epic* (Baltimore, 1909).

Valerius Flaccus

MANUSCRIS de la Vatican (sec. IX).

EDITII: P. Langen (Berlin, 1896 – 1897) cu comment. lat; Giar-ratano (Milano, 1904); Kramer (*Teubner*, 1913).

LEXIC: W. Schulte (Dubuque-Iowa, 1935).

STUDII: J. peters, *De Valerri Flacci vita et carmine* (Koningsberg, 1890); p. harmand, *De Val. Flacci Apollonii Rhodensis imitatore* (Nancy, 1898); i. greiff, *De Valerri Argonauticis cum Acneide comparatis* (Trenta, 1869); samuelsson, *Studia în Valerium Flaccum* (Uppsala, 1899); stroh, *Studien zu Valerius Flaccus* (Augsbourg, 1905).

Silius Italicus

MANUSCRISE: Copii (sec. XV.) după un manuscris pierdut din Saint-Gall.

EDITIE: L. Bauer (*Teubner*, 1890 – 1892).

STUDII: e. brandstäter, *De Punicorum Sili i argumento, stilo, ornatu poetico* (Witten, 1877); R.b. steele, *The method of Silius Italicus* (*Class. Philol.*, 1922); c. maubert, *L'enfer de Silius Italicus* (*Rev. de*

philol., 1928); e. wistrand, *Die Chronologie der Punica des Să Ital.* (Göteborg, 1956).

INDICE, de N.D. Young (Iowa, 1939).

Statius

MANUSCRISE: Ale epopeilor: *Puteanus* (sec. IX – X), și numeroase mss (sec. IX) ale unei alte recenziuni; ms. din Madrid 10039 (sec. XI) pentru ultimele cânturi ale *Tebaidei*; – ale *Silvae-loi*: copii (sec. XV) ale unui ms. pierdut din Saint-Gall. – J. Boussard, *Le classement des mss. de la Thebaide de Stace* (*Rev. des ÎET. lat.*, XXX, 1952); a. wasserstein, *The manuscript tradition of Statius Silvae* (*Clas. Quaterly*, 1953).

EDIȚII: princeps, în 1472; – Klotz (*Teubner*, 1908 – 1926); Mozley (Londra, 1928), cu trad. engl; – al *Silvaelor*, de Vollmer (Leipzig, 1898) cu comment. germ.; H. Frère (*Bude*, 1944), cu trad. fr. de H-J. Izaac; A. Marastoni (*Teubner*, 1961); – a *Ahileidei*, de S. Jannaccone (Florența, 1950), crit. și cu comment. ital; – a *Comentariului* (sec. V-VI) lui Lactantius Placidus asupra textului lui Statius, de Jahnke (*Teubner*, 1898).

STUDII: kersckhoff, *Duae quaestiones Papinianae* (Berlin, 1884); W. haertel, *Studia Stațiana* (Leipzig, 1900); – L. j legras, *Étude sur la Thiba ide de Stace* (Paris, 1905); c. fiehn, *Quaestiones Stațianae* (Berlin, 1917); – danglard, *Stace et ses Silves* (Clermont-Ferrand, 1864); a. cartault, *Les Silves de Stace* (*Journal des Savants*, 1894); T.S. duncan, *The influence of art on description in Statius* (Baltimore, 1914); lohrisch, *De Stații silvarum poetae studiis rhetoricis* (Halle, 1905); g. lugli, *La Roma di Domiziano noi versi di Marziale e di Stazio* (*Studi Romani*, IX, 1961). – R.J. defeRRaRI, *A concordance of St.* (1943).

3 POEZIA REALISTĂ Marțial

MANUSCRISE: a) recenziune a lui Torquatus Gennadius (401), în special a ms. din Berlin (sec. XII); b) *Edinburgensis* (sec. X.), *Puteanus* (sec. X., Paris), *Vossianus* (sec. XI, Leiden); c) florilegii (Viena, Paris, Leiden).

EDIȚII: princeps, la Roma, 1470; – critice: Lindsay (Oxford, 1902); Heraeus (*Teubner*, 1925); L. Friedlânder (Leipzig, 1886) cu comment. germ.; Izaac (*Budă*, 1930 – 1933), cu trad. fr.; C. Giarratano, ed. 2 (*Paravia*, 1951); parțiale, cu comment. engl.: Post (Boston, 1908); Bridge-Lake (Oxford, 1908).

STUDII: g. boissier, *Tacite* (Paris, 1903), pp. 281 – 335; o. wein –

REICH, *Studien zu Marțial* (Stuttgart, 1928); G. bellissima, *Marziale* (Siena, 1932); I. pepe, *Marziale* (Neapole, 1950); g. lugli, *La Roma di Domiziano noi versi di Marziale e di Stazio* (*Studi Romani*, IX, 1961); R. marache, *La podsie romaine et le probleme social à la fin du I era.: Marțial et Juvenal* (*L'Information littéraire*, XIII, 1961).

Juvenal

MANUSCRISE: a) *Pithoeanus* (sec. IX, Montpellier 125), *Pari-sinus* 8072 (sec. X), florilegii de la Saint-Gall (sec. IX) și fragmente (Milano, sec. V – VI; Aarau, sec. X-XI); b) mss. interpolate (Paris, sec. IX); Vatican, sec. XI; Oxford, sec. XI) și fragmente de Bobbio (sec. III – IV, Vatican).

— Cf. U. Knoche, *Die Überlieferung Juvenals* (Berlin, 1926).

EDITII: princeps, la Roma 1470.

— Critice: Owen, ed. 2 (Oxford, 1907), Jahn-Biicheler-Leo, ed 5 (Berlin, 1932); Housman (Cambridge, 1931); Vianello (*Paravia*, 1935); U. Knoche (München, 1950); W.V. Clauzen (Oxford, 1959); – cu comment. compl.: Friedländer (Leipzig, 1895); parțial: Mayor (Londra, 1893 – 1888); – cu trad. fr.: de Lab-riolle-Villeneuve (*Budă*, 1921); – *Satira a VII-a*, cu comment.: Hild (Paris, 1890); Un (Paris, 1890); – Scholii: ed. P. Wessner (*Teubner*, 1931); și în ed. lui Jahn-Biicheler-Leo.

STUDII: a. widal, *Juvenal et ses satires* ed. 2 (Paris, 1870); J.A. hild, *Juvenal: notes biographiques* (Paris, 1884); J. durr, *Das Leben Juvenals* (Ulm, 1888); P. de labriolle, *Les Satires de Juvenal* (Paris, 1932); e.v. marmorale, *Giovenale* ed. 2 (Bari, 1950); p. ercole, *La Cronologia delle Satire di Giovenale* (*Riv. di Filologia*, 1929); a. michel, *La date des satires de J.* (*Rev. des Et lat.*, XLI, 1963); – J. de decker, *Juvenalis declamans: étude sur la rhétorique diclamatoire dans les satires de Juvinal* (Gând, 1913); i.g. scott, *The grand style in the satires of Juvenal* (Northampton, 1927). – R. SCH Ctze, *Juvenalis ethicus* (Teză, Greifswald, 1905); c. schneider, *Juvenal und Seneca* (Teză Wiirzburg, 1930); g. highet, *Juvenal the satirist* (Oxford, 1955); a. serafini, *Studio sulle satire di Giovenale* (Florența, 1957); – L. kellinj-a. JUS-KIN, *Index verborum Iuvenalis* (Chapel Hill, 1951).

4 ELOCINȚA ȘI ISTORIA Tacit

MÂNUSCRISE: *Dialogus* și *Germania*: copii (sec. XV), la Vatican și la Leiden, în special ale unui manuscris pierdut, de la Hersfeld (sec. X); *Agricola*: ms. din Toledo (sec. XV) și două mediocre, de la Vatican;

— *Annales* și *Historiae*: două *Medicei* (Florența, sec. IX și XI),

primul conținând numai începutul *Analelor*; Vaticanus 1958 S.

EDIȚII COMPLETE: princeps, de Vendelin de Spire (Veneția 1470): – critice: Fisher-Furnaux (Oxford, 1900 – 1910); Goetzler-Bornecque-Rabaud (*Bude*, 1921 – 1925) cu trad. fr.; E. Kostermann-H. Heubner (*Teubner*, 1960 – 1962).

— Cu comment. lat.: Orelli-Meusel (Berlin, 1883 și urm.); fr.: L. Constans-Girbal (Paris, 1896 – 1900).

— EDIȚII PARȚIALE comment.: *Dialogus*: Peterson (Oxford, 1893); Goetzler ed. 2 (Paris, 1910); Gudeman ed. 2 (Leipzig 1914); A. Michel (*Erasme*, 1962); – *Agricola* și *Germania*: Gudeman ed 2 (Boston, 1928);

— *Agricola*: Furneaux-Anderson (Oxford, 1923); ed. crit. *Agricola*, E. de Saint-Denis (*Budi*, 1942), cu trad. fr.; – *Germania*, Reeb ed. 3 – 4 (Leipzig, 1927); J.G.C. Anderson (Oxford, 1938), cu comment. engl; J. Perret (*Budi*, 1949), cu trad. fr.; I. Forni (Roma, 1962), cu comment, ital; – *Historiae*: Goelzer (Paris, 1920), C. și W. Herăus (Leipzig, 1929 – 1937), cu comment; Giarratano (Roma, 1939); c. I a *Istoriilor*: P. Willeumier (*Erasme*, 1959); Heubner (Heidelberg, 1963); – *Annales*: Jacob (Paris, 1875 – 1877); Menghini (Torino, 1923); Lenchantin de Gubernatis (Roma, 1940 și urm.); c. I – III: E. Kostermann (Heidelberg, 1963); c. I-VI: E. Rover-R. Till (Stuttgart, 1962); c. XIII: P. Willeumier (*irasma*, 1964).

TRADUCERI: fr.: Burnouf (Paris, 1858); Goelzer-Bornecque-Rabaud (*Budi*).

DICTIONARE: a. gerber – a. greif-john, *Lexicon Taciteum* (Leipzig, 1876 – 1903); ph. fabia, *Onomaslicon Taciteum* (Paris-Lyon, 1900).

— LIMBA, GRAMATICA, STILUL: e. woelfflin, *Tacitus* (*Philologus*, 1867 – 1868); J. gantrelle, *Grammaire et style de Tacite* ed. 2 (Paris, 1882); drager, *Über Syntax und Stil des Tacitus* (Leipzig, 1882); L. constans, *Étude sur la langue de Tacite* (Paris, 1893); J. PERRET, *La formation du style de Tacite* (*Rev. des t. a ne* LVI, 1954); F. de gel, *Archaistische Bestandteile der Sprache des Tacitus* (Teză, Erlangen, 1907); R. ullmann, *Les clausules dans les discours de Salluste, Tite-Live et Tacite* (*Symbolae Osloenses*, 1925); a. engelhardt, *Tacitea, Untersuchungen zum Stil des Tacitus* (Kftisruhe, 1928).

STUDII GENERALE: d. nisard, *Les quatre grands historiens latins* (Paris, 1874); G. boissier, *Tacite* (Paris, 1903); C. Marchesi, *Tacito*

(Messina-Roma, 1925); e. ciaceri, *Tacito* (Torino, 1945); ph. fabia-ți. wuilleumier, *Tacite, l'homme et l'oeuvre* (Paris, 1949); R.syME, *Tacitus* (2 vol., Oxford, 1958); e. paratore, *Tacito* ed. 2 (Roma, 1962); pH. fabia, *La carriire senatoriale de Tacite* (*Journal des Savants*, 1926). – f. am aldi, *Le idee politiche, morali e religioase di Tacito* (Roma, 1921); Reitzenstein, *Tacitus und sein Werk* (Leipzig-Berlin, 1927); R. von pohimann, *Die Weltanschauung des Tacitus* ed. 2 (München, 1913);

PH. fabia, *L'irriligion de Tacite* (*Journal des Savants*, 1914); w. thei – LER, *Tacitus und die antike Schicksalslehre* (Basel, 1945). – vi a ne y, *Quomodo dici possit Taciturn fuisse summum pingendi artificem* (Paris, 1897); P.S. everts, *De Tacitea historiae conscribendae ratione* (Teză, Utrecht, 1926); R. ullmann, *La technique des discours dans Sall., T.*

— *Live et Tacite* (Oslo, 1927).

STUDII SPECIALE: WEINK – auff, *Untersuchungen über den Dialogus des Tacitus* ed. 2 (Colonia, 1880); k. von fritz, *Aufbau und Ansicht des Dialogul de Oratoribus* (*Rhein. Mus.*, 1932); A. michel, *Le Dialogue des orateurs et la philosophie de Cicéron* (Paris, 1962); – ed. norden, *Germanische Urgeschichte in Tacitus Germania* (Leipzig, 1920).

— PH. Fabia, *Les sources de Tacite dans les Histoires et les Annales* (Paris, 1893); K. eisenhardt, *Über die Reden in den Historien und Annalen des Tacitus* (Ludwigshafen-am-Rhein, 1911); F. klingner, *Tacitus über Augustus und Tiberius* (*Sitzb. d. Bayerischen Akad., Philos. hist. Kl.*, 7, München, 1954); a. brieszmann, *Tacitus und das flavische Geschichtsbild* (*Hertnes*, H. 10, Wiesbaden, 1955). – ed. courbaud, *Les procides d'art de Tacite dans les Histoires* (Paris, 1918); F. graf, *Untersuchungen über die Kom-position der Annalen des Tacitus* (Teză, Berna, 1931); n. eriksson, *Studien zu den Annalen des Tacitus* (Lund, 1934); e.w. wendel, *Dramatic construction of Tacitus Annals* (*Yale Clas. st.*, V, 1935); b. walker, *The Annales of T., A study in the writing of history* (Manchester, 1952); j. beaujeu, *Le „mare Rubrum” de T. et la chronologie des Annales* (*Rev. des t. lat.*, XXXVIII, 1960). – p. grenade, *Le pseudoSpicurisme de T.* (*Rev. des El. lat.*, LV, 1953); J. beaujeu, *La religion de Pline le Jeune et de T.* (*L'Information littéraire*, VIII, 1956).

PROBLEME: *Dialogul oratorilor* îi aparține lui Tacit? Care este data compunerii lui? – V. Hochart s-a îndoit (Paris, 1890) de autenticitatea *Analelor* și a *Istoriilor*: a fost combătut în special de P. Tannery.

Pliniu cel Tânăr

MANUSCRISE: al *Panegiricului*: 3 file palimpseste de la Bobbio (sec. VI – VIII, Milano); copii (sec. XV) ale unui manuscris dispărut din Maienta (conținând de asemeni *Panegiricul*, din sec. III – IV);

— Al *Scrisorilor*: cele zece cărți într-un ms. fr. foarte vechi, pierdut, dar utilizat în ed. lui Avantius (1502) și a lui Alde (1508); primele nouă într-un *Mediceus* (sec. IX – X, Florența); primele 100 de scrisori într-un *Florentinus* (sec. X-XI) și într-un *Riccardianus* (sec. IX-X, Florența); alte mss. parțiale, dintre care un fragment în unciale (către 500, coli. Morgan).

EDIȚII: princeps: Veneția, 1471.

— Critice: H. Keil (Leipzig, 1870), cu indice, de Mommsen; Kukula ed. 2 (*Teubner*, 1912); – *Scrisorile*: Merrill (Leipzig, 1922); – A. Guillemin (*Budi*, 1927 – 1928), cu trad. fr. și (c. X) M. Durry (*Budi*, 1947), cu trad. fr.; M. Schuster-R. Hanslik (*Teubner*, 1958); Mynors (Oxford, 1963); – parțiale: cu comment.: c. I, de Agostino (Torino, 1931); c. III, de Mayored.3 (Londra, 1889); c. VI, de Duff (Cambridge, 1906); c. X, de Hardy (Londra, 1889).

— *Panegiricul*, cu comment. de M. Durry (Paris, 1938), cu trad. fr. De același, cuc. a X-a a *Scrisorilor* (*Budi*, 1947), cu comment. ital. de E. Mal-covati (Florența, 1952); crit. În ed. celor XII *Panegirice*, de R A B Mynors (Oxford, 1964).

STUDII: TH. mommsen (trad. de Morel) *Étude sur Pline le Jeune* <Paris, 1893>; a.m. guillemin, *Pline et la vie littéraire de son temps* <Paris, 1931>; E. allain, *Pline et ses hiritiers* (Paris, 1901 – 1902); – galdi, *Il sentimento della natura nelle lettere di Plinio* (Padua, 1905); H.H. tanzer, *The villas of Pliny the Younger* (New York, 1924); v.a. sirago, *Le proprietà di Plinio II Giovane* (*L'Ani. Class.*, 1957). – J. ale – MIR – ska-pliszczynska, *De elocutione Pliniana în Epistularum libris IX conspicua* (Lublin, 1955); CE. pulciano, *Il diritto privato romano nell'Epistolario di Plinio II Giovane* (Torino, 1913).

*2

CAPITOLUL IX

DECADENȚA

DIN VREMEA ANTONINILOR ȘI ÎNCEPUTURILE LITERATURII CREȘTINE

Decăderea literaturii latine coincide cu perioada cea mai liniștită, și, în aparență, cea mai prosperă a imperiului, „secolul

Antoninilor" (secolul al II-lea al erei noastre); decădere cu atât mai uimitoare cu cât literatura greacă înflorea din nou în vremea aceasta, după un lung declin¹. Dar cele două fenomene sunt rezultatul aceluiași cauze. După Traian, efortul de concentrare naționalistă s-a încheiat; Italia pierde definitiv privilegiul de a reprezenta spiritul latin; și, în timp ce ea își pierde oamenii și belșugul, partea orientală a Imperiului, care vorbește grecește, capătă o importanță sporită, economică și politică. Traian își dădea deja seama de această situație; Hadrian, urmașul lui, care și-a petrecut două treimi din domnie călătorind departe de Roma, a

1 Scriitorii greci profani ai acestei perioade sunt, după Dio Crisostomul și Plutarh (mort foarte bătrân prin anul 120): filosoful stoic Epictet; sofistii Favorinus și Aelius Aristides; istoricii Apian și Arian (aprox. 150); Pausanjas, care descrie Grecia (aprox. 180); satiricul Lucian (mort în 190); eruditul Athenaios; istoricul Dio Cassius (mort în 229); marele filosof neoplatonic Plotin (205 – 270). Dintre creștini: Sfântul Ignațiu din Antiohia, Sfântul Ireneu, arhiepiscop al Lionului, în secolul al II-lea; în secolul al III-lea, puternicul apologet din Alexandria, Origene. Mulți occidentali vorbesc și scriu grecește: așa, de pildă, împăratul Marcus Aurelius își scrie *Cugeirile* în greacă. Reciproc, marii scriitori latini sunt acum traduși în greacă: de pildă Vergiliu, Salustiu. Iar istoricii care scriu grecește se interesează mai ales de istoria romană.

proclamat-o prin gusturile sale, de un elenism foarte orientalizant. Latinitatea n-a redobândit vigoare decât la sfârșitul secolului al II-lea și al III-lea, în provinciile occidentale care aveau o vitalitate mai mare decât Italia, și mai ales în Africa unde Cartagina reînviată, imensă și prosperă, avea școli celebre; și prin intermediul scriitorilor creștini care voiau să rupă violent cu trecutul spiritual al Romei.

Neconcordanța dintre literatură și evoluția politică. În vremea Antoninilor (după Nerva și Traian, între 177 și 192: Hadrian, Antoninus, Marcus Aurelius, Commodus) literatura e indiferentă față de faptele politice și prea puțin sensibilă la acțiunea împăraților: diletantismul elenic al lui Hadrian, naționalismul roman voit al lui Antoninus, stoicismul grec al lui Marcus Aurelius. După ei, nu mai există nicio influență reală a istoriei asupra literaturii. Se poate nota ridicarea unei dinastii africane (Septimius Severus, Geta, Caracalla:

193 – 127) în coincidență cu avântul literar al provinciei Africa; apoi cea a unor împărați sirieni (Ela-gabal, Severus Alexander) care aduc dovada influenței orientale. Apoi – anarhia, invaziile. Nevoia de ordine ajunge, sub Aurelian (270 – 275) și Dioclețian (284 – 305), la prodigioasă întărire a absolutismului împăraților, deveniți un fel de zei pe pământ; dar, chiar prin acest fenomen, și la anularea spiritului public. Abia după Constantin (306 – 337), când creștinismul începe să devină religie de stat, se restabilesc anumite schimburi între preocupările politice și producția literară.

Dezechilibrul între literatură și evoluția socială. Scriitorii de meserie nu mențin suficient de strâns nici contactul cu ansamblul societății. Sub Antonini se agravează contrastul între orașe, cu civilizație luxuoasă și favorizate de administrația imperială, și sate, încă foarte înapoiate, dar din ce în ce mai neliniștite și ostile; și, chiar în orașe, între bogați (*honestiores*) și săraci (*humiliores*). Or, scriitorii păgâni n-au încercat nici să înțeleagă clasele populare, nici să răzbată până la ele; s-au mulțumit să trateze cu rafinament și subtilitate sporită, pentru un public dintre cele mai restrânse, teme binecunoscute și să folosească procedee binecunoscute. Au continuat să scrie într-o limbă clasicizantă, artificială, din ce în ce mai îndepărtată de uzul curent; ba chiar, în secolul al II-lea, au citit și imitat mai ales pe autorii arhaici, cedând unei tendințe deja vizibile în timpul lui Cicero, dar al cărei triumf, după două sute de ani, era o adevărată absurditate.

Genurile profane. Convenționalismul și decadența sunt mai evidente în poezie și în elocință. Mai bine zis, poezia e inexistentă: se sleiește în jocuri complicate și lipsite de interes, care par a le anunța pe cele ale Marilor Maeștri de Retorică din secolul al XV-lea; distracția obișnuită este să compui, din bucăți de versuri luate de la clasici, poezii cu sens diametral opus (*Ceentones*): cele mai puțin proaste sunt poeme didactice lipsite de geniu¹. Elocință nu e nici ea mai bună: pedanteria și prețiozitatea par a-i fi cele mai sigure mijloace de seducție; când năzuiește să fie mai măreață – la „panegiriștii” gali din secolul al III-lea – tratează teme convenționale în care nici măcar sinceritatea nu se poate exprima cum trebuie. Istoria mai are încă oarecare vitalitate; dar fie că nu urmărește altceva decât rezumate a căror uscăciune sau inexactitate e slab mascată de ținuta retorică (ca la Florus sau Iustin); fie că, fără să aspire măcar la obținerea unei viziuni generale a faptelor

și a înlănțuirii lor, se mulțumește să creeze minuțioase biografii de împărați; astfel Suetoniu va găsi imitatori în redactorii *Istoriei Auguste*. Erudiția, avidă de amănunte precise, obiectivă și directă, e cea care conferă valoare acestor lucrări, ca și *Nopților atice* ale lui Aulus Gellius; tot ea e cea care, în secolul al II-lea și al III-lea, încearcă să înfăptuiască sinteza vechiului drept roman și pregătește, pentru mult timp de aici înainte, imensele compilații ale lui Teodosiu și Iustinian; ea e, fără îndoială, fala acestei epoci; dar gustul literar n-are nimic de câștigat.

Avântul religios. Totuși sub această literatură uscată acționează forțe noi. Religiiile orientale, a Cibelei (*Magna Mater*), a lui Isis-Osiris, a lui Mithra, a Soarelui se răspândesc din ce în ce mai mult, la Roma, în porturi, în toate centrele cosmopolite unde are acces comerțul asiatic sau egiptean. Cele mai multe sunt religii „de mântuire”, care se adresează unor inițiați, îi îndeamnă la purificare și ispășire, și le făgăduiesc, după moarte, fericirea

1 Spre sfârșitul secolului al II-lea: *Metrica* mauretanului Terentianus; la începutul secolului următor: *Medicina* lui Q. Serenos Sammonicos; cam la mijlocul secolului al III-lea: *Poem despre vânătoare (Cynegetica)* și *patru Egloge* de Nemesianus din Cartagina „care se inspiră din Grattius și din Calpurnius Siculus (cf. ed. fragmentelor p. 476 și ed. lui Calpurnius p. 559; D. Martin, *The Cynegetica of Nemesianus* [Cornell Univ., 1917]).

veșnică; ele sunt totodată religii universaliste, care își exercită prozelitismul asupra oamenilor de toate rasele, de toate rangurile. Toate sunt deci de acord în privința grijii sporite pentru conștiința individuală și în cea a indiferenței față de Stat; cele două aspecte spirituale foarte grave ale acestei epoci. Fiecare credincios are tendința să vadă în zeul ales divinitatea cea mai importantă, aproape singura, în orice caz pe cea care reunește în ea majoritatea atributelor dumnezeiești; totuși nu se abține de la cinstirea altor câtorva zei, pe care îi alege cum vrea, fără să-i pese de tradițiile naționale. Dar o puternică religiozitate, făcută din practici foarte vechi și sentimente foarte vii și foarte exaltate, câștigă o bună parte a societății și chiar unele sisteme filosofice (care, către mijlocul secolului al II-lea, redobândesc o mare importanță), cum ar fi stoicismul sau neoplatonismul, și creează o atmosferă metafizică comună.

Creștinismul. Creștinismul se distinge între aceste religii prin aceea că respinge pe toți ceilalți zei, contrazicând astfel obiceiurile

romane dintotdeauna.

El pare scandalos pentru că afirmă divinitatea lui Cristos, mort pe cruce ca un sclav, de curând, în vremea lui Tiberiu: secretul în care se desfășoară adunările creștinilor dă frâu liber celor mai absurde povești; ele hrănesc imaginația populară și stârnesc răscoale violente, cu aspect spontan, împotriva creștinilor; refuzul credincioșilor de a se închina zeilor imperiului, și mai ales geniului împăratului, îi face suspecti de lezmajestate și provoacă persecuții oficiale (poate sub Nero și Domițian; în urma unor denunțuri individuale, în Bitinia sub Traian, la Lugdunum (Lyon) sub Marcus Aurelius; apoi, în mod sistematic în secolul al III-lea). Dar ostilitatea paginilor îi determină pe creștini să formeze, din ce în ce mai mult, o societate în societate; se organizează; grupurile de creștini, adică „bisericele”, din fiecare oraș se află între ele în raporturi constante; o mentalitate comună, menținută de episcopi, conducătorii acestor comunități, prinde putere și pregătește, nesocotind orice diferență de clasă, o transformare radicală a societății.

Apologetica creștină. Creștinii ajunseseră numeroși și aveau printre ei oameni instruiți când au început, în secolul al II-lea, să difuzeze în public „apărări” (*apologii*) ale credinței lor, întâi **n** greacă (Sfântul Iustin și Tatianus) pentru că Orientul era mai creștinat decât Occidentul, apoi în latină, cu Tertulian și Minucius Felix. Astfel se naștea, în plin declin intelectual al latinității, o nouă literatură, încă neadaptată ansamblului societății romane, dar menită să o reprezinte mai complet pe măsură ce progresa creștinismul.

Se putea spera mult de la ea: înainte de toate o ferveare convinsă și o voință activă, care lipseau îngrozitor jocurilor literare ale paginilor; apoi teme noi, care aveau să constituie o schimbare față de banalitățile convenționale și repetițiile istovitoare; expunerea mai fermă și mai grandioasă a înaltelor adevăruri morale; analiza mai adâncă a unor fenomene psihologice aproape ignorate până atunci; și, în sfârșit, chiar o limbă originală, îmbogățită de cutezanțele lirice ale Bibliei, mlădiată de imitarea mai mult sau mai puțin conștientă a limbii grecești, mai apropiată de vorbirea poporului, din rândurile căruia se recruta o mare mulțime de credincioși, și redevenită astfel vie și în stare de o nouă evoluție.

Nu toate aceste speranțe au fost împlinite. Temele apologeticii au fost foarte repede catalogate și, exprimate la început cu strălucire

(de Tertulian de pildă), n-au încetat apoi să fie repetate, de obicei fără mare talent. Dar mai ales progresele creștinismului au adus daune unei reînnoiri literare complete: răspândirea lui în înalta societate, importanța mereu crescândă a clerului, recunoscut în mod oficios – fac excepție perioadele, totdeauna scurte” de persecuție – și investit cu un rol semioficial (arbitraj, asistență publică), apropierea progresivă în ce privește gândirea și mai ales sensibilitatea între păgânii luminați și creștinii instruiți au oprit, foarte curând, întinerirea limbii și a expresiei; latina clasică și-a reluat prestigiul și s-a impus, foarte puțin modificată, scriitorilor creștini, încă de la Arnobius și Lactanțiu. Numai personalitățile superioare, susținute de forța inteligenței sau de poezia imaginației lor, au putut mai târziu crea opere originale. Dar propagarea literaturii în popor nu se lărgise decât foarte puțin.

Concluzie. Nimic nu vădește mai bine eficacitatea educației retorice uniforme care se făcuse atâta vreme în toate școlile lumii romane. În aceste două secole, cei mai numeroși dintre autorii importanți sunt africani; dar nu putem de loc determina în funcție de ei ansamblul trăsăturilor comune care ar defini în vreun fel o „școală literară africană” sau „o limbă latină africană”: manierismul lui Apuleius, realismul înflăcărat al lui Tertulian, academismul înflorat al Sfântului Ciprian, chiar și trăsăturile orientale care se întâlnesc la ei în grade diferite nu sunt provincialisme, ci își găsesc originea în toată literatura latină de la August încoace. Pecetea comună a școlii era atât de adâncă încât nici măcar temperamentele cele mai puternice nu se puteau desprinde cu totul de ea; și încât, cu toată decadența Italiei, provinciile latine erau încă de atunci în stare să o înlocuiască și să-i continue opera intelectuală fără să se facă simțită vreo ruptură.

1 Istoria

Chiar din vremea lui Tacit „marea istorie”, narativă și filosofică, era condamnată; nici măcar el nu se putuse abține, în descrierea domniilor succesive, de la folosirea anumitor procedee de biografie. Pe acest drum al biografiei orientează cercetarea istorică, cu hotărâre, C. Suetonius Tranquillus, urmând exemplul deja vechi al lui Cornelius Nepos și pe cel contemporan, al grecului Plutarh, dar îmbogățindu-le cu interesul pentru erudiția precisă, specific vremii sale.

SUETONIU Ocrotit de Pliniu cel Tânăr, secretar al împăratului Hadrian, mai târziu căzut în dizgrație, aprox. 75 – Suetoniu a scormonit prin biblioteci și prin araprox. lbJ hiye și a notat

„descoperirile” de tot felul, latinește sau grecește, în tratate dintre care cea mai mare parte s-a pierdut. Dacă le-am avea, autorul nu ne-ar mai apărea ca un istoric, ci ca un „enciclopedist erudit” cu spirit mai puțin larg decât Varro, cu intenții mai fluctuante decât Pliniu cel Bătrân, dar cu gusturi mai amănunțite și oarecum instabile, destul de caracteristice pentru vremea sa.

Nu știm ce conțineau *Prata* (*Pajiștile*). Se ocupase de istorie naturală, de probleme de limbă; de multă arheologie, romană și greacă (privitoare mai ales la jocuri), predilecția lui s-a îndreptat însă spre biografie; nu ni s-au păstrat din *Oamenii iluștri* (*De uiris illustribus*), lucrare care se limita desigur la scriitorii latini, decât *Viețile* lui Terențiu și Horatiu și pasajul care tra-teaza despre gramatici și retori; avem în întregime *Viețile celor doisprezece împărați* în opt cărți (Caesar, August și împărații următori până la Domițian, inclusiv), publicate cam prin 120 și care ne îngăduie să-l apreciem corect.

Genul: valoarea lui istorică. Aceste biografii imperiale nu pot înlocui o istorie: faptele generale nu-și păstrează aici importanța relativă; cronologia e acestea nesigură. De altfel, fiecare împărat îl interesează pe Suetoniu mai mult ca om decât ca șef de stat. Dar opera dezvăluie mari calități de istoric: căutarea amănuntului precis și specific, abundență și siguranță a informației, spirit critic, imparțialitate rece. Suetoniu ne pare chiar foarte „modern”, fiindcă îi explică pe oameni prin ereditate, consideră că fizicul și moralul se influențează reciproc, și, spre deosebire de istoricii precedenți, citează documentele din arhivă în forma lor originală: aceasta e una dintre cuceririle esențiale ale acestei epoci de erudiție.

Caracteristici literare. Compoziția, foarte monotona, lasă mult de dorit: vorbind pe rând despre familie, naștere, adolescență; despre activitatea publică; apoi de viața particulară și de înfățișarea personajelor sale, în sfârșit, de moartea lor, Suetoniu nu dă nici măcar impresia clară a unei tratări psihologice obișnuite... Dar acumularea amănuntelor precise, constanta juxtapunere a trăsăturilor fizice și morale, claritatea unei limbi impersonale și degajate, dar cu vocabular bogat, dau celor mai bune pagini ale lui atracția vieții înseși. Poate chiar să-și fi dat seama că, fără fulgerele de indignare sau fără retorica lui Tacit, putea dobândi (ca un romancier „imposibil” de felul lui Flaubert sau Maupassant) * efecte de poezie sau de oroare la fel de puternice.

Caligula

[Portret fizic care lasă să se întrevadă (ca cele mai bune busturi, realiste, ale artei romane) moralul unui nebun totodată respingător și jalnic. Nicio intervenție a autorului, dar un fel de presentiment al sinistrei poezii a anormalului.]

Caligula era înalt, palid la față, diform la trup; avea gâtul și picioarele îngrozitor de subțiri, ochii vârâți în fundul capului, tâmpile scobite, fruntea înaltă și încruntată, părul rar pe cap și creștetul complet chel, dar trupul păros. De aceea era o crimă fatală să-l privești mai de sus, când trecea, sau să pronunți, indiferent din ce motiv, cuvântul „capră”. Fața îi era din naștere oribilă, dar își și dădea osteneala s-o facă mai groaznică, studiindu-se în oglindă ca să găsească strâmbăturile-cele mai feroase și mai înspăimântătoare. Nu i-au fost sănătoase nici mintea, nici trupul. În copilărie suferise de epilepsie; în tinerețe rezistai foarte puțin la efort; se întâmpla să-l cuprindă deodată o slăbiciune și abia mai putea merge sau sta în picioare; cu greu își recăpăta stăpânirea de sine și ieșea din acea stare. Își dădea și el seama că-i e mintea bolnavă și de mai multe ori s-a gândit să se retragă ca să și-o îngrijească. Se spune că nevasta lui, Caesonia, i-ar fi dat o băutură de dragoste de pe urma căreia ar fi înnebunit. Îl chinuia mai ales insomnia; nu dormea mai mult de trei ore pe noapte și nici măcar atunci n-avea somnul liniștit, ci chinuit de tot felul de vedenii: o dată i s-a părut că stă de vorbă cut duhul mării. Așa încât o mare parte a nopții, sătul să tot stea culcat și treaz, o petrecea fie șezând pe pat, fie rătăcind de-a lungul nesfârșitelor porticuri; și tot timpul chema zorile și le aștepta să se ivească.

Viața lui Caius, 50...

Moartea lui Nero

[Provinciile s-au răzvrătit, pe Nero l-a părăsit toată lumea, chiar și gărzile sale, care i-au jefuit odaia (9 iunie 68). Claritatea detaliilor care, înlănțuindu-se fără pauze, nu lasă loc nici imaginației, nici îndoielii: de unde iluzia realității. Problemă: de unde a luat Suetoniu o relatare atât de amănunțită? sau poate a combinat mai multe? Secretă măiestrie-literară: Nero rămâne pe primul plan, deși cele mai multe acțiuni sunt săvârșite de acoliții săi.]

Phaon, libertul lui, i-a propus ca ascunzătoare conacul său din apropiere, aflat la aproximativ 4 mile¹ de Roma, între calea Salaria și calea Nomentana. Nero, așa cum era, desculț și în tunică, și-a pus pe

deasupra doar o manta cu glugă, decolorată, și a plecat călare, cu capul acoperit „cu fața ascunsă de o batistă; îl întovărășeau numai patru oameni, printre care și Sporus. Curând s-a cutremurat pământul și trăsnetul a căzut, chiar în fața lui, înspăimântându-l. A mai și auzit, când trecea pe lângă... castru2, cum strigau soldații, cum îl blestemau pe el și-i urau izbândă. lui Galba. Ba unul dintre călătorii care veneau din partea opusă a şu zis: „Ăștia îl urmăresc pe Nero”, iar altul i-a întrebat: „Ce se aude în Oraș despre Nero?” Calul i s-a smucit, speriat de duhoarea unui cadavru» aruncat în drum, și-atunci i s-a dezvelit fața și un pretorian liberat l-a».

1 Aproximativ 6 kilometri

— Cel al pretorienilor răzvrățiți: – Nero era obiigat să treacă pe lângă el ca să ajungă* ia conacul lui Phaon.

recunoscut și l-a salutat. La o răscruce au lăsat caii. Prin hățisuri de mărăcini, pe un drumeag chinuit care tăia stufărișul, Nero a ajuns cu greu, călcând numai pe haine așternute sub picioare ca să nu se afunde în noroi, la zidul din spate al conacului. Phaon îl îndemna să se ascundă deocamdată într-o groapă din care se luase nisip, dar el refuză spunând că nu vrea să se îngroape de viu1. Și în timp ce aștepta să i se sape o intrare secretă în conac, i se făcu sete, luă în căușul palmei apă dintr-o baltă din preajmă și zise: „Iată ce-a ajuns apa fiartă a lui Ner02!” Apoi, cum gluga i se agățase prin mărăcini, smulse ghimpii din ea și apoi se târî pe brânci, prin tunelul strâmt ce i se săpase, până la cea mai apropiată chilie de sclavi, unde se culcă pe patul cu saltea proastă și se acoperi cu o manta veche. îl chinuiau și foamea și setea; i se aduse pâine neagră, pe care n-o mîncă, bău însă destulă apă caldă.

Cum fiecare, la rîndul său, stăruia îndemnându-l să se sustragă cât mai grabnic înjosirilor care-l amenințau, Nero a cerut să se sape sub ochii lui o groapă pe măsura corpului său, să se strângă toate bucațelele de marmură care s-ar putea găsi, să se aducă apă și lemne, căci curând vor trebui să îndeplinească cele de cuviință cadavrului său. De câte ori se aducea câte ceva din cele cerute, plîngea și repeta: „Ce mare artist pier!” 3. Așa se trăgăneau lucrurile când a sosit un om al lui Phaon cu o scrisoare. Nero i-a smuls-o din mână și a aflat din ea că senatul îl declarase dușman public și îl căuta ca să-l supună osândeii după datina strămoșească. A întrebat ce osândă era asta. Când a aflat că osânditul, gol, e prins cu gâtul într-o furcă și bătut cu nuiielele până își dă sufletul, s-a înspăimântat și a apucat cele două pumnale pe care

le luase cu el. A încercat tăișul amândurora, le-a vârat din nou în teacă, sub cuvânt că „nu venise încă clipa hotărâtă de soartă” 4. Ba îl ruga pe Sporus să înceapă jelitul și bocitul, ba cerea să-i ajute cineva să se sinucidă, dându-i exemplul; din când în când se muștra pentru slăbiciunea lui zicând: „Mă port infam și rușinos. E nedemn de Nero, e nedemn” 5. În asemenea situații trebuie să-ți păstrezi cumpătul. Hai, trezește-te” 6. Se apropiau deja călăreții care primiseră poruncă să-l aducă viu. Când îi auzi venind spuse, cutremurat: „Tropot îmi sună-n auz, un tropot de repezi copite” 7 și-și

1 Nero se teme să nu pară mort: ceea ce, în credința unui superstițios, aduce moartea cu adevărat.

— Apă fiartă și răcită în zăpadă: băutură inventată de Nero.

— Mania lui Nero, care se credea dăruit pentru toate artele, pare să fi luat în aceste ultime săptămâni ale vieții sale aspectul unei adevărate demențe.

4 Lașitate sau superstiție astrologică?

În greacă.

7 în greacă: vers din *Iliada* (X, 535), în românește de G. Murau.

vârî pumnalul în gât, cu ajutorul lui Epaphroditus, secretarul său. Încă trăia când a năvălit în încăpere centurionu11 și s-a prefăcut, apăsându-i mantaua pe rană, că a venit să-l scape. Nero nu i-a spus decât: „Târziu!” și Asta înseamnă credință!” 2 Cum a spus aceste vorbe a murit, rămânând cu ochii holbați și încremeniți, spre groaza și cutremurarea celor care-l

e priveau.

Viața lui Nero, 48 – 49.

Gustul pentru detaliul erudit și pentru bâr – ABREVIATORII feijie fje actualitate era contrabalansat de acela pentru marea istorie a trecutului, cu condiția să fie prezentată sub formă de rezumate care să scutească timpul și osteneala unui public frivol.

Florus. Fără îndoială contemporan cu Suetoniu, și poate african, P. Annaeus Florus l-a rezumat în chip bizar pe Titus Livius în două cărți, una despre războaiele din afară, alta despre cele civile. Omisiunile și greșelile nu sunt rare. Ținta autorului e mai ales literară: caută un stil izbitor, plin de exagerări, de expresii poetice, de exclamații inutile. Dar în alegerea expresiilor frapante și în vigoarea lor, emotivă sau pitorească, se vede un temperament de scriitor, lipsit de naturalețe, dar nu și de talent.

Războiul lui Spartacus

Răbdați³ totuși rușinea răscoalelor de sclavi: căci, deși soarta îi supune întru totul, sunt și ei un fel de oameni, de rang inferior, cărora le împărtășim câte ceva din avantajele libertății noastre⁴. Nu știu ce nume să dau războiului pornit de Spartacus: soldații erau sclavi, căpeteniile – gladiatori, cei dintâi, oameni de cea mai joasă specie, ceilalți, de cel mai prost soi: totul a fost nu numai o calamitate, ci și o batjocură⁵.

Spartacus, Crixus, Oenomaus au spart porțile școlii de gladiatori a lui Lentulus și, cu numai 30 de alți oameni de teapa lor, au fugit din

1 Ofițerul care avea misiunea să-l aresteze. Vorbe a căror valoare exactă (naivitate sau ironie?) nu o putem surprinde, ceea ce le face și mai autentice, și mai impresionante.

Florus a vorbit mai sus despre revoltele de sclavi din Sicilia: dar revolta lui Spartacus, în Italia, a fost mult mai gravă.

Se simte că purtarea față de sclavi se îrablânzise. Batjocură a armatei, una dintre formele cele mai respectate ale puterii romane.

Capua. Au chemat sclavii la arme și la libertate¹, adunând astfel foarte repede zece mii de oameni. Nu s-au mulțumit numai să fugă, au vrut să se și răzbune. Primul lor altar – ca să spunem așa – a fost Vezuviul. Acolo, asediați fiind de Clodius Glaber, au coborât pe funii împletite din viță de vie în craterul vulcanului și au ajuns astfel în inima muntelui², de unde, printr-o văgăună neumblată, au ieșit la lumină și, surprinzându-l cu atacul lor pe comandantul care nu se aștepta de loc la – așa ceva, au cucerit castrul. Apoi cuceresc și alt castru. Pe urmă se îndreaptă spre Cora, umblă nestingheriți prin toată Campania și nu se mulțumesc să distrugă conacele și satele: pustiesc îngrozitor Nota și Nuceria, Thurii și Metapontul.

Zi de zi li se îngroșau rândurile, până când au ajuns o armată adevărată: din nuiiele împletite și acoperite cu piei de vite și-au întocmit niște scuturi grosolane, iar lanțurile și le-au topit și și-au făurit din fierul lor săbii și sulițe. Și ca să nu lipsească nicio fală acestei armate adevărate, și-au organizat o cavalerie punând mâna pe toate hergheliile întâlnite în cale, iar căpeteniile lor au căpătat însemnele și fasciile luate de la pretorii noștri. Nu le-a refuzat nici Spartacus, acest mercenar trac devenit soldat, apoi dezertor, apoi gladiator, mulțumită forței sale iizice. Până și comandanților săi morți în luptă le-a făcut funeralii pompoase, de *imperatorz*: în fața rugului a pus să se lupte

prizonieri, de parcă își putea spăla toată rușinea trecutului devenind, din gladiator, organizator de jocuri!

Acum nu se mai sfia să atace chiar și consulari: în Apenini a zdrobit armata lui Lentulus, în preajma Mutinei a distrus castrul lui Caius Cassius. Prinzând curaj după aceste victorii s-a gândit (destul și atât pentru rușinarea noastră!) să cucerească Roma. Abia atunci s-au ridicat împotriva acestui *mirmidoni* toate puterile țării, iar Licinius Crassus a spălat onoarea romanilor. Bătuți și urmăriți de el, dușmanii (ce rușine mi-e să le spun așa!) s-au refugiat în extremitatea de sud a Italiei. Acolo, strânși într-un colț, din preajma orașului Bruttium, au vrut să

1 în original *pilleus*, căciulă din blană de oaie pe care o purtau sclavii proaspăt eliberați.

Spartacus se așezase în craterul (stins) al Vezuviului; Florus lasă să se înțeleagă că s-ar fi cufundat, prin acest crater (redeschis numai în 79 e.n., în timpul erupției), până în măruntaiele vulcanului!

a Numele generalului victorios.

— Jocuri de gladiatori. Jocurile acestea sunt un vechi ritual funerar, frecvent mai ales în Campania.

Numele unei categorii de gladiatori (cei îmbrăcați într-o armură completă).

1868

treacă în Sicilia și, cum nu aveau corăbii, au încercat să-și facă plute din butoaie și vase de lut legate unul lângă altul cu împletituri de nuiele; le-au spart însă apele repezi ale strâmtorii. Atunci au pornit un atac navalnic în care și-au găsit moartea, ca niște viteji. Luptaseră „cum e firesc pentru niște oameni conduși de un gladiator, pe viață și pe moarte”. Însuși Spartacus, luptând vitejește în primele rânduri, a fost ucis ca un *imperator*.

II, 8 [III, 20]

Iustin. Tot în epoca Antoninilor (dar alteori, dimpotrivă, în secolul al III-lea) a fost plasat Iustin, care a rezumat *Istoriile Filipice* ale galului Trogus Pompeius (vezi mai sus, p. 465) într-o *Istorie-universala* construită neproportional: după ce a tratat repede (în cărțile I-VI) Orientul și Grecia, Iustin insistă asupra dinastiei macedonene: Filip, Alexandru și urmașii lui (cărțile VII-XVII); apoi asupra războaielor duse de romani, de la Pirus până la Mitridate (cărțile XVIII-XXXVIII); cărțile despre Siria, și Părți (cărțile XXXIX-XLII), despre originile Romei

și despre Marsilia (cartea XLIII), despre Spania și istoria artaginei (cartea XLIV) se leagă mai mult sau mai puțin de restul operei.

Iustin pare să-și fi urmat destul de exact modelul, dar eliminând tot ceea ce nu avea interes dramatic sau moral. A alcătuit astfel un „bucet” care dovedește mai ales lipsa de simț istoric a autorului și atestă că el nu avea reale calități literare: câteva descrieri geografice, unele date etnice, ici-colo o scenă destul de bine susținută cu procedee retorice convenționale nu se ridică peste mediocru.

Iuvrionid ar islo” ia „originală” nu mai poate depășf

Aliri TSTĂ nivelul biografiei. Marius Maximus, de la care nu ni s-a păstrat nimic, și-a făcut un nume în acest domeniu. Niște Suetonii de rangul doi – Aelius Spartianus „Iulius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus și Trebellius Pollio în timpul lui Dioclețian, Aelius Lampridius și Flavius Vopiscus la începutul secolului al IV-lea – redactaseră „viețile” împăraților dintre anii 117 – 284, formând fiecare un tot; sub Iulian sau mai

1 Vasele mari delut care serveau drept butoaie puteau pluti dacă erau ermetic închise 1 *Sine missione*: luptele cele mai apreciate erau cele în care învinsul era ucis, fără. nicio șansă de iertare.

degrabă sub Teodosiu (mort în 395), poate chiar mai târziu, s-a constituit din ele o culegere artificială, dar fără lacune, numită *Istoria imperială* (*Historia augusta*).

Nu se poate cere acestei culegeri nici unitate literară, nici pătrundere istorică. O seamă de amănunte ciudate sau erudite, puse toate pe același plan, solicită curiozitatea cititorului; asta e tot. Fără îndoială, această adunare de anecdote și documente fără personalitate certă a fost supusă introducerii unor fraze tendențioase sau a unor bucăți apocrife sau sofisticate, fie înainte de reuniunea diferitelor biografii, fie prin grija celui care le-a pus laolaltă. Așa încât *Istoria imperială* poate fi folosită numai cu multă prudență de către istoricii moderni, care nu știu cu certitudine nici măcar în folosul cărui împărat sau al cărei dinastii și-a dobândit culegerea forma actuală.

2 Elocința și proza artistică

Ciceronianismul lui Pliniu cel Tânăr s-a perimat tot atât de repede cât și grava amplexare a lui Tacit. Totuși elocința mai era încă socotită idealul cel mai înalt. Dar gustul pentru autorii arhaici și arhaizanți (Cato cel Bătrân, frații Gracchi, Salustiu) triumfa și în literatură, și în artă; el se îmbina cu năzuința spre o precizie absolută

și, în același timp, spre o inovare personală a vocabularului, care avea să ducă foarte repede la prețiozitate; se îmbina și cu influența conferențiarilor sau „noilor sofști” greci, între alții Dio Crisostomul, elevul său Favorinus din Arelas, (Arles), apoi Aelius Aristides (129 – 189) din Bitinia, totodată încărcăți de podoabe stilistice și subtile. Elocința baroului a fost din pricina aceasta complet alterată; cea politică, din ce în ce mai puțin folosită în senat, e în principiu rezervată împăratului, căruia însă nu-i pasă de ea; numai creștinismul va da viață, cu cinste, acestei noi retorici. Dar din ea s-a născut și o proză artistică, totodată complicată și expresivă, utilizată în chipul cel mai strălucit de Apuleius.

FRONTO Cornelius Fronto, un african din Cirta

(Constantina), care a fost dascălul devotat și consul „preaiubit al împăratului Marcus Aurelius, a anul 14 j avut, în sensul acesta, o importanță mai mare decât Quintilian.

Cicero apreciat de Fronto

Pesemne te întrebi mai de mult unde-l plasez [în șirul acesta]1 pe Cicero, care e considerat fruntea și izvorul elocinței romane. Părerea mea e că s-a exprimat întotdeauna minunat de frumos și că-i întrece pe toți oratorii în strălucirea cu care știe să împodobească orice parte a discursului pe care dorește s-o pună mai mult în evidență. Dar am impresia că a fost complet lipsit de scrupul în alegerea cuvintelor, fie din lărgime de orizont, fie din lene, fie din credința că va avea oricând la îndemână, chiar dacă nu le caută, cuvintele pe care alții, și când le caută, le găsesc greu. Așa că eu, care am parcurs de multe ori și cu multă atenție toate scrierile lui, am ajuns la încheierea că a întrebuințat cu o deosebită dărnicie și abundență cuvinte în sens propriu și figurat, cuvinte simple și compuse, cuvinte nobile, care scânteiază pretutindeni în opera lui, și adeseori și cuvinte pline de farmec; dar și că, în toate cuvântările lui, găsești foarte puține vorbe neașteptate și nebănuite, acelea cărora nu le poți da de urmă decât cu prețul studiului, al atenției, al nopților nedormite și al poeziilor vechi învățate pe dinafară. Numesc cuvânt neașteptat și nebănuit pe acela care depășește speranța sau gândul ascultătorului sau al cititorului, în așa fel încât, dacă îl înlături și-i ceri cititorului să găsească el singur alt cuvânt, acesta să nu poată sugera niciun altul, sau doar unul mult mai puțin expresiv. De aceea te laud din tot sufletul că-ți dai osteneala și te străduiești să scoți la lumină din adâncuri cuvântul cel mai potrivit și

mai expresiv. Însă, cum am spus la început, e aici o mare primejdie, și anume: cuvântul să fie întrebuințat, ca de un semidoct, în chip nepotrivit, sau lipsit de claritate sau de farmec: mai bine să folosim cuvintele comune și banale decât pe cele puțin cunoscute și căutate, dacă nu le dăm acestora înțelesul lor deplin.

Scrisori către Marcus Aurelius, IV, 3, 3.

Marea lui slăbiciune constă în faptul că acordă mult mai multă importanță cuvintelor decât realităților și că ucide astfel spontaneitatea. Totuși nu era complet lipsit de gust: dovadă admirația lui pentru *Corespondența* lui Cicero. Limba scrisorilor lui e chiar pură și relativ simplă. Dar se amuză cu jocuri puerile: lauda Fumului, a Pulberii, a Neglijenței; o poveste mito

1 Fronto i-a citat mai sus, lăudându-i, pe Cato, Salustiu, Plaut, Ennius, Naevius, Lerețiu, Accius, Caecilius, Laberius.

logică foarte plată despre crearea Somnului. Efuziunile sale de dragoste față de imperialul său elev sunt emoționante, dar adesea dulcege.

În căutarea unei comparații

Oare ți se va părea nepotrivit ca acea comparație pe care spui că o cauți și pe care vrei s-o caut și eu, cum ar face un ajutor și camarad de arme al tău, să încerc să o găsesc în dragostea dintre tine și tatăl tău¹? Așa cum, în Marea Ionică sau Tireniană sau mai degrabă Adriatică² sau în altă mare (numele i-l pui tu), o insulă primește și respinge ea singură bătaia valurilor, și ține piept singură oricărui atac de flote, de pirați, de monștri sau de furtuni, iar în sânul ei, într-un lac, ea adăpostește o altă insulă, ferită de orice primejdie și orice lovitură, dar împărtășindu-se din toate bucuriile și desfătărilor insulei celei mari – căci și cea din mijlocul lacului e mângâiată de ape, primește și ea binefăcătoarea boare din larg, e locuită și ea, are și ea vedere asupra mării –, tot așa tatăl tău ține singur piept tuturor greutăților și grijilor ce se ivesc din cârmuirea imperiului roman, iar pe tine te păstrează la adăpostul inimii sale ocrotitoare, ferindu-te de griji, dar împărțind cu tine strălucirea gloriei sale și toate bunurile sale. Poți să te slujești de comparația aceasta în multe chipuri atunci când aduci mulțumiri tatălui tău: prilej cu care trebuie să dovedești o elocință foarte îmbelșugată și foarte înzestrată.

Scrisori către Marcus Aurelius, III, 8, 1.

Doi prunci împărătești

[Farmec familiar dublat de prețiozitate.]

Către stăpânul meu Antoninusă Augustus

Ți-am văzut puișorii⁴, adică ce mi-aș fi dorit mai mult să văd; îți seamănă grozav: nu poate fi asemănare mai asemănătoare. Am luat-o de-a dreptul, pe o scurtătură, spre Lorium⁵, o scurtătură numai alune

1 împăratul Antoninus, care-i adoptase pe Marcus Aurelius și pe Lucius Verus.

1 Se spunea că Marea Adriatică e cea mai rea dintre mările Italiei.

8 Marcus Aurelius care, devenit împărat, luase numele tatălui său adoptiv.

4 Viitorul împărat Commodus și fratele lui geamăn, Antoninus Geminus, născuți la 31 August 161 (scrisoarea trebuie să fie din 163, Antoninus Geminus va trăi doar până în anul 165).

Reședință imperială, aflată la 17 kilometri de Roma.

cușuri și suișuri pieptișe; în schimb te-am văzut, și nu numai drept în fața mea, ci înmulțit, și la dreapta și la stânga, oriunde mă întorceam. Mititeii sunt, din mila zeilor, și rumeni la față și vrednici la țipete. Unul avea în mână o bucată de pâine foarte albă, cum se cuvine unui prunc împărătesc, celălalt, una de pâine neagră, cum îi stă bine unui fiu de filosof. Mă rog zeilor să-l țină sănătos pe semănător, să țină sănătoase roadele, să țină sănătoasă glia care rodește asemenea odoare. Le-am auzit și glăscioarele, așa de dulci, așa de gingașe, că-mi părea că disting în piuitul fiecăruia, nu știu cum, sunetul fermecător și limpede al vorbei tale. Și-acum, ferește-te: va trebui să mă rabzi în toată trufia mea: îi pot iubi în locul tău nu numai cu ochii, ci și cu urechile.

Scrisori către Marcus Aurelius împărat, I, 3.

Despre elocință lui, foarte admirată în acea vreme, nu ne putem face o idee prea înaltă citind unele pasaje în formă de panegiric (mai ales cel adresat lui L. Verus), în care o flaterie care încearcă să păstreze măsura se exprimă trudnic cu ajutorul procedeeleor convenționale sau al imitațiilor prea evidente (modelul e de obicei Salustiu). Ne putem ușor explica faptul că Marcus Aurelius, devenind împărat, a renunțat la aceste vane exerciții: dar Fronto a suferit văzând că elevul său sacrifică retorica filosofiei.

APULEIUS Născut într-o bogată familie din Madaura, în

Numidia (districtul Constantina), Apuleius cău? Pr? x17 n tase la

Atena o școală filosofică superioară; de după 1/U acolo a plecat la Roma, apoi s-a reîntors în

Africa: Cartagina a devenit reședința lui obișnuită și centrul renumelui său, care a fost considerabil.

Omul. E o ființă ciudată, foarte reprezentativă pentru timpul său, pe care însă îl și depășește. Mare amator de călătorii, foarte atent, cu ochii larg deschiși asupra oricărui spectacol – opere de artă din trecut sau moravuri actuale – lacom de amănunte pitorești și de anecdote de tot soiul, e în același timp interesat și de științe, mai ales de cele naturale, în așa măsură îngrijorat de enigmele lumii încât se ocupă, foarte îndeaproape probabil, de magie, care făcea, de un secol, îngrijorătoare progrese în toate clasele sociale. Filosof, foarte mândru că își poate spune „platonice”, fără însă a-l neglija pe Aristotel, caută în învățămintele maestrului mai ales satisfacerea unor aspirații mistice, anunțând astfel strălucitoarea speculație neoplatonică din secolul următor; se inițiasse în toate misterele religioase greco-orientale, căutând în ele o liniștire fizică și morală, asemănătoare cu cea pe care o oferea, într-o formă mai pură, creștinismul. Ca scriitor e tot atât de divers; se pretindea în stare să cultive în chip egal toate cele nouă Muze; versuri sau proză, greacă sau latină, totul era bun pentru el; pentru noi e un povestitor delicios; pentru contemporanii lui era, înainte de toate, conferențiarul-proteu care încântă prin frumusețea lui, prin eleganța lui, prin armonia încântătoare a vorbelor sale, și mai ales prin nesfârșita varietate a talentelor sale. Era, astfel, omul cel mai puțin banal cu putință.

Opera filosofică și oratorică. Apuleius scrisese mult. Tratatetele lui tehnice, pierdute astăzi (despre arbori, medicină, astronomie, proverbe...), trebuie să fi fost simple compilații sau rezumate, ca și opusculele filosofice în care condensează învățătura platonică (*De Platone et eius dogmate*), insistă asupra teoriei demonilor intermediari între om și divinitate (*De deo Socratis*), sau se inspiră din teoria peripateticiană a universului (*De mundo*).

Din operele sale oratorice ne-a rămas o mică „antologie” (*Florides*) de pasaje strălucitoare, în care toate înfloriturile stilistice sunt chemate să pună în valoare o idee sau o descriere sau o anecdotă ingenioasă; putem aprecia cu ajutorul acestei antologii plăcerea, foarte delicată, dar foarte artificială și futilă, pe care publicul din teatrul cartaginez o aștepta de la conferențiarul lui. Putem aprecia mai ales

pledoaria pe care Apuleius, acuzat de a fi obținut prin magie mâna unei bogate văduve, la Cea, în Tripolitania (în anul 158?), a scris-o ca să se apere, revendicându-și calitatea de „filosof” (*Apologia* sau *De magia*): redactată după proces, ea se prezintă ca o lungă conferință, amuzantă, strălucitoare, plină de digresiuni, mai aptă să farmece decât să convingă.

„Metamorfozele”. Capodopera lui e un roman în 11 cărți, *Metamorfozele* sau *Măgarul de aur*.

Tânărul Lucius (el însuși își povestește aventurile), călătorind în Grecia și obsedat de poveștile cu magie și tâlhării, află că gazda lui e vrăjitoare, e cuprins de dorința de a se transforma în pasăre, ia altă alifie decât trebuia și devine măgar (c. I – III). De atunci încolo, trecând prin întâmplările cele mai diverse, va învăța ce înseamnă chinuita viață a animalelor, păstrându-și în același timp spiritul critic și judecând din lat unghi viața oamenilor. Într-o peșteră de hoți aude o bătrână povestind cum a fost Psyche (sufletul) iubită de Amor, zeul dragostei, cum l-a pierdut din vina ei și cum l-a recâștigat trecând prin nenumărate încercări (c. IV-VI). Stăpânii lui sunt, rând pe rând, preoții zeiței siriene, un morar, un grădinar, un soldat, un cofetar și un bucătar; în sfârșit Lucius fuge, scârbit și disperat (c. VII – X). Dar Zeița Isis, în bunătatea ei, îi redă chipul omenesc: purificat și trupest, și sufletește, Lucius se inițiază în cultul lui Isis și Osiris, soțul ei divin, și își închină viața slujirii lor (c. XI).

Ultima carte, plină de o fervoare religioasă foarte personală și foarte impresionantă, se deosebește mult de primele zece care, într-o intrigă de altfel foarte bine condusă, acumulează anecdote, descrieri, *fabliau-un*, numai pentru plăcerea imaginației, separe: întocmai ca în „fabulele mileziene”. Ni s-a păstrat de altfel și o redactare grecească, mult mai puțin colorată, a acestei părți asemănătoare cu un roman. Apuleius are însă o abundență fără încărcare exagerată, o abundență de povestitor înnăscut; la fiecare pas oferă exemple de realism din cel mai sănătos și mai captivant; limbajul lui descriptiv e de o neînchipuită virtuozitate: artificial și căutat, el e totuși, cel mai adesea, deosebit de expresiv. Comparat cu cel al lui Petroniu, el vădește efortul făcut de un întreg secol pentru formarea „prozei artistice”, deliciu al oamenilor de gust.

Inspectorul piețelor

[Scenă de mim: vioiciunea și naturalețea povestirii dau oarecare

delicatețe ironiei bufone de la sfârșit.]

După ce mi-am rânduie lucrurile în odaie am pornit-o spre băi, dar în drum m-am abătut și prin piață, să iau ceva de mâncare. Am găsit un pește, o frumusețe, și, întrebând cât face, negustorul mi-a spus întâi o sută de dinari, dar m-am tocmit și mi l-a lăsat cu douăzeci. Chiar când ieșeam din piață m-am întâlnit cu Pythias, fostul meu coleg de la Atena, care, recunoscându-mă cu bucurie după atâta timp, vine la mine, mă îmbrățișează și mă sărută cu căldură: „Lucius, dragul meu, de-un veac nu te-am văzut, de când am terminat amândoi școala lui Clytius. Cu ce treburile pe aici?” „Îți spun eu mâine”, zic, „dar dă-mi voie să te felicit: e v-d cu însoțitori, cu fascii și în ținută de magistrat”. „Da, sunt edi 11.

Magistrat municipal.

și mă ocup de aprovizionare; dacă vrei să cumperi ceva bun, te-ajut eu”. „Mulțumesc, nu e nevoie”, zic eu, căci mi-ajungea pentru cină peștele cumpărat. Dar Pythias, văzându-mi coșul, îl ia și-l scutură ca să vadă mai bine peștii. „Cât ai plătit gunoiul ăsta?” „M-am luptat ca să mi-l dea pescarul cu douăzeci de dinari”.

Auzind așa, prietenul meu mă apucă de mână și m-aduce înapoi în piață. „Arată-mi, zice, care din ăștia ți-a vândut caracuda asta?” l-l arăt pe bătrânel, care ședea într-un colț. Atunci, răstindu-se la el cu asprimea cuvenită unui edil, îl ia la ceartă: „Așa va să zică, îi jupuiți acum și pe prietenii noștri, nu numai pe străini? Le cereți o avere pe niște pești amărâți? Cu scumpetea asta faceți ca orașul acesta, floare a Tesaliei, să fie pustiu ca o insulă stâncoasă! Dar v-arăt eu vouă! Ai să vezi îndată cum îi pedepsesc eu pe ticăloși!” Și odată îmi ia coșul și mi-l deșartă drept în mijlocul pieței, și-i spune unui lictor al său să calce în picioare toți peștii risipiți pe jos.

Și, mulțumit de asprimea sa, Pythias îmi spune că pot să plec: „Mie îmi ajunge, zice, dragă Lucius, că l-am făcut de rușine pe bătrân”.

Uluit de tot ce se petrecuse și aproape năuc, minunându-mă cum hotărârea și energia înțeleptului meu coleg mă lăsaseră și fără bani, și fără mâncare, am pornit din nou spre băi.

Metamorfoze, I, 24 – 25.

Preoți cerșetori ai zeiței siriene

[Satira unui cult orgiastic pe care nu-l aprobă misticismul contemplativ al lui Apuleius (vezi p. 679): pitoresc ți-pător, procedee nefirești, șarlatanism și cerșetorie. Stăpânire a mijloacelor de

descriere: culoare și mișcare (cf. „Dervișii care se învârtesc”, căutând și în felul acesta extazul). Savuroasă condimentare a reflecțiilor atribuite măgarului, singurul care nu se lasă păcălit de această rușinoasă parodiare a religiei.]

A doua zi se înveșmântă în haine de toate culorile, își pocesc frumos fața mângălind-o cu o vopsea cleioasă, își fac ochii cu negru și apoi pleacă, gătiți cu mitre mititele și cămăși șofranii și văluri de in și de mătase, unii dintre ei în tunici albe brăzdate cu bucăți de purpură în chip de vârf de lance, bine strânși în cingători și încălțați cu ghete galbene. Mie îmi pun în spinare zeița înfășurată într-o mantie de mătase. Ei, cu brațele dezgolite până la umăr, fluturând prin aer săbii uriașe sau securi, încep să urle și să sară ca bacantele, iar cântecul de flaut dă și mai mareavânt dansului lor nebun. După ce colindă ici și colo destule căsuțe modeste» ajung și la conacul unui bogătaș. Acolo, încă de la ușă pornesc un tărboi grozav și, scoțând urlete înspăimântătoare, țâșnesc înăuntru ca niște apucați. Ținându-și mult timp capul aplecat își tot răsucesc gâtul cu mișcări lubrice și-și scutură și-și rotesc pletele vâlvoi; când și când se reped asupra lor înșile și-și mușcă brațele; la urmă fiecare și le crestează cu cuțitul cu două tășuri pe care-l au mereu la îndemână. Între acestea, unul se dezlănțuie și mai turbat: răsuflând des din adâncul pieptului simulează o demență totală și se preface cuprins de un duh divin; ca și când prezența divinității nu i-ar face pe oameni mai buni decât sunt, ci slabi și bolnavi. Cu voce tunătoare, ca de proroc, toarnă o minciună sfruntată; că s-ar fi făcut vinovat de un păcat împotriva sfintei sale credințe, și că vrea să-și dea cu propriile-i mâini pedeapsa cuvenită. Îndată apucă biciul pe care-l poartă de obicei acești desfrânați, bici cu mai multe limbi de lână împletită, presărate în loc de noduri cu o grămadă de oscioare, și începe să se biciuiască zdravăn; e drept că răbda cu uimitoare îndârjire loviturile. Pământul era „ud de sângele spurcat al acestor nerușinați, scurs din tăieturile de sabie și creștăturile de bici. Mie, nu mică mi-era îngrijorarea văzând aceste valuri de sânge; mă întrebam dacă nu cumva stomacul acestei zeițe străine poftea sânge de măgar, precum unii oameni poftesc lapte de măgăriță.

În sfârșit însă, obosiți, nu știu, dar sătui cu siguranță de sfârtecarea aceasta, au pus capăt măcelăririi și au început să primească, desfăcându-și sânul hainei, banii de aramă și chiar de argint pe care li-i dădeau, care mai de care, cei de față. Ba s-a mai ivit și

un ulcior cu vin, și lapte, și brânză, și puțină făină, și grâu din cel mai bun. Câte unul îi mai dădea un pumn de orz și purtătorului zeiței. Preoții înșfăcau lacom toate darurile și le îndesau în desagi pregătiți anume pentru asemenea pomană, pe care mi i-au pus apoi în spinare; așa încât eu, cocoșat sub îndoita mea povară, eram totodată hambar și templu pe patru picioare...

Metamorfoze, VIII, 27 – 28. La moară

[Realism de o nemiloasă rigoare exprimat într-o limbă minuțios complicată.]

M-a cumpărat apoi un morar dintr-un târg apropiat. Îndată mi-a pus în spinare o zdravănă încărcătură de grâu tot atunci cumpărat și m-a dus pe un drum chinuitor, numai bolovani și cioturi, la moara lui. Acolo, o mulțime de cai și de măgari, înhămați la pietre de moară de felurite mărimi, le învâртеau întruna, mergând în cerc fără încetare, și zi, și noapte: moara nu se oprea nicio clipă din măcinat, iar noaptea făina, rod de veghe, se făcea la lumina opaițelor.

Cu mine, de bună seamă ca să nu mă îngrozească de la început această robie, noul meu stăpân s-a purtat deocamdată foarte frumos, de parcă aș fi fost un oaspete străin: toată ziua nu m-a pus la lucru, iar ieslea mi-a umplut-o cu vârf. Dar fericirea de a sta degeaba și de a mă îmbuibă s-a sfârșit repede: a doua zi în zori sunt înhămat, cu capul acoperit, la o piatră care mi s-a părut uriașă, și împins spre un fâgaș cotit pe care trebuia, călcând iarăși și iarăși pe unde mai călcasem, să tot umblu fără oprire și fără greșală.

Eu însă, cum nu-mi uitasem înțelepciunea și prevederea dinainte, nu m-am arătat supus la ucenicia acestui meșteșug; ci, cu toate că pe vremuri, când mai eram om, avusesem adesea prilejul să văd morile învârtite astfel, mă prefăceam acum cu totul nepriceput la asemenea treburi și, făcând pe prostul, nu mă urneam de fel din loc. Îmi închipuiam că stăpânul, socotindu-mă nepotrivit și nefolositor la această muncă, mă va pune la alta, oricum mai ușoară, sau chiar mă va hrăni pe degeaba. Dar socoteala asta greșită am plătit-o scump. Căci îndată au răsărit în jurul meu câțiva inși cu bâte în mâini, și, în vreme ce eu, cu ochii acoperiți, nu mă așteptam la nimic rău, s-au năpustit, la un semn, asupra mea, strigând cu toții, și m-au copleșit sub atâtea lovituri și m-au înnebunit atâta cu țipetele lor încât, uitând de toate planurile mele, m-am opintit bine în hamul de papură și-am luat-o la fugă în cerc. La această bruscă schimbare de purtare, toată ceata a

izbucnit în hohote de râs.

Trecuse deja cea mai mare parte a zilei și eram frânt, când mi-au scos hamul de papură și frânghiile cu care eram legat de piatră și m-au dus la grajd. Dar cu toate că eram complet istovit, cu toate că aveam neapărat nevoie să-mi refac puterile și eram mort de foame, am lăsat la o parte hrana, foarte îmbelșugată, din fața mea, și, îmboldit de curiozitatea mea obișnuită, am început să observ, cu mirare și cu destulă teamă, ba chiar și cu oarecare plăcere¹, felul în care mergeau treburile în această blestemată moară. Zei preamilostivi, ce prăpădiți oameni erau pe acolo! Toată pielea le era brăzdată de urme vinete de bici, iar spatele tot numai răni, abia ascuns, dar nu apărât, de o biată zdreanță cârpită. Unii n-aveau altă îmbrăcăminte decât o bucată de pânză pe pântec; dar și cei cu tunici erau mai mult goi, într-atât erau de zdrențuite. Pe frunte, litere², capul

1 Ciudat rafinament psihologic, în care se simte nestăpânita curiozitate a lui Apuleius însuși.

— Vezi p. 603 nota 5.

jumătate ras, lanțuri la picioare; înspăimântător de palizi, cu pleoapele arse de fierbințeala neagră a fumului, și murdari de albul prafului de făină, subțire ca cenușa, de parcă ar fi fost atleți tăvăliți prin pulbere¹. Iar despre animalele care robeau ca și mine, ce și cum să spun? Catări bătrâni, mârțoage care abia se mai țineau pe picioare, înghesuiți în jurul ieslei, cu capul afundat în ea, mestecau mormane de paie. Aveau ceafa rănită și plină de puroi; nările lor scofâlcitese căscau tot timpul, zguduite de o tuse neîntreruptă; pieptul le era ros de frecarea neconținută a hamului, coastele jupuite până la os de nesfârșitele băți, copitele, de atâta mers, se lăbărțaseră îngrozitor; nemâncarea, jegul străvechi și râia le făcuseră pielea numai zgrunțuri.

Metamorfoze, IX, 10 – 13. Apariția zeiței Isis

[Viziune mistică, foarte obiectivă și totodată foarte intelectuală, a unei divinități egiptene la origine, dar aici sincretice (adică întrunind attributele multor altor divinități; pași înainte spre noțiunea de „zeu unic”). Apuleius nu putea găsi decât risipite (în statui, picturi, texte...) elementele acestei reprezentări: a știut să le îmbine în așa fel încât exagerarea să nu pară neverosimilă. Impresie de plenitudine fermecătoare și calmă, care pregătește spiritul să asculte cuvintele zeiței. Stilul se străduiește peste măsură ca să ajungă la expresia cea mai potrivită și totodată cea mai nouă (cf. p.670 și urm.) a detaliului

plastic sau pitoresc] Părul bogat și lung și ușor inelat se revărsa, despletit, în bucle largi și moi, pe umerii ei dumnezeiești. Creștetul i-l încingea o cunună felurit împletită din flori de toate soiurile. În mijlocul acestei cununi, deasupra frunții zeiței, se înălța un disc plat, ca un fel de oglindă, sau semănând mai degrabă cu luna, și răspândea o lumină curată. În dreapta și în stânga lui, doi șerpi cu capetele înălțate își desfășurau inelele, iar de sus se înclinau asupra lui spice de grâu. Rochia zeiței, țesută din cel mai subțire fir de in avea culoarea schimbătoare, când sclipitor de albă, când galbenă ca șofranul, când roșie ca flacăra². Dar mai mult decât orice îmi lua ochii o mantie neagră ca noaptea³, strălucind în valuri întunecate, care-i cuprindea trupul, trecea pe sub brațul drept și urca spre umărul stâng unde se încheia într-un nod⁴, iar spre față multele ei falduri orizontale se sfâr

1 Ca să se poată apuca mai bine unul pe altul, atleții se tăvăleau prin praf înainte de luptă.

a Rochia egipteană, de in curat, are aici o strălucire cerească.

Mantia întruchipează bolta cerului de noapte, presărată cu stele „vii” (zeiități ele însele).

— Acest nod ritual se vede pe statuile zeiței Isis care ne-au parvenit.

șeau într-un tiv cu ciucuri împlețiți, care se legănuu fermecător. Pe marginea brodată și pe toată întinderea mantiei erau presărate stele sclipitoare, iar între ele lucea luna plină, răspândindu-și razele înflăcărate. De jur-împrejurul marginii șerpuite a acestei mantii neasemuit de frumoase alerga, neîntrerupt, o împletire de flori și de fructe din toate soiurile¹, în mâini, zeița avea tot felul de obiecte². În dreapta, ținea un sistru de aramă cu lama încovoiată ca un brâu, în arcu cărui câteva coarde întinse scoteau un clinchet limpede când erau scuturate de o întreită mișcare a brațului. Iar în stânga, o lampă în chip de luntre, a cărei toartă înfățișa un șarpe³ cu capul înălțat și gâtul lățit și umflat. Picioarele ei divine erau încălțate în sandale împletite din frunze de palmier, semne de victorie.⁴

Așa minunată și așa măreață, răspândind în unde fericitele miresme ale Arabiei, a binevoit să-mi vorbească cu glasul ei dumnezeiesc: „Iată-mă, Lucius, am sosit, mișcată de rugămințile tale. Sunt Maica lumii întregi, stăpâna tuturor stihiilor, izvorul cel dintâi al șirului de veacuri» cea mai puternică între zei, regina mărilor, prima dintre ființele cerești chipul unic al tuturor zeilor și zeițelor”.

Metamorfoze, XI, 3 – 3 Erudita și proza tehnică

PRAMATim Erudiția era favorizată de gustul arhaizant, iar acesta, la rândul lui, îi furniza hrană. Dar ea nu era în stare să se despartă în ramuri specializate: „gramaticii” întruneau toate științele. Și ne e foarte greu să distingem ceea ce, în lucrările lor, provine din cercetări originale și ceea ce nu e decât reluarea sau rezumarea (de altfel adesea prețioasă pentru noi) unor lucrări anterioare. *Arta poetică* a lui Horațiu a fost comentată, sub Hadrian, de Q. Terentius Scaurus, care a lăsat și o *Gramatică* (*Ars grammatica*) și o lucrare despre ortografie (*De orthographia*; opera lui Horațiu, în între gime, a fost comentată în timpul domniei Severilor, de Acro și Porphyrio. Din prima jumătate a secolului al III-lea datează

1 Simbol greco-roman de fecunditate universală.

1 Pur egiptene, și obligatorii în cultul zeiței.

Șarpele sfânt al Egiptului (*uraeu*>).

4 îmbinare de culoare locală egipteană și de simbolism greco-roman.

cartea lui Cenzorinus despre astrologie (*De die natali*), care cuprinde amănunte interesante; din cea de a doua jumătate, *Culegerea de Curiozități* a lui Solinus, care s-a inspirat mult din Pliniu cel Bătrân, și lucrarea *Artes grammaticae* (mai ales despre metrică) a lui Plotius Sacerdos.

AULUS " Gellius, un roman născut la Roma, dar elev

PELLIUS aall" icanului Sulpicius Apollinaris, a conferit acestui fel de cercetări un fel de grație dezin? as: „! : aprox voltă. Își nota, în atmosfera calmă a nopții, la, n " * țară, aproape de Atena, tot ce întâlnea interesant de-a lungul lecturilor sale; notele acestea constituie cele douăzeci de cărți de *Nopți Atice*. îl atrage orice subiect, fie el istoric, literar, sau științific; degajarea stilului său, pur și necăutat, îi îngăduie să treacă foarte ușor de la unul la altul, iar cititorul se lasă cucerit de afabilitatea lui. Are oarecare idee despre filosofie, dar nu-i plac filosofii; cei de care preferă să se apropie sunt „noii sofisti” greci, Plutarh, Herodes Atticus, Favorinus. Dintre latini îi consultă mai ales pe Cato, Varro, C. Bassus. Foarte mare amator de autori arhaici, a copiat fragmente întinse din operele lor, fragmente pe care suntem foarte fericiți să le găsim la el. De altfel, Gellius se dovedește un critic fin și avizat, căruia cunoașterea ambelor limbi, greacă și latină, i-a înlesnit savuroase apropieri.

Severitatea vechilor cenzori

[Din cinci în cinci ani, cei doi cenzori făceau recensământul populației din Roma, clasând-o după avere; dar aveau și dreptul să pedepsească faptele imorale. Degajare puțin uscată a stilului. Grijă pentru referințe exacte. Trecere ușoară (ca în conversație) de la un subiect la altul.]

S-a deliberat odată în privința pedepsirii unui cetățean care, adus ca martor în fața cenzorilor de un prieten al său, a căscat în plină ședință, vizibil și zgomotos. Gata era să fie pedepsit pe loc, ca neatent, aiurit, molâu și de-o nepăsare ostentativă. Omul a trebuit să jure că absolut iară voia lui căscase, și că făcuse toate eforturile ca să se stăpânească, dar că suferea de boala căscatului¹; așa a scăpat de pedeapsa care deja i se hotărâse. Povestea aceasta e cuprinsă în discursul rostit de P. Scipio Africanul, fiul lui Paulus Aemilius, în timpul cenzurii sale, discurs în care îndemna poporul să se reîntoarcă la moravurile din vremuri vechi. Un alt exemplu de asprime e relatat de Sabinus Massurius² în cartea a șaptea a *Memoriilor* sale. „Cenzorii P. Scipio Xasica și M. Pompilius, făcând recensământul cavalerilor³, au văzut un cal jigărit și prost îngrijit, al cărui stăpân însă era înfloritor și foarte spilcuit. «Cum se face, întrebară ei, că tu ești mai îngrijit decât calul?» «De mine îngrijesc eu, răspunse el, pe când de cal – netrebnicul meu de sclav, Statius.» Cenzorii au socotit răspunsul lipsit de cuviință și, după obicei, l-au pedepsit pe cavaler trecându-l printre cetățenii fără drept de vot”.

Statius era așadar nume de sclav. În vechime erau mulți sclavi cu numele acesta. Și Caecilius, binecunoscutul autor de comedii, a fost sclav și de aceea l-a chemat Statius; dar mai târziu numele a devenit o poreclă și i s-a spus Caecilius Statius.

IV, 20.

D. Dar adevărații maeștri ai erudiției sunt, în vre – JU 9 mea aceasta, juriștii. Susținuți pe de o parte de dorința împăraților care vor să codifice vechiul drept și să-l retopească într-unul nou, conform cu rațiunea universală (după principiile stoice) și aplicabil la întregul imperiu (*Edictul perpetuu* al lui Hadrian; *Edictul provincial* al lui Antoninus; *Edictul* lui Caracalla, în 212); pe de altă parte, de obiceiul unei analize riguroase și a unei redactări precise și ferme, obicei întărit de practica atâtor secole, juriștii au depus o muncă, cu adevărat științifică, de explicare și de ordonare a vechilor documente,

străduindu-se în același timp să umanizeze dreptul. După Gaius (110 – 180), care a redactat patru cărți de *Institutiones* și șapte de *Cotidianae*, cei mai celebri juriști au trăit sub Severi: Papinian (mort în anul 212), Ulpian din Tir (mort în anul 228) și Paulus. Dar ei au scris ca niște specialiști și sunt interesați pentru istoria limbii și a spiritului latin, dar mai puțin pentru cea a literaturii.

1 Aulus Gellius folosește, înadins, un cuvânt foarte arhaic: *osesdo*, pentru a denumi această „boală”.

1 în vremea lui Tiberiu.

1 în ziua aceea cavalerii erau obligat să se înfățișeze împreună cu calul, ca pentru o trecere în revistă.

4 Literatura creștină

La început limba creștinismului a fost greaca: dintre cărțile sale sfinte, Biblia fusese tradusă în grecește, la Alexandria, din ordinul Ptolemeilor, încă din secolul al III-lea î.e.n., iar Evangheliile fuseseră scrise direct (sau traduse imediat) în această limbă; în Orient s-a dezvoltat creștinismul cel mai devreme și cel mai repede, acolo s-au ridicat cei dintâi apărători ai credinței, sau „apologeți”; în secolul al II-lea, chiar în comunitatea creștină de la Roma, greaca era încă limba cea mai folosită. În Africa însă, unde noua religie a câștigat repede teren, latina era mult mai frecventă: poate că în această provincie a fost întocmită, în secolul al II-lea, o primă versiune latină a Bibliei, aici apologetica greacă a fost transpusă conform spiritului latin, aici s-a creat, în felul acesta, o limbă creștină a Occidentului. De-a lungul a o sută cincizeci de ani se pot distinge trei perioade: noua credință se afirmă, sigură de pe acum de puterea ei, dar în așteptarea persecuțiilor, cu Tertulian și Minucius Felix; către mijlocul secolului al III-lea, Sfântul Ciprian ne înfățișează Biserica organizată primejduită de persecuții și schismă (formarea unor grupuri în afara credinței comune); înainte de persecuția lui Dioclețian (303 – 305), și sub Constantin, creștinismul, deja pacificat și mai strâns legat de lume, se exprimă într-un mod mai clasic, dar mai puțin pur, cu Arno-bius și mai ales Lactanțiu, în care se pot totuși presimți unele aspecte ale strălucitei literaturi creștine din veacul al IV-lea.

TERTULIAN (-” Septimius Florens Tertullianus, născut păgân, „t fi la Cartagina, dintr-un tată atașat micului statst Ifin 799? major al proconsulului Africii, a fost antrenat, într-un elan continuu, de violența eroică a temperamentului său: creștin, preot și apărător al credinței,

trecând la erezia montanistă (o sectă foarte rigoristă) pentru că îl dezgustase entuziasmul insuficient al unor credincioși, întemeind în sfârșit un grup particular în care putea găsi satisfacție intransigența lui, Tertulian a tins mereu spre extreme.

Lucrările lui. În 197, el a publicat rând pe rând, o virulentă critică a păgânismului (*Ad nationes*) și celebra apărare a creștinismului (*Apologeticum*) adresată guvernatorilor de provincii.

Între anii '200 și 208, spiritul lui certăreț îi critică pe eretici (*Despre argumentul de prescriere împotriva ereticilor; Despre botez; împotriva lui Marcio...*) și se străduiește să reglementeze, sever, moravurile (*Despre spectacole; despre îmbrăcămintea femeilor...*). Apoi, când trece la montanism, critică cu mânie orice concesie, cât de mică, făcută obiceiurilor păgâne (*Despre cunună; Dinspre idolatrie*) și predică rigorismul cel mai exagerat, pretinzând postul (*De ieunio*), interzicând fuga de persecuții (*Dejuga*) etc... Trebuie considerată aparte ciudata lucrare *De pallio* (209), în care Tertulian face abuz de spirit și de prețiozitate sub pretextul că se apără de vina de a fi îmbrăcat *pallium-ul* grecesc în locul togii romane: aici, cel puțin, putem surprinde o legătură literară între el și Apuleius, pe care îl citise foarte asiduu.

Elocința lui. Opera aceasta e unul dintre monumentele elo-cinței latine. Foarte inteligent, foarte avid de cunoaștere, Tertulian știa grecește tot atât de bine ca și latinește, iar erudiția lui e prodigioasă; e foarte familiarizat cu practica juridică și folosește în discuție o logică și o rigoare implacabile; e convins, și convingerea lui găsește fără greutate texte și argumente pe care să se sprijine: de aceea până și cele mai banale procedee ale retoricii capătă la el un aspect degajat și spontan, foarte rar la Roma de două secole încoace. În plus, firea lui înflăcărată îl face să modifice adesea chiar mersul și ritmul scrierilor sale.

Paradoxul procesului creștinilor

[Discuție juridică despre ilegalitatea procedurii împotriva creștinilor. Raționament riguros (1 Nu există nici cercetare, nici dezbateri; 2 E interzisă cercetarea, dar prescrisă pedepsirea creștinilor; 3 Tortura e folosită împotriva lor pentru a obține nu mărturisirea, ci renegarea; 4 în felul acesta judecătorul urmărește, împotriva logicii, achitarea unui pretins vinovat. Toate aceste absurdități se explică prin faptul că creștinii nu sunt urmăriți pentru

actele lor, ci pentru numele lor). Dialectică încăpățânată care revine asupra tuturor detaliilor. O ironie necruțătoare încheie fiecare unitate a tratării.]

Dacă e adevărat că suntem atât de răufăcători, de ce ne tratați altfel decât pe cei de aceeași teapă cu noi, adică pe ceilalți răufăcători? Firesc ar fi ca tratamentul să fie egal, la vină egală. Când alții sunt învinuiți de crimele care adesea se pun pe seama noastră, ei au dreptul să se apere, și singuri, și cu ajutorul unui om plătit¹, și să încerce să-și dovedească nevinovăția. Lor li se dă puțința să răspundă, să discute, pentru că dreptul nu îngăduie condamnarea unui acuzat care nu s-a apărut și care n-a fost ascultat. Numai creștinii n-au voie să spună ceea ce le-ar dovedi nevinovăția, ceea ce ar scoate adevărul la lumină, ceea ce l-ar împiedica pe judecător să facă o nedreptate. Se așteaptă de la ei un singur lucru, acela de care are nevoie ura generală: mărturisirea numelui lor, nu cercetarea vinovăției lor. Când e vorba de un acuzat oarecare nu vă ajunge, ca să-l condamnați, faptul că se recunoaște fără șovăială ucigaș, profanator, incestuos sau dușman public, ca să pomenesc numai „laudele” ce ni se aduc nouă, ci vreți să aflați și împrejurările: care a fost fapta, câți au fost făptașii, în ce loc, în ce fel, când, cu câți complici s-a săvârșit. Cu noi nu faceți așa, deși firesc ar fi să fim puși la cazne² ca să mărturisim toate fărădelegile de care suntem învinuiți pe nedrept: la câte ucideri de princi³ a luat parte fiecare, ce bucătari, ce câini au fost de față. Cum – ar acoperi de glorie un guvernator, dacă ar dibui vreun creștin care să fi înghițit o sută de copii!

Noi însă am descoperit și altceva: că e interzis să fim urmăriți. Într-adevăr, Plinius cel Tânăr⁴, pe când era guvernator, a condamnat câțiva creștini, pe alți câțiva i-a scos din funcții, dar apoi, speriat de mulțimea lor, l-a întrebat pe Traian ce să facă cu ceilalți; în afară de refuzul lor încăpățânat de a face sacrificii zeilor, spunea el, nu descoperise nimic altceva în cultul lor decât adunări, în zori, în care credincioșii proslăveau pe Cristos-Dumnezeu și se legau să ducă o viață curată, în care să nu încapă crima, adulterul, minciuna, perfidia și alte ticăloșii. Traian i-a răspuns că nu trebuie urmăriți cu orice preț creștinii, dar că, o dată aduși în fața judecății, trebuie pedepsiți. Cum se contrazice, fără voie, această hotărâre! Interzice urmărirea creștinilor, ca și când ar fi nevinovați, dar cere pedepsirea lor, ca și când ar fi vinovați! Cruță, dar lovește, se preface că nu vede, dar ia măsuri.

Hotărârea aceasta se expune ea însăși la critică. Dacă îi condamnă, de ce nu-i urmărește pe vinovați? Dacă nu-i urmărește, de ce nu-i iartă? În toate provinciile există, pentru

1 Avocatul.

— Tortura era folosită numai pentru a obține mărturisiri de la un presupus vinovat;

Pe acest lucru se întemeiază toată discuția lui Tertulian.

Creștinii erau acuzați că sacrifică prunci în cadrul misterelor lor (vezi mai jos, p.694 * Analiza (dar cu amănunte despre cultul și obiceiul creștinilor pe care nu le conțin)

a doua scrisori din corespondența lui Pliniu cu Traian (X, 96).

urmărirea tâlharilor, o ceată de soldați aleși prin tragere la sorti; împotriva celor vinovați de lezmajestate și a dușmanilor publici orice om e soldat; cercetarea se extinde și asupra complicilor și asupra martorilor lor. Numai creștinii nu trebuie urmăriți, dar pot fi dați în judecată, ca și când urmărirea ar avea alt scop decât darea în judecată!

Condamnați așadar un om adus în fața judecății, dar pe care nimeni n-a voit să-l urmărească și care cred că nu-și merită pedeapsa fiindcă ar fi vinovat, ci doar fiindcă, deși nu trebuia urmărit, a fost prins!

Altă privință în care nu respectați, față de noi, procedura legală împotriva răufăcătorilor: pe ceilalți, când tăgăduiesc, îi puneți la cazne ca să mărturisească, pe creștini însă – ca să tăgăduiască.

Dacă am fi vinovați și am tăgădui, ne-ați sili, căznindu-ne, să mărturisim. Și să nu spuneți că nu socotiți necesare chinurile pentru a afla crimele noastre, deoarece numai mărturisirea numelui de creștin ajunge ca să fiți siguri că ele au fost comise: căci tot voi de fiecare dată când un ucigaș mărturisește, îi smulgeți, chinuindu-l, toate amănuntele despre crima sa, deși știți prea bine ce înseamnă a fi ucigaș. Și mai ciudat e că, presupunând existența unor crime numai după numele nostru, vreți să ne siliți, prin cazne, să ne renegăm numele: și atunci, odată cu această renegare, renegăm și crimele pe care ați dedus, din mărturia noastră, că le-am fi comis. Pesemne însă că nu vreți să pierim, deși ne socotiți atât de vinovați. Unui criminal îi spuneți întotdeauna: tăgăduiește! Iar pe un profanator puneți să-l sfîși e, dacă continuă să mărturisească? 1 Dacă nu faceți așa și cu adevărații vinovați, înseamnă că pe noi ne socotiți cu totul nevinovați: și, fiind nevinovați, nu vreți să stăruim într-o mărturisire pe care nu dreptatea, ci nevoia vă silește

s-opedepsiți. Omul strigă: „Sunt creștin”. El spune ce este. Dar tu vrei să auzi ce nu este. Voi, a căror misiune este să smulgeți adevărul, numai de la noi vreți să ascultați minciună! „Mă întrebi, spune acuzatul, dacă sunt creștin. Sunt. De ce mă pui la chinuri, dacă nu e nevoie? Mărturisesc, și tu mă pui la chinuri. Ce ai face dacă aş tăgădui?” Când alții tăgăduiesc, nu-i credeți ușor. Pe noi, dacă făgăduim, ne credeți de îndată. Ar trebui să vă dea de gândit această ciudățenie: nu cumva vă împinge împotriva formalităților juridice, a spiritului de dreptate, împotriva chiar a legilor, vreo putere ocultă2? Dacă nu mă înșel, rostul legilor e să-i descopere pe vinovați, nu să-i ascundă, să-i condamne pe cei care și-au mărturisit vinovăția, nu să-i achite. Așa prevăd și hotărârile senatului, așa și dispozițiile împăraților.

1 Fraza e, bineînțeles, ironici.

— Tertulian se gândește la diavol.

Puterea ai cărei executanți sunteți e o putere civică1, nu una tiranică. Tiranii, într-adevăr, foloseau tortura și ca o pedeapsă; la voi, ea se mărginește la anchetă. Supuneți-vă legii voastre care prevede tortura numai până în clipa mărturisirii; iar dacă mărturisirea se obține fără tortură, nu mai e nevoie de ea. E momentul să se dea sentința: e datoria pedepsei să o sfârșească cu condamnatul, nu să-l facă scăpat2. Niciun judecător nu vrea să-l achite pe vinovatul care mărturisește, și nici n-are voie să vrea: de aceea nimeni nu e silit să nege. Pe un creștin însă, pe care-l socotești vinovat de toate ticăloșiile, dușman al zeilor, al împăraților, al legilor, al bunelor obiceiuri, al întregii lumi, îl silești să nege ca să-l achiți, fiindcă nu-l poți achita decât dacă neagă. Calci legea! Ceri de la el să spună că e nevinovat, ca să-l absolvi, chiar fără voia lui, până și de vinile trecutului.

Ciudat lucru! Nu vă dați seama că mai degrabă trebuie crezut cel ce mărturisește spontan decât cel ce neagă silit? Nu vă gândiți că, silit să nege, o face fără sinceritate și că, ieșind, o dată achitat, din tribunalul vostru, râde de osteneala voastră și rămâne creștin ca și înainte?

Așadar, o dată ce, în toate privințele, vă purtați cu noi altfel decât cu ceilalți acuzați, și nu căutați decât să ne faceți să ne lepădăm de numele de creștin (pe care de altfel îl pierdem dacă facem ceea ce fac cei care nu sunt creștini3) vă puteți da seama că nu o crimă e în discuție, ci un nume, un nume persecutat de o urmărire plină de ură, care tinde spre un singur lucru: acela ca oamenii să nu vrea să știe

sigur ceea ce știu sigur că nu știu⁴. De aceea cred despre noi lucruri nedovedite și nu le cercetează, ca nu cumva să se dovedească false cele pe care vor cu tot dinadinsul să le creadă, și ca numele acesta, atât de urât, să fie condamnat în urma unei simple mărturisiri, pentru vini presupuse, nu dovedite. Așadar, suntem torturați când mărturisim, suntem pedepsiți când nu ne dezicem și suntem achitați când negăm: toate acestea pentru că lupta se dă împotriva unui nume.

Apologeticum, II, 1 – 19.

Un soldat creștin

[Începutul unui pamflet de actualitate care oferă toată vioiciunea unui excelent stil gazetăresc combativ, expresiv și mușcător. Rigoare montanistă.

1 Puterea împăratului mai trecea încă drept o misiune încredințată lui de cetățeni.

— Aici, și în rândurile care urmează, se poate percepe o tendință spre martiriu.

— Orice act de idolatrie.

— Subliniere puternică a „greșelii față de rațiune”, pe care o denunță Tertulian.

care atacă cea mai mărunță aparență de idolatrie (cununa, pe care păgânii o purtau în ceremoniile lor religioase) și oportunismul creștinilor moderați. Stil figurat, nu lipsit de culoare orientală (biblică”).

Foarte de curând, într-un castru, soldații au fost chemați să semneze, arătând că s-au bucurat de dărnicia preamăriților împărați¹. Au venit, cu toții, purtând cununa de lauri. Unul singur, ostaș mai mult al Domnului, și mai cinstit decât camarazii săi, care crezuseră că pot sluji în același timp doi stăpâni², strălucea între ei, cu capul gol, ținându-și în mână cununa nefolositoare; se vedea, și numai dintr-atâta, că era creștin. Ceilalți și-l arată cu degetul; cei mai îndepărtați râd de el, cei din preajma scrâșnesc din dinți. Vestea ajunge la tribun³; între timp soldatul ieșise deja din rând. Tribunul îl întrebă de îndată: „De ce te înfățișezi altfel decât ceilalți?” – „Nu pot face ca ei”. – „Pentru ce?” – „Sunt creștin”. Cinste ție, ostaș al Domnului! Se votează, se agravează cazul; se trimite acuzatul în fața prefectilor.⁴ Iată, și-a scos apăsătoarea penulă⁵ știind că va fi despovărat, și-a scos încălțările greoaie și a început a pași pe pământul sfinților, și-a predat spada, de care nu are nevoie ca să-l apere pe Domnul; a aruncat până și

cununa de lauri din mână. Și acum, înveșmântat în roșul speranței de a-și vărsa sângele, încălțat cu așteptarea Evangheliei⁶, încins cu cuvântul Domnului, mai ascuțit ca spada, ocrotit de zalele apostolilor și purtând pe frunte, mai mândră decât laurul, cununa strălucitoare a martirilor, așteaptă, la închisoare, dărnicia lui Cristos.

Cazul îl discută niște oameni cărora nu știu dacă trebuie să le spun creștini, căci gândesc ca neamurile⁸; „Un necugetat, un repezit, însetat de moarte, care, pentru o întrebare despre îmbrăcămintea lui ne aduce tuturor ponos și se socotește, se vede, singurul curajos între atâția frați⁹, soldați ca și el, singurul creștin!” Nu le mai rămâne decât să se gândească să refuze martiriul celor care au respins până și profețiile Sfântului Duh! *10*

1 Caracalla și Geta, moștenind tronul de la tatăl lor Septimius Severus (211), împart soldaților, ca dar cu prilejul fericitei lor suiri pe tron, câte o sumă de bani. 8 Dumnezeu și împăratul. 8 Ofițer (superior) de serviciu în castru în acea zi.

4 Comandanți superiori.

5 Mantaia militară (un fel de pelerină). Așteptarea făgăduielilor Evangheliei.

7 De credința apostolilor.

8 Păgânii.

9 Numele pe care și-l dădeau, între ei, creștinii.

18 Montanus și discipolele lui favorite, Priscilla și Maximilla, se pretindeau direct inspirați de Sfântul Duh.

Mormăie cu toții, zicând că e primejdioasă buna și trainica pace de care s-au bucurat. Sunt sigur că unii au și trimis Scriptura la loc ferit¹, că-și strâng lucrurile și că se pregătesc să fugă din oraș în oraș; altceva n-au grijă să țină minte din Evanghelie. Îi știu bine și pe preoții lor: lei în vreme de pace, cerbi când a venit timpul să lupte! *2*

De corona, I, 1 – 2, Imaginația și pasiunea. Elocința lui Tertulian e hrănită și de o admirabilă imaginație, mai ales vizuală: el își reprezintă și prezintă totul cu aparențele vieții înseși; înclinat de morala sa severă spre tratarea multor teme satirice, Tertulian e egalul lui Juvenal în privința pitorescului expresiei, dar cruda lui ironie o întrece pe cea a poetului; susținut de cunoașterea textelor sfinte și de tendințele simbolice ale Bisericii primitive, el creează cele mai îndrăznețe metafore ca să pună în contrast, sugerând-o pe una cu ajutorul celeilalte, lumea spirituală cu cea a simțurilor; ajunge chiar, ca

Dante sau Victor Hugo, să dea o realitate halucinantă viselor sale despre o lume de dincolo pe care montanismul o imagina foarte apropiată. Culoarea, violența, mișcarea îl apropie mai degrabă de profeții evrei decât de Evanghelie. Nu există la el joc literar; totul e pasiune mereu nepotolită. Astfel că, o dată prins de torentul acestei proze patetice, nimic nu-ți pare mai firesc decât aceste reprezentări, chiar dacă sunt excesive, chiar dacă sunt clădite pe cele mai vizibile procedee (mai ales antiteza) ale retoricii.

„Spectacolul” judecății de apoi

[Tertulian a condamnat mai sus toate spectacolele profane: încheie cu acest pasaj, de o stranie imaginație, despre compensația pe care o vor avea creștinii în *spectacolul* judecății de apoi. Pasiune turbată; ordine și mișcare. „Simfonie” în roșu. Elocința în tonuri foarte variate.]

Ce spectacol, în curând³, va fi sosirea Domnului, recunoscut acum de toți, luminat de slavă și de biruință!

1 Una dintre primele griji, când persecuțiile erau iminente: să fie scăpate cărțile sfinte de la pieire.

8 Pasiunea lui Tertulian e dezlănțuită; dar curând se va liniști și va trata tema: pentru ce nu trebuie creștinii să poarte cunună.

8 Primii creștini își închipuiau sfârșitul lumii foarte apropiat.

Ce bucurie a îngerilor, ce glorie a sfinților înviați! Ce deplina, de atunci încolo, va fi împărăția dreptilor! Ce minunată cetate¹: noul Ierusalim!

Dar mai avem de văzut și alte spectacole: ziua cea din urmă a Judecății celei veșnice, aceea pe care neamurile n-o așteaptă, de care își bat joc, aceea în care un întreg șir de veacuri și nenumărate generații vor fi înghițite de același foc. Ce uriaș spectacol! Ce să admir din el! De ce să râd? De ce să mă bucur mai adânc, mai deplin? De toți domnitorii aceștia, care, se spunea, se înălțaseră la cer² și pe care îi văd acum gemând, laolaltă cu Jupiter însuși și cu slujitorii lor, în hăul cel întunecat³?

De toți guvernatorii care au prigonit numele Domnului și care acum se mistuie în flăcări mai cumplite decât cele cu care s-au năpustit sălbatic asupra creștinilor? De cine încă? De prea înțelepții filosofi care, în vreme ce ard laolaltă cu învățăceii lor, roșesc, căci le spuneau acestora fie că nimic nu e în puterea Domnului, fie că sufletul nu există⁴, fie că, după moarte, el nu se întoarce să dea viață vechiului său

trup⁵? De poezii ce se cutremură în fața judecății nu a lui Rhadamanthe sau Minose, ci în fața celei neașteptate, a lui Cristos? Atunci vor trebui ascultați actorii de tragedie și cântăreții, cântându-și, cu mult mai frumoase glasuri, propria nefericire. Atunci vor trebui prețuiți mimii, cu mult mai mlădioși ⁷ sub arsura focului! Atunci va merita să fie privit conducătorul de care⁸, înroșit tot pe roata sa de flăcări! Atunci vor merita priviți atleții, lucrând nu în săli de gimnastică, ci în foc.

Totuși nici atunci n-aș prea vrea să-i privesc, căci mi-ar plăcea mai mult să-mi ațintesc ochii lacomi la cei ce s-au năpustit cu furie asupra Domnului.

Da, el e, le voi spune, el e fiul tâmplarului⁹ sau al femeii stricate, el e cel ce nesocotește ziua sâmbetii¹⁰, samariteanu¹¹ posedat de diavol. El e cel pe care vi l-ați cumpărat de la Iuda¹², pe care l-ați bătut cu trestia

I Cetatea lui Dumnezeu țadunarea dreptilor în jurul lui).

S După moarte, împărații romani (cu rare excepții) erau divinizați.

— Iadul.

— Ca, de pildă, epicureii.

***** în vreme ce creștinii cred că morții învie (trup și suflet). Judecătorii Infernului, în mitologie.

Calitatea cea mai apreciată a mimilor. Cel care concura la alergările din arenă. Negând astfel originea divină a lui Cristos, socotit fiul lui Iosif.

¹⁰ Evreii îi reproșau lui Cristos că face minuni chiar și în sfânta zi de sâmbătă.

¹¹ Evreii îi disprețuiau pe samariteni.

¹¹ Începe aici povestea, pe scurt, a Patimilor lui Cristos.

și cu palmele, pe care l-ați scuipat, căruia i-ați dat să bea fiere și oțet; el e cel pe care, într-ascuns, l-au furat discipoliii¹ ca să poată spune că a înviat, el – cel furat de grădinar, ca să nu-i calce atâta gloată² lăptucile în picioare.

Pentru asemenea spectacol, pentru asemenea triumfătoare bucurie, care pretor, sau consul, sau cvestor, sau preot va da cu dărnicie din punga sa³? Totuși, într-un fel, vedem de pe acum toate acestea, căci ni le întruchipează gândul nostru, însuflețit de credință. Cum pot fi oare acestea toate, pe care nici ochiul nu le-a văzut, nici

urechea nu le-a auzit, nici inima nu le-a cuprins? Mult mai frumoase, cred, decât ce vi se arată la circ, la teatru și în arenă4!

De spectacitlis, 30. Podoabele creștinei

[Elocință autoritară de predicator care nu-și economisește mijloacele de expresie. Amplificări hrănite cu imagini și antiteze; pitoresc evocator; îndrăzneală a stilului figurat. Izbucnire și asprime, fără nicio suplețe sau delicatețe feminină.]

N-ajunge că sfiala creștinei există, ea trebuie să se și arate. Bogăția ei trebuie să fie atât de mare, încât să străbată din adâncul sufletului până în veșminte, să izbucnească din conștiință pe toată întinderea trupului, astfel încât să-și vadă și din afară podoabele, semne ale unei credințe care va trebui veșnic păstrată. Într-adevăr, să izgonim toate desfătărilor a căror dulceață amenință să moleșească puterea credinței noastre. Căci nu sunt de loc sigur că o mână obișnuită cu îmbrățișarea unei brățări va fi în stare să rabde chinul, înțepenită sub povara cătușelor; că un picior va ști să treacă de la inelul de pe gleznă la strânsoarea lanțurilor. Mă tem că pe gâtul încărcat cu perle și smaragde nu mai rămâne loc pentru sabie. Așadar, preacinstite Doamne, să ne gândim la cazne, și nu le vom mai simți; să părăsim plăcerile, și nu ne va fi dor de ele; să fim pregătite5 pentru orice violență și eliberate de orice lucruri pe care ne-ar fi frică să le pierdem. Căci acestea sunt funiile care încătușează speranțele noastre. Să azvârlim podoabele lumești dacă le dorim pe cele cerești. Nu iubiți aurul, căci el cuprinde păcatele dintâi ale neamului Israel*:

1 Ipoteză formulată îndată după îngropare.

Mulțimea discipolilor care se ducea la mormânt.

8 Organizatorii jocurilor cheltuiau mult ca să fie pe placul publicului.

1 Locuri în care se dădeau „spectacole”.

1 Tertulian se identifică cu cele cărora le predică.

În lipsa lui Moise, triburile israelite se închinaseră Vițelului de Aur, a*

trebuie să urâți ceea ce a dus la pierzanie pe iudei, ceea ce au venerat ei, care și-au întors fața de la Dumnezeu. Chiar și acum aurul e momeala focului1. De altfel viața unui creștin a trecut întotdeauna, și mai ales astăzi, nu prin aur, ci prin fier2. Hainele martirilor stau pregătite, și sunt înălțate în slăvi de îngeri. Arătați-vă acum acoperite de sulimanul și de podoabele profeților și ale apostolilor, câștigați-vă

pielea albă din curățenia sufletească, rumeneala din cinste; înfrumusețați-vă ochii cu sfiata voastră, buzele, cu tăcerea, urechile, cu vorbele Domnului, gâtul, cu jugul lui Cristos. Plecați-vă capetele în fața soților voștri, și veți fi îndeajuns de împodobite; mâinile puneți-le să toarcă lână, picioarele nu le urniți de acasă, și vor plăcea mai mult decât dacă ar fi scăldate în aur; îmbrăcați-vă în mătasea cinstei, în inul cuvioșiei, în purpura sfielii. Asemenea podoabe vă vor aduce iubirea Domnului.

Despre podoabele femeilor, 13, 3 – 7.

Limba și stilul. Tertulian a dăruit creștinismului occidental arsenalul său de argumente, multe din elementele poeticii sale și chiar limba sa. Dar el e, în același timp, unul dintre marii scriitori ai întregii perioade imperiale: prin bogăția vocabularului, care se inspiră din limba populară, și a îmbinărilor sale de cuvinte; prin armonia frazelor sale; prin amploarea tratării sale și forța compoziției. Fără îndoială, e un autor greu, uneori obscur; și, dacă nu te lași furat de pasiunea lui, pare adesea alambicat: acestea sunt însă cusururile veacului său, compensate în parte de plenitudinea gândirii sale și de noutatea unora dintre ideile exprimate de el.

MIN – înrii**TQ** Avocat la Roma, dar de origine africană, Minuffi IV c-us relix se adresează, în scurtul său dialog rbi**lX** *Octavius*, altui public decât cel al lui Tertulian:

paginilor culti, cu înclinări filosofice. Felul precaut în care vorbește despre dogmele creștine se explică desigur prin acest fapt și nu prin ipoteza (susținută și ea, de altfel) că l-ar fi precedat pe Tertulian: dimpotrivă, pare că-l imită. *Octavius*, într-o formă foarte delicată și sub aparența imparțialității, comportă totodată o justificare a creștinismului și o combatere a păgânismului.

1 Focului Gheenei.

a Fierul închisorilor și al torturilor.

Autorul se află pe plaja Ostiei, într-o vacanță, în septembrie; se plimbă pe țărm cu doi prieteni, Octavius Ianuarius, creștin ca și el, și păgânul Caecilius Natalis. Cei doi creștini, văzându-l pe Caecilius cum salută, în trecere, o statuie a lui Serapis, îi deplâng, aproape fățiș, orbirea. Caeciliuse, supără. Cei trei cad de acord să discute fără patimă: Caecilius expune tema păgânismului; Octavius îi răspunde. Caecilius e aproape convins: simțim că se va creștina.

Dialog foarte ciceronian, ca punere în scenă și ca stil, *Octavius* e

o operă fermecătoare, dar mult mai puțin importantă decât lucrările lui Tertulian. O mare parte a acestui farmec constă în aspectul ingenuu cu care se prezintă creștinismul și în blândețea amicală cu care e înconjurată convertirea lui Caecilius: te poți crede rântors la misterul idilic al primelor timpuri creștine. Dar, de fapt, adevăratul creștinism se găsește estompat în chip de monoteism filosofic, pentru a-și câștiga adepți dintre păgânii păturilor sus-puse; și totuși se simte clar, dintr-o anume vigoare ascunsă, că Minucius citise lucrări mult mai energice. Rămâne la activul său de scriitor o clasică naturalețe dintre cele mai rare într-o epocă în care rafinamentul stilului prefera să se etaleze decât să se ascundă.

Calomnii populare împotriva creștinilor

[Vorbe ale lui Caecilius, oratorice, dar adevărate (Caecilius, om de lume, instruit și sceptic, e dezgustat de mizeria și de credința fierbinte a creștinilor și nu poate admite învierea; din spirit de ordine, pretinde respectul pentru religia oficială și se teme de societățile secrete). S-a emis părerea că Minucius Felix s-ar fi inspirat aici dintr-un discurs al lui Fronto împotriva creștinilor; în orice caz, a expus teza paginilor energice și imparțial.]

Cum? Nu e oare de plâns faptul că niște oameni (dați-mi voie să manifest o deosebită însuflețire pledând această cauză), niște oameni, zic, aparținând unei secte jalnice, ilicite și disperate, îi atacă pe zei? O adunătură de lepădături ignorante și de femei, pe care ușurătatea sexului lor le face să creadă orișice, formează această nelegiuită clică conspirativă care își fundează unitatea, în timpul adunărilor ei nocturne, a posturilor rituale și a meselor cu mâncăruri nemaivăzute, printr-un act păcătos, nu printr-unul sfânt. Cei de soiul lor sunt ascunși și se feresc de lumină, tac în public, flecăresc prin colțuri, disprețuiesc vechile temple și morminte, scuiță asupra zeilor, batjocoresc ceremoniile noastre; ei înșiși demni de milă se arată milostivi și (cum e oare posibil?), deși umblă mai mult goi, disprețuiesc cinstirea și hainele de purpură ale preoților. Puțin le pasă (ciudată stupiditate și neînchipuită cutezanță!) de chinurile sigure din prezent, dar se tem de cele viitoare¹ și nesigure. Le e groază să moară după moarte, dar de moarte nu se tem. Asemenea spaimă le creează speranța lor deșartă care-i mângâie și cu ideea consolatoare a învierii.

Deja (fiindcă cele rele au întotdeauna spor), odată cu răspândirea zi de zi mai largă a moravurilor putrede², în lumea

întreagă prind puteri ticăloasele sanctuare ale acestei nelegiuite clii. Complotu¹³ acesta trebuie zdrobit și blestemat. Credincioșii se recunosc între ei după semne și figuri simbolice secrete și se iubesc aproape înainte de a se cunoaște, îi leagă, pretutindeni, un fel de sentiment pasionat și își zic unii altora, fără deosebire, „frați” și „surori” ... Aud că se închină la capul celui mai scârbos animal, măgarul, în numele nu știu cărei absurde credințe: potrivită cu ei, această credință, și născută din moravuri ca ale lor!...

Poate nu vor fi fiind adevărate cele ce se spun despre ei⁴, dar ceremoniile lor tainice și desfășurate noaptea vin să întărească bănuielile. Și cine vorbește, în legătură cu ritualurile lor, de un om condamnat, pentru crimele sale, la pedeapsa cu moartea, și de lemnul funest al crucii⁶, le dă acestor înecați în vicii altarele meritare, ca să se închine la ce li se cuvine! Iar despre inițierea novicilor se spun lucruri pe cât de groaznice, pe atât de cunoscute: novicelui i se aduce în față un copil îngropat în făină, iar el, neprevenit, nu-și dă seama de înșelăciune. I se spune să lovească cu lovituri așa-zis nevinovate, această suprafață de făină, și el, fără să știe, omoară copilul răbindu-l orbește. Și atunci, ce grozăvie! – toți ling cu sete sângele pruncului, își împart pe întrecute membrele lui, unindu-se prin această jertfire și obligându-se reciproc, prin complicitate, la tăcere⁶.

VIII, 3-IX, 5.

1 Chinurile iadului, dacă și-ar renega credința.

1 Loc comun despre progresele neîncetate ale viciului.

— Ca și în epoca bachanalelor (vezi mai sus, p 116), noua religie e prezentată ca o organizație antistatală.

— Pentru o clipă, spiritul critic al lui Caecilius se ridică mai presus decât vehemența lui de avocat.

6 Crucea, pe care murise Cristos, era instrumentul de tortură sortit criminalilor de cea mai joasă specie și sclavilor (vezi mai departe, p. 705 și urm.).

— Acuzația aceasta de infanticid era o veche născocire a urii populare, născută mult înainte de creștinism: Tertulian vorbește despre ea cu ironie (vezi mai sus, p. 635).

Batjocura idolilor păgâni

[Vorbe spuse de Octavius: el arată cât de coborât e nivelul religiei păgâne în popor. Ironie fără strigăte, dar tenace și care își tratează complet tema. Tratare artistică. Pitoresc simplu, necăutat.]

Cine se îndoieste că poporul imploră și cinstește în mod public niște chipuri sfințite de oameni? Imaginația și mintea incultului se lasă fermecată de perfecțiunea execuției artistice, orbită de strălucirea aurului, îmbătată de sclipirea argintului și de albul fildeşului. Dacă ar sta însă vreunul să se gândească prin ce cazne trece și ce unelte dau chip fiecărei statui, i-ar fi rușine că se teme de materialul cu care s-a jucat un meșter ca să facă din el un zeu. Căci un zeu de lemn poate fi o rămășiță dintr-un rug sau o bucată dintr-o blestemată spânzurătoare, așezată în picioare, tăiată, cioplită și dată la rindea. Un zeu de bronz sau de argint se întâmplă să fie făcut dintr-o oală de noapte (așa cum știm că s-a întâmplat la un rege al Egiptului) topită, bătută cu ciocanul și modelată din nou pe nicovală. Unul de piatră e cioplit, sculptat și lustruit de un meseriaș murdar. Dar nu simte nici infamia nașterii sale, precum nu va simți mai târziu nici căldura venerației voastre.

Doar dacă nu cumva e deja zeu în faza în care e încă piatră, lemn sau argint. Dar când, de fapt, devine zeu? Iată: e topit, lucrat, sculptat: încă nu e zeu. E plumbuit, întregit, ridicat în picioare: nici acum nu-i încă zeu. Dar iată că e împodobit, sfințit, implorat: acum, în sfârșit, s-a făcut zeu: abia când a hotărât un om să-i acorde acest titlu! Mult mai bine știu ce să creadă despre zeii voștri animalele: șoarecii, rândunelele, creștii își dau seama că ei n-au sensibilitate. Îi rod, umblă și se așază pe ei, își fac cuib și în gura zeilor voștri, dacă nu-i goniți; păianjenii își țes plasa pe obrazul lor, își prind firele de capul lor. Iar voi îi ștergeți, îi spălați, îi frecați; vă ocrotiți zeii, pe care singuri vi i-ați făurit. Și vă temeți de ei!

XXIII, 9-XXIV, 2. Dumnezeu e unic

[Octavius se adresează paginilor culti care tind din ce în ce mai mult spre monoteism (adorarea unei singure divinități) în numele bunului-simț natural și al rațiunii. Elocință reținută, cu căldură intimă. Fermitate armonioasă. Dar tratarea n-are nimic specific creștin.]

Albinele au un singur rege, turmele și cirezile o singură căpetenie. Și tu îți închipui că în cer puterea supremă se împarte, și că se poate îmbucătăți autoritatea unitară a acelei împărății dumnezeiești și adevărate? Când e limpede că Dumnezeu, părintele tuturor, nu are început și nu are sfârșit. El dăruiește tuturor nașterea, sieși-veșnicia; el, înainte de crearea universului, a existat singur și pentru sine, cu chip de univers; el cârmuiește întreaga lume cu vorba lui, o rânduieste cu rațiunea lui, o desăvârșește cu virtutea lui.

Nu poate fi văzut, căci strălucirea lui ne orbește, nu poate fi atins, căci puritatea lui nu se poate pipăi; nu poate fi măsurat, căci nu încap în simțurile noastre. E nesfârșit, nemăsurat și numai sie-însuși cunoscut în toată măreția sa. Inima noastră e prea strâmtă ca să-l cuprindă și nu-l prețuim cum trebuie decât atunci când spunem că e neprețuit. Voi spune întocmai ceea ce cred: cine socotește că înțelege măreția lui Dumnezeu, o micșorează; cine nu vrea s-o micșoreze, nu încearcă s-o înțeleagă.

Nu te întreba care e numele lui Dumnezeu: singurul lui nume e Dumnezeu. E nevoie de nume când, într-o mulțime, trebuie deosebită fiecare ființă. Dumnezeu, care e unic, e cuprins tot în cuvântul „Dumnezeu”. Dacă l-aș numi „tată” ai crede că are trup omenesc; dacă i-aș spune „rege”, l-ai bănuîi legat de pământ; dacă l-aș numi „stăpân” ți l-ai închipui muritor, înlătură aceste nume care nu sunt decât adaosuri și-l vei vedea în toată strălucirea sa. Nu e oare toată lumea de acord în privința asta? Omul simplu, ridicând mâinile la cer, nu zice decât: „Doamne” și „Mare e Dumnezeu”, „Dumnezeu cel adevărat”, „Dac-o vrea Dumnezeu”. Sunt acestea toate exprimări spontane ale poporului, sau mărturii ale credinței creștine?

XVIII, 7 – 11.

SFÂNTUL u ex-stă contrast mai pronunțat decât cel

CIPRIAN dintre Tertulian, teoreticianul violent, și Thas

— Cius Caecilius Cyprianus, care, cu calm, într-un episcop al *jey* Specific roman, și-a mulat purtarea după tarțăginei mire împrejurări. Totuși Ciprian admira în Tertulian anii '40—0» pe maestrul său: însă era răspunzător de soarta bisericii de lalartagina. Profesor de retorică păgân, apoi convertit, a fost ales episcop în 248; în 250 a izbucnit persecuția lui Decius. Biserica era slăbită și dezbinată în urma unui lung răstimp de pace: moartea episcopului ar fi însemnat dezorganizarea ei totală. Ciprian a stat la adăpost, conducând-o fără a se expune el însuși. După trecerea urgiei s-a silit să panseze rănilor, să restabilească unitatea morală dintre creștinii care șovăiseră și cei care se mândreau cu intransigența lor, și să întărească în toate chipurile disciplina. În 258, împăratul Valerian a dat alt edict de persecuție: Ciprian, atunci, și-a încununat misiunea și a îndurat cu simplitate martiriul (14 septembrie).

Opera. Sfântul Ciprian a dus lupte dogmatice în (legătură cu botezul, penitența, împărtășania); dar cea mai mare parte a tratatelor

sale se referă la purtarea morală a credincioșilor și la coeziunea socială a Bisericii, mai ales în timpul persecuțiilor (*Despre operele de caritate și milostenii; Despre condiția de muritor*¹; *Despre cei ce au greșit*²; *Despre unitatea bisericii catolice*). Aceleași probleme sunt tratate în scrisorile lui care ne îngăduie să ne dăm mai bine seama în ce fel se îmbinau în el o foarte vie sensibilitate personală și principii de îndrumare foarte precise.

E un scriitor mai degrabă plăcut decât viguros, cu tendință spre tratarea retorică. Nu imaginația îi lipsește, ci puterea de expresie. Cu stilul său împodobit, așa cum va fi cel al Sfântului François de Sales, nu ajunge întotdeauna la metafora reușită pe care Tertulian o dobândește chiar în exces și în prost-gust. Dar un bun-simț nuanțat, o caritate cu adevărat evanghelică și, în cele mai bune pagini ale sale, o simplitate inimoasă îi asigură simpatia cititorului.

Un vis profetic

[Sfaturi în stil evanghelic (Ciprian crede de altfel în realitatea visului care i-a fost povestit), simple și emoționante.]

Se vedea, în acel vis, un Tată de familie³, șezând în jilțul său; la dreapta lui ședea un tânăr⁴, neliniștit, puțin trist, dar și indignat, sprijinindu-și bărbia în palmă și arătând un obraz îndurerat. În partea stângă stătea altu⁵, cu un năvod pe care amenința să-l arunce și să prindă

1 Sfaturi în legătură cu suferința și cu moartea, în care se îmbină ideile stoice cu speranțele de nemurire ale creștinilor.

2 Cei care, de frică, se lepădaseră de credință și acum cereau să facă penitență și să fie reprimiți în sânul bisericii.

Dumnezeu-Tatăl.

Cristos.

6 Diavolul, sau Dușmanul (care n-are dreptul să-i prigonească pe oameni decât cu voia Domnului).

În el lumea din jur. Cel care visa s-a întrebat ce însemnau toate acestea; i s-a spus că tânărul din dreapta se întrista și suferea, văzând că nu i se respectă învățăturile, iar că cel din stânga nu mai poate de bucurie că i se dă prilejul să primească de la Tată îngăduința de a se dezlănțui. Viziunea aceasta a apărut mult înainte de izbucnirea acestei furtuni pustiitoare. Și iată că vedem împlinindu-se ceea ce s-a arătat: neascultând de îndemnul Domnului, netinând seama de poruncile binefăcătoare ale legii ce ni s-a dat, i-am dat Dușmanului dreptul de a

ne chinui și de a ne prinde în năvodul său; căci suntem mai puțin înarmați și mai puțin pregătiți să-i ținem piept.

Scrisori, XI, 4, 1 – 2.

Anul martirilor

[Scrisoare adresată „Mărturisitorilor credinței” închiși în timpul persecuției lui Decius. Idee retorică (compararea „mărturisitorilor” cu magistrații anuali de la Roma). Stil figurat, poetic, în maniera lui Tertulian, mai agreabil, dar mânuit cu mai puțină măiestrie. Limbă alambicată, nepotrivită cu conținutul: dar Ciprian e stingherit de faptul că a trebuit să lase altora gloria de a suferi pentru credință.]

Se pot mândri magistrații, consulii sau proconsulii cu însemnele demnității lor anuale și cu cele douăsprezece fascii. Iată că harul ceresc s-a vădit la voi prin strălucirea unui an întreg de glorie, iar acum durata acestei victorii depășește ciclul unui an. Lumea era scăldată în lumina soarelui-răsare și a lunii călătoare. Dar și mai mare lumină vă era vouă, în temniță, Ce11 care a făurit și soarele și luna; iar în gândul și în sufletul vostru pătrunsese orbitoarea strălucire a lui Cristos, care risipea cu razele ei dalbe și fără moarte bezna, cutremurătoare și cumplită pentru alții, a acelui loc de pedeapsă.

Au trecut lunile, a trecut iarna; iar voi, întemnițați, cumpăniți prin iarna persecuției voastre iarna firii². Iernii i-a urmat primăvara, cu belșug de trandafiri și cununi de flori; voi însă aveți flori și trandafiri născuți din bucuriile raiului, și fruntea voastră purta o cerească cunună. Iată și vara cea rodnică, grea de atâtea roade, iată aria înecată în grâu; voi ați semănat glorie și culegeți glorie, și priviți, de pe aria Domnului, cum ard paie într-un foc nestinsă, în vreme ce voi, încercați și puși

1 Dumnezeu.

— E armonie între anotimp și suferințele martirilor.

— După seceriș se dădea foc paielor pentru a distruge buruienile și a îngrașa pământul

deoparte ca grâu curat și de pre (1, vă aflați păstrați în închisoare ca într-un hambar. Nici toamnei nu-i lipsește, ca să-și împlinească menirea, harul ceresc. În vii a început culesul, și strugurii, al căror suc va umple cupele, se pun în teascuri. Voi, ciorchinii încărcăți de rod copt ai viei Domnului, storși și zdrobiți de dușmănia acestui veac, simțiți, în temniță, strânsoarea teascului nostru, vărsați sânge în loc de vin, și, viteji în fața chinului, sorbiți cu bucurie cupa

martiriului. Așa se scurge anul pentru slujitorii Domnului; așa se umple șirul anotimpurilor decăș-tiguri spirituale și de răsplăți cerești.

Scrisori, XXXVII, 2, 1 – 2. Bunul păstor

[împotriva creștinilor intransigenți care refuzau să primească la penitență pe cei care se dovediseră slabi în timpul persecuției lui Decius. Cumpătare politică și caritate evanghelică. Partea de discuție e micșorată din pricina celei pe care Ciprian o acordă, cu bună știință, autorității Scripturii (Evangheliile și Epistolele apostolilor).]

Dacă nu primim căința celor care au oarecare încredere că li se poate ierta greșeala, ei cad pe dată, împreună cu nevasta, cu copiii lor, care nu păcătuiseră până atunci cu nimic, în erezia sau schisma către care îi ispitește diavolul. Iar în ziua judecății vom fi învinuiți că n-am îngrijit oaia vătămată și că, pentru aceea singură, am pierdut] multe din cele sănătoase. Și în vreme ce Domnul a lăsat pe cele nouăzeci și nouă de oi nevătămate ca să o caute pe cea rătăcită și sleită de puteri, și, găsind-o, a purtat-o pe umerii săi², noi nu numai că nu le căutăm pe cele ostenite, dar le și alungăm când vin ele către noi? Așa-ziși³ profeți sfîși e și pustiesc fără încetare turma Domnului, și noi dăm bun prilej clinilor și lupilor, lăsându-i, cu asprimea și cu lipsa noastră de înțelegere, să ne fure și credincioșii pe care nu ni i-au smuls încă dușmănoasele persecuții?

Și atunci cum rămâne, preaiubite frate, cu vorba apostolului: „Vreau să plac în totul tuturor, nu caut să-mi fie mie bine, ci să le aduc celor mulți mântuirea. Faceți ca mine, precum și eu fac ca Cristos”. Sau:

„M-am făcut și eu slab, alături de cei slabi, ca să-i câștig pe ei”.

Sau:

1 Cele mai bune boabe, alese pentru viitorul semănat. 1 Parabolă din Evanghelia după Luca (15, 4).

1 Cei care propovăduiesc schisma, sau chiar erezia, făcând ca biserica să-și piardă, Puterea tocmai în clipele de primejdie.

„Dacă se chinuiește un mădular al trupului, toate celelalte se chinuiesc împreună cu el; dacă unul singur se bucură, se bucură și celelalte” 1.

Scrisori, LV, 15, 1 – 2.

Ultima scrisoare

[Ciprian, cunoscând în mod oficios „ordinul” pe care-l promulgase Valerian (și a cărui primă clauză ordona executarea imediată a episcopilor, preoților și diaconilor) se va întoarce în orașul

său episcopal, Cartagina, vrând să ofere comunității conduse de el lecția morții sale și moaștele sale. Fermitate simplă. Grijă politică de a nu compromite inutil, în aventuri de răzvrătire, viitorul comunității creștine.]

Ciprian salută preoții, diaconii și tot poporul.

Am aflat, preascumpii mei frați, că au fost trimiși frumentari² să mă ducă la Utica³, și m-am lăsat convins de sfatul pe care mi l-au dat niște foarte dragi prieteni: acela de a mă retrage pentru un timp din grădinile mele. Există pentru acceptarea aceasta un motiv bine întemeiat: se cuvine ca un episcop să-și mărturisească credința în Dumnezeu în orașul unde stă în fruntea bisericii Domnului, și ca această mărturie a lui să aducă și gloria întregului său popor. Căci ceea ce spune, inspirat de Dumnezeu, un episcop în clipa mărturisirii e spus de gura tuturor. De altfel onoarea bisericii noastre atât de glorioase ar fi întrucâtva știrbită dacă eu, episcop așezat în fruntea altei biserici, aș primi la Utica sentința care mă condamnă în urma mărturisirii, și de acolo, martir al Domnului, aș pleca spre El.

Aici, între voi, trebuie să mărturisesc, aici să sufăr martiriul și de aici să plec spre Domnul; și pentru voi, și pentru mine, mă rog fără încetare și-mi doresc din toate puterile să se facă așa precum mi-e datorita. Aștept așadar aici, într-un loc ferit și sigur⁴, să se întoarcă la Cartagina noul proconsul, să aflu de la el ce porunci⁵ au dat împărații cu

1 Texte luate din *Prima Epistolii către Corintieni* a apostolului Pavel. 1 Un fel de „inspectori ai Siguranței”.

— Unde se găsea noul guvernator, Galerius Maximus, care avea misiunea să execute ordinele lui Valerianus. Utica nu era departe de Cartagina, dar forma o comunitate creștină distinctă.

— Ca să nu fie victima unei mișcări populare care ar fi răpit mărturisirii sale valoare» oficială.

6 Le știe bine, dar vrea ca totul să fie limpede și oficial.

„Valerianus și fiul său, Gallienus, asociat cu numele la domnie.

privire la creștini, laici¹ și episcopi, și să spună ceea ce va vrea Domnul să se spună în clipa aceea.

Iar voi, preaiubiții mei frați, ascultând de disciplina pe care v-am propovăduit-o întotdeauna, după voia Domnului, păstrați-vă calmul și liniștea.

Nimeni să nuiste tulburare printre frații noștri, nimeni să nu se

predea el însuși paginilor. Numai când ești arestat și predat magistraților trebuie să vorbești, dacă în clipa aceea vorbește Domnul prin tine². El cere de la noi să ne mărturisim credința, nu să ne-o strigăm.

Despre cele care vor fi de făcut înainte ca proconsulul să dea sentința cerută de mărturisirea mea în numele Domnului, voi hotărî pe loc, după cum mă va lumina Domnul.

Să vă țină Domnul nostru Iisus Cristos sănătoși în sânul bisericii sale, frații mei preaiubiți, și să binevoiască a vă cruța.

Scrisori, LXXXI.

ARNOBIUS Retor îmbătrânit în această meserie la Sicca Veneria în Africa, Arnobius a primit harul și jumătatea sa convertit către șaizeci de ani: ca dovadă a a „ou. sincerității credinței sale a scris șapte cărți a secolului *Adversus nationes* (împotriva paginilor) în jurul al III-lea anului 300. Întâi (c. I-II) o respingere filosofică a acuzației, frecvent lansată împotriva creștinilor, că ei, prin necredința lor, ar fi fost vinovați de catastrofele care loveau imperiul; apoi o lungă luare în derâdere a mitologiei (ceea ce nu era nou nici la păgâni) înfăptuită cu nemiloasă ironie.

Creștin proaspăt, Arnobius nu prea cunoaște Scriptura (Biblia și Evangheliile) și comite o mulțime de erori dogmatice. Erudiția lui are origine păgână, iar fondul filosofiei sale îl constituie platonismul. Totuși e sincer, foarte impresionat de minunile lui Cristos; ne ajută să ne închipuim cum era acel amestec din ce în ce mai confuz pe care încerca pe atunci să-l organizeze creștinismul, și cum se realiza începutul întrepătrunderii dintre gândirea creștină și cea păgână. Valoarea lui literară e slabă; are toate cusururile retorului sau ale unui predicator mediocru:

«a maMnli, 16 Prevăzute pentru laici erau cu atât mai «rave cu «„«„S”! lor social le Plmă de tact a unui om delicat, împotriva tendinței spre vorbărie eroică.

amplificarea, interogația nesfârșită, zadarnica abundență de cuvinte... Dar verva lui e amuzantă.

Trebuie „să pariezi” pentru religia creștină

[Argumente de ordin uman (ținând de probabilism) pentru adoptarea creștinismului. Căldură oratorică progresivă, nu lipsită de frumusețe. O reluare puternică și pe baze matematice există la Pascal, în *Cugetările* sale („Argumentul pariului”).]

„Noi nu credem”, îmi spuneți, „în adevărul spuselor lui Cristos”. Cum? Cele pe care le socotiți neadevărate nu se vor dovedi ele în ochii voștri adevărate când evenimente iminente, deși încă netrăite, nu vor mai putea fi respinse în niciun fel? „Dar nu aduce, e11 însuși, dovada împlinirii făgăduielilor sale”. Așa este; am mai spus: viitorul nu poate fi dovedit și atunci, dacă el nu poate fi pătruns și cuprins de nicio anticipație, nu e oare mai cuminte să alegem, dintre două posibilități incerte și ambigue, pe cea care ne oferă o oarecare speranță, preferând-o celei care nu oferă speranțe de loc? În acest caz, nu e nicio primejdie dacă afirmațiile privitoare la viitor se dovedesc deșarte, goale. În celălalt, paguba e uriașă: pierdem mântuirea sufletului dacă, la momentul potrivit, se dovedește că acele afirmații n-au fost mincinoase. Ce mai spuneți, neștiutorilor³, prea vrednici de lacrimile și de mila noastră? Nu vă înspăimântă gândul că ar putea fi totuși adevărate cele pe care le disprețuiți și le luați în derâdere? Nici măcar în gândurile voastre secrete nu se strecoară teama că ceea ce azi refuzați să credeți, cu smintită încăpățănare, se va dovedi adevărat, peste lungă vreme, și că veți primi o pedeapsă de neînlăturat? Nu găsiți că e un argument în favoarea credinței nici măcar faptul că în atât de scurt timp religia aceasta s-a întins pe o suprafață enormă, în toate colțurile lumii? Nici faptul că nu există niciun popor, oricât de barbar și de străin de blândețe, pe care dragostea acestei credințe să nu-l fi schimbat, să nu-l fi îmblânzit și, dăruindu-i liniștea, să nu-l fi adus la sentimente blajine³? Nici că oameni înzestrați cu mari însușiri, oratori, gramatici, retori, jurisconșulți și medici, și chiar cei care cercetează tainele filozofiei⁴, sunt însetați de noua învăță

1 Cristos.

— Insultă gravă: cu un secol în urmă, creștinii erau socotiți neștiutori și înapoiați (vezi. p. 692 și urm).

8 Arnobius presimte roiul creștinismului ca element moderator între Roma și barbari. Vezi p. 704, notele 1 – 3.

tură și disprețuiesc știința în care credeam până acum? Nici că sclavii s-au lăsat condamnați de stăpânii lor la orice tortură, că femeile au admis să fie repudiate, copiii să fie dezmoșteniți, dar nici unii nu s-au lepădat de credința creștină și n-au călcat jurământul armatei binelui¹? Nici că, deși ați născocit atâtea pedepse împotriva celor care ascultă învățămintele acestei religii, ea se dezvoltă întruna, că poporul se încrâncenează și mai tare, în pofida tuturor amenințărilor și a

însământătoarelor interdicții, și că înseși interdicțiile îl îndeamnă să-și iubească și mai aprig credința?

Adversus nationes, II, 4 – 5.

I ACTANȚIU – ” Caecilius Firmianus, zis „Lactanțiu”, fusese OK (\ PSM și e-ev a lui Arnobius. Chemat să funcționeze prin ou oneze ca retor la Nicomedia, în Bitinia, unde – mort suo își avea reședința împăratul Dioclețian, a avut Constantin puțini elevi (în oraș se vorbea grecește), i-a rămas timp pentru scris, dar trebuie să-și fi pierdut pâinea în timpul persecuției din 303 – 305. Bătrânețea i-a fost mai tihnită, căci împăratul Constantin i-a încredințat misiunea de a preda literatura latină fiului său Crispus (născut în 307).

Opera. Înainte de convertire, Lactanțiu compusese versuri, discutate erudiție, scrisese scrisori plicticoase (după afirmațiile papei Damasus): totul s-a pierdut. După creștinare, toate lucrările lui au fost dominate de ideea de Providență, idee la început mai mult filosofică decât religioasă (*De opificio Dei*), apoi de un creștinism din ce în ce mai ardent.

Marea lui operă e o expunere completă a doctrinei creștine: *Divinae institutiones*, în șapte cărți, în care încearcă să arate paginilor culti și imparțiali nu numai că politeismul nu poate fi apărut (c. I-II) și că sistemele filosofice sunt înșelătoare (c. III), ci și că rațiunea ne obligă să acceptăm dogmele (c. IV) și mai ales morala creștină (c. V-VII).

Mult mai târziu Lactanțiu a întocmit un rezumat (*Epitome*) al acestei lucrări, urmând un plan și o doctrină mai ferme. Ultimele două cărți ale sale susțin ideea că Dumnezeu nu e impasibil, ci că e capabil de „mânie”, de pe urma dreptății sau chiar a bunătății sale: *De ira Dei* expune teza; *De mortibus perse*

1 Viața creștină e adesea reprezentată (precum, odinioară, cea a filosofilor) sub aspect, tul disciplinei militare și al luptei.

cutorum (aprox. 315) aduce în sprijinul ei exemple, descriind cu o concizie triumfătoare moartea atroce a împăraților persecutori.

Valoarea ei. Intenția lui Lactanțiu era grandioasă: aceea de a ridica creștinismul, ca sistem filosofic, împotriva înțelepciunii păgâne. Dar punerea ei în practică a fost făcută fără geniu. Totuși Lactanțiu s-a plasat destul de bine pe linia lui Cicero și a celei mai naționale speculații latine, punând rațiunea, dreptatea și morala mai presus decât misticismul și teologia. Nu că le-ar neglija cu totul pe acestea din

urmă: pe alocuri are o sensibilitate, o psihologie cu adevărat creștine; dar, în special în *Institutiones Divinae*, le subordonează unui soi de raționalism clasic. Și stilul lui e ciceronian și clasic, pur și armonios, ceva mai concis și mai tăios doar, cu anumite calități, ale genului istoric, în *De mortibus persecutorum*.

Falimentul filosofiei

[Concluzie vie și de efect. Nevoia unei îndrumări ferme și practice, legată de temperamentul de profesor al autorului și de necesitățile epocii tulburi în care trăim. Reticență facilă (expresii triplate fără progres clar; abuz de interogații oratorice; lipsă de precizie a atacurilor îndreptate împotriva unui anumit sistem filosofic)]

Deci, cu toată puterea glasului meu, mărturisesc, strig, spun răspicat: iată, acesta e adevărul pe care toți filosofii l-au căutat de-a lungul vieții lor întregi și nu l-au putut niciodată descoperi, pătrunde sau stăpâni, pentru că fie n-au vrut să renunțe la o religie greșită, fie au izgonit orice religie. Departe de noi așadar toți aceștia, căci ei tulbură, nu ordonează viața oamenilor. Căci ce și pe cine învață ei, când nici lor înșiși nu și-au putut da învățăături? Sunt bolnavi, cum pot vindeca? Sunt orbi, cum pot călăuzi? Să ne străduim s-o facem noi, toți cei cărora ne e scumpa înțelepciunea. Să așteptăm oare ca Socrate să știe ceva¹, ca Anaxagora să afle lumina în întuneric, ca Democrit să scoată adevărul din fântâna, sau ca Empedocle³ să-și lărgască drumurile cercetării, sau ca Arcesius

1 Socrate mărturisea că nu știe nimic, dar o făcea ca să obțină adevăruri esențiale punând întrebări oamenilor de tot felul.

2 Filosof spiritualist, născut la Clazomene (500 – 428 î.e.n.). * Din Agrigent, în Sicilia (mijlocul sec. V).

și Carneade¹ să vadă, să simtă, să înțeleagă? Iată o voce din cer care ne dezvăluie adevărul și ne dăruiește o lumină mai strălucitoare decât soarele. De ce să ne dăunăm noi înșine, și să zăbovim a primi înțelepciunea pe care atâția învățați au căutat-o, prăpădindu-și pentru ea toată viața, și pe care tot n-au descoperit-o. Cine vrea să fie înțelept și fericit, să asculte glasul Domnului, să învețe dreptatea, să cunoască misterul nașterii sale², să se desfacă de cele lumești, să se îndrepte către cele sfinte, ca să poată dobândi cea mai înaltă fericire, cea pentru care a fost zămislit³.

Divinae institutiones, III, 30, 4 – 8. Misterul crucii

[Apărare viguroasă a simbolului creștin care le părea paginilor

cel mai scandalos. Totodată înaltă speculație și credințe materialiste. Fermitate a tratării.]

Voi vorbi acum despre misterul crucii, ca nu cumva să poată spune cineva „Dacă trebuia să moară⁴, să nu-și fi ales o moarte dezonorantă și nedemnă, ci una cât de cât nobilă”. Știu foarte bine că mulți, fiindcă au oroare de cuvântul „cruce”, își întorc sufletul de la adevăr, cât ar fi el de rațional și de solid.

Cristos, trimis fiind să deschidă săracilor calea mântuirii, s-a prefăcut și el sărac, ca să-i elibereze. Și-a ales deci moartea cu care sunt de obicei pedepsiți săracii, ca să le dea puțința să facă și ei ca el. Apoi, cum era sortit să învie, nu trebuia să-i fie tăiată vreo parte a trupului, sau fărâmat vreun os, ceea ce se întâmplă când condamnatului i se retează capu¹⁵; mai bine crucea, care păstrează trupul cu toate oasele întregi, pentru înviere.

Încă ceva: patimile și moartea trebuiau să-l înalțe. Crucea a îndeplinit această înălțare, și în fapt, și simbolic, așa încât toată lumea s-a pătruns, văzându-i patimile, de măreția și de virtutea sa. Căci, așezându-și mâinile pe cruce, și-a întins brațele, ca niște aripi, spre răsărit și spre apus, pentru ca toate noroadele din amândouă zărilor lumii să se adune la adă

1 Fondatorul (sec. III) și principalul reprezentant (sec. II) al școlii sceptice numite Academia Nouă.¹

— Păcatul originar.

„Preafericita viață veșnică.

— E vorba de Cristos.

— De aceea creștinii își îngropau *morții*, în timp ce paginii păstrau obiceiul incinerării.

postul lor, spre odihnă¹. Iar valoarea și puterea semnului acestuia se văd ușor: orice ceată de diavoli o ia la fugă și dispare în fața lui, și așa cum El, înainte de a pătimi, izgonea diavolii cu un cuvânt sau o poruncă, tot așa, acum, aceleași duhuri necurate, la numele Lui sau la semnul patimilor sale, fug din trupurile oamenilor în care s-au strecurat: chinuite, căznite, ele mărturisesc că sunt diavoli și se supun biciului Domnului. Ce oare mai pot spera grecii³ de la religia lor când văd, cu toată înțelepciunea lor, că zeii, pe care nu se sfiesc să-i recunoască „demoni”^{*}, sunt înfrânți de oameni, în numele crucii?

Institutionum divinarum epitome, 46.

Moartea lui Maximinus Dala

[Maximinus Dar a fi persecutate cu îndârjire pe creștini, în Orient, în ciuda lui Constantin și Licinius. A murit în vara anului 313, fără să putem însă ști dacă amănuntele date de Lactanțiu sunt riguros istorice. Îmbinare între cel mai obiectiv realism și forța vizionară a unui credincios convins. Sobrietate expresivă.]

Licinius îl urmărea pe tiran cu ostirile sale și acesta, fugind din fața lui, a făcut cale întoarsă și a căutat iarăși adăpost în râpele muntelui Taurus. Acolo s-a străduit să închidă drumul ridicând metereze și turnuri. Dar urmăritorii l-au izgonit biruind toate obstacolele; atunci s-a refugiat la Tarsus. Când a văzut însă că e închis și dinspre mare și dinspre uscat, a pierdut orice speranță de a se putea adăposti altundeva; chinul sufletească și spaima l-au adus să se îndrepte spre moarte, ca spre singurul leac al relelor pe care le îngrămadise Dumnezeu asupra capului său. Dar mai întâi s-a umflat de mâncare și s-a umplut de vin, ca unul care știe că mănâncă și bea pentru ultima oară, și apoi a luat otrava. Aceasta însă nu și-a putut face efectul câtă vreme stomacul era atât de încărcat, ci i-a dat numai o slăbiciune oribilă, ca un fel de ciumă, care l-a lăsat să mai trăiască, dar în chinuri. Acum otrava începând să lucreze, îi ardea pântecul; durerea insuportabilă i-a luat mințile și l-a adus în asemenea

1 Altă formulă pentru pacea veșnică a celor drepti în preajma Domnului.

Unii vinovați sau bolnavi erau considerați „posedați” de diavoli; izgonirea acestor» se făcea după un ritual religios: de aici importanța în biserica primitivă a celor care exorcizau.

— Numele de „grec” va ajunge curând sinonim cu „păgân”.

— Lactanțiu folosește o schimbare de sens: în vechiul înțeles, 8 atu. o>v înseamnă „zeu”; apoi a însemnat „geniu”, intermediar între Dumnezeu și om; în fine, „de-moA

stare ti» cât timp de patru zile, complet răătăcit, a luat pământ în mâini și l-a înghițit ca un hămesit. Apoi, după nesfârșite și cumplite chinuri „a început’s* se izbească cu capul de pereți, până i-au sărit ochii din orbite. Abia atunci, când își pierduse vederea, l-a văzut pe Dumnezeu, înconjurat de slujitorii săi în haine albe¹, judecându-l pe el. Și striga, ca un torturat, că nu el, ci alții fuseseră de vină². Apoi, ca și când l-ar fi silit caznele, mărturisea credința în Cristos, și-l ruga și-l implora într-una să se milostivească de el. Și așa, gemând parcă ar fi fost ars pe rug, și-a dat sufletul cel păcătos în chinurile unei morți

groaznice.

De mortibus persecutorum, 49

Concluzie. Cu Lactanțiu se încheie prima perioadă a literaturii creștine, odată cu era persecuțiilor. El însuși păstrează unele aspecte ale creștinismului primitiv, așteptând de pildă sfârșitul lumii într-un viitor foarte apropiat. Dar el anunță și perioada de triumf, în care creștinismul va deveni religia dominantă a imperiului, și religia lui de stat, nu fără a se fi produs contaminări reciproce între cele două societăți, cea păgână și cea creștină.

Sfinții.

1 Maximinus vorbește de persecuțiile poruncite de el ca un copil care aruncă vina asupra altora, fără să precizeze asupra cui.

«5.

BIBLIOGRAFIE

Condiții istorice

G. boissier, *Promenades archiologiques (La villa d'Hadrien)* (Paris „1906); gusman, *La ville impiriale de Tibur* (Paris, 1904); – lacour – GAYET, *Antonin le Pieux et son temps* (Paris, 1888); E. RENAN, *Marc-Aurele et la fin du monde antique* (Paris, 1882); a. de ceuleneer, *Essai sur la vie de Septime-Sivere* (Paris, 1880); l. homo, *Essai sur l'empe-reur Aurilien* (Paris, 1904); – a. piganiol, *L'empereur Constantin* (Paris, 1932); n.h. baynes. *Constantine the Great and the Christian church* (Londra, 1931); J. burckhardt-stähelin, *Das Zeitalter Constantin's des Grossen* (Stuttgart, 1929).

rostovtzeff, *The social and economic history of the Roman Empire*, ed. 2, (Oxford, 1957); E. castorina, *I poetæ novelli: Contributo alla storia della cultura Latina nel II secolo dopo Cristo* (Florența, 1949); R. marache, *La critique littidraire de langue latine et le ddveloppement du goût archaâsant au Il-e siècle de notre ere* (Rennes, 1952) [despre Aulus-Gellius și Fronto].

fr. cumont, *Les religions orientales dans le păgânisme romain*, ed. 4 (Paris, 1929); h. graillot, *Le culte de Cybele, mere des Dieux, a Rome et dans l'Empire romain* (Paris, 1912); fr. cumont, *Les mysthres de Mithra*, ed. 3 (Bruxelles, 1913); – e. renan, *Histoire des origines du Christianisme* (Paris, 1869 – 1881); harnack, *Die Mission und Ausbrei-tung des Christentums în den ersten drei Jahrhunderten*, ed. 3 (Leipzig, 1915); P. WENDLAND, *Die hellenistisch-romische Kultur în ihren Bezie-hungen zu Judentum und Christentum. Die urchristlichen*

Literatur formen, ed. 2 – 3 (Tübingen, 1912); l. duchesne, *Histoire ancienne de l'Église*-Paris, 1906 și urm.); CH. guignebert, *Le christianisme antique* (Paris, 1921); I. zeiller, *L'empire romain et l'Église* (Paris, 1928); P. de labriolle, *La naction paienne* (Paris, 1934).

g. boissier, *L'Afrique romaine*, ed. 4 (Paris, 1904); audollent, *Carthage romaine* (Paris, 1901); P. monceaux, *Les Africaine* (Paris, 1894); P. monceaux, *Histoire littiraire de l'Afrique chrétienne* (Paris, 1900 și urm.).

a istoria

Suetoniu

MANUSCRISE: Pentru *De grammaticis*, acelea din *Dialogus de Oratoribus* (vezi p... Tacit); pentru *Vieți*: *Memmianus* (Paris, 6115, sec. IX); *Vaticanus* 1904 (sec. XI – XII); *Medicee* (Florența, sec. XI – XII și XIII).

EDIȚII: princeps: Roma, 1470.

— *De grammaticis et rhetoribus*: Reifferscheid (Leipzig, 1860), cu fragmente; Robinson (Paris, 1925), <cu comment. lat; G. Bione (Palermo, 1939), crit; G. Brugnolli (*Teubner*, 1960).

— *De poetis*: A. Rostagni (Torino, 1944), cu comment; vezi: El. Paratore, *Una nuova ricostruzione del „De poetis” di Suetonio*, ed. 2 <Bari, 1950).

— *Vieți*: Ihm (Leipzig, 1907); și *Teubner*, 1927, ed. nouă, 1933 și urm.; Ailloud (*Bude*, 1922), cu trad. fr.; c. VII – VIII, deMooney (Londra, 1930).

— *Vieți separat* (cu comment.): Caesar, de Butler-Carry (New York, 1927); Caesar și August, de Wescott-Rankin (New York, 1918); August, de A. Levi (Florența, 1951); Tiberius 24 – 40, de Rietra (Amsterdam – Paris, 1928); Claudius, de Smilda (Groningen, 1896); De la Galba până la Domițian, de Mooney (Londra, 1930); Vespasian, de Braithwaite (Oxford, 1927)”, Titus, de Price (Menasha, Wisconsin, 1919); și de P. d'Herouville (Liège, 1944); Domițian, de Janssen (Groningen, 1919) și Gephart (Philadelphia, 1922).

STUDII: fr. le-o, *Die griech-romische Biographie nach ihrer literarischen Form* (Leipzig, 1901); a.a. howard-o.n. Jackson, în *dex verborum C. Suetoni Tranquilli stilique eius proprietatum nonnullarum* (Cambridge, Massachusetts, 1922); mace, *Essai sur Suitone* (Paris, 1900); f. della corte, *Suetonio eques Romanus* (Milano-Varese, 1958); w. steidle, *Sueton und die antike Biographie* (München, 1951); c. brut –

SCHER, *Analysen zu Suetons Divus Julius und der Paralelüberlieferung* ((Berna-Stuttgart, 1958); J. couissin, *Suitone physiognomoniste dans les Vies des XII Césars* (Rev... des El. lat., XXXI, 1953).

Florus

MANUSCRIS: din Bamberg (sec. IX).

EDITII: Rossbach (*Teubner*, 1896); Forster-Rolfe (Londra, 1929), cu trad. engl; E. Malcovati (Roma, 1938), crit; Velleius Paterculus și Florus, de Hainsselin-Watelet (Paris, 1932), cu trad. fr.

STUDII: p. monceaux, *Les Africains* (pp. 193 – 219); s. lillie-dahl, *Florusstudien* (Lund-Leipzig, 1928).

PROBLEMĂ SPECIALĂ: Nu trebuie oare identificat istoricul cu «n retor și un poet cu același nume?

Iustin

MANUSCRISE: două familii, una reprezentată printr-un singur *aurentianus* (sec. XI, Florența)...

EDITII: Riühl-o, Seel. (*Teubner*, 1935); Galdi (Milano, 1923).

STUDII: A. petersson, *De Epitoma Iustini quaestiones critica*» (Uppsala, 1926); l. castiglioni, *Studi intorno alle Storie Filippiche di Giustino* (Neapole, 1925, și *Mouseion*, voi I și urm.).

Istoria augustă

MANUSCRISE: *Palatino-Vaticanus* (sec. IX); *Bambergensis* (sec IX-X) etc.

EDITII: Hohl (*Teubner*, 1927); D. Magie (Londra, 1921 și urm.), cu trad. engl. – STUDII: lecrivain, *études sur l'Histoire Auguste* (Paris, 1904); l. homo, *Les documenta de l'Histoire Auguste et leur valeur historique* (*Revue historique*, 1926); N. bavnes, *The Historia Augusta» its Date and Purpose* (Oxford, 1926); w. hartke, *Geschichte und Politik im spätantiken Rom: Untersuch. über die Scriptores Historiae Augustare* (*Klio*, Beiheft XLV, 1940); J. staub, *Studien zur Historia Augusta* (Berna, 1952); H. stern, *Date et destinataire de l'Hist. Aug.* (Paris, 1953).

2 ELOCVENȚA ȘI PROZA ARTISTICĂ Fronto

MANUSCRISE: Fragmente la Roma (Vatican și Milano dintr-urs palimpsest (sec. VI).

EDITII: Naber (*Leipzig*, 1867); Haines (Londra, 1919 – 1920), cu trad. engl; *Epistulae*, I, de M.P.J. Van den Hout (*Leiden*, 1954).

— STUDII: P. MONCEAXJx, *Les Africains* (pp. 211 – 242); E. droz, *De Frontonis institutione oratoria*; M.D. Brock, *Studies in Fronto and his*

Age (Cambridge, 1911); f. forŭalupi, *Marco Cornelio Frontone* (Torino, 1961); R. marache, *La critique littiraire de langue latine... au Ile siècle de notre ere* (Rennes, 1952)  i *Mots nouveaux et mots archai-ques chez Fronton et A.G.* (Paris, 1957).

Apuleius

MANUSCRISE: Toate deriv  numai din *Laurentianus* 68, 2 (Floren a, sec. XI).

EDITII: princeps: Roma, 1469; – R. Helm- i. Thomas, ed. 3 –4 (Teubner, 1908 – 1931).

– *Apologia*, cu comment. C. Marchesi (Castello Lapi, 1914); Butler-Owen (Oxford, 1914).

– *Apologia  i Florida?*. Val-lette (Budi, 1924), cu trad. fr. – Din *Metamorfoze*: Adlington-Gaselee (Londra, 1915), cu trad. engl; Giarratano-Frassinetti (Paravia, 1960); D.S. Robertson-Vallette (Budi, 1940 – 1945).

– Par iale, comentate: Amorul  i Pysche, de Purser (Londra, 1910); de D.S. Robertson  i de-E. Neum am (Zürich, 1952); de P. Grimal (rasme, 1963); XI de Medan (Paris, 1925). Comentariul c. I de M. Molt (Groningen, 1940), al c. a II-adeb. I. de Jonge (Groningen, 1941), al c. av-ade J.M.H. Femhout (Groningen, 1949).

– *Index Apuleianus*, de Oldfather-Canter-Peni (Middleton, 1934).

TRADUCERI:  n fr.: complet , de V. BStolaud ed. 2 (Paris, 1861) J *Apologia, Florida  i Metamorfozele* de Vallette (Budi, 1924 – 1947); – *Metamorfoze*:  n germ. de A. Rohde (Berlin, 1920); R. Helm (Berlin, 1961); Schmidt-Janthur (Berlin, 1924); A. Rode-R. Burck (Hamburg, 1961);  n ital. de F. Martini (Roma, 1927).

STUDII: p. monceaux, *Apulie* (Paris, 1889); E. cocchia, *Romanzo e realtd nella vita e nell'attività letteraria di Lucio Apuleio* (Catania, 1915); p. vallette, *L'Apologie d'Apulie* (Paris, 1908); e.m. haight, *Apuleius n, nd his influence* (New York, 1927). – M. bemhard, *Der Stil des Apuleius von Madaura* (Tübingen, 1927); p. medan, *La latinit  d'Apulie dans les Mitamorphoses* (Paris, 1926); p. JUNG – hanns, *Die Erzählungs-technik von Apuleius Metamorphosen und ihrer Vorlage* (Philologus, Suppl. B nd XXIV, I, 1932); R. helm, *Apuleius Apologia, ein Meister-werk der zweiten Sophistik* (Das Altertum, I, 1955).

3 ERUDIȚIA Gramaticii

H. Keil, *Grammatici Latini*, VII.

— Pentru Acro și Porphyrio, vezi mai sus, p. 325, *Horatius* – Ediții: Censorinus, de O. Jahn (Berlin, 1845; retip. Amsterdam, 1964); Solinus, de Th. Mommsen ed. 2 (Berlin, 1895).

Aulus Gellius

MANUSCRISE: Cele mai vechi nu conțin decât un grup de cărți, sau c. I – VIII (Palimpsest de la Vatican, sec. VI?), sau c. X-XX (mss. din Leiden și de la Vatican, sec. X).

— *EDIȚII*: Hosius (Teubner, 1903); Rolfe (Londra-New York, 1927 – 1928), cu trad. engl; extrasele și prefața (cu comment.), de P. Faider (Mons, 1924, și Liège, 1927); c. I de M. Homsby (Dublin, 1936).

— *STUDII*: monceaux, *Les Africains* ip. 249 – 264); dewaule, A. Gellius quatenus philosophiae studuerit (Toulouse, 1891); romano, *La critica letteraria in Aulo Gellio* (Torino, 1900); R. marache, *La critique littiraire de langue latine... au II-e siicle de notre ere* (Rennes, 1952) și *Mots nouveaux et mots archaâques chez Fronton et Aulu-Gelie* (Paris, 1957).

Juriștii huschke-seckel-k Coler, *Jurisprudentiae anteiustinianae quae supersunt* (Teubner, 1908 – 1927).

— Gaâus: ed. Seckel-Kubler ed. 6 (Teubner, 1928); Poste-Whittuk (1904) cu comment. și trad. engl; J. Reinach (Budi, 1950), cu trad. fr.; M. David-H.I.W. Nelson (Leiden, 1952), cu comment. În germ.

4 LITERATURA CREȘTINĂ

Chr. mohrmann, *Quelques traits caracuristiques du latin des chritiens* (Miscellanea Mercalti, Vatican, 1946) și *Le latin commun et le latin des Chritiens* (Vigiliae Christianae, 1947); J. schrij Nen, *Charakteristih des altchristlichen Lateins* (Nimegue, 1932); B. dekker-e. gaar, *Clavis Patrum latinorum* ed. 2 (Bruges, 1961). – f. van den MEER-Chr. mohrmann, *Atlas de l'Antiquité chrétienne* (Paris-Bruxelles, 1960).

Tertulian

MANUSCRISE: singurul într-adevăr bun este *Agobarăinv. s* (Paris, sec. IX). Altele la Montpellier (sec. XI) și Selestat.

EDIȚII: *Patrologie latine* a lui Migne, vol. I. II; *Corpus Scriptorum ecclesiasticorum* al Academiei din Viena, vol. XX, 1; XLVII; LXIX; LXX (1890 și urm.); *Corpus Christianorum Scriptorum latinorum*: I, 1 și urm., de Dekkers-Borleffs (Tumhout, 1953 și urm.); – *Ad nationes* și *De testimonio animae*; M. Haidenthaller (Paderborn, 1942) cu trad. și

comment. germ.; C. Tibiletti (Torino, 1959) cu comment.

— *Ad nationes*: Borleffs (Leiden, 1929); – *Aduersus Iudaeos*: H. Tränkle (Wiesbaden, 1964); – *Apologeticum*: Lofstedt (Lund, 1915); Mayor (Cambridge, 1917), cu trad. engl. de Souter și comment; Souter (Aberdeen, 1926); Waltzing (*Budi*, 1929), cu trad. fr., și *Commentaire* (Liège, 1919); C. Becker (München, 1962), cu trad. și comment. germ.; de-același: *Apoi.: Werden und Leistung* (München, 1954); – *Aduersus Hermogenem*: J.H. Waszink (Utrecht, 1956).

— *Aduersus Praxean*: G. Scarpata (Torino, 1959), cu trad. ital.

— *Ad Scapulam*: A. Quacquarelli (Roma, 1957), cu comment.

— *De anima*: J.H. Waszink (Amsterdam, 1947); – *De baptismo*: Rauschen (Bonn, 1915); Borleffs (Leiden, 1921); R.F. Refoule (Paris, 1952); – *De corona, De cultu feminarum*: Marra ed. 2 (*Para-via*, 1927 și 1951); *De fuga*: J.-J. Thierry (Amsterdam, 1941), cu trad. și comment. oland.; – *De oratione*: Muncey (Londra, 1924); C.F. Diercks. (Amsterdam, 1947), cu comment. oland.; – *De paenitentia, De pudicitia*: de Labriolle (Paris, 1907), cu comment; Rauschen (Bonn, 1915); – *De paenitentia*: Borleffs (*Mnemosyne*, 1932); – *De pallio*: A. Gerlo (Watteren, 1940), cu trad. și comment. În flam.; – *De praescriptione haere-ticorum*: de Labriolle (Paris, 1907), ed. nouă de R.F. Refoule (1957), cu trad. și comment; Rauschen-Martin (Bonn, 1930); – *De spectaculis*: Boulanger (Strasbourg-Paris, 1933); E. Castorina (Florența, 1961).

STUDII: J. turmel, *Tertullien* (Paris, 1905); CH. guignebert, *Tertullien: itude sur ses sentinients a Vigard de l'Empire et de la sociite civile* (Paris, 1901); J. lortz, *Tertullian als Apologet* (Münster i. W., 1927 – 1928); th. brandt, *Tertullians Ethik* (Gütersloh, 1928); B. axel-son, *Das Prioritătoroblem Tertullian-Minucius Felix* (Lund, 1941); d. van berchem, *le de pallio de Terț. et le conflit du Christianisme et de l'Empire* (*Mus. Helveticum*, 1944); G. săflund, *De pallio und die stilistische Entwicklung Tertullians* (Lund, 1955). h. hoppe, *De sermone Tertulliano quaestiones selectae* (Teză, Marburg, 1897); *Syntax und Stit des Tertullian* (Leipzig, 1903); *Bextrage zur Sprache und Kritik Tertullians* (Lund, 1932); e. lqfstedt, *Zur Sprache Tertullians* (Lund, 1920); St. w.j. teeuwen, *Sprachlicher Bedeutungswandel bei Tertullian* (Paderborn, 1926); chr. mohrmann, *Observations sur la langue et le style de Tertullien* (*Nuovo Didashaleion*, IV „1950 – 1951)...

Minucius Felix

MANUSCRIS: Pansinus (sec. IX), care consideră pe *Octavius*] ca a VIII-a carte a lui Arnobius.

EDIȚII: M. Pellegrino ed. 2 (*Paravia*, 1963); Waltzing ed. 2 (*Teubner*, 1926); J. Martin (Bonn, 1930); – Cu comment.: Fahy (Dublin-Bel-fast, 1919); J. Van Wageningen (Utrecht, 1923); H. von Geisau (Minister, 1927); G. Quispel (Leiden, 1949); J. Beaujeu (*Budi*, 1964).

TRADUCERI: Îi.: Waltzing ed. 3 (Louvain, 1914); Beaujeu (*Budi*).

STUDII: J.p. waltzing, *Lexicon Minucianum* (Liege-Paris, 1909). – G. boissier, *La fin du Păgânisme* (Paris, 1891), I. pp. 261 – 290; H.J. baylis, *Minucius Felix and his place among the early fathers on the latin church* (Londra, 1928).

Sfântul Ciprian

MANUSCRISE: foarte numeroase și unele foarte vechi: *Seguerianus, Taurinensis, Aurelianensis...* (sec. VI – VII) pentru tratate; de la Viena, Troyes, Roma (sec. IX – X), München (sec. XV) pentru scrisori.

EDIȚII: *Patrologie latine*, de Migne, vol. IV; *Corpus Script. Eccl. latinorum*, de la Viena, vol. III, de G. von Harŧei (1868 – 1871).

— *De habitu virginum:* Keenan (Washington, 1932), cu comment. și trad. engl; – *De immortalitate și Scrisoarea a X-a:* Pauchenne (Liège, 1930); – *De lapsis:* J. Martin (Bonn, 1930); – *De opere et eleemosynis:* E.V. Re-benack (Washington, 1962).

— *De unitate Ecclesiae:* Blakeney (Londra, 1927), cu trad. engl; P. de Labriolle (Paris, 1942), cu trad. și comment. fr.; – *Scrisori:* Bayard (*Budi*, 1925) cu trad. fr.

STUDII: P. monceaux, *Saint Cyprien, ivique de Carthage* (210 – 258) (Paris, 1913); *Saint Cyprien et son temps* (*Histoire littiraire de V Afrique chritienne*, vol. II) (Paris, 1902); a.d aLES, *La thologie de saint Cyprien* (Paris, 1922); bayard, *Le latin de saint Cyprien* (Paris, 1902); merkx, *Zur Syntax der Kasus und Tempora în den Traktaten des hi. Cyprian* (Nijmegen, 1930).

Arnobius

MANUSCRIS: Pansinus (sec. IX) conŧinând și *Octavius*.

EDIȚII: *Patrologie latine* a lui Migne, vol. V; *Corpus Script. Eccl. latinorum* de la Viena, vol. IV, de Reifferscheid (1875); C. Marchesi ed. 2 (*Paravia*, 1953).

STUDII: f. gabarrou, *Arnobe, son oeuvre* (Paris, 1921), *Le latin*

d'Amobe (Paris, 1921); w. kroll, *Arnobiusstudien* (*Rheinisches Museum*, LXXII); e. lofstedt, *Arnobiana* (Lund-Leipzig, 1917); h. hagen-dahl, *La prose mitrique d'Amobe* (Göteborg, 1937).

Lactanțiu

MANUSCRISE: Numeroase și diferite în funcție de tratate, începând din secolul VI: *Bononiensis* (Bologna), *Sangallensis*, la Or16 ans etc... *De mortibus persecutorum* într-un *Colbertinus* de la Paris (sec. IX).

EDIȚII: *Patrologie latine* a lui Migne, vol. VI-VII; *Corpus Script. Eccl. latinorum* de la Viena, vol. XIX și XXVII, de Brandt-Laubmann (L890 și arm.).

— *De mortibus persecutorum*: Pesenti (*Paravia*, 1922); Slijpen-van Everdingen (Utrecht, 1925); A. De Regibus (Torino, 1931), cu comment; J. Moreau (Paris, 1954), cu trad. și comment; S. Prete (Bologna, 1962).

STUDII: R. pichon, *Lactance* (Paris, 1901); Th. stangl, *Lactantiana* (*Rheinisches Museum*, LXX); G. kutsch, în *Lactanți De ira Dei Ubrum quaestiones philologicae* (Leipzig, 1933).

CAPITOLUL X

RENAȘTEREA CONSTANTINO-TEODOSIANĂ

Dioclețian și Constantin (mort în 337) rupseseră fără șovăire cu tradițiile latine ca să organizeze Imperiul împotriva îndoitei primejdii a revoluțiilor și a năvălirilor: pe de o parte, persoana împăraților dobândise un caracter aproape divin, absolutismul lor era acum nelimitat; pe de alta, imperiul fusese împărțit în două: partea orientală și cea occidentală, fiecare cu cârmuitorul ei, având fiecare de rezolvat propriile ei probleme, și dotată fiecare cu reședințe imperiale (Nicomedia, apoi Constantinopol, întemeiat în 330; Milano, apoi Ravenna), mai apropiate de granițe și mai adecvate decât Roma dezvoltării unei noi administrații. Se anunță astfel, din punct de vedere politic, dezagregarea și năruirea imensului ansamblu eterogen constituit de cucerirea romană. Dar iată că secolul al IV-lea și începutul celui de al V-lea aduc o foarte vie renaștere a literaturii latine, un autentic și clar clasicism: un clasicism care își trage seva din trecut, național și uman, actual și viu. Cum se explică un asemenea contrast?

Prestigiul spiritual al Romei. Mai întâi continuă să existe, puternică, ideea de unitate; de mai multe ori în cursul secolului al IV-lea un împărat s-a impus ca unic stăpân: Constanțiu, fiu al lui

Constantin și împărat din 337, între 353 și 361; Iulian, nepotul lui, (împărat din 355), între 361 și 363; Teodosiu (împărat din 379) între 388 și 395. Numai începând din anul 395, sub fiii lui Teodosiu, Arcadiu în Orient, Honoriu în Occident, devin definitiv divergente destinele celor două părți ale imperiului. Or simbolul unității e Roma. Roma a avut fără îndoială de pierdut, din punct de vedere economic, de pe urma faptului că nu mai e reședință imperială; dar, din punct de vedere spiritual, a avut de câștigat: a putut evita orientalismul din ce în ce mai exagerat în care se complac cele două curți, mai ales cea de la Constantinopol; ea se păstrează, sau redevine, latină. Prestigiul ei se află sporit în provinciile occidentale (Galia, Spania, Africa) care, deși sunt din ce în ce mai conștiente de individualitatea lor națională, nu încetează să-și ațintească privirile asupra Orașului care le-a dăruit limba și civilizația lui: încă o dată naționalismul latin se concentrează luând ca punct de sprijin Occidentul. Orientul se simte în alt chip atras de Roma: rămasă, în ciuda permanentelor progrese ale creștinismului, mai păgânădecât provinciile din Răsărit și decât curțile imperiale, ea reprezintă pentru multe spirite cultivate locul sacru unde e depozitat tot trecutul, mitologia și istoria: se constată un fenomen invers celui notat în secolul al II-lea: oameni de obârșie și de limbă greacă, istoricul Ammianus Marcellinus, poetul Claudian, retori ca Hienus din Siria și Palla-dius din Atena adoptă limba latină; cinci dintre colegii lui Ausonius la Universitatea din Burdigala (Bordeaux) erau greci.

Așa se face că exact în această epocă apare numele de *România* cu înțelesul de Imperiu Roman și că chiar acum Roma prilejuiește cele mai mișcătoare mărturisiri de admirație și de dragoste, cele ale egipteanului Claudian, ale spaniolului Prudentius și ale galului Rutilius Namatianus: Roma devenea orașul ideal pentru spiritele alese chiar în clipa când avea să piardă până și iluzia ei de a fi capitală imperială.

Societatea. De altminteri, Roma părea din ce în ce mai izolată într-o lume nouă. Crizele din secolul al III-lea, războaie civile și năvăliri, transformaseră totul, pregătind Evul Mediu. Nu mai rămăsese aproape nimic din vechile familii și din vechea societate în afara Romei (și chiar și înăuntrul ei!). Slăbite, în parte ruinate, închise în incinte înguste, deja în mare parte creștinate, orașele nu mai seamănă de loc cu întinsele cetăți municipale din epoca antonină. La țară, unde păgânismul e încă în floare, marii proprietari și-au câștigat o marcată

independență față de puterea centrală, plătind puține impozite, locuind în „vile” care sunt totodată case de agrement și locuri întărite împotriva barbarilor; domnesc asupra sclavilor sau a colonilor legați de pământ, iau inițiative din ce în ce mai numeroase: îi simțim devenind seniori feudali; totuși timpul liber și-l cheltuiesc încă aproape în egală măsură cu literatura și cu vânătoria. În multe părți însă, mai ales în apus și în regiunile de graniță, s-au instalat pe pământuri, în contact cu vechii locuitori, barbari în solda imperiului, franci, burgunzi, vizigoți: aceștia sunt foarte mândri de a fi astfel „romanizați”, dar, la rândul lor, își „barbarizează” vecinii. În contrast cu această situație, la curțile imperiale domnește o somptuozitate cu totul asiatică, inspirată dintr-o Persie din nou puternică și care obsedează imaginațiile: o grămadă de nobili riguros ierarhizați, de funcționari, de polițiști și de slujitori imperiali trăiesc în mijlocul rafinamentelor și a intrigilor de tot felul. Lumea aceasta, pitorească și confuză, e mai puțin un vestigiu al trecutului decât o prefigurare a viitorului.

Cultura pagină și creștinismul. Totuși, s-a putut crede, de-a lungul întregului secol al IV-lea, că lumea aceasta va avea timp să se armonizeze în formele, de atâtea vreme încercate, ale spiritului roman: barbarii care, din toate părțile, amenințau imperiul, erau încă ținuti pe loc de împărați energici. Oamenii culți fac apel deci la învățămintele vechii istorii romane care le dau încredere în viitor. Se manifestă acum, în special la păgâni, o vie creștere a iubirii pentru clasicism, mai bine zis o exactă înțelegere a scopurilor și a mijloacelor sale: e cazul împăratului Iulian, al lui Symmachus, al lui Nicomachus (prefect al Romei în 392) și al multor alora care se grupează în jurul lor. Dar și creștinii, acum când se recrutează în număr foarte mare și din păturile avute, vor să beneficieze de întreaga cultură clasică, plină de frumuseți și aptă să dea o formă atrăgătoare celor mai înalte concepte: împăratul Iulian a socotit că-i jignește destul de grav interzicându-le să predea în școli.

Acest gust generalizat pentru clasicism a avut consecințe diverse: mulți autori, prozatori și poeți au redobândit o amploare, O libertate a limbii și a stilului care păruseră, poate, pierdute; au ajuns chiar să trateze cu predilecție, chiar când erau creștini, teme clasice, adică păgâne; așa a făcut Ausonius. Alți creștini însă au încercat să realizeze ceva mai greu: să dea expresiei credinței, eforturilor și personalității lor o formă pură și totuși vie: la Sfântul Ieronim, la

Sfântul Augustin, grija (foarte diversa) pentru stil, departe de a dăuna caracterului nou al gândirii, îi asigură o împlinire sporită. Acesta e drumul pe care renașterea teodosiană ajungea la un adevărat clasicism, creat, nu imitat: căci scriitorii aceștia realizează în sfârșit, în mod original, acordul mult timp căutat între expresia tehnică și generalizarea filosofică, între ritmul oratoric al prozei și poezia vocabularului. Dar, în afara acestor puternice individualități, fuziunea între arta din trecut și gândirea viitorului era încă incompletă în momentul când imperiul din Occident a fost înecat de valu-lile de barbari.

Poezia și arta creștină. În vremea aceasta lua ființă poezia creștină; și și-a găsit foarte repede calea: poate însă nu pe cea mai bună. Existau atunci pentru ea bogate posibilități: ceremoniile cultului care se desfășurau în public, cântarea în comun a imnurilor pline de tot felul de imagini luate din Scriptură sau născute dintr-o sensibilitate foarte delicată se pretau unui lirism nou; arta, ieșită acum din umbra catacombelor, împodobind sanctuarele cu ornamente bogate, cu mozaicuri și cu picturi care înfățișau simboluri ale credinței sau eroismul martirilor, arta aceasta dramatică și pitorească umplea cu imagini plastice cugetul tuturor credincioșilor și îi pregătea pentru înțelegerea unei largi poezii narrative, totodată epice și didactice. Și fervoarea mistică s-a reînnoit mult în cea de a doua jumătate. a secolului al IV-lea, făcând să se adune în mănăstiri și să se dăruiască vieții ascetice o mulțime de oameni de elită: așa încât, în lipsa martiriului, sacrificarea voită a bucuriilor lumești reînnoia într-un fel eroismul pasionat al primilor creștini. Greșeala poezilor a fost că n-au îndrăznit să rupă cu limba, sau măcar cu formulele clasice, ca să se apropie de sensibilitatea celor mulți: operele lui Prudentius, chiar cele ale lui Paulinus din Nota, oricât ar fi de interesante, încearcă mai ales să dovedească clasicizanților cu gust delicat că creștinismul se poate acomoda cu expresiile lui Vergiliu, Horațiu sau Statius, sau că le poate chiar întrece.

Creștinismul roman. Poate poezia aceasta avea nevoie de ub timp ma* îndelung ca să dobândească o deplină originalitate. Dar spiritul latin își pusese deja pecetea indelebilă asupra creștinismului occidental: între edictul de toleranță din 313 și proscrierea păgânismului de către Teodosiu (391 – 392), se desăvârșise transformarea care avea să salveze pentru lumea viitorului moștenirea

esențială a trecutului. Linia politică, mai întâi: episcopatul, organizat în cadrul imperiului, s-a obișnuit cu activitatea de administrație și de reprezentare oficială privind mereu spre Roma, deși îmbrăcase forme particulare în fiecare provincie. Dar mai ales tendințele spirituale: creștinismul occidental, mai mult decât cel din Orient, e prevăzut cu simțul roman al ordinii, al organizării, al unității, în materie de credință considerând că fundamentul autorității e tradiția, iar autoritatea, precum odinioară „maiestatea” Statului, are ceva absolut și indestructibil; în materie de viață socială, Biserica își impune morala cu aceeași fermitate cu care odinioară se afirma *mos maiorum* (tradiția morală) și se străduiește să-i dea o valoare politică: lucrul acesta l-a arătat Sfântul Ambrosius. Și caracterul său practic e cu adevărat roman: creștinismul occidental nu se pierde în vane discuții dogmatice, ca cel din Orient; el urmărește energic scopuri realiste: Sfântul Hilarius nu se lasă până nu izgonește cu totul arianismul din Galii; Sfântul Martin e prototipul pionierului credinței care se îndreaptă neabătut și fără șovăire spre țelul pe care și l-a propus.

Catastrofa. Evenimentele aveau să pună în lumină măreția acestor calități care puteau părea prea prozaice. După moartea lui Teodosiu (395), neliniștea, apoi spaima au pus stăpânire pe lumea romană care, copleșită de impozite, atacată de barbari, nu mai reușea să-și reconstituie unitatea morală. Unul din ultimii doi mari apărători ai Occidentului, Stilicho, și-a cheltuit energia vrând să conducă politica Orientului: Honorius a pus să fie ucis în 408. Și, în 410, vizigotul Alaric a cucerit și jefuit Roma, stârnind o stupefacție universală. Deja din 406 barbarii se revărsau asupra Galiei și a Spaniei. Totuși agonia Occidentului se phingea: în 451, năprasnica invazie a hunilor a mai putut fi stăvilită de Actius, lângă Troyes (Trecae). Sosise însă sfârșitul: „î 456, Roma fu din nou cucerită, de astă dată de regele vandalilor, Genseric; în 476 nu mai existau, în vechile provincii occidentale, decât regate barbare. Or, în mijlocul acestor catastrofe, neclintitul realism al Bisericii occidentale a prevenit, cel puțin în fiecare provincie în parte, o dislocare definitivă-mai mult, a menținut, pentru veacurile viitoare, ideea de unitate; a fost în stare să păstreze sau să reia îndrumarea sufletelor, din punct de vedere moral și social. Ba chiar, în ciuda intervalului prea scurt de timp în care, eliberat de neliniști, creștinismul putuse căpăta conștiința faptului că era moștenitorul necesar al gândirii antice, Biserica, mai universală acum mai ales grație

lui, a știut să salveze din împresurarea barbarilor esențialul patrimoniului literar latin.

1 Proza: genurilor tradiționale

Perioada cuprinsă între domniile lui Dioclețian și Constantin e cea în care începe să se manifeste, odată cu sentimentul unei reveniri la ordine, o neta dorință de a restabili legătura cu clasicismul din vremea lui Traian: mai ales Pliniu cel Tânăr, dar și Tacit și Juvenal sunt modelele care și-au întipărit cel mai adânc influența asupra prozei păgâne a secolului al IV-lea, după ce efortul lor păruse pierdut timp de aproape două sute de ani, în vremea expansiunii, mai mult imperială decât romană, favorizată de dinastia antonină și a crizelor politice și civile care o urmaseră.

ELOCINȚA Prima mărturie a acestui fapt e grupul de

D u discursuri de ceremonie sau *Panegirice* dibaci

„Panegiricele compuse de niște retori gali. Eumenius în special – în cinstea lui Maximilian, a lui Constantius Chlorus și a fiului său Constantin (nouă la număr); apoi mult mai târziu, în cinstea lui Iulian și Teodosiu. Galia, greu încercată în secolul al III-lea, își întărise în această vreme personalitatea; școlile ei de la Marsilia (Massilia), Autun, Bordeaux (Burdigala), Trèves (Treveri) erau celebre; în sfârșit, era foarte devotată lui Constanțiu, lui Constantin și mai târziu lui Iulian care au apărat-o cu energie de germani și au scutit-o de o parte din îndatoriri. De aceea discursurile acestea nu sunt numai piese de elocință convențională, în spirit guvernamental și de curte; nici numai pastişe elegante și scrise într-o limbă pură, fără prea multă culoare, a *Panegiricului* lui Pliniu (care ocupă în culegere primul loc). Ele conțin pagini cu accent sincer și chiar mișcător.

Constantin și Galia devastată

[Mulțumire adresată în 311 sau 312 lui Constantin (pe atunci împărat al Occidentului, împreună cu Maxențiu) la Trèves (capitala politică a Galiilor) de către un personaj de vază din Autun pe care împăratul îl scutise, parțial, de impozite. Tensiune oratorică permanentă, care conferă tuturor faptelor o aparență excepțională. Dar, în fond, realism și sentiment exact, capabil să evoce țara, faptele și chiar sufletele cu o impresionantă sinceritate. Patriotism roman și local.]

La ce să mai vorbesc despre celelalte părți ale acestei regiuni, care – singur ai mărturisit-o – te-au făcut să plângi? Căci n-ai văzut

acolo, ca în jurul altor orașe, ogoarele aproape toate lucrate, deschise, înfloritoare, drumurile bune, apele navigabile întinzându-se până sub porțile cetăților, ci, îndată după cotitura de unde drumul o ia înapoi spre Bel-gica¹, ai văzut ogoare pustiite, părăginite, năpădite de buruieni, mute și întunecate². Până și drumurile militare sunt desfundate și urcă și coboară munții în pante atât de repezi, încât abia pot merge pe ele carele pe iumătate pline, câteodată chiar cele goale. Așa se face că uneori prestațiile noastre ajung cu întârziere, căci puținele noastre roade le cărăm mai greu decât alții pe ale lor, mult mai bogate³. Cu atât mai [mult îți suntem recunoscători, *Imperator*¹, pentru bunătatea ta: deși știai bine că se ajunge greu prin părțile noastre și că privescarea care te așteaptă e respingătoare, ai primit totuși să faci un ocol și să luminezi cu prezența ta acest oraș⁵, care nu mai avea nădejde decât în sprijinul tău. Un bun împărat se bucură când își vede supușii fericiți, dar mai multă bunătate dovedește acela care vine să-i vadă când știe că o duc greu. Zei nemuritori, ce strălucitoare zi a fost pentru noi aceea în care tu, dându-ne primul semn al scăpării noastre, ai intrat pe porțile⁶ acestui oraș care, cu forma lor semicirculară și cu turnurile înălțate de amândouă părțile, păreau că te cuprind în îmbrățișarea lor.

Te-ai mirat, împărate, de mulțimea uriașă care te-a întâmpinat, căci de pe dealul de alături văzuseși doar pustietate. Da, de pe toate

Partea de nord-est a Galiei.

Cam prin anul 270, Augustodunum fusese ruinat și regiunea din jurul lui devastată e r4 «rătiri militare sau, poate, și țărănești. 1 Scuză abil strecurată în treacăt. Titlu, militar pe vremuri, care tindea la vremea aceea să capete sensul de „suveran”. Augustodunum (Autun), principalul oraș al heduilor (Burgundia). Câteva mai există și astăzi.

ogoarele s-au adunat în fugă oameni de toate vârstele ca să-l vadă pe ce căruia îi doreau, din toată inima, să trăiască mai mult decât ei. Tuturor împăraților li se urează, într-o formulă solemnă, să trăiască mulți ani, dar numai ție, Constantine, îți făgăduim în toată liniștea că ne vei supraviețui tuturor, căci ție ți se cuvine, ca un bun al tău, o viață lungă¹. Mare e bucuria care izbucnește după o boală sau o tristețe îndelungată 1 De bucurie ni s-a încălzit inima peste măsură, și, presimțind cumva fericirea noastră viitoare, te-am întâmpinat cu atâta căldură de parcă am fi primit deja darurile pe care te gândeai să ni le faci. Am împodobit străzile care duc spre palat, modest, e drept, dar

scoțând steagurile tuturor colegiilor, statuile tuturor zeilor noștri; și am făcut așa ca cei câțiva cântăreți, cu instrumentele lor melodioase, să-ți iasă înainte de mai multe ori, tăind pe drumuri mai scurte.

Ne-ar crede bogați cine ar măsura avutul nostru adevărat după fastul primirii ce ți s-a făcut. Dar pătrunderii tale nu i-a putut scăpa sărăcia noastră, oricât ar fi fost ea de bine ascunsă; ai văzut bine în dorința noastră de a te îndatora și onora încercarea de a brava a unor oameni foarte săraci.

Panegirice, VIII, 7 – 8.

Symmachus (345 – 405). Aurelius Symmachus, prefect al Romei în 384, consul în 391, e un mare senior, un păgân tolerant, dintre cei mai culti, de o desăvârșită politețe, foarte stăpân pe sine. Prea mult chiar: nu există nici spontaneitate, nici sentimente puternice, nici bogăție de gânduri care să confere scrierilor sale o valoare deosebit de originală. Totuși, contemporanii săi îi prețuiau în cea mai înaltă măsură gustul și elocința.

Scrisorile sale, împărțite în zece cărți ca și cele ale lui Pliniu, sunt uscate, fără naturalețe și fără mișcare; abia dacă se poate simți în ele, mulțumită câtorva formulări viguroase, căldura intimă a patriotismului autorului lor și puterea lui de pătrundere, puțin posomorâtă, față de gravele probleme de atunci ale imperiului. Dintre „rapoartele oficiale” (*Relationes*), pe care le-a redactat fiind prefect al Romei, cel mai cald e cel pe care l-a adresat, în numele senatului, împăraților Valentinian al II-lea și Teodosiu pentru a lua apărarea tradiției păgâne și, în special, pentru a cere reinstalarea, în sala de ședințe, a statuii și altarului Victoriei, îndepărtate cu doi ani în urmă din

1 Constantin nu avea pe atunci mai mult de 24 de ani. Pe un medalion din anii '305 – 306 poartă titlul oficial de „fruntaș al tineretului”.

porunca lui Gratianus; această pledoarie, care stabilește un strâns raport între cultul păgân și măreția Romei încă de la începuturile ei, i-a tulburat pe creștini: Sfântul Ambrosius și Prudentius i-au răspuns cu ardoare; dar efectul ei a fost nul. Fragmentele păstrate din *Discursurile* lui se aseamănă cu elocința de ceremonie a *Panegiricelor*.

Symmachus cunoaște tot arsenalul elocinței clasice; dar îl folosește cu zgârcenie, scrupulos ca un rafinat care a citit prea mult și

pe care-l stingheresc reminiscențele sale literare. Proză lui e ritmată cu multă grijă și delicată armonie, dar fără ușurință.

Îngrijorarea unul patriot

Symmachus către Agorius Praetextatus¹

Eram hotărât să mai rămân la țară. Dar vestea că patria trece prin clipe grele mi-a schimbat gândul: mi s-a părut lipsită de farmec tihna mea, acum când alții sunt în primejdie. Pe lângă aceasta, administrația pontificală îmi reclamă atenția, mai ales că luna aceasta e rândul meu să-mi împlinesc oficiu². Și nu mă lasă inima să rog un coleg să mă înlocuiască: și așa sunt funcțiile religioase prost împlinite! Înlocuirea aceasta într-o misiune religioasă era lucru ușor, pe vremuri. Acum, dacă te îndepărtezi de altarele Romei, înseamnă că-i faci curte împăratului³.

Și tu cât mai stai în Etruria? Încep să mă plâng de faptul că există ceva ce preferi, de atâta timp, concetățenilor tăi⁴.

O fi plăcut să stai la țară, dar nu te poți bucura din plin de tihnă când ai tăi sunt departe și ți-e grijă pentru ei. Cu bine.

Scrisori, I, 51.

Religia păgână trebuie ocrotită

[„Raport” adresat împăraților Valentinian al II-lea și Teodosiu, în 384, în vreme ce Symmachus era „prefect al Romei”. Se simte formația retorică, în special în „prosopopee” (Roma, personificată, vorbește); dar o extremă uscăciune în tratare nu îngăduie nici unei

1 Filosof deist, cu o doctrină foarte pură.

1 Pontifii formau un „colegiu” căruia îi revenea înalta supraveghere a religiei păgâne: se vede aici că membrii colegiului își asumau pe rând oficiul acesta.

Într-atât sprijină curtea imperială creștinismul: în decurs de o sută de ani situația s-a inversat la favoarea lui.

— Locuitorii Romei.

Idei să ajungă la măreția oratorică: de aici o fragmentare obositoare. Păgânism tolerant, totodată credincios vechii concepții religioase romane și filosofice. Patriotism fierbinte.]

Constanțiu era de altă credință¹, dar imperiului i-a lăsat-o pe cea veche. Într-adevăr, fiecare își are obiceiul, fiecare își are datina. Înțelepciunea zeilor a dăruit fiecărui ținut, ca să-l ocrotească, o credință. Copiii, când se nasc, sunt înzestrați cu un suflet; tot așa, popoarele au câte un Geniu care le făurește destinul. Și să nu uităm

interesul: el e cel care îi apropie cel mai mult pe zei de oameni². Căci, cum nu putem avea nicio altă dovadă, cel mai sigur mijloc de a cunoaște puterile zeiești ni-l oferă învățămintele istoriei și amintirea ocrotirii de care ne-am bucurat³. Timpul sporește autoritatea unei religii: trebuie așadar să păzim credința noastră străveche și să mergem pe urmele părinților noștri, care au mers și ei pe urmele părinților lor, și nu le-a părut rău!

Să ne închipuim că Roma, înălțându-se în preajma) noastră, v-ar vorbi astfel: „Preabuni împărați, părinți ai patriei, cinstiți toate acele vremuri în care eu am viețuit, hrănită de puterea unei sfinte credințe. Lăsați-mă să împlinesc datinile strămoșești, căci nu mi-au adus decât bine. Lăsați-mă să trăiesc cum mi-e voia, căci sunt liberă⁴. Credința în zei m-a făcut stăpâna lumii; ea l-a alungat pe Hanibal din preajma zidurilor mele⁵, ea i-a izgonit pe senoni de pe Capitoliu⁶. Am scăpat oare din aceste primejdii ca să fiu, acum, în anii bătrâneții mele, vorbită de rău? Nu e timp să ne întrebăm acum ce sunt aceste credințe noi⁷ pe care vor unii să ni le impună. E prea târziu – și nici nu se cuvine – să mi se dea îndrumări acum, la bătrânețe”.

Iată de ce cerem să fie lăsați în pace zeii părinților noștri, zeii pământului nostru. E drept să credem în faptul că toate religiile reprezintă o singură credință⁸. Privim aceleași stele, trăim sub același cer, suntem

1 Era creștin (dar arian, ca și Valentinian al II-lea).

a Religiile păgâne erau *proprie* fiecărui popor, nu *universale*, ca creștinismul. 3 Zeii păgâni se manifestă prin ajutorul pe care-l dau oamenilor, pe când providents: creștină se poate manifesta și prin pedeapsă.

— Ficțiune orgolioasă care își are obârșia în apologia istorică a Romei republicane. 6 Hanibal înaintase până la porțile Romei (în anul 211 î.e.n.).

6 Galii cuceriseră Roma, dar nu au putut pune mâna și pe Capitoliu (în anul 390 î.e.n.).

7 Expresia aceasta disprețuitoare desemnează creștinismul pe care teoreticienii creștini încercau, în această vreme, să-l socotească vechi de la începutul lumii, legându-l de Biblie.

8 Idee filosofică, admisă pe atunci de multe religii păgâne.

cuprinși în același univers. Nu are nicio însemnătate forma de înțelegere prin care ajunge fiecare la adevăr. La o taină ca aceasta nu

poate duce o singură cale.

Relationes, III, 7 – 10.

ISTORIA Abreviatorii. Renașterea istoriei a fost mai autentică, dar mai lentă. Sub Valens (364 – 378) mai erau încă în floare abreviatorii. Unul dintre ei, Eutropius, e un om cu oarecare talent: rezumatul lui de istorie romană (în zece cărți) e îndemânat și imparțial, scris într-o limbă curată. Dar a fost și el rezumat de Rufius (sau Rufus) Festus. În aceeași vreme, Iulius Obsequens aduna faptele pe care le menționase Titus Livius, dar nu din textul istoriei acestuia, ci din rezumatul ei (*Epitome*).

Aurelius Victor și Sex Aurelius Victor e un abreviator; în 360 dădea o ultimă formă cărții sale despre împărați (*Caesares*). Dar are câteva caractere de istoric: armonizează biografiile care-i slujesc drept izvoare încercând să degajeze faptele esențiale; în ce privește stilul, se inspiră din Salustiu și Tacit. Succesul său a fost destul de mare ca să-l determine să-și ducă lucrarea până la moartea lui Teodosiu (dar nu mai avem din ea decât un rezumat sau *Epitome*), și ca să suscite două compilații complementare despre perioada regilor și despre vremea republicană (*Origines gentis Romanae* și *De viris illustribus*).

AMMIANUS Istoria romană și-adobândit, către sfârșitul seco – MARCELLINUS ump întreaga măreție, eliberată de biografia „... anecdotică și de rezumat, gratie unui grec din aprox. «U-4WAntiohia: Ammianus Marcellânus. Scopul pe care și l-a propus acesta a fost continuarea lui Tacit. Primele lui 13 cărți, care îi înfățișau cititorului perioada dintre domnia lui Nerva (96) și anul 353, s-au pierdut; cărțile XIV-XXXI narează mult mai detaliat faptele (dintre anii 353 și 378: data morții lui Valens) la care Amian fusese martor.

Omul. Aceste cărți ne pun în lumină omul: un ofițer activ și chibzuit, realist, pătruns de măreția Romei pe câmpul de bătaie, scârbit de intrigile și cruzimile de la curte. O mare parte din opera lui e făcută din amintiri și impresii personale, de o prospețime de tușă și de o luciditate uimitoare, care dau cea mai vie imagine a lumii romane, mai ales a celei militare, din secolul al IV-lea.

Impresii de război

[Sapor, regele perșilor, a năvălit pe neașteptate în Mesopotamia, trecând Tigrlul (359). Impresii retrăite în toată intensitatea lor primară. Mișcare rapidă, care evocă aspectul general al războaielor împotriva perșilor, și în care și reacțiile și gesturile au aerul spontan.

Zugrăvirea unui om de către el însuși (ca într-un roman de aventuri) fără falsă pudoare dar și fără iactanță.]

I Ursicinus1 scapă de la Nisibisă

În timp ce în oraș se făceau de zor pregătiri de apărare, dărele de fum și focurile dese care scliffeau începând de la Tigru, pe linia dinspre Castra Maurorum, Sisara și localitățile vecine, și până la Nisibis, într-un lanț de licăriri mai numeroase decât de obicei, ne-au dat de veste că hoardele pustiitoare ale dușmanului trecuseră râul și năvăleau spre noi. De aceea, ca nu cumva să ne taie drumurile, am ieșit cât am putut de repede din cetate³. După ce-am străbătut două mile⁴, am dat, în mijlocul drumului, peste un băiețel frumuseț, cu colan la gât, cam de opt ani, după părerea noastră; plângea; ne-a spus că era de neam bun și că mama lui, îngrozită de năvala dușmanilor, fugise, și, în învălmășeala plecării, el rămăsese singur. Generalul, adânc înduioșat, mi-a dat poruncă să-l duc înapoi; l-am suit pe cal în fața mea și am luat-o îndărăt, dar, văzând în jurul zidurilor cete de dușmani care umblau de colo-colo după pradă și temându-mă să nu rămân închis în oraș, l-am lăsat pe copil lângă o poartă tainică, întredeschisă, și am pornit-o, iute ca vântul și cu răsuflarea tăiată, pe urmele alor noștri. Era gata să fiu prins. Chiar atunci un pâlț de dușmani îl urmărea pe tribunul Abdigidus care fugea cu un slujitor al său; stăpânul a scăpat, dar au prins sluga și – tocmai când treceam eu în goană – îi puneau întrebări: cine era demnitarul care ieșise atunci din oraș? Prinsul a răspuns că era Ursicinus, de curând venit în cetate.

1 General energic, drag lui Amian.

— Mare fortăreață romană, la apus de Tigru.

— Pentru că trebuia să poată face față armatei persane, foarte mobile, și pentru că era nevoie de un conducător, comandamentul roman fiind în vremea aceea dezorganizat.

4 Aproximativ 3 kilometri.

și că acuma se îndrepta spre muntele Izala. După ce au aflat aceste lucruri, l-au omorât și apoi, strângându-și rândurile, au pornit fără zăbavă în urmărirea noastră. Numai iuțeala calului m-a ajutat să-i las în urmă. Lângă Amudis, mic post de pază cam părăginit, i-am zărit pe ai noștri, tolăniți fără grijă pe pajiște, cu caii lăsați slobozi să pască. Am ridicat brațul cât am putut mai sus și am început să flutur un colț de manta¹ înfășurat pe pumn, arătându-le, prin acest semnal cunoscut, că dușmanul era în preajmă. M-am alăturat lor și am pornit cu toții în

aceeași goană întinsă, cu toată oboseala calului meu. Nu ne era ușoară alergarea aceasta în bătaia lunii pline și de-a lungul unei câmpii netezi și pustii, acoperită doar de o iarbă mărunță, cât vedeai cu ochii. Nici copac, nici tufiș, nimic care să ne fi putut sluji drept adăpost în caz de primejdie². Am născocit atunci un lucru; am legat strâns o făclie aprinsă de spinarea unui cal pe care, după ce l-am îndreptat spre stânga, l-am lăsat în voia lui, iar noi am luat-o spre dreapta, către poalele munților. Nădăjduiam că perșii, văzând lumina făcliei³, vor socoti că e menită să lumineze înaintarea atentă a generalului nostru, și se vor lua după ea. Dacă n-am fi recurs la această viclenie, am fi fost împresurați și am fi căzut în mâna dușmanului.

XVIII, 6, 9 – 15.

II Amian se refugiază la Amida.

Mă rătăcisem de ai mei. Uitându-mă jur-împrejur mă întrebam ce să fac, când am dat cu ochii de Verennianus, un protector domestic⁵ ca și mine; avea piciorul străpuns de o săgeată. Încercam tocmai să i-o scot, așa cum mă rugase, când a trecut pe lângă noi și apoi ne-a depășit o trupă de perși. Am luat-o la fugă, gâfâind, spre oraș. Din partea de unde veneam noi, goniți de dușmani, era greu de ajuns în cetate, căci panta era abruptă și exista un singur drum, foarte îngust, îngustat și mai mult de bolovani aruncați acolo anume ca să strâmteze poteca. Perșii s-au avântat pe potecă odată cu noi, vrând și ei să străbată în sus, și-am rămas acolo cu toții, nemișcați, până a doua zi dimineață: eram așa de înghesuți încât leșurile, strânse între cei vii, n-aveau loc să cadă; în fața mea, un soldat cu capul despicat în două de o strașnică lovitură de

1 în text *sagum*, pelerină galică adoptată de armata romană. De remarcat exactitatea și sobrietatea de evocare a peisajului. 1 Amian spune „torța cu seu” (sau opaițul).

— Foarte puternica fortăreață romană, pe cursul superior al Tigrului: Sapor a reușit o cucerească, dar numai după un îndelung asediu, care l-a sleit.

6 Protectorii domestici, toți cu rang de ofițer, formau garda călare a împăratului.

spadă stătea drept ca un stâlp, strâns din toate părțile. Peste capetele noastre zburau tot felul de proiectile azvârlite de mașinile de pe metereze, dar zidurile, foarte apropiate, ne fereau de ele. În sfârșit m-am putut strecura pe o poartă ascunsă și am găsit orașul plin de

bărbați și femei veniți din împrejurimi. Era, într-adevăr, ziua de târg anual care aduna în marginile orașului toată populația satelor învecinate. Pretutindeni se împleteau tot felul de țișete: unii se văitau că-și pierduseră rudele, alții, răniți de moarte, gemeau; mulți și-i strigau pe cei dragi, pe care, din pricina îmbulzelii, nu-i mai puteau vedea.

XVIII, 8, 11.

Inteligența lui Amian e foarte vie. Tot așa și curiozitatea lui: și-a câștigat cele mai diverse și mai precise cunoștințe, pe care le etalează cu plăcere: antichități, geografie, balistică, medicină, astronomie... Dar toate acestea nu-l stânjenesc. Judecă oamenii și faptele din punctul său de vedere, adesea cu ironie; dar, când e vorba de împărați sau de marile interese ale Statului, judecata lui e perfect imparțială: recunoaște meritele lui Constantin, care nu-i e drag, și slăbiciunile lui Iulian, eroul său; păgân, cu o credință de altfel vagă și eterată, nu manifestă nici ură, nici reprobare față de creștinii sinceri. Această rară seninătate se datorează fără îndoială spiritului său științific, dar și patriotismului său realist care pune pe primul plan al preocupărilor sale unitatea și integritatea imperiului.

Concepția sa despre istorie. Amian îl imită, deschis, pe Tacit: de altminteri alternanța războaie-intrigi interne e tema obișnuită a istoricilor antici. Digresiunile de tot felul, dar mai ales cele geografice și etnografice, au căpătat la Amian o importanță cu totul nouă; în mod intenționat, nicio carte nu e lipsită de ele; sunt scrise cu un remarcabil simț al diversității, exterioare și psihologice: istoria câștigă astfel în amploare și în varietate de colorit; tinde să devină universală și chiar să oglindească întreaga activitate și întreaga mentalitate a popoarelor într-o perioadă dată. Discursurile sunt la Amian mai frecvente și mai dezvoltate decât la Tacit. Descrierile au un pitoresc mai căutat și mai apăsător. Preocuparea morală – identică la amândoi: dar pesimismul, mai puțin constant, pare mai nuanțat; expresia lui plastică, dimpotrivă, pusă în valoare de tot coloritul lui Juvenal, e mai brutală. Există în Amian pagini de pură satiră, apropiate de virulentele invective ale lui Claudian, dar totodată mult mai imparțiale, din pricina intenției istorice.

Sărăcimea Romei

Parte din gloata aceasta de sărăcani din cea mai joasă specie își pierde nopțile la cârciumă; alții zac la adăpostul acelor pânze pe care

Catulus cel dintâi, în timpul edilității sale și inspirându-se din rafinamentul campan, le-a întins deasupra teatrelor noastre; sau joacă zaruri înverșunați și pătimiși, trăgând aerul în nări cu un fel de sforăit și dându-i apoi drumul, cu zgomot răsunător¹; sau atunci (aceasta e cea mai importantă îndeletnicire a lor) stau de dimineață până seara, fie soare, fie ploaie, și discută cu de-amănuntul calitățile și cusururile cailor și-ale conducătorilor de care. Ciudată priveliște, aceea a unei mulțimi nesfârșite, cuprinsă parcă de delir, care așteaptă cu înfrigurare rezultatul unei alergări de care!

XIV, 6, 25.

Mercurius, „cornițele viselor”.

Lui Mercurius i se spunea „cornițele2 viselor” pentru că, precum un câine care, ca să nu se vadă că vrea să muște, dă umilit din coadă, se strecura pe la oște și adunări cu lume multă și stătea la pândă așteptând ca cineva, în atmosfera aceea destinsă, să povestească vreunui prieten ce visase noaptea (vreme în care firea omului își arată adevărata față). Pe dată Mercurius, înregistrând bine cele auzite, le strecura în urechile, larg deschise, ale împăratului. Și dintr-o pricină ca aceasta un om se găsea izbit de greua povară a unei învinuiri: se făcuse vinovat de o crimă de care nu se putea apăra.

S-a zvonit despre acest nărav, și s-a sporit primejdia lui: nimeni nu-și mai povestea visele, iar unii abia mai voiau să recunoască, dacă era de față și lume străină, că au dormit. Cei învățați regretau că nu se născuseră la Atlantida³, unde, se zice, nu există vise. (Ciudățenia aceasta s-o explice alții, mai citiți decât mine.)

XV, 3, 5.

1 De remarcat în ce măsură dorința de a da o descriere exactă l-a dus pe Amian în încărcarea expresiei.

— Unul dintre noile titluri romane (exact: însoțitor al împăratului) care se vor păstra în Evul Mediu.

„Continent misterios despre care grecii spuneau că s-ar fi scufundat dintr-odată în valurile oceanului.

Unitatea de spirit. Aplicată narării unei perioade contemporane și deja destul de tulbure în sine, această îmbinare de calități originale spontane și de procedee literare căutate nu e lipsită de inegalități sau chiar de confuzie; oricât ar fi Amian de inteligent, nu și-a proporționat întotdeauna narațiunea cu importanța reală a evenimentelor. Imparțialitatea, împreună cu puternicul său sens de viață salvează

efectul general. Dar, mai ales, admirația față de Roma și încrederea în viitorul ei asigură unitatea operei; și la el nu e vorba de simple efuziuni sentimentale, ca la atâția dintre contemporanii săi, ci de ideea majoră, sprijinită pe rațiune, a unui om de acțiune, care totuși nu-și face nicio iluzie despre realitate.

Intrarea lui Constanțiu la Roma

[În 356 Constanțiu al II-lea a venit la Roma, unde nu mai intrase de patruzeci de ani niciun împărat. Tratare de efect foarte atent alcătuită, de un pitoresc foarte căutat care învăluie intenții morale (judecata despre Constanțiu; ironiile lui Ormizda)]. Contrast voit între luxul oriental, dar trecător, al cortegiului, și măreția permanentă a Rom-i. Patriotism roman sincer, dar emfatic]

Ca și când ar fi voit să înspăimânte Eufurul sau Rinu¹¹ prin înfățișarea armelor sale, Constanțiu, precedat de trupe rânduite pe două coloane, venea într-o cară de aur presărată cu tot felul de pietre prețioase care de care mai scânteietoare; strălucirea ei, topindu-se în lumina zilei, părea că vine de la un alt soare. În afară de cei care păseau în fața carății, din toate părțile o înconjurau alți soldați, purtând în vârful lăncilor lor lungi, aurite și bătute-n pietre scumpe balaurii² țesuți pe pânze purpurii³; în boturile lor larg căscate pătrundea aerul și-i făcea să șuiere, de mânie parcă, iar cozile lor încovoiate tresătau în bătaia vântului. De o parte și de alta veneau în șir soldați purtând scuturi și coifuri care aruncau scilipiri orbitoare, și înveșmântați în zale strălucitoare; în urma lor păseau, risipiți, călăreții catafracți⁴ – perșii îi numesc clinabari – acoperiți de platoșă și încinși cu brăie de metal; arătau mai curând a statui turnate

1 Granițele cele mai amenințate: una de perși și cealaltă de germani.

— Semn împărătesc.

* în vremea aceea purpura era rezervată împăraților și familiilor lor.

— Acoperiți de platoșe (ca și cavalerii din secolul al XIII-lea); „clinabar” e cuvânt persan.

de mâna lui Praxiteles¹, decât a oameni, într-atât îi cuprindea de strâns-plasa din zale mărunte, potrivită fără cusur pe trup și care îi îmbrăca în întregime și se mlădia după fiecare mișcare a lor.

Primit astfel, cu strigăte de bucurie, August nu s-a înfiorat nicio clipă de tunetul glasurilor omenesti și de urlatul trâmbițelor, ei s-a

arătat tot atât de neclintit cum se arăta și în provinciile sale². Deși foarte mic de stat, trebuia să se aplece când trecea pe sub porțile înalte; dar, ca și cum ar fi avut gâtul țeapăn, își ținea privirile ațintite drept înainte și nu-și întorcea capul nici la dreapta, nici la stânga; parcă era o statuie: nu l-a văzut nimeni nici clătinându-se când îl zdruncina carul, nici scuipând, nici ștergându-și sau atingându-și fața sau nasul, nici mișcând, măcar o dată, mâna. Desigur, nemișcarea aceasta era voită, dar nu e mai puțin adevărat că el dovedise în alte împrejurări ale vieții sale personale o excepțională stăpânire de sine, unică în felul ei. Mi-aduc aminte că am relatat, ori de câte ori am avut prilejul, faptul că de-a lungul întregii sale domnii, Constanțiu n-a îngăduit nimănui să ia loc în car alături de el, nu și-a luat niciun coleg de consulat, așa cum făcuseră ceilalți împărați, și a respectat, ca pe niște foarte drepte legi, toate chefurile nemărginitei sale vanități.

În sfârșit, a intrat în Roma, vatra imperiului și leagănul Binelui. O dată ajuns în fața tribunei³ și plimbându-și privirile asupra Forului, lăcaș al străvechii autorități romane, a rămas încremenit: pretutindeni unde-și arunca ochii zărea numai minunății. S-a adresat apoi nobililor, în senat, și poporului, de pe tribună, și a plecat spre palat, petrecut de nenumărate ovații. Gusta, în sfârșit, bucuria mult așteptată; de câteva ori a organizat jocuri ecvestre și s-a arătat încântat de glumele plebei care, fără să întreacă măsura, și-a îngăduit libertatea de cuvânt⁴ pe care o are în sânge; la rândul său, împăratul a păstrat cu grijă cumpăna [între severitate și blândețe], într-adevăr, n-a poruncit, cum făcuse în celelalte cetăți, ca alergările să se încheie când avea el gust, ci le-a lăsat, respectând obiceiul, să se desfășoare cât îngăduiau peripețiile spectacolului...

Apoi a străbătut toate cartierele orașului, cele clădite în văile dintre-cele șapte coline, sau pe coastele lor, ba chiar și cartierele mărginașe. De fiecare dată i se părea că ceea ce văzuse la urmă era mai presus decât

1 Erudiție aproximativă: marele sculptor grec Praxiteles (sec. IV î.e.n.) nu sculptasenici o statuie de cavaler, cu atât mai puțin cu platoșe.

1 în Orient, Constanțiu era totuși singurul „August” (împărat principal), dar îl numise Pe Iulian, vărul său, împărat secundar („Caesar”), în Galia.

8 Cea de pe care se rosteau cuvântările.

4 Totdeauna se spusese că locuitorilor Romei le plăcea vorba

liberă.

tot restul: templul lui Jupiter Tarpeianu¹¹ le întrecea pe celelalte, așa cum cele cerești le întrec pe cele pământești; termele², întinse cât o provincie; muntele fără moarte, din piatră de Tibur³ al amfiteatrului⁴, la al cărui vârful cu greu ajunge privirea omenească; Panteonu¹⁵, cu bolta lui netedă, înaltă și largă; columnele⁶ nesfârșite, cu trepte pe care poți «ui, înalte postamente pentru statuile fruntașilor de odinioară ai țării; templul Romei, și Forul Păcii⁷, și teatrul lui Pompei, și Odeonul, și Stadiul, și toate celelalte minuni ale Orașului Veșnic. Dar când a ajuns în Forul lui Traian, construcție neasemuită pe pământ, pe care cerul însuși se cuvine s-o admire, a rămas încremenit și și-a îndreptat atenția, rând pe rând, asupra acelor colosale edificii, care nici nu încap în vorbe și nici nu vor mai putea fi clădite a doua oară, cu toată râvna oamenilor. Înțelegând deci că nu poate nădăjdui să clădească ceva tot atât de mare, Constanțiu a spus că dorește să imite numai statuia ecvestră a lui Traian, așezată în mijlocul Forului și că aceasta, de bună seamă, o va putea face. Stătea în preajma lui un prinț persan, Ormizda, care, așa cum am spus mai sus, fugise din Persia și se adăpostise la împărat. Prințul acesta i-a răspuns, cu subtilitatea caracteristică neamului său: „Întâi apucă-te și înalță un grajd ca acesta, dacă poți, ca să stea la largul lui calul pe care vrei să-l faci”. Același persan, întrebat cum îi place Roma, a răspuns „îmi place că și pe aici mor oamenii, ca pretutindeni „8.

XVI, 10, 6 – 16.

Limbă și stil. Amian e un scriitor dificil și complicat în chip ciudat. Latina nu era limba lui maternă și asta se simte. Dar nu s-a mulțumit să o folosească cât mai bine, ci a vrut și să scoată din ea efecte noi, să o facă aptă pentru redarea, până în cele mai subtile nuanțe, a unei întregi varietăți de impresii; imitarea lui Tacit vine ca un corolar. E vorba deci de un stil fabricat, lipsit de naturalețe, uneori foarte apropiat de o expresie confuză; dar dotat, alteori, cu o energie și o culoare rar întâlnite⁹.

1 Pe Capitoliu. 8 Băile publice.

— Solidă piatră de construcții, adusă din împrejurimile Romei.

— Coliseul, sau Amfiteatrul Flavian.

— Uriașa sală cu cupolă, construită în timpul domniei lui Hadrian.

4 Columnele sculptate, ca cele ale lui Traian, Antoninus, Marcus

Aurelius.

7 Sau al lui Vespasian.

8 Igiena era jalnică și mortalitatea înspăimântătoare la Roma.

9 Fără îndoială în aceeași vreme Vegetius (Flavius Vegetius Renatus) a scris un „Breviar de artă militară” (*Epitoma rei militaris*) în 4 cărți, care pretinde să aducă remedia. decadenței prezente prin exemplele din trecut.

PRITDFTIA Renașterea literară e întovărășită în secolul al

EK IV-lea de o nouă fervoare pentru studiul „celor vechi”: din epoca aceasta datează mai multe lucrări principale ale erudiției romane.

Gramatici și comentatorii. Gramatica propriu-zisă e reprezentată de Aelius Donatus; apoi de Charisius și Diomedes. Dar explicarea vechilor autori datorează mult *Lexiconului* (*Corn-pendiosa doctrina*) lui Nonius Marcellus, comentariilor la Terențiu făcute de Evanthius și Aelius Donatus, în vremea lui Constantin; celebrului comentariu la Vergiliu scris de Servius Honoratus, în vremea lui Teodosiu. Și revizuirea și editarea textelor clasice îi preocupa pe oamenii sus-puși: Nicomachi Flaviani „prieteni lui Symmachus, s-au ocupat în acest fel de opera lui Titus Livius. Se vede aici o grijă pentru munca precisă și, ca să spunem așa, științifică. Dar, chiar la începutul secolului următor, africanul Martianus Capella se reîntoarce la o enciclopedie superficială a artelor liberale sub o formă ciudat romanescă (*Nunta lui Mercur cu Filologia*).

Macrobius. Cel mai interesant dintre acești gramatici este, pentru ideile lui, Macrobius Theodosius.

Către anul 400 a compus două lucrări care ne-au parvenit.

Una e un comentariu al *Visului lui Scipio*, de Cicero (vezi p...

și urm.): totodată explicație matematică și astronomică a episodului, și teorie neoplatonică a sufletului și divinității. Cealaltă se intitulează *Saturnalia*. Macrobiu a vrut să trateze aici, într-o anume ordine, dar sub forma liberă a dialogului, tot felul de chestiuni care-i preocupau pe gramatici. În fapt, lucrarea e mai ales literară și consacrată lui Vergiliu (4 cărți din 7), ale cărui cunoștințe retorice, juridice, astronomice și arheologice interlocutorii le laudă aproape exagerat.

În plus, lucrarea prezintă un anumit interes filosofic: Macrobiu interpretează legendele mitologice ca un păgân monoteist, adept al

cultului Soarelui. Chiar dacă nu e profund originală, lucrarea lui Macrobiu e interesantă și bogată în informații utile pentru noi.

2 Poezia profană

Elegantele tradiționale ale mitologiei își păstrau prețul în poezie, deși nu li se acorda decât o importanță artistică: astfel că le puteau utiliza și creștinii, și păgânii, fără scrupule dar și fără credulitate. De mirare e că ornamentele acestea au recăpătat, prospețime în secolul al IV-lea (ca de pildă, mai târziu, la Ronsard) de pe urma unui umanism fervent și a setei de viață. Poate că încă în atmosfera zadarnicelor complicații și a manierismului secolelor al II-lea și al III-lea grațioasa piesă *Pervigi-Uum Veneris* (*Priveghere la sărbătoarea Venerei*) anunțase această renaștere. Ea însă nu s-a realizat dintr-odată: subtilitățile tehnice i-au făcut concurență aproape până la sfârșitul secolului, chiar și la Ausonius. Dar, sub aceste două aspecte, poezia profană apare încă viguroasă și plină de posibilități.

Avienus. Originar din Volsinii, în Etruria, Rufius Festus Avienus a deținut funcții înalte, poate chiar proconsulatul Aha-iei. A continuat tradiția didactică a poeziei romane: el e cel care a tradus încă o dată *Fenomenele* lui Arătos; a făcut și o *Descriere a lumii* după Dionis Periegetul (care a trăit în vremea lui Hadrian); *Țărmurile mărilor* (*Ora maritima*), în trimetri iambici, reprezintă contopirea unor izvoare foarte diferite și a unor amintiri de călătorie: pentru noi, aceasta e cea mai interesantă lucrare a lui; dar nu ni s-a păstrat decât o parte din cartea întâi.

Avienus versifică suplu și pur trăgându-și seva din clasici (transpusesse în versuri opera lui Titus Livius și îl imitase pe Vergiliu); are sentimentul varietății și al nobleței în stil.

AUSONIUS Magnus Ausonius se născuse la Burdigala

„(Bordeaux) și era un creștin cinstit care se ocupa o? îi oqc ma ales cu predarea retoricii: împăratul Gra

„* tianus, unul dintre cei doi iluștri elevi ai săi, ba copleșit cu onoruri și i-a acordat și consulatul (în 379), iar Sfântul

Paulinus l-a încântat cu darurile sale poetice, dar l-a mahnit cu 1 în septenari trohaici, cu refren.

1 Din secolul al III-lea până în secolul al V-lea se pot menționa, în afara autorilor tratați aici: *Dicta Catonis*, maxime morale în distih hexametric: cele 42 de fabule imitate de Avianus după Babrios, în distih elegiac; comedia *Querolus* (*Viicireful*) plautină ca a on, dar scrisă

într-o metrică foarte confuză.

ascetismul său creștin. Trebuie să fi fost un om fermecător, epicureu în fond, îndrăgostit în chip senzual de țara lui, iubitor de rude, recunoscător dascălilor săi, gentil și curtenitor față de colegi; și-a pus în versuri îndelung cizelate toate sentimentele spontane.

Opera lui: scăderi și izbutiri. Lăsând la o parte un discurs emfatic de mulțumire adresat lui Gratianus, opera lui Ausonius atestă mai ales gustul pentru mic, sau neputința față de mare; totodată înclinarea, caracteristică profesorilor, spre seriile bine clasificate și duse până la capăt. Își cântă, în piese scurte, toate rudele (*Parentalia*), profesorii de la Universitatea din Burdigala, orașele vestite ale imperiului, pe eroii războiului troian (*Epitaphia*), pe cei șapte înțelepți ai Greciei, pe împărați; sau relatează cu o bonomie minuțioasă ocupațiile sale din cursul unei zile (*Ephemeris*). Vrea de asemenea să fie apreciată toată finețea artei sale: fie schimbând metrele sau combinarea lor, fie compunând mai multe epigrame pe aceeași temă, fie tratând”.

spiritual probleme de gramatică, cât se poate de puțin poetice (*Eglogae*). În *Epistole* și mai ales în *Idile* tratarea e uneori mai amplă, dar se simt pretutindeni aspectele esențiale ale talentului său. De altfel, trebuie să admitem că unele dintre piesele scurte sunt fermecătoare, prin sentimentul lor tandru sau pitorescul lor concentrat.

Tuluzei

N-am să trec sub tăcere, pe cea ce m-a hrănit.

Tuluză cu pereții din roșii cărămizi.

Cuprinși acolo, de valul Garonnei.

În largă cotitură ce-i scaldă lin.

Și adunând pe mal locuitori mulțime, JL Din Pirinei cu-omăt pân-la Cevenni cu pini.

La jumătate cale între neamuri acvitane și vasta seminție a Iberiei. Din tine, patru-orașe s-au născut Fără să-ți sece unda înfloririi, De asta le îmbrățișezi și-acum la sânul tău, Acele colonii ce au roit din tine.

Ordo nobiliutn urbium, XII.

7»

Soției

Cum am trăit, soție, tot astfel să trăim, Păstrând acele nume în

prima noapte date și nicio zi pe lume să nu ne schimbe-n veci, Ț să-ți par de-a pururi tânăr, iar tu copilă, mie, Chiar de-aș întrece în vârstă, pe Nestor cel Bătrân și tu pe Deifobe, Sibila de la Cume¹; Să nu luăm în seamă stigmatul bătrâneții: Să știm ce ne-au dat anii și nu să-i numărăm.

Epigrame, XIX.

Darul descrierii. Poezia descriptivă e cea care face triumful lui Ausoniu. Genul era cunoscut: temperamentul latin era înclinat spre el. E un gen primejdios: se poate ușor cădea în convenționalism sau manierism. Dar Ausoniu a știut să evite ambele primejdii grație prospețimii viziunii sale, gustului său pentru detaliul pitoresc sau plastic și, trebuie s-o spunem, grație supleței pe care o câștigase manevrând limba și versurile. A scris astfel paginile cele mai grațioase și cu atmosfera cea mai potrivită, deși foarte minuțios lucrate, despre coborârea *Mosellei* de la Treviri până la Rin, sau despre o grădină plină de *Trandafiri*, în zori, fără să mai vorbim de o sumă de impresii risipite ici-colo în opera sa.

Arta și firescul sunt îmbinate cu grație, mulțumită plăcutei simpatii care plutește în jurul lui Ausoniu.

Mosell a

[Două tratări enumerative (albaia râului, peștii), fără efort de compoziție, dar apreciable pentru amănuntul lor realist, de o minuțiozitate în gen japonez. Impresie generală de prospețime; se simte că autorul trăiește plăcerea de a observa. Eleganță a culorii.]

Prin valuri limpezi privești profunzimi de cristale.

Fluviu fără de taină, în apele tale...

Ca aerul cerului, apa ta clară, din plin se deschide

Contemplației noastre avide:

Cu boarea de vânt ce se potoale

1 Două exemple de longevitate fabuloasă. Tristețea e că soția atât de iubită de Ausoniu a murit foarte tânără.

Ochilor noștri li se face netedă cale... Aici cu privirea mult timp, departe în cotloane, Vezi cum se desface cuprinsul afundeii arcane: Când valuri se mișcă domol în curgerea apelor clare, Risipă de chipuri în luciu azuriu ne răsare Pe nisip pribegind când trec în freamăte unde, Ierburi mlădii se apleacă spre verzi albiu profunde. Mereu agitate în valul care la viață le aduse, Ele vibrând îi dăruie cale, supuse... De la o clipă la alta lucesc și se-ascund pietricele; jPrundișuri, mușchi tânăr

perindă pe ele. Așa, peste țărmul aprigei Caledonii¹ bretane Descopăr
refluxuri, verzi alge și roșii mărgeane – Perle ce înmugură-n scoici,
bucurii pentru oameni, Adică sub valuri bogate, găteți de colane... Așa,
de sub vesele unde ale calmei Moselle. Se întrevăd ierburi moi și pietre
rare, prin ele... Cu împletiri de jocuri și-n roiuri ce-alunecă, peștii
Obosesc totuși ochii cei plini de luare-aminte, „Cu pururea lor
perindare. Nenumăratele soiuri cu tot atâtea înoturi piezișe, care suie
la deal movilele apei, Nu am voie să le deșir pe nume și după înrudire,
Pe toți cei ce se trag din aceleași tulpini numeroase, Lucru-i oprit de un
zeu care a căpătat jumătate din lume⁸ Și căruia i s-a lăsat tridentul
marin drept însemn al puterii. Dar totuși Naiadă a țărmurilor apei
unde îți este sălașul. Spune-mi pe rând horele turmei celei de solzi
purtătoare, Deapănă cetele care plutesc în ape-albastrii pe albia clară...
Printre nisipuri cu ierburi scânteie cevana cu solzi ca argintul. Ea are o
carne pufoasă, cu o grămadă de spini printr-însa, Nu poți să întârzii cu
adusu-i la masă, mai mult de două ori trei ceasuri³. Păstrăvul apoi, al
cărui spate, de picuri purpurii înstelate-s. De asemeni zvârluga ai cărei
țepi lucii nu-aduc rău nimănui; Lipanul subțire ce înoată vioi, fugind
de sub ochi-ți. Și tu ce ești într-una respinsă de Sarrul în volburi care
freamătă-n șase torente printre stâlpi de stâncă la podu-i;

1 în nordul Angliei.

1 Neptun stăpânește apele, precum Jupiter stăpânește cerul, iar
Pluton-Infernul. „Tema” peștilor e întovărășită de „tema” preceptelor
culinare.

Când ai fost minată în jos, într-un fluviu cu faimă mai mare, Poți,
mreană, să te dedai la înoturi mai largi, cum ți-i voia. Odată cu vârsta
ești tot mai gustoasă, o vietate pe lume. Căreia chiar bătrânețea i-aduce
pe drept laudă multă. Și nu voi trece nici peste tine, somonule, cu carne
de purpuri” Bătând mult în roșu, ale cărui largi zbateri de coadă Din
noianul adânc cutremură fața apei Care-ți dă de gol tănuitul tău drum,
sub undele calme. Tu plin de solzi, ca o platoșă peste pieptu-ți, Cu
fruntea ta netedă, unei cine alese îi dai strălucire, Fără să te-alterezi
oricât ar fi zăbava de lungă, Cu capul tău, de pete însemnat, cu pântecul
tău plin de vibrații și mai cu seamă, grăsimea-ți prin cavități miraculos
răspândită.

Idile, X, v. 55 – 105.

Rozele

[Din alegerea detaliilor se naște o poezie firească pe care

Ausoniul a vrut s-o înfrumusețeze cu trăsături lirice, întrucâtva artificiale. Stil rafinat, pe alocuri chiar prețios. Sunt specialiști care se îndoiesc de autenticitatea acestei poezii.]

Afară-i primăvară... un frig plăcut, ce înțeapă, Credeai că-i suflul zilei ce-n aur va să înceapă...

Fugarii Aurorei¹ aveau-naintea lor o adiere plină de-un răcoros fior.

Părea să spuie-aceasta: „Ieșiți cât e răcoare, Ferindu-vă de-amiaza cea plină de dogoare...”

Poteci printre răzoare cu ape, colindam și dimineții pline, puteri noi îi ceream...

Sub căruntețea brumei văd ierburi aplecate: De creste de legume, înghețul aninat e...

Pe frunza verzei lată, în tremur boabe stau cu apa lor din ceruri ce împovărare-i dau.

Ca-n Pestum² eu văd tufe de roze, bucuroase

1 Aurora e reprezentată mânând un car, ca și soarele.

— Cetate străveche greacă (Poseidonia), la sud de golful Salern; reminiscență di³ ve jiliu, *Georgice*, IV, 1) 9?

De-un nou Luceafăr care în rouă le îmbrăcase. Pe lujere ici-colo, cu bobul sclipitor Stau pietre scumpe care la prima rază mor. Să prade Aurora, a rozelor văpaie Sau ziua ar da-o floarei, în roșu când o înmoaie? Și soarele, și roza de când și-au revenit, Pe fața-n rouă poartă același colorit... Amânduror, prin Venus pe care-o au regină. De-o geamănă mireasmă, corola le e plină... Dar soarele își pierde în slăvi mireasma lui în timp ce trandafirul o dăruie oricui... Zeiță-amândurora, Venera aurie Dă astrului și floarei o haină purpurie...

Idile, XII, v. 1 – 22.

CLAUDIAN Originar din Alexandria Egiptului, păgân, Claudius Claudianus a făcut o carieră scurtă, dar aprox. a/i – strălucită. Când a venit la Roma în 394 era deja puțin după 404 cunoscut grație poeziilor sale grecești. Timp de zece ani, scriind numai latinește și ocrotit de persoane cu rang înalt, a fost cântărețul oficial al imperiului occidental, al lui Honorius, și al energicului general al acestuia, Stilicho. A murit puțin după 404, înainte de catastrofa mării invazii și uciderea lui Stilicho (408). Cât era încă în viață i se ridicase o statuie, din grija oficialității, în forul lui Traian: inscripția, care ni s-a păstrat, îl

asemuiește cu Homer și Vergiliu.

Opera lui: panegiric și satiră. În afara *Epistolelor*, virulentelor *Epigrame* și a *Epitalamelor*, Claudian a scris, doar în câțiva ani, poeme mitologice și poeme de actualități. Subiectele mitologice nu par să-l fi interesat prea mult: *Răpirea Proserpinei* a întrerupt-o la sfârșitul cântului al treilea; Gigantomahia (*Războiul uriașilor cu zeii*) latină a rămas și ea neterminată. Realitățile vieții prezente îl interesau mai mult: flatarea puternicilor săi protectori în panegirice convenționale (*Consulatul lui Olybrius și cel al lui Probinus; cel al lui Manlius Theodorus*) sau oficiale (despre? p „Sute-e? i despre căsătoria lui Honorius) sau foarte sincere (*Războiul cu Gildo; Consulatul lui Stilicho; Războiul cu goții*);

sau atacarea miniștrilor imperiului oriental, Rufinus, Eutropius „și dezvăluirea manevrelor lor împotriva politicii lui Stilicho... într-adevăr, Stilicho e eroul lui Claudian; gândul la el, mereu prezent, înalță această poezie legată de actualitate conferindu-i totodată valoare politică, măreție în laudă, vehemență în ură. Căci, în calitate de panegirist și mai ales de satiric, Claudian își depășește, de departe, întreg secolul: strălucita lui emfază și verva lui injurioasă sunt deopotrivă demne de admirație.

Împotriva lui Iacob – comandant al cavaleriei

[Un general creștin este luat în răs pentru credința sa în sfinți, pentru păcatul beției și pentru lașitatea sa.]

Pe cenușile lui Paul, pe-al lui Petru cel cărunț Prag de altar, ia bine seama versurile să nu-mi sfâșii, Iacob, căpitane mândru! Doar așa să se îndure¹ Toma, pieptului să-ți fie scut de apărare întruna. Și Bartolomeu în lupte să te însoțească pururi. Sfinții așa să te ajute să nu treacă-un barbar Alpii, Să-ți însufle-asa Suzana Sfânta, din tăria ei; înghețatul fluviu Istru² de vor căuta a-l trece, Cei ce dau năvală, crânceni, pân-la unul să se înece la și-n zborul lor sirepii îndemnați de faraon³; Sabia răzbătătoare, hoarde getice să sfarme; Cu prosperitatea-i Tecla să domnească-n oști romane; Oaspele căzut sub masă, marele-ți triumf s-aclame și să-ți biruiască setea vinu-n valuri din butoaie, Doar așa să n-ai mânjită mâna-n sânge de dușman, Versurile de nu-mi sfâșii, Iacob, mândru căpitan.

Epigrame, XXV.

Eutropiu îmbătrânit

[Eutropiu, fost sclav, ajuns aghiotant al lui Arcadius, împărat al

Orientului, fusese la început ocrotit de Stilicho, dar se întorsese apoi împotriva acestuia, alăturându-se gotului Alaric (397 – 399). Portret exce

1 Formulă de urare: dacă nu sfâșii versurile mele, să-ți dea ajutor toți sfinții... J Dunărea.

1 Urmărind pe Moise și pe evrei, Faraonul Egiptului (după cum spune Biblia), a IOS* înghițit, împreună cu carele sale, de Marea Roșie.

siv până la grimasă, conform genului invectivei. Dar cu unitate și amplexare în tratare. Și cu o creație de imagini extrem de bogată (de remarcat comparația finală), care nu tulbură totuși impresia realistă a portretului.]

DE bătrânețe înaintată i-atârnă pieile pe dânsul, «Obrajii scofâlciți au crețuri mai rău ca stafidiții struguri: Pe Ian stau mai puține brazde sub apăsări de fier de plug, Nici pânzele de pe catarge nu tremură așa, de vânt, Chelbi rușinoase stau să-i roadă nenorocita scăfârlie Poteci deșarte, fără smocuri, i se aștern acum prin coamă; Pe însetatul Ian, de arșiți, uscate spice-așa lucesc Sau cum când pana-i cade, moare de frigul iernii, rândunica Pitită-n scorbură de arbor... Un lucru sigur e că soarta l-a-ntipărit stigmatu-acesta pe fruntea și pe-obrazul lui, Adăugându-i dezonoare, la cinstea de-a îmbrăca trabeia¹. Cu oasele-i fără de carne, pentru stăpâni el însemna Strigoitul palid, ce înfioară. Dărapănarea lui rănea ochii oricui avea să-l vadă: pentru copii prilej de spaimă; Dezgust și greață la ospete; pe capul sclavilor năpastă și piază-rea când te însoțește. Din vreascu-acesta fără vlagă. Mai va să scoți vreo folosință: nu-l lasă mădulare slabe. S-aștearnă patul ori să taie un lemn și el, bucătăriei, Iar necredihța-i te oprește să-ți aibă grijă de veșminte și nici de obiectele de aur ori să-ți păstreze el vreo taină. Cine să-i dea, vâtaf, pe mâna lui cinstea căsnicieii sale? „Ca pe un stârv sau rea stafie, cu toți l-au dat pe ușă-afară. Spre râsul lumii azi e liber. La fel păstorul, pe dulăul Cel gras îl satură de lapte, ținându-l strâns legat în lanț Cât mai păzește turma, ager și stând de veghe, cu lătratu-i îndepărtează lupi prădalnici. Dar când molău și ros de râie, Urechi i-atârnă sfărtecate, din lanțu-i este dezlegat, Făcându-se economie de-o zgardă ce nu folosea.

Împotriva lui Eutropiu, I, v. 110 – 137.

Spirit național și suflu epic. Totuși, oricât ar fi de viu, un sentiment personal, de la bărbat la bărbat, n-ar fi suficient ca să men

1 Veșmânt cu broderii bogate pe care-l purtau la acea dată

consulii. Eutropiu a fost nsul *la* anul 399, și executat peste câteva luni, drept urmare a unor intrigi de palat.

țină mult timp și foarte sus o producție poetică de felul acesteia. Dar, în ochii lui Claudian, imperiul occidental, cu venerabila sa capitală, e adevăratul sediu al măreției romane; și Stilicho, care afirmă drepturile acestuia, superioare celor ale imperiului oriental, este, deși german de origine, depozitarul moștenirii tuturor generațiilor latine. Încă o dată – ultima dată – naționalismul roman se afirmă cu un viguros orgoliu. Excelente condiții pentru creația epică: toată istoria trecutului prinde viață într-un sentiment colectiv și-și găsește ca reprezentant un „erou” individual. Așa încât reminiscentele din Vergilivi, Horațiu sau Juvenal, care susțin inspirația lui Claudian, au o importanță foarte mică: inspirația însăși e naturală, trăită; poetul acesta are în egală măsură simțul epopeii și pe cel al satirei; iar opera lui dobândește astfel o mișcare, o amploare demult uitate.

Stilicho împotriva hunilor

[Claudian prezintă lupta lui Stilicho împotriva galului Rufinus (consilier al lui Arcadius), care se folosea pentru scopurile sale de vizigoții lui Alaric, ca o luptă a Romei împotriva barbarilor, reprezentați aici de hunii nou-veniți din Mongolia și care stârneau o groază fără margini (395). Procedee de epopee clasică (rugi; intervenții mitologice; înfruntări între zeități) „construcție într-un spirit actual (realism în descrierea hunilor; zei reprezentând lupta între cer și iad). Utilizare, din abundență, a lui Vergiliu, a cărui *Bucolici* a IV-a este dibaci transpusă la sfârșitul fragmentului.]

Cum o iei pe solul scitic, spre Extremul Orient.

După ce-ai lăsat în urmă înghețatul râu Tanais¹.

O să dai de-o seminție, cea mai crâncenă din toate.

Câte le hrănește Ursa². Cu deprinderi odioase

Și cu trupurile hâde, anevoie de privit.

Nu se dă bătută-n fața aprigelor oboseli.

Prada-i ține loc de hrană, și de Ceresă se ferește.

Își crestează-n joacă fruntea, li se pare că-i frumos”.

1 Donul.

Constelație a Nordului.» De pâine.

Pentru a fi crezuți, să jure pe părinții lor uciși.

Cei ce s-au născut din nouri¹, cu o geamănă întrupare.

Nu au îmbinat într-înșii, mai cu multă dibăcie

Bust de om sădit pe trupul calului ce-i este rudă;
Fără-o rânduială dată, ei fulgerători se mișcă
Și se întorc pe neașteptate. Contra lor, pe mal de Ebru¹
Înspumat, fără de spaimă Stilicho și-ntinse cortul
Și până să sune goarna și să înceapă bătălia.
Astfel se rugă: „Tu, Mavorsă, fie că-ți alegi popasul
Pe semețul munte Hemus⁴, cel încununat de nouri.
Sau te-ademeni Rhodope⁵ care-a încărunit de ger.
Athos ce alungă mezii cu lopeți⁶ la șir, în mână.
Ori te ține-n loc Pangeul ce-ți întunecă vederea
Cu stejarii pururi negri, îți încinge sabia
Și alătura de mine, apără-ți pe tracii tăi.
De bunăvoință plină, dacă gloria se-arată.
Un gorun eu am să-ți dăruie, îmbrăcat în prăzi de luptă”.
Tatăl, auzind acestea, de pe niște stânci din Hemus.
Se ridică și cu strigăt ajutoarele-și îndeamnă:
„Coiful adă-mi-l, Bellona⁷! Spaimă, noduri de la roți
Să desfereci! Telegarii mi-i înhamă, Panică!
Dați-i zor cu mână grăbite! Nu vedeți, de luptă-i gata
Stilicho al nostru care pururea mă copleșește
De, trofee strălucite, aninând de trunchi de arbor
Crestele de coif dușmane? 8 Pe-amândoi, oricând ne cheamă
Glas de trâmbiță, împreună și tot pentru amândoi
Sună clar semnal de luptă. Caru-mi are să se țină
După cortu-întins de-acesta”. Cum vorbi, spre câmp se-avânta
Și până departe mână amândoi vrăjmașe turme.
1 Centaurii.

Fluviu în Tracia.

Nume străvechi al lui Marte, zeul războiului.

— Munți din Tracia: țara era socotită consacrată în 5 mod special lui Marte.

— Atosul formează un promontoriu periculos pe care Xerxes (în anul 491 î.e.n.) a încercat să-i străpungă printr-un canal, ca să-și ferească flota de riscul unei catastrofe.

Zeita războiului. De remarcă, mai departe, personificările zeiței ale unor idei Abstracte, potrivit vechiului spirit roman, și care au fost la mare cinste sub un alt aspect < (cel de alegorie), de-a lungul Evului Mediu.

— Trofeul de victorie consta în arme luate de la dușman, aninate de un trunchi de fboare sau de o bârnă ridicată în picioare.

Aici Stilicho le bate, iară dincolo, Gradivus¹.

Tot cu-același fel de scuturi; de înălțime, tot la fel.

Casca lor le stă hirsută și cu creastă de oțel.

Zalele asudă aburi, iar din rănilor deschise.

Cornul lăncii lor se adapă-n unda sângelui ce crește...

Pe când se întâmplau acestea, mai vioaie-acum Megera.

Că i se împlinise voia și se bălăcea în sânge.

Față-n față-n Capitoliu cu Dreptatea îndoliată.

Ea cu vorba-i crud o împunge: „Cum mai stă străvechea-ți pace?

Crezi că s-au ivit pe placu-ți, secolii reînnoiți;

Și mi s-a curmat domnia, biete Furii ce n-au astăzi

Un ungher al lor, pe lume? Pleacă-ți de aici privirea

Și te uită câte ziduri ard sub torțele barbare

Ce măceluri sângeroase nu-mi închină un Rufin.

Din a căror hecatombă, șerpilor mei se ospătează³...

Lasă-mi mie omenirea care cade-n sorțul meu.

Te îndreaptă către stele, în ținuturi cunoscute

Ale toamnei și te întoarce acolo undese-nclină

Zodiacul plin de semne, înspre zona australă.

Acolo îți ai sălașul, Leul* verii ți-i vecin

Și te-așteaptă nu departe cele două Cumpene⁵...

Cât n-aș da să fiu pe urma-ți, sub arcadele cerești!”

Iar zeița îi răspunde: „Nebunia ta cea mare

A ajuns acum la capăt, iară cel ce te ajută.

O să-și ia curând pedeapsa⁸, brațul răzbunării-i gata...

Celui care împovărează astăzi cerul și pământul.

Leșul n-o să i-l ascundă nicio mână de nisip.

Iată că Honoriu vine spre norocul erei noastre.

Tot viteaz precum e tată¹⁷ sau un frate luminos⁸.

El pe mezi îi va supune și pe inzi va îngenunchea

Cu-al lui vârf tăios, de lance; Regi sub jugu-i au să treacă;

Asprul Phasis⁹ o să-l calce calu-i, cu piciorul, ager.

1 Adaos de nume latin” pentru Marte.

Una dintre Furii.

Furiile aveau șerpilor în plete și io jurul mâinilor.

— Constelații vecine cu aceea a Fecioarei, identificată cu

dreptatea țef. Vergii» *...

Georgice, I, 32 – 35).

Rufinus avea să fie măcelărit în același an de către ostași, instigați de Stilicho.

Teodosius... Veadius.

Fluviu în Colhida.

Și va trebui să îndure peste el un pod, Araxes¹;

Iar pe tine, ferecată-n lanțuri grele te vor smulge

Din câmpiile luminii și cu tâmpla-ți ce-o să fie

Despuiată de balauri, te va înghiți baratru¹²...

În devălmășie glia³, fără haturi de ogoare.

Fără s-o mai taie plugul cu brăzdar încovoiat.

O să dea atuncea spice, bucurând secerătorul.

Faguri va musti atuncea de la sine stejarișul.

Și din iaz vor curge vinuri, iar din lacuri, untdelemn;

Nu-l vor mai căta pescarii, murexu¹⁴ ca pân-acuma.

Pentru impregnarea lânii în coloarea lui aleasă.

Ci spontan, hoinara turmă se va rumeni atunci

Sub privirea rătăcită a păstorului trăsniț.

Și în mări de pretutindeni, alge verzi vor râde-atuncea

Când în fața lor s-or naște albele mărgăritare”.

Împotriva lui Rufin, I, v. 323 – 387.

Imaginația. Puterea imaginației lui Gaudian e de altfel atât de mare, încât reînnoiește, aparent fără efort, temele cele mai convenționale. Criticii au recunoscut în această capacitate o abundență orientală și o adâncă cunoaștere a literaturii grecești. Oricum, își reprezintă extraordinar de viu realitatea, o descrie dintr-o trăsătură sau o exagerează cu lirism sau cu bufonerie, fără a o face să-și piardă aparența de viață. Lucru mai rar, după atâtea secole de intensă producție literară, Claudian creează metafore noi, găsește comparații neașteptate și nimerite, cu o libertate și o inspirație superioare celor ale lui Vergiliu în *Eneida*.

Leo-leul

[Dublă satiră a creaturilor lui Eutropiu: un fost țesător ajuns general; un fost bucătar ajuns „mare cămaras”. Voie bună lirică și prisos de imaginație.]

1 Fluviu din Armenia. De remarcat: Claudian nu amintește aici decât de țări din Orient, având se rul să revendice cucerirea lor de

către Honoriu, împărat al Occidentului.

3 Cel mai adânc loc al infernului.

— Urmează o descriere a „vârstei de aur”.

4 Scoică din care se extrăgea purpura.

— În grece ste san latinește, numele de Leo are și înțelesul de „leu”; Claudian face haa de această coincidență.

Prefăcându-se că fuge, Tarbigi11 hrănea îngâmfarea

Ușuraticului Leo, amăgindu-l cu speranțe.

Până ce pe neașteptate se reîntoarce-asupra oștii

Moleșită de ospete, dar cu fală din pahare

Că-l vor pune în lanțuri grele. Neînfricat, el se arată

Chiar în tabăra amorțită de prea multă băutură.

Unii pier când se ridică pe picioare moi, din pat.

Iar pe alții dintr-odată somnul îi afundă-n moarte;

Cete sar nedându-și seama, într-o baltă cu noroi.

Care de atâtea leșuri crește-n valuri firoase.

Tremurând pe calu-n spume, însuși Leo trece-n grabă.

Mult mai iute decât cerbul ori subțirea căprioară.

Sub povară calul cade și-n nămol se împotmolește.

El, cu capu-n jos, urmându-l se târa prin vaduri groase;

Matahala-i se cufundă greu suflând, în hlei cleios.

După chipul scroafei, care-i multor feluri destinată.

Geme rușinos când Hosiu, cu luciosul lui cuțit

Pregătite e, și cu mâneci suflecate stă s-aleagă

Ce hartamuri va înfige în frigare, ce bucată

O s-arunce-n apă-n clocot și cu câtă umplutură

De castane o să îndoape valu-acesta, de șorici.

Treburile multe îi dau zorul, plesnet des, ritmează iute

Zgomotul, pe tocătoare; în mirosuri de bucate

Calcedonia2 întreagă se va-mpletici acum.

Iată că o boare lină, frunze mișcă îndărătu-i;

„Sunt săgeți”, gândește Leo, spaima face cât o rană;

Vârfuri de săgeată, parcă, îl străpung cu ascuțișul.

Sufletul și-l dă atuncea, neatins, rănit de frică.

De ce oare, stârpitură, ai luat în mână gladiul.

Spata de țesut lăsând-o? Cine te-a îndemnat să pui

Tabăra cu mult înaintea scăunelului străbun?

Ce noroc aveai pe timpuri când un trai fără de zbucium.

Te făcea să lauzi cântul ȋsătorilor dibaci
Sau goneai cu hrana-ȋi grasă, reci fiori ai dimineȋii!
Astăzi zaci de-ȋi plâng de milă, tu cel ce-ai fugit de caier.
Parcei ca să-i lași să-ȋi toarcă firul cel din urmă-al vieȋii!
Ȇmpotriva lui Eutropiu, II, v. 432 – 461.

1 Revoltat dia Asia Mică: Leo fusese trimis Ȇmpotriva lui. Cetate de pe coasta Asiei, Ȇn faȋa Constantinopolului.

Stilicho Ȇn ai pl

[Ȇn 402, Stilicho eliberase Italia invadată de Alaric; după doi ani de la această victorie, Claudian și-a citit, plin de solemnitate, la Roma, poemul *Despre războiul cu goȋii*, ultima lui lucrare cunoscută. Temă prea des tratată (trecerea munȋilor pe timp de iarnă) reȆnnoită Ȇnsă de o puternică imaginaȋie care unește, fără incongruenȋă, măreȋia și amănunȋul familiar. Comparaȋie originală (Ȇn final), de factură homerică.]

Spre latura aceea ce Rethia o leagă
De țarmul țării care Hesperia¹ se cheamă
E-un lanȋ de munȋ gigantici, cu crâncene prăpăstii.
De-a căror Ȇnaltă creastă, chiar steaua se lovește.
Răzbaȋ prin ei, și-n vară, pe-un drum cu multe spaime.
Și ca și cum Gorgona² le-ar fi ieșit Ȇn faȋa.
De gerul fără milă, atâȋi ostași Ȇngheaȋ;
Troianul de zăpadă, adânc și fără capăt.
Pe mulȋ stă și-i Ȇnghite. Adeseori chiar carul
Cu junei cu tot se Ȇneacă și-n albul gol se-afundă.
Când gheaȋa nu mai ține, un munte Ȇntreg se darmă
Sub zodia fierbinte, ce-i sapă temelia;
Atunci Ȇn crusta-i tare, Ȇncedere să n-ai!
Pe-asemenea meleaguri și Ȇmpresurat de iarnă
Stilicho Ȇntinde corturi. Lyeus nu-i dă cupe
Și rar Cerera, daru-i; nedezbrăcând armura-i.

E bucuros când poate răpi vr-o firmitură, Ȇmpovărat la culme, de udele-i veșminte.

Mânându-și prin troiene, un cal răzbit de frig.

Nu-și hodinește trupul Ȇn așternuturi moi: Atunci când noaptea oarbă Ȇi curmă urmărire.

Ori peștera Ȇi lasă cuib de temut, al fiarei

Ori stă culcat sub stuful colibei de păstor.

Sub cap, cu scutu-i numai. Înarmura pãstorul.
De marele lui oaspe. Nevasta-i îl aratã
Soioasei ei odrasle: ca nume neștiut.
Dar dupã fațã, sigur, un om din cei de seamã.
Acele tari culcușuri din cedrii fioroși.
1 Italia.

*°Bstru ffii «ologic. cãrui privire te i] Dp. etrea
Și somnu-n larg de-omãturi și truda și neliniști
Ce-l fac sã stea de veghe, au dat iar omenirii
Rãgaz dorit și pace cu totul nesperatã.
Colibele acelea alpine, pregãteau
Și pentru tine, Romã, ieșirea din impasuri.
Se lepãdau atuncea atãtea seminții.
De vechile tratate, doar la auzul știrii
Cã Lațul suferise o înfrângere grozavã.
Puseserã chiar mina pe grele trecãtori
Prin rãpele de-a lungul pãdurii vindelice1
Și se întindeau la vale, pe norice2 câmpii.
Ca și atunci când sclavii, la vestea mincinoasã
Cã le-a murit stãpânul, își fac de cap cum vor
Și în timp ce-n lungi oște se ameteșc cu vinuri.
Cu danturi și orgie, prin sãlile pustii.
Le-aduce nenorocul, viu, pe stãpân, acasã.
Cu cãtã tulburare stau locului trãsniți.
Urãndu-și dez mãțarea, în spaima lor de sclavi.
Tot astfel înlemnirã în fața lui, rebelii:
Într-însul, în el singur strãfulgerau deodatã
Și împãrat și Lațul și Roma fãrã seamãn.
De bello Gothico, v. 340 – 375.

Limba și stilul. Cel mai ciudat e faptul cã acest grec scrie în cea mai clasicã limbã latinã, ca și când i-ar fi foarte la îndemãnã, și manevreazã mstrele cu o suplețe și o armonie admirabile. Acestea toate vãdesc fãrã îndoialã mai degrabã perfecțiunea unei educații livrești decãt sentimentul exact al vorbirii acelei vremi. Dar, de la distanțã, se mai poate încă înțelege admirația contemporanilor pentru acest post mort foarte tânãr și care, pentru calități diferite, mai puțin liber ca fond, mai puțin filosof și chiar mai puțin psiholog, dar mai artist și mai desãvârșit ca formã, meritã sã fie asemuit cu Lucan.

Într-o formă foarte clasică e scris și *Itinerariul* RUTILIUS lui Rutilius Namatianus: în distih elegiac (când – NAMATIANUS. tul I are 644 de varsuri; cântul al II-lea, neterminat sau mutilat, numai 68).

1 în regiunea Augsburgului.

1 între Alpii tirolezi și Dunăre.

Era păgân, unul dintre acei înalți funcționari patrioți pe care Galia îi dăruia pe atunci Romei în nunăr foarte mare. Prefect al Orașului în 414, s-a reîntors în patrie, pe mare, în octombrie-noiembrie 417. Nararea reîntoarcerii sale (*De reditu suo*) se integrează într-o formulă foarte mult utilizată în Antichitate. De aici aspecte evident tradiționale: afectarea precizunii, limpezime descriptivă destul de plată, ca cea a ghidurilor, căutarea variației cu ajutorul episoadelor sau, la nevoie, cu ajutorul unor efuziuni sau invective personale. Rutilius, în ciuda câtorva tușe reușite, n-are nici pitoresc, nici vioiciune; valoarea lui constă în sinceritatea impresiilor; și celebra lui rugăciune către Roma (situată aproape la începutul poemului) exprimă într-un chip de neuitat dragostea totodată intelectuală și senzuală, cam melancolică după invazia lui Alaric (410), pe care le-o inspira provincialilor din Occident Orașul altă dată cuceritor, acum simbol de pace și de ordine universale.

Venerabila Romă-strivită

[Atenuare a vechii concepții despre Roma cuceritoare. Duiosie consolatoare.]

„Pe Venus și pe Nfarte, părinți ni-i recunoaștem:

Maică a cneazilor, dreaptă, iar el, romulizilor¹ tată.

Clemența celui care a învins, să îmblânzească

Asprimea căpătată în încheștări de arme.

Tu împletești în firea-ți pe zeei amândoi:

De-aicea bucuria-ți deplină, de-a lupta

Și de a cruța de asemeni, de trebuie să învingi

Pe cei de care-ai teamă, și ții la învinșii tăi...”

„Înălță-ți laurii din pletele tale

Și-n frunzele lor înfășură-ți cărunțul păr sacru

Din creștetul tău, iar de pe cununa-ți cu turnuri².

Să scapere în aur lucios, diadema ta scumpă

Și mândre, de aur văpăi să reverse

De-a lungul veciei fără de margini.

Marte), „eneau-^{o™}Șale personificate erau reprezentate ca o

cununi de turnuri.

74.)

Cată să uiți trista-ți nedreptate¹ azi spulberată, Disprețuind suferința, urmele rănii se șterg mai iute. În toiul restriștii tu ai sperat timpuri mai bune. Tu ești ca și cerul: prin pierderi ajungi mai bogată: Flăcări de stele apunând, știu bine c-au să renască, Iar luna când termină ciclul ei, îl ia de la capăt!"

I, v. 67 – 72 și 115 – 124.

În Mediterana, între Corsica și Coasta Toscani

[Conformându-se legilor genului, Rutilius se prefacă că scrie un „jurnal de drum” în timpul călătoriei, dar urmărește de fapt varietatea (descriere, legendă, invectivă, precizie tehnică, incidentul neprevăzut). Mediocritate descriptivă. Simțire plină de sinceritate (retragerea la mănăstire li se părea dregătorilor imperiului o dezertare de la îndatoririle civice).]

Când Aquilonu¹³ aprig se trase îndărăt, O dată ce-Aurora sclipi dintâi, pe roibu-i, Cu pânzele întinse, noi navigam de zor. Încep să se arate suri, munții Corsicii și piscul plin de nouri, de-aceiași colorit. Din umbră și-l înalță, astfel și cornul lunii Firav, în cețuri albe își pierde câteodată Conturu-i îndoielnic: abia zărit, se-ascunde Privirii obosite. Din îngustimea mării De-aici, s-a tras o vorbă lipsită de temei: C-ar fi trecut de-a-notul prin valu-i, o cireada când țărmurile Cyrnei³ văzură întâia oară o față omenească, pe Corsa, o femeie Cătând să-și prindă bou-i care-o luase razna.

Cum noi ținusem largul, plutind tot înainte. Nu peste mult ne iese Căpraria, în față, O insulă ce-o spurcă inși mulți urând lumina⁴. „Monahi” își spun e, singuri (porecla-i din grecește) Adică își vor traiul, ferit de orice martor.

1 Cucerirea Romei de către Alaric în (410).

Vânt de nord, care nu-i lăsa să înainteze.

Numele grecesc al Corsicii.

Călugării.

De teamă să nu fugă, nesocotesc norocul... Ce om, de bunăvoie, se strâmtorează rău, La gândul c-o să fie rău strâmtorat, ca mâine? Din ce încapățânare de creier zdruncinat, Prostește să te lepezi de binele ce-ți vine. Fricos peste măsură, de-un rău neîntâmpat? Ori, poate-și dau osândă ei înșiși, închisoarea, Drept ispășire pentru fărădelegi ori poate Le umflă neagra fiere, prea triste măruntaie. Homer pune el

însuși, pe seama bilei multe... Bolnăviciosul zbucium al lui Bellerofon, Când l-au rănit, se spune, săgețile durerii, în culmea tinereții, de prinse să urască întreaga omenire.

Intrând în neclintirea De ape, a Volaterii, adevărate „Vaduri” 1 După străvechiu-i nume, dăm peste un canal Puțin adânc, nesigur. Năierul de la proră Scrutează fundul apei și își reglează cârma, Iar glasu-i îndrumează pe cei aflați la pupă. Doi arbori ne arată prin ce gătitură Urmează să răzbatem, iar șiruri paralele De pari, cu multă grijă delimitează spațiu-i. În vârf li se anină crengi mari, de dafin care Având stufoasă coama, se văd din depărtare. Astfel, ostroave rele cu mâl des pentru algă, Purtând șirag de semne, de-a pururea de strajă, Ne lasă liber drumul. Acolo Corus2 aprig, încât doboară-n codri copacii seculari, Mă face fără voie, să mă opresc din mersu-mi: Luptând din greu, prin case ne-adăpostim de ploaie.

I, v. 429 – 465.

1 *Vadă*, adică „ape puțin adânci”. Vânt de nord-vest.

3 Proza creștină

Caracterul poate cel mai evident al literaturii creștine din secolul al IV-lea e nevoia unei înfloriri artistice: sfârșitul persecuțiilor elibera tot potențialul de poezie lungă vreme nutrit în comunitățile primitive. Dar, pe lângă aceasta, creștinii au avut ferma voință de a se întrece, și în literatură, și în artă, cu strălucitul trecut al păgânismului. Așa se face că papa Damasus (305 – 384) a compus și a poruncit să fie splendid gravate inscripții metrice monumentale sau sepulcrale:

Epitaful scris de Damasus pentru el însuși.

Tu, cel care-ți porți pașii pe-întinsurile-amare, Tu, cel care dai viață semințelor din glie, Tu l-ai scăpat pe Lazăr din lanțurile morții, L-ai ridicat din groapă, din greaua-întunecime și l-ai adus surorii, Mariei Magdalena: Un mort, după trei zile, Tu l-ai redat luminii. Tu vei putea, tot astfel, să-l scoli și pe Damasus Din pulberea în care se va fi prefăcut.

Alți episcopi, Sfântul Hilarius, Sfântul Ambrosius, nu s-au mărginit la dogmă, la disciplină sau la politică: au lărgit, în ceremoniile religioase, cântarea imnurilor și au compus ei înșiși imnuri.

Proza a beneficiat de aceste tendințe: oricât se dovedesc de diferite temperamentele individuale, toate tind spre ținută, eleganță, frumusețe. Temele ei, de altfel, s-au schimbat și, într-un fel, s-au îmbogățit. Fără să fi încetat cu totul polemica cu păgânii¹, sarcina

episcopilor consta acum mai ales în menținerea unității credinței împotriva ereticilor: de aici au rezultat totodată precizarea și aprofundarea dogmelor. Pe de altă parte, necesitatea științifică de a se sprijini pe un trecut deja lung a suscitat studierea minuțioasă a cărților sfinte și primele eforturi ale istoriei creștine. Creștinismul a găsit, pentru exprimarea acestor diverse direcții, oameni de o valoare excepțională.

1 Între anii 346 și 350 Furnicus Maternus a scris un tratat foarte violent despre *Rătăcirea religiilor profani*. Același autor compusese (înainte de conversiune?) un tratat d's astrologie (*Matheseos libri VIII*).

ÎNTLJL Cel dintâi „învățător” al Bisericii Latine e un wri ARIUS a „hilarius, coborător dintr-o familie mare de a fi psi din Poitiers (Pictavi), care, curând după perioada de-cti-Q a devenit episcop al orașului său natal. vitate: 355 – 00/ prin ei se eXprimă pentru prima oară toate caracterele esențiale ale creștinismului din secolul al IV-lea: Hilarius apără ortodoxia (Despre *Trinitate*, în 12 cărți); comăntează Scriptura (după Matei); caută în Biblie, cum făcuse și grecul Origene, prefigurarea misterelor creștine (Comentarii la psalmi, la cartea lui Iov; *Tratatul despre Mistere*); adună o documentare istorică (*Fragmenta historica*: despre arianism); scrie imnuri; proclamă necesitatea de a-l cinsti pe Dumnezeu prin grija acordată formei literare. Însă opera, ca și viața, îi e în întregime dominată de lupta împotriva ereziei ariene, care nu-i acorda lui Cristos aceeași natură cu cea a lui Dumnezeu. Fiindcă (în 356) îi atacase pe episcopii arieni din Galia, Hilarius a fost exilat în Frigia de împăratul Constanțiu, el însuși arian. Studiind temeinic literatura creștină a grecilor, mai subtilă și mai dialectică decât cea a latinilor, scriindu-și în același timp tratatul *Despre Trinitate*, își continuă lupta în Orient și dobândește acolo o influență atât de primejdioasă, încât arienii pretind să fie „aruncat înapoi” în Galia. Reîntors la Poitiers, în entuziasmul concetățenilor săi, n-are pace până nu alungă erezia din Galia. Pentru el, discuția teologică nu poate fi separată de acțiune și de influența cea mai puternică, asupra sufletelor: chiar imnurile (cu aspect foarte dogmatic) și le-a compus tot ca să concureze imnologia ariană și ca să unească mulțimile în jurul ortodoxiei.

Hilarius îl studiase mult pe Qaintilian: proza lui e viguroasă și ritmată, fără prea multă personalitate însă. Dar sufletul său limpede, loaial și bun, conferă valoare scrierilor sale.

Regretul vechilor persecuții

[Extras dintr-un aprins pamflet scris cu puțin înainte și publicat poate după moartea lui Constanțiu al II-lea (361), arian și persecutor al ortodocșilor. Revolta unui suflet curat împotriva unei corupții ipocrite. Ferventă admirație a vremurilor eroice ale *g* bisericii (care, în timpul acesta, trezește dorul de ascetism). Tratări oratorice, prea facile, dar pline de avânt.]

O Doamne prea puternice, făcătorul lumii, Tatăl singurului nostru Domn Iisus Cristos, de-ai fi hărăzit Tu credincioșilor de azi bucuria de a mărturisi în vremea lui Nero sau a lui Decius¹ numele Tău și bunătatea singurului Tău Fiu! Sunt sigur că, înflăcărat de duhul Fiului Tău Iisus. Cristos, Stăpânul și Dumnezeuul meu², nu m-aș fi temut nici de butuc³ știind că Isaia a fost rupt în bucăți, nici de flăcări, amintindu-mi că pruncii evrei au cântat în mijlocul lor⁴; nu m-aș fi ferit nici de cruce, nici de sfărâmarea picioarelor, amintindu-mi de tâlharu¹⁵ chemat la ceruri.

Nu m-aș fi cutremurat la vederea genunilor mării și a furtunii năvalnice din Pont: căci ne-ai arătat, cu pilda lui Iona⁶ și a lui Pave¹⁷ că și marea e dătătoare de viață pentru credincioși. Aș fi fost sigur de izbândă în fața unor dușmani care te reneagă fățiș: fiindcă fără îndoială ar fi fost niște persecutori, înverșunați să ne smulgă tăgada cu ajutorul chinurilor, al sabiei și al focului. Și, spre înălțarea Ta, ne-ar cere numai moartea. Am lupta atunci fără sfială și fără frică împotriva nerecunoașterilor, împotriva caznelor, împotriva uciderii; și poporul Tău ne-ar urma, socotindu-ne căpeteniile sale, și ar înțelege că e legat de mărturia noastră, și că și pe el îl atinge persecuția noastră.

Astăzi însă luptăm împotriva unui persecutor ascuns, împotriva unui dușman blând, împotriva lui Constanțiu Antihristu¹⁸. El nu sfârtecă spatele, ci scurmă pântecul; nu proscribe pe viață, ci dăruiește cu moartea; nu întemnițează ca să elibereze, ci oferă demnități în palatul său, ca să înlănțuiască; nu biciuiește trupul, dar se face stăpân pe inimă; nu retează capul, dar ucide sufletul, coplesindu-l cu aur; nu amenință cu moartea pe rug, în piață, dar pe ascuns aprinde focul gheenei. Nu se încordează împotriva înfrângerii, ci lingusește josnic ca să fie el cel mai tare. Mărturisește credința în Cristos, ca să-l poată renega mai bine⁹; se îngri

1 în 64 și în 249 – 250.

8 Hilarius insistă mult asupra divinității lui Cristos, pentru că

arienii nu-l așezau pe aceeași treaptă cu Dumnezeu. Instrument de tortură.

— Trei tovarăși ai lui Danie], care n-au ars în focul în care îi aruncase Nabuchodonosor (*Daniel*, 3).

6 „Tâlharul cei bun”, răstignit alături de Cristos.

— Iona, înghițit de un chit și scos după trei zile din nou la lumină (*Iona*, 2), trecea drept o prefigurare a lui Cristos.

T Apostolul Pavel naufragiase pe când se îndrepta spre Roma (*Faptele apostolilor*, 8 Nume dat de creștini „Adversarului prin excelență”, a cărui venire trebuia să anunț sfârșitul lumii.

— Negând egalitatea lui cu Dumnezeu Tatăl.

jește de unitate*, ca să nu fie pace; înăbușe ereziile2 Ca să în n”, „a creștini; cinstește preoții, ca să nu mai fie episcop / u «bise” e ca să nu mat fie credință! în vorbele și în gura lui Jt fâr Knc tare T f-Tău” 1 – P-truateașeza-Doamnealleu, mai preldăt împotriva împăratului Constanțiu, 4 – 6

SFÂNTUL AMBROSIIUS

Pe funcționarul superior de la Milano (*Medi-olanum*), Aurelius Ambrosius, l-au ridicat brusc. și de comun acord (374) la rangul de episcop și între ioU și arienii, și ortodocșii. Deși născut într-o familie de 340 – ovi creștini, nu fusese încă botezat. Și-a întocmit în grabă o cultură teologică completă citind cărțile sfinte și unele lucrări grecești, în special cele ale lui Origene, dar și cele ale scriitorilor mai noi: Atanasiu, Grigorie din Nazianz, Vasile cel Mare.

Era dăruit (din familie: tatăl său fusese prefect al pretoriului în Galia și se înrudea cu Symmachus) cu talent și simț politic; avea multă autoritate și mult farmec. A dobândit o influență puternică asupra împăraților, în special asupra lui Teodosiu, și i-a silit să refuze orice favoare păgânismului, să sprijine ortodoxia creștină, dar fără a interveni în administrarea internă a bisericii, și supunându-se și ei, în calitatea lor de credincioși, prescripțiilor ei morale: de pildă, lui Teodosiu i-a impus o penitență publică pentru că împăratul, într-o clipă de mânie, poruncise uciderea întregii populații revoltate din Tesalonic. Corespondența Sfântului Ambrosius ne oferă un tablou interesant al acestei activități administrative și politice.

Predici și tratate. Interesat să obțină rezultate neîntârziate, Ambrosius a scris un mare număr de predici: cuvântul lui era „suav”, spune Sfântul Augustin. Dar, fiind publicate exact așa cum au fost

rostate, predicile acestea dau impresia de improvizat: sunt adesea descusute și prolix, încărcate de citate biblice și reminiscențe clasice. Nici măcar *Cuvântările sale funerare* (la moartea fratelui său Satyrus, la cea a lui Teodosiu) care reînnoiesc genul „Consolațiilor” nu sunt scutite de aceste cusururi. În schimb, imaginația sa are strălucire, mai ales când e vorba de

Unitatea bisericii: dar o unitate ariană.

Credințele pe care Constanțiu le socotește erezii: între ele și ortodoxia.

natură; iar permanenta interpretare alegorică a Bibliei avea să ofere un bogat material speculației și mai ales artei din Evul Mediu.

Și tratatele Sfântului Ambrosius au fost, mai toate, „rostate” și prezintă aceleași caracteristici. Cele mai multe sunt tratate morale; subliniază, de pildă, meritele fetelor care-și închină viața lui Dumnezeu. În lucrarea *îndatoririle preoților* (*De officiis ministrorum*) care urmează îndeaproape planul tratatului cice-ronian *De officiis*, Ambrosius făurește o nouă sinteză: integrează în morala creștină principalele precepte stoice.

Marea

[Descrierea dovedește sensibilitate și vioiciune, comentariul însă rămâne de o plată materialitate.]

„Și-a văzut Domnul că e bună marea”. 1

E într-adevăr minunată înfățișarea ei, când o albesc crestele valurilor săltate care împrășcă stâncile cu rouă strălucitoare ca zăpada; sau când oglinda apei face cute sub aripa unui vânt cumițit; când, mângâiată de un cer senin, îmbracă o culoare purpurie, care răzbate adesea până la îndepărtății privitori; când nu izbește țărnul cu valuri turbate, ci-l îmbrățișează și-l înfășoară în pașnice mângâieri. Ce dulce îi e murmurul! Ce frumos se sparg valurile! Ce elegant și armonios e refluxul!

Eu cred însă că nu cu ochii trebuie prețuită frumusețea creațiunii, ci că trebuie înțeles cum se integrează un lucru și cum se potrivește cu calculul Creatorului. E bună marea; dar întâi și întâi pentru că îi dăruiește pământului umiditatea trebuincioasă care, ca un suc ascuns și binefăcător, circulă prin vinele lui. E bună marea, adăpost al fluviilor, izvor al apelor, loc de adunare pentru aluviuni, calea negustorilor, punte între popoare îndepărtate; ea înlătură primejdia de război, pune stavilă turbării barbarilor², ajută în împrejurări grele,

ocrotește în vremuri de primejdie, împodobește bucuriile, vindecă bolile, adună la un loc pe cei despărțiți, scurtează drumurile, poartă pe cei în suferință, sporește veniturile, aduce hrană în anii secetoși.

Hexaemeron, III, 5, 41.

1 *Geneza*, I.

1 Adesea, barbarii, care nu aveau experiența navigației, nu-i puteau ajunge pe fug refugiați pe insule.

Imnurile. Sfântul Ambrosius a reluat, cu mai mult succes, încercarea lui Hilarius de a crea o poezie liturgică populară. Cel puțin patru dintre imnurile care i se atribuie sunt autentice. Sunt firești și însuflețite, deși gândirea e cam densă; iar sentimentul care le animă rămâne, până astăzi, foarte pătrunzător.

Duminica, lajora laudelor

[Imn închinat zorilor. Contrast între teama de întuneric (care simbolizează păcatul) și bucuria luminii (care reprezintă mântuirea).
Lirism al eliberării. Numeroase citate din Scriptură.]

A toate făcător, de-a pururi.

Ce zile-aduci și nopțile.

Făcând să se perinde întruna.

Spre mângâierea marea a noastră.

Timp după timp al anului – Auzi cum cântu-și trâmbiță

Din umbră vestitorul zilei¹.

Ce stă de veghe omului

Oricât e noaptea de adâncă.

El rază a călătorului.

El ce împarte noaptea-n două.

La glasul lui, luceafărul

Răsare sol al zorilor

Ce împrăștie întunericul

Din larga zare-a cerului;

Foirea duhurilor rele²

De pe poteci o-astâmpără;

La glasul lui, corăbierul

Tăria și-o recapătă.

Iar vijelia mărilor.

Pe neașteptate scăpată.

La glasu-i, ce¹³ ce-avea să fie

Drept piatră a bisericii.

1 Cocoșul.

1 Demonii.

Sfântul Petru (*Matei*, XVI, 18).

Păcatul greu, și-l spulberă.1

SFÂNTUL IERONIM între 340 și 350 – 420

Sculați-vă fără zăbavă!

Cocoșul somnu-l tulbură

Pe cei cuprinși de lenevie, îi muștră plin de furie.

Cu glasul lui în zori de ziuă.

Pe cei ce te-au negat, Cristoase.

El, să-i îndrepte stăruie.

Redând bolnavului speranța.

El sănătate-i dăruie

Și orice om fără de lege își pune în teacă sabia.

Iar cei căzuți prind iar să creadă.2

Iisuse, ochii ți-i apleacă

Spre pasul ce ne șovăie

Și cu lumina lor stelară.

De orice tină spală-ne! Arată-ți marea îndurare, Privindu-ne păcatele, la rătăcirea lor să piară De lacrimi care curăță. Fii sclipet sufletelor noastre: De somnul lor dezbină-ne; Să te cuvinte întâi pe tine, Când glasul nostru freamătă și ție pururi să se închine în timp ce-și înalță rugile.

Hieronymus s-a născut într-o familie creștină. cu destulă avere la Stridonia, în Dalmația (lângă Grahovo). A făcut excelente studii la Roma „mai ales sub îndrumarea lui Donatus; dar în același timp ducea o viață dezordonată; a călătorit în Galia, apoi a plecat în Orient, hotărât să se călugărească; a petrecut astfel trei ani în deșertul Chalcis, din Siria (375 – 378) – După ce a fost confirmat preot, papa Damasus l-a chemat la

1 Sfântul Petru, în noaptea Patimilor, renegase pe Crist; la cântul cocoșului „el plins* amar” (*Matei*, XXVI, 34 și 73 – 75).

Reminiscențe din *Epistolele* Sfntului Pavel (*Către romani*, XIII, II; *Cure e/est*” V, 14).

Roma și l-a făcut consilierul său intim (382 – 385); în același timp era îndrumătorul spiritual al unor nobile doamne romane, ca Paula și fiica ei Eustochium. Supus, după moartea lui pamasus, unor atacuri violente, Ieronim a plecat din nou în Orient; de altfel, încă de

atunci își fixase mărșul țel: revizuirea cărților sfinte. La Betleem a întemeiat o mănăstire în care copiii învățau gramatică și literatură, iar călugării copiau manuscrise, Paula, care-l urmărea, cărmuia o mănăstire de femei.

Omul și opera. Sfântul Ieronim e un temperament nervos, care nu și-a găsit ușor echilibrul; inteligența lui însă e foarte bogată și foarte limpede. Trăsătura lui dominantă e spiritul critic: nimic și nimeni nu-i scapă, mai ales el însuși. De aici o insatisfacție morală dintre cele mai nobile; crizele lui de desperare și de misticism sunt frecvente și violente. Curiozitatea spiritului său n-are margini, râvna lui de lucru e nesfârșită: dar ea rămâne permanent sub controlul criticii. Fiind astfel construit, s-a simțit bine numai într-un cerc foarte restrâns, de aristocrație a minții și a sufletului.

Abundenta *Correspondență* a lui Ieronim ne înfățișează toate aspectele geniului său: de altfel, multe dintre scrisorile lui sunt adevărate tratate.

Dar marea lui operă științifică rămâne revizuirea Scripturii, pe care a tradus-o în latinește, sprijinindu-se pe textul grecesc și pe cel ebraic (această traducere e cunoscută sub numele de *Vulgata*) și pe care a studiat-o în *Comentariile* sale bazate pe cercetările precedente, cele ale grecilor mai ales (între altele, ale lui Origene), cercetări adâncite cu o metodă exegetică deja foarte sigură.

Ieronim se gândea să scrie și o mare istorie a creștinismului. Tradusese *Cronica* scriitorului grec Eusebiu (mort în 340), care rezuma istoria lumii de la nașterea lui Abraham, și o continuase Până la moartea lui Valens (378): lucrare prețioasă, în ciuda greșelilor ei. Pe de altă parte, scrierea lui *De viris illustribus* (392) e în revistă pe toți scriitorii creștini de până la el, astfel încât acordă locul pe care-l merită față de scriitorii păgâni. *Viețile ușr-ur* (*Paul, Hilarion, Malchus*), scrise în prima parte a 1 sale, sunt mai mult populare și poetice decât istorice.

Observatorul satiric. Sfântul Ieronim are privirea foarte ageră și ironia foarte mușcătoare. O trăsătură, o simplă tușă de culoare evocă, caricaturizează și stigmatizează orice personaj original și dezagreabil: arivistul, pedantul, cocheta, preotul monden călugărul vicios. Astfel că sub pana lui rețreăiește întreaga societate de la sfârșitul secolului al IV-lea, cu o vervă și o delicatețe de linii și de culori care îi conferă scriitorului un loc aparte în rândul satiricilor latini. Talentul acesta

spontan îl face să fie un polemist de temut; dar în asemenea împrejurări, prea sigur adesea că are dreptate, își insultă adversarii cu o teribilă violență al cărei pitoresc nu-i poate scuza grosolănia.

Profesorul să nu se încreadă în vorbele măgulitoare

[Lecția generală, expusă într-o formă pitorească, devine schiță satirică, iar satira se transformă, la sfârșit, în epigramă. Vervă fără exagerare; metaforele și cuvintele tari vin de la sine.]

Studiază multă vreme ceea ce vrei să predai. Nu te-ncrede în cei cete laudă, căci cel mai adesea își bat joc de tine: nu pleca urechea bucuros spre ei. Laudele lor măgulitoare îți vor suci mințile; dar dacă te vei întoarce brusc spre ei, îi vei prinde întinzând, în spatele tău, un „gât de barză”, sau făcându-și, cu mâinile, urechi de măgar, sau scoțând limba ca niște câini chinuiți de zăduf. Să nu scazi meritele nimănui și să nu te crezi sfânt fiindcă-i defăimezi pe ceilalți. Adesea îi învinuim pe alții de propriile noastre păcate și în felul acesta ne vorbim de rău pe noi înșine cu multă artă. Judecăm cu tot atâta drept cât judecă mușii elocința. Grunnius, de pildă, vorbea cu o iuțeală de broască țestoasă; la răstimpuri scotea, cu greu, câte un cuvânt, încât puteai crede că nu vorbește ci că sughițe. Și totuși, stând la masa lui, cu un vraf de cărți în față, încruntat, cu nasul încrețit, cu fruntea brăzdată, pocnea din degete ca să redeștepte atenția elevilor săi. Și apoi înșira la nimicuri și se apuca să ocărăscă pe toată lumea: ai fi crezut că-l ai în față pe criticul Longinus, care, cenzor al elocinței romane, înseamnă și exclude oamenii, după bunul lui plac, din senatul învățaților. Avea însă bani mult» așa că era mult mai simpatic când dădea ospețe.

Scrisori, CXXIV, 18.

Îndrumătorul spiritual și ascetul. Într-o societate pe care o ghicea atât de bine, Sfântul Ieronim și-a luat misiunea de a alege suflete de elită pe care să le înalțe, odată cu el, până la viața ascetică. S-a adresat mai ales femeilor, a căror finețe și sensibilitate se potrivea mai bine firii sale, și prin mijlocirea cărora spera să-i câștige și pe bărbați, așa cum se întâmplase atât de des în primele timpuri ale creștinismului. În ascetismul pe care-l pretindea și pe care și-l impunea și lui însuși, Ieronim vedea totodată o minunată simplificare a vieții, o purificare morală și un fel de exaltare creștinească, slabă imagine a martiriului, devenit acum imposibil. A contribuit la răspândirea în Occident a mistici» monahismului, practică de foarte mult timp în Orient.

Purificarea monastică

[Pammachius, după moartea soției sale Paulina (fiica Paulei), își împărțise averea săracilor și se călugărise. Sfântul Ieronim îl încurajează, arătându-i că viața ascetică e o imitație a vieții lui Cristos și de tensiune fizică și morală care scoate la lumină calitatea unui suflet.]

Faptul că tu, un patrician, cel dintâi dintre cei dintâi, te-ai călugărit „nu trebuie să-ți fie pricină de îngâmfare, ci mai degrabă de umilință, căci știi bine că Fiul Domnului¹ s-a făcut Fiul omului⁸. Oricât te-ai smeri, mai umil decât Cristos nu poți fi. Foarte bine: umblă desculț, pune-ți o tunică de culoare închisă, fii tot atât de sărac cât săracii, intră binevoitor în cocioabele nevoiașilor, fă-te ochiul orbilor, mâna ciungilor, piciorul șchiopilor; adu-ți singur apă, taie-ți lemne, fă-ți focul. Dar unde sunt lanțurile³? palmele? scuipatul? unde sunt nuielele? unde spânzurătoarea? unde – moartea? Și chiar dacă vei face tot ce am înșirat eu aici, nu vei fi încă la înălțimea scumpei tale Eustochium și nici la înălțimea Paulei: dacă nu faptele, în orice caz sexul va face să nu le fii egal.

Nu eram la Roma pe-atunci, căci mă chemase pustiu – o, dacă m-ar mai adăposti și-acum! – când mai trăia socrul tău Toxotius și când ele mai slujeau încă vieții lumești. Mi s-a povestit însă că nu puteau îndura noroiul piețelor și cereau să fie purtate pe brațe de eunuci, că treceau cu mare chin peste drumurile desfundate, că veșmântul de mătase îi se părea o povară, căldura soarelui – foc arzător. Iar acum, îmbrăcate

1 Cristos.

Numele pe care și-l dă Cristos în Evanghelie.

Urmează sobra enumerare a patimilor lui Cristos

4 Un bărbat e dator să facă mai mult decât o femeie în haine negre și sărăcăcioase, atât de osârduitoare față de cum erau deprinse, pregătesc lămpile, ațâță focul, mătură podelele, curăță zarzavatul, aruncă mănunchiuri de legume în apa clocotită, pun masa, întind «ănila cu apă, împart mâncarea, aleargă în toate părțile. Și iată, o ceată întreagă de fete¹ își duce viața alături de ele. Oare n-ar putea să poruncească altora toate aceste slujbe? Ba da, dar nu vor să se lase înfrânte, trupește, de ființe care sunt, sufletește, mult mai prejos decât ele.

Îți spun toate acestea nu fiindcă m-aș îndoi de avântul sufletului

tău, ci cum aş îmboldi un alergător, sau cum aş căuta să sporesc, îmbărbătându-l, îndârjirea unui aprig luptător.

Scrisori, LXVI, 13.

Savantul. Fără îndoială, nimeni, de la Aristotel, n-a avut un spirit mai ştiinţific, în sensul modern al cuvântului, decât Sfântul Ieronim. El are pasiunea adevărului, vrea să ajungă la izvoare, învaţă greceşte, dar nu-i e de ajuns; învaţă ebraica în ciuda dificultăţilor şi chiar a unei anumite repulsii. Rămâne strâns legat de realităţi şi de texte, şi nu raţionează în abstract. Nu se încrede în aparenţele bunului-simţ, nu se opreşte decât atunci când a dobândit un adevăr dovedit, sprijinit din toate părţile. De altminteri, oricât de legat ar fi de amănuntele particulare, ştie şi să generalizeze: istoria, în ansamblul ei, îi apare totodată ca mijloc şi ca scop al cercetării filologice. În cursul lucrului său a suferit mii de dezamăgiri: sumedenie de creştini, printre care şi Sfântul Augustin, nu vedeau utilitatea trudei lui. De aceea ne apare şi mai mare, şi aproape eroic.

Sfântul Ieronim la lucru

[O lecţie de metodă (să nu te mulţumeşti cu o aparenţă facilă). Exemplu de probitate ştiinţifică (recunoaşterea meritelor comentatorilor precedenţi). Intimitate sinceră a schiţei finale.]

În privinţa psalmului următor, nu Hilarius al nostru a greşit, ci Heliodorus. Într-adevăr, după ce comentează în diverse feluri pasajul în care se spune „Te vei hrăni cu truda roadelor tale”, Heliodorus emite părerea că textul ar avea înţeles mai limpede dacă s-ar spune „roadele trudei tale” şi nu „truda roadelor tale”; şi că pornind de la această formulare trebuie căutat sensul spiritual al pasajului. De aici se avânta

1 Fecioarele care, în mănăstirea condusă de Paula, s-au consacrat lui Dumnezeu într-o lungă discuţie şi depune atâtea eforturi ca să ne convingă – fiindcă voia să se facă înţeles – câte face de obicei orice greşeală ca să poată fi luată drept adevăr. În pasajul acesta însă nu Cei şaptezeci1 greşiseră, ci traducătorii latini, încurcaţi de dublul sens al cuvântului Hapnotiţ: ei l-au tradus „roade”, deşi el înseamnă şi „mâini”, şi aşa ar fi trebuit tradus, o dată ce în ebraică găsim „chaphach”. De altfel, Symmachus şi ediţia a cincea au tradus „mâinilor tale”, ca să evite confuzia primei traduceri.

În vreme ce secretarul nota, după dictarea mea, aceste observaţii de veghe târzie, furate, cum s-ar spune, din timpul îndeletnicirilor mele şi în vreme ce mă gândeam să mai adaug şi altele,

trecuse ora a patra a nopții² și deodată m-a săgetat o puternică durere de stomac; m-am cufundat în rugăciune, pentru ca, măcar în ceasurile ce mai rămâneau, să-mi amăgesc suferința trupească cu somnul care dădea să mă cuprindă.

Scrisori, XXXIV, 5 – 6. Către Augustin

[Sfântul Augustin, nefiind de acord cu Sfântul Ieronim asupra interpretării unui pasaj din *Faptele apostolilor*, scrisese despre acest pasaj o scrisoare de respingere care ajunsese numai indirect la cunoștința lui Ieronim. Acesta se plânge într-o lungă scrisoare adresată „Preasfântului, preafericitului papă (pe vremea aceea numele nu era rezervat episcopului Romei) Augustin, Ieronim i se închină întru Domnul”. Lecție de curtoazie științifică (problemele trebuie întâi dezbătute politicos între savanți și abia după aceea supuse judecății publicului). Contrast între un respect afectat și sentimentul propriei sale superiorități. Nuanțe stilistice rafinate (ironii și violențe secrete).]

Mărturisesc fără ocol înălțimii-Tale că, deși mi s-a părut că-ți recunosc stilul și argumentarea³, am crezut că trebuie să dovedesc prudență în a te socoti sau nu autorul exemplarelor scrisorii care mi-a parvenit: „te-ar fi putut supăra, pe bună dreptate, răspunsul meu, și mi-ai fi putut obiecta că trebuia mai întâi să mă asigur că tu erai autorul scrisorii și numai după aceea să-ți răspund la ea. Acestei pricini de zăbavă i s-a fflai adăugat și îndelungata boală a sfintei și preacinstitei Paula⁴; cât.

1 Traducătorii greci ai Bibliei.

— Erau aproximativ orele 23.

* în text, în grecește.

Paula murise de curând. Ieronim, și el, avea febră și se simțea slăbittimp a zăcut, am vegheat-o, și era cât pe ce să uit de scrisoarea ta – savi a aceluia care scrie sub numele tău. Mi-aduc aminte de vorba: „Curtatul, la vreme de jale, e nelalocul lui” 1. Așadar, dacă a ta e scrisoarea, spune-mi deschis și trimite-mi exemplare de încredere; vom putea atunci discuta fără oțăreală Scriptura și fie îmi voi îndrepta eu greșeala, fie voi dovedi că alții m-au muștrat pe nedrept.

Departa de mine gândul de a mă atinge de vreun cuvânt din scrierile tale, Preafericitule. Mă voi mărgini să întăresc cu dovezi afirmațiile mele, fără a mă atinge de ale altora. De altminteri, înțelepciunea-Ta știe prea bine că fiecare își susține propria părere și că este o trufie copilărească purtarea tinereilor de altă dată care

încercau să-și facă un nume acuzând oameni de vază.

Nu sunt atât de absurd încât să mă simt jignit de faptul că interpretarea ta o contrazice pe a mea, precum nici tu nu te simți ignit dacă sunt de altă părere decât tine. Doi prieteni se critică reciproc doar atunci când fiecare, după expresia lui Persius, privește desaga celuilalt, dar n-o vede pe-a sa. Rămâne acum să-l iubești pe cel ce te iubește și să nu-l chemi la întrecere, tu, un tânăr, pe un bătrân, pe tărâmul acesta al interpretării Scripturii. A fost cândva și vremea mea, și-am alergat cât am putut; acum, când a venit rândul tău să alergi și când străbați în goană mari întinderi, se cuvine să-mi dai pace. Și, ca să nu vii numai tu cu citate din poeți, fie-mi îngăduit, cu toată cinstirea ce-ți datorez, să-ți amintesc de Dares și de Entellus², și de vorba din popor: „Boul ostentit calcă mai apăsător”.

Am dictat cu multă amărăciune aceste cuvinte. O, de-aș avea parte de îmbrățișarea ta și de o întâlnire în care, rând pe rând, să învățăm, și eu de la tine, și tu de la mine!

Scrisori, CI, 1 – 2.

Calitățile literare. Format prin lectura marilor autori păgâni și neputând, oricât se străduia, să scape de farmecul lor, Sfântul Ieronim are un foarte viu simț al frumosului și o excepțională sensibilitate literară: era în stare să aprecieze diferențele de stil chiar la autorii ebraici. El însuși, sub o aparență generală de naturalețe și precizie elegantă, oferă o mare varietate de tonuri. Anumite rafinamente prețioase (de pildă când vorbește despre

1 *Ecclesiastul*, XXII, 6.

În *Eneida* (V, 362 – 484) bătrânul Entellus, provocat de tânărul și încrezutul 11 învinge la lupta cu cestul.

copii), o oarecare înclinare spre descrierea idilică, puțin convențională, a naturii, se explică prin gustul epocii sale. Faptul că dicta l-a făcut, prea adesea, lung și prolix. Dar vioiciunea sa naturală și bunul său gust îl salvează de cele mai multe ori: A știut să se adapteze celor mai diverși cititori: viețile de solitari pe care le-a scris sunt povești moralizatoare simple și grațioase, dar comentariile despre profeți îl duc spre o poezie aproape remantică; scrisorile lui sunt satirice sau intime, capabile să farmece oameni cu gust rafinat; dar în traducerea Bibliei s-a străduit să folosească o latină aproape populară, în orice caz mai apropiată de limba vorbită a vremii sale. Astfel acest mare savant se îmbiră cu un artist veritabil.

Malchus și furnicile

[Furat de sarazini, tânărul Malchus păzește, singur, turmele stăpânului său. Imagine familiară și plină de firesc a vieții monahale, făcută să inspire dorința de o asemenea viață.]

După multă vreme, cum stăteam singur în deșert și nu vedeam decât cerul și pământul, am] început să [mă gândesc, în tăcere, la tot felul de lucruri, și să-mi amintesc între altele de comunitatea călugărilor și mai ales de chipul părintelui care îmi dăduse învățătură, mă păstrase pe lângă el, și apoi mă pierduse. Cum mă gândeam așa, zăresc deodată o mulțime de furnici mișunând pe o cărăruie. Să fi văzut cum cărau greutatea mai mari decât ele! Unele apucaseră grăunțe în cleștele gurii; altele curățau de pământ intrările în mușuroi, iar altele clădeau zăgaze în calea șuvițelor de apă. Celelalte, gândindu-se că vine vremea rea și ca nu cumva umezeala pământului să le prefacă hambarele într-un mănunchi de iarbă, rupeau colțul grăunțelor adunate. Altele, în alai numeros „scoteau trupurile celor moarte. Ce m-a mirat mai mult în forfota aceasta e că niciodată cele care ieșeau nu se împiedicau de cele care intrau; ba mai mult, dacă vedeau că una a căzut, copleșită de greutatea pe care o Purta, îi veneau în ajutor, săltând povara pe umerii lor. Ce mai, ziua aceea riri-a oferit un minunat spectacol. Și mi-am amintit, privindu-l „de vorba lui Solomon¹, care ne pune în față hărnicia furnicilor și ne trezește, cu exemplul lor, sufletul amorțit. M-a cuprins sila de viața mea de

1 *Pilde*, VI și XXX

tituie o dezbatere, cu formă foarte pură, dar dramatică, între Augustin și Rațiune; năzuința spre creștinismul împăciuitoare e vizibilă uneori sub rigoarea dialecticii.

Rațiunea și harul

[Descrierea patetică a unei slăbiciuni în cursul ascensiunii filosofice către Adevăr. Așa se vedește necesitatea harului divin. Dramatism neașteptat spre sfârșitul primului dialog: dezorientarea morală a lui Augustin, în care se simte o sensibilitate chinuită (descrisă și în *Confesiuni*, înaintea convertirii); luciditate consolatoare a Rațiunii.]

rațiunea – Nu vezi cu câtă siguranță am declarat ieri că nu ne <mai stăpânește nicio patimă, că nu ne mai e dragă decât înțelepciunea și că nu căutăm și nu dorim decât ceea ce duce la ea? Astă-noapte însă, când nu puteam dormi și vorbeam iarăși amândoi despre aceleași

lucruri, ai văzut cât de departe era simțământul tău de cel din ziua trecută, ai văzut cât de mult te-a tulburat închipuirea plăcerilor trupești și amara lor dulceață; mult mai puțin, e-adevărat, decât de obicei, dar și cu totul altfel decât crezuseși tu.

Ascunsul tămăduitor¹ te-a făcut astfel să înțelegi două lucruri: și cât de jos erai când te-a înălțat grija lui, și ce-ți mai rămâne de vindecat.

augustin – Taci, te implor, taci. De ce mă chinuiești? De ce sapi atâta și scormonești atât de adânc? Nu mai am putere să plâng. Nu mai făgăduiesc nimic, nu mă mai amălesc; să nu mă mai întreb de lucrurile acestea. Spui că Cel pe care ard să-l văd va ști când voi fi pe deplin vindecat; să facă ce crede El de cuviință; să mi se arate când vrea, eu mă las cu totul în grija și mila Lui. Sunt încredințat acum că nu poate înceta să-i ajute pe cei ce nutresc asemenea dragoste pentru El. Nu voi mai vorbi despre vindecarea mea până nu-L voi fi văzut, în toată strălucirea Lui.

rațiunea – Foarte bine. Nici să nu faci altfel. Și acum nu mai plânge. Adună-ți puterile sufletului. Te-ai zbuciumat prea multplângând și ți s-a înrăutățit boala de plămâni.

augustin Vrei să pun capăt lacrimilor, când eu nu văd capăt chinului meu? Și-mi spui să mă-ngrijesc de sănătatea trupului, când adâncul sufletului mi-e ros de putregai? Mai bine, rogu-te, dacă ai vreo putere asupra-mi, ajută-mă să ajung pe drumuri mai scurte în raza lumi

1 Asemuirea lui Dumnezeu cu un medic e frecventă în scrierile și chiar în monumen (figurate creștine.

nii a cărei strălucire o pot răbda, acum că am înaintat întrucâtva pe calea binelui, ca să-mi fie rușine să-mi mai întorc ochii spre întunecimea pe care am părăsit-o – dacă pot spune că am părăsit-o, deși mai are îndrăzneala și-acum să-mi ispitească orbirea!

Soliloquia, I, 14.

Necesitățile primordiale ale inteligenței omenești

[Efort pur filosofic de a degaja dintr-o *analiză* strictă a spiritului uman principii metafizice (cf. Descartes). Minuție și claritate dialectică. Realism (dragoste de viață) și intelectualism. Sobrietate a formei, frumusețe senină.]

rațiunea – Tu care vrei să te cunoști, știi să exiști?

augustin – Știu.

rațiunea – De unde știi?

augustin – Nu știu.

rațiunea – Te simți simplu sau complex?

augustin – Nu știu.

rațiunea – Știi că ești pus în mișcare?

augustin Nu știu.

rațiunea – Știi că gândești?

augustin – Știu.

rațiunea – Deci e sigur că gândești.

augustin – Da.

rațiunea – Știi că ești nemuritor?

augustin Nu știu.

rațiunea – Dintre toate câte ai spus că nu le știi, ce ai vrea să știi mai întâi?

augustin Dacă sunt nemuritor.

rațiunea – Așadar îți place să trăiești?

augustin – Mărturisesc că da.

rațiunea – Și dacă vei afla că ești nemuritor, te vei mulțumi cu 3-titr

augustin va însemna mult, bineînțeles. Dar prea puțin pentru

Rațiunea – Te vei bucura totuși de acest puțin? augustin – Da, foarte mult. Rațiunea – N-ai să mai plângi? augustin Nu. De loc.

rațiunea – Dar dacă vei descoperi că viața e așa făcută încât nu vei putea afla nimic mai mult decât știi acum, îți vei opri lacrimile?

augustin – Nu; voi plânge așa de mult, că traiul meu nu se va mai putea numi viață.

rațiunea – Așadar nu ți-e dragă viața de dragul vieții, ci de dragu) cunoașterii.

augustin – Accept această concluzie.

rațiunea – Și dacă însăși cunoașterea te face nefericit?

augustin – Nu-mi vine să cred că se poate. Dar dacă e așa, nimeni nu poate fi fericit, căci eu n-am altă pricină de suferință decât neștiința. Dar dacă și cunoașterea te face nefericit, atunci nefericirea noastră nu are sfârșit.

rațiunea – Îmi dau seama acum ce vrei: o dată ce cunoașterea n-a adus nefericirea nimănui, e probabil că ea aduce fericirea. Fericit nu e nimeni decât dacă trăiește, și nimeni nu trăiește decât dacă există. Vrei deci să exiști, să trăiești și să cunoști; dar să exiști spre a trăi, să

trăiești spre a cunoaște. Deci știi că ești, știi că trăiești, știi că înțelegi. Dar ai vrea să știi dacă acestea vor dăinui veșnic, sau dacă nu va rămâne nimic din ele; sau dacă o parte va trăi mereu, dar alta va pieri; sau dacă, veșnice fiind, vor putea totuși scădea sau crește. Asta vrei să știi.

augustin – Așa este.

Soliloquia, II, 1.

Psihologia: „Confesiunile”. Forța dialectică a Sfântului Augustin e întrecută de adâncimea analizei sale psihologice. Analiza aceasta și-a aplicat-o mai ales lui însuși, cu o anxioasă dorință de a urmări slăbiciunile și progresele sufletului său; dar cu atâta finețe, și asupra unei naturi așa de bogate cum era a lui, încât omul, în general, nu-și găsisese încă un cunoscător atât de adânc. În *Confesiunile* sale (13 cărți) își propunea să-și descrie lentă-și dureroasa ascensiune către credința catolică în așa fel încât să-l laude pe Domnul, punând în lumină efectele binefăcătoare ale harului Său asupra păcătosului: așa se explică abundența comentariilor și a efuziunilor, chiar în primele nouă cărți în care sunt narate, pe rând, faptele sale începând din prima copilărie până la întoarcerea în Africa (în 387). Dar cărțile următoare, care discută probleme de metafizică și comentează, din acest punct de vedere, primele capitole ale Genezei, au drept scop să fixeze stadiul gândirii lui Augustin zece ani mai târziu, în vremea când scria. Această nevoie de a „revizui” se mai vede încă, mult mai târziu, în *Retractationes* (din anii 426 – 427) în care Sfântul Augustin își reia, ca să le judece, toate lucrările precedente. *Confesiunile* însă, unde pasiunea și drama se împletesc cu elanurile mistice și cu eforturile celei mai înalte abstracțiuni, au dobândit o originalitate unică; și Sfântul Augustin le-a scris cu o adevărată fervoare de artist, într-un stil subtil, plin totodată de ornamente ieftine și de măreție, dar cât se poate de expresiv și de emoționant.

Patima pentru jocurile de circ

[Exemplu care atrage atenția asupra primejdiei unei prea mari încrederi în sine și care dovedește astfel necesitatea grației divine. Pictură insistentă, căutată, exagerat de antitetică, dar capabilă să influențeze puternic imaginația cititorului.]

Alipius¹ nu avea de loc de gând să lase calea lumească pe care atâta i-o lăudaseră părinții săi; plecase înaintea mea la Roma, să învețe dreptul, dar acolo s-a întâmplat un lucru neînchipuit: l-a cuprins o

neînchipuită patimă pentru luptele de gladiatori.

La început îi era silă și groază de ele. Dar s-a întâlnit odată, după prânz, cu câțiva prieteni și colegi care, călcând cu prietenească violență peste toată rezistența și toate vehementele lui proteste, l-au târât în amfiteatru unde, în ziua aceea, tocmai se dădeau aceste jocuri crude și sinistre. El însă le spunea: „Dacă îmi târâți și-mi așezați trupul în amfiteatru, vă închipuiți că mă siliți totodată să-mi îndrept ochii și sufletul asupra spectacolului? Voi fi, și totuși nu voi fi de față, și vă voi dovedi că sunt mai tare și decât cele din arenă”. Auzind așa, prietenii nu s-au lăsat de loc păgubași, ba și-au și sporit îndemnurile, curioși, pesemne, să vadă dacă se va putea ține de cuvânt.

Au intrat și s-au instalat cum s-a putut. Tot amfiteatrul fierbea de cele mai sălbătice plăceri. Alypius însă, cu ochii strâns închiși, și-a oprit sufletul să se coboare la asemenea josnicii. Ce bine ar fi fost dacă și-ar fi astupat și urechile! Căci, la un incident al luptei, un urlet imens a izbucnit din piepturile tuturor spectatorilor și Alypius, biruit de curiozitate, și socotindu-se în stare să disprețuiască și să învingă orice priveliște, a deschis ochii și a fost lovit în suflet de o rană mai grea decât cea primită în trup de gladiatorul pe care dorise să-l vadă și s-a prăbușit mai jalnic decât cel a cărui prăbușire stârnise strigătul publicului. Stri! «««*t**: ZZlăti-și Prieteni 1U1 *» ««. – i* e. evalsă a, care gâtul a izbit auzul lui Alypius și i-a deschis ochii, ca să aibă pe unde pătrunde ceea ce i-a rănit și i-a zdrobit sufletul, sufletul acela mai degrabă îndrăzneț decât tare, și slăbit de însuși faptul că s-a bizuit pe sine, nu pe Tine1, cum s-ar fi convenit. De îndată ce a văzut sânge, a sorbit din plin cruzimea. Nu și-a mai întors privirile, ci și le-a ațintit asupra spectacolului și a tras din el sălbăticie, fără să-și dea seama de oroarea priveliștii, ba chiar desfătându-se cu ea și îmbătându-se din aceste însângerate plăceri. Nu mai era omul care intrase în amfiteatru, ci un oarecare din mulțime, căci se topise în ea, un demn tovarăș al celor care-l aduseseră. Ce să mai spun? A privit la spectacol, a strigat, s-a înf ierbântat și a plecat de acolo otrăvit de nebunia care avea să-l împingă să mai vină și altă dată, nu numai cu cei care îl aduseseră întâia oară, ci mai des decât ei, și cu alții, pe care acum el îi aducea.

Confesiuni, VI, 8, 13.

Extazul de la Ostia

[Plecând de la Milano spre Africa, Augustin (care primise deja botezul) și mama lui, Monica, s-au oprit la Ostia, portul Romei.

Atmosferă emoționantă (iminența morții Monicăi). Elevație mistică firească, totodată simplă și sublimă (evaziunea a două suflete înrudite, detașate de lume, în afara domeniului simțurilor). Ultima parte e expresia palpitantă a gândului actual al scriitorului, la zece ani după evenimente (cf. *Conf. X*, 6 și urm.). Intimitate limpede a concluziei.]

Era aproape ziua în care mama avea să părăsească această lume – zi pe care Tu o cunoșteai, dar noi, nu – când s-a întâmplat, prin voia Ta, împlinită, ca de obicei, în chip tainic – să ne aflăm numai noi doi, mama și cu mine, sprijiniți de pervazul unei ferestre care se deschidea asupra grădinii interioare a casei în care locuiam. Asta se petrecea la Ostia, pe Tibru, unde, feriți de mulțime, ne odihneam de oboseala lungii noastre călătorii și ne pregăteam să trecem marea. Stăteam de vorbă, așadar, numai noi doi, cu multă blândețe și „uitând trecutul și avântându-ne către viitor²” încercam să ne închipuim amândoi, cu ajutorul Adevărului care ești, cum avea să fie acea viață veșnică a sfinților „pe care nici ochiul n-a văzut-o, nici urechea n-a auzit-o, nici suflul omului

1 Pe Dumnezeu.

Apostolul Pavel, *Epistola către filipeni*, III, 13.

n-a pătruns-o” 1. Dar noi tânjeam să sorbim cu buzele sufletului din undele cerești ale „izvorului Tău, izvor de viață, ce se află întru Tine” 2 și, cu cât vom fi cules din el, să încercăm a pătrunde, cum vom putea, acest coplesitor adevăr.

Ajunseserăm la încheierea că plăcerile trupești, oricât ar fi ele de mari, și oricâtă căldură trupească le-ar lumina, nu pot fi nici comparate și nici măcar amintite, alături de bucuria vieții viitoare. Așa încât, avântându-ne cu și mai fierbinte dorință spre „Viața adevărată” am străbătut rând pe rând toate câte sunt materiale, chiar și cerul, de unde lucesc asupra pământului soarele, și luna, și stelele. Și pătrundeam mereu mai adânc, cântărind totul, vorbind despre tot și minunându-ne de lucrarea ta; am ajuns și la sufletele noastre, și am trecut de ele, spre locul acela de nesfârșită bogăție în care, veșnic, Israe¹³ primește de la Tine hrana Adevărului, și în care Viața înseamnă înțelepciune⁴, adică izvorul tuturor celor ce au fost, sunt și au să fie; doar ea însăși nu se schimbă, ci rămâne așa cum a fost și va fi întotdeauna. Mai bine zis nu are nici trecut, nici viitor, ci doar ființă, căci e veșnică. Și, cum vorbeam și tindeam atâta spre ea, am cuprins-o o clipă în acest avânt al sufletului nostru. Apoi am suspinat, și-am lăsat,

alipită de ea, acea „presimțire a Spiritului” 5 și ne-am reîntors la zadarnicul sunet al buzelor noastre, al locului unde nasc și mor cuvintele noastre. Dar cât sunt de departe de Cuvântul tău, Doamne, care rămâne mereu el însuși, fără să îmbătrânească, și împrăștiează totul!

Spuneam așadar: Dacă s-ar întâmpla ca într-o ființă să nu mai aibă glas nici zbaterea trupului, nici chipul pământului, al apelor și al aeru –, lui, nici chipul cerului, să nu mai aibă glas nici măcar sufletul – sau să se depășească, nemaigândindu-se la sine – dacă s-ar întâmpla să tacă și visele, și revelațiile imaginației, și orice limbă, și orice semn, și orice lucru trecător, să stea toate în deplină tăcere (căci atâta vreme cât se fac auzite, spun toate doar atât: „Nu singure ne-am făcut așa cum suntem, ci Cel ce dănuie veșnic”; Și după ce au spus așa, pot să tacă, pentru că urechea s-a înălțat deja spre Cel ce le-a făurit). Și să vorbească numai El, nu prin ele, ci direct, ca să-i putem auzi Cuvântul, nu rostit de o limbă omenească, nici de glasul unui înger, nici de tunetul unui nor, nici învăluit în taina unei comparații, ci să-l auzim pe El, pe care-l

1 Apostolul Pavel, *Epistola I titre Corintieni*, II, 9
Psalmi, XXXV, 10. Drept-credincioșii.

Vezi mai sus > p 7 g8 și urm

— Apostolul Pavel, *Epistola către romani*, VIII, 23.

Iubim în aceste lucruri, vorbindu-ne de-a dreptul, nu prin ele. Acum o clipă, năzuind spre El, am atins cu gândul, fulgerător, Veșnica înțelepciune, nemișcată, mai presus de orice. Dacă această străfulgerare s-ar prelungi topind toate viziunile celelalte, incomparabil mai puțin importante, și dacă ea singură l-ar cuprinde pe cel care o trăiește, l-ar absorbi cu totul și l-ar cufunda în bucurii atât de adânci încât această clipă de înțelegere după care am suspinat să semene cu viața cea veșnică, nu înseamnă oare că s-ar împlini vorba: „Intră întru bucuria Domnului tău” 1? Și când anume? Nu cumva în ziua în care „Vom învia cu toții, dar fără să fim schimbați cu toții” 2?

Despre aceasta discutăm, cu alte vorbe și în alt fel. Dar aceea a fost ziua – și Tu o știi, Doamne – în care, pe când vorbeam despre acestea și lumea, cu toate plăcerile ei, își pierdea prețul pentru noi, mama a spus: „Fiul meu, eu nu mai trag bucurie din nimic pe lumea asta. Ce mai fac aici și de ce mai sunt aici, devreme ce s-a încheiat ceea ce așteptam de la viață? Un singur lucru mă făcea să doresc să mai

trăiesc o vreme: să te văd, până nu mor, creștin catolic. Domnul mi-a dăruit pe deplin această fericire, căci te văd disprețuind mulțumirile lumești și slujindu-l pe El. Ce mai caut eu aici?"

Confesiuni, IX, 10, 23 – 26.

Învățătura dogmatică: „Predicile”. Cu totul diferit ne apare Sfântul Augustin când își îndeplinește misiunea sacerdotală: atent la scopul pe care și l-a propus, lipsit de preocupare literară. Așa se prezintă *Scrisorile* lui, care n-au nici strălucirea, nici farmecul celor ale Sfântului Ieronim. *Predicile* (foarte numeroase, deși s-au pierdut multe dintre ele) nu le redacta dinainte: le notau stenografii sau credincioșii. Ele sunt uneori oarecum îngrijite stilistic, fiindcă Sfântul Augustin nu se poate detașa de lungă sa formație retorică; dar ne impresionează mai mult simplitatea planului și a formei: nu uităm bogăția spirituală a predicatorului, dar simțim că se coboară la nivelul auditoriului său.

— Matei, XXV, 21.

Apostolul Pavel, *Epistola 1 către Corintieni*, XV, 51. Dar Sfântul Augustin modific* formula, pentru a o spiritualiza: apostolul Pavel spunea că „toți vor fi schimbați” pentru că trupurile vor deveni, din coruptibile incoruptibile; fără a se îndoii de învierea trupului Sfântul Augustin pare a [avea aici în vedere numai sufletul.

Predică despre înălțare

[Simplă schemă, dar dogmatic bogată (legarea învierii de înălțare) și bogată și în imagini. Predica tratează în continuare tema, de ordin practic, a umilinței.]

Mântuitorul nostru, preaiubiții mei frați, s-a înălțat la ceruri; departe de noi, așadar, tulburarea, pe acest pământ. Acolo să ne fie gândul și vom avea pace aici. Să ne înălțăm și noi, cu gândul, alături de Cristos; când va veni ziua cea făgăduită, îl vom urma și cu trupul. Trebuie totuși să știm, frații mei, că alături de Cristos nu se pot sui la ceruri nici trufia, nici lăcomia, nici desfrâul; niciun păcat al nostru nu se înalță împreună cu Tămăduitorul. Dacă voim așadar să-l urmăm pe Tămăduitorul nostru, trebuie să ne dezbrăăm de cusururi și păcate. Căci toate ne împovărează ca niște lanțuri și vor să ne strângă în mreaja păcatelor noastre. De aceea, cu ajutorul Domnului și după vorba Psalmistului, „să le sfărâmăm lanțurile” 1 ca să putem spune, liniștiți, Domnului: „Mi-ai sfărâmat lanțurile; îți voi închina o jertfă de laudă” 2. Învierea Domnului e nădejdea noastră, înălțarea Domnului e gloria noastră³.

Predici, CLXXVII, 1.

În felul acesta, cu mult simț psihologic (vezi, de exemplu, tratatul său despre *Arta de a catehiza*), Sfântul Augustin se străduia să întărească dogma catolică la credincioșii săi. Pe de altă parte, ducea o luptă foarte grea, prin conferințe de respingere și prin lucrări dogmatice, împotriva ereziilor și a schismelor: în special împotriva maniheismului; a donatismului, care propovăduia o rigoare excesivă și tulbura sufletele; a pelagianismului, care pretindea că firea omului este cu desăvârșire sănătoasă; și împotriva arianismului. O foarte mare parte a operei Sfântului Augustin e consacrată acestei misiuni.

Sinteza creștină: „Cetatea lui Dumnezeu”. În anul 410 Roma fusese ocupată și prădată de vizigotul Alaric: spaima de catastrofă i-a făcut pe păgâni să-i acuze pe creștini de a o fi provocat prin necredința lor față de zei. Sfântul Augustin s-a hotărât să respingă acuzația. Dar lucrarea, mărimdu-se încet-încet, a deveni

1 Psalmi, II, 3.

Psalmi, CXV, 16 – 17.

Făgăduiala vieții veșnice în cer nit o puternică și ciudată sinteză, totodată filosofică și istorică, a gândirii creștine din acea vreme. Încheiată abia în 426, *Cetatea lui Dumnezeu* (în 22 de cărți) opune, pe de o parte, truda celor buni activității celor răi, și, pe de alta, falsele onoruri pământești – împărăției cerurilor; „cetatea lui Dumnezeu” e constituită din mulțimea celor drepti care luptă pe pământ (Biserica militantă) și care se vor uni cu Domnul în viața cea veșnică: numai ea are importanță. Așadar Sfântul Augustin se străduiește, mai întâi, urmărind firul istoriei romane, să dovedească zădărniciia orgoliilor ei; apoi, să combată formele religioase și filosofice păgâne; în sfârșit, să exprime dezvoltarea creștinismului începând cu istoria evreilor, și ansamblul metafizicii lui.

Polemică și constructivă totodată, lucrarea are un plan incert până și în amănunte; erudită, ea folosește (fără însă a le controla) o sumedenie de fapte împrumutate mai ales de la Varro și reia toate temele apologetilor creștini, începând cu Tertulian. E grandioasă prin intenția ei de a face filosofia istoriei universale, prin noblețea și poezia ideii ei principale. Poate părea chiar animată de o îndrăzneală de vizionar: Sfântul Augustin, împăcat cu ideea pie-irii Romei și a lumii antice, aspiră la o societate creștină care va fi idealul Evului Mediu occidental.

Măreție națională și dreptate

[Revendicări: 1. a valorii morale împotriva belșugului material; 2. a valorii individului împotriva omnipotenței Statului. Mai ales a doua e foarte creștinească, subversivă față de imperiu, dar corectată, în parte, în penultimul paragraf. Ca să ușureze trecerea acestei revendicări, un singur citat din Scriptură, atenuat, dar numeroase formule filosofice, analoge cu cele ale lui Seneca. Plan nu tocmai clar. Imaginație sobră.]

Aș vrea să cercetez puțin ce logică, ce înțelepciune e în lauda cu orice preț a măreției și întinderii unui imperiu, când nu poți dovedi că ea îi face pe oameni mai fericiți: sunt veșnic înțeleștați în războaie, veșnic scăldați în sânge – fie cel al fraților, fie cel al dușmanilor lor, oricum, sânge omenesc – veșnic gătuiți de o neagră spaimă sau roși de o poftă sângeroasă, iar bucuria lor are strălucirea fragilă a sticlei, gata în orice clipă să se sfărâme. Ca să înțelegem mai bine cum stau lucrurile, să nu ne încurcăm în vorbe mari și goale, să nu ne slăbim puterea de pătrundere a privirii folosind termenii pretențioși de popor, regat, provincie.

Să ne închipuim doi oameni (căci fiecare om e, ca litera în *frază*, elementul primordial al cetății și al regatului, oricât de largi ar fi granițele acestuia) dintre care unul sărac, sau mai degrabă cu un avut modest, iar celălalt putred de bogat; dar un bogătaș chinuit de spaime, mistuit de mâhniri, ars de patimi, niciodată împăcat, veșnic neliniștit, gâfâind în luptele neîncetate cu dușmanii săi și, în schimbul acestor zbateri, înmulțindu-și la nesfârșit averile, dar, totodată, și grijile și amărăciunile. Iar săracul, mulțumit cu puținul său, nespus de drag alor săi, se bucură de cea mai dulce pace alături de rudele, de vecinii și de prietenii săi, trăiește în credință curată, are inima blândă, trupul sănătos, viața cumpătată, purtarea cinstită, conștiința împăcată. Mă întreb dacă există vreun om atât de nebun încât să nu știe pe care din doi îl preferă. Aceeași comparație e valabilă și pentru două familii, două popoare, două regate; dacă o respectăm cu strictețe, și gândim drept, vom vedea ușor unde e zădărnicia și unde – bucuria.

De aceea, pentru cine se închină adevăratului Dumnezeu și îi aduce, ca prinos, adevăr¹ și purtări curate, e bine ca cei buni să domnească multă vreme și peste mari întinderi, nu atât în folosul lor cât în folosul celor asupra cărora domnesc. Căci, în ce îi privește pe ei înșiși le sunt de ajuns credința și cinstea lor – daruri neprețuite ale

Domnului – ca să le aducă fericirea în viața pământească și să-i facă s-o presimtă pe cea a vieții veșnice. Așadar aici, pe pământ, domnia celor buni nu le folosește atât lor înșile, cât stării lucrurilor omenești; domnia celor netrebnici, dimpotrivă, le dăunează acestora, pentru că își pustiesc sufletul făcând numai rele, căci au deplină libertate să le facă; celor însă care sunt siliți să li se supună nu le dăunează decât propria lor rea-voință. Ceea ce îndură cei drekți din porunca celor nedrești nu e pedeapsă pentru vreo vină, ci încercare a calității lor. Omul cinstit, chiar dacă e pus să slujească, rămâne liber; netrebnicul, dimpotrivă, chiar când domnește, rămâne sclav și anume sclav nu al unui singur om, ci, ceea ce e și mai rău, sclavul tuturor viciilor, câte le are. Despre viciile acestea scrie Sfânta Scriptură: „Cusurul care te-a învins, acela te și face sluga lui”. Așadar, fără dreptate, ce rămâne dintr-un regat, decât o mare adunătură de tâlhari? Căci ce sunt altceva cetele de tâlhari, decât niște mici regate? Fiecare din ele e o mână de oameni supusă unui singur conducător, care respectă un legământ de tovărășie și-și împarte prada după o lege bine stabilită. Dacă această ceată adună destui ticăloși ca să prindă Putere, să-și lățească cuceririle, să-și întocmească sălașe, să înfrângă

1 Jertfă într-adevăr plăcută lui Dumnezeu.

orașe, să supună popoare, va dobândi, fără nicio îndoială, numele de „regat”, nume pe care și-l câștigă nu fiindcă s-ar fi lăsat de ticăloșii, ci fiindcă are siguranța, acum, că nu va primi nicio pedeapsă pentru faptele ei. Cu finețe și cu dreptate i-a răspuns odată lui Alexandru cel Mare un pirat pe care i-l aduseseră prins, îi întreabă regele: „Ce gând ai, de cotopești astfel mărilor?” Prinsul îi răspunse, liber și îndrăzneț: „Tu ce gând ai, de cotopești astfel pământurile? Doar că mie, fiindcă n-am. decât o biată luntre, mi se zice tâlhar, iar ție, fiindcă ai o flotă mare, ți se zice căpitan!”

Cetatea lui Dumnezeu, IV, 3 – 4.

Imaginație și mișcare. Cele mai importante calități literare ale Sfântului Augustin se leagă chiar de temperamentul său: bogăția senzațiilor i-a dezvoltat admirabil imaginația, realistă în fond, dar colorată, din pricina citirii frecvente a Bibliei, cu o anume exagerare orientală, mai diversă și mai poetică decât cea a compatriotului său Tertulian; ardenta activitate a gândirii și neliniștea dorințelor lui dau lucrărilor sale o mișcare pasionată: în ele dialectica devine o luptă palpitantă, analiza psihologică – o dramă plină de anxietate.

Limba și stilul. Forma e, și ea, tot atât de originală; diferită, cum s-a văzut, după lucrări: avem chiar un *Psalm abecedari* al Sfântului Augustin, în care autorul, spre a uni sufletele populare în expresia credinței catolice, a folosit o versificație cât se poate de puțin clasică, aproape romanică. Idealul său însă (evident mai ales în *Confesiuni*) e o proză armonioasă care merge drept la țintă, dar revine apoi, înainte de a porni mai departe; șirul acesta de alunecări și de reluări ajunge să producă un fel de incantație. Limba e mai puțin pură decât cea a Sfântului Ieronim. Podoabele, cuvintele sunătoare se întâlnesc la tot pasul, dar și cele mai îndrăznețe și mai frumoase imagini, de un lirism cu adevărat creator: dacă, tinzând de veacuri să se poetizeze, noua proză latină dăduse la iveală, prin Tacit, primele ei capodopere, încheierea ei se găsește, fără îndoială, la Sfântul Augustin.

Concluzie. Sfântul Augustin a fost din ce în ce mai mult privit, de-a lungul timpurilor, ca posesor al „grației divine”: adică al darului gratuit prin care Dumnezeu salvează un păcătos. Căci îi simțise coborând asupra lui însuși; iar drumul care l-a dus spre Dumnezeu a fost studierea, fără slăbiciune, a instinctelor rele și a căderilor sufletului. Dar, psihologic și mistic, el e totodată un mare filosof și un puternic teoretician: unul dintre cele mai alese spirite din câte au existat vreodată.

De multă vreme încercau creștinii să pătrundă ISIUKILII și în istorie. Marile opere istorice ale trecutului apăreau ca unul dintre stâlpii esențiali ai orgoliului păgân: era important să fie săpat. Lucrul se putea face fie științific, lărgind câmpul de investigație; fie tendențios, interpretând altfel faptele înregistrate. Asta au încercat, dar destul de slab, urmând școala Sfântului Ieronim sau a Sfântului Augustin, cei dintâi specialiști creștini ai istoriei.

Sulpicius Severus (aprox. 360 – aprox. 425.) Născut în Aquitania, avocat renumit, Sulpicius Severus a părăsit viața lumească, la fel ca prietenul său Paulinus din Nota, dar abia în 399. E un Sfânt Ieronim mai mărunț, care se mărginește la rezumatul istoric și la hagiografie. *Cronica* lui (*Chronica*) condensează într-o formă nervoasă, fără indicații de izvoare, istoria „universală” de la facerea lumii până la consulatul lui Stilicho (în anul 400). Pe de altă parte, a ridicat în slăvi ascetismul Sfântului Martin, „apostolul Galiei”, pe care îl cunoscuse, așa cum Sfântul Ieronim laudase ascetismul călugărilor din Orient. Dar a făcut-o cu mai multă insistență: o *Viață* (397), *Scrisori*

complementare despre moartea Sfântului, *Dialoguri* (aprox. În 403 – 404) etalează meritele și miracolele, cu hotărârea fermă de a nu lăsa să se piardă (uneori chiar sporind adevărul!) niciuna din trăsăturile care compun o figură populară. Lucrările acestea de actualitate (Sfântul Martin a murit în 396) au avut un succes uriaș: aveau prospețime, erau bine scrise, și le permiteau occidentalilor să opună în sfârșit celebrilor călugări din Orient un erou al ascetismului care le aparținea cu adevărat.

Paulus Orosius. Preotul spaniol Paulus Orosius a mers pe urmele Sfântului Augustin. Acesta îl sfătuisese să respingă mai temeinic decât o făcea el însuși în *Cetatea lui Dumnezeu* ideea păgână că nenorocirile vremii se datorau necredinței creștinilor. În doi ani (415 – 417), Orosius a scris la repezeală șapte cărți *împotriva paginilor* (*Adversum paganos*), străduindu-se să demonstreze că, de la facerea lumii, omenirea n-a dus lipsă de nenorociri? că ele au fost adesea mai cumplite decât cele contemporane:

nici măcar de barbari nu mai trebuie să se teamă atâta lumea romană; iar providența, punându-i pe oameni la încercare, îi duce spre o soartă mai bună. Lucrarea insistă mai ales asupra Romei regale și republicane (cărțile II-VI). E scrisă cu oarecare elociență și conține o mulțime de imitații după clasici.

Salvianus. Ultimul pas care rămânea de făcut era renegarea Romei și îndreptarea hotărâtă spre viitorul inevitabil: regate barbare, dar creștine, care să-și împartă imperiul din Occident. Pasul acesta l-a făcut (sau aproape) un preot din Marsilia, Salvianus, în lucrarea sa *Cârmuirea lui Dumnezeu* (*De gubernatione Dei*), redactată între 439 și 451. E mai degrabă un pamflet de moralist decât o istorie: romanii își merită nenorocirile, căci sunt plini de vicii; barbarii, dimpotrivă, au onoare și puritate: providența i-a chemat să pedepsească o societate coruptă. Lucrarea lui Salvianus are valoare prin faptul că zugrăvește, chiar dacă exagerat, anumite medii contemporane, dar are valoare și prin forța ei retorică, și, în sfârșit, ca mărturie a timpurilor noi. Totuși, cam în aceeași vreme, papa Leon cel Mare proteja Roma de Atila și de Genseric, și lăuda măreția ei nemuritoare.

4 Poezia creștină

Se pare că înainte de „pacea Bisericii” (313), creștinismul n-a simțit nevoia să aibă o poezie proprie. Dar în secolul al IV-lea asistăm la efortul, făcut în sensuri diferite de mulți scriitori, i pentru a o crea.

Încercarea împăratului Iulian de a interzice creștinilor învățarea literaturii păgâne pare să fi stimulat această activitate: creștinii trebuiau să facă față prin propriile lor mijloace. Scopul era clar; metoda rămânea confuză. Se putea păstra contactul cu poporul, credincioșii puteau fi invitați chiar să participe la liturghie, recitind sau cântând în cor imnuri și psalmi: Sfântul Hilarius, Sfântul Ambrosius, Sfântul Augustin au încercat să scrie asemenea piese. Dar în cazul acesta trebuia adoptată, hotărât, limba și metrica mai mult decât nesigură a oamenilor simpli: dintre cei trei, numai Sfântul Augustin a făcut aceasta încercare și doar parțial. Sau atunci se putea lua hotărârea de a turna temele și simțămintele creștine în tiparul formulelor și al metricii clasice: astfel se răspundea mult mai bine disprețului paginilor, dar se abandona speranța, riscată, e adevărat, de a da naștere, mai curând sau mai târziu, unei poezii cu adevărat noi. A învins influența lui Vergiliu, Horațiu și Ovidiu.

Iuvencus, Ciprian, Comedian. Prin anul 330 un preot spaniol, C. Vettius Aquilinus Iuvencus, a transpus Evanghelia în peste 3.000 de hexametri, fără să poată evita când o uscăciune prea respectuos literală, când lungimile diluate. Alt versificator, Ciprian, cult, dar slab cunoscător al prozodiei clasice, a transpus în același mod Biblia (*Heptatenchos*). Mult mai curioasă e figura lui Comedian care a scris cu siguranță după 4401 (alți critici îl plasează în secolul al III-lea sau al IV-lea): puritan veșnic nemulțumit, face morală tuturor în cele două cărți de *Instructiones* (80 de piese în acrostih) și în *Carmen apologeticum* (în 1060 de versuri), care se încheie cu un tablou apocaliptic al ultimelor timpuri ale lumii. Barbar ca limbă și versificație, Comedian a vrut oare să se facă înțeles de un public popular sau e doar, ceea ce e-mai plauzibil, un semiincult?

Evoluția poeziei creștine. În vremea lui Teodosiu, fiindcă creștinismul triumfa într-o societate foarte rafinată din punct de vedere literar, poezia lui s-a hotărât în sfârșit în sensul imitării clasicilor, fără însă ca eleganța formei să dăuneze purității doctrinei. Dar două noi aspecte ale creștinismului au favorizat atunci această sinteză: mai întâi înflorirea, în plină lumină acum, a unei importante arte creștine (arhitectură și, mai ales, pictură, în frescă și mozaic) capabile să susțină inspirația plastică a scriitorilor; apoi un fel de îmbinare între credința creștină și devoțiunea păgână în jurul mormintelor și sanctuarelor martirilor „așa încât eternele simțăminte

populare, sever reprimată până atunci de noua religie, au găsit din nou prilej de exprimare. În felul acesta se apropiau două mentalități cu totul opuse în principiu: spiritualismul creștin și realismul estetic al paginilor.

PRUDENTIUS Aurelius Prudentius Clemens, din Calahorra

348 – din sau e-n Saragosa (în Spania), după ce a dus aprox. 41U viață mondenă foarte activă, în calitate *de*-avocat și de înalt funcționar, s-a hotărât, către cincizeci de ani, să-i aducă laude numai Domnului. A făcut-o în versuri, cu o fecundi

1 Așa cum a demonstrat P. Courcelle, *Rev. des St. lat.*, XXIV, 1956, pp. 227 – 246...

tate extraordinară – a scris aproape 20.000 de versuri în șapte sau opt ani, între 398 și 405 – și cu un talent autentic.

Poezia lirică. Prudentius a găsit în doctrina creștină două noi izvoare de poezie lirică: sanctificarea orelor cotidiene și a anumitor zile, în care toate realitățile îmbracă o strălucire simbolică, și eroismul supraomenesc al celor ce-și mărturiseau credința, exaltați de viziuni cerești. De aici, pe de o parte, cele 12 imnuri din *Liber Cathemerinon* (sau „Carte a ocupațiilor zilnice”); pe de alta, cele 14 ode, despre 14 sfinți, mai ales spanioli și romani, din *Liber Peristephanon* („Despre cununile” martirilor). Prudentius a folosit în aceste poezii ritmuri foarte variate, pe care le mânuiește cu multă pricepere. Vădește și alte mari calități: sentiment, prospețime, forță când e nevoie, culoare și varietate în descriere. Singura lui scădere e lungimea; mai ales în cuvântările pe care le atribuie sfinților vorbăria lui e obositoare și nu e lipsită nici de emfază, nici de prost gust. Acumularea miracolelor, cât ar fi de poetic în principiu acest subiect, devine monotonă. Ajungi să-ți dorești o omenire mai de rând.

Imn focului nou în sabatul de Paște

[însămbăta (sabatul) Pastelor se reînnoiesc aghiazma și flacăra candeliei din altar, iar feluritele văpăi capătă pentru creștini accepțiuni simbolice foarte bogate, odată cu o voluptate semisenzorială, semiintelectuală. Sentiment al tainei în cel mai mărunț lucru al activității omenești ca și în măreția naturii. Luminoasă putere de evocare. Vocabular descriptiv pkn de bogăție și poezie. Fermitate în simbolism fără a fi prea impetuos. Bucata este formată din strofe de câte patru asclepiazi (dactili – uuși trohei – u).]

Tu călăuza noastră bună1, Izvor al razei rumene, Ce pui hotare

pentru timpuri în perindarea lor la rând.

Aminte ia că soarele în umbre negre s-a înecat

Și că acuma haosul

1 Ciistos în care s-a dezvăluit bunătatea dumnezeiască.

Cel fioros, năvală a dat. Celor ce-n tine cred, tu iarăși Văpăi de soare dăruie. Deși, nenumărate, stelele și luna scaldă întregul cer, Cu para lor împărătească, Ne-ai arătat cu toate astea Scânteii din cremenii cum se cer să-și scape sămânța vie.

Astfel, aproapele să știe Ce așteptare de lumini Ascunde-n trupu-i de tărie, Crist ce-a voit să i se spuie Drept nume, piatră neclintită. De unde-și trag originea Firavele scânteii ce-avem. Acestea toate ni le paștem cu rouă grasă de măslin¹, Ce-n policandre o vărsăm; Cu faclele din crengi uscate Sau chiar cu-acele ce le facem Lipind pe-un fir de cânepă. Din fagurii cei storși de miere. Surata, ceară a florilor.

Se-nalță flacăra vioaie fie din ciobul cel de lut² Unde fitil de in se îmbată cu suc de lin, de untdelemn. Fie că-și trage hrana toată Din cetină de pin, crestată. Fie că mucusul, arderea-i Din ceara lucie o soarbe. Nectar fierbând, din creștetu-i Topit acuma, cade-n picuri De lacrimi moi și miresmate.

Astfel puterea focului

Revarsă plâns de ploaie aprinsă.

Din pisc muiat, de luminare:

1 Untdelemnul. Lămpile o bișnuite (foarte numeroase în necropolele creștine) erau de lut ars.

De darurile tale însă, Părinte-al nostru, scânteiază în flăcări jucăușe, atrii: Luminii apuse îi ia locul o seamănă din fața cărei, Având veșmântu-i sfâșiat, învinsă noaptea dă îndărăt. Dar cine-o fi să nu întrevadă în Dumnezeu înaltul vad De unde vii lumini se-arată?

Cathemerinon, V, v. 15 o Martiriul Sfintei Eulalia

[Un fel de jubilar datorită metrilor (trei dactili urmați de o silabă oarecare) și vioiciunii strofelor determină armonia temelor: eroismul martirei, miracolul, descrierea m. ormântului de preț, sărbătorire a tinereții (cu un caracter semipăgân). Justețe descriptivă fină și gust al culorii (e remarcabil contrastul măiestru între albul miraculos al zăpezii și sclipirea sanctuarului). O ușoară tensiune oratorică, care însă nu merge, aici, până la emfază.]

Cei doi călăi nepregetând %

Sfâșie-un trup ca trestia
Și căngi de fier, din două părți
Se înfig în pieptul de fecioară.
Tăind adânc până la os;
Eulália rănilor-și socoate:

„Din clipa asta. Doamne Sfinte, în trupul meu vei fi înscris; Nu mică – îmi este bucuria Stigmatelor-mi să le citesc: Numai trofee de-ale tale, Cristoase-n ele eu zăresc, Iar purpura de sânge proaspăt, Doar sacru-ți nume îl rostește”.

Fără de lacrimi, fără geamăt Vorbea voioasă, neînfricată:
Durerea crudă nu pătrunde în sufletul și-n simțul ei; Risipa sângelui o scaldă la un izvor de apă caldă.

Dar sfâșierea ucigașă
Nu-i este cea din urmă caznă.
Ci nefiind tăiată încă.
Până la coaste carnea-i toată.
Cu torțe-aprinse încep atuncea
Să-i deie foc de pretutindeni
Și ard și pânțele și coaste.
Înmiresmatele ei plete
Se revărsaseră pe sâni
Și învelindu-i umerii, în unduirea lor bogată
Răpeau privirii altora, întregul nud al ei, de fată.

În scăpărarea-i flacăra, Asupra feței își ia zborul, Prin păr cuprinde creștetul, Mărindu-și pururea năvala. În voia-i de-a muri mai iute, Fecioara, fața își apleacă și soarbe rugu-i arzător.

Peste-o clipită doar, din gura
Martirei își avântă zborul
Un porumbel mai alb ca neaua;
Spre cerul unde-s stelele.
Se înalță sufletul aceleia
Ce-a fost pe lume, Eulália.
Blând lapte, viu și fără vină.
Gâtul, inert, îi lunecă
Și rugu-învăpăiat, se stinge.

Netulburata pace a morții Asupra trupului coboară, Iar sufletu-n eter tresaltă De bucuria cea mai mare, Luând-o, fapt într-aripat, Spre adăpostirea lui înaltă.

Un ajutor al gâdelui
Văzu el însuși cum din gura
1 Simbol obișnuit al sufletului.
— Epitetele care se aplică Eulaliei se potrivesc și porumbelului.
Femeii își lua avântul.
O colilie pasăre.
Din cale afară speriat
El sare ars lăsându-și lucrul.
Chiar lictorul, în spaima-i fuge.
Și iată că din recea iarnă
Fulgi de omăt au prins să cearnă întregul for l-acopere.
Țesând un giulgiu ca de in
Pe trupul Eulaliei
Ce zace pradă înghețului.

Departe, milă, de aici! Departe, gloată înlăcrimată Ce-n jurul
moartei s-a și strâns să o petreacă pân-la groapă... Stihii de Dumnezeu
trimise Te-or însoți alai, fecioară!

Emerita¹ e astăzi locul Ce i s-a dat pentru mormânt,
Strălucitoare coloare Durată de veltoni, cândva; Pe lângă dânsa trece
fluviul Anâs, vestit până departe, și cu vârtejurile lui verzi El spală
zidurile mândre.

Aicea unde-n marmori clare Din solu-i scoase ori de aiurea.
Sclipesc înviorate-altare, Mărită humă îi păstrează în sânul ei cenușa
sacră.

Tavanul, sus se rumenește De aurite stucaturi, Iar lespezile de
sub pasu-ți, Cu mozaic multicolor, îți par poiene înrourate, Sclipind de
minunate flori.

Culegeți lucii viorele
Și rupeți sângeriu safran:

O iarnă dulce cum nu-i alta¹, Nu ne-a lipsit de darul lor. Topită-i
gheața, de-o căldură Ce lasă țărna-n voia ei, S-aveți și voi prilej de-a
strânge Flori luminoase, în panere.

Băieți și fete, le aduceți cu deasa coamă a lor de foi, Iar eu, luat
de-alaiul vostru, în ritm dactilic împletite Cununi de versuri am să-i
dărui cu flori mărunte, ofilite, Dar totuși flori de sărbătoare.

Peristephanon, III, v. 131 – 210.

Poezia didactică. Scrierile didactice ale lui Prudentius sunt și ele,
în majoritatea lor, polemice: el apără ortodoxia împotriva ereticilor, a

evreilor și a paginilor. Aceste scrieri sunt: *Apotheo-sis*; *Hamartigeneia* („Poem despre originea răului”); două cărți împotriva lui Symmachus, în formă de altminteri politicoasă și pline de rivalizare, într-un patriotism, cu adversarul. Aceeași suplețe, aceeași strălucire, multă claritate și siguranță în construcția acestor poeme: Prudentius face să fie interesante până și discuții sau expuneri foarte abstracte. Nu s-ar putea spune același lucru despre *Psychomachia*, luptă alegorică între virtuți și vicii – personificate, care se sfârșește cu triumful Credinței: dar tema aceasta avea să aibă mult succes în literatură și mai ales în arta Evului Mediu occidental.

În sfârșit, sub titlul obscur de *Dittochaeon*, Prudentius a adunat 49 de catrene în hexametri, care explică, fiecare, câte un tablou legat de Vechiul sau de Noul Testament. Se vede aici în ce „fel se unifica încet-încet societatea creștină, atâta vreme confuză în secolul al IV-lea, acum când arta și poezia aveau aceleași scopuri educative: dar reprezentările figurate puteau impresiona și pe inculte, pe când poezia nu ajungea decât la cei rafinați.

1 Sărbătoarea Sfintei Eulália cade în ziua de 12 februarie.

Sacrificiul împăratului Iulian

[Scenă simbolică (triumful irezistibil al creștinismului) larg tratată în mod epic. Contopire spontană a elementelor realiste cu misterul. Seninătate a credinței sigure de sine, care nu se teme să dea dreptate adversarului. Un nou patriotism, unind ideea Romei cu aceea de creștinătate.]

În șiru-ntreg¹, doar unul din principii nu-i urmează.

Deși copil, țin minte, era un cap de oaste

Viteaz din cale-afară și dătător de legi.

Prin vorba lui, prin fapta-i, cu multă faimă-n lume, îndrumător de țară, dar nu și al credinței²

Celei adevărate: el adora trei sute

De mii de zei și-n suflet n-avea pe Dumnezeu.

Cu toate astea însă, gândea mereu la Roma-i...

Pleca augusta-i frunte, spre argilele Minervei.

Iunonei nu o dată sandala i-o lungea.

Se prosterna în fața călcâielor lui Hercul, împovăra g-fcunchii Diane, cu tăblițe.

Stătea cu capu-n țărână, spre Apolo cel de ghips.

Ori calul de sub Pollux³ îl afuma acesta, în aburii tipsiei cu

măruntaie fripte...

Odată, el menise mult sânge, s-o împace
Pe apriga Hecate⁴. Stăteau să cadă jertfă
Securilor sfințite de mână de pontif.
Cirezi întregi, de vite, juninci a căror frunte
O învăluiau cu umbre, împletituri de Cipru⁶.
Împodobit cu panglici, cum datina o cere.

Scoțând din trup de jertfe cuțitu-înfipt în ele.
Umbla prin măruntaie bătrânul haruspici
Și le scotea afară, cu mână însângerată, în zbaterea de fibre, a
frigurilor morții.

El spasmele din urmă, de inimă fierbinte.
Bun cititor în semne, le numără și înseamnă.
Schimbându-se deodată la față, preotul.

1 Din neamul lui Constantin, creștini cu toții. Creștină,
bineînțeleș.

Reprezentat călare: după câte se pare, calului i se ofereau
jertfele. * *Zeița* infernului.

Arbore funerar, potrivit cu acest sacrificiu.

În cursu-acestei sacre ceremonii, exclamă: „Dar ce se întâmplă
oare, preabunule împărate? Mai mare, mult mai mare ca zeii noștri,
uite. Nu știu ce zeități se-arată din altare, Pe placul cărei nu sunt nici
cupe înspumate De lapte și nici sânge de turme împărătești și nici
cununi pe tample sau miroș de verbină¹; Nălucile chemate, le văd cum
pier departe; De groază Persefona² se trage îndărăt, Cu torțe stinse, în
fuga-i și biciul rupt în două, Iar magicele vorbe, nimic nu mai
îndreaptă; Chiar vrăjile tesale³ nu sunt de vreun folos. Nu-i jertfă să
reîntoarcă pe manii tulburați. Nu vezi cum se-ofilește și fumul din
cătuie? Cum lânzezește jarul pe sub cenuși cărunte? Iar sluga
împărătească, nici patera bogată Nu poate s-o mai ție și-i picură la vale,
în tremuratul mâinii balsamurile scumpe, înmărmurit cu totul,
flaminu¹⁴ însuși vede Cum laurii îi pică din vârful capului; De sub
junghieru-i care acumă șovăiește Fug victimele sacre, de-a lungul
câmpului. Pricina nu știu care-i, dar cred că vreun creștin Dintre
adeptii tineri, s-a furișat aici. De-acest soi rău de oameni încep să se
agite și benzile de lină și perna zeilor. Scăldatu-acesta, unsu¹⁵ să plece
dintre noi, De vreți ca Proserpina, de frumusețe plină, Să se întoarne
iarăși, la sfânta sărbătoare”. Cum puse capăt vorbei, se prăbuși-n

țărănă; Și ca și când îl vede pe Crist amenințându-l cu fulgerul în mână⁸, păli chiar împăratul, Pierzându-se cu firea și-și lasă diadema, Cătând! a cei de față, cu ochi cercetători, Pe fruntea cărui tânăr crestat e semnul crucii

1 Plantă sacră.

a Aici: totuna cu Hecate (biciul, de altfel, îi aparține mai puțin ei decât Furiilor).

Epitet „homeric”: Tesalia e prin excelență o țară a vrăjitoarelor.

4 Flaminii erau, alături de pontifi, cei mai de seamă preoți romani.

Care primise la botez pecetea Sfântului Duh.

„Cristos este reprezentat aici într-o atitudine a lui Jupiter.

Ce tulbură șoptitul venit lui Zoroastru¹. Din colțul unde-i ceata feciorilor de casă cu pletele roșcate² și purtători de arme. Puși purpurei drept pază, e scos afară unul. Acesta recunoaște și aruncându-și lancea cu scumpele-i podoabe, cu fierul ei cel geamăn, Le spune că el poartă asupra-i semnul crucii. În spaima-i împăratul, se scoală în picioare, Pe preot răsturnându-l, și părăsește-n grabă, Neînsoțindu-l nimeni, altarul cel de marmuri, Atunci în tremur, garda-i, uitând de împăratu-i, Spre cer își nalță fața și lui Iisus se roagă.

Apotheosis, v. 449 – 502.

Arta și poezia. Limba lui Prudentius este foarte bogată: mult rrhe de cuvinte abstracte se adaugă vocabularului vergilian. Sintaxa, prozodia și metrica lui par la prima vedere foarte clasice: dar ele prezintă ici-colo ciudățenii și greșeli; ceea ce e suficient ca să trădeze inactualitatea acestei forme poetice. Numai fiindcă îl știa pe dinafară pe Vergiliu și fiindcă avea memoria plină de alți scriitori ai epocii clasice a putut Prudentius să atingă o relativă puritate a formei, dar care, numai ea, e un tur de forță. Totuși, folosirea foarte corectă a metrelor lirice dovedește, în afară de erudiția lui, și simțul lui ritmic. Prudentius e așadar un stilist de calitate. Dar poet mare e, ca și contemporanul său Claudian, datorită darurilor sale naturale: vioiciunea reprezentării, simțul simbolului, gustul pentru expresia energică și frapantă; – și sinceritatea sentimentelor sale.

SFÂNTUL Ceea ce farmecă mai ales la Meropius Pontius

PAULINUS Paulinus e calitatea sufletului său. Născut la

DIN NOTA Bordeaux (Burdigala) dintr-o familie foarte bo” – „j gata, care stăpânea imense proprietăți în Galia și în Italia, a renunțat la viața lumească în anul 393, în același timp cu soția lui, spre marea

indignare a celor de rangul său și spre dureroasa mirare a profesorului său, Ausonius. Devenind preot, s-a retras la Nota, în Campania, în preajma

Legislator religios al Persiei: închinător la Soare, Iulian putea fi socotit (cu foarte multă îngăduință!) drept un adept al zeilor din Orient.

8 Garda împăraților era adesea recrutată dintre barbarii din nord.

mormântului Sfântului Felix, unde a dus o viață de ascet. În 409 a fost făcut episcop; a murit și a fost îngropat în noua și somptuoasă bazilică ridicată, prin grija lui, în cinstea sfântului.

Corespondența lui, foarte celebră printre contemporani, ne dezamăgește din pricina înfloriturilor retorice și a abundenței excesive de citate din Biblie. *Epistolele* adresate lui Ausonius arată și ceea ce era comun elevului și profesorului în privința formației intelectuale, și cât de mult îl întrece Paulinus pe Ausonius ca spiritualitate neliniștită. Dar partea cea mai originală a operei sale sunt cele 14 piese scrise, una pe an, cu ocazia zilei Sfântului Felix (14 ianuarie), pentru care Paulinus avea cea mai vie și mai plină de râvnă devoțiune. Apar aici, zugrăvite în culori naturale, atât manifestările unui cult care devenise somptuos, cât și practicile semipăgâne ale pietății populare, o religie de pe acum cu totul napolitană, deci sinceră și profundă; se simt în ea întrucâtva semnele naivităților proaspete ale Evului Mediu, iar lui Paulinus, oricât de înaltă i-ar fi gândirea religioasă, îi place să-și modifice sufletul pe măsura ei, uneori fără a evita puerilitățile.

Bisericii Sfântului Felix.

[Tratare facilă, mai mult enumerativă decât descriptivă: tema zăpezii – simbol al purității (cf.p. 785); tema ofrandelor, materiale și spirituale. Mai curând instructiv decât evocator: nu se vede nicăieri mulțimea. Totuși, multă simțire: Paulinus, ca și Ausonius, gustă din plin amănuntul.]

Priviți cum scapără din ceruri în semne sacre, bucuria Adusă de splendoarea zilei1; Sclipire veselă e-n toate; Prind norii parcă de cenușă Ploi ce nu udă să reverse, Se-mbracă glia în vâl de nea; Se-așterne omăt pe-acoperise; Omăt pe țarini, peste codri și pe-nclinatele coline; Dau mărturie laolaltă.

1 Zi de sărbătoare anuală.

De candida mărire-a unui Om sfânt, moșneag1 ce-aici a fost:

Dovadă ele dau că Felix E prins de-a îngerilor rază, De pacea lor netulburată, în ceata dreptilor lucind, De unde din tăceri de cer, Coboară fulgi de scamă albă... Las pasul altora s-aducă Prinosul darurilor scumpe și să mă întreacă mult prin fastul Cucerniciei lor zeloase, Pe porți de templu aninându-și Mândreți de văluri vapoaroase Din inul prea curat țesute cu alesături în fel și chipuri, în dulcele lor colorit. Cu-argint peren să-și poleiască Votivul lor înscris, aceștia în plăcile ce-or fi înfipite Pe stâlpii pragurilor sacre. Iar alții luminări s-aprindă Pictate-n tonuri variate; De stucaturile măiestre Săpate în tavanul luciu, S-anine alții candelabre cu multe brațe în care flăcări. Se mișcă lent în legănarea Lănțugului ce le susține. Să-și deie stăruință aceștia să verse gropii de martir înmiresmatele lor narduri: Ca pentru un pios mormânt, Balsam s-aducă după datini.

Las pasul și acelor care
Vin cu prinosuri mult mai scumpe
Ca aurul sunând a gol:
În poala de veșmânt a lor

Ei poartă grei oboli de-aramă¹ Să sature pe cei lipsiți, Cu mâna lor cea generoasă Dând mese pline de bucate; De față stau și după starea Ce-o au, fac daruri fiecare Cu-aceeași inimă fierbinte și-astfel se logodesc cu înaltu², Uniți în gând, deși n-au unii Prea mari mijloace la îndemână. Însuflețiți de-aceeași grabă. Oferă pentru aceste agape Mâncăruri dintre cele alese; Merinde, cerbi, vânaturi varii.

Din partea mea, eu sfântului l-aduc doar darul vorbei mele, în lipsa altor bogății.

Lui îi închin făptura-mi toată.
Jertfire poate prea mărunță.
Dar nu am teamă c-o să fie
Disprețuită, mai ales
Când însuși Crist promise darul
Mărunț, adus de om sărac
Și doi oboli ai văduvei³.
Ca pe ofrande prețioase.

XVIII, v. 16 – 24; 29 – 51

Plângerea unui tiran din Campania către Sfântul Felix.

[Un miracol popular de care Paulinus se amuză potolit, crezând totodată în el: un țăran căruia is-au furat boii vine și-i cere stăruitor la pragul bisericii Sfântului Felix. Justețe în mișcarea psihologică și

exprimarea ei, doar puțin pe ea lungă. Artă în dezvoltarea subiectului și minuție plină de finețe.]

Cu fața la pământ, lungit

— Naintea pragului sfințit

E14, june îi luă, prădați ast-noapte.

1 Banii pentru pomană.

Milostenia este un prim pas spre unirea eternă cu Dumnezeu.

Vezi *Evangelia* lui Marcu, XII, 42 – 44.

«Țăranul.

Într-una îndărăt îi cere

Lui Felix cel evlavios întocmai ca de la un paznic.

Amestecând în ruga lui.

Și plânsete și dojeniri:

„Om sfânt al Domnului din cer

Și reazem pentru nevoiași.

Cu milă pentru necăjiți.

Bogat mereu pentru săraci.

Lăsat de Dumnezeu, hodină.

Celor răpuși de oboseală.

Drept alinare întristării

Și leac al inimii rănite1...

De-a pururi, cu încredere.

Ca de un sân de tată bun, întreaga sărăcime-și reazemă

De tine, capu-i aplecat...

Cu milă te-ai uitat la truda-mi, întotdeauna, Sfinte Felix.

De ce mă uiți de astă dată?

De ce mă părăsești pustiei.

Pe mine, despuiat de piele?

Eu mi-am pierdut juncanii dragi

(Tu însuți mi-i făcuseși dar...)

Pe-aceștia ți-i încredințam

Adeseori, în ruga mea

Și tu i-acopereai întruna.

Cu un prisos de ocrotire.

Păscuți de tine-n locul meu;

Tot paza ta-i ținuse teferi.

Sub mâna ta îndurătoare îi văd lucind de grași ce sunt.

Dar iată că în astă noapte

Mi i-a răpit, sărman de mine.
Acum, vai mie, ce voi face?
Unde-am s-o iau, azi amăgit?
Pe cine oare să dau vina?
De tine să mă plâng tot ție?

1 Preludiul acesta în formă de litanie are o elevație
înduioșătoare, dar nu se în ton cu ceea ce urmează.

Pe-ocrotitorul meu să învinui
Că m-a lăsat să fiu furat
De-un somn adânc de tot, încât
Nici n-am simțit cum îmi fărmară
Tâlharii porțile încuiate!
Cum de n-ai abătut atunci
Asupra inimilor crude.
Vreo zbatere de mare spaimă
Ori să aduci lumină-n noapte
Să dea de gol că sunt prădat?
Și n-ai găsit apoi, mijloc
Spre a mă vesti de fuga lor?
Unde s-alerg ori să mă îndrept?
În temniță de beznă zac
Și nici nu-i chip să intru în casă închisă acuma pentru mine:
Din clipa cea de jale când
Mi-au fost răpiți lăstarii mei.
Eu nu mai am nimic, vreun lucru
Pe care-aș vrea să-l fi avut.
Drag pentru ochi și drag la muncă.
O facere de bine-a ta
Ce mă scotea din sărăcie.¹
De milă vrednic, oare unde
Rămâne să-i mai caut azi?
Mă întreb de voi găsi vreodată.
Alți bouleni de seama lor...
Și dacă aflu, am puțința
Să fac azi rost de plata lor?
Un biet țăran, fără-de-alte averi.
Cu juncii mei mă descurcam:
Tu dă-mi-i îndărăt: nu vreau

Alți junei să am pe lângă casă
Și nu-i voi căuta altunde:
Să-mi vie deci, în bățatură.
Aici, cum mi-ai rămas dator îi va aduce pragu-acesta.
Unde în rugi mă țin de tine.

De ce în alte părți să caut
1 Această frază, cu expresii căutate, este în prea puțină
concordanță

Niște tâlhari ce nu-i cunosc?
Datornicul îmi este-aicea:
Pe paznic, hoț am să-l socot.
Tu, sfinte, vină ai în ochii-mi
Și cu tâlharii ești complice.
Te țin deci, tu acela care
Știi unde sunt, căci prin lumină
Lui Crist vezi cele tănuite
Și cele ce departe sunt.
Mijlocu-l ai să mi-i aduci
Cu voia Domnului de sus
În mâna căruia stau toate.
Pe hoți deci, nicio vizuină
De ochii tăi nu-i poate-ascunde
Și nu au niciun chip să scape:
Numai o mână îi poate prinde.
Doar Dumnezeu ce-i pretutindeni.
Cristos cu dreapta lui cea blândă.
Față de răi ne îndurată...
Dă-mi boii și pe hoți i-ajunge...
De vrei, să plece vinovații!
Doar, sfinte, obiceiu-ți știu:
Tu răul nu-l plătești cu rău.
Ci tinzi să îndrești pe păcătoși
Și nu să-i pierzi cu-osândă aspră.
Așa avem să ne împăcăm:
Desparte ce-i al tău, de-al meu;
Eu să-mi găsesc prin tine-avutul
Fără să aibă vătămare.
Iar tu în marea ta blândețe

Să le răscurperi pedepsirea;
Cu dreapta cumpănă a ta în judecata-ți neschimbată.
Tu dă-le drumul, furilor.
Dar mie, vezi de-mi dă juncanii.
Acum mi-i învoiala, gata
Și nu-s pricini să nu mai vii
În ajutorul slugii tale.
Dă-i zor, de grija-mi să mă mântui:
Altfel, rămas la gândul meu
De unde nimeni nu mă scoate.

Până nu-mi vii în ajutor, Eu nu mă dau desprins de ușă; De nu zorești, eu am să-mi las Pe pragu-acesta, viața mea și-atuncea nu vei mai avea lui da găsiții junei, târziu". De dimineață până seară în ruga lui, neconținut, Plângându-se de toate astea, Cu glasul plin de dojeniri, însă crezând în tine, Doamne, Fu auzit de mucenic înveselit de ruga-i aspră. De-ocările-i, cu Domnul, haz Făcură-n ceruri amândoi; Ci pentru adânca lui credință Iertată-i este vorba șuie. Astfel că sfântul se-apucă S-aducă lucrul la împlinire cu o zăbavă doar de ceasuri.

XVIII, v. 251 – 319.

Paulinus făcuse școală bună sub îndrumarea lui Ausonius: folosește metre variate și trece cu ușurință de la unul la celălalt în aceeași poezie; clasicii îi asigură un vocabular bogat și pur; pe de altă parte, se aseamănă cu maestrul său în anumite gingășii de stil și complicații descriptive. Dar tratările lui sunt mai ample, uneori chiar difuze. Fără a avea măreția unui Claudian sau chiar a unui Prudentius, dezinvoltura lui zâmbitoare dă impresia că poezia latină mai putea produce opere fermecătoare și firești, dacă nu ca simțire, măcar ca formă.

BIBLIOGRAFIE

Condiții istorice

E. STEIN, *Geschichte des spätromischen Reiches*, 284 – 476 e.n. (Viena, 1928; trad. J.R. Palanque, Bruges, 1950); f. lot, *La fin du monde antique et le début du Moyen Âge* (Paris, 1927). – w. seston, *Diocletien et la tetrarchie* (Paris, 1946); a. piganiol, *L'empereur Constantin* (Paris, 1932); J. bidez, *La vie de l'empereur Julien* (Paris, 1930); w. heering, *Kaiser Valentinian I., 364 – 375 e.n.* (Teză, Jena, 1927). – c. jullian, *Histoire de la Gaule*, VII (Paris, 1926).

S. dill, *Roman Society in the last Century of the Western Empire*,

ed. 2 (Londra, 1899); ch. Iecrivain, *Le Sinat romain depuis Dioclitien a Rome et a Constantinople* (Paris, 1888). – rostovtzeff, *The social and economic history of the Roman Empire*, ed. 2 (Oxford, 1957); F. lot, *L'imptofoncier et la capitationpersonnellesous le Bas-Empire et à l'ipoque Jranque* (Paris, 1923); s. mazzarino, *Aspetti sociali del quarto secolo* (Roma, 1951). – p. courcelle, *Les lettres grecques en Occident, de Mac-robe a Cassiodore*, ed. 2 (Paris, 1948); V. reichmann, *Römische Literatur în griechischen Übersetzung* (Philologus, Supl. XXXIV, 3, 1943).

G. boissier, *La fin du păgânisme* (Paris, 1891); J. geffcken, *Der Ausgang des griechisch-romischen Heidentums*, ed. 2 (Heidelberg, 1929).

— G. bardy, *L'Église et les derniers Romains* (Paris, 1948); L. duc HESNE, *Histoire ancienne de Iuglise*, II-III (Paris, 1907 – 1910); P. BAT" Tifol, *La paix constantinienne et le catholicisme* (Paris, 1914); *Le siege apostolique de 359 a 451* (Paris, 1924). – P. de labriolle, *Histoire de la Httirature latine chritienne*, ed. 2 (Paris, 1924), ed. a 3-a revăzută de

C. Bardy (1947); chr. mohrmann, *La langue et le style de la poisie chre-tienne* (Rev. des t. lat., XXV, 1947). – m. laurent, *L'art chrétien primitif* (Bruxelles, 1911); J. strzygowski, *Ursprung der christiche» Baukunst* (Leipzig, 1920); J. wilpert, *Die römischen Mosaiken und Male-ireien der kirchlichen Bauten vom IV, bis XIII. Jahrhundert*, ed. 3 (Frei-burg, 1917).

1. halphen, *Les Barbares* (Paris, 1926); fustel de coula NGES

— C. jullian, *L'invasion germanique et la fin de l'Empire* (Paris, 1911)

F, martro ye, *La conquite vandale en Afrique et la destruction de l'Empire d'Occident* (Paris, 1907); chr. courtois, *Les Vandales et VAfrique* (Paris, 1955).

1 PROZA

Elocința: panegiricele

MANUSCRISE: Copii (din sec. XV) ale unui ms. pierdut de la Mă-iența.

EDIȚII: w. bachrens (Teubner, 1911); galletler (Budi, 1949 – 1955), cu trad. fr.; R.A.B. Mynors (Oxford, 1964).

STUDII: R. pichon, în *Les derniers icrivains profanes* (Paris, 1906); w. bachrens, *Panegyricorum Latinorum editionis novae Praefatio maior* (Groningen, 1910); a. klotz, *Studien zu den Panegyrici*

Latini (Rhein* Museum, 1911); a. stadler, *Die Autoren der anonymen gallischen Panegyrici* (Teză, München, 1912); J. mesk, *Zur Technik der lateinischen Pane-gyriker* (Rhein. Museum, 1912). Symmachus.

MANUSCRISE: Pentru *Discursuri*, fragmente palimpseste de la Milano și Vatican (sec. VI); pentru *Relationes*, ms., astăzi pierdut, utilizat de Gelenius în ediția din 1549, și ms. de la München (sec. XI); pentru *Scrisori*, mss. de la Paris (sec. IX) și de la Vatican (sec. XI).

EDIȚIE: Seeck, în *Monumenta Germaniae hist., Auctores antiquissimi*, VI, 4 (Berlin, 1883).

STUDII: Lexice în ediția de la Pareus (Neustadt a.d.Hr., 1617); Seeck. Prefața ediției sale; G. Boissier, *La fin du păgânisme*, II, p. 244 și urm. și 410 și urm.; J.a. mac geachy, *Q. Aurelius Symmachus and the senatorial aristocracy of the West* (Chicago, 1942); L. HA vet, *La prose mitrique de Symmaque* (Paris, 1892).

Entropius

EDIȚII: h. DROYSEN, în *Monumenta Germ.* (Berlin, 1879), cu comment; Ruehl (*Teubner*, 1919).

Iulius Obsequens

EDIȚIE: O. Jahn (Leipzig, 1863). Aurelius Victor

MANUSCRISE: de la Bruxelles (sec. XV) și Oxford (sec. XIV-XV).

EDIȚII; Pischimayr-Griindel (*Teubner*, 1962); *Origo gentis Romanę*, de H. Peter (*Sitz. der sächsischen Gesellschaft. Phil. hist. Kl.*

Ammianus Marcellinus

MANUSCRISE: *Hersfeldensis*, utilizat de Gelenius în ediția sa de la 1533, pierdut cu excepția câtorva file la Marburg (sec. IX-X); *Fulden-sis* (Vatican, sec. IX-X) și copiile sale.

EDIȚII ȘI COMENTARII: princeps (Roma, 1474); Gardthausen (Leipzig, 1874 – 1875), cu comment; Clark-Traube-Heraeus (Berlin, 1910 – 1915); P. de JONGe, *Sprachlicher und historischer Kommentar zu Ammianus Marc.* (Groningen, 1935 și urm.), [începând de la vol. III, 1948 titlul și textul în engl.].

TRADUCERI: T. Savalete (*Collection Nisard*, Paris, 1849); trad engl; J.C. Rolfe (Londra, 1956 – 1958).

STUDII: gimazane, *Ammien Marcellin, să vie et son oeuvre* (Tou-louse, 1889); l. dautremer, *Ammien Marcellin: étude d'histoire litti-raire* (Lille, 1899); w. klein, *Studien zu Am. Marc.* (*Klio, Beiheft*, XIII, 1914); w. ensslin, *Zur Geschichtsschreibung und Weltanschauung Am. Marc.* (*Klio, Beiheft*, XVII, Leipzig, 1923); e.a. Thompson, *The historical*

work of Ammianus Marcellinus (Cambridge, 1947); s. JANN – accone, Ammiano Marcellino (Neapole, 1960); H. hagendahl, *Studia Ammianea* (Teză, Uppsala, 1921); *De abundantia sermonis Ammianei* (Eranos, 1924); a.m. harmon, *The clausula în Am. Marc.* (*Transactions of the Connecticut Academy*, XVI, 1910); G.p. pigghi, *Studia Ammianea și Nuovi studi Ammianei* (Milano, 1935 și 1936); de același, *I discorsi nelle storie d'Amm. Marc.* (Milano, 1936). I. dtllemann, *Ammien M. et les pays de l'Euphrate et du Tigre* (Syria, XXXVIII, 1961).

Vegetius

EDITIE: Lang, ed. 2 (Teubner, 1885).

— STUDIU: d. schenck, *Flavius Vegetius Renatus: die Quellen der Epitoma rei militaris* (Klio, Beiheft, XXII, 1930).

Gramatici și comentatori

EDITII: h. keil, *Grammatici Latini* (Leipzig, 1855 – 1923); despre Festus de W.M. Lindsay (Teubner, 1913, reed.). Vezi de asemenea BIBLIOGRAFIILE lui Terențiu și Vergiliu (p. 172 și 392 și urm.).

Nonius Marcellus

EDITII: Quicherat (Paris, 1872); L. Müller (Leipzig, 1888) cu comment; Lindsay (Teubner, 1903; și Hildesheim, 1964).

Martianus Capella

EDITIE: Dick (Teubner, 1925).

Macrobius

MANUSCRISE: unul complet la Paris, două parțiale la Bamberg (sec. XI).

EDITII: L. von Jan (Quedlinburg, 1848 – 1852), cu comment; Eyssenhardt, ed. 2 (Teubner, 1893); H. Borneeque-F. Richard (Paris [1937]), Cu trad. fr.; J. Willis (Teubner, 1963); W.H. Sathl, în *Somnium Scipio-nis* (New York, 1952), cu trad. engl. și comment.

STUDII: t. whittaker, *Macrobius: or, Philosophy, Science and Letters in the Year 400* (Cambridge, 1923); petit, *De Macrobio Ciceronis interprete* (Paris, 1866); k. m-aș Macrobius, *Kemmentar zu Ciceros Somnium* (Sitz b. der Preuss. Akad. der Wissensch., Phil.

— *Histor. Klasse*, 1933).

Dicta fatonis

EDITIE: Bachrens, *Poetae latini minores*, vol. III (Teubner, 1881); Nemethy (Budapesta, 1895).

Avianus

EDITIE: Bachrens, *Poetae latini minores*, vol. V (Teubner, 1883,

rev. de F. Vollmer, 1935).

Querolus

EDIȚIE: Peiper (Leipzig, 1875); L. Havet (Paris, 1880).

STUDII: e. dezeimeris, *Études sur le Querolus* (Bordeaux, 1881); R. ptehon, *Les derniers derivains profanes* (Paris, 1906), pp. 217 – 242; g. v. johnston, *The Querolus, A syntacticalandstylisticstudy* (Toronto, 1900).

Pervigilium Veneris

MANUSCRISE: *Salmasianus* (sec. VIII) și *Tluaneus* (sec. IX), la Paris.

EDIȚII: Clemenți, ed. 3 (Oxford, 1936), cu comment. engl...; R. Schil-ling (*Bude*, 1944), cu comment. și trad. fr.; E. Cazzaniga (*Paravia*, 1959).

STUDIU: p. bovancă, *Encore le „Peruigilium Veneris”* (Rev. des El. lat., XXVIII, 1950).

2 POEZIA PROFANĂ Avienus

MANUSCRISE: de la Viena (sec. X) pentru *Aratea*; de la Milano (sec. XV) pentru *Orbis terrae*; se pare că nu mai există niciun ms. din *Ora Ma îi tima*.

EDIȚII: princeps, la Veneția, 1488; Holder (Innsbruck, 1887); *Ora Maritima*, de Schulten (Barcelona-Berlin, 1922), cu comment; A. Berthe-lot (Paris, 1934), cu comment; crit.: P. Van de Woestijne (Bruges, 1961).

Ausoniū

MANUSCRISE: Niciunul nu cuprinde întreaga operă; cele care rămân se referă la trei culegeri, unul nu e posterior anului 383 (mss. utilizate de ed. princeps și ms. de la Leiden, sec. XV), un altul e posterior morții poetului (ms. de la Leiden, sec. IX), iar cel de al treilea e de origine incertă (*Pansinus* și *H ar lei anus*).

EDIȚII: princeps, Veneția, 1472; Schenkl, în *Monumenta Germaniae*, V, 2 (Berlin, 1883); Peiper (*Teubner*, 1886); Evelyn-White (Londra-New York, 1919 – 1921), cu trad. engl; H. Jasiński (Paris, 1935), cu trad. fr.; a lui *Moselle*, de H. de la Ville de Mirmont (Bordeaux, 1889), cu comment. și trad. fr.; Hosius ed. 3 (Marbourg, 1926); W. John (Trèves 1931); A. Marsili (Torino 1957).

STUDII: R. pichon, în *Les demiers écrivains profanes* (Paris, 1906); MARTINO, *Ausone et les commencements du christianisme en Gaule* (Alger, 1906); p. de labriolle, *La Correspondance, d'Ausone et de*

Paulin de Note (Paris, 1910); *h. de la ville de mirmont, De Ausonii Mosella* (Paris, 1892); *c. hosius, Die Literarische Stellung von Auson's Mosel-ied* (*Philologus*, 1925); *e. everat, De Ausonii operibus et genere dicendi* (Paris, 1885); *a. delachaux, La latinite d'Ausone* (Lausanne, 1909). *s. prete, Ricerche sulla storia del testo di Ausonio* (Roma, 1960); *a. pas-torino, A proposito della tradizione del testo di Ausonio* (Maia, XIV, 1962).

Claudian

MANUSCRIBE: Despre *De raptu Proserpinae*, ms. de la Florența (*Laurentianus*, sec. XII); despre restul operei: *Bruxellensis* (sec. XI), *Vaticanus* (sec. XII), 2 *Parisini*, 18552 și 8082 (sec. XIII), *Neapolitanus* (sec. XIII), *Ambrosianus* (Milano, sec. XV) și extrase dintr-un ms. pierdut referitor la două exemplare imprimate la Florența și la Leiden (*Excerpta Gyraldina*).

EDIȚII: princeps, Vicența, 1482; Birt, în *Monumenta Germaniae. hist.*, vol. X (Berlin, 1892); Koch (*Teubner*, 1893); Platnauer (Londra-New York, 1922) cu trad. engl. Din *De bello Pollentino (Gothico)* de Schroff (Berlin, 1927), cu comment; și din *Panegyricus de IV. consulatu Honorii* (Aix-en-Provence, 1936), de Fargues, cu comment; din *Panegde VI. cons. Honorii*, de K.A. Mueller (Berlin, 1938), cu comment. germ.; din *Invective în Rufinum*, de Levy (New York, 1935); din *De raptu Proserpinae* (atribuit unui omonim mai tânăr), de V. Paladini (Roma, 1952), cu trad. ital; *de in Eutropium*, de Fargues (Paris, 1933) cu comment.

TRADUCERE: Neguin de Guerle-Trognon (*Collection Panckoucke*, Paris, 1830 – 1833).

STUDII: *p. fargues, Claudien, itudes sur sa poesie et son temps* (Paris, 1933); *paucker, De latinitate Claudiani poetae observationes* (*Rhein. Museum*, XXXV); *a. paravicini, Studi di retorica sulle opere di El. Claudiano* (Milano, 1905); *c. muellner. De imaginibus similitudinibusque quae in Claudiani carminibus inveniuntur* (*Teza, Philol. Vin-dobonenses*, IV, 1892).

Rutilius Namatianus

MANUSCRIBE: 2 copii din sec. XVI (la Viena și Roma) dintr-un ms. găsit la Bobbio.

EDIȚII: Vessereau (Paris, 1904); Vessereau-Prechac (*Bude*, 1933), cu trad. fr.; P. Van de Woestijne (*Gând*, 1936).

STUDII: R. pichon, în *Les demiers Écrivains profanes* (Paris,

1906); j. carcopino, *propos du poeme de Rutilius N-am.* (Rev. des t. lat., VI, 1928); P. de labriolle, *Rutilius El. N-am. et les moines* (Rev. des El. lat., VI, 1928); i. lâna, *Rutilio N-am.* (Torino, 1961).

3 PROZA CREȘTINĂ

Preocupare artistică la creștini; Damasus

EDIȚII: Ihm (Leipzig, 1895); E. Diehl, *inscriptiones latinae chris-tianae veteres* (Berlin, 1925); A. Ferrua, *Epigrammata Damasiana* (Roma, Vatican, 1942).

Furnicus Maternus

EDIȚII: *Patrologie*, de Migne, vol. XII; *Corpus*, de la Viena, vol. II, de Halm (1867); Ziegler (Teubner, 1907); G. Heuten (Bruxelles, 1938), cu trad. fr. și comment; K. Ziegler (München, 1952), cu trad. germ.; din *Mathesis*, de Kroll-Skutzsch-Ziegler (Teubner, 1897 – 1913).

Sfântul Hilarius

MANUSCRIS: Biblioteca adunării canonicilor de la Sfântul Petru din Roma (sec. VI).

EDIȚII: *Patrologie*, de Migne, vol. IX-X; *Corpus* de la Viena, vol. XII și LXV, de Zingerle și Feder (1891 și 1916); *Versus et ludi*, de Fuller (New York, 1929); *Le Traité des Mystères*, de J-P. Brisson (Paris, 1947), cu comment. fr.

STUDII: largent, *Saint Hilaire* (Paris, 1902); g. girard, *Saint Hilaire* (Angers, 1905); H. jeannotte. *Le Psautier de saint Hilaire de Poitiers* (Paris, 1917).

Sfântul Ambrosius

EDIȚII: princeps, Veneția, 1485; Du Frische-Le Nourry (Paris, 1686 – 1690) reprodus în *Patrologie*, de Migne, vol. XIV-XVI; *Cerpu* de la Viena, vol. VIII, XXXII, LXII, LXIII, LXIV, LXXVIII, de st* Schenkl, Petschenig, O. Faller (1897 – 1962); – *De Helia et jejunio*, de Buck (Cathol. Univ. Am., Patristic Stud., XIX, Washington, 1929); *Liber de consolatione Valentiniani* (ib., Washington, 1940), de Th. A. Kelly; *De sacramentis, de mysteriis*, de B. Botte (Paris, 1961) cu trad. și comment; *Oratio de obitu Theodosii*, de Mannix (Cathol. Univ. Am., Patristic Stud., IX, Washington „1925”); *De obitu Satyri fratris*, de Albers (Bonn, 1921); *Expositio Evangelii sec. Lucam*, de M. Adriaen (Tumhout, 1957); *De bono mortis*, și *De fuga saeculi* (Torino, 1961 și 1959) cu trad. ital; *Hexaameron, Paradis, Cam et Abel*, trad. engi. J.J. Savage (New York, 1961); *Hymnes*, de Walpole, *Early latin hymns* (Cambridge, 1922).

STUDII: Th. foerster, *Ambrosius, Bischof von Mailand*: cine

Darstellung seines Lebens und Wirkens (Halle, 1884); a. pare di, *S. Ambrogio e la sua età*, ed. 2 (Milano, 1960); de broclle, *Saint Ambroise* (Paris, 1899); p.d. labrlolle, *Saint Ambroise* (Paris, 1908); thamin, *Saint Ambroise et la morale chritienne au IVe siècle* (Paris, 1895); J.R. palan – QUE, *Saint Ambroise et l'empire romain* (Paris, 1933); u. pestalozza, *La religione di Ambrogio* (Milano, 1949). m.f. barry, *The vocabulary of the moral-ascetical works of St Ambrose* (Cathol. Univ. Am., Patristic Stud., X, Washington, 1926); m.a. Adams, *The latinity of the Letters of St Ambrose* (ib., XII, Washington, 1927); P. cannata, *De syntaxi Ambrosiana in libris qui inscribuntur De officiis* (Catania, 1911); m.d. diederich, *Vergii in the works of St Ambrose* (Cathol. Univ. Am., Patristic Stud., XXIX, Washington, 1931).

Sfântul Ieronim

MANUSCRISE: Multe și încă prost clasate.

EDITII: princeps, de Erasme (Bale, 1516); *Patrologie*, de Migne, vol. XXII-XXXIX; *Corpus*, de la Viena, vol. LIV-LVI (*Lettres*) și LIX (În *Hieremiam prophetam*), de Hilberg și Reiter (1910 – 1918) Bareille (Paris, 1878 – 1885), cu trad. fr.; *Canons d'Eusebe*, de Forthe-ringham (Londra, 1923); *Lettres*, de J. Labourt (*Budd*, 1949 și urm.), cu trad. fr.; *Vulgata*, ed. Vaticana (Roma, 1926 și urm.).

STUDII: G, gr VSTZMACW. EI, *Hieronymus* (Leipzig-Berlin, 1901 – 1908); F. cavallera, *Saint Jérôme: sa vie et son oeuvre* (Louvain, 1922); P. antin, *Essai sur saint Jirâme* (Paris, 1951); și *Autour dusonge de saint Jérôme* (Rev. des El. lat., XLI, 1963); Y. chauffin, *Saint Jirâme*-Paris, 1961); P. monteaux, *La jeunesse de saint Jérôme* (Paris, 1932)). brochet, *Saint Jérôme etses ennemis* (Paris, 1905); Ch. favez, *La satire-dans les lettres de S. Jérôme* (Rev. des El. lat., XXIV, 1946) și *Saint Jérôme peint par lui-même* (Bruxelles, 1958); J.N. hritzu, *The style of the letters of St Jérôme* (Teză, Washington, 1939); h. goelzer, *Étudelexico-gr aphique et grammaticale de la latiniti de saint Jirâme* (Paris, 1884)). a. ottolini, *La retorica nelle Epistole di Girolamo da Stridone* (Cremona, 1905); k. kunst, *De's. Hieronymi studiis Ciceronianis* (Diss. philol* Vindobonenses, XII, 2, 1918); h. hagendahl, *Latin fathers and th & classics* (Göteborg, 1958).

Sfântul Augustin

MANUSCRISE: Foarte numeroase și diverse în funcție de opere, unele foarte vechi (de exemplu, pentru *Confessions*, *Vaticanus Eugippii* 3375, din sec. VII, și *Sessorianus* de la Bibi. Victor-Emmanuel din Roma,

sec. VII-VIII), care nu sunt neapărat cele mai bune.

EDITII: princeps, de Amerbach (Bale, 1506); – ale benedictinilor de la Saint-Maur (Paris, 1679 – 1700); *Patrologie*, de Migne, vol. XXXII-XLV; Corws, de la Viena, vol. XII, XXV, XXVIII, XXXIII XXXIV, XXXVI, XL, XLI-XLIV, LI-LIII, LVII. LVIII, LX, LXIII, LXXVII, de Goldbacher, Hoffmann, Knoell, Urba, Weihrich și Zycha (1887 – 1923); Peronne-Ecalle-Vincent... (Paris, 1869 și urm.), cu trad. fr.; de la Bibliothèque *augustinienne*, în ordine doctrinală și cu trad. fr. (Bruges-Paris, 1937 și urm.); *De beata uita*, de Kurfess (Bielefeld, 1926); Schmaus (Bonn, 1931); *Confessiones*, de Knoell (Teubner, 1898); Skutella (Teubner, 1934); P. de Labriolle (Bude, 1925 – 1926), cu trad. fr.; – *De doctrina christiana*, de Vogels (Bonn, 1930); Sullivan (Cathol., Univ. Am., Patristic Stud., XXIII, Washington, 1930), cu trad. engl. – *De catechizandis rudibus*, de Christopher (Brookland, 1926); – *De ciuitate Dei*, de Welldon (Londra, 1924); Dombart-Kalb (Teubner, 1928 – 1929); P. de Labriolle-l. Perret (Paris, [1941] și urm.), cu trad. fr.; Bardy-Combes (Paris, 1959), cu trad. fr.; J. Morân (Madrid, 1958), cu trad. span.; W. Ch. Greene (Londra, 1960), cu trad. engl.; – *Sermones post Maurinos reper ti*, de G. Morin (Roma, 1930); *Sermones de Vetere Testamento*, de D.C. Lambot (Tumhout, 1961); *Sermones selecti*, XVIII, de D.C. Lambot (Utrecht, 1950).

TRADUCERI: Peronne-Ecalle-Vincent (Paris, 1869 și urm.); despre asumpționiști (Paris, *Études augustin.*); L. Bertrand, *Les plus belles pages de saint Augustin* (Paris, 1912); P. de Labriolle, *Les Confessions* (Bude, 1925 – 1926); *Les Soliloques* (Paris, 1927).

STUDII GENERALE: tillemont, *Mémoires*, XIII (Paris, 1710); E. portalie, în Vacant-Mangenot, *Dictionnaire de Théologie catholique*.

I, 2, col. 2268 și urm. (1909); *Augustinus Magister* (Congres internațional augustinien, *Études augustin.*, Paris, 1954 – 1955); T. van bavel-ți. huisman, *respertoire biblio gr aphique de saint Aug. (Augustiniana)*.

II, 1952 și urm.); – e. gilson, *Introduction à l'étude de saint Augustin* (Paris, 1929); P. aflaric, *L'ivolution intellectuelle de saint Augustin: du maniheisme au neoplatonisme* (Paris, 1918); ch. boyer, *Christianisine et neo-platonisme dans la formation de saint Augustin* (Paris, 1920); L. gourdon, *Essai sur la conversion de saint Augustin* (Cahors, 1900); w. timme, *Augustins geistige Entwicklung în den ersten Jahren nach seiner Bekehrung* (386 – 391) (Berlin, 1908); p. courcelle,

Recherches sur les Confessions de saint Augustin (Paris, 1950) și *Les „Confessions” de saint Augustin dans la tradition littéraire. Anticidents et posterite* (Paris, 1963); P. monceaux, *Saint Augustin et le Donatisme* (Paris, 1923); Fr. van der meer, *Augustin pasteur d'ames* (Strasbourg, 1956); a. mandouze, *Notes sur l'organisation de la vie chrit. en Afrique a l'epoque de a. Aug.* (*L'année theolog. augustin.*, XIII, 1959); h-i. marrou, *Saint Augustin et l'augustinisme* (Paris, 1955). – P. battifol, *Le catholicisme de saint Augustin* (Paris, 1920); b. roland-gosselin, *La morale de saint Augustin* (Paris, 1925); Ch. boyer, *L'Idée de viriți dans la philosophie de saint Augustin* (Paris, 1920); J. hessen, *Augustins Metaphysik der Erkenntnis* (Berlin-Bonn, 1930); G. combes, *La doctrine politique de saint Augustin* (Paris, 1927); mandouze, *S. Aug. et la religion romaine* (*Recherches augustin.*, I, 1958); k. svoboda, *L'esthétique de saint Augustin et ses sources* (Paris, 1933); g. combes, *Saint Augustin et la culture classique* (Paris, 1927); m. testard, *Saint Augustin et Cicéron* (Paris, 1958); f. cayre. *La contemplation augustinienne* (Paris, 1927); mandouze, *Où en est la question de la mystique augustin?* (*Augustinus Magister*, III, 1955, pp. 103 – 164). h-i. marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique*, ed. 2 (Paris, 1949).

LIMBĂ ȘI STIL: m.r. arts, *The syntax of the Confessions of St. Aug.* (Washington, 1926); m.c. colbert, *The syntax of the de Civitate Dei of St. Aug.* (Washington, 1923); El. balmus, *Étude sur le style de a. Aug. dans les Confessions et la Cité de Dieu* (Paris, 1930); G. reynolds, *The clausulae in the de Civitate Dei of St. Aug.* (Washington, 1924); m.j. brennan, *A study of the clausulae in the sermons of St. Augustine* (Washington, 1947); m. comeau, *La rhétorique de saint Augustin d'après les Tractatus in Joannem* (Paris, 1930); w. parsons, *A study of the vocabulary and rhetoric of the letters of St. Aug.* (Washington, 1923); ad. regnier, *De la latinité des sermons de a. Aug.* (Paris, 1886); Chr. mohrmann, *Die altchristliche Sondersprache in den Sermones des Heiligen Aug.* (Nîmes, 1932).

Sulpicius Severus

EDIȚII: *Patrologie*, de Migne, vol. XX; *Corpus*, de la Viena, vol. I, de Halm (1866).

TRADUCERI: Herbert-Riton (*Collection Panckoucke*, Paris 1848 – 1849); P. Monceaux, *Récits de Sulpice-Sévère mis en français* (Paris, 1926).

STUDIU: H. goelzer, *Grammaticae în Sulpicium Severum observationes* (Paris, 1883).

Paulus Orosius

EDIȚII: *Patrologie*, de Migne, vol. XXXI; *Corpus*, de la Viena, vol. V și XVIII, de Zangemeister și Schepss (1882 și 1889); *Historiarum adversus Paganos libri*, de Zangemeister (Teubner, 1889). *STUDII*: sauvage, *De Orosio* (Paris, 1874).

Salvianus

EDIȚII: *Patrologie*, de Migne, vol. LIII; *Monum. Germaniae hist.*, I, 1, de Halm (Berlin, 1877); *Corpus*, de la Viena, vol. VIII, de Pauly (1883).

TRADUCERE: Grégoire-Collombet (Paris, 1833).

STUDII: G. boissier, în *la fin du păgânisme*, vol. II; r., tho<J-venot, *Salvien et la ruine de l'Empire romain* (Melanges de l'École de Rome, 1920); waltzing, *Tertullien et Salvien* (Milanges de Borman, 1919).

Leon cel Mare

EDIȚIE: *Patrologie*, de Migne, vol. LIV-LVI.

4 POEZIA CREȘTINĂ

c. weyman, *Beiträge zur Geschichte der christlich-lateinischen Poésie* (München, 1926) – Selecție de h. lietzmann, *Lateinische altkirchliche poésie* (Kleine Texte, 47 – 49, Bonn, 1910). – w. schmid *Tityrus chris-tianus* (Rheinisches Museum, 1953).

luvencus

EDIȚII: *Patrologie*, de Migne, vol. XIX; Marold (Teubner, 1886); *Corpus*, de la Viena, vol. XXIV, de Huemer (1891).

Comedian

EDIȚII: *Patrologie*, de Migne, vol. V (*Instructiones singure*); Ludwig (Teubner, 1877); *Corpus*, de la Viena, vol. XV, de Dombart (1887); j. martin, *Cemmodiani carmina* (Tumhout, 1960).

STUDII: p. monceaux, în *Histoire littéraire de l'Afrique chre-tienne*, vol. III; durel, *Commodien. Recherches sur la doctrine, la langue et le vocabulaire du poete* (Paris, 1912); P. courcelle, *Commodien et les invasions du Ve siècle* (Rev. des t. lat., XXIV, 1946); M. simonetti, *Sulla cronologia di Cemmodiano* (Aevum, 1953); vroom, *De Commodian-i metro et syntaxi* (Teză, Utrecht, 1917); J. perret, *Prosodie et metrique chez Commodien* (Pallas, 1957).

— *Lexicon Commodianeum*, de Fi kat-vijk (Amsterdam, 1934).

Prudentius

MANUSCRISE: Foarte numeroase, cel mai vechi (*Pansinus*, 8084> din sec. VI.

EDIȚII: Arevalo (Roma, 1788 și urm.), cu comment; *Patrologie se Migne*, vol. LIX-LX (învechită); *Corpus*, de la Viena, vol. LXI, de; Bergman (1926); M. Lavarenne (*Bude*, 1943 – 1951), cu trad. fr.; H.J.

— Ihomson (*Loeb*, 1949 și urm.); cu trad. engl; *Psychemachia*, de Lava-ioof (Paris 1933) cu trad-și comment; de E. „Răpisarda (Catania, jy), cu trad. ital; U. Engelmann (Friburg, 1959), cu trad. germ.; *tiamartigenia*, de I. Stăm (Amsterdam, 1940), cu trad. Și comment. engl; *athemennon*, de Pellegrino (Alba, 1954); F. Sciutto (Catania, 1955); «Argenio (Milano, 1959).

TTY-l A PUECH> *Prudence, étude sur la poésie latine chrétienne Ive siècle* (Paris, 1888); j. bergman, *Aurelius Prudentius Clemens, aer grosste christiche Dichter des Altertums* (Dorpat, 1921); I. Ian lografie, *la cronologie, la poetica di Prudenzio* (Roma, 1962); U. l au der a, *La*

AVA

renne, *Étude sur la langue du poite Prudence* (Paris, 1933); Fr. dexel *Des Prudentius Verhältniss zu Vergii* (Teză, Erlangen, 1907); b.a. maho-ney, *Vergii in the works of Pr.* (Washington, 1934).

Sfântul Paulin din Nota

MANUSCRISE: Cel mai vechi, de la Bobbio, datează din sec. VII.

EDIȚII: *Patrologie*, de Migne, vol. LXI; *Corpus*, de la Viena, vol. XXIX-XXX, de Harței (1894).

STUDII: F. lagrange, *Histoire de saint Paulin de Note*, ed. 2 (Paris, 1882); a. baudrillart, *Saint Paulin, évêque de Note* (Paris, 1905); p. fabre, *Essai sur la chronologie des oeuvres de a. Paulin de Note* (Paris, 1948); *Saint Paulin de N. et l'amitié chritienne* (Paris, 1949); p. de labriolle, *La correspondance d'Ausone et de Paulin de Note* (Paris, 1910); l. villani, *Sur l'ordre des lettres ichangies par Atisone et Paulin de N.* (*Rev. des El. a ne.*, 1927); P. courcelle, *Paulin de N. et saint Jérôme* (*Rev. des El. lat.*, XXV, 1947); m. Philipp, *Zum Sprach-gebrauch des Paulinus v. N.* (Teză, Erlangen, 1904); p.l. kraus, *Die poetische Sprache des Paulinus Nolanus* (Teză, Augsburg, 1908); a. hue-mer. *De Pontjii Meropii Paulini Nolani re metrica* (Teză, Viena, 1903).

CAPITOLUL XI

SUPRAVIEȚUIREA LITERATURII LATINE

O literatură care într-un răstimp de cinzeci de ani, oferă scriitori ca Amnianus Marcellinus, Sfântul Hieronim, Sfântul Augu-stin,

Prudentius și Claudian nu poate dispărea dintr-odată, nici măcar în cursul celor mai violente crize. Cu atât mai puțin în vremea când, chiar în regatele barbare care se întindeau pe teritoriul imperiului din Occident, concepția cvasimistică despre Roma, despre măreția și civilizația ei, continua să se impună și când toate persoanele culte, de orice rasă, vorbeau latinește și se străduiau să scrie într-o latină pură. Dar sfârșirea definitivă a unității politice dădea libertate temperamentelor provinciale; și în fiecare regiune, barbarii stăpânitori, acționând mai puțin prin numărul lor mare și mai degrabă ca un reactiv, dezvoltau individualitatea fiecărui popor, conformă cu tendințele lui adânci. E drept că modul de exprimare al acestor individualități diverse s-a bazat pe latină, dar pe latina populară mai mult decât pe cea literară: în acest fel aveau să ia naștere, începând din secolul al VIII-lea, limbile, apoi literaturile zise „romanice” (italiană, franceză, spaniolă, portugheză, română).

Ultimele prelungiri ale literaturii latine antice. Or tendințele literaturii latine a secolului al IV-lea fuseseră, dimpotrivă, retrograde: ea crease din nou o limbă clasică, nu fără artificiu. Efortul acesta a fost atât de puternic încât a rezultat din el o supraviețuire de mai multe veacuri; dar o supraviețuire sterilă, fiindcă operele scrise în acest fel interesau numai un public din ce în ce mai restrâns. Vedem astfel cum o mitologie perimată încarcă, fără să le însuflețească, poemele lui SIDONIUS APOLLINARIS, un lionez născut în 430, episcop de Clermont în 472; cum ciceronianismul cel mai declarat se etalează în celebra operă *Mângâierile filosofiei* a lui BOETIUS (între 475 și 480 – 524), comentator al lui Aristotel, favorit al gotului Theodoric, și apoi ucis cu sălbăticie de același Theodoric. Mai multă personalitate și prospețime se găsește în *Amestecul de poezii* al lui VENANTIUS FORTUNATUS din Trèves (Treveri) (530? – 600), mai târziu episcop de Poitiers (Pictări): dar e vorba mai ales de poezii bisericești sau de curte, rezervate unor cercuri foarte restrânse și scrise îndeosebi ca să flateze vanitatea regilor merovingieni. Rafinată și răbdătoare, susținută de reguli cu totul artificiale, poezia aceasta riscă să ne dea o perspectivă iluzorie. Dar, în aceeași vreme, *Istoria francilor* a lui GRE-GORIUS, episcop de Tours (Turones) (538 – 594), de altminteri foarte vie și deosebit de interesantă, dezvăluie din plin corupția limbii latine.

Așadar, din punct de vedere literar, moștenirea secolului al IV-lea se epuiza încet-încet. Dar fervoarea lui pentru Antichitate și

scrupulele lui științifice au produs un ultim și durabil bine. CASIODOR (aprox. 487-aprox. 583), nobil roman și om de stat, retras la mănăstirea din Vivarium (Italia meridională) pe care o întemeiase, a introdus obiceiul copierii îngrijite a celor mai bune manuscrise vechi: în felul acesta, el nu continua numai tradiția marilor corectori de texte și salva opere care riscau să se piardă; dar crea și mișcarea care avea să facă o bună parte dintre mănăstirile Evului Mediu „conservatoriile” gândirii antice și propagatorii creațiilor ei. Casiodor alcătuiase și un plan de învățământ și compilase lucrări de erudiție. Chiar și mai târziu, după un secol, Isidor din Sevilla (aprox. 570 – 636) a adunat fără spirit critic în *Origines* o sumedenie de cunoștințe care, în mijlocul tuturor distrugerilor acumulate în gestația noilor regate, au apărut ca una dintre cele mai prețioase moșteniri ale Antichității.

Pe de altă parte, imperiul din Orient salva dreptul roman. La porunca lui Iustinian, între anii 528 și 534, au fost strânse și publicate într-un *Corpus* oficial, sub îngrijirea lui TRIBONIANUS, DOROTHEOS – etc, legile imperiale și prescripțiile juriștilor: un manual de studiu, *Institutiones*; un „cod” în 12 cărți, *Codex Iustinianus*; și o compilație în 50 de cărți din textele vechilor jurisconșulți, *Digesta*.

Continuitatea latinei savante. Începând din secolul al III-lea latina literară e în regres; latina savantă însă se păstrează, ba se și dezvoltă. E drept că o vreme se perpetuează influența comediei și cea a artei oratorice: în secolul al X-lea, maica HROSWITHA a scris șase comedii în genul lui Terențiu; elocința dialectică și cea de predică n-a încetat să-și ia hrana din Cicero și, chiar în secolul al XII-lea, ABAILARD și SFÂNTUL BERNARD îi asigură o vie strălucire. Epopeea însă, poezia lirică și descriptivă, satira actuală și istoria animată, ajunse la un asemenea grad de perfecțiune în epoca clasică, nu-și vor recăștiga prospețimea decât în noile idiomuri și în mâinile scriitorilor „de limbă vulgară”, hrăniți și ei de altfel, mai mult sau mai puțin, cu opere antice. Dimpotrivă, în domeniul științific și filosofic evoluția latinei nu se încheiase: se simt foarte bine, la lectura Sfântului Augustin, și lipsurile, și posibilitățile ei. Ea continuă deci. Îmbogățindu-se pe măsură ce cresc noile necesități ale gândirii, latina va fi multă vreme suficientă pentru exprimarea unor sisteme puternice, unele profund originale: cel al SFÂNTULUI TOMA DIN AQUÍNUM, al lui ROGER BACON, al lui VINCENT DE BEAUVAIS în secolul al XIII-lea; cel al lui CALVIN, FRANCIS BACON, în secolul al XVI-lea; cel al lui DESCARTES, SPINOZA,

LEIBNITZ, încă în secolul al XVII-lea. Chiar și istoria, ca știință, a crezut multă vreme că exprimarea în latinește se potrivește cu demnitatea ei. În plus, întreaga biserică și toate școlile întrețineau cu latina o constantă familiaritate care o făcea să păstreze, chiar și în folosința curentă între oameni instruiți, o viață reală. Și foarte de curând, în fața multiplicității limbilor moderne de cultură și a greutății de a urmări, în atâtea idiomuri, mersul cercetării științifice, s-a putut naște întrebarea dacă nu cumva ar fi utilă viitorului progresului uman întoarcerea la o latină cu sintaxă simplificată dar cu vocabular lărgit, și adoptarea ei ca limbă savantă internațională (Al treilea Congres de *Latină vie*, ținut la Strasbourg în 1936).

Transmiterea lucrărilor antice. Dat fiind că latina se perpetua în mediile culte, transmiterea operelor literare ale Antichității a putut fi asigurată în destul de bune condiții de continuitate? de puritate, dar nu fără poticniri.

Cărțile, înainte de inventarea tiparului, erau copii demănă așa încât numărul exemplarelor din aceeași lucrare nu era foarte mare, nici chiar în epocile culte, cum ar fi, de pildă, secolul al II-lea. Se încerca totuși pe atunci multiplicarea lor cât mai ieftină, folosindu-se ca materie primă papirusul, un fel de hârtie pânzată făcută din fibrele unei plante din mlaștinile Egiptului. Toate lucrările clasice grecești și latine s-au transmis, scrise astfel, timp de mai multe veacuri, foile de papirus lipindu-se una de alta, la margini, așa încât să formeze un sul (*volumen*). Dar papirusul era fragil; copiile trebuiau deci să se succedă la intervale destul de scurte; și, cu fiecare copie, sporeau șansele de a face greșeli: cele vechi erau reproduse și se iveau și altele, noi. Începând din secolul al III-lea al erei noastre cartea a căpătat o formă nouă, cea a *codexului*, formă pe care a păstrat-o până în zilele noastre; iar pentru exemplarele mai îngrijite s-a folosit pielea de oaie, preparată anume, ușoară și aproape fără moarte, de un alb-sidef în: pergamentul (*pergamena* [*charta*] sau hârtie de Pergam, locul de fabricație original). Copiile acestea pe pergament erau foarte scumpe; au fost mai puțin numeroase și rezervate numai unei părți restrânse din operele păstrate atunci. Unice supraviețuitoare din naufragiul civilizației latine, ele au transmis literatura trecutului deja foarte mult redusă. Dar au fost considerate autoritate și din pricina numărului lor mic, și din pricina grijii cu care fuseseră alcătuite.

În secolele al IV-lea și al V-lea manuscrisele mai erau încă, de

cele mai multe ori, scrise în litere capitale, ca inscripțiile: ni s-au păstrat câteva. Dar se năștea deja o scriere mai obișnuită, cu linii rotunjite, scrierea uncială: copiile în uncială pe care le avem nu sunt nici ele prea numeroase.

În vremea lui Carol cel Mare renașterea culturii latine se asociază cu o nouă schimbare din care a rezultat scrierea minusculă carolingiană, originea directă a caracterelor noastre de tipar, în aceeași epocă mănăstirile au multiplicat copiile după operele latine păstrate, dovedind, de cele mai multe ori, un scrupul deosebit: manuscrisele „carolingiene” (din secolele IX-XI) stau la baza celor mai multe texte ale noastre. În secolele al XIII-lea și al XV-lea, într-o scriere mai ascuțită, numită „gotică, manuscrisele au răspândit numai anumite opere din Antichitate, în număr mai mare, e drept, și uneori minunat împodobite cu miniaturi colorate, dar în general mai lipsite de exactitate.

Critica de *text* și studiul istoric al textului. Din toate timpurile, erorile datorate ignoranței, neatenției sau oboselii copiștilor făcuseră necesare corectările. Dar corectările acestea se făceau adesea după presupuneri, fără consultarea textului original. Gramaticii din timpul imperiului au impus încet-încet ideea că textele transmise trebuiau revizuite ținând seama de intenția autorului în momentul scrierii, așa încât să se înțeleagă sensul exact al expresiilor lui, iar expresiile înseși să fie, la nevoie, restabilite fără greșeli. Aceasta e originea „criticii de text”. Cei care au revizuit textele în secolul al IV-lea s-au străduit s-o aplice; dar metoda lor nu era sigură: și, după o transmitere de încă nouă sute de ani, chiar și munca lor se prezenta alterată: alte greșeli sau corectări nefundate. Începând din secolul al XIV-lea, o nouă Renaștere, latină, și chiar greacă, a eșuat în Franța din pricina războaielor cu Anglia, dar a înflorit în Italia: „umanisti” cultivă acum latina clasică, o scriu în versuri și în proză; caută cu înverșunare manuscrisele, le studiază, le corectează, uneori cu o fericită intuiție, dar alteori cu o îndrăzneală primejdioasă. Numai din secolul al XVI-lea și la început într-un ritm foarte lent, se fixează o metodă științifică: studiul unui număr cât mai mare de manuscrise ale aceleiași lucrări; compararea lecțiunilor lor, ca să poată fi grupate pe familii, coborâtoare fiecare din același manuscris, așa-numitul arhetip; efortul de a dobândi astfel textul citit de cei vechi, cel puțin pe cel din secolul al IV-lea1.

Critica aceasta e ajutată și de progresul cunoștințelor noastre istorice despre Antichitate. În special săpăturile arheologice, care ne procură mereu noi inscripții și noi monumente figurate, ne îngăduie să precizăm, să rectificăm faptele și să înțelegem mai bine spiritul sau aluziile cutărei opere literare. Aplicate cu prudență, rezultatele acestea pot sugera corecțiuni pe care le justifică sau nu studiul scrierilor de pe manuscrisele vechi (paleografia) și critica comparativă a manuscriselor. Ele permit mai ales un comentariu din ce în ce mai viu al operelor: restabilite în textul lor cel mai pur, înțelese, fiecare dintre ele, în nuanțele limbii ei, operele își recapătă în sfârșit actualitatea și, în parte cel puțin strălucirea originară.

Prospețime istorică și prospețime permanentă. Căci ar fi o imensă nedreptate să i se reproșeze literaturii latine lipsa de originalitate în sensul acesta lucrează la Paris „Institutul pentru cercetarea și istoria textelor”.

sau de prospețime sub pretextul specios că a imitat literatura greacă. „Suplețea, capacitatea de reînnoire, scrie A. Meillet, constituie trăsătura caracteristică a lumii indo-europene, iar în sânul acestei lumi, trăsătura caracteristică în special a lumii latine”. Cât de diferite sunt civilizațiile Europei occidentale, artele și literatura lor, și totuși toate sunt rodul latinității și se recunosc urmașele ei. Dar oare faptul că în secolele al XII-lea și al XIII-lea dominanta lor era franceză, iar în secolele al XV-lea și al XVI-lea – italiana face diversitățile locale mai puțin savuroase mai puțin bogate în învățăminte umane? Tot așa și cu literatura latină: elenismul ei era viu și original ca și hispanismul lui Corneille, italianismul lui Molière în unele dintre capodoperele lor.

Actual și cu nuanțe particulare în fiecare moment al dezvoltării intelectuale a Romei, spiritul elenic a fost modificat de ea în aceeași măsură în care a modificat-o și el: comedia lui Plaut, născută din comedia atică, reprezintă totuși un lucru nou; alexandrinismul a scăpat de manierism și a putut ajunge la o măreție clasică numai datorită latinilor; și elocința greacă și-a continuat evoluția prin intermediul lor: și, începând din secolul al II-lea al erei noastre, e iluzorie încercarea de a distinge altfel decât cu ajutorul limbii literatura greacă de cea latină; ambele reprezintă o singură cultură în care aportul Romei e egal cu cel al Greciei. Situată în epoca ei, fiecare operă latină își redobândește astfel originalitatea: totodată tendința viguroasă spre expresia artistică, spontaneitate a impresiilor, energie națională și afirmare a

personalității.

Însă darul oferit de literatura latină spiritului uman păstrează și o deplină prospețime, cu culorile ei proprii, și un fel de accent modern. Grija pentru ordinea monumentală e corectată în această literatură de neliniștea afectivă a psihologiei individuale. De una se leagă lirismul, elegiac, și subtilele anchete morale a căror posteritate e atât de bogată și de cuceritoare până în zilele noastre; de cealaltă, amploarea simetrică a expunerilor didactice, strălucirea ampleror tratări oratorice care au produs opere atât de mari câtă vreme n-a predominat încă spiritul științific și tehnic al secolului al XIX-lea. Vâna comică, simțul efectelor patetice s-au îmbogățit și ele mulțumită latinilor; satira realistă și pitorească, romanul „naturalist” au luat formă numai prin ei; sensibilitatea lor față de natură, cel puțin la fel de vie ca și cea a grecilor, a suscitat numai la ei efortul de a face descrieri totodată, artistice și sugestive. Supremă binefacere: latinii îngăduie astfel omului modern să ajungă, pe o pantă mai dulce, la minunile elenismului însuși. Dar și în domeniul ideilor aportul Romei e încă viu: setea ei de muncă progresivă și de organizare conștientă, atât de vizibilă în cursul istoriei ei literare, s-a perpetuat dublu, pe de o parte prin idealul unei unități europene care să fie urmașa imperiului, pe de alta, prin realitatea unei biserici universale; patriotismul ei a știut, dezbărându-se de asprimea barbară a începuturilor, să-și păstreze mândria și forța virilă în sinteza mai largă a imperiului, arătând că spiritul național își poate menține calitățile native în sânul celui mai complet efort de înțelegere reciprocă și de fuziune intelectuală și morală între orientul și occidentul mediteraneean.

BIBLIOGRAFIE

Condiții istorice **p.** courcelle, *Histoire littéraire des grandes invasions germaniques* (Paris, 1948; ed. a 3-a ilustrată, 1964; ed. norden, *Die lateinische Literatur im Vbergang vom Altertum zum Mittelalter* (Leipzig, 1912; ed. 3, 1924); **m.** manitius, *Geschichte der lateinischen Literatur im Mittelalter* (München, 1911 și urm.); **f.** schneider, *Rem und jicmgedanhe im Mittelalter* (München, 1926); **i.** de ghellinck, *La „Uturalure latine au Moyen âge* (Paris, 1939 și urm.); **K.** strecker (trad. P. de Woestijne), *Introduction à l'itude du latin medieval*, ed. 2 (Gând, 1946); **CHR. MOHR mann**, *Latin vulgaire, latin des chrétiens, latin midieval* (Paris, 1955). – **E.R. Curtius**, *Ewopăische Literatur und lateinischer Mittelalter*, ed. 2 (Berna 1954); **j.** bayet,

L'heritage méditerranéen (René. internat, de Genève, Neuchitel, 1956).

th. birt, *Kritik und Hermeneutik: Abriss des antiken Buchwesens* (München, 1913). – m. prou, *Manuel de paléographie latine et française*, ed.4 (Paris, 1924); E. chatelain, *Paléographie des classiques latins* (Paris, 1884 – 1900); J. mallon, *Paliographie romaine* (Madrid, 1952); a. dain, *Les manuscrits* (Paris, 1949, ed. 2, 1964). – a.c. clark, *The descent of manuscripts* (Oxford, 1918); G. pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo* (Florența, 1934); p. collomp, *La critique des textes* (Paris, 1931); R. marichal, *La critique des textes* în ch. samaran, *L'histoire et ses méthodes* (Paris, 1961); L. havet, *Manuel de critique verbale appliquee aux textes latins* (Paris, 1911); R. durând, *La philologie latine, în la science française*, ed. 2 (Paris, 1933), p. 306 și urm.

j. marouzeau, *Pour mieux comprendre les textes latins* (Rev. de philol., 1921); w. kroll, *Studien zum Verstänânis der römischen Literatur* (Stuttgart, 1921); g. jachmann, *Die Originalität der römischen literatur* (Berlin, 1926).

Sidonius Apollinaris

EDIȚIE: de A. Loyen (*Bude*, 1960) cu trad. fr.

STUDII: a. loyen, *Recherches historiques sur les panegyriques de Sidoine Apollinaire* (Paris, 1942), și *Sidoine Apollinaire et l'esprit precieux aux derniers jours de l'Empire* (Paris, 1943).

Boetius k EDJIAInv *Consolationis philosophiae libri V*, de K Buechner *meirtrf* bivăfe LEBT, KOU; 1957, îi «apisarda (citenia-S: 1947) Răpisarda, *La crisi spirituale di Boezio* (Florența.

Isidor din SevMla j. fontaine, *Isidore de Seriiile et la culture classiaur dn" * / Fe**, „„wisigothique (Paris, 1959). „*” classtque dans l hspagne

— Literatura latină

BIBLIOGRAFIE GENERALĂ

Repertorii, enciclopedii pauly-wissowa-kroll, *Real-Encyclopädie der klassischen Alter-tumswissenschaft* (Stuttgart, 1894 și urm); h.b. walters, *A classical dictionary of greek an roman antiquities, biography, geography and mythology* (Cambridge, 1916), sumar.

daremborg-saglio – POTTIER, *Dictionnaire des Antiquités grecques et formaines* (Paris, 1877 – 1919), bogat ilustrat; P. Lavedan, *Dictionnaire illustre de la mythologie et des antiquités grecques et romaines* (Paris, 1932; ed. 2, 1952), sumar.

roscher, *Ausführliches Lexikon der griechischen und römischen Mythologie* (Leipzig, 1884 și urm.); p. grimal, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine* (Paris, 1951).

Iwan von Möller-w. otto, *Handbuch der klassischen Altertums-wissenschaft* (München, 1893 și urm.); l. laurand, *Manuel des études grecques et latines* (Paris, 1929), sumar (ed. 2 de d'Herouville-Lauras, 1946 și urm.). – mommsen-marquardt, *Handbuch des römischen Alterthums*, ed. 2 (Leipzig, 1876 – 1888), trad. În fr. sub direcția lui G. Humbert, *Manuel des Antiquités romaines* (Paris, 1887 și urm.); bouche-leclercq, *Manuel des Antiquités romaines* (Paris, 1886), mai maniabil.

R. cag. n at-v. chapot, *Manuel d'archéologie romaine* (Paris, 1917 – 1920); c.c. van essen, *Precis de l'art antique en Italie* (Latomus, Bruxelles, 1960).

Istorie generale

Histoire générale, publicată sub direcția lui G. Glotz; *Histoire romaine*, 4 vol., de e. pais-j. bayet-g. bloch-j. carcopino-l. homo-m. besnier-a piganiol (Paris, 1929 și urm.); A. piganiol, *Histoire de Rome*, ed. 5 (Paris, 1962); – *Peuples et Civilisations*, istorie generală publicată sub direcția lui L. Halphen și Ph. Sagnac; *La conquête romaine*, ed. 3, de a. piganiol (Paris, 1940); *L'Empire romain*, ed. 3, de Eug. alber – TINI (Paris, 1939); J. carcopino, *Les étapes de l'imperialisme romain*

(Paris, 1961); – *The Cambridge Ancient History*, publicată sub direcția lui Bury-Cook-Adcock-Charlesworth, vol. VII și urm. (Cambridge, 1928 și urm.); a. aymard-l. auboyer, *Rome et son Empire* (*Histoire générale des civilisations*, vol. II, Paris, 1954); P. grimal, *La civilisation romaine* (*Les grandes civilisations*, Paris, 1960); J. gage, *Les classes sociales dans l'Empire rom.* (Paris, 1964); – a. van der heyden și p. lavedan, *Atlas de l'Antiquité classique* (Bruxelles, 1961).

Manual elementar: J. bayet-i. thouvexot, *Histoire romaine* ed. 3 (Paris, 1932).

Dicționare

Thesaurus Linguae Latinae (Leipzig, 1900 și urm.) în curs de publicare; – forc. cellim – v. de vitt, *Totius latinitatis lexicon* 6 vol. (Prato, 1858 – 1875); – freund, trad. de X. Theil, *Grand dictionnaire de la langue latine*, 3 vol. (Paris, 1886), și ed. prescurtată într-un voi; – Georges, *Ausführliches lateinisch-deutsches Wörterbuch*, ed. 8, 2 vol. (Hanovra, 1913 – 1918); – F. gaffiot (Paris, 1934); – a. blaise, *Dict. lat.*

– fr. des auteurs chrétiens (Strasbourg, 1954).

Istorii literare p.w. hall, *Companion to classical texts* (Oxford, 1913).

m. schanz – c. hosi-us-g. kr uger, *Geschichte der römischen Literatur*, 6 vol. (München, 1927 și urm.); W.s. teuffel – W. kroll-i. skutsch, *Geschichte der römischen Literatur*, 3 vol. (Leipzig, 1913 – 1920), și trad. fr. (Paris, 1879 – 1883), după ed. a 3-a, de Bonnard și Pierson; a. ro-stagni, *La letteratura di Roma repubblicana ed augustea* (Bologna, 1938) și g.a. am-attucci, *La lett. di R. imperiale* (Bologna, 1947); R. pichon, *Histoire de la littérature latine*, ed. 12 (ed. 1; Paris, 1898); e. bignone, *Storia della Letteratura Latina* (Florența, 1945 și urm.); a. ro-stagni, *St. d. Lett. Lat.*, 2 vol. (Torino, 1949 – 1952); h. bardon, *La littérature latine inconnue*, 2 vol. (Paris, 1952 – 1956).

O. ribbeck, *Geschichte der römischen Dichtung*, ed. 12, 3 vol. (Stuttgart, 1892 – 1900), și trad. fr. (Paris, 1891) după prima ediție, de Droz și Kontz; f. pless is, *La poésie latine* (Paris, 1909).

— Ed. norden, *Die antike Kunst prosa vom VI. Jahrhunderte v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance*, ed. 4 (Leipzig, 1923); E. zamcke, *Der Einfluss der griechischen Literatur auf die Entwicklung der römischen Prosa* (Leipzig, 1888); J.H. waszink, *Zum Studium der griechischen Einflüsse in der lateinischen Literatur* (*Antike und Abendland*, IX, 1960).

f. le-o, *Geschichte der römischen Literatur*, I, singurul apărut (Berlin, 1913). – c. lamarre, *Histoire de la littérature latine depuis la fondation de Rome jusqu'à la fin du gouvernement republicain*, 4 vol. (Paris, 1901), și *Histoire de la littérature latine au temps d'„Auguste*, 4 vol. (Paris, 1906); J.W. DOW, *Literary History of Rome from the Origins to the Close of the Golden Age* (Londra, 1909, ed. 3, 1953); și *Literary History of Rome in the Silver Age, from Tiberius to Hadrian* (Londra, 1927); a. go-deman, *Geschichte der lateinischen Literatur bis Hadrian*, 2 vol. (Berlin-Leipzig, 1923). – o. bardenhever, *Geschichte der altkirchlichen Literatur*, ed. 2 (Fribourg-en-B., 1913 și urm.); p. de labriolle – g. bardy, *Histoire de la littérature latine chrétienne* (Paris, 1947); a.g. am-attucci, *Storia d. lett. lat. Cristiana*, ed. 2 (Torino, 1955).

a. guillemin, *Le public et la vie littéraire a Rome* (Paris, 1958); H. bardon, *Les empereurs et les lettres latines d'Auguste a Hadrien* (Paris, 1940); Fr. altheim, *Literatur und Gesellschaft in ausgehenden Altertum*. I (Halle, 1948).

STUDII ASUPRA GENURILOR LITERARE: alewell, *Über das*

Paradeigma in der römischen Literatur (Leipzig, 1913); J.f. d'alton, *Roman literary theory and criticism* (Londra, 1931); J. andrieu, *Le dialogue antique: structure et presentation* (Paris, 1954); E. auerbach, *Mimesis: dargestellte Wirklichkeit in der A bendländischen Literatur* (Berna, 1946; trad. engl. de w.r. trask, Princeton Univ., 1953); e. cesareo.

Îl cârme natalizio nella poesia latina (Palermo, 1929); m.l. clarke, *Rhetoric at Rome: a historical survey* (Londra, 1953); m.m. crump, *The epyllion from Theocritus to Ovid* (Oxford, 1931); J. fries, *Ein Beitrag zur Aesthetik der römischen Hochzeitspoesie* (Progr. Aschaffenburg 1910); m. galdi, *L'épitome nella letteratura latina* (Neapole, 1922); Ed. Galle-tier, *Étude sur la poisie funiraire romaine d'après les inscriptions* (Paris, 1922); g. geissler, *Ad descriptionum historiam symbola* (Teză, Leipzig, 1916); J. hubaux, *Les themes bucoliques dans la poésie latine* (Bruxelles, 1930); U. knoehe, *Die römische Satire* (Berlin, 1949); a. kurfess, *Die Invektivenpoesie der sullanisch-căsarischen, augusteischen und nachau-gusteischen Zeit* (Progr. Wohlau, 1915), și *Invektivenpoesie des römischen Altertums* (Jahresbericht des Philologischen Vereins, XLII, Berlin, 1916); c. martha, *Les moralistes sous V empire romain* (Paris, 1885); J. martin, *Symposion: die Geschichte einer literarischen Form* (Paderborn, 1931); p. J. miniconi, *Étude des themes guerriers de la poisie epique latine* (Paris, 1951); G. misch, *Geschichte der Autobiographie: das Altertum*, ed. 3 (Frânefurt-Berna, 1949 – 1950) și trad. engl. de E.W. Dickes (Londra, 1950); o. weinreich, *Epigram und Pantomimus* (Heidelberg, 1948); g. misch, *Geschichte der Autobiographie*, ed. 2 (Leipzig, 1931); l. niedermeier, *Untersuchungen über die antike poetische Autobiographie* (Progr. Theresiengymnasium, München, 1918 – 1919); H. peter, *Der Brief in der römischen Literatur* (Leipzig, 1901); H. reich, *Der Mimus*, I (Berlin, 1903); H. throm, *Die Thesis* (Paderborn, 1932); O. weinreich, *Fabel, Aretalogie, Novelle* (Sitzb. der Heidelberger Ak., 1930 – 1931).

Colecții de texte

COLECȚII VECHI (perimate, cu puține excepții): Lemaire, cu comment. câteodată utile și indice încă prețios; Nisard, cu trad. fr. inegală; Panckoucke, cu trad. fr. mediocre!

COLECȚII ACTUALE (în curs de publicare): *Bibliotheca scriptorum graecorum et romanorum* (Leipzig, Teubner), evident cea mai completă (numai text); *Scriptorum classicorum Bibliotheca*

Oxoniensis (Oxford) (numai text); *Collection des Universites de France* (Budi, Paris), cu trad. fr.; *Loeb classical Library* (Londra), cu trad. engl.; *Corpus scriptorum latinorum Paravianum* (Paravia, Torino) (numai text); *Erasme* (Paris) texte și comment.

Anthologia latina (Teubner) grupează poeziile anonime sau izolate adunate din manuscrise (de A. Riese, 1906) sau transmise prin inscripții (F. Buecheler, 1895 – 1897 – 1926); reproducere anastatică; Amsterdam 1964.

COLECȚII ALE AUTORILOR CREȘTINI: *Patrologie latine*, de abatele Migne (Paris, 1844; 1855), completată prin *Supplementum* (*Series Latina*) de A. Hamman (Paris, 1958 și urm.); *Corpus Scriptorum ecclesiasticorum latinorum*, al Academiei din Viena (Viena, 1866 și urm.), în curs de publicare; *Corpus Christianorum Scriptorum Latinorum* (Turnhout, 1953 și urm.) – Repertoriu de E. dekker, *Clavis Patrum Latinorum* (Bruges-La Haye, 1951); *Florilegium patristicum*, de G. RAUSCH – hen (Bonn, 1904 și urm.) selecție, în curs de publicare; *Sources chrétiennes* (Paris), cu trad. fr. și comment., în curs de publicare.

Instrumente bibliografice

Documentația de primă mână (mai ales asupra manuscriselor și transiterii operelor) este asigurată de către *Institut de recherche et d'histoire des textes* (Paris), organizat de Mlle J. Vieilliard: un buletin anual pune la curent cu lucrările întreprinse.

O bibliografie precisă se stabilește cu lucrările următoare: De la 1700 la 1878: engelmann-preuss, *Bibliotheca scriptorum classicorum* (Leipzig-Londra, 1880); – de la 1878 la 1896: klusmann, *Supliment* (1913) la *Jahresbericht über die Fortschritte der klassischen Altertumswissenschaft* (vezi mai jos); – începând din 1896: *Bibliotheca philologica classica*, anuală, în *Jahresbericht über die Fortsch. d. klass. Altertumswissenschaft*, de Bursian-Kroll... (Berlin), care publica periodic reviste critice asupra fiecărui autor grec sau latin; înlocuit, din 1956, prin *Lustrum* (Göttingen).

Biobibliographisches Verzeichnis von Universität und Hochschuldrucken vom Ausgange des XVI. Jahrh. bis Ende des XIX. Jahrh. (Leipzig, I, 1934).

Collection de bibliographie classique, sub direcția lui J. Marouzeau (Paris): se lambrino, *Bibliographie de l'Antiquité classique de 1896 a 1914*, I (Paris, 1951); de la 1914 la 1924: *Dix armées de*

philologie classique, 2 voi; – de la 1924 la 1926: *L'Année philologique*; – începând din 1927 – M" * J. emst, *L'Année philologique*, anual. – N.I. herescu, *Bibliographie de la littérature latine* (Paris, 1943); J. cousin, *Bibliographie de la langue latine de 1880 a 1948* (Paris, 1951).

Selecție anuală în *The Year's Work in Classical Studies* (Bristol).

Dări de seamă critice, în fiecare săptămână, în *Philologische Wochen-schrift* (Berlin-Leipzig), în revista specializată *Gnomon*, și periodic în diverse reviste filologice (*Rev. de philol.*, *Rev. des El. a ne Rev. des El. lat.* etc.).

De consultat, de asemenea, *Gymnasium* și *Classical World* (fostul *Classical Weekly*). *L'Information Uturaire* publică uneori studii asupra operelor și asupra autorilor, și, periodic, indicații bibliografice asupra programelor franceze ale examenelor de agregatie.

Accius Corabia Argo descrisă de un păstor, p. 155-Tarquinius și ghicitorii, p. 157.

Ambrosius (Sfântul) Marea, p. 756 – Duminica, la ora laudelor, p. 757.

Ammianus Marcellinus Impresii de război, p. 726 – Sărăcimea

Romei, p. 729 – Mercurius, „cornițele viselor”, p. 729 – Intrarea lui Constanțiu la Roma, p. 730.

Apuleius Inspectorul piețelor, p. 675 – Preoți cerșetori ai zeiței siriene, p. 676 – La moară, p. 677 – Apariția zeiței Isis, p. 679.

Arnobius Trebuie „să pariezi” pentru religia creștină, p. 702.

Augustin (Sfântul) Rațiunea și harul, p.768 – Necesitățile primordiale ale inteligenței omenești, p. 769 – Patima pentru jocurile de circ, p. 771 – Extazul de la Ostia, p. 772 – Predică despre înălțare, p. 775 – Măreție națională și dreptate, p. 776.

Aulus Gellius Severitatea vechilor cenzori, p. 681.

Caesav Apărarea orașului Avaricum, p. 257 – Vercingétorix după cucerirea orașului Avaricum, p. 258 – Bătălia de pe Sabis, p. 259

— Un consiliu de război, p. 261 – Fuga lui Ambiorix, p. 263 – Caesar primește supunerea lui Afranius și Petreius, p. 265.

Calpurnius Siculus Țăranul în amfiteatru, p. 491.

Cato Cenzorul Cato și secretarul lui, p. 122 – Discursul pentru rodieni, p. 123 – O bună gospodină, p. 125 – Stăpânul și vechilul, p. 126 – Boi și văcari, p. 127 – Cum se face „vinul grecesc”, p. 128 – Un erou lipsit de gloria cuvenită, p. 130 – Notății pitorești, p. 131.

Catul Un prieten, p. 239 – Un tip ridicol, p. 240 – Lui Calvus, p.

— Lui Cicero, p. 241 – Doliu și poezie, p. 241 – Vrabia Lesbiei, p. 243 – Pradă patimii, p. 244 – Plânsul Ariadnei, p. 247 – Cortegiul lui Bachus, p. 250 – Epitalam, p. 250.

Cicero Pledoaria lui Antonius pentru C. Norbanus, p. 185 – Pledoaria lui Crassus într-o problemă de testament, p. 186 – Hortensius, p. 187 – Procesul lui Clodius, p. 190 – Nehotărârea lui Cicero, p. 192 – Glume de om fără ocupație, p. 194 – O caricatură: Fannius, p. 198 – Tortura navarhilor sicilieni, p. 199 – Politică și religie, p. 201 – Piso batjocorit, p. 202 – Știința și elocința, p. 204 – Acțiunea oratorică, p. 205 – Visul lui Scipio, p. 207 – Efort și durere, p. 209 – Doctrina neoacademică, p. 210.

Ciprian (Sfântul) Un vis profetic, p. 697 – Anul martirilor, p. 698 – Bunul păstor, p. 699 – Ultima scrisoare, p. 700.

Claudian împotriva lui Iacob, comandantul cavaleriei, p. 740 – Eutropiu îmbătrânit, p. 740 – Stilicho împotriva hunilor, p. 742 – Leo – leul, p. 746 – Stilicho în Alpi, p. 747.

Claudius Quadrigarius Lupta lui Manlius cu galul, p. 183 – Cinstea, romană, p. 183.

Cornelius Nepos Un nou gen de istorie, p. 278 – Atticus la ei acasă, p. 279.

Cornelius Severus Moartea lui Cicero, p. 454.

Damasus Epitaful scris de Damasus pentru el însuși, p. 752.

Ennius Poetul și protectorul său, p. 98 – Consultarea auspiciilor, p. 102 – Pirus către solii romani, p. 105.

Fedru Exigențele muncii literare, p. 486 – Vulpea și masca, p. 487 – Câinele și lupul, p. 488 – Vulpea și balaurul, p. 489.

Florus Războiul lui Spartacus, p. 667.

Fronto Cicero apreciat de Fronto, p. 671 – în căutarea unei comparații, p. 672 – Doi prunci împărătești, p. 672.

Cracchus (C.) Abuz de putere, p. 169 – O aristocrație vândută, p. 170. *Grattius Faliscus* Ogari și copoi, p. 455.

Hilarius Regretul vechilor persecuții, p. 753.

Horațiu Invektivă împotriva lui Maeuius, p. 347 – Horațiu și sclavul lui, p. 349 – Independența lui Horațiu, p. 354 – „Cei vechi” și „modernii”, p. 360 – Tihnă, p. 363 – Clipa prezentă, p. 365 – împotriva luxului particularilor, p. 367.

Ieronim (Sfântul) Profesorul să nu se încreadă în vorbele

măgulitoare, p. 760 – Purificarea monastică, p. 761 – Sfântul Ieronim la lucru, p. 762 – Către Augustin, p. 763 – Malchus și furnicile, p. 765 – Catacombele, p. 766.

Juvenal Dimineața, la o cochetă din lumea mare, p. 609 – Iubire între oameni și sociabilitate, p. 611 – Adevărata noblețe, p. 612 – Împotriva grecoteilor, p. 614 – Înghesuiala de pe străzile Romei, p. 617 – Mesele simple: de azi și de odinioară – Ambițioși! p. 620.

Lactanțiu Falimentul filosofiei, p. 704 – Misterul crucii, p. 705 – Moartea lui Maximinus Dar a, p. 706.

Lucan Pompei și Caesar, p. 533 – Codrii Marsiliei, p. 535 – Cato în pragul războiului civil, p. 537 – Cato și oracolul lui Hammon, p. 538 – Chinurile setei, p. 541 – Voinicia lui Scaeva, p. 543 – Necromancie, p. 544.

Luciliu Călătoria, p. 161 – Filfizonul elenizant, p. 1616 – Virtutea, p. 162 – în for, p. 163 – Gladiatori, p. 164.

Lucrețiu Inima impură a omului, p. 214 – Epicur și zeii, p. 215 – Atomii invizibili, p. 217 – Sufletul e material, p. 220 – Simțurile, izvoare ale cunoașterii, p. 221 – Separarea elementelor, p. 223 – Logica] îți dezvăluie și eroarea și adevărul, p. 224 – Originea limbajului, p. 226 – Simulacrele, p. 227 – Trombele, p. 229 – Lupte fantastice, p. 230 – Omul primitiv, p. 231 – Omul și moartea, p. 234.

Lygdamus Darul poetului, p. 415.

Manilius Dumnezeu și omul, p. 458 – Zi și noapte polară, p. 460 – Oameni îndatoritori, p. 461 – Calea lactee, p. 461.

Marțial Roma neospitalieră, p. 597 – Succesul poetului, p. 598 – Lui Sparsus, despre zgomotul de la Roma, p. 598 – Dorul de Roma, p. 600 – Epigrama, p. 601 – Roma hrănește satele, p. 602 – Un parvenit, p. 603 – Un amator meșter în toate, p. 604 – La tribunal, p. 605 – Friguri prea răsfățate, p. 605 – Broasca vrând s-ajungă mare cât boul, p. 606 – Cochetărie de bătrână, p. 606 – La moartea unei fete, p. 608.

Minucius Felix Calomnii populare împotriva creștinilor, p. 693 – Batjocura idolilor păgâni, p. 695.

Ovidiu Ianus, p. 433 – Îngăduințe ale bărbaților, p. 436 – Penelopa către Ulise, p. 438 – Dinaintea unei porți închise, p. 439 – Șiretenii feminine, p. 442 – Sărbătoare de periferie, p. 443 – Rochiile, p. 444 – Palatul Soarelui, p. 445 – Foamea, p. 446 – Metamorfozarea piraților în delfini, p. 447.

Pacuvius Noroc sau întâmplare? p. 153 – Începe furtuna, p. 153.

Panegiriștii Constantin și Galia devastată, p. 721.

Paulinus din *Nota* (Sfântul) Bisericii Sfântului Felix, p. 791 – Plângerea unui țăran din Campania către Sfântul Felix, p. 793. *Persius* Adeverata religie, p. 526 – între lăcomie și moliciune, p.530.

Petroniu Teoria poeziei clasicizante, p. 551 – Intrarea în casa lui Trimalchio, p. 552 – Conversații între liberi, p. 553 – Părerii de rău după Roma republicană, p.547 – O grădină sub adieri de vară, p. 556 – O tânără, p. 556. *Plaut* Un director de trupă comică se adresează spectatorilor, p. 55

— O campanie militară povestită liric, p. 58 – Sclavul de la țară și sclavul de la oraș, p. 72 – Un *leno* și sclavii săi, p. 76 – Doi complici, p. 77 – Cetățeni de dată recentă, p. 80 – Un bun renume e mai scump decât o cingătoare de aur, p. 82 – Forul roman, p. 84 – Nebunie prefăcută, p. 85 – în căutarea unei casete pierdute, p. 88

— Un căpitan fanfaron și parazitul său, p. 90 – Căntece în spirit alexandrin, p. 94 – Monolog liric, p. 95.

Pliniu cel Bătrân Omul și divinitatea, p. 572 – Perlele, p. 573.

Pliniu cel Tânăr Orgoliul Egiptului umilit, p. 642 – Pedepsirea delatorilor, p. 643 – Omenie și dreptate, p. 644 – Unul oaspete care nu s-a ținut de cuvânt, p. 645 – Câștiguri morale de pe urma bolii, p.646 – Doliul lui Regulus, p. 646 – Filosoful Euphrates, p.647

— O statueta de bronz corintian, p. 648 – Cutremurul de la Misenum, p. 649.

Propertiu Hylas, p. 420 – Bucurii, p. 421-Chinuri, p. 422 – Drama bolii, p. 424 – Invectivă, p. 425 – Apariție, p. 426 – Aretusa către Lycotas, p. 428 – Tarpeia, p. 429.

Prudentius Imn focului nou în sabbatul de Paște, p. 782 – Martiriul

Sfintei Eulália, p. 784 – Sacrificiul împăratului Iulian, p. 788.

Quintus Curtius Uciderea lui Clitus, p. 498 – Rajahi și fahiri din

India, p. 499. *Quintilian* Tactica altercației, p. 575 – Efecte de audiență; de la patetic la ridicol, p. 675 – Belșugul de însușiri la copii, p. 577 – Spontaneitate și artă în compoziția literară, p. 578 – Poantele retorice, p. 579.

Rutilius Namatianus Venerabila Romă – strivită, p. 749 – în Mediterana, între Corsica și Coasta toscană, p. 750.

Salustiu Metellus pune din nou ordine în armata din Africa, p. 269-Morala istorică a lui Salustiu: Caesar și Cato, p. 271 – De la desfrâu

la război civil, p. 273 – Instigările unui tribun, p. 274 – Asaltul unei fortărețe de pe Muluya, p. 276.

Seneca înțeleptul se lasă în voia Creatorului, p. 503 – Zeul ascuns, p. 504 – Treptele pasiunii, p. 506 – Mânia, p. 506 – De la viciu la voluptatea plictiselii, p. 507 – Reversibilitatea meritelor: justificarea providenței, p. 509 – Faptele bune sunt adevărate bogăție, p. 510 – Fapte bune irosite, p. 511 – Unei doamne nobile, p. 512 – Ascetism, p. 513 – Părăsirea Medeei, p. 521 – Frumusețea, p. 523.

Seneca Tatăl Școala și forul, p. 467 – Filosoful Fabianus și retorul

Arellius Fuscus, p. 467 – O „suasoria” tratată de Porcius Latro p. 468 – O „controversă” tratată de *Arellius Fuscus*, p. 470.

Silius Italicus Moartea consulului Flaminius, p. 586.

Statius Golful Neapole, p. 590 – Copilăria lui Ahile, p. 591 – Un prânz la iarbă verde: Hercule și Pollius, p. 593.

Suetoniu Caligula, p. 664 – Moartea lui Nero, p. 665.

Sulpicia Aniversarea lui Cerinthus, p. 417 – „Variațiunile lui Tibul”, p. 417.

Symmachus îngrijirea unui patriot, p. 723 – Religia păgână trebuie ocrotită, p. 723.

Tacit Noua și vechea elocință, p. 626 – Farmecul poetic al ținuturi, lor nordice, p. 627 – Denunțarea și moartea lui Sabinus, p. 629 – Dizgrația lui Seneca, p. 632 – Alarmă la palat, p. 635 – Câmpul de luptă de la Bedriacum, p. 637 – Vitellius descumpănit, p. 638 – Un episod al războaielor din Germania, p. 639.

Terențiu Ambivius Turpio prezintă publicului o piesă a lui Terențiu, p. 133 – O educație liberală: principii și rezultate, p. 139 – Un sclav, sfetnic a stăpânului său, p. 144 – Tată și fiu, p. 146 – Dragoste fulgerătoare, p. 149.

Tertulian Paradoxul procesului creștinilor, p. 684 – Un soldat creștin, p. 687 – „Spectacolul” judecății de apoi, p. 689 – Podoabele creștinei, p. 691.

Tibul Năzuințe, p. 410 – Amorul certăreț. Amorul soldat, p. 414 – Emoționanta cădere a nopții, p. 415 – „Variațiuni”, p. 417

Titus Livius Istorie și morală națională, p. 374 – înscăunarea și moartea lui Servius Tullius, p. 376 – Bătălia de pe Metaurus, p. 380 – Papirius Cursor, p. 383 – Roma află de biruința asupra lui Perseu, p. 384 – Scipio reprimă revolta de pe Sucro, p. 386.

Valerius Flaccus Medeea și Iason, p. 582.

Varro Ferme și „vile”, p. 282 – Decăderea agriculturii, p. 283 – Boii de muncă, p. 284 – Creșterea mieilor, p. 284 – Rezervații și eleștee, p. 285 – Argumente în favoarea „anomaliei”, p. 288.

Velleius Paterculus Fuga lui Marius p. 496 – Retragera lui Tiberiu la Rodos, p. 496.

Vergiliu Antiteze amoebee, p. 312 – Poetul spoliat, p. 313 – Anotimpurile și furtunile, p. 317 – Diversitatea solurilor, p. 320 – Vaca, p. 321 – Vița de vie, p. 322 – Cetatea albinelor, p. 324 – Alegorie, p. 326 – Insula Circei, p. 330 – Moartea Camillei, p. 331 – Troia năruită de zei, p. 334 – Ciuda Iunonei, p. 336 – Italici și orientali, p. 338 – Actium, p. 339 – Doliul mamei lui Eurial, p. 341.

INDICE DE AUTORI

Numele în cursive desemnează lucrări anonime. Cifrele în caractere grase trimit la pasajele cele mai însemnate, în special la cele care cuprind informațiile biografice; cifrele în cursive trimit la indicațiile bibliografice; litera *n* indică notele.

Abailard, 811.

Academia (Nouă), 295. Accius, 131, 152, 154 – 159, 173.

276, 290. Acilius Glabrio, 121. Acro, 395, 681. Aeiia Galla, 419. Aelius Lampridius, 669. Aelius Spartianus, 669. Aelius Stilo, 184. Aelius Tubero, 184. Aemilius Lepidus, 167. Aemilius Macer, 305, 307, 432 *n*. Aemilius Scaurus, 184 *Aetna*, 490, 559. Afranius, 152.

Albinovanus Pedo, 454, 476. Albacius Silus, 470. Aiceu, 250, 398, 363. Alfenus Varus, 316. Alkios, 117. Ambivius Turpio, 132. Ambrosius (Sfântul), 719, 752.

755 – 758, 780, 803. Ammianus Marcellinus, 716.

725 – 732, 800, 809. Anacreon, 363.

Annales Maximi, 40, 49, 166. Antigonos din Carystos, 432. Antimali din Colofon, 590. Antiphanes, 69. Antistius Labeo, 465. Antonius, 185, 188, 204, 293. Aper, 568 *n*, 623 *n*, 624. Apolodor din Carystos, 138. Apollonios din Rodos, 330, 420.

432, 582. *Appendix Vergiliana*, 310. Appius Claudius, 38, 40, 45. Apuleius, 662, 673 – 680, 770.

711. Aquilius, 132 *n*. Aquilius Niger, 465 Aquilius Regulus, 623 *n*. Arătos, 212, 237, 317, 457. Archias, 237. Arellius Fuscus, 431, 469. Arhiloh, 159, 308, 346. Aristofan, 56, 67, 70, 71 – 72.

159, 360. Aristotel, 211, 359, 673, 762.

810. Arnobius, 683, 701 – 703, 713. Arvali (cântul fraților), 48.
 Asclepiades din Myrlea, 457. Asconius Pedianus, 494, 560.
Asiaticele, 482. Asinius Pollio, 305, 307, 309.
 310, 316, 362, 376 n, 392, 402. Ateius Capito, 465. Ateius
 Praetextatus, 280. *Atelana*, 117, 290 – 291, 302. Atilius, 132 n. Atta,
 152. Attalos, 465. Atticus, 182, 190, 209, 278.
 298. Aufidius Bassus, 418, 495, 630.
 681. August, 184, 304, 305 n, 307.
 337, 345, 366, 392, 399 și urm., 401, 403, 404, 419.
 464, 481, 663. Augustin (Sfântul), 289, 494.
 718, 755, 763, 766 – 779, 780.
 805 – 806, 881. Aulus Gellius, 69, 134, 681 – 682, 777. Aurelius
 Victor, 725, 799. Ausonius, 718, 734 – 739, 790.
 797, 802. Avianus, 734 n., 801. Avienus, 734, 507.
 Bacon (Francis), 811. Bacon (Roger), 811. Bernard (Sfântul),
 810. Blossius din Cumae, 167. Boetius, 810, 817. Brutus, 180, 190, 206,
 255 n, 304.
 Caecilius Epirota, 404 n. Caecilius Statius, 131, 132, 134 – 136,
 143, 772. Caelius Rufus, 255 n. Caesar, 175, 180, 181, 184, 255
 267, 268, 269, 271, 291, 298
 299, 373. *Caesarianum* (Corpus), 298 – 299. *Calendar*, 40.
 Caligula, 478. Calimah, 237, 239, 297, 406.
 419, 429, 432, 436. Callinos, 406.
 Calpurnius Piso, 165.
 Calpurnius Siculus, 491 – 493 559.
 Calvin, 811.
 Calvus, 180, 206, 240, 256, 271 298, 361.
Carmen Ne lei, 62.
Carmen Priami, 62.
Carmina, 37, 40.
 Carneade, 117.
 Casiodor, 810.
 Cassius din Etruria, 238 n.
 Cassius din Parma, 179, 238 n. 307.
 Cassius Hemina, 165.
 Cassius Severus, 470.
 Cato (din Utica), 255 n, 536.
 Cato Cenzorul, 117 – 118, 121 – 131, 159, 165, 166, 167, 772

271, 281, 284, 285, 317, 509, 571, 575, 670, 681.

Catul, 110, 175, 176, 177, 179, 180, 181, 238 – 254, 255, 278
297 – 298, 308, 317, 329, 359, 361, 362, 400, 402, 405, 432, 459, 601.

Celsus, 494, 560.

Cenzorinus, 681, 777.

Cânțe fescenine, 42, 54.

Charisius, 733.

Cicero, 33, 40, 45, 105, 107 **n**, 110, 120, 164 **n**, 165, 167, 174,
175, 176, 180, 181, 182, 184, 187, 188 – 212, 236, 238, 254, 256, 268,
277, 278, 280, 281, 290, 293 – 296, 305, 306, 309, 372, 375, 376, 386,
402, 454, 455 **n**, 490, 494, 502, 569, 575, 578, 580, 586, 641, 704, 767.

Cincius Alimentus, 120.

Cinicii, 346.

Cinna, 179, 316.

Ciprian, 781.

Ciprian (Sfântul), 663, 696 – 701, 775.

Claudiu, 485, 490.

Claudian, 716, 739 – 748, 790, 797, 802, 809.

Claudius Cvadrigarius, 182, 373.

Cleante, 502.

Clitarh, 497. Clodius Licinius, 465. *Codex Iustinianus*, 811.
Coelius Antipater, 166, 182, 373. Columella, 479, 490, 494, 560.
(*Comedia*) *palliata*, 56, 132, 291. (*Comedia*) *toga ta*, 151, 173.
(*Comedia*) *trabeata*, 307. *Comentarii*, 40. Commodianus, 781, 807.
Controversiae, 466, 485. Cornelius Gallus, 305, 307, 316, 326, 408 –
409, 419, 432, 473. Cornelius Scipio, 121. Cornelius Severus, 305, 454,
490. Cornelius Sisenna, 184. Cornificius, 185 **n**, 404 **n**. Cornutus, 525.
Corvinus Poplicola, 361. Crassus, 185 – 187, 188, 204. Cremutius
Cordus, 402. Critolaos, 268. Curiatius Maternus, 58 In. Curtius Nicias,
280.

Damasus, 752, 759, 803. *De Bello A/ricano*, 267. *De Bello
Alexandrino*, 267. *De Bello Hispaniensi*, 267. Democrit, 213, 22 In.
Demostene, 122, 255, 271, 274.

367, 375, 641. Descartes, 811. *De viris illustribus*, 725. *Dicta
Catonis*, 172, 464 **n**, 801. *Digesta*, 811. Diogene, 117. Diomede, 733,
800. Dionis din Halicarnas, 41, 374. Diphilos, 138. Domitius Afer, 483,
493. Domitius Marsus, 409 **n**, 454 **n**. Donatus, 733. Dorotheos, 810.
Drept, 43 – 44, 51, 465, 494.

682, 810 – 811.
Elogia, 41, 48 – 49. Empedocle, 217, 297. Ennius, 50, 57, 60, 62, 97 – 110, 113, 131, 154, 159, 177, 211.
 236, 282, 316, 328, 329, 342
 376. Epicur, Epicureism, Epicurei.
 117, 177, 213, 215, 216, 217.
 236, 292, 296 – 297, 309, 353.
 502. Eprius Marcellus, 493, 623 **n**. Eratostene, 237. Eschil, 56, 154, 155, 518. Esop, 486. Eumenius, 720.
 Euphorion din Chalcis, 237, 408. Euripide, 56, 71, 104, 107, 152.
 154. Eutropius, 725, 799. Evanthius, 733. *Exempla*, 484.
 Fabianus, 465.
 Fabius Pictor, 120, 373.
Fabule, 41.
Fabule milesiene, 184 **n**, 550, 675.
 Favorinus, 670.
 Fedru, 483, 486 – 490, 559.
 Fenestella, 465.
 Festus, 404 **n**.
 Furnicus Maternus, 752 **n**, 803.
 Flavius Vopiscus, 669.
 Florus, 372 **n**, 660, 667 – 669.
 709. Frontinus, 570, 651. Fronto, 670 – 673, 710. Fundanius, 307, 359, 362, 453. Furius Bibaculus, 238 **n**, 328 **n**.
 361 **n**.
 Gaius, 682, 777. Gellius (**Cn.**), 166. Germanicus, 490, 559.
 Gracchus (**C**), 167, 168 – 170. Gracchus (**Ti.**), 167, 168. Gracchi (**frații**), 68, 120, 167 – 168, 774, 175, 670, Grattius Faliscus, 455 – 457.
 Grégoire de Tours (**Gregorius Turonensis**), 810. Grigorie din Nazianz, 755.
 Helvius Cinna, 238, 328 **n**, 432 **n**. Hermagoras, 185. Herodes Atticus, 681.
 Herondas, 237.
 Hesiod, 217, 308, 316, 318 **n**.
 329 **n**, 339, 433. Hieros din Siria, 716. Hilarius, 719, 752, 753 – 755.
 780, 803. Hipponax, 159. Hârtius, 267. Homer, 54, 57, 60, 99, 100, 215.

217, 250, 308, 316, 330, 334.
 432. Horațiu, 106, 160, 164, 173.
 174, 254, 280, 303, 305, 308.
 345 – 371, 395 – 397, 400, 403.
 485, 487, 494, 526, 531 **n**.
 58! 593, 596, 620, 663, 680.
 718, 781. Hortensius, 176, 180, 187 – 188.
 188, 254, 281, 286. Hoștius, 328 **n**, 419 **n**. Hroswitha, 811.
 Hyginus, 404, 465.
 Indigitamenta, 34.
 Institutes, 811.
 Ieronim (**Sfântul**), 718, 758 – 766.
 774, 778, 779, 804, 809. Isidor din Sevilla, 810, 817. Isocrate,
 270 – 271. *Istoria Augustă*, 660, 669 – 670.
 770. Iulius Africanus, 483, 623. Iulius Caesar Strabo (**C**), 159.
 Iulius Capitolinus, 669. Iulius Obsequens, 372 **n**. Iulius Secundus, 483,
 623 **n**.
 624. Iunius, 166. Iunius Gallio, 470. Iustin, 660, 669, 709.
 Juvenal, 165, 516, 526, 550, 557.
 567, 569, 596, 608 – 623, 650.
 654, 689, 720, 728. Iuvencus, 781, 807.
 Jocuri, 43, 54 – 55, 58, 290 – 291. *Jocuri seculare*, 306.
 Laberius, 177, 291, 360. Labienus, 309, 402, 465. Lactanțiu, 683,
 703 – 707, 713.
 Laelius, 137, 167.
 Laevius, 238.
 Lăudationes, 48, 397.
 Legea celor XII Table, 39 45
 49, 51, 184. Leibnitz, 811. Leon cel Mare, 780, 807. Licinius
 Crassus, 185. Licinius Macer, 184. Licurg, 271. Livius Andronicus, 27,
 40 50
 51, 57, 58, 60, 62, 63 – 65, 112 Lucan, 479, 483, 485, 495, 501
 525, 531 – 550, 563 – 564 569
 581, 601, 623. Luciliu, 106, 154, 160 – 165, 774
 177, 281, 282, 346, 359, 360.
 490, 596. Lucilius Iunior, 490. Lucrețiu, 35, 38, 46, 108, 110
 175, 177, 181, 182. 213 – 236.
 254, 284, 296 – 297, 307, 316.

317, 320, 329 **n**, 342, 455.
 459, 464, 486, 494, 513. *Ludi* (vezi *Jocuri*) Luscus, 132 **n**.
 Lutatius Catulus, 184. Lygdamus, 409, 415 – 416, 473. Lysias, 180, 254, 255, 270.
 Macer cel Bătrân (vezi Aemilius Macer). Macer cel Tânăr, 328. Macrobiu, 733, 801. Mago, 283 **n**.
 Manilius, 455, 457 – 464, 476.
 490, 734. Marius Maximus, 669. Marțial, 479, 516, 569, 596
 608, 609, 616, 645, 650, 654. Martianus Capella, 733, 800.
 Măsurius Sabinus, 494. Matius, 328. Mecena, 305, 310, 324, 345.
 400, 403, 418, 419, 429. Meleagru din Gadara, 238. Melissus, 307.
 Menandru, 56, 134, 135, 137.
 146, 149. Menip din Gadara, 282. Messala (vezi Valerius Messala).
Metrică, 39, 48, 60, 777, 173, 296.
 342.405. Metrodor din Chios, 221 **n**. *Mimi*, 290, 291, 302.
 Minunerm, 406. Minucius Felix, 662, 683, 692
 696, 775. Molon din Rodos, 188. Mucius Scaevola, 166.
 Naevius, 39, 50, 57, 60, 62, 65
 69, 110, 772. Nemesianus, 660 **n**. *Nenia*, 41.
 Neoptolem din Parion, 359. Nero, 485, 486, 490. Nicandru din Colofon, 237, 432. Nicomachi Flaviani, 733. Nicomachus, 717. Nigidius Figulus, 177, 280, 301. Nonius Marcellus, 733, 800. Nov în's, 290.
Octavia, 563.
Origogentis I Romanae, 725.
 Origene, 755.
 Orosius, 779.
 Ovidiu, 344, 400, 404, 408, 415, 419, 429, 431 – 453, 454, 439, 461, 474, 483, 490, 550, 581, 590, 781.
 Pacuvius, 131, 152 – 154, 173.
 290. Palladius din Atena, 716. Panetius, 119, 777, 207, 292.
Panegirice, 720 – 722, 799. Papinian, 682. Papirius Carbo, 167.
 Parthenios din Niceea, 237, 432. Passienus Crispus, 493. Paulus, 682.
 Paulinus din Nota (Sfântul), 718.
 734, 779, 790 – 797, 808. Pedius, 361. Peisandros, 329 **n**, 334.
 Persius, 165, 483, 484, 494, 501.
 516, 525 – 531, 549, 550, 557.
 563, 578, 596, 601, 620. *Pervigilium Veneris*, 734, 801. Petroniu,

485, 501, 516, 550
 557, 564 – 565.
 Philetas din Cos, 237, 406, 419. Philiscos, 117. Pindar, 250, 329
 n, 362. Pitagora, pitagoreism, neopitagoreism, 99, 215, 289, 433.
 446, 449, 481. Platon, platonism, neoplatonism, 207, 212, 289.
 Plaut, 43, 46, 50, 56, 58, 60, 61, 69 – 97, 106, 108, 110, 112 – 113.
 132, 134, 136, 137 n, 138, 143.
 151, 772, 359, 509. Pliniu cel Bătrân, 53, 570, 571 – 574, 630,
 «557. Pliniu cel Tânăr, 567, 569, 596.
 623, 641 – 650, 656, 670, 720. Plotius Gallus, 185. Plotius
 Sacerdos, 681. Plutarh, 41, 168, 663, 681. Polibiu, 118, 120, 166, 777,
 207.
 373, 502. Pomponius, 290. Pomponius Mela, 494, 561. Ponticus,
 418. Porcius Latro, 431, 467, 468
 469, 479. Porphyrio, 395, 681. Poseidonios, 207, 257, 271, 292.
 457. Postumius Albinus, 121. Proculus, proculeeni, 494.
 Propertiu, 305, 404, 418 – 431.
 436/473 – 474. Prudentius, 716, 718, 781 – 790.
 797, 807, 809. Ptolemeu, 497. Publilius Syrus, 177, 291, 302.
Ouerolus, 734 n, 507.
 Quintus Curtius, 482, 495, 497
 500, 567. Quintilian, 479, 525, 569, 570, 574 – 581, 590, 596,
 623, 652.
 670, 753.
 Rabinus, 454.
 Remmius Paiaemo, 494, 560.
Retori, 466, 468.
Rhe lorica ad Herennium, 185.
 196, 293. Rufius Festus, 725.
 Rutilius Namatianus, 716, 748 – 751, 803.
 Sabinus (Au.), sabinienii, 432. Sacerdos Nicetes, 623 n. Saleius
 Bassus, 581 n. *Salieni* (cântul *Salienilor*), 37.
 48, 184. Salustiu, 175, 180, 255, 268, 300.
 373, 375, 494, 639, 670, 725. Salvianus, 780, 806. Safo, 244, 250,
 251, 254, 308, 363. Saserna, 283 n. *Satira*, 159, 164, 174, 363, 396.
Satira menipee, 282, 550. *Satura*, 43, 48, 54, 159, 290. Scipio
 Aemilianus, 137, 167.
 180, 207. Sempronius Tuditanus, 166. Seneca, 35, 156, 211, 438,

471.

481, 483, 485, 490, 501 – 525.

526, 531, 550, 562, 569, 578.

581, 632, 650. Seneca Tatăl, 466, 477. Serenus Sammonicus, 660
n. Servilius Nonianus, 495. Servius, 393, 733. Sextius Niger, 465.
Sidonius Apollinaris, 810, 816. Silius Italicus, 569, 586 – 589.

596, 653. Simonide, 363, 406. Sofocle, 154. Solon, 406. Solinus,
681, 711. Sotion, 465. Spinoza, 811. Statius, 453, 569, 589 – 596, 645.

718. Stesihor, 230. *Stoicism, Stoici*, 289, 292, 295.

349, 458, 504. *Suasoriae*, 466, 468. Sueius, 238 n. Suetoniu, 663,
667, 709. Sulpicius Apollinaris, 681. Sulpicius Severus, 779, 806.
Sulpicia, 417, 473. Sulpicius Galba, 167. Sulpicius Rufus, 280. Sylla,
178, 181, 184, 188, 291.

Symmachus, 717, 722 – 725

799. Syro, 309.

Tabernariae, 290.

Tacit, 278, 374, 376, 495, 525 550, 567, 569, 581, 623 – 641
650, 655, 663, 670, 725, 728

732, 778.

Terențiu, 46, 61, 67, 7 72 131 132, 133, 136 – 151, 172, 291 439,
494, 811.

Terentianus, 660 n.

Terentius Scaurus, 680.

Terentius Varro (din Atax), 179 238 n, 328 n.

Tertulian, 662, 683 – 692, 693 772, 776, 779.

Teocrit, 237, 311.

Teognis, 363, 406.

Teofrast, 602.

Tiberiu, 496.

Tibul, 305, 409 – 415, 431, 436, 473.

Ticidas, 238 n.

Timagene, 497.

Timaios, 121, 166.

Timon, 159.

Tirteu, 406.

Titus Livius, 41, 43, 100, 105, 184, 278, 303, 305, 306, 307, 371
– 391, 397 – 398, 400, 432, 465, 483, 498, 612, 667, 725.

733, 734. Titinius, 151. Titius (C), 159. *Tituli*, 41, 49.

Toma din Aquino (Sfântul), 811.
 Trabea, 132 n.
Tragedia pretexta, 56, 563.
 Traian, 641, 643.
 Trebatius Testa, 280.
 Trebellius Pollio, 669.
 Tremei] ius Scrofa, 283 n.
 Tribonianus, 810.
 Trogus Pompeius, 372, 465, 669.
 Tucidide, 122, 180, 217, 254.
 270, 271, 273, 274, 277, 320.
 639. *Turia* (Elogiul *Turiei*), 392. Turpilius, 132 n. Tuticanus, 328.
 Ulpian, 682.
 Valerius Maximus, 495, 497.
 561. Valerius Antias, 182, 373. Valerius Cato, 178, 182, 238.
 Valerius Flaccus, 569, 581 – 586.
 652 – 653. Valerius Messala, 305, 309, 409.
 417 Valerius Probus, 494, 560. Valgus Rufus, 305, 307, 409 n.
 Varius, 307, 310, 315, 345, 359.
 362, 453. Varius Rufus, 328. Varro, 39, 43, 69, 108, 166, 175.
 180, 181, 280 – 290, 301
 302, 305, 328, 353, 367, 433.
 455, 465, 571, 681, 776. Vasile (Sfântul), 755. Vegetius, 732 n.
 Velleius Paterculus, 483, 495
 497, 567.
 Venantius Fortunatus, 810.
 Vergiliu, 35, 38, 46, 246, 254, 281, 305, 306, 307, 308, 309 –
 345, 359, 362, 371, 393 – 395, 400, 403, 404, 407, 408, 410, 421, 429,
 432, 454, 455, 461, 483, 486, 490, 569, 581, 586, 590, 593, 623, 641,
 718, 733, 734, 739, 742, 745, 781.
 Verrius Flaccus, 404, 433.
Versuri fescenine, 49, 54.
Versuri satumice, 38 – 39, 48.
 Vibius Crispus, 623 n.
 Vincent de Beauvais, 811.
 Vipstanus Messala, 624.
 Virginius Flaccus, 525.
 Vitruviu, 465, 477.

Volcatius Sedigitus, 66, 134.

Volnius, 43.

Vulcacius Gallicanus, 669.

Zenon, 502.

CUPRINS

Jean Bayet și istoriografia literaturii latine, 5 Notă asupra ediției,
19 *Cuvîntînainte, 23*

I ORIGINILE LITERATURII LATINE

1 Condiții istorice

Latinii

Indo-europenii, 27 – Migrațiile lor, 28 – Indo-europenii din

Italia, 28 – Latinii 29 *Mediul mediteranean*

Elementele civilizatoare, 30 – Varietatea reacțiilor 31 *Roma.*

Începuturile dezvoltării ei

Așezarea Romei, 31 – Roma, Etruria și Latium-ul, 31 –

Zguduirile istorice 32

2 Spiritul și limba

Inteligența, 33 – Imaginația, 34 – Limba, 35 – Scrierea și
vorbirea, 36 – Ritmul, 37 – Versul saturnic 38

3 Tendințe și direcții literare

Tradiție orală și literatură, 39 – Pregătirea pentru istoriografie,
40 – Tendințe spre dramă, 42 – Dreptul și redactarea juridică, 43 –
Appius Claudius Caecus, 45 – Aspecte generale ale dezvoltării literare
la Roma 45 Bibliografie

ÎI CONSTITUIREA UNEI LITERATURII GRECO-ROMANE

Etapela influenței grecești, 50 – Plebea și patricienii în fața
elenismului, 52 – Elenismul roman în secolul al III-lea, 53

— Genurile poetice: teatrul, 54 – Epopeea; lirismul național și
religios, 57 – Metrică și muzică, 60 – Strădanii individuale și tendințe
comune, 61 – Elenism și naționalism 62

LIVIVS ANDRONICUS

Caracterul și formația, 63 – Operele, 63 – Limba, 64 – Rolul lui
Livius 65

NAEVIUS

Tragediile, 66 – Comediile, 67 – *Poenicum bellum*, 68 –
Concluzie 68

PLAUT

Subiectele, 69 – Prologurile, 71 – Acțiunea, 72 – Personajele, 75

- Moravurile, 79 - Mișcarea, 85 - Pitorescul, 89
— Poezie și lirism, 93 - Limbă și versificație, 96 - Veselie și forță comică 97

EXNIUS

Caracteristici generale, 98 - *Annales*, 99 - Istorie și poezie, 100 - Tragediile, 104 - Alte opere, 106 - Filosofie și religie, 106 - Limba și gustul artistic, 108 - Concluzie 110. Bibliografie

III PURISMUL ELENIZANT ȘI TENDINȚELE NAȚIONALE

Aristocrația elenizantă, 116 - Invazia elenismului și opoziția senatorială, 116 - Cercurile închise, 118 - Poporul și problemele sociale, 119 - Concluzie 120

1 Începuturile prozei artistice

CATO CENZORUL - L

Opera, 121 - Discursurile, 122 - *De agricultura*, 125 - Origines, 129 - Concluzie 131

2 Teatrul

Progrese materiale 131 *Comedia*

Criza și decadența „palliatei” 132 caecilius statius, 134 - Scriitor de tranziție 134 Reflecțiile morale, 135 - Stilul 136

TEJ*ENJIU

Omul și poetul, 137 - Piese, 137 - Mersul acțiunii, 138 - Analiza și compoziția psihologică, 143 - Morală și sensibilitate, 145 - Comedie și dramă burgheză, 146 - Artă și adevăr, 148 - Limba și versificația, 150 - Concluzie, 151.

autorii de „togataie”.

Titinius, 151 - Atta, 152 - Afranius, 152 *Tragedia*

PACUVIUS ACCIUS

Teatrul lui, 154 - Forța lui descriptivă, 155 - Analiza psihologică și morală, 156 - Măreție națională, 156 - Limba 155.

3 Crearea satirei

LUCILIUS

Personalitatea lui, 160-Satirele, 161 - Realismul moral, 162.

4 Evoluția prozei *Istoricii*?

Ultimii analiști, 165 - Arheologii, 166 - Tendințe noi 166 *Oratorii?*”

Între Cato și Gracchi, 167 - Frații Gracchi, 167 - Ti. Gracchus, 168 - C. Gracchus, 168 - Concluzie, 170

Bibliografie

IV EPOCA LUI CICERO

Instabilitate și individualism, 175 – Contradicțiile aristocrației, 176 – Sinceritatea și modernismul poezilor, 176 – Inegalitățile lor, 177 – Cumpăna între Occident și Orient, 178 – Elocința și proza clasică, 179 – Evoluția prozei, 180 – Atmosfera intelectuală și filosofia, 181 – Preocupările tehnice, 181 – Demnitatea literaturii 182

1 Progresele prozei

Istoricii

Istorie pitorească și istorie romanțată, 182 – Erudiția, 184 – Memoriile 184 *Elocința*

Retorica, 185 – Antonius și Crassus, 185 – Hortensius 187

2 Cicero

Omul; „*Corespondența*” sa, 189 – *Discursurile*, 195 – Principiile teoretice ale elocinței ciceroniene, 196 – Practica și darurile oratorului, 196 – Tratatetele de retorică, 204 – Tratatetele filosofice, 206 – Arta dialogurilor ciceroniene, 212 – Poemele, 212 – Umanismul lui Cicero, 212

3 Lucrețiu

Fizică și morală, 213 – Ordinea logică a poemului, 216 – Echilibrul literar, 217 – Știință și filosofie, 224 – Realism și imaginație, 228 – Sensibilitate și pasiune, 232 – Limba și stilul, 236 – Concluzie 236

4 Poezia novatoare

Vechiul și noul „alexandrinism”, 237 – „Alexandrinismul” roman 237

CATUL

Opera; societatea lui Catul, 239 – Diferențierea genurilor, 241 – Fantezia, 243 – Sensibilitate și pasiune, 244 – Poemele „alexandrine” și procedeele lor, 246 – Echilibrul clasic, 250 – Limba și versificația, 253 – Lirismul lui Catul 254

O) Noua proză; istoria

Neoaticității, 254 – e, Licinius Calvus, 255 – Istoria 255

CAESAR

Activitatea intelectuală a lui Caesar, 256 – Comentariile, 256 – Documentarea 256 – Obiectivitatea, 257 – Narația, 259 – Calitățile dramatice, 261 – Discursurile, 265 – Caesar în opera sa, 267 – Continuatorii lui Caesar 267

SALUSTIU

Cronologia operelor, 268 – Progresul metodei istorice, 269 – Formația literară, 270 – Filosofia istoriei, 271 – Psihologia; discursurile, 272 – Narația, 276 – Limba și stilul, 277 – Influența lui Salustiu 278

CORNELIUS NEPOS

6 Știința și erudiția

NIGIDIUS FIGULUS VARRO

Cjpere, 281 – Omul și vremea lui, 281 – *Satirele Menippeae*, 282 – *Economia rurală*, 282 – *Antichitățile*, 287 – *Limba latină*, 287 – Documentare și critică, 289 – Compoziția, 289 – Spiritul filosofic 289 – Concluzie, 290

7 Teatrul

Atelana, 290 – Mimul 291

Bibliografie

V CLASICISMUL LATIN

De la Republică la Principat, 304 – De la protecția privată la mecenat, 304 – Scriitorii în stat, 306 – Literatură națională, 306 – Oamenii și genurile, 307 – Evoluția și maturitatea poeziei, 308 – Sfârșitul prozei clasice 308

ERGILIUS

Mediul poetic, 310 – Originalitatea lui Vergiliu, 311 – *Bucolicele*, 311 – *Georgicele*, 316 – Progresele imaginației, 319 – Lărgirea sensibilității, 322 – Probleme sociale, 324 – Episoade și preludii, 325 – *Eneida*, 328 – Homerism și alexandrinism, 329 – Romanul și tragedia, 333 – Istoria și actualitatea, 337 – Etică și sensibilitate, 340 – Versul vergilian, 342 – Faima lui Vergiliu 344

HOKAȚI U*” ai

Temperamentul lui Horațiu, 345 – Opera, 346 – Influența lui Arhiloh și Luciliu, 346 – Noua satiră; conversație și „diatribă” morală, 348 – De la satiră la epistolă, 353 – *Piese literare; Arta poetică*, 359 – Efortul liric al lui Horațiu, 362 – Temele lirice, 363 – Odele naționale, 366 – Clasicismul lui Horațiu 371

TITUS LIVIUS

— *Istoria Romei*, 372 – Concepția lui, 372 – Greutățile, 372 – Metoda și cinstea lui Titus Livius, 373 – Evoluția literară a lui Titus Livius, 375 – Viața și drama, 376 – Narația epică, 379 – Psihologia, 383 – Discursurile, 385 – Valoarea didactică, 390 – Naționalismul roman al lui Titus Livius 391

Bibliografie

VI LITERATURA EPOCII LUI AUGUST

Monarhia, 399 – Literatura epocii lui August, 400 – Indiferența politică, 400 – Transformările sociale, 401 – Greutățile «prozei, 402 – Alexandrinismul latin, 402 – Demnitatea poeziei, 403 – Caracterele artei din epoca lui August 403

1 înflorirea elegiei romane

Metrica, 405 – Vechea nedeterminare a formei și a temelor, 406 – Sinteza din vremea lui August, 406 – Diversitatea elementelor, 407 – Lirism și compoziție, 407 – Sinceritatea 407

CORNELIUS GALLUS TIBUL

Cercul lui Messala, 409 – Tibul și Vergiliu, 110 – Armonizarea temelor, 410 – Compoziția muzicală, 413 – Temperament, convenție și poezie 414

LYGDAMUS

SULPICIA

PROPERTIU

Opera, 419 – Tradiția alexandrină, 419 – Realismul pasiunii, 421 – Sensul dramei umane, 423 – Imaginația romantică, 426 – Poezii cerute, 427 – Elegiile naționale, 429 – Concluzie 431

O VI DI U

Poeemele erotice, 431 – Marile poeme, 432 – Elegiile personale, 435 – Diversitate și monotonie, 436 – Retorică și psihologie, 437 – Poezia vieții elegante, 439 – Pictorul de gen, 442

— Culoare și punere în scenă, 443 – Arta *Metamorfozelor*, 446

— Sensibilitatea lui Ovidiu, 449 – Concluzie 452

2 Genurile poetice tradiționale

Teatrul, 453 – Epopeea, 454 – Poezia didactică 455

MANILIUS

Subiectul, 457 – Filosofie și religie, 457 – Imaginația științifică și observația, 459 – Poezia și ornamentele ei, 461 – Determinism și morală, 464 – Concluzie 464

3 Evoluția prozei

Istoria, 465 – Scrierile tehnice, 465 – Filosofia, 465 – Retorica 466

SENECA TATĂL RETORII

Concluzie 471

Bibliografie

VII LITERATURA EPOCII IULIO-CLAUDIENE

Împărații iulio-claudieni și vechea aristocrație, 478 – Noua societate: libertăți și cosmopolitismul, 479 – Principiile unității, 480 – Îmbogățirea sensibilității, 480 – Tendințe spre un intelectualism universal, 481 – Efortul înnoitor al literaturii, 482 – Retorică, filosofie, spirit de salon, 483 – Realismul și forțele lui, 485 – Slăbirea deosebirilor dintre proză și poezie 485 4.

Valerius Maximus, 497 – Quintus

CUPRINS

1 Poezia în spirit clasic

Fa nu la: „Fedru 486

*Poezia științifică** „Aetna” 490

Bucolica: Calpurnius Siculus 401

2 Prozatorii: știința; istoria

Literatura tehnică

Juriștii, 494 – Criticii și gramaticii, 494 – Agronomia: Colu-mella, 494 – Medicina: Celsus, 494 – Geografia: Pomponius Mela 494

Istoricii. Velleius Paterculus, 495 Curtius 497

3 Reînnoirea literaturii

SENECA

Scrierile, 502 – Seneca în fața filosofiei, 502 – Spiritualismul său, 503 – Morală și psihologie, 505 – Probleme sociale și orientare individuală, 508 – Întărirea voinței, 513 – Compoziție și stil, 515 – Seneca satiric, 516 – Seneca dramaturg, 518 – Concluzie 525

PERSIUS

Stoicismul lui, 525 – Retorica lui 526

Pharsalia: proiect și realizare, 532 – Spiritul științific, 533 – Efortul epic, 536 – Arta lui Lucan, 549 – Concluzie 550

PETRONIU

Satincon, 550 – Autorul: omul de lume, 550 – Scepticul blazat, 550 – Obiectivitatea, 552 – Limba 557

Bibliografie

VIII NOUL CLASICISM

Societatea, 567 – Condițiile morale ale noului clasicism, 567 – Aspectele sale literare, 568 – Presentimentul decadenței 569 1 Proza științifică și tehnică

PLINIU CEL BĂTRÂN QUINTILIAN

Institutio oratoria, 574 – Calitățile și lipsurile lui Quintilian, 575

– Pedagogia lui, 577 – Întoarcerea la clasici, 578 – Limba și stilul, 580 – Concluzie 581

LITERATURA LATINA

2 Poezia neoclasică

VALERIUS FLACCUS SILIUS ITALICUS STATIUS

Epopeile lui, 590 – *Silvele*, 593

3 Poezia realistă

MARTIAL

Opera și omul, 596 – Poziția literară a lui Marțial, 600 – Realismul său, 601 – Procedeele epigramei, 603 – Artă și poezie 607

IUVENAL

Satirele, 609 – Caracterul lor general, 612 – Spiritul național, 612 – Imaginația realistă, 616 – Sărăcia ideilor, 620 – Forța retorică 620

4 Elocința și istoria TACIT

Opera, 624 – Formația și evoluția lui Tacit, 625 – Metodă și concepție istorică, 630 – Preocuparea morală și pătrunderea psihologică, 631 – Simțul dramatic și pitorescul, 635 – Limbă, stil, poezie, 638 – Concluzie 641

PLINIUS CEL TÂNĂR

Pliniu orator: *Panegiricul lui Traian*, 641 – Corespondența dintre Pliniu și Traian, 643 – Scrisorile lui Pliniu, 645

— Concluzie 650 Bibliografie

IX DECADENȚA DIN VREMEA ANTONINILOR ȘI ÎNCEPUTURILE LITERATURII CREȘTINE

Neconcordanța dintre literatură și evoluția politică, 659 – Dezechilibrul între literatură și evoluția socială, 659 – Genurile profane, 660 – Avântul religios, 660 – Creștinismul, 661

— Apologetica creștină, 661 – Concluzie 662

1 Istoria

SUETONIUS

Genul: valoarea lui istorică, 664 – Caracteristici literare 664. *Abreviatorii Florus*, 667 – Iustin, 669 – *Istoria augustă* 669

2 Elocința și proza artistică

FRONTO APULEIUS

Om, 673 Opera filosofică și oratorică, 674 – *Metamorfozele* 674

3 Erudiția și proza tehnică

Gramaticii

AULUS GELLIUS

Juriștii

4 Literatura creștină

TERTULIAN

Lucrările lui, 683 – Elocința lui, 684 – Imaginația și pasiunea, 689 – Limba și stilul, 692

MINUCIUS felix, 692 – Sfântul Ciprian, 696 – Opera, 697 – ARNOBIUS, 701 – LACTANȚIU, 703 – Opera, 703 – Valoarea ei, 704 – Concluzie 707

Bibliografie

X RENĂȘTEREA CONSTANTINO-TEODOSIANĂ

Prestigiul spiritual al Romei, 715 – Societatea, 716 – Cultura păgână și creștinismul, 717 – Poezia și arta creștină, 718 – Creștinismul roman, 719 – Catastrofa 719

1 Proza: genurile tradiționale *Elocința*

Panegiricele, 720 – SYMMACHUS 722 *Istoria*

Abreviatorii, 725 – AUnEUUS vil TCR 725

AMMIANUS MARCELLINUS ta

Omul, 725 – Concepția sa despre istorie, 728 – Unitatea de spirit, 730 – Limbă și stil 732 *Erudiția*

Gramatici și comentatori, 733 – MACROB – ius 733

2 Poezia profană

AVIENUS AUSONIUS

Opera lui: scăderi și izbutiri, 735 – Darul descrierii 736

CLAUDIAN

Opsra lui: panegiric și satiră, 739 – Spirit național și suflu epic, 741 – Imaginația, 745 – Limba și stilul 748

NMHHMP

LITERATURA *LATINA*

RUTILIUS NAMATIUS

3 Proza creștină

SFÂNTUL HILARIUS SFÂNTUL AMBROSIUS

Predici și tratate, 755 – Imnurile 755

SFÂNTUL IERONIM

Omul și opera, 759 – Observatorul satiric 760 – îndrumătorul spiritual și ascetul, 760 – Savantul, 762 – Calitățile literare 764

SFÂNTUL AUGUSTIN

Temperamentul și inteligența, 767 – Opere filosofice: *Soli-locviile*, 767 – Psihologia: *Confesiunile*, 770 – învățătura dogmatică: *Predicile*, 774 – Sinteza creștină: *Cetatea lui Dumnezeu*, 775 – Imaginație și mișcare, 778 – Limba și stilul, 778 – Concluzie 778
Istoricii

Sulpicius Severus, 779 – paulus OrOSIUS, 779 – Salvianus, 780

4 Poezia creștină iuvencus, Ciprian, COMOKIAX, 781 – Evoluția poeziei creștine 781

PRUDENTIUS

Poezia lirică, 782 – Poezia didactică, 787 – Arta și poezia 790

SFÂNTUL PAULINUS DIN NOTA

Bibliografie

XI SUPRAVIEȚUIREA LITERATURII LATINE

Ultimele prelungiri ale literaturii latine antice, 809 – Continuitatea latinei savante, 811 – Transmiterea lucrărilor antice, 811 – Critica de text și studiul istoric al textului, 813 – Prospețime istorică și prospețime permanentă 813

Bibliografie

Bibliografie generală 818 Indice de texte 823 Indice de autori 829

Lector: IRINA RUNCAN Tehnoredactor: VICTOR MAȘEK

Tiparul executat sub comanda nr. 10 684 la Combinatul Poligrafic „Casa

Scânteii”, Piața Scânteii nr. 1, București

Republica Socialistă România